

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LI

2014

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom LI, 2014

SUMAR

STUDII ȘI ARTICOLE

EVUL MEDIU

ADRIAN IONIȚĂ, BEATRICE KELEMEN, ALEXANDRU SIMON, <i>Între Negru Vodă și Prințul Negru al Țării Românești: Mormântul 10 din Biserica Sfântul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș</i>	1
LAURENȚIU RĂDVAN, <i>The Emergence of the Medieval Towns in the Romanian Principalities. Romanian Historiography of the Twentieth Century</i>	45
LIVIU CÎMPEANU, <i>Contribuții la istoria relațiilor moldo-polono-otomane în perioada 1485–1497, după un nou izvor istoric: Jurnalul Campaniei Cavalerilor Teutoni în Polonia și Moldova la 1497, scris de Liborius Nacker</i>	59

DIN VEACUL FANARIOT

CĂTĂLINA CHELCU, <i>Mărturii despre pedepsirea celor ce „s-au făcut cătane” în domnia lui Mihai Racoviță</i>	73
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Aspecte din viața și activitatea unui doctor de la curtea lui Grigore al III-lea Ghica. Doctorul Fotache</i>	81
MIHAI MÎRZA, <i>O ctitorie și doi ctitori din secolul XVIII. Dosarul zidirii, înființării și înzestrării mănăstirii Precista Mare din Roman</i>	93

POLITICĂ ȘI SOCIETATE ÎN SECOLUL XIX

ANCUȚA VLAS, <i>Staroști francezi din Moldova în prima jumătate a secolului XIX</i>	129
SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, <i>Candidatura lui Grigore Mihail Sturdza la tronul Moldovei: premise (1856–1858)</i>	139
MIHAI CHIPER, <i>Olteni contra evrei la Iași. Lecția unei colonizări economice eșuate (1882–1884)</i>	157
LIVIU BRĂTESCU, <i>Liberalismul românesc și tentațiile sale conservatoare (1884–1888)</i>	183

MARELE RĂZBOI

GHEORGHE CLIVETI, <i>Originile și responsabilitățile Primului Război Mondial la un bilanț istoriografic centenar</i>	193
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, <i>Diplomația germană și neutralitatea românească (1914–1916)</i>	213
ALEXANDRU ZUB, <i>Istorici români în Marele Război</i>	225

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, p. I–VIII, 1–486

IV

RELĂȚII INTERNAȚIONALE

VENIAMIN CIOBANU, <i>O problemă litigioasă în raporturile suedo-turce: navigația vaselor comerciale suedeze pe Marea Neagră (1821–1827)</i>	239
VERONICA TURCUȘ, ȘERBAN TURCUȘ, <i>Un episod diplomatic tulburător: închiderea Legației române pe lângă Sfântul Scaun (ianuarie 1948)</i>	253
PAUL NISTOR, <i>Semnele „dezghețului”. Relațiile României comuniste cu Statele Unite ale Americii în 1954</i>	261

ISTORIA CULTURII

GEORGE ENACHE, <i>Episcopul Vartolomeu Stănescu, promotor al „creștinismului social” în România interbelică (II)</i>	275
ALEXANDRU ISTRATE, <i>Note despre restaurările coordonate de Lecomte du Noüy la Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc</i>	291
CĂTĂLINA MIHALACHE, <i>Școala din Basarabia în anii 1918–1923. O istorie uitată</i>	315
SORIN D. IVĂNESCU, <i>Scrisoarea, secretul, cenzura. Securitatea și supravegherea corespondenței în timpul regimului comunist</i>	351
DUMITRU VITCU, <i>Inadvertențe istorice gravate în marmură la Căzarma Mare de la Copou</i>	361

DOCUMENTE

PETRONEL ZAHARIUC, GHEORGHE LAZĂR, <i>Documente din secolele XVII–XVIII privitoare la istoria mănăstirii Golia și a satului Cajba (ținutul Iași)</i>	369
ADRIAN-BOGDAN CIOBANU, <i>Câteva documente otomane privitoare la relațiile româno-ruse (mai–iunie 1914)</i>	393
SORIN CRISTESCU, <i>Proiectul de căsătorie al prințului Carol al II-lea cu una dintre fiicele țarului Nicolae al II-lea</i>	403

RECENZII

ION EREMIJA (editor), <i>Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360–1858)</i> , Chișinău, CEP USM, 2013, 956 p. (Iulian Marcel Ciubotaru)	423
V. A. URECHIA, <i>Din tainele vieții. Amintiri contemporane (1840–1882)</i> , ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic, note și glosar de Leonidas Rados, Iași, Editura Polirom, 2014, 472 p. (Bogdan-Petru Maleon)	426
RUDOLF DINU, ADRIAN-BOGDAN CIOBANU (editori), <i>Alexandru Em. Lahovari. Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877–1914)</i> , Paris, Petersburg, București, Roma, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 576 p. (Nicolae Mihai)	430
FLORIN MÜLLER, <i>Societate, ideologie, dictaturi</i> , București, Editura Universității București, 2014, 208 p. (Hadrian Gorun)	432
PETER MOLLOY, <i>Lumea dispărută a comunismului. O istorie orală a vieții cotidiene în spatele Cortinei de Fier</i> , traducere din limba engleză de Cristina Vilceanu, București, Editura RAO, 2012, 251 p. (Hadrian Gorun)	435
DRAGOȘ PETRESCU, <i>Explaining the Romanian Revolution of 1989. Culture, Structure, and Contingency</i> , București, Editura Enciclopedică, 2010 (Marian Hariuc)	437

NOTE BIBLIOGRAFICE

MIRCEA CIUBOTARU, PETRU V. MATEI, <i>Gugești (jud. Vaslui). Demografie și onomastică. Reforme agrare și administrație</i> , Iași, Editura Cronica, 2013, 250 p. (Daniela Butnaru)	441
SILVIA MARIN-BARUTCIEFF, <i>Hristofor: chipurile unui sfânt fără chip. Reprezentările din cultura românească veche și sursele lor</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, 392 p. (Alexandru-Florin Platon)	443
GHEORGHE CLIVETI, GHEORGHE COJOCARU (coordonatori), <i>Basarabia – 1812: problemă națională, implicații internaționale</i> , București, Editura Academiei Române, 2014, 1016 p. (Alexandru Gavriș)	445
CRISTIAN PLOSCARU, <i>Originile „partidei naționale” din Principatele Române, I, Sub semnul „politicii boierești” (1774–1828)</i> , Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, 780 p. (Gheorghe Cliveti)	446
VICTOR RIZESCU, <i>Ideology, Nation and Modernization. Romanian Developments in Theoretical Frameworks</i> , București, Editura Universității București, 2013, 276 p. (Remus Tanasă)	447
ALEX DRACE-FRANCIS, <i>The Traditions of Invention. Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context</i> , vol. 10, Brill, Leiden, Boston, Balkan Studies Library, 2013, 310 p. (Nicolae Mihai)	448
ANDREI FLORIN SORA, <i>Servir l'État Roumain. Le corps préfectoral (1866–1940)</i> , Editura Universității din București, 2011, 435 p. (Nicolae Mihai)	451
MIHAI CHIOVEANU, <i>Death Delivered – Death Postponed. Romania and the Continental Wide Holocaust</i> , București, Editura Universității din București, 2013, 176 p. (Gheorghiu Mihaela)	452
CRISTINA PETRESCU, <i>From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania</i> , București, Editura Enciclopedică, 2013, 432 p. (Paul Nistor)	453
DINU GIURESCU, RUDOLF DINU, LAURENȚIU CONSTANTINIU, <i>O istorie ilustrată a diplomației românești (1862–1947)</i> , București, Monitorul Oficial, 2011, 344 p. (Florin Maga)	455

REVISTA REVISTELOR

„Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LVI–LVIII, Iași, 2010–2012, 688 p. (Bogdan-Petru Maleon)	457
„Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LIX, 2013, Iași, 532 p. (Bogdan-Petru Maleon)	458
„Historia Universitatis Iassiensis”, IV/2013, Iași, 456 p. (Petronela Podovei)	459
„Archiva Moldaviae”, I (2009), 480 p., II (2010), 466 p., III (2011), 478 p., IV (2012), 546 p., Iași (Alexandru Istrate)	460
„Archiva Moldaviae”, V (2013), Iași, 606 p. (Vasilica Mîrza)	461
„Archiva Moldaviae”, VI (2014), Iași, 628 p.; Supliment I (2014), <i>Studii de istorie socială. Noi perspective</i> , Iași, 170 p. (Vasilica Mîrza)	462

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

<i>Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2013</i> (Cătălina Elena Chelcu, Bogdan-Alexandru Schipor)	465
---	-----

IN HONOREM

<i>Ioan Caproșu – 80. Abnegație, rigoare și responsabilitate</i> (Dumitru Vitcu)	477
--	-----

ABREVIERI	485
------------------------	-----

YEARBOOK OF THE “A. D. XENOPOL” INSTITUTE OF HISTORY

Tome LI, 2014

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

MIDDLE AGES

ADRIAN IONIȚĂ, BEATRICE KELEMEN, ALEXANDRU SIMON, <i>Between Negru Vodă and the Black Prince [Prințul Negru] of Walachia: Grave 10 in St. Nicholas Princely Church in Curtea de Argeș</i>	1
LAURENȚIU RĂDVAN, <i>The Emergence of the Medieval Towns in the Romanian Principalities. Romanian Historiography of the Twentieth Century</i>	45
LIVIU CÎMPEANU, <i>Contributions to the History of Moldo-Polish-Ottoman Relations between 1485–1497, Following a New Historical Source: Diary of the Teutonic Knights in 1497 Poland and Moldavia, Written by Liborius Nacker</i>	59

THE PHANARIOTE EPOCH

CĂTĂLINA CHELCU, <i>Testimonies about the Punishment of Those who “Made Themselves Soldiers” under Mihai Racoviță Voivode</i>	73
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Aspects in the Life and Activity of a Physician at Grigore the III Ghica’s Court. Doctor Fotache</i>	81
MIHAI MÎRZA, <i>An Eighteenth Century Foundation and Two Founders. The File of the Construction, Creation and Endowment of the Monastery of Precista Mare [Mother of God] in Roman</i>	93

NINETEENTH CENTURY POLITICS AND SOCIETY

ANCUȚA VLAS, <i>French Starostas in Early Nineteenth Century Moldavia</i>	129
SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, <i>Grigore Mihail Sturdza’s Candidacy to the Moldavian Throne: Premises (1856–1858)</i>	139
MIHAI CHIPER, <i>Oltenians vs Jews at Iași. The Lesson of a Failed Economic Colonisation (1882–1884)</i>	157
LIVIU BRĂTESCU, <i>Romanian Liberalism and Its Conservatory Temptations (1884–1888)</i> ...	183

THE FIRST WORLD WAR

GHEORGHE CLIVETI, <i>Origins and Responsibilities of World War I on the Occasion of a Centenary Historiographic Overview</i>	193
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, <i>German Diplomacy and the Romanian Neutrality (1914–1916)</i>	213
ALEXANDRU ZUB, <i>Romanian Historians during the Great War</i>	225

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, p. I–VIII, 1–486

VIII

FOREIGN RELATIONS

VENIAMIN CIOBANU, <i>A Litigious Issue in the Swedish-Turkish Relations: Navigation of Swedish Commercial Naves in the Black Sea (1821–1827)</i>	239
VERONICA TURCUȘ, ȘERBAN TURCUȘ, <i>A Troublesome Diplomatic Episode: Closing of the Romanian Legation at the Holy See (January 1948)</i>	253
PAUL NISTOR, <i>Signs of Thaw. Communist Romania's Relations to the United States of America in 1954</i>	261

HISTORY OF CULTURE

GEORGE ENACHE, <i>Bishop Vartolomeu Stănescu, a Promoter of "Social Christianity" in Interwar Romania (II)</i>	275
ALEXANDRU ISTRATE, <i>Notes about Restorations Headed by Lecomte du Noüy at Trei Ierarhi Church and Sf. Nicolae Domnesc Church</i>	291
CĂTĂLINA MIHALACHE, <i>School in Bessarabia between 1918–1923. A Forgotten History</i>	315
SORIN D. IVĂNESCU, <i>The Letter, the Secret, the Censorship. The Securitate and the Supervision of Personal Correspondence during the Communist Regime</i>	351
DUMITRU VITCU, <i>Historical Inadvertencies Engraved in Marble at the Great Barracks of Copou</i>	361

DOCUMENTS

PETRONEL ZAHARIUC, GHEORGHE LAZĂR, <i>Seventeenth–Eighteenth Century Documents Regarding the History of Golia Monastery and of the Village of Cajba (Region of Iași)</i>	369
ADRIAN-BOGDAN CIOBANU, <i>Several Ottoman Documents Regarding the Romanian-Russian Relations (May–June 1914)</i>	393
SORIN CRISTESCU, <i>Marriage Project of Prince Carol II with One of Tsar Nicholas II's Daughters</i>	403

BOOK REVIEWS	423
BIBLIOGRAPHIC NOTES	441
JOURNALS REVIEW	457
SCIENTIFIC LIFE	465
IN HONOREM	477
ABBREVIATIONS	485

ADRIAN IONIȚĂ*
 BEATRICE KELEMEN**
 ALEXANDRU SIMON***

**ÎN TRE NEGRU VODĂ ȘI PRINȚUL NEGRU AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI:
 MORMÂNTUL 10 DIN BISERICA SFÂNTUL NICOLAE DOMNESC
 DE LA CURTEA DE ARGEȘ******

*In memoriam Ștefan Pascu
 (1914–2014)*

La aproape un secol de la descoperirea sa, la sfârșitul lui iulie 1920, în interiorul Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, Mormântul 10 continuă să suscite discuții dintre cele mai aprinse. În încercarea de a răspunde la întrebarea „cine a fost personajul din Mormântul 10 și când a fost înmormântat?”, o pleiadă de arheologi și istorici s-au axat pe tradiții, pe contextul istoric și politic ori pe analiza inventarului fastuos, propunând o serie de identificări de-a lungul timpului. Fiecare dintre acestea avea spiritul, logica și limitele sale, provenite din contextul investigațiilor realizate la un moment dat.

De la descoperirea sarcofagului în 1920 – cercetările fiind tipărite în 1923¹ – și până astăzi², defunctul din Mormântul 10 a fost identificat cu mai mulți domni, în special cu Vladislav I († c. 1377)³ ori cu Radu I († c. 1383)⁴, ba chiar și cu Basarab I

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București.

** Institutul de Cercetări Interdisciplinare în Bio-Nano Științe, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

*** Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca; Centrul de Studiere a Populației, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

**** Studiu finanțat prin proiectul ANCS, PN-II-PT-PCCA-2011-3-1153, *GENESIS* (2012–2016).

¹ Mai multe date asupra zilei de 31 iulie 1923 la Virgil Drăghiceanu, *Jurnalul săpăturilor din Curtea domnească a Argeșului*, în *BCMI*, X–XVI (1917–1923), p. 134–152, la p. 138.

² A se vedea și Sergiu Iosipescu, *Comisiunea Monumentelor Istorice inițiativa cercetărilor de arheologie medievală: săpăturile de la Curtea de Argeș*, în „Revista Monumentelor Istorice”, București, XI (1992), p. 23–34.

³ Opinie devenită tot mai răspândită după următoarele cercetări arheologice de la Curtea de Argeș (1967–1973) și însușită – spre exemplu – de către Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I, *Secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 75, 77 (cu alte referințe critice de specialitate).

⁴ Identificarea „tradițională” propusă de la 1920–1923 și preluată – printre alții (și menținută și după noile cercetări, recent încheiate pe atunci, de la Argeș) – de către Constantin C. și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, *De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, București, 1976, p. 33–34.

(† c. 1352)⁵. Două opinii de bun simț⁶, despărțite de aproape opt decenii⁷ și unite de descoperirea⁸ – presupusă încă din 1935⁹ – a unei biserici mai vechi (de secol XIII¹⁰) sub actuala biserică¹¹, s-au regăsit în scris și prea puțin în interpretare¹². Ele înclinau spre o datare mai timpurie a mormântului descoperit de Virgil Drăghiceanu în vara anului 1920¹³.

„Romantismul” cercetărilor arheologice conduse de Virgil Drăghiceanu¹⁴ a primat asupra onestității¹⁵ și a logicii dovedite de acesta¹⁶. S-a îndepărtat astfel și atenția cercetătorilor de la sursele de căpătâi pentru orice analiză: jurnalul săptămurilor¹⁷ și „stratigrafia” Mormântului 10¹⁸, ambele publicate de Drăghiceanu¹⁹; aspect fundamental mai ales după (re-)identificarea așa-numitei Biserici Argeș I (1968–1969)²⁰ în raport cu

⁵ O propunere insolită (se știa deja că Basarab fusese înmormântat la Câmpulung), dar aparținând tocmai lui Nicolae Iorga și datând chiar din toamna anului 1920 (*RI*, VI (1920), 7–9, p. 179), după ce fusese descoperit pe zidurile Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc și *graffiti*-ul amintind moartea la Câmpulung a marelui Basarab la 6860, adică la 1351/1352 (vezi cu precădere Dimitrie Onciul, *Anul morții marelui Basarab voievod*, în *BCMI*, X–XVI (1917–1923), p. 101–104; notă apărută postum).

⁶ Prima opinie a fost emisă la mijlocul anilor 1930 de Aurelian Sacerdoțeanu, în remarcabilul său studiu întins pe doar câteva pagini, *Mormântul de la Argeș și zidirea bisericii domnești*, în *BCMI*, XXVIII (1935), p. 49–57.

⁷ Cel mai clar demers în această direcție i-a aparținut recent profesorului Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, Iași, 2011, p. 128, nota 98.

⁸ Vezi Nicolae Constantinescu, *Curtea de Argeș. 1200–1400. Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984 („corectat arhitectonic” de către Cristian Moisesescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001, p. 71).

⁹ Acesta a fost și rămâne indiscutabil marele merit al lui Sacerdoțeanu, *Mormântul de la Argeș*, p. 55–57.

¹⁰ Datarea timpurie (la începutul secolului XIII) avansată de către Constantinescu (mai ales în *Curtea de Argeș*, p. 88–89) nu mai poate fi susținută (trebuie însă precizat că între predarea primei forme a manuscrisului și apariția acestuia s-au scurs cinci ani, citările sugerând finalizarea sa prin 1981–1982). Biserica Argeș I a fost ridicată cel devreme între anii 1230–1260 (cu accent pe anii 1250–1260, deoarece nu s-au găsit – și de către Constantinescu, după cum recunoștea chiar el – urme de distrugere din timpul devastatoarei invazii tătare de la 1241), dacă nu chiar spre sfârșitul aceluia veac (după cum – pe baza unei monede de la Ladislau IV *Cumanul*, dintre 1272–1290, găsite de către Drăghiceanu chiar sub altarul actualei Biserici Argeș II – presupunea deja tot Sacerdoțeanu, *Mormântul de la Argeș*, p. 55).

¹¹ Sacerdoțeanu (*Mormântul de la Argeș*, p. 55–56) presupunea un plan trilobat. Constantinescu (*Curtea de Argeș*, p. 152; emendat de Moisesescu, *Arhitectura românească*, I, p. 71) a identificat un plan în cruce greacă liberă.

¹² Vezi și Pavel Chihaia, *Necropola primilor Basarabi din Curtea de Argeș*, în idem, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 12–25. Dar (până chiar în anii 1990) el a căutat o „logică confesională”.

¹³ Sacerdoțeanu, *Mormântul de la Argeș*, p. 55–57; Rădvan, *Orașele din Țările Române*, p. 128, nota 98.

¹⁴ Cea mai dură critică a cercetărilor din 1920 îi aparține lui Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 16–23.

¹⁵ A se vedea astfel și Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, p. 9–76.

¹⁶ În proporție de trei pătrimi (exceptând datele ADN), informația prezentată în cursul toamnei lui 2014 exista deja la începutul lui septembrie 2012 (atunci sosind primele rezultate ¹⁴C), când a fost impusă o tristă tăcere.

¹⁷ *Jurnalul săptămurilor*, p. 134–152, cu precădere p. 137–139. Termenul ar putea părea exagerat astăzi.

¹⁸ *Curtea Domnească din Argeș*, p. 40 (nr. 29). Imaginea ar fi trebuit să atragă atenția oricărui arheolog.

¹⁹ În cazul său, au contat mult opiniile din epocă (vezi un inventar sumar la Sacerdoțeanu, *Mormântul de la Argeș*, p. 49–50), urmate de cele din anii 1970–1980, susținute de „noua biserică” (Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 18–20), dar probabil și faptul că, abia la moartea sa (1964), săptămurile lui Drăghiceanu de la Câmpulung – efectuate la numai un an (1924) de la tipărirea rezultatelor de la Argeș – au fost publicate (a se vedea mai jos).

²⁰ Vezi N. Constantinescu, *La résidence d'Argeș des voievodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches*, în *RESEE*, VIII (1970), 1, p. 5–31. Cercetările la Curtea de Argeș s-au desfășurat între 1967 și 1973, acoperind „curtea domnească” și bisericile Sfântul Nicolae Domnesc și Sân Nicoară.

actuala biserică (astfel Argeș II)²¹. Valoarea de sursă primară a informațiilor transmise de către Drăghiceanu este incontestabilă²². Cităm astfel pasajul referitor la descoperirea mormântului pe 31 iulie 1920.

Deasupra lespezii aflată peste bloc, pe o grosime de 0,25 m, se afla zidit un zid de bolovani, prins la colțuri de bucăți mari de piatră tuf-calcar ce s-a întrebuințat și în apareiajul bisericii. Spre picioare se află zidită o cărămidă mare de 33×26×5 cm, apoi o bucată mare dintr-o *bolta sfărâmată*, formată din cărămizi așezate pe muche, dar dispusă peste lespede pe lat. Aceste cărămizi au dimensiunile 28,5×14×4 cm, restul zidului bolovani prinși în mortar. Era evident că această zidire, care la prima vedere dădea impresia unui postament executat pentru nivelmentul pardoseli bisericii, nu era decât pecetia mormântului ce aveam să descopăr. După ce sparg acest zid de bolovani, ridic lespede care nu era decât capacul unui sarcofag, pe care îl deschid, printr-o fericită potrivire a soartei, chiar pe partea pe unde fusese închis odinioară²³.

Mormântul 10 fusese acoperit – în Evul Mediu²⁴ – cu un strat de zidărie gros de circa 25 cm, compus din bolovani, tuf-calcar și cărămizi de două feluri²⁵. Deasupra acestui strat se afla pardoseala de secol XIV a Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc (cunoscută din anii 1970 drept Argeș II), reprezentată de un mortar gălbui cu o grosime de 5 cm²⁶. Maniera de construcție a stratului de zidărie (considerat inițial de nivelare sau substrucție a celor doi stâlpi din partea sudică a naosului) indică un act voit, pentru care s-au utilizat materialele aflate la îndemână: bolovani și tuf (care se observă și în paramentul Bisericii Argeș II), precum și resturile unei bolți sfărâmate²⁷. Acest strat nu poate fi confundat – sub nicio formă – cu o depunere oarecare de moloz aflată – mai mult sau mai puțin întâmplător – peste sarcofagul Mormântului 10²⁸.

Inițial, Nicolae Constantinescu, descoperitorul Bisericii Argeș I²⁹, a lăsat impresia că socotea mormântul³⁰ ca neținând de Biserica Argeș II (cum bănuia la 1935 Aurelian Sacerdoțeanu³¹, urmat de Laurențiu Rădvan în 2011³²). Totuși, Mormântul 10 nu a fost asociat Bisericii Argeș I și i-a fost atribuit lui Vladislav I³³, deși

²¹ Denumirile au fost introduse în istoriografia română de către profesorul Răzvan Theodorescu în anii 1970.

²² A se reține astfel neta discrepanță dintre săpăturile sale de la Argeș (1920) și apoi de la Câmpulung (1924).

²³ Drăghiceanu, *Jurnalul săpăturilor*, p. 138. *Bolta sfărâmată* era o expresie cheie. I-a scăpat însă și lui (1920–1923). Dar i-a mai scăpat apoi și lui Aurelian Sacerdoțeanu (1935) și lui Nicolae Constantinescu (1967–1984).

²⁴ Ceea ce reieșea cu claritate din „stratigrafia” publicată de Drăghiceanu (*Curtea Domnească din Argeș*, p. 40), unde „umplutura” de deasupra Mormântului 10 se afla sub *pardoseaua* medievală a bisericii existente.

²⁵ *Bolovanii* prinși în mortar era o altă expresie care cu greu – cel puțin așa pare acum – putea fi ignorată.

²⁶ Chiar dacă nu era „umplutura”, nici Drăghiceanu, nici Constantinescu nu puteau să nu observe aceasta.

²⁷ Imaginea frapantă a bolții ar fi fost pierdută definitiv dacă Drăghiceanu nu o reda, chiar și fără să o discute.

²⁸ Aici ne putem întreba de ce diverșii specialiști și „arheologi de birou” nu au remarcat efectiv aspectul. Rândurile dedicate descoperirii de pe 31 iulie 1920 puteau fi – de fapt – „uite” doar dacă deranjau (mult).

²⁹ De reținut este, așa cum observa deja Constantinescu, faptul că Drăghiceanu nu a reacționat la ipoteza din 1935 a lui Sacerdoțeanu decât în 1955 într-un text din *MO*. El proceda aparent la fel și în cazul săpăturilor sale de la Câmpulung (1924) publicate (parțial) din 1964 ca „un fel de replică” la studiul – apărut tot în *BOR* – de Chihaia în 1961.

³⁰ Rândurile și planurile din Constantinescu, *La résidence d'Argeș*, p. 5–31, conduc în această direcție.

³¹ *Mormântul de la Argeș*, p. 55–56. A fost foarte aproape de adevăr. Lipsea doar un singur pas în fapt.

³² *Orașele din Țara Românească*, p. 128, nota 98 (a fost aproape tot ce se putea afirma la acel moment, atât ca ne-arheolog, cât și în condițiile în care biserica/bisericile argeșene fuseseră săpate deja de două ori în timp).

³³ În special: Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 148–150; Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 75, 77.

peste el se găsește o bucată din bolta Bisericii Argeș I, biserică identificată tot de Constantinescu³⁴. Mormântul a fost în fapt „sigilat” din nou, pentru aproape o jumătate de veac³⁵, cam tot atâta timp cât se scursese și între descoperirea sa de către Virgil Drăghiceanu și reluarea cercetărilor arheologice prin Nicolae Constantinescu³⁶.

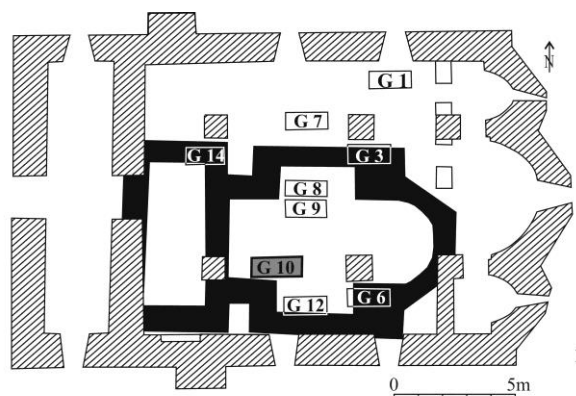

Fig. 1. Bisericiile Argeș I și Argeș II
(cercetările lui Nicolae Constantinescu, 1967–1973)

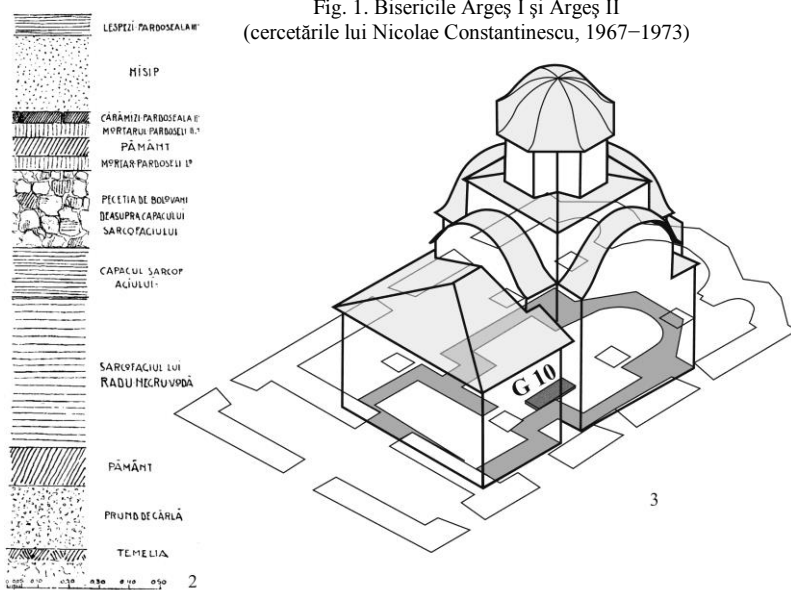

Fig. 2. „Secțiunea stratigrafică”
a Mormântului 10
(cercetările lui Virgil
Drăghiceanu, 1920<–1923>)

Fig. 3. Modelul 3D al Bisericii Argeș I în raport cu planul
Bisericii Argeș II (cercetările lui Adrian Ioniță, 2012–2014)

³⁴ Din 1971 în 1984, vezi Constantinescu, *La résidence d'Argeș, passim*; idem, *Curtea de Argeș, passim*.

³⁵ Este și „ritmicitatea” a trei epoci: Regatul României, Republica Socialistă România și Republica România.

³⁶ Biserica Argeș I a fost poate cea mai cunoscută fundație de biserică până la descoperirea „bisericii lui Hierotheos” de la Alba Iulia de către Daniela Marcu-Istrate în 2011, și ea o biserică „ratată” anterior (*Biserica din secolele X–XI, de influență bizantină, de la Alba Iulia. Restituiri preliminare*, în „Apulum”, LI (2014), p. 93–128).

Prima „sigilare” se petrecuse în anii 1300. Un personaj de rang înalt, decedat în plină putere și autoritate de factură monarhică, relevantă de inventarul apusean³⁷ al mormântului³⁸ și mai ales de diadema răposatului³⁹, disputatul defunct își găsisese liniștea în Biserica Argeș I⁴⁰. Apoi, mormântul său a fost „pecetluit”, el nemaitrebuind să fie vizibil în noua Biserică Argeș II⁴¹. „Ascunderea, neasociată însă cu o vandalizare (ceea ce indică totuși respectul față de rangul defunctului)⁴², a făcut astfel ca Mormântul 10 să rămână singurul – este totodată și unicul cu sarcofag⁴³ – mormânt neprofanat dintre cele descoperite în biserica domnească de la Argeș⁴⁴.

Folosirea unei bucăți din bolta Bisericii Argeș I pentru „sigilarea” sarcofagului sugerează că trecerea în neființă a defunctului din Mormântul 10 nu a survenit cu mult timp înainte de ridicarea Bisericii Argeș II în anii 1350⁴⁵, cel mai probabil la sfârșitul lor⁴⁶, când – la șapte ani (6887)⁴⁷ după moartea lui Basarab (6680)⁴⁸ – Bizanțul a oficializat definitiv în mai 1359⁴⁹ Mitropolia *Ungrovlahiei*, cu scaunul la Curtea de

³⁷ A se vedea aici și Gheorghe I. Brătianu, *Les bijoux de Curtea de Arges (Roumanie) et leurs éléments italiens*, în „Revue Archéologique”, Paris, seria a V-a, XVIII (1923), 1, p. 90–110; idem, *Les bijoux de Curtea de Arges et leurs éléments germaniques*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, București, XI (1924), p. 39–54. Se poate observa ușor și în acest caz câte date erau disponibile încă din anii 1920–1924.

³⁸ Pentru inventarul mormântului și Biserica Argeș II (plan în cruce greacă înscrisă): Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974, p. 273–274; idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1400)*, București, 1976, p. 248–250. Conform profesorului Theodorescu, căruia îi mulțumim din nou, celebra pafta poate fi datată precis cel târziu la 1340.

³⁹ Observația independentă îi aparține domnului dr. Silviu Tabac, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁰ Ipoteza lui Sacerdoțeanu a fost îmbrățișată de către Grigore Ionescu (*Curtea de Argeș. Istoria orașului prin monumentele lui*, București, 1940, p. 12–14), ceea ce conferă un înțeles aparte afirmațiilor de la 1982 ale acestuia.

⁴¹ *Pardoseaua* medievală găsită de Drăghiceanu deasupra sarcofagului era un semn mai mult decât clar.

⁴² Modul brutal în care mormântul a fost ascuns în noua biserică nu concordă cu nederanjarea defunctului. Discrepanța poate fi explicată doar printr-un real – și temător – respect față de mort, precum și – probabil – prin faptul că, în pofida escaladării ostilităților confesionale în perioada angevină și a (inevitabilei) asocieri(i) politice cu acestea, exista încă o „neutralitate românească” (observația esențială a profesorului Victor Spinei).

⁴³ Deopotrivă Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 41; Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 89.

⁴⁴ Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 43–58; Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 94–95.

⁴⁵ *Graffiti*-ul așezat pe pereții nepictați încă ai noii bisericii, amintind moartea lui Basarab la Câmpulung la 1351/probabil 1352, este – din 1920 – principalul element de datare pentru construirea Bisericii Argeș II.

⁴⁶ Ridicarea noii biserici ar corespunde unei rupturi majore cu Buda, nesuștinută însă (dimpotrivă) de context (*DRH, D. Relațiile între Țările Române, I. 1222–1456*, editori Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, nr. 37–38, p. 67–72, 1351–1355). Zidirea Bisericii Argeș II trebuie datată după întronarea lui Ioan V Paleologul (1354) în căutare de ajutor ungar și papal.

⁴⁷ *Fontes Historiae Daco-Romanae, IV. Scriitori și acte bizantine, secolele IV–XV*, editori Horațiu Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi, București, 1982 (*FHDR*), nr. XLV–9–10, p. 198–203; *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel* (= „Corpus Fontium Historiae Byzantinae”, XIX, 1–4), III. 1350–1363, editori Johannes Koder, Martin Hinterberger, Otto Kresten, Wien, 2001 (*PRK*), nr. 243–244, p. 408–425.

⁴⁸ Cunoscutul *graffiti* marca de fapt pomenirea de șapte ani a lui Basarab, un aspect neluat – aparent – în calcul până acum, deși – ținând cont și de discuțiile ulterioare – era cea mai logică explicație pentru maniera sa de redactare.

⁴⁹ Datorită puternicelor analogii pontice, din aria unde păstorise Iachint (Orest Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, în *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare*, Sofia, IV (1926–1927), p. 236–260), Biserica Sânt Nicolae din imediata vecinătate a Bisericii Argeș II, cu același hram, rămâne un candidat important ca primă catedrală (S. Iosipescu, Ionuț Iancu, Adrian Stănilă, *Curtea de Argeș: Sânt Nicolae*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, NS, XXII (2011), *sub voce*), în special în cazul zidirii, după

Argeș⁵⁰. Datarea ¹⁴C a defunctului (1330/1340±30)⁵¹ susține această încadrare arheologică. Alături de inventarul mormântului⁵², de grija arătată față de răposat⁵³, chiar și când locul său de veci nu a mai trebuit să fie vizibil în Biserica Argeș II⁵⁴, un simbol al victoriei politice⁵⁵ a Ortodoxiei isihaste⁵⁶ în *Ungrovlahia*⁵⁷, datele conduc spre identificarea⁵⁸ defunctului din Mormântul 10 cu unul dintre nenumiții fii ai lui Basarab⁵⁹, amintiți de Carol-Robert la 1335⁶⁰. Aceștia luptaseră împotriva regelui la 1330⁶¹, unul fiindu-i oferit chiar drept ostateg monarhului angevin de Basarab⁶², ca parte din răscumpărarea puterii *transalpine* a tatălui său⁶³.

1364, a Bisericii Argeș II (Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 150) și oricum în condițiile tensiunilor politice și confesionale din 1369–1370. Pe de altă parte, entuziasma și expeditivă atribuire – prea influențată de tradiția locală și aproape compensativă – a Bisericii Sânt Nicolae ritului *latin* de către Drăghiceanu (*Curtea Domnească din Argeș*, p. 42–43; *Jurnalul săpăturilor*, p. 147–148) a contribuit și ea la decredibilizarea autorului, a cercetărilor sale și a interpretării datelor oferite de acesta.

⁵⁰ Dar, dacă Nicolae-Alexandru rezida la Câmpulung, unde a și fost înmormântat, mai firesc ar fi fost ca lachint să-l urmeze (C. Rezachevici, *De unde venea și unde a păstorit primul mitropolit al Țării Românești?*, „Argessis”, VIII (1999), p. 63–72). Dilema își poate găsi o explicație doar prin analiza comparativă a bisericilor și mormintelor.

⁵¹ Analizele (vezi fig. 4) au fost efectuate în perioada august–septembrie 2012 și februarie–martie 2014.

⁵² Sub raportul analizei noastre, ne referim aici în primul rând la semnificația amintită a diademei și la principalul inel al defunctului (care a atras atenția încă din anii 1920), și sensibil mai puțin la celebra pafta.

⁵³ A se vedea, în acest sens, chiar observațiile lui Virgil Drăghiceanu din *Jurnalul săpăturilor*, p. 138.

⁵⁴ Aspectul evidențiază în consecință și mai mult semnificația inventarului Mormântului 10, care nu mai poate fi asociat doar unei simple „mode apusene”. Astfel, este poate interesant și cum Iorga și-a distribuit în anii 1930 titlurile la *Istoria românilor*: între *Ciitorii*, pentru volumul III, pe secolul XIV, și *Cavalerii*, pentru volumul IV, pe secolul XV (a se vedea aici mai ales V. Spinei, *Ultima mare sinteză a lui N. Iorga asupra istoriei românilor*, în idem, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei și filologiei românești și mondiale*, Brăila, 1996, p. 1–42).

⁵⁵ A se vedea în acest context deja Petre Ș. Năsturel, *Aperçu critique des rapports de La Valachie et du Mont Athos des origines au début du XVe siècle*, în *RESEE*, II (1964), 1–2, p. 93–126.

⁵⁶ „Internaționala isihastă” a apărut la Alexandru Elian, *Byzance et les Roumains à la fin du Moyen Âge*, în „Proceedings of the International Congress of Byzantine Studies”, XIII (1967 [London, 1966]), p. 195–207, la p. 199.

⁵⁷ Sub raport artistic, a se vedea recent și studiul Draginiei Simić-Lazar, *Sur une datation des fresques de l'église de Saint-Nicolas de Curtea de Argeș (Roumanie)*, în „Matica Srpska” (Novi Sad), XXXIX (2011), p. 9–40.

⁵⁸ De mare folos pentru asemenea cercetări este ediția digitală *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, editor-general Ernst Trapp, Wien, 2001² (PLP). Ediția în 12 volume și 2 de Addenda a apărut între 1979 și 1996.

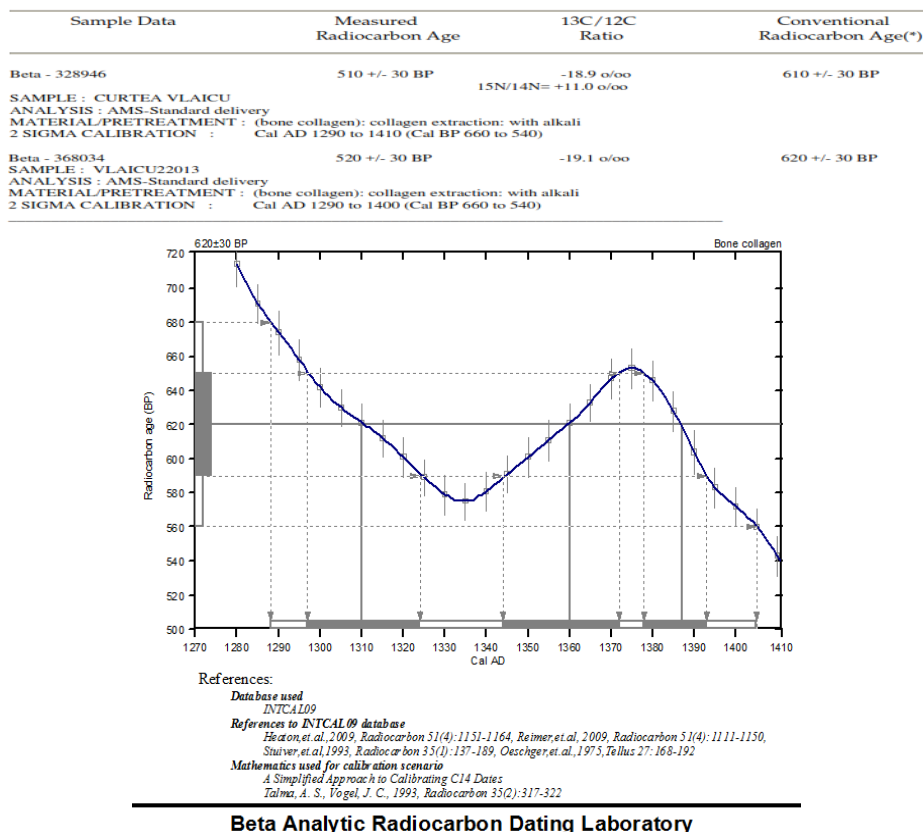
⁵⁹ Aspect poate semnificativ pentru funcțiile lor (1330–1335). Anterior (1332), Carol îl menționase nominal (este și singurul document în care apare personajul) pe tatăl lui Basarab, *Thocomerius* (DRH, D, I, nr. 25, p. 49–52).

⁶⁰ Pentru documentul în discuție, a se vedea aici DRH, C, *Transilvania*, X. 1351–1355, editori Șt. Pascu, Sabin Belu, [János] Ioan Dani, Aurel Răduțiu, V. Pervain, K. G. Gündisch, București, 1977, nr. 275, p. 285–286.

⁶¹ Ilie Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol-Robert (noiembrie 1330)*, în *CI*, V–VII (1929–1931), p. 324–343. Iar unul dintre acești fii venise și la „bătălia națiunilor” de la Velbujd, din vara aceluia an (Virgil Ciociltan, *Bătălia de la Velbujd (1330) și marile puteri musulmane*, în *SMIM*, XXII (2011), p. 27–38), în numele tatălui său (observația profesorului Ovidiu Cristea pentru care îi mulțumim și aici), supraviețuindu-i cel mai probabil (la fel ca Belaur și Ioan Alexandru, el s-ar putea să nici nu fi intrat în lupta care i-a fost fatală țarului Mihail Șişman).

⁶² Vezi *Chronicon pictum Vindobonense* (= „Fontes Historiae Daco-Romanorum”, XI), ediție Gheorghe Popa-Lisseanu, București, 1937, p. 110–111. Dată fiind și influența Hoardei (V. Ciociltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301–1341)*, în *RI*, NS, V (1994), 11–12, p. 1099–1118), el nu ar fi fost probabil primul membru al familiei lui Basarab ajuns ostateg (pentru practica regală a ostategilor, inclusiv *valahi*, vezi Ferenc Forgach *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii libri XXII*, Bratislava-Kosice, 1788, p. 274).

⁶³ Este un aspect fundamental, surprins de către profesorul Șerban Papacostea, căruia îi mulțumim încă o dată.

Fig. 4. Datările ^{14}C ale osemintelor defunctului din Mormântul 10 (Beta Analytic, Miami)

Personajul în vârstă de aproximativ 40 de ani (interval calculat 35–45 ani)⁶⁴ a răposat la o vârstă comună pentru „media medievală”⁶⁵, și chiar sub aceasta „ca

⁶⁴ În mod interesant, osemintele din mormânt nu sunt incluse între aspectele cercetate în studiul lui Francisc Rainer, *Cercetări antropologice asupra osemintelor aflate în săpături*, în *BCMI*, X–XVI (1917–1923), p. 153–160. Mențiunea legată de înălțimea estimată a defunctului (1,64 m) se găsește în *Jurnalul săpăturilor* (p. 138) lui Drăghiceanu. Reamintim astfel precizarea din încheierea analizei lui Rainer (*Cercetări antropologice*, p. 160): „N-am constatat vreo urmă de rănire pe nici unul dintre obiectele ce mi-au fost încredințate”. Subliniem așadar – cu atât mai mult – că toate estimările noastre de natură antropologică sunt făcute strict pe baza acelor oseminte (adică cele neacoperite de tunica defunctului din Mormântul 10), la care am avut acces timp de câteva ore pe 27 iunie 2012, și că nu a existat posibilitatea investigării integrale a scheletului.

În aceste condiții, putem afirma următoarele. Estimăm statura la 1,57–1,71 cm, cu ajutorul ecuațiilor de regresie calibrate pentru populații moderne (vezi Mildred Trotter, Goldine C. Gleser, *A Re-evaluation of Estimation of Stature based on Measurements of Stature taken during Life and of Long Bones after Death*, în „American Journal of Physical Anthropology”, Philadelphia, XVI (1958), 1, p. 79–123). Caracterile nonmetrice (dimensiunea crestei nucale și a mentonului, dimensiunea oaselor lungi) contribuie la atribuirea sexului masculin. Gradul de închidere a suturilor endocraniene, aspectul epifizelor oaselor lungi permit încadrarea individului ca adult (35–45 de ani).

⁶⁵ Calculele sunt realizate în relație în primul rând cu trecerea (sau nu) a pragului de vârstă de 21/25 de ani (vezi și H[enry]. O[liver]. Lancaster, *Expectations of Life: A Study in the Demography, Statistics, and History*

politician”, ca aristocrat⁶⁶. El a decedat mult mai repede decât contemporanii săi, cei care s-au stins de *moarte bună*⁶⁷. Carol Robert I (1288–1342)⁶⁸ a murit la 54 de ani, iar fiul său Ludovic (1326–1382)⁶⁹ la 56 de ani. Ruda lor, Cazimir III al Poloniei (1310–1370)⁷⁰, a decedat la 60 de ani. Cel mai longeviv s-a dovedit soțul – de pe la anii 1320–1321 – Teodorei, fiica lui Basarab⁷¹, Ioan Alexandru al Bulgariei (c. 1305–1371)⁷².

of *World Mortality*, New York, 1990, p. 8–9; Lawrence I. Conrad, *The Western Medical Tradition*, Cambridge, 2006, p. 137–138; Robert A. Scott, *Saints, Pilgrimage, and the Healing Powers of Belief*, Ewing NJ, 2011, p. 9–11). Din păcate, pentru zona noastră de interes, datele disparate trebuie corelate cu informații provenite din arii apusene mult mai bine documentate, astfel încât orice estimare trebuie privită cu prudență și adesea ponderată tacit.

⁶⁶ La cei 30–40 de ani ai omului de rând se puteau adăuga și (chiar mai bine de) 20 de ani în cazul elitelor (spre exemplu: John Hatcher, *Mortality in the Fifteenth Century: Some New Evidence*, în „The Economic History Review”, London, NS, XXXIX (1986), 1, p. 19–38; M. A. Jonker, *Estimation of Life Expectancy in the Middle Ages*, în „Journal of the Royal Statistical Society-Statistics in Society”, London, CLXVI (2003), 1, p. 105–117; vezi aici și Maria Patrizia Carrieri, Diego Serrano, *Longevity of Popes and Artists between the 13th and the 19th Century*, în „International Journal of Epidemiology”, Cambridge, XXXIV (2005), 6, p. 1435–1436). Indiferent de zonă și mai ales în Europa Apuseană și Peninsula Italică (cele mai bine documentate), trebuie luate în considerare diferențele substanțiale (până în 20 de ani) care există înainte de anii 1346/1347–1352/1353 (*moartea neagră*) și după acestea.

⁶⁷ Cu sensul de: nu au suferit o moarte provocată de o armă sau de otrăvire. Frecvențele epidemii din Evul Mediu și apariția *morții negre* chiar la mijlocul secolului XIV aparțin unui alt „orizont al morții” (vezi aici în relație cu vecinătatea defunctului din Mormântul 10: Jean Noël Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, I. *La peste dans l'histoire*, Paris, La Haye, 1975, p. 81–83; John Henderson, *The Black Death in Florence: Medical and Communal Responses*, în *Death in Towns: Urban Responses to the Dying and the Dead, 100–1600*, editor Steven Bassett, New York/Leicester, 1992, p. 136–150, la p. 144 (pentru aria Balcanilor); Hélène Congourdeau, *Pour une étude de la Peste noire à Byzance*, în *Eupsychia. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler* (=„Byzantina Sorbonensia”, XVI), editor Michel Balard, Paris 1998, p. 149–163).

⁶⁸ Gyula Kristó, *I. Károly* [Carol I], în idem, *Magyarország vegyes házi királyai* [Regii Ungariei din dinastii mixte], Budapeșt, 2002, p. 23–44. Dintre toți stăpânitorii epocii, a fost cel mai „predispus” să aibă parte de o moarte violentă. La înmormântarea sa, au participat Cazimir III și Carol IV de Luxemburg, viitorul împărat.

⁶⁹ Domokos Varga, *Magyarország virágzása és romlása. Magyarország a XIV–XV. században* [Înflorirea și decăderea Ungariei. Ungaria în secolele XIV–XV], Budapeșt, 1984, p. 44. Necropola de la Székesfehérvár a fost devastată de *turci* (Ildikó Hankó, *Királyaink tömegsírban. A magyar királysirok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig* [Înmormântări regale. Mormintele regilor Ungariei de la principele Géza la Ioan Szapolyai], Budapeșt, 1987). S-au realizat reconstrucțiile faciale ale lui Carol și Ludovic (Miklós Angyal, *Ismeretlen személyazonosságú holttestek azonosítása* [Identificarea decedaților necunoscuți] (teză de doctorat), Pécs, 2014, p. 39), ale lui Béla III și Ana de Antiohia (*150 éve történt III. Béla és Antiochiai Anna királynak fellelése* [S-a întâmplat acum 150 de ani. Descoperirea mormintelor lui Béla III și Ana de Antiohia] [editor Ernő Marosi], Székesfehérvár, 1999; practic singurele morminte intacte; Éva Kovács, *Die Grabinsignien König Bélas III. und Annas von Antiochien*, în „Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapeșt, XV (1969), p. 3–24). În 2011, s-a reconstruit și chipul Sfântului Ladislau (corpul său – astăzi pierdut – odihnea în bazilica de la Oradea), pe baza craniului din relicvariul de la Győr. Nici la Curtea de Argeș, nici la Rădăuți nu s-a operat – cu mijloace (acum) tradiționale ori prin metode moderne – reconstrucții faciale (amintim astfel o reconstrucție controversată, nu datorită metodelor, ci din cauza discuțiilor asupra identității defunctului: Veselina Sofija Inkova, *Калояновото погребение: технико-лабораторни изследвания* [Înmormântarea lui <Ioniță> Caloian: cercetări tehnice și de laborator], Sofia, 1979).

⁷⁰ A se vedea în aceste coordonate datele din Agnieszka Sadrei, *The Tomb of Kazimir the Great in the Wawel Cathedral of Cracow*, în „Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae”, XLII (2001), p. 83–115.

⁷¹ Ivan Božilov, *Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография* [Familia Asăneștilor (1186–1460). Genealogie și prosopografie], Sofia, 1994, p. 169–170, 192–197, 199–200. Primul lor fiu, Mihai IV Asen, s-a născut la 1322. În aceste condiții, fiica lui Basarab, Teodora, trebuie să se fi născut cel târziu pe la 1307.

⁷² Alberto Alberti, *Ivan Aleksandăr (1331–1371). Splendore e tramonto del secondo impero bulgaro*, Firenze, 2010, p. 39–44. Apare astfel o raritate – totuși – medievală: vârstele între cei doi soți erau foarte apropiate.

El a răposat la aproximativ 65 de ani⁷³. La o vârstă comparabilă cu a sa, dacă nu chiar mai înaintată (adică spre 70 de ani⁷⁴), trebuie să fi murit și Basarab, care – conform *graffiti*-ului, descoperit tot la 1920, înscris în Evul Mediu pe zidurile nepictate încă ale Bisericii Argeș II⁷⁵ – a răposat la Câmpulung în anul 6860 (1351/1352)⁷⁶. La o vârstă mai apropiată (la 44 de ani, respectiv spre 47 ani), s-au stins din viață împăratul bizantin Andronic III Paleologul (1297–1341)⁷⁷ și Ștefan Dușan al Serbiei (c. 1308–1355)⁷⁸, al cărui fiu și urmaș, Ștefan Uroș (1336–1371), a avut-o de soție pe Anca (*Ana*) a Țării Românești⁷⁹. Din

⁷³ Pentru vârsta lui Basarab (în anii 1340) și relația cu fiii săi, cazul ginerelui bulgar ar putea fi relevant. La 1345 (–1346), când a început probabil ruptura dintre Ioan Alexandru și Teodora, care a dus la divorțul de la 1347–1348, țarul de vreo 40 de ani își transferase o bună parte din puteri băieților săi: Mihail Asan IV (23 ani), moștenitorul, Ioan Strașimir (c. 20 de ani), co-țar la Vidin, și Ioan Asan IV (c. 14 ani), co-țar la Preslav (Ioan și Mihail au murit apoi în luptă cu *turcii*, pe la 1349, respectiv 1352). „Partajul țaral” începuse după suprimarea rebeliunii de la Vidin (1331–1337) a lui Belaur, unchiul lui Ioan Alexandru (date și interpretări: Kyril Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria. Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture* (=„East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450”, V), Leiden – Cologne – Boston, 2008, nr. 168, p. 431; nr. 211, p. 458, nota 339; Jordan Andreev, *Ivan Alexandre et ses fils sur la dernière miniature de la Chronique de Manassès*, în „Études Balkaniques”, Sofia, XXI (1985), 4, p. 39–47; Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 200–202). La acel moment (1337–1338) – în mod interesant și pentru noi – mama țarului, Kerana Petrița, de rit *latin*, corespundea cu Benedict XII (Ivan Dujčev, *Неиздадено писмо на папа Бенедикт XII до майката на цар Иван Александър* [O scrisoare inedită a papei Benedict XII către mama țarului Ioan Alexandru], în „Известия на Историческото дружество” [Lucrările Societății Istorice], Sofia, XIV–XV (1937), p. 205–210; Benedict i se adresa *nobili mulieri Petrissae Ducissae Carvonnen*, cu gândul la *magnificum virum Alexandrum Regem Bulgariae, natum tuum*). Evoluțiile țarale bulgare au luat probabil o altă turnură în anii 1342–1343. La moartea socrului său, regele Robert (ianuarie 1343), Andrei, fratele lui Ludovic I, o expulzase de la Neapole pe Ana Neda, mătușa lui Ștefan Dușan (căsătorit la 1332 cu sora lui Ioan Alexandru, Elena), fosta soție a lui Mihail Șisman, mare sursă de griji pentru nepotul acestuia, țarul bulgar (Vassil Gjuzelev, „*Imperatrix Bulgariae Anna-Neda (1277–c. 1346)*”, în *Mélanges Ljubomir Maksimović* (=„Zbornik Radova Vizantološkog Instituta” [Lucrările Institutului de Studii Bizantine], L, 2), editori Bojana Krstanović, Srđan Pririvatrić, II, Beograd, 2013, p. 617–626; Ioana, soția lui Andrei, de a căruiucidere în septembrie 1345 nu a fost străină, a sprijinit-o pe Ana, întoarsă la Raguza, de unde venise la 1340). Iar sub 1343, „în completare” la acest acord neapoletan între Buda și Târnovo, se așază și acceptarea suzeranității ungare de către voievodul *transalpin* Alexandru ([Ioan de Târnave (Küküllö), *Vita Ludovici*, în] Ioan Thuróczy, *Chronica Hungarorum*, I. *Textus*, ediție Erzsébet Galántai, Gy. Kristó, Budapest, 1985, p. 161–165).

⁷⁴ Datorită căsătoriei și fiilor Teodorei, Basarab ar fi aproape de o vârstă cu Carol, cu care se luptase la sfârșitul anilor 1310 (*DRH*, D, I, nr. 18, p. 41). Cel mai longeviv a fost însă de departe Ioan VI Cantacuzino (c. 1292–1383), contemporanul celor doi (vezi și John Meyendorff, *Projets de concile oecuménique en 1367: un dialogue inedit entre Jean Cantacuzene et le légat Paul*, în „Dumbarton Oaks Papers”, Washington DC, XIV (196), p. 149–177). Și Ioan V Paleologul (1332–1391) a trăit mult, dar s-a născut sensibil mai târziu decât defunctul din Mormântul 10.

⁷⁵ Onciul, *Anul morții*, p. 101–104 (cu intervalul larg dat de 6860: 1 septembrie 1351 – 31 august 1352). Trebuie precizat că este vorba de un studiu apărut postum, numărul din *BCMI* fiindu-i dedicat lui Dimitrie Onciul.

⁷⁶ O mai precisă așezare a datei depinde semnificativ de interpretarea mențiunii: contemporană ori de pomenire, influențată deja de disputele de dinainte de 1920 (1914–1916) dintre „triada” lorga – Bogdan – Onciul și Tafrali.

⁷⁷ George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, London, 1989, p. 499–510. El a murit de malarie după toate aparențele (John Lascaratos, Spyros Marketos, *The Fatal Disease of the Byzantine Emperor Andronicus III Palaeologus (1328–1341 AD)*, în „Journal of the Royal Society of Medicine”, London, XC (1997), 2, p. 106–109).

⁷⁸ *PLP*, nr. 21182. În 1927, presupusele sale oseminte (aparținuseră unui individ de peste 2 m, iar despre Dușan se spunea că era înalt de 7 picioare) au fost descoperite în ruinele bisericii mănăstirii Sfinților Arhangheli la Prizren (Kosovo), unde fusese îngropat (vezi Slobodan Nenadović, *Dušanova zadužbina: Manastir Svetih Arhangel kod Prizrena / Monastère des saints archanges près de Prizen fondation de l'empereur Dusan* (=„Spomenik” [Monument], NS, XVIII), Beograd, 1967). Au fost înmormântate cu mare pompă în catedrala Sfântului Marcu din Belgrad.

⁷⁹ N. Iorga, *Domnița Anca și patronajul ei literar*, în *AARMSI*, seria a III-a, IV (1924–1925), p. 373–377. Țarina Serbiei a apărut și ca Anca (*Ancha*) și drept Ana, alimentând astfel o lungă serie de ipoteze și dispute.

punctul de vedere al „generațiilor politice”⁸⁰, defunctul din Mormântul 10 s-ar înscrie „între” Ștefan Dușan și Cazimir III Piast (apropiat ca vârstă de ei)⁸¹ și Ludovic I de Anjou (mai îndepărtat însă)⁸², fără a avea un coleg monarhic de generație clar⁸³. Astfel, datorită și – cu precădere⁸⁴ – decesului timpuriu din prisma „standardelor monarhice” ale epocii⁸⁵, dar totuși la o vârstă apropiată (între 40 și 50 de ani)⁸⁶ la care a murit la 1364⁸⁷, Nicolae-Alexandru⁸⁸, unicul fiu al lui Basarab, al cărui nume

⁸⁰ Sub acest raport, în limita incertitudinilor existente, în discuție poate intra „din sud” și Ioan Alexandru, nu doar Dușan.

⁸¹ În acest context, merită amintit și singurul nume (de origine sârbească) păstrat pe lespezile medievale de la Curtea de Argeș: *Voislav, fiul marelui Alexandru Voievod* (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 57). „Odiseea” pietrei sale de mormânt (mai ales Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 99–100) este demnă de toată atenția.

⁸² Tot în acest cadru, amintim căsătoria Elisabetei (înmormântată apoi la Oradea), *fiica voievodului transilpin Alexandru* (vezi N. Iorga, *Românii în câteva izvoare apusene*, în *RI*, VI (1920), 10–12, p. 193–201, la p. 200, nota 1), cu ducele Vladislav II de Oppeln, favoritul lui Ludovic I (și la Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 19).

⁸³ Din acest punct de vedere, „la mijloc” între Ștefan și Cazimir, pe de o parte, și Ludovic de cealaltă, ar fi Carol IV de Luxemburg (1316–1378), împărat romano-german (1355–1378), tatăl lui Sigismund (Jörg K. Hoensch, *Die Luxemburger. Eine spätmittelalterliche Dynastie von gesamteuropäischer Bedeutung, 1308–1437*, Stuttgart, 2000).

⁸⁴ Dispariția personajului coincide cronologic cu epoca *morții negre*. Lipsesc însă indicii care să lege decesul de pandemie. Materialele folosite, mai ales bucata de boltă, la „sigilarea” mormântului și așezarea pardoselii Bisericii Argeș II deasupra „sigiliului” indică o altfel de protecție față de mort. Ciuma merită însă atenție politică în raport cu Ungaria. În regat, ea a lovit puternic la începutul lui 1349 și din nou în septembrie. Atunci a murit și Margareta de Luxemburg, prima soție a lui Ludovic, rămas din iulie și până în noiembrie în Transilvania. Acolo ciuma nu s-a făcut simțită, deși devastase deja zona Oradei (Annamária Bartha, *Károly Róbert és Nagy Lajos egészsége és betegségei* [Sănătatea și bolile lui Carol-Robert și Ludovic cel Mare], „Műhelyszemináriumok dolgozatok” [Lucrările Seminarului <Doctoral>], Szeged, I (2013), p. 1–35, la p. 25–29). Ciuma a lovit poate mai puternic în octombrie 1359, bătându-l luni bune. Ludovic a luat drumul Transilvaniei, având – aparent ca la 1349 – și obiective militare răsăritene. Per ansamblu, estimările maxime ale numărului victimelor cumei se ridică la 15–20% din populație, marile centre din regat fiind cele mai afectate (vezi și József Kovácsics, *Magyarország történeti demográfiaja, 896–1995* [Demografia istorică a Ungariei, 896–1995], Budapest, 1996, p. 106–108). Înspre părțile transilvane și mai ales dincolo de munți, impactul cumei se pierde, și în lipsa izvoarelor (vezi Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsei. Calamități naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 27–28).

⁸⁵ Sub raport românesc însă (cu excepția cazului amintit al lui Basarab) și în limitele speculațiilor îngăduite de puținele surse scrise disponibile, singurii stăpânitori români născuți în secolul XIV care par să fi depășit 50 de ani la momentul morții sunt: Bogdan I († c. 1367), rebel deja împotriva Angevinilor la 1343, Mircea (†1418), după o domnie de aproximativ 32 de ani, și Alexandru I (†1432), după tot aproape 32 de ani de domnie (vezi datele editate disponibile strânse de către Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 79–81, 427–428, 431–432, 471–473, 475–476).

⁸⁶ Intervalul, probabil, pentru nașterea sa ar fi c. 1314 – c. 1322. El pornește de la presupunerea că Nicolae-Alexandru a stat alături de Basarab la 1330 (*DRH*, C, X, nr. 275, p. 285), având astfel măcar 14–15 ani (cazul, aparte totuși, al lui Ștefan III și al tatălui său Bogdan II al Moldovei arată că implicarea politică și militară era posibilă însă de la o vârstă mai fragedă; Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 513–519, 535–536). Intervalul ia în calcul și ipoteza lui Iorga (*Istoria românilor*, III. *Citirii*, ediție V. Spinei, București, 1993, p. 315). Numele de Alexandru i-ar fi fost dat lui Nicolae în onoarea lui Ioan Alexandru, ginerele tatălui său (ducând însă astfel la o diferență de vârstă de cel puțin 15 ani între Teodora și Nicolae-Alexandru). Nicolae-Alexandru ar fi fost născut așadar sigur după defunctul din Mormântul 10. În celălalt caz, ar fi fost de vârste apropiate, cu „un avantaj” probabil pentru disputatul răposat.

⁸⁷ Ultima ediție a sursei contemporane din Secuime care confirmă data morții este la Ștefan Olteanu, *Cu privire la data morții lui Nicolae Alexandru Basarab*, în *SRdI*, XXI (1968), 3, p. 523–526.

⁸⁸ Până la Mihnea I cel Rău († 12 martie 1510), mort însă la Sibiu și îngropat în biserica parohială Sfânta Maria, dintre toți stăpânitorii Țării Românești cunoaștem – prin piatra de mormânt ori surse scrise – data exactă a morții pentru Nicolae-Alexandru (†16 noiembrie 1364; biserica domnească de la Câmpulung), și Mircea I cel Bătrân († 31 ianuarie 1318; mănăstirea Cozia). În Moldova, până la Ștefan III cel Mare († 2 iulie 1504; mănăstirea Putna), cunoaștem datele exacte pentru Alexandru I cel Bun († 1 ianuarie 1432; mănăstirea

este cunoscut⁸⁹, precum și a faptului că – aparent⁹⁰ – decesul celui înhumat în Mormântul 10 nu s-a datorat violenței fizice⁹¹, identitatea personajului este poate mai importantă decât anterior⁹².

Îngăduită chiar de datele – editate – disponibile din anii 1920⁹³, o identificare mai precisă a celui înmormântat în colțul sud-vestic al naosului ambelor Biserici Argeș I și II⁹⁴, obișnuitul loc de onoare (de ctitor)⁹⁵ într-o biserică, este posibilă (sub raport logic, nici Drăghiceanu⁹⁶ și nici Constantinescu⁹⁷ nu au greșit, asociind – în funcție de identificarea domnului, probabil Vladislav⁹⁸, din tabloul votiv⁹⁹ – mormântul cu ctitorul bisericii existente¹⁰⁰). Ne referim aici în primul rând la „marcajul” de pe principalul inel al defunctului¹⁰¹. Acest inel¹⁰² era identic ca inscripție¹⁰³ și similar ca formă¹⁰⁴ cu cel

Bistrița), și – deoarece se știu zilele în care au fost uciși – pentru Ștefan II († 13 iulie 1447; mănăstirea Neamț) și Bogdan II († 15 octombrie 1451; inițial la Reuseni). Tot datorită execuțiilor, mai pot fi luați în calcul Vladislav II în Țara Românească și Petru III Aron în Moldova (pentru o perspectivă de ansamblu: Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 67–223, 431–487).

⁸⁹ DRH, C, X, nr. 275, p. 285. Deși îi amintea, citând *Cronica pictată* și actul de la 1335 (*Curtea Domnească din Argeș*, p. 14–15), Drăghiceanu nu pare să fi fost interesat de soarta și mormintele lor, presupunând poate (cum „nu exista” Biserica Argeș I) că odihneau la Câmpulung alături de Basarab și Nicolae-Alexandru. Se creiona însă o întrebare delicată. De ce spre deosebire de Moldova Rădăuților, până la lunga domnie a lui Alexandru I, în sud, urmașii direcți ai lui Nicolae-Alexandru au ales, până cel târziu la Mircea I și deceniile lui, alte locuri/un alt loc de îngropăciune – la Argeș, în viziunea lui Drăghiceanu – decât cel consacrat prin Basarab și Nicolae-Alexandru? Și mai era problema îngropării lui Voislav, fiul marelui Alexandru voievod, în noua biserică de la Curtea de Argeș.

⁹⁰ Pe de o parte, se cuvin reamintite ultimele cuvinte din analiza lui Rainer, *Cercetări antropologice*, p. 160.

⁹¹ Pe de altă parte, nu există dovezi documentare directe că înainte de Dan I răpus de Ioan Șisman (1386) vreun stăpânitor al Țării Românești a pierit de moarte violentă (a se vedea aici Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 78).

⁹² Ar fi astfel utilă și reluarea analizei carierelor și morților primilor voievozi ai Țării Românești pe baza datelor documentare existente înainte de descoperirea și publicarea mormântului, precum cele din studiile lui Ilie Minea, *Relațiile politice dintre Țara Românească și Ungaria pe timpul lui Ludovic I*, în *CvL*, XLIV (1910), 10, p. 1121–1140; idem, *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, în *CvL*, L (1916), 1, p. 5–36; idem, *Politica orientală a împăratului Sigismund: note istorice*, București, 1919.

⁹³ Este – pe lângă datarea Mormântului 10 – poate cel mai important aspect „rămas” de la 1920–1923.

⁹⁴ Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 41 (nr. 30); Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 88 (nr. 41).

⁹⁵ Vezi Danica Popović, *Srpski vladarski grob u srednjem veku / The Royal Tomb in Medieval Serbia*, Beograd, 1992, p. 13–18, 111–113, 132–133. Subiectul s-a bucurat – interesant – de reală atenție științifică doar după 1945.

⁹⁶ *Curtea Domnească din Argeș*, p. 46–47. Rămâne întrebarea: „Ce se întâmplă” dacă găsea prima biserică?

⁹⁷ *Curtea de Argeș*, p. 88–90, 148–150. Aici rămâne problema poziției mormântului în ambele biserici.

⁹⁸ Din acest punct de vedere susținem argumentația arheologică și istorică a lui N. Constantinescu, enunțată mai întâi – spre exemplu – în micro-monografia *Vladislav I (1364–1377)*, București, 1975, p. 153–158.

⁹⁹ A se urmări logica analizei științifice (chiar dacă ctitorul bisericii a fost identificat cu Radu I) din Carmen Laura Dumitrescu, *Le Voivode donateur de la fresque de Saint Nicolae Domnesc (Argeș) et le problème de sa domination sur Vidin au XIVe siècle*, în *RESEE*, XVII (1979), 3, p. 541–558.

¹⁰⁰ Precizarea este necesară și în raport cu ipoteza lui Aurelian Sacerdoțeanu (*Mormântul de la Argeș*, p. 56).

¹⁰¹ Acest raport între inele a fost subliniat deja de către Drăghiceanu (*Curtea Domnească din Argeș*, p. 63–65).

¹⁰² Ca Ioan Alexandru și Dușan, posesorul său era produsul unei generații politice (ajunse dinastice) „formate”, mai ales sub tătari, în *triconfiumul* Vidin (Mihail Șisman) – Severin (Basarab) – Belgrad (Ștefan Milutin/Uroș III).

¹⁰³ Luminița Dumitriu, *Der mittelalterliche Schmuck des unteren Donauebietes im 11.–15. Jahrhundert*, Bukarest, 2001, p. 56. Întrucât lucrarea era una de „nișă”, analogia a trecut neobservată după publicarea ei.

¹⁰⁴ Aceasta este totodată și observația atentă a profesorului Martyn Rady, căruia îi mulțumim încă o dată.

– păstrat la Muzeul Louvre¹⁰⁵ – al *Prințului Negru*¹⁰⁶ al Angliei, Eduard de Woodstock (1330–1370), fiul lui Eduard III¹⁰⁷, cruciat și cavaler pios¹⁰⁸ ca și fiul său¹⁰⁹. Inelele par să lege frontierele apusene și răsăritene ale Creștinătății¹¹⁰. Această relaționare aparte atrage și mai mult atenția asupra „marcajului” înscris pe inelul de la Argeș. Citit ca *AL MA*¹¹¹ la 1920–1923, a fost socotit inițial o marcă a meșterului (*Alexander Magister*¹¹²), ceea ce era puțin plauzibil¹¹³. Însuși Virgil Drăghiceanu a revenit asupra interpretării în *Corrigenda* volumului din 1923 și a socotit inelul inscripționat *AL MA*¹¹⁴ ca fiind inelul de logodnă dintre Alexandru și Maria¹¹⁵.

Fig. 5. Inelul *Prințului Negru* al Angliei (Muzeul Louvre, Paris)

¹⁰⁵ A se vedea aici Danielle Gaborit-Chopin, *Orfèvrerie et émaillerie médiévales*, Paris, 1981, nr. 201, p. 248.

¹⁰⁶ Richard Barber, *Edward, Prince of Wales and Aquitaine: A Biography of the Black Prince*, London, 1978.

¹⁰⁷ Vezi în mod special W. Mark Ormond, *Edward III*, London, New Haven, 2011, p. 348–355, 548–564.

¹⁰⁸ Vezi Norman Housley, *The Avignon Papacy and the Crusades, 1305–1378*, Oxford, 1986, p. 144–146. Până când Clement VI l-a cumpărat de la Ioana de Neapole (1348), vara și marea adversară a lui Ludovic I, Avignon-ul a fost fief angevin (Sophie Menache, *Clement V*, Cambridge, 1998, p. 23–29). Din păcate, arhiva neapoletană a ars (1943). Ambele aspecte (anii 1340 și anii 1940) se pot dovedi fundamentale pentru defunctul din Mormântul 10.

¹⁰⁹ Inocențiu VI l-a și ajutat să se căsătorească (1361) cu vara sa primară, Joan de Kent (Ormond, *Edward III*, p. 419). O mare dispensă ar fi fost necesară (înainte de 1360) și pentru nunta fiului Teodorei, Ioan Șişman, cu vara sa primară, Ana a *Valahiei* (Giurescu, *Istoria românilor*, II, p. 25). Rămân două întrebări: cine a dat-o și dacă a dat-o?

¹¹⁰ Scrisoarea lui Clement VI către Ludovic (octombrie 1345), amintind mesajele recente (implicit solii care le aduseseră) de la *Alexander Bassarat*, domnic să ia *adevărată credință* (*DRH*, D, I, nr. 32, p. 60), poate da o primă legătură. Trimișii Angliei, în război cu Franța, erau și ei la Avignon (Ormond, *Edward III*, p. 248–249, 261).

¹¹¹ *Curtea Domnească din Argeș*, p. 65. A fost totuși limpede că marcajul nu era de „talie” unui meșter.

¹¹² Un *faber* ar fi fost suficient (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, 1198–1341, II, 1342–1390, ambele editate de Franz Zimmermann, Carl Werner, Hermannstadt, 1892–1897 (*Ub.*), indici).

¹¹³ *Magistru* era și Martin, trimis în repetate rânduri de Carol I la Basarab I (*DRH*, D, I, nr. 15, p. 36–37).

¹¹⁴ Interesant este că nici Sacerdoțeanu nu s-a aplecat asupra lui în – profund – logica sa cercetare de la 1935.

¹¹⁵ „Corrigenda” (adică „Adaose și îndreptări”) a fost așezată ([p. X]) înaintea textului propriu-zis al volumului.

Mai departe însă, Virgil Drăghiceanu a considerat că inelul de logodnă¹¹⁶ îi aparținuse lui Nicolae-Alexandru în urma primei sale căsătorii cu Maria¹¹⁷, el fiind lăsat moștenire fiului său – celui de-al doilea născut (drept primul apărând Vladislav I)¹¹⁸ – Radu I¹¹⁹, identificarea propusă de către Drăghiceanu¹²⁰ pentru defunctul din Mormântul 10¹²¹. Ipoteza (neglijată¹²² și datorită includerii ei în *Corrigenda*), deși era semnificativ mai plauzibilă decât prima, păcătuia în planul logicii¹²³ și în cel al documentării (în plus, asemenea inele medievale cu inscripții devoționale de rit *latin*, comune¹²⁴ pentru elita cavalească apuseană¹²⁵, erau o raritate în aceste părți¹²⁶, și cu atât mai mult pe inele de o asemenea anvergură¹²⁷ precum cel din Mormântul 10¹²⁸). Iar Drăghiceanu avea și

¹¹⁶ Ideea era dată de inelele din Serbia, mai ales de inelul de logodnă al lui Radoslav cu Ana Angelina Comnena Doukaina la 1228 (vezi Karl Krumbacher, *Ein serbisch-byzantinischer Verlobungsring*, în „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Philologische und Historische Klasse”, München, [XXXVI] (1906), p. 421–452, la p. 422; Franjo Barišić, *Veridbeni prsten kraljevića Stefan Duke (Radoslava Nemanjića)* [Inelul de logodnă al regelui Ștefan Dukas (Radoslav Nemanjić)], în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, XVIII (1957), p. 257–268). Dar, nici tipologic, nici cronologic, nici ca inscripții (menirea sa era înscrisă clar și amplu pe inelul lui Radoslav), inelele nu aveau nimic în comun, cum împede se putea vedea și în anii 1920.

¹¹⁷ Ideea primei căsătorii a lui Nicolae-Alexandru a făcut carieră (vezi Giurescu, *Istoria românilor*, II, p. 25).

¹¹⁸ Întrucât el îi urmasa la tron lui Nicolae-Alexandru (a se vedea Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 73).

¹¹⁹ Cei doi au fost socotiți frați (și încă frați buni din prima căsătorie a lui Nicolae-Alexandru) emina-mente pe baza asocierii lui Radu I de către Vladislav I la domnie, asociere documentată numai numismatic, la fel însă ca în cazul – imediat ulterior – al lui Dan I și Mircea I (a se vedea Octavian Iliescu, *Domni asociați în Țările Române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în *SMIM*, II (1951), 1, p. 39–60, la p. 41–45).

¹²⁰ *Curtea Domnească din Argeș*, p. 46–47, 49. El nu pare să-și mai fi pus problema celui de al doilea fiu.

¹²¹ Vezi și Constantin Kogălniceanu, *Radu I (1376–1382)*, în „Arhiva”, Iași, XXXIV (1927), 3–4, p. 87–196.

¹²² Nici Daniel Barbu când a lansat – mult disputată și discutată – ipoteză asupra lui Nicolae-Alexandru nu a insistat pe *AL MA*, deși „Corrigenda” lui Drăghiceanu i-ar fi fost utilă în ansamblul demonstrației (*Sur le double nom du prince de la Valachie Nicolas-Alexandre*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXV (1986), 4, p. 287–300).

¹²³ Indiferent de cine odihnea în Mormântul 10 (fie Radu I, fie Vladislav I), trebuia recurs la „explicații” foarte subiective pentru a justifica – într-o vreme a căsătoriilor aranjate politic – transmiterea „inelului de logodnă” a lui Nicolae-Alexandru cu Maria primului (oficial Vladislav I) sau celui de al doilea lor născut (oficial Radu I).

¹²⁴ A se vedea în acest context datele din recenta sinteză a lui Timothy Guard, *Chivalry, Kingship and Crusade: The English Experience in the Fourteenth Century*, Woodbridge, 2013, p. 98–116, 145–146, 226–227, 240–241.

¹²⁵ Vezi și O[rmonde]. M[addock]. Dalton, *Catalogue of Finger Rings. Early Christian, Byzantine, Teutonic, Mediaeval and Later*, London, 1912. Dalton a colaborat cu Drăghiceanu pe inventarul Mormântului 10.

¹²⁶ La Curtea de Argeș, inele cu inscripții au mai fost găsite numai în Mormântul 7 (care inițial trebuia să fie o imitație de sarcofag), atribuit lui Nan Udobă (început de secol XV), deși acest personaj – misterios și bogat – pusese la dispoziție domeniul pe care fusese ridicată mănăstirea Cozia (vezi încă din epocă P[etre]. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ediție Gheorghe Lazăr, București, 2000, p. 186–187). Pe unul dintre inele figura inscripția germană simplă *Hilf Goth* (Doamne ajută!). Pe celălalt, pe care se găsea o „adaptare slavonică” a unei imagini de secol III (d. Chr.) a lui Asclepios și a Hygiei, figura – într-o scriere chirilică primitivă ca redare – aparent chiar: *inelul lui Nan Udobă* (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 52–54, 65–67, cu ilustrațiile nr. 67–68, 72).

¹²⁷ De la începuturile *Valahiei*, s-a mai păstrat un singur obiect, găsit – accidental (ceea ce ridică clar problema contextului) – lângă Râmnicu Vâlcea (vezi Cristina Anton Manea, *Prima coroană princiară medievală din aur descoperită pe teritoriul României (secolul XIII)*, în „Cercetări Arheologice”, București, VII (1983), p. 127–133), comparabil cu cele din Mormântul 10: așa-numita diademă (princiară) feminină de la Goranu (L. Dumitriu, *Der Schatzfund von Goranu, Bez. Vâlcea*, în „Dacia”, Bucurest, NS, XL–XLII (1996–1998), p. 399–410). Ea a suscitat totuși prea puțin atenție (cu titlu de excepție, a se vedea Denis Căprăroiu, *Din nou despre originea oltenască a voievodului Bogdan I*, în *Români în istoria Europei*, editor D. Căprăroiu, Târgoviște, 2013, p. 70–86, la p. 74).

¹²⁸ În Țara Românească (secol XIV – început de secol XV) un singur inel – de dimensiuni modeste – cu o inscripție devoțională în limba latină (*D<OMINUS>I<ESUS>T<ECUM>*) a mai fost găsit la Lerești (C. Anton-Manea, *Un inel sigilar descoperit la Lerești, jud. Argeș. Probleme de datare*, în „Cercetări

argumentele că inelul, fie și dacă aparținuse unui Alexandru, logodit cu o Maria, fusese înmormântat cu primul (și unicul său) posesor¹²⁹.

Fig. 6. Principalul inel al defunctului din Mormântul 10 (Muzeul Național de Istorie a României, București)

Tot în volumul din 1923¹³⁰, Drăghiceanu a publicat și pomelnicile cunoscute atunci din Țara Românească¹³¹. Pomelnicul de la Câmpulung¹³², *renovat la*

Numismatice”, București, VII (1996), p. 237–239; Dumitriu, *Der mittelalterliche Schmuck*, p. 60, 128, la nr. 91/9), lângă Câmpulung (vezi Alexandru Ciociltan, *Colonizarea germană la sud de Carpați*, în *RI*, NS, XXII (2011), 5–6, p. 431–460).

¹²⁹ Pornind de la prezumția că Virgil Drăghiceanu nu era specialist în paleografie și epigrafie latină medievală.

¹³⁰ Publicarea numărului X–XVI (1917–1923) dedicat descoperirilor din 1920 a fost amânată cu un an.

¹³¹ Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 25. Reproducem „tabelele” așa cum au fost tipărite la 1923.

¹³² Pierdut încă înainte de 1920 în varianta sa originală și cunoscut de atunci doar în copia de la 1761–1762 (Radu Tașcovici, *Manuscrise copiate în Mănăstirea Negru Vodă din Câmpulung-Muscel*, în „Revista Teologică”, Sibiu, VIII (2007), 3, p. 304–318, la p. 305–307; discutat în legătură cu doamna Marghita de Mihai Florin Hasan, *Aspecte ale relațiilor matrimoniale dinastice munteano-maghiare din secolele XIV–XV*, în „Revista Bistriței”, XXVII (2013), p. 128–159, la p. 136–137), pomelnicul publicat de către Drăghiceanu (*Curtea Domnească din Argeș*, p. 25) fusese studiat anterior de către Dimitrie Onciul (*În chestiunea Bisericei Domnești dela Curtea de Argeș*, în *BCMI*, IX (1916), p. 19–70; datorită rarității numărului, precizăm că textul a fost republicat în idem, *Scrieri istorice*, ediție A. Sacerdoțeanu, București, 1968, II, p. 226–240, discuția privind pomelnicul este la p. 239–240; amintim astfel și prelegerile din 24 februarie (prelegerea XIX din cursul său de *Istoria Românilor* de la Universitatea București) și 16 noiembrie 1920 (este chiar prelegerea de deschidere a cursului din noul an universitar): *Vechile pomelnice ca izvoare istorice*, și *Săpăturile de la Biserica Domnească din Curtea de Argeș*, în idem, *Studii istorice*, ediție A. Sacerdoțeanu, București, 1971, p. 262–266, 267–272). Pentru datarea și contextul pomelnicului, cităm textul din *predoslovie* manuscrisului (BAR, mss. 3722, f. 6^v): [...] În vremea când era anii de la începutul lumii 7218, iară de la Hristos 1710, în zilele preabunului creștin Io Constantin Brâncoveanu [...] înnoitu-s-au acest sfânt pomelnic, cu porunca și toată cheltuiala preacuviosului chir Iosif ieromonah hagiul, carele pre acea vreme era igumen acestii sfinte mănăstiri Câmpulungul [...]. Și s-au scris de mine smăritul mult păcătosul și cucearnicul între preoști ierei Nicola [...]. (Tașcovici, *Manuscrise copiate*, p. 306; „reînnoirea” prin pomelnicul egumenului Nicodim Beleteanu, este menționată la f. 28^r: [...] s-au scris aicea într-al 25-lea ani ai egumeniei sfintiei sale, la leat 7270 [...]). Autorul pomelnicului, Nicola, începuse ca gramatic la mănăstire pe la 1686 (Gheorghe Pârnuță, *Câmpulung, străveche vatră de cultură a Țării Românești*, Câmpulung Muscel, 1974, p. 46–48). La 1697, ajuns chiar logofăt, Nicola a întocmit din porunca longevivului mitropolit Teodosie (1667–1672, 1679–1708) *Pomelnicul mitropoliților Țării Românești* (BAR, mss. 2101, 36 file; la Tașcovici, *Manuscrise copiate*, p. 306; pentru Teodosie, primul mitropolit cunoscut care la intronizarea sa a

1711¹³³, în prima sa variantă, ieșea în mod special în evidență (1711 era și „anul anti-otoman”¹³⁴, poate fatal¹³⁵ apoi la 1714¹³⁶ lui Constantin Brâncoveanu¹³⁷).

pronunțat *Crezul* în limba română și predecesorul lui Antim Ivireanul, pe care l-a desemnat ca succesor, vezi și A. Sacerdoțeanu, *Arhimandritul Vasile Tismăneanul și Mitropolitul Teodosie*, în *MO*, XV (1963), 7–8, p. 546–567; idem, *Tudor Spudei, viitorul Mitropolit Teodosie al Ungrovlahiei (1668–1708)*, în *MO*, XXII (1970), 7–8, p. 639–652). Fără a insista asupra complexității și mobilității politice a perioadei de la începutul secolului XVIII (vezi astfel Gh. Lazăr, *Les Marchands en Valachie (XVIIe–XVIIIe siècles)*, Bucarest, 2006; Mariana Lazăr, *Spre folosul acestei sfinte case. Constituirea și evoluția domeniului mănăstirii Cotroceni (secolele XVII–XIX)*, Brăila, 2012) și cu atât mai puțin pe cea a anilor 1750–1760 (de când datează mss. 3722 de la BAR și a doua variantă a pomelnicului de la Câmpulung), sub raportul analizei noastre dedicate Mormântului 10 se cuvin reținute câteva aspecte. Numele „redactorului” variantei de pomelnic aflată în discuție era Nicola, adică chiar Nicolae. El avusese și funcții politice și acces astfel la arhive (cel puțin la 1697 Nicola era *logoș*). Porunca pentru înnoirea pomelnicului a fost dată sub Constantin Brâncoveanu deja la 1710 (de unde – pe urmele lui Onciul, dar la al cărui studiu din 1916 nu s-a referit în notele din volum – Drăghiceanu a așezat – corect în opinia noastră – varianta *renovată*, „gândită” cu un an înainte, sub anul 1711). În final, trebuie menționat faptul că varianta pierdută a pomelnicului (a cărei dată de dispariție nu poate fi precizată cu exactitate) a coexistat cu cea radical „revăzută”. În afară de Onciul (care s-a ocupat și de *graffiti*), decedat înainte de apariția volumului (dedicat astfel memoriei sale), asupra pomelnicului s-ar putea să se fi aplecat și – foarte tânărul pe atunci – P. P. Panaiteșcu ori Petre Cancel, ambii având studii în volum (*Inscripțiile religioase grecești de la Biserica Domnească*, p. 161–171, și *Inscripții slave de pe filactere*, p. 192). În orice caz, este greu de crezut că de acest context a fost total străin „patronul” cercetărilor de la Argeș, Nicolae Iorga, cu atât mai mult cu cât marea sa teorie (adică postulatul „sămănătorist”: domnii români la începuturi erau niște țărani mai înstăriți care împărțeau dreptatea de pe prispă) s-a spulberat odată cu ridicarea giulgiului de pe defunctul din Mormântul 10, așa cum remarcă – cu nedisimulată satisfacție – Constantin C. Giurescu, un deceniu mai târziu, după ruptura dintre – pe de o parte – el, P. P. Panaiteșcu și – totuși mai puțin – Gheorghe I. Brătianu – și – pe de altă parte – Iorga (a se vedea Spinei, *Ultima mare sinteză*, p. 4–5).

¹³³ Expresia lui Drăghiceanu (vezi fig. 7). Chiar după descoperirea (și întregirea) *graffiti*-ului și a lespezii fiului lui *Alexandru Voievod*, Voislav, când încă nu-i atribuisese oficial mormântul lui Radu, el îi scrisese a treia oară – primele scrisori apărând în „Neamul Românesc” – lui Iorga (care atunci a afirmat că răposatul era sigur Basarab) că în – ciudatul (și repetitivul) – pomelnic al bisericii argeșene (1812, copie 1863) *Nicolae Voevod* figura separat de *Alexandru Voevod* (*sic*) (*RI*, VI (1920), 7–9, p. 179; nu se știe însă cine a inserat *sic*-urile). „Detaliul argeșean” a dispărut la 1923.

¹³⁴ Ne referim la campania „de la Stănilești” a lui Petru I, susținut de Dimitrie Cantemir, și la acțiunea pripită a cavaleriei Țării Românești, condusă de Toma Cantacuzino, vărul lui Brâncoveanu (Adrian Tertecel, *Informații noi privind campania militară otomană din 1711 în Moldova (Jurnalul lui Ahmed bin Mahmud)*, în *RI*, NS, III (1992), 7–8, p. 793–802). Gradul de „intenționalitate politică” a pomelnicului în prima sa variantă crește prin plasarea – explicită – a poruncii pentru redactarea sa sub anul 1710 și în vremea lui Brâncoveanu (Tașcovici, *Manuscrise copiate*, p. 306). Chiar și la începutul anilor 1760 (a se vedea aici și Mihai Ceartașu, P. Cernovodeanu, Nicolae Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Cretanul*, în *BOR*, XCVIII (1980), 1–2, p. 243–315; „jurnalul” călătoriei pastorale a reformatului Neofit Cretanul, care s-a oprit și la Câmpulung, redând la 1746 și *pisania lui Negru Vodă* din anul 1215 și inscripția de pe lespezea lui Nicolae-Alexandru), pomenirea lui Brâncoveanu nu era un „lucru lesnicios”, dacă nu chiar periculos.

¹³⁵ P. Cernovodeanu, *O familie de diplomați români din Transilvania la cumpăna dintre veacurile XVII și XVIII: Corbea din Scheii Brașovului*, în *SMIM*, XXII (2005), p. 145–158, la p. 154. La 1706, Brâncoveanu a obținut drept de azil în Transilvania de la împăratul Leopold I. Dreptul i-a fost confirmat la începutul lui 1711 de împăratul Iosif I (el a cerut și obținut asigurări similare și de la Petru I, binecunoscută fiind și dușmănia dintre Brâncoveanu și Cantemir). Imediat după evenimentele din anul 1711, sucesorul lui Iosif I, Carol V, i-a confirmat drepturile conferite de predecesorii săi (1712), Brâncoveanu obținând apoi și *indigenatul* în Transilvania (a se vedea aici chiar V. Drăghiceanu, *Constantin Brâncoveanu, conte al Regatului Ungar și principe al Sacrului Imperiu Roman*, în *CvL*, XLIX (1915), 9, p. 3–10). Legat de această protecție imperială habsburgică, dat fiind și contextul ortodox al „straniei” succesiuni din pomelnicul lui Nicola alcătuit sub – explicit și apăsător amintit – Constantin Brâncoveanu (Tașcovici, *Manuscrise copiate*, p. 306), trebuie subliniat – fără a intra în vastul și predominant partizanul dosar al relației lui Brâncoveanu cu „nașterea” Bisericii Greco-Catolice din Transilvania (vezi cu precădere analiza lui Remus Cîmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca, 2003, mai ales la p. 66, 382–383) – că acesta, deși era principe al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană de la anul 1695, nu putea accepta ca stăpânitor și protector monarhic de rit *grec* o formulă de unire precum cea afirmată în Transilvania la trecerea dintre secole (1697–1701), acceptarea unirii (în special în acele condiții) însemnând și o sinucidere politică pe plan intern și – înainte de toate – în raport cu Poarta.

¹³⁶ Unul dintre primele acte emise după mazierea lui Brâncoveanu (25 martie/6 aprilie) de noul domn, Ștefan, fiul stolnicului Constantin Cantacuzino (deși erau anti-otomani și pro-habsburgici în esență, ambii jucaseră un mare rol în căderea rudei lor Constantin Brâncoveanu), a fost pe 20 aprilie/1 mai 1714 pentru mănăstirea din

Sucesiunea domnească (IG¹³⁸ și voievod¹³⁹) era: IG¹³⁸ Basarab Voievod și soția Marghita, IG¹³⁸ Nicolae Voievod, IG¹³⁸ Alexandru Voievod și soția Maria, IG¹³⁸ Radu Voievod¹⁴⁰, IG¹³⁸ Vladislav Voievod și IG¹³⁸ Radu Voievod¹⁴¹. Doar două doamne erau menționate: soțiile lui Basarab și Alexandru¹⁴². Din a doua variantă – publicată tot la 1923¹⁴³ – a pomelnicului de la Câmpulung lipseau toți voievozii de dinaintea lui Radu I, „echivalat” – aici – cu Radu Negru¹⁴⁴, urmat de fiii săi Dan¹⁴⁵ și Mircea¹⁴⁶. Schimbarea

Câmpulung (Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 68). Ștefan insistă pe [...] răposatul Necolae Alexandru Voievod, feciorul răposatului Basarab Voievod, nepotul Negrului Radului Vodă, ce le sunt trupurile lor îngropate în această sfântă mănăstire [...] fiind atunci biserică domnească de mir [...] (Dumitru Băjan, *Documente de la Arhivele Statului*, I. 1586–1840, București, 1908 [Câmpulung, 1929], p. 36). În mod normal, legătura între acest act (prima mențiune explicită a înmormântării lui Basarab la Câmpulung) și pomelnicul renovat la 1711 trebuia făcută de mult timp.

¹³⁷ Întreaga istorie le era foarte familiară atât lui Virgil Drăghiceanu (*Mormântul lui Constantin Brâncoveanu Basarab Voievod*, în *BCMI*, VII (1914), p. 111–126, cât și lui Nicolae Iorga (Arginturile lui Constantin Brâncoveanu, în *BCMI*, VII (1914), p. 97–110), controversații descoperitori ai mormântului – secret – al lui Constantin Brâncoveanu din Biserica Sfântul Gheorghe Nou din București în <aprilie>–iulie 1914. A fost un mormânt cercetat arheologic și antropologic abia în luna decembrie 1932 (pentru prezentarea „celei de a doua istorii” a acestui mormânt, a se vedea aici datele recent publicate de Emil Nedelea-Cărămizaru, *Mormântul Sfântului Constantin Brâncoveanu*, București, 2014).

¹³⁸ Pentru sensul real primar (nu fantasmă contemporan) al lui *Io*, a se vedea neglijatul studiu al lui Marin Tadin, *L'origine et la signification de la particule IG dans le titre honorifique des princes de Bulgarie, de Serbie (méridionale), de Valachie et de Moldavie*, în „Cyrillomethodianum”, Thessaloniki, IV (1977), p. 172–196.

¹³⁹ Pentru analiza „clasică” a subiectului, a se vedea Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, 1959, p. 16–17, 142–143, 252–253.

¹⁴⁰ Drăghiceanu a susținut că Radu a fost menționat de două ori ca o greșală (a se vedea planșa), ceea ce este destul de îndoielnic date fiind atât condițiile de la 1711, cât și cele din anii 1350–1360. În aceste circumstanțe, nu putem exclude că oasele defunctului din Mormântul 11 (de la picioarele Mormântului 10) să fi aparținut tânărului Radu, fiul defunctului din Mormântul 10. Este de reținut că – în sinteza sa asupra noilor cercetări arheologice de la Argeș (1984 [1979]) – Constantinescu, cunoscând deopotrivă „datele secundare” publicate de Drăghiceanu (1923) și ipoteza lui Sacerdoțeanu (1935), a socotit Mormântul 11 („asociat”, ca și Mormântul 6, și lui Voislav) o invenție „în ton” cu numeroasele erori comise la 1920.

¹⁴¹ Înainte de Mircea I, Radu a fost în fapt poate „cel mai celebru domn” al Țării Românești din cauza „asocierii” cu Negru Vodă (vezi spre exemplu N. Stoicescu, *Descălecat sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr*, în *Constituirea statelor feudale românești*, editor N. Stoicescu, București, 1980, p. 50–97), datorită stăpânirii Bulgariei (vezi orientativ Anton Balotă, *Radu Voievode dans l'épique sud-slave*, în *RESEE*, V (1967), 1–2, p. 203–228) și relației cu Veneția (Gh. I. Brătianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Basarab en 1377*, în *RHSEE*, II (1925), 4–6, p. 73–82).

¹⁴² Acest aspect este relevant în mod special în relație cu a doua versiune a pomelnicului de la Câmpulung, precum și în raport cu absența mențiunilor privind doamnele în celelalte pomelnice folosite în comparație de către Drăghiceanu (*Curtea Domnească din Argeș*, p. 25; doar – aparent – cea de a doua soție a lui Radu I, Calinichia, era menționată în pomelnicul mănăstirii Tismana; vezi Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 55–56).

¹⁴³ În a doua versiune a pomelnicului (fig. 7), succesiunea era: IG¹³⁸ Radu <I> Negru Vodă (acesta a făcut Tismana), cu soția sa Anna, IG¹³⁸ Dan <I> Voievod, cu soția sa Maria, și IG¹³⁸ Mircea <I> cel Bătrân (acesta a făcut Cozia), fără niciun fel de mențiune a titlului său de voievod și fără nici o referire la soția sa (ceea ce este destul de relevant, întrucât singura/prima/a doua (?) soție a lui Mircea, Mara, era cel mai probabil o creștină de rit latin din Regatul Ungariei; Ioan-Aurel Pop, *Stăpânirile lui Mircea în Transilvania*, în *RdI*, XXXIX (1986), 7, p. 685–695, la p. 691–693).

¹⁴⁴ Pomelnicul dădea substanță monastică „fiecunui istorice” (termen corect cel puțin sub raportul receptării secolelor XIII–XIV) numite Radu Negru, apărute prima dată la mijlocul secolului XVII ca întregire a celui Negru Vodă, ale cărui acte fuseseră amintite de cancelaria domnească a Țării Românești, pentru întâia oară, la 1549, la două secole după Basarab și Nicolae-Alexandru (vezi și Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 70, 77).

¹⁴⁵ Pentru preamortortocheta succesiune domnească transalpină, a se vedea recent Andrei Pippidi, *Despre Dan voievod: Rectificări cronologice și genealogice*, în *SMIM*, XXXI (2013), p. 47–96 (manuscris actualizat din anii 1980).

¹⁴⁶ În raport cu el și cu succesiunea Vladislav I – Radu I – Dan I, a se vedea aici și O. Iliescu, *Vlad Ier, voievode de la Valachie: le règne, le sceau et les monnaies*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXVII (1988), 1–2, p. 73–105.

era radicală¹⁴⁷. Fuseseră șterși primii voievozi ai țării¹⁴⁸, doi (Basarab¹⁴⁹ și Nicolae-Alexandru¹⁵⁰) înmormântați chiar în biserica mănăstirii Câmpulung¹⁵¹. Dispăruseră și cele două doamne.

Prima, *Marghita* (Margareta), sigur fusese de rit *latin*¹⁵², la fel poate și Maria¹⁵³. Niciuna dintre doamnele – de rit *grec* – ale lui Vladislav I și Radu I nu figuraseră în prima variantă a pomelnicului¹⁵⁴. Iar în aceea variantă inițială a pomelnicului mai fuseseră trecuți un Nicolae și un Alexandru, așezați după Basarab, deși pe piatra de mormânt, vizibilă de-a lungul timpului, în biserica domnească¹⁵⁵ de la Câmpulung, scria clar Nicolae-Alexandru¹⁵⁶. Unii știau înainte de zilele românești¹⁵⁷ ale Mormântului 10¹⁵⁸ – și aceștia erau călugări pioși de rit *grec*¹⁵⁹ – că existaseră un Nicolae (în mormântat la ei în

¹⁴⁷ Ea nici măcar nu „coincidea” perfect cu altminteri strania listă de domni a Țării Românești întocmită de Constantin Cantacuzino la 1694 (*Operele lui Constantin Cantacuzino*, ediție N. Iorga, București, 1901, p. 50–56) ori cu a sa *Istorie a Țării Românești* (vezi *Cronicari munteni*, I. Stolnicul Constantin Cantacuzino. *Istoria Țării Românești*, ediție Mihail Gergorian, București, 1984, p. 104–105). După *Negru Vodă* figura și un Mihail, pentru ca apoi lista să continue – însă – cu Dan și Mircea, precum în a doua variantă a pomelnicului de la Câmpulung.

¹⁴⁸ Din punct de vedere statal monarhic medieval, corect ar fi (ca în Moldova până la Ladislau-Lățu) să nu folosim domn (*dominus*, adică monarh) înainte de legitimarea ecleziastică bizantină din luna mai 1359 (cea papală de la 1370 în Moldova) și să nu-l numărăm ca domn pe Basarab (și la fel pe Bogdan). Dar, dincolo de convenții, avem pozițiile papilor Ioan XXII (1327), care l-a numit *principe* (monarh) pe voievodul Basarab, și Clement VI (1345) care l-a socotit *principe* – la fel ca pe regele Ludovic I în același act – pe Nicolae de Remetea, subordonat lui *Alexander Bassarat* (*DRH*, D, I, nr. 17, p. 39–40; nr. 32, p. 60–61). O altă realitate statală pare să apară.

¹⁴⁹ Vezi *Inscripții medievale și din epoca modernă a României*, [II.] *Județul istoric Argeș (secolul XIV–1848)*, editor Constantin Bălan, București, 1994, nr. 285, p. 249–254; Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 72–73.

¹⁵⁰ Ca originală: Damian P. Bogdan, *Iarăși despre inscripția funerară a lui Nicolae Alexandru Basarab*, în *RIR*, X (1940), p. 345–350. Ca refacere: Barbu, *Sur le double nom*, p. 295.

¹⁵¹ Mormintele lui Basarab și Nicolae-Alexandru au fost probabil profanate de trupele lui Gabriel Báthory, principele Transilvaniei (1611). La mai puțin de două decenii, biserica a fost distrusă de un cutremur (1628), fiind reconstruită – pe același plan – de Matei Basarab (1635–1636). Dar piatra de mormânt a lui Nicolae-Alexandru nu a părăsit – niciodată (?) – lăcașul până pe la sfârșitul anilor 1820, când – în timpul lucrărilor de renovare ale bisericii – a fost dusă la Aninoasa pentru aproximativ șase decenii (a se vedea datele din P. Chihaia, *Curtea Domnească din Câmpulung Muscel: Biserica voievodului Nicolae-Alexandru*, în idem, *Din cetățile de scaun*, p. 205–219).

¹⁵² Vezi datele – neschimbate în esență – strânse înainte de 1920 de Alexandru Lapedatu, *Marghita Doamna Negruului Voivod*, în idem, *Un mănunchi de cercetări istorice*, București, 1915, p. 5–15. În raport cu pomelnicul, amintim doar că la 1711 călugărul Blasius Martinovich autentifica – și ca fiind *princiară* – „declarația” conducerii Câmpulungului de la 1656 privind ridicarea *Cloașterului* de către catolica Marghita, soția lui *Negru Vodă*. Actul este prima atestare documentară cunoscută a Marghitei (Ciociltan, *Colonizarea germană*, Anexă, p. 459–460).

¹⁵³ Deși, tocmai datorită menționării ei în pomelnic (din care *catolica* Clara, considerată cea de-a doua soție a lui Nicolae-Alexandru, lipsea), s-a crezut că Maria era – neîndoielnic – o *ortodoxă*. Totuși, ea ar trebui privită și ca o *latină*, în relație cu „dinastia voievodală” Lackfi, din clanul german Hermann de lângă Nürnberg (vezi András W. Kovács, *Voievozii Transilvaniei în perioada 1344–1359*, în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, editori Rudolf Gräf, Dumitru Țicu, Adrian Magina, Cluj-Napoca, 2011, p. 37–65, la p. 42–43).

¹⁵⁴ Vezi, în acest sens, și Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 51–56; Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 74.

¹⁵⁵ Transformarea ei din „capelă de curte” în mănăstire are un rol fundamental pentru orice viitoare analiză.

¹⁵⁶ Bogdan, *Iarăși despre inscripția funerară*, p. 345–347; Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 72–73.

¹⁵⁷ Ne referim și la faptul că volumul din 1923 (anul noii constituții) era dedicat unirii din 1918, *României Mari*.

¹⁵⁸ Când a publicat la 1923 analiza cercetărilor de la 1920, Drăghiceanu avea toate datele de care dispunem – în mare (cu excepția majoră a analizelor ¹⁴C și ADN, dar și a Bisericii Argeș I, pe care însă tot el o „ratase”) – și noi.

¹⁵⁹ Vezi aici și sursele asupra disputelor de secol XVII dintre călugării ortodocși și catolici din Câmpulung, discutate de D. Căprăroiu, *Asupra începuturilor orașului Câmpulung*, în „Historia Urbana”,

biserică)¹⁶⁰ și un Alexandru după Basarab.

La un an de la tipărirea rezultatelor cercetărilor de la Curtea de Argeș, Virgil Drăghiceanu a săpat biserica domnească de la Câmpulung (1924)¹⁶¹. Rezultatele nu au fost publicate. Planul bisericii a circulat însă în epocă¹⁶². Apărea o bazilică considerată romanică (gotică¹⁶³ de fapt) de rit *latin* de sfârșit de secol XIII¹⁶⁴ (cel mai probabil însă din prima jumătate¹⁶⁵ a veacului XIV)¹⁶⁶. Raportul săpăturilor din 1924 a fost editat la moartea lui Drăghiceanu în 1964¹⁶⁷. Trecuseră patru decenii¹⁶⁸. Peste cinci ani, avea să

București/Sibiu, XVI (2008), 1–2, p. 37–64, la p. 160, nota 117. Rațiunea din spatele versiunii speciale renovate la 1711 a pomelnicului nu poate fi ruptă de poziția Câmpulungului și de planurile anti-otomane din acel an. Târgul era foarte aproape de frontiera dintre Transilvania habsburgică și Țara Românească. Riscurile războiului erau – din nou – bineștiute în zonă după bătălia de la Zărnești (C. Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu – Zărnești 1690*, București, 1989). Cum – mai mult – aparent doar soțiile de rit *latin* ale celor dintâi voievozi figurau în prima versiune a pomelnicului, putem presupune că acea variantă era menită să slujească și ca declarație (defensivă) „pro-apuseană”, importantă dat fiind și tumultul provocat de „Unirea de la Alba Iulia” (1697–1698) și în – vădit ostila – *Ungrovlahia*. Aceasta amintește – tot „într-un cadru habsburgic” (început peste doar șapte ani), cel al administrației austriece a Olteniei (Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, București, 1971¹) – „curiosul caz” al relicvelor lui Ioan de Capestrano de la Mănăstirea Bistrița (cumpărate în anii 1520 de Craiovești de la *turcii* care le luaseră când cuceriseră Ilok-ul), cunoscute altfel drept moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul (vezi mai ales Ștefan Damian, Filippo de Marchis, *Pe urmele unor moaște: Grigorie Decapolitul – Ioan de Capestrano*, Cluj-Napoca, 2012).

¹⁶⁰ Din acest motiv, IGJ *Nicholas Voievod* a fost – probabil – așezat înainte lui IGJ *Alexandru Voievod* în pomelnic. *Nicola*, *Nicolae*, era și numele scribului care a redactat pomelnicul. Ne putem doar imagina scandalul pe care l-ar fi provocat inventarea de către *Nicola* a unui domn cu numele său, când adevăratul *Nicolae-Alexandru* odihnea chiar lângă el. Cealaltă opțiune ar fi ca *Nicolae* și nu *Alexandru* să fi fost primul născut al lui Basarab. Botezarea lui *Nicolae-Alexandru* în onoarea lui Ioan Alexandru (Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 315), căsătorit cu Teodora (nume de influență bizantină/bizantino-bulgară), fiica lui Basarab, este problematică. Nunta a avut loc cel târziu la 1321. Primul lor fiu, Mihai IV Asen, s-a născut la 1322 (vezi și Alberti, *Ivan Aleksandăr*, p. 39–44). Atunci, nici unchiul lui Ioan Alexandru, Mihail Șişman, nu era încă țar. Poziția de forță îi aparținea lui Basarab.

¹⁶¹ Părea să fie nu numai o succesiune științifică logică, ci și parte integrantă a unui *cursus honorum* academic.

¹⁶² *Nicolae Ghika-Budești*, *Evoluția arhitecturii în Muntenia. Originile și înrăuirile străine până la Neagoe Basarab*, în *BCMI*, XX (1927), p. 123–158, la p. 125. Acesta colaborase cu Virgil Drăghiceanu și la Curtea de Argeș (*Arhitectura Bisericii Domnești. Originile și influențele*, în *BCMI*, X–XVI (1920–1923), p. 105–121; cu reacția „bizantinizantă”, dar corectă în acele condiții și mai ales în raport cu Biserica Săn Nicoară, a lui Orest Tafrali din *Monuments byzantins*).

¹⁶³ Observația profesorului Gheorghe I. Cantacuzino, coordonatorul ultimelor săpături de la Câmpulung.

¹⁶⁴ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 130–131; Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, p. 281–282. „Ortodoxizarea” bisericii a fost încercată mai ales de Cristian Moisescu.

¹⁶⁵ Precizarea esențială îi aparține tot profesorului Cantacuzino, căruia îi mulțumim încă o dată. De asemenea, s-a constatat și arheologic că *Bărăția* sașilor din oraș era anterioară cu – cel puțin – cinci decenii bisericii domnești.

¹⁶⁶ În anul 1926, Virgil Drăghiceanu a fost ales membru corespondent al Academiei Române (a se vedea aici datele publicate de către Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866–2003)*, București, 2003³, *sub voce*).

¹⁶⁷ V. Drăghiceanu, *Despre mănăstirea Câmpulung. Un document inedit: jurnalul săpăturilor făcute de Comisia Monumentelor Istorice în 1924*, în *BOR*, LXXXII (1964), 3–4, p. 284–335. Titlul publicației, anul de apariție și contextul (indicat chiar în nota redacției), deși ele însele elocvente, merită și o cercetare istoriografică separată.

¹⁶⁸ Pentru dificila soartă arheologică a Câmpulungului, cu accent pe cazul bisericii domnești, a se vedea Gh. I. Cantacuzino, *Câmpulung. Vechi monumente și biserici*, București, 2001, p. 12, 18–19, 23–26; idem, *Începuturile orașului Câmpulung și curtea domnească: aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung*, București, 2011, p. 49. În relație cu „raportul” lui Drăghiceanu (*Despre mănăstirea Câmpulung*, p. 288, 290, 316) trebuie remarcat că mormântul (gol) al lui *Nicolae-Alexandru* era suprapus de mormântul (tot gol) al paharnicului Pară (†1641). Situația surprinde și datorită grijii documentare de secol XVII a domniei și a mănăstirii pentru memoria și daniile lui *Nicolae-Alexandru*.

fie descoperită Biserica Argeș I (1969)¹⁶⁹. Peste pomelnicul de la Câmpulung¹⁷⁰ și ultimele gânduri ale lui Drăghiceanu¹⁷¹, de dinainte de publicarea cercetărilor argeșene din vara lui 1920, se așternuse deja ușurătoarea tăcere¹⁷².

Mențiunea din pomelnic¹⁷³ este complementară inscripției *AL MA* de pe principalul inel al defunctului din Mormântul 10, pe care se găsea inscripția devoțională – cruciată – de rit *latin*¹⁷⁴: † *IESUS AUTEM TRANSIENS PER MEDI <UM ILLORUM IBAT>*¹⁷⁵. Iar o nouă analiză lămurește mai mult cazul¹⁷⁶ inelului încărcat de simbolică marianică¹⁷⁷, definitivă pentru devoțiunea medievală de rit *latin*¹⁷⁸.

¹⁶⁹ Vezi Constantinescu, *La résidence d'Argeș*, p. 5–9, 23–27; idem, *Curtea de Argeș*, p. 8–10, 16–24.

¹⁷⁰ Pomelnicul, la fel ca și „Corrigenda” volumului au rămas pagini pierdute după cum o arată neferosirea lor – timp de nouă decenii – de către specialiști onești, care nu aveau nimic de pierdut prin discutarea acestor date, dimpotrivă chiar, ceea ce de fapt atrage atenția asupra „esenței” bătaioaselor tabere „pro” și „anti-cumane”.

¹⁷¹ Formularea ne este îngăduită tocmai de „Corrigenda” din 1923 și de soarta săpăturilor din anul următor.

¹⁷² Atât sub raportul comodității științifice (frust spus: o „bătaie de cap” suplimentară pentru, dar și în perioade controversate), cât și sub cel al sensibilităților (de ordin confesional, etnic, istoric, arheologic sau/și istoriografic).

¹⁷³ Alt pomelnic demn de amintit pentru începuturile Țării Românești este cel al Episcopiei Râmnicului din anii 1673–1674 (Athanasie Mironescu, *Istoricul eparhiei Râmnicului Noului Severin*, București, 1906, p. 244). În el era menționat și *JG Bogdan Voievod cu mama sa Anca ctitori ai primei bisericii din Râmnicu Vâlcea*, pe care o catagrafie austriacă din 1731 o înregistra ca fiind ridicată la 6812 (1303–1304) de *Bogdan Voievod cel de demult, fratele lui Mircea Voievod* (Nicolae Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupației austriece (1716–1739)*, București, 1906, p. 232; merită reținută – în sens istoric și geografic invers – și precizarea din aceeași catagrafie că biserica astfel ridicată a fost *a orașului Râmnic până când arhiepiscopul sau mitropolitul numit Antim a mutat scaunul episcopal de Severin la Râmnic*, primul mitropolit al Severinului – cel târziu din octombrie 1370 – fiind Antim; *FHDR*, IV, nr. XLV–13, p. 208–211; *PRK*, IV, 1364–1372, editori O. Kresten, Christian Gastgeber, Johannes Preiser-Kapeller, Wien, 2015, sub tipar, nr. 359–360, 262). Iar *Bogdan Voievod* a figurat și în variantele ulterioare ale pomelnicului (Mironescu, *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 244, 251, 255).

La 1335, un voievod Bogdan, *fiul lui Micula* (adică Nicolae), considerat de istoriografia maghiară (inclusiv de cea recentă) ca fiind identic cu viitorul Bogdan I al Moldovei, era primit în *Ungaria* de Carol Robert (Aurel Decei, *Une opinion tendancieuse de l'historiographie hongroise. Les origines de Bogdan I, fondateur de la Moldavie*, în „Revue de Transylvanie”, Cluj, V (1939), 3, p. 289–312). Contextul vâlcean merită însă toată atenția, și din cauza descoperirii de la Goranu (D. Căprăroiu, *Opinii istoriografice despre unul dintre voievozii cu numele Bogdan din secolul al XIV-lea*, în „Analele Universității din Craiova. Istorie”, XVI (2011), 1, p. 27–43; idem, *Din nou despre originea oltenească*, p. 70–86). Relevanța acestuia pentru defunctul din Mormântul 10 nu poate fi subestimată.

¹⁷⁴ Pentru inelele discutate și analogiile acestora: Gaborit-Chopin, *Orfèvrerie et émailleurie*, nr. 201, p. 248; Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 63–64; Dumitriu, *Der mittelalterliche Schmuck*, p. 56.

¹⁷⁵ Sensul citatului de pe inel (Luca IV, 30) merită o atenție specială în contextul inscripției secundare.

¹⁷⁶ Noua analiză a devenit necesară în momentul în care „analizele fizice” au confirmat „bănuielile istorice”.

¹⁷⁷ Deasupra se află o stea cu opt colțuri, care este asimilată mântuirii, regenerării, botezului sau simbolului lui Melchisedec (inclus în calendarul ambelor Biserci, dar și în *Decameronul* lui Giovanni Boccaccio). La mijloc, este figurată o floare cu șase petale cu un cerc în mijloc, în total șapte puncte, ceea ce ar corespunde florii vieții, iar numărul șapte este asociat cu Fecioara Maria (îi mulțumim profesorului Ioan Albu pentru analiza sa).

¹⁷⁸ În comparație, spre exemplu, datele disponibile ante 1920–1923 din Dalton, *Catalogue of Finger Rings*, nr. 231, p. 39 (cu o gemă probabil contemporană); nr. 239, p. 41 (cu probabil stema Casei Donati); nr. 283, p. 48 (cu monogramă *PLIO*); nr. 877, p. 138 (cu o camee probabil antică); nr. 878–879, p. 138; nr. 895. Inelele sunt de aur (mai puțin inelul înscris *PLIO* din argint, atribuit secolului XV), de proveniență (nord-)italiană (cu accent pe zona lombardă a Milanului și pe cea venetă) și se datează larg între 1300 și 1450. Este de înțeles de ce identificarea defunctului cu Radu I, aliatul Veneției ([Galeazzo, Bartolomeo și Andrea Gatari], *Cronaca Carrarese (1318–1405)* (= „Rerum Italicarum Scriptores”, NS, XVII, 1), ediție Antonio Medin, Guido Tolomei, I, Città di Castello, 1920¹, p. 145), a fost și mai ispititoare, atât pentru Drăghiceanu, cât și pentru Brătianu. „Filiera venetă” merită însă păstrată.

Pomelnicul Episcopiei Râmnic, renovat pe la 1815, aflat la A. S.	Pomelnicul Monastirii Argeș, făcut sub Matei Basarab, de ero- monahul Ghena- die, aflat la A. S.	Pomelnicul Monastirii Câmpulung, renovat la 1711. Mss. 3722, aflat la A. R. Versiunea I. Versiunea II.	Pomelnicul Monastirii Tis- mana, renovat 1798.	Pomelnicul Mitropoliei București, făcut sub Constantin Cârmul-Voevod., aflat la A. S.
Io Basarab V.	Io Basarab V.	Io Basarab V. i gsăda ego Mar- ghita.	.....	.....
Io Alexandru V.	Io Alexandru V.	Io Nicolae V. Io Alexandru V. i gsăda ego Maria Io Radu Voevod ¹⁾	.....	.....
Io Vladislav V.	.....	Io Vladislav V.	Io Vladislav acesta a făcut Monastirea Vodița	.....
Io Radul V.	Io Radul V.	Io Radul V.	Io Radu Negru V. Calinichia Doamna.	Io Radu V. Negru acesta a făcut Tismana
Io Dan V.	.....	Io Dan V. i gsăda ego Maria	Io Dan V.	Io Dan V.
Io Mircea V.	.....	Io Mircea bătră- nul, acesta a făcut Cozia.	Io Mircea V.	Io Mircea V. acesta a făcut Cozia
			Io Mihail V.	Io Mihail V.

¹⁾ Radu pus de 2 ori intrucât s'a confundat fiul său Vladislav, cu fratele său Vladislav-Vodă.

Fig. 7. Pomelnicele Țării Românești publicate de Virgil Drăghiceanu (*BCMI*, X–XVI (1917–1923), p. 25)

Pe inelul defunctului din Mormântul 10, care se distinge în raport cu alte inele înscrise cu acest mesaj protector¹⁷⁹ prin prezența „inscripției secundare”¹⁸⁰ și a simbolului regenerativ al lui Melchisedec¹⁸¹, cu sens monarhic de *rege (melek)*, *rege al dreptății*¹⁸², primele două litere sunt clar A și L¹⁸³. Celelalte două – la fel de clare la momentul de față sunt – V/W¹⁸⁴ și A¹⁸⁵. Inscripția – înscrisă după realizarea inelului și a principalei sale inscripții – era AL VA/WA¹⁸⁶: *Alexander Wayuoda*¹⁸⁷.

Fig. 8. Inelul defunctului din Mormântul 10:
Alexander (AL) (V)Wayuoda (VA/WA)
(fotografie Luminița Dumitriu)

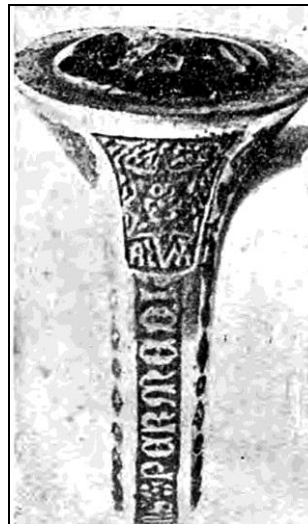

Fig. 9. Imaginea din 1923 a inelului focalizată
pe inscripția AL MA (i.e. AL VA/AL WA)
(*BCMI*, X–XVI (1917–1923), p. 64)

¹⁷⁹ Din acest motiv, însuși regele Eduard III l-a folosit pentru a marca salvarea sa în bătălia navală de la Sluys/de l'Ecluse din iunie 1340 (conform deja notei lui Dalton din *Catalogue of Finger Rings*, nr. 877, p. 138).

¹⁸⁰ Singura „inscripție secundară”/singura monogramă identificată de către Dalton în acel context era *PLIO* (*Catalogue of Finger Rings*, nr. 283, p. 48), de unde probabil și revenirea lui Virgil Drăghiceanu din „Corrigenda”.

¹⁸¹ Pentru această figură aparte deopotrivă a iudaismului și creștinismului, vezi aici James L. Kugel, *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible as it was at the Start of the Common Era*, Cambridge, MA, 1998², p. 275–293.

¹⁸² Cu accent pe datele disponibile de la începutul secolului, vezi Francis Brown, S[amuel]. R[olles]. Driver, Charles A[ugustus]. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford, 1906, p. 575.

¹⁸³ Aspect bine determinat de Virgil Drăghiceanu și Ormonde Maddock Dalton la începutul anilor 1920, cu toate că amândoi – în special ultimul – nu au observat, în scris cel puțin, analogia cu inelul *Prințului Negru*.

¹⁸⁴ Este de fapt o alegere interpretativă între perspectiva paleografică (VA) și perspectiva epigrafică (WA). În ambele cazuri trebuie remarcat că A-urile sunt practic în oglindă, accentuând funcția specială a acestei inscripții.

¹⁸⁵ Lecțiunea MA nu lua în calcul nici colțul „sudic” al stelei octogonale care separă AL (în stânga) de ultimele două litere precum și relația primeia dintre ele cu colțul stelei. Ea ar da WA, alternativa pentru VA. Este dificil de spus în momentul de față din ce motiv acest aspect, atât de clar acum, nu a fost luat în considerare începând cu anii 1920 și nici în cele peste nouă decenii care au trecut de la descoperirea Mormântului 10 de la Curtea de Argeș.

¹⁸⁶ Le suntem recunoscători profesorilor Ioan Albu, Ioan-Aurel Pop și Martyn Rady pentru ajutor și expertiză.

¹⁸⁷ Am ales (V)Wayuoda pentru voievod datorită frecvenței sale, atât în cazul voievozilor Țării Românești, cât și în cel al voievozilor Transilvaniei și din cauză că adesea u corespundea lui v (vezi *DRH*, seriile C și D, I).

Alexandru Voievod vine să despartă „personalitatea dublă” a lui Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab¹⁸⁸: mândru stăpânitor *catolic* (1345)¹⁸⁹ și pios monarh (*împărat*) *ortodox*, de dinainte de moartea Sfântului Grigorie Sinaitul (1346)¹⁹⁰. Marile opțiuni politice¹⁹¹ și confesionale¹⁹² ale tinerei Țări Românești¹⁹³, prea puțin supusă încă

¹⁸⁸ În sursele contemporane, <Nicolae>Alexandru figurează explicit ca fiu al lui Basarab doar pe piatra sa de mormânt, a cărei vechime reală a fost disputată (Bogdan, *Iarși despre inscripția funerară*, p. 345–350) și într-o – probabilă – danie făcută de Nicolae-Alexandru la puțin timp (până în șapte ani) după moartea lui Basarab în memoria acestuia, păstrată într-un – aparent – transumpt de secol XVII (P. Chihaia, *Hrisovul din 13 noiembrie 1618 pentru ctitoria voievodului Nicolae Alexandru din Câmpulung Muscel*, în idem, *Din cetățile de scaun*, p. 273–305). În actul papal din 1345, în care figurează *Alexander Bassarat*, sensul lui *Bassarat* este *din neamul lui Basarab* și poate și de natură teritorială (*terra Bazarab* apăruse deja la 1331 în documentele regale ungare; *DRH*, D, I, nr. 19, p. 41–42), ca în cazul celorlalți voievozi menționați între *Olachi Romani* de Clement VI (*DRH*, D, I, nr. 32, p. 60–61).

Deși *Posada* și – implicit și explicit Basarab – era puternic prezentă în memoria documentară ungară (totuși, după acordul dintre Alexandru și Ludovic din 1343, Basarab apare clar cu numele doar la 1347, 1351 și 1357; vezi și *DRH*, C, XI. 1356–1360, editori Șt. Pascu, I. Dani, A. Răduțiu, V. Pervain, K.G. Gündisch, S. Belu, București, 1981, nr. 79, p. 79; D, I, nr. 37, p. 67; este poate semnificativ că, nici la 1357, Ludovic nu-l numea *răposat*), nici cronicarul oficial regal, Ioan de Târnave (Kükülö) (*Vita Ludovici*, p. 161–165), și nici domnul său (*DRH*, D, I, nr. 33, p. 62; nr. 35, p. 65; nr. 37, p. 67) nu au simțit nevoia să-l lege pe Alexandru de Basarab, nici când Alexandru i s-a închinat lui Ludovic (este vorba de textul cronicii). Există două excepții, ambele similare cu formularea lui Clement VI (*Alexander Bassarat*) din scrisoarea către Ludovic (octombrie 1345). Una (februarie 1355) se referea la eforturile regelui de împăcare cu *Alexander Bozorab*, cealaltă (august 1359) la acei *valahi* transalpini trecuți de partea lui Ludovic, pe când *Alexander Bazarad* nu-l recunoștea ca suzeran (*DRH*, D, I, nr. 38, p. 70; nr. 40, p. 73).

În ultimul act, emis la trei luni după ce patriarhia ecumenică consfințise mitropolia Ungrovlahiei (*FHDR*, IV, nr. XLV–9, p. 196–199), nu apărea vreo aluzie la ruptura cu Buda implicată – teoretic – de legitimarea bizantină ar fi implicat-o. Datorită evenimentelor de la 1365–1366 (A. Magina, *Răufăcători sau... schismatici? Statutul ortodocșilor bănățeni în jurul anului 1400, în România în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, editori D. Țicu, Ionel Cădea, Brăila, 2008, p. 283–293) și a șederii împăratului bizantin la Buda (I.-A. Pop, *From the Hands of the Schismatic Wallachians... The Romanians and Power in the Medieval Kingdom of Hungary. The 13th–14th Centuries*, New York/Oxford/Frankfurt-am-Main/Basel/Wien, 2013, p. 414–434, 457–478), este posibil ca Ludovic să fi mizat și la 1359 pe nevoile militare apusene ale lui Ioan V, prins între *turci*, monarhi balcanici și conflictele elite bizantine. Patriarhul Calistos I (*PLP*, nr. 1048) insistase în „motivarea” acordării Mitropoliei Ungrovlahiei [...] *mai cu seamă <asupra> faptului că domnia ta [Nicolae-Alexandru] are conștiința curată și față de prea-puternicul și sfântul meu stăpânitor autocrat de la Dumnezeu, prea-înălțatul împărat al romeilor [Ioan VI] [...]* (*FHDR*, IV, nr. XLV–10, p. 202–203). Iar la 1359, când s-a ridicat mitropolia Ungrovlahiei, în Constantinopol intrau navele cruciate trimise în sprijinul lui Ioan V de Inocențiu VI (Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204–1571)* (=, *Memoirs of the American Philosophical Society*), CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II. *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, p. 222–226, 235–236).

¹⁸⁹ Urmându-l – de pildă – pe Daniel Barbu (*Sur le double nom*, p. 287–300) încă de la mijlocul anilor 1980.

¹⁹⁰ Mergând – spre exemplu în acest caz – pe linia (trasată în scris din anii 1960 și până în anii 1990) a lui Pavel Chihaia (*Despre biserica domnească din Curtea de Argeș și confesiunea primilor voievozi ai Țării Românești*, în idem, *Artă medievală, I. Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1998, p. 33–55).

¹⁹¹ În pofida vârstei și a contextului redactării articolului, a se vedea perspectiva stabilită deja de Antal Pór, *Bazarábfia Sándor havasévi (havasalföldi) vajda meghódolása* [Supunerea lui Alexandru, fiul lui Basarab, voievodul transalpin (al Țării Românești)], „Századok” [Secole], Budapeșt, XXVII (1893), p. 680–693.

¹⁹² Relevant ca loc și abordare: Vasile Grecul, *Bizanțul și catolicismul în trecutul nostru îndepărtat. Bizanțul și înființarea mitropoliei Țării Românești*, în „Studii Teologice”, București, II (1950), 9–10, p. 556–568.

¹⁹³ În contextul „uniunii voievodale de pe Olt” (Ș. Papacostea, *Prima unire românească. Voievodatul de Argeș și Țara Severin*, în *SMIM*, XXVIII (2010), p. 9–24) și al tradiției *decălecatului* anti-tătar (Virgil Cădea, *Letopiseșul Țării Românești (1292–1664) în versiune arabă a lui Macarie Zaim*, în *SRdI*, XXIII (1971), 4, p. 673–692; text adus practic „de la Câmpulung”), se remarcă „calea cruciată” care-i leagă pe Basarab, Alexandru și Vladislav (Augustino Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*, II. *Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352–1526*, Roma, 1859 (VMHH), nr. 191, p. 98; *DRH*, D, I,

uneia¹⁹⁴ ori alteia¹⁹⁵ dintre Biserici¹⁹⁶, s-au regăsit și în familia lui Basarab, cum era de fapt și firesc¹⁹⁷. Întrucât calea *catolică* s-a închis pentru statul *valah*, devenit – bizantin – oficial *ungrovalah*¹⁹⁸, se cuvine să purcedem pe cea *ortodoxă*¹⁹⁹ pentru a vedea înțelesurile dublului nume al lui Nicolae-Alexandru († 1364)²⁰⁰, trecut la cele veșnice după personajul din Mormântul 10²⁰¹.

La ceva timp după moartea sfântului isihast Grigorie Sinaitul în noiembrie 1346²⁰², mitropolitul de Peritheorion și – de asemenea – viitor sfânt, Theophanes (egumen de Vatopedi)²⁰³, îi includea – în hagiografia Sfântului Maximos Kausokalybites († anii 1370)²⁰⁴ – pe Alexandru (al Țării Românești)²⁰⁵, Andronikos III Palaeologul al Bizanțului²⁰⁶,

nr. 17, p. 39; nr. 32, p. 60). Inocențiu III reafirmase teoria canonistă a eredității jurământului de cruciadă (Șerban Turcuș, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 83, nota 72), devenită parte intrinsecă a relației papalității cu Buda (John Ross Sweeney, *Hungary in the Crusades, 1169–1218*, în „International History Review”, Washington, DC, III (1981), p. 467–481). Conceptul a fost perpetuat în secolele următoare.

¹⁹⁴ În ciuda politicii de „pași mari” – justificată statal – a papalității (cazul *pseudo-episcopilor* de rit *grec* de la 1234 din regatul misionar de rit *latin* al *Cumaniei* este suficient de elocvent; *DRH*, D, I, nr. 9, p. 20–21).

¹⁹⁵ În pofida politicii de „pași mici” – motivată monarhic – a Bizanțului și a statelor de rit *grec* (cum se vădește prin *principele* Basarab la 1327 și *Olachi Romani* din 1345 ai papalității; *DRH*, D, I, nr. 17, p. 39; nr. 32, p. 60).

¹⁹⁶ Nu trebuie uitată problema controversatelor uniri de la Lyon la 1274 (Grigore X și Mihail VIII Paleologul) și de la Roma la 1369 (Urban V și Ioan VI Paleologul). Ele mărginesc intervalul formării statale a Țării Românești între Avignon, Buda, Constantinopol și Roma (a se vedea în acest context și P. Chihaiia, *Monuments gothiques dans les anciens residence de Valachie*, în „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, Bucarest, II (1965), p. 67–80.

¹⁹⁷ Ca – spre exemplu – în Moldova urmașilor lui Bogdan (Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 444–445).

¹⁹⁸ C. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în *BOR*, LXXVII (1959), 7–10, p. 673–697.

În felul lor, acestea sunt „scrieri de temniță”, venite după un deceniu de prigoniri și ani de detenție.

¹⁹⁹ Viziunea clasică: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1991², p. 252–262.

²⁰⁰ Barbu, *Sur le double nom*, p. 287–300; Chihaiia, *Despre biserica domnească*, p. 33–55. Cu două excepții, cea mai importantă fiind mențiunea *Marghitei* la 1646 (în celălalt caz, copia prezintă mari diferențe față de originalul de la 1630), actele „administrației Câmpulungului” (ortodox), relevante pentru subiectul nostru, au fost păstrate doar în copii de la 1747, în vreme ce actele domnești pentru mănăstirea din Câmpulung (1618–1655) nu par să-l poată „concilia” pe Nicolae-Alexandru cu Basarab și *Negru Vodă*, pe Basarab cu *Negru Vodă* ori – mai ales – pe *Negru Vodă* cu *Radu Negru*, sau să poată împăca data pisaniei lui *Radu Negru* (1215), refăcută la 1636, cu data morții *nepotului* lui *Radu Negru*, Nicolae-Alexandru (1364), de pe lespedea sa, amintită prima oară la 1654 (sursele la Ciociltan, *Colonizarea germană*, p. 450–455). Sunt câteva „ciudățenii” (de secol XVII însă) care merită reținute.

²⁰¹ Aspect fundamental atât pentru înțelegerea situației medievale, cât și a celei moderne, chiar contemporane.

²⁰² Vezi Jean Darrouzès, *Grégoire le Sinaïte*, în „Dictionnaire de spiritualité”, Paris, VI (1967), cols. 1013–1014.

²⁰³ Alice Mary Talbot, *Hagiography in Late Byzantium (1204–1453)*, în *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, I. *Periods and Places*, editor Stephanos Ephytiadis, Aldershot, 2011, p. 173–198, la p. 186–187. Astfel de texte se concentrau adesea – în chip firesc – mai mult pe credință decât pe „date exacte”.

²⁰⁴ Kallistos Ware of Diokleia, *St. Maximos of Kapsokalyvia and Fourteenth Century Athonite Hesychasm*, în *Essays Presented to Joan Hussey for her 80th Birthday*, editor Julian Chrysostomides, London, 1989, p. 409–430.

²⁰⁵ François Halkin, *Deux Vies de S. Maxime le Kausokalybe, ermite au Mont Athos (XIVe siècle)*, în „Analecta Bollandiana”, Brussels, LIV (1936), p. 38–112, la p. 90 (nota 30). În numele unei ipoteze interesante de altfel, Daniel Barbu a contestat identificarea. Al doilea Alexandru din această *Viață* a Sfântului ar fi fost efemerul cneaz de Tver, Alexandru (1327–1328, 1338–1339), prăbușit datorită conflictelor cu Biserica Rusă și cu Hoarda de Aur.

²⁰⁶ Singura monografie despre împărat îi aparține Ursulei Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341*, Amsterdam, 1965, p. 23–30.

Ioan Alexandru al Bulgariei²⁰⁷ și pe Ștefan Dușan al Serbiei²⁰⁸, între *împărații pământului* care primiseră sfat de la Grigorie Sinaitul, devenindu-i astfel discipoli²⁰⁹. Trecând peste faptul că textul lui Teophanes a fost compus la sfârșitul secolului (la vreo cinci decenii după anii 1340)²¹⁰ și că politica bizantină a lui Dușan²¹¹ a fost cel puțin destul de problematică (în special după încoronarea sa imperială în aprilie 1346²¹²), în timp ce relațiile sale atonite au fost adesea încordate²¹³, nu avem alt motiv major²¹⁴ să ne îndoim de existența relațiilor strânse dintre Alexandru al Țării Românești și Grigorie Sinaitul (cu condiția ca Basarab să fi avut doi fii numiți Alexandru²¹⁵, probabil frați vitregi²¹⁶, și ca fiul intrat în legătură cu Sfântul Grigorie să fi fost <Nicolae²¹⁷->Alexandru, în pofida posibilei sale căsătorii, cu numai câțiva ani înainte de moartea lui Grigorie Sinaitul²¹⁸, cu influența *catolică* Clara²¹⁹,

²⁰⁷ Pentru alte repere, a se vedea datele din John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, 1987¹, p. 309–312, 329–333, 349–354.

²⁰⁸ Vezi neterminata sinteză [1966 (pe baza tezei de doctorat din 1958)] a lui George C. Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Emperor Stephen Dušan (1331–1355) and his Successors*, Washington, DC, 1984.

²⁰⁹ Pentru cea mai recentă ediție a importantului text: Halkin, *Deux Vies de S. Maxime le Kausokalybe*, p. 90.

²¹⁰ Primul hagiograf al lui Maximos, la puțin timp după moartea acestuia, a fost Sfântul Nifon Kausokalybites († 1411), care a omis tema *împăraților pământului* (F. Halkin, *La vie de Saint Niphon*, în „Analecta Bollandiana”, LVIII (1940), p. 5–27). Putem doar spune că asemenea surse nu sunt „dovezi” reale pentru ambiții imperiale.

²¹¹ La care mai trebuie să adăugăm și „episoadele sale papale” de la 1336–1337, 1346–1347 ori 1353–1355 (mai numeroase decât ar lăsa-o actele din – spre exemplu – VMHH, II, la nr. 20–22, p. 11–14, nr. 25, p. 16, să se vadă).

²¹² [Theodor Spandounes], *Patritio Constantinopolitano, de la origine deli Imperatori Ottomani, ordini della corte, forma de guerreggiare loro, religione, rito, et costumi della natione*, în *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, ediție C[onstantin]. N. Sathas, IX, Paris, 1890, p. 138–261, la p. 145–146.

²¹³ Cu accent pe înțelegerile cu elita atonită: Dușan Korać, *Mount Athos under the Rule of Stephen Dušan*, în „Serbian Studies”, Chapel Hill, VIII (1994), p. 71–86. Între 1345/1346 și 1371, Muntele Athos a fost sub autoritate politică sârbă. În timpul marii ciume, Dușan și – în pofida regulilor atonite – soția sa (din aprilie 1332), Elena, sora lui Ioan Alexandru (PLP, nr. 6006), s-au putut refugia pe munte (toamna 1347 – sfârșitul primăverii anului 1348).

²¹⁴ În raport cu geneza mitropoliei Țării Românești, ar fi de reținut – tot pe filieră sârbă – și acordul de la 1351, din ajunul noului război civil bizantin, dintre Dușan și Ioan V (vezi și Donald M. Nicol, *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295–1383*, Cambridge, 1996, p. 79–85).

²¹⁵ Amintim cazurile lui Ioan (*Iancu*) și Ioan (*Ivașcu*), fiii lui Voicu de Hunedoara, și ale lui Alexandru (I.-A. Pop, *A Few Considerations Regarding the Name of Matthias Corvinus*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, XVIII (2009), 3, p. 3–12), fiul lui Ștefan III *cel Mare* al Moldovei cu *Marușca*, și Alexandru, fiul lui Ștefan III cu Evdochia Oleković de Kiev (vezi discuția și sursele la Marius Diaconescu, *Peșitorii nepoatei lui Ștefan cel Mare în 1517. Despre căsătoria lui Alexandru cu fiica lui Bartolomeu Drăgfi*, în *AIIX*, XLIX (2012), p. 55–70).

²¹⁶ Acest fapt – logic – este valabil și în cazurile de mai sus și ar explica și orientările divergente ale celor doi Alexandri, subliniind totodată și mai mult importanța prezenței doamnei Margareta ca soție a lui IG Basarab Voievod în pomelnicul de la Câmpulung *renovat la 1711* (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 25).

²¹⁷ În lipsa altor date de epocă asupra rudelor de sânge sau prin alianță ale lui Basarab, cea mai simplă explicație a numelui (nici „pro-latin”, nici „pro-grec”) ar fi că acest fiu se născuse în preajma sărbătorii Sfântului Nicolae.

²¹⁸ Datorită vârstelor nubile ale fetelor Clarei, controversatul mariaj trebuie legat de acordul ungaro-valah de la 1343 (*Vita Ludovici*, p. 162). Posibilele legături dintre Nicolae-Alexandru și Grigorie puteau fi sigur mai vechi.

²¹⁹ Pentru disputata ei origine, vezi Petre Iambor, *Nobilii din Dăbâca și relațiile cu Țara Românească în veacul al XV-lea*, în *AMN*, XVI (1979), p. 215–224; Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 171–173.

sigur²²⁰ mama țarinelor Anca a Serbiei²²¹ și Ana a Bulgariei²²²). (Acest) Alexandru nu a fost niciodată numit Nicolae-Alexandru în timpul vieții sale²²³, cu plauzibilă excepție a unui hrisov²²⁴, păstrat doar într-un „transumpt” de la 1618²²⁵, emis de el pentru biserica domnească din Câmpulung în memoria răposatului său tată Basarab²²⁶. În mai 1359, patriarhia ecumenică îl numea simplu Alexandru²²⁷. Cu notabila excepție²²⁸ a pietrei sale de mormânt²²⁹ – complet diferită ca dimensiuni și stil de cele păstrate la Curtea de Argeș²³⁰ –

²²⁰ *Acta Urbani P. V (1362–1370)* (=„Fontes”, III, 11), editor Aloisie L. Tăutu, Roma, 1964, nr. 180-d, p. 305–308 (indulgențele date Clarei pe 18, înainte de mesajul papal din 19 ianuarie 1370, din *VMHH*, II, nr. 184, p. 95).

²²¹ Căsătorită cu Ștefan Uroș V (născut la 1337–1338), fiul lui Ștefan Uroș IV Dușan și al Elenei, sora lui Ioan Alexandru, fata – încă latinei la 1337 – Kerana Petrița. Căsătoria trebuie datată în raport cu moartea lui Dușan (decembrie 1355) și interdicția de a aduce arme din Țara Românească (1349), reafirmată de Uroș la 1357 (I. Minea, *Despre politica externă a Țării Românești în anii 1349 și 1357*, în *CI*, V–VII (1929–1931), p. 353–354).

²²² Măritată cu Ioan Strațimир, fiul lui Ioan Alexandru și al Teodorei, fata lui Basarab (vezi Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria*, nr. 243, p. 514). Căsătoria se datează în raport cu impunerea lui Strațimир ca țar la Vidin (până la 1356) în conflict cu Ioan Șisman, fiul din a doua căsătorie a lui Ioan Alexandru cu Sara [tot Teodora] (Božilov, *Фамилията на Асеновци*, p. 200–202), cu vârsta lui Strațimир (la 1360 ar fi avut 35 de ani), cu vârsta fiicelor sale și ale Anei (mai ales Doroteea, viitoarea regină a Bosniei, favorita lui Ludovic), captive cu părinții la Buda (1365–1369), și nu în ultimul rând cu supraviețuirea politică a lui Ioan Strațimир după divorțul părinților săi (1347–1348).

²²³ Plecând de la a doua ediție a *Actes du Kutlumis* (=Archives de l'Athon, II), editor Paul Lemerle, Paris, 1988² (nr. 29, p. 113), nu de la prima din 1947 (nr. 29, p. 110–116), disponibilă din 1982 și în *FHDR* (IV, nr. XLVI–2, p. 284–293), s-a afirmat că testamentul lui Hariton de Kutlumis în care Alexandru apărea ca Nicolae-Alexandru data din 1362 și nu din 1370 (Matei Cazacu, Dan <Ioan> Mureșan, *Ioan Basarab, un domn roman la începuturile Țării Românești*, Chișinău, 2013 p. 209). Este o eroare în raport cu edițiile lui Lemerle (J. Darrouzès în „Revue des Études Byzantines”, Paris, XLVI (1989), p. 270–271) și altele (*Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (=„Dumbarton Oaks Studies”, XXXV, 1–5), editori John Thomas, Angela Constantinides Hero, Washington, DC, 2000, nr. 51, p. 1408–1432, ediție George Dennis). Eroarea apăruse – interesant, în contextul „disputei cunune” – prima oară într-un text de Mureșan (*Philothée Ier Kokkinos, le métropole de Hongrovalachie et les empereurs de la terre*, în *Istorie bisericească, misiune creștină și viață culturală*, II. *Creștinismul românesc și organizarea bisericească în secolele XIII–XIV: știri și interpretări noi*, editori Emilian Popescu, Mihai Cătoi, Galați, 2010, p. 335–406, la p. 339, nota 14), care îi „succeda” unui articol polemic de Cazacu (*O controversă: Tocomerius-Negru Vodă*, în *RI*, NS, XIX (2008), 1–2, p. 49–58).

²²⁴ Pentru disputata sursă (în favoarea autenticității ei): Chihaia, *Hrisovul din 13 noiembrie 1618*, p. 273–305.

²²⁵ Pentru Onciul (*Anul morții*, p. 104, nota 1), actual pus sub 6860 era un fals evident, dar unul „documentat”.

²²⁶ *DRH*, B. Țara Românească, I. 1250–1500, editori P. P. Panaitescu, Damaschin Mioc, București, 1966, nr. 2, p. 11. Implicațiile *graffiti*-ului din proaspăt zidita Biserică Argeș II, care fixa decesul lui Basarab la Câmpulung în 6860, datarea ¹⁴C a defunctului din Mormântul 10 din Biserica Argeș I, inelul și pomelnicul discutate arată că actual lui Nicolae-Alexandru putea fi emis fie la cel mult un an, fie la șapte ani după moartea lui Basarab, a doua variantă părând mai plauzibilă. În relație cu actele patriarhiei din mai 1359 și sensul de pomenire de șapte ani al *graffiti*-ului (nici luna morții nu era trecută, altfel decât pe lespezea – tot din Biserica Argeș II – lui Voislav, cum ar fi fost firesc dacă *graffiti*-ul data din anul morții), el a decedat poate în 1352 (Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 424 [Sacerdoțeanu]).

²²⁷ *FHDR*, IV, nr. XLV–9–10, p. 196–203. Cea mai modernă ediție este *PRK*, III, nr. 243–244, p. 408–425.

²²⁸ În raport și cu ea, trebuie subliniat că, datorită ritmului în care ar fi trebuit să se desfășoare lucrările de la Curtea de Argeș, în anii 1358–1359, este greu de explicat de ce ele s-au încheiat prin pictare peste aproximativ un deceniu.

²²⁹ Prima ediție modernă: N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, nr. 267, p. 132–133.

²³⁰ Vezi și Theodorescu, *Un mileniu de artă*, p. 247–248, 252–254; Ciocîltan, *Colonizarea germană*, p. 452.

din basilica de rit *latin* adaptată pentru ritul *grec* din Câmpulung²³¹, Nicolae a rămas o raritate în relație cu domnul <Nicolae> Alexandru al *Ungrovlahiei*, numit în continuare predominant numai Alexandru²³².

Întrucât ar fi fost de așteptat ca, mai ales din 1359²³³, Alexandru să fie numit clar creștinul de rit *grec* Nicolae-Alexandru²³⁴, amintim și că o notiță contemporană secuiască²³⁵, inserată – în mod semnificativ – într-un *Psalterium breviarii in usum ecclesiae eiusdam Hungariae*²³⁶, înregistra simplu – la 16 noiembrie 1364²³⁷ – moartea lui Alexandru, voievodul *transalpin*²³⁸. Aparent între 1351/1352 și 1370²³⁹, Nicolae a fost folosit pentru Alexandru numai la ocazii foarte speciale, toate legate de rituri (de rit *grec*) de trecere: după moartea lui Basarab (1351/1352²⁴⁰–1358/1359²⁴¹), în variantele din 1370 ale testamentului lui Hariton de Kutlumuș²⁴², prima mănăstire atonită intrată sub partonaj *ungrovlah*²⁴³, și după propria sa moarte (1364)²⁴⁴.

²³¹ Inclusiv ca loc și dată de apariție, vezi aici Drăghiceanu, *Despre mănăstirea Câmpulung*, p. 282–329.

²³² A se vedea și pomelnicele tipărite în comparație de Drăghiceanu în *Curtea Domnească din Argeș*, p. 25.

²³³ Problematicul început al bisericii Săn Nicoară, care amintea clar arhitectura ariei pontice în care se aflase, până în anii 1350, centrul de greutate ale păstoririi lui Iachint (recent Iosipescu, Iancu, Stănilă, *Săn Nicoară*), nu permite excluderea completă a ipotezei zidirii Bisericii Argeș II sub Vladislav, care sigur a pictat-o (Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 148–150). Noi studii asupra politicii *valahe* între 1355 și 1359 vor aduce lămuririle necesare.

²³⁴ Aspect neremarcant (explicabil totuși datorită cazului 1362) nici de Matei Cazacu, Dan Mureșan, *Ioan Basarab*, p. 9–23.

²³⁵ La Balázs Orbán, *A Székelyföld leírása* [Descrierea Secuimii], II. *Csikszék* [Scaunul Ciuc], Pest, 1869, p. 87.

²³⁶ I. Minea, *Când a murit Alexandru Voievod?*, în *RA*, I (1924–1926), p. 290–291.

²³⁷ Data corectă, aflată și pe piatra de mormânt (vezi Bogdan, *Iarși despre inscripția funerară*, p. 345–347).

²³⁸ Vezi și Olteanu, *Cu privire la data morții*, p. 523–526; Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 71–72.

²³⁹ Dacă atât piatra de mormânt tombală (1364), cât și hrisovul (6860/1351–1352 la 1618) ar fi ulterioare (cu mult) morții domnului, Hariton ar rămâne unica sursă contemporană atât pentru Nicolae-Alexandru, cât și pentru (numai) Nicolae.

²⁴⁰ Onciul considera autentic *graffiti*-ul de la Argeș (din care lipsea însă fiul ori nepotul răposatului sub care trăia autorul fizic al pomenirii) și categoric un fals actul „pus”, sub Gavrilă Movilă (1618), sub 6860, prin care Nicolae-Alexandru dăduse Bădeștiul bisericii pe atunci domnești din Câmpulung în memoria tatălui său (*Anul morții*, p. 104, nota 1). Pentru sat, mănăstirea se judecase fără succes (cu *boierii/moșenii*) sub Radu Mihnea și Alexandru Iliaș, rivalii lui Gavrilă Movilă, cel care a emis actul la 1618 (vezi și Cristian Luca, *Depozitul lui Radu Mihnea la Zecca Veneției*, în *SMIM*, XVIII (2000), p. 189–195). Altfel decât se obișnuia, dania nu a fost transcrisă integral. Matei Basarab a refăcut biserica și pisană (*1215*) lui Radu Negru (1636). Întărindu-i drepturile (1646), nici el nu a transcris. A spus doar că a *văzut* act de la Radu Negru. Argumentul de forță la 1618 în fața noii domnii fusese o icoană (pierdută apoi) de la Nicolae-Alexandru, în care înscrisesse „drepturile” bisericii (Ștefan Andreescu, *O icoană dispărută și un titlu domnesc*, în *RI*, NS, XI (2000), 1–2, p. 97–105).

²⁴¹ Sunt date necesare pentru încadrarea unor mărturii diferite tipologic. Remarcăm și că la 1618 succesiunea nu era „Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab, fiul lui Radu Negru”, firească în „vechile acte”, ci „Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab, nepotul lui Radu Negru”, indicând o relație pe linie maternă, nu paternă, între nepot și bunic. Tot la 1618, șapte ani după „trecerea” lui Gabriel Báthory prin Câmpulung, mormântul lui Basarab nu a fost amintit, ci doar oasele lui Nicolae-Alexandru (la fel și – când i s-a pomenit lespedea – la 1654). Mormântul a fost menționat abia de Ștefan Cantacuzino (1714). La 1710–1711, fostul logofăt Necula trebuie să fi cunoscut actele domnilor de la 1618, 1630, 1636, 1646, 1647, 1650, 1654, 1655 pentru mănăstire (actele la Ciociltan, *Colonizarea germană*, p. 451–454), când a întocmit pomelnicul din care lipsea *Negru Vodă* și apăreau Basarab și Nicolae și Alexandru.

²⁴² *Actes du Kutlumuș* (1947, 1988), nr. 29–30, p. 110–121; *FHDR*, IV, nr. XLVI–2–3, p. 284–305. În a treia variantă din 1378 (*Actes du Kutlumuș* (1947, 1988), nr. 36, p. 135–138; neinclusă în *FHDR*), el nici nu mai exista.

²⁴³ A se vedea în acest context P. Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654* (= „Orientalia Christiana Analecta”, CCXXVII), Rome, 1986, p. 43–45; A. Pippidi, *Aux débuts des relations Roumano-Athonites*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXVII (1986), 2, p. 237–244.

²⁴⁴ Bogdan, *Iarși despre inscripția funerară*, p. 345. Textul inscripției arată cu claritate că lespedea (poate din iarna 1364–1365) nu a fost pregătită din timpul vieții (ceea ce evidențiază și absența menționării lui Vladislav I).

Altminsteri, în special în mediul de rit *latin*, voievodului și domnului i s-a spus Alexandru²⁴⁵. Rațiunile din spatele acestui dublu-nume continuă să ne scape²⁴⁶. Dacă Nicolae ar fi fost adăugat – ca urmare a unui comandament patriarhal – pentru a întări credința de rit *grec* a lui Alexandru (sau/și ca să sublinieze convertirea stăpânitorului de la ritul *latin*²⁴⁷ și implicit noua subordonare a Țării Românești)²⁴⁸, numele ar fi trebuit să figureze în actele patriarhei ecumenice din mai 1359²⁴⁹, dar nu a fost, în mod clar, cazul²⁵⁰. Astfel, trebuie să presupunem că fiul (decedat la 1364) al lui Basarab a fost botezat Nicolae-Alexandru. Aceasta ridică două întrebări: de ce Nicolae a fost atât de rar folosit pentru el în timpul vieții sale și de ce Alexandru a fost preferat ca nume, când ar fi fost mai simplu să i se spună Nicolae²⁵¹, până la urmă primul său nume²⁵²? Singurul care i-a spus doar Nicolae, la mai puțin de un deceniu de la moartea lui Nicolae-Alexandru, a fost viitorul mitropolit al Țării Românești (1372 – c. 1380), dar și *protos* al Athosului (1375 – c. 1380)²⁵³, Hariton de Kutlumuș, în a doua variantă a testamentului său din noiembrie 1370²⁵⁴.

Par să se distingă figurile a doi voievozi ai Țării Românești de la mijlocul anilor 1300²⁵⁵. Primul, Alexandru (*Alexander Bassarat*²⁵⁶), ajuns la un compromis cu Ludovic I

²⁴⁵ Aceasta relevă – dacă mai era nevoie – inutilitatea academică teoriei, recent relansate, că toți domnii Țării Românești s-au numit Ioan începând cu Basarab I (Matei Cazacu, Dan Mureșan, *Ioan Basarab*, p. 151–153).

²⁴⁶ Pentru perspective (radical adesea) divergente asupra acestei probleme: D. Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, București, 1986, p. 20, 36–56; Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 71–72.

²⁴⁷ Funcția misionară bizantină a Sfântului Nicolae ca hram este însă clară. Hramul său apare nu doar – de două ori – la Argeș, ci și la Rădăuți, prima necropolă a Moldovei (Lia Bătrina, Adrian Bătrina, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei*, Piatra Neamț, 2012), trecute și prin circa 15 ani (1370–1385/1386) de existență ca ducat *latin* (*Acta Bonifacii Papae IX* (= „Monumenta Poloniae Vaticana”, VIII), editor Edmund Długopolski, I. 1389–1391, Kraków, 1939, nr. 85, p. 75–76).

²⁴⁸ Dacă ar fi să urmărim (integral) controversata teorie a lui Daniel Barbu (*Sur le double nom*, p. 287–300).

²⁴⁹ Ne întoarcem astfel la reeditate documente patriarhale din 1359 (*FHDR*, IV, nr. XLV–9–10, p. 197–203).

²⁵⁰ De exemplu, născut păgân, Jogaila a fost botezat în ritul grec ca Iacob (c. 1381). A devenit *latin* ca să poată fi duce al Lituaniei și rege al Poloniei (1386). A ajuns Vladislav <II Jagiello> (vezi și J. Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia. A Study of Byzantine-Russian Relations in the 14th Century*, Cambridge, 1981, p. 181–191).

²⁵¹ De exemplu, dușmanul lui Basarab, Carol I Robert, era numit în general Carol și nu Robert (a se vedea aici și Gy. Kristó, *Károly Róbert családjá* [Familia lui Carol Robert], în „Aetas”, Szeged, XX (2005), 4, p. 14–28).

²⁵² Singurii lideri *valahi* neidentificați între *Olachi Romani* (Alexandru Bassarat, Nicolae, *principe de Remetea*, Ladislau de Beiuș și Stanislau de Sarasău) sunt Ambrozie *de Zopus* și Nicolae *de Auginas* (*D/Biiginas* însă în act; Archivio Segreto Vaticano, Città di Vaticano (ASV), Registra Vaticana (Reg. Vat.), [reg.] 139. 1345–1346, f. 130^v; 17 octombrie 1345). Ordinea geografică și ierarhică a *valahilor*, din sud, prin Banat, de-a lungul Apusenilor, până în Maramureș (*Acta Clementis P. VI (1342–1352)* (= „Fontes”, III, 9), editor A. L. Tăutu, Roma, 1960, nr. 60, p. 100; *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60), îl așază pe Ambrozie (de Țopa?) în Sătmăr (F. Pall, *Românii din părțile sătmărene (ținutul Medieș)*, în *lumina unor documente din 1377*, în *AHC*, XII (1969), p. 7–36). Dacă succesiunea *valahilor* nu forma un cerc în jurul Carpaților, Nicolae ar fi trebuit să fie tot în nord. *D/Biiginas* (cu accent pe *ii* și „reciprocitatea” *B-V*) îndreaptă însă mai curând spre Vicina, dată fiind și importanța contextului.

²⁵³ *FHDR*, IV, nr. XLV–15–16, p. 210–215 (septembrie 1379 – iunie 1380), 279 (mitropolit din august 1372).

²⁵⁴ *Actes du Kutlumuș* (1947, 1988), nr. 30, p. 117–121 (p. 119); *FHDR*, IV, nr. XLVI–3, p. 292–303 (p. 296).

²⁵⁵ Poate au fost și asociați o vreme, ținând cont și – în limitele permise și de sensurile cuvântului *noverca* (folosit în primăvara lui 1370 de papa Urban V pentru relația lui Vladislav I, *voievodul Vlahiei*, cu Clara, văduva lui Alexandru, *voievod în Vlahia*) – de posibila căsătorie a Clarei cu Nicolae-Alexandru, *domnul Ungrovlahiei*.

²⁵⁶ Pentru diferitele forme regale ale variantei papale, vezi *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60; nr. 38, p. 70; nr. 40, p. 73.

de Anjou, noul rege al Ungariei, la 1343²⁵⁷, i-a întors la 1344 pe *valahi* ca și cruciați contra tătarilor²⁵⁸ și i-a îndreptat la 1345 pe *Olachi Romani* spre papalitatea de la Avignon²⁵⁹. Al doilea, Nicolae-Alexandru²⁶⁰, deși profund *ortodox*²⁶¹, s-a supus – probabil – orientării pro-*latine* a fratelui²⁶² său, posibil mai mare²⁶³, până la moartea acestuia (în anii 1350)²⁶⁴. Apoi²⁶⁵, trecând printre efectele războiului civil bizantin

²⁵⁷ Datările târzii au venit din nevoia prelungirii independenței *valahe* și a reducerii sensurilor feudal-statale ale tratatului (Emil Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru Voievod cu ungurii*, în *RI*, XXXII (1946), 1–12, p. 115–139). Ludovic pare să fi fost atras în Transilvania revoltată, prinsă între pericole și rebeliuni în nord și est (Johannes von Viktring, *Liber cerarum historiarum* (=„Monumenta Germaniae Historica”, *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, XXXVI, 1–2), ediție Feodor Schneider, II, Hannover/Leipzig, 1910, p. 233; Ș. Papacostea, *O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei*, în *AIAT*, XXI (1984), p. 111–117), chiar de către Alexandru Bassarat, care l-a forțat să ajungă la un acord. Din această cauză și datorită tensiunii care persista în Transilvania și în preajma ei în noiembrie, după venirea regelui în provincie în mai–iunie, trebuie să presupunem că înțelegerea s-a materializat la sfârșitul lui 1343.

²⁵⁸ Vezi aici Gy. Kristó, *Az Anjou-kor háborúi* [Războaiele epocii angevine], Budapeșt, 1988, p. 97; V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău, 1994², p. 352–354; Kovács, *Voievozii Transilvaniei*, p. 44–45, nota 34. Țintele ofensivei angevine, la care a participat și Alexandru, au fost în zona viitoarei Moldove și la Gurile Dunării.

²⁵⁹ Cele mai recente ediții (1960, 1977) sunt *Acta Clementis*, nr. 60, p. 100–102; *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60–61.

²⁶⁰ Ca în cazul lui Carol [I, față de regii moderni] Robert, (ne)folosirea liniuței rămâne la latitudinea fiecăruia.

²⁶¹ Pentru sursele de epocă (dar – trebuie reamintit – din anii 1370–1390): *Actes du Kutlumis*, nr. 29–30, p. 110–121; *FHDR*, IV, nr. XLV–9–10, p. 196–203; Halkin, *Deux Vies de S. Maxime le Kausokalybe*, p. 90.

²⁶² În așteptarea lămuririi problemei căsătoriei Clarei cu voievodul Alexandru și a naturii legăturii Clarei cu Vladislav I (*VMHH*, II, nr. 184, p. 95; nr. 191, p. 98), presupunerea se întemeiază pe data – „de siguranță” – a decesului defunctului din Mormântul 10 (circa 1350) și pe supraviețuirea politică (locală și zonală) până la momentul 1359 a lui Nicolae-Alexandru, în condițiile succesorilor angevine din regiune (vezi Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895–1526*, ediție Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 189–193).

²⁶³ Cu excepția teoriei „loviturii de palat” (greu admisibilă în prezentele condiții documentare, dar desprinsă din certa ruptură, sigur simbolică, survenită – „cândva” – între Alexandru Bassarat și Basarab), pe care nu o exclude însă, este cea mai firească explicație, ținând cont de vârsta defunctului din Mormântul 10 (peste 40 de ani) și de ipoteza lui Iorga, acceptabilă nu atât din cauza onoarei datorate de Basarab lui Mihail și Ioan Alexandru (Basarab le făcea lor o onoare la 1320–1321), cât din pricina emergenței politice târzii a lui Nicolae-Alexandru (de Vicina?).

²⁶⁴ 1350 trebuie socotit eminamente reper cu funcție convențională până la noi cercetări pe direcțiile de mai jos.

²⁶⁵ Vezi Hristo Matanov, *Parents serbes et byzantins du tsar Ivan Alexandre. Quelques questions non-élucidées des liens dynastiques dans les Balkans au XIVe siècle*, în „Études Balkaniques”, XVI (1980), 4, p. 104–117; Lăcezar Krăstev, *Une hypothèse concernant l'origine du voievode valaque Jean Basarab (env. 1324–1352)*, în „Études Balkaniques”, XXXVI (2000), 4, p. 109–116. Ultimul studiu, cunoscut de istoriografia română prin Victor Spinei (*The Romanians and the Turkic People North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century* (=„East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450”, VI), Leiden/Boston/Köln, 2009, p. 353, 411), avansa – metodic și științific – pe baza perspectivei medievale bulgare, numele de *Ioan Basarab* (fără a face caz de el) pentru socrul lui Ioan Alexandru. Abordarea sa a fost „transpusă” într-o construcție cu „valențe dogmatice” de Dan <Ioan> Mureșan (2010), el referindu-se la Krăstev în penultima notă (236) din „Philothée Ier” (p. 405) doar pentru a-l ataca (Krăstev avansa originea cumână a lui Basarab), după ce – pe zeci de pagini – Mureșan luptase „cu propriile argumente” pentru *Ioan Basarab* fără referire la studiul înfierat. Nici după apariția cărții profesorului Spinei (să presupunem că nu o avea la dispoziție atunci), care ar fi trebuit să îndemne la prudență, practica nu s-a schimbat. În ultima „contribuție”, în care este citat și un studiu (Michel Pilon, *L'exode des Serméziens et les grandes migrations des Romains de Pannonie dans les Balkans durant le Haut Moyen Âge*, în „Études Balkaniques”, XXXVIII (2002), 3, p. 103–141), publicat în același periodic la doi ani după articolul amintit (Matei Cazacu, Dan Mureșan, *Ioan Basarab*, p. 19, 193, notele 13, 293), Krăstev nu există. Prin citarea înșelătoare (vezi *Byzantine Documents*, nr. 51, p. 1408) a ediției 1988 din *Actes de Kutlumis*, mai greu accesibilă „în Est” față de prima (*FHDR*, IV, nr. XLVI–2, p. 284–293), așezarea primului testament a lui Hariton sub 1362 (Matei Cazacu,

(1352–1354)²⁶⁶, ale crizelor dinastice sârbești (1355–1357) și bulgare (1351–1356)²⁶⁷ și ale noii creșteri a puterii angevine (1355–1358)²⁶⁸, Nicolae a așezat Țara Românească ca stat de rît *grec* (1359)²⁶⁹. Din masa acelor *Olachi Romani*, care cuprindeau regatul ungar propriu-zis²⁷⁰ și formalul Regat – *latin* – al Cumaniei²⁷¹, revenit tot Budei²⁷², sub Nicolae-Alexandru s-a ridicat *Ungrovlahia*²⁷³.

Dan Mureșan, *Ioan Basarab*, p. 209, nota 312), menit să ateste folosirea lui *Nicolae Alexandru* ca dublu nume pentru fiul lui *Ioan Basarab* înainte de moarte (1364), devine un neadevăr deliberat și duce utilizarea studiului lui Krăstev dincolo de limita „vinovatei omisiuni”. De necunoaștere nu poate fi vorba. Mureșan „polemiza” extins cu Krăstev în 2010, dovedind clar că citise articolul din 2000 (*Philothée Ier*, p. 339, 405–406, notele 14, 236). Din păcate, motivate de dorința de a demonstra cu orice preț o teorie ori alta, asemenea abordări își fac drum în istoriografie; de pildă, dacă primul testament chiar data din 1362, aceasta însemna că Nicolae-Alexandru, *de binecuvântată amintire*, murise deja. În mod normal, ele ar putea fi ignorate, dar situația generată prin „erorile” semnalate nu are doar valență episodică, ci aparține chiar mecanismelor moderne ale „sigilării” Mormântului 10.

²⁶⁶ Cu privire spre 1359: Oskar Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des Églises et pour la défense de l'Empire d'Orient*, Warsaw, 1930, p. 51–52, 135–139, 155–158, 196–200, 239–241.

²⁶⁷ Pentru o privire sintetică de ansamblu, a se vedea Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 309–312, 365–268.

²⁶⁸ Pentru poziția regională a lui Ludovic, vezi Paul W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East Central Europe. 1320–1370*, Chicago/London, 1972, p. 185–188; Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 190, 195. Pentru a înțelege cine era Ludovic I, nu trebuie uitat că, de la 1339, el era nu doar urmașul desemnat al lui Carol, ci și al lui Cazimir III al Poloniei.

²⁶⁹ Anul a fost în general prezentat ca o „finalizare apoteotică” ortodoxă și românească, trecându-se cu mare ușurință peste evenimentele din deceniile care i-au premers și peste conflictele din anii 1360 care i-au urmat.

²⁷⁰ *DRH*, D, nr. 32, p. 60. Formulările papei Clement VI sunt mai mult decât elocvente în această privință.

²⁷¹ Părțile Țării Românești de la est de Olt făceau parte și după invazia tătarilor de la 1241, după cum o arată și binecunoscuta diplomă pentru cavalerii ioaniți de la Severin a lui Béla IV la 1247 (*DRH*, D, I, nr. 10, p. 23).

²⁷² La 1227 a apărut episcopia și la 1228 regatul a fost încredințat de Roma – via Transilvania – Budei (vezi mai ales Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 123–124, 194–203).

²⁷³ La acea dată, Moldova nu exista ca stat, *latin* ori *grec*. În cadrul statal *grec*, ea a apărut în ordine documentară ca *Maurovlahia* (la 1393), în raport cu *Maurocastrum* (episcopia de *Asprokastron*/Cetatea Albă), ca *Russovlahia* (1395), în raport cu Haliciul (ocupat – cu binecuvântarea Bizanțului la acea vreme – de Vladislav II Jagiello al Poloniei și Lituaniei), ca – din nou – *Maurovlahia* (1397), după ce Moldova s-a distanțat de Polonia și s-a apropiat de Ungaria (aliata Bizanțului), ca – încă o dată – *Russovlahia* (până în mai 1401), după întronarea lui Alexandru I de către Mircea I (prin care se instituise un *condominium* „basarabo-jagiellon”); iar apoi – stabilizându-se relația dintre Suceava și Constantinopol – ca *Moldovlahia*, la 1401 (în iunie), în raport cu centrul de putere al statului (*DRH*, D, I, nr. 82, p. 130; nr. 102, p. 168; *FHDR*, IV, nr. XLV–34–35, p. 230–233; nr. XLV–36, p. 232–235; nr. 48, p. 244–245; nr. 56, p. 256–257; nr. 63, p. 266–267; nr. 66, p. 268–269). Astfel, nu putem considera că numele *Ungrovlahia* avea doar „funcție geografică”, prin vecinătatea ungară, „birocratică”, pentru a o distinge în raport cu *Vlahiile* din Balcani, sau „expansionistă”, vizând arii transilvane, când era mai la îndemână – dacă chiar s-ar fi pus astfel problema – să se îndrepte spre est, spre *Moldova* (viziunile la Marian Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Iași, 2013, p. 55–56). Primul care a folosit *ungrovlahi* a fost Ioan (VI) Cantacuzino, împărat (1347–1354), „autorul” atacului *turcesc* asupra Bulgariei și *Valahiei* (1337–1338). Se referea la luptele (1323–1324) Bizanțului cu Mihail Șişman (unchiul lui Ioan Alexandru, ginerele lui Basarab), ajutat de *ungrovlahi* și tătari (*FHDR*, III, *Scritori bizantini (secolele XI–XIV)*, editori Al. Elian, N. Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 482–483). Pe atunci Basarab era foarte probabil deja vasalul regelui Carol (*DRH*, D, I, nr. 15, p. 36). Iar după Posada (1330), același Ioan Cantacuzino a folosit pentru *valahi* termenul arhaizant de *geți*, când oastea bizantină i-a confundat cu tătarii veniți în sprijinul lui Ioan Alexandru la 1331 (*FHDR*, III, p. 482–483).

Subscriem interpretărilor lui Dimitrie Onciul, Gyula Morávcsik și Adolf Armbruster (sintetizate de ultimul în *Terminologia politico-geografică și etnică a Țărilor Române în epoca constituirii statale, în Constituirea statelor feudale*, p. 251–260), adăugând „nevoile ungare” ale lui Ioan V, limpezi la 1365–1366, dar și la 1359 (Setton, *The Papacy and the Levant*, I, p. 235–236), „relaxarea” *valahă* a lui Ludovic de la sfârșitul lui august 1359 (*DRH*, D, I, nr. 40, p. 73), după ce în mai patriarhia, cu binecuvântare imperială, înserisese mitropolia *Ungrovlahiei* (*FHDR*, IV, nr. XLV–10, p. 202–203), și partajul „bizantino-jagiellon” al Moldovei la 1387 (când a prestat omagiu soțului Jadwigăi, fiica lui Ludovic, rege al Poloniei, 1370–1382, lui

În urmă rămânea istoria răposatului din Mormântul 10, în care – sub giulgiul Veneției²⁷⁴ și prin inelul Avignonului²⁷⁵ – se legau Bulgaria²⁷⁶, Ungaria²⁷⁷ și Serbia²⁷⁸ pe trunchiul voievodului²⁷⁹ care purta pe brațe Ungaria²⁸⁰ și pe piept V(a)lahia²⁸¹. Lui Vladislav al Vlahiei²⁸², papa Urban V încă îi mai spunea în aprilie 1370 că, dacă intra deplin în Biserica Romană, voievodul urma să devină un și mai meritoriu „atlet”

Vladislav II, Petru I a sărutat crucea ținută de Ciprian, mitropolitul Kievului, trimisul lui Ioan V, încă împărat; Franz Miklosich, Joseph Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, II, Viena, 1862, nr. 393, p. 98–99; Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, nr. 163, p. 602–603). Dacă apariția mitropoliei Ungrovlahiei a însemnat legitimarea statală de rit grec a V(a)lahiei în cadrul „Commonwealth-ului bizantin” (vezi Ș. Papacostea, *Orientări și reorientări în politica externă românească: anul 1359*, în *SMIM*, XXVII (2009), p. 9–24; Coman, *Putere și teritoriu*, p. 62, 70–71), aceasta a însemnat – deopotrivă pentru Bizanț și Buda – includerea ei în sistemul de putere ungar, angevin la acea dată. „emanciparea” fiind în cel mai bun caz parțială.

²⁷⁴ Este remarcabil cât des apar elementele venețiene, ale marii adversare a regelui Ludovic I, în special la 1345–1347 (vezi și *DRH*, D, I, nr. 40, p. 73), în inventarul Mormântului 10 (pentru un „repertoriu” numai al acelor piese care la 1920–1923 erau asociate cu republica, vezi Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 57, 60, 70).

²⁷⁵ Sensul se adâncește prin trei surse cunoscute și interdependente: *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60 (1345; Clement V pentru Ludovic I legat de acei *Olachi Romani* „de sub” Alexandru Bassarat); nr. 38, p. 70 (1355; Ludovic pentru prelatul care-i adusese pacea cu Alexandru Bozorab); nr. 40, p. 73 (1359; Ludovic pentru valahii care-l urmaseră și merseseră chiar la război cu el contra Veneției, când Alexandru Bazarad nu voia să-l recunoască ca suzeran).

²⁷⁶ Ne referim aici în special – după divorțul (1347–1348) dintre Ioan-Alexandru și Teodora, fiica lui Basarab (Božilov, *Фамилията на Асеневци*, p. 200) – la văduva tânărului de vreo 18 ani, Ioan Asan IV, nepoata marelui voievod, mamă a cel puțin doi copii, al cărei soț, fiul lui Ioan Alexandru și al Teodorei, căzuse în luptă cu turcii la 1349 (Ivan Gošev, *Търновски царски надгробен надпис от 1388 година* [Epitaful țaral de la Târnovo din anul 1388], Sofia, 1945, p. 7–8; tradus – sub data corectă – de Petkov, *Voices of Medieval Bulgaria*, nr. 168, p. 431).

²⁷⁷ Ar fi Clara de Ungaria, Wayuodissa Wlacie (ASV, Registra Avenionensia (Reg. Aven.), 144. 1359–1360, f. 473^v; Șt. Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în secolele XIII–XIV*, în *AIINC*, X (1945), p. 149–220, la p. 176), pierdută între rânduri (nu și de Virtosu, *Titulatura domnilor*, p. 159) și chiar din ediții (*Acta Innocentii P. VI (1352–1362)* (=„Fontes”, III, 10), editor A. L. Tăutu, Roma, 1961).

²⁷⁸ Pomenim proiectata căsătorie dintre o *quandam suam consanguineam* cu Uroș, fiul lui Dușan. Ea trebuia să-i unească pe Dușan și Ludovic (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codices, 2042, f. 1^r, nedatată; ediție Sima Cirković, *O jednoj srpsko-ugarskoj alijansi* [Despre o alianță sârbo-ungară], în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, XLIV (2007), 2, p. 411–421). Sursa a fost dată istoriografiei sârbe și nu (și) celei române de Pál Engel în tulburile sfârșit al anilor 1990. Profesorul Ioan-Aurel Pop pregătește o ediție critică a documentelor latine amintite.

²⁷⁹ Este calitatea care în mod sigur i se poate atribui defunctului pe baza inventarului, cu accent pe diademă.

²⁸⁰ Ne referim la culorile alb (corect galben, de la aur)-roșu ale scuturilor (fasciate) de pe butonii de aur cusuți pe mânecile tunicii. Ele corespund cromatic heraldicii regale ungare încă din perioada arpadiană (Iván Bertényi, *Kis magyar címertan* [Mică heraldică ungară], Budapesta, 1983, p. 67), neconținând și crinii angevini prezenți ulterior în Moldova. Și din acest motiv, ele trebuie legate și de calitatea de Ungaria a Clarei (cu care, și doar cu aceasta, apărea la rubrica *Absolutione plenaria* la indicii din 1360 în ASV, Reg. Aven. 144, f. 34^v), care o ducea spre rangul prințeselor (canonizate apoi) Elisabeta, Margareta, Ágnes (Gábor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge, 2000, p. 205–209, 214–221, 261, 275–279, 423–427).

²⁸¹ Este vorba despre culorile galben-verde ale scuturilor (fasciate) de pe butonii de aur de pe pieptul tunicii. Sub raport cromatic politic valah (Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre*, Brăila, 2005, p. 124–129, 133–134, 245–246), ele mai apar numai sub atleul Ștefan III al Moldovei (1502), în vremea formulei statale venețiene (și habsburgice) *Hungaria, Polonia, Dacia et Croatia* (1498–1530).

²⁸² Inocențiu VI la 1360 (cu Clara) și Urban V la 1370 (cu Clara, Vladislav-Vlaicu, Ladislau-Lațcu) au folosit Vlahia deopotrivă pentru Țara Românească și Moldova (*VMHH*, II, nr. 184, p. 95; nr. 191, p. 97; nr. 197–198, p. 99–101; Pascu, *Contribuțiuni documentare*, p. 176, 191). Actul din 1360 privind-o pe Clara, semnalat de Pascu, nu a intrat în diplomatiul oriental al pontificatului lui Inocențiu VI. Cel – găsit tot de el (dar nu doar de el) – referitor la Margareta (1378), sora lui Lațcu, mama lui Petru I și Roman I, „mai bine văzută în România” decât Clara, a fost apoi inclus în *Acta Gregorii P. XI (1370–1378)* (=„Fontes”, III, 12), editor A. L. Tăutu, Roma, 1966, nr. 248, p. 493.

(*luptător al lui Christos*)²⁸³. Dar, după ce a realizat, prin mai-iunie, că *Vlahia* lui Vladislav nu putea deveni, nici cu el ca „atlet”, pilonul *latin* dorit de papalitate în sud-est, Urban V „a transferat”, la sfârșitul lunii iulie 1370, acțiunea misionară cruciată *v(a)lahă*²⁸⁴ lui Ladislav-Lățu, *ducele părților Moldovei sau al națiunii Vlahiei*²⁸⁵, fiul lui Bogdan acceptând, contra lui Ludovic I, autoritatea pontificală²⁸⁶. O nouă lume tulbure se înfiripa, plină de abuzuri, compromisuri și nesiguranțe. La începutul tuturor acestor îndoieli se așază cea mai simplă și mai profundă taină a istoriei medievale *valahe*, defunctul din Mormântul 10²⁸⁷. Nici al ungarilor, nici al cumenilor, nemaidorit de semenii săi deoarece era român roman²⁸⁸. Era voievodul cruciat Alexandru, fiul lui Basarab, cel care a vrut să fie rege peste toți *Olachi Romani* (anii 1340²⁸⁹ – anii

²⁸³ [...] *Sed dolemus ab intimis, si non certas legitime, cum non nisi certamen exercenti legitimum corona eterni premii secundum doctorem gentium tribuatur, tantoque ferventius tuam salutem gliscimus, quanto, si in toto corde tuo convertaris ad dominum, futurus victoriosior Christi pugil verisimiliter extimaris.* [...] (VMHH, II, nr. 191, p. 98). Înainte de a privi spre lăncu de Hunedoara și Matia Corvin, trebuie reținute „titlaturile” date de Inocențiu VI regelui Ludovic I la 1356 (*pugil Christi, athleta Domini, miles fidei Christiane/athlete Domini et pugili Eiusdem Ecclesie*; VMHH, II, nr. 35, p. 25; nr. 41, p. 26) și de Urban V cavalerilor ioași, supușii lui Petru al Ciprului, la 1366, într-o scrisoare către Ludovic (*pugiles Christi et athlete fidei Christiane*; VMHH, II, nr. 156, p. 83), ori felul în care i se adresa Grigore XI lui Ludovic la 1371 (*Inter ceteros mundi principes te utpote christianissimum, et contra inimicos Christiani nominis invictissimum pugilem, et orthodoxe fidei augmentatorem continuum*; VMHH, II, nr. 205, p. 105). „Compania” în care Vladislav al *Vlahiei* ar fi trebuit să se găsească era limpede. Din ea răzbate caracterul (papal) ereditar al jurământului de cruciadă (vezi Turcuș, *Sinodul general de la Buda*, p. 83, nota 72).

²⁸⁴ Documentele de la 1370 (pentru Țara Românească și Moldova) sau din anul 1345 (acei *Olachi Romani*) și contextul politic (atât presiunea pontificală, cât și rezistența patriarhală și atonită) impun această perspectivă. Din nefericire, lipsa surselor cunoscute ne îngăduie doar să bănuim care au fost formulele utilizate în a doua jumătate a deceniului șase, când nici mitropolia Ungrovlahiei, cu efectele ei statale de rit *grec* pentru Țara Românească, nu exista încă și nici opoziția regională anti-*latină* nu era atât bine de structurată precum peste două decenii.

²⁸⁵ VMHH, II, nr. 197–198, p. 99–101. Pentru papă, *Laczko* era *dux Moldavie partium seu nationis Wlachie*. În raport și cu forma comună a numelui lui Vladislav, *Layk*, reamintim că *Lățu* era Ladislav, nume neamăpurat apoi de urmașii săi (Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 443). Sigur este că forma diminutivă a numelui copilului lui Bogdan urma un tipic rutean (al Rusiei Roșii, al Haliciului) și ducea – la fel ca în cazul lui Vladislav-Layk – și spre influența „dinastie voievodală” a Transilvaniei de atunci, Lackfi (K. G. Gündisch, *Transsilvanische Kontakte und Interessen der Familie a Lasco*, în *Johannes a Lasco. 1499–1560. Polnischer Baron, Humanist und europäischer Reformator*, editor Cristoph Strohm, Tübingen, 2005, p. 199–218, la p. 200–201; merită amintită și opinia – eronată ca formulare – a lui Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 429: familia Lackfi, desprinsă din clanul Hermann, venit de lângă Nürnberg, ar fi avut și rădăcini voievodale maramureșene).

²⁸⁶ Aici, atât papa Urban V (iar mai apoi Grigore XI), cât și Ladislav au acționat echilibrat (Jan Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lățu: lupta pentru independență și afirmare pe plan extern*, în *RdI*, XXIX (1976), 6, p. 1135–1151). Moldova era supusă direct Sfântului Scaun (VMHH, II, nr. 198, p. 101), dar primul ei episcop numit era franciscanul Andrei Jastrzebiec, fostul confesor al mamei lui Ludovic I, Elisabeta Piast, devenit apoi (1386–1388), după multe dispute, primul episcop al încreștinatei Lituanii (*Acta Bonifacii Papae IX*, nr. 85, p. 75; O. Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East-Central Europe*, New York/Boulder, CO, 1991, p. 266–267, 286). Iar în comparație cu Țara Românească, Moldova la 1370 avea puțin peste o treime din întinderea la care a ajuns sub Roman I (1392), fără a ne referi și la temporara ocupare a unei părți răsăritene din Podolia, sub Petru I, la începutul anilor 1380 (Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, p. 231–234; ocupația a durat până spre omagiul de la Lvov din toamna lui 1387).

²⁸⁷ Mesajul profund combativ al frescelor Bisericii Argeș II în legătură cu „opțiunile” primilor voievozi este la G. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 161, nota 56. Reținem extrema raritate – dacă nu chiar unicitatea argeșeană – a înlocuirii Sfântului Ioan Botezătorul cu Sfântul Nicolae într-un *Déisis* și „strivirea” voievodului din imagine de către Nicolae, Iisus și Fecioara Maria (D. Barbu, *L'image byzantine: production et usage*, în „Annales: Histoire. Sciences Sociales”, Paris, LI (1996), 1, p. 71–91, la p. 88–89). Iar – cum s-a aflat (abia) acum – defunctul din sigilatul Mormânt 10 nu a domnit după Nicolae-Alexandru.

²⁸⁸ Unul dintre „darurile” Mormântului 10 este cel de a releva absurdul etno-confesional al „disputei cumane”.

²⁸⁹ Intervalul trebuie lărgit, poate mai ales dacă acțiunea și înțelegerea angevină a lui Alexandru de la 1343 a fost rodul unui plan al lui Basarab (așa cum se crede în general). Este greu de presupus că Basarab (absent complet – cel târziu de la 1343 – din politica oficială până la moartea sa la – probabil – 1352) și-ar fi

1350²⁹⁰), acel tănuț *Negru Vodă* din documente²⁹¹, de dincolo de cuminența tradiției începuturilor²⁹².

trimis fiul să primească „botezul focului” tocmai în relația statală cu Ungaria angevină. „Ridicarea” lui Alexandru s-ar putea să fi avut loc deja în condițiile acțiunilor *păgâno*-bizantine de la Gurile Dunării, de la sfârșitul anilor 1330 și începutul anilor 1340 (pentru date și pentru viziunile contradictorii: Maria Matilda Alexandrescu-Dersca, *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337/1338)*, în „Studia et Acta Orientalia”, București, II (1959), p. 3–23; Vitalien Laurent, *L'asaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire byzantin*, în „Revue des Études Byzantines”, XXIII (1960), p. 145–162).

²⁹⁰ Intervalul trebuie lărgit, poate în special (pe lângă datarea exactă a zidirii Bisericii Argeș II și a defunctului din Mormântul 10) datorită cavalerului Frederic von Kreuzpeck. Reîntors de la Ierusalim pe la 1355, l-a căutat pe voievodul pe care îl știa probabil (1346–1347) de când peregrinase între *Prusia*, Polonia și Crimeea, luptând cu *păgânii* (Claudia Brinker, *Von manigen helden gute tat: Geschichte als Exempel bei Peter Suchenwirt, New York/Frankfurt-am-Main/Bern/Paris, 1987*, p. 45). [...] *Von dan [Bulgaria] fur er in Walachey, // den wazzer waid* [forma germană ajunsă comună pentru voievodul transalpin] *er do gesucht, // In Sibenwuergen* [care desemna atunci mai ales aria Sibiului] *er gerucht // Tzu varn und durch Unger lant* [...]. Textul scris pentru înmormântarea cavalerului (c. 1360) și datarea trecerii sale (cel mai probabil la 1355/cel târziu la 1357/1358) sunt la Al. Ciocîltan, *Din biografia cavalerului Friedrich von Kreuzepeck*, în *RI*, NS, XXI (2010), 5–6, p. 537–550, la p. 544–546). Este de reținut astfel și titlul de *Weida in Vlachia* al răposatului soț al Clarei din 18 ianuarie 1370 (ASV, Reg. Aven. 172. 1369–1370, f. 350^v, 372^v; Reg. Vat. 260, f. 9^r, 37^r; altfel decât în *Acta Urbani P. V*, nr. 180-c, p. 305–306). În februarie 1355, Ludovic considera în continuare *pacea* cu *Alexander Bozorab* ca fiind valabilă și funcțională. Nici nu-l privea ca răposat pe acesta, numindu-l *voievodul nostru transalpin*. Acesta nu a mai fost cazul în august 1359. *Pacea* era validă pe mai departe, dar *Alexander Bazarad* apărea doar ca *voievod transalpin* (*DRH*, D, I, nr. 40, p. 73). Pentru această *pace* încheiată după grele negocieri (din iarna 1345–1346), înainte de începutul lui august 1347 (György Györfy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* [Contribuții la studiul istoriei de secol XIII a românilor și la începuturile statului românesc], în „Történelmi Szemle” [Revista Istorică], Budapești, VII (1964), 3, p. 537–568, în Anexă, nr. 31, p. 561; Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârmare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în *Constituirea statelor feudale*, p. 165–193, aici la p. 175, nota 33), regele era foarte recunoscător episcopului Orădiei, Demetrie Meszesi/Futaki, care-l ajutase deja în septembrie 1345, când fusese asasinat Andrei, fratele lui Ludovic (*DRH*, D, I, nr. 38, p. 70).

²⁹¹ Înainte ca *Negru Vodă* să ajungă *Radu Negru* în anii 1610–1630 (Ciocîltan, *Colonizarea germană*, p. 450–456) și să fie pomenit la Argeș chiar în locul ascunsului mormânt (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 44), ne referim la cea mai veche apariție documentară, la 1549, a lui *Negru Vodă* (Andrei Busuioceanu, *Două documente inedite din Țara Românească din secolul al XVI-lea*, în *SMIM*, IX (1978), p. 167–170), în cancelaria lui Mircea Ciobanul, și imaginea lui *Vlaico* (Vladislav I), fiul lui *Negru Voevoda* ori confundat cu el, în culegerile veneto-razgane (Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, p. 269; Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Venezia, 1605, p. 49). Acestea accentuează dispariția numelor Alexandru și Nicolae din „nomenclatorul domnesc” *ungrovalah*. Boierul Aldea, proaspăt întronat (1431), s-a numit Alexandru în onoarea protectorului său moldav, Alexandru I (Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea cel Bătrân. 1431–1435*, în „Revista de Istorie, Arheologie și Folclor”, București, XVI (1922), p. 235–244). Alexandru ca nume de domn mai apare doar la Alexandru II Mircea (1568), interesant unul dintre dușmanii lui Mircea Ciobanul (vezi și N. Iorga, *Fântâna lui Alexandru Vodă Mircea*, în *BCMI*, XXVI (1933), p. 32). Nicolae ca nume a mai fost purtat doar de Nicolae-Pătrașcu, fiul și asociatul la domnia al lui Mihai Viteazul, la 1599–1600 (Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 364–367). Radu, Vladislav (Vlad) și – chiar – Basarab (ca domn, ca țară, ca dinastie) au făcut carieră. Este greu de crezut că numele lor a stat la începuturi în dreptul lui *Negru Vodă* (identitatea lui *Alexandru voievod* – ca Nicolae-Alexandru însă – cu *Negru Vodă* a fost corect intuită de Ciocîltan, *Colonizarea germană*, p. 455–456). Atenția trebuie așezată pe Mormântul 10 (cum de fapt – aparent – a intuit-o și Drăghiceanu), pe semnificația culorii, plecând de la geografia puterii luată de la chinezi și dezvoltată de mongoli, *negrul* semnificând nordul (Tahsin Gemil, *Cumano-tătarii și începuturile statelor românești*, în *Istoria ca datorie. Omagiu profesorului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, editori Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 2015, sub tipar), pe recenta (și convingătoare) redare a morții lui Laurențiu de Câmpulung după 1309 (I. Albu, *Lespedea funerară a comitelui Laurențiu de Câmpulung*, în *Studia varia in honorem Professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, editori I. Căndea, C. Luca, București/Brăila, 2009, p. 123–176; data *MCCC* a rămas neterminată, intervalul determinat epigrafic pentru deces fiind astfel *MCCCX–MCCCXLIX*, cu accent – logic – pe primul deceniu), pe probabila origine germanică a mamei defunctului din Mormântul 10, relevantă de primele teste ADN (este vorba de mutația H3v2 – 16093-73-263, specifică populațiilor germanice), și pe calitatea de nepot al lui *Negru Radu Voievod* (însemnând bunic, dar nu și tatăl tatălui) – menționat fără *IG* și socotit mai apoi *comes* de Paul de Alep pe la 1657 – a lui *IG Neculae Alexandru Voievod, feciorul lui IG Basarab Voievod*, din ciudatul transumpt (al unui act tocmai din 6860) emis la 1618 de Gavrilă Movilă pentru biserica (fostă domnească) mănăstirii din Câmpulung (*DRH*, B, I, nr. 2, p. 11).

²⁹² Ș. Papacostea, *Geneza statelor românești: schiță istoriografică și istorică*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988¹, p. 8–32. În contextul de față, amintim că

Fig. 10. Voievodul din *Déisis*-ul Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc (Argeș II)
(BCMI, X–XVI (1917–1923), p. 103)

O scrisoare a papei Ioan XXII către voievodul Basarab din 12 aprilie 1327

Despre „catolicismul” și „ortodoxia” lui Basarab *Întemeietorul* și a familiei sale s-au scris numeroase pagini, mai multe decât îngăduiau sursele și adesea chiar logica²⁹³. Totuși, indiferent de opțiuni, „cortegiile” cumane, românești, catolice ori ortodoxe au trecut, în mod inexplicabil, pe lângă o sursă netăinuită chiar și în România anului 1945²⁹⁴.

Dilecto filio nobili viro Bazarab, Woywoda Transalpino. // Festiva nuper mentis et animi exultatione percepimus, quod tu, fili, ex hoc utique filius benedictionis et gratie, tendens per Beata gratificationis obsequium ad salutis et glorie perennis excelsa, dirigis tue considerationis affectum ad cultum in ipsis partibus Catholice fidei ampliandum. Itaque nobilitatem tuam precamur et monemus, quantum affectuose possumus in Domino Iesu Christo, quatenus Divine contemplationis et miserationis intuitu ac Nostri et Apostolice

„alternativa” la cei doi Alexandri ar fi demonstrarea „inventării” lui Nicolae-Alexandru, care astfel nici măcar nu ar fi fost îngropat la Câmpulung, el fiind creat prima dată de către ambițiosul Hariton și de propaganda atonită și abia apoi – din rațiuni funciare și simbolice – de elita monastică de la Câmpulung. Ar fi un lanț mult prea substanțial de falsuri și de erori pentru ca el să poată rezista până la capăt. Ar merita însă întreprinsă o cercetare critică a numelui *Długopole* (de rezonanță polonă) folosit pentru Câmpulung în *graffiti*-ul „pentru” anul 6860 din Biserica Argeș II, găsit chiar la 1920 (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 31), nume utilizat la 1521 – în varianta *Długopole* – și de Neacșu în cunoscuta sa scrisoare, descoperită la 1894 de Friedrich Wilhelm Stenner și des publicată (vezi Gernot Nussbächer, *Friedrich Stenner*, în *RA*, XL (1978), 2, p. 204–206), în paralel cu studiul aprofundat al dezvoltării denumirii Langenau – Longo Campo – Câmpulung (vezi Ciociltan, *Colonizarea germană*, p. 452–453).

²⁹³ Nedistrugerea Bisericii Argeș I în timpul campaniei regale ungare de la 1330 era în sine destul de elocventă.

²⁹⁴ ASV, Reg. Vat. 114. 1326–1328, f. 61 (156)^{r-v}. Semnalat de Pascu, *Contribuțiuni documentare*, p. 165, și publicat în *Acta Ioannis PP. XXII (1317–1334)* (=„Fontes”, III, 7-2), editor A. L. Tăutu, Roma, 1962, nr. 92a, p. 184.

Sedis obtentu, conceptum laudabilem huiusmodi pii et meritorii operis sic in actum probabilem proferas et ferventibus studiis in votum, actore Domino, perducas effectum, quod super hoc sedulitatis tue labor impensus in exaltationem divini nominis et animarum salutem, per te benivola intentione conceptam, patenter eluceat et preter eterne retributionis premium quod mereri propterea poteris, benivolentiam Nostram et prefate Sedis oportunitatibus tuis adesse propitiam, cum incemento fame tue multiplici merito gratuleris. // Datum Avinione, II, idus aprilis, anno unedecimo. (12 aprilie 1327)

Spre deosebire de mesajul din 1 februarie 1327, această scrisoare nu a fost inclusă nici în *Vetera monumenta historica Hungariam*²⁹⁵, în anii 1850, și nici în „Documenta Romaniae Historica”, seria D, *Relațiile între Țările Române*²⁹⁶, în 1977, când însă s-a făcut referire la noua ediție Tăutu (1962) a scrisorii papale din 1 februarie 1327, în care Basarab apărea drept *princeps devotus catholicus*, și la contextul lărgit al acelei „enciclice”²⁹⁷. În absența „disputei cumane”, episodul putea rămâne în categoria „particularităților” maghiare de secol XIX și românești de secol XX. Din fericire, tot în contextul amintitei „confruntări de idei”, actul din 12 aprilie 1327 își primește semnificația fundamentală în raport cu caracterul ereditar al jurământului de cruciadă²⁹⁸, trecut de la Basarab (1327)²⁹⁹, prin Alexandru (1345)³⁰⁰, până la Vladislav (1370)³⁰¹. Iar la 1345 și 1370, sub *Alexander Bassarat* și sub *Latizlao*, legătura misionară cruciată a papalității în Est a fost stabilită direct cu *Olachi Romani* și cu *Vlachia*³⁰².

În plan papal, „elementul cuman” nu contează pentru definirea lui Basarab și a lui Alexandru Basarab (și cu atât mai puțin pentru Vladislav/Ladislau), și nici (pentru ei) pentru afirmarea statală (monarhică) a acestora pe teritoriile Regatului Cumaniei de secol XIII, care încă ținea cu numele de regele de la Buda (ca în cazul lui Ludovic I din februarie 1355, când îl răsplătea pe Demetrie Futaki, episcopul Oradiei, pentru restabilirea păcii cu *Alexander Bozorab*³⁰³). Altfel, Basarab și urmașii săi ar fi fost primii care să se agațe de episoade precum „bătaia nocturnă” de la 1325, când cumani de vază din regat au afirmat superioritatea lui Basarab față de Carol Robert, a cărui domnie era încă disputată³⁰⁴. Într-un cadru științific normal, analiza impactului confesional al cumanilor ar fi trebuit să pornească de aici.

Ar fi ieșit în evidență un aspect. Cele mai vechi dovezi structurale (bisericești) ale creștinismului de rit *grec* din ajunul formării *Valahiei* se leagă – documentar (onomastic și toponimic) de cumani și pecenegi: de la *pseudo-episcopii* din Cumania la 1234³⁰⁵, la cea

²⁹⁵ Vezi VMHH, I. *Ab Honorio PP. III usque ad Cementem PP. VI*, Roma, 1858, nr. 788–790, p. 512–513.

²⁹⁶ DRH, D, I, nr. 17, p. 39–40. Includerea „perechii” papale a acestei scrisori ducea la o modificare de optică.

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 40. Principalul editor (Șt. Pascu) a acceptat omiterea din volum a unor surse identificate de el.

²⁹⁸ Turcuș, *Sinodul general de la Buda*, p. 83, nota 72. Din păcate, nota nu a fost suficient de des luată în calcul.

²⁹⁹ VMHH, I, nr. 790, p. 513 (tradusă în română în DRH, D, I, nr. 17, p. 39–40); *Acta Ioannis*, nr. 192, p. 182.

³⁰⁰ VMHH, I, nr. 1038, p. 691 (reeditat în *Acta Clementis PP. V*, nr. 60, p. 100; și în DRH, D, I, nr. 32, p. 60).

³⁰¹ VMHH, II, nr. 191, p. 97–98 (reeditat în *Acta Urbani PP. V*, nr. 193, p. 237; totuși nu și în DRH, D, I).

³⁰² Ultimele ediții ale surselor sunt *Acta Clementis PP. VI*, nr. 60, p. 100; *Acta Urbani PP. V*, nr. 193, p. 237.

³⁰³ DRH, D, I, nr. 38, p. 69. Profesorul Șerban Papacostea pare să se fi apropiat cel mai mult de semnificația sa.

³⁰⁴ *Ibidem*, nr. 16, p. 37–38. Este de reținut că problema dată de această sursă precede cu mult anii 2000.

³⁰⁵ *Ibidem*, nr. 9, p. 20–21. Și acest document (fundamental) a generat numeroase dispute „necumane”.

dintâi biserică – ridicată sub influența celui de al Doilea Țarat Bulgar³⁰⁶ – de la Arșiș³⁰⁷, la biserica de la Streisângeorgiu, atestată sigur la 1313–1314³⁰⁸, din Țara Hațegului încă populată și de *pecenegi* și de numeroși *Basarab*³⁰⁹. S-ar fi văzut astfel și mai bine că – de la Inocențiu III și Ioniță Caloian – „romanitatea românilor” (a *valahilor*) se lega deja de papalitate și nu de spațiul bizantin³¹⁰. Între ele s-a așezat defunctul din Mormântul 10 de la Curtea de Argeș.

Aceasta ne duce spre cele două teorii „de succes” lansate de Nicolae Iorga imediat după publicarea rezultatelor de la Curtea de Argeș, în directă relație cu ele și cu nepublicarea cercetărilor de la Câmpulung (1923–1924)³¹¹: cruciada ortodoxă și întrebarea cumană (1924–1928)³¹². Prima³¹³ a fost îmbrățișată și de „catolici”³¹⁴, cu toate că și „ortodocșii” i-au demonstrat lipsa de temei³¹⁵. A doua a cunoscut o carieră și mai spectaculoasă³¹⁶, mai ales pe plan românesc³¹⁷. Aparent dihotomică³¹⁸, cele două teorii formau o perdea de fum, pregătită de febrilitatea interpretativă a anilor 1920–1923³¹⁹, o

³⁰⁶ Orientativ (indiferent de datarea ei în cursul secolului XIII): Moiescu, *Arhitectura românească*, I, p. 71.

³⁰⁷ Cea mai recentă contribuție: Alexandru Madgearu, *Istoria unei confuzii: Ordessos – Argessis – Argedava – Argeș*, în *Arheologie și istorie în spațiul carpato-balcanic*, editor D. Căprăroiu, Târgoviște, 2011, p. 139–146.

³⁰⁸ Radu Popa, *Streisângeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI–XIV în sudul Transilvaniei*, în *RMM*, seria „Monumente Istorice și de Artă”, XLVII (1978), I, p. 9–32.

³⁰⁹ Principala analiză a problemei îi aparține lui Stelian Brezeanu, *Basarab. O nouă ipoteză asupra originilor antroponimului*, în idem, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002, p. 371–386.

³¹⁰ Vezi Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV (1965), I, p. 15–24. Trebuie reținută reacția violentă a lui Constantin Daicoviciu împotriva acestei idei.

³¹¹ Ambele ipostaze îl au ca numitor comun pe Virgil Drăghiceanu, în *BCMI* (1923), respectiv în *BOR* (1964).

³¹² N. Iorga, *Croisade latine et byzantine dans le Sud-Est de l'Europe*, în idem, *Choses d'Orient et de Roumanie*, Paris, 1924, p. 36–41 (conferință la Paris; nici una dintre prelegerile susținute de el în acel turneu european nu conținea vreo referință la cazul Curții de Argeș); idem, *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsarabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu*, în *AARMSI*, seria a III-a, VIII (1928), p. 97–103 (printre cele mai cunoscute studii).

³¹³ Pentru poziții (ortodoxe) echilibrate, a se vedea spre exemplu studiile lui Nikos Oikonomides, *The Concept of Holy War and Two Tenth-Century Byzantine Ivories*, în *Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of G. T. Dennis S. J.*, editori Timothy S. Miller, John Nesbitt, Washington DC, 1995, p. 62–86; și Ioannis Stouraitis, *Jihād and Crusade: Byzantine Positions towards the Notions of Holy War*, în „Byzantina Symmeikta”, Atena, XXI (2011), p. 11–63.

³¹⁴ Ca repere, trebuie obligatoriu reținuți V. Laurent, *L'idée de guerre saint et la tradition byzantine*, în *RHSEE*, XXIII (1946), p. 71–98; Halecki, *Un empereur de Byzance* (1933), p. 155–158.

³¹⁵ Dintre exemple, amintim aici Deno John Geanakoplos, *Byzantium and the Crusades* [III], 1354–1453, în *A History of the Crusades*, general-editor K. M. Setton, III. *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, editor Harry W. Hazard, Madison, 1975, p. 69–103, la p. 70, 80–82; Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia* (1981), p. 180–181.

³¹⁶ Amintim alfabetic câțiva autori cu accent pe perioada mai recentă: Brezeanu, Cazacu-Mureșan, Căprăroiu, Ciociltan, Djuvara, Iosipescu, Krăstev, Madgearu, Spinei, Vásáry. Lista autorilor cu opinii divergente este mai lungă.

³¹⁷ Ne îngăduim să amintim aici – fără alte comentarii – și propriul nostru caz din tulpirea vară a anului 2012.

³¹⁸ Acest aspect reiese cel mai bine din modul în care au „spiralat”, în anii 1990, respectiv apoi în anii 2000, disputele Barbu – Chihaia (în legătură cu Nicolae Alexandru) și Djuvara – Cazacu (în legătură cu <Ioan> Basarab <și cu Nicolae Alexandru>).

³¹⁹ Febrilitatea poate fi cel mai bine sintetizată în notele lui Sacerdoțeanu din *Mormântul de la Argeș*, p. 49–50.

perdea sub care se pierdeau sursele de epocă³²⁰ și adevăratele întrebări³²¹. Perdeaua s-a transformat în capcană românească³²².

Un proiect matrimonial de pace între Ludovic I de Anjou și Ștefan Dușan

În turburele context dunărean sârbo-româno-ungar de la sfârșitul anilor 1990³²³, o sursă medievală în copie lua drumul Belgradului (1997–1998). Un prelat ungar se adresa papei³²⁴.

Sanctissime Pater, Universalis Ecclesie Summe Pontifex, qui solium glorie triumphale in Trono Apostolice Celsitudinis optinetis, qui etiam cuncta iura positiva in Vestris Dominiis terminare sciatis, audire dignemini, que in conspectum vestre sanctitatis componam. Et quia iuxta legum sanctiones intelligentibus brevis est amica et sermonum verborum noverca, cum tamen sint necessaria momenta verborum, ne summa de [...]rem amplio, non utar pictorato fastu verborum, sed que locuturus sum, simpliciter dicam, et factum Domini mei breviter proponam; hoc tenore, quod cum Excellentissimus Princeps Rex Ludovicus, Divina Gratia Hungarorum aliarumque plurimorum gentium Rex, Beatitudinis Vestre filius humilis ac devotus, in medio perversarum nationum constitutus, paganorumque ferocitate scepitus quodam tempore contra quosdam suos emulos, suorum videlicet regnorum invasores expeditione proficiscinitum habuisset, sed eodem tempore per Stephanum, se Gregorum Imperatorem appellansem, et Urosium, ipsius filium, Servie seu Racie Regem se scribentem, confinia sui regni invasa fuisse cognovisset, prout suo regali congruit officio [...]s in uno volens viribus [...]co iniuriam, ut per alium sui non sentiat molestiam, cum predictis, si fassit dicere, Imperatore Gregorum et Rege, ipsius filio, treugarum federa iuramento firmato iniit sub tali pacto, quod quandam suam consanguineam ipso Regi, Imperatoris filio, in conjugem tradidit interveniente contractu per verba sponso, ita tamen, quod predicta illustris puella in Catholica Fide remanens unam Sanctam Apostolicam videlicet Ecclesiam, extra quam non est salus, venerabit et strictius per omnia fides observet orthodoxam. Pacta igitur supradicta non sine causa, ut premititur, sint facta, quia tamen sine Vestra Auctoritate fuere acceptata, sine cujus licentia speciali predictus dominus noster, se Sanctitatis Vestre filius recognoscens, ut verus catholicus et fidei cultor, premissa fieri non debuisset et se temere [...]ra [...] et, supplicat Beatitudinis Vestre clementiam, quatenus predictae matrimoniali contractui sub modo, qui premititur, facto consensum Vestre Sanctitatis prebentes Apostolica auctoritate dispensative ipsum dignemini approbare. Ad porrigendam autem huiusmodi supplicationem Sanctitati Vestre Dominum meum plura inducunt: primo ceterorum mundi regum scanadalarum evitatio, qui tamquam iuris ignari, si Dominus meus contra suum venir et iuramentum, procul dubio scandalizarentur, secundo suorum subditorum quieta fruitio, nam si aliud fieri contigerit, inter Hungarie, Gregorum et Racie Regna nasscentur discordie, pululabunt guerre et bella insurgent infinita, de quibus Sanctitati Vestre convenit remedio occurrere oportuno. [copia contemporană a scrisorii nu era datată]

³²⁰ Pe lângă documentul de mai sus și referințele anterioare, aducem în discuție sistematica evitare (inclusiv interbelică) a arhivelor medievale de la Neapole (astăzi pierdută) și Vatican (cu excepțiile notabile ale lui Pall și Pascu).

³²¹ Reținem din contextul creat între 1920 și 1924: pomelnicele (în care apar Nicolae Voievod și Alexandru Voievod), inelul din Mormântul 10, bucata de boltă de pe aceasta, vechea Biserică Argeș I ori situația de la Câmpulung.

³²² În prim plan ar trebui să stea astfel calitatea monarhică recunoscută de papa Inocențiu VI Clarei la 1360.

³²³ Îi mulțumim domnului dr. Sașa Iașin pentru traducerea materialului și analiza contextului documentar.

³²⁴ Reproducem textul așa cum a fost el publicat de Cirković (*O jednoj srpsko-ugarskoj alijansi*, p. 420–421) după transcrierea cu greșeli – voite – a lui Engel. O ediție critică după originalul de la Viena va apărea în scurt timp.

Documentul transcris de Pál Engel († 2001) era destinat lui Sima Cirković († 2009) care urma să-l publice³²⁵. Scopul era demonstrarea inexistenței unei legături dinastice între Serbia și Țara Românească prin căsătoria Ancăi, fiica Clarei, cu Ștefan Uroș V, fiul lui Dușan³²⁶. Engel a și lansat în maghiară și în engleză (2000-2001) și apoi – postum – în română (2006) proiectul unei păci între Ludovic și Dușan prin căsătoria fiului lui Dușan cu o nenumită rudă din Silezia a regelui Ungariei³²⁷. Cirković a evitat să intre însă în joc și a publicat scrisoarea (așa cum o primise) abia în 2007, legând proiectul de Anca și nu de o rudă din Silezia³²⁸. El data – plauzibil în opinia noastră – proiectul în toamna anului 1346/iarna lui 1346–1347³²⁹.

Cazul are – cel puțin – dublă semnificație³³⁰. Scrisoarea nu a fost comunicată nici unui dintre colaboratorii români (din anii 1980 și 1990) ai lui Pál Engel³³¹. Trimiterea sa la Belgrad completa demersurile susținute de Engel pentru infirmarea descendenței din Alexandru, voievodul Țării Românești, a Elisabetei, soția (de pe la 1355) a lui Vladislav II de Oppeln³³². Elisabeta trebuia să fie fiica lui Andrei Lackfi, voievod al Transilvaniei³³³. Ipoteza nu a avut efectul scontat nici măcar în Polonia³³⁴, fiind în plus infirmată de un istoric german, Dieter Veldtrup³³⁵. Însurate, cele două „procedee” urmăreau anularea oricărei importanțe a Țării Românești pe marea scenă politică³³⁶,

³²⁵ Fapt recunoscut în mod onest de Cirković de la început (*ibidem*, p. 411, nota 1).

³²⁶ „Riscul” decurgea deja din îndoilele și întrebările din 1924–1925 ale lui Iorga (*Domnița Anca*, p. 373–377).

³²⁷ Mărginim în acest context trimiterea la cea mai accesibilă versiune: Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 192.

³²⁸ Cirković, *O jednoj srpsko-ugarskoj alijansi*, p. 418–419. El a și evitat orice referire la „ipoteza sileziană”.

³²⁹ Documentația lui Cirković se întindește prin alte surse în cadrul primei campanii neapoletane a lui Ludovic.

³³⁰ La aspectele enunțate, se adaugă – spre exemplu – identitatea (și desigur ritul) doamnei Maria, soția lui Alexandru Voievod, nu a lui Nicolae Voievod, din prima variantă de la 1711 a pomelnicului de la Câmpulung (fig. 7).

³³¹ Ne referim la doctorandul său (Marius Diaconescu; cf. idem, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Cluj-Napoca, 2013 [2014]) și la prietenul său (Adrian Andrei Rusu; cf. prefața la Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 11, 17). Situația reliefează modul „selectiv” în care documentele medievale ungare au fost folosite de aceștia.

³³² Remarcabil este astfel modul în care încă la 1964 Virgil Drăghiceanu se referea la ea (*Despre mănăstirea Câmpulung*, p. 328) și cum nici Constantin C. Giurescu nu o uita un deceniu mai târziu (în *Istoria românilor*, II, p. 25).

³³³ Pentru forma cea mai accesibilă a acestei poziții: Stanisław Sroka, *Methods of Constructing Angevin Rule in Hungary in the Light of Most Recent Research*, în „Quaestiones Mediaevalium Aevi Novae”, Warsaw, I (1999), p. 77–90, la p. 84–85 (pe baza a idem, *Kim była pierwsza żona Władysława Opolczyka?* [Cine a fost prima soție a lui Vladislav de Oppeln?], în *Cracovia – Polonia – Europa: studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej* [Cracovia – Polonia – Europa: Festschrift Jerzy Wyrozumski la împlinirea a 65 de ani de viață și 40 de ani de carieră academică], editor Waldemar Bukowski, Kraków, 1995, p. 455–463). Reținem astfel „aglomerările interpretative” realizate pe plan regional în a doua parte a anilor 1990.

³³⁴ Disputa – foarte aprinsă – este rezumată în introducerea lui Tomasz Jurek, *Piastowie śląscy i ich rodowód* [Piaștii silezieni și genealogia lor], p. 7–24 (mai ales p. 15–16, 18–19, 21) la ediția sa (Kraków, 2007) din Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich* [Genealogia Piaștilor silezieni], I–III, Wrocław, 1973–1977 (în cazul nostru, în special III. *Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy* [Piaștii din Oppeln, Teschen și Auschwitz], Wrocław, 1977).

³³⁵ Aici mai ales *Frauen um Herzog Ladislaus († 1401): Oppelner Herzoginnen in der dynastischen Politik zwischen Ungarn Polen und dem Reich*, Warendorf, 1999, p. 53–60. Apariției cărții i-a urmat o polemică găzduită de „Roczniki Historyczne” [Anale de Istorie], Poznań/Warszawa, LXVI (2000), p. 255–259; LXVII (2001), p. 289–296.

³³⁶ Prin Ana, Anca și Elisabeta, Țara Românească avea o rețea dinastică de prim rang, contrastând evident cu „tineretea” ei statală. Întrebările oneste pe care această situație politică o năștea par să fi fost prea puțin pe placul unora.

demers care avea sprijinul părții române prin „hiper-ortodoxizarea” căsătoriei Ancăi cu Ștefan Uroș (care – pe culoar Engel – ajungea să nu mai existe de fapt)³³⁷ și prin trecerea sub tăcere completă a căsătoriei Elisabetei cu Vladislav³³⁸.

La momentul de față este dificil să precizăm înfirmarea cărei căsătorii avea relevanță mai mare³³⁹. Întrucât fiica Elisabetei și a lui Vladislav, Elisabeta-Ágnes, a ajuns, ca soție a lui Jobst al Moraviei, *regină a romanilor* pentru scurt timp (1410–1411)³⁴⁰, această uniune pare mai importantă, Anca și Uroș (†1371) neavând nici copii din ce se cunoaște³⁴¹. În mod sigur însă, cazurile amintite evidențiază direcțiile programatice istoriografice de la sfârșitul anilor 1990³⁴² și dispariția completă a *Clarei de Ungaria*, din zona română și din cea maghiară³⁴³.

Clara de Ungaria și prima coroană a Țării Românești

Descoperirea Mormântului 10 (31 iulie 1920) a avut neșansa să „completeze” cadrul conferințelor de pace de la Paris, mai ales al tratatului de la Trianon (4 iunie 1920)³⁴⁴. Găsirea și publicarea indulgenței papale (august 1360) pentru *Clara de Ungaria*, *Wayuodissa Vlachie* (1945) au ieșit din cel de-al Doilea Război Mondial, intrând în anii noilor conferințe de pace de la Paris (1946–1947)³⁴⁵. Nu erau – în mod evident – cele mai obiective contexte³⁴⁶. Din punctul de vedere al „grilei românești”³⁴⁷, mormântul și Clara reprezentau probleme majore³⁴⁸. „În mod normal”, nu ar fi trebuit să fie așa³⁴⁹. Papa Inocențiu VI o recunoștea pe Clara ca *Wayuodissa* (forma monarhică feminină a voievodului) la peste un an de la apariția oficială a Mitropoliei *Ungrovlahiei*³⁵⁰. Intolerantul – cu precădere în comparație

³³⁷ „Hiper-bizantinizarea” se realiza prin datarea căsătoriei Ancăi cu Ștefan Uroș la 1360, după apariția oficială a Mitropoliei Ungrovlahiei la 1359, și în raport cu scrisoarea lui Urban V către Clara din 1370, în care papa afirma că – spre deosebire de Ana a Bulgariei (de Vidin) – Anca a Serbiei continua să persiste în schismă. Sunt elementele cadru stabilite deja pe cuprinsul a numai câteva pagini de Nicolae Iorga în *Domnița Anca* spre mijlocul anilor 1920.

³³⁸ Cel mai recent, remarcăm absența completă a oricărei referiri la această căsătorie din Cazacu, Mureșan, *Ioan Basarab*. Absența este relevantă atât datorită tonului cărții, cât și din cauza apartenenței autorilor la același „grup clujean”.

³³⁹ Observăm însă că Engel (2000–2001) pare să fi „bătut în retragere” când Cirković nu a publicat documentul.

³⁴⁰ Orientativ, vezi aici și D. Veldtrup, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV. Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit*, Warendorf 1988, p. 356–368; Andreas Rütther, *Region und Identität: Schlesien und das Reich im späten Mittelalter*, Köln/Weimar/Wien, 2010, p. 91–92.

³⁴¹ A se vedea, spre exemplu, Konstantin Jireček, *Geschichte der Serben*, I. Bis 1371, Gotha, 1911, p. 414.

³⁴² Vezi M. Diaconescu, *The Political Relations between Wallachia and the Hungarian Kingdom during the Reign of the Anjou Kings*, în „Mediaevalia Transilvanica”, Satu Mare, II (1998), 1, p. 5–42; idem, *The Relations of Vassalage between Sigismund of Luxemburg, King of Hungary, and Mircea the Old, Voivode of Wallachia*, în „Mediaevalia Transilvanica”, II (1998), 2, p. 245–282.

³⁴³ Apare la Pascu, *Contribuții documentare*, p. 176, și Vărtosu, *Titulatura domnilor*, p. 159. Apoi se pierde.

³⁴⁴ Tratatul, semnat sub protest de către Ungaria, trebuia să devină efectiv începând de la data de 31 iulie 1921.

³⁴⁵ Conferințele au avut loc între 29 iulie și 15 octombrie 1946, iar tratatul a fost semnat pe 10 februarie 1947.

³⁴⁶ Cu atât mai mult iese în evidență comunicarea din vara lui 1920 dintre Nicolae Iorga și János Karácsonyi, care a ales să nu emigreze, legată tocmai de Elisabeta (cf. Iorga, *Românii în câteva izvoare apusene*, p. 200, nota 1).

³⁴⁷ Apar astfel și alți ani cheie legați de mormânt și începuturile Țării Românești: 1955, 1961, 1964 ori 1968.

³⁴⁸ „Resigilarea” istorică a Mormântului 10 și dispariția *Clarei de Ungaria* din istoriografie vorbesc de la sine.

³⁴⁹ Sub raport atât medieval, cât și modern, situația statală era foarte onorantă pentru acei „primitivi *valahi*”.

³⁵⁰ Documentele din mai 1359: *FHDR*, IV, nr. XLV–9–10, p. 198–203; *PRK*, III, nr. 243–244, p. 408–425.

cu Clement VI³⁵¹ – papă³⁵² nu i-ar fi recunoscut calitatea monarhică a Clarei, decurgând din statutul soțului ei³⁵³, dacă condiția de stăpânitor din mila lui Dumnezeu a *voievodului Vlahiei* nu ar fi fost primită de la papalitate³⁵⁴. Țara Românească „intrase” într-o situație similară cu cea a Serbiei (1217–1219)³⁵⁵ și a celui de-al Doilea Țarat Bulgar (1204–1235)³⁵⁶, în care avea să se găsească apoi și Ducatul Moldovei (1370–1386/1387)³⁵⁷. Primele lor coroane veniseră de la papalitate³⁵⁸, Bisericiile statelor trecând ulterior sub ascultarea Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol³⁵⁹. Paradoxul aparent era dat de reticența Bizanțului de a genera „complemente monarhice”³⁶⁰.

Ceea ce Ștefan Pascu³⁶¹ descoperise în arhiva Vaticanului³⁶² era prima coroană a Țării Românești, legată intrinsec de soarta urmașului lui Basarab, care odihnea în Mormântul 10³⁶³. Din istoria sa se desprind două împărătese (țarine), Anca a Serbiei (soția lui Ștefan Uroș V)³⁶⁴ și Ana a Bulgariei de Vidin (soția lui Ioan Stațimir)³⁶⁵, o ducesă, Elisabeta de Oppeln, *fiica voievodului transalpin Alexandru*³⁶⁶, soția lui

³⁵¹ Vezi *Acta Clementis PP. VI*, nr. 60, p. 100; nr. 65, p. 105; nr. 106, p. 168; nr. 120, p. 185; nr. 197, p. 325.

³⁵² Vezi *Acta Innocentii PP. VI*, nr. 21, p. 41; nr. 28, p. 50; nr. 82, p. 147; nr. 86, p. 160; nr. 101, p. 188.

³⁵³ Aspect evident prin însăși forma (terminația) titlului papal al Clarei, titlu derivat dintr-o dregătorie de fapt.

³⁵⁴ Spre exemplu: și ca *schismatic* țarul Serbiei rămâne rege (*Acta Innocentii PP. VI*, nr. 86–87, p. 160–163).

³⁵⁵ Gerhard Podskalsky, *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459*, München, 2000, p. 360–361. Atât în cazul Serbiei, cât și în cel al Bulgariei, Buda s-a opus recunoașterii lor regale de către Roma, reușind să amâne cu peste un deceniu primirea coroanei regale de către Serbia prin Sfântul Sava de la papa Honorius III.

³⁵⁶ Pentru principalele repere, vezi aici Robert L. Wolff, *The Second Bulgarian Empire: Its Origin and History to 1204*, în „Speculum”, Cambridge, MA, XXIV (1949), p. 167–206; Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 129–130.

³⁵⁷ Natura polono-bizantină a omagiului de la Lvov din 1387 complică datarea (Ș. Papacostea, *Byzance et la création de la Métropole de Moldavie*, în „Études Byzantines et Post-Byzantines”, Bucarest, II (1991), p. 133–150).

³⁵⁸ Cu raportare la formarea Țărilor Române, a se vedea Ș. Papacostea, *Românii în secolului al XIII-lea. Între Cruciata și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 178–181; Sykora, *Poziția internațională a Moldovei*, p. 1135–1151.

³⁵⁹ Din această perspectivă, trebuie privită în contextul primei jumătăți a secolului XIV atenția acordată de Ioan XXII, Benedict XII și Clement VI Bulgariei și mai ales Serbiei, care evidențiază natura aparte a relațiilor papalității cu Basarab și Alexandru (*Acta Benedicti PP. XII (1334–1342)* (=„Fontes”, III, 8), editor A. L. Tăutu, Roma, 1958, nr. 18–19, p. 37–39; *Acta Ioannis PP. XXII*, nr. 73-b, p. 137–144; nr. 92-a, p. 182–184; nr. 115, p. 219–221; *Acta Clementis PP. VI*, nr. 60, p. 100–101; nr. 120–121, p. 185–187; vezi și *Acta Innocentii PP. VI*, nr. 28, p. 50–54).

³⁶⁰ În mod real, singura coroană creată de Bizanț a fost a Rusiei Kievene (988), mai mult decât cea a Primului Țarat Bulgar (864), care a fost – destul timp nesigurul – rezultat al unui joc dublu bulgar, implicând Roma (Liliana Simeonova, *Diplomacy of the Letter and the Cross. Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s–880s*, Amsterdam, 1998).

³⁶¹ El a găsit și a doua scrisoare a lui Ioan XXII către Basarab. Tăutu nu a amintit aceasta, uitând-o și pe Clara.

³⁶² ASV, Reg. Aven, 144, f. 473^r; la Pascu, *Contribuții documentare*, p. 176 (citare greșită tipografică: f. 443).

³⁶³ Faptul este valabil inclusiv în condițiile identificării încă predominante în anii 1940 a defunctului cu Radu I.

³⁶⁴ Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 414, nota 4; Cirković, *O jednoj srpsko-ugarskoj alijansi*, p. 418–419.

³⁶⁵ Vezi și Iorga, *Domnița Anca*, p. 476. Datarea nunții este foarte interesantă în raport cu cea a lui Ioan Asan IV.

³⁶⁶ Iorga, *Românii în câteva izvoare apusene*, p. 200; Drăghiceanu, *Despre mănăstirea Câmpulung*, p. 328.

Vladislav II și mama unei viitoare regine a romanilor³⁶⁷, și văduva unui tânăr țar bulgar, Ioan Asan IV, *nepoata marelui voievod*³⁶⁸. Nici sub Mircea I *cel Mare* al Țării Românești³⁶⁹, nici sub Ștefan III *cel Mare* al Moldovei³⁷⁰, Evul Mediu românesc³⁷¹ nu a mai cunoscut o asemenea creștere dinastică dintr-un trunchi³⁷².

Pentru știință – doar pentru ea³⁷³ – rămân câteva întrebări. Când a fost primită coroana: sub Basarab (1324–1327) sau sub Alexandru (1345–1347)³⁷⁴? Care a fost forma vasalică³⁷⁵ a raporturilor cu Ungaria: implica *mila lui Dumnezeu* și *mila regelui* ca sub Vladislav I³⁷⁶? Care a fost structura ecleziastică transalpină: se subordona Ungariei³⁷⁷ sau și – în mod special – papalității³⁷⁸? Cine a fost Clara de Ungaria³⁷⁹: neam regal sau fiică de rege³⁸⁰? Întrebările pot lămuri desăvârșirea³⁸¹ – acceptată de

³⁶⁷ A se vedea și Veldtrup, *Frauen um Herzog Ladislaus*, p. 53–60; Rütger, *Region und Identität*, p. 91–92.

³⁶⁸ Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria*, nr. 168, p. 431. „Absentă” din Cazacu, Mureșan, *Ioan Basarab*, care citează (p. 215, nota 316) ediția lui Petkov a manuscrisului (din 1360 însă) în care apărea Ana (nr. 243, p. 514).

³⁶⁹ Șt. Andreescu, *Alliances dynastiques des princes de Valachie (XIVe–XVe siècles)*, în *RESEE*, XXIII (1985), 4, p. 359–368. Foarte importantă în relațiile ungare și polone ale lui Mircea I devine Elisabeta-Agnes, soția lui Jobst.

³⁷⁰ Vezi spre exemplu și datele din Iulian Marinescu, *Bogdan al III-lea cel Orb, 1504–1517*, București, 1910.

³⁷¹ Formula profesorului Papacostea trebuie asumată deplin mai ales în „noile condiții” ale Mormântului 10.

³⁷² Folosim această formulare datorită noilor incertitudini care înconjoară viețile fiilor lui Basarab de la 1330.

³⁷³ Altfel, se recade – printr-o pâclă istorică și istoriografică – între Budapesta și Moscova, via Paris ori Atena.

³⁷⁴ Îndoiala provine din folosirea papală – discursivă însă – a termenului de *principe* pentru Basarab, alături de alți potențai care sigur nu erau capete încoronate (voievodul Transilvaniei, banul Slavoniei ori comitele Brașovului). Basarab nu mai are calitate princiară în al doilea set de scrisori papale (*Acta Ioannis PP. XXII*, nr. 92-a, p. 182–184). Căzul trebuie judecat și în raport cu funcțiile ecleziastice aferente prin definiție statutului de *principe*, adică monarh.

³⁷⁵ După ce așeza pe picior de egalitate ca gravitate asasinarea fratelui său Andrei și refuzul lui Alexandru de a-l recunoaște ca suzeran, Ludovic I îl numea pe cel din urmă *voievodul nostru transalpin* când îl răsplătea pe Demetrie Futaki, cel care negociase *pacea* (*DRH*, D, I, nr. 38, p. 69), ceea ce lasă puțin loc de îndoială privind natura acordului.

³⁷⁶ Termenul de *pace* folosit la 1355 de Ludovic în actul amintit, asociat acuzațiilor sale de la 1365, la adresa lui Vladislav I (vezi *DRH*, D, I, nr. 42, p. 78–79), ne permite să presupunem că Alexandru stăpânea numai *din mila lui Dumnezeu*, nu și din cea a regelui, ca mai apoi Vladislav la 1366 ori 1369 (*DRH*, D, I, nr. 46, p. 86–87; nr. 56, p. 69).

³⁷⁷ Așa cum observa Pascu (*Contribuțiuni documentare*, p. 176–177), pentru Clement VI la 1360 Clara ținea de dioceza transilvană, autoritatea transalpină a episcopului de la Alba Iulia fiind reafirmată de către Vladislav I la 1369.

³⁷⁸ Conform sugestiei profesorului Ioan-Aurel Pop, ținând cont și de contextul regional al scrisorilor papei Ioan XXII de la 1327, subiectul poate fi abordat și prin prisma cazului particular al sașilor transilvăneni (Paul Philippi, *800 Jahre Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum*, în *800 Jahre Kirche der Deutschen in Siebenbürgen*, editor Thomas Nögler, Innsbruck, 1991, p. 15–40). Aspectul este foarte important și în relație cu cazul amintit mai sus al lui Basarab.

³⁷⁹ Ea apărea ca *de Ungaria* și la indicii registrului papal (ASV, Reg. Aven. 144, f. 34^v), ceea ce nu ne îngăduie să credem că aceasta însemna doar „din Ungaria”, de unde și confuziile legate de rudele ungare, urmașii banului Mikud (*DRH*, D, I, nr. 60, p. 103–104), ale lui Vladislav (Iambor, *Nobili din Dăbâca*, p. 215–224). Opțiunea lui Pascu pentru traducerea lui *de Ungaria* prin „din Ungaria” (1945) poate fi explicată numai prin contextul politic din acea vreme.

³⁸⁰ Vezi și S. Sroka, *A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century?*, în „Harvard Ukrainian Studies”, Cambridge, MA, XVI (1992), 3–4, p. 261–268; Kristó, *Károly Róbert családja*, p. 14–28.

³⁸¹ În contextul utilizării bizantine (1323 și 1359) a termenului de *Ungrovlahia* și al relațiilor dintre Ludovic I și Ioan VI Paleologul, merită studiată observația lui Engel (*Regatul Sfântului Ștefan*, p. 160) privind

Buda³⁸² – a unificării Țării Românești (a „uniunii de pe Olt”³⁸³) sub Alexandru, cel din Mormântul 10, voievod peste *principi*³⁸⁴ și *ducate*³⁸⁵.

BETWEEN NEGRU VODĂ AND THE BLACK PRINCE [PRINȚUL NEGRU] OF WALLACHIA:
GRAVE 10 IN ST. NICHOLAS PRINCELY CHURCH OF CURTEA DE ARGEȘ
(Summary)

Keywords: Wallachia, <Nicholas>Alexander, Basarab, Hungary, Louis I of Anjou.

In 1920, the first rulers of Wallachia were still deemed – rather wealthy – peasants that reigned in just and pious manner over lands still uncorrupted by – more modern – stylish vices and aims. A grave completely changed this picture born out of the Romanian political needs of the early 20th century. Almost a century later, the impact of this grave is still far from being exhausted. This is perhaps the greatest and simplest mystery housed by this grave, commonly debated as well as adored. After the end of the Great War (1914–1918) that also brought in 1916 and in 1917 the devastations of the graves of Mircea I *cel Bătrân/cel Mare* (the Elder/the Great) in Cozia and Radu IV *cel Mare* at Dealu, two figures – in particular the former – of paramount importance – both in history as well as in historiography – for Wallachia and Romania, the interest in historical legitimacy increased as the Kingdom of Romania was about to officially become *Grand Romania*. The researches – in the end highly interdisciplinary (even according to modern standards) – conducted at the Princely St. Nicholas Church in Curtea de Argeș were a prime example of these efforts. The most important discovery was – unquestionably – the so-called Grave 10, the only fully preserved – even until the present day – burial in Wallachia of a high ranking medieval political figure. The tomb was attributed to the legendary *Negru Vodă* (known also as Radu *the Black*), (even to) Basarab I, Wladislaw I or Radu I. The new researches initiated – both at the “princely court” and at the “princely church” – almost four decades later at Curtea de Argeș (1967–1973) should have led to more clarity. Instead, they fuelled controversies and confusions in spite of the discovery of an older church – presumed since the 1930s – underneath the extant princely church (commonly dated after 1340, with – at times – emphasis on the 1360s). Because the first church was dated even to the early 1200s (the dating of the so-called Argeș I Church further – and significantly more likely – ranges between the mid 1200s and the early 1300s) and as Grave 10 was increasingly associated with either Wladislaw I (1364 – c. 1377) or Radu I (c. 1377 – c. 1383), little or no connection was established between Argeș I and Grave 10, ascribed to the – since the early 1970s called – Argeș II Church, albeit the fact that the evidence suggested a different approach (already since the Interwar period and especially after the late 1960s and the early 1970s).

The growing speculations and mounting controversies following the discovery of Grave 10 have diverted attention from the primary source: the journal of excavations of Virgiliu Drăghiceanu. Although his researches followed the tradition of “romantic archaeology” and far less with the acerbic

---

acordul dintre regat și Țara Românească de la 1359, observație care rezonază cu calmul regelui din luna august a aceluia an (*DRH*, D, I, nr. 40, p. 73) și cu liniștea (cel puțin aparentă) care se instalează până la felonia lui Vladislav I din iarna lui 1364–1365.

³⁸² Subordonarea ecleziastică transilvană (ungară) a Țării Românești însemna de fapt extragerea Munteniei și a părților estice din structura *Cumaniei* (probabil „restructurată” episcopal în *Milkovia*), din care, spre deosebire de Oltenia, făceau parte la 1247 (în cazul Diplomei Ioanișilor) ori 1330 (în contextul negocierilor dintre Carol-Robert și Basarab).

³⁸³ Este cea mai potrivită formulă pe baza studiului profesorului Papacostea (*Prima unire românească*, p. 9–24).

³⁸⁴ Ne referim la Nicolae, principele de Remetea, dintre *Olachi Romani* de la 1345 (*DRH*, D, I, nr. 32, p. 60).

³⁸⁵ Ne referim la acordarea ducatelor Amlășului și Făgărașului (așezată în general în vremea lui Vladislav I), care trebuie reprivită în raport cu cel de-al doilea acord din anii 1340 (după cel din 1343) dintre Ludovic și Alexandru.

analytical manner developed at about the same time by the school of Vasile Pârvan, the value of the information transmitted by Drăghiceanu remains unquestionable. According to his sketch, (more than) apparently overlooked for almost a century, the stratigraphic succession for the disputed Grave 10 was: 1. Boulder pavement III-1827 level (7 cm); 2. Sand (25 cm); 3. Brick pavement II-1750 level (3 cm); 4. The mortar of pavement II (5 cm); 5. Earth (6 cm); 6. The (yellowish) mortar of pavement I (5 cm); 7. The “seal” (i.e. the *pecetia* in the text) of stones above the cover (cap/lid i.e. the *capac*) of the sarcophagus (25 cm); 8. The plate (*capac*) of the sarcophagus (16 cm); 9. Sarcophagus (50 cm); 10. Earth (12 cm); 11. Backwater gravel (20 cm). 12. Foundation (i.e. *temelia*/virgin ground).

In sum: approximately 75 cm consisting from different layers stood on the cover of the sarcophagus, including 3 different pavements and in particular some 25 cm of masonry (consisting of boulder, calcareous tuff, 2 kinds of bricks) underneath the eldest pavement. The “seal” also contained parts from a broken dome. That dome, “re-used” for Grave 10, had once belonged to the Argeș I Church.

The major shortcoming of Drăghiceanu’s researches was that the foundations of the earlier church remained completely unnoticed. The first church was situated in the naos of the Princely St. Nicholas Church (consequently designated Argeș II Church), more precisely within the central bay and the lateral southern bay. In both churches, Grave 10 was in the right hand part of the naos (the south-western corner of the naos was traditionally the place of honour in any church). It was discovered between the southern pillars of the Argeș II Church (at 1.00 m from the western pillar and at 2.20 m from the eastern one). Grave 10 had a sarcophagus, the only one discovered in the Princely St. Nicholas Church, covered with a plate (possibly the – certainly now lost – tombstone), the so-called (in 1920) *capac*, further covered with a thick layer of masonry that certainly saved it from profanations (Grave 10 is the only intact medieval grave discovered within the walls of the extant St. Nicholas church).

Based on the archaeological evidence, Grave 10 belonged to Argeș I Church, demolished most likely in the 1350s when work on the Argeș II church began shortly. In this case, none of the previous identifications of the deceased laid to rest in Grave 10 can be accepted. A high-ranking – ruling (given also the diadema on the skull of the deceased) male political figure (aged 35 to 45) was buried around the 1350 – in the Argeș I Church, a church unharmed during both the Tartar invasion of 1241 (if the church existed at that time) and – most importantly – during Charles-Robert’s Wallachian campaign of 1330. ¹⁴C dating places his time of death at 1330/1340 ±30, enabling thus to identify him with one of the unnamed sons of Basarab that – according to the king in 1335 – had confronted Charles in 1330.

The religious *Latin* inscriptions of the rings found in Grave 10 might be relevant in this context. One featured an angelic salutation, *AVE MARIA GRACIA PLENA DOMNINUS TE<CUM>*. The other – clearly the most impressive one – was covered with a talismanic inscription taken from the Gospels (Luke IV, 30), † *IESUS AUTEM TRANSIENS PER MEDI <UM ILLORUM IBAT>* and *AL MA*. The latter was eventually read in the early 1920s as *AL(exander)* and *MA(ry)*. Hence the ring was deemed the engagement ring of <Nicholas-> Alexander and (his first wife) Mary, passed on to his son (which would have applied for both Wladislaw I and Radu I). Such a passing-on of the ring seemed from the beginning a “highly personal” and rather implausible interpretation. Additionally, recent independent scholarly analysis have established that the most likely reading is *AL (V)VA: Alexander (V)Vayouda*.

Rings with *Latin* devotional inscriptions were common among the high ranking feudal – chivalric – elites in 13th–14th century Western Europe. For instance, the devout knight, Edward of Woodstock, best known as the *Black Prince*, Edward III of England’s son, also possessed a ring – of similar style – with the (same) inscription † *IESUS AUTEM TRANSIENS PER MEDI <UM ILLORUM IBAT>*. This was not the case (“custom”) in Eastern and South-Eastern Europe. In Wallachia only one additional – yet modest – inscribed ring (discovered at Lerești, near Câmpulung, one – if not the – of the first capitals of emerging Wallachia) can be added to those found in Grave 10 and in Grave 7, the so-called Grave of Nan Udobă (the latter was inscribed *Hilff Goth*). Rather significantly, the only preserved object from the 1200s–1300s (discovered on

the territory of future Wallachia) comparable to those in Grave 10 is the late 13th century western princely gold female diadem from Goranu, just east of the Olt.

The inscription on the ring redraws attention upon a dyptich published in the 1923 volume devoted to the discoveries made three years earlier in Curtea de Argeș. In the turmoil of 1711, the dyptich of the princely monastery in Câmpulung, where Basarab († c. 1352) and Nicholas-Alexander († 1364) were buried, contained the following princely succession: (*IG* and *voivode*): *IG* Basarab Voivode and his Lady Margaret, *IG* Nicholas Voivode, *IG* Alexander Voivode and his Lady Mary, *IG* Radu Voivode, *IG* Wladislaw Voivode and *IG* Radu Voivode. Only two wives were mentioned: those of Basarab and of Alexander. The first one, Margaret, had clearly been a *Latin* rite Christian. The second one, Mary, was possibly also a *Latin* rite Christian. None of the *Greek* rite wives of Wladislaw I and Radu I was mentioned. And there was a Nicholas and an Alexander placed after Basarab, though the tombstone in Câmpulung, visible throughout time, read Nicholas-Alexander. Some knew prior to the Romanian days of Grave 10 – and they were pious *Greek* rite monks – that there had been a Nicholas (buried in their church) and an Alexander after Basarab. All, except for the last Radu, were erased by the mid 1700s.

The dating of Grave 10, the inscription on the ring and the dyptich “partition” the “dual nature” of Nicholas-Alexander, the only son of Basarab known by name until now. This son was both highly *Latin* and profoundly *Greek*, both natures being supported by apparently irrefutable evidence. Yet (this) Alexander was never once called Nicholas-Alexander during his lifetime, with the – plausible – exception of a charter, preserved in a – nevertheless curious – copy from 1618, issued by him for the princely church in Câmpulung in the memory of the recently deceased Basarab. Seemingly, until 1370, Nicholas was used in relation to Alexander only on very special occasions connected to (*Greek* rite) rites of passage: in relation to Basarab I’s death, in the 1370 variants of the testament of Chariton of Kutlumuș, the first Athonite monastery to come under Wallachian patronage, and on Nicholas’ own tombstone. Otherwise – mainly in the *Latin* rite environment – his was simply named Alexander.

The reasons behind this double-name continue to elude us. If Nicholas had been added – following a Patriarchal command – in order to reinforce the *Greek* rite belief of Alexander (and/or to emphasize his conversion from the *Latin* rite and implicitly Wallachia’s new allegiance), the name should have been inserted in the charters of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople from May 1359, but this was clearly not the case. We are therefore compelled to presume that this son of Basarab was baptized Nicholas because he was probably born around the feast of the saint and Alexander possibly in relation to the marriage of Basarab’s daughter, Theodora, to the future Bulgarian tsar John Alexander (c. 1321).

This leaves us with two questions: why Nicholas was used so seldom during his lifetime and why preference was given to Alexander, when it would have been more at hand to use simply Nicholas, his first name after all. Chariton of Kutlumuș, future metropolite of Wallachia (1372 – c. 1380) and *protos* of Athos (1375 – c. 1380), was the only one to call him just Nicholas in the second version of his testament (November 1370), less than a decade after Nicholas-Alexander’s death (who then completely vanished from the third and last form of the testament from 1378). Consequently, we must confront the existence of two Alexander, sons of Basarab. This would not be a medieval novelty (Stephen III of Moldavia had two sons, both heirs to his throne yet under different circumstances, one an illegitimate offspring, and the other a legitimate son; while Voicu of Hunedoara had John/*Iancu*, the famed crusader, and John/ *Ivașcu*, his younger brother, and both might have been legitimate offsprings from different marriages).

Nicholas was used to distinguish between the two (sons), as the emphasis was clearly placed on the name of Alexander (in both cases). As the other Alexander, commonly referred to in Papal (1345) or royal Hungarian documents (1355) as Alexander Basarab, passed away before Nicholas-Alexander assumed full command of Wallachia, turning it towards Byzantium (at some point between February 1355, the last time Alexander Basarab was recorded alive, and May 1359, when the patriarchal charters were issued), there was no further need to distinguish between them on political and ecclesiastical soil. Nicholas-Alexander was called by his full name only in the face of death (Basarab’s death, Chariton’s death and his own). His mother might have been a *Greek* rite Christian, where as the mother of the deceased in Grave 10 had Germanic roots as the

first DNA tests suggest (that would connect her either to Hungarian noble families, issued from clans immigrated from the German areas, such as the Lackfi family, or to the Saxon communities, such as the one led – in the late 1290s and early 1310s in nearby Câmpulung/Langenau – by count Lawrence). Although in the dyptich of Câmpulung, Nicholas was placed before Alexander, yet without any mention of a wife or of offsprings, hence suggesting that he was older than Alexander, it is difficult to view regard him as older than the deceased in Grave 10, as furthermore the very record of Alexander and his family seems to resemble a “footnote” in the dyptich.

Several questions still surround the grave that should not have been visible in the new triumphant Argeș II Church, yet without harming the deceased. Voislav, *the son of grand Alexander Voivode* (as the inscription on his tombstone read), buried in the Argeș II Church, was most likely the son of the deceased in Grave 10. Elisabeth, *the daughter of Alexander Voivode*, married to Wladislaw, future duke of Oppeln, around 1355, was also probably the child of this deceased. But who was the husband of Clara *de Hungaria, Voivodissa Wlachia* (1360), by 1370 the widow of *Alexander Vayouda in Wlachia*, and the mother of the Bulgarian (of Vidin) and Serbian Tsarinas, Anna and Anca, as well as Wladislaw I's *noverca*? Who was the *David*, featured in a fresco of the Argeș II Church, of *Salomon* Wladislaw I, who painted the new church and was depicted as its donor, while another voivode stood humble and insignificant at the feet of Jesus, of the Virgin Mary and of St. Nicholas (not St. John the Baptist) in the *Déisis* of the Princely church? And when did the deceased in Grave 10 become the *Black Voivode*?

Begotten by the – once Hungarian – Serbian-Bulgarian-Wallachian *triconfinium* (Belgrade – Vidin – Severin), the deceased in Grave 10 was – alike Stephen Dushan of Serbia and John Alexander of Bulgaria (all of approximately the same age) – a product of the entente between Stephen Milutin (King of Serbia), Michael Shishman (at the time only lord over Vidin) and Basarab (rising grand-voivode of Wallachia) in the 1310s, an entente turned following the marriage between Helena, the sister of John Alexander (Michael Shishman's nephew and Basarab's son-in-law through the former's wedding to Theodora around 1320–1321), and Stephen Dushan (Milutin's grandson) in 1332 into a monarchical regional alliance. King Charles-Robert of Hungary apparently attempted to counteract the alliance by establishing the “Visegrád group” (with John of Bohemia and Casimir III of Poland) first in 1335 (and then in 1339). The compromise reached by – probably – summer 1347 between the sons of Charles-Robert, Louis, and Basarab, Alexander, was intended to serve not only to end the Hungarian-Wallachian conflict (by generating Wallachian monarchical statehood and unification under Angevine suzerainty) but also to create political and dynastical connections between the two “rivalling medieval groups”.

LAURENȚIU RĂDVAN*

**THE EMERGENCE OF THE MEDIEVAL TOWNS
IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES.
ROMANIAN HISTORIOGRAPHY OF THE TWENTIETH CENTURY****

A clarification of the process that has led to the emergence of medieval towns is important in historical research. It allows us to understand a significant segment of the medieval world, with a development that had a deep political, economic, cultural, and religious impact on the society of those times. Unlike those in Poland or Hungary,¹ the medieval towns in the Romanian Principalities of Wallachia and Moldavia have only received cursory treatment from historians in the past century. From A. D. Xenopol to Constantin C. Giurescu, various researchers have shown interest in the way towns south and east of the Carpathians emerged. However, there have been few who had a broader outlook of this historical process. Few have tried a comparative approach to see whether the emergence of towns in these areas was part of a larger model, which included a vast area of the continent. Romanian historians preferred to emphasize local specifics, taking the urbanization process out of the historical context of the time. The Communist regime, whose echoes are still discernible to this day, favored other interpretations which detracted from, or even refuted, the importance of settlers in the emergence of towns. Instead, it supported an “autochtonist” perspective, which assigned a fully local character to the entire medieval society in the Romanian Principalities and to towns as well, which apparently had evolved on their own path, safe from outside influences. This study seeks to research the main trends in historiography which shed light on the origins and the development of towns in the Romanian Principalities of the late Middle Ages, research that has never before been carried out. We will attempt to explain the differences among the various approaches in Romanian historiography, and

---

* Ph. D. Prof., Department of History, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași.

** This work was part of the project *From the “Saxon burg” to the Romanian “valley târg”. An examination of the historiographic discourse on Medieval towns in the Romanian area (18th–20th centuries)*, possible with the financial support of the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development 2007–2013, co-financed by the European Social Fund, under the project number POSDRU/89/1.5/S/61104. The first ideas regarding this subject were published in Romanian in “*Historia Urbana*”, XIX (2011).

¹ Polish and Hungarian historiography are much better represented in the historical literature on the urbanization and evolution of medieval towns. We only need to mention a few authors, such as Aleksander Gieysztor, Benedykt Zientara, Tadeusz Lalik, Wojciech Kalinowski, Karol Buczek or Maria Bogucka for Poland, and László Gerevich, András Kubinyi, István Petrovics and Katalin Szende, for Hungary, with their numerous studies published in international languages; a list of their publications would cover too much space to be included here.

identify the reason they existed at the same time. The 20th-century ideological bias which subsumed history and which sometimes reached extreme heights is, to a large extent, responsible for this. Limited space allows us, for the first part of the study, to look into the major components of the discourse that historians promoted before 1947, and to focus on Communist historiography in the second part, by looking closely at two relevant cases: Constantin C. Giurescu and Petre P. Panaitescu.

The first critical approaches to towns

A review of the works of historians in Romania in the past century indicates that their interest in towns was generally low. The specifics of medieval society led to a keener interest in the rural world, with its two main components, the boyars and the peasants. Within present-day Romania, the only area which benefitted from a more thorough research into urban history was Transylvania, part of the kingdom of Hungary in the Middle Ages. Towns established here enjoyed an institutional context specific to Central Europe, provided by the Hungarian royalty and foreign – especially German – colonists, who settled in around mid-12th century. Based on the privileges gained and taking advantage of the economic and political backdrop after 1241, the Germans founded several towns, which later grew into a model of development for other centres in the area as well. Research in the past decades has also revealed how the close relationship between the structures of Transylvanian towns and those in Central Europe.² However, the situation in the Romanian Principalities displayed various differences, both historically and historiographically. Unlike Transylvania, political institutions in the two principalities followed the Byzantine model, an initiative which baffled local historians, especially when they focused on towns. Based on available sources, Romanian historians admitted that certain features related to Central Europe existed, without being able to provide a consistent explanation as to who introduced them and how they affected towns in the area. There is conflicting or ambiguous information in sources on towns south and east of the Carpathians. This has made historians group under two major interpretations when considering the emergence and the organization of urban centres. Some of them claimed that towns emerged as predominantly commercial centres and were supported by social elements coming from outside. Others believed that towns emerged once Romanian medieval society reached a new stage in its development, the “division of labour”, namely the separation of crafts and agriculture. The latter perspective sees towns as manufacturers of goods rather than trade centres.

The first interpretation received support when Romanian historiography was moving on from Romanticism to Positivism. A. D. Xenopol (1847–1920),³ one of the

² Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Köln, Vien, Böhlau Verlag, 1988; Thomas Nägler, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Bucharest, Kriterion, 1992; Paul Niedermaier, *Der Mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet*, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 1996; Eniko Rusz Fogarasi, *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania medievală* [Privileges and Towns Duties in Voivodal Transylvania], Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003. See also *Die Mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa*, ed. Heinz Stoob, Köln, Vien, Böhlau Verlag, 1977; *Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen*, ed. Paul Philippi, Köln, Vien, Böhlau Verlag, 1984.

³ Lucian Boia believes that Xenopol “was a historian in the full sense of the word, even a great historian, maybe, but too focused on the theory of history and on large works of synthesis” (Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească* [History and Myth in Romanian Consciousness], Bucharest, Editura Humanitas, 2005, p. 95.

first outstanding Romanian historians, supported the role of Germans in the creation of Moldavian towns, where they had allegedly brought institutions similar to those in Transylvania or Poland.⁴ Nicolae Iorga (1871–1940), took a similar approach. He was a follower of *sămănătorism* and of other theories which promoted the idea that Romanians had developed a mainly rural society in the Middle Ages, independently from the people around them.⁵ Since the urban world was set against the rural one, Iorga openly supported the theory that towns in the Principalities were erected by foreigners: “today, we can say beyond any doubt that our towns were not founded by Romanians.”⁶ For Iorga, trade routes which crossed the Romanian-inhabited areas had a major role in the foundation of the towns and the Principalities, as did the settlers. The economic interests of the European powers paved the way for the emergence of towns, since roads could not ensure free and thriving trade without political protection.⁷ Unlike Iorga, Gh. I. Brătianu (1898–1953), a representative of the “new school” of historiography between the two World Wars,⁸ was more reluctant in supporting the foreign element theory.⁹

The direction opened up by Iorga was followed by another representative of the “new school”, Petre P. Panaitescu (1900–1967), who will be a particular focus of interest for us, since he shifted his perspective several times over his career. In a volume of studies published immediately after the war, and written in an economic materialist vein, Panaitescu had added a novel text, which shares its perspectives with “new school”: *Comunele medievale în Principatele Române*. In this study, the author promotes his support for the autonomy theory and for the important role of foreign colonists, who boosted trade in emerging towns:

[...] Towns in Moldavia and Wallachia formed self-governing communities akin to the general European features of the medieval institution, which existed in our area as well, with aspects more in the vein of the specific Saxon type and somewhat reminiscent of the Polish one.¹⁰

The author does however admit to a distinction between urban centres:

Saxon towns were local industrial centres, with major guilds that they had built at their own expense, stone walls with towers which surrounded the entire *târg*, unlike the towns in the Romanian area, with wooden palisades and focused on trade.¹¹

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* [The History of the Romanians in Trajan Dacia], vol. III, Bucharest, 1914, p. 250–252.

⁵ N. Iorga, *Istoria românilor* [The History of the Romanians], vol. III, 2nd ed., by Victor Spinei, Bucharest, Editura Enciclopedică, 1993, p. 141–142.

⁶ Idem, *Istoria industriilor la români* [The History of Industries and the Romanians], in Iorga, *Opere economice* [Economic Works], ed. Georgeta Penelea, Bucharest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 175.

⁷ Idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* [Trade and Crafts in Romania's Past], in Iorga, *Opere economice*, p. 12.

⁸ See Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică* [History and Historians in Interwar Romania], Iași, Editura Junimea, 1989, p. 170–179. Documents regarding the debates which involved the “new school” in Ștefan S. Gorovei, Lucian Năstăsă, Petre Țurlea, “Școala nouă” de istorie. Mărturii documentare [The “New School” of History. Testimonials Documentary], in *AIIAI*, 22 (1985), no. 1, 23 (1986), no. 1 and 24 (1987), no. 2.

⁹ Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucharest, 1935, p. 123; see also *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană* [The Black Sea from its Early History to the Ottoman Conquest], 2nd ed., by Victor Spinei, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 73–75.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române* [Medieval Communes in Romanian Principalities], in Panaitescu, *Interpretări românești* [Romanian Interpretations], 2nd ed., by Ștefan S. Gorovei and Maria-Magdalena Szekely, Bucharest, Editura Enciclopedică, 1994, p. 141.

¹¹ *Ibidem*, p. 128–132, 140–142.

The Germans had crossed south and east into the Carpathians, where “they were responsible for the structure of our ancient *târgs*, which imitated [...] Saxon towns.”¹²

Unfortunately, the fact that this volume of studies was published in 1947 undermined any acclaim it could have received, since historians were – at that time – more busy with survival than scientific debate.¹³

The discourse of much historical writing before 1947 had a nationalist bias, specific to the inter-war period. Panaitescu refers to towns in the Romanian Principalities as being “ours,” and the towns are called “Romanian.”¹⁴ The works of Constantin C. Giurescu (1901–1977) display a similar language: in his well-known inter-war synthesis, *Istoria românilor*, he mentions “the population in our towns.”¹⁵ This is how we may discern a strain of discourse characteristic of the generation which lived through the emergence of Greater Romania, a generation which was however aware that the Romanian state had been created by uniting provinces where, historically speaking, specific local features existed¹⁶.

“Regulated” historiography and the views on towns

After World War II, a new, Marxist trend began to infiltrate the mainstream. When influenced by the theories which toed the line of Communist internationalism, Romanian historiography aligned itself to interpretations set out by Moscow historians. They claimed that the Middle Ages were an age of anachronism, riddled with feudal dissolution and vast class struggle. The unfortunate influence of Mihail Roller (1908–1958), who had become the driving ideological force in the field of history,¹⁷ led to a ban on the works of Iorga, Panaitescu, Brătianu, Giurescu, Nicolae Bănescu and Ion Nistor (to mention but a few of the leading historians of the day).¹⁸ Their opinions became inaccessible, and not even students of history had a chance to become familiar with them.¹⁹ As a member of the “new” cleansed Romanian Academy, Roller supervised a history manual, full of errors, which became a hallmark for historical education in the 50s. It was republished many times and also translated into Hungarian and German, so it could also reach the minorities.²⁰ The nationalist outlook on

¹² *Ibidem*, p. 142.

¹³ See the editor’s comments in *Postfața* for *Interpretări românești*, p. 247–248.

¹⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 144.

¹⁵ C. C. Giurescu, *Istoria românilor* [The History of the Romanians], vol. II, ed. Dinu C. Giurescu, Bucharest, Editura AII, 2000, p. 318–319. An analysis at Alexandru Zub, *Constantin C. Giurescu: perspectivă istoriografică* [Constantin C. Giurescu: Historiographically Perspective], in *AIIAI*, 16 (1979), p. 489–500.

¹⁶ As members of the “new school”, Giurescu and Panaitescu criticized Iorga for mixing history and nationalism, but they were nationalists in their own way (Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* [The Traps of History. Romanian Intellectual Elite between 1930 and 1950], 3rd ed., Bucharest, Editura Humanitas, 2013, p. 117).

¹⁷ See Aurel Pentelescu, *Mihail Roller și stalinizarea istoriografiei române în anii postbelici* [Mihail Roller and the Stalinization of Romanian Historiography in Post-War Years], in “*Analele Sighet*”, 6 (1998), p. 588–602.

¹⁸ A list of the most significant prohibited works at Florin Müller, *Politică, ideologie și istoriografie în România anilor ’50–’60* [Politics, Ideology and Historiography in ’50s–’60s Romania], in *Istorie și societate. Culegere de studii de istorie modernă și contemporană* [History and Society. A Collection of Modern and Contemporary History Studies], eds. Constantin Bușe, Ileana Căzan, Bucharest, Editura Universității din Bucharest, 2000, p. 107–109.

¹⁹ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu* [From Răutu and Roller to Mușat and Ardeleanu], Bucharest, Editura Enciclopedică, 2007, p. 38–39, 59–60.

²⁰ Mihail Roller (1908–1958) was second in command to Leonte Răutu in the Department for Agitation and Propaganda (details in Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR* [Romanian History and Language at the Time of Gheorghiu-Dej.

Romanian history was now giving way to an internationalist approach. “Class struggle” became the social paradigm, for Antiquity and medieval or modern times alike. Social classes received vast attention, and the “under-privileged” were the main focus. The previous divisions of time were considered obsolete and arbitrary, as were the scientific methods of the historians in pre-Communist times.²¹ In this schoolbook, towns were completely relegated to a lesser role, without ever being seen as significant. On several occasions, the author admits that “foreign merchants” also settled within towns, only to claim later on that “in Moldavia, the structure of *târgs* was similar to the one in the Slavonian *knezats*”!²² The author informs us that “Stephen the Great helped the townsfolk to overcome the competition from foreign merchants” and that the town populace “fell into bondage” because of the “Turkish invaders, who sought to dictate trading relations in form and fashion.” These statements had no actual support.²³ It was no accident that towns receive no interest. Until the 17th century, historical sources do not indicate any situations which could be described as “class struggle” in the urban world, situations which would have been useful for the type of historical discourse that Roller promoted. Another reason behind his avoidance of this matter was that the bourgeoisie, the most vilified social category in the publications of the day, descended in part from medieval townspeople. It was only natural that the priorities would be describing the peasants and the upheavals they had caused, exposing the local boyars as slave drivers and incriminating Ottoman rule. His style and his arguments had a substantially ideological component, since “purging the past” was now the order of the day.

In 1955, in response to Roller’s singular schoolbook, it was decided that several teams of scholars would create a new treatise on history, meant to promote a new, official version on Romanian history. Andrei Oțetea (1894–1977) had an important role in shifting the focus on national history, by limiting and then gradually eliminating Roller’s influence on historiography.²⁴ As for medieval towns, this new volume would state:

Previous historiography – both Romanian and foreign – driven either by cosmopolitan or chauvinistic trends promoted a number of misconceptions about the initial stages of urban life in regions south and east of the Carpathians. Basing its assumptions on Miron Costin’s statement on Moldavia that ‘most of the towns were founded by Saxons,’ as well as on the role played by trade and the administration of towns by external elements, it very often looked upon our ancient urban settlements as the work of foreign, and especially German, colonists, seen as the heralds of civilisation to these parts of the world. By isolating the process of urban emergence from the general development of society, bourgeois historiography has either come to underestimate the urban factor, or to arbitrarily oppose it to the social and economic array to which it pertained.²⁵

Since sources prevented a complete rebuttal of the presence of “foreigners” in the urban centres of Principalities, the authors mentioned strike a compromise: “the

---

Memoirs of a former head of department in CC at RWP], Bucharest, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 7–12; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 23–25.

²¹ Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub comunism* [Closed Horizon. Romanian Historiography under the Communism], Iași, Editura Institutul European, 2000, p. 65–66.

²² *Istoria RPR. Manual pentru învățământul mediu* [History of the PRR. Manual for Secondary Education], ed. Mihail Roller, Bucharest, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 98.

²³ *Ibidem*, p. 126, 147.

²⁴ Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 30–35; an analysis of the contents of the treatise (volumes I–IV) and of the contributors in Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 237–271.

²⁵ *Istoria României* [History of Romania], ed. A. Oțetea, vol. II, Bucharest, Editura Academiei, 1962, p. 289.

emergence of towns in Moldavia and Wallachia is, *as everywhere*, the result of internal needs, which could have been to a certain extent catered to by foreign elements as well.” Even so, the origin of towns remained rural.²⁶ Despite all of the above, towns are not discussed in a separate chapter, but included under the topic “the development of crafts, trade, and towns.” As a social group, the townspeople are approached in eight rows, while slaves are assigned more than one page.²⁷ One paradox was that the authors had seen fit to illustrate the chapter with a beautiful image of the medieval seal of Baia, a town which had been home to a large Catholic community.²⁸ It was no accident that the chapter on towns and their economic development in the Middle Ages had been entrusted to Barbu Cămpina and M. Berza, the advocates of the new trend of interpretation in historiography that relied on dialectic materialism.²⁹

The history treatise revealed that the part played in urbanization by various groups of settlers within the Romanian Principalities did not match the ever-growing nationalist bias of the Communist Party. This is why many historians adhered to the new official doctrine, which stated that Romanian society had evolved since the oldest days (from prehistoric times!) on a path of its own. This massive turn towards a different perspective can also be linked to the dramatic changes that the Communist regime had initiated in Romania,³⁰ changes which broke with the path followed by the country in the century before. In the 19th and early 20th centuries, Romanian society had steered decisively towards Western values,³¹ so the changes brought about by Communism had to be justified both ideologically, and... historiographically. The new theories on the historical development of this area in the Middle Ages were meant to show that continuity actually existed between that period and the contemporary one. In order to bring the new interpretations in line with the Marxist paradigm, the social division of labour, the significance of crafts within towns, the “crystallization of feudal relations,” and the class struggle already mentioned were brought into focus. The urban phenomenon was seen as being a native one, subjected to only few external influences. This trend was more or less adopted by Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, Nicolae Grigoraș, Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, Mircea D. Matei, and others. We will stop at only the more prominent of them: Constantin C. Giurescu and Petre P. Panaitescu, whose opinions had the widest impact.

The Case of Constantin C. Giurescu

Until the end of the 60s, except for several town monographs, no extensive work had been published on urban centres. For most historians, research into the past history of towns was a marginal field, over which political, economic or social history had the upper hand. The first work of synthesis on towns in the principalities is *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, published by Constantin C. Giurescu in 1967. Between the two World Wars, this historian had taken a neutral stance on the role of colonists (which

²⁶ *Ibidem*, p. 289–290.

²⁷ *Ibidem*, p. 307–308.

²⁸ *Ibidem*, p. 290, fig. 90.

²⁹ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 252.

³⁰ A general approach on this topic in Dennis Deletant, *România sub regimul comunist* [Romania under the communist regime], 2nd ed., Bucharest, Editura Fundația Academia Civică, 2006.

³¹ An excellent synthesis regarding the history of the Romanians and Romania during the modern period at Keith Hitchins, *România. 1866–1947* [Romania. 1866–1947], Bucharest, Editura Humanitas, 2004.

he considered to be merchants, above all) in the development of towns.³² Giurescu had criticized Iorga for some unsubstantiated statements, and had claimed to be a supporter of critical thinking, “unburdened by politics or passion.” Even so, he did stand out early as a follower of the great scholar, by supporting ideas that linked history to nation and patriotism, and which would later foreshadow “autochtonist” theories.³³ It was no accident that he revised his own opinions after the war, and adapted his discourse and theories to the official doctrine, which claimed a local origin for urban centres within the Romanian area.

Given the large number of sources on Moldavia, Giurescu admits that a process of colonization did exist, which also involved the arrival of some Germans in the towns of the area. However, he does not agree to their role in the emergence of urban centres: “we would be wrong to ascribe to them [the Germans] the creation of the some of the oldest Moldavian towns, as well as the teaching of the urban lifestyle to Romanians.”³⁴ Towns are seen as stemming from larger villages, centres of areas where the native population was denser, and where the seats of local rulers had been located. The *târgs* related to these villages had allegedly existed “ever since the Romanian-Slavonic coexistence,” but this claim has no support other than the purely linguistic one.³⁵ The time when towns arose had predated the emergence of Moldavia as a medieval principality, a theory which is not substantiated by archaeological confirmation today.³⁶ Whereas, between the two wars, the author had acknowledged that there was no definite evidence which would indicate that the Romanians had been the majority in towns, he now claimed this as fact, by also relying on “deductive reasoning.”³⁷ This had to more probably do with the points that he had yielded to censorship and to those overseeing publications, since the author goes on to make a rather comprehensive list of the Germans, Armenians, Hungarians, and Ruthenians living in various Moldavian towns.³⁸ When discussing the legal structure, he admits that: “there is no doubt that the most powerful of all influences on customary law was the German influence.”³⁹ This was an attempt to reconcile sources with the “autochtonist” theory that had been officially promoted.

Despite all its weaknesses and ideological detours mandated by the age when it was published, Giurescu’s monograph is one of the most rigorous scientific ventures in Romanian urban history of those times. How do we explain then the compromises that this great historian had made with the new interpretations promoted by the “regulators” of Romanian history? Upon closer examination, we may notice that it was his own academic and political background that made Constantin C. Giurescu undesirable for the Communist regime. Part of the same generation as Petre P. Panaitescu and Gh. I. Brătianu (the three were born between 1898 and 1901), Giurescu became a Professor at the Faculty of Letters of the Bucharest University in 1926 at just 25 years

³² C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 299–325.

³³ Lucian Boia, *Istorie și mit*, p. 115–119.

³⁴ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea* [Marketplaces, Towns and Strongholds in Moldavia from the 10th Century to Mid 16th Century], 2nd ed., by Dinu C. Giurescu, Bucharest, Editura Enciclopedică, 1997, p. 85.

³⁵ *Ibidem*, p. 74.

³⁶ *Ibidem*, p. 70–82.

³⁷ *Ibidem*, p. 85.

³⁸ *Ibidem*, p. 82–99.

³⁹ *Ibidem*, p. 173.

old.⁴⁰ He had political sympathies which favoured Gh. I. Brătianu's liberals and he had supported (and was supported by) King Carol II. After the King's authoritarian regime came to power in 1938, Giurescu was appointed governor (*rezident regal*) for the Lower Danube County (February 1939), then Minister-Secretary of State responsible for the single party, the National Renaissance Front (September 1939). He later became a Minister of National Propaganda (from March 1940 on).⁴¹ Ousted from University⁴², he was arrested in May 1950 and was included in the so-called "officials' group," imprisoned in Sighet (where Gh. I. Brătianu passed away in 1953) for five years. Throughout this time, the new regulators of historiography labelled him a "Fascist," even though he had had nothing to do with the Legionnaires and extreme-right parties.⁴³ Following his release in 1955, he was under house arrest for several months, only to be gradually later reintegrated in the History Institute of Bucharest and in the Faculty of History.⁴⁴

Constantin C. Giurescu's compromises in historiography may probably be explained by the author's desire to publish his works and to carry out his profession as a historian.⁴⁵ Before 1947, Giurescu had gained substantial scientific acclaim, since he was a reputed figure in historical research, and his works were even successful with the wider public. His works of synthesis and his Romanian history books were published in many editions and sold well. The change brought about by the instatement of the Communist regime was dramatic for him. Between 1948 and 1957, Giurescu did not publish anything else.⁴⁶ The first step towards his rehabilitation as a historian and being accepted by the regime was taken in 1957, when he had published a valuable work which looked into an "accessible" topic, the 1835 Russian map of the Principalities.⁴⁷ In much the same way as Panaitescu, Giurescu benefitted from the relative opening (although prudent and controlled) that the Bucharest regime had shown after Stalin's death.⁴⁸ This opening had varying degrees: the regime took a harsher stance after 1958 towards the affairs of the country, so as not to allow any deviation and to appease Moscow, especially since it had withdrawn its troops from Romania.⁴⁹ These variations

⁴⁰ *Enciclopedia istoriografiei românești* [An Encyclopaedia of the Romanian Historiography], ed. Ștefan Ștefănescu, Bucharest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 156.

⁴¹ Details in Constantin C. Giurescu, *Amintiri* [Memories], ed. Dinu C. Giurescu, Bucharest, Editura All Educational, 2000, p. 272–287. Also Lucian Boia, *Capcanele istoriei*, p. 140–142, 155.

⁴² For Giurescu's situation after the war see Lucian Boia, *op. cit.*, p. 267, 285, 317.

⁴³ Mihail Roller, *Consfătuirea istoricilor din RPR* [The Meeting of the Historians from PRR], in "Studii", 6 (1953), no. 1, p. 72; Traian Udrea, *Despre unele probleme privind știința istorică în RPR* [About some issues regarding historical science in PRR], in "Studii", 8 (1955), no. 1, p. 108. See also Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România "democrat-populară"* [History and Discursive Practices in "Popular-Democratic" Romania], Bucharest, Editura Albatros, 2003, p. 74–75.

⁴⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 335; Dinu C. Giurescu, *De la Sovromconstrucții nr. 6 la Academia Română. Amintiri, mărturii* [From Sovromconstrucții no. 6 to the Romanian Academy. Memories, Testimonials], Bucharest, Editura Meronia, 2008, p. 129, 155–157, 217, 249.

⁴⁵ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 213.

⁴⁶ See *Bibliografia lucrărilor lui Constantin C. Giurescu* [The Bibliography of Constantin C. Giurescu's Works], în Constantin C. Giurescu, *Târguri*, X–XVI. One article appeared in 1955 in a journal from abroad (probably given for publication after 1955).

⁴⁷ Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835* [Romanian Principalities in the Early Nineteenth Century. Historical, Economic and Statistical Findings Based on the Russian Map of 1835], Bucharest, Editura Științifică, 1957.

⁴⁸ As the authority of Roller and his team decreased, effective measures included: the publication of new dedicated journals and the restructuring of editorial committees in the existing ones, the creation of new research institutes (such as the one of archaeology in Bucharest, 1956), re-establishing the relationships with specialized international organizations (Pavel Ţugui, *op. cit.*, p. 54–63).

⁴⁹ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 146–153.

always impacted historiography.⁵⁰ Giurescu was really accepted by the regime only after the changes which took place in its upper echelons, after 1965, when Nicolae Ceaușescu came to power and tried to separate himself from the politics promoted by the Soviet Union.⁵¹ Therefore, Romanian historiography slid on an increasingly nationalist slope, of which several historians became more accepting in the interwar period – Giurescu and Panaitescu were among them.

Târguri sau orașe și cetăți moldovene met with numerous issues before emerging in print. The author had finished it in 1964,⁵² but he had to wait for a fairly long time for the approval of authorities to publish it at the Romanian Academy Publishing House. These hesitations were not owing to the fact that this work dealt with towns in general, and its topic was, as we have shown, adapted to the tenets of the new ideology. The problem was the fact that Giurescu had also discussed towns in the territories which had, in the mean time, been annexed to the Soviet Union: Bessarabia and northern Bukovina. Sixteen of the 43 towns examined by the author were no longer part of Romania, and academic debate over them could only irritate Moscow, which feared possible territorial claims by Romania.⁵³ Another major work had been in a similar situation several years before, but one dealing with linguistics. At the end of 1955, it was discussed whether the second volume in Sextil Pușcariu's *Limba română* should be published, after having been postponed ever since 1948. The author, who had died in 1948, had been investigated by Communists and banned from publishing as 'undesirable'. This work posed issues similar to the ones raised by Giurescu's later book on towns, since it included a series of maps which indicated where Romanian was spoken and which naturally expanded over Romania's borders at that point. The risk of sparking disputes in foreign relations led to the decision being relegated to the head of state, Gheorghe Gheorghiu-Dej, which is a suggestive indication of the levels of authority required for decisions which would normally have nothing to do with politics. Authorities also saw the linguistic stake of the argument, since the USSR promoted the existence of a "Moldavian language." This volume would have provided a scientific answer to this challenge. Sextil Pușcariu's work followed a similar path to that of Giurescu's: limited circulation, destined only for specialists, and not for the general public.⁵⁴

Another question still exists: did Giurescu have the consent or the support of the cultural and political representatives of the regime in order to carry out his research? It goes without saying that this kind of subject could only be included in a research programme following prior approval, and Giurescu himself was well aware of this, especially since the topic was politically delicate. This approval must have come from above. Giurescu later became involved in an argument with the pro-Moscow historians in the Soviet Republic of Moldova (part of USSR). Soviet historiography was more and more bent on inculcating the idea of a Moldavian people and language, distinct from the Romanian people and language. For instance, A. M. Lazarev adapted some older points and, in 1974, published his work *Moldavskaja Sovetskaja Gosudarstvennost' i*

⁵⁰ Pavel Țugui, *op. cit.*, 140–155; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 137–138, 143–167.

⁵¹ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 162–179.

⁵² Initially, the work had been drafted at the History Institute of Bucharest in 1959–1960, as Giurescu himself states in a note on the first edition (Constantin C. Giurescu, *Târguri*, ed. 1967, p. 7, note 1). The work had been sent for typesetting in June 1966 (see the final note of the publishing house).

⁵³ In its final form of publication, the contents indicated that these towns were part of the Moldovan SSR, and the Ukrainian SSR (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, ed. 1967, p. 379).

⁵⁴ Abroad, the volume was first sent to the Western libraries and later on to the "friendly nations" in the Communist area (Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 209–220).

bessarabskij vopros, which, based on an abusive and biased interpretation of sources, attempted to bring historical evidence for a “Moldovan” nation.⁵⁵ Irritated, the Bucharest regime consented, inter alia, to an academic response to this pseudoscientific work, and Constantin C. Giurescu himself was tasked with this. In 1976, a publishing house used as a cover by the regime published Giurescu’s work, *Cum se falsifică istoria*, signed under Petre Moldoveanu, his pen name.⁵⁶

Nicolae Ceaușescu’s rise to power and the apparent liberalization promoted by the regime (with the apparent distancing from Soviet views) that he had applied in the first few years⁵⁷ ultimately led to the work being published. Published in 1967, the book had only a limited circulation, and was not sold in bookshops. Academics could only obtain it with prior approval at the distribution venue of the Academy Publishing House, each name being highlighted on a separate list.⁵⁸ Even so, the work became a seminal one, and is even today quoted in studies which deal with towns in medieval Moldavia.

The case of Petre P. Panaitescu

We have already mentioned that Petre P. Panaitescu displayed a dramatic change of his views on towns. In his chapter on towns in *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (1957), the author followed a neutral approach⁵⁹, for which he was rebuked shortly afterwards.⁶⁰ One decade later, Panaitescu completely shifted his theories in *Introducere la istoria culturii românești* (published posthumously, in 1969). This time, he no longer mentions communes in the principalities and settlers, but comes up with new concepts, such as the Romanian *târguri de vale* and *orașe-obștii*, which supposedly predated the emergence of the principalities. He focuses on the role of local political and economic centres entertained by the *târgs*, the *orașe-obștii* being “a specific Romanian creation, a Romanian solution in the development of urban life in medieval Europe.” The author had some trouble finding arguments in this respect, since the only self-proclaimed *obște* in the Romanian area had been the urban community from Câmpulung, Wallachia, and this happened only late, in the 17th–18th centuries. However, the author did not abandon some of the ideas stated in this earlier works: he

⁵⁵ A. M. Lazarev, *Moldavskaja Sovetskaja Gosudarstvennost' i bessarabskij vopros* [Soviet Moldovan statehood and Bessarabian question], Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1974. Before that, the same author published *Vossoedinenie moldavskogo naroda v edinnoe sovetskoe gosudarstvo* [The Reunification of the Moldovan People in a Single Soviet State], Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1965.

⁵⁶ P. Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria* [How to Falsify History], Milano, Nagard, 1976. In *Târguri sau orașe*, Giurescu asserts that the theories of F. Grecul in a work on Moldovan towns published in 1949, which claimed that “the development of Moldovan towns was based on that of Slavic towns” or that the towns borrowed structural elements from the Kievan Rus', were inaccurate. Grecul had also claimed, much in the spirit of the times, that Iorga, Ursu, Filitti and Giurescu had disseminated “reactionary theories” on “the backwardness of the Moldovan people,” statements which, according to Giurescu (who obviously felt to be the target) found no support in real life. N.A. Mohov’s similar ideas, expressed in *Istoria RSS Moldovenești* [The History of Moldovan SSR], vol. I, Chișinău, 1954, were also challenged as being “baseless” (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, ed. 1997, p. 14).

⁵⁷ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 323–324, 336–341.

⁵⁸ See the *Foreword* signed by Dinu C. Giurescu, in *Târguri sau orașe*, ed. 1997, p. II.

⁵⁹ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)* [Feudal Life in Wallachia and Moldavia, 14th–17th century], Bucharest, Editura Științifică, 1957, p. 413–444.

⁶⁰ An editorial in “Studii”, 11 (1958), no. 6, p. 16, unsigned, criticizes the authors of the work, Panaitescu included, since “in a more dire fashion [...], the role played by the masses in shaping history has been neglected” and that the authors “only mention class struggle in a short chapter counting only 13 of the 545 pages of the work.” Also, “no mention is ever made of the role played by the townspeople in creating the centralized state, a direct role, highly significant [...].”

claims the commercial factor was a reinforcing element in urban development, since foreign communities settling in towns in the principalities were seen as iconic for special relations existing between Transylvania, Wallachia and Moldavia. He does admit to the existence of Germans in towns, but continues to refer to them as “Romanian-type towns.” Finally, and surprisingly, the foundation of towns is seen as having “the cultural role of promoting social freedom.” In Panaitescu’s opinion, towns stand out as hotspots of innovation, promoting “an opening up of economic relations with Europe as a whole.” This medley of ideas, which combines faith in the “Romanian” and “rural” origin of towns with the idea of promoting “social freedom” only deepened controversies on the emergence of towns instead of laying them to rest.⁶¹ In the 60s, there was no place for Germans and foreigners in general in the emergence of towns.

We might naturally ask ourselves: what led to this dramatic change in the opinions of well-versed historian like Petre P. Panaitescu?⁶² First of all, Petre P. Panaitescu’s past was somewhat chequered. Much like his colleagues, Panaitescu asserted himself in academia relatively early as a prodigious historian and promoter of new and well-documented interpretations in Romanian historiography.⁶³ His works, published before or during the war, such as *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*,⁶⁴ *Călători poloni în țările române*,⁶⁵ but most of all the then-controversial *Mihai Viteazul*,⁶⁶ as well as *Mircea cel Bătrân*,⁶⁷ brought him vast recognition. However, his pro-Legionnaire ventures during the war mattered more once the Communists came to power. It was actually during the Legionnaire government that he had been, for a short while (Oct. 1940 – Jan. 1941), head of the “Cuvântul” newspaper and had held the office of Rector at the University of Bucharest. In November 1940, he even headed a commission that interviewed university professors and investigated over 340 members of the staff, with a good many of them being temporarily relieved for anti-Legionnaire sentiments.⁶⁸ Although he had

⁶¹ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești. Problemele istoriografiei române* [Introduction to the History of Romanian Culture. Issues of Romanian Historiography], ed. Dan Horia Mazilu, Bucharest, Editura Minerva, 2000, p. 263–275.

⁶² Panaitescu adhered to the new, Marxist-based interpretations in other studies as well. His article *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (până la mijlocul secolului al XVII-lea)* [The right of displacement of peasants in the Romanian principalities (until the middle of the seventeenth century)], in *SMIM*, 1 (1956), p. 63–122, is a good example.

⁶³ Details regarding the activity of Petre P. Panaitescu between the two world wars in Ștefan S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu, coordonate ale unei evoluții* [Petre P. Panaitescu, Coordinates of an Evolution], in *AIIAI*, 19 (1982), p. 501–515.

⁶⁴ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* [The Polish influence in the work and personality of chroniclers Grigore Ureche and Miron Costin], Bucharest, 1925.

⁶⁵ Idem, *Călători poloni în țările române* [Polish Travellers in the Romanian Principalities], Bucharest, 1930.

⁶⁶ Idem, *Mihai Viteazul* [Michael the Brave], Bucharest, 1936. One of the reasons for the controversy was the somewhat harsh response given by Nicolae Iorga to the opinions expressed by Panaitescu in this volume, opinions which refuted the Michael the Brave’s princely origins (Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 510–514).

⁶⁷ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân* [Mircea the Old], Bucharest, 1944.

⁶⁸ Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, p. 300–303; Constantin Petculescu, *Mișcarea legionară. Mit și realitate* [Legionnaire Movement. Myth and Reality], Bucharest, Editura Noua Alternativă, 1997, p. 191; other details in Pavel Țugui, *File de istorie culturală. Fapte, confruntări, documente* [Pages of Cultural History. Facts, confrontations, documents], Bucharest, Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2009, p. 531–533; also, Lucian Boia, *op. cit.*, p. 182–193, 210. As the year 1940 drew to an end, Panaitescu was involved in another controversy. After Nicolae Iorga was assassinated (November 27, 1940), Panaitescu,

been accused of participation in the acts of the Legionnaire regime, he was acquitted in June 1941. Between December 1942 and March 1943 he was interned in the camp at Târgu Jiu, then relocated to Goștinari – Ilfov under house arrest.⁶⁹ In December 1944, he was discharged from his position at the University. We will not find him later on, in 1948, among the members of the “new” Romanian Academy (which he had joined when he was 34), cleansed of all “hostile elements.” His activity continued intermittently throughout the 50s at the History Institute of Bucharest, a time when his presence in the academia was discreet.⁷⁰ In 1952, Panaitescu was warned by Mihail Roller on the contents of his writings (he published under the pen name of Al. Grecu).⁷¹ Roller, as mentor and censor of the new historiography regulated by the Communist regime, attempted and even managed for a short while to impose his view on history. Panaitescu was at first more reluctant, so he had great difficulty in publishing his works in the years to come, even under a pen name; in 1956, he was even arrested for conspiring to overthrow the state.⁷²

Without any memoirs in which Panaitescu himself would provide a consistent explanation for the choices he had made throughout his lifetime,⁷³ we would find it hard to provide a certain reason which would shed light on his crossing over into the Marxist camp. The historian probably attempted to obtain the consent of the regime in order to keep his freedom and to be allowed to write. This is how we believe Mihail Roller’s influence on him may be explained: he played on his fears of the reprisals that his Legionnaire past might have incited. Inter alia, Roller used Panaitescu to transcribe and publish medieval documents in a collection that he had supervised, without however mentioning the other scholars involved on its title page.⁷⁴ His fear of jail probably had another major role in his decision.⁷⁵ The hindrances to his research, the inability to use the name he had made for himself between the two wars, the fear of not falling victim to a new ideologically-based cleansing, all these led him to gradually embrace the new ideology which dominated historiography. He surrendered his previous beliefs and one can even see him accept the new Marxist principles.⁷⁶ This transformation was also motivated by Panaitescu’s philosophy. Even before the Communist regime was instated, he had revealed himself as a supporter of historical materialism, with a focus on economic determinism.⁷⁷

---

then a rector, refused to fly the black mourning flag, and only later consented to this (opinions in Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 518–519).

⁶⁹ Ioan Opriș, *Cercuri culturale disidente* [Dissident Cultural Circles], Bucharest, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 161; Lucian Boia, *op. cit.*, p. 211.

⁷⁰ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 518–519.

⁷¹ Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 64–65.

⁷² Details regarding the investigation from 1956 (as well as the one in 1941, after the Legionnaire government), in Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 48–56.

⁷³ Fragments from Petre P. Panaitescu’s diary were published in 1974, but they only include testimonies from his youth, before the 30s (Petre P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921–1927)* [Pages of Diary, 1921–1927], ed. Silvia Panaitescu, Cluj, Editura Dacia, 1974).

⁷⁴ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 249–250; also p. 169–171, 214. The collection mentioned is *DIR*, where the names of those actually contributing, Panaitescu included, is not mentioned.

⁷⁵ Unlike other historians of his time (Giurescu and Brătianu, but others as well), Panaitescu managed to avoid being imprisoned for a larger period of time. Lucian Boia thinks that his knowledge of Old Slavonic saved Panaitescu from prison, as he indirectly became part of Roller’s effort of rewriting the Romanian history (Lucian Boia, *op. cit.*, p. 331).

⁷⁶ Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 106.

⁷⁷ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 515–517. Andrei Oțetea would note, in the speech occasioned by Panaitescu’s demise, that his approach to historical materialism “simplified [for Panaitescu] the crossing from economical determinism to Marxism, in the most complex and genuine sense of the word” (Andrei Oțetea, *P. P. Panaitescu*, in “Studii”, 21 (1968), no. 1, p. 213).

More paradoxical is the relationship between Panaitescu and Giurescu, who stood together in historiography, but fell apart because of politics. According to Giurescu's memoirs, in 1938, Petre P. Panaitescu was on a list of those entertaining pro-Legionnaire views, which were to be interned in the camp at Miercurea Ciuc by a decision of the Minister of the Interior, Armand Călinescu; Constantin C. Giurescu was among those who intervened in his favour. Instead, two years later, in November 1940, the cleansing commission at the University of Bucharest, headed by the Panaitescu, now a rector, decided among others to eliminate Giurescu from the university, since Legionnaires disapproved strongly of him.⁷⁸ In the 50s, both found themselves in the same boat, being marginalized by the Communist regime, later restored to their standing by the same regime.

The 70s were lacking in urban history research. Petre P. Panaitescu died in 1967, and Giurescu followed ten years later. At the end of their careers, both had been restored to fairly good positions. Giurescu was even accepted into the Romanian Academy (1974), and the regime allowed him to publish new works of synthesis on Romanian history, as well as works aimed at familiarizing foreigners with it.⁷⁹ In his last few publications, the historian seems reconciled with the state of events, even accepting of the changes in the past decades.⁸⁰

*

The interpretations of various authors were strongly influenced by the times in which they lived and the ideologies they lived under.⁸¹ Before World War II, when Romanian historiography had a more solid connection to the European one, the view that gave great credit to Germans in the urbanization process had gained ground, thanks to major representatives such as Iorga or Brătianu. However, a trend that supported a "local path" in the development of towns had also begun to gain popularity, and Giurescu was its advocate. This interpretation may be explained by taking into account the decades that followed the year 1918, after Greater Romania emerged and the country sought to establish an identity within the new European background. The Communists' rise to power also led to a single ideology being enforced, which determined dramatic changes in historiography. The historians had limited freedom of movement, and historical creations had to be regulated by the authorities. The "autochtonist" current suited the regulators of historiography, especially since the regime was seeking for a way of its own to evolve in the Eastern bloc, but this time from a different perspective. The connection to European historiography was missing, however, and this led to a relative isolation of Romanian historiography, with effects visible to this day.

⁷⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 302–303; Ioan Oprea, *op. cit.*, p. 172; Lucian Boia, *op. cit.*, p. 188–189 (officially, the commission decided to move Giurescu to a different institution, without naming it).

⁷⁹ For example: Constantin C. Giurescu, *Transylvania in the History of the Romanian People*, Bucharest, Editura Meridiane, 1968; *The Making of the Romanian National Unitary State*, Bucharest, Editura Meridiane, 1975; *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucharest, Editura Meridiane, 1972; *Geschichte der Stadt Bukarest*, Bukarest, Sport- und Touristikverlag, 1976.

⁸⁰ See Al. Zub, *Orizont închis...*, p. 81. As regards C. C. Giurescu's coming to the terms with the new situation, see his work co-authored by Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi* [The History of Romanians from Ancient Times until Today], Bucharest, Editura Albatros, 1971, which includes subchapters on the creation and the activity of the Communist Party (p. 621–629) and "Romania during the Socialist construction" (p. 661–692).

⁸¹ Lucian Boia, *Istorie și mit*, p. 111–114, 121.

THE EMERGENCE OF THE MEDIEVAL TOWNS IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES.
ROMANIAN HISTORIOGRAPHY OF THE TWENTIETH CENTURY
(Summary)

Keywords: historiography, urbanization, ideology, medieval towns, Romania.

This study shows how and why the interpretations of various historians from Romania were influenced by the times in which they lived and the ideologies they lived under. Before World War II, the Romanian historiography had a solid connection to the European one. In that period, the view that gave great credit to Germans in the urbanization process gained ground, thanks to major scholars such as Nicolae Iorga or Gheorghe I. Brătianu. However, a trend that supported a “local path” in the development of towns had also begun to gain popularity, with Constantin C. Giurescu as its advocate. This interpretation may be explained by taking into account the decades that followed the year 1918, after Greater Romania emerged and the country sought to establish an identity within the new European background. The Communists’ rise to power also led to a single ideology being enforced, which determined dramatic changes in historiography. The historians had limited freedom of movement, and historical creations had to be regulated by the authorities. The “autochtonist” current suited the regulators of historiography, especially since the regime was seeking for a way of its own to evolve in the Eastern bloc, but this time from a different perspective.

LIVIU CÎMPEANU*

**CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR
MOLDO-POLONO-OTOMANE ÎN PERIOADA 1485–1497,
DUPĂ UN NOU IZVOR ISTORIC:
JURNALUL CAMPANIEI CAVALERILOR TEUTONI ÎN POLONIA ȘI
MOLDOVA LA 1497, SCRIS DE LIBORIUS NACKER**

Istoria relațiilor moldo-polono-otomane din perioada 1485–1497 a fost tratată temeinic de către istoriografia română recentă¹. Totuși, puținătatea izvoarelor istorice a permis doar reconstituirea incompletă, lacunară a complexelor realități politice, diplomatice și militare dintre Moldova, Polonia și Imperiul Otoman, în perioada amintită. Un izvor istoric, mai puțin cunoscut și niciodată valorificat în deplinătatea lui, vine să lămurească anumite aspecte ale relațiilor moldo-polono-otomane în ultimele două decenii ale secolului XV. Este vorba despre Jurnalul oficial al Cavalerilor Teutoni din timpul campaniei „antiotomane” de la 1497, scris de Liborius Nacker, secretatul general al Ordinului Teuton, pe durata desfășurării ostilităților. Deși edit², acest text a fost folosit în istoriografia română ca un izvor secundar, complementar la izvoarele moldovenești sau polone privitoare la evenimentele militare din Moldova anului 1497³.

---

* Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

¹ Ultimul stadiu al cercetărilor sintetizat în: Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni lauda maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 225–248, 257–295, 309–343; și studiile speciale Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea. Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, Putna, 2004, p. 440–457 (studiu publicat prima dată în *AIIAI*, XX, 1983, p. 257–267); Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrîi Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 459–495 (publicat prima dată în *Rsl*, XVII, 1970, 525–553; reluat în idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 224–261); Ștefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 497–516 (publicat prima dată în *RdI*, 35, 1982, nr. 7, p. 807–821); Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 517–554, mai ales p. 540–554 (publicat prima dată în *RdI*, 35, 1982, nr. 5–6, p. 607–638; reluat în idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, p. 139–178); Șerban Papacostea, *Telurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497): un nou izvor*, în idem, *Evul Mediu Românesc. Realități politice și curente spirituale*, p. 262–269; Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998, p. 102–107; Tahsin Gemil, *România și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991, p. 151–156; Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, București, 1985, p. 78–92; Gheorghe Duzinchevici, *Războiul moldo-polon din anul 1497. Critica izvoarelor*, în *SMIM*, vol. VIII, 1975, p. 10–61.

² *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. V, Leipzig, 1874, p. 289–314 și semnalat în registru în *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars I. Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbrieftarchiv*, vol. II, 1455–1510, ed. Erich Joachim, Göttingen, 1950, nr. 17998/1497.

³ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 173–174; idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ed. de lux, adnotată, București, 1904, p. 231; Eduard Fischer, *Bătălia din Codrîi Cosminului*.

De aceea, în paginile următoare ne propunem să valorificăm și să analizăm critic informațiile despre legăturile moldo-polono-otomane din perioada 1485–1497, cuprinse în acest izvor istoric.

Ordinul Teuton din Prusia a devenit vasalul Poloniei în urma celui de-al doilea Tratat de Pace de la Torun (1466), semnat de cele două puteri după un război de 13 ani. Ca vasal al Poloniei, Ordinul a trebuit să adune o oaste care să-l însoțească pe regele polon Jan Olbracht în campania „antiotomană”, desfășurată în vara-toamna anului 1497, menită să elibereze cetățile Chilia și Cetatea Albă din mâinile turcilor. Oastea Ordinului Teuton, gata de luptă, a pornit din capitala Prusiei, Königsberg/Kaliningrad, la 1 iulie 1497, sub comanda Marelui Maestru Johann von Thieffen. Liborius Nacker, secretarul general al Ordinului Teuton, a consemnat itinerariul urmat de Teutoni în vara anului 1497, de la Königsberg/Kaliningrad în Prusia Teutonă, prin Mazovia și Rusia Roșie, până la Halici (1–22 iulie 1497), precum și evenimentele din perioada în care oastea Ordinului Teuton, din poruncă regală, a stat în tabără pe câmpul din fața Haliciului (22 iulie – 17 august 1497). Din cauza condițiilor precare din tabăra militară, Marele Maestru al Ordinului, Johann von Thieffen, s-a îmbolnăvit de dizenterie, fiind silit să se retragă cu câțiva însoțitori la Liov și să lase oastea să meargă mai departe în tabăra regală din Moldova, sub comanda comturului de Osterrode⁴. Printre însoțitorii Marelui Maestru s-a numărat și L. Nacker, care nu a mai consemnat faptele contingentului teuton trimis în Moldova, alături de oastea regelui Jan Olbracht, ci a notat, pe scurt, ultimele zile ale Marelui Maestru și sfârșitul acestuia la Liov (25 august 1497), precum și ducerea trupului său neînsuflit la Königsberg/Kaliningrad. L. Nacker a consemnat în Jurnalul de Campanie câteva informații deosebit de interesante despre relațiile lui Ștefan cel Mare cu Polonia și cu Imperiul Otoman din deceniul de dinaintea evenimentelor de la 1497, informații pe care o să le analizăm în aceste pagini.

Textul Jurnalului de Campanie scris de Liborius Nacker, secretarul general al Ordinului Teuton, în vara anului 1497, s-a păstrat prin intermediul a două copii contemporane (din 1497 sau 1498), pe care le-am aflat în primăvara anului 2012 la Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, în fondul Staatsarchiv Königsberg, Ordensbriefarchiv (OBA), cota nr. 17998/1–2. Prima copie este scrisă jumătate în limba germană și jumătate în limba latină, iar cea de-a doua este scrisă integral în limba germană. Autorul acestor rânduri a alcătuit, în baza celor două variante

---

Războiul dintre Ștefan cel Mare și regele polon Ioan Albert în anul 1497, București, 1904, p. 13; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 132, 142–144, 151, 153; idem, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei dela 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 209, 213, 217, 224, 245, 246 (cit. în continuare: I. Ursu, *Ștefan cel Mare*); Valeria Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 180; Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504). Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 238, 253–254; Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare* [București, 1970], p. 224; Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, p. 239; idem, *Telurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497): un nou izvor*, în *ibidem*, p. 265, nota 11; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 275, 276, 280, 326, 334.

⁴ Ordinul Teuton avea stăpâniri în spațiul mediteranean, în Imperiul Romano-German și, mai ales, în Prusia și Livonia, la Baltica. Nucleul Ordinului era Prusia (de la începutul secolului XIV), teritoriul acesteia (ca de altfel toate teritoriile Ordinului) era împărțit în mai multe comanderii, în germană *Balleien*, în fruntea cărora era câte un comtur. Comanderiile principale din Prusia erau, în a doua jumătate a secolului XV, cele de Osterrode (pol. Ostroda, astăzi în voievodatul Mazovia din N-E Poloniei) și Holland (ținut aparținător astăzi tot de voievodatul Mazovia, din Polonia). Prin urmare, comturii principali ai Ordinului erau cei de Osterrode și Holland, ambii însoțindu-l pe Marele Maestru, în calitate de locotenenți, în timpul campaniei din 1497. Pentru organizarea ordinului, vezi Klaus Milizer, *Die Geschichte des Deutschen Ordens* [Stuttgart, 2005], p. 201.

ale textului, o ediție critică, ce cuprinde și o traducere integrală a textului în limba română, precum și o anexă documentară cu documente contemporane complementare, găsite în același fond arhivistic. Pregătind această ediție⁵, am constatat că informațiile privitoare la relațiile moldo-polono-otomane dintre anii 1485 și 1497 merită să fie valorificate separat și analizate critic prin confruntarea lor cu alte izvoare ale vremii și cu literatura de specialitate. În cele ce urmează, o să analizăm informațiile amintite în ordinea cronologică a evenimentelor istorice și nu în ordinea expunerii lor de către L. Nacker, după cum o să poată constata cititorul, urmărind paginile manuscrisului indicate în aparatul critic.

La data de 18 august 1497, L. Nacker consemna în Jurnalul de Campanie o adevărată lecție de istorie recentă, pe care un bătrân nobil polon le-a povestit-o Teutonilor care îl însoțeau pe Marele Maestru, bolnav, de la Halici la Liov. Bătrânul nobil le-a dezvăluit fără ocolișuri că oastea regelui se îndrepta nu doar împotriva turcilor, ci și împotriva voievodului moldovean, care era vasalul regelui Poloniei. Bătrânul nobil polon susținea că înțelegerea (= contractul de vasalitate) dintre rege și voievod s-ar fi făcut la intervențiile reginei, căreia voievodul Moldovei i-a trimis daruri în mai multe rânduri.

Deși era vasalul regelui Poloniei, povestește bătrânul nobil, voievodul moldovean a trebuit să se închine turcilor în urmă cu treizeci de ani (sic!), din cauza nepăsării răposatului rege Cazimir al IV-lea. Căci, dacă voievodul ar fi fost ajutat de către regele Poloniei, ar fi făcut față turcilor. Cum solicitările sale de ajutor nu au avut niciun efect la regele Poloniei, voievodul a trebuit să se supună turcilor și să le plătească tribut. Nobilul polon le-a evocat Teutonilor și urmarea acestei închinări: voievodul Moldovei s-a gândit la o cale de a-și plăti tributul pe spezele regelui Poloniei, din vina căruia a trebuit să se supună turcilor. Măsura luată a fost angajarea mercenarului Muha și a cetei sale de tătari, care au început incursiunile anuale asupra voievodatului polon al Rusiei Roșii. În continuare, este expus efectul devastator al acestor incursiuni și reacțiile Poloniei: prințul moștenitor, Jan Olbracht, a inspectat de mai multe ori ținuturile devastate de Muha și de tâlharii săi și l-a îndemnat pe tatăl său, Cazimir al IV-lea, să ia măsuri. Regele însă, având înțelegere cu voievodul Moldovei, nu a luat nicio măsură. După moartea sa (1492), nici „regele actual”, adică Jan Olbracht, nu a luat măsuri, târăgânând lucrurile vreme de cinci ani, până la organizarea campaniei din 1497⁶.

⁵ În momentul redactării acestui studiu (octombrie 2014), ediția anunțată este în proporție de 70% gata.

⁶ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, în fondul Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), cota nr. 17998/2, p. 21–22 (varianta A, germană-latină, a Jurnalului de Campanie): *regia maiestas hunc infinitum populum non solum contra turcum (sic!) sed propter Walachum waiwodam expugnare. Qui licet est regi omagialis vel deinde ex negligencia defuncti regis Polonie a triginta annos effectus est Thurco tributarius. Quidem si per regem fuisset defensus et manutentus sicut rex tenebatur Thurco bene exitisset. Cum autem Walachus regem defunctum pro auxilio et defensione implorasset videns nichil proficere cogitavit modum quo tributum Thurco ex terris regis et non suis persolveretur cum rex sue destructionis causa esset assumpsit ad se in stipendatium quendam Ruthenum nomine Mucha ex hic strennuum in armis Thartaros in auxilium habuit et Russiam atque Podoliam terram fertilissimam devastavit rapinas fecit et tam quovis anno depopulando depredando et dampna inferendo acquisit ut tributum Walachus turco ex subditis regis solvit. Adeo excellenter istas terras annihilavit ut magni domini qui multa bona, equos se et spadones (sic!) septingentos pecora boves et oves habuerunt et reputati fuerunt haec exterminatur mendicare coguntur qui vivunt et non interfecti fuerunt./ Retulit quod iste modernus adolescente aliquotiens ductus fuisset ad conspiciendum Podoliam et Russiam per Walachum et eius campiductorem Mucha desolatam ut inducetur partem ad defensionem earundem terrarum et resistendum Walacho. Pater autem ut fertur suasu reginae qui cum Walacho intelligentiam habere et inimicitiam placari dicebat dissimulavit. Quo defuncto, iste modernus rex usque in quintum annum distulit...* (ms. cit. în continuare: varianta A); Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbrief-

După cum se poate vedea, textul conține mai multe elemente de analizat. În primul rând, bătrânul nobil se referea la jurământul de vasalitate depus de Ștefan cel Mare în fața regelui Cazimir al IV-lea, la Colomeea, în septembrie 1485⁷. Textul conține un amănunt care merită reținut datorită caracterului său inedit: înțelegerea dintre rege și voievod s-a făcut din sfatul reginei, căreia voievodul i-a trimis mai înainte multe daruri⁸. Totuși, naratorul arăta că știe doar din auzite (*alsz man spricht, alsz man sagete*), despre legătura diplomatică dintre regina Poloniei, Elizabeta de Austria, și voievodul Moldovei. Ce stă în spatele acestui detaliu interesant nu se poate spune în stagiul actual al cercetărilor, documente noi din arhivele Poloniei putând aduce noi informații în acest sens.

În continuare, bătrânul le-a vorbit Teutonilor despre insuficiența și ineficiența ajutorului militar pe care voievodul l-a primit de la regele Poloniei⁹, fapt ce l-a determinat pe voievodul Moldovei să se supună turcilor, ceea ce s-ar fi petrecut cu treizeci de ani (sic!) în urmă¹⁰. Istoriografia recentă a stabilit că această închinare a avut loc în 1486¹¹, de aceea ne întrebăm dacă nu cumva în original era *tredecim*, devenit în variantele păstrate *triginta*, respectiv *dreyszig*¹².

Pacea încheiată de voievodul Moldovei cu Înalta Poartă în 1486 pare să fi avut urmări imediate: Caspar Weinreich, cronicarul orașului Danzig/Gdansk, de obicei foarte bine informat, consemnează la anul 1487 că regele Poloniei a primit din partea papei o scrisoare de indulgență (*ablas*) pentru acei ce ar porni împotriva turcilor. Indulgența papală a ajuns la Danzig/Gdansk în vara acelui an, după ce fusese anunțată public deja

---

archiv (OBA), nr. 17998/1, p. 26 (varianta B, germană, a Jurnalului de Campanie): *Ko[nigliche] Ma[jestät] hat disz vncellige folk nicht alleyne widder den Türken, sunder den walachisschen woiwoden zcu vertreiben; wie wol der ist des koniges geholdigter ydoch, vmbe vorsewmlikeit willen des aldenn* [loc gol în ms., completat apud varianta A: *defuncti regis Polonie*] *ist her vor dreyszig jaren den Thurken czinszhafftig wurden: so der were von dem konige beschirmt vnnd gehanthabet, hette dem Thurken wol widerstanden. So aber der Walach den versturben konigk vmb hulff vnnd erschirmung gebeten vnnd gesehen das her verlaszen wart, gedochte her uff weiszze vnnd wege wie her den czinsz vsz den landen des koniges vnnd nicht vsz synem landen dem Thürken bezalte, nach deme der konigk eyn vrsach were seins verterbens; nam uff eynen Rewszzen zcu Soldener mit namen Mucha, der was gestrenge im harnisch, im kriege vnnd hatte zcu hulffe die Tattern; vnnd verwüste die allerfruchtbarsten Lande, die Padolie vnnd Rewszzen Land, nam alle Jar zouil [= so viel] roub von volke, von fihe, pferdenn vnnd gütern, groszenn schadenn thunde, dauon der Walach dem Turken seynen czinsz geben mochte; hot die lande zo verterbet das grosze hernn, die vil güter gehabt habenn, an pferden, an walachenn sebenhundert, achthundert kü[e], ochszenn, schaffe, grosz geacht woren, seyn hewte verderbet, das sie muszen betteln gehen; die noch leben vnnd nicht erslagen seyn, haben nichts. Item der selbige Edelman sprach: Dieszer konigk ist in der jogunt eczlich mal gefurt in die Padolie vnnd Rewszenn zsu besehen die Lande, wie durch den Walachen vnd seynen Hefe]r Greffenn Mucha verheret vnnd verwüstet seyn, vff das her den vater in leiten möchte die Lande zcu beschirmen vnnd widderstandt thun dem Walachenn. Der vater ader, alsz man spricht, durch Rath der Konigynne, mit der der Walach eyn vorstentnisz hatte, vnnd ir, alsz man sagete, vil goben sante vorhieng vnnd liesz es also gescheen. Nach des tode, dieszer konigk hot fünff jar verczogen [...]* (ms. cit. în continuare: varianta B).

⁷ Eveniment analizat de Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea. Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 440–457.

⁸ Varianta A, p. 22: *Pater [Joanni Alberti] autem ut fertur suasu reginae qui cum Walacho intelligentiam habere et inimicitiam placari dicebat dissimulavit*; Varianta B, p. 26: *Der vater [des Königs] ader, alsz man spricht, durch Rath der Konigynne, mit der der Walach eyn vorstentnisz hatte, vnnd ir, alsz man sagete, vil goben sante vorhieng vnnd liesz es also gescheen*.

⁹ Cf. Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrîi Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 471.

¹⁰ Vezi trimiterile și citatele de la nota 6.

¹¹ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 497–516. Fapt remarcabil că, deja la 1925, istoricul I. Ursu a determinat data împăcării lui Ștefan cel Mare cu turcii *ante* 1492, când plata tributului poate fi constatată în documente (vezi I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 207–210).

¹² Varianta A, p. 21; varianta B, p. 26.

în 25 martie, și avea putere asupra întregii lumi (catolice) timp de trei ani, perioadă în care au fost abrogate toate celelalte indulgențe. Astfel, regele Poloniei a adunat o oaste puternică, peste care l-a numit comandant (*heergrefe*) pe fiul său *Hans Albrecht* (sic!), oaste pe care a trimis-o în Moldova împotriva turcilor și a tătarilor. Bătălia dintre oastea lui *Hans Albrecht* (sic!) și puternica oaste a turcilor s-a dat în 8 septembrie 1487, Dumnezeu dăruind victoria creștinilor. După prima bătălie, în care au pierdut 5.000 de oameni, turcii au primit ajutoare și s-au regrupat dând o nouă bătălie cu creștinii, care obțineau iarăși victoria, pierzând doar 50 de oameni. Turcii au pierdut 1.500, fără răniți, iar pe căpetenia tătarilor, a cărui frate murise în luptă, l-au capturat și l-au omorât în captivitate¹³. Din păcate, această știre, altminteri necunoscută în istoriografia română¹⁴, nu este confirmată de izvoarele epocii. Totuși, cronicarul Caspar Weinreich a fost în general bine informat și a consemnat clar și obiectiv evenimentele militare din Moldova, desfășurate în toamna anului 1485¹⁵, și complexa situație politico-diplomatică din anul 1490 (vezi *infra*!). C. Weinreich insistă asupra indulgenței papale, ajunsă și în orașul său în vara anului 1487, și arată clar că bătălia dintre contingentul polon și oastea turco-tătară s-a dat pe teritoriul Moldovei (= *mitte in die Walachey*), consemnând și data exactă a acesteia: 8 septembrie 1487. Aceste aspecte conferă veridicitate informației, pe care o putem interpreta, deocamdată, doar ca o reacție a Poloniei la pacea moldo-otomană din 1486, reacție pregătită înainte de 25 martie 1487, când indulgența pentru cei ce urmau să plece la lupta cu turcii a fost anunțată public la Danzig/Gdansk.

Dacă aceste informații sunt reale, ele sunt completate de textul lui Liborius Nacker, care consemna, din povestirea bătrânului nobil polon, urmarea închinării față de turci: voievodul Moldovei a chibzuit asupra unei căi de a-și plăti tributul pe spezele regelui Poloniei, pe care îl considera vinovat pentru nenorocirea sa și pentru închinarea față de Înalta Poartă. Măsura luată a fost angajarea mercenarului Muha și a cetei sale de tătari, care au început incursiunile asupra voievodatului polon al Rusiei Roșii (ca reacție la prezumtiva campanie a prințului polon Jan Olbracht, din 1487?). Textul lui

¹³ Caspar Weinreichs Danziger Chronik, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, Tomus II, continet: *Chronicon Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480–1535*, Cracoviae, 1874, p. 292–293: [Anno 1487] *Item als den der her konig erworben hatte vom heiligen vatter dem bapst ablas gegen die Turken, disz ablas kwam diesen sommer ken Dantzke und ging uber alle die welt zu staende 3 yor langk, und woren alle ander ablasz derweil nidergelegt de poena et culpa. Item so reidede auch der her konig stark in die Walachei gegen die Turken und machte seinen son, den Hertzog Hans Albrecht zu einem heergrefen und sante im vil volks mitte in die Walachey [= Moldova] gegen die Turken und Tatern. Item anno 1487 auf nativitatiss Mariae [8 septembrie], do kwemen uber die Turken und begegneten her Hans Albrechten mit grossen volk, so das sie miteinander troffen, und Got gab den christen, das die Turken auf die flucht kwemen, und ir wol 5000// todt blieben, so das sich die christen wider noch irer wagenborg goben. In dem kwam den Turken noch ein heer. Do wanten die christen noch wider sie und troffen noch eins, so das Got den christen half, das die Turken flohen und ir bey 1500, ane die die in den todt gewundet und in dem wildnisse todt blieben. Und der christen in den beiden schlagen blieben todt bei 50 man, do war ein rittermessiger man mitte; und von den Tatern war ir oberster her gefangen und sein bruder war todtgeslagen, und der gefangen war, den liesz auch hertzog Albrecht toden [...].*

¹⁴ V. Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, p. 80–81: menționează pregătiri militare polone, începute în decembrie 1486 și o confruntare a oștii prințului Jan Olbracht cu tătarii în Podolia, dar consideră că proiectul campaniei antiotomane a fost abandonat. C. Weinreich menționează însă, fără echivoc, două confruntări polono-otomane „în mijlocul Valahiei”, adică pe teritoriul Moldovei. Informația lui C. Weinreich pare confirmată, destul de vag, de o cronică polonă a Moldovei, scrisă pe la începutul secolului al XVIII: „Cazimir trimise în 1489 pe fiul său Ioan Albert împotriva lor [a turcilor și tătarilor din Moldova, care organizau raiduri asupra Poloniei de sud], această expediție a fost destul de norocoasă” (vezi *Cronica Moldovei de la Cracovia*, ed. Constantin Rezachevici, București, 2006, p. 146). În ciuda inconsecvenței cronologice, acest izvor pare că se referă la evenimentul consemnat de C. Weinreich.

¹⁵ Caspar Weinreichs Danziger Chronik, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, Tomus II, p. 290–291.

Liborius Nacker ne oferă informații noi asupra lui Muha și a acțiunilor sale. Astfel, aflăm despre originea rosenă a lui Muha (*quendam Ruthenum, eynen Rewszén*) și despre strășnicia lui în luptă (*strennuum in armis, was gestrenge im harnisch, im kriege*). Apoi, ne este relevat statutul său față de Ștefan cel Mare: Muha era un mercenar de-al voievodului (*in stipendiatium [...] habuit, nam uff [...] zcu Soldener*), fiind unul dintre comandanții săi de oaste (*campiductor, He[e]r Greffe*), fapt confirmat și de cronica moldo-germană, care face referire la Muha¹⁶. Astfel, expresia din letopisețul mănăstirii Hustânscaia, „Muha, un oarecare moldovean răsculat”¹⁷, trebuie înțeleasă ca „un supus al voievodului Moldovei, răsculat față de stăpânitorul de drept (divin), regele Poloniei”, și nu un tribun al poporului rutean răzvrătit, sprijinit de voievodul Moldovei doar de dragul luptei antifeudale, interpretare forțată a istoriografiei anilor 1950¹⁸.

În ceea ce privește incursiunile devastatoare ale lui Muha și ale cetei sale de tâlhari¹⁹, relatarea consemnată de L. Nacker arată că ele s-au desfășurat mai mulți ani la rând (*quovis anno, alle Jar*). În text există și un indiciu cronologic pentru datarea raidurilor lui Muha: inspecțiile făcute de prințul moștenitor Jan Olbracht în teritoriile devastate, înainte de moartea tatălui său, regele Cazimir al IV-lea, pe care l-a îndemnat să ia măsuri. Așadar, raidurile lui Muha au avut loc înainte de 1492, datarea lor putând fi făcută cu ajutorul cronicii moldo-germane: prima incursiune a fost la doi ani după bătălia de la Șcheia (1486), așadar în 1488²⁰. Începând cu acest an, Muha și ceata sa de tătari, la care s-au alăturat și țărani roseni răsculați²¹, au întreprins o serie de raiduri până în anul 1491, când a fost învins de voievodul Rusiei Roșii²². Scăpat de pe câmpul de luptă, Muha a fugit cu puțini însoțitori la turcii de la Cetatea Albă, însă a fost interceptat și capturat de oamenii voievodului Moldovei și întemnițat la Suceava²³. După un an de captivitate, Muha a fost trimis iarăși în Galiția și Rusia Roșie, însă a fost înfrânt și capturat de poloni, sfârșindu-și viața în captivitate la Cracovia²⁴. Această datare a evenimentelor corespunde cu relatarea bătrânului nobil polon, consemnată de L. Nacker, care plasează acțiunile lui Muha în timpul lui Cazimir al IV-lea, *ante* 1492.

În continuare, L. Nacker a consemnat sfârșitul relatării bătrânului nobil polon: regele Jan Olbracht a organizat campania din 1497 la îndemnul arhiepiscopului de Liov, Andrei de Roza Boryszewski, și de alți nobili din Rusia Roșie, care au avut de pățimit de pe urma acțiunilor dușmănoase ale voievodului Moldovei și ale căpitanilor săi. Mai mult, naratorul a parafrazat răspunsul dat de Ștefan cel Mare solului polon, și anume că recunoaște jurământul de credință depus în fața răposatului rege, dar că acesta din urmă

¹⁶ Ion Const. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942, p. 51–52, 68–69, se referă la Muha ca la *eynen herfejn*, adică un nobil, *in extenso* un boier, comandant de oaste, după cum îl traduce și editorul textului (cit. în continuare: I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*).

¹⁷ Letopisețul de la mănăstirea Hustânscaia consemnează la anul 1491: „Muha, un oarecare moldovean răsculat, a adunat alți răsculați de același fel, în număr de zece mii, și cu ei a venit în Pocuția, prădând; a fost înfrânt de ai noștri, încât abia a putut să scape singur, iar alții au fugit. Nu după mult timp, el însuși a fost prins și a murit în temniță la Cracovia” (vezi *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, Putna, 2004, p. 224; textul slav în *Scriptores Rerum Polonicarum*, Tomus II, p. 303).

¹⁸ Valeria Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 180–181. Critica acestei interpretări la Șt. S. Gorovei, M. M. Szekely, *Princeps omni lauda maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 275–276.

¹⁹ *Ibidem*, p. 274–282 (capitolul *Acțiunea lui Muha*).

²⁰ I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, p. 51, 68.

²¹ Letopisețul mănăstirii Hustânscaia, cit. mai sus, la nota 17.

²² *Ibidem*; I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, p. 51, 68.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Șt. S. Gorovei, M. M. Szekely, *Princeps omni lauda maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 280–281.

nu a reacționat la solicitările sale repetate de ajutor și că l-a lăsat de izbeliște, fiind nevoit să se supună turcilor. Aici consemnează L. Nacker celebra și plastică expresie a voievodului moldovean potrivit căreia a aruncat un os între doi câini pentru a se sfâșia cu dinții pentru el, urmând ca învingătorul să devină stăpânul său²⁵. Naratorul încheie apoteotic, sugerând că vina devastării Rusiei Roșii, dar și a campaniei din 1497 o poartă chiar regii Poloniei, Cazimir al IV-lea și fiul său Jan Olbracht²⁶.

În istoriografie este cunoscută evoluția relațiilor moldo-polone din perioada 1485–1497: de la colaborarea militară moldo-polonă din toamna anului 1485, s-a ajuns, în anul următor, la o răcire și chiar la o încordare a relațiilor dintre Moldova și Polonia, nu doar ca un rezultat al lipsei de sprijin militar suficient din partea lui Cazimir al IV-lea, ci și din cauza eforturilor depuse de Polonia pentru încheierea păcii cu Imperiul Otoman²⁷. Efectul imediat al pasivității regelui Poloniei a fost, așa cum consemna și L. Nacker, închinarea lui Ștefan cel Mare față de Înalta Poartă, în 1486²⁸. Pe de altă parte, începând cu 1488, voievodul Moldovei a inițiat incursiunile lui Muha și ale tătarilor săi, probabil ca răspuns la o campanie militară obscură, pe care prințul polon Jan Olbracht pare să o fi întreprins în Moldova în toamna anului 1487, împotriva noilor aliați turco-tătari ai lui Ștefan cel Mare (C. Weinreich, vezi *supra*!). Aceste incursiuni ale lui Muha au deteriorat și mai tare legăturile moldo-polone, pentru ca, în cele din urmă, să izbucnească un război adevărat. Aceasta s-a întâmplat după ce Ștefan cel Mare a obținut de la papă anularea jurământului de vasalitate prestat la Colomeea în septembrie 1485, în fața lui Cazimir al IV-lea și a prestat un nou jurământ de vasalitate, de data aceasta față de Matia Corvinul, regele Ungariei (1489)²⁹. La

²⁵ Despre elocvența lui Ștefan cel Mare, vezi Maria Magdalena Szekely, *Dixit waywoda*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 104–116.

²⁶ Varianta A, p. 22 (în continuarea pasajului citat mai sus, în extenso): ... *reverendi domini archiepiscopi Leopoliensis domini de Rosa et aliorum Russie magnatibus et praelatis citatus et inductus maximum cumulavit exercitum ex regno Polonie ex Prusia, Mazovia, Russia et stipendarios et Silesia circa centum et viginti equos praeter alios stipendarios. Item dixit idem terrigena quod Walachus dedit oratoribus videlicet domino episcopo sene Pzrimszliensi et suis consociis responsum Fateor regi defuncto omagium fecisse tanquam protectori meo quem ad defensionem sepissime impulsam ne tributarius Turco fiamus. Sed me reliquit indefensum quare coactus sum tributarius fieri thurcis (sic!). Sed vero proteci inter duos canes os pro quo videbo mutuo pugnare quis praevaleret erit dominus meus. Unde si originalis devastacionis terrarum et palatum Walachie debite consideretur faciliter videtur iudicium cuius negligencia propria omnia ista perpetrata sunt [...]; Varianta B, p. 26–27 (în continuarea pasajului citat mai sus, în extenso): ... *nu aber durch den heren Ertzbischoff de Rosa Leopoliens. vñnd andere Rewssche heren gefordert, hot diesz grosze folk versammelt vsz Polan, Prwszen, Mazaw, Slesien vñnd anderswo etc.// Item derselbige alde Edelmann sagte mehr wie der Walach des koniges sendeboten, nemlich dem aldenn Herren Bisschoue Pzrimszliensis vñnd den andern mitgesanten eyñ sulch antwort gegeben hette: Ich bekenne das ich dem versturbenn konige geholdiget habe, alsz meynem beschirmer den offmals vñmb schutcz vñnd Hulff habe angelanget das ich nicht dem Thürken czinszhafftig wurde, sunder hot mich verlaszenn vñnd nicht beschirmet; bin also geczwungenn, das ich czinszhafft dem Thurken würdenn bin. Nun aber habe ich eyñnen knochen gewurffen zcwusschenn czwene hunde, sollen sich dorum beissen. Ich will sehen welcher oberleyt, der sall meyn herr seyn. Hirumb, so die orsprünglich vrsach verwüstungen der Lande Rewszen vñnd Padolie, auch des Walachen entschuldigungne recht wirt vermerckt vñnd angesehen, kan man leichtlich vernemen, usz wes versemmissz diesze dingk gescheen seyn [...].**

²⁷ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 471–472; idem, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *ibidem*, p. 544–545; Ștefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, în *ibidem*, p. 510–511.

²⁸ *Ibidem*, p. 511–514.

²⁹ Situație expusă limpede și obiectiv de cronicarul orașului Danzig/Gdansk, C. Weinreich: *Item diesen winter [1489–1490] kam die zeitunge ken Torn, das der Walache [Ștefan cel Mare] wer von des hern konigs gnaden getreten und dem konig con Ungern geschworen, und den eid, er dem konige von Polen geschworen*

moartea lui Matia Corvinul, voievodul Moldovei s-a implicat în conflictul de succesiune pentru coroana Sfântului Ștefan, sprijinindu-l pe Vladislav Jagiello, regele Boemiei, în detrimentul lui Jan Olbracht, viitorul rege al Poloniei. Această situație a sporit tensiunea dintre Moldova și Polonia pentru ca, în 1490, să izbucnească războiul. Ștefan cel Mare a organizat o serie de campanii militare pentru recuperarea Pocuției³⁰, campanii care s-au desfășurat în paralel cu acțiunile de jaf și distrugere ale lui Muha și ale tătarilor săi. Acțiunile militare au fost dublate de cele diplomatice, care au avut ca rezultat încheierea unei alianțe cu tătarii, cu Lituania și cu cnezatul Moscovei, alianță funcțională până în momentul conflictului moldo-polon din 1497³¹. În momentul izbucnirii acestui conflict, Ștefan cel Mare era aliat cu Ungaria, Imperiul Otoman, tătarii, moscoviții și lituanienii.

După cum bine subliniază L. Nacker, Jan Olbracht a târâgănat reacția față de acțiunile dușmănoase ale voievodului Moldovei timp de cinci ani de la încoronarea sa (1492), așadar până la 1497. În această perioadă s-au desfășurat tratativele de la Levocea, între frații Jagielloni, în cadrul cărora s-a făcut planul de înlocuire a lui Ștefan cel Mare cu Sigismund Jagiello, singurul dintre frații Jagielloni fără o situație demnă de starea sa³². De altfel, acest lucru a fost consemnat și de către L. Nacker, la 26 august 1497: într-o discuție aprinsă cu un nobil polonez, cronicarul i-a arătat acestuia că Ordinul Teuton, ca vasal al regelui Poloniei, a pornit la luptă împotriva turcilor dar, până în acel moment, nu a întâlnit nici un turc. L. Nacker i-a aruncat nobilului polon că, potrivit unui raport trimis din Polonia la regele Ungariei³³, dublat de unele zvonuri, intenția lui Jan Olbracht nu era de a lupta contra turcilor, ci de a-l alunga pe *Stephanus*, voievodul român, pentru a-l pune în domnia Moldovei pe fratele său, Sigismundus³⁴.

hatte, dar hatte in der bapst dorvon entbunden; da die Polen kunden im kein beistandt thuen gegen die Tater und Turken, so sie im gelobet hatten. So logen die Tater und Turken 30 meil von Lublin im winter wol mit 100 tausent man 4 meil von Lutzk, und niemandt gegen sie zog aus Polen etc. (vezi Caspar Weinreichs Danziger Chronik, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, Tomus II, p. 297).

³⁰ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrîi Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 472–477; idem, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *ibidem*, p. 547–548; Șt. S. Gorovei, M. M. Szekely, *Principes omni lauda maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 238–248, 257–264, 271–274.

³¹ *ibidem*, p. 282–290, 309–315; Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504). Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 247–257.

³² Șt. S. Gorovei, M. M. Szekely, *Principes omni lauda maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 291–295; eveniment analizat de I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 219.

³³ Este vorba despre *Instrucțiunile date de regele Ioan Albert trimișilor săi la regele Vladislav al Ungariei*, în Eduard Fischer, *Bătălia din Codrîi Cozminului. Războiul dintre Ștefan cel Mare și regele polon Ioan Albert în anul 1497*, București, 1904, Anexa, p. 54–55 (text latin), 61–62 (traducerea românească) (cit. în continuare: E. Fischer, *Bătălia din Codrîi Cozminului*).

³⁴ Varianta A, p. 26: *Et se recte pensetur acta principem defunctum qui sue non pepercit senectuti volens satisfacere nedum paci perpetue sed etiam institutioni ordinis ac voluntati regie se ad tanta discrimina viarum dedit cum suis circa quadringentis equis expensis ordinis nullo honore a suffragio regio sentiens contra thurcos (sic!) anhelabat bellare qui admodum rex cum dolose legacionibus suis fecit citare sed nullus est visus thurcus. Walachum Waiwodam Stephanum de regimine suo expellere et fratrem suum ducem Sigismundum mititur et intendit in dominium Walachie locare etc.*; Varianta B, p. 31–32: *Item wann man recht wil merkenn vnnd betrachten was von den fromen versturbenn furstenn gescheen ist, der nicht geschonnet hot seins alders sunder wolde gnugk thun nicht alleyn dem Ewigenn Friedenn sondern auch dem orden, der uff die vngloubiben zcu bestreiten gestift ist, hot sich zcu sulcher sweren ferlichenn reiszenn gegeben mit vil nach IIII C. Reiszigenn pferdenn, fuszknachten vnnd wagenn, uff des ordens vnkost, kein hulff ader Ere erzeigung des koniges gefulet, wedir die Thurken czu stritenn hot geeylet vnnd sich gantz dorczu gegeben, wie ine der konigk durch seyne betrigliche botschafft dorczu gefordert, aber seyn gnad keynen Thurk gesehenn./ Des koniges meynunge vnnd fürnehmen was, nach gemeinen gerüchte, der seinen Stephanum der Walachisschen woivoden zcu vertreibenn vnnd seinen bruder, herczogk Sigmundt, in die herschafft zcu setzen, wie wol sich des der konigk gegenn seynen bruder, deme von Ungern, durch sein botschafft wil entschuldigen [...].* Informația se regăsește textual într-o scrisoare latină anonimă, expediată din

Într-adevăr, se pare că Teutonii au aflat destul de târziu adevăratul scop al campaniei polone din 1497: abia în consemnarea din 9 august, textul lui L. Nacker pare a sugera că Teutonii au prins de veste despre intențiile secrete ale regelui Jan Olbracht. Consiliul de război al Teutonilor îi transmitea voievodului Rusiei Roșii, Stanislaus de Chodcza, că ei au pornit la luptă împotriva necredincioșilor turci și tătari și împotriva nimănui altcuiva³⁵. Aceasta ar putea fi o aluzie la voievodul Moldovei. Altminteri, L. Nacker consemnează literal scopul real al campaniei abia la 18 august, când a înregistrat relatarea sus-menționată a bătrânului nobil polon despre istoria recentă a relațiilor moldo-polone.

În intervalul 22 iulie – 17 august 1497, timp în care oastea teutonă a stat în tabără pe câmpia din fața Haliciului, secretarul general al Ordinului Teuton a consemnat știrile politice care au ajuns în tabăra teutonă, precum și zvonuri despre acțiunile comune moldo-turco-tătare. Concret, la 2 august 1497, L. Nacker scria despre veștile aduse de negustorul liovean Merten Wasserbrot și de cei doi companioni ai săi, care se întorseseră de curând din Moldova, unde fuseseră cu negustoria lor. Aceștia le-au spus Teutonilor că solia regelui Poloniei, compusă din episcopul *Przimisziennsis* și din încă doi domni poloni, s-a întors cu bine de la voievodul moldovean, care le-a dat daruri bogate, iar împreună cu ei venise și solia lui Ștefan. Aceasta era compusă din trei domni (= boieri) moldoveni, solul principal fiind cancelarul (= logofătul) Moldovei, care în urmă cu patru săptămâni revenise dintr-o solie la sultan. Scopul soliei moldovenești a fost detensionarea relațiilor dintre voievod și rege³⁶.

Solia trimisă de regele Poloniei în Moldova la 1497 este atestată de izvoarele polone, care arată că solul principal a fost Matei de Loncza, episcopul Cameniței³⁷. În

---

Königsberg/Kaliningrad la 22 septembrie 1497, adresată cel mai probabil unui cleric (vezi Ș. Papacostea, *Țelurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497): un nou izvor*, în idem, *Evul Mediu Românesc. Realități politice și curente spirituale*, p. 265).

³⁵ Varianta A, p. 15: ... *Communicentur agenda capitaneo Halicziensi supremo autem regni consiliario et principi qui senectute sue et thesauro ordinis non pepercit sed ad significacionem regis sponte et cum magna affectione bellandi contra thurcos seu tartaros (sic!) infideles et nullos alios invitatus venit et reselire (sic!) quavis infirmitate praeventus minime optat [...]; varianta B, p. 18–19: ... Wart beslossen, das man dem hernn Stanislaw Haliczky sulde furgeben, wie der Hoewirdige furst vnd des Reichs oberster Rath seins alders vnnd des ordens gelt vnnd gut nicht gespart vnd uff erforderunge Ko. Ma. williglich vnd mit groszer begir wedir die vngloubige Turken vnnd Tattern vnd sunst widder nymands ander// zcu fechten alhir komen ist, vnd wie wol her swach vnnd krank ist, doch der wille guth etc.*

³⁶ Varianta A, p. 12–13: *Item vff den abendt am mitwoch [2 august] kwam eyn Burger vsz der Lemberg mit namen gnant Merten [loc gol în ms., completat apud varianta B, p. 15: Wasserbrot] selb dritte czu vns in die wagenburgk, den wir wol kanten, eyn redelich man, mit seynem sone vnnd noch eynen kouffmanne, woren in der Walachey gewesenn nach irem kouffmanschatcz, sagten vnns warhafftig, des herren konigk Botschaft, der Bisschoff Przimisziennsis mit czwen polnisschenn Herren, qweme wol// vnnd reichlich begobet von dem walachschenn woiwodenn, vnnd mit ime seyn Cantzler, der mechtig vnnd in vier wochenn bey dem Turkisschenn kayszer gewesenn war, vnnd czwene Herren vnnd Rethe des woiwodenn; [Diese] hetten mittell begrieffenn, do durch diese vnaynkeit czu gutenn standt komenn mochte [...]; varianta B, p. 15: *Item auff denn abent am mittewoch [2 august] kwam eyynn Burger aus der Lemberg mit namen genant Merten Wasserbrot selb dratte czu vnns inn dy wagenburgk, den wir woll kanten, eyynn redelich man mit seynem sone vnnd noch eynem kawffmanne, woren in der Walachey gewesenn nach irem kawffmanschatcz, sagetenn vnns warhafftig, des herren konigk Botschaft, der Bisschoff Przimisziennsis mit tzwen Polnisschenn Herren, qweme woll vnnd reichlich [begobet, completat apud varianta A, p. 13] von dem walachschenn woiwodenn vnnd mit [ime, completat apud varianta A, p. 13] seynn Cantzler, der mechtig vnnd in vire wochenn bey dem Turkisschenn kayszer gewesenn ware, vnnd tzwene Herren vnnd Rethe des woiwodenn, hettenn mittell begrieffenn, do durch diese vneyneikeit tzu guttenn Standt komenn mochte [...].**

³⁷ Despre solia lui Matei de Loncza, episcopul Cameniței, despre care vorbește cronicarul Miechowski, vezi Șt. S. Gorovei, M. M. Szekely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 320, nota 337. La întoarcere, solii l-au întâlnit pe rege în orașul Przemysl, de unde probabil confuzia lui L. Nacker.

ceea ce-l privește pe mai-marele soliei moldovenești, acesta este nimeni altul decât logofătul Ion Tăutu, iar ceilalți sunt colegii săi din sfatul domnesc. Misiunile diplomatice îndeplinite în Polonia de Ion Tăutu și de alți boieri din sfatul domnesc al Moldovei sunt atestate de izvoarele narative moldovenești³⁸.

Știrile aduse de Merten Wasserbrot în tabăra teutonilor, la 2 august 1497, cuprind un detaliu inedit: cancelarul voievodului Moldovei (= logofătul Tăutu), om strașnic (*mechtigk*)³⁹, se întorsese în urmă cu patru săptămâni (*in vire wochenn*) dintr-o misiune diplomatică la împăratul turcesc. Soliile dintre Moldova și Înalta Poartă sunt atestate documentar încă din 1496⁴⁰, iar misiunea logofătului Tăutu se desfășurase, potrivit textului lui L. Nacker, înainte de 2 iulie 1497, așadar în prima jumătate a anului. Scopul soliei a fost, fără îndoială, plata tributului⁴¹ și perfectarea condițiilor de colaborare militară moldo-otomano-tătară, în vara anului 1497. Că a fost așa o demonstrează însăși evenimentele din vara anului 1497, consemnate de secretarul general al Ordinului Teuton: înainte de 4 august 1497 (data la care a înregistrat prima dată evenimentele), turcii au devastat orașul Colomeea și încă un oraș (Snyaitin?) de la granița Poloniei cu Moldova⁴². Deși L. Nacker consemnează această știre încă de două ori⁴³, ea a fost

³⁸ *Letopisețul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române publicate de Ioan Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 20: *Și atunci domnul voievod a trimis întru întâmpinarea craiului leșesc numit Albert pe solul său, jupan Isac vistiernicul, cu multe și mari daruri. Și craiul a primit darurile cu bunăvoință și a slobozit cu cinste și în pace pe sol la domnul Ștefan voievod și iarăși i-a spus cu înșelăciune că merge împotriva turcilor. Și de asemenea și craiul a trimis pe solii săi la Ștefan voievod. Domnul voievod i-a ospătat bine și i-a slobozit cu cinste la ale lor [...]. Și iarăși, tot pentru vorbele acelea înșelătoare ale lor, domnul Ștefan voievod a mai trimis soli la crat, pe boierii lui credincioși, jupan Tăutul logofăt și jupan Isac vistiernic, cu daruri multe și mari [...]* (cit. în continuare: *Cronicile slavo-române*). Cf. și de izvoarele otomane, vezi T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, p. 155.

³⁹ *Mechtigk* (rom. = „strașnic”) este un atribut pe care autorul îl folosește exclusiv în cazul marilor nobilimi (de exemplu, pentru voievodul Rusiei Roșii, Stanislaus de Chodcza), fapt ce relevă clar statutul înalt deținut de dregătorul moldovean, asimilat cu marea nobilime din regatul Poloniei.

⁴⁰ Solii lui Ștefan cel Mare, Giurgea vornicul și Matiaș diacul, trimiși la marele duce al Lituaniei, Alexandru, îi comunicau acestuia că: *domnul nostru [...] a trimis cu o mare solie la împăratul turcesc pe dumnealui logofătul său și pe alți boieri*, insistând că, dacă vrea să încheie o alianță cu stăpânul lor, să-i dea acestuia de veste în cel mult patru săptămâni, pentru a putea întoarce solia (ceea ce înseamnă că solia era deja pe drum), vezi Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 399; cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 300.

⁴¹ *Ibidem*, p. 209: Sanuto reproduce în *Diarii III* o scrisoare pe care Baiazid al II-lea i-a adresat-o lui Ștefan cel Mare la 1500: *Întotdeauna până acuma tu mi-ai trimis tributul amintit, chiar mai înainte de a se împlini termenul de plată (sempre fino presente, avanti che fusse compi il termine, tu mandavi ditto carazo).*

⁴² Varianta A, p. 13: *Item es was auch den freitag zcuvoeren [4 august] die Rede, wie die Turken des koniges Stadt an der walachischen grentz legende, mit namen genant Colomey vszgebrant vnnd noch eyne Stadt, VII meyllen von Halitz gelegen; die warheit zcu erfaren Her Halitz (sic!) seynn kuntschaffter hette vszgesant etc. Intelligendo veritatem [...]*; varianta B, p. 16: *Item es was auch denn Freytagk zcuvoeren [4 august] eyn Rede, wy die Turckenn des koniges Stadt ann der walachischenn grentz legende, mit namenn genannt Colomey aus gebrant vnnd [noch, lipsă în ms., completat apud varianta A, p. 13] eynne Stadt, VII meyllenn vonn Halitz gelegen; die warheit zcu erfaren her Halitz (sic!) seynn kuntschaff[t]er hatte ausz gesant [...]*.

⁴³ Prima mențiune în varianta A, p. 14: la 8 august 1497, Teutonii au primit o scrisoare regală din care au înțeles, în primul rând, dezacordul episcopului de Liov cu șederea lor pe domeniile sale, iar *alia non causa quare optabant loci mutationem et ultra aquam descensum propter famam qui uexant adducta fuit per combustes in civitate Colomea quod multitudo Thurcorum congregata esset quae civitas a Halitz tunc decem distat miliaribus et in una nocte possent dominium domini Halitzky attingere et dampna inferre ut Turcis exinde terror et suis subsidio et tuicione etc.*; iar în varianta B, p. 17: *Die ander zache, das sie vns gerne obir das wasser gehabt hetten vmb des gerichtes willen das warhaftiglich gen Halitz was komen, durch die verbranten zcu Calomey, wie eyne grosze versammelte der Turkenn aldo versamelt vnd nicht weiter den X meilen von Halitz legenn, vnd mochten in eyner nacht des Halitzkyn Herschafft angreifen vnd beschedigenn, uff das wir den Turken weren eyn erschrecknisz vnnd im zcu hulff qwemen.* A doua mențiune în varianta A, p. 16: în 9 august 1497, voievodul Rusiei Roșii, Stanislaus de Chodcza, a mers în tabăra Teutonilor și le-a dus mai multe vești, printre care și

vehement contestată⁴⁴ ori de-a dreptul omisă⁴⁵ în istoriografia românească. Cei care au negat veridicitatea acestei informații nu au observat că L. Nacker a menționat-o de trei ori, arătând explicit că, după ce au ajuns primele vești despre arderea Colomeei de către turci, la 4 august, voievodul Rusiei Roșii, Stanislaus de Chodcza, și-a trimis exploratorii care i-au adus confirmarea certă (*pro vero/eyne warheti*). Voievodul Rusiei Roșii le-a comunicat Teutonilor această știre în 9 august. Mai mult decât atât, secretarul general al Ordinului Teuton arată clar și răspicat că știrea a fost adusă la Halici de către cei care își pierduseră bunurile în incendiul de la Colomeea (*per combustes in civitate Colomea/durch die verbranten zcu Calomey*).

Arderea Colomeei nu este decât un episod din colaborarea moldo-turco-tătărară din vara-toamna anului 1497, episod confirmat de solia trimisă de Jan Olbracht la fratele său Vladislav, regele Ungariei⁴⁶. Mai mult, letopisețul slavon scris la Curtea lui Ștefan cel Mare, din îndemnul și sub supravegherea voievodului, confirmă colaborarea militară moldo-turcă din anul 1497⁴⁷. Însă nu doar orașele și ținuturile din Podolia și Rusia Roșie s-au aflat în colimatorul lui Ștefan cel Mare. Însăși oastea Ordinului Teuton, care se deplasa prin Mazovia și Rusia Roșie, era ținută sub observație de iscoadele lui Ștefan cel Mare. Pe la 18 iulie, când oastea teutonă a trecut de Liov și s-a apropiat de orașelul Kuyschnitz, L. Nacker a consemnat prezența suspectă a unui român, care a furat calul preotului din orașelul amintit⁴⁸. În schimb, la 31 iulie, L. Nacker a înregistrat în Jurnalul său că a fost prins un român care se apropiase pe furiș de tabăra Teutonilor, pentru a le iscodi puterea (*macht*). Cetățenii din Halici l-au dus pe românul prins la castelul din Halici, la voievodul Rusiei Roșii, însă acesta l-a cruțat⁴⁹. Jurnalul de

aceasta: *Item dum perferebat pro vero per thurcos civitatem Colomey combustam et depopulatam. In numero mille et quingentis quos insecuti fuissent et septingenti regis stipendatii et thurcos devictos optingentes occidissent ceteros fugatos propter nimium polonorum clamorem quasi non fecisset omnes prostrati fuissent*; varianta B, p. 19: *Item Her Stenczill sagte mehr vor eyne warheit wie die stadt Colomey von den Türken were vszgebrant vnnd das folk wegg gefürt. Den weren des koniges folk seben hundirt nachgefolget vnd der Thurken, der XV C. gewest weren, hetten VII C. erslagenn vnnd niddergeleget vnnd die andernn weren geflogenn vmb des geschreies willen der Polan, so sie das nicht gethan hetten, sie gar erslagen. Caruit omnino veritate*.

⁴⁴ Gh. Duzinchevici, *Războiul moldo-polon din anul 1497. Critica izvoarelor*, în SMIM, vol. VIII, 1975, p. 14–15: autorul citează Jurnalul lui L. Nacker din *Script. Rer. Puss.*, V, dar a preluat *tale quale* interpretarea sursei de I. Ursu în lucrarea *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 142–143. Acest autor a citit în grabă sau nu a înțeles ultimul pasaj citat *in extenso* în nota precedentă, considerând că sintagma *caruit omnino veritate* se referă la întreg pasajul. O lectură atentă arată că pasajul conține două elemente de interes: primul, arderea Colomeei de către turci, despre care specifică literal că era *pro vero/eyne warheti* și, al doilea, învingerea turcilor de către un contingent polon, care i-ar fi înspăimântat pe turci cu strigătul de luptă *clamor/geschrei*. *Caruit omnino veritate* se referă la cel de-al doilea element al textului.

⁴⁵ Șt. S. Gorovei, M. M. Szekeley, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 319–340 (capitolul *Lupta din Codrîi Cozminului*).

⁴⁶ Instrucțiunile date de regele Ioan Albert trimișilor săi la regele Vladislav al Ungariei, în E. Fischer, *Bătălia din Codrîi Cozminului*, Anexa, p. 54–55 (text latin), 61–62 (traducerea românească). Solii poloni îi comunicau regelui Ungariei că detașamentul românesc i-a salvat chiar pe turci și pe tătari de la dezastru. Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 14–15, nega fără niciun temei veridicitatea informațiilor din textul acestei solii, sprijinindu-se pe textul lui L. Nacker (pe care nu l-a citit)! În baza celor arătate mai sus, considerăm că Jurnalul Teutonilor este fără echivoc și că textul soliei lui Jan Olbracht către fratele său Vladislav este confirmat și completat de L. Nacker.

⁴⁷ Letopisețul anonim al Moldovei, în *Cronicile slavo-române*, p. 21.

⁴⁸ Varianta A, p. 9: *eyn Stetlyn Kuyschnicz, do dem pfarrer das pferdt eyn walach gestolenn wart*; varianta B, p. 9: *eyn Stetlynn Kuyschnitz, do dem Pfarrer das pferdt eynn walach gestolenn wardt*.

⁴⁹ Varianta A, p. 12: *Item am montage vor Petri ad vincula[ta] [31 iulie] wart eyn walache uff das Slos gen Halitz gefangen, der vnnsen heer beslichen vnnd die macht verspeet hatte. Die burger zcu Halitz habenn ine geborget bisz an iren herrenn Stenczil Haliczky etc.*; varianta B, p. 14: *Item am Montagk vor Petri ad vinculata [31 iulie] wart eynn woloche auff das schlos gen Halitz gefangen, der vnnsen heere beschlichen vnnd dy macht verspeet hatte Die burger zcu Halitz habenn inn geborget bisz ann iren herrenn Stenntzell Haliczky etc.*

Campanie al Teutonilor, din 1497, este încă o dovadă a eficacității rețelei de spioni și observatori aflați în serviciul lui Ștefan cel Mare⁵⁰. Prin urmare, domnul Moldovei a aflat cu mult înaintea datei de 31 iulie 1497 despre mișcările oastei Teutonilor, timp în care și-a mobilizat iscoadele pentru a le afla puterea (în text: *macht*).

Din păcate, L. Nacker nu a mai apucat să descrie în Jurnalul său evenimentele militare din Moldova, deoarece, așa cum arătam mai sus, l-a însoțit pe Marele Maestru, Johann v. Thieffen, la Liov. După moartea Marelui Maestru (25 august 1497), L. Nacker a însoțit alaiul mortuar, care a plecat din Liov în 28 august. În drumul spre Königsberg/Kaliningrad, descris pe scurt de L. Nacker în Jurnal, cei câțiva însoțitori ai defunctului au întâlnit lângă Lublin detașamentul ducelui de Mazovia, Conrad al III-lea, care mergea târăgănat în urma oastei lui Jan Olbracht, pentru a face joncțiunea cu aceasta. Cele două căpetenii ale contingentului mazovian, Bernhardt și Drawschitz, le-au explicat celor câțiva Cavaleri Teutoni că întârzie intenționat, din porunca stăpânului lor, care se afla în relații încordate cu regele Poloniei⁵¹. Mazurii întâlniți de Teutoni lângă Lublin, după 28 august 1497, au fost chiar detașamentul de călăreți distrus de oastea vornicului Boldur la Lențești, în 29 octombrie, despre care vorbește autorul Letopisețului anonim al Moldovei⁵² și Bernard Wapowski⁵³. Jurnalul lui L. Nacker oferă câteva informații inedite despre acest corp de oaste mazovian, despre care altminteri nu se știe nimic, și anume: numele comandanților și motivul întârzierii – situația tensionată dintre ducele Mazoviei și regele Poloniei. De asemenea, L. Nacker vorbește și despre numărul efectivelor contingentului mazovian: mai multe sute de oameni (*etzlich hundred mannen*), confirmându-l astfel pe Wapowski, care consemna șase sute de oameni (*sexcentos Masovitarum*)⁵⁴. Aceștia au fost copleșiți și învinși de cei 3.000 de oameni ai vornicului Sima Boldur.

Ca epilog al Jurnalului, L. Nacker expune pe scurt evenimentele militare din Moldova, din toamna anului 1497, anunțând un raport al regelui Poloniei, trimis fratelui său Vladislav al II-lea al Ungariei, raport pe care copiii celor două variante păstrate nu l-au mai inclus în scrierile lor. L. Nacker arată că nu știe exact ce s-a întâmplat în Moldova, dar că reproduce informația din raportul amintit, pe care o completează cu lista cavalerilor și a oamenilor de ispravă care, împreună cu slujitorii lor, au pierit în timpul campaniei⁵⁵. Secretarul general al Ordinului Teuton consemnează corect data

⁵⁰ Spioni de-ai voievodului moldovean sunt atestați în contextul evenimentelor din 1497 și de Bernard Wapowski. Vezi *Scriptores Rerum Polonicarum*, Tomus II, p. 25: Ștefan, palatinul Moldovei, a aflat despre schimbarea traseului oastei regale *per exploratores*. Voievodul îi supraveghea și pe aliați și pe inamici, iscoadele sale din Țara Românească și din Imperiul Otoman fiind atestate încă din 1496: solii voievodului trimiși la marele duce al Lituaniei, menționați mai sus, la nota 40, arătau că: *în zilele acestea, unii oameni ai domnului nostru s-au întors din Țara Turcească, iar alții din Țara Românească, și au istorisit domnului nostru ce-au auzit pe acolo...* (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 399).

⁵¹ Sfârșitul Jurnalului de Campanie lipsește în *variana A*, care înregistrează pe scurt moartea Marelui Maestru și ducerea trupului său neînsuflețit la Königsberg/Kaliningrad. *Variana B*, p. 33: *Item so wir Loblyn vor bey czogenn, funden die Mazer mit etzlich hundred mannen, Jre hauptlewe mit namen Bernhardt vnnd Drawschitz bey vnns waren vnnd sagten sie wolden, vsz beuelh Herczogk Conrads, gemach zehen vnnd nicht eylen vnnd wol czu rechter zeit komen.*

⁵² Letopisețul anonim al Moldovei, în *Cronicile slavo-române*, p. 21.

⁵³ *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480–1535*, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, Tomus II, p. 31–32.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁵ Acest sfârșit lipsește în *variana A*; *variana B*, p. 33: *Item wie der konigk von Polan mit dem groszenn Folke in der Walachey gehandelt vnnd was her furgenomen hot, kan ich nicht beschreibenn, sunder alhir folgt nach eyn abschrift seiner botschafft an den konigk von Vngern, seynen bruder, gesant, dorusz seyne meynunge wirt verstandenn. Ob es sich also begebenn hot, weisz ich nicht. Aber disz ist war: das die*

hecatombeii din Codrii Cosminului, 26 octombrie, și momentele principale ale evenimentului: în retragerea din Moldova, oastea regelui a fost nimicită de moldoveni, turci și unguri, astfel încât marea majoritate a oștenilor au fost uciși și capturați, împreună cu carele lor de bagaje. Regele, care călărea în avangardă cu polonii săi, nu a putut sări în ajutorul celor din ariergardă, care au fost măcelăriți cu toții. La sfârșit, L. Nacker a înregistrat numele Cavalerilor Teutoni și a vasalilor Marelui Maestru care au rămas pe câmpul de luptă, împreună cu slujitorii lor.

*

*   *

Credem că în paginile de mai sus am demonstrat, destul de convingător, importanța Jurnalului scris de L. Nacker pentru reconstituirea legăturilor dintre Moldova, Polonia și Imperiul Otoman în perioada 1485–1497. Implicarea reginei Poloniei în încheierea contractului de vasalitate de la Colomeea (1485), cauza deteriorării relațiilor moldo-polone și începutul subsecvent al ostilităților, acțiunile mercenarului rosen Muha, precum și detalii despre legăturile moldo-otomane din prima jumătate a anului 1497 sunt doar câteva dintre noutățile pe care le relevă acest izvor istoric.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF MOLDO-POLISH-OTTOMAN RELATIONS
BETWEEN 1485–1497, FOLLOWING A NEW HISTORICAL SOURCE:
DIARY OF THE TEUTONIC KNIGHTS IN 1497 POLAND AND MOLDAVIA,
WRITTEN BY LIBORIUS NACKER
(Summary)

Keywords: The Teutonic Knights, Liborius Nacker, Poland, Jan Olbracht, Moldavia, Stephan the Great, chancellor Tăutu, Codrii Cozminului, Mazovians.

The history of the political, diplomatic and military relations between Moldavia, Poland and the Ottoman Empire in the period 1485–1497, are quite well-known in the Romanian historiography, as far as there are evidences on this theme. Unfortunately there are very few historical sources regarding this major subject from the medieval history of the Moldavian principality, that is why the events and realities of the mentioned period of time were incomplete and lacunar reconstituted. Thus, every new historical source is welcomed, so I propose to put to the good use of the Romanian historiography a new account: the Diary of the Teutonic Knights written during their “antiottoman” campaign in Poland and Moldavia (1497), by the secretary of the Order, Liborius Nacker. Besides the concrete informations about the army of the Teutonic Order, L. Nacker recorded some very interesting data on the historical circumstances of the campaign: the role of the Polish queen, Anne of Austria, in signing the Polish-Moldavian alliance in 1485, the cause of the degradation of these alliance and the new alliance of the Moldavian prince, Stephan the Great with the Ottoman Empire, the raids of prince Stephan’s mercenary Muha and his Tatar raiders in Poland, and aspects of the Moldavian-Ottoman diplomatic relations in the first half of 1497 are only a few new aspects of the mentioned source.

---

herrenn vnnd guten lewte, zouil [so viel] der widder vsz der Walachey, die der Herr Hoemeister dem konige sante, komen sein, der nicht vil ist warlich gesagt, vnnd an Jren wunden, pferdenn vnnd habe wol die warheit erschnen: am Donnerstage vor Simonis et Jude [26 octombrie] im vszczoge vsz der Walachey, des koniges folk Deutsche dienstlewte, hoffgesinde, Mazerer, Slesier vnnd die unsern eyne grosze menige, von den Walachen, Thurken vnnd Ungern sein nedirgeleget, das meiste teyl erslagen vnnd gefangenn, alle ire wagenn vnnd was doruff geweszenn ist, verloren haben; der konigk zzuforderst jm czoge mit den seynen Polan, hat die hindersten nicht mögen rettenn. Item diesze sein erslagen vnnd vszbliebenn von guten lewten [urmează numele cavalerilor căzuți] etclicher hermn vnd dyner knechte vnnd zzuforderst die waynknecht, die des meisten teils in die fütterunge wurden erslagen etc.

CĂTĂLINA CHELCU*

**MĂRTURII DESPRE PEDEPSIREA
CELOR CE „S-AU FĂCUT CĂTANE”
ÎN DOMNIA LUI MIHAI RACOVÎȚĂ****

Cronicile moldovene relatează, pe larg, evenimentele de la sfârșitul anului 1716 și începutul celui următor, în legătură cu încercarea imperialilor și stăruința boierilor potrivnici turcilor de a scoate țara de sub influența Porții. Acordarea preferențială a dregătoriilor în folosul rudelor și apropiaților domnului Moldovei, Mihai Racoviță, – „trecând cu vederea pe unii, care se cădea să aibă și ei boierie și care erau batjocoriți de rudele lui”¹ –, a dus, spune cronicarul, la „îndemnarea unora din boieri ca să-l viclenească și ca să tragă și pre alții la tovarășia lor”², profitând de prezența „cătanelor”, a trupelor austriece, angajate în războiul cu turcii. Se încerca repetarea reușitei, vremelnice, din Țara Românească, unde domnul Nicolae Mavrocordat fusese luat prizonier de un detașament de cătane, cu complicitatea unor boieri munteni, la 25 noiembrie 1716, și dus la Sibiu³. Capii rebelilor din Moldova au fost stolnicul Vasile Ceaurul și Gheorghe Velicico sulgerul. Cel dintâi, nepot de frate al lui Gheorghe Ștefan vodă, urma, potrivit planurilor, să ocupe scaunul domnesc de la Iași⁴. Demersul uneltitorilor a avut, inițial, succes, pentru că au obținut sprijin armat – „cam trei sute de unguri și o sută de nemți”, la care s-au mai adăugat și „câțiva din tâlharii țării”, „și cu această oaste au venit în Moldova și au ocupat mănăstirea numită Cașinul, punând acolo de pază câțiva ostași”⁵.

Numărându-se printre puținele locuri fortificate ale țării, mănăstirile apărau, în vremuri tulburi, atât obștea monahală și bunurile acesteia, cât și viața și lucrurile de preț ale unor fugari din calea răutăților. În episodul evocat de noi, incinta fortificată a mănăstirii Cașin s-a transformat dintr-un loc de refugiu într-un „cuib de tâlhari”, prin așezarea acolo de către Vasile Ceaurul a taberei răsculaților⁶ (vezi anexa 1). Alegerea nu

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Studiu finanțat din grantul UEFISCDI, cod proiect PN-II-RU-PD-2012-3-0417, director dr. Cătălina Chelcu, mentor prof. univ. dr. Petronel Zahariuc.

¹ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754*, text grecesc însoțit de traducere românească, cu prefață, introducere și indice, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei, 1965, II, p. 197.

² *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabija voievod până la a treia domnie a lui Mihai Racoviță voievod*, atribuit lui Nicolae Muste, în *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, tom III, a doua ediție, îngrijită de Mihail Kogălniceanu, București, 1874, p. 124.

³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, Editura ALL Educational, 2003, p. 173.

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. V, Iași, 1892, p. 50.

⁵ *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabija voievod până la a treia domnie a lui Mihai Racoviță voievod*, p. 197.

⁶ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653–1658)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2003, p. 512.

a fost întâmplătoare, mănăstirea aflându-se în apropierea hotarului cu Transilvania, iar Vasile Ceaurul aparținea familiei ctitorilor acestui așezământ monahal. Mai mult, potrivit cronicarului, chiar și egumenul mănăstirii Cașin, al cărui nepot, pe nume Dumitrașcu, fusese ars de viu pentru hiclenia sa, a fost alături de răzvrătiți: „ca un superstițios și prost ce era, se înțelesese și el cu generalul <căpitanul Francisc (Ferentz) Ernaut din Lorena> pentru distrugerea țării”⁷.

Printre „tâlharii”, adică boierii care se ridicaseră împotriva lui Mihail Racoviță voievod și se hainiseră împotriva puterii suzerane s-au aflat și mazilii, nemulțumiți de politica fiscală a domnului, care le știrbise din privilegii, impunându-i la dajdea țărănească: „că scosese hârtii pre țară și pre mazili, dădî și desetini pe mazili țărănește”⁸. Restrângerea privilegiilor fiscale pe care le aveau mazilii a dus la îngroșarea numărului răsculaților, recrutați din rândul acestor mici boieri de țară: „Deci câți oameni și câte casă boierești era dincolo de Siretii ținea toți cu cătanele”⁹; iar acest lucru a dus la „tâlhăret mult peste samă”, de care erau vinovate „poghiaturi cu cătane, cu moldoveni amestecați; agiungea de prăda pre la Fălci și pre Bârlad”¹⁰. În drum spre mănăstirea Cetățuia, cu gândul prinderii domnului, retras între zidurile lăcașului de cult, sunt eliberați din închisori „toți tâlharii, și pe acei care erau vinovați de omor, și pe hainii care erau în toate temnițele încă de pe vremea lui Nicolae vodă pentru omorurile pe care le făcuseră împotriva turcilor pe timpul moscalilor”¹¹.

Trupele austriece conduse de generalul Ferentz, cărora li s-au aliat această oaste de strânsură formată din mari boieri dornici de mărire, mazili nemulțumiți de încălcarea privilegiilor și răufăcători, au fost învinse de Mihail Racoviță cu ajutorul tătarilor. Aceștia din urmă, ca recompensă, li s-a dat voie să prade ținutul dintre Siret și munți, făcând „mare stricăciune și pustiire... în Țara Moldovei, încât n-au rămas nici sat, nici mănăstire ce a fost peste Siret pe care să n-o fi prădat”¹². Cât despre răzvrătiți, niciunul n-a avut „un sfârșit bun”, cum spune Neculce¹³. Vasile Ceaurul și Gheorghe Velicico au pribegit în Transilvania și, apoi, în Țara Românească, unde au și murit, iar mulți au plătit cu averea și viața, așa cum s-a întâmplat cu marele spătar Dimitrie Cuza. Luarea

⁷ *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabija voievod până la a treia domnie a lui Mihail Racoviță voievod*, p. 210.

⁸ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 658.

⁹ *Ibidem*. Complicitatea boierilor mazili la expedițiile de pradă ale soldaților străini, în cazul de față ruși (moscali), exista încă și în timpul lui Grigore Ghica voievod, așa cum se arată într-un document din 22 iunie 1759: „[...] într-acea vreme, întâmplându-să a ave puternica Împărăție, stăpânii noștri, oștire cu moscalii, venit-au oști moschicești de au călcat și pământul acesta a Moldovei, cu multă pradă și jafuri între bieții pământeni. Iar unii din mazili, precum și dintr-altă prostime, nici de cum nu s-au supus poronci și învățăturii ce li s-a da de cătră domnie, ca să nu să lunece nici unul la vre un haienlăc. Și cum au văzut pe moscali, îndată s-au și hainit, și fără de nice o pricină s-au închinat la moscali, dintre cari fiind și doi ficiori a lui Enăchiuță vistiernic, anume Costantin, mai mare, și Lupul. Care acestu Costantin, făcându-se căpitan de cătane, mai multe urâte fapte au făcut, jacuind pe peminteni și muncindu-i. Încă cu nebunească fapta lor era să aducă țara la mai mare primejdie și robie”. În replică, domnul îi acuză de hainie, luându-le moșiile: „Ce dar pentru unii ca aceștii, cu mare dreptate s-au luat moșiile lor în sama domnească, ca a unor haini și făcători de rele” (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volumul VI, *Acte interne (1756-1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2004, nr. 222).

¹⁰ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 659.

¹¹ *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabija voievod până la a treia domnie a lui Mihail Racoviță voievod*, p. 206.

¹² *Cronicul lui Neculai Chiparissa*, în *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 2003, p. 72.

¹³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 684.

moșiilor boierilor răzvrătiți pe seama domniei, ca urmare a celei mai grave „fapte”, anume hiclenia, s-a petrecut și în cazul lui Vasile Ceaurul: „moșiile Ceaurului le-au dat Mihai vodă altor boieri streini, iar nu neamului său”, pentru că „s-au închinat la cătane”, iar „cătanele au fost niște tâlhari, și pentru aceia li-au dat moșiile” spune Ion Neculce¹⁴.

Judecata și pedeapsa i-a ajuns din urmă nu doar pe marii boieri, ci și pe cei mai de jos, care s-au alăturat ca mercenari austrieilor, mânați de furia încălcării drepturilor de către domn sau ispitiți de prilejul vreunui câștig în urma jafului. În cele cinci documente pe care le supunem atenției, care sunt copii ale textelor originale datând din timpul domniei lui Mihai Racoviță, redactate între anii 1717–1725, aflăm despre unul dintre acești părtași ai evenimentelor din 1716–1717, anume Lupașcu, fiul preotului Solomon din Găgești, de pe Gârla Putnei, „care s-a făcut căpitan de cătane” și care, „dimpreună cu alți tâlhari..., au făcut prăzi și stricăciuni în țară. Care mai pe urmă dintr-acel(e) fapte a lor răli a căzut și țara mai toată la robii” (vezi anexa 1). Participarea, alături de alții, la încercarea de răsturnare a domnului Mihai Racoviță din scaun, relatată de sursele narrative, îl face vinovat de hiclenie, ceea ce atrage depozedarea lui de moșiile pe care le avea în stăpânire: „Și lipsindu ca niște vicleni și din țară ș-au perdut toat(e) moșiile în viclenii” – se arată în primul document redactat la 7 octombrie 1717. Cuprinsul primelor patru documente evocă pagubele produse lui Ștefan Pârvul pitar, despăgubirea acestuia de către domnie cu moșiile lui Lupașcu, precum și judecata cu un Dabija paharnic care își făcuse o moară pe un vad, pe Gârla Putnei, ce aparținuse răzvrătitului Lupașcu și care intrase în stăpânirea lui Ștefan pitar prin despăgubirea acestuia de către domnie (vezi anexele 1–4). E drept că bunurile lui Lupașcu erau într-o stare de degradare destul de avansată – „casă și vii părăginite de câțva vremi” (vezi anexa 1) –, realitate ce-l îndemnase pe Dabija să pună stăpânire pe vadul de moară aflat în părăsire. În ultimul document, alcătuit la 20 iunie 1725, după moartea pitarului păgubit, soția sa, Sanda Pârvoaia, primește o nouă întărire pentru stăpânirea moșiei Găgești, de pe Gârla Putnei, amintindu-se, din nou, de drepturile pe care le are asupra acesteia ca urmare a faptului că „făcându multă pagubă și jac Pârvului pitariului domnia me i-am dat ace moșiie cu ispisocu și cu întărituri Sandii Pârvoaiei ca să aibă a o vinde orcui ar găsi cu carte domnii mele și nime din cine ar cumpăra ace moșiie să nu aibă nici o săială, pentru căci domnia me i-am dat volniciie să o vândă orcui ar găsi și nime să nu cutezi asta împotriva, piste carte domnii meli ca să-ș(i) plineasc(ă) paguba ce au făcut ace cătană” (vezi anexa 5).

Tâlharii Lupașcu dimpreună cu alții – despre care cele cinci acte prezentate nu fac vorbire, dar despre care știm din alte surse istorice – sunt pedepsiți: o dată, pentru că s-au ridicat împotriva domnului și a țării¹⁵, trebuind să suporte consecințele celei mai grave infracțiuni din practica judiciară medievală, adică trădarea sau hiclenia, apoi pentru „stricăciunile” pricinuite locuitorilor, intrând, în acest fel, în rândurile infractorilor. Astfel de pagube a suferit și Ștefan Pârvul pitar: „șăzând acole <la casa acestuia> i-au mâncat câteva vite, vaci și boi. Așijdere, și pâni i-au luat: 100 merți mălaiu și 100 merți păpușoi și 60 merți de grâu”, pe care „le-u încărcat și le-u dus la mănăstire, la Cașănu” (vezi anexa 1). În replică, domnul confiscă averea răzvrătiților: „Și lipsindu ca niște vicleni și din țară ș-au perdut toat(e) moșiile în viclenii” (vezi anexa 1).

¹⁴ *Ibidem*, p. 684–685.

¹⁵ Valentin Georgescu și Valeriu Șotropa, voce *trădare*, în *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1988, p. 473.

ANEXE

1.

1717 octombrie 7

Suret di pi uricu di la Ioan Mihaiu Racoviți v(oi)e vod din let 7226 <1717> oc(to)v(rie) 7.

† Иѡ Мнѡхѡ Раковнцѣ) воев(о)д(а), Б(о)ж(їею) м(н)л(о)ст(їю), г(о)спод(а)рѣ) З(е)млн Мѡлдавскою. Facim știre cu această carte a domnii meli tuturor cui să cade a ști, iată că au vinit dinainti noastră și dinainti a tuturor alor noștri moldovinești boieri, a mari și a mici, boierul nostru, Ștefan Pârul bin vel pitar, ș-au făcut mari jaloabă pi Lupașcu, fecior popii lui Solomon ot Găgești, de pi Gârla Putnii, cari acel Lupașcu, făcându-s(e) căpitan di cătani, au mersu cu stegu lui la casa lui Ștefan Pârului pitar și i-au făcut multă pagubă di bucati și jacu, că șăzând acole i-au mâncat câteva vite, vaci și boi.

Așijdere, și din pâni i-au luat: 100 merți mălaiu și 100 merți păpușoi și 60 merți di grâu, di le-u încărcat și le-u dus la mănăstire, la Cașănu, unde ține cuibul, dinpreună cu alți tâlhari, di au făcut prăzi și stricăciuni în țară. Cari mai pe urmă dintr-acel(e) fapte a lor răli a căzut și țara mai toată la robii. Și lipsindu ca niște vicleni și din țară ș-au perdut toati moșii în viclenii. Deci și acestu Lupașcu, având pe Gârla Putnei casă și vii părăginite de câțva vremi și un vad de moară din sus de Găgești, le-m fost luat în sama domnescu, iar apoi am socotit împreună cu tot Sfatul nostru și din osăbită a noastră milă am miluit cu aceste moșii ce scriu mai sus pe d(u)m(nea)lui Ștefan Pârul pitariul pentru a lui dreaptă slujbă și mai vartos pentru ace pagubă ce l-au sărăcit, ca să-i fie acel(e) cas(e) de pe Gârla Putnei și viile și acel vad de moară din sus de Găgești dreaptă ocină și moșie, cu tot locul și cu tot vinitu, din tot hotarul, și uric stătătoriu, în veci, lui și feciorilor lui și nepoților lui danii și miluire, în veci de veci.

Pentru acei, și în urma noastră, pe care va milui Dumn(e)zău cu domnii Țărâi Moldovii, poftim să nu supere a noastră danii și miluire, pentru căci și în zilele domnilor celor vechi, cine s-au rădicat cu sabii asupra domnului și țărâi, ș-au perdut toate moșiile ce-au avut cu viclenii. Pentru acei, să aibă a întări asămin(e), pentru a sa vecinică pomenire.

Aceasta am întărit, ca s(ă) să știe.

Иѡ Мнѡхѡ Раковнцѣ) воевод(а)¹.

† G(rigori) Coste <?> stolnic <m. p.>.

† Axintii uricar <m. p.>.

ANI, Documente, 661/16. Copie.

¹ Se indică locul pecetii.

2.

1718 ianuarie 15

Suret asămine di pe luminată carte a mării sale Ioan Mihai Racoviț(ă) voievod din let 7226 <1718> ghen(arie) 15.

† Иѡ Мнѡхѡу Раковницѣ в(о)вода, Б(о)ж(їею) м(н)л(о)ст(їю), г(о)спод(а)рѣ З(е)мли Молдавскою. Dat-am carte domnii meli boierului nostru lui Ștefan Pârvul biv vel pit(ar) ca să fiie volnicu cu carte domnii meli a popri pe dumnealui Dabija biv vel jâc(nicer), starosti di Putna, dintr-un vad di moară di pe Gârla Putnii din Sus de Găgești, cari au fost a lui Lupașcu, ficioru popii lui Solomon, ce-au fost căpitan di cătană și pentru multă pagubă și jac ce-au făcut el cu steagu lui la casa Pârvului pitariului i s-au dat aceli moșii cu uric Pârvului.

Pentru aceea, Dabija jâc(nicer) să nu să amestece întru nimică la acel vad, nici la ace moșii, ce să fiie oprit și nime să nu ste împotriva cărțai domnii mele.

† G(rigori) Coste <?> stolnic <m. p.>.¹

ANI, Documente, 405/142. Copie.

¹ Se indică locul pecetii.

3.

1718 august 7, Iași

Suret de pe carte domnescu di la Ioan Mihaiu Racoviți voievod, din let 7226 <1718> av(gust) 7.

† Иѡ Мнѡхѡу Раковницѣ воевод(а), Б(о)ж(їею) м(н)л(о)ст(їю), г(о)спод(а)рѣ З(е)мли Молдавскою. Facem știre că s-au pârât de față înaintea mele boierul nostru Ștefan Pârvul pitariul cu Dabija păharnicu, dzicând Pârvul pitariul cum au mersu Lupașcu, fecior popii lui Solomon de Găgești, la cas(e)le dumisali făcându-s(e) căpitan de cătane au mersu cu stegul și i-au făcut multe stricăciuni de bucate ce-au avut și i-au luat pâne de au încărcat-o de au dus-o la Cașinu, și viti ce au găsit și alte bucate. Și jăluind Pârvul domnii mele pentru ace pagubă multă ce-au făcut de la cas(ă), domnii me m-am milostivit și i-am dat casăli și o vii a lui Lupașcu și moșii și cu vadu de moară de acolo, de la Găgești, să aibă a li stăpâni pentru a lui pagubă ce i-au făcut Lupașcu.

Iar Dabija păharnicu s-au sculat în țării lui, neavând nici o treabă, și au făcut moră pe acel vadu, de care lucru domnii me am socotit și am giudecat să aibă Pârvul pitar a țini acel vadu de moară și alte ci-i s-au dat a lui Lupașcu, cu bun(ă) pace, iar Dabija păharnicu să lipsascu dintr-acel vadu de moară, să n-aibă nicio treabă. Și această pâră să nu mai pârască peste carte domnii mele.

Aceasta scriem.

† Ѓаам г(о)сп(о)д(н)нѣ велел¹.

Veriț(ii) boieri vă Divan, netâmplându-s(e) vel log(o)f(ă)t.

† G(rigori) Coste <?> stolnic <m. p.>.

† Vasili Neagul uricar <m. p.>.

ANI, Documente, 401/13. Copie.

¹ Se indică locul pecetii.

4.

1719 martie 20

Suret asămini di pi luminat(ă) carte g(os)p(o)d a mării sali Mihaiu Racoviț(ă) voi(e)vod din velet 7227 <1719> marti(e) 20.

† Иѡ Мнѡхѡ Раковицѡ воевод(а), Бож(їю) мил(о)ст(їю), г(о)с(по)д(а)р(ъ) З(е)мли Молдавскон. Dat-am carte domnii mele boierului nostru Pârvul pitariului să fie volnicu cu carte domnii mele a opri ș-a ține o moară ce au făcut-o Dabije păharnicul pe moșii lui Lupașcu, feciorul popii lui Solomon, care ace moșii i s-au dat Pârvului pitariului cu giudecată de la Divanu pentru multă pagubă ce au făcut Lupașcu, fecior popii, la casa Pârvului, fiind căpitan de cătane, cu casă și cu via și cu vadu de moară pe Gârla Punei, din sus de Găgești, s-au dat d(um)isal(e) boierului nostru Pârvului pitariul ca să ții pentru paguba ce au avut cari i s-au fost făcut(ă) mai întâi și carte domnii mel(e), cu inelul cel micu, ca să oprescu de moșii cu tot ce scriu mai sus despre Dabija păharnicul.

Și Dabija au fostu început a face moară acolo într-acei vadu. Și mărgând Pârvul pitariul cu carte domnii mele să oprescu, iar Dabija n-au băgat samă, ce au venit și la Divanul domnii mele de s-au pârât de față cu Pârvul și s-au dat rămas Dabija păharnicu neavând nicio treabă cu ace moșii, ca să lipsasc(ă); și s-a făcut și carte de rămas Pârvului pitariului și Dabija nici cu acei nu s-au ținut, ce au tot făcut moara, până au dat-o pe faînă.

Pentr-acei domnii me au dat voie Pârvului ca să aibă a opri moara gata să o ții, de vremei că n-au băgat în samă giudecata ce au avut la Divanu și nimică nu cutezi a să puni împotriva cărții domnii mele.

Вел лѡг(о)ф(е)т Ѹчил¹.

† G(rigori) Coste <?> stolnic <m. p.>.

ANI, Documente, 405/141. Copie.

5.

1725 iunie 20

Suret di pe luminată carte mării sale Ioan Mihaiu Racoviț(ă) v(oie)vod din let 7233 <1725> iuni(e) 20.

† Иѡ Мнѡхѡ Раковицѡ воевод(а), Бож(їю) мил(о)ст(їю), г(о)с(по)д(а)р(ъ) З(е)мли Молдавскон. Dat-am carte domnii meli Sandii răpăosatului Pârvului pitar ca să fiie volnică cu carte domnii meli pentru o moșie, anume Găgeștii, cari esti pi Gârla Putnii, cari ace moșie au fost a lui Lupașcu căpitan di cătani, ficioru popii lui Solomon di pi Gârlă, și făcându multă pagubă și jac Pârvului pitariului domnia me i-am dat ace moșie cu ispisocu și cu întărituri Sandii Pârvoaii ca să aibă a o vinde orcui ar găsi cu carte domnii mele și nime din cine ar cumpăra ace moșie să nu aibă nicio sâială, pentru căci domniia me i-am dat volniciie să o vândă orcui ar găsi și nime să nu cutezi asta împotriva, piste carte domnii meli, ca să-ș(i) plineasc(ă) paguba ce au făcut ace cătană.

† G(rigori) Coste <?> stolnic <m. p.>¹.

ANI, Documente, 405/140. Copie.

¹ Se indică locul pecetii.

TESTIMONIES ABOUT THE PUNISHMENT OF THOSE WHO
“MADE THEMSELVES SOLDIERS”
UNDER MIHAI RACOVÎȚĂ VOIVODE
(Summary)

Keywords: revolt, robberies, punishment, betrayal.

Reading the content of five unpublished documents from the collection of Documents at the National Archives of Iași, provided the opportunity to return to a confused moment of the history of Moldavia, which occurred at the turn of 1716. The events appeared as part of a tense external context, accompanied by a worsening domestic situation, generated by the fact that Prince Mihail Racoviță promoted close friends to different positions, in the detriment of other high boyars, as well as his tax measures meant to limit the privileges of the low boyars' class. In this general discontent context, the Austrian troops led by General Francisc Ernaut of Lorraine were easily joined by an army made of high boyars, eager of praise, and lower boyars, discontent with the violation of their privileges. Mihai Racoviță managed to defeat the Austrians and their supporters with the help of the Tartars.

The documents we edited reveal to us things about the fate of those who, allying with the Austrians and revolting against the Prince and implicitly against the Porte, were accused of betrayal, some of them paying with their freedom, with their fortune and even with their life, to compensate the victims and as an example for other rebels.

SORIN GRIGORUȚĂ*

**ASPECTE DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA UNUI DOCTOR
DE LA CURTEA LUI GRIGORE AL III-LEA GHICA.
DOCTORUL FOTACHE****

Până spre începutul perioadei regulamentare, majoritatea covârșitoare a medicilor întâlniți în Moldova sunt străini de aceste meleaguri, fie că ne referim la cei care au slujit la Curtea domnească, la Spitalul Sfântul Spiridon, sau la cei care au practicat ca medici ai unor târguri. Cu toate că mulți dintre ei au fost personaje obscure, prezențe efemere, care au împărtășit adeseori soarta patronilor lor, au existat și cazuri de medici care s-au stabilit în Moldova, și-au întemeiat familii și au pătruns în ierarhia boierilor moldoveni. Astfel, a fost posibilă păstrarea mai multor mărturii despre aceștia, ceea ce ne permite o analiză mai precisă a preocupărilor lor intelectuale, profesionale, dar și a celor materiale. Unul dintre aceștia a fost și „doctorul Fotache”.

Cele câteva lucruri cunoscute până acum cu privire la acest medic sunt datorate în mare măsură lui Victor Gomoiu, cel care, în *Repertoriul de medici și farmaciști*¹, prezenta, pe baza unor observații anterior formulate de I. C. Filitti² și Pompei Gh. Samarian³, câteva aspecte privitoare la viața și activitatea medicului de la curtea lui Grigore al III-lea Ghica. Ulterior, la începutul deceniului al șaptelea al veacului trecut, Paul Pruteanu⁴ a preluat schița întocmită de Victor Gomoiu, fără a aduce însă noi informații sau a încerca să ofere explicații problemelor ridicate de predecesorii săi. Pornind de la acestea, adăugând și alte elemente, desprinse din surse documentare recent introduse în circuitul istoriografic, dar și prin reinterpretarea unor informații deja cunoscute, vom încerca să prezentăm o imagine cât mai precisă asupra activității doctorului Fotache în Moldova, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului XVIII.

---

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; asistent cercetare, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Această lucrare a fost finanțată din contractul „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)”, POSDRU/159/1.5./S/140863, proiect strategic „Programe doctorale și postdoctorale – suport pentru creșterea competitivității cercetării în domeniul Științelor umaniste și socio-economice”, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹ Victor Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, *Repertoriu de medici, farmaciști, veterinari (personalul sanitar) din ținuturile românești*, vol. I, *Înainte de anul 1870*, Brăila, 1938, p. 147.

² I. C. Filitti, *O pagină din istoria medicinei în Muntenia*, în „Revista Științelor Medicale”, XVIII, 3, 1929, p. 241.

³ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I, 1382–1775, Călărași, 1935, p. 138–139.

⁴ Paul Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în *Din istoria medicinei românești și universale*, sub îngrijirea lui V. L. Bologa, București, Editura Academiei Române, 1962, p. 237.

Primele mențiuni privitoare la un medic cu numele Fotache sunt din Țara Românească, din vremea celei de-a cincea domnii muntene a lui Constantin Mavrocordat. Potrivit lui Pompei Gh. Samarian, doctorul Fotache și-ar fi început cariera ca „agent diplomatic” al domnului muntean la Varșovia, fiind menționat în această calitate în anul 1756⁵. În afirmația sa, autorul citat se baza pe o scrisoare publicată de I. C. Filitti, din data de 23 decembrie 1756, prin care reprezentantul diplomatic al Franței la Constantinopol, Charles Gravier, conte de Vergennes, se plângea domnului Țării Românești de activitatea „domnului Fotachi”, emisarul acestuia la Varșovia⁶. În textul scrisorii nu se face nicio referire la profesia acestui Fotachi, astfel că identificarea sa cu medicul purtător al aceluiași nume se poate dovedi nesigură, dar nu imposibilă, dacă ținem cont de faptul că la curtea lui Constantin Mavrocordat a existat un doctor numit astfel, fiind chiar unul dintre apropiații domnului. Numele doctorului Fotache se regăsește pe o filă a unui registru de scutelnici din Țara Românească, datat de N. Iorga în jurul anului 1760. Doctorul, considerat de marele istoric „un om influent în București, fiind intimul lui Constantin Mavrocordat”⁷, beneficia de 10 „liude” scutelnici⁸. În sprijinul acestei identificări, putem invoca și numeroasele exemple de medici care și-au pus serviciile în slujba domnilor celor două țări române și care, printre alte atribuții, îndeplineau și pe cea de „agenți politici”⁹ ai domnilor în țările vecine.

Relația strânsă dintre medic și protectorul său l-a determinat pe Fotache să împărtășească aceeași soartă cu domnul muntean când acesta a părăsit pentru a șasea oară tronul de la București, „iar pe boierii lui, pre greci, puindu-i în feră, i-au adus la Țarigrad. Anume aceștia era[u]: spătarul Alecsandru, fiiul postelnicului Constantin, spătarul Arăpache Vlasto, spătarul Ștefan Mișolu și Alecsa aga, frate-său, doi frați, ficiorii lui Mihălachi Manu, Manolache și Iordache și *Fotache doftorul* (s.n.)”¹⁰. La Constantinopol, destinul doctorului Fotache avea să se despartă de cel al domnului său, acesta din urmă fiind întemnițat la închisoarea „Celor șapte turnuri”, în timp ce doctorul și apropiații lui Mavrocordat au fost duși la închisoarea Bostangi Bașa¹¹. A rămas în temniță până în 1764 când, alături de ceilalți boieri ai lui Constantin Mavrocordat, a fost eliberat în urma intervenției spătarului Iordache Stavarache¹², care și-a asumat în fața

⁵ Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, p. 138.

⁶ I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des principautés Roumaines avec la France (1728–1810)*, Bucarest, 1915, p. 425.

⁷ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIX, *Documente felurite. Câteva inscripții și însemnări de biserici. Condica de menziliuri a lui Scarlat-Vodă Callimachi*, București, 1910, p. 43.

⁸ *Ibidem*.

⁹ V. Mihoide, *Les agents politiques des princes du Moldavie du XVIIIe siècle: Jean Locman et ses fils*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VI, 5, București, 1967, p. 765–787; idem, *Un agent politic al țărilor noastre: Daniel Fonseca*, în *RI*, 1943, 1–6, p. 93–132; Andrei Pippidi, *Mysticisme et rationalisme au Phanar: le cas de Daniel de Fonseca*, în *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București, Editura Academiei Române, 1980, p. 237.

¹⁰ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733–1744)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, Editura Minerva, 1987, p. 112; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. CXXXVI (în continuare, N. Iorga, *Documente Callimachi*).

¹¹ Constantin Dapontes, *Éphémérides Daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736–1739)*, publiée, traduite et annotée par Émile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. 82; Hurmuzaki – Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, partea II, 1716–1777, București, 1917, p. 1154.

¹² Aurel Golimaș, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829*, Iași, 1943, p. 83–84.

sultanului răspunderea de a împlini banii solicitați de la fostul domn¹³. Sursele avute până acum la îndemână nu ne dezvăluie amănunte despre soarta doctorului Fotache după eliberarea din închisoare, astfel că nu putem ști dacă și-a însoțit „patronul” în ultima domnie a acestuia în Moldova, dacă s-a alăturat vreunui alt domn al țărilor române sau dacă și-a continuat existența la Constantinopol.

În ceea ce privește familia doctorului Fotache, singurul aspect cunoscut până acum se referă la fiul acestuia, Dimitrie¹⁴, apropiat al lui Iordache Stavarache, datorită căruia avea probabil să ajungă mare paharnic în sfatul lui Ștefan Racoviță¹⁵. Însă tocmai pentru că a fost „om de încredere al lui Stavarache”, Dimitrie Fotache avea să-și piardă libertatea. După uciderea fostei capuchehăi, fiul doctorului Fotache a fost „ridicat în feră” și dus împreună cu Stati Zagoreanul la Constantinopol, pentru a mărturisi „toată averea lui Stavarache, căci ei o știu, atât banii cât și altele a lui”¹⁶. În capitala otomană, paharnicul Dimitrie a fost închis în temnița ce-l „găzduise” și pe tatăl său cu doar doi ani în urmă. Eliberat în anul următor, 1766, Dimitrie Fotache a ajuns în anturajul lui Grigore al III-lea Ghica, împreună cu care a revenit la București, printre apropiații domnului regăsindu-l și pe „paharnicul Dumitrache, ce fusese unul dintr-acei sftnici ai lui Stavarachi după a cărui moarte se dedese la Ghica Voevod”¹⁷. Numai că fiul doctorului Fotache nu avea să rămână fidel domnului muntean, în momentul în care Grigore Ghica a plecat spre Sankt Petersburg „cu oamenii ce el a poftit: cu fiul său, cu frate-său Matei, cu Mavrocordat, cu Ventura și cu doi doftori ai lui, Dumitrache, ciracul lui Stavarache a rămas lângă Cantacuzino”¹⁸.

În același an în care doctorul Fotache părăsea închisoarea din capitala otomană, 1764, la 15 iulie, în sama Vistieriei Țării Moldovei pe acel an, erau trecuți, între „lefile boierilor greci și a boiernașilor Curții gospod”, 20 de lei, plătiți unui „gerah Fotachi”, pentru fiecare din lunile mai, iunie și iulie ale acelui an¹⁹. Acest Fotache îndeplinea așadar, cel puțin din luna mai a anului 1764, sarcina de chirurg al Curții domnești. Peste mai bine de un deceniu, în ianuarie 1775, în lista de cheltuieli a Spitalului Sfântul Spiridon pentru anul 1774 era amintit, între medicii spitalului, numele unui doctor Fotache²⁰. Activitatea sa era remunerată cu câte 50 de lei pe lună²¹. Dacă ne raportăm la veniturile obținute, Fotache trebuie să fi fost al doilea medic al spitalului, cel dintâi fiind Dracache Depasta, care era plătit cu 70 lei pe lună²².

¹³ Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XIV/2, p. 1163.

¹⁴ N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. CXLIII; Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XIV/2, p. 1165, 1178; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 122; Aurel Golimaș, *op. cit.*, p. 84. Există însă și autori care susțin că Fotache ar fi avut doi fii, pe Statie și Dimitrie (Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, p. 138; G. Barbu, *Arta vindecării în București de odinioară*, București, Editura Științifică, 1967, p. 100).

¹⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, II, București, 1891, p. 148; Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XIV/2, p. 1168, 1181; *Documente privitoare la istoria orașului Iași* (în continuare, *Documente Iași*), vol. VI, *Acte interne (1756–1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2004, p. 527.

¹⁶ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 122; N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. CXLIII. După prinderea lor, cei doi colaboratori ai lui Stavarache au fost păziți de oamenii noului domn „ca să nu-i sfășie ori să-i ucidă mulțimea” (Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XIV/2, p. 1178).

¹⁷ Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, p. 173.

¹⁸ *Ibidem*, p. 175.

¹⁹ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, vol. I, 1763–1784, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 393.

²⁰ *Documente Iași*, VII, *Acte interne (1771–1780)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2005, p. 145. Nu putem exclude posibilitatea ca doctorul Fotache să fi colaborat la Spitalul Sfântul Spiridon și înainte de ianuarie 1774, însă în stadiul actual al cercetărilor nu avem mărturii care să ateste acest fapt.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 84, 145.

Activitatea doctorului Fotache la Iași nu s-a rezumat doar la îngrijirea bolnavilor de la spitalul Sfântul Spiridon. Medicul pare să fi fost un apropiat al domnului Moldovei, Grigore al III-lea Ghica, odată cu venirea pe tron a acestuia Fotache preluând și funcția de medic al Curții domnești, pentru care primea o retribuție lunară de 50 de lei²³. Mai mult decât atât, dintr-o însemnare din 24 mai 1775 aflăm că la acea dată „au intrat în Iași o beizade ca de șapte ani și o domniță a mării sale lui vodă, care beizade și domniță fiind bolnavi, n-au venit când au venit doamna²⁴, ce au trimis măriie sa pe doftorul Fotachi de li-au adus²⁵. Pentru cheltuiala drumului și efortul depus Fotache a fost răsplătit, la 15 iunie 1775, cu suma de 1.800 lei²⁶. Această dovadă de încredere pe care pare să o manifeste Grigore Ghica față de doctorul Fotache a fost însoțită de sprijinul fiscal și financiar de care s-a bucurat medicul. Se poate astfel observa, din sămile Visteriei Moldovei, că Fotache a primit, pe parcursul anului 1776, câte 10 „liude” scutelnici²⁷, spre deosebire de ceilalți medici, Iacov Caragea și Pandele²⁸, care beneficiau doar de câte patru scutelnici, în timp ce chirurgul Lochmann se bucura doar doi oameni scutiți²⁹. Doctorul Fotache a mai primit și 100 de lei „la ziua Sfântului Vasile”³⁰, aceeași sumă fiindu-i plătită și pentru activitatea sa la Curte³¹.

Pe lângă atribuțiile de medic al Spitalului Sfântul Spiridon, Fotache pare să fi fost responsabil și cu administrarea „spițeriei” din incinta așezământului ieșean, el plătind, pentru anul 1775, 700 de lei mănăstirii Sfântul Spiridon în urma vânzării „doftoriilor și a tot edecul spițeriei mănăstirii”³². Dovedindu-se probabil un bun administrator al farmaciei și mai cu seamă un credincios slujitor al domnului moldovean, doctorul Fotache a primit din partea lui Grigore al III-lea Ghica o bucată de loc, lângă poarta mare a Curții domnești, lângă ceasornic³³, pentru a-și construi „spițerie de piatră”, „cu a sa cheltuială pentru odihna de obște”³⁴. Gestul domnului față de medic era unul de recunoștință, fiind „dumnealui Fotache doftorul a curței gospod, carele numai din copilăria sa până acum s-au aflat slujind nouă cu credincioase și cunoscute slujbe, ce și acum nelipsit”³⁵.

Cu toate că este amintit ca doctor al Curții domnești, dar activând și la Spitalul Sfântul Spiridon, doctorul Fotache găsește răgazul pentru a se ocupa și de pacienții din oraș. Unul dintre aceste exemple este cel al Ilincăi Bosîiasa, care fusese tratată de Fotache,

²³ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, p. 445.

²⁴ Aceasta venise la Iași la 22 februarie 1775 (*Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, un *corpus* editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, vol. II, 1751–1795, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 241–242).

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, p. 440; V. Mîhorcea, *Note referitoare la comerțul de farmacie în secolul al XVIII-lea*, în *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1985, p. 196.

²⁷ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, p. 402, 416, 458, 470.

²⁸ Doctorul Pandele se afla în anturajul lui Grigore al III-lea Ghica încă din timpul domniei muntene a acestuia, când împreună cu doctorul Luchi l-a însoțit pe Ghica în Rusia (Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 173, 175).

²⁹ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, p. 460, 463.

³⁰ *Ibidem*, p. 513.

³¹ *Ibidem*, p. 450.

³² *Documente Iași*, VII, p. 194.

³³ Ceasornicul de la Curtea domnească, cel de-al doilea ceasornic public din Iași, a fost instalat în 1728 (Sorin Ifțimi, *Timp medieval – timp modern. Primul orologiu din Moldova (Iași, 1640)*, în Laurențiu Rădvan (editor), *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI–XVIII. Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 176).

³⁴ *Documente Iași*, VII, p. 218.

³⁵ *Ibidem*.

dar care, din nefericire, nu a supraviețuit. Între cheltuielile făcute de la înmormântarea sa până la parastasul de un an, însemnate la data de 29 aprilie 1777, este enumerată și suma de un leu și 60 de bani, dată lui Lochmann „pentru sânge ce-au luat doftorului Fotache”³⁶. Despre Lochmann știm că a fost chirurg. Ceea ce nu știm însă este dacă prin „sângele ce-au luat” acesta, trebuie să înțelegem o simplă lăsare de sânge, efectuată la îndemnul doctorului Fotache sau o prelevare de sânge în vedere analizării probei de către doctorul amintit, știut fiind faptul că, în epocă, examinarea se rezuma, în cele mai multe dintre cazuri, la analizarea sângelui și a urinei. Cea din urmă variantă ar putea fi susținută de faptul că intervenția lui Lochmann pare a fi singulară, de moment. Un „gerah neamț”³⁷ este cel care a observat evoluția bolii Ilincăi mai îndeaproape, stabilind probabil și măsurile curative de urmat; era ajutat și de o anume Polihronoia, care a stat la căpătâiul bolnavei până la ultima suflare a acesteia³⁸.

Anul 1777 avea să se dovedească hotărâtor pentru medic, dar mai cu seamă pentru patronul său, Grigore al III-lea Ghica: în cea dintâi zi a lunii octombrie (stil vechi), domnul moldovean a fost ucis în camerele beilicului din Iași. Nu vom insista prea mult asupra morții lui Grigore al III-lea Ghica, momentul fiind îndelung discutat în istoriografie³⁹, ci vom încerca să identificăm rolul doctorului Fotache în desfășurarea evenimentelor, deoarece se pare că acesta a fost deloc neglijabil. Este relativ greu de obținut o relatare exactă a faptelor. Cele câteva descrieri contemporane ale evenimentelor nu concordă întru totul, iar istoriografia ulterioară a problemei nu a reușit să unifice aceste variante diferite. Vom prezenta însă evoluția situației pornind de la textul datorat banului Constantin Caragea, pe care, cu toate că în acele momente nu se afla în Iași⁴⁰, îl considerăm relativ bine documentat. El a fost însărcinat de noul domn, Constantin Moruzi, să scrie despre împrejurările acestui tragic eveniment din istoria Moldovei⁴¹.

Trebuie să precizăm faptul, bine știut astăzi și doar bănuit la acea vreme, că Ahmed Kara Hissarli, trimis al Porții cu misiunea de a-l ucide pe Grigore al III-lea Ghica, nu era

³⁶ *Ibidem*, p. 375.

³⁷ Probabil Johann Golzdrich Herlitz, întâlnit cel mai adesea în documente ca „Herleț gerah” (*ibidem*, p. 427, 502).

³⁸ *Ibidem*, p. 375.

³⁹ Despre acest moment tragic din istoria Moldovei s-a scris mult, atât de către contemporanii evenimentelor, cât și de istorici, în cele ce urmează, menționând doar câteva titluri ale unor lucrări în care a fost abordată problema: *Efemeridele scrise cu mâna sa de banul Constantin Caragea 1777–1811*, în *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592–1837*, culese și publicate în tomul XIII din *Documente Hurmuzaki* de A. Papadopoulos-Kerameus, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914, p. 69–89 (în continuare, *Efemeridele...*); Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, vol. II, Iași, 1857, p. 43; Iacob Negruzzi, *Cântecul sau „stihuirea” lui Grigore Ghica vodă*, extras din AARMSLit, t. XXXII, p. 63–77; Ion I. Nistor, *Grigore vodă Ghica. La aniversarea a 150 de ani de la moartea sa*, extras din CC, IV, Cernăuți, 1928, p. 97–130; L. Baidaf, *Uciderea lui Grigore Ghica (Octombrie 1777). Ecouri în presa contemporană*, în RI, XIV, nr. 4–6, 1928; Nicolae Grigoraș, *Beilicul din Iași și asasinarea domnitorului Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777)*, în CI (serie nouă), VI, 1975, p. 101–122; *Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa (Uciderea lui Grigore vodă în Moldova expusă în formă de piesă de teatru)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Drîmbă, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983.

⁴⁰ Aflat la acea vreme la Mărgineni, în ținutul Neamț, unde se bucura de găzduirea spătarului Lascarache Roset, pentru a schimba „aerul spre întărirea sănătății”, Constantin Caragea a aflat primele știri cu privire la nefericitul eveniment dintr-o scrisoare primită de la soția spătarului Lascarache, Catinca Ianculeu, care „petrecea la curtea-i din Iași împreună cu feciorii ei”. La întoarcerea în capitală, la 7 octombrie, banul Caragea avea să afle „cu deamăruntul de la prieteni nenorocitele întâmplări” (*Efemeridele...*, p. 80–81).

⁴¹ P. P. Panaitescu, *Un manuscript al „Efemeridelor” lui Constantin Caragea banul*, extras din BCMI, vol. 3, 1924, p. 123.

cu adevărat bolnav, ci se folosea de acest pretext pentru a-l atrage pe domnul moldovean⁴². Pentru a conferi și mai multă credibilitate șiretlicului său și a îndepărta astfel orice urmă de îndoială asupra suferinței sale, capugiul îi solicită lui vodă un medic, rugăminte la care Grigore Ghica a răspuns cu promptitudine, trimițând la beilic pe doctorul Fotache. Pentru ca boala să închipuită să nu fie descoperită de medicul domnului⁴³, capugiul și-a legat mâinile mai sus de coate, fapt ce a determinat oprirea circulației normale a sângelui, iar în consecință „mâinile i se înflără și se făcură roșii ca racul”⁴⁴. Aceasta fu starea în care doctorul Fotache îl găsi pe turc, iar după ce îi luă pulsul⁴⁵ și îi administră tratamentul considerat adecvat⁴⁶, la întoarcerea la curte, unde era așteptat la masă⁴⁷, îl înștiință pe domn că trimisul sultanului „e în adevăr bolnav și că l-a găsit cu pulsul prea slab”⁴⁸ și, deși nu are călduri, totuși e foarte slăbit”⁴⁹. Doctorul pune starea capugiului pe seama călătoriei și a postului Ramazanului⁵⁰. De asemenea, Fotache îi transmite domnului dorința exprimată de trimisul sultanului de a-l vedea și de a-i comunica ultimele porunci din partea Porții, neștiind dacă mai trăiește până a doua zi; totodată, îi spunea și de cele 16 nisfiele pe care le primise de la capugiul pentru îngrijirea acordată⁵¹. Cu toată insistența celor apropiați, domnul merge să-l vadă pe trimisul turcilor, aflându-și astfel sfârșitul⁵².

Întrebarea care a răsarit în mintea și inimile celor din anturajul lui Grigore Ghica, în ceea ce-l privește pe doctorul Fotache, care nu a găsit nici până astăzi un răspuns cert, este dacă medicul l-a crezut într-adevăr bolnav pe turc sau a făcut parte din complot, tăinuind astfel domnului său pericolul ce îl aștepta. Cel mai bine exprimată

⁴² Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 18. Capugiul avea ordin precis să-l ucidă pe Ghica, fiind conștient că neîndeplinirea sarcinii l-ar fi costat pierderea propriei vieți la întoarcerea la Constantinopol.

⁴³ La acea vreme, medicul Curții domnești era Fotache. Gavrilache, despre care unii autori afirmă că ar fi fost de asemenea medic al lui Grigore al III-lea Ghica (*ibidem*, p. 19), era de fapt ușier, fiind într-adevăr un apropiat al Ghiculeștilor, dar nu medic (*Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, p. 96, 403); mai mult decât atât, la momentul uciderii lui Ghica, Gavrilache nici nu se afla în Iași, el fiind plecat la Hotin, după ce tot el fusese însărcinat de domn să meargă în întâmpinarea capugiului și să se ocupe de găzduirea acestuia la beilic (*Efemeridele...*, p. 71).

⁴⁴ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 40; T. Pamfile, *Pagini vechi de viață moldovenească*, (traducere din nemțește A. Wolf, *Descrierea principatului Moldovei*, Sibiu, 1805), Chișinău, 1919, p. 33. Conform lui Andreas Wolf, ar fi existat o superstiție turcească care cerea ca medicul să ghicească boala după puls. Nu trebuie să uităm că vorbim de realități ale veacului XVIII, când medicii, chiar și cei occidentali, se rezumau la folosirea tradițională a simțurilor pentru a se putea decide asupra diagnosticului. Mai precis, este vorba de luarea pulsului, de mirosire pentru detectarea cangrenei, de gustarea urinei, de ascultarea frecvenței respiratorii și de atenția acordată culorii pielii și a ochilor (Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (coord.), *Istoria corpului*, I, *De la Renaștere la Secolul Luminilor*, vol. coord. de Georges Vigarello, București, Grupul Editorial Art, 2008, p. 441).

⁴⁶ „Viind doftoru Fotache / Cu doftorie descântate / Ca să-i dea de osteneală / Și să-și vie în socoteală, / Au intrat, s-au ploconit, / Acest cuvânt au grăit: / – Stăpânul meu cel supus / Iată, pre mine au trimis / Cu aceste doftorii / Și te poștește să bei. / Și să nu aibi firoseală / Căci aceasta e din răceală” (Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (secolele XVII–XVIII)*, București, Editura Academiei Române, 1967, p. 191).

⁴⁷ *Efemeridele...*, p. 73.

⁴⁸ Medicii acelor vremuri nu erau interesați de numărul bătăilor pe minut, așa cum va fi mai târziu, ci de intensitatea și ritmul acestora (Georges Vigarello, *op. cit.*, p. 441).

⁴⁹ *Efemeridele...*, p. 73.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 106–110. Nu insistăm asupra momentului uciderii domnului, autorul citat realizând o prezentare a celor mai importante surse care menționează momentul asasinării lui Grigore Ghica.

de Sulzer⁵³, această incertitudine avea să dea naștere la două tabere, una care-l acuza pe Fotache de participarea la complotul împotriva domnului și o alta care-l consideră pe medic o simplă victimă a tertipului la care a recurs capugiul și a cărui vină a constat doar în incapacitatea de a-l fi desconspirat. Această perspectivă diferită s-a perpetuat de-a lungul timpului, printre „acuzatorii” lui Fotache numărându-se autorul *Stihurilor asupra Mării sale Grigore Ghica voevod*⁵⁴, mai exact varianta moldovenească a acestei cronici⁵⁵, Andreas Wolf⁵⁶ sau Manolache Drăghici⁵⁷. De cealaltă parte, aflăm prezentarea evenimentelor conform variantei muntene a cronicii mai sus amintite, potrivit căreia doctorul Fotache pune starea turcului pe seama dificultăților călătoriei și-l invită la curte, însă capugiul continuă a vorbi de răceala căpătată pe drumul spre Iași și de neputința sa de a-l vizita pe Vodă. În cele din urmă, în aceeași categorie se înscriu și informațiile datorate banului Constantin Caragea, care prezintă evenimentele într-o manieră similară, conform spuselor sale doctorul fiind nevinovat; iar toate acuzațiile aduse lui Fotache nu îi par decât încercări de compromitere venite ulterior din partea unor boieri⁵⁸. Urmând acest din urmă curs al evenimentelor, conform unor mărturii păstrate în jurnalele vremii, apărute la Constantinopol, dar și în Apusul Europei, se pare că doctorul Fotache, aflat într-o cameră alăturată în momentul asasinării lui Grigore Ghica și conștientizând gravitatea faptelor petrecute, a fugit la Curte și a reușit să adăpostească pe fiul cel mare al domnului⁵⁹.

Rămas fără sprijinul protectorului său și supus presiunilor venite dinspre o parte a boierimii, doctorul Fotache este nevoit să părăsească Moldova. Potrivit unor informații trimise din Transilvania, la 28 octombrie 1777, ziarului „Nouvelles extraordinaires de Leyde”, Fotache ar fi trecut prin Cernăuți, unde a înștiințat autoritățile austriece de „nenorocirea întâmplată stăpânului său”⁶⁰. De la Cernăuți, medicul s-a retras spre Polonia, iar de acolo la Kiev⁶¹. Numai că nici acolo Fotache nu a scăpat de intrigile căminarului Dumitrache Skilitis, care, „îndemnat fiind de fireasca lui răutate, îl defăimase pe acest medic la ruși, că ar fi înșelat pe răposatul domn și l-ar fi înduplec

⁵³ „Doctorul curții veni în grabă să examineze pe bolnavul închipuit și raportă Măriei Sale că în adevăr a găsit pulsul în neregulă și că a dispus cele de cuviință. Dacă în adevăr pulsul capugiului era în neregulă sau dacă el însuși provocase această perturbație a pulsului, va fi știut dânsul mai bine” (Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 40).

⁵⁴ „De ar fi spus drept Fotachi, / Precum au spus Gavrilachi” (*ibidem*, p. 30; *Versuri pentru moartea domnului Grigorie Ghica, întâmplată la anul 1777 octombrie 1*, în Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 166–195).

⁵⁵ Emil Turdeanu, *Contribuții la studiul cronicilor rimate*, în „Cercetări Literare”, II, 1936, p. 18.

⁵⁶ Potrivit mărturiilor Ruxandei, fiica lui Grigore Ghica, reproduse de medicul Andreas Wolf, „când medicul curant Fotachi, un moldovean localnic și becisnic, veni să vadă din ordinul tatălui meu pe acest nemernic, îl găsi zăcând într-un leșin simulat, cercetă pulsul ce-i păru slab și mai făcu altă examinare. Tatălui meu însă îi aduse veste stupidă că bașa era așa de greu bolnav, încât nu știe dacă va mai ajunge ziua de mâine” (Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 42).

⁵⁷ „În această punere la cale spun că era amestecat și doftorul curții, prietin de la Țarigrad cu capugiul, pentru că, cercetându-l Ghica despre boala lui, l-au încredințat a fi primejdioasă” (Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 43).

⁵⁸ *Efemeridele...*, p. 89.

⁵⁹ Publicația bilunară din Luxemburg „Journal Historique et littéraire”, consemna în numărul din 1 decembrie 1777: „Iași, 15 octombrie 1777. Prințul se duse să-l viziteze întovărit de medicul său. [...] Medicul, bănuind după zgomotul ce auzia cele întâmplate, se retrase răpede pentru a pune la adăpost pe fiul mai mare al prințului, care în felul acesta putuse să scape cu fuga”; „Constantinopol, 18 octombrie 1777. Medicul, care după zgomot bănuia ce se întâmplase, fugi pentru a pune la adăpost pe fiul mai mare al lui Ghica” (L. Baidaf, *op. cit.*, p. 100, 104).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 108.

⁶¹ *Efemeridele...*, p. 89.

să se ducă la Beilicuri, de a suferit moarte tragică”⁶². Drept urmare, a fost întemnițat la Kiev, „unde a suferit îngrozitor și mai că a fost în primejdie să-și piardă mintea”, fiind eliberat abia în ianuarie 1778, după ce rușii au aflat „de la mulți oameni vrednici de încredere” că era nevinovat. Doctorul Fotache a revenit în Moldova la 25 ianuarie. Noul domn, Constantin Moruzi, i-a permis să se întoarcă în Iași abia peste o lună, la 21 februarie, cu toate că intervenise pentru el banul Constantin Caragea⁶³.

Urmează apoi câțiva ani în care informațiile despre doctorul Fotache lipsesc, mai precis până la 15 noiembrie 1783, când Alexandru Mavrocordat Delibei îi întărește stăpânirea asupra locului de lângă poarta Curții domnești⁶⁴. În anul următor, 1784, numele său poate fi regăsit în socotelile Visteriei, bucurându-se, alături de alți „boieri greci”, de mărinimia domnului, primind 48 de lei⁶⁵. În aceeași perioadă, doctorul Fotache căpăta din partea domniei 12 „liude” scutelnici⁶⁶. Această ultimă mențiune conține un element ce merită a fi subliniat. Introdusă în circuitul istoriografic de N. Iorga⁶⁷, această samă de Vistierie părea să furnizeze o informație deosebit de prețioasă despre doctorul Fotache. Mai precis, la rubrica destinată scutelnicilor, N. Iorga menționa, printre alte nume, pe „Doftorul Fotachi, doftorul obștii”⁶⁸. Informația a fost preluată de V. Gomoiu și, ulterior, de toți ceilalți autori care au abordat această problemă, Fotache fiind astfel considerat unul dintre cei dintâi medici ieșeni ce a deținut această funcție. Numai că o nouă analiză asupra acestei sămi de Vistierie, de această dată asupra variantei complete, editată de Ioan Caproșu, duce la o nouă interpretare a realităților. Astfel, ceea ce în sama publicată de N. Iorga părea să fie o menționare a numelui lui Fotache și a funcției pe care el o deținea, este de fapt o enumerare a două persoane distincte, anume doctorul Fotache, pe de o parte, care primea 12 „liude” scutelnici, și „doftorul obștii”, nenumit, pe de altă parte, care beneficia de 10 oameni scutiți⁶⁹.

Perioada de cumpănă pe care a traversat-o Fotache după moartea lui Grigore al III-lea Ghica, la care avea să se adauge incendiul ce a afectat orașul și Curtea domnească în timpul domniei lui Alexandru Mavrocordat Delibei⁷⁰, l-a împiedicat pe medic să mai ridice spișeria pe locul de lângă poarta Curții domnești, după mutarea reședinței domnului o astfel de întreprindere dovedindu-se probabil nu foarte avantajoasă⁷¹. Din

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Documente Iași, X, Acte interne (1796–1800)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2007, p. 134.

⁶⁵ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, p. 577.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. II, 1786–1798, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 12.

⁶⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, partea a II-a, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, București, 1904, p. 181–206.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 189.

⁶⁹ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, II, p. 12.

⁷⁰ Constantin Cihodaru, Gh. Platon (redactori responsabili), *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 430; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, Editura Demiurg, 2007, p. 265.

⁷¹ V. Mihoșdea consideră că „spiritul practic al doctorului Fotachi a bănuț că deschiderea unei farmacii în Iași, la 1776, nu era o afacere rentabilă, drept care a deschis o cârciumă, fiind sigur de la început că aici nu va duce lipsă de clienți”. Potrivit aceluiași, solicitarea lui Fotache pentru un loc de farmacie ar fi fost doar „convențională”, știind că pentru cârciumă nu ar fi obținut dania (V. Mihoșdea, *op. cit.*, p. 196). Interpretarea pare a fi totuși forțată, deoarece decizia doctorului Fotache de a nu mai ridica spișeria e probabil ulterioară anului 1776. De asemenea, și ipoteza unei așa-zise solicitări „convenționale” poate fi ușor combătută dacă ținem cont de un exemplu asemănător, atestat documentar la exact un deceniu de la momentul în care Fotache primea dania: la 1 august 1786, Alexandru Ioan Mavrocordat acorda chirurgului Herlitz dreptul de deschide o spișerie și o berărie în apropierea Cișmelei lui Păcurar (*Documente Iași*, vol. VIII, *Acte interne (1781–1790)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2006, p. 482–483).

acest motiv, doctorul Fotache a construit pe acel loc „dugheni și o pivniță de piatră cu crâșmă deasupra”⁷². Pe lângă acestea, doctorul a mai stăpânit un loc în apropiere de mănăstirea Dancu⁷³, pe care l-a vândut la 10 august 1814 agăi Mihalache⁷⁴.

Pe parcursul anului 1793, Fotache a vândut spitalului de pe lângă mănăstirea Sfântul Spiridon instrumentele sale chirurgicale, primind în schimb 300 de lei⁷⁵. Pentru a le putea folosi, epitropii au mai plătit 5 lei și 60 bani „pentru curățitu hirurgiilor ce s-au luat de la doftorul Fotachi”⁷⁶. În anul următor, 1794, la 6 septembrie, doctorul a vândut negustorului Feodor Petrovici, pentru 11.010 lei, bucata de loc de lângă poarta mare a Curții, pe care o primise în urmă cu aproape două decenii de la Grigore al III-lea Ghica, pentru ridicarea spițeriei⁷⁷ și care, cu doar o lună mai devreme, îi fusese întărită de domnul Mihail Suțu⁷⁸. Ce-l va fi determinat pe doctorul Fotache să renunțe la instrumentele de care se slujise atâta vreme și la locul pe care ar fi trebuit să-și ridice spițeria, nu știm. Cu toate că acest gest ar putea să sugereze o detașare a sa de îndeletnicirile medicale, activitatea sa în cadrul spitalului nu a încetat⁷⁹.

De o importanță majoră se dovedesc câteva documente de la sfârșitul veacului XVIII. La 19 martie 1798, răzeșii din Băilești, de peste Prut, dau mărturie cu privire la această moșie „din care doctorul Fotache, fiul lui Neculai Vartolomei șetrar (s.n.), stăpânește un bătrân”⁸⁰. Stăpânirea medicului reprezenta a treia parte din toată moșia Oișeni, în timp ce răzeșii mai dețineau „doi bătrâni”⁸¹. Doctorul Fotache moștenise partea de moșie de la Oișeni de la tatăl său, șetrarul Neculai Vartolomei⁸², care stăpânise și dijmuisse o parte a acesteia vreme de mai bine de doi ani, între martie 1730 și mai 1732, pentru ca ulterior să o cumpere și să-și sporească stăpânirea prin alipirea altor părți din moșia mai sus amintită⁸³. În anul următor, la 30 august 1799, doctorul Fotache și-a mărit posesiunea la Oișeni cumpărând părțile unor răzeși⁸⁴. La 20 martie 1800, domnul Costandin Alexandru Ipsilanti a întărit anaforaua marilor boieri privitoare la stăpânirea doctorului Fotache asupra moșiei Oișeni, „care din vechiu s-a numit Răzina și acum se numește cu două

⁷² *Documente Iași*, vol. IX, *Acte interne (1791–1795)*, editate de Ioan Caproșu, Editura „Dosoftei”, 2007, p. 265.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Într-un zapis din 29 august 1832, prin care aga Mihalache vinde casele din Iași „cu locul lor din mahalaoa mănăstirii Golia”, se face referire la „casele vechi” ce au fost pe acel loc, care au fost cumpărate de aga Mihalache de la răposatul doftoru Fotache (s.n.) la 10 august 1814 (ANI, *Documente*, 140/18).

⁷⁵ *Documente Iași*, X, p. 213.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 215.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 276.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 265.

⁷⁹ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, II, p. 293, 312.

⁸⁰ *Documente Iași*, X, p. 154.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Pe lângă partea de moșie de la Oișeni, șetrarul Neculai Vartolomei mai stăpânea și o casă în Iași, pe Ulița Frecăului, pe care o primise, drept răsplătă pentru slujirea „cu credință și cu dreptate”, de la domnul Grigore al II-lea Ghica (*ibidem*, vol. IV, *Acte interne (1726–1740)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2001, p. 312). După moartea șetrarului, casa a fost vândută de soția sa, Nastasia, și de fiii lor (*ibidem*, VII, p. 371).

⁸³ Încă din mai 1737, șetrarul Neculai Vartolomei cumpărase o parte din moșia Oișeni de la „Irina femeia lui Ștefan Talpă și de la ficiorii ei, anume Toader și Safta și Măriuța” cu 20 de lei, stăpânirea fiindu-i întărită fostului șetrar în urma unei judecăți cu Nicolae Leva căpitan, din 20 iulie 1742 (*Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati, vol. II, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 338); mai avea o parte cumpărată încă din 1732 de la Gligorie stegariul (*Documente Iași*, X, p. 247).

⁸⁴ *Documente Iași*, X, p. 247.

nume, o parte Oișanii și cealaltă parte Băileștii”⁸⁵. Stăpânirea doctorului Fotache asupra moșiei de peste Prut nu avea să fie îndelungată, încă din martie 1802, ca urmare a dorinței doctorului, aceasta fiind scoasă la mezin. La 16 mai, moșia era deja cumpărată de fostul mare logofăt Constantin Balș, pentru 5.780 lei⁸⁶. Din cele câteva documente privitoare la stăpânirea moșiei Oișeni de către doctorul Fotache aflăm așadar că medicul a fost fiul șetrarului Neculai Vartolomei și al Nastasiei. Din căsătoria celor doi au rezultat cel puțin doi copii, doctorul Fotache și fratele său mai mare, Dinul polcovnicul⁸⁷, cei doi frați „nepetrecând în bună unire”⁸⁸.

O ultimă mențiune a unui doctor numit Fotache este din 1829, acesta fiind amintit între doctorii ieșeni desemnați pentru combaterea epidemiei de ciumă ce făcea ravagii atunci la Iași și în întreaga Moldovă⁸⁹. Numai că, la o privire mai atentă asupra documentului original în care sunt enumerați medicii din orașul Iași, vedem că numele Fotache lipsește. Singurul nume asemănător și care a fost probabil citit greșit este cel al doctorului „Fometi”⁹⁰. Astfel, ultima mărturie certă găsită până acum cu privire la doctorul Fotache este cea potrivit căreia el a vândut agăi Mihalache, la 10 august 1814, un loc în apropierea mănăstirii Dancu⁹¹.

După prezentarea acestor mărturii privitoare la viața și activitatea doctorului Fotache, se ridică o serie de întrebări: cine a fost cu adevărat acest doctor Fotache? A fost el grec sau era moldovean? A participat la complotul împotriva domnului Grigore al III-lea Ghica sau nu? Este doctorul Fotache ce părăsea Țara Românească la 1763 același cu doctorul amintit în Moldova la 1798 sau chiar 1814? Tocmai de aceea o încercare de sintetizare se impune, cu riscul asumat ca aceste presupuneri să nu fie însă și cele corecte.

Considerăm astfel că în intervalul de timp avut în vedere au existat doi doctori cu numele Fotache: cel dintâi, grec, a fost medic al lui Constantin Mavrocordat, fiind un apropiat al acestuia, fapt pentru care avea să-l însoțească la mazălirea sa de pe tronul Țării Românești, în martie 1763. Acest doctor Fotache a avut un fiu, pe Dimitrie, mare paharnic în sfatul lui Ștefan Racoviță și apropiat al lui Iordache Stavarache, după moartea fostei capuchehăi el fiind prins și trimis la Constantinopol în anul 1764. A revenit în Țara Românească, unde a deținut mai multe dregătorii până spre începutul secolului XIX. Cel de-al doilea medic cu numele Fotache, grec de asemenea⁹², fiul lui Neculai Vartolomei șetrar, și-a început activitatea mai întâi ca chirurg la curtea lui Grigore al III-lea Ghica, în prima domnie a acestuia în Moldova, pentru ca ulterior să fie

⁸⁵ BAR, Documente istorice, CXXV/141.

⁸⁶ *Ibidem*, DCCVIII/13.

⁸⁷ *Ibidem*, CXXV/141.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ I. Bordea, *Serviciul sanitar al României și igiena publică între anii 1905–1922*, București, 1924, p. 23; V. Răscanu, Gh. Năstase, Șt. Bîrsan, Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași în cadrul evolutiv al fostelor Așezăminte Sf. Spiridon*, vol. I, București, Editura Medicală, 1956, p. 120.

⁹⁰ ANI, Comitetul Sănătății, dosar 6/1829, f. 4 r. Este vorba despre Francisc Egon de Fumetti, doctor în medicină și chirurgie, absolvent al Facultății de Medicină de la Göttingen (ANI, Colecția Litere, D/395, f. 39 r.).

⁹¹ *Idem*, Documente, 140/18.

⁹² Potrivit mărturiilor Ruxandei, fiica lui Grigore Ghica, reproduse de Andreas Wolf, medicul Fotache ar fi fost „un moldovean localnic și becisnic (s.n.)” (Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 42). Se pare însă că doctorul Fotache era grec sau cel puțin unul dintre părinții săi fusese de această naționalitate, el iscăind grecește „Φοτιος ιατρικς βεβαωovo τα ανοθεν” actul prin care vindea, la 6 septembrie 1794, locul de lângă poarta mare a Curții domnești (*Documente Iași*, IX, p. 277). De asemenea, în sama Vistieriei Moldovei pe anul 1784, doctorul Fotache este menționat alături de alți „boieri greci” care primiseră daruri bănești din partea domnului (*Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, p. 577).

doctor al Spitalului Sfântul Spiridon și medic al Curții domnești, în cea de-a doua domnie a lui Grigore Ghica. Cu toate că a fost considerat vinovat de moartea domnului, credem că el nu a bănuțit tertipul la care a apelat capugiul, considerându-l cu adevărat suferind⁹³. Rămas fără sprijinul celui căruia îi fusese aproape încă din copilărie⁹⁴, doctorul Fotache a traversat o perioadă nefastă, fiind nevoit să se refugieze în Polonia, pentru ca apoi să fie întemnițat la Kiev. Întors în „patria sa”⁹⁵, în februarie 1778, nu a mai reușit să construiască spițeria de piatră pentru care primise locul de lângă poarta Curții domnești, ridicând în schimb câteva dughene, pe care le-a vândut ulterior cu tot cu loc. Spre sfârșitul secolului XVIII și-a sporit stăpânirea pe moșia Oișeni, ce-i rămăsese moștenire de la răposatul său tată, unde probabil s-a și stabilit vremelnic. Era încă în viață la 14 august 1814, când a vândut locul pe care îl stăpânise în vecinătatea mănăstirii Dancu.

ASPECTS IN THE LIFE AND ACTIVITY OF A PHYSICIAN AT
GRIGORE THE III GHICA'S COURT. DOCTOR FOTACHE
(Summary)

Keywords: doctor, medical activity, social status, Grigore III Ghica, XVIIIth century.

Reconstructing the biographical portrait of “doctor Fotache” proved to be a bit more difficult, as the inaccuracy of the historic testimonies regarding the name of this doctor made it difficult to identify him. We presuppose that there were two doctors bearing the same first name. The one we have considered here was the son of Neculai Vartolomei, boyar in charge of war tents and camps. His fate seems to have been closely related to his patron's, Grigore III Ghica, to which he seems to have been close “from childhood yet”. Having been unable to key out the ruse which the Sublime Porte's chamberlain used in order to entice Grigore Ghica into the chambers of the bey manor, doctor Fotache would be forced to leave Moldavia for a while. After the return in his “homeland”, it is difficult to identify his medical activity, as he dedicated himself sooner to administrating his parents' estates.

⁹³ În afirmația noastră ne sprijinim pe relatarea evenimentelor datorată banului Constantin Caragea, care, cu toate că nu se afla în Iași în momentul petrecerii evenimentelor, la întoarcerea în capitală a aflat „cu deamărunț de la prieteni nenorocitele întâmplări (*Efemeridele...*, p. 81).

⁹⁴ „[...] dumnealui Fotache doftorul a curței gospod, carele numai din copilăria sa până acum s-au aflat slujind nouă cu credincioase și cunoscute slujbe” (*Documente Iași*, VIII, p. 218); în sprijinul acestei idei putem invoca și faptul că șetrarul Neculai Vartolomei slujise domnului Grigore al II-lea Ghica, cel care îl răsplătise pentru „îndelungată slujbă cu credință” cu stăpânirea unei case în Iași de pe Ulița Frecăului (*ibidem*, V, p. 57). Ar fi vorba astfel de o continuitate a slujirii familiei domnești a Ghiculeștilor, vreme de două generații, reprezentate de șetrarul Nicolae Vartolomei și fiul său, doctorul Fotache.

⁹⁵ *Efemeridele...*, p. 89.

MIHAI MÎRZA*

O CTITORIE ȘI DOI CTITORI DIN SECOLUL XVIII. DOSARUL ZIDIRII, ÎNFIINȚĂRII ȘI ÎNZESTRĂRII MĂNĂSTIRII PRECISTA MARE DIN ROMAN**

Istoria mănăstirii Precista Mare este surprinzător de puțin cunoscută, având în vedere relevanța pe care o are ca studiu de caz pentru deslușirea unor problematici care suscită un interes aparte în istoriografie. Ne referim în special la istoria relațiilor dintre domnie și biserică sau istoria actului și dreptului de ctitorie în secolul XVIII. Cu toate acestea, despre istoria mănăstirii Precista Mare s-a scris ocazional, în monografiile istorice ale orașului Roman¹, în studiile dedicate spitalului din acest oraș² sau în monografiile Epitropiei Spitalelor Mănăstirii Sf. Spiridon³. Singurul studiu scris în manieră monografică, dedicat exclusiv istoriei acestui așezământ monahal aparține lui Epifanie Cozărescu. Acesta a fost publicat în patru părți, în revista „Mitropolia

* Arhivist la Arhivele Naționale Iași.

** Această lucrare a fost publicată cu sprijinul financiar al proiectului „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹ Gheorghe David, Constantin Botez ș.a., *Istoria orașului Roman (1392–1992)*, Societatea Culturală „Roman – 600”, Roman, 1992 (vezi capitolul *Înfățișarea orașului. Monumente religioase și laice*, p. 104–131); Vasile Ursachi, *Roman – mic îndreptar turistic*, București, 1977, p. 27.

² Epifanie Cozărescu, Octav Clotici, *Istoricul Spitalului Municipal „Precista Mare” din Roman până la bicentenar (1998); parțial și a vieții medico-farmaceutice românești*, Roman, Editura Știință și Tehnică, 2001, p. 1–2; Epifanie Cozărescu, *Începuturile asistenței medicale în Roman*, în *Spitale vechi și noi. Studii și note*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1976, p. 93–106; idem, *Jubileul spitalului din Roman (ctitorie a mitropolitului Veniamin Costachi)*, în *MMS*, XLIX, 11–12, 1973, p. 798–802; Gh. Băileanu, *Date noi asupra fondării și dezvoltării spitalului din Roman*, Roman, 1973 (comunicare susținută în cadrul simpozionului „Sărbătorirea a 175 de ani a Spitalului din Roman”), 6 p. (manuscris păstrat la ANI, fond Gh. Băileanu, nr. 34); Paul Pruteanu, *Contribuții la istoricul spitalelor din Moldova. Spitalele din Moldova dependente de Epitropia Generală a Casei Sf. Spiridon, de la primele începuturi până la unirea serviciilor sanitare ale Moldovei și Munteniei*, București, Editura Medicală, 1957, p. 39–43.

³ *Epitropia Generală a Casei Spitalelor Sfântul Spiridon Iași 1824–1948. Inventar arhivistic*, întocmit de Virginia Isac, Dumitru Ivănescu et alii, București, Editura Direcției Generale a Arhivelor Naționale ale României, 1971, p. 8–9 (vezi D. Ivănescu, *Introducere*); V. Rășcanu, Gh. Năstase, Șt. Bîrsan, Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orașenesc clinic de adulți din Iași în cadrul evolutiv al fostelor Așezăminte Sf. Spiridon*, București, Editura Medicală, 1956, *passim*; Gh. Băileanu, *Așezămintele Sf. Spiridon de la strădania primilor ctitori la înființările de azi*, Iași, 1937; idem, *Fondarea Epitropiei Sf. Spiridon și crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat*, I, *Contribuții la studiul fundațiilor*, Iași, Editura „Viața Românească”, 1929, 26 p.; idem, *Evoluția juridică a Epitropiei Sf. Spiridon de la 1757 la 1800*, II–III, *Contribuțiuni la studiul persoanelor morale*, Iași, Editura „Presa Bună”, 1937, 87 p.

Moldovei și Sucevei”, în urmă cu mulți ani⁴. În cuprinsul său este reconstituit, fără a se intra în detalii, parcursul istoric al mănăstirii, începând cu ridicarea bisericii Adormirii Maicii Domnului din Roman de către Ruxandra Lăpușneanu, în anul 1569, continuând cu actul fondator din 1753 și încheind cu restaurarea efectuată de egumenul Macarie, în anul 1838. În plus, Epifanie Cozărescu a încercat să reconstituie pe scurt inclusiv istoria zidului de incintă și a turnului, egumeniei și celorlalte anexe gospodărești, care formau cândva ansamblul mănăstiresc al Precistei Mari.

Studiul monografic semnat de Epifanie Cozărescu are și lacune semnificative, aspecte importante din istoria acestui așezământ monastic sunt fie doar amintite, în fuga condeiului, fie în întregime omise. Astfel, nu au fost abordate problematici referitoare la constituirea averii funciare, contribuția efectivă a fiecărui ctitor la ridicarea și înzestrarea mănăstirii, închinarea la Epitropia Spitalului Mănăstirii Sf. Spiridon din Iași, la 7 septembrie 1764⁵ și reacțiile energice de nemulțumire cu care a fost întâmpinată închinarea, mai întâi din partea bătrânului episcop de Roman și după aceea din partea moștenitorilor lui Constantin Racoviță. Aceștia din urmă chiar au încercat, în câteva rânduri, să obțină anularea actului de închinare. De altminteri, trebuie știut că problema închinării și nemulțumirile pe care le-a stârnit aceasta au reprezentat până acum un subiect delicat, pe care istoricii s-au ferit să-l dezvăluie. De asemenea, Epifanie Cozărescu nu oferă nicio explicație pentru interesul excepțional pe care Constantin Racoviță l-a manifestat pentru acest așezământ monastic, căruia, printre altele, îi dăruiește toată averea funciară rămasă în Moldova de la tatăl său, Mihai Racoviță, lăsându-și practic familia fără avere.

În paginile următoare, ne-am propus să analizăm, atât cât izvoarele ne permit, principalele momente care privesc înființarea și înzestrarea mănăstirii Precista Mare, semnificațiile principalelor danii, dar și să oferim o explicație plauzibilă, evident cu statut de ipoteză, privitoare la implicarea lui Constantin Racoviță la înzestrarea acestui așezământ monahal. Astfel, prezentul studiu este mai mult o completare și, în multe privințe, o reevaluare a contribuției lui Epifanie Cozărescu. Închinarea mănăstirii Precista Mare din Roman la Epitropia Spitalului Mănăstirii Sf. Spiridon și complicațiile pe care le-a generat aceasta vor fi analizate separat într-un studiu viitor. Totodată, anexăm documentele cele mai relevante privitoare la aspectele investigate, pe care le edităm după normele propuse de colectivul de editare a colecției naționale de izvoare – „Documenta Romaniae Historica”, A. Moldova.

1. Când ieromonahul Ioanichie, egumenul mănăstirii Neamț, ajunge episcop la Roman, la 15 septembrie 1747⁶, lângă catedrala episcopală, putea fi văzută o biserică de zid modestă, ruinată și părăsită. Era biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului, ctitorită de Ruxandra Lăpușneanu, văduva lui Alexandru Lăpușneanu, în 1569⁷. Cu siguranță, aceasta nu oferea un peisaj plăcut pentru un arhiereu energic și întreprinzător

⁴ Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare din orașul Roman*, I–V, în *MMS*, XL, nr. 11–12, 1964, p. 610–617; XLI, nr. 11–12, 1965, p. 636–654; XLV, nr. 3–4, 1969, p. 224–231; XLVIII, 1–2, 1978, p. 78–83.

⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, *Acte interne (1756–1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2004, p. 526–627, nr. 604; V. Rășcanu, Gh. Năstase, Șt. Bîrsan, Gh. Băileanu, *op. cit.*, p. 50 (text parțial); Gh. Băileanu, *Evoluția juridică...*, II–III, p. 20–22.

⁶ Pentru datele biografice ale acestui ierarh, vezi Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, Roman, editată de Episcopia Romanului și Hușilor, 1984, p. 223–235; Melchisedec (Ștefănescu), *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, București, 1975, p. 30–95.

⁷ Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare...* (I), p. 610–617; Nicolae Stoicescu, *Reperatoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 723–724.

ca Ioanichie, motiv pentru care, încă de pe acum, acesta își va fi făcut planuri pentru rezidirea ei. Documentele nu oferă indicii cu privire la începutul lucrărilor, după cum nu știm nici data când a fost sfințită ori când a fost transformată în mănăstire de noul ei ctitor.

În primii ani de păstorie, episcopul Ioanichie este preocupat cu înnoirea și înzestrarea schitului Vovidenia, al mănăstirii Neamț, unde se bănuiește că își făcuse noviciatul⁸ și unde se retrăgea adesea pentru a se odihni, întâlni cu călugării de la mănăstirea Neamț și îngriji stupii⁹. Credem că lucrările de reconstruire a bisericii Doamnei Ruxandra au fost demarate imediat după ce schitul Vovidenia a fost clădit și înzestrat, adică după mijlocul anului 1751. De aceea, credem că rezidirea bisericii Adormirea din Roman poate să fi început în cursul anului 1752, dar cel mai probabil în primăvara anului 1753. Fiind într-o stare avansată de degradare, aceasta a trebuit risipită și reclădită din temelii. Noua biserică a fost construită, ca și precedenta, din piatră. După informațiile pe care le oferă pisană din 1787 – pentru că aceea pusă de Ioanichie în 1753 nu s-a păstrat –, la finalul anului 1753 aceasta era ridicată și acoperită¹⁰.

Biserica construită de episcopul Ioanichie nu a rezistat vicisitudinilor timpului. Avariata decisiv de cutremurul din 1781, este demolată și reconstruită după alte planuri de egumenul Gherasim Putneanul, în 1787. Nici biserica înălțată de călugărul putnean nu s-a dovedit cu mult mai trainică, în 1826 ea fiind înlocuită cu alta nouă¹¹. Acest șir de demolări și reconstruiri, dar și lipsa unor mărturii scrise, nu ne permit să stabilim înfățișarea lăcașului de închinăciune construit de Ioanichie. Totuși, credem că dimensiunile ei nu le depășeau cu mult pe cele ale bisericii precedente, dacă nu cumva era o copie fidelă, dar ceva mai mare. În niciun caz nu era mai somptuoasă decât biserica mănăstirii Sf. Prooroc Samuil, cealaltă ctitorie a lui Constantin Racoviță, care nici ea nu impresionează prin monumentalitate¹². Epoca marilor ctitorii voievodale trecuse demult¹³.

Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului din Roman este cunoscută îndeobște cu denumirea de mănăstirea Precista Mare. Această denumire a apărut în popor spre finalul secolului XVIII și s-a generalizat în secolul XIX, fiind astfel deosebită de mica biserică

⁸ Schitul pe locul căruia Ioanichie a construit Vovidenia se numea Slătioru. Episcopul a ridicat aici, în 1749, o biserică nouă de lemn, în jurul căreia în anii care au urmat, până în vara anului 1751, a mai făcut un rând de chilii, o casă egumenească și alte acareturi. De asemenea, acestui schit i-a dăruit moșia Davideni, mai multe pogoane de vie la Vitănești, prisăci, cărți de cult, odoare, veșminte preoțești ș.a. (vezi Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, cu un cuvânt înainte de IPS Teoctist, Iași, editată de Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1981, p. 250; Nicolae C. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre sf. m-re Neamț și despre așezările supuse ei (m-re Secu și schiturile: Vovidenia, Pocrov, Sihăstria, Sihla și Icoana)*, M-re Neamț, 1942, p. 124–129; Melchisedec, *op. cit.*, p. 39–40, 52–55).

⁹ ASI, colecția Documente, 64/1.

¹⁰ Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare...* (IV), p. 227; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 22, nr. 47 (2).

¹¹ Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare...* (IV), p. 224–231; Th. Codrescu, *Uricarul*, XII, Iași, 1889, p. 359–361.

¹² Pentru informații minimale despre această mănăstire, vezi Dimitrie F. Caian, *Istoricul orașului Focșani*, Focșani, 1906, p. 101–104.

¹³ În secolul XVIII s-a înregistrat o scădere a interesului domnilor fanarioți pentru clădirea altor biserici și mănăstiri. Astfel, numărul noilor ctitorii voievodale a scăzut comparativ cu secolele precedente. De asemenea, bisericile și mănăstirile construite în acest secol nu ating, decât rareori, dimensiunile celor construite în secolele precedente, după cum nu mai asistăm nici la inovații de ordin arhitectural și artistic (Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001, p. 219–225; idem, *Le triomphe du sériel: Le modèle artistique de l'époque de Brâncoveanu et sa diffusion au XVIIIe siècle*, în *RESEE*, XXVI, 1988, 4, p. 295–303).

de lemn cu hramul Intrării în Biserică a Maicii Domnului, denumită popular Precista Mică sau Precista de Sus¹⁴.

2. Nu putem ști dacă episcopul Ioanichie a avut încă de la început în gând să construiască o mănăstire pe locul bisericii Ruxandrei Lăpușneanu. Credem însă că da. Toate documentele care fac referire la actul ctitoricesc al episcopului Ioanichie, cu excepția cronicarului Enache Cogălniceanu¹⁵, vorbesc despre mănăstirea cea nouă construită la Roman, de episcopul locului. La 7 octombrie 1754, Constantin Racoviță, atunci domn al Țării Românești, trimite lui Ioanichie un număr însemnat de veșminte preoțești și diaconești, precum și alte odoare, inventariate într-un document intitulat: „Catastih de câte afierosim în această dată la Sfânta Mănăstire care cu buna vrere a lui Dumnezeu s-au zidit prin ajutorința noastră în târgul Romanului întru pomenire praznicului Adormirii Presfintei de Dumnezeu Născătoare și Purure Fecioarei Marii...”¹⁶. Peste numai două luni, Toader Manole dăruiește moșia Vulpășești, ținutul Roman, „sfintii mănăstirii ceștii noi din târgu din Roman, unde să cinstește și s(ă) prăznuiește Adormire Precuratii Născătoarei de Dumn(e)dzău și Pururea Fecioara Maria, care mănăstire este zidită din temelie de sfinție sa părintele chir Ionichie episcopul Romanului”¹⁷. Peste un an, la 27 octombrie 1755, același domn trimite episcopului Ioanichie 270 de lei, pentru a cumpăra trei sălașe de țigani, pentru mănăstirea cea nouă din Roman¹⁸. Așadar, în 1754, adică în anul imediat următor reconstruirii, biserica Adormirii devenise deja mănăstire, ceea ce înseamnă că la sfințire primise o altă destinație. Când a avut loc sfințirea, este greu de știut, dar putem presupune că în 1754, la 15 august, cu prilejul prăznuirii hramului Adormirii Maicii Domnului.

3. Referitor la momentul în care Constantin Racoviță este asociat de Ioanichie la ctitoria Precistei Mari, Enache Cogălniceanu, relatând drumul parcurs de stăpânul său de la Focșani la Iași, în martie 1756, cu prilejul revenirii în domnia Moldovei, precizează următoarele: „mergând la Roman (Constantin Racoviță – n.n.), mergând după obicei, cu cântări la Episcopie, mergând de au conăcit la episcopu și a dao zi fiind sărbători Precistii – Blagoviștineile – au mersu domnul la bisărică de piatră a Precistii, cari o făcuse episcopu, de au ascultat Leturghie. Cari dintr-acea mergire, au dăruit și domnul multe lucruri: veșminte, candile și moșii, vii, țigani și altele, făcându-să și mărie sa ctitor dinpreună, înbrăcând și pe episcopu, la purces cu ferege blănită cu samur”¹⁹. Potrivit cronicarului, cu prilejul vizitei, domnul este invitat de episcop să participe la înzestrarea și construirea noii mănăstiri²⁰.

Documentele pe care le-am enumerat, dar și altele, dovedesc cu prisosință implicarea lui Constantin Racoviță în actul ctitoricesc de la Roman încă din anul 1754. Avem însă motive să credem că implicarea sa datează chiar din 1753, adică din

¹⁴ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, p. 724.

¹⁵ Enache Cogălniceanu scrie că episcopul Ioanichie făcuse o biserică de piatră în târgul Romanului (*Letopisețul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod, 1733–1774*), ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, Editura Minerva, 1987, p. 70).

¹⁶ Este cel mai vechi document în care este menționată mănăstirea Precista Mare din Roman (BAR, Documente istorice, CLXV/166).

¹⁷ ANI, colecția Documente Spiridonie, XXXII/5. La începutul anului 1755, la 12 ianuarie, Ioanichie cumpără satul Stornești și seliștile din jurul acestuia, ținutul Cârligătura, pentru a le dăru mănăstirii pe care o construise recent la Roman (idem, fond Mitropolia Moldovei, CXLVIII/3).

¹⁸ BAR, Documente istorice, LXV/157.

¹⁹ Enache Cogălniceanu, *op. cit.*, p. 70.

²⁰ *Ibidem*.

momentul în care Ioanichie plănuia rezidirea bisericii Doamnei Ruxandra. Știm că zelul ctitoricesc și cucernicia lui Constantin Racoviță au crescut în chip vădit după decesul soției sale, Sultana Sulgearoglu, la 1 ianuarie 1753. Potrivit cronicarilor și documentelor din epocă, domnul își iubea mult soția, iar dispariția prematură a acesteia, înainte de a-i aduce pe lume un moștenitor, l-a îndurerat și l-a afectat emoțional destul de mult. Martor al evenimentului, Enache Cogălniceanu relatează următoarele: „(...) a dao zi (2 ianuarie 1753 – n.n.), cu mari jale au rădicat boierii cei mari oasăle, cu mari adunari de vlădici și egumeni, preuți, gloate fără de număr, mergând domnul cu toate gloatele pe gios până la mănăstire Golâi, făcând mari obiduire domnul pentru doamnă. La care cetind oasăle cu mari cântări și împărțiri de bani la săraci și la tot norodul ce să afla acolo, au îngropat-o acolo dinainte Preceștii”²¹. Reținem că doamna răposată a fost îngropată lângă vechea icoană a Adormirii, din biserica mănăstirii Golia, unde Constantin Racoviță era ctitor, în calitate de moștenitor al străbunicului său, Toma Cantacuzino, îngropat și el aici²². Un al doilea indiciu care ne face să credem că domnul s-a implicat la înzestrarea mănăstirii Precista Mare încă din 1753 îl reprezintă inscripțiile de pe policandru de argint dăruit acesteia, la 10 septembrie 1756²³. Pe cele cinci candelale ale policandrului au fost incizate numele domnului și al doamnei: „Io Costandin Ceh(an) Racoviță v(oie)vod” și „Sultana Doamna, Co(nstantin) M(ihai) R(acoviță) v(oie)v(o)d”²⁴. Sub numele celor doi, se regăsește reprezentată în relief stema domnească, capul de bour și corbul muntenesc, iar în partea de jos a stemei este marcat anul 1753. Potrivit lui Epifanie Cozărescu, acesta este anul confecționării candelabrului; obiectul fiind, în opinia sa, comandat pentru capela domnească, „desigur în amintirea Sultanei Doamna”²⁵. Credem însă că ipoteza lui Epifanie Cozărescu este greșită, anul 1753 nu este incizat direct pe policandru, ci figurează pe pecetea inelară a domnului, reproducă în relief pe fiecare dintre cele cinci candelale. Această pecete este folosită de Constantin Racoviță, pe tot parcursul celei de-a doua sale domnii în Moldova, dar și în prima domnie, în lunile ianuarie–iunie 1753²⁶. De aceea, credem că totuși policandru a fost confecționat în anul 1756, special pentru a fi dăruit Precistei Mari. Oricum ar fi, credem că a fost comandat și confecționat după decesul Sultanei Sulgearoglu. Or, apariția numelui acesteia pe un policandru confecționat după decesul ei și dăruit mănăstirii Precista Mare nu credem că este o simplă coincidență. În plus, în hrisovul din 30 ianuarie 1757²⁷, Constantin Racoviță precizează

²¹ *Ibidem*, p. 60. Pentru decesul Sultanei Sulgearoglu și atitudinea domnului față de acest eveniment, vezi Vasile Mihordea, *Giuseppe-Antonio Pisani, medicul lui Constantin Racoviță*, extras din *RI*, Vălenii de Munte, XXII, nr. 7–9, 1936. Constantin Racoviță i-a construit ulterior un mormânt fastuos din marmură de Carrara. Pe piatra de mormânt au fost săpate câteva versuri în limba greacă, referitoare la moartea tragică pe care a avut-o printre străini, la nordul Dunării – vezi N. Iorga, *Inscripțiile din bisericile României*, vol. II, București, Atelierele Grafice SOCEC & Comp, 1908, p. 163, nr. 437 (4).

²² N. Iorga, *Inscripțiile...*, II, p. 166, nr. 446 (13). Tatăl acestuia, Mihai Racoviță, era fiul vornicului Ion Racoviță și al Anastasiei Cantacuzino, fiica vornicului Toma Cantacuzino (G-ral M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și istoric*, București, 1942, p. 13, 29). Pentru biografia lui Mihai Racoviță, vezi Matei D. Vlad, *Un pământean printre domnitorii fanarioși: Mihai Racoviță*, în *RI*, 42(9), 1989, p. 889-909. Pentru mormintele cantacuzine de la Golia, vezi Mihai-Bogdan Atanasiu, *Marele vornic Toma Cantacuzino și mormintele Cantacuzinești de la Golia*, în *Monumentul. Lucrările Simpozionului Național „Monumentul. Tradiție și viitor”, ediția a XII-a, Iași – Chișinău, 2010*, volum coordonat de Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim și Sorin Ifțimi, vol. I, Iași, Editura Doxologia, 2011, p. 121–131.

²³ ANI, colecția Documente Spiridonie, LXXVIII/8.

²⁴ Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare...* (III), p. 653.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Gabriela Rădulescu, *Sigiliile cancelariei domnești a Moldovei între anii 1711–1821*, în *RA*, XII (2), 1969, p. 173–208 (vezi p. 181, VII și p. 201, fig. 23).

²⁷ Anexa 3.

că, pentru rezidirea bisericii Adormirii, a dăruit suma de 1.275 de lei, fără a menționa când a făcut această danie²⁸. Având în vedere că în catastiful din 7 octombrie 1754, amintit mai sus, domnul menționează că această mănăstire a fost construită prin „ajutorința” sa, iar la data emiterii catastifului, din tot complexul mănăstiresc al Precistei Mari, numai biserica era construită, credem că „ajutorința” la care se referă domnul în respectivul document este, fără îndoială, această sumă de 1.275 de lei²⁹.

Avem câteva coincidențe surprinzătoare, asupra cărora merită să stăruim: Sultana Sulgearoglu este înmormântată în biserica mănăstirii Golia, în fața icoanei Precistei; mănăstirea clădită la Roman de Constantin Racoviță și episcopul Ioanichie are hramul Precistei, anul de începere a lucrărilor de zidire este 1753, la debutul căruia murise Sultana; Constantin Racoviță dăruiește ctitoriei sale un policandru pe care este imprimat numele soției sale decedate. Toate aceste coincidențe nu sunt întâmplătoare. De aceea, credem că rezidirea bisericii Adormirii s-a realizat, așa cum spun documentele, la inițiativa episcopului Ioanichie, care, pentru a-și duce gândul la îndeplinire, a solicitat ajutor de la domnul țării, Constantin Racoviță. Pentru a obține sprijinul acestuia, episcopul i-a propus să construiască împreună, pe locul bisericii Ruxandrei Lăpușneanu, o mănăstire pentru pomenirea și iertarea păcatelor răposatei doamne. Un argument în plus va fi fost și hramul mănăstirii – Precista, sărbătoare pe care, se pare, domnul o cinstea cu predilecție. De altminteri, în sprijinul acestei ipoteze vin și celelalte acte ctitoricești ale lui Constantin Racoviță, dar și unele decizii politice, justificate de dorința sa de comemorare și reabilitare a memoriei părinților săi ori de mulțumire față de divinitate, care-l onorase cu scaunele domnești ale Țărilor Române. Biserica Sf. Nicolae Popăuți este refăcută și transformată în mănăstire, ca gest de pioasă aducere aminte față de mama sa, Ana Racoviță³⁰, după cum mănăstirea Sf. Prooroc Samuil este un semn de mulțumire adus divinității, tocmai pentru că, în ziua praznicului acestui sfânt, a fost numit pentru prima dată domn – al Moldovei – la 20 august 1749. Arhieriei și marii boieri ai Moldovei au reușit să obțină de la Constantin Racoviță abolirea dării văcăritului, amintindu-i că aceasta fusese reintrodusă de tatăl său, Mihai Racoviță; iar desființarea acestei dări odioase reprezenta un gest de reabilitare a memoriei părintelui său³¹, decedat în urmă cu mai puțin de doi ani³².

4. Inițiativa reconstruirii bisericii doamnei Ruxandra a aparținut episcopului Ioanichie, după cum tot lui i-a aparținut și ideea transformării acestei biserici în mănăstire.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Fără a avea o susținere documentară, Epifanie Cozărescu consideră că această sumă a fost „vărsată”, în urma vizitării mănăstirii, la 25 martie 1756 (Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare...* (III), p. 649–650).

³⁰ Acest lucru este menționat special în hrisovul din 2 septembrie 1753 (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, București, 1903, p. 247–248, nr. 119; Icon. Stavrofor Al. H. Simionescu, *Mănăstirea Popouți în prezent biserica Sf. Nicolae Popouți din Botoșani*, Botoșani, 1912, p. 5–6). Vezi și Mihai Mîrza, „Portretele doamnelor române”. *Ana Racoviță, doamna lui Mihai Racoviță vodă*, în „Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău”, VIII, 2013, p. 33–58.

³¹ <Vartolomei Mazereanu> Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovii de la a doua domnie și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1741–1769)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, Editura Minerva, 1987, p. 165–166. De asemenea, vezi studiile semnate de Petronel Zahariuc, *Mitropolitul Iacov Putneanul și „necazul de obște” al Moldovei*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 1, p. 219–234; Mihai Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei. Dări de cotitate în sfera economiei păstorești (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Iași, Editura Junimea, 2000, p. 183–187; V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporară*, în *SRdI*, XXI, 1968, 3, p. 449–469.

³² Decesul acestuia a avut loc la o dată necunoscută, spre finalul anului 1755 (Matei D. Vlad, *op. cit.*, p. 891).

În schimb, contribuția lui Constantin Racoviță la zidirea și înzestrarea mănăstirii a fost substanțială. Fără implicarea acestuia, istoria mănăstirii Precista ar fi fost cu totul alta. Daniile primite de la Constantin Racoviță, în perioada 25 martie 1756 – 20 februarie 1657, au transformat-o într-una dintre cele mai înstărite mănăstiri din Moldova și într-o țintă predilectă pentru vânătorii de închinări. Daniile domnești au fost numeroase și consistente: moșii, vii, prisăci, robi țigani, bani, cărți de cult, odoare, veșminte preoțești, scutiri de dări, venituri domnești etc. O simplă comparație cu inventarul de obiecte de cult și veșminte ale marilor mănăstiri din Moldova este suficientă să ne dăm seama că noua mănăstire din Roman devenise, dintr-o dată, una dintre cele mai bine înzestrate mănăstiri din Moldova acelor timpuri.

Șirul daniilor lui Constantin Racoviță pare să înceapă în 1753, când acesta contribuie, așa cum am spus, cu suma de 1.275 de lei la reclădirea vechii biserici a Ruxandrei Lăpușneanu. Chiar dacă a fost mutat în domnia Țării Românești, în iunie 1753, Racoviță a păstrat legăturile cu episcopul Ioanichie, trimițându-i acestuia – pentru înzestrarea ctitoriei lor – bani, odoare și veșminte preoțești. Corespondența păstrată demonstrează stima deosebită de care se bucura episcopul din partea domnului. La 27 octombrie 1755, cel din urmă îi scria colaboratorului său următoarele: „iată poftim pe svinția ta ca de apurure adăsăori să nu ne lipsască cărțile svinții tale, ca să ne înștiințăm pentru bună și fericită sănătate(a) svinții tale”³³.

Catastiful odoarelor „afierosite” de Constantin Racoviță, la 7 octombrie 1754, este un semn că biserica mănăstirii Precista Mare a fost împodobită și înzestrată în anul imediat următor după rezidire. La această dată, domnul trimite câte două rânduri de veșminte preoțești și diaconești, toate din stofe scumpe cusute cu fir de aur, procoveță, dvere, poale pentru icoane, cinci candelă și o cădelniță de argint³⁴. Ulterior, mănăstirea este înzestrată de domnescul ei binefăcător cu alte câteva rânduri de veșminte preoțești și diaconești, poale de icoane, perdele pentru ușile împărătești și diaconești, patru antimise, dar și cu cărți de cult și obiecte liturgice: o cristelniță de argint și câte două potire, discuri, lingurițe pentru împărțășanie, paftale; toate din argint³⁵. Piesa cea mai valoroasă este policandru cu cinci candelă, confecționat din argint aurit, despre care am amintit mai sus³⁶. Dintr-o scrisoare nedată, putem constata că domnul se îngrijea inclusiv de aprovizionarea ctitoriei sale cu untdelemn patriarhal, adus special pentru ea de la Constantinopol. În cuprinsul scrisorii, printre altele, Constantin Racoviță reamintește episcopului că „svântul mir” trebuie „să ste(a) în svânta a noastră mănăstire Precista”³⁷.

Revenit în scaunul domnesc de la Iași, în martie 1756, Constantin Racoviță începe, la solicitarea clerului, față de care era extrem de atașat, un vast program de restituire a vechilor privilegii pe care le avuseseră, în secolele precedente, eparhiile și mănăstirile domnești din Moldova. Mai mult, dăruiește mănăstirilor neînchinat aproape toate moșiile pe care domnia le mai avea în stăpânire, în hotarele târgurilor din Moldova. Printre așezămintele monastice privilegiate se numără și mănăstirea Precista Mare, care primește ca danie trei moșii întinse în hotarele târgurilor Vaslui³⁸, Roman³⁹ și

³³ BAR, Documente istorice, LXV/156.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Vezi anexa 4.

³⁶ ANI, Colecția Documente Spiridonie, LXXVIII/8.

³⁷ ANI, Colecția Documente, 368/83.

³⁸ Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, XV, *Vasluiul. Studii și documente*, Iași, 1926, p. 140–141, nr. CXLII.

³⁹ Actul de danie datează din 15 iunie 1756. Moșia domnească de la Roman a fost împărțită în două, mănăstirea Precista primind o suprafață de 1.260 de stânjeni, iar Episcopia o suprafață 1.740 de stânjeni. Totodată, domnul cedează Episcopiei și venitul hanului domnesc din Roman, atunci construit. În felul acesta,

Hârlău⁴⁰. Dania domnească de la Hârlău cuprindea toate stăpânirile domnești de aici: câmpul, viile și pădurea, inclusiv vadurile de moară din apa Bahluiului, vatra târgului și „bisericele cele de piatră”. Aceasta era prima danie însemnată pe care Constantin Racoviță a făcut-o ctitoriei sale de la Roman. Hrisovul de danie este datat 25 martie 1756. Este greu de crezut că el a fost emis chiar în ziua în care acesta și-a vizitat ctitoria, dar decizia de a dăruii Precistei această moșie s-a luat cu siguranță atunci, după cum, de altminteri, se arată în document⁴¹.

La 20 aprilie 1756, Constantin Racoviță acordă mănăstirii Precista Mare, printr-un hrisov solemn, largi scutiri de impozite pentru animale și stupi, dreptul de a-și aduce din afara hotarelor țării 15 familii de poslușnici, care beneficiau de scutiri de bir, precum și dreptul de a lua din ocna domnească „obroc de sare pe tot anul câte optudzăci drobi”. Tot prin acest act sunt iertate de dările obișnuite și cele două crâșme, pe care le avea mănăstirea în târgul Romanului, cumpărate pentru ea de episcopul Ioanichie de la un negustor local pe nume Caramanlău⁴². Concomitent, mănăstirea este miluită cu câteva zeci de sălașe de ȱigani⁴³.

Momentul cel mai important din această succesiune de milostenii se consumă la 20 februarie 1757, când Constantin Racoviță dăruiește mănăstirii Precista Mare toată averea funciară rămasă de la tatăl său.

Înainte de analiza propriu-zisă a hrisovului de danie, merită știut că la începutul anului 1750, Mihai Racoviță, fiind domn mazil, locuia împreună cu soția și băieții săi la Constantinopol. În Moldova stăpâna o avere funciară întinsă, formată din câteva zeci de sate, seliști, zeci de pogoane de vie, iazuri, mori și ȱigani, pe care le moștenise de la tatăl său, vornicul Ion Racoviță și de la mama sa, Anastasia, fiica vornicului Toma Cantacuzino. Moșiile moștenite de la tatăl său erau situate cu predilecție în ȱinuturile Vaslui și Fălciu⁴⁴, în timp ce mare parte a moșiilor, rămase de la mama sa, erau concentrate în ȱinuturile Neamț și Dorohoi. Pe vremea când domnea în Moldova, Mihai Racoviță își extinsese curțile de la Olășeni, ȱinutul Vaslui, satul unde își avusese așezarea înainte a ajunge domn; aici construise o casă mare, cu ogradă de bolovani, pivnițe, grajduri, acareturi spațioase și o biserică de pământ⁴⁵. În 1725, prin moșteniri și cumpărări

---

Episcopia primea o compensație în locul venitului dijmei de pe moșia domnească, care i se cuvenea în virtutea unui privilegiu domnesc vechi de jumătate de secol (ANI, XXXV/1–3).

⁴⁰ Pentru mai multe informații vezi Mihai Mîrza, *Constantin Cehan Racoviță voievod și Mănăstirea Putna*, în „Analele Putnei”, VI, 2010, 1, p. 143–174.

⁴¹ ANI, Colecția Documente Spiridonie, II/5; N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 59, nr. 270; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI/II, Iași, 1915, p. 216–218 (A). Dania lui Constantin Racoviță a stămit nemulțumirea boierilor care aveau moșii în vecinătatea moșiei domnești, dar mai ales ostilitatea târgoveților care au refuzat sistematic să plătească dijma și bezmănul cuvenite noului proprietar. În ciuda poruncilor și amenințărilor domnului donator, dar și a succesorilor acestuia, târgoveții nu s-au supus (ANI, Colecția Documente Spiridonie, II/12–13). Chiar și hotărnicirea moșiei a durat aproape un an, actul de întărire a hotărniciei fiind emis la 27 noiembrie 1756 (*ibidem*, II/8; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV/II, p. 218–234). Neînțelegerile cu stăpânii moșiilor învecinate și nesupunerea târgoveților l-au determinat pe episcopul Ioanichie să renunțe la această moșie, la 15 martie 1762, în favoarea marelui vistiernic Ioan Cantacuzino, care îi dă în schimb, pentru mănăstirea Precista, 600 de stupi (ANI, Colecția Documente Spiridonie, II/15; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV/II, p. 234–235).

⁴² Anexa I.

⁴³ ANI, Colecția Documente, 391/1–3, 389/29, 371/5.

⁴⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, *Ferești. Studii și documente*, Iași, 1926, p. XXXIII–XXXVI, 123, nr. CLII și *passim*.

⁴⁵ Lucian Valeriu Lefter, *Olăneștii: ctitoria lui Mihai vodă Racoviță (comuna Zăpodeni, județul Vaslui)*, în *Monumentul. Lucrările Simpozionului Național „Monumentul. Tradiție și viitor”*, VI, 2005, p. 79–85; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, p. 614.

succesive de la rudele sale cantacuzine, ajunsese să stăpânească mare parte a averii care aparținuse odinioară bunicului său matern⁴⁶. Putem estima că la mijlocul secolului XVIII, în preziua înstrăinării, averea funciară a lui Mihai Racoviță era una dintre cele mai întinse din Moldova; în schimb, nefiind gospodărită direct de stăpânul ei, se găsea într-o mare neorânduială. Pentru ca să nu „să străci casăli și morile” și locuitorii satelor „să nu să împrăștie în alte țări”, Mihai Racoviță și-a lăsat satele și curțile în grija rudelor sale apropiate: logofătul Iordache Cantacuzino Deleanul, vistiernicul Toader Palade și hatmanul Radu Racoviță⁴⁷. În răstimpul cuprins între anii 1726 și 1750, curțile de la Olășeni și moșiile sale au fost vizitate de fiii săi, Ștefan și Ioniță, dar și de fiica lui, Ruxandra, despre care se știe că vizitau adesea țara natală a tatălui lor⁴⁸.

Fără a-și consulta copiii, ajunși la maturitate deplină, dintre care cel mai în vârstă, Constantin, era domn în Moldova, la 12 iunie 1750, Mihai Racoviță dăruiește mănăstirii Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai toată averea pe care o moștenise de la tatăl său, vornicul Ion Racoviță, inclusiv curțile de la Olășeni. Bătrânul voievod închină acestei mănăstiri și principala sa ctitorie, mănăstirea Făstâci, cu toate veniturile, moșiile și cu cele două metoace ale ei, biserica de la Olășeni și biserica Sf. Lazăr, aceasta din urmă situată în vama domnească a Iașilor. Actul de închinare este semnat de trei dintre fiii donatorului, Ioniță, Ștefan și Mihai, întrucât Constantin, fiul cel mare, s-a văzut pus în postura de a-l confirma, în calitatea sa de domn al Moldovei⁴⁹.

Afectat de dispariția succesivă a soției și părinților săi, de lipsa copiilor, dar și de unele eșecuri în plan politic, după 1755, Constantin Racoviță oscilează între excesele de pietate și consumul de alcool ori substanțe cu efect halucinogen, astfel încât, după Vartolomei Mazereanu, „preste toată ziua să afla tot vesel”⁵⁰. Preocupat de comemorarea părinților și soției, și dornic să-și câștige propria mântuire, uită de drepturile la moștenirea părintească pe care le aveau frații și nepoții săi și, la 20 februarie 1756, dăruiește mănăstirii sale de suflet, Precista Mare din Roman, întreaga avere funciară rămasă de la tatăl său. Este vorba despre 12 sate întregi, având împrejurul lor zeci de părți de moșii, unele dintre ele foarte întinse, situate în ținuturile Neamț și Dorohoi,

⁴⁶ Averea vornicului Toma Cantacuzino a fost împărțită între fiul său Ștefan și cele două fiice ale sale, Catrina, soția hatmanului Velicico Costin, și Anastasia, soția vornicului Ion Racoviță, la 9 martie 1667 (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, *Acte interne (1661–1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2000, p. 138–142, nr. 156 A–B).

⁴⁷ ANI, Ministerul Justiției. Anaforale, nr. 20, f. 187 r., doc. nr. 5; *Condica lui Mavrocordat*, ediție de Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008, III, p. 121, nr. 1884; p. 228, nr. 2262; p. 333, nr. 2604.

⁴⁸ *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 – decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei Române, 1985, p. 249. Ruxandra, căsătorită cu Grigore Costache, avea case în Iași. În aceste case a locuit Constantin Racoviță după ce curtea domnească a fost mistuită de flăcări la 9 aprilie 1753 (I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 530–531, nr. 609). Casele era situate în apropierea curții domnești, după cum se arată și într-un document din 14 iunie 1741 (N. Iorga, *O danie a soacrei lui Mihai Racoviță*, în *RI*, XVII/11–12, 1931, p. 298–299).

⁴⁹ *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XIV, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, publicate de N. Iorga, partea II (1716–1777), p. 1135, nr. MCXVII. Dania lui Mihai Racoviță este întărită de Scarlat Ghica, la 25 mai 1757, cu excepția satelor Prigorcenii, Grumăzești și Mărăței, care aparțineau lui Radu Racoviță și fraților lui (*Moldova în epoca feudalismului*, IX, p. 79–80, nr. 44). Mihai Racoviță dăruiește călugărilor sinaiți și satele Prigorcenii, Grumăzești și Mărăței, care aparțineau de fapt nepoților săi de frate: vistiernicul Radu, vistiernicul Ion și clucerul Dumitrașcu, copiii hatmanului Dumitrașcu Racoviță. Cum era de așteptat, aceștia contestă dania, iar divanul le dă dreptate, în ciuda amenințărilor și blestemelor lui Mihai Racoviță, transmise prin spătarul Iordache Stavrache, cel care l-a reprezentat în proces (ANI, Ministerul Justiției. Anaforale, nr. 20, f. 185 r., doc. nr. 4).

⁵⁰ <Vartolomei Mazereanu> Ioan Canta, *op. cit.*, p. 163–164.

precum și 18 fâlci de vie în dealurile de la Cotnari, cu tot cu beciurile și cramele de piatră construite de tatăl său. Satele și moșiile din ținutul Neamțului erau concentrate în jurul satului Bodești, în care se găsea și o biserică veche de piatră⁵¹, în timp ce satele din ținutul Dorohoi erau dispuse în jurul satelor Sârbi, Idești și Bozieni. Așadar, era vorba despre două domenii funciare extrem de întinse, care cuprindeau sate mari și bine populate, cu bălți de pește și vaduri de moară⁵². Era după toate probabilitățile cea mai mare danie făcută vreodată de vreun domn moldovean propriei ctitorii.

În arenga actului de danie sunt preamărite virtuțile creștinești necesare pentru câștigarea vieții veșnice, între care evlavlia și cucernicia față de sfințele și dumnezeieștile lăcașuri, dragostea și iubirea de Dumnezeu, precum și „întărirea și întemeierea” daniilor acordate de înaintași sfințelor lăcașuri. Domnul afirmă că dania sa este un prinos de mulțumire adus proniei cerești, care prin voința Sa unilaterală l-a ridicat în „părințăștile domnești scaune ale pravoslavnețelor țărilor acestora”, fără ca el să aibă vreo virtute și fără să fi primit ajutorul nimănui, nici măcar al „luminatului răpăosatului părintele său (Mihai Racoviță – n.n.), fiindu la aceea vreme cu viață”. Acesta este un argument recurent în actele prin care Constantin Racoviță face danii ctitoriilor sale. De asemenea, având în vedere că toate datoriile lui Mihai Racoviță fuseseră plătite exclusiv din veniturile „domniei” sale, Constantin Racoviță se consideră stăpânul de drept al întregii averi rămase de la acesta și deci liber să dispună de ele după propria voință. De aceea, în opinia lui, frații săi, care aveau cunoștință de datoriile foarte mari rămase de pe urma tatălui lor și nu contribuiseră cu nimic la plata acestora, își pierduseră orice drept legal la moștenirea acestuia. De altminteri, datoriile uriașe rămase de pe urma lui Mihai Racoviță era un lucru bine știut în tot Fanarul, inclusiv în Țările Române. În plus, domnul cere ca în actul de danie să se specifice explicit că gestul pe care îl făcea nu servea vreunui interes al său, ci avea ca principal scop „pomenirea sufletelor părinților, a moșilor și a strămoșilor *săi* (subl. ns.) și (i)ertare(a) păcatelor lor”. Fără a dezbate în vreun fel succesiunea tatălui său și în mod unilateral, Constantin Racoviță își excludea frații de la moștenire, considerându-se îndreptățit să-și aproprieze toată averea părintească, ca despăgubire pentru banii cheltuiți pentru achitarea marilor datorii ale familiei. Totodată, Constantin Racoviță reamintește în cuprinsul actului său că o parte din această avere îi revenea de drept ca moștenire părintească, fiindcă, se spune în hrisov, „la clironomie părintască întru nemică nu ne-am atinsu, după cum potu mărturisi, vrându a socoti în curat *sinidisis* și preiubiți frații noștri și mai alesu apropii și credincioșii mării sale”⁵³. Evident, gestul lui Constantin Racoviță nu a fost agreat de frații și nepoții săi. Trebuie menționat că, potrivit prevederilor dreptului canonic și pravilei, chiar dacă nu erau de acord cu dania fratelui sau unchiului lor, aceștia nu mai aveau posibilitatea să-și recapete partea de moștenire, fiindcă orice bun material, odată dăruit bisericii, nu mai putea fi niciodată și în niciun fel retras⁵⁴.

Această danie este cu atât mai interesantă cu cât actul prin care ea este consfințită a fost emis în aceeași zi cu actul de abolire a dării văcăritului, una dintre cele mai

⁵¹ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic*..., p. 92.

⁵² Anexa 5.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Este vorba despre canoanele 24 și 49 ale Sinodului al șaselea ecumenic Trulan și canonul 1 al Sinodului al nouălea local de la Constantinopol (Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, însoțite de comentarii, vol. I, partea II, *Canoanele sinoadelor ecumenice*, traducere de Uroș Covincici, Nicolae Popovici, Arad, Tipografia Diecezană, 1931, p. 246–247, 418; vol. II, partea I, *Canoanele sinoadelor locale*, traducere de *ibidem*, Arad, Tipografia Diecezană, 1936, p. 300). Vezi mai ales ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/25.

cumplete obligații fiscale din Moldova, reintrodusă de Mihai Racoviță, în 1725, după ce fusese desființată cu blestem patriarhal de Constantin Duca, în 1703⁵⁵. Potrivit cronicarilor, Mihai Racoviță nu avea nume bun și era blestemat de norodul din Moldova, tocmai din pricina reintroducerii acestei impunerii fiscale. În opinia noastră, dispozițiile privind cedarea moșiilor părintești către Precista Mare și desființarea văcăritului nu sunt întâmplător date în aceeași zi: Constantin Racoviță a cugetat cu ceva timp înainte asupra acestor două fapte, influențat, după cum spun cronicile și documentele, de mitropolit și de episcopul de Roman, dar și de unii boieri moldoveni apropiați lui. Scopul acestor două importante înfăptuiri fiind, în chip evident, reabilitarea memoriei întinate a tatălui său față de supușii săi moldoveni și dorința sinceră de a-l „împăca” pe acesta cu Dumnezeu. Tocmai aceste binefaceri l-au determinat pe Vartolomei Mazereanu să scrie în letopisețul său: „Acesta domn (Constantin Racoviță – n.n.) într-al doile domnie au arătat mare milă și facere de bine Țării Moldovei și au mântuit păcatele părintelui său, lui Mihai voevoda”⁵⁶. Numai că arhimandritul putnean, când și-a scris cronică, la 1770, ajuns la bătrânețe, nu mai știa exact cărei mănăstiri îi dăruise Constantin Racoviță averile părintești. De aceea, în cronică sa notează, în mod eronat, că mănăstirea care a beneficiat de această generoasă danie era Sf. Nicolae Popăuți, altă ctitorie a lui Constantin Racoviță. În schimb, nu uitase că domnul desființase văcăritul tocmai pentru reabilitarea tatălui său, Mihai Racoviță⁵⁷.

După toate aparențele, Constantin Racoviță se hotărâse să facă această danie cu mult înainte de 20 februarie 1757. Încă din noiembrie 1756, îl vedem preocupat de restabilirea și extinderea hotarelor satelor Bodești și Bârlești, din ținutul Neamț. Pentru a-și extinde stăpânirile, cumpără câteva moșii de la răzeșii din satele amintite, în special de la cei din familiile Niță⁵⁸ și Cenușă⁵⁹. Sesizând intențiile domnului, rudele sale din familia Cantacuzino s-au gândit să redeschidă un proces mai vechi pe care vistiernicul Ilie Cantacuzino îl avusese cu Mihai Racoviță, pentru stăpânirea satelor Murgocști și Verșești, vecine cu Bodeștiul, sperând că vor recupera aceste moșii, care prin dania preconizată deveneau iremediabil pierdute. De această dată, cel care le revendică este marele ban Ioniță Cantacuzino, fiul logofătului Iordache Cantacuzino Deleanu și moștenitorul vistiernicului Ilie Cantacuzino. Pricina este judecată de Divanul Domnesc, la 3 ianuarie 1757, iar boierul Cantacuzino pierde procesul din aceleași motive pentru care eșuase înaintașul său, Ilie Cantacuzino. Judecata divanului s-a desfășurat la Mitropolie, iar domnul a fost reprezentat la proces de episcopul Ioanichie al Romanului⁶⁰. Tot Ioanichie făcuse, în numele lui Constantin Racoviță, inclusiv tranzacțiile cu răzeșii din satele Bodești și Bârlești, în ultimele două luni ale anului 1756. Că această danie era hotărâtă cu mult timp în urmă stă mărturie hrisovul din 30 ianuarie 1757, pe care îl vom analiza pe larg mai jos. În acest act se specifică faptul că episcopul a insistat pe lângă domn, ca moșiile rămase de la Mihai Racoviță să nu fie dăruite Precistei: „fiind m(ă)n(ă)stire făcută de sv(i)ntie sa, ca nu cumva, ori dintre luminații domni ce vor fi după vremi ori dintre preiubiții frații noștri, luminându-i Sv(â)ntul D(u)m(e)zeu cu

⁵⁵ Vasile Mihordea, *Văcăritul...*, p. 453. Hrisovul original de abolire a acestei dări este editat în *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea, 1751–1774. Cărți domnești și zapise*, vol. IX, editat de Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Chișinău, Editura Civitas, 2004, p. 72–75, nr. 42.

⁵⁶ <Vartolomei Mazereanu> Ioan Canta, *op. cit.*, p. 165.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 165–166.

⁵⁸ ANI, Documente Spiridonie, XXX/152, 153.

⁵⁹ *Ibidem*, XXX/222.

⁶⁰ *Ibidem*, XXX/119.

domnie, văzind moșiile părințăști că le-am afierosit la această m(ă)n(ă)stire Precista poate o vor închina undeva și or veni igumeni greci și să va înstreina sv(i)ntiia sa de m(ă)n(ă)stire sa”⁶¹. Or, după cum putem constata, hrisovul de danie va fi eliberat 21 de zile mai târziu, la 20 februarie 1757.

5. Începând din martie 1756, Constantin Racoviță construiește la Focșani mănăstirea cu hramul Sf. Prooroc Samuil. Pentru clădirea bisericii, alocă suma de 3.445 de lei⁶². Episcopul Ioanichie este numit să supravegheze lucrările de zidire, mai întâi a bisericii, ulterior a întregului complex monastic. În paralel, noua mănăstire este înzestrată cu odoare, veșminte preoțești, cărți de rugăciune, vite, robi țigani și câteva moșii, cele mai semnificative danii fiind moșiile domnești din hotarele târgurilor Tecuci⁶³, Bârlad⁶⁴ și Focșani⁶⁵. De asemenea, Constantin Racoviță se îngrijește și de bisericile ctitorite de strămoșii săi. Astfel, dăruiește bisericilor de la Bodești, Verșești și Vlădeni câte un rând de odoare, sfinte vase și veșminte preoțești⁶⁶ și execută unele lucrări de reparație la biserica de la Bodești și Vlădeni, tot prin grija episcopului de Roman.

Conștient de vremelnicia poziției în care se găsea, în ianuarie 1757, se gândește să-și pună ctitoriile la adăpost de viitoarele posibile încălcări. Soluția salvatoare era evident punerea lor sub supravegherea episcopului Ioanichie, omul său de încredere, singurul în măsură să le administreze eficient și să le asigure protecția de care aveau nevoie. De aceea, la 20 ianuarie 1757, mănăstirea Sf. Prooroc Samoil din Focșani și biserica de piatră de la Bodești sunt închinat mănăstirii Precista Mare din Roman. Motivația închinării, înfățișată în actul domnesc, este următoarea: „ca să s(ă) păzască stare acestor mănăstiri cu mai buna liniște și odihnă, am pus domniia mea la cale și am așezat, hotărând printr-acest hrisov al domnii mele (...) trustele acesti sf(i)nte lăcașuri să fie una, adecă una pre alta să se agiute și toate trebuințele ce vor avea după vremi, precum Sfântul Samuil, așa și biserică de la Bodești să fie datoare Sf(ă)nta Mănăstire Precista din Roman a le împlini”⁶⁷. Dorința ctitorului era fermă, toate ctitoriile sale trebuind administrate de mănăstirea Precista Mare, iar persoana desemnată pentru supravegherea bunei funcționări a acestora era, fără a i se menționa explicit numele, episcopul Ioanichie. Dat fiind că, în viziunea sa, aceasta trebuia să fie ultima donație semnificativă pe care o acorda Precistei Mari, actul de închinare conține și unele referințe privitoare la modalitatea de alegere a egumenilor, dar și la dreptul lor de a judeca pe poslușnicii și țiganii mănăstirii. De asemenea, este interzisă orice tentativă de închinare a mănăstirii și metocurilor ei: „nicăiri niciodată închinat să nu fie, fără decăt mănăstire de țară să se numască și slobode să petreacă”⁶⁸.

⁶¹ Anexa 3.

⁶² ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/10.

⁶³ ANI, Documente, 380/80; idem, Manuscrise, nr. 61, f. 1–4; 2667, f. 123 r.–124 v.

⁶⁴ Ioan Antonovici, *Documente bărlădene*, II, Bârlad, 1912, p. 32–37, nr. XXII. Mănăstirea a renunțat la această moșie în ianuarie 1786, când a cedat-o, în schimbul altor moșii, spătarului Iordache Cantacuzino, care la rândul său a dat-o în schimbul altor moșii surorii sale, Catrina Sturdza (*ibidem*, p. 66–68, nr. LI; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 218–219, nr. 53). Dania lui Constantin Racoviță a fost întărită de Scarlat Ghica și Ioan Teodor Calimachi la 15 iulie 1758 și respectiv la 3 februarie 1759 (Ioan Antonovici, *Documente bărlădene*, II, p. 39–40, nr. XXV și p. 41–42, nr. XXVII; N. Iorga, *Studii și documente*, p. 219, nr. 54; ANI, Documente, 369/1).

⁶⁵ ANI, Documente, 369/93; idem, Manuscrise, nr. 61, f. 52 r.–53 r.; nr. 2667, f. 52 r. Pentru stabilirea locului domnesc de la Focșani, datorit mănăstirii sale, Constantin Racoviță numește pe marele spătar Ioan Palade și, evident, pe episcopul Ioanichie (idem, Documente, 369/94).

⁶⁶ Anexa 4.

⁶⁷ Anexa 2.

⁶⁸ *Ibidem*.

Daniile lui Constantin Racoviță mai mult l-au speriat pe episcopul de Roman, decât l-au bucurat. Acesta se temea, și pe bună dreptate, că daniile domnești complica statutul mănăstirii, asupra căreia se va îndrepta atenția domnilor, arhierilor și moștenitorilor lui Constantin Racoviță, frații și nepoții acestuia de la Constantinopol, rămași fără moștenire, care vor dori fie să o închine, fie să beneficieze de o parte dintre veniturile ei. Din acest motiv, episcopul insistă pe lângă asociatul său să fie mai explicit în recunoașterea contribuției sale la ridicarea și înzestrarea mănăstirii; îi cerea să precizeze totodată cum trebuia să se procedeze în cazul în care dispozițiile domnești nu erau respectate, iar cineva ar fi închinat mănăstirea. Astfel, la insistențele episcopului, Constantin Racoviță revine cu un al doilea hrisov, asemănător cu cel din 20 ianuarie, dar mai detaliat, emis zece zile mai târziu, la 30 ianuarie 1757. În cuprinsul acestui act, Constantin Racoviță recunoaște că mănăstirea Precista Mare era ridicată din temelii de episcopul Ioanichie, acesta fiind principalul ei ctitor. În schimb, înzestrarea acesteia se făcuse prin osteneala și bunăvoința sa. Domnul reamintește că a dăruit mănăstirii Precista Mare obiecte de cult, cărți, robi țigani, privilegii fiscale, moșii domnești, dar și moșiile rămase de la tatăl său, Mihai Racoviță. Acestea fuseseră donate, se spune în hrisov, „pentru ca să să ajutoreze de la Sv(â)nta M(ă)n(ă)stire Precista” metocurile acesteia, Sf. Prooroc Samuil din Focșani și biserica de piatră de la Bodești. De asemenea, sunt reluate, cu unele completări, interdicțiile din actul din 20 ianuarie. Închinarea acestor mănăstiri și numirea în fruntea lor a unor călugări străini, în special greci, sunt interzise cu desăvârșire. Totuși, la dorința episcopului, care dorea să-și pună la adăpost propria ctitorie de orice ingerințe, Constantin Racoviță dispune ca, în cazul în care vreun domn sau careva dintre frații ori nepoții săi va nesocoti prevederile domnescului său hrisov și va închina mănăstirea sau va vrea să numească în fruntea ei egumen străin de neam grec, „atunce volnicu să fie sv(i)nția sa părintele episcopul de Roman, ca să-ș(i) ia m(ă)n(ă)stire(a) Precista, fiind dreaptă m(ă)n(ă)stire sv(i)nții sale, zidită cu cheltuiala și osteneala sa, luând împreună și cele ce-am dat și am afierosit noi (Constantin Racoviță – n.n.) la această mănăstire den venituri domnești și odăjdiile ce-am dat pentru pomenire(a) noastră”⁶⁹. În acest caz, domnul dispune ca episcopul să-și păstreze în orice condiții mănăstirea pe care o ctitorise și să o apere de închinare. De asemenea, acesta putea păstra toate daniile primite din averile și veniturile domnești, cu excepția averilor familiei Racoviță (mănăstirii Sf. Proroc Samoil și bisericii de la Bodești), la care putea renunța, tocmai pentru că frații domnului moșteneau dreptul de ctitorie și aveau unele prerogative în această calitate⁷⁰. Totuși, se poate observa că domnul refuză fraților săi orice drept de ctitorie asupra Precistei Mari, singurul în drept să ia decizii asupra statutului acesteia fiind episcopul Ioanichie. În dorința de a-l mulțumi pe episcop, domnul cere ca în hrisovul din 30 ianuarie să se consemneze explicit că în toate hrisoavele de „afierosiri și alte mile” s-a autointitulat singur ctitor al mănăstirii Precista Mare, având intenția de a proteja mănăstirea de eventuale abuzuri, mai exact „pentru să nu să calce de unii și alții după vremi” și în niciun caz cu gândul ascuns de a-i anula episcopului calitatea de ctitor⁷¹.

Aceste două hrisoave – cel din 20 și cel din 30 ianuarie 1757 – ne relevă preocuparea deosebită pe care o avea Constantin Racoviță pentru excluderea oricărei posibilități de închinare a mănăstirilor sale. Sfătuit, probabil, de episcopul de Roman,

⁶⁹ Anexa 3.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

domnul dorește în mod evident să confere mănăstirii Precista Mare și metocurilor sale un statut similar cu cel pe care îl aveau vechile ctitorii voievodale neînchinat: „fără decât mănăstire de țară să se numască și slobode să petreacă”. Frica de o posibilă închinare i-a fost indusă domnului de episcop, care, la fel ca orice prelat moldovean de la mijlocul secolului XVIII, trăia cu spaima că, într-o bună zi, mănăstirea sa putea fi închinată Locurilor Sfinte sau putea intra pe mâna unor călugări greci. Surprindem din aceste două documente că, la finalul lunii ianuarie 1757, între Constantin Racoviță și episcopul de Roman apare o mică tensiune, cel din urmă fiind deranjat că asociatul său se autoîntitula în actele sale de danie, în mod ireverențios, drept ctitor unic. Din acest motiv, înaltul prelat îi solicită domnului să-și reevalueze poziția, ceea ce acesta face la 30 ianuarie 1757. Totodată, documentul emis la această dată trebuia să fie o garanție în plus că episcopul putea să apere cu succes în fața oricărei tentative de închinare a Precistei Mari ori de subordonare a acesteia unor interese străine. În realitate, când acest lucru s-a întâmplat, episcopul a putut constata că nu se putea opune voinței domnilor țării și s-a văzut nevoit să se supună și să renunțe la mănăstirea pe care încercase să o protejeze de înstrăinare prin orice mijloace.

6. Angoasele și nemulțumirile episcopului Ioanichie erau justificate. Lui îi aparținuse inițiativa reconstruirii bisericii Adormirii și înființării unei mănăstiri pe locul acesteia, după cum tot lui îi rămânea sarcina de a termina de construit noul așezământ monastic, fiindcă, în ianuarie 1757, zidul de incintă, turnul clopotniță și anexele gospodărești lipseau. Apoi, la înzestrarea mănăstirii contribuise și el, este adevărat într-o măsură mai mică decât asociatul său, dar și el dăruise odoare, ȱigani și moșii, cumpărate din veniturile proprii. De exemplu, pentru înzestrarea ctitoriei sale, înaltul prelat a cumpărat de la mănăstirea Bogdana, la 12 ianuarie 1755, satul Stornești și seliștile din jur, ținutul Cârlișura, cu suma de 525 de lei⁷², pe care ulterior le-a cedat Mitropoliei, primind în schimb satele Ungurași și Dracsinești cu seliștile din jur, ținutul Neamț, mai folositoare, grație apropierii lor de târgul Romanului⁷³. De asemenea, episcopul încredințează ctitoriei sale alte câteva moșii în satele Bodești, Porcești și Galbeni, ținutul Neamț; Borolea, ținutul Dorohoi, Frătești, sat întreg din ținutul Neamț, precum și 20 de pogoane de vie la ȱifești și Odobești. Se adaugă zece sălașe de ȱigani, toți cumpărați special pentru a fi dăruiti mănăstirii⁷⁴. De asemenea, Ioanichie a dăruit ctitoriei sale și un mare număr de vite, sute de stupi, odoare, veșminte preoțești și lucrurile de uz gospodăresc. Totodată, i-a dăruit și patru dughene cu pivnițe de piatră, în târgul Romanului, pe care le-a cumpărat de la un negustor local, pe nume Caramanlău. Toate acestea au fost acordate în decursul a zece ani, timp în care episcopul și-a cheltuit aproape toate veniturile pe înzestrarea propriei ctitorii. În paralel, a construit turnul clopotniță, unde au fost puse două clopote cumpărate de el însuși; zidul de incintă, foarte solid după mărturiile contemporanilor; casa egumenească cu beciuri boltite de piatră, trapeză de piatră, cuhnie de piatră, fântână, un rând de șase chilii de lemn, grajd pentru cai, șoproane pentru căruțe și alte anexes gospodărești⁷⁵. La 7 septembrie 1764, când Ștefan Racoviță, domnul ȱării Românești, fratele lui Constantin Racoviță, a închinat mănăstirea Epitropiei Spitalului Mănăstirii Sf. Spiridon, toate acestea erau

⁷² ANI, fond Mitropolia Moldovei, CXLVIII/3.

⁷³ *Ibidem*, CXLVIII/4.

⁷⁴ Șase sălașe de ȱigani au fost cumpărate de la logofătul al III-lea Ștefan Buhăescu, fiul pahamicului Vasile Buhăescu, un colaborator apropiat al episcopului Ioanichie (Arhivele Naționale ale României, Colecția Documente, 372/4).

⁷⁵ Anexa 6.

construite. Numai zidul de incintă și turnul clopotniță nu erau finalizate, dar din corespondența episcopului rezultă că, în toamna acestui an, Ena calfa își primise banii pentru terminarea lucrărilor⁷⁶.

Mai mult, Constantin Racoviță i-a încredințat episcopului Ioanichie sarcina de a organiza lucrările de zidire a mănăstirii Sf. Prooroc Samuil din Focșani și de a se ocupa de organizarea averilor pe care le dăruise. Printre altele, episcopul a primit și însărcinarea de a recupera toate averile lui Mihai Racoviță, încălcate sau înstrăinate în perioada în care acesta și familia sa trăiseră departe de țară. Evident, toate averile recuperate – moșii și țigani – urmau să intre în posesia mănăstirii Sf. Prooroc Samoil. După cum îl știm scrupulos și conștiincios, episcopul Ioanichie începe recuperarea averilor Racovițești înstrăinate, încă din ultimele luni de domnie a lui Constantin Racoviță. În afara activității neobosite de restabilire a hotarelor moșiilor lui Mihai Racoviță, dăruite Precistei, Ioanichie răscumpără o moșie din hotarul târgului Tecuci, care aparținuseră cândva lui Mihai Racoviță, și pe care fostul domn o dăruise finului său de cununie, serdarul Lupu Gheuca. Întrucât moștenitorii serdarului au vândut moșia unui negustor sârb din Tecuci, pe nume Done, episcopul cheamă în judecată pe văduva acestuia, care se vede obligată să renunțe la moșie. Menționăm că moșia se afla în hotar cu aceea dăruită de Constantin Racoviță mănăstirii Sf. Prooroc Samuil⁷⁷. Episcopul Ioanichie exagera în căutările sale de recuperare a averilor lui Mihai Racoviță. Un bun exemplu este disputa în care a intrat, în 1759, cu ieromonahul Gavril, egumenul mănăstirii Răchitoasa, pentru niște țigani, dăruiti de Mihai Racoviță spătarului Ilie Enache Țifescu. În final, la insistențele episcopului, egumenul Răchitoasei a renunțat la o parte din acei țigani, în favoarea mănăstirii Sf. Prooroc Samoil⁷⁸.

7. Nemulțumirile înaltului prelat se pare că l-au mișcat pe Constantin Racoviță, care a reacționat cu promptitudine, recunoscându-i, prin hrisovul din 30 ianuarie 1757, statutul de principal ctitor al mănăstirii Precista Mare. Constantin Racoviță era interesat să-l menajeze pe episcop, fiindcă avea de gând să-și lase pe mâinile lui ctitoriile atât de generos înzestrate. Plin de zel, episcopul de Roman nu a dezamăgit încrederea cu care a fost creditat de binefăcătorul său, achitându-se de toate obligațiile asumate. După mazălirea lui Constantin Racoviță, în martie 1757, termină de construit ambele mănăstiri și administrează cu scrupulozitate averile Precistei Mari și Sf. Prooroc Samoil. Nici Constantin Racoviță nu și-a pierdut interesul pentru ctitoriile sale din Moldova, acordându-le sprijin până la în ultima clipă a vieții sale⁷⁹. Nu întâmplător, apropiații lui Ioanichie, nepotul său, Ioan și Leon Gheuca, duchiul episcopiei de Roman, dar și alții, iau adesea drumul Țarigradului și Bucureștiului, trimiși de episcop „cu cărți către măriia sa vodă (Constantin Racoviță – n.n.), pentru pricina mănăstirilor Precista din Roman și Proorocul Samoil din Focșani”⁸⁰.

Profitând de dubla calitate de ctitor și episcop al locului, dar și de împuternicirea pe care i-o acordase Constantin Racoviță, Ioanichie a administrat mănăstirea Precista Mare și metoacele ei după cum a crezut de cuviință, ca pe un bun personal. Nimeni în afară de el nu avea vreun drept să ia decizii în privința acestor lăcașuri de rugăciune. Nu am întâlnit niciun document din care să reiasă că egumenul și obștea ar fi avut vreun cuvânt

⁷⁶ BAR, Documente istorice, CXLIV/81.

⁷⁷ ANI, Colecția Documente, 380/78, 389/4.

⁷⁸ *Ibidem*, 389/37. Înțelegerea dintre cei doi a avut loc la 15 octombrie 1760 (*ibidem*, 389/40).

⁷⁹ Moare la 28 ianuarie 1764, la București (Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, p. 137, vezi și nota 2).

⁸⁰ Melchisedec, *op. cit.*, p. 110.

la administrarea mănăstirii. Oricând este vorba despre vreo tranzacție, proces ori hotărnicie, în care mănăstirea era implicată în vreun fel, Ioanichie este acolo pentru a o reprezenta. După ce Constantin Racoviță a părăsit domnia Moldovei și până la data preluării mănăstirii de către Epitropia Sf. Spiridon, în martie 1765, Ioanichie a numit în fruntea mănăstirii numai egumeni rude apropiate cu el, foști călugări ai mănăstirii Neamț, mutați la Roman. Astfel, Iorest Hormotă, primul egumen al mănăstirii Precista Mare, a fost schimbat cu ieromonahul Nicolae, fost egumen la mănăstirea Neamț și frate cu Ioanichie. După moartea acestuia, petrecută cândva în 1759, Ioanichie a pus egumen la Precista pe nepotul său, Ioan⁸¹.

Înaltul prelat și domnul s-au respectat și au colaborat în permanență în termeni foarte buni, fiecare acordându-i celuilalt atenția cuvenită. De altminteri, trebuie spus că episcopul Ioanichie este unul dintre arhieriei care s-au bucurat de stima tuturor domnilor Moldovei din perioada păstoriei sale, care s-au folosit de cunoștințele și experiența lui în domeniul hotărniciei moșiilor și judecării pricinilor de hotar. Din această activitate, episcopul a câștigat pesemne sume importante de bani, pe care i-a cheltuit în cea mai mare parte pentru zidirea și înzestrarea ctitoriilor sale. Totodată, episcopul a colaborat foarte bine cu mitropolitul și ceilalți doi episcopi sufragani, de la Rădăuți și Huși, pe care, când a fost solicitat, i-a sprijinit în activitățile lor ctitoricești ori gospodărești. Dintre numeroasele sale milostenii, amintim aici ajutorul de 500 de lei acordat în 1757, pentru rezidirea mănăstirii Putna⁸², precum și daniile făcute schitului Lapoș, de pe Valea Troțușului⁸³, mănăstirii Neamț, schitului Sf. Onufrie⁸⁴ etc.

Vrednicia sa a fost apreciată cum se cuvine atât de domnii țării, dar mai ales de către mitropoliții Iacov Putneanul și Gavril Callimachi, care l-au stimat și i-au conferit unele distincții. Cea mai prețioasă dintre ele i-a fost acordată, la 13 aprilie 1756, de mitropolitul Iacov Putneanul, la solicitarea lui Constantin Racoviță și a constat în dreptul de a purta mitră și sacos în timpul ceremoniilor religioase la care participa la Iași⁸⁵. Era un privilegiu cvasi-mitropolitan, acordat lui Ioanichie cu titlu viager, confirmat și de succesorii lui Constantin Racoviță⁸⁶. Această onoare avea și ea prețul ei, atât Constantin Racoviță, cât și mitropolitul fiind interesați să-l recompenseze pe episcopul de Roman, pentru a obține din partea lui sprijin pentru rezidirea ctitoriile lor, mănăstirea Putna și Sf. Prooroc Samoil din Focșani. Apoi, acest privilegiu era o compensație pentru scaunul mitropolitan, în care Ioanichie nu fusese pus în noiembrie 1750, deși potrivit tradiției lui i s-ar fi convenit. Atunci, preferatul fusese Iacov Putneanul, în acea vreme episcop de Rădăuți, iar cel care a recunoscut alegerea acestuia ca mitropolit era chiar binefăcătorul lui Ioanichie, Constantin Racoviță.

Ajunși la finalul analizei noastre, reamintim că mănăstirea Precista Mare a fost zidită pe locul unei biserici modeste de zid, ctitoria Ruxandrei Lăpușneanu, la inițiativa și prin osteneala episcopului Ioanichie al Romanului, cu sprijin substanțial din partea lui Constantin Racoviță, domnul Moldovei. Biserica veche a fost rezidită în 1753 și

⁸¹ BAR, Documente istorice, CXLIV/82.

⁸² Vartolomei Mazereanu, *Istorie pentru Sfânta Mănăstire Putna*, editată de V. A. Urechia în anexa studiului său intitulat: *Inscripțiuni după manuscrise. Comunicări și note*, București, 1887, p. 17; Dosoftei Dîjmărescu, Ioan-Augustin Guriță, *Mitropolitul Iacov Putneanul către obștea Mănăstirii Putna*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 2, p. 5–50.

⁸³ Arhivele Naționale ale României, Episcopia Roman, XXIII/10, 12, 15.

⁸⁴ Erast Hostiuc, *Schiturile și sihăstriile Bucovinei de altădată*, Cernăuți, 1936, p. 116; Ioan Zugrav, *Biserica Sfântul Onufrie de lângă Siret*, în *MMS*, XL, 1963, 9–10, p. 61–64.

⁸⁵ Melchisedec, *op. cit.*, p. 68–70.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 83.

înzestrată de către domn, în anul următor, cu cărți, obiecte de cult, veșminte preoțești, sfinte vase etc., pe care le-a trimis din Țara Românească, unde domnea. După ce a revenit în scaunul domnesc de la Iași, Constantin Racoviță acordă beneficii substanțiale noii mănăstiri și o mulțime de danii, cele mai importante fiind moșiile domnești de la Vaslui, Roman și Hârlău, dar mai ales moșiile și viile rămase de la tatăl său, Mihai Racoviță, în ținuturile Neamț, Dorohoi și Iași. Se adaugă alte câteva moșii, vii, dughene din târgul Roman și prisăci dăruite de celălalt ctitor, episcopul Ioanichie. Înainte de a-și încheia domnia, Constantin Racoviță s-a gândit că singura modalitate prin care ctitoriile sale de la Roman și Focșani puteau să supraviețuiască era unirea lor sub o singură administrație și interzicerea cu legătură grea de blestem a oricărei tentative de închinare a lor la Locurile Sfinte sau la alte mănăstiri ori eparhii din țară. De aceea, la 20 ianuarie 1757, emite un hrisov prin care dispune ca mănăstirea Sf. Prooroc Samoil, ctitoria sa și biserica de piatră de la Bodești, veche ctitorie de familie, să devină metoace ale mănăstirii Precista Mare. Astfel, fără a specifica explicit în actul de închinare, Constantin Racoviță acorda episcopului Ioanichie, omul său de încredere, sarcina de a veghea asupra mănăstirii Precista Mare și metoacelor sale.

Daniile și bunăvoința domnului față de mănăstirea Precista Mare nu l-au mulțumit întotdeauna pe episcopul Ioanichie. La finalul lunii ianuarie 1757, putem observa o oarecare răceală între cei doi, episcopul fiind nemulțumit că, în actele domnești de danie, Constantin Racoviță se declara ctitor unic al Precistei. Dorind să menajeze susceptibilitățile episcopului, domnul emite un nou hrisov, la 30 ianuarie 1757, în care se menționează explicit că această mănăstire era înzestrată de el, dar construită din temelii de episcop. De asemenea, prin același hrisov, domnul dispune ca în cazul în care în viitor dispozițiile sale vor fi încălcate de vreunul dintre succesorii săi la domnia țării sau de rudele sale, iar mănăstirile Precista Mare și Sf. Prooroc Samuil vor fi închinare de unul dintre aceștia, atunci episcopul putea renunța la mănăstirea Sf. Prooroc Samoil, biserica de la Bodești și moșiile familiei Racoviță, dar avea drepturi depline să-și păstreze mănăstirea, cu tot cu moșiile și veniturile domnești, care îi fuseseră dăruite pentru iertarea păcatelor donatorului, Constantin Racoviță.

Totodată, în rândurile de mai sus am căutat să găsim motivele care l-au animat pe Constantin Racoviță să acorde atât de multă atenție unei mănăstiri modeste din târgul Romanului, ctitoria episcopului Ioanichie. Chiar dacă în documente nu găsim lămuriri, putem ușor constata că acest domn, după decesul soției, manifesta o grijă cu totul aparte față de reabilitarea memoriei tatălui său, Mihai Racoviță, pentru asigurarea mântuirii soției și părinților și pentru iertarea propriilor păcate. De aceea, credem că nu este deloc întâmplătoare desființarea văcăritului și dăruirea moșiilor lui Mihai Racoviță la mănăstirea Precista Mare, în aceeași zi, la 20 februarie 1757. În acest fel, Constantin Racoviță căuta să îndrepte o greșeală istorică a tatălui său, reintroducerea cumplitei dări a văcăritului și să răscumpere iertarea păcatelor acestuia în fața divinității, printr-o jertfă extremă: înstrăinarea, în favoarea bisericii, a întregii averi a tatălui său. Peste toate aceste fapte se ridică figura episcopului Ioanichie, a cărui osteneală s-a dezvoltat mănăstirea și prin a cărui persuasiune Constantin Racoviță a devenit ctitor și binefăcător la Precista Mare.

ANEXE

1.

1756 (7264) aprilie 20

Constantin Mihai Cehan Racoviță voievod, domn al Țării Moldovei, acordă ctitoriei sale, mănăstirea Precista Mare din Roman, scutiri de impozite și unele privilegii.

Cu mila lui Dumnădzău Constandin Mihail Gihan Racoviță voevod domnul Țării Moldovii

Multe căi și mijloace ne-au arătat Marile și Preînaltul D(u)mnădzău către sfintele mănăstiri, și către sufleteasca mântuintă și către viața ce(a) de sus vecinică, prin care lesne călătorind lucrătorii faptelor celor bune să fac moșteni împărății ceriurilor. Și măcar că să pot arăta și a să cunoaște la toate obștile și printr-alte mijloace de fapte bune, iar mai aleasă pliroforie și mai întărită încredințare să vede la toț(i) a fi evlavia și cucerie lor către sfintele și d(u)mnădză(i)eștile lăcașuri, unde p(u)r(u)rea și totdeauna să laudă și să proslăvește numele Marelui și Preînaltului D(u)mnădzău. Și decât toate bunătățile alegându niștine din tot sufletul și dintru toată inima dragoste și iubire de D(u)mnădzău să vede și să cunoaște, călătorește pre cale(a) ce(a) cu adevărat împărătească și-i duce de sosăscu către sinurile lui Avram, care și mulțime de păcate acopere și necurățiile cele sufletești șterge, pentru că urmadză poroncilor lui D(u)mnădzău, cei dintăiu și mai mare întru toate poroncile: *să iubești pre Domnul D(u)mnădzăul tău din tot sufletul tău și din toată inima ta și din tot cugetul tău*. Pentru aceea cei ce să nevoescu să dobândească moștenire(a) ce(a) de sus, datori sintu a alerga către iubire de D(u)mnădzău cu întărire și întimiere afierosirilor și daniilor ce să aducu și să închină la dumnădză(i)eștile case. Pentru aceste, foarte cu credință și cu dragoste sintu priimate înaintea atotțiitorului D(u)mnădzău, fiindu ca o roadă a dragostii cei către D(u)mnădzău, prin care multă răsplătire spre cei ce o lucrează la D(u)mnădzău arvonește, ca unii cei ce iubăscu podoaba casii lui și locul lăcașului mării lui.

Drept aceea dar și eu robul Marelui și Preînaltului D(u)mnădzău Constandin Mihail Cehan Racoviță v(oi)e vod, de vreme ce din pronie ce(a) de sus ni s-au încredințat părințeștile domnești scaune ale pravoslavnicilor țărilor acestora, din d(u)mnădzăiasca ravnă, îndemnându-ne și tot gândul și cugetul nostru, pornit fiindu și înfîptu cu multă evlavie și cucerie a proslăvi pre cel ce m-au proslăvit pre mine D(u)mnădzău de m-au înălțat la stepena ce(a) înaltă și slăvită a domnii, am luat pre D(u)mnădzău întru ajutoriu și din toată vîrtute, cu toată inima și cu tot sufletul, cât ne-au fost putința, nevoindu-ne am zidit și am înălțat din temelie o sfântă mănăstire în târgul Romanului, lăcaș D(o)mnului D(u)mnădzău, întru slava și lauda sa și întru cinste(a) și pohvala Adormirii Presfintii Curatii Preblagoslovitii Slăvitii Născătoarii de D(u)mnădzău P(u)r(u)rea Ficioarii Marii, spre a căruia săvârșire cu toată osărdia și cu inimă întinsă și pornită, după cuvântul psalmistului: *n-am dat ochilor mei somnu, nici genilor mele dormitare până nu am aflat loc Domnului, lăcaș D(u)mnădzăului cerescu*.

Pre care sfântă mănăstire, după săvârșire a toate lucrurile, o am și înzăstrat-o cu cât Domnul D(u)mnădzău ne-au agiutat, adică cu odăjdii și cu sfinte vase de argintu, cu cărți bisericești, cu moșii, cu țigani și cu alte lucruri trebuincioas(e), după cum este cu cuvință unui lăcaș d(u)mnădzăescu. Dar pentru mai bună întimiere și întregime aceștii sfintii mănăstiri, deosăbitu de alte mile ce am făcut, iată dar cu blagoslovenie a patru sfinți părinți a țării noastre a Moldovii, alesu chir Iacov arhiepiscopul și mitropolitul a

toată Țara Moldavii, și chir Ioanichii episcopul Romanului, și chir Dosoftei episcop Radușului¹, și chir Inochentie episcop Hușilor și cu vrere și sfatul a tuturor cinstiților și credincioșilor bo(i)erilor domnii mele, cei mari ai Divanului domnii meli, o am miluit și o am întărit și cu aceste mile ce arată mai gios, care arată anume întru acest al nostru domnescu hrisov, adică cu toată murtasipia g(os)p(o)d și bezmănu ei din târgul Romanului, care venit a murtasipii să puie egumenul al aceștii mănăstiri oameni să-l strângă din toate pre obicei, iar murtasipii g(os)p(o)d să lipsască și să nu aibă a să mai amesteca la vinitul murtasipii, fiindu că l-am dat sfintii mănăstiri ca să fie pentru chivernisala bisericii, pentru untulemnu de candilă și tămâie și pentru hrana și înbrăcăminte preuților ce vor fi la această sfântă mănăstire.

[Șt]²

Așijedere să aibă purure a scuti aceste bucate, însă șapte sute stupi de desătină și șase sute oi de goștină și vădrăritul pe tot vinul, cât va (i)eși din toate viile sfintii mănăstiri și conia pe șaptezăci vite: cai, boi, (i)epe. Pre aceste toate niciun ban să nu plătească. Așijdere, pentru doai crâșme ce are cu băutură sfântă mănăstire, însă să fie (i)ertate de camână, de braniște, de bedzmănu, de buor și de toate cheltu(i)elile ce plătescu alte crâșme. Și iarăș(i) să aibă a lua această sfântă mănăstire de la ocna g(os)p(o)d obroc de sare pe tot anul câte optuzăci drobi. Așijdere, fiindu că această sfântă mănăstire n-au avut nici oameni de poslușanie, iarăș(i) m-am milostivit domnie me(a) și i-am dat să aibă cincisprădzăce oameni streini scutiți de tot birul Visterii în toată vreme nemică să nu de. Și pentru ca să fie acei oameni poslușnici cunoscuți dintre alți lăcuitori, să aibă pecetluituri scrise pe numili și chipul lor. Și măcar orice greu și ce nevoie ar fi pre alți lăcuitori, dar acești oameni nici atunci nimeni întru nemică să nu-i învâluiască. Și nici șoltuzul cu pargarii s-au cu târgoveții de Roman pre acești oameni să n-aibă a-i trage, nici la cheltu(i)elile târgului, nici să le ia cai de olac sau căruții de podvâdzi, nici să le ceară conace, nici un fel de zaire. Încă nici alți lăcuitori de prin sate să n-aibă a-i trage la cîsla satului lor, nici pre oameni, nici bucatile lor, ca să fie numai pentru poslușanie sfintii mănăstiri.

Drept aceea dar și în urma domnii meli, care va fi miluit de D(u)mnădzău cu domnie țării aceștie poftim ca să nu strice această miluire ce am făcut cu această sfântă mănăstire, după cum și noi milile ce am vădzut făcute de alți luminați domni le-am înnoit și nestrămutat le-am păzit. Așa și domniile sale găsindu acestu hrisov a domnii meli mai vartos să întărească și să adeverească mai adăogând fiiștecarili cât îi va da mâna piste milile ce am orânduie noi, că întărindu și mai adăogând în veci vor ave preblând, pre stăpânul H(risto)s și pre ai săi poslușnici f(i)erbinți mijlocitori și cătră dânsul rugători și stăpânire lor va fi pacinică și neclătită.

Și (i)ntu aceasta este credința domnii mele însumi noi Constandin Mihai Cehan Racoviță(ă) v(oie)vod și credința presfinților arhieriei de sus numiți ai domnii meli, precinstiți părinți duhovnicești, și credința a cinstiți și credincioși bo(i)erii domnii meli cei mari, dumnealor: Ioan Bogdan vel log(o)f(ă)t, Manolache Costache vel vor(nic) Țării de Gios, Iordache Balș vel vor(nic) Țării de Sus, Vasilie Razul hatman i pârcălab Sucevii, Lascarachi Genet vel postelnic, Vasilie Ruset vel spat(ar), Dumitrașco Palade vel vist(ernic), Ioniță Cantacozino vel ban, Constandin Sturdza vel pah(arnic), Iordache Costache vel stolnic, Iordachie Bălăsache vel cămănar, Iordache Hrisosculeo vel comis și credința a tuturor bo(i)erilor a mari și mici.

Și s-au scris hrisovul acesta în scaunul domnii meli, în orașul (I)eșilor la anii,
anul 7264 april(ie) 20

Иѡ Кѡнстандѣн Бѡевѡда <m. p.> <L. P.>

Щефан Бѡхѡескѡу Г лѡг(ѡ)ф(ѡ)т прѡчѡѡх <m. p.>

<Pe verso, însemnarea>: „De la Co(nstan)di(n) Racoviț(ă) v(oi)e vod asămine cu cel de memvrană, 7264 apr. 20”, „No 3”.

ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/3. Orig., hârtie (49,7 × 72,5 cm), rupt și șters puțin la îndoitori; invocația, intitulăția, inițiala „M”, majusculele, numele domnului și a celor patru arhieri, denumirea mănăstirii, unele cuvinte și unele semne de punctuație cu cerneală roșie; semnătura domnului cu cerneală aurită, pecete domnească inelară (dimensiuni 2,4 × 2,6 cm), octogonală, aplicată în chinovar, având în câmpul sigilar mobilele heraldice ale Moldovei (capul de bour, în dreapta) și Țării Românești (acvila crucigeră, în stânga, conturată spre dreapta) reprezentate pe un scut oval, timbrat de o coroană princiară deschisă cu cinci fleuroni, flancată de buzdugan și spadă; în jurul scutului, în patru colțuri, inițialele: Иѡ Кѡ(нстантин) М(н)х(ан) Гнх(ан) Р(а)к(овницъ) Б(ое)в(а); sub scut, în bandă, anul – 1753.

Idem, Manuscrise, nr. 2668, p. 23-27 (copie din 1800, în *Condica pentru scrisorile sf(intei) mănăstiri Précista...*).

EDIȚII: T. C. Victor, *Actele relative la biserica Precista-Mare din Romanu, biserica de piatră de la Bodești, biserica de la Romăni și biserica Profetului Samuil de la Focșani, metoace ale Casei St. Spiridon din Jassy*, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1870, p. 15; Th. Codrescu, *Uricarul*, XII, Iași, 1889, p. 346 (fragment).

¹ Așa în orig.

² Tăiat.

2.

1757 (7265) ianuarie 20

Constantin Mihai Cehan Racoviță voievod, domn al Țării Moldovei, închină mănăstirea Sf. Prooroc Samuil din Focșani și biserica din Bodești, ctitoriile sale, la mănăstirea Precista Mare din Roman și stabilește ca aceasta, împreună cu noile ei metocuri să nu fie niciodată și nicăieri închinat și nici egumeni străini să nu fie numiți în fruntea lor.

Cu mila lui D(u)mn(e)dzău Io Constandin Mihail Gehan Racoviță vo(ie)voda domn Țării Moldavei

În știință facem cu acest hrisov al domnii mele că iată¹ după evlavie și cucernicia ce-am avut cătră sf(inte)le a lui Dumnădzău lăcașuri, ajutându-ne Sfântul și Atotputernecul Dumnădzău de am zădit din temiliie și am săvârșit doai sf(inte) mănăstiri, una în târgul Romanului, întru cinstită pomenirea Adormirii Presf(intii) Curatii Preblagoslovitei de Dumnădzău Născătoare și Pururea Fecioarii Mariei și alta în târgul Focșenii, întru cinste Sf(ă)ntului Slăvitului Proroc Samuil. Și din cât Domnul Dumnăzeu ne-au ajutat îndzăstrându-le cu odăjdii, și cu sf(inte) vasă de argint, și cu moșii, și țigani, și alte miluii și cu toată podoaba ce s-au cuvinit unor dumnăzăiești lăcașuri, pentru chivernisala sf(intel)or mănăstiri și a părinților ce vor lăcui acolo, dupe cum sînt arătate toate anume la osăbite hrisoavele domnii mele ce s-au dat la acești sfinte mănăstiri.

Dară pentru ca să s(ă) păzască stare acestor mănăstiri cu mai buna liniște și odihnă, am pus domniia mea la cale și am aședzat, hotărând printr-acest hrisov al domnii mele, ca de a pururea să fie mănăstire din Focșeni a Sf(ă)ntului Proroc Samuil metoh sf(intii) mănăstiri a Preceștii din Roman, cum și biserică de piatră de la Bodești, din ținutul Neamțului, ce iaste strămoșască a domnii mele asemenea să fie metoh iarăș(i)

la mănăstire Precista. Și trusele acesti sf(i)nte lăcașuri să fie una, adecă una pre alta să se agiute și toate trebuințele ce vor avea după vremi, precum Sfântul Samuil, așa și biserică de la Bodești să fie datoare Sf(ă)nta Mănăstire Precista din Roman a le împlini.

Așijdere, și igumen, când a fi trebuințe a să face, atât la Sfânta Mănăstire Precista din Roman, cât și la Sfânta M(ă)n(ă)stire Proroc Samuil și la biserică ot Bodești din călugării ce vor lăcui la Sf(ă)nta Mănăstire Precista să se aleagă cu săbor și să se facă igumen, iară nu dintr-alți(i) streini și cu această orânduială să petreacă² cu bună stare lor.

Deci dară înștiințăm domniia mea pre toți de obște că pentru mai bună stare și chivernisala acestor sf(i)nte mănăstiri, ca să petreacă necălcate³ și nesupărate n-am voit domniia mea a le închina pe acesti mănăstiri la alte mănăstiri streine s-au de țară ce-am aședzat, hotărând ca nicăiuri niciodată închinat să nu fie, fără decât mănăstire de țară să se numască și slobode să petreacă întru așezământul lor ce mai sus arătăm. Pentru aceasta poftim domniia mea și pre luminații domni ci Dumnăzeu va rândui pre urma noastră ca nici cu un chip să nu le închine pre acesti mănăstiri metohuri necăiuri și nicidecum să nu strămute aședzământul nostru, care cu bună rânduială s-au făcut, ce mai vartos să înnoiască și să întărească și pentru a lor vecinica pomeniré. Și macar sari și ispiți vreunii din fericții patriiași, sau dentru presfinții mitropolii a Moldovii sau din episcopii de Roman ca să le tragă pre acesti mănăstiri să le ceară la domniie să li să de metocuri la vr(e)una din mănăstirile streine, sau la Mitropolie Moldovii sau la Episcopiiia Romanului. Asemene pohtim să fie⁴ apărate de cătră luminații domni a nu să da metohuri necăiuri păzindu-să aședzământul nostru întocma după dreptate ce să cadé.

Așijdere, și pentru poslușnecii și țiganii mănăstirii, după obiceiul ce-au avut și alte sf(i)nte mănăstiri a luminaților răpoosaților domni celor mai vechi, am aședzat domniia mea acel obicei să-l aibă și aceste mănăstiri, adecă poslușnecii și țiganii lor să trăiască necălcați și nesupărați de mânele mirénilor ca nime alți(i) din dregători să nu-i giudece, nici să-i globască, fără numai igumenii ce vor fi după vrémi la acesti mănăstiri să-i giudece și să-i certe, carei după vina lor, afară de moarte de om și de furtușag, care să cuvine a să giudeca numai cu Divanul Domnescu⁵. Ci dară toate aceste ce cuprinde într-acest domnescu hrisov a domnii mele pur(u)rea să fie păzite și nestrămutate, că oricine s-ar ispiți, ar îndrăzni sau s-ari atinge, a strămuta oricât de puțin, așadzământul nostru⁶ cu vreun fel de *profasis* și meștersug, altă mai mult nu zicem fără decât pârâș să aibă pre Presfânta și Bl(a)goslovita de Dumnăzeu Născătoare și Pururea Fecioară Marie Maica Dumnăzăului Cerescu la dreptul și înfricoșatul județu al Domnului, de care Dumnăzeu să ferească că înfricoșat și groaznec lucru iaste a căde cineva în mânele Dumnăzăului Celui Viu. Și pentru mai bună întărire am pohtit și pre al nostru precinstit și duhovnicesc părinte mitropolitul țării chir Iacov, ca să lege și să întărească și cu blăstăm Bisericii. Aceasta înștiințăm.

БѢЛѢТЪ 2396 г. генаръ 16 дни

И ѡ КѡнстандинѢ Бѣевѣда <m. p.>

И ѡ КѡнстандинѢ М(и)х(а)ѣ Цех(ан) Р(а)к(овицѣ) Б(ое)в(о)да Б(о)жно М(ѣ)л(о)стѣю Г(о)сп(о)дарѣ

De vréme că luminatul și preaînnălțatul domnul nostru, ca un adevărat ctitor și din temelie ziditor al acestor sfinte și dumnăză(i)ești lăcașuri, au hotărât printr-acestu hrisov domnescu al mării sale, ca nici odinioară aceste măn(ă)stiri ce sîntu din temelie de măriia sa zidite și înzestrate să nu s(ă) închine la alte locuri, după cum mai pre largu arată hrisovul mării sale, și pentru mai bună întărire și vécinica stare a hotărării mării sale ne-au poftit și pe noi, ca să întărească hrisovul mării sale și cu bisericescu blăstăm. Deci oricarele, măcar ce obraz ar fi, bisericescu ori politicescu și ori la ce vréme ar

îndrăzni a strămuta hotărârea și rânduiala aceasta și ar închina vreuna dintr-aceste măn(ă)stiri ori la ce loc, unul ca acela ca un furător de céle sfinte câștigue-și boala lui Cain, bubele lui Ghiezi și lațul Iudii, și partea lui cu cei ce au răstignit pre D(o)mnul Mărire, și să fie aforesit și pe după moarte în véci nedelegat. Amin.

Лет *зкѣе фев(р)уаріе) є дни

Iacov Mitropolit Moldaviei <m. p.>

Ionichie Episcop Rom(a)nului <m. p.>

Dosithei Episcop Rad(ă)uțului <m. p.>

Inochentie Episcop Hușchi <m. p.>

Цѣфан Бѣхѣескѣа г™ лѡг(ѡ)ф(ѣ)т прѡчт(ѡ)хъ <m. p.>

ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/9. Orig., hârtie (50 × 74 cm), rupt puțin la îndoituri; intitulația, inițiala, monograma, unele cuvinte, semnele de punctuație și ornamentele cu cerneală roșie; semnătura autografă a domnului cu cerneală aurie, executată pe o compoziție de forma unui mantou, ornamentat în partea inferioară cu motive vegetale și susținut în cioc de doi vulturi de culoare rădăcinie; pecete domnească mare timbrată, desprinsă ori ștearsă, aplicată într-un cartuş cu ornamente florale din chinovar; sub blestem semnătura autografă a celor patru arhieriei.

Ibidem, LXXIX/2. Orig., hârtie (51,5 × 75 cm), căptușit cu pânză de mătase de culoare verde, deteriorat în colțurile de jos, care lipsesc (lipsește partea unde era scrisă dregătoria lui Ștefan Buhăescu); identic cu documentul de la cota LXXVIII/9, cu diferențe minore de conținut, semnalate în notele acestei ediții, și cu blestemul semnat numai de către mitropolit).

EDIȚII: T. C. Victor, *op. cit.*, p. 15 (fragment); Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 347 (rez. cu fragment).

¹ Primele cuvinte pătate, greu lizibile.

² În documentul LXXIX/2: „trăiască”.

³ În idem: „neclătite”.

⁴ În idem: „ca să fie”.

⁵ În idem: „Divanul G(o)sp(o)d”.

⁶ În idem: „că oricine s-ar ispiți sau s-ari atinge oricât de puțin a îndrăzni ca să strămute așădzământul nostru”.

⁷ Din idem lipsesc semnăturile episcopilor.

3.

1757 (7265) ianuarie 30

Constantin Mihai Cehan Racoviță voievod, domnul Țării Moldovei, îi recunoaște episcopului Ioanichie al Romanului calitatea de ctitor de drept al mănăstirii Precista Mare din Roman și stabilește ca această mănăstire să nu fie niciodată, de nimeni și nicăieri închinată; mai subliniază că în documente s-a autointitulat ctitor, pentru a proteja mănăstirea de unii și alții.

Иѡ Кѡнстандин Мѣхѣа Цѣхан Рѣковѣицѣ Бѣевѡда Б(ѡ)жѣю М(и)лостѣю Г(ѡ)сп(ѡ)дарѣ Зѣмли Молдавскѣи

Însămnărē facem cu acestu hrisov a domnii méle cine pe dânsul va căuta s-au cetind pre él va auzi. De vrēme ce cinstit părintele și de Dumnezău iubitoriul svinție sa chir Ioanichie episcopul Romanului den dumnezăiască râvnă îndemnându-să de au zidit den temelie cu a sa cheltuială și osteneală o svintă m(ă)n(ă)stire în târgul Romanului, întru hramul Adormirei Presvintei Slăvitei Stăpănei Noastre de Dumnezău Născătoare și Pururea Fecioarei Mariei, ne-am îndemnat și domnie mea și am dat agiutoriu la această

sv(ă)ntă mănăstire 1.275 lei. Și mai pe urmă den cât ne-au mai dat mâna am și mai întărit la această m(ă)n(ă)stire afierosiri den veniturile domnești: mortasipie târgului Romanului și doai târguri domnești, Hârlăul și Vasluiul și cu țișani den țișanii domnești, după cum arată hrisoavele domnii mele. Și am înzăstrat-o cu odăjdii și vase besericești de argintu, cum sintu arătate anume la condica domnii mele ce am dat la mănăstire.

Dară fiindcă den vrere Sv(ă)ntului Dumnezău am zidit și domnie mea den temelie cu toată cheltuiala noastră o sv(ă)ntă m(ă)n(ă)stire în târgul Focșanii, întru hramul Sv(ă)ntului Slăvitului Pr(o)roc Samuil, la care zidire a acești sv(i)nte m(ă)n(ă)stiri am poftit domnie me(a) pe sv(i)ntie sa părintele episcopul de Roman, dându-i domnie mea și 3.545 lei de au priimit epitropie și osteneală până să va săvârși lucrul. Și cele ce am afierosit domnie me(a) la această a noastră m(ă)n(ă)stire atât moșii și țișani, cât și odăjdii sintu arătate anume la hrisoavele și la condica domnii mele ce-am dat la m(ă)n(ă)stire. Și mai fiind o besărică de piatră strămoșască a domnii mele la satul Budești, am socotit însumi domnie me(a), pentru mai bună stare(a) acestor doai sv(i)nte case, adecă a m(ă)n(ă)stirii Sv(ă)ntului Pr(o)roc Samuil și a besericii de la Budești să fie suptu ascultare(a) m(ă)n(ă)stirii Precistii den Roman. Și pentru ca să să agiutoreze de la Sv(ă)nta M(ă)n(ă)stire Precista am mai afierosit domnie mea tot la Sv(ă)nta Mănăstire Precista și o samă den moșiile părințăști cum arată hrisoavele domnii mele.

Caré la aceasta în multe rânduri stând domnii mele pricină sv(i)ntie sa părintele episcopul de Roman, ca să nu afierosim moșiile părințăști la m(ă)n(ă)stire(a) Precista, fiind m(ă)n(ă)stire făcută de sv(i)ntie sa, ca nu cumva, ori dintre luminații domni ce vor fi după vremi ori dintre preiubiții frații noștri, luminându-i Sv(ă)ntul D(u)m(e)zeu cu domnie, văzind moșiile părințăști că le-am afierosit la această m(ă)n(ă)stire Precista poate o vor închina undeva și or veni igumeni greci și să va înstreina sv(i)ntiia sa de m(ă)n(ă)stire sa. Și la aceasta socotindu și domnie mea ca nu cumva să să întâmple un lucru ca acesta am așăzat și am hotărât domnie mea, prin hrisovul domnii mele, ca nici odănoară sau den luminații domni sau alții, nimene nici cu un chip de *profasis* să nu cuteză a le închina undeva pre aceste m(ă)n(ă)stiri, ce m(ă)n(ă)stiri de țară să să numască și slobode să petreacă întru acest așăzământu.

Și igumeni când a fi trebuință a să face la aceste m(ă)n(ă)stiri den călugării ce vor lăcui la m(ă)n(ă)stire Precista să să aleagă cu săbor, și să să facă igumen, iar nu dentr-alții streini. Care hrisov a domnii mele pentru mai mare întemeiere poftit-am domnie mea și pe presv(i)ntitul și de Dumnezău ales mitropolitul țării chir Iacov de au întărit și cu blăstăm besericescu. Ce dară pentru ca să să știe cu încredințare că m(ă)n(ă)stire Precista den Roman iaste făcută de sv(i)ntie sa părintele episcopul de Roman cu cheltuiala și osteneala sv(i)ntii sale și noi numai banii ce arătăm mai sus am dat agiutoriu la această sv(ă)ntă m(ă)n(ă)stire, dând și acele afierosiri den veniturile domnești și odăjdii pentru pomenire(a) noastră.

Am dat acest al nostru domnescu hrisov la mâna sv(i)ntii sale părintelui episcopului de Roman, prin care hotărâm ca oricine, ori dintre luminații domni ce vor fi după vremi ori dintre preiubiții frații domnii mele, pre carele îl va lumina Dumnezău cu domnie, de nu vor urma așăzării și hotărârii domnii mele ce arată prin hrisov și vor cuteza ca să închine undeva pe această m(ă)n(ă)stire sau și singur însumi domnie mea de nu vom sta și nu vom păzi așăzare(a) noastră atunce volnicu să fie sv(i)ntiia sa părintele episcopul de Roman, ca să-ș(i) ia m(ă)n(ă)stire(a) Precista, fiind dreaptă m(ă)n(ă)stire sv(i)ntii sale, zidită cu cheltuiala și osteneala sa, luând împreună și cele ce-am dat și am afierosit noi la această mănăstire den venituri domnești și odăjdiile ce-am

dat pentru pomenire(a) noastră. Iară m(ă)n(ă)stire(a) Sveti Samuil și cu besérica de la Bodești, fiind drepte ctitoricești a domnii mele, macar că le aşăzasăm domnie me pre aceste doai dumnezeiești lăcașuri ca să fie suptu ascultare m(ă)n(ă)stirei Precisti. Dară cum arătăm mai sus de va vede sv(i)nție sa părintele episcopul de Roman că să atinge cineva a strica aşăzare(a) și hotărârea noastră, vrând să le închine cineva s-au să pu(i)e igumen strein, pe aceste doai, adevă pe Sveti Samuil și pe besérica den Budești, împreună și cu moșiile părințăști și cu altele ce-am mai afierosit domnie me(a) la Sveti Samuil: moșii și țigani, odăjdii cum arată hrisoavele și condica domnii mele, fiind drepte ctitoricești a domnii mele, să le de(a) Sv(i)nția sa să facă oricine ce va vre(a) cu dânsăle. Iară mănăstire(a) Precista, cum arătăm mai susu, nicidecum să nu o de(a) sv(i)nție sa, fiind dreaptă m(ă)n(ă)stire(a) sv(i)nții sale.

Și arătăm do(m)nie me(a) și aceasta, că măcar că toate hrisoavele de afierosiri și alte mile ce-am făcut domnie me(a) la Sv(â)nta M(ă)n(ă)stire Precista scriu că m(ă)n(ă)stire(a) Precista este a noastră, dară la acesta iarăși dăm domnie me(a) înștiințare, printr-acest al domnii mele hrisov, că aceasta am făcut-o domnie mea o iconomie, pentru bună stare(a) sv(i)nței m(ă)n(ă)stiri, pentru să nu să calce de unii și alții după vremi. Și pentru aceasta am dat domnie mea acest al domnii mele domnescu hrisov la mâna sv(i)nții sale părintelui episcopului de Roman, ca să să știe toate pricinele pre amăruntul. Aceasta înștiințăm.

В(ъ)лѣтъ 7386 г(ен)ар(а) ѿ д(н)и

И(в) К(он)ста(н)тин(а) В(у)ев(у)да <m. p.>; <L. P.>

Штефан Б(у)х(е)ск(а) г(а)л(а)ф(а)т(а) пр(а)в(а)ч(а)т(а)

ANI, Documente Spiridonie, LXVIII/10. Orig., hârtie (49 × 69 cm), intitulăția, unele inițiale, semnele de punctuație și data cu cerneală roșie; semnătura autografă a domnului cu cerneală neagră, pecete inelară domnească, octogonală, aplicată în chinovar, având în câmpul sigilar mobilele heraldice ale Moldovei (capul de bour, în dreapta) și Țării Românești (acvila cu cruce în cioc, în stânga, conturată spre dreapta) reprezentate pe un scut oval, timbrat de o coroană princiară deschisă cu cinci fleuroni, flancată de buzdugan, în dreapta și spadă, în stânga; de afara scutului, în patru colțuri, inițialele: И(в) К(он)ста(н)тин(а) М(и)х(а)н(а) Г(и)х(а)н(а) Р(а)к(о)ви(ц)ъ В(о)в(у)да; sub scut, în bandă, anul – 1753.

4.

<1757 ianuarie 20>

Condica odoarelor și sfintelor vase dăruite de Constantin Racoviță vodă mănăstirii Precista Mare din Roman.

f. 5 r. † И(в) К(он)ста(н)тин(а) М(и)х(а)н(а) Р(а)к(о)ви(ц)ъ В(у)ев(у)да В(у)ж(і)ею(у) милост(і)ю Г(о)сп(о)дар(а) З(е)мле М(о)лдавск(и)и

Condică de cele ce am afierositu la sv(â)nta a noastră mănăstire, care cu bună vrere lui Dumnezeu s-au ziditu în târgul Roma[ma]nului întru pomenire(a) Adormirii Presv(i)nței de Dumnezeu Năcătoare și Purure Fecioarii Mariei, anume:

2 feloane de sarasir greu albu

2 stihare de stofă albă

2 petrahiluri de belacoasă înșătrange cu fir

2 părechi de năracliță de canavață înșătrange cu fir

- f. 5 v.** 2 feloane de stofă droghetu
 2 stihare de atlazu cu flori
 2 petrahiluri de belacoasă cu flori
 2 părechi de naracliță tij de canavață înșătrange cu fir
 2 feloane iar de sarasir greu
 2 petrahiluri iar de sarasir grele
 2 stihare de materie albă cu flori
 2 părechi de naracliță de droghetu
 4 feloane de stofă albastră cu flori
 2 stihare de materie cu flori
 2 petrahiluri de atlazu cu flori
 2 stihare de canavață
 2 epetrahiluri de materie cu flori
- f. 6 r.** 4 părechi de naracliță de droghetu
 1 stihar de belacoasă cu fir
 1 orar de stofă cu fir
 1 păreche de naracliță de stofă cu fir
 1 stihar de canavață cu ape
 1 orar de belacoasă cu fir
 1 păreche de naracliță cu fir
- } pentru diiacon
- 1 poală de ghermesutu cu flori la Sv(â)nta Proscomidie
 1 poală de ghermesutu cu flori la Sv(â)ntul Pristol
 1 aer și 2 procoveță de stofă gre(a) pentru svintele daruri
 1 aer aer de [la] lastră gre(a) și 2 procoveță de stofă gre(a) pentru Sv(i)ntele Daruri
- f. 6 v.** 1 aer de belacoasă cu fir și 2 procoveță de lastră pentru Sv(i)ntele Daruri
 1 aer de ghermesutu cu flori și 2 procoveță de belacoasă cu fir iar pentru Sv(i)ntele Daruri
- 1 dveră de stofă cu fir gre(a)
 1 dveră cusută cu fir și cu naturale
 2 perdele la ușă de cutnie
 4 poale la icoanele cele mari de stofă cu fir gréle
 1 poală de lastră înșătrange grea pentru tetrapod
 1 poală de ghermesutu cu flori iar pentru tetrapod
- f. 7 r.** 1 poală de ghermesutu cu flori la analoghiu pentru cetenie Sv(i)ntei Evanghelii
 1 dveră cusută cu fir pe canavață albastră
 1 dveră cusută cu flori de fir
 1 față de pistol cusută pe canavață maslenie cu flori de fir cu chipul domnului H(risto)s în mijloc
- 1 față de pistol de ghermesutu roș cu flori de fir
 2 feță de pistol de ghermesutu albu
 3 dvere de cutnie alagea
 1 aer și 2 procoveță de atlazu
- f. 7 v.** 4 poale de icoane de atlazu albastru
 1 aer cusut cu fir și cu chipuri pe urșinic roș
 6 prosopsi cusute cu flori de fir
 4 candelă de argintu la icoanele cele mari
 1 candilă de argintu la răstignire domnului H(risto)s sus
 1 candilă de argintu la Sfântul Pristol
 1 candilă de argintu la tetrapodu

- f. 8 r.** 1 cadelniță de argintu
 1 crăștelniță de argintu cu flori pe margine poleite
 1 tipsie de argintu cu flori pe margine poleite pentru anaforă
 1 potir dé argintu cu zavatu poleit
 1 potir de argintu cu chipuri
 2 discosă de argintu
 2 zvezde de argintu
 2 linguriță de argintu
 2 copii de argintu
 2 părechi paftale de argintu
- f. 8 v.** 1 pomazalnic de argintu
 1 policandilo cu 5 candile de argintu
 1 cruce ferecată cu argintu poleită și cu zmaragduri și cu mărgăritari
 1 Evanghelie sirbască cu table de argintu poleite
 1 Evanghelie româniască îmbrăcată cu urșinic verde și ferecată cu argintu
 2 cifeșnice ferecate cu argintu cu 3 fofezi
 2 cife[r]șnice iar de argintu
- f. 9 r.** 1 ibric cu lighean de argintu poleitu
 1 năstapă de argintu pentru colive
 1 păhar de argintu pentru litie
 1 rând de cărți de beserică
Иѡ КОНСТАНДИИ БУВЕРДА
 <L. P.>
- f. 9 v.** 2 rânduri veșminte purtărețe de atlas, adică 2 stihare i 2 feloane¹
- f. 10 r.** 1 părechi paftale de argint le-au dat Sanda, femee din casa lui Enachi aga Bonduc cu colanulă de peteală
- 7266 dec(hemvrie) 20 dni
- 1 cruce fericată cu argint au dat Iorest Hormotă ce-au fost igumen și cu Ioniță Ghedionescu staroste de croitori, 7266 dec(hemvrie) 20 dni
- 1 lingură de argint scrisă pe coadă au dat-o sfinție sa părintile chir Ionichie episcop de Roman să fie pentru colivă
- 1 ștergari cusut l-au dat Toader Muntean dascal
- 1 postav roș de scaonul lui vod(ă)
- 4 antimis(e) s-au aflat la măn(ă)stire¹
- f. 10 v.–13 v. Nescrise**
- f. 14 r.** Cele ce am afierosit la svânta a noastră mănăstire a Sfântului Pr(o)roc Samuil den Focșani, anume:
- 1 felon de sarasir albu
 1 stihar de hatae albă
 1 petrahir de hatae cu flori
 1 păreche de năracliță de hatae cu flori
 1 felon iar de sarasir albu
 1 stihar de materie albă cu flori
 1 petrahir de stofă cu fir
 1 păreche de năracliță de droghet
 2 feloane de lăudan
 2 stiharuri de droghetu

- f. 14 v.** 1 petrahir de urșinic
 1 petrahir de droghetu
 2 părechi de năracliță de droghetu
 2 feloane de atlazu cu flori de fir
 1 stihar de canavață
 1 stihar de droghetu
 2 petrahiluri de canavață
 2 părechi de năracliță de droghetu
 1 felon de cutnie
 1 stihar de cutnie
 1 petrahir de materie cu flori
 1 păreche de năracliță de materie cu flori
- f. 15 r.** 3 rânduri de veșminte purtăreță cu petrahilurile de urșinic și cu năraclițele de droghetu
 2 aere de belacoasă grea și 2 părechi de procoveță tij
 1 aer de belacoasă cu fir și 2 procoveță atlazu
 1 aer și 2 procoveță tij
 3 poale la proscomidie una de atlazu cu flori, una de atlazu cu alagea, una de atlaz sade(a)
 2 poale de proschinitar, una de stofă cu fir gre(a) și una de atalzu alagea
- f. 15 v.** 2 poale de materie cu fir pentru scaunul când cetește diiaconul Evanghelie
 3 dvere, una de stofă gre(a), una de materie cu flori și una de atlazu
 4 poale de icoane purtăreță de atalzu roș
 4 poale de icoane de urșinic cu perivazurile de materie cu flori la sărbători
 4 poale de icoane de stofă cu fir grea la zile mari
 1 stihar de atlazu cu flori pentru diiacon
- f. 16 r.** 1 urar iar de atlazu cu flori pentru diiacon
 1 păreche de năracliță de droghetu iar pentru diiacon
 3 poale pentru Svântul Pristol, una de stofă cu fir gre(a), și una de belacoasă cu fir și una de atlaz alagea sade(a)
 4 candile de argintu la icoanele cele mari
 1 candilă de argintu la răstignire domnului H(riso)s sus
 1 candilă de argintu la tetrapod
 1 candilă de argintu la pristol
- f. 16 v.** 1 Evanghelie grecească și rumânească îmbrăcată cu urșinic roș și cu table de argintu poleite
 2 cifeșnice ferecate cu argintu, câte cu 2 fofezi
 2 cifeșnice iar de argintu
 1 cadelniță de argintu
 1 tipsie de argintu pentru anaforă
 1 crăștelniță de argintu
 1 ibric cu lighean de farfurie
- f. 17 r.** 1 rând de cărți câte trebuiescu pentru sfânta mănăstire
 Иѡ КОНСТАНДИН БУЕВОДА
 <L. P.>
- f. 17 v.–19 v. Nescrise**
- f. 20 r.** Cele ce am afierosit la Svânta Besérică de la Bodești
 1 felon de caftan

- 1 stihar de cutnie albastru
 1 petrahir șam alagea
 1 păreche de năracliță de cutnie mohorâtă
 1 felon de atlazu roș
 1 stihar de cutnie
 1 petrahir de urșinic roș
 1 păreche de năracliță de urșinic roș
 1 aer de balacoas(ă) cu flori de fir
f. 20 v. 2 procoveță de canavață cu fir
 1 poală de atlazu roș pentru Svântul Pristol
 1 poală de cutnie mohorâtă la tetrapod
 1 dveră de atlaz roș
 1 potir cu toate cele trebuincioasă
Иѡ КОНСТАНДИН БѢБЕОДА
 <L. P.>
- f. 21 r.–22 v. Nescrise**
- f. 23 r.** Cele ce am afierosit la biserică de la Verșăști
 1 felon de atlazu roș
 1 stihar de cutnie
 1 petrahir de șam alagea
 1 petrahir de urșinic roș
 1 păreche de năracliță de cutnie
 1 aer de belacoas(ă) galbănă cu flori de fir
 2 procoveță de urșinic roș
 1 aer de urșinic roș cu pervazuri de belacoas(ă)
f. 23 v. 2 procoveță de cutnie
 1 poală de atlazu roș la pistol
 1 poală șam alagea la tretapod
 1 poală șam alagea la proscomidie
 1 dveră de atlazu roș
 1 dveră de cutnie moh(o)râtă cu perivazuri galbene
f. 24 r. 1 potir cu toate cele trebuincioasă
Иѡ КОНСТАНДИН БѢБЕОДА
 <L. P.>
- f. 24 v.–42 v. Nescrise**

Arhivele Naționale ale României, Colecția Manuscrise, nr. 2624. Orig., condică, 42 file numerotate cu tuș, legate *in octavo*, copertele din piele maron închis, fără ornamente; filele 1–4, 11–13, 18–19, 21–22, 25–42 nescrise; paginile 9 v. și 10 r. completate ulterior de altă mână, hârtie cu filigran, semnătura domnului cu cerneală aurită, sigiliu domnesc inelar, octogonal, aplicat în cerneală roșie, având în câmp stema domnească și inițialele: **Иѡ Кѡнстандинъ Мѡх(а)ч(а)н Рѡк(овицѣ) Бѡевода** și anul 1753.

5.

1757 (7265) februarie 20

Constantin Mihai Cehan Racoviță voievod, domnul Țării Moldovei, dăruiește mănăstirii Precista Mare din Roman ctitoria sa, moșiile părintelui său, răposatul Mihai Racoviță voievod, din ținuturile Neamț și Dorohoi.

**Cu m(i)la lui D(u)mn(e)dzău Io Constandin Mihail Gehan Racoviț(ă)
Voevoda Domn Țării Moldavei**

În multe chipuri și mijloace povățuindu-ne, ne-au arătat Marele și Preînaltul Milostiv Dumnezeu cătră sufleteasca mântuintă și cătră de iznoavă câștigare a vieții cei de sus și vecinice, prin caré urmându lucrătorii faptelor celor bune lesne să facu moștenitori împărăției cerurilor. Și măcar că să potu arăta și a să cunoaște la toată obștimea și printr-alte mijloace de fapte bune, iar¹ mai aleasă faptă bună și mai cu întărită încredințare să vede la toți a fi evlavie și cucernicie lor cătră sv(i)nteale și dumnezăiești lăcașuri, unde purure și totdeauna să laudă și să proslăvește numele marelui și preînaltului Dumnezeu. Și decât toate celelalte fapte bune alegându niștine den tot sufletul și dentru toată inema dragostea și iubirea de Dumnezeu să véde și să cunoaște că călătorește pre calea Răsăritului, cea cu adevăratu împărătească și-i duce de sosăscu cătră sinurile lui Avraam, caré și mulțime de păcate acopere și necurățiile cele sufletești șterge, pentru că urmează poroncii lui Dumnezeu cei dentâi și mai mare între toate poroncele: *să iubești pre Domnului Dumnezeuul tău den tot sufletul tău și den toată inema ta și den tot cugetul tău*. Pentru aceia cei ce să nevoescu să dobândească moștenire(a) cea de sus, datori sintu a alerga întâi cătră cea datornică mulțumire lui Dumnezeu, cu întărirea și întemeierea afierosirilor și daniilor ce să aducu și să închină la dumneză(i)ește case, pentru că aceste foarte cu adevărat sintu cu dragoste priimate înaintea atotțiitorului Dumnezeu, fiindu ca o roadă den milele sale spre evharistie cătră iel, prin caré cu multă răsplătire de mile îndatorește pre Dumnezeu, căci de să crede că cel ce miluește pe săracu îndatorește pe Dumnezeu, cu atât dară mai multu să credem că cei ce iubescu podoaba casii lui și locul lăcașului mării lui îndatorescu pe Dumnezeu.

Dreptu aceea dară și eu robul Marelui și Preaînaltului Dumnezeu Io Constandin Mihail Gihan Racoviță voevoda, cel mai multu datoriu nespusalor facerilor de bine a Lui, de vreme ce den pronie cea de sus ni s-au încredințatu părințăștile domnești scaune ale pravoslavnecelor țărilor acestora, caré domnii a noastre au fostu rânduie numai de la însuși Sv(i)ntul Dumnezeu ce-au luminatu cugetul preaputernicului împărat și al tuturor după vremi milostivi stăpâni, neavându noi ajutoriu de cătră luminatul răpăosatul părintele nostru, fiindu la aceea vreme cu viață, nici de cătră altu cinevaș. Ce cum arătăm mai sus, însuș(i) Sv(i)ntul Dumnezeu luminându gândul preaputernicului împărat al tuturor stăpânilor ne-au miluit cu stépenele domniilor țărilor acestora. Și păzindu poronca cea dumnezăiască, a împlini fiiasca datorie, den osăbite veniturile domnii noastre am plătitu mari sume de bani la datoriile părințăști, care sintu știute de toți, neamestecându-să niciunul den frații noștri la aceste datorii. Și de vreme că nici la clironomie părințască întru nemică nu ne-am atinsu, după cum potu mărturisi, vrându a socoti în curat *sinidisis* și preiubiți frații noștri și mai alesu apropii² și credincioșii mării sale.

Deci dară luat-am aminte pentru o samă de moșii a luminatului răpăosatului ferecitolui întru pomenire părintelui nostru ce-au avut aice în Moldova, afară den moșiile ce-au afierosit măriia sa la Sv(ă)nta Mare Mănăstire Sinae, anume sat întregu Bodești, pe Cracău, la ținutul Neamțului, și sat întregu Lăslăuanii, iarăș(i) lângă Bodești, și 33 pământuri den Ungheni, alătore cu Lăslăoanii, și 250 pământuri den sat den Bârlești, lipite de satul Bodeștii, și giunătare de sat de Corni ce cuprinde 226 pământuri, iarăș(i) lângă Bodești, și 30 pământuri din satul Strâmbii, iarăș(i) lângă Bodești și 695 pământuri den sat den Vertop, iarăș(i) lângă Bodești. Așijdere, mai (i)eșindu la vânzare 134 pământuri den silește Bârleștii, de la Costandin și Eftimie Cenușăștii, feciorii lui Ștefan Cenușă și³ le-am cumpărat însumi domnie mea de la acești oameni, dreptu 134 lei, după cum arată zapisul lor de vânzare și s-au lipit lângă cele 250 pământuri ce mai sint într-această

siliște Bârleștii. Însă pământul iaste de 12 paș(i), și pasul de 6 palme. Și iarăș(i) sat întregu Verșăștii, și sat întreg Murgocoștii, și trei părți den satul Popeștii, și giumătate de sat de Porcești, și părțile den Galbeni, și den Tulucești și părțile den sat den Buciumi. Și iarăș(i) sat întreg Sirbii, pe Bașău, la ținutul Dorohoiului, cu toate alte sate și hotară ce sint lipite lângă Sirbi, anume sate întregi Ideștii și Bozienii, lipite lângă Sirbi, și Dreslivele, și Dănești, sat întreg lângă Sirbi, și Iuganii, cu Brăniștenii, satu întreg lângă Sirbi și Giurgiuleștii, sat întreg lângă Sirbi.

Așijdere și 7 fălci de vie în Dealul Mândru la Cotnar, despre crame, și 8 fălci de vie și 6 fărtae în dealul Laslăului, iar la Cotnar, și 4 fălci de vie în dealul Hârlăului, și o falce și giumătate de vie la Cârjăști, împreună și cu crămile cele de piatră de la Cotnar.

Care moșii mai sus arătate au fostu a mării sale⁴ răpăosatului ferecitu întru pomenire părintele nostru de pe moșul mării sale Toma Cantacuzino vornicu(l) și al nostru strămoș. Și osăbite cumpărături și a mării sale, după cum pre largu arată scrisorile vechi și hotarnecele ce s-au hotărât aceste moșii la a trie domnie a mării sale de Luca vist(ernic), și Stroici spăt(ar), și Axintie uricar și Vasilie Popa uricar.

Și de vreme ce den dumnezăiască răvnă îndemnându-ne și cu tot cugetul și gândul nostru porniți fiind și înfiptu cu multă evlavie și cucernicie a proslăvi pre cel ce m-au proslăvit Dumnezeu și m-au înălțat la stépena cea înaltă și slăvită a domniei, nu doară pentru vreo faptă bună a me(a), ce numai pentru că așé au binevrut Sv(i)nta și a Sa Dumnezeiasca Pronie a mă învrednici aceștii stépena. Deci și eu, cu atât încă fiind mai multu datoriu facerilor⁵ Sale de bine, am luat pe Dumnezeu, făcătoriu mieu de bine, într-agiutoriu⁶, și den toată vârtute, cu toată inema și cu tot sufletul, cât mi-au fostu puțința nevoindu-mă, am zidit și am înălțat den temelie doai sv(i)nte mănăstiri, una în târgul Romanului, întru cinstită pomenire Adormirii Preasv(i)ntei Curatei Preblagoslovitei Slăvitei de D(u)mn(e)dzău Născătoare și P(u)r(u)re Fecioarei Marie și alta în târgul Focșanii, întru cinste Sv(ă)ntului Slăvitului Proroc Samuil, lăcașuri Domnului Dumnezeu. Pre care sv(i)nte m(ă)n(ă)stiri, după săvârșire a toate lucrurile, le-am și înzăstrat cu cât Domnul Dumnezeu ne-au agiutat, adecă cu odăjdii, cu sv(i)nte vase de argintu, cu cărți beséricești, cu țigani și alte lucruri trebuincioase, după cum iaste cu cuviință unor lăcașuri dumezeiești. Dară spre mai bună întărire și adaogere acestor sv(i)nte m(ă)n(ă)stiri am afierosit și acesté moșii ce arată mai sus, iarăș(i) pentru pomenirea sufletelor părinților, a moșilor și a strămoșilor noștri și (i)ertare(a) păcatelor lor, iar nu pentru vreun interesu al nostru.

Ce dară de acum înainte, aceste moșii de mai sus arătate, cu toate hotarale lor și cu toate veniturele, să fie stătătoare în veci la aceste sv(i)nte m(ă)n(ă)stiri, ca să fie pentru chivernisala părinților călugări ce vor petrece la aceste sv(i)nte și dumnzeiești lăcașuri și nime dintre preiubiți frații noștri sau alte rudenii să nu să amestece la afierosire(a) noastră. Și pohtim și pre alți luminați domni ce Dumnezeu va rândui pre urma noastră, ca nici cu un chipu să nu strămute rânduiala și afierosire(a) noastră, care cu bună dreptate s-au rânduit și s-au făcut, ce mai vârtos să înnoiască și să întărească pentru a lor vecinica pomenire. Că oricine s-ar ispiti s-au s-ar atinge cu nedreptate a strămuta oricât de puțin rânduiala și afierosirea noastră s-au dintre frații noștri sau dentr-altu neam cu vr(e)un feliu de *profasis* și meștersug, iată mai multu nu zicem fără decâtu⁷ pârâș să aibă pre Sv(i)nta și Precurata Precista Maica Dumnezeului cerescu la dreptul și înfricoșatul giudețu al Domnului, de care Dumnezeu să ferească că înfricoșat și groznicu lucru iaste a căde(a) cineva în mânule Dumnezeului celui viu. Ce dară Dumnezeu să răsplătească celor ce să vor ispiti a strica aceste ale noastre lui afierosiri cu a sa dreaptă și înfricoșată și în multe chipuri giudecată, iar celor⁷ ce le vor păzi,

ocroti și încă le vor întări să le dăruiască Dumnezeu, după petrecerea aceștii lumi, bine și cea dorită vecinică fericire. Amin.

Și spre aceasta iaste⁸ credința domnii mele Io Constandin Mihail Giha Racoviță voevoda și credința a cinstiți și credincioși(i) boiarii domnii mele, dumnealor Radul Racoviță biv vel log(o)f(ă)t, Manolache⁷ Costache vel vor(nic) de Țara de Gios, Iodache Balșă vel vor(nic) de Țara de Sus, Dumitrașco Paladi vel vist(ernic), Antiohii Geanet vel post(elnic), Aristarho Hrisoscoleo vel spat(ar), Vasilie Razul hat(man)⁷ i⁷ părcălab⁷ Sucevii, Ion Cantacozino vel ban, Constandin Sturzea vel pah(arnic), Iordache Costache vel stol(nic), Iordache Balasache vel caminariu, Iordache Hrisosculeo vel com(is). Și pentru mai⁸ mare⁸ încredințare și întărire am poroncit a lui nostru cinstit și credincios boiar dumnealui⁹ Ion Bogdan vel log(o)f(ă)t ca să scrie și a noastră domnească pecete să lege. Scrisu-s-au⁸ hrisovul acesta cu mâna lui Stéfan Buhăescul к^{тм} логѡфѣт. Din Iași, anul 7265 fev(ruar) 20.

Io Costandin voevoda <m. p.>

Їѡ Кѡнста(н)дин М(н)х(ан) Уеѡх(ан) Р(а)к(ѡвнцѣ) Бѡ(е)вѡда Б(ѡ)жнѡ Мнл(ѡ)ст(ї)ю Г(ѡ)сп(ѡ)да(рѣ)

Иѡан Бѡгдан вел лѡг(ѡ)ф(ѣ)т проч(ї)т <m. p.>

Цѣфан Бѡхѣскѣл г^{тм} лѡг(ѡ)ф(ѣ)т прочѣтенѡмѣ <m. p.>

ANI, Documente Spiridonie, XXX/71. Pergament (74 x 91 cm), pătat și șters puțin la îndoituri, cerneală neagră; intitulația, unele inițiale, numele domnului, denumirile mănăstirilor, semnele de punctuație, monograma și unele ornamente cu cerneală aurită; inițialele cuvintelor de la intitulație și inițiala textului „І” bogat ornamentate cu cerneală aurită; intitulația este flancată de două ornamente florale executate cu cerneală aurită, verde și roșie; pe frontispiciu, însemnele heraldice ale Moldovei (capul de bour cu stea de aur între corne) și Țării Românești (acvila crucigeră), reprezentate într-o compoziție fastuoasă de vrejuri (executate cu cerneală aurită) și ornamente florale (executate cu cerneală roșie și verde); deasupra compoziției, în timbru o coroană princiară închisă, flancată de spadă, în dreapta și buzdugan, în stânga și de inițialele Їѡ К(ѡнста)ндин М(н)х(ан) Ц(н)х(ан) Р(а)к(ѡвнцѣ) Б(ѡн)вѡд. Sub textul documentului monograma și semnătura domnului, într-un chenar ornamentat cu cerneală aurită, susținut în cioc de doi vulturi, care stau așezați pe două ornamente florale; pecete atârnată, pierdută.

Ibidem, XXX/71 bis. Pergament; în mare parte identic cu documentul XXX/71; diferă dimensiunile, acesta având 75 x 96 cm; ars în partea dreaptă, lipsind astfel câteva cuvinte, pecete din ceară atârnată, deteriorată, amprenta sigilară se păstrează și este lizibilă, dar este desprinsă de pe corpul căușului de ceară și are următoarele caracteristici: diametrul – 5 cm, câmpul sigilar conține mobilele heraldice ale Moldovei (capul de bour cu o stea cu cinci raze între coarne) și Țării Românești (acvila crucigeră, în dreapta, conturată spre dreapta și așezată pe o movilă), reprezentate pe un scut oval surmontat de o coroană princiară deschisă cu cinci fleuroni; în exerga intitulația: Їѡ Кѡнста(н)дин М(н)х(ан) Уеѡх(ан) Р(а)к(ѡвнцѣ) Б(ѡ)вѡд Б(ѡ)жнѡ М(н)л(ѡ)стѡ Г(ѡ)сп(ѡ)дарѣ Зеѡмѣ Молдавсѡи, 1756.

Idem, Manuscrise, nr. 2668, p. 383–388. Copie din 1800, în *Condica pentru scrisorile Sf(i)nteii mănăstiri Précista din Roman*; idem, Documente, 371/2, doc. nr. 2 (rez.).

EDIȚII: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, București, 1903, p. 60, nr. 374 (rez.).

¹ În doc. XXX/71 bis.: Dar.

² Sic.

³ Cuvânt lipsă în documentul XXX/71 bis.

⁴ În idem: „au fostu drepte a mării sale”.

⁵ În idem lipsese primele trei litere din acest cuvânt, documentul fiind ars pe margine.

⁶ În idem: „am luat pe făcătorul meu de bine Dumnezeu într-agiutoriu”.

⁷ În idem: „fără cătu”.

⁸ Cuvinte lipsă în idem, documentul fiind ars în locurile unde au fost ele scrise.

⁹ Cuvânt omis în idem.

6.

<1765 martie – 1769 ianuarie>

Inventarul odoarelor, sfintelor vase, ȝiganilor și moșiiilor pe care le-a dăruit episcopul Ioanichie ctitoriei sale, mănăstirea Precista Mare din Roman. Sunt menționate inclusiv zidirile făcute de episcop pe cheltuiala sa.

De vrème ce tot omul ce iaste viețuitor în lume cu cât iaste ostenitor a chivernisi lucrurile cele pământești a vieții omului cei trecătoare, cu atâta mai mult datoriu iaste a cerceta și a să nevoi spre facerile de bine de folosul sufletesc, lucrând talantul D(o)mnului, după măsura darului ce s-au dat fieștecăruia de la stăpânul ceresc, la care avem a da samă de vrème că aieva știm că după viață iaste și moarte, și vrème este a muri și vrème este a trăi și a neguțatori folosul sufletelor noastre, și vrème iaste a muri și a păgubi.

Drept acéea și eu smeritul, care din mila lui D(u)mn(e)dzău am fost rânduit episcop Sv(i)nteii Episcopii Romanul, temându-mă de osânda slugii cei léneșă ce au ascuns talantul D(o)mnului său și de răspunsul cel înfricoșat ce-au luat de la D(o)mnul său, cu cât mi s-au părut și din vrérea și agiutoriu lui D(u)mn(e)dzău ce mi-au agiutat și mi-au povățuit, luând agiutor și pre Preasv(i)nta Prebl(a)goslovita Stăpâna Noastră de D(u)mn(e)dzău Născătoare și P(u)r(u)rea Fecioară Marie Maica D(o)mnului și Mântuitorului Nostri Ii(su)s H(risto)s și cele ce-am lucrat noi și cu a noastră cheltuială Sv(i)ntul D(u)mn(e)dzău o știe. Însă pentru toate câte s-au lucrat și cu câte podoabe s-au împodobit sv(ă)nta mănăstire din lăuntru și den afară sînt arătate anume la această condică și ceia ce vor vrea să știe, cetind vor înțlege, precum și cu altele ce s-au înzăstrat: moșii, și vii și ȝigani, asémenea s-au dat luminare în scris pentru toate.

Mănăstire(a) Precista din Roman am zidit-o din temelie cum să véde cu a noastră cheltuială și cu agiutor de la mările sa Costandin Racoviță v(oie)voda, catapeteazma bisericii iarăș(i) am făcut-o cu a noastră cheltuială, iar icoanele cele mari sînt făcute de mările sa Costandin Racoviț(ă) v(oie)voda și altele ce-au mai dat mările sa Costandin v(oie)voda Racoviț(ă) la măn(ă)stire sînt arătate anume la osebite condicile mării sale.

- un petrahil cusut cu fir alb
- una nebederniță iar cusută cu fir alb
- un sacos alb cu flori de fir ce mi l-au dăruit părintele Iacov
- zidiul împregiur și clopotnița tij de noi făcute
- doao clopote ce sînt în clopotniță, iar de noi cumpărate;
- una cruce de argint, poleită și cu mărgăritar;
- pivniță de piatră boltită și cu beciur(i) de piatră boltite, iar făcute de noi;
- trepăzări de piatră boltite deasupra pivniții
- cuhnie de piatră boltită
- fântână de piatră înaintea cuhnii
- case igumenești cum să văd
- un rând de chilii cu 6 chilii într-un acoperemânt

iar de noi făcute

- 4 dughene în târg în Roman cumpărate de noi de la Caramanlăul, cu pivniță de lemn le-am dat mănăstirii Precistii
- una dugheană ce-au cumpărat Iorest dichiu tij în târg
- căldări mici și tingiri și alte arămuri și toată povăjje câtă să află în mănăstire tot de noi sînt cumpărate
- † satul Frăteștii, întreg la țin(u)tul Neamțului, cumpărat de noi l-am dat iarăși măn(ă)stirii Pr(e)cistiei¹
- giumătate poiană ce să chiamă Gropile în hotar(ul) Bodeștilor ce-am cumpărat-o de la Nițăști, am dat-o mănăstirii Precistii
- o bucată de moșie, iarăș(i) cumpărată de noi de la Andrei frâncul, din sat din Borole, lângă Sirbi, pe Bașău, am dat-o mănăstirii Precistii
- câteva pământuri am cumpărat în sat în Porcești, ținut(ul) Neamțului, după cum arată hotarnica, și le-am dat măn(ă)stirii Precistii;
- câteva pământuri în sat în Galbeni, tij am cumpărat după cum arată hotarnica și iar le-am dat măn(ă)stirii Precistii
- opt pogoane de vie la Țifești am cumpărat de la Lupul Costache, după cum arată zapisul, și le-am dat mănăstirii Precistii
- 4 pogoane de vie, tij la Țifești, am cumpărat de la Chiril călugărul și le-am dat măn(ă)stirii Precistii
- 4 pogoane, trei firte de vie, tij la Țifești, am cumpărat tij de la Chiril călugărul, cu cramă, cu căzi și cu alte ciuveie ce sînt trebuincioase și le-am dat măn(ă)stirii Proroc Samuil din Focșen(i)
- pogoane de vie la Odobești, la Viișoară, ce am cumpărat noi, după cum arată zapisele de cumpărătură și de danie, tij le-am dat la S(fân)t(ul) Samuil †
- 6 sălașe țigani cueri ce ne sînt cumpărătură de la dum(isale) Stefan Buhăescu 3 log(o)f(ă)t în 500 lei, cum arată zapisul i-am dat măn(ă)stirii Precistii
- Toader țigan ce iaste danie măn(ă)stirii Precistii de la mărie sa Costandin Racoviț(ă) voi(e)voda, ce ține pe Vasilca, fata Paraschivii, țiganca Episcopii, l-am dat sălaș întreg măn(ă)stirii Precistii, și pentru Vasilca am dat Episcopii pe Paraschiva, fata lui Șerban țigan a mănăstirii Precistii
- Sandul Galaiță țigan ne iaste noao cumpărătură de la dum(isale) pah(arnicul) Vasile Buh(ă)escul și ține pe Safta, fata Prohirii, țiganca Episcopii, l-am dat măn(ă)stirii Precistii sălaș întreg, și pentru Safta am dat Episcopiei pe Ileana, sor(ă) mai mică ei, tij fată Prohirii, ce ne iaste noao în cumpărătură de la Arapul, cum arată zapisul
- Axintii țigan sin căldărar, cu țiganca lui și cu copii lor, ne iaste cumpărătură tij de la dum(isale) pah(arnicul) Vasile Buhăescul, și i-am dat iarăș(i) mănăstirii Precistii
- Tănasiu sin Vasile cu țiganca lui și cu copii lor, tij ne sînt cumpărătură de la dum(isale) pah(arnicul) Vas(i)le Buhăescul și i-am dat iarăși măn(ă)stirii Precistii;
- una căldare mare de stână
- 223 oi cu mare cu mică
- zéce boi de plug
- 6 vaci mari
- 3 gonitoare
- un buhaiu
- un mânzat
- 3 bouți vițai
- 2 iepe cu mânzi;
- 50 stupi, o prisacă la Frătești, țin(u)t(ul) Neamțului;

- 45 stupi, o prisacă la Luțca, ținut(ul) Romanului;
- 50 stupi, o prisacă la Hulăpășăști, ținut(ul) Rom(a)nului;
- 45 stupi, o prisacă tij la Hulpășăști, țin(u)t(ul) Romanului//

Această alégere o am făcut-o între Sv(â)nta Mănăstire Precista cu Sv(â)nta Episcopie, ca să fie de înțăles urmașilor miei și să să încredințeze că eu cu frica lui D(u)mn(e)zău am așăzat aceste toate, ca nici măn(ă)stirea Precista să nu mai aibă a cêre ceva la Episcopie, nici Episcopie la măn(ă)stirea Precista, că sv(â)ntă iaste dreptatea și de la dânsa să lucrează dea p(u)r(u)rea pace. Și lucrările mele de sînt bune sau réle Sv(â)ntul D(u)mn(e)dzău le știe și tuturor urmașilor miei mă rog să mă (i)ertați. Iar cine s-ar ispiti a să atinge oricât de puțin, surpând așăzarea noastră, unora ca acelora pâraș să le fie Preasv(â)nta Fecioară de D(u)mn(e)zău Născătoare și cu mine să s(ă) giudece la înfricoșatul și dreptul giudeț a D(o)mnului H(risto)s. De vréme ce din osteneala și din dreaptă munca și agonisita mea am făcut acestea, pentru pomenirea noastră și ertarea păcatelor. Amin.

Ionichie episcop Romanului <m. p.>

Suret de pe întăritura din condică a sv(i)ntii sale părintelui mitropolitului chiriu chir Gavriil

La toate lucrurile cêle bune, care să fac și mai vârtos spre întărire(a) sv(i)ntelor biserici, are datorie fieștecarele creștin a lăuda și a întări ca să rămâ(i)e desăvârșit nestricat și nestrămutat, spre pomenire celor ce să silesc la unele ca acelea. Care văzând și noi silința și osârdiia preiubit întru H(risto)s fratelui nostru chir Ioanichie episcopul de Roman, care au arătat spre zidirea și întemeierea Sv(i)ntei Episcopii, precum să văd și sunt însămnate la condica Episcopiei. Așijderea și cu zidire de iznoavă a mănăstirii Preasv(i)ntei Născătoarii de D(u)mn(e)zău ce să află aice în târg în Roman și la schitul de la Neamț, care și acela de iznoavă prin osârdiia și cheltuiala frății sale s-au rădicat. Întărim și cu blestămul mitropolii noastre aceste așăzări ce s-au arătat în condice, ca nimenea cei de pe urmă să nu cutêze a strămuta această bună orânduială a frății sale ci mai vârtos să întărească. Iar cine s-ar ispiti cât de puțin a strumuta² unii ca aceia să fie supt blăstăm¹ul care mai sus arată.

Pe verso, însemnările: „N° 25”, „Diată episcopului Ionichie”, „făr(ă) le(a)t”, „Izvod de câte s-au dat de Ionichie episcop mănăstirii Precistii ot Rom(a)n”.

Ibidem, LXXVIII/20. Orig., hârtie, difolio (18 × 49,5 cm), rupt și pătat puțin la îndoituri, semnătura autografă a episcopului Ioanichie al Romanului.

¹ Rând adăugat ulterior.

² Sic.

AN EIGHTEENTH CENTURY FOUNDATION AND TWO FOUNDERS.
THE FILE OF THE CONSTRUCTION, CREATION AND ENDOWMENT
OF THE MONASTERY OF *PRECISTA MARE* [MOTHER OF GOD] IN ROMAN
(Summary)

Keywords: donation, patron saint, Constantin Racoviță, Bishop Ioanichie of Roman.

The Holy Virgin ('Precista Mare') Monastery from Roman was built by bishop Ioanichie of Roman, in 1753–1764, with the substantial support of Constantin Racoviță, the ruler of Moldavia, on the spot of a humble brick church dedicated to the Assumption of Mary founded by Ruxandra Lăpușneanu, Alexandru Lăpușneanu's (the well-known ruler of Moldavia) widow. By analysing several tens of unpublished acts kept in the collection of St. Spiridon's Hospital trusteeship from the National Archives of Iași, from which seven are edited in the annex, the author analyses the main moments of the foundational act of this monastic edifice. The initiative of re-building Ruxandra Lăpușneanu's church unequivocally belongs to bishop Ioanichie, as does the initiative of making it a monastery. At first, Constantin Racoviță grants the bishop the sum of 1,275 Romanian lei to rebuild the church, after which he is mainly preoccupied with equipping it with sacred vessels, clerical robes, icons and other treasures. According to the custom of the age, the ruler bestowed numerous lands from the royal estates, lands situated close to small Moldavian towns (Hârlău, Roman and Vaslui), Gypsy serfs and tax privileges upon his newly founded church. The peak of his donations is reached on 20th February 1757, when, in a solemn act, he unexpectedly gifts the Holy Virgin Monastery with all of the land he had inherited from his father, consisting of tens of estates from the counties of Neamț and Dorohoi, as well as 18 vineyard 'falce' (27 ha) in Cotnari. Thus, without consulting with his brothers and nephews, who had equal inheritance rights on the parental estate, Constantin Racoviță was giving his entire family's wealth away.

In the almost five years in which he occupied the throne of Moldavia, Constantin Racoviță founded several other monasteries and churches, among which the monasteries St. Samuel the Prophet from Focșani and St. Nicholas Popăuți. All his foundation documents pay homage to his parents and his wife, all of the three of whom died shortly one after the other around 1750. Their loss, the lack of offspring and some political failures took an extreme emotional toll, and the signs of the depression he was going through are clearly seen in his excesses of piety, with the main result of privileging the interests of the Church even by harming those of his family, as well as the predisposition towards the excessive consumption of alcoholic beverages (wine and Melissa water), as well as hallucinogenic substances (opium). Moreover, according to contemporary chroniclers, this ruler also bore the burden of the negative image his father had in Moldavia following three rules of unprecedented taxation. To pacify the Moldavians and 'redeem the sins of his father', Constantin Racoviță abolished the tax on cows, the harshest of the tax obligations to ever fall upon the population of the Romanian Principalities. By accident or not, the abolition of this law took place on 20th February 1757, on the same day Constantin Racoviță gave away his fortune, giving it to the monastery he had founded in Roman. At the same time, at the likely counsel of bishop Ioanichie, his trusted confessor, Constantin Racoviță sought to provide the Holy Virgin Monastery with a similar status with that of those founded by the great voievodes of Moldavia (the monasteries of Neamț, Putna, Slatina, Voroneț, Humor).

Aware that his rule was drawing to an end, on 20th January 1757 Constantin Racoviță dedicated his own church, the St. Prophet Samuel of Focșani, to the Holy Virgin Monastery, leaving both in the care of bishop Ioanichie. At the same time, through the dedication act, all attempts to subordinate these monasteries to the Holy Lands or to other Moldavian monasteries were forbidden, as was the naming foreign Father Superiors. The bishop was also left with the task of completing the inner walls, the towers and administrative annexes of both monasteries, which were unfinished in January 1757. The high official did not deceive his benefactor's trust, fulfilling all commitments.

ANCUȚA VLAS*

STAROȘTI FRANCEZI DIN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

La jumătatea secolului XIX, Eugen von Friedenfels definea stărostiile drept „organe consulare exponente, stabilite în diferite orașe mai mici din Principate, dotate cu anumite puteri și autoritate oficială, dar care nu au funcționari stabili propriu-ziși, aceștia fiind cel mai adesea recrutați din rândul supușilor mai înstăriți, așezați în acele locuri”¹. Stărostia reprezenta, în fapt, o prelungire a puterii consulare. Cu toate că aceasta nu își avea originea în capitulații, era o practică veche în Principate, devenind în timp o „instituție” la fel de veche ca și consulatul. Astfel, putem afirma că stărostiile nu erau autorizate, ci doar tolerate de autoritățile locale, fiind ignorate de departamentele Ministerelor de Externe. Mai precis, erau îngăduite în măsura în care nu aduceau prejudicii consulatului de care aparțineau și nu presupuneau implicații de ordin financiar.

Informațiile cu privire la staroștii din Moldova sunt dispersate, puține fiind studiile în care se regăsesc date cu privire la ei. Câteva detalii se întâlnesc, punctate tangențial, în lucrările cu privire la consulatele străine înființate în Principatele Române. Astfel, pentru a surprinde aspecte generale, de organizare, cât și particulare, de identificare a acestora, nu ne-am limitat doar la stărostiile franceze, urmărind formarea unei imagini de ansamblu asupra a ceea ce a însemnat stărostia în practica consulară. Consulii și-au arogat dreptul de a numi staroști în orașele mai importante din zona lor de circumscripție, în persoana unor străini, în cazul de față francezi sau protejați francezi, ori chiar localnici. Aceștia reprezentau oarecum și o soluție comodă pentru consuli, care nu mai erau astfel nevoiți să se deplaseze în teritoriu pentru a rezolva problemele supușilor. Serviciile lor nu erau remunerate, de aici și preferința pentru persoane mai înstărite; de altfel, nici nu puteau fi considerați membri ai corpului consular.

Ordonanța din 3 martie 1781, care reglementa statutul consulilor din Levant, acorda celor stabiliți în Imperiul Otoman dreptul de a numi agenți, din rândul negustorilor, în zonele de interes comercial. Această prevedere a fost reluată și în Ordonanța cu privire la consulate din anul 1833, când apar menționați agenții consulari și atribuțiile lor, care se asemănau în mare măsură cu așa-numiții staroști. Ordonanța cu privire la personalul consulatelor din 20 august 1833, la articolul 39, prevedea că agenții consulari sau delegații puteau fi numiți de către consuli în zonele din circumscripția lor

* Doctor în istorie, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Apud Ela Cosma, *Consulatele, agențiile consulare și stărostiile Austriei din Principatul Moldovei (1846–1850)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»”, Cluj-Napoca, tom XLVI, 2007, p. 121.

sau unde considerau că ar fi utili, însă nu sub forma unei agenții; nu li se puteau elibera brevete și era de preferat să fie aleși din rândul francezilor notabili stabiliți în zonă². Notorietatea persoanei în cauză era menită să asigure respectul, atât din partea celorlalți străini, cât și din partea autorităților locale. Atribuțiile lor vizau în special sfera comercială și protecția supușilor străini stabiliți în zonă, raporturile cu autoritățile locale și cu cei de la consulat, transmiterea de informații cu privire la evenimentele cotidiene. De exemplu, în anul 1830, atunci când consulul austriac Lippa a fost nevoit să părăsească Iașul și să se retragă la Cernăuți, staroștii îi trimiteau rapoarte cu privire la evenimentele din Principate, pe care, la rândul său, le comunica Vienei³. Deseori, staroștii erau recomandați călătorilor care traversau Principatele, în cazul în care întâmpinau dificultăți sau aveau să le încredințeze anumite afaceri.

Prezente sub denumirea de *stărostii* în Principatele Române, acestea se regăseau sub denumirea de *agenții* și în alte zone ale Imperiului Otoman, unde erau deschise consulate franceze. În 1783, consulatul de la Salonic avea în subordine patru agenții, toate plasate oarecum la o distanță medie față de consulat, fapt care să îi permită consulului să dețină controlul asupra acestora⁴. Pentru o scurtă perioadă de timp, între 1810 și până la finalul blocadei continentale, a fost deschisă și o agenție la Orșova, care depindea de consulatul de la Salonic. Plasat pe ruta spre Viena, agenția era un post de observație a comerțului terestru⁵.

Sfera lor restrânsă de activitate nu i-a împiedicat însă ca, în timp, să își depășească atribuțiile, cancelariile lor transformându-se în adevărate *tribunale* ce impuneau numeroase taxe⁶. Cu toate că percepeau taxe din eliberări de patente sau legalizări, sumele strânse erau foarte mici, astfel că, pentru o majorare a veniturilor, încercau să atragă câți mai mulți supuși. Cel puțin în cazul unui staroste britanic de la Focșani, un ionian din insula Zante, apare menționat că percepea o taxă de 10 piaștri pe an pentru fiecare individ⁷. Înainte de reforma administrativă impusă de Regulamentul Organic, staroștii au abuzat de protecția acordată de consulate și au profitat de faptul că guvernul local, pentru a le face pe plac consulilor, le-a recunoscut statutul de staroști⁸. Astfel, erau considerați responsabili de atragerea tot mai multor pământeni sub protecție străină pentru a evita plata taxelor⁹, însă nu fără cunoștința consulatului. De exemplu, toți cei care se declarau supuși austrieci și, implicit, se sustrăgeau de la plata impozitelor, erau nevoiți să prezinte pașaportul. Staroștii nu aveau dreptul de a elibera pașapoarte, dar au înlocuit această formalitate prin certificate care atestau că pașaportul a fost depus la

² *Ordonnance du Roi sur le personnel des consulats 20 août 1833*, în *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, règlements, et avis du conseil d'état*, tome trente-troisième, Paris, 1834, p. 404.

³ Ela Cosma, *Reprezentanțele consulare austriece în Moldova, Muntenia și Serbia (1782–1848)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2012, p. 158.

⁴ Mathieu Jestin, *De Cousinery à Cousinery. Histoire du consulat français de Salonique de 1783 à 1817*, „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin”, 2011/1, p. 92–93.

⁵ *Ibidem*, p. 93.

⁶ I. C. Filitti, *Correspondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz între 1812–1828*, extras din AARMSI, seria II, tom XXXVI, 1914, p. 35.

⁷ William Mac Michael, *Relația călătoriei prin Moldova și Țara Românească*, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, seria nouă, volumul I (1801–1821), îngrijit de Georgeta Filitti, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 740.

⁸ *L'Autriche et les Principautés Danubiennes. Broșură oficială franceză publicată în august 1858*, în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Ghenadie Petrescu și Dimitrie A. Sturdza, volumul VII, București, Tipografia Carol Göbl, 1892, p. 376.

⁹ SJAN Iași, fond Isprăvnicia ținutului Iași, dosar 2279/1836.

stărostie pentru a fi schimbat în conformitate cu legea austriacă¹⁰. Articolul 94 din Regulamentul Organic a încercat să suprimă acest abuz și nu recunoștea jurisdicția consulară decât consulilor numiți de puterile străine în baza unui berat. De asemenea, articolul 93 prevedea că agenții consulari așezați sub nume de staroști în diferite ținuturi trebuiau să fie rechemati¹¹.

Austria nu a ținut cont de nicio măsură, continuând să numească staroști în toate districtele și să le acorde drept de jurisdicție; menținea deci o vastă rețea de funcționari străini în interiorul administrației locale. Astfel, a reușit să-și mărească numărul de supuși. Datorită numărului mare al celor aflați sub protecția Austriei, Poarta recunoștea, în anul 1844, printr-un firman special, staroștii austriece¹².

Despre stărostii franceze în Moldova se poate vorbi începând cu anii '30 ai secolului XIX, când prezența lor începe să fie semnalată în documente. De cele mai multe ori, staroștii nu erau francezi la origine, ci erau aleși din rândul supușilor sau protejaților. De asemenea, în unele cazuri nu serveau intereselor unui singur consulat. Concludentă în acest caz este afirmația lui Michal Czajkowski, comandant al regimentului de cazaci otomani în timpul războiului Crimeii, care, în 1853, și-a stabilit tabăra la Șumla. În memorii, el menționa că la Giurgiu întâlnise un „viceconsul” care reprezenta cinci puteri; „un individ caraghios, bulgar prin naștere care în urma unor daruri și intrigi a obținut dreptul de a purta casceta britanică, haina franceză, vesta italiană, pantalonii husarilor austriece și cizmele prusace și cu aceasta dreptul de a ridica cinci pavilioane”. Astfel costumat, el „se prezenta fiecărui vizitator (...) și avea mereu la îndemână ceva să ofere: pentru cel englezesc gin sau whisky, pentru cel francez pate sau cârnăciori de Lyon, pentru cel italian o farfurie de macaroane cu parmezan, pentru cel austriac un vin de Tokay, iar pentru cel prusac o prăjitură de cartofi”¹³. Se pare că erau și cazuri în care starostele nu cunoștea nici măcar limba străinilor asupra cărora trebuia să vegheze. Edmund Spencer, călător britanic, care poposește în 1836 la Galați, menționa prezența unui „viceconsul” ciudat, un străin, italian la origine, care nu vorbea decât limba sa maternă, spre dezamăgirea comercianților englezi¹⁴.

Stărostiile consulatului francez de la Iași puteau fi întâlnite, în zona Moldovei, la Focșani, Roman, Piatra, Bârlad, Botoșani, Herța, Dorohoi, Galați. Cu toate că la Galați a fost deschisă oficial o agenție consulară încă din 1803, se pare că nu se poate vorbi de o stabilitate a conducerii sale, decât după anul 1852. Postul a prezentat mai mult interes după războiul Crimeii, când orașul Galați, împreună cu Sulina, au devenit sedii ale Comisiei Europene a Dunării.

În 1822, la solicitarea ambasadorului francez de la Constantinopol, gerantul postului de la București, Michel Tancoigne, face cunoscut faptul că în trecut Franța avusese doi agenți consulari, la Craiova, respectiv la Galați. Agenția de la Craiova fusese condusă de venețianul Laurent Giacomelli, care apoi devenise agent al Marii Britanii,

¹⁰ *L'Autriche et les Principautés Danubiennes*, în *Acte și documente*, volumul VII, p. 377.

¹¹ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădăraș, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 374.

¹² Duclos către Guizot, 17 mai 1844, în Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare, DANIC), fond Microfilme Franța, rola 129, Correspondance commerciale Iassy, tom 4 (1842–1848), f. 255–256.

¹³ Michal Czajkowski, *Rezumat al amintirilor mele despre războiul Crimeii*, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, seria nouă, volumul VI (1852–1856), coord. Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 320–321.

¹⁴ Edmund Spencer, *Scrisoarea a IX-a*, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, seria nouă, volumul III (1831–1840), coord. Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 576.

iar în anul menționat mai sus era cancelar al consulatului prusac de la București. În ceea ce privește agenția de la Galați, exceptând perioadele în care a fost condusă de un reprezentant francez, apare menționat și Mandjioli, care s-ar fi ocupat, pentru o vreme, de interesele supușilor francezi¹⁵. Aceste agenții s-au dovedit utile consulatelor, cea de la Craiova datorită apropierii de Vidin, Serbia și Banat, iar cea de la Galați ca post intermediar între cele două Principate.

În 1826 apare prima mențiune cu privire la numirea unui staroste la Galați. Doctorul Guillaume d'Arnaud, francez, stabilit la Viena, a sosit în Principate în 1825, pentru a urmări rezolvarea unei reclamații făcute împotriva succesiunii unui boier, al cărui fiu, bolnav, se aflase în îngrijirea lui. După ce afacerea a fost încheiată, s-a hotărât să se stabilească la Galați, însă doar în perspectiva de a obține titlul de agent consular, motiv pentru care i s-a adresat consulului francez de la București, Hugot. Având în vedere că postul depindea de viceconsulatul de la Iași, consulul Hugot a înaintat cererea viceconsulului Lagau, în speranța că va da curs dorinței doctorului d'Arnaud, pe care îl considera „greu încercat de soartă”¹⁶. Îl caracteriza drept „un corespondent inteligent, activ și foarte meticulos”. Cunoștea limbile latină, franceză, germană și italiană, care în opinia consulului Hugot erau suficiente pentru ca el să ocupe acel post. I s-a explicat însă că nu poate fi remunerat, având în vedere faptul că „portul Galați primește anual 10–11 vapoare, atât franțuzești cât și din Sardinia sau din alte țări care se află sub protecția franceză și că fiecare vas îi poate aduce, în medie, 60 de piaștri, ceea ce în situația lui nu ar fi deloc rău”¹⁷. În 1827, într-o notă către Lagau, consulul francez Hugot scria că un anume supus francez, Eustatiu Primochiri, din Rumelia, se prezentase la cancelaria consulatului din București, pentru a-i fi vizat un pașaport eliberat la Galați de către d'Arnaud. Consulul a refuzat să îi acorde viza, motivând că agenții consulari nu puteau elibera pașapoarte. În cel mai bun caz, aceștia nu puteau decât contrasemna ceea ce consulii le încredințau. În plus, aceștia nu aveau dreptul de a lua sub protecție raiale¹⁸.

Cel mai longeviv staroste din Moldova pare să fi fost medicul italian Cesare Scotto. În 1832 este menționat drept „consul franțuzesc” la Botoșani, alături de soția sa Catinca, stabiliți în mahalaua *Calicimei*, care cuprindea cea mai mare parte a clasei de mijloc¹⁹. În urma unui ordin din 26 iulie 1833, prin care Secretariatul de Stat al Moldovei pretindea o nouă confirmare a staroștilor din ținuturi, consulul francez cere confirmare pentru acest Cesare Scotto, care timp de cinci ani îndeplinise respectiva funcție pentru Botoșani, Herța și Dorohoi²⁰. În octombrie 1832, în contextul realizării unei noi catagrafii, conformă cu dispozițiile Regulamentului Organic, Scotto înaintează o listă cu 82 de supuși francezi, dintre care 78 din Botoșani și 4 din Sulița, și roagă Vornicia „să binevoiască a înștiința stărostia când vor fi pricini atingătoare de supuși francezi”²¹. Tot el menționa în cadrul

¹⁵ Tancoigne către Montmorency, 14 septembrie 1822, în colecția Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor. Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1603–1824)*, volumul XVI, publicate de Nerva Hodoș, București, 1912, p. 1070.

¹⁶ Hugot către Lagau, 19 septembrie 1826, în Centre des Archives Diplomatique de Nantes (în continuare, CADN), fond Jassy Consulat, box 7, Consulat, consulat general puis legation à Bucarest, Correspondance Bucarest, Arrivée (1824–1828), nepaginat.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Hugot către Lagau, 7 martie 1827, în *ibidem*, nepaginat.

¹⁹ Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Folticeni, 1926, p. 93, 96.

²⁰ I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, s.a., p. 315.

²¹ SJAN Iași, fond Isprăvnicia Ținutului Botoșani, tr. 1333, opis 1513, dosar 30/1833, f. 102.

aceleași note că „nu se poate pune temei pe acea listă, deoarece unii se mută în alte ținuturi, alții vin și unii mor”²².

Cesare Scotto apare menționat în cadrul mai multor note ale consulilor francezi. Astfel, la 20 noiembrie 1837, Blanc Duclos îl menționa ca staroste la Botoșani, unde veghea și asupra intereselor supușilor englezi și prusaci. În aceeași notă, apare menționat și un tânăr francez, Borti, staroste la Piatra²³. De asemenea, într-o notă din 12 septembrie 1840, consulul francez Bernard Huber înștiința autoritățile de faptul că singurii delegați de care subsemnatul avea cunoștință în ținuturile Moldovei erau cei de la Galați și Botoșani: la Galați era agentul consular Jean Baptiste Viollier, pentru care chiar consulul Huber solicitase în iulie 1838 o autorizație²⁴ specială, pentru a-l numi în acest post, iar la Botoșani activa Cesare Scotto²⁵. Consulul Huber menționa, de asemenea, că atribuțiile acestora erau restrânse, urmând ca în baza capitulațiilor ei să asigure protecția supușilor străini. Cesare Scotto apare și pe lista staroștilor britanici și prusaci din Botoșani, pentru anul 1840, fiind însărcinat și de aceste două consulate cu protecția supușilor lor²⁶.

Pentru a nu scăpa situația de sub control și a avea o evidență a staroștilor, Departamentul Treburilor din Lăuntru cerea periodic Secretariatului de Stat, iar acesta din urmă Isprăvniciilor, respectiv consulatelor, o listă cu staroștii din ținuturi. O astfel de notă a fost trimisă la 30 iunie 1837. Răspunsul înaintat către Secretariatul de Stat la 5 august 1837 reliefa următoarele: din 11 ținuturi, consulatul francez avea un staroste la Botoșani, în persoana lui Cesare Scotto, la Tecuci, staroste Ioan (Cromida), la Roman un staroste care se îngrijea de supușii ruși, galicești, englezi și prusaci încă din 1835; la Fălciu era un staroste care se îngrijea de supușii austrieci și galicești, iar la Bacău un altul pentru supușii francezi, britanici și prusi²⁷.

Cea mai răspândită rețea de staroști aparținea consulatului austriac, care la 1839–1840 avea staroști în nouă dintre ținuturile Moldovei, dintre care îi menționăm pe Simion Brukner staroste la Roman, Andrei Mamaky staroste la Bârlad, Mihail Stephanowicz staroste la Vaslui și Huși, Ludovic Udritzki staroste la Botoșani și Hârlău²⁸. Pe baza experienței dobândite în Principatele Române, Felix Colson considera, în lucrarea *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie; suivi des traités de la Turquie avec les puissances européennes, et d'une carte des pays Roumains*, că starostiile erau un abuz intolerabil din partea consulilor austrieci și susținea revocarea lor²⁹.

În 1846, prin adresa 4729, Departamentul din Lăuntru a cerut ca prin intermediul Secretariatului de Stat să i se aducă din nou la cunoștință staroștii din Moldova. Prin adresa din 27 martie 1846, Secretariatului de Stat făcea cunoscut că, după 1837, consulul rus nu avea nici un staroste, în niciun ținut³⁰. Această situație poate fi explicată

²² *Ibidem*.

²³ Duclos către Molé, 20 noiembrie 1837, în colecția Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente*, volumul XVI, p. 674.

²⁴ CADN, fond Jassy Consulat, box 11, Agence consulaire, viceconsulat puis consulat à Galatz, Correspondance Arrivée – Départ (1838–1841), nepaginat.

²⁵ SJAN Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 584/1839–1840, f. 23–24.

²⁶ *Ibidem*, f. 22.

²⁷ Idem, dosar 365/1837, f. 16–45.

²⁸ Idem, dosar 584/1839–1840, f. 22.

²⁹ Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie; suivi des traités de la Turquie avec les puissances européennes, et d'une carte des pays Roumains*, Paris, 1839, p. 250–251.

³⁰ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătorul lecțiilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, tomul II, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1856, p. 172–173.

prin faptul că Rusia nu avea nevoie de aceste privilegii din moment ce controla administrația, control instituit în timpul ocupației sale militare și care încetase doar *de iure* nu și *de facto*, după cum însuși Felix Colson menționa: „consulul rus este atotputernic, el vrea tot, poate tot și face tot”³¹. Consulul rus susținea, de asemenea, că „are încredere în tribunalele țării și că pe viitor interpretul consulatului nu va mai participa la pricinile supușilor”³². Astfel, se explică tendința Rusiei de a restrânge și privilegiile celorlalți consuli. Sub influența consulului rus, Besack, se presupune că a fost dată și circulara din 29 mai 1837, prin care delegații consulatelor la procesele supușilor străini nu dobândeau privilegii sau titulatura de staroști³³. Se urmărea deci înlăturarea treptată a staroștilor din principalele orașe, măsură care, după cum însuși agentul consular Duclos o menționa în 1837, nu avea să afecteze și Franța, care avea doar doi staroști la momentul respectiv, ambii recunoscuți de către autoritățile din Moldova. Mulțumindu-se cu puțin, francezii doreau să evite orice dispută dintre consuli și autoritățile locale. Susținea însă că măsura era oarecum abuzivă, deoarece, fără prezența acestor staroști, doar străinii stabiliți în Iași puteau beneficia în mod real de protecție, ceilalți, din celelalte ținuturi, fiind neglijăți. În orice caz, nu era prima tentativă de acest gen. Una a mai avut loc în timpul guvernării provizorii, când departamentul de justiție condus de boierul Conaki a înțeles necesitatea menținerii acestor staroști și nu a dispus suprimarea acestei practici³⁴. Cu toate acestea, încercarea și-a găsit un oarecare ecou, având în vedere faptul că, în același an, consulul englez Blutte face cunoscut că a suprimat stărostiile din ținuturi cu excepția celor din Galați, Focșani și Botoșani³⁵.

Este cert că autoritățile au încercat o îngrădire a acestui privilegiu al consulilor. Domnul muntean Alexandru Ghica a reușit să obțină de la Poartă, în 1834, un firman care dezaproba obiceiul consulatelor de a numi staroști, fiind îndreptățit să ceară suprimarea stărostiilor create ilegal³⁶. În anul 1838 a fost declanșată o campanie împotriva înmulțirii numărului de stărostii care începuseră a se înființa și în târgurile care nu erau capitale de ținut. Într-un memoriu cu privire la jurisdicția consulară al lui Basily, delegat rus în Comisia Europeană, se făcea referire la faptul că staroștii austriece ajunseseră chiar să numească la rândul lor staroști în zonele rurale³⁷.

Printr-o circulară a Logofetei din anul 1838, se cerea să nu se mai recunoască statutul de staroste tuturor acelor care exercitau asemenea atribuțiuni fără ca, în prealabil, să fie recunoscuți de Secretariatul de Stat³⁸. Măsura vine să contracareze obiceiul consulilor de a numi staroști pe cine voiau, fără a cere de la autorități recunoașterea lor. Nerecunoscută oficial, numirea staroștilor nu își avea rostul, deoarece ei nu își puteau

³¹ Felix Colson, *op.cit.*, p. 251.

³² I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834–1848)*, Librăriile Socec, București, 1915, p. 481.

³³ *Ibidem*, p. 482.

³⁴ Duclos către Mole, 20 noiembrie 1837, în colecția Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor. Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze*, volumul XVII (1825–1846), publicate de Nerva Hodoș, București, Institutul de Arte grafice Carol Gölb, 1913, p. 674–676.

³⁵ SJAN Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, rola 55, dosar 363/1837, c. 664.

³⁶ Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române. 1774–1856*, București, Editura Saeculum, 1999, p. 120.

³⁷ *Analisa memoriului d-lui de Basily, comisar rusesc în Principate, asupra jurisdicțiunei consulare în Țările Românești din aprilie 1858*, în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Ghenadie Petrescu și Dimitrie A. Sturdza, volumul IX, București, Tipografia Carol Göbl, 1901, p. 44.

³⁸ *Schiță istorică relativă la înființarea și organizarea Ministerului Afacerilor Străine de la înființarea sa și până astăzi*, de N. D. Popescu, 1890, p. 342–343.

îndeplini atribuțiile de reprezentare a supușilor, cel puțin în raporturile cu autoritățile locale și în chestiunile de natură juridică. Circulara a stârnit, ca de fiecare dată, protestul consulilor, în prim plan situându-se cei ai Prusiei, Marii Britanii și Greciei. Cel mai probabil aceștia nu au cerut recunoașterea oficială a staroștilor numiți. În orice caz, această decizie a Secretariatului de Stat de a nu admite staroști care nu obținuseră la timp recunoașterea a diminuat, cu siguranță, numărul acestora.

Într-o notă către Minister a gerantului André Blanc Duclos, din 16 septembrie 1844, se anunța că pusese în aplicare ordinul de suprimare a stăroștiilor, însă cerea să fie acceptate și două excepții, în persoana starostelui Sebastien Calcagno de la Focșani și Cesare Scotto de la Botoșani, doi supuși din Sardinia, care erau de mulți ani staroști ai consulatului francez³⁹. Excepțiile se pare că au fost acceptate, cei doi staroști continuându-și activitatea. Astfel, la 1/13 octombrie 1848, consulul francez Fernand Delahante⁴⁰ face cunoscută plângerea starostelui francez de la Focșani, negustorul Calcagno (întâlnit și ca Calgano sau Calcani). Acesta reprezenta și interesele engleze în zonă și făcea cunoscut consulului că în locuința sa se refugiaseră persoane implicate în evenimentele revoluționare din Țara Românească, fapt care duse la vandalizarea imobilului de soldații ruși. Starostele considera această acțiune drept o ofensă la adresa națiunii franceze, motiv pentru care înainta acea plângere. Consulul a apreciat însă această reclamație drept o exagerare din partea starostelui, reamintindu-i că era doar un simplu agent, și că nu era numit de către ministrul francez; situație în care cei doi nu beneficiau de aceleași drepturi, motiv pentru care violarea domiciliului starostelui, deși regretabilă, nu putea fi privită ca o insultă la adresa Franței.

Scriitorul Gheorghe Sion, implicat în evenimentele de la 1848 din Moldova, a fost nevoit să treacă în Muntenia și apoi să fugă în Ardeal. Poposind la Focșani, a fost reținut de ispravnicul orașului pentru că nu avea pașaport. În acest context, amintește de starostele Calcagno care „revoluționar ca un italian” l-a ajutat cu un pașaport și i-a pus la dispoziție o trăsură⁴¹.

Pe Calcagno îl găsim în funcția de staroste francez la Focșani și în 1856, când oferea informații consulatului cu privire la husarii austrieci care, jefuind case și hărțuind locuitorii, provocau numai neplăceri autorităților locale⁴². În memoriile lui James Henry Skene, militar și diplomat britanic, care a străbătut Țările Române între anii 1850–1851, apar menționate și câteva detalii despre viața lui Calcagno, staroste francez și britanic la Focșani. De origine piemonteză, acesta a fost soldat, luptând alături de armata franceză în campania din 1812 din Rusia și mai apoi la Waterloo. A luptat și în Grecia, sub comanda generalului Charles Nicolas Fabvier, iar la sfârșitul războiului a venit în Țara Românească unde, în 1828, a luptat împotriva turcilor. S-a stabilit la Focșani, unde s-a căsătorit și s-a apucat de comerț, ajungând să fie numit staroste datorită, se pare, onestității și caracterului său⁴³.

³⁹ Duclos către Guizot, 16 septembrie 1844, în DANIC, fond Microfilme Franța, rola 129, Correspondance commerciale Iassy, tom 4 (1842–1848), f. 281 v.

⁴⁰ Depeșa lui Delahante către Bastide, 1 octombrie 1848, în *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul comitetului pentru rădicarea monumentului lui Ioan C. Brătianu*, tom IV, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1903, p. 700.

⁴¹ Gheorghe Sion, *Suvenire contimporane*, prefată de Petre V. Haneș, București, 1915, p. 206.

⁴² Scrisoarea Starostelui de Focșani, I. Calcagno, către d-nul Castaing, 25 august 1856, în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Ghenadie Petrescu și Dimitrie A. Sturdza, volumul III, București, Tipografia Carol Göbl, 1889, p. 780.

⁴³ *The Danubian Principalities. The frontier lands of the Christian and the Turk*, by a British resident of twenty years in the east J.H. Skene, vol. II, III edition, London, 1854, p. 39–40.

În ceea ce privește stărostia de la Botoșani și implicit pe titularul acesteia, Cesare Scotto, la 23 aprilie 1849, Louis Castaing, gerantul consulatului de la Iași, anunța Ministerul de Externe francez cu privire la intenția consulilor din ultimii doi ani de a suspenda stărostia de la Botoșani, măsură amânată până la acel moment, când se pare că fusese formulată încă o plângere la adresa starostelui de acolo⁴⁴.

În preajma unirii Principatelor, pentru a-și spori influența, consulii au mărit din nou numărul de stărostii. Chiar și Victor Place, în acțiunile pe care le desfășura, beneficia de sprijinul staroștilor răspândiți în orașele din Moldova. Încă din 1856, pentru a mai contracara din influența austrieilor, consulul francez aducea la cunoștința ministrului Walewski faptul că numise doi agenți francezi la Bârlad și Roman, în persoana lui Jacques Caillol (1793–1862), din Marsillia, respectiv Jean-Jacques Bitrou⁴⁵. Francezi onorabili, ambii proprietari de pensioane și stabiliți de ceva vreme în Moldova, aceștia nu aveau să fie remunerați. Singura cheltuială la care a fost supus consulatul viza confecționarea ștampilelor în valoare de 36 de franci, un preț prea mic pentru binefacerile pe care le puteau aduce noii numiți⁴⁶. În principal, misiunea lor era de a informa consulatul cu privire la taberele pro și antiunioniste din ținuturi. Prin urmare, starostele Caillol înștiința consulatul că, în data de 24 februarie/11 martie 1857, membrii comitetului unionist din Bârlad se întruniseră într-o ședință. Ispravnicul, antiunionist declarat, avea cunoștință despre această întâlnire deoarece ea nu era secretă. Primise ordin să împiedice orice asemenea adunare și să îi aresteze pe cei care participau. Neîndrăznind totuși să intervină, la finalul întâlnirii l-a arestat pe unul dintre membrii adunării și l-a forțat să îi divulge pe toți cei implicați. Astfel, avea să îi aresteze pe o parte dintre ei, pentru a-i înspăimânta pe ceilalți⁴⁷. În acest sens, starostele Caillol cerea instrucțiuni cu privire la atitudinea pe care trebuia să o adopte într-o astfel de situație, și mai ales modul în care să acționeze dacă o parte dintre cei arestați îi vor solicita protecția. Avea în vedere că toți partizanii unirii se bazau pe protecția franceză⁴⁸. Cel mai probabil, atitudinea ce trebuia adoptată de staroste trebuia să fie în consonanță cu aceea a consulatului. Iar ministrul francez, Walewski, își manifestase încă de la început îngrijorarea în ceea ce privește numirea staroștilor. Dar nu putea decât să spere că aveau să desfășoare o activitate care să nu depășească limitele de prudență deja impuse consulatului⁴⁹.

La câteva luni de la numirea sa ca staroste, francezul Caillol era deja implicat într-un incident care a avut loc tot la Bârlad. În ziua a doua de Paști, locuitorii acestui oraș s-au strâns în grădina publică, unde mai mulți boieri au cerut să fie intonat cântecul unirii. Ispravnicul a intervenit, oprind orice manifestare, ceea ce a stârnit nemulțumirea populației. Numai că prefectul l-a implicat în acea așa-zisă revoltă și pe starostele francez Caillol, acuzându-l că el provocase incidentul⁵⁰. Acuzația se pare că i-a fost adusă la cunoștință consulului francez, Victor Place, care a cerut lămuriri starostelui.

⁴⁴ Louis Castaing către Ministrul Afacerilor Externe, 23 aprilie 1849, în DANIC, fond Microfilme Franța, rola 132, Correspondance Commerciale Jassy, tom 5, f. 13–14.

⁴⁵ Depeșa d-lui Victor Place către comitele Walewski, 16 decembrie 1856, în *Acte și documente*, vol. III, p. 978.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 979.

⁴⁷ Jacques Caillol către Victor Place, 25 februarie/12 martie 1857, în CADN, fond Jassy Consulat, box 13, Agences Consulaires, Correspondance Arrivée – Départ Berlad (1856–1883), nepaginat.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Walewski către Place, 7 februarie 1857, în CADN, fond Jassy Consulat, box 1, Corespondance, Direction politique, Arrivée, (janvier 1857 – août 1858), nepaginat.

⁵⁰ Memoriu asupra Căimăcămiei Vogoride din 1/13 iunie 1857, în *Acte și documente*, vol. IV, p. 831.

Starostele, străin de o astfel de acuzație – cu toate că fusese avertizat că se făcuse un raport la adresa lui –, a negat implicarea sa în scandalul respectiv. Explicația sa era că, aflat în grădina publică, la momentul când se isca acel scandal, era deja la poarta grădinii publice, unde își aștepta trăsura. Tocmai atunci a fost abordat de șeful poliției, care i-ar fi sugerat să trimită o depeșă în care să reclame conduita ispravnicului. Revoltat de acest demers, Caillol a negat orice legătură cu incidentul. Starostele susținea că acesta era adevărul, spunând că era capabil să îl susțină și sub jurământ, deoarece „nu am ajuns la vârsta de 65 de ani, fiind deja cu un picior în groapă, pentru ca să mai accept să-mi pătez conștiința printr-un jurământ fals”⁵¹. În acest context, starostele îl ruga pe cancelarul consulatului francez de la Iași, Castaing, să aducă la cunoștința consulului faptul că acuzația ispravnicului era „pur machiavelism”; prin urmare, cerea chiar să fie întrunită o comisie în care să fie o confruntare între cei doi⁵². În cele din urmă, tindem să credem că acest conflict a fost aplanat, subiectul nefiind reluat în corespondența dintre consulat și staroste, acesta din urmă continuându-și activitatea cel puțin până în anul 1867. Din acest an, notele trimise de stărostia din Bârlad către consulat sunt semnate de un anume Pagano.

Și la Roman, în anul 1857, a fost deschisă o stărostie sub forma unei agenții consulare; era condusă de Jacques Bitrou, recunoscut ca un agent consular oficial de către autoritățile și populația târgului, după cum însuși o mărturisea consulul Place, într-o notă din 18 august 1857. Însemnele franceze au fost arborate la domiciliul său, Bitrou începând să celebreze public sărbătorile imperiale. În august 1857, tot într-o notă către Victor Place, starostele Bitrou îi aducea la cunoștință faptul că, pe data de 15 august, cu ocazia aniversării Împăratului, avusese loc la capela catolică a orașului o slujbă, la care participaseră „boieri, negustori, locuitori, jandarmii și pompierii, cu ofițerii în frunte, fiind aliniați ca la paradă în fața ușilor capelei”⁵³. Conform uzanței, toți cei prezenți la ceremonie i-au adresat felicitări, însă au fost și excepții, în persoana ispravnicului, a președintelui tribunalului și a președintelui Consiliului Municipal, care evitaseră să participe. Cu toate acestea, în aceeași seară, casa starostelui a fost iluminată, iar boierii au fost invitați să participe la un bal în cinstea Împăratului⁵⁴. În anul 1857, Bitrou a fost confirmat ca staroste francez la Bacău și Piatra, rămânând în funcție până în anul 1882, când a fost înlocuit cu Meiltz.

Și Calcagno, starostele francez de la Focșani, a oferit detalii cu privire la modul în care fusese sărbătorită ziua Împăratului în 1857. Sărbătoarea se pare că „a produs mare senzație în oraș”. Încă din ajunul zilei, „21 de salve de tun au fost trase pentru a anunța sărbătoarea, urmate de încă 21 de lovituri de tun în dimineața zilei de 15 august”. La biserica catolică din urbe a avut loc un *Te Deum* la care a participat boierimea orașului. În fața bisericii se afla „desfășurată o companie de pompieri și o companie de oameni înarmați care, în ținută festivă, au salutat de trei ori cu salve de puști aniversarea Împăratului”⁵⁵. De această dată au absentat staroștii Austriei, Greciei și Prusiei. Reprezentantul celei din urmă nici nu se afla în localitate, refuzând categoric să participe. La

⁵¹ Jacques Caillol către Louis Castaing, 23 aprilie 1857, în CADN, fond Jassy Consulat, box 13, Agences Consulaires, Correspondance Arrivée – Départ Berlad (1856–1883), nepaginat.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Bitrou către Agenția consulară a Franței, 6/18 august 1857, în CADN, fond Jassy Consulat, box 13, Agences Consulaires, Correspondance Arrivée – Départ Roman (1857–1893), nepaginat.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Calcagno către Castaing, 5/17 august 1857, în CADN, fond Jassy Consulat, box 13, Agences Consulaires, Correspondance Arrivée Fokchani (1857–1865), nepaginat.

finalul ceremoniei, starostele a primit cele mai măgulitoare urări. Seara, curtea și toată casa au fost luminate, ca și grădina de altfel, „strălucind de lampioane în cele trei culori ale Franței, în care muzica s-a auzit până la miezul nopții și în care era adunată toată nobilimea și negustorii, iar în afara curții se afla poporul care a strigat de mai multe ori «Trăiască Împăratul Napoleon!», «Trăiască Franța!»»⁵⁶.

Lăsând la o parte chestiunile de natură politică, activitatea staroștilor francezi a fost, în mare parte, una de cancelarie, marea majoritate a corespondenței fiind purtată cu cancelarul consulatului de la Iași, Louis Castaing. Ei solicitau eliberări de patente, întocmirea de pașapoarte și acte pentru supușii din ținuturi, iar în cazul în care problemele supușilor francezi nu puteau fi rezolvate pe plan local, cereau intervenția consulatului. Autoritățile din Moldova au încercat, ca și în cazul supușilor străini, să stopeze acest fenomen de numire și răspândire a staroștilor, mai ales în perioada domniilor regulamentare, când se urmărea apărarea autonomiei Principatelor. Ca și în cazul jurisdicției consulare, stărostiile erau incompatibile cu autonomia și noul statut dobândit de Principate după realizarea Unirii. Chiar și consulii francezi susțineau că unele măsuri luate de autoritățile locale erau îndreptățite, însă nu doreau să renunțe la beneficiile ce rezultau din capitulații.

FRENCH STAROSTAS IN EARLY NINETEENTH CENTURY MOLDAVIA (Summary)

Keywords: French consul, agent, French sudits, Moldavia.

Less known in the historiography, the so-called *staroști* were the consuls representatives in the most important towns in Moldavia. Chosen among the most notable foreign sudits, their activity, unpaid, was to protect the French sudits of the Consulate. That does not mean that they limited their activity to only this one matter, as we could notice in the period of the union of the Romanian Principalities. Among the most important *staroști* of the French consulate in Iași we can mention Cesare Scotto, Jacques Caillol and Jean-Jacques Bitrou.

---

⁵⁶ *Ibidem*.

SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ*

CANDIDATURA LUI GRIGORE MIHAIL STURDZA LA TRONUL MOLDOVEI: PREMISE (1856–1858)

Încercarea lui Grigore Mihail Sturdza de a dobândi domnia principatului dintre Prut și Milcov a făcut deja obiectul atenției mai multor istorici. Studiilor „clasice” dedicate momentului de Constantin Solomon și Constantin A. Stoide¹ și, respectiv, Gheorghe Duzinchevici² li s-au adăugat, în ultimele decenii, contribuțiile semnate de Barbu Berceanu³ și Mihai Cojocariu⁴. Și materialul documentar publicat, privitor la subiectul în discuție, este destul de voluminos. Documente inedite (sau prea puțin folosite) cu privire la premisele temerarei încercări a lui Grigore Sturdza pot, totuși, oferi perspective mai clare asupra originilor candidaturii, a strategiilor folosite și a numeroaselor personalități implicate în demers.

Fiu de domn, beneficiind de o educație destul de consistentă (deși nefinalizată prin obținerea vreunei diplome) în Franța și Germania, militar de carieră în Moldova, Rusia și Turcia, Grigore Sturdza avea, la primă vedere, suficiente argumente pentru legitimarea candidaturii la domnie. Imaginea sa era însă, în urma abuzurilor săvârșite în timpul mișcării ieșene din martie 1848, la înăbușirea căreia contribuise decisiv, una dintre cele mai puțin favorabile. În același timp, calitatea sa de militar otoman, un ascendent important în prima parte a campaniei pentru dobândirea tronului, îl îndepărtase de lumea politică moldoveană și atrăsese asupra-i bănuieli de „înstrăinare”. Toate aceste elemente au avut, încă de la început, consecințe serioase asupra acțiunilor pretendentului, dar și a percepției sale în rândul susținătorilor și adversarilor.

Ideea ascensiunii lui Grigore Sturdza la tronul Moldovei ar fi fost luată în considerare încă după întoarcerea sa de la studii, în 1844, tânărul prinț devenind, pentru un moment, succesorul prezumtiv al tatălui său⁵. Demersurile pe cont propriu ale

---

* Doctor în istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ Constantin Solomon, Constantin A. Stoide, *Pretendența lui Grigore Sturdza la tronul Moldovei. Contribuții la cunoașterea luptei politice din preajma Unirii*, în AR, III, 1939, p. 133–146.

² În Gheorghe Duzinchevici, *Beizade Grigore Sturdza și polonii (legături polone-române în anii 1858–1859)*, București, 1941, p. 7–28. Corespondența dintre Grigore Sturdza și Vincent Wierbicki, din anul 1858, aflată în strânsă legătură cu subiectul, este publicată la p. 83–103.

³ Barbu Berceanu, *Aspecte ale luptei politice pentru Unire. Candidatura lui Grigore M. Sturdza la domnia Moldovei (1859)*, în RdI, tom 37, 2/1984, p. 167–184.

⁴ Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856–1859)*, Iași, 1995, p. 200–217 (capitolul IV, subcapitolul 7).

⁵ După cum afirma consulul francez, Duclos. Vezi *Documente privitoare la istoria românilor* (Hurmuzaki), volumul XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825–1846)*, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș, București, 1913, doc. CMXCI, p. 1050–1051.

beizadelei au început, se pare, din anul 1852. Efortul asiduu de a dobândi bunăvoința demnitarilor otomani și numeroasele proiecte de reformă vehiculate de prințul Grigore, dintre care unele aveau ca termen expirarea septenatului lui Grigore Alexandru Ghica⁶, pot lăsa să se înțeleagă că fiul lui Mihail Sturdza avea în vedere o candidatură la tron pentru anul 1856. Înrolarea ulterioară în armata otomană, ca general de brigadă (sub numele de Muhlis pașa), și participarea la războiul Crimeii nu au fost, nici ele, probabil, lipsite de semnificații în această privință. Speculațiile observatorilor contemporani privind ambițiile și șansele sale de domnie⁷ reflectau, foarte probabil, o aspirație reală, care avea să se manifeste odată cu încheierea păcii.

Primele demersuri pentru care sunt disponibile documente clare datează din anul 1856. Imediat după semnarea tratatului de la Paris, au început să circule știri privind eventuala numire a lui Grigore Sturdza în funcția de caimacam al Moldovei – desigur, o premisă a viitoarei domnii. Numirea sa în comisia de delimitare a frontierei moldo-ruse din sudul Basarabiei, în calitate de reprezentant otoman, a alimentat, evident, speculațiile. În raportul din 17/29 mai 1856, Édouard Thouvenel, ambasadorul francez la Constantinopol, relatează despre decizia Porții că, în cazul în care reprezentanții Rusiei din comisia de delimitare ar fi persistat în refuzul lor de a accepta desemnarea lui Muhlis pașa în calitate de comisar otoman, acesta să primească, în compensație, căimăcămia⁸. Poziția guvernului turc nu reflecta un simplu joc diplomatic. La 22 mai/3 iunie, secretarul domnului Moldovei, Édouard Grenier, îi scria acestuia, nu fără îngrijorare, din Constantinopol, despre posibilitatea acestei numiri. Grigore Sturdza și soția sa se bucurau de aprecieri în rândul membrilor corpului diplomatic, care îl făceau pe Grenier să se teamă că acest primejdios candidat ar fi fost „patronat” de Franța. Secretarul intervenise pe lângă Thouvenel pentru a preveni această eventualitate, expunându-i ambasadorului imperial antecedentele prințului și avertizându-l cu privire la impopularitatea acestuia printre compatrioți⁹.

Ostilitatea arătată de Grenier era în ton cu aceea a diplomaților francezi de rang secund. Consulul din București (Béclard) îl etichetase deja pe Grigore Sturdza, într-un raport din 15/27 mai, în cele mai sumbre culori¹⁰. Reprezentantul lui Napoleon al III-lea la Iași, Victor Place, îi dedica și el, la 24 iunie/6 iulie, pagini „generoase”. Consulul își avertiza superiorul că, în cazul în care ar fi fost numit caimacam, beizadea Grigore avea să facă „toate eforturile” pentru a zădărnici unirea Principatelor sub conducerea unui prinț străin – „chestia zilei” pentru elita moldo-valahă și una dintre prioritățile diplomației franceze. Șansele și aspirațiile sale de domnie „într-unul dintre Principate”

⁶ Acestea sunt expuse pe larg într-un document inedit, care necesită o tratare separată (BAR, colecția Corespondență, S 6 (2)/DCXXIII).

⁷ Zvonuri, în acest sens, apăreau într-o corespondență franceză de război (Eugène Jouve, *Voyage a la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, Paris, 1855, p. 183) și într-un raport al unui agent austriac din Moldova, Stokera (Mihail Popescu, *Documente inedite din preajma unirii Principatelor. Din actele austriace păstrate la arhivele ministerului de război de la Viena*, București, 1928, p. 33–34, 55).

⁸ Atitudinea reprezentanților țarului era motivată, oficial, de originea moldavă a comisarului. În fapt, calitatea de fost ofițer rus a acestuia a cântărit, probabil, destul de mult în refuzul acestora (*Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. III, București, 1889, doc. 537, p. 494).

⁹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Correspondență politică (1855–1859)*, culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele, notele și indicele de Cornelia C. Bodea, București, 1963, doc. 39, p. 92.

¹⁰ *Acte și documente...*, vol. V, București, 1890, doc. 1925, p. 928. Completarea raportului se găsește în *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, *Correspondență diplomatică franceză (1856–1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note și indice de Grigore Chiriță, Valentina Costake, Emilia Poștăriță, București, 1980, p. 577.

constituiau, în acest sens, un argument suficient¹¹. Thouvenel nu a fost, probabil, prea convins de pledoaria subordonatului său. La 29 august/10 septembrie 1856, Place se simțea dator să își repete avertismentul, argumentându-l, de această dată, prin „oroarea” care ar fi persistat în Moldova de pe urma „cruzimilor” comise de Grigore Sturdza¹². Agitația diplomatică a încetat, pentru moment, în septembrie 1856, odată cu numirea lui Teodor Balș în funcția de caimacam.

În perioada următoare, Grigore Sturdza a vizitat în două rânduri capitala moldavă, în calitate oficială. La 24 septembrie/6 octombrie 1856, el sosea la Iași, împreună cu ceilalți membri ai comisiei de delimitare a frontierei din Basarabia¹³. Pe lângă fireștile detalii protocolare ale primirii¹⁴, Grigore Sturdza și colegul său, Derviş pașa, au fost, după „Gazeta de Moldavia”, „obgetul atenției însemnate din partea guvernului și a mărturisirei de o stimă generală din partea publicului, întru recunoștința zelului care comisia au desvălit în interesul Moldovei”¹⁵. Oficiosul ieșean era, desigur, predispus către subiectivism turcofil. Dacă se iau însă în considerare elogiile pe care i le aducea pașei din Moldova un ziar de o coloratură radical diferită („Steaua Dunării”), relatarea devine cu totul verosimilă. Cu aceeași considerație a fost întâmpinat Grigore Sturdza și în timpul unei a doua vizite, începute la 1/13 aprilie 1857. Beizadeaua sosea atunci la Iași, împreună cu reprezentanții francez și britanic din comisia basarabeană¹⁶, pentru a înmâna autorităților o copie după actul definitiv de delimitare a frontierei¹⁷. Buna primire din partea caimacamului Nicolae Vogoride (numit după decesul lui Teodor Balș), a oficialilor moldoveni și, probabil, a unor personalități locale l-a încurajat, desigur, pe Grigore Sturdza să își urmeze parcursul ambițios către domnie.

În aceste condiții, concordia dintre beizadea și caimacamul în funcție, și el aspirant la tron, nu putea fi de durată. În urma presiunilor diplomatice ale puterilor unioniste (Franța, Rusia, Prusia și Sardinia), marele vizir a luat, la sfârșitul lunii iunie 1857, decizia de a trimite în Moldova un comisar extraordinar, pentru a ancheta impresionanta panoplie de ilegalități reproșate administrației lui Vogoride. Alegerea s-a oprit asupra lui Grigore Sturdza. Importantul avantaj dobândit de acesta a fost imediat anulat de „furtuna de amenințări și reproșuri” din partea reprezentanților Austriei și Angliei, care l-au convins pe demnitar să revină asupra hotărârii, spre dezolarea ambasadorului Thouvenel¹⁸. Reculul nu a fost decât temporar. După teribila discreditare suferită de Vogoride în urma anulării primelor alegeri pentru Divanul ad-hoc din Moldova (desfășurate în iulie 1857), au apărut noi speculații privind numirea lui Grigore Sturdza în postul de caimacam. La 2/14 septembrie, Place considera necesar să combată, din nou, nedorita posibilitate. Consulul insista, de această dată, asupra calităților beizadelei; coroborate cu separatismul său, ele aveau să îl facă primejdios pentru libera exprimare a dorințelor Divanului ad-hoc, care urma să se întrunească la începutul lunii octombrie¹⁹.

O scrisoare a lui Grigore Mihail Sturdza din aceeași perioadă (3/15 septembrie 1857) aduce informații interesante asupra relațiilor sale cu Vogoride și apropiatii

¹¹ *Acte și documente...*, vol. III, doc. 583, p. 604.

¹² *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, doc. 56, p. 84.

¹³ „Gazeta de Moldavia”, 76, 24 septembrie/6 octombrie 1856, p. 306, c. 2.

¹⁴ *Idem*, 78, 1/13 octombrie 1856, p. 311, c. 1–2.

¹⁵ *Idem*, 80, 8/20 octombrie 1856, p. 319, c. 1–2.

¹⁶ *Idem*, 26, 1/13 aprilie 1857, p. 102, c. 1–2; *Acte și documente...*, vol. IV, București, 1889, doc. 1038, p. 322.

¹⁷ „Gazeta de Moldavia”, 27, 4/16 aprilie 1857, p. 105, c. 1–2; *Acte și documente...*, vol. IV, doc. 1049, p. 347.

¹⁸ *Acte și documente...*, vol. V, doc. 1451, p. 73.

¹⁹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, doc. 57, p. 88.

acestuia, dar și asupra apariției unui nou și redutabil adversar: însuși tatăl său, fostul domn al Moldovei, Mihail Sturdza. Epistola era adresată chiar acestuia din urmă și dezvăluie clar faptul că bătrânul principe sonda deja terenul pentru o nouă candidatură la domnie. Grigore Sturdza îl informa despre poziția pe care mai multe personalități constantinopolitane cu care intrase în contact ar fi avut-o cu privire la ambițiile acestuia. Un M. de T. (posibil, Thouvenel) se arăta favorabil, însă era reprezentantul unei puteri care susținea „principii”, mai degrabă decât „persoane”. Marele vizir Reșid pașa nu părea prea încântat de revenirea fostului domn, în timp ce Austria oscila între Vasile Ghica și Alexandru „Coco” Sturdza. Un spațiu generos era acordat poziției lui Ștefan Vogoride, socrul lui Mihail Sturdza. Influentul fost bey de Samos i-ar fi combătut candidatura, în speranța ascensiunii la tron a fiului său, nimeni altul decât caimacamul Moldovei, și nu avea să își schimbe poziția decât în eventualitatea în care ar fi ajuns să considere iluzorii șansele acestuia. Tot bătrânul Vogoride își avertizase ginerele cu privire la ambițiile beizadelei, care se prefăceau, deja, într-un început de rivalitate deschisă cu tatăl său. Desigur, Grigore Sturdza protesta vehement. „J’ai parlé et agi pour vous”, îl asigura el pe bănuitorul principe. Acesta era sfătuit, de asemenea, să vină la Constantinopol pentru a-și susține personal cauza; este de bănuie că prințul Grigore avea motive puternice să presupună că vizita nu urma să aibă niciodată loc. De asemenea, Grigore Sturdza nu uita să îi amintească tatălui său faptul că miza momentului o constituia dobândirea căimăcămiei, și nu a tronului, „car il n’est pas probable qu’on nomme les Princes directement d’ici”. În sfârșit, Mihail Sturdza era îndemnat, după o destul de lungă prezentare a situației materiale a fiului său mai mic, să se arate mai generos față de acesta și familia sa²⁰.

O simplă privire asupra documentelor citate face neverosimilă ideea unei schimbări temporare de atitudine din partea lui Grigore Sturdza cu privire la problema candidaturii. Și aceasta cu atât mai mult cu cât separarea dintre acesta și tatăl său reverberase deja de mult în Moldova. La 19/31 decembrie 1856, consulul Austriei din Iași, Rudolf Oskar von Gödel Lannoy, putuse raporta existența a două facțiuni distincte, una favorabilă lui Mihail Sturdza și cealaltă prințului Grigore²¹. În acest context, este mai mult decât probabil ca demersurile pe care acesta din urmă pretindea că le făcuse în favoarea fostului domn să fi fost, de fapt, întreprinse în nume propriu. Asigurările de fidelitate atât de numeroase în cuprinsul scrisorii nu erau, astfel, decât încercări de dezamorsare a bănuielilor care începuseră deja să capete trecere pe lângă tatăl său. Nu este necesar niciun fel de comentariu cu privire la noile pretenții bănești ale beizadelei. Trebuie doar precizat că Mihail Sturdza a sporit, în anul următor, cuantumul gratificației anuale pe care o avansa fiului său mai mic, de la 3.500 galbeni la 5.000 galbeni anual²². Campania electorală întreprinsă de acesta din urmă în anul 1858 a fost, așadar, parțial susținută prin fondurile primite de la tatăl (și contracandidatul) său.

Insuccesul demersurilor directe pe lângă oficialitățile otomane și reprezentanții diplomați din Turcia, dar și nevoia construirii unei baze interne de sprijin au fost, probabil, motivele pentru care Grigore Sturdza s-a decis să își mute cartierul general în Moldova. În scrisoarea analizată mai sus, el își anunța tatăl despre intenția de a-și lua un concediu de jumătate de an, pentru a se stabili, pe perioada iernii, în

²⁰ *Anexa la documentele privitoare la procesul Sturdza*, București, 1893, doc. 124, p. 20–23.

²¹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856–1859)*, culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele și notele de Dan Berindei, București, 1959, doc. 80, p. 76.

²² *Testamentul și codicile principelui Mihail Sturdza. Testamentul princesei Smaranda Sturdza*, Iași, 1890, p. 79.

Principate²³. Strămutarea, care avea să devină definitivă, s-a petrecut o lună mai târziu. La 7/19 octombrie, „Gazeta de Moldavia” anunța sosirea la Iași a lui Grigore Sturdza, întâmplată cu trei zile mai devreme. „Onorurile militare cuvenite rangului său”, cu care a fost primit în capitală, trimiterea unui aghiotant domnesc pentru a-l întâmpina la Galați²⁴ sau manevrele executate în cinstea sa de garnizoana Iașilor, comandată personal de hatmanul Nicolae Mavrocordat²⁵, nu mai erau, cu siguranță, decât simple formalități, necesare doar din pricina gradului pe care oaspetele îl deținea în armata otomană. În fapt, circumstanțele în care Grigore Sturdza își începea campania moldoveană nu erau dintre cele mai senine. Într-o relatare mai târzie, dar cu totul verosimilă, Gödel Lannoy descria primirea rece de care beizadeaua avusese parte în înalta societate, pe care consulul o atribuia amintirii lăsate de comportamentul său din trecut²⁶. Aceasta se putea însă datora și unor circumstanțe mult mai actuale. Grigore Sturdza părăsise Moldova de patru ani, fără a mai reveni decât ocazional. El nu se implicase în campania pentru alegerea Divanului ad-hoc, care îi divizase pe moldovenii activi din punct de vedere politic în două grupări definite, în primul rând, de polemica privitoare la problema unirii Principatelor. În condițiile în care acea primă confruntare era încă recentă, legitimitatea pe care și-o putea construi un personaj cu totul străin de ea nu putea fi decât limitată.

Nici membrii corpului consular nu păreau entuziasmați de perspectiva ascensiunii la putere a lui Grigore Sturdza. Victor Place continua seria de rapoarte complet defavorabile acestuia. Căimăcămia beizadelei constituia o veritabilă „amenințare”²⁷; o asemenea numire ar fi putut da publicului, din pricina calității de pașă a candidatului, impresia că țara este abandonată turcilor²⁸. În pofida suspiciunilor consulului francez privind legăturile lui Grigore Sturdza cu „clica austriacă”²⁹, Gödel Lannoy prefera să păstreze o atitudine prudentă, atitudine pe care a părăsit-o, mai târziu, doar pentru a-l critica în termeni care ar fi putut trezi invidia celor mai redutabili inamici ai acestuia³⁰.

În acest context, nu este deloc surprinzător faptul că Grigore Sturdza și-a folosit, mai întâi, puterea de persuasiune asupra lui Place. Rapoartele lui Thouvenel și scrisoarea adresată lui Mihail Sturdza înaintea plecării arată că beizadeaua se afla, deja, în atenția diplomației franceze. Sprijinul reprezentanților celui de-al doilea imperiu trebuia în continuare cultivat, iar suspiciunile lor – risipite. Până la 14/26 noiembrie 1857, Grigore Sturdza îl vizitase deja de câteva ori pe consul, iar rezultatele fuseseră mulțumitoare. Place putea declara, la acea dată, că antipatia sa era, în mare măsură, de domeniul trecutului. Diplomatul aprecia „ideile liberale” și simțul practic ale principelui interlocutor; și mai importantă apărea, desigur, înțelegerea de către acesta a „veritabilului rol al Franței în aceste țări”. Grigore Sturdza ar fi afirmat, de asemenea, că

²³ Anexa la documentele privitoare la procesul Sturdza, doc. 124, p. 22.

²⁴ „Gazeta de Moldavia”, 79, 7/19 octombrie 1857, p. 313–314, c. 2; *Acte și documente...*, vol. V, doc. 1817, p. 722.

²⁵ „Gazeta de Moldavia”, 81, 14/26 octombrie 1857, p. 322, c. 1–2.

²⁶ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, doc. 336, p. 359.

²⁷ După un raport din 26 septembrie/8 octombrie 1856 (*ibidem*, vol. VI, doc. 61, p. 96).

²⁸ Afirmatie conținută de raportul din 31 octombrie/12 noiembrie (*ibidem*, doc. 66, p. 105).

²⁹ *Ibidem*, doc. 71, p. 112.

³⁰ Singurul indiciu privind o apropiere a acestuia de Grigore Sturdza, în primele luni de după sosirea sa la Iași, îl constituie o mențiune dintr-o scrisoare a beizadelei, datată 4 februarie 1858. Gödel Lannoy l-ar fi informat despre demersuri făcute de adversarii săi la Constantinopol (Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, doc. 1, p. 83). Acesta este însă un fapt izolat, care nu mărturisește o preferință a consulului pentru prințul Grigore, putând constitui o simplă manevră diplomatică, destinată stimulării neînțelegerilor între candidații la căimăcămie. În plus, perioada din care epistola datează coincide cu începuturile apropierii lui Grigore Sturdza de Victor Place.

predispozițiile violente „care i-au făcut atâția dușmani” fuseseră uitate. În schimb, el anunțase „cele mai bune proiecte de administrație și de ordine”. Inteligența, ținuta, fermitatea și caracterul hotărât erau enumerate printre calitățile beizadelei; îndeosebi ultima putea fi necesară în eventualitatea în care tulburări țărănești, pe care Place le considera probabile, ar fi izbucnit. Cu toate acestea, consulul se îndoia de sinceritatea candidatului și considera preferabilă menținerea lui Vogoride până la încheierea lucrărilor Divanului ad-hoc pe care, repeta el, Grigore Sturdza ar fi putut încerca să le influențeze³¹.

În doar trei săptămâni, relațiile prințului Grigore cu Place au cunoscut o nouă răcire. La 5/17 decembrie, cel din urmă dădea glas unor bănuieli privind legăturile pe care beizadeaua le-ar fi avut cu separatiștii și sublinia, din nou, impopularitatea preten-dentului³². În pofida gesturilor insistente de bunăvoință ale lui Grigore Sturdza, consulul recapitula, după doar o săptămână, suspiciosul său inventar³³. La 22 decembrie 1857/ 3 ianuarie 1858, Place devenea, totuși, purtătorul corespondenței lui Grigore Sturdza, acceptând să expedieze o scrisoare în numele acestuia, la Constantinopol³⁴; trimiterea unor noi scrisori ale prințului, la 6/18 ianuarie 1858, era însă acompaniată de consi-derații filosofice asupra „slăbiciunii umane” de care dădea dovadă acesta urmărind o funcție prea puțin dezirabilă (căimăcămia)³⁵. Susținerea acordată de Thouvenel lui Grigore Sturdza și insistența beizadelei l-au convins, se pare, pe Place să accepte, la jumătatea lunii februarie, o eventuală desemnare a lui Grigore Sturdza la căimăcămie. Diplomatul își menținea, pe de altă parte, rezervele, desemnând un alt posibil candidat: Petre Mavrogheni (vărul primar al aspirantului)³⁶, singurul om politic moldovean care s-ar fi bucurat de încrederea sa. Fiul lui Mihail Sturdza era preferat acestuia doar din motive de oportunitate, unionismul deschis al lui Mavrogheni făcându-l indezirabil în ochii guvernului otoman³⁷. În sfârșit, după doar două săptămâni, Place se situa hotărât între susținătorii lui Grigore Sturdza, devenit, deodată, „o veritabilă binefacere”³⁸. La 14/26 martie, consulul își întărea afirmația; el îl considera „candidatul natural” la președinția unui „comitet administrativ” care ar fi trebuit să înlocuiască instituția căimăcămiei³⁹. Cel puțin formal, diplomatul a oscilat încă mult timp în privința candidatului; rezervele sale nu l-au împiedicat totuși să rămână, pe parcursul anului 1858, unul dintre cei mai importanți susținători ai campaniei lui Grigore Sturdza.

Dacă prințul Grigore a acordat o mare atenție reprezentanților Franței de la Iași și Constantinopol, el nu a neglijat, în paralel, cultivarea simpatiei guvernului în solda căruia se afla încă. Scrisorile sale lasă să se întrevadă o veritabilă rețea de legături stabilite în capitala Turciei, folosite atât pentru promovarea ambițiilor proprii, cât și pentru discreditarea contracandidaților. Principalul său colaborator a fost, în aceste demersuri, contele polonez Vincent Nieczuja Wierzbicki, maior în armata otomană (sub numele de Murad bey) și aghiotant al lui Grigore Sturdza în timpul războiului Crimeii⁴⁰.

³¹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, doc. 68, p. 108–109.

³² *Ibidem*, doc. 71, p. 112.

³³ *Ibidem*, doc. 72, p. 113–114.

³⁴ *Ibidem*, doc. 73, p. 116.

³⁵ *Ibidem*, doc. 74, p. 117.

³⁶ Mihai Cojocariu, *Un candidat la tronul Moldovei (1858–1859): Petre P. Mavrogheni*, în *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, 2010, p. 109–129 (p. 111 pentru prezenta trimitere).

³⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, doc. 79, p. 122.

³⁸ *Ibidem*, doc. 80, p. 124.

³⁹ *Ibidem*, doc. 82, p. 126–127.

⁴⁰ Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, p. 8–9.

Pe un sprijin important conta acesta și din partea generalului Sadyk pașa⁴¹, dar și a bancherului sultanului, Jacques Alléon. Dacă din corespondența purtată cu ultimii doi, în această perioadă, nu este cunoscută decât o singură scrisoare, atent codificatele epistole adresate de beizadea Grigore lui Wierzbicki au fost descoperite și publicate de Gheorghe Duzinchevici. Aceste pagini rămân printre cele mai interesante documente privind candidatura la domnie a lui Grigore Mihail Sturdza.

Prima dintre scrisorile către Wierzbicki era datată 4 februarie 1858. Polonezul era îndemnat stăruitor să combată „intrigile” lui Alexandru „Coco” Sturdza, susținute de Catinca Balș, văduva fostului caimacam al Moldovei⁴². Mult mai consistente erau indicațiile conținute de o a doua scrisoare, din 7/19 martie. Wierzbicki trebuia să „lucreze”, împreună cu Sadyk și Alléon, pentru numirea patronului său în atât de râvnita căimăcămie. Darurile, prin care Grigore Sturdza spera să stimuleze bunăvoința demnitarilor otomani, erau deosebit de consistente: valoarea lor se ridica la nu mai puțin de 30.000 galbeni, dintre care 15.000 erau destinați ministrului de Externe, Fuad pașa⁴³. În afara lui Alexandru Sturdza și a Catincăi Balș, din nou menționați, apărea, printre potențialii adversari, Costin Catargiu: Wierzbicki urma, bineînțeles, să combată acțiunile tuturor „agenților” acestora. În ceea ce privea procurarea banilor pe care prințul Grigore plănuia să îi avanseze pentru obținerea căimăcămiei și, ulterior, a tronului, acesta conta pe un personaj al cărui nume nu este dezvăluit de codul scrisorilor⁴⁴. Grigore Sturdza își lua și alte precauții de natură financiară. După doar trei zile, el revenea cu o epistolă în care îl recomanda atenției aghiotantului său pe negustorul armean Chivarc Ciuntu, „cu totul devotat, puind în despoziția mea și a prietenilor cauzii mele relațiile importante ce posedază la Țarigrad cu cele mai întâi case arminești” și care intrase deja în legătură cu Sadyk pașa și cu Alléon. Deși cel din urmă era etichetat ca fiind „de un caracter supus la toată cercarea”, caracterul suspicios al beizadelei se făcea simțit. Wierzbicki trebuia să rămână „la mijloc între domnu Ciuntu, Sadyk și Alléon pentru ca totul să meargă bine”. Dispoziția lui Grigore Sturdza era, oricum, mai degrabă optimistă: o eventuală căimăcămie i-ar fi asigurat, considera el, tronul Moldovei⁴⁵.

Relativa prudență pe care pretendentul o păstra în relația cu bancherul sultanului pare să reiasă și din scrisoarea adresată acestuia la începutul aceleiași luni. Fără a intra în detalii privind manevrele de întreprins la Constantinopol, epistola se constituia într-o pledoarie împotriva acuzațiilor pe care caimacamul Vogoride începuse deja să le vehiculeze în capitala otomană. Caracterizărilor acestuia („un om periculos” pentru guvernul otoman, care s-ar fi aliat cu „unioniștii” și „liberalii”) li se răspundea prin cele mai categorice asigurări de fidelitate. Grigore Sturdza pretindea că ar fi reușit să îi atragă de partea candidaturii sale pe „toți unioniștii care nu sunt instrumentele intrigilor străine”, dar și pe separatiști. Un asemenea demers era, contrar afirmațiilor caimacamului, o „diversiune” favorabilă politicii otomane, în opoziție clară cu promovarea unirii și a ideii principelui străin. Beizadeaua nu uita să întoarcă acuzațiile de trădare

⁴¹ Despre viața stranie și tragică a acestui renegat polonez și despre activitatea sa în Principate, vezi Stanislaw Lukasic, *Relațiunile lui Mihail Czajkowski-Sadyk pașa cu românii*, în *RIR*, II–III, 1932, p. 232–261.

⁴² Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexa 1, p. 83. Despre veleitățile lui Alexandru Sturdza și relația sa cu Catinca Balș, vezi Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 223.

⁴³ Cât de mult conta Grigore Sturdza pe sprijinul acestuia în primele luni de după sosirea în Moldova, reiese și dintr-un raport mai târziu al consulului austriac. Gödel Lannoy afirma că el încercase să se prezinte în țară ca un „protejat” al demnitarului turc (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, doc. 336, p. 359).

⁴⁴ Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexa 2, p. 83–85.

⁴⁵ *Ibidem*, anexa 3, p. 85–86.

împotriva adversarului său, amintind comportamentul acestuia din timpul alegerilor pentru Divanul ad-hoc, câștigate de unioniști⁴⁶.

Aserțiunea lui Grigore Sturdza privind popularitatea sa printre vechi membri ai grupărilor rivale moldovene era, desigur, exagerată, reflectând mai degrabă o aspirație decât o realitate palpabilă. Încercarea de racolare a unioniștilor este totuși confirmată de mai multe documente. Gödel Lannoy afirma, mai târziu, că „programul” prințului Grigore urmărea, încă de la începutul campaniei, să „fleteze vanitatea națională a românilor”⁴⁷. Același diplomat dădea detalii despre strategia de atragere a susținătorilor (întruniri organizate acasă la Grigore Sturdza) și dezvăluia numele a doi dintre partizanii săi timpurii. Cel dintâi era chiar Wierzbicki, prezent în capitala moldavă, după propriile declarații de mai târziu, între octombrie 1857 și ianuarie 1858⁴⁸. Al doilea era Jean Alexandre Vaillant (francez, născut în 1804), multă vreme profesor la București, aflat, la începutul anilor 1840, în legătură cu numeroase societăți secrete, amestecat în mai multe comploturi, apropiat, o vreme, de Mihail Sturdza și, mai târziu, de Grigore Alexandru Ghica. În noiembrie 1857, Vaillant sosea la Iași, ca reprezentant al intereselor văduvei celui din urmă domn⁴⁹. După opinia lui Mihai Cojocariu, el a intrat, cel mai probabil, în serviciul lui Grigore Sturdza, în februarie sau martie 1858⁵⁰. Nu este însă exclus ca asocierea să se fi petrecut și mai devreme. Olga Cudalbu-Slușanschi a identificat o scrisoare a lui Vaillant către ministrul francez de Externe, datată 1 decembrie 1858, în care Grigore Sturdza era desemnat drept cel mai dezirabil dintre candidații pământeni la tron⁵¹. Un alt argument este conținut într-o scrisoare a lui Constantin Hurmuzaki către Gheorghe Sion (10/22 martie 1858), care menționează o legătură datând încă din luna decembrie⁵². Oricum, Vaillant avea să devină, la sfârșitul anului 1858, unul dintre cei mai importanți autori gregorienii, jucând, în „partidul” prințului Grigore, și rolul de agent extern: francezul a devenit reprezentantul oficios al contelui Walewski în Moldova, la începutul anului 1858⁵³.

În aceeași perioadă, Grigore Sturdza și-a recrutat primii adepți dintre compatrioți. Unul dintre primii susținători de seamă ai beizadelei a fost, după cum reiese din mai sus-menționata scrisoare a lui Constantin Hurmuzaki, Constantin Sturdza-Șcheianu, obișnuit al saloanelor pretendentului, în care se ocupa cu recrutarea de noi adepți⁵⁴. Un alt personaj care i-a stat alături din primele luni de campanie a fost Petrache Cozmița, cel mai important dintre vechilii săi de pe vremea afacerilor agrare⁵⁵. În scrisoare

⁴⁶ BAR, colecția Corespondență, S 5/XCIX.

⁴⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, doc. 336, p. 359.

⁴⁸ Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, doc. 55, p. 131.

⁴⁹ Oltea Cudalbu-Slușanschi, *Contributions à la biographie et à l'oeuvre de J. A. Vaillant*, extrait des „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, Paris, XIV/1938, *passim*; Mihai Cojocariu, *Al doilea proces de presă în Moldova: Jean Alexandre Vaillant împotriva redacției jurnalului „Steaua Dunării”*, în *Zimbrul și Vulturul*, p. 183–197 (184–187 pentru prezenta trimitere).

⁵⁰ Când Vogoride interzicea difuzarea broșurilor lui Vaillant, la cererea consulului austriac (idem, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 205; *Al doilea proces de presă...*, p. 189).

⁵¹ Oltea Cudalbu-Slușanschi, *op. cit.*, p. 99.

⁵² Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, doc. XXXII, p. 37.

⁵³ Mihai Cojocariu, *Al doilea proces de presă...*, p. 189.

⁵⁴ El a fost un prim intermediar între Grigore Sturdza și Constantin Hurmuzaki (Ștefan Meteș, *op. cit.*, doc. XXXII, p. 36, 39).

⁵⁵ Despre colaborarea dintre cei doi, Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane: boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefață de Mircea Angheliescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, 1973, p. 111.

mai apăreau menționați Iancu (I. N.) Cantacuzino, desemnat mai târziu chiar de Grigore Sturdza printre „devotații” săi, și un Milo⁵⁶. Micul grup era, încă de pe acum, neunitar din punct de vedere politic. Dacă Sturdza era un vechi și activ unionist, deputat al marilor proprietari din ținutul Roman în Adunarea ad-hoc⁵⁷, Cozmița se numărase printre proeminenții separatiști, fiind desemnat, în urma alegerilor mai târziu anulate, deputat al marilor proprietari băcăuani⁵⁸. Mai mult, Sturdza și Cozmița erau legați de Grigore Sturdza printr-o apropiere de familie și, respectiv, printr-o veche colaborare. Grupul gregorian apărea, în această fază, ca unul restrâns, neunitar și personalizat.

Recrutarea de adepți a făcut, totuși, până la jumătatea primăverii, suficiente progrese pentru ca acțiunea să capete amploare și pe plan intern. Prima desfășurare de forțe a grupului a constituit-o campania petiționară din aprilie–iulie 1858. La 30 aprilie/12 mai, se încheia redactarea primului document de însemnătate al „partidului” gregorian: *Mémoire sur l'administration du caïmacam de la Moldavie, adressé, par un grand nombre de boyards moldaves, à la Sublime Porte ottomane*⁵⁹. După cum era de așteptat, actul era un rechizitoriu nemilos la adresa lui Vogoride. Primul reproș era adresat, indirect, dar fără prea multă diplomație, chiar destinatarilor memoriului: deoarece caïmacamul nu ar fi fost cetățean al Moldovei, desemnarea sa ar fi fost ilegală. Discutarea împământenirii lui Vogoride, petrecută în timpul domniei lui Mihail Sturdza (cumnatul său) și considerată în afara legii, dădea prilej autorilor să atace, cu la fel de puțină delicatețe, procedurile urmate de un alt potențial rival al prințului Grigore. Urma apoi lungă listă a abuzurilor de care caïmacamul s-ar fi făcut vinovat. Prin intermediul unor funcționari lipsiți de scrupule, acesta încălcase dreptul la proprietate, adusese proaspăt anexatele ținuturi basarabene la ruină printr-o administrare defectuoasă, „spoliase” veniturile statului și ale Bisericii, acordase ranguri boierești în scopuri pecuniare și electorale, comisese abuzuri la recrutarea militarilor, delapidase depozitele tribunalelor, falsificase semnăturile unor memorii adresate Turciei și puterilor garante. Și mai grave erau, din perspectiva guvernului otoman, acuzația privind deserviciile de imagine aduse Porții prin acțiunile caïmacamului și învinuirea privind intenția de a provoca o nouă ocupație străină. În final, era cerută demararea unei anchete asupra actelor administrației, operațiune ce trebuia lăsată în seama unor „persoane integre”⁶⁰.

La 2/14 iunie 1858, memoriul a fost completat de două petiții, adresate sultanului și, respectiv, ministrului francez de Externe, contele Walewski. Identice în fond, acestea cereau numirea lui Grigore Mihail Sturdza în fruntea guvernului moldovean⁶¹. Nu reiese clar din cele două texte funcția precisă la care aspira acesta (căimăcămia sau domnia). Nici scrisorile adresate lui Wierzbicki cu referire la speranțele legate de prezentarea documentelor nu oferă o soluție tranșantă. Totuși, acestea demonstrează că beizadea Grigore nu își făcea mari speranțe, în acel moment, cu privire la dobândirea directă a domniei. Epistola din 20 iunie/2 iulie 1858 insistă astfel asupra căimăcămiei, ca scop principal al demersului; posibilitatea obținerii imediate a tronului nu era menționată

⁵⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, doc. XXXII, p. 38.

⁵⁷ Despre activitatea unionistă a acestuia, Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român, passim*.

⁵⁸ *Acte și documente...*, vol. V, doc. 1646, p. 371.

⁵⁹ Faptul că 30 aprilie/12 mai este data definitivării memoriului a fost subliniat de Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 206. Din scrisoarea lui Constantin Hurmuzaki, citată mai sus, rezultă că o primă variantă a acestuia fusese elaborată încă din luna ianuarie (Ștefan Meteș, *op. cit.*, doc. XXXII, p. 39).

⁶⁰ *Acte și documente...*, vol. VII, București, 1892, doc. 2116, p. 588–593.

⁶¹ *Ibidem*, doc. 2056, 2057, p. 231–232.

decât o singură dată, mai degrabă în trecut. O a doua scrisoare (6/18 iulie) nu mai făcea nicio referire la tentanta posibilitate. Singurul obiectiv asumat de Grigore Sturdza în acest ultim document era căimăcămia⁶², fapt care arată că pretendentul continua să urmeze o politică mai degrabă prudentă.

Pentru a dobândi efectul scontat, cele trei documente aveau, oricum, nevoie de numeroase adeziuni, iar „numărul mare de boieri moldoveni” la care făcea referire titlul memoriului nu era, cu siguranță, ușor de atras. În acest scop, Grigore Sturdza a știut să recruteze numeroși agenți, pentru a colinda ținuturile și a procura semnăturile necesare. Unul dintre cei mai activi a fost paharnicul Costache Sion, fratele arhondologului, vechi adversar al lui Mihail Sturdza, asupra familiei căruia îndreptase altădată teribile imprecății⁶³. Perspectiva nedorită a unirii Principatelor îi schimbase însă, se pare, sentimentele. Condițiile în care bătrânul boier a ajuns să susțină candidatura beizadelei sunt cunoscute din însemnările sale. Câteva vizite, în calitate de vechi cunoscut, și asigurările lui Grigore Sturdza privind susținerea de care s-ar fi bucurat din partea tatălui său l-au convins pe Sion să devină, nu fără oscilații „mihăilene”, unul dintre primii agenți moldoveni ai tânărului candidat. În primăvara anului 1858, el a pornit „din Eș la ținutul din gios”, pentru a strânge adeziuni⁶⁴. Acțiunea a început, se pare, înainte de finalizarea memoriului împotriva administrației caimacamului. Conform unui interogatoriu luat, la 18/30 iunie, căpitanului Ioan Burghel, răzeș, „muncitor de pământ” din Deleni, ținutul Vaslui⁶⁵, Sion sosise în sat în luna aprilie și fusese găzduit de căminarul Scarlat Herescu. Paharnicul îl întâlnise pe Burghel și îl convinsese să se implice în campania prințului Grigore. La 6/18 sau 8/20 iunie, căpitanul și fiul său, Petrache, avuseseră o nouă întrevedere cu Sion. Acesta îi trimisese să adune semnături printre micii proprietari din ocolul Racovei, în care se afla satul. La 13/25 iunie, Burghel plecase pentru a îndeplini „comisionul”. El a fost reținut două zile mai târziu⁶⁶, nu înainte însă de a strânge nu mai puțin de patru pagini de semnături⁶⁷.

Documentul conținea, de asemenea, numele altor doi agenți gregorienii, recrutați, de această dată, chiar dintre funcționarii statului: pitarul Vasile Solomon, candidatul judecătoriei locale, și Ioan Faur, privighetor al ocolului Funduri. Ambele racolări sunt confirmate de alte documente. Sion îl amintea, în notele sale memorialistice, pe Solomon, printre aghiotanții săi vasluieni⁶⁸, iar un act al Ministerului de Interne din 11/23 iunie ordona anchetarea sa (și a cilenului aceleiași tribunal, Anania Leca), pentru vehicularea de „hârtii” ostile guvernului⁶⁹. Faur, de acum „fost privighetor”, era și el desemnat, într-un document din 12/24 iulie, drept „părtaș” la campanie⁷⁰. Amploarea acțiunii desfășurate de Sion în ținutul Vaslui este demonstrată și de prezența altor agenți: un polcovnicel Ioan Petrișor, apropiat al arendașului părții de pământ pe care paharnicul o deținea în Oșăști, ocolul Stemnicului, copiasse petiția⁷¹. Alți colaboratori au

⁶² Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, doc. 11, 12, p. 95–96.

⁶³ Despre biografia anterioară a lui Sion și despre relația cu Mihail Sturdza, vezi Gh. Ungureanu, *Familia Sion: studiu și documente*, Iași, 1936, p. 33–56.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 57–58.

⁶⁵ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, volum întocmit de acad. Dan Berindei (coord.), Elena Alexiu și dr. Apostol Stan, indice realizat de dr. Dorina N. Rusu, București, 2007, doc. 67, p. 63–66.

⁶⁶ *Ibidem*, doc. 101, p. 88–89.

⁶⁷ *Ibidem*, doc. 108, p. 93.

⁶⁸ Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 58.

⁶⁹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 55, p. 55–56.

⁷⁰ *Ibidem*, doc. 118, p. 98–99.

⁷¹ *Ibidem*, doc. 86, p. 78–79.

fost preotul Ioan Nistor, din Cozmești, același ocol⁷² și un Marin Drăghici, menționat de Sion în însemnările sale.

Paharnicul a mai acționat, după cum reiese din documente, în ținuturile Tutova, Tecuci, Putna și Galați. Pentru ultimele trei sursele sunt parcimonioase; se știe doar că agentul a rămas mulțumit de „buna ispravă” de la Galați⁷³. Activitatea tutoveană pare să fi fost mai consistentă: slugerul Grigore Negruzzi, care acționa și în ținutul Vaslui, a strâns aici aproape 300 de semnături⁷⁴. Se mai cunoaște faptul că, și în acest ținut, au fost făcute demersuri pentru atragerea de agenți din rândul răzeșilor (un Constantin Codreanu din Micești)⁷⁵ și clerului (preotul Alexandru Topală, din același sat)⁷⁶.

Strategiile utilizate de Sion pentru recrutarea agenților au fost diverse. În cazul lui Ioan Burghel, acesta afirmase iminența ascensiunii lui Grigore Sturdza la tron. Beizadeaua s-ar fi bucurat de o susținere covârșitoare în rândul „boierilor”; indiferent de rezultatul local al campaniei, „tot el are să fie, că are o grămadă de iscălituri și mai bine ar fi ca să ni arătăm și noi prietini că poate ne va face vreun ajutor în vreme”⁷⁷. Foarte probabil, tactica a fost utilizată de paharnic și cu alte prilejuri. Alteori, metodele folosite erau mult mai expeditiv. Potențialii susținători erau atrași prin promisiuni⁷⁸, asigurări că „ari să fii bine în țară”⁷⁹ și chiar prin afirmația că „așa ceri interesul guvernului”⁸⁰ (!). Se poate observa, de asemenea, că „etapa vasluiană” a campaniei a fost mai intensă, comparativ cu alte ținuturi. Faptul este explicabil prin relațiile personale ale agentului, care deținea și o proprietate în ținut. Nu este lipsită de relevanță nici împrejurarea că însuși Grigore Sturdza fusese, pentru câțiva ani, coproprietar al moșiei Lipova⁸¹. Cum mediul răzeșesc era o țință principală a campaniei lui Sion, nu este exclus ca gestul beizadelei să fi avut destul de fericite rezonanțe. Ținutul Tutovei, un alt obiectiv important al demersului, nu era, pe de altă parte, o zonă familiară pretendentului. Sion avea însă puternice legături în district, unde deținuse, în două rânduri, funcții administrative și judecătorești⁸².

Un alt agent al lui Grigore Sturdza din timpul campaniei petiționare a fost fratele lui Costache Sion, arhondologul Costandin. Și acesta era un vechi inamic al beizadelei, ajuns, deodată, la sentimente mult mai favorabile. Harta și conținutul activităților sale nu sunt la fel de bine cunoscute. Se știe, din însemnările fratelui său, că a pornit să adune semnături „de la Focșani în sus”⁸³. La 19 iunie/1 iulie, el era „capturat” la Bacău, doar pentru a fi, de îndată, pus în libertate: asupra sa nu se găsisese niciun document compromițător⁸⁴. După imputările ministerului, administrația l-a reținut din nou. În cele din urmă, Sion a fost definitiv eliberat, la porunca aceluiași minister, din motive de sănătate⁸⁵. Colaboratorii paharnicului menționați în documente erau un anume Gorgos

⁷² *Ibidem*, doc. 85, p. 77–78.

⁷³ Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 58.

⁷⁴ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 84, p. 76–77.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. 104, p. 90–91.

⁷⁶ *Ibidem*, doc. 107, p. 92–93.

⁷⁷ *Ibidem*, doc. 67, p. 64–65.

⁷⁸ Cazul preotului Topală (*ibidem*, doc. 107, p. 92).

⁷⁹ *Ibidem*, doc. 104, p. 90.

⁸⁰ *Ibidem*, doc. 86, p. 79.

⁸¹ Direcția Județeană a ANI, fond Departamentul din Lăuntru – Moldova, dosar 1/1847, f. 22, 55.

⁸² Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 34, 39–40.

⁸³ *Ibidem*, p. 58.

⁸⁴ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 72–74, p. 69–71.

⁸⁵ *Ibidem*, doc. 89, p. 81.

(probabil Dimitrie)⁸⁶, la care autoritățile bănuiau că s-ar fi găsit documentele căutate⁸⁷, și avocatul Constantin Dassiade⁸⁸.

Propaganda gregoriană a fost activă și în alte ținuturi. Colonelul Mavrodi raporta Ministerului de Interne, la 21 iunie/3 iulie, de la Botoșani, sosirea lui Dimitrie Gherghel, un fost membru al comitetului unionist din Dorohoi⁸⁹, pentru propagandă. Acesta nu adusese cu el niciun document, dar promisese că avea să se întoarcă după câteva zile. Demersul era pus în legătură cu existența, în ținutul Dorohoi, a unui centru gregorian: Lilișeul lui Vârnav, unde acționau frații Gherghelești și Mălinești⁹⁰. Un grup gregorian s-a format, se pare, și la Roman: la 1/13 iulie, ispravnicul local raporta despre acțiuni ale vechilului lui Grigore Balș, trimis de acesta în ținut, și ale unui Dimitrie Panu. Demersurile nu aduseseră niciun rezultat palpabil, vechilul fiind supravegheat îndeaproape de jandarmi⁹¹. Acești agenți erau susținuți, de la Iași, de Petrache Cozmița, și de un alt colaborator al beizadelei, Constantin Teodoru⁹².

Administrația nu s-a limitat la ținerea sub observație și interogarea trimișilor lui Grigore Sturdza. După întoarcerea la Iași, Costache Sion a fost reținut de autorități. Inițial, acestea au decis exilarea sa la mănăstirea Soveja; locul a fost apoi schimbat, din pricina sănătății precare a paharnicului, trimis, în cele din urmă, la Secu⁹³. La 31 august/12 septembrie, ministerul porunea ca acesta să fie trimis la Iași, „drept la casa dum-sale”⁹⁴. Sion a reluat imediat legăturile cu Grigore Sturdza, motiv pentru care a fost pus sub arest la domiciliu⁹⁵. În cele din urmă, la 24 septembrie/6 octombrie, bătrânul paharnic a fost eliberat⁹⁶. Și alți agenți gregoriani au avut de suportat consecințe asemănătoare. Ioan Burghel a fost surghiunit, la sfârșitul lunii iunie, la Pângărați⁹⁷, fiind eliberat în urma unui ordin din 9/21 septembrie⁹⁸, iar Ioan Faur a fost exilat la Bogdana pentru trei luni⁹⁹.

În paralel cu strângerea semnăturilor, Grigore Sturdza și-a continuat demersurile pe lângă principalele destinatare ale celor trei documente: diplomația franceză și guvernul otoman. În mai 1858, el hotărâ trimiterea la Paris a unui agent care să îi susțină candidatura. Alegerea s-a oprit asupra lui Deoda Ciuntu, vărul mai sus-menționatului Chivarc¹⁰⁰, ale cărui demersuri aveau să fie pomenite de mai multe ori în corespondența beizadelei din vara aceluiași an¹⁰¹. Cu toate oscilațiile și accentele sale de ostilitate, Victor Place a făcut, de asemenea, importante servicii cauzei beizadelei. La 3/15 mai, acesta îi adresa contelui Walewski un lung raport, conținând cea mai favorabilă caracterizare a candidatului¹⁰². Grigore Sturdza era descris ca un om înzestrat

⁸⁶ Un D. Gorgos din Bacău era, mai târziu, printre semnatarii unui protest electoral gregorian, publicat în „Constituționarul”, 9, 28 noiembrie/12 decembrie 1858, p. 1, c. 1.

⁸⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 71, p. 69; doc. 74, p. 71.

⁸⁸ *Ibidem*, doc. 62, p. 59.

⁸⁹ *Acte și documente...*, vol. IV, doc. 961, p. 165.

⁹⁰ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 83, p. 76.

⁹¹ *Ibidem*, doc. 110, p. 94.

⁹² Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 58.

⁹³ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 99, p. 87–88.

⁹⁴ *Ibidem*, doc. 141, p. 114–115.

⁹⁵ Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 61.

⁹⁶ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 152, p. 123–124. Detalii despre periplul lui Sion de după capturare se găsesc la Gh. Ungureanu, *Familia Sion*, p. 59–61.

⁹⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 106, p. 91–92.

⁹⁸ *Ibidem*, doc. 146, p. 119–120.

⁹⁹ *Ibidem*, doc. 118, p. 98–99.

¹⁰⁰ Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexa 6, p. 88.

¹⁰¹ *Ibidem*, anexele 11–15, p. 94–98.

¹⁰² *Acte și documente...*, vol. VII, doc. 2047, p. 176–177.

cu „energie morală” și inteligență, „care a studiat mult și a învățat mult”. Reprimarea mișcării din martie 1848, ai cărei protagoniști erau calificați drept „descreierați”, fusese o necesitate a momentului. Resentimentele împotriva sa erau minimalizate, iar percepția negativă despre care consulul raportase insistent în trecut se transformase, subit, într-o popularitate datorată „solidității caracterului”. Mai mult, Place semnala admirația lui Grigore Sturdza pentru „ideile napoleoniene”, pe care acesta dorea să le aplice în cazul în care ar fi obținut puterea. Era o primă consemnare a bonapartismului asumat de pretendent, temă care avea să reapară în campania anului 1858. Cu toate acestea, diplomatul nu se arăta încă un susținător ferm al candidaturii prințului Grigore, lipsit de experiență administrativă, dar și de „dexteritatea și prudența” unui Petre Mavrogheni. Deși acesta din urmă se bucura, în continuare, de întâietate între opțiunile lui Place, consulul sesiza două avantaje importante ale beizadelei: „caracterul hotărât”, care îl făcea capabil să prevină eventualele agitații, și originea autohtonă.

Toate aceste elogii nu îl împiedicau pe oscilantul diplomat să insereze în raportul către Thouvenel, din 26 iunie/8 iulie, considerații deloc amabile la adresa lui Grigore Sturdza. Campania petiționară aflată în desfășurare era categorisită printre „mizeriile” vieții politice moldave: singurul candidat „convenabil” ar fi fost Petre Mavrogheni – probabil cea mai categorică declarație făcută de Place în favoarea acestuia¹⁰³. Afirmatiile erau într-o vizibilă contradicție cu darea de seamă expediată, cu doar o zi mai înainte, către Walewski, prin care consulul anunța că acceptase să devină mesagerul petițiilor gregoriene. În pofida rezervelor formale ale lui Place¹⁰⁴, gestul proba o implicare fățișă în competiția pentru căimăcămia și tronul Moldovei. Două rapoarte adresate lui Thouvenel, la 10/22 și 17/29 iulie, confirmau apropierea decisivă a diplomatului de Grigore Sturdza, numit „omul momentului”, singurul capabil de a face uitate consecințele nefaste ale administrației lui Vogoride. Mai mult, Place anexa primului raport menționat un voluminos pachet, conținând adeziuni la petiția adresată sultanului¹⁰⁵.

Mult mai puțin fericită a fost campania desfășurată de agenții lui Grigore Sturdza în capitala otomană. Corespondența cu Wierzbicki a fost întreruptă vreme de două luni. Iar scrisoarea prin care a fost reluată (11/23 mai 1858) lasă o puternică impresie de stagnare. Sadyk pașa lipsea din oraș, iar Alléon, pe care prințul Grigore îl avea în vedere pentru un viitor post de capuchehaie, nu îi scria¹⁰⁶. În plus, gestionarea fondurilor încredințate beizadelei de comandamentul armatei otomane ridicase anumite obiecții, cu totul nepotrivite în acel moment, printre oficiali. Acțiunile altor pretendenți și ale susținătorilor acestora generau, în continuare, dificultăți. Pe lângă cei deja menționați apărea, acum, și un Alexandru Moruzi (probabil Zvorișteanu, apropiat al lui Alexandru Sturdza)¹⁰⁷.

Următoarele scrisori, din 18/30 mai și 25 mai/7 iunie, dezvoltau, în linii mari, direcții clasice ale campaniei gregoriene, adaptate nevoilor momentului. În perspectiva unei viitoare alegeri de domn, posibilă în condițiile în care respingerea unirii Principatelor sub un prinț străin de către conferința de la Paris era iminentă, înlăturarea lui Vogoride de la căimăcămie devenea o necesitate capitală. Grigore Sturdza relua mai

¹⁰³ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, doc. 95, p. 145.

¹⁰⁴ *Acte și documente...*, vol. VII, doc. 2061, p. 261.

¹⁰⁵ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, doc. 98, 99, p. 157–159.

¹⁰⁶ Acesta trebuie să fi fost motivul pentru care candidatul pare să se fi hotărât, mai târziu, asupra unui alt agent, un anume Artim effendi (Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexa XIII, p. 97).

¹⁰⁷ *Ibidem*, anexa 4, p. 86–87; Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 223.

vechea idee a unei comisii care să ancheteze acțiunile acestuia, din care dorea, desigur, să facă parte. În cazul în care Vogoride ar fi fost demis, iar înlocuitorul său ar fi fost numit de la Constantinopol, beizadeaua își menținea candidatura la succesiune. Situația în care cămăcămia ar fi fost alcătuită conform dispozițiilor Regulamentului Organic era, desigur, mai complicată. Oricum, Grigore Sturdza părea convins că demnitarii care urmau să o compună (ministrul de Interne, ministrul Justiției și președintele divanului domnesc)¹⁰⁸ aveau să fie cei numiți în funcții de Vogoride. În acest caz, trebuia obținută înlocuirea ministrului de Interne, Alecu Balș, cu Grigore Sturdza sau I. N. Cantacuzino¹⁰⁹, „cu totul devotat” cauzei prințului. Wierzbicki era, de asemenea, atenționat cu privire la posibilitatea nedorită a stabilirii unei limite de vârstă de 40 de ani pentru viitorul domn, condiție care i-ar fi compromis cu totul campania. Nu în ultimul rând, expeditorul recomanda, încă o dată, cultivarea atenției lui Fuad pașa, fără sprijinul căruia succesul era cu neputință¹¹⁰.

Documentele destinate atenției guvernului otoman apăreau menționate în corespondența cu Wierzbicki într-o scrisoare nedată (trimisă, probabil, la jumătatea lunii iunie)¹¹¹. La 20 iunie/2 iulie, Grigore Sturdza revenea asupra demersului, într-o manieră mai detaliată. Alléon și ceilalți agenți erau însărcinați să îl împiedice pe Vogoride „să [...] dei Înălții Porți idei false despre această dimarșă ci este de mare însemnătate”. Bancherul francez trebuia, de asemenea, să intervină pe lângă marele vizir Ali pașa, pentru a cere oprirea „prigonirii” gregorienilor. În ceea ce privea memoriul împotriva administrației Vogoride, acesta fusese trimis deja lui Chivarc Ciuntu. Un reprezentant „tare activ” al prințului, pe nume Ionescu, urma să îl prezinte marelui vizir¹¹².

Acest nou agent era, aproape sigur, Ion Ionescu de la Brad. Ipoteza lansată deja, în acest sens, de Mihai Cojocariu¹¹³, pare să fie confirmată de sursele epocii. Relațiile dintre Grigore Sturdza și Ionescu, fostul său angajat de la Săbăoani¹¹⁴, fuseseră întrerupte în urma sfârșitului abrupt al prieteniei beizadelei cu Ion Ghica¹¹⁵. În decembrie 1857, Grigore Sturdza menționa însă, printre apropiații săi, un „Ionescu”, identificat de Ștefan Meteș cu vechiul pașoptist¹¹⁶. Pentru primăvara lui 1858 există deja o probă clară a trecerii acestuia printre gregorienii. Ionescu susținea deschis candidatura prințului Grigore, scriind că el „a unit pe toți cei drept cugetători din toate partidele și are cele mai mari șanse de a fi ales”¹¹⁷. Faptul că scrisoarea îi era adresată chiar lui Ghica, aflat, în continuare, în conflict cu fiul lui Mihail Sturdza, care îl menționa printre „intriganții” primejdioși scopurilor sale¹¹⁸, arată că apropierea cunoscutului agronom de pretendentul moldav era mai strânsă ca niciodată. Prietenii sau alianțele „colaterale”

¹⁰⁸ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădăraș, cu sprijinul lui Corneliu Istrate, Iași, 2004, art. 18, p. 350.

¹⁰⁹ Identificarea exactă a personajului a fost realizată de Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 203.

¹¹⁰ Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexe 6–8, p. 88–91.

¹¹¹ *Ibidem*, anexa 18, p. 100–101.

¹¹² *Ibidem*, anexa 11, p. 94–95.

¹¹³ Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 215, nota 46.

¹¹⁴ Ioan Ionescu (de la Brad), *Vieța mea. De mine însumi*, Iasi, 1889, p. 7.

¹¹⁵ La 19 iunie/1 iulie 1855, Ionescu îl anunța pe cel din urmă: „Astăzi am văzut pe G. Sturdza la Reșid pașa și, știind bârfelile lui asupra d-tale, nu i-am dat salutare”. Vezi Victor Slăvescu (ed.), *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1856–1874*, București, 1943, doc. XXXIII, p. 152.

¹¹⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, doc. XXXII, p. 36.

¹¹⁷ Victor Slăvescu, *op. cit.*, doc. XXXIX, p. 161.

¹¹⁸ Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexa 11, p. 94.

nu mai aveau acum nicio influență asupra opțiunii celui dintâi: Grigore Sturdza câștigase un nou aliat familiar lumii Constantinopolului.

Ionescu a fost însoțit, la prezentarea memoriului și a petiției gregorienilor, de o întreagă delegație sosită din Moldova, așteptată să sosească încă de la 6/18 iulie¹¹⁹. Audiența la marele vizir a avut loc după aproape o lună (2/14 august). Dintre cei opt membri ai „deputăției” sunt cunoscuți, în afară de Ionescu, cinci. Numele lor oferă, într-o măsură mai mare decât campania petiționară, o imagine a caracterului compozit al „partidului” gregorian, în faza sa incipientă. Grigore Crupenschi era un proeminent separatist, apropiat al defunctului caimacam, Teodor Balș¹²⁰. După sosirea lui Mihail Sturdza în Moldova, Crupenschi a avut o atitudine ambiguă, semnând documente legate de „partida” fostului domn¹²¹ și activând, în același timp, în grupul gregorian¹²². Constantin Teodoru era un vechi auxiliar al lui Grigore Sturdza din timpul campaniei de strângere a semnăturilor. Ioan Cuza se numărase printre participanții la mișcarea din martie 1848 și fusese perceput ca un personaj suficient de incomod pentru a i se acorda „onoarea” deportării la Măcin¹²³. În campania pentru alegerea Divanului ad-hoc, Cuza activase în rândurile unioniștilor¹²⁴. Nu este exclus, de altfel, ca la opțiunea sa gregoriană să fi contribuit eșecul pe care îl suferise la alegerea marilor proprietari tutuveni, când nu primise decât un singur vot¹²⁵. Ștefan Gheorghiu (Bacalbașa) a fost o apariție episodică în tabăra gregoriană; în final, el avea să opteze pentru Mihail Sturdza¹²⁶. Lista era încheiată de mai sus-menționatul Constantin Dassiad, pe care autoritățile moldovene încercaseră zadarnic să îl împiedice să părăsească principatul¹²⁷.

Raportul delegaților privind întâlnirea cu marele vizir a fost cât se poate de favorabil și nerealist. Foarte diplomaticul răspuns al lui Ali pașa la petiția în favoarea lui Grigore Sturdza, limitat o simplă recunoaștere a „talentului”, „loialității” și capacității prințului de a întreprinde „lucruri mari”, era interpretat ca o încurajare „imensă”. La fel de încântați erau reprezentanții beizadelei de asigurările mai degrabă vagi privind atitudinea viitoare a guvernului otoman față de Vogoride. Marele vizir promisese trimiterea unei comisii care avea să ancheteze activitatea acestuia „imediat după instalarea unui guvern stabil”. Această amânare *sine die* făcea cu totul îndoielnică speranța delegaților privind posibilitatea unei rapide schimbări a administrației moldave, bazată, foarte probabil, pe o interpretare exagerată a spuselor lui Ali. Nu în ultimul rând, un membru nenominalizat al „deputăției” comisesse o uriașă eroare de tact. Presupunând, nu se știe din ce considerente, că Poarta ar fi agreat instalarea unui prinț străin, acesta ceruse ca viitorul domn să nu fie recrutat dintre fanarioți. Marele vizir se mulțumise, în final, să îi invite pe delegați să revină pentru a primi un răspuns scris la solicitările lor¹²⁸.

Nu se știe dacă acel răspuns a mai fost redactat și nici care ar fi putut fi conținutul său. Este totuși sigur că urmările demersului au fost minime. Memoriul și petiția au fost

¹¹⁹ *Ibidem*, anexa 12, p. 96.

¹²⁰ *Acte și documente...*, vol. V, doc. 1425, p. 27 (30); Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 47.

¹²¹ Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 191.

¹²² „Constituționarul”, 12, 5/17 decembrie 1858, p. 3, c. 1.

¹²³ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, București, 1902, doc. 54, p. 183.

¹²⁴ După cum arată o petiție din 19/31 august 1857 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, București, 1961, doc. 183, p. 144–145).

¹²⁵ *Ibidem*, doc. 251, p. 194–195.

¹²⁶ Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român*, p. 196–197.

¹²⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 63, p. 60; doc. 127, p. 105.

¹²⁸ *Acte și documente...*, vol. VII, doc. 2117, p. 593–595.

contracaratate de intervențiile lui Vogoride pe lângă guvernul otoman, care a emis reacții publice contradictorii¹²⁹. Tergiversările puterii suzerane și, mai ales, semnarea Convenției de la Paris (7/29 august), care stabilea principiul alegerii domnilor¹³⁰ și instalarea unei noi căimăcării în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic¹³¹, l-au obligat pe Grigore Sturdza să opereze o schimbare radicală de strategie, semnalată de dispoziția privind întoarcerea lui Dassiade, „neaparat trebuitoriu pentru alegiri”, în Moldova¹³². La sfârșitul lui septembrie, candidatul se decidea, în sfârșit, să își lichideze „centrul de campanie” din Constantinopol. La 30 septembrie/12 octombrie, Wierzbicki era îndemnat să demisioneze din armata otomană și să revină în Moldova, unde putea fi, de asemenea, util și unde „dacă oi fi Domn îi face carieră dt. pe lângă mine”. Grigore Sturdza își anunța, la rândul-i, intenția de a părăsi serviciul militar turc¹³³ și se dezlanțuia într-o serie de apostrofări la adresa Porții, care, departe de a-i acorda sprijinul sperat, „au făcut tot contra me pentru viața”. Sprijinul pe care prințul mai putea conta din partea Turciei era, oricum, limitat. Domnia „nu spânzură decât de la alegire”, scria acesta¹³⁴, marcând astfel definitivă sa orientare spre competiția internă.

Observațiile lui Gödel Lannoy, din rapoartele de la 12/24 august și 30 august/11 septembrie 1858, privind lipsa de popularitate a lui Grigore Sturdza printre membrii „înaltei societăți” și pronunțata sa orientare spre „clasele de jos” și spre alogeni¹³⁵, par a fi confirmate de documentele analizate mai sus. Prințul conta pe concursul unui număr important de polonezi, francezi, turci și armeni, dintre care numai o parte aveau legături semnificative în Moldova. Colaboratorii săi locali erau, în această etapă, mai ales mici proprietari, răzeși, preoți, funcționari și liber-profesioniști. Prezența mai degrabă discretă a „boierilor mari” printre aderenții beizadelei nu constituia, desigur, o garanție de stabilitate pentru guvernul otoman. După intrarea în vigoare a sistemului electoral al Convenției de la Paris, acest inconvenient avea să devină, desigur, mult mai important: votul marilor proprietari căpăta o însemnătate capitală, în timp ce sprijinul altădată atât de util al colaboratorilor din Constantinopol își pierdea aproape cu totul semnificația. Din punct de vedere ideologic, „partidul gregorian” era, încă de pe acum, unul foarte divers. Separatiști, unioniști, vechi participanți la mișcarea din 1848 se întâlneau într-un amalgam care avea să caracterizeze întreaga „ofensivă” a prințului Grigore. Nici sub aspect geografic, faza petiționară a campaniei nu a fost unitară. În mai multe ținuturi nu era semnalată niciun fel de activitate gregoriană, în timp ce, în altele, aceasta apărea mai degrabă insignifiantă. Având în vedere vigilența guvernului lui Nicolae Vogoride, tăcerea actelor oficiale arată că, probabil, tânărul candidat nu reușise încă să stabilească o rețea prea extinsă de legături. Din august 1858 și până la sfârșitul anului, Grigore Sturdza a încercat, fără rezultate decisive, să recupereze handicapul geografic și social din prima parte a campaniei și să își construiască legitimitatea necesară succesului.

¹²⁹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, doc. 341, p. 366.

¹³⁰ Prin articolul 10. *Vezi România la 1859: Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, vol. I, București, 1984, doc. 98, p. 276 (284).

¹³¹ După articolul 49. *Vezi ibidem*, p. 280 (289).

¹³² Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexa 15, p. 97. Dassiade a intrat în țară abia după jumătatea lunii octombrie (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. V, doc. 160, p. 130–131).

¹³³ Grigore Sturdza își trimisese deja demisia (de la 25 septembrie/7 octombrie). *Vezi Acte și documente...*, vol. VIII, București, 1900, doc. 2416, anexele F și G, p. 203–204.

¹³⁴ Gheorghe Duzinchevici, *op. cit.*, anexa 16, p. 98–99.

¹³⁵ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, doc. 336, p. 358–360; doc. 341, p. 365.

GRIGORE MIHAIL STURDZA'S CANDIDACY TO THE MOLDAVIAN THRONE:
PREMISES (1856–1858)
(Summary)

Keywords: Grigore Mihail Sturdza, *caimacam*, Moldavian society, foreign diplomats.

The origins of Grigore Mihail Sturdza's attempt to become reigning Prince of Moldavia go back to the years 1844–1845, when his father, Mihail Sturdza, was head of the state. But a systematic campaign following this goal started only in 1856, when Grigore Sturdza began his demarches to obtain the nomination as provisional head of government (*caimacam*), the first step to the ascension at the throne. Therefore, the candidate focused mainly on the attainment of external support. His attempts encountered many obstacles: the rivalry of the *caimacam* Nicolae Vogoride, the hostility or reserve of foreign diplomats in Iași, the skepticism of the Moldavian society and, finally, the lack of support from Turkey, the power which Grigore Sturdza was still serving as a brigade general. On the other hand, even from this early stage of the campaign, another powerful rival (his own father) began the demarches for the recovery of the throne. Although Grigore Mihail Sturdza managed to attract the support of certain diplomats (Édouard Thouvenel, the French Ambassador in Constantinople, or Victor Place, the French consul in Iași) and of certain political personalities in Moldavia, this phase ended in a complete failure and, at the end of September 1858, Grigore Mihail Sturdza decided to focus on the internal campaign.

MIHAI CHIPER*

**OLTENI CONTRA EVREI LA IAȘI.
LECȚIA UNEI COLONIZĂRI ECONOMICE EȘUATE (1882–1884)**

La începutul lunii aprilie 1882, după Sărbătorile Pascale (28 martie), ieșenii își găseau cutiile poștale umplute cu un manifest în versuri intitulat *Olteni la Iași*. După unele relatări, poezia fusese afișată și pe zidurile clădirilor, spre a fi aplaudată de public¹.

Ce răsună? Ce s-aude?
Ce glas dulce românesc?
Ce flăcăi ca bradul verde
Ochii noștri îi uimesc?
Sunt olteni, scăparea noastră
Bucurați-vă, ieșeni
Voi cu inima creștină,
Cumpărați de la olteni.

Oltul falnic prin copiii-și
Zice Prutului scârbit:
– Dulce frate, fii pe pace,
Steaua ta a răsărit...!
La cel glas de mângâiere
Geme sufletu-n dușmani
Voi cu inima creștină
Nici un ac de la jidani!

Și atunci viața noastră,
Precum râul cristalin,
Se va scurge limpezită
De otravă și venin.
Morții noștri n-or mai plânge
Sub călcâie de dușmani.
Sus dar, inimile voastre!
NICI UN AC DE LA JIDANI!

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Os. Schatz, *Parnasul și clubul comercial din Iași*, în „Fraternitatea”, 21 mai 1882, p. 148.

Posteritatea avea să-i atribuie paternitatea acestor versuri antisemite lui Ion Creangă, membru cunoscut al „Junimii” și influent animator al întrunirilor politice din Iași. În demersul său, pe care în termeni actuali l-am putea numi „campanie de marketing”, scriitorul era sprijinit de comisarul de poliție V. Nucșoi, de preotul Constantin Grigoriu și institutorul Gheorghe Ienăchescu. Cei trei promotori comerciali făceau parte dintr-o ligă antisemită a cărei ștampilă se regăsea pe manifestul versificat². Poezia cunoștea reeditări în diverse publicațiile legionare din perioada interbelică, cum ar fi *Calendarul Sfarmă Piatră* din 1938. Nu doar versurile aveau să fie preluate de extrema dreaptă românească, ci și strategia de concurare a evreilor în domeniul comercial³.

Despre motivația și rosturile politice, contextul social și economic al poeziei antisemite compuse de Ion Creangă s-au păstrat, nu întâmplător, puține informații. De unde și până unde olteni în Iași? Ce reprezentau oltenii pentru mișcarea națională din secolului XIX și de ce erau favorabil percepuți de ideologii xenofobiei românești? Cine erau artizanii proiectului de colonizare oltenească din capitala Moldovei și care erau amănuntele planului? Prin ce metode administrative, birocratice și pârgșii de presiune au intervenit autoritățile în funcționarea liberului schimb și în desfășurarea comerțului ieșean? Finalmente, care au fost rezultatele măsurilor administrativ-politice de concurare și împiedicare a puternicului comerț evreiesc din zona Moldovei?

Pentru a înțelege geneza planului de colonizare cu olteni, trebuie să privim cu aproape două decenii în urmă, într-o perioadă de formulare a primelor doctrine economice „naționale”. Întâia menționare a ideii de colonizare a unor români în împrejurimile Iașului, pentru a contrabalansa numărul și puterea evreilor, apărea într-un memoriu înmănat cu ocazia primei vizite a lui Carol I la Iași, în luna august 1866. După mișcarea separatistă de la 3/16 aprilie 1866, atenția publică se reorientase, pentru o perioadă de câteva luni, asupra problemelor economice întâmpinate de fosta capitală a Moldovei. În plan local, se observa efervescența planurilor de relansare comercială, meșteșugărească, agricolă și a lucrărilor de îmbunătățiri edilitare în măsură să compenseze consecințele negative ale mutării administrației la București. Demersurile de relansare venite din partea boierimii și burgheziei locale, pândite de falimente și amenințate de criza socială severă, au cunoscut mai multe etape. La început, în 1863, comercianții, meseriașii și fabricanții din Iași nu ridicau problema „invaziei evreiești”, ci doar a descentralizării și susținerii economiei locale⁴. În *Memoriul ieșenilor* din 25 octombrie 1863⁵ adresat domnitorului Al. I. Cuza, comisia condusă de Mitropolitul Calinic Miclescu nu lega, nici măcar aluziv, catastrofa economică din capitala Moldovei (tranzacțiile comerciale scăzuseră cu 70% în 1862 față de 1861, iar valoarea imobilelor se diminuase cu 72% între 1860 și 1862⁶) de prezența și dominația economică evreiască. Schimbarea de paradigmă survenea în memoriul intitulat *Dorințele ieșenilor*, înmănat proaspătului domnitor la 22 august 1866. Doleanțele se focalizau pe soluții protecționiste și

² Vezi Constantin Grigoriu, *Ion Creangă și Gheorghe Ienăchescu, preot*, în „Ion Creangă”, II, 12 decembrie 1909, p. 320.

³ În vara anului 1928, câțiva studenți legionari au început comerțul cu zarzavaturi cumpărate din Iași, pe care le vindeau la mănăstirile Agapia, Văratec și Neamț. În 1935, C. Z. Codreanu dădea o circulară pentru comerțul legionar, înființând *Cooperativa Legionară* de la sediul legionar din strada Gutenberg. Vezi C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste. 1927–1938*, München, Colecția Europa, ediția a 5-a, [1981], p. 48.

⁴ *Prescript verbal atingătoriu de mijloacele înfloririi Iașilor, făcutu de comercianți, meseriași și fabricanți în prefectura de Iași din ordinul Ministeriului de Interne*, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1863.

⁵ N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relații istorico-politice scrise din inițiativa primarului Iașului G. G. Mârzescu*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1916, p. 8–11.

⁶ *Prescript verbal atingătoriu de mijloacele înfloririi Iașilor*, p. 6–7.

discriminatorii, evreii devenind țapii ispășitori ai decadenței determinate de centralizarea instituțiilor și afacerilor la București. Delegația Comunei, în frunte cu primarul Dimitrie Gusti, expunea în felul următor situația locală: „comerțul mare și tot comerțul mic este la mâna ovreilor, care astfel sunt de mulți, și relațiunile lor comerciale sunt astfel de întinse și țesute, încât Românilor le este cu neputință a concura. (...) Dacă de o parte comerțul Român nu va fi încurajat, iar de altă parte evreii nu vor fi mărginiți cel puțin temporar, atunci în adevăr acest oraș curând va înceta a fi Românesc”⁷. Delegația Iașului mulțumea pentru o serie „gesturi binevoitoare” ale noului domn, între care cele legate de situația evreilor în mod special, respectiv retragerea din proiectul de Constituție a articolului care dădea evreilor dreptul la împământanire, „articol care ar fi pus în pericol, cu vremea, chiar existența naționalității Române”. La punctul 5, memoriul cerea înființarea școlilor practice de industrie, subvenționate de stat, sub autoritatea comunei; punctul 6 solicita ca proprietățile statului cu venituri de până la 500 de galbeni venit să fie vândute numai românilor creștini, fiindcă în acest fel s-ar fi făcut foarte mult pentru „slăbirea coalițiunei compacte a evreilor, care ocupă cele mai multe și mai frumoase proprietăți din Iași”; la punctul 7 se solicita „ca pe împrejurimile imediate ale Iașilor, care sunt proprietăți ale Statului, să se colonizeze Români, cu condițiune de a nu-și putea înstrăina acele proprietăți decât la Români, fiind aceasta făcută în scopul de bine public la întărirea românismului”; apoi, la punctul 9 se spunea: „să se ia din mâinile evreilor dreptul de a specula cu mâncări și băuturi. Această dorință, Măria Ta, s-ar părea, la cea dintâiu aruncătură de ochi, în contra ideii liberale a secolului, a libertății comerțului, însă examinată de aproape ajunge la un rezultat cu totul altul. Comerțul cu mâncări și băuturi a fost și este în mâinile evreilor instrumentul cel mai puternic pentru a demoraliza și a stoarce pe Români”⁸.

Memoriul lega astfel decăderea Iașilor de chestiunea evreiască și marca o cotitură bruscă spre doctrina naționalismului economic, avându-i drept corifei pe Dionisie Pop Marțian, B. P. Hasdeu și A. D. Holban. Până atunci, ceilalți economiști români – Nicolae Suțu, Alexandru D. Moruzzi, Ion Ionescu de la Brad, Ion Ghica, Ion Strat, Alexandru D. Gheorghiu – aderaseră la principiile școlii clasice liberale⁹. Invazia economică străină, combinată cu lipsa de rezistență și dezvoltare internă, era înțeleasă drept un factor amenințător pentru naționalitate¹⁰, independența economică fiind omologată suveranității politice. Dionisie Pop Marțian era convins că favorizarea infiltrării evreilor în Principate făcea parte dintr-un plan al Vienei de „cotropire economică”¹¹. Prin articolul *Votul de la 14 iulie pentru străini*, publicat în 1860¹², Marțian protesta față de încuviințarea Adunării din București de a da „dreptul străinilor de a-și cumpăra averi nemișcătoare” (moșii). Votul, reprob de opinia publică, a provocat o importantă dezbateră, ce ducea la blocarea inițiativei, dar și la generalizarea imaginii evreului speculant, deprins cu „câștiguri ușoare”, de astă dată acceptate de *establishmentul* politic: „Alt bine nu fac societății decât o concurență în comerțul creștinilor ce susțin statul ce l-au câștigat cu sânge și apără patria în care ovreii petrece

⁷ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 38–39.

⁸ *Ibidem*, p. 40–41.

⁹ Victor Slăvescu, *Vieța și opera economistului Dionisie Pop Marțian 1829–1865*, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 380.

¹⁰ *Ibidem*, p. 386.

¹¹ *Ibidem*, p. 393.

¹² Dionisie Pop Marțian, *Evreimea în România*, în „Predicatorul”, 23 aprilie 1858, p. 57–62; 30 aprilie 1858, p. 65–70; 7 mai 1858, p. 73–78.

în liniște fără alte griji decât a se înavuși”¹³. Evreii „fac concurență bietului pământean, care poartă toate greutățile publice, dările, birurile, recrutarea, alte contribuții din puțin ce câștigă într-o concurență neegală și nelegală. Iată urmările «libertății comerțului» nelimitat”¹⁴. Protecționismul lui Pop viza atât îngrădirea pătrunderii capitalului străin, cât și industria sau comerțul, în ideea de a însufleți deprinderile economice ale românilor¹⁵. La rândul său, B. P. Hasdeu, profesor de statistică la Iași, după ce ridică în slăvi ideea de concurență, deforma cu totul semnificația ei, afirmând că în cazul evreilor pur și simplu nu se poate aplica conceptul, întrucât ei „sunt obstacol împotriva concurenței nu numai ca străini, ci anume ca niște inamici înarmați până-n creștet”¹⁶. Dogmatizând ideea de intoleranță, Hasdeu considera că tendința de a câștiga „fără muncă”, „lipsa simțului de demnitate”, „vrăjmășia contra tuturor popoarelor”, îi scotea pe evrei din categoria celor cu care se puteau dezvolta economii naționale.

Pentru a înțelege puterea stereotipurilor românești specifice epocii, legate de evrei și de rolul lor economic, rezumăm câteva aspecte care țin de nucleul dur al acestor reprezentări. În primul rând, o anumită formă de antimercantilism rezidual, provenit din cultura economică rural-agricolă a timpului: negustorul evreu, omul care cumpăra și vindea, fără să producă, fără să aibă mijloace să producă pământul, era cel care își obținea banii fără „muncă reală”¹⁷; percepuți ca „mijlocitori improductivi”¹⁸, sterili, comercianții se foloseau de „manevre înșelătoare” pentru sustragerea profitului celor care produc. Bunăstarea și profitul evreilor erau realizate în detrimentul creștinilor. Imaginea de speculant era generată de neînțelegerea regulilor pieței libere și concurențiale; frecvent, ajustările de prețuri în funcție de abundența sau penuria produselor, de mărimea cererii și slăbiciunea ofertei, erau interpretate ca forme de speculă și exploatare a situației dificile în care se aflau românii nevoiași.

Un factor emoțional care a cântărit greu a fost invidia burgheziei române pe rata de succes în afacerile evreiești¹⁹. În timp ce românii își reduceau afacerile sau rezistau cu greu, cumpătarea, solidaritatea (receptul de întreprindere, banii de ajutor dați de comunitate, marfa dată cu rabat celor nou veniți²⁰), *know-how*-ul antreprenorial al evreilor în chestiunile comerciale pe diferite piețe în spațiul central și est european, în diferite comunități și culturi, au mărit capacitatea de inserție profitabilă în satele și orașele bazate pe schimburi comerciale tradiționale și nesofisticate, cum existau în spațiul românesc. Totodată, imaginea evreului comerciant oculta o realitate despre care nu este de mirare că s-a vorbit foarte puțin în epocă: evreii constituiau majoritatea zdrobitoare a meseriașilor și erau principala forță de muncă calificată a orașului, fiind de departe principalii producători de bunuri. O adresă a prefectului de poliție C. C. Cerkez, către Primarul Iașului, antisemitul Dimitrie Gusti, din octombrie 1882, surprindea următoarea realitate ocupațională: la o populație de 54.011 persoane, existau 3.539 comer-

¹³ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. II, București, Imprimeria Națională, 1944, p. 64.

¹⁴ *Ibidem*, p. 69.

¹⁵ Alecsandru Puiu Tacu, Ioan Saizu, *Statistica în opera economistului Dionisie Pop Marțian*, Iași, Editura Pan Europe MBS, 1999, p. 27–29.

¹⁶ B. Petriceicu Hasdeu, *Industria națională, industria streină și industria ovreească față cu principiul concurenței*, București, Tipografia Lucrătorilor asociați, 1866, p. 30.

¹⁷ *Ovreeii la seceră*, în „Resboiul”, 15 iulie 1882, p. 2.

¹⁸ *De sunt Evreii mijlocitori?*, în „Fraternitatea”, 9 iulie 1882, p. 201.

¹⁹ *Mișcarea antisemită în România. Ura și pizma* (I), în „Fraternitatea”, 2 aprilie 1882, p. 98; *Mișcarea antisemită în România. Ura și pizma* (II), în „Fraternitatea”, 9 aprilie 1882, p. 105–106; *Mișcarea antisemită în România. Ura și pizma* (III), 30 aprilie 1882, p. 119–120.

²⁰ Victor Slăvescu, *op. cit.*, vol. I, p. 71.

cianți, din care doar 584 români (16,5%) și 2.629 evrei (74%), 23 armeni, 92 lipoveni, 211 alte naționalități. La categoria meseriași, figurau numai 1.128 de români (23%), 3.110 evrei (65%), 18 armeni, 9 lipoveni, 385 alte naționalități, dintr-un total de 4.750²¹. Dacă ar fi să considerăm categoria „productivă” de care ideologia antisemită făcea caz, vorbim de un raport 3:1 în favoarea evreilor. Așadar, *stricto sensu*, activitatea economică a orașului Iași se baza pe comunitatea evreiască, producătoare de plusvaloare și furnizoare de resurse financiare, în timp ce comunitatea românească, jumătatea cealaltă a orașului, era beneficiară netă a activității și prezenței minorității incriminate. Cunoscând aceste proporții ale profesiilor, comunitatea evreiască își aroga de altfel contribuția de $\frac{3}{4}$ din bugetul țării, din venituri impozitelor și taxelor directe și indirecte²²!

Prevalența economică evreiască în ritmul cotidian al Iașului furniza aspecte șocante, înregistrate de-a lungul timpului. Piața evreiască nu corespundea calendarului săptămânal și celui religios creștin. Era deschisă în zilele de sărbători creștine sau, și mai insultător, complet blocată în timpul sărbătorilor evreiești: „Dacă un străin ar veni în Iași într-o sâmbătă sau în altă sărbătoare evreiască ar crede, fără nici o îndoială, că aceasta este ziua de serbare a țării. Prăvăliile închise; pe stradă o tăcere religioasă. El n-ar vedea în toate părțile decât devoți cu anteree lungi și cu perciuni mergând c-un pas majestuos la sinagogi (...). Pe când duminicile și-n celelalte sărbători creștinești, dimpotrivă, domnește cea mai mare activitate; dughenile deschise, mișcare pe străzi. Chiar lucrătorii zidari și teslari te asurzesc cu ciocăniturile lor. Văzând toate acestea, desigur că acelui străin îi va fi foarte cu anevoie să creadă că este într-un oraș creștinesc”²³, relatea ziarul local „Curierul” (Th. Balassan) în 1881. Pe lângă nesincronizarea sărbătorilor și a timpului de lucru, pentru intelectuali afrontul cultural părea la fel se puternic. „Un călător străin – opina A. D. Xenopol – ce ar trece prin orașul nostru, fără să i se spună că se află în fosta capitală a Moldovei, n-ar putea niciodată să se gândească că se află într-un oraș românesc. (...) în Iași întâlniți ortografii fenomenale, cari te fac să râzi sau să plângi de mila culturii ce trebuie să s-adăposteze în sânul unui oraș, ce nu este în stare să găsească un om să nu scrie o firmă corect. Așa întâlni, în Iași, firme ca cele următoare: *Haim Beriș tailleur pour le mesur, Berl cotabar* (...). Noi credem că aceasta nu este frumos, întâi că străinii ce vin în orașul nostru să creadă că sunt în un oraș din Galiția, văzând marea majoritate a firmelor germane, apoi să izbucnească în râs văzând modul cum aceste firme sunt ortografiate”²⁴. Simpla ortografie germană a firmelor evreiești sosite pe filiera din Galiția, inadecvarea denominată la tradiția unui centru al românismului, producea frustrări intelectualilor ieșeni.

Într-un context mai larg, colonizarea oltenilor în Iași era legată de recunoașterea independenței. Statutul internațional al României suferise o ameliorare, lăsând o mai mare libertate de acțiune internă autorităților. După obținerea independenței, România scăpa de presiunea externă și lua măsuri care până atunci nu-i fuseseră la îndemână în chestiunea evreiască, fără riscul de a provoca reacții sancționatorii. O serie de restricții loveau în interesele evreilor, de multe ori printr-o legislație care privea pe israeliți fără să-i numească explicit²⁵, dezvoltând „un antisemitism de stat”²⁶. Zonele și activitățile

²¹ *Statistica Iașului*, în „Fraternitatea”, 8 octombrie 1882, p. 293.

²² *Jidanii puși la index!*, în „Fraternitatea”, 6 aprilie 1884, p. 99–100.

²³ „Curierul” (Th. Balassan), 18/30 septembrie 1881, p. 3.

²⁴ A.D.X., *Firmele magaziiilor din Iași*, în „Liberalul”, 20 iunie 1882, p. 1–2.

²⁵ Carol Iancu, *Evreii din România (1866–1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 2006, p. 17.

²⁶ *Ibidem*, p. 21.

economice, unde evreii dețineau o copleșitoare preponderență, au făcut obiectul unor legi privind monopolul tutunurilor și vânzarea băuturilor spirtoase. Printr-un simplu decret, guvernul a transformat un număr de comune urbane în comune rurale, unde evreii nu puteau deține cârciumi, având ca rezultat aducerea la sapă de lemn a unor categorii de evrei²⁷. Ministerul de Interne interzicea evreilor să locuiască în cârciumile de prin sate, fie chiar cu titlul de servitori ai preținșilor cârciumari români²⁸. În anii 1880–1881, în Moldova și în special în nordul regiunii, se observau semnele unei crize comerciale violente, cu multe falimente. Încrederea străinătății s-a restrâns, întrucât nu se puteau da credite unor persoane prigonite; cârciumarii din sate și târgușoare și-au pierdut deodată afacerea, antrenând un val de falimente a creditorilor, siliți să înceteze la rândul lor plățile. Prin efect de domino, marfa din orașe a fost blocată. Criza mai violentă lovise mai cu seamă Iași și Botoșanii²⁹. În plus de asta, presa oficioasă, liberală, răspândea sistematic zvonul otrăvirii băuturilor alcoolice în cârciumile evreiești³⁰, întărâtându-i pe români.

În timpul derulării operațiunii de colonizare a precupeților olteni la Iași, viața economică locală se afla într-o stare de beligeranță latentă. Pe de o parte, se observa o dorință a statului de reglementare a tranzacțiilor comerciale prin înființarea bursei ieșene, măsură care învăluia intenția de excludere a comercianților evrei din piață; pe de altă parte, observăm reacțiile comunității excluse din ramura economică unde deținea aproape un monopol. Efectul de excludere și de boicot nu a condus la o creștere a rolului românilor în activități comerciale, ci la consecințe economice negative generalizate: falimente, scăderea vânzărilor, agravarea crizei economice etc.

Bursa ieșeană, inaugurată cu mare pompă la 14 septembrie 1882³¹, avea realmente tranzacțiile blocate câteva zile pentru că evreii se aflau într-o perioadă de sărbători³². Comercianții evrei au privit deschiderea bursei ca pe o amenințare, fiindcă au fost respinși de către autorități de la obținerea licențelor pentru adevărate calități de agenți de schimb³³. Așa cum a fost gândită, bursa a reprezentat o metodă de preluare în forță a tranzacțiilor *ad-hoc* de pe o piață intermediată liber de evrei până atunci. Prefectul Poliției din Iași, C. C. Cerkez, emitea o ordonanță, înștiințând persoanele ce exercitaseră „profesiunea de samsari, telali și misiți, din ziua când începe a funcționa Bursa, să înceteze a mai mijloci orice negociere, fără autorizarea prescrisă de legea Burselor și fără îndeplinirea formalităților de ea prescrise”³⁴. Trei comercianți evrei (Șmil Solomon, Einih Grossman, Mihel Cutin) obțineau statutul de membri ai sindicatului bursei, în poziții inferioare, ca remizeri (ajutor de agent de schimb), apoi alți opt remizeri evrei erau menționați³⁵. În pofida măsurilor intense luate de autorități pentru a-i prinde sau descuraja prin controale, piața tranzacțiilor cerealiere, paralelă bursei, controlată de evrei, rămânea activă³⁶. Comercianții evrei forțau scăpările legii burselor. Un „vechi

²⁷ *Israelii în România*, în „Fraternitatea”, 2 aprilie 1882, p. 100.

²⁸ *Israelii în România*, în „Fraternitatea”, 9 aprilie 1882, p. 106.

²⁹ *Criza comercială*, în „Fraternitatea”, 18 iunie 1882, p. 177–178.

³⁰ *Din nou crășmarii, din nou otrăvirile*, în „Fraternitatea”, 16 aprilie 1882, p. 117.

³¹ *Deschiderea Bursei din Iași*, în „Curierul financiar”, 19 septembrie/1 octombrie 1882, p. 399.

³² „Curierul” (Th. Balassan), 24 septembrie/6 octombrie 1882, p. 3; „Curierul financiar”, 19 septembrie/1 octombrie 1882, p. 404.

³³ *Agenții de schimb*, în „Liberalul”, 24 iunie 1882, p. 2.

³⁴ „Curierul financiar”, 19 septembrie/1 octombrie 1882, p. 403.

³⁵ Iancu Brauștein, *Întreprinzători evrei în Moldova. Catalogul documentelor aflate în Fondul Camerei de Comerț și Industrie de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Iași, 1879–1950*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 1.

³⁶ *Bursa*, în „Curierul” (Th. Balassan), 24 septembrie/6 octombrie 1882, p. 2.

samsar de mărfuri își continuă meseria și după ce bursa fusese deschisă”, intervenind ca mijlocitor în câteva tranzacții, făcându-se astfel pasibil de art. 207 din codul penal, aceea de uzurpare de funcții, fapt pentru care comitetul bursei l-a și dat în judecată³⁷. La sfârșitul lunii ianuarie 1883, secția I a Tribunalului Iași a achitat mai mulți telali (negustori care scoteau lucrurile la mezin la execuțiile silite) dați în judecată pentru că mijlociseră vânzări de cereale. Hotărârea a avut un efect devastator, încurajând tranzacțiile comerciale paralele, pe lângă jurisdicția bursei³⁸. Oricum, căderea prețurilor la cereale din SUA își făcuse simțit efectul prin reducerea bruscă a tranzacțiilor la bursa ieșeană³⁹. În primăvara lui 1883, după nici șase luni de activitate, bursa a fost închisă⁴⁰. Există confirmări chiar din interiorul comunității evreiești că boicotul a fost deliberat, un răspuns la prevederile discriminatorii ale legii burselor. „Fiindcă comerțul din Iași e în mâinile evreilor, și fiindcă legea exclusivistă a ținut tocmai în evrei, negreșit că aceștia s-au abținut a-i da concursul lor eficace”, consemna „Fraternitatea”⁴¹. La rândul lui, „Curierul”, prin condeiul lui Th. Balassan, relatează motivele crăhului: „Din cauză că mai tot comerțul este în mâna streinilor și aceștia puindu-se în grevă cu hotărârea irevocabilă de a nu face nimic prin bursă, camera de comerț suferă o pagubă enormă care crește cu trecerea timpului, deoarece s-au făcut destule cheltuieli cu instalarea bursei și întreținerea ei, pe când beneficiile la care se aștepta au rămas numai o iluzie”. F. Gafencu, antreprenorul sediului bursei, s-a văzut nevoit să vândă mobilierul la licitație. „Iată rezultatul comerțului românesc și iată cum știu streinii a-l concura și nimici”⁴², consemna amar presa locală. Boicotul evreiesc avea rațiunile lui. Tagma negustorilor înțelegea nevoia statului de reglementare, dar nu accepta măsuri legislative mascate, menite să o scoată din piață, acolo unde reprezenta cea mai dinamică și pricepută breaslă în tranzacții. Lecția dată statului de o comunitate închegată a fost că legile discriminatorii nu se puteau compatibiliza cu exigențele pieței libere.

Suspiciunile față de practicile frauduloase ale comercianților evrei, constantă a antisemitismului economic, s-au intensificat în perioada mării crize (1873–1896), una dintre cele mai grave recesiuni ce a zguduit sistemul economic mondial și a afectat toate statele, indiferent de gradul de interdependență⁴³. Începută ca o criză financiară, urmare a speculațiilor nereglementate, ea a presupus obligatoriu înmulțirea în cascadă a cazurilor de insolvență în țările europene. Departate de a avea cultura economică pentru a înțelege dinamica și consecințele crizei, opinia publică românească a atribuit automat multiplicarea falimentelor comportamentului comercial fraudulos al evreilor. Prin așa-numita „afacere a falimentelor” (1882–1883), în epocă s-a înțeles declararea intenționată a falimentului de către negustori și sustragerea de la obligațiile de plată către creditorii. Pentru întregul curent antisemit, falimentele erau o dare în vileag a unei practici pe care evreii nesancționați o utilizau de multă vreme.

Scandalul a fost provocat, la sfârșitul lunii septembrie 1882, printr-o circulară a guvernului german ce atrăgea atenția camerelor sale de comerț să fie circumspecte în relația cu întreprinzătorii din România. Liniile de credit blocate din cauza incidentelor

³⁷ *Infracțiuni la legea burselor*, în „Curierul financiar”, 24 octombrie/5 noiembrie 1882, p. 445.

³⁸ *Informațiuni*, în „Curierul financiar”, 24–25 ianuarie 1883, p. 146.

³⁹ *Bursa din Iași*, în „Curierul financiar”, 2/14 decembrie 1882, p. 525.

⁴⁰ *Avis*, în „Curierul financiar”, 8/20 aprilie 1883, p. 1.

⁴¹ *Roadele exclusivismului*, în „Fraternitatea”, 22 aprilie 1883, p. 1.

⁴² *Închiderea cazinului Bursei* (după „Curierul” din Iași), în „Fraternitatea”, 22 aprilie 1883, p. 114–115.

⁴³ Vezi studiul lui Iosif Marin Balog, *Criza economică din 1873. Manifestarea și percepția ei în economia și societatea transilvană*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»” din Cluj-Napoca, tom L, 2011, p. 51–75.

de neplată aruncau în deznădejde multe case comerciale cu sediul în Regat. Cine erau responsabilii de stricarea credibilității comercianților din România? Propaganda antisemită s-a străduit, pe parcursul a câteva săptămâni, să demonstreze că evreii au aruncat anatema asupra întregii țări, prin practici ilicite. Primii care reacționau nu erau însă responsabilii instituțiilor de stat, ci asociațiile profesionale ai căror membri aveau convingeri antisemite. La începutul lunii octombrie 1882, *Clubul comercianților și meseriașilor din Iași* publica în limba franceză broșura intitulată *La vérité sur les faillites en Roumanie*. Broșura, reprodusă în întregime în ziare, prezenta un *Tablou al faliților* din Iași din perioada 1870–1882, cu 200 de nume de comercianți, din care numai opt români și restul evrei⁴⁴, furnizată de președintele Tribunalului de Comerț din Iași, G. Sion-Gherei. Suma datorată creditorilor și înscrisă în polițe era oficial de 7 milioane de lei, iar pe zece ani era estimată la 50 de milioane de lei. Scopul *Tabloului faliților* era de a pune la dispoziția oricărei persoane din străinătate „informațiuni exacte și amănunte lămurite asupra fiecărui negustor din orașul nostru”, de a combate „reaua credință de care fac probă cu străinătatea” și de a apăra „credibilitatea țării”. Totodată, *Clubul comercianților și meseriașilor* acuza practica bancrutei frauduloase în rândul întreprinzătorilor evrei⁴⁵. Președintele *Clubului comercianților*, Gh. Păun, se oferea să-i consilieze pe cei interesați atât asupra situației fiecărui comerciant, cât și despre istoricul incidentelor de plată; se oferea să prevină Tribunalul de Comerț, indicându-i prompt pe toți comercianții de rea credință, încât instanța să ia „măsuri preventive și de supraveghere”; de asemenea, îndemna creditorii să ceară falimentul comercianților evrei, înainte de a dispărea cu banii pentru evitarea sancțiunii legilor comerciale.

Inițiativa locală ieșeană a premers și a inspirat un demers politic cu bătaie externă, desfășurat cu sprijinul Guvernului. Restrângerea creditului era o lovitură dură adusă posibilităților de finanțare, iar autoritățile române au crezut de cuviință că trebuie să dea un răspuns Europei – care la Congresul de Berlin voise să impună împământarea evreilor *in corpore* –, făcând caz de tabelele faliților. La cererea ministrului Justiției, Eugeniu Stătescu, tribunalele comerciale din țară puneau la dispoziție tabele ale faliților pentru ca opinia publică internă și externă să se convingă asupra „gradului de moralitate care îmbrățișează contingentul nostru de comercianți”⁴⁶. Tabelele din Galați (1878–1880), de pildă, arătau 47 de faliți, din care 28 evrei, 6 greci, 4 români, 4 armeni, 2 bulgari, 2 francezi și 1 ungur⁴⁷. Din tabloul general pe țară alcătuit de autorități în urma strângerii datelor oficiale de la tribunalele comerciale reieșea și o dinamică a falimentelor survenite pe o perioadă de cinci ani: dacă în 1878 s-au constatat doar 21 de

⁴⁴ Cercle des commerçants roumains, *La vérité sur les faillites en Roumanie*, Iași, Tipolitografia Buciumului Român, 1882, p. 10–16.

⁴⁵ „Un evreu stabilit de nu știm unde, vine să se stabilească la noi. Cu un mic capital, el începe operațiunile sale aducând de pe o piață industrială marfă pentru o valoare de cincizeci de ori mai mare decât capitalul de care dispune, emițând polițe. Marfa, odată sosită în prăvălia sa, el se desface de dânsa cât se poate mai iute cu preț mult mai jos decât valoare ei reală, făcând astfel comerciantului onest o concurență nealală. Pe urmă, el oferă fiecăruia din creditorii săi din străinătate 30 până la 40% și acest din urmă, din cauza depărtării unde se află, neavând niciun mijloc de control sau de urmărire, preferă să aranjeze cu dânsul. Îndată după aceea, reia din nou afacerile sale, reîncepe aceleași operațiuni. În cazul când nu poate reuși, el ia cu dânsul toți banii pe care-i poate strânge, și, într-o bună dimineață, dispăre din țară, lăsând creditorii săi să se descurce cum vor putea. (...) pe când noi nu avem nici un exemplu despre un comerciant român care să fi făcut bancrută frauduloasă, țara noastră este destinată de a pierde tot creditul ei, din cauza unor indivizi, care nu au nimic mai sacru pe lume și care au pierdut orice sentiment de onoare” (*Adevărul asupra falimentelor în România*, în „Independența Română”, 4 octombrie 1882, p. 2–3).

⁴⁶ *Falimente*, în „Telegraful”, 6 octombrie 1882, p. 2.

⁴⁷ *Ibidem*.

falimente în întreaga țară, în 1879 se înregistrau 50 de cazuri, în 1880 și 1881 numărul lor urca la 120 de cazuri, iar în 1882, până la 1 octombrie, erau înregistrate 177⁴⁸. Așadar, dintr-o cifră de 488 de falimente inventariate de ministrul Justiției, 320 aparținuseră comercianților evrei, 112 neguțătorilor români, iar restul de 56 diferitelor naționalități. Pe orașe, Bucureștiul avea 136, Iașul – 73, Galațiul – 43, Botoșaniul – 37, Brăila – 18, Neamțul – 18, Tutova – 17, Romanul – 15 etc.⁴⁹. În județe precum Vlașca, Vaslui, Suceava, Roman, Olt, Dorohoi, Botoșani ori Bacău nu se înregistrase vreun faliment al comercianților români. Privite în cifre absolute și nu în procentaje sau proporții, statistica era pentru curentul antisemit o probă a „neonestității evreilor, prin care au dat o mare lovitură comerțului român”, cu ajutorul justiției culpabile⁵⁰. Dovada comportamentului negustoresc înșelător al evreilor era dincolo de orice tăgadă pentru presă: „Se știe că poporul lui Israil are o imaginațiune foarte bogată când este vorba d-a înșela. Nu i-a trebuit dar decât o foarte mică dosă de libertate pe acest tărâm pentru ca el să-și desfășoare toată inteligența lui în arta de a da falimente frauduloase”⁵¹.

Înșuși ministrul Eugeniu Stătescu alimenta suspiciunile, exprimându-și nedumerirea asupra motivațiilor valului de falimente: anii agricoli fuseseră buni, iar dobânzile la creditul public și privat scăzuseră la niveluri avantajoase; singura explicație, în viziunea ministrului, era generalizarea practicilor neonest, față de care tribunalele comerciale se arătaseră tolerante. „Asemenea fraude trebuiesc lovite – arăta Eugeniu Stătescu în circulara către șefii tribunalelor – cu toată asprimea legilor și tratate fără nicio cruțare”⁵². Așadar, fără indulgențe, fără favoruri, în tratarea cazurilor, fără amânări, pentru a nu-i pune pe comercianții serioși în dificultate printr-un blam general aplicat României⁵³.

În fapt, cifrele prezentate publicului trebuie privite în proporții. Majoritatea covârșitoare a comercianților erau evrei, „prin urmare un contingent mai mare de neguțători va da și un contingent de faliti”⁵⁴. Dar și baza de raportare avea un rol manipulator. În Iași, „aranjarea” cifrelor după gustul antisemiților – explica „Fraternitatea” – se baza, în raportări, pe anul 1870, când în Europa izbucnise o criză financiară violentă, iar în Iași erau numai comercianți evrei. În București, autorii listei nu au ales referința anului 1870, fiindcă „numărul falimentelor creștine sau românești” ar fi fost covârșitor⁵⁵.

„Fraternitatea” acuză că efectul măsurilor economice și administrative luate de guvern s-a văzut în creșterea numărului falimentelor întreprinzătorilor evrei. Prin circulara 17219 din 1 octombrie 1881 către prefecți⁵⁶, ministrul de Interne C. A. Rosetti

⁴⁸ *Cestiunea falimentelor*, în „Telegraful”, 21 noiembrie 1882, p. 2.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ „Telegraful”, 25 noiembrie 1882, p. 1.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ „În acest scop – cerea Eugeniu Stătescu – veți îngriji a nu se numi sindici provizori doar persoane de încredere și neinteresate la acoperirea fraudelor. Feriți-vă mai cu seamă de a încredința această sarcină creditorilor bănuiri sau avocaților însărcinați pe sub mână cu apărarea falitului sau persoanelor sugerate de aceștia: puneți îndatorire judecătorului comisar să facă o cercetare serioasă asupra cauzelor și împregiurărilor, care au determinat falimentul și să-și dea negreșit raportul în această privință în termenul de 15 zile, așa cum se prescrie de art. 226 cod de procedură comercială. Totodată, și pentru ca judecătorul comisar și parchetul să-și poată îndeplini misiunea, îndatorați pe falit să depună negreșit bilanțul de activ și pasiv, să arate numele creditorilor, și sumele ce datorește fiecăruia, și să explice *clar* și *lămurit* toate cauzele și împregiurările care l-au silit să înceteze plățile” (*Cestiunea falimentelor*, în loc. cit.).

⁵⁴ *În chestia falimentelor*, „Fraternitatea”, 8 octombrie 1882, p. 1.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁶ „Acordându-se Israelitelor de la noi tot ce dreptatea și echitatea putea cere pentru dânsii, societatea română se puse prin aceasta chiar într-o pozițiune și mai tare pentru a lua la rândul ei, fără ca însăși calomnia

detalia aplicarea legii poliției rurale, lansând măsuri contra „invaziei de străini fără cea mai mică avere și fără profesioniști”. Rezultatele erau pe alocuri brutale, goniri din sate executate cu ordinul prefecților și hărțuiri (Costinești – jud. Botoșani)⁵⁷. Închiderea crășmelor prin măsuri luate în toamna anului 1881 a lovit în Muntenia afacerile deținute de bulgari și greci, însă în Moldova ele au fost aplicate mai strict, fără respectarea averii și demnității; avertismentele au fost verbale, iar când erau scrise aveau termen de 24 sau 48 de ore. Împlinirea ordinului s-a făcut și prin golirea vaselor, „prin scoterea cepilor, alungarea din sat, ca și cum legea licențelor ar fi conținut această prescripție”⁵⁸. „Românul” din 6 ianuarie 1882 consemna efectul măsurilor lui C. A. Rosetti: „a interzis, spre exemplu, evreilor a locui prin cârciumile de prin sate, fie chiar cu titlul de servitori ai preținșilor cârciumari români. A interzice unui om să-și ia servitorul ce voește nu este o măsură puțin îndrăznească...”. Expulzările din zonele rurale aveau un efect economic direct, multe familii israelite fiind puse de drumuri, incapabile să-și onoreze împrumuturile. În plângerile evreilor se arăta ce efecte devastatoare avusesse declararea târgușoarelor comune rurale⁵⁹.

Măsurile autorităților loviseră în stabilitatea afacerilor evreiești, antrenând încetări de plăți în cascadă care au deteriorat starea economiei în ansamblu⁶⁰. În plus, exista un efect direct dinspre micii români întreprinzători din sud către tagma „toptangiilor” (angroșiștilor) din București, dominată de evrei; o parte a „toptangiilor falimentaseră la rândul din cauza detașiștilor, care erau români sau creștini”⁶¹. Aruncând o privire pe lista falimentelor publicate de Camera de Comerț din București, cea mai mare parte a lor, în special cele mari ale toptangiilor evrei, se „explicau prin falimentele datornicilor români din Craiova, Ploiești, Buzău”.

Clubul comercianților și meseriașilor români din Iași

Sosirea oltenilor a fost intermediată de *Clubul comercianților și meseriașilor români* din Iași, organizație profesională înființată în iunie 1879⁶² și înregistrată la 5 iulie 1880⁶³; sugestiv își tipărise pe coperta statutului versurile din *Hora Unirii*: „Unde-s doi puterea crește / Și dușmanul nu sporește!” Din întreaga activitate deducem că „dușmanii” membrilor clubului erau, bineînțeles, evreii comercianți. *Clubul comercianților* din Iași avea ca model *Societatea Concordia Română* din București, înființată în 1876, condusă de Constantin Porumbaru și generalul Carol Davilla⁶⁴, pe principii de concurare și ripostă față de comerțul evreiesc. După înființare, *Clubul comercianților*

---

s-o mai poată atinge, toate măsurile cerute de securitatea publică contra unei invasiuni de străini și încă de străini fără cea mai mică avere și fără nicio profesiune, fără nicio meserie. Prin legea poliției rurale care se pune în lucrare și care se va mai îmbunătăți, precum și prin alte măsuri care s-au luat deja și se vor mai lua, orașele și mai cu seamă comunele rurale s-au pus deja și se vor pune mereu la adăpost de feluritele rele de cari erau bântuite” (*MOF*, nr. 146, 2/14 octombrie 1881, p. 5119).

⁵⁷ *Asupra comerțului ambulant*, în „Fraternitatea”, 25 noiembrie 1883, p. 341.

⁵⁸ *Revista internă. Din Moldova*, în „Fraternitatea”, 8 octombrie 1882, p. 294.

⁵⁹ *Israelii în România*, în „Fraternitatea”, 2 aprilie 1882, p. 100.

⁶⁰ „Comerțul este legat de printr-un lanț strâns și unit, inelele sale trebuie să fie dar puternice și rezistente. Când s-a lovit în cârciumarii din târgușoare n-au rămas ei singur izolați. Din pricina creditului lor, ruina lor a atras ruina creditorilor lor, cari nu erau cârciumari de târgușoare, și prin ruina acestora s-au ruinat eai alții” (*În chestia falimentelor*, în „Fraternitatea”, 8 octombrie 1882, p. 2).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² G. D. Șerban, *Cronica locală*, în „Liberalul”, 2 ianuarie 1881, p. 2.

⁶³ *Statutele Clubului comercianților și meseriașilor români din Iași*, 5 iulie 1880, Iași, 1881.

⁶⁴ C. Botez, I. Saizu, *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, București, Editura Litera, 1982, p. 34–35.

din Iași suporta o puternică infiltrare a oamenilor de partid liberali, antisemiți, motiv pentru care o serie de comercianți ieșeni și-au dat demisia. Acuzația demisionarilor era că organizația se politizase și se îndepărtase de la scopurile inițiale, devenind o trambulină pentru alegeri. Întâlnim așadar o radicalizare a antisemitismului, ca mod de acțiune, în interiorul unei organizații profesionale. Îl regăsim astfel pe Dimitrie Gusti, fost primar al Iașilor, autorul memoriului antisemit din 1866, *Dorințele ieșenilor*, candidând în colegiul al III-lea din Iași, în alegerile din 28 iulie 1881; fusese desemnat printr-o dublă alegere, cea a *Clubului comercianților și meseriașilor* și a *Clubului Liberal-Național*⁶⁵. Ulterior, în octombrie 1881, Gusti redevenea pentru a patra oară primar al urbei și, în colaborare cu *Clubul comercianților*, susținea prin metode administrative colonizarea oltenilor.

Ideologia inițială a ființării acestui club nu era deosebită de discursul politic liberal, însă ea se axa pe aspectele economice ale prezenței evreiești. În perioada premergătoare colonizării oltenilor, comerciantul G. D. Șerban (care semna drept șef al *Clubului comercianților*) avusese o serie de poziții publice în sensul de „a face mai prosper comerțul național” și „clasa de mijloc”, susținând intervenția Primăriei în Hala comercială a orașului. Acolo, potrivit lui G. D. Șerban, comerciantul stabil era ucis de comerțul ambulant evreiesc, care vindea mărfuri procurate „de pe la faliți prin îndosiere, pe lângă că vânzătorii lor nu se jenează a întrebuița toate mijloacele de înșelăciune, pe lângă că sunt de calitate cea mai proastă, apoi poziția acestor vânzători ca ambulanți e cu totul priincioasă, atât în ceea ce privește plata dărilor, ca patente, zecimi, taxe proporționale și chirie, cât și prin imposibilitate de a fi urmăriți sau dați judecăței”⁶⁶. Clubul adresa o petiție Camerei Deputaților pentru înființarea Tribunalului Comercial la Iași, după exemplul celor din București și Craiova, ai cărui membri să fie recrutați dintre comercianți⁶⁷, îndemnând aleșii să sprijine și să protejeze comerțul român față de concurența făcută de „străini”⁶⁸. „Românul” definea activitatea *Clubului comercianților* din Iași drept „o luptă energică pe tărâmul economic pentru înfrângerea elementelor străine care tind a înăbuși a doua capitală a țării”⁶⁹.

Printre liberalii deveniți apropiați ai clubului se află și pictorul *Junimii*, Petru Verussi, un personaj ce joacă un rol foarte important în susținerea acțiunii de aducere a oltenilor în Iași, asigurându-le găzduirea în casele sale din Tătărași. Menționarea pictorului Petru Verussi nu era un accident. Cadrul socio-economic își pusese amprenta inclusiv asupra societății *Junimea*. Aflată în perioada ei de maximă influență asupra mediului ieșean, membrii au dezbătut, în cadru informal, inclusiv problemele social-economice. Inițial, a existat o etapă de îmbrățișare a ideilor tolerante și „de cosmopolitism”. Ritul scoțian de care depindea loja „Steaua României”, din care făceau parte inițiatorii *Junimii*, era dirijat de președintele Alianței Israelite Universale, Adolphe Crémieux⁷⁰. Circularele împotriva vagabonzilor străini date de guvernul lui I. C. Brătianu, la 24 aprilie/ 5 mai 1867, găseau câțiva membri ai „Stelei României” – Vasile Pogor, Nicolae Mavrocordat, Constantin Sturdza, Petre Palladi, Constantin Sutzu, P. P. Carp, Lascăr Ciure⁷¹ – printre cei 600 de semnatari ai petiției privind apărarea drepturilor

⁶⁵ Ales cu 262 de voturi din 436 votanți. Vezi „Liberalul”, 30 iulie 1881, p. 1.

⁶⁶ G. D. Șerban, *Cronica locală*, în „Liberalul”, 26 ianuarie 1881, p. 3.

⁶⁷ N.N. (comerciant român), *Cronica locală*, în „Liberalul”, 31 decembrie 1880, p. 2–3.

⁶⁸ *Iași*, 20 decembrie 1880, în „Liberalul”, 22 decembrie 1880, p. 1.

⁶⁹ „Românul”, 23, 24 august 1882, p. 1.

⁷⁰ Mihai Dim. Sturdza, *Junimea societate secretă*, în „Ethos”, Paris, nr. 1, 1973, p. 97.

⁷¹ *Ibidem*, p. 95.

populației israelite din Moldova. Pe la 1868, Titu Maiorescu, P. P. Carp și Vasile Pogor se făceau încă apărătorii umanitarismului și toleranței. Ulterior, realitatea economică a reconfigurat convingerile boierimii ieșene. Familiile boierești, confruntate cu perspectiva ruinei, din cauza proastei administrări a moșiilor, a crizei economice și a traiului în lux, se îndatoraseră cămătarilor și bancherilor evrei⁷². În urma unor execuții de datorii, dar și falimentul bancherului evreu Leiba Cahana în 1870, fugit cu banii dați în grija sa, se producea ruptura între gruparea junimistă și Alianța Israelită⁷³. În marea majoritate, junimiștii deveniseră antisemiți structural, unii dintre ei într-o formă radicală și deschisă – filosoful Vasile Conta –, alții aderând la o ideologie antisemită, dar menținând aparențele unui echilibru, sub forma unei bune colaborări personale cu evrei, în timp ce, în diferite contexte, se arată preocupați de „năvala” evreilor și influența „nefastă” exercitată asupra societății. Unica voce rămasă consecventă, P. P. Carp, îi aprecia deschis pentru inițiativă, seriozitate, muncă și calități pe care ar fi dorit să le vadă și la etnicii români, ceea ce nu-l împiedica, la guvernare, să-i constrângă prin măsuri economice, cum era propunerea din Programul Era Nouă, de a nu permite evreilor să pătrundă în școlile de meserii decât în număr egal cu creștinii⁷⁴.

Între junimiști apar discuții aprinse în chestiunea prezenței economice evreiești. În casa lui Titu Maiorescu din Iași, în 28 aprilie 1872, fiind de față Iacob și Leon Negruzzi, rezervatul Titu Maiorescu, Nicolae Mândrea, Samson Bodnărescu, Al. Lambrior, Gh. Panu, Victor Castano, P. Verussi, Vasile Tassu, Vasile Pogor, A. D. Xenopol, „se naște o discuțiune asupra evreilor, asupra industriei noastre și mijlocul de a le face concurență. Se ivește ideea unei societăți care să aibă de principiu a cumpăra numai de la creștini obiectele ce se află la ei, pentru a porni astfel renașterea industriei naționale. Asupra acesteia se decide a se reveni”⁷⁵. După Congresul de la Berlin, conflictul dintre *Junimea* și bancherii evrei devenise de notorietate publică, iar anul 1882 aducea o radicalizare a junimiștilor împotriva cămătarilor evrei, care aduseseră la sapă de lemn risipitoarea boierime moldovenească⁷⁶. În paralel cu trecerea de la cosmopolitism și toleranță la antisemitism, *Junimea* se convertea, în doctrina ei economică, de la liber-schimbism la protecționism. Liber-schimbismul, adjudecat în planul politicii interne de liberalii crescuți în mediile culturale franceze, devenise impropriu unor intelectuali cu studii în Germania, precum majoritatea celor din *Junimea*. Doctrina economică protecționistă în mare vogă în Germania mijlocului de secol XIX, în urma lucrării lui Friedrich List, *Das nationale System der politischen Oekonomie* (1841), sau a americanului Henry C. Carey, *The Harmony of Interest: Agricultural, Manufacturing, and Commercial* (1851), era preluată de A. D. Xenopol și Mihai Eminescu și introdusă în cercurile *Junimii*⁷⁷.

⁷² *Ibidem*, p. 98.

⁷³ *Ibidem*, p. 101.

⁷⁴ *De sunt Evreii mijlocitori?*, în „Fraternitatea”, 9 iulie 1882, p. 202. În discursul său din Cameră din 29 iunie 1875 rostia fraza: „În concurența muncii stă soluțiunea chestiei israelite” (vezi Constantin Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. 1, București, Editura „Universul”, 1936, p. 177). Cu prilejul modificării art. 7 din constituție la 1879, a fost singurul care lua apărarea evreilor. În discursul din 28 februarie 1879: „În concurența evreilor eu nu văd decât un stimulent de a desvolta pe câmpul economic o muncă mai intensivă decât cea de astăzi. Convingerea mea este că, dacă am da toți evreii afară, noi în loc de a propăși economiceste, ne-am întoarce la legea noastră tradițională și am reveni la starea de acum 50 de ani” (*ibidem*, p. 224).

⁷⁵ George Călinescu, *Ion Creangă (Viața și opera)*, București, Editura Eminescu, 1966, p. 155.

⁷⁶ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 101.

⁷⁷ Zigu Ornea, *Junimea și junimismul*, vol. I, București, Editura Minerva, 1988, p. 239–242.

Liga Română „Viața”

Un junimist celebru, Vasile Conta, iniția o societate secretă antisemită denumită *Liga Română „Viața”*, la 5 octombrie 1875, având ca principiu „ajutorarea și înmulțirea comerțului și industriei românești”⁷⁸. În expunerea de motive, filosoful Conta afirma că „subsemnații, cetățeni din urbea Iași, cugetând asupra pericolului ce amenință existența și viitorul României prin înmulțirea evreilor, care au cuprins comerțul, industria și o mare parte din agricultura țării”, întocmeau un Pact al Ligii, cu operațiuni ce trebuiau desfășurate în cel mai mare secret. La art. II, se menționa că „Scopul Ligei Române este a nu face politică sub nici un cuvânt, numai a combate prin toate mijloacele morale comerțul și industria jidovească, pentru a seca izvoarele și îmbogățirea lor în dauna Românilor, și a ajuta și înmulți comerțul și industria românească”. În art. III, se detaliau mijloacele de combatere: „1) a face să-și procure fiecare cele trebuitoare numai de la România, sau în lipsă, de la streini de rit creștin; 2) a forma comercianți și industriași români, care să fie în stare a îndestula toate trebuințele vieții; 3) a împiedica din toate puterile prin propagandă și recomandațiuni ca nimeni să nu-și procure niciun articol din comerțul sau industria jidovească, dacă acele s-ar putea procura de la români”⁷⁹.

În scurt timp de la înființare, Comitetul Ligii a trecut la recrutarea unor „membri propagatori”, cu misiunea de „a îndemna și a stăruie pe lângă amici și cunoscuți” pentru „a se realiza scopul prin mijloacele determinate”. Obiectivul era boicotarea produselor evreiești și încurajarea formării de comercianți și industriași români. Planul urma să se desfășoare într-un secret desăvârșit. Cât de răspândită a fost această societate secretă? O circulară găsită de Octav Minar printre actele lui Vasile Conta, datată 20 noiembrie 1875, purta numărul 214 și era adresată institutorului Constantin Grigorescu, colaboratorul lui Ion Creangă la *Abecedarul copiilor*⁸⁰. Un document descoperit de Gheorghe Platon, datat în 23 noiembrie 1875, emis de Comitetul Ligii Române „Viața”, adresat avocatului Telemac Ciupercescu, viitor membru al Partidului Liberalilor Moderați apărut în Iași (1878), era numerotat cu 303⁸¹. Avem așadar în față o desfășurare logistică de proporții, cu sute de persoane implicate, ale cărei efecte le vom întrezări în timp.

Din societate făceau parte cetățeni din toate stările și clasele sociale. Nu este exclus să-i regăsim pe alți membri ai *Junimii*, care au preferat să nu se expună public, însă nu avem, deocamdată, probe în acest sens. „Nu știm dacă existența Ligii și acțiunea promovată de ea a avut ecou în epocă”, afirma Gheorghe Platon. Totuși, un oarecare ecou a avut în mod cert. Ideologia societății secrete o reîntâlnim în luările de poziții și acțiunile oficialităților locale în 1882, când se punea în practică planul schițat încă de la 1875. Apariția poeziei *Olteni la Iași*, în 1882, a fost pusă pe seama unei societăți secrete antisemite din care făcea parte și Ion Creangă. Cu o foarte mare probabilitate, asociația lui Vasile Conta supraviețuia timpului, fiind reactivată în preajma anului 1882. Nu doar fiindcă unul dintre cei „racolați” de societate era institutorul Constantin Grigorescu, colaboratorul lui Ion Creangă, dar și pentru că poezia scriitorului originar din Humulești corespundea întrutotul obiectivelor și modalității de acțiune trasate de Conta.

Pe lângă personalități ieșene, bănuim concursul unor personalități din întreaga țară. Unul dintre ei era Dimitrie C. Butculescu, antisemit, filantrop, om politic și mare

⁷⁸ Vezi *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, București, Editura Academiei, 1964, p. 266.

⁷⁹ *Filosoful Conta. Opere complete*, cu studiu biografic și note explicative alcătuite după scrisori, acte și manuscrise inedite de Octav Minar, ediția a II-a, București, Editura Librăriei Școalelor C. Sfetea, p. 835.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 833–834.

⁸¹ Gh. Platon, *O „societate” secretă antisemită la Iași, în 1875*, în *SAHIR*, IV, 1999, p. 94.

militant pentru dezvoltarea meseriilor, președinte a zeci de asociații și organizații economice din România. Butculescu avea să se asocieze la colonizare. Într-o scrisoare din 1884, îi scria medicului Nicolae Kalinderu: „Aflu că și D-tră, împins de aceleași sentimente care mă animă și pe mine, lucrați la altoirea Iașului cu Olteni. Vă rog să dați lui Ghimbu Bolintineanu Olteanul ce veți crede de cuviință, pentru a putea pleca la Iași, unde Comitetul Oltenilor îl așteaptă”⁸². În autobiografia sa, Butculescu prezintă trimiterea precupeților olteni la Iași pe „propriile speze spre a regenera comerțul ambulant acaparat de jidani”⁸³.

Pe lângă societatea secretă în care erau implicați membrii *Junimii*, apar și abordări teoretice, demersuri intelectuale de popularizare a proiectelor de colonizare cu scop economic la Iași. Istoricul A. D. Xenopol, într-un ciclu de *Studii economice*, apărut în decursul anului 1878, în paginile ziarului „Steaua României”, aparținând Partidului Liberal Moderat din Iași, observa inapetența românilor pentru comerțul mic și, în plus, consemna mentalitatea larg răspândită că ar fi „o îndeletnicire compromițătoare demnității”. Singura regiune unde comerțul rămăsese în mâinile românilor, fără a fi privită rău, era Oltenia, spre deosebire de Moldova, regiune copleșită cu totul de evrei. „Trebuie să facem ca partea aceea de țară în care comerțul este încă prețuit și practicat să influențeze asupra celei în care el este lăsat în părăsire. Trebuie ca Oltenia să regenereze pe Români în această privire.” De ce olteanul? Fiindcă ar fi „un om ce pare născut pentru toate manoperile pe care comerțul le întrebuițează spre a putea prospera, el este foarte econom. Mai econom decât evreul, este muncitor în gradul extrem și are un spirit practic de mlădiere deosebită. Aceste însușiri ale caracterului său au îndepărtat până acum pe evrei de părțile de dincolo de Olt și probabil îl vor înlătura totdeauna. Pentru a învia comerțul mic, mai ales în părțile de dincoace de Milcov unde este cu desăvârșire mort pentru Români, trebuie aduși Olteni, pe care să-i opunem Evreilor și care, sprijiniți fiind și de societate, vor ajunge în curând să ia în mâinile lor comerțul, aducând iarăși în onoare această ramură de ocupațiunea și deschizând-o românilor ca un bogat mijloc de înavățire”⁸⁴. Viziunea lui Xenopol era idilică și bazată pe cifre nu foarte bine verificate. După București, Brăila și Ploiești, Craiova avea comunitatea cea mai mare din România de dincolo de Milcov, număra 400 de familii (220 de așchenazi și 150 de sefarzi), potrivit propriilor statistici ale comunității⁸⁵. Scoaterea din mâinile evreilor a bogatei îndeletniciri a comerțului trebuia, în viziunea lui Xenopol, sprijinită de măsuri complementare protecționiste și discriminatorii: legi „care să oprească vinderea băuturilor spirtoase în comune, arendarea accisurilor și alte venituri comunale numai alegătorilor din comună, ceea ce este desigur permis, cu alte cuvinte a se considera și aceste drepturi ca niște drepturi politice”⁸⁶.

Aducerea oltenilor în Iași pentru a face concurență evreilor era o idee răspândită printre intelectualii *Junimii*. Era un proiect gândit în etape, de la o scară redusă, comerțul cu fructe, cu precupeția, cu chibriturile și mărunțișurile, pentru a-i convinge pe români că se poate câștiga zilnic vânzând mere și pere (nu doar „mânjind” hârtie prin cancelarii), apoi la comerțul mare. „Căci înțelegem prea bine: de un bancher evreu sau

⁸² Note și comunicări, în „Arhivele Olteniei”, nr. 37–38, mai–august 1928, p. 353.

⁸³ F. Gheorghiu, *Biografia d-lui Dimitrie C. Butculescu (prescurtare). Actele și faptele sale patriotice. 1866–1904*, București, Tipografia G. A. Lazareanu, 1906, p. 13.

⁸⁴ A. D. Xenopol, *Studii economice*, Iași, Tipografia „Steaua României”, 1879, p. 142–143.

⁸⁵ *Relațiuni asupra comunităților din țară (VI). Comunitatea din Craiova*, în „Fraternitatea”, 13 august 1882, p. 245.

⁸⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 144.

de magazie mare străină este cu neputință de a scăpa deocamdată; de nenumărații pitici însă care sug mai rău poporul de cum l-ar suga lipitorile putem scăpa mai ușor înlocuindu-i cu români.”⁸⁷ Argumentația lui Xenopol se baza pe precedentul din București, unde breslele de precupeți olteni reușiseră să se impună, controlând micul comerț cu amănuntul prin organizații puternice. De altfel, cei care urmau să ajungă în Iași erau aduși din București și nu din părțile Olteniei.

*

*   *

Sosirea oltenilor în Iași era un eveniment fără preaviz. În 9/21 aprilie 1882, ziarul „Curierul” (Th. Balassan) anunța sec: „cu trenul de miercuri (7 aprilie) au sosit în orașul nostru 35 de olteni, dintre care doi au venit chiar cu familiile lor. Conducătorul lor se numește Marin Călin. Ni se spune că acești olteni au venit din București în urma îndemnului ce li s-a făcut de acolo și a invitațiunei ce li s-a făcut de aici. Aflăm că în curând vor mai sosi vreo o sută de familii. Scopul venirii acestor olteni este de a lua din mâna străinilor comerțul cel mic. Ei au fost primiți la Clubul comercial până își vor găsi locuințe”. Acela a și fost momentul lansării poeziei lui Ion Creangă, distribuită prin târg, ca „act de propagandă și recomandățiuni”, așa cum se preciza în Pactul *Ligii „Viața”*. Știrea din „Curierul” a fost preluată *ad litteram* de o serie de ziare din București („Telegraful”⁸⁸, „România liberă”⁸⁹), fără a fi adăugate noi detalii. Abia ulterior aflăm despre implicarea pictorului *Junimii*, Petru Verussi, și de găzduirea acordată în Tătărași⁹⁰, precum și de susținerea fățișă a autorităților locale ori cea oferită de *Clubul comercianților și meseriașilor din Iași*, cât și de justiție. Era ceea ce ulterior presa evreiască va numi „sistema”: „Pentru a lovi în evrei, autoritățile merg în Iași mâna în mâna cu particularii. Clubul Comercial propune, președintele tribunalului comercial dispune, și Camera de Comerț execută”⁹¹.

Abia după două zile de tăcere a autorităților, „Curierul” publica un articol antisemit virulent, nesemnlat, *Comerțul român în mâinile românilor*, dezvoltând subiectul „emancipării românilor de dincoace de Milcov de sub jugul economic al străinilor prin aducerea coloniilor de Olteni în orașelor Moldovei”⁹². Moldova, zugrăvită în articol drept „a doua Palestină”, trebuia susținută să se smulgă de sub controlul evreiesc, cu ajutorul flăcăilor olteni aduși din București. Ei urmau să cutureie străzile cu „cobilița pe umeri, vânzând deocamdată alămâi, portocale, smochine și verdețuri. În curând ei vor începe a vinde toate articolele necesare vieții ca carne, pâne, gaz etc.”. Capitalul necesar cumpărării mărfii la început fusese strâns prin subscripție de *Clubul comercianților*, care-i luase pe olteni sub protecția lor. Îndemnul „Curierului” către cititori era de a-i determina să cumpere numai articolele vândute de olteni. Orașele și târgurile din Moldova erau chemate să imite exemplul Iașului, să se organizeze în societăți⁹³. În acel stadiu, planul expus în presă nu dovedea decât un grad neverosimil de utopie. Colonizarea oltenilor era o proiecție eminamente ideologică, fără a fi fundamentată pe un minim calcul ori rațiune economică. Altfel, este greu de explicat de ce comercianții creștini ieșeni, puși oricum în dificultate de rivalitatea evreiască, ar fi

⁸⁷ *Ibidem*, p. 143.

⁸⁸ „Telegraful”, 14 aprilie 1882, p. 3.

⁸⁹ *Oltenii la Iași*, în „România liberă”, 17 aprilie 1882, p. 3.

⁹⁰ „Curierul” (Th. Balassan), 14/26 aprilie 1882, p. 3.

⁹¹ *Falimentele și clubul comercial din Iași*, în „Fraternitatea”, 1 octombrie 1881, p. 1.

⁹² *Comerțul român în mâinile românilor*, în „Curierul” (Th. Balassan), 14/26 aprilie 1882, p. 1.

⁹³ *Ibidem*.

adus pe piața Iașului o concurență suplimentară, pe deasupra beneficiară de facilități fiscale.

Vestea sosirii oltenilor genera în regiunea Moldovei o impresie entuziastă. Un articol al ziarului „Poșta” din Galați era redat în „Curierul”. În text se pleda pentru transplantarea peste Milcov a „vigurosului, harnicului și agerului element oltean” și organizarea unei mișcări generale în acest sens, coordonată de societăți puternice, care să „favorizeze împrăștierea Oltenilor prin orașele Moldovei”. Comitetele centrale ale organizațiilor era de dorit să obțină o susținere guvernamentală, astfel încât să pună în mișcare „măcar 10.000 de olteni” pentru emanciparea economică. Pe lângă îndemnul la boicotul comerțului evreiesc, românii erau îndemnați să reziste tentației „războiului prețurilor” declanșat de negustorii israeliți: „Negreșit că, pe lângă toate măsurile ce se vor lua, mijlocul cel mai eficace de a încuraja comerțianții români atârna în cea mai mare parte de consumatorii români. Aceștia sunt datori, în numele celor mai sacre interese economice – naționale, să nu mai cumpere decât de la români, chiar dacă momentan evreii vor ieftini, cum este aproape sigur, articolele comerțului lor numai pentru a ruina pe cei dintâi”⁹⁴. Solidaritatea românilor și boicotul produselor evreiești nu vor reuși, precum vom vedea, să reziste forțelor pieței libere. Oltenii, beneficiari ai unei poziții de monopol, ajutați de facilități fiscale, vor crește la rândul lor prețurile produselor peste cele practicate în mod curent de evrei; loveau astfel în însăși ideea de comerț nespeculativ, patriotic, în beneficiul românilor care stătea la baza proiectului colonizării.

Prezența oltenilor în Iași devenise de notorietate națională și un caz de inspirație artistică sau de propagandă antisemită pe scenele de teatru. La teatrul „Dacia” din Capitală s-a jucat o piesă originală *Oltenii în Iași*, compusă de „junele Georgescu”. Piesa, fără o valoare literară, dar având meritul actualității⁹⁵, cu succes la public, prezenta scene burlești petrecute zilnic între creștini și evrei, mai cu seamă „lipsa ce suferă cel dintâiu sâmbăta și în zilele de sărbători ovreiesci, când toate magazinele sunt închise”. În scenă jucau și vreo 30 de olteni adevărați, de stradă⁹⁶. Coregrafia insista pe supărarea evreilor față de concurența apărută și spaima acestora la vederea cuțitelor oltenești⁹⁷.

Celor 35 de olteni sosiți li se adaugă, după două săptămâni, încă trei, alți 30 fiind programați să ajungă⁹⁸. Printre ei, spune „Liberalul” de Iași, preluat de „Resboiul”, se află și un șef, precupețul din București Riță Botea⁹⁹. Ei nu vor sosi grupați. La jumătatea lunii mai ajungeau încă zece¹⁰⁰, apoi, în luna iunie, sosea la Iași „șeful suprem al Oltenilor din București”, Buna Bada, împreună cu familia, pentru a se încredința de buna conduită a oltenilor în capitala Moldovei¹⁰¹. Prin luna august, „Românul” transmitea vestea unui nou transport de olteni, la insistențele pictorului Petru Verussi, numărul total trecând de o sută. Unii dintre ei își deschiseseră prăvălii, între care și o cârciumă¹⁰². *Clubul comercianților și meseriașilor din Iași* – anunța același ziar – era hotărât să aducă cârciumari și băcani din București și „mai la urmă și neguțatori sau meseriași mai perfecționați de prin comunele române din Macedonia”¹⁰³.

⁹⁴ *Comerțul român în mâinile românilor* (II), în „Curierul” (Th. Balassan), 21 aprilie/3 mai 1882, p. 1.

⁹⁵ „Românul”, 21 septembrie 1882, p. 2.

⁹⁶ *Oltenii la Iași*, în „Resboiul”, 21 septembrie 1882, p. 3.

⁹⁷ *Teatrul Dacia. Oltenii în Iași*, în „Binele public”, 21 septembrie 1882, p. 3.

⁹⁸ *Oltenii*, în „Curierul” (Th. Balassan), 25 aprilie/7 mai 1882, p. 2.

⁹⁹ *Oltenii la Iași*, în „Resboiul”, 4 mai 1882, p. 2.

¹⁰⁰ *Olteni*, în „Curierul” (Th. Balassan), 23 mai/4 iunie 1882, p. 2.

¹⁰¹ *Oltenii*, în „Curierul” (Th. Balassan), 11/23 iunie 1882, p. 3.

¹⁰² „Românul”, 14 august 1882, p. 2.

¹⁰³ „Românul”, 24–25 august 1882, p. 1.

În prima zi de activitate, urmare a apariției intempestive pe străzile Iașului și în vadurile comerciale, oltenii erau goniți din Piața Sf. Spiridon de comisarul pieței¹⁰⁴. Se vede faptul că acesta nu fusese înștiințat și nu primise vreun act prin care oltenii ar fi putut vinde în piață, fără achitarea prealabilă a taxelor de tarabă. A doua zi, considerat vinovat pentru exces de zel, șeful pieței era demis de Primărie¹⁰⁵. Consiliul Comunal condus de Dimitrie Gusti acorda, ulterior, o serie de scutiri de taxe. A existat în fondul arhivistic legat de Primăria Iași și un dosar al comercianților olteni care beneficiaseră de scutiri de taxe, însă acesta „s-a pierdut”. Doar prin consultarea lor am fi putut lămuri cuantumul sprijinului acordat de Primărie și cât a contat el în confruntarea cu precepuții evrei, evaluând precis viabilitatea economică a regimului protecționist.

Apariția oltenilor schimba peisajul comercial ieșean, scria „Liberalul”: „Sub hărnicia lor, aspectul Halei a început să se schimbe în bine, astăzi se vede un șir de frumoase tarabe, acoperite cu fructele cele mai alese și gustoase”¹⁰⁶. În prima lună, presa lăuda constant prezența oltenilor pe străzi și reînnoia îndemnul la boicotul produselor comercianților evrei. Oltenii erau descriși ca „oameni de ispravă”, „harnici”, „curați”, „inteligenți”, element proaspăt românesc în peisajul local. Ei devin un contraexemplu pentru delăsarea ieșenilor, un îndemn la emulație socială: „De dimineață, de la 3 ore, încep a circula pe strade cu diferite obiecte alimentare și până-n sară sunt neobosiți, cuturend tot orașul. Credem că activitatea oltenilor va stimula și va aduce pe adevărata cale a muncii oneste pe mulți care, având câte o casă de copii, le place mai mult a trăi în lenevire sau a întinde mâna la trecători”¹⁰⁷. Care erau atuurile comerciale ale oltenilor față de oferta evreiască? Peștele proaspăt adus în fiecare seară cu trenul de la Galați, păsări, portocale și lămâi de la Odesa și „cireșe nultuane” aduse din Constantinopol, fructe foarte timpurii pentru sezonul agricol local¹⁰⁸.

Un semn de întrebare se referă la natura temporară sau permanentă a acestei colonizări. De la bun început, proiectul nu a fost legat de sezonul agricol, cel mai potrivit argument fiind cel economic, ci unul de natură socială. Apar informații că unul dintre olteni, Costică Florescu, pentru a da o dovadă că este dispus să se stabilească în Iași, „fură” fiica unui lipovean din Păcurari, Teodora Ivanova, spre a-și întemeia o familie¹⁰⁹.

Interacțiunile dintre evrei și olteni

Curcile evreiești i-au privit de la bun început pe comercianții olteni ca pe niște „cetățeni privilegiați”¹¹⁰, scutiți de patentă comercială de către autoritățile locale și cărora guvernul le acordase dreptul de a călători gratis cu trenul. Curiozitatea evreilor în fața concurenței apărute pe străzi era mare: „Un evreu văzând că fiecare oltean avea la brâu un cuțit, cum obișnuiau să poarte oltenii, întreba un ieșean cu o curiozitate sfioasă: «Bine, concurință, concurință, dar cuțitul ce caută?»”¹¹¹. Despre „concurința cu cuțitul” s-a exprimat și B. P. Hasdeu la Congresul economic din octombrie 1882 de la Iași. „Se zicea altă dată că românul nu poate fi soldat – afirma Hasdeu în discursul său. Acum se

¹⁰⁴ *Oltenii*, în „Curierul” (Th. Balassan), 14/26 aprilie 1882, p. 3.

¹⁰⁵ *Oltenii*, în „Curierul” (Th. Balassan), 23 aprilie/5 mai 1882, p. 2.

¹⁰⁶ *Oltenii*, în „Liberalul”, 23 iunie 1882, p. 2.

¹⁰⁷ *Oltenii*, „Curierul” (Th. Balassan), 14/26 mai 1882, p. 3.

¹⁰⁸ *Oltenii în Iași*, în „România liberă”, 19 mai 1882, p. 3.

¹⁰⁹ Tentativa avea un sfârșit tragic. După trei luni de zile, părinții și-au recuperat fata cu forța, iar aceasta decedază în condiții suspecte (*Un romanț*, în „România liberă”, 4 decembrie 1882, p. 3).

¹¹⁰ Oswald Schatz, *Simptomele antisemitismului în Moldova*, în „Fraternitatea”, 16 aprilie 1882, p. 118.

¹¹¹ *Ovreeii și oltenii*, în „Resboiul”, 29 mai 1882, p. 3.

pretinde că el nu poate fi meseriaș sau neguțător. Apoi de!, o Griviță am luat-o de la păgâni; vom mai lua de la păgâni și pe cealaltă Griviță. Să vă spun o anecdotă. *Se non e vera, e ben trovata*¹¹². Niște precupeți evrei, plângându-se de băeții olteni veniți aci să le facă concurență, ziceau cu supărare «chinchirență, chinchirență, dar ce caută cuțitul la brâu! Ce caută? Să trăiască Oltul». O națiune e vie numai atunci când știe a învăța deopotrivă bine cumpăna și cuțitul. Virtutea ostășească trebuie să meargă braț la braț cu spiritul industrial¹¹³.

Din relatările păstrate, avem informații despre o relație pe alocuri violentă, pe un fond de intimidare și hărțuire, ceea ce-i portretizează pe olteni într-o adevărată „trupă de șoc”. Știri din Iași anunță că între olteni și evrei s-ar fi ivit niște conflicte, care s-au terminat prin bătăi¹¹⁴, dar pe care nu le-am putut identifica ca atare în rapoartele poliției sau jandarmeriei. Interacțiunea dintre cele două grupări nu avea loc doar pe străzile orașului, la vedere, ci și în satele dimprejur, de unde se procurau produsele, și unde se evreii erau intimidați prin „trânteli”¹¹⁵. Într-un reportaj din „România liberă” sunt menționate direct metodele oltenilor, instigându-se la intimidare fizică. Unul dintre olteni face apel la trimiterea de ajutoare de la București, dar nu copii, ci „din cei care sunt în stare să puie unul pe fugă câte-o sută de jidani”. „Cum se vede – comenta reporterul «României libere» – , forța fizică încă își are rolul ei întâmplător în această luptă economică; noi avem Olteni în capitală și știm cum se poartă. Dar peste Milcov Jidanii sunt aceia care aduc lucrul, foarte adesea, cum se zice «la cuțit». Ei bine, atunci «cuțitul» trebuie să-și facă datoria, fără îndoială nu cuțitul de brâu, căci românul din fire nu e sângeros, ci cum am spus mai sus, *trântelile*. Obrăsnicia Jidovului trebuie pedepsită la moment și în mod material¹¹⁶”.

Informații despre șicanele și violențele oltenilor, recunoscute și de presa antisemită, vin cu preponderență din presa evreiască. „Oltenii au maltratată un crâșmar și pe un negustor de tutun, nevoind să plătească”, iar poliția s-a ferit să intervină, relatează „Fraternitatea”¹¹⁷ încă din primele zile ale sosirii. „În toate zilele se petrec scandaluri pe la piețe; se șicanează și patrioții aduc stricăciuni la bieții oameni ce stau sub arșița soarelui spre a-și scoate o bucată de pâine neagră”¹¹⁸, scria același ziar câteva săptămâni mai târziu. În opinia corespondentului „Fraternității”, flăcăii din Oltenia își „desfășurau vitejiile în contra câtorva apăsăți jidănași”. Un caz, produs la 10 octombrie 1882, indică o poliție complice și aparent nepăsătoare, asistând la însușirea prin forță a unui cojoc de la o comerciant evreu de către un oltean, la jumătate din suma cerută. Cu evreul pe urmele lui, olteanul se refugia la *Clubul comercianților*. „Evreul luând fugă după el, își luă cutezanța de a intra în club și a-și cere dreptul său. Mântuitorii noștri l-au dat afară începând a-l ocări cu expresiuni oltenești (...) deodată vedeai o droaie de olteni eșii din «cuiul negustoresc» și scoțând cuțitele spre a înjunghia vreun jidănaș. Evreii se depărtară, dar ei alergară după dânșii. Prăvăliile Evreilor au fost imediat închise, căci spectacolul avea aspectul unei revolte. Cojocul a rămas bun luat (mortul din biserică nu se mai întoarce)”¹¹⁹.

¹¹² *Se non è vero, è ben trovato* (Chiar dacă nu este adevărat, este o bună „găselniță”).

¹¹³ *Congresul economic de la Iași*, în „Telegraf”, 16 octombrie 1882, p. 2–3.

¹¹⁴ *Olteni și evrei*, în „Resboiul”, 14 octombrie 1882, p. 2.

¹¹⁵ *Oltenii în Iași*, „România liberă”, 19 octombrie 1882, p. 3.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ Oswald Schatz, *Simptomele antisemitismului în Moldova...*

¹¹⁸ *Din Iași*, în „Fraternitatea”, 30 aprilie 1882, p. 130.

¹¹⁹ Dnamid (pseudonim), *Scandalul Oltenilor din Iași*, în „Fraternitatea”, 29 octombrie 1882, p. 318.

Relatările din timpul Congresului economic, din octombrie 1882, îl arată pe Constantin Porumbaru, președintele asociației economice Concordia din București, într-o vizită alături de alți fruntași ai manifestării, în Hala din Iași, într-o acțiune de susținere a comercianților și producătorilor români. Porumbaru dojenea brutarii români că „dau de lucru la jidani” sau pe simpli comercianți din piață care aveau produse evreiești. „Și or unde au trecut învățați antisemiți au strigat hep! hep! la orice evreu ce i-a venit înaintea. Și oltenii văzând aceasta au prins mai mult curaj, și au început a căuta pricină cu Evreii. Unii din ei au venit în prăvălia unui Evreu și au cumpărat haine, voind să plece fără a plăti (crezând că sunt deja în Lipsa). Evreii se opun, cerând plată. Cinstiții olteni, viitori comercianți europeni, au scos cuțitele, strigând că a sosit momentul să se răzbune în jidani”¹²⁰.

Șicanele și amenințările la adresa evreilor erau încurajate și coordonate de autoritățile locale. Liderii comunității evreiești erau convingeți că „Liga antisemită din Iași” e condusă de primarul Dimitrie Gusti, Scarlat Pastia și alții ce stau în fruntea afacerilor comunei¹²¹. Mai aflăm că Primăria lua parte la ședințele *Clubului comercial* și era cea care „întărește spiritele împotriva evreilor. Oltenii sunt scutiți de bir în dauna visteriei statului, pe când evreii sunt hărțuiți”¹²². Așadar, inițiativa *Clubului comercial* era coordonată, dacă nu chiar supervizată de instituțiile locale ale statului român. Un lucru devenise limpede: fără suportul autorităților, accesul oltenilor pe piața ieșeană nu ar fi fost posibil. Nu era vorba doar de scutirea de impozite, o înlesnire pe care nici măcar negustorii din Moldova nu o aveau, ci și de măsuri de blocare a comerțului evreiesc. O dispoziție a Primăriei „oprea neguțătorii ambulante de a purta și de a vinde marfă în căruțe purtative sub pretext să deranjează circulația ieșenilor”¹²³. „Boccegiilor li se interzice prin măsură polițienească de a umbla pe stradă în București și Iași, arestând și confiscând marfa aceluia ce înfrânge această dispoziție ilegală”, afirma „Fraternitatea”¹²⁴. Oltenii aveau, prin urmare, nu doar facilități fiscale, ci și avantajul înlăturării comercianților evrei concurenți din mahalale prin măsurile luate de Primărie.

În plus, informațiile imposibil de verificat jucau un rol foarte important în campaniile antisemite. Nu doar zvonurile despre otrăvirea băuturilor de către comercianții evrei ori despre omorurile ritualice au avut audiență în opinia publică a secolului XIX, ci și proverbialele „vicleșuguri” ale comercianților israeliți. De pildă, „Binele public”, preluat de „Timpul”¹²⁵ și „Resboiul”¹²⁶, susținea că „pe străzile Iașilor începuseră să circule pe lângă «adevărații olteni și falși olteni». Evreii, văzând că moldovenii preferă de asemenea neguțătorii dintr-ai lor în portul oltenesc, au fabricat olteni din jidani. Noi credem că acest vicleșug nu le poate ajuta întru nimic, căci ovreii se poate lesne recunoaște după limbă; niciodată un ovreu nu va putea dobândi accent oltenesc”. Zvonul, acreditat de presă, îndemna indirect cumpărătorii să verifice identitatea reală a vânzătorilor, exercitând un control personal.

¹²⁰ *De-ale Congresului pseudo-economic*, în „Fraternitatea”, 5 noiembrie 1882, p. 322.

¹²¹ *Din Iași*, în „Fraternitatea”, 30 aprilie 1882, p. 130.

¹²² *Din Iași*, în „Fraternitatea”, 4 iunie 1882, p. 163.

¹²³ Oswald Schatz, *Simptomele antisemitismului în Moldova...*

¹²⁴ *Măsuri arbitrare contra boccegiilor*, în „Fraternitatea”, 23 aprilie 1882, p. 1–2.

¹²⁵ *Cronica*, în „Timpul”, în 19 octombrie 1882, p. 1–2.

¹²⁶ *Oltenii la Iași*, în „Resboiul”, 17 octombrie 1882, p. 2.

„Prea mulți olteni”

Raționalitatea economică a colonizării oltenilor era relativ rapid pusă la îndoială tocmai în presa care se dovedise o susținătoare necondiționată a comerțului oltenesc. Prima notă critică apărea în „Curierul” la numai o lună de la întâmpinarea înflăcărată a coloniștilor: „Ar fi bine însă ca cei cari s-au gândit la Olteni să se gândească și la ai noștri, căci avem și noi destui oameni activi cari însă, din cauza concurenței ce li se face și a lipsei de mijloace, nu pot face absolut nimic, neavând în același timp cunoștinți de nici o meserie”¹²⁷. Informația publicată în „Românul”, cum că spre Iași urmează să plece din București un nou grup de olteni, se traducea în „Curierul” cu titlul *Prea mulți olteni*: „acest nou transport de Olteni ni se pare ceva superfluu în Iași, deoarece dându-se precupeților localnici din Iași avantajele și încurajările ce s-au dat Oltenilor, s-ar ajunge și cu ei la acelaș rezultat. (...) Deci, noul transport de Olteni fiind ceva superfluu în orașul nostru, suntem de părere că ar fi mult mai bine să-i lase acolo unde sunt sau să-i îndrepte în altă parte, unde se simte necesitate de ei, căci avem și noi destui comercianți români, cărora li se face un foarte mare rău prin prea mulți olteni aduși la Iași cu mulțime de privilegii și scutiri. Cu ce vor plăti dările acestea mulțime de precupeți și comercianți, cărora nu li se acordă nimic? Cu ce-și vor întreține familiile acești nenorociți? De ce nu se acordă și unora și altora aceleași privilegii? Nu sunt toți români? Și, *mărturisind drept, observăm că, de când avem olteni, obiectele precupețite de ei se vând mult mai scump decât în anii trecuți. E prea mare bătaia de joc adusă Iașului*”¹²⁸. Observăm, prin urmare, o consecință a firească a protecționismului antisemit: creșterea prețurilor în piața din Iași din cauza dezechilibrării cererii și ofertei, afectarea consumatorilor creștini, tendința oltenilor de a monopoliza și a-și maximiza privilegiile.

La sfârșitul verii, atitudinea publică se schimbase radical. Sub titlul *O nedreptate*, „Curierul” se arăta revoltat de concesiile și scutirile de taxe făcute oltenilor, în detrimentul țărănilor ieșence, excluse din micul comerț orășenesc: „Oltenilor care se ocupă cu precupețitul onor primărie le face diferite concesiuni scutindu-i de diferite taxe ce-ar trebui să plătească pentru locul ocupat de ei în piață și altele. Am fost cei întâi a aplauda această măsură, dar realitatea faptelor ne face a întreba pe părinții Comunei: n-ar fi bine ca să se acorde aceleași concesiuni și sărmanelor care vin de la țară cu câteva ouă, cu doi trei pui sau o legătură de verdețuri, și cărora li se iau diferite taxe deși nu ocup decât locul cuprins de o basma? Dacă voim să arătăm patriotismul încurajând pe unii, de ce n-am încuraja și pe ceilalți, mai cu sama când ceilalți sunt niște femei, care poate rup bucățica din gura copiilor lor pentru a o aduce de vânzare la târg și a întâmpina cu prețul căpătat alte necesități, între care în prima linie sunt dările către stat”¹²⁹. Întrebările, de o îndreptățire indiscutabilă, par să surprindă schimbarea radicală a atitudinii ieșenilor, dar rămân fără vreun fel de răspuns al autorităților. Ele erau colportate la nivel național, cu titlul de „curiozități”: „Românul” preia un articol și mai violent din „Independința română” (Iași): „Oltenii sunt un pericol pentru Moldoveni! Iar înlesnirile ce se acordă precupeților de peste Olt, în detrimentul celor din Iași, tind a lua proporțiunile amenințătoare ale unei invasiuni de privilegiați, care, la un moment dat, vor fi alături cu regimul cosmopolitismului, ș-atunci străvechea capitală a Moldovei, slăbită sub corupțiunea seizilor guvernului și sleită de puteri prin sărăcia alor

¹²⁷ *Oltenii*, în „Curierul” (Th. Balassan), 14/26 mai 1882, p. 3.

¹²⁸ „Curierul” (Th. Balassan), 15/27 august 1882, p. 3.

¹²⁹ „Curierul” (Th. Balassan), 18/30 august 1882, p. 3.

săi, va vedea colegiele sale electorale inundate de frați, străini deprinderilor și tradițiunelor moldovenesci!”¹³⁰

Reacțiile din Iași în favoarea *laissez-faire*-ului pieței, împotriva protecționismului și a discriminării erau uluitoare pentru ziarele antisemite și au fost întâmpinate cu rezerve. „S-au găsit și aci însă intriganți – scria «Reforma» – care să caute a denigra scopul lăudabil ce a avut comuna Iași recurgând la această măsură; acești intrinși însă nu sunt decât jidani și câțiva afiliați ai lor strecurați la «Independința română» din Iași care strigă că Moldova e pierdută sub invaziunea Oltenilor, că simțul național moldovean va fi înăbușit de acești slabi concurenți ai jidanilor. Asemenea afirmațiuni și incriminări n-au lipsă de comentarii; ele dovedesc abundența de perfidie, lipsa de bun simț și patriotism din partea celor care le fac.”¹³¹ „România liberă” nu credea că ziarele românești ar fi capabile de un atac asupra oltenilor trimiși peste Milcov spre a întări rândurile slăbite ale negustorilor naționali „în contra copleșirii jidovești”. „Faptul ne doare foarte, căci nu este românesc. L-am putea numi de-a dreptul hidos. Nu credem ceea ce se afirmă de aceste răsuflări ovreofile – căci ce pot fi alta? – cum că autoritățile dau precupeților olteni cari nu le au alți *români*, *ce vor să se ocupe ca dâșii, cu negustoria*. Lucrul ar fi absurd.”¹³²

Congresele economice și oltenii

Colonizarea oltenilor interfera în mod semnificativ cu organizarea Congreselor economice la Iași din anii 1882 și 1884. Congresele ascundeau un puternic substrat antisemit, fapt ocultat în studiile lui I. Saizu, C. Botez sau Mihaela Carp¹³³. Cheia de lectură era următoarea: „Cetitorul va întâmpina poate des, în corespondențele ce vor urma, cuvântul străin. Are să înțeleagă sub el cuvântul Jidan. Oratorii congresului s-au înțeles, după câte am aflat, să întrebuițeze pretutindenea unde-o fi vorbă de Ovrei”¹³⁴. Dar astfel de sintagme nu puteau păcăli pe nimeni. De altfel, presa evreiască eticheta prompt întrunirea de la Iași din 1882 drept un „congres antisemit”¹³⁵. Ca fapt divers, congresul având nevoie de tipărirea unor materiale, ele s-au realizat la tipografia lui Herscu D. Goldner, dar acestuia nu i s-a permis să-și imprime firma pe materiale¹³⁶.

Congresele erau organizate de *Clubul comercianților* din Iași, alături de asociația omoloagă din București, *Societatea Concordia Română*, dar erau implicate și persoane legate de proiectul colonizării oltenilor în Iași: în prim-plan îi avem pe istoricul A. D. Xenopol, pictorul Petru Verussi și scriitorul Ion Creangă¹³⁷ etc. În cadrul primului congres, desfășurat între 10–14 octombrie 1882, s-a discutat în termeni însuflețitori despre necesitatea „cuceririi Plevnei interne”, adică a economiei și pieței, dominate de

¹³⁰ *Olteni în Iași*, în „Românul”, 25 august 1882, p. 3.

¹³¹ *Oltenii în Iași*, în „Reforma”, 30 august 1882, p. 1.

¹³² *Ce să zicem*, în „România liberă”, 3 septembrie 1882, p. 3.

¹³³ C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*; Mihaela Carp, I. Saizu, A. D. Xenopol și primul congres economic din România (Iași, 10–14 octombrie 1882), în *AIIAI*, XXVI, 1989, p. 303–314; Ioan Saizu, *Intellectualii români implicați în dezvoltarea civilizației economice*, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 23–46.

¹³⁴ *Congresul economic*, în „România liberă”, 13 octombrie 1882, p. 3.

¹³⁵ *Clubul antisemit și Oltenii*, în „Fraternitatea”, 15 octombrie 1882, p. 300.

¹³⁶ *De-ale Congresului pseudo-economic*, în „Fraternitatea”, 5 noiembrie 1882, p. 323.

¹³⁷ Discursul lui Creangă face senzație: „Ați venit să ne vedeți. Ei bine, ne vedeți: Iașii sunt jidoviți, Romanul și Bacăul jidoviți, Neamțul și Fălțiceni jidoviți. Ce mai așteptăm? Dacă nu vom scăpa țara acum, nu vom mai avea ce să lăsăm copiilor noștri. De aceea să punem umăr la umăr, să înceteze urile între noi, să ascultăm de capii noștri, ca cu toți să scăpăm moșia de lepra ovreiască”. Vezi *Congresul economic*, în „România liberă”, 15 octombrie 1882, p. 2.

evrei: „La Plevna am luptat cu pușca și cu sabia – afirma B. P. Hasdeu –, acasă trebuie să luptăm cu cântarul și compasul”¹³⁸. A. D. Xenopol afirmă că a fost adus la congres de „instinctul pericolului”: „Cuțitul ne-a ajuns la os; suntem copleșiți. Aceasta ne-a strâns astăzi aici. Ne-am deprins cu o civilizație falsă și costisitoare. Mântuirea e în introducerea industriei și comerțului. (...) Două pericole sunt așadar: unul exterior, fiindcă ne vindem țara la străini spre a ne plăti datoriile, și altul intern, că neavând o clasă de comercianți și industriași, suntem în pericol a ne pierde drepturile politice”¹³⁹.

Participanții sosiți la Iași, între care și președintele *Societății Concordia Română*, C. Porumbaru, au fost întâmpinați de oltenii din Iași¹⁴⁰. „Fraternitatea” afirmă că, din București, membrii *Concordiei* au plecat împreună cu „60 de olteni noi, aduși anume din Craiova”. La sosirea lor în București, au fost preluați de reprezentanții *Concordiei*, care le-au oferit un dejun la coborârea în gară. Mai era de observat că oltenii aveau bilete de liber parcurs, ca și ceilalți membri ai congresului economic¹⁴¹. Cei 60 de olteni participă la lucrările congresului (din 260 participanți în total)¹⁴². Raportul secțiunii comerciale a congresului, subsumat emancipării economice, era un veritabil program de luptă cu negustorii evrei, boicot și îndemn la cumpărarea produselor de la români¹⁴³.

Pe lângă comentariile în general apreciative apărute în presă la adresa ideilor organizatorilor, există însă și opinii critice. Ceea ce lipsea românilor pe țărâm economic nu erau regulamentele ori formalitățile. Pe lângă capital, lipsea „spiritul de inițiativă și cunoștințele necesare, deprinderile câștigate care fac pe un bun comerciant și industrial”, scria „Liberalul”. „Pentru deșteptarea aceluia spirit de inițiativă și răspândirea de cunoștințe necesare comerciantului și industriașului trebuie să lucreze congresul”, să se ocupe de „întemeierea și propășirea școalelor de meserii, de comerț, industrie, agricultură etc. și de dezvoltarea spiritului de asociație, de întreprindere și de activitate. Noi, o mărturisim, am dori ca toată activitatea românească să se bazeze nu pe protecții artificiale, nu pe încurajări lovitoare în interesele altora, ci pe munca, pe inteligența, pe cunoștințele Românilor. Numai așa se va înființa un comerț și o industrie care să fie imens superioară celei evreiești”¹⁴⁴. Congresul din octombrie 1882 era reluat în ianuarie 1884, la o anvergură redusă, dar cu mult mai multe reproșuri la adresa comitetului pentru ineficiență, deficit organizatoric și incapacitate de mobilizare¹⁴⁵. „Programul mișcării economice din România”, votat în ședința din 8/20 ianuarie 1884, se mărginea să ceară vag la art. 12: „legi protecționiste pentru apărarea comerțului și

¹³⁸ *Congresul economic. Corespondența specială a „Rom. Lib.”*, în „România liberă”, 15 octombrie 1882, p. 2.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ „Curierul” (Th. Balassan), 10/22 octombrie 1882, p. 3.

¹⁴¹ *Clubul antisemitic și Oltenii*, în „Fraternitatea”, 15 octombrie 1882, p. 300.

¹⁴² *De-ale Congresului pseudo-economic*, în „Fraternitatea”, 5 noiembrie 1882, p. 322.

¹⁴³ „1. Înregistrarea firmelor de comerț în scopul de a scăpa piața noastră de persoane compromise. 2. Concordatul din codul nostru comercial, dând loc la multe fraude, să se modifice așa ca creditorii fictivi să nu mai poată dispune ca de creditorii reali. 3. A se reglementa desfacerile de mărfuri ca ele să nu fie numai o speculă. 4. Desființarea colportagiului care nu face decât a păgubi comerțul serios. 5. Să îndemnăm prin toate mijloacele putincioase pe român a nu cumpăra decât de la român. 6. Să se formeze societăți între comercianții români pentru cumpărarea acisurilor, pentru cumpărarea mărfurilor de la falimente, pentru regularea exportului. 7. În școlile comerciale să nu se mai primească decât români. 8. Să se înființeze bănci de scont și emisiune: să se decidă desființarea legii maximului și înlocuirea ei cu taxe asupra firmelor: debitanții de tutunuri să nu mai fie decât români, așa cum prevede legea; debitanții străini de băuturi spirtoase să fie scoși din sate” (*Congresul economic*, în „România liberă”, 16 octombrie 1882, p. 2).

¹⁴⁴ „Liberalul”, 13 octombrie 1882, p. 1.

¹⁴⁵ *Onor. Comitet al Congresului din Iași*, în „Renașterea”, 29 octombrie 1883, p. 3.

industriei contra concurenței neonestе a străinilor rezidenți în România”, o frază convențională, devenită caducă chiar și în concepția antisemiților radicali, cum era A. C. Cuza¹⁴⁶.

*

*   *

În pofida sprijinului inițial acordat de autorități și a avantajelor obținute, doar o mică parte a oltenilor reușeau să se adapteze condițiilor concurențiale impuse de evrei și chiar să prospere. O explicație era aceea că o mare parte a produselor erau totuși procurate din satele din împrejurimile Iașului, oltenii nefiind producători. În plus, nu aveau suficient capital rulant, sprijinul inițial al *Clubului comercianților* dovedindu-se simbolic. A cântărit mult și schimbarea atitudinii față de olteni, care prin activitatea lor subțiau și mai mult câștigurile localnicilor. În timpul primului Congres economic, corespondentul „României libere” constata că simpatia ieșenilor față de olteni se diminuase considerabil: „Oltenii sunt și ei dezgustați, văzând că autoritățile lasă pe evrei să-i concureze, chiar prin sate, pe unde se duc să-și cumpere fructe, verdețuri și altele. Carnea sunt siliți să o cumpere tot de la Jidani”¹⁴⁷. Dezamăgirea reală venea odată cu trecerea toamnei, în octombrie, când sezonul agricol se încheiase, iar produsele agricole se împuținau. Încă din perioada *Congresului economic*, mai mulți dintre oltenii trimiși la Iași părăseau orașul, spre a se întoarce la „căminele lor”, din cauză că, „neavând bani și nefiind nimeni care să puie un capital la mijloc spre le înlesni comerțul, sunt în neputință d-a se pune cu concurența ovreiescă”. Congresul economic era solicitat să acorde asistență în această speță¹⁴⁸. O lună mai târziu, în 12 noiembrie 1882, trei olteni se prezentau la primăria din Focșani, afirma cotidianul local „Luptătorul”. Ei și-au exprimat dorința de a întreprinde un mic comerț ambulant, dar că erau lipsiți de mijloace, spunând că vin tocmai din Iași, unde ar fi fost „înșelați de un boier gras și roș la față”. S-a deschis o listă de subscripție, iar primăria le-a promis un sprijin simbolic de 50 de franci¹⁴⁹.

Iarna 1882–1883 a constituit o probă deosebit de dură pentru olteni. Când și când, apar informații fragmentare despre situația lor disperată. În relatări, experimentul colonizării se transformase într-un mare eșec. „Toată lumea și-aduce aminte cu ce entuziasm am adus și am primit la noi pe olteni cu scop de a ne scăpa micu comerț din mâna evreilor – scria «Tribuna liberă»; astăzi suntem în stare să anunțăm, cu mult regret, că oltenii sunt prizonieri din toate părțile și mai cu seamă din partea evreilor. Unii dintre dâșii au ajuns să aducă apa la jidani, ca să poată scăpa cu viață până în primăvară și pe urmă să ne părăsească. Apelăm la noii părinți ai comunei să-i încurajeze măcar până vor ieși din iarnă, ca să nu fie nevoiți a fi slugi la cei ce ne făcuse pe noi slugile lor. Trist lucru!”¹⁵⁰ Principalul sprijin al oltenilor, *Clubul comercianților și meseriașilor*, intrase într-o perioadă de turbulențe interne. Reproșând introducerea în club a unor membri care compromiseseră „demnitatea” asociației, G. D. Popovici își dădea demisia alături de 23 de membri în decembrie 1882¹⁵¹. Frământările se răsfrângeau

¹⁴⁶ A. C. Cuza, *Studii economice-politice (1890–1930)*, București, Editura Casei Școalelor, 1930, p. LXIX.

¹⁴⁷ X.Y.Z., *Cum se încurajează meseriașii români*, în „România liberă”, 16 octombrie 1882, p. 2.

¹⁴⁸ *Oltenii la Iași*, în „Resboiul”, 17 octombrie 1882, p. 2; *Cronica*, în „Timpul”, în 19 octombrie 1882, p. 1–2.

¹⁴⁹ *Oltenii*, în „Timpul”, 17 noiembrie 1882, p. 2.

¹⁵⁰ *Olteni în Iași*, în „Timpul”, 1 februarie 1883, p. 2.

¹⁵¹ *Inserțiuni și reclame*, în „Curierul” (Th. Balassan), 13/15 martie 1883, p. 3; „Curierul” (Th. Balassan), 27 martie/8 aprilie 1883, p. 3.

direct asupra coerenței sprijinului acordat oltenilor. „Se știe că anul trecut – nota „Curierul” în luna mai 1883 – clubul comercianților a adus de la Odesa o mare sumă de lăzi cu portocale, unul din principalele obiecte de speculă a Oltenilor în timpul primăverii, și le-a distribuit, nu gratis, noilor negustorași români veniți în Iași. Anul acesta, clubul, ocupat prea mult cu politica, a lăsat la o parte și această afacere, lăsând bieții olteni, precum și pe o mulțime de alți precupeți români, la capriciul și bunul plan al unui evreu, care singur în Iași aduce în cantități mai mari acest obiect de consumațiune.”¹⁵²

În ciuda unui prim an dezamăgitor, inițiativa colonizării oltenilor nu se oprea. O mică parte dintre oltenii plecați revenea în primăvara lui 1883 și activau pe cont propriu în anul 1884. Informațiile despre ei nu se mai regăseau în presa locală, ci aveau mai curând ecou în cea centrală. Ziarul „România” primea plângeri din partea unor olteni din Iași, despre persecuțiile poliției în negoțul menit să facă ceva concurență israeliților: ar fi fost împiedicați, bătuți de comisari și sergenți în piață; reclamațiile lor nu erau luate în seamă, iar soarta lor a ajuns mizerabilă. „Iată dar Românul persecutat în țara lui de către înșeși organele guvernului, care sprijină străini.”¹⁵³

Ofensiva autorităților asupra micului comerț evreiesc continuă. În toamna anului 1883, ministrul Agriculturii, Domeniilor, Industriei și Comerțului, I. Câmpineanu, depunea proiectul de lege prin care comerțul ambulant de orice natură era oprit cu desăvârșire în comunele urbane în toată întinderea circumscripțiilor, afară de cazurile prevăzute de lege. Argumentul era că boccegiul făcea concurență prăvăliilor, că încuraja fraudă, favorizând falimentele comercianților corecți¹⁵⁴. Promulgată în 1884, ea s-a făcut responsabilă de pauperizarea severă a unei categorii de precupeți evrei, fiind una dintre cauzele care au determinat creșterea importantă a procesului imigraționist în SUA.

Concluzii

Experimentul colonizării întreprinzătorilor olteni la Iași s-a realizat prin denunțarea principiilor *laissez-faire*-ului economic și implementarea agresivă a planurilor protecționiste, dublate de măsuri administrative și legi restrictive. Discriminarea economică a comunității evreiești în perioada de după Războiul de Independență a avut un suport solid în burghezia și boierimea ieșeană, fiind coordonată de organizațiile profesionale și instituțiile statului centrale sau locale. Planul concurării și boicotării puternicului comerț evreiesc a pornit de la premise emoționale și teoretice specifice naționalismului de secol XIX; era marcat de stereotipuri idealiste despre talentul negustoresc nativ ale oltenilor, opinia fiind validată intelectual și în cercurile *Junimii*.

Lupta pentru recucerirea economiei din mâinile evreilor, percepută simbolic ca o „Plevnă internă”, a fost purtată fără înțelegerea funcționării pieței libere și cu prea multă încredere în efectele măsurilor birocratice. Economia nu este un spațiu al „imaginației” precum politica, al dezideratelor și formulării principiilor, ci un domeniu al practicii, un barometru fidel al utilității relațiilor de schimb, al priceperii și organizării muncii. Cuplul protecționism-antisemitism, propus de naționalismul xenofob, a eșuat ca micro-experiment economic, după ce s-a dovedit nu doar inefficient în concurența evreilor, ci a pus probleme consumatorilor români. Datele sunt clare: colonizarea oltenilor nu avea cum să devină un succes. Mărturiile contemporanilor nu acreditau o schimbare a

¹⁵² Clubul comercianților, în „Curierul” (Th. Balassan), 4/16 mai 1883, p. 3.

¹⁵³ „Resboiul”, 21 august 1884, p. 2.

¹⁵⁴ *Călăi pe cale economică*, în „Fraternitatea”, 2 decembrie 1883, p. 354.

componentei etnice în rândul comercianților din Iași, iar modelul nu era extins în celelalte orașe din Moldova, aflate într-o situație similară. Prezența evreilor în activitatea economică și mai ales în comerț nu scădea nicidecum și, până la sfârșitul secolului, preponderența capitalului evreiesc se consolida. Oltenii au ajuns să-i concureze, în cel mai bun caz, pe comercianții români. Așa cum am constatat, oltenii, beneficiind temporar de boicotul ieșenilor la adresa evreilor, au ridicat automat prețurile mărfurilor scoase la vânzare. Ei au trecut la un comportament de monopol în „piața creștinilor” (atât cât putea ea fi configurată), poziție riscantă întrucât era rezultatul un construct ideologic (boicotul antisemit) și nu o realitate generată de liber-schimb. Scumpirile oltenilor au determinat reorientarea naturală a ieșenilor spre furnizorii evrei, dar și compromiterea ideii de comerț românesc, „nespeculativ” și „onest”.

Urmărind efectele indirecte ale măsurilor administrative, constatăm că ele au lovit, de fapt, în bunăstarea generală. Restrângerea temporară a activităților de piață a determinat înmulțirea falimentelor, scăderea cuantumului taxelor impuse de stat, îngreunarea situației financiare a țării. Ceea ce este mai important, prin protecționismul economic indus de ideologia naționalistă nu s-a putut încuraja și capacitatea etică a muncii și a spiritului antreprenorial în rândul populației pământene. Îndemnul lui P. P. Carp își confirma valabilitatea: „Iată toată chestiunea evreilor! Voiți să concurați în mod biruitor cu ei, fiți muncitori, fiți sobri, fiți economi ca dânsii și nu veți avea de ce vă teme”¹⁵⁵.

OLTENIANS VS JEWS AT IAȘI.
THE LESSON OF A FAILED ECONOMIC COLONISATION (1882–1884)
(Summary)

Keywords: the colonisation of the Oltenians, Jews, economic nationalism, stereotype.

The colonisation of the Oltenians in Iasi, targeting the exclusion of the Jewish traders from the internal market as well as the entire economical circuit, was a project initiated inside the circles of Junimea, and which was hardly researched. A pilot experiment was started in Iasi, with the intention to have it extended across the whole of Moldova, and which entailed the instrumentation of the local anti-Semitism, by organising a boycott against the Jewish trade and directing Romanian buyers towards the oltenian guilds now settled in Iasi. Overall, the colonisation represented a plan made up by the bourgeoisie in Iasi, in constant crisis since 1859, and more and more strongly challenged by Jews. The colonisation was intellectually based on a stereotype of the oltean as an entrepreneur as well as a contemporary assumed idea by the anti-Semites that Oltenia was a region unable to assimilate Jews. Despite the partisans of the economic nationalism expectations expressed during the Economic Congress that took place in Iasi between 1882 and 1884, the project failed in front of the economic realities of the market.

---

¹⁵⁵ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 177.

LIVIU BRĂTESCU*

LIBERALISMUL ROMÂNESC ȘI TENTATIILE SALE CONSERVATOARE (1884–1888)

Prezența, la jumătatea secolului XIX, ca fiind exponenți ai valorilor stângii și etichetați cel mai adesea cu sintagma de „roșii”¹, după coagularea realizată în jurul Coaliției de la Mazar Pașa și după obținerea Independenței, liberalii manifestau o preocupare accentuată pentru modul în care ideile și activitatea lor politică erau receptate. Dacă până la 1877 nu au putut fi consemnate prea multe încercări doctrinare², liberalii încercau, după acest moment de cotitură, să ocupe un loc cât mai bine precizat pe scena politică românească, în primul rând prin raportări clare la adversari, dar și la setul de principii pe care ei înșiși le promovau.

Dacă am privi marea guvernare liberală (1876–1888) în ansamblul ei, putem observa cum, în ultimii ei ani, liderul PNL I. C. Brătianu începea să nu mai respingă, la fel de vehement și în totalitatea lor, ideile vehiculate până atunci de conservatori. Demn de remarcat este, în egală măsură, și efortul consistent de a deschide punți de comunicare cu reprezentanți ai familiei conservatoare, cooptându-i în diferite structuri guvernamentale. Exemplele cele mai cunoscute sunt P. P. Carp și Titu Maiorescu. Faptul că, în ultimii ani ai guvernării liberale, I. C. Brătianu ajungea în ipostaza de a nu mai fi acceptat ca prim-ministru de un număr considerabil de oameni politici, aparținând unor nuanțe ideologice diferite, nu-l împiedica să adune alături de el exponenți ai gândirii conservatoare. Ceea ce surprindea în această perioadă era disponibilitatea lui I. C. Brătianu pentru un compromis politic, mergând chiar până la cedarea de poziții în cadrul conducerii PNL. În ciuda oricăror aparențe, astfel de mișcări politice nu însemnau, sub nicio formă, o renunțare la principiile fundamentale ale liberalismului, ci mai degrabă strategii prin care prim-ministrul își asigurase, pentru ceva timp, susținerea politică necesară reformelor vitale statului român. Despre toate aceste încercări, vom vorbi în rândurile următoare.

Anul 1884 poate fi considerat, din câteva perspective, ca fiind unul de cotitură pentru PNL și pentru liderul său. Situația economică a României impunea guvernului liberal inițierea unor măsuri care, în esență, presupuneau adoptarea unei legislații economice protecționiste, fără ca aceasta să ducă la o descurajare a intrării de capital străin la nordul Dunării³. La fel ca în anii 1867–1868, când manifesta interes nu doar

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ A. D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu, 1812–1900–1912*, extras din *AARMSI*, seria II, tom XXXIV, 1912, p. 9–10.

² Eduard Laboulaye, *Partidul liberal*, în „Românul”, 24 martie 1867, p. 247.

³ „Românul”, 20 ianuarie 1884, p. 62.

pentru organizarea formațiunii politice al cărei lider formal era, ci și pentru aspecte de ordin doctrinar, I. C. Brătianu se remarcă acum prin popularizarea concepțiilor unor teoreticieni ai liberalismului european precum Benjamin Constant⁴, abatele Sieyès, Nicolas de Condorcet sau Jean Jacques Rousseau⁵. Surpriza nu era reprezentată de asemenea intervenții, ci de situarea lui Brătianu în categoria celor care credeau că setul de valori, principii și instituții occidentale ce fuseseră impuse la noi trebuiau adaptate mai clar specificului societății românești⁶. Astfel de luări de poziție îl plasau pe liderul liberal destul de mult spre dreapta spectrului politic, fapt care îi surprindea pe unii. Chiar dacă noua direcție în care dorea I. C. Brătianu să evolueze PNL era una apropiată din punct de vedere ideologic de aceea a conservatorilor, exista în continuare un interes constant pentru raportarea la liberalismul european⁷. Poziționarea lui I. C. Brătianu nu mai contraria la fel ca altădată opinia publică, oarecum obișnuită cu ideea unei relative compatibilizări a conservatorilor cu liberalii, susținută prin intervenții precum aceea a lui Constantin Dissescu, de la Ateneul Român, la începutul lui 1884⁸. Din păcate, evidențierea contribuției pe care o avuseseră ambele formațiuni politice la procesul de modernizare a României nu diminuau criticile opoziției, tot mai vehementă, după 1883, la adresa prim-ministrului liberal⁹.

În aceste condiții, I. C. Brătianu se vedea nevoit să-și diversifice strategiile de menținere la guvernare. După ce, în urmă cu doi ani, reușise să-l integreze în arcul guvernamental pe liderul junimist P. P. Carp, blocând astfel criticile conservatoare pe teme de politică externă¹⁰, colaborarea dintre junimiști și conservatori ducea la apariția unei situații nemaiîntâlnite până atunci, și anume prezentarea pe liste comune în alegeri, dar și la întruniri publice obișnuite. Fără să o spună explicit, Brătianu își atinge în felul acesta un alt obiectiv important, și anume producerea unei bulversări importante în tabăra adversă. În condițiile amintite, colaborarea dintre junimiști și conservatori nu avea cum să dureze foarte mult. De asemenea, plecarea junimiștilor din conducerea Partidului Conservator, în martie 1884, apoi fuziunea conservatorilor cu acei liberali ce-l recunoșteau drept lider pe George Vernescu¹¹ erau consecințe importante ale modului în care acționase Brătianu asupra „dreptei”. Ruptura era completă în grupul conservatorilor: în timp ce Titu Maiorescu acuza lipsa de consistență doctrinară a celor din rândul cărora se desprinsese, mai ales după fuziunea cu o facțiune liberală¹², liderul acesteia se erija într-un apărător al conservatorilor umiliți de Brătianu¹³.

Totuși, șeful guvernului de la București nu se mulțumea doar să constate degringolada din rândurile conservatorilor. El încerca, chiar înainte de ruptura cu C. A. Rosetti, să cointerezeze, în acțiunile prevăzute după proclamarea Regatului, oameni politici cunoscuți pentru moderația lor; iar unul dintre aceștia era Dimitrie Ghica. În noiembrie 1881, obținând, prin votul senatorilor, funcția de președinte al Camerei superioare a Parlamentului (deținută până în 1888), Ghica devenea unul dintre cei care îl susțineau pe

⁴ Idem, 11 ianuarie 1884, p. 29.

⁵ Idem, 17 ianuarie 1884, p. 50.

⁶ *Ibidem*.

⁷ „Voința Națională”, 4 octombrie 1884, p. 1; idem, 5 octombrie 1884, p. 2.

⁸ „Românul”, 12 ianuarie 1884, p. 34.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne, Partidul Conservator*, București, Editura Politică, 1987, p. 40.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 41.

¹³ *Ibidem*.

I. C. Brătianu în încercarea lui de a da un nou curs prestației PNL-ului¹⁴. Această schimbare de perspectivă nu putea să nu aibă unele costuri politice, prim-ministrul încă în funcție trebuind să accepte ca Beizadea Mitică (Dimitrie Ghica) să ajungă unul dintre cei mai importanți lideri ai liberalilor¹⁵. De altfel, surprizele pe care le oferea I. C. Brătianu vieții politice românești continuau pe tot parcursul anului 1884. Astfel, într-un context în care unul dintre susținătorii săi cei mai apropiați, Vasile Lascăr, era prezentat de către adversarii PNL ca fiind un adept al ideilor conservatoare¹⁶, Brătianu declara foarte mulțumit că PNL căpătase o tentă conservatoare din moment ce, din rândurile sale, făceau parte acum oameni notorii pentru convingerile lor, precum Dimitrie Ghica și Gh. Grigore Cantacuzino¹⁷. Obişnuți cu existența unor alianțe temporare, colaborarea dintre Dimitrie Ghica și I. C. Brătianu avea să fie una de lungă durată. Cel proaspăt cooptat în familia liberală se regăsea, în anii următori, în funcția de președinte al Clubului Național Liberal, în locul lui C. A. Rosetti; apoi, deținea șefia Comitetului Central Electoral, spre a fi pus ulterior în fruntea comitetului de redacție al „Voinței Naționale”¹⁸. Departe de a fi fost niște funcții onorifice, pozițiile politice amintite îi ofereau lui Dimitrie Ghica posibilitatea de a gira acțiunile electorale ale PNL¹⁹, oferindu-i sprijinul parlamentar necesar atunci când unul dintre membrii executivului, generalul Lecca, provoca o criză guvernamentală prin retragerea sa din funcție²⁰. Colaborarea dintre Dimitrie Ghica și I. C. Brătianu prindea forme concrete chiar în clipa când, pe agenda clasei politice românești, se ivera un subiect nou, dar nu mai puțin controversat decât cele apărute după 1876. De această dată, energiile erau canalizate spre revizuirea Constituției. Dezbateră începea în ianuarie 1884, iar viziunile diferite în privința direcției ce trebuia urmată nu întârziă să apară. Pentru mulți dintre adversarii guvernului liberal, demararea discuțiilor despre modificarea pactului fundamental al țării reprezenta un pretext foarte bun ca să reia atacurile la adresa lui I. C. Brătianu și a echipei sale. Unul dintre cei mai vehemenți critici era chiar fratele prim-ministrului, Dimitrie Brătianu, care nu ezita să eticheteze întreaga administrație liberală ca fiind una profund coruptă²¹. Efortul pe care prim-ministrul îl depunea pentru coagularea tuturor forțelor libérale nu dădea totdeauna rezultate. O înfrângere importantă, măcar în planul imaginii, prim-ministrul o înregistra în momentul când se amâna votul final pe tema revizuirii Constituției. Era urmarea solicitării venite chiar din partea lui C. A. Rosetti, care dorea cu aceeași ardoare mai multe modificări constituționale, dar într-o manieră mai radicală: bunăoară, existența unui colegiu unic de alegători²². Liberalii beneficiind încă de un larg suport parlamentar, situația amintită era repede depășită printr-un nou vot al celor care-i asigurau prim-ministrului majoritatea necesară, hotărându-se astfel continuarea discuțiilor asupra unor articole constituționale extrem de importante²³.

¹⁴ Emanuel Ionuț Crudu, *Ideologii politice*, Timișoara, Editura Mirton, 2006, p. 36.

¹⁵ M. Theodorian Carada, *Beizadea Mitică*, Imprimeriile Informația Zilei, f.a., p. 36.

¹⁶ În preajma revizuirii Constituției din 1884, I. C. Brătianu declara că „Vasile Lascăr e conservator ca noi toți” (*Vasile Lascăr 1852–1907*, București, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, 1913, p. 32; John Gray, *Liberalismul*, București, Editura Du Style, 1998, p. 10–13).

¹⁷ „Conservatori suntem noi pentru că alături de noi sunt adevărații conservatori, principele Dimitrie Ghica și D. Gh. Grigore Cantacuzino” (vezi M. Theodorian Carada, *Beizadea Mitică*, p. 37).

¹⁸ *Ibidem*, p. 38.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ C. Xenă, *Take Ionescu. 1858–1922*, Editura „Universul”, f.a., p. 68.

²² „Am tolerat abuzuri, am suportat asasinat și aceasta numai ca să pot realiza revizuirea. Azi văd că revizuirea nu se poate face așa cum doresc. Sunt obosit și nu mai am rățiunea de a sta la putere” (*ibidem*, p. 69).

²³ *Ibidem*.

Acțiunea „în forță” a prim-ministrului și a susținătorilor săi nu putea să nu provoace nemulțumiri în rândurile contestatarilor deja existenți, și încă într-un număr mare. Prima consecință avea să fie ruptura dintre C. A. Rosetti și I. C. Brătianu, vestea fiind adusă la cunoștința deputaților pe 16 februarie 1884²⁴. Pierderile suferite de PNL deveneau mai mari peste câteva luni, când cei nemulțumiți de maniera în care I. C. Brătianu înțelegea să se raporteze nu doar la competitorii politici, dar uneori chiar și la proprii colegi de partid, generau alte plecări din PNL. Ulterior, dizidenții se asociau cu acei oameni politici care creaseră deja o structură politică concurentă celei liberale²⁵.

Dar marea surpriză pe care o producea atunci I. C. Brătianu era susținerea dată unor restricții ce urmau să fie introduse în noua lege a presei; fapt care îl determina pe C. A. Rosetti să-și ducă la extrem protestul față de fostul său camarad, retrăgându-se din Parlament pe 1 iunie 1884²⁶. Și nu avea să fie doar un protest singular, alți lideri, îngrijorați și ei de această înstrăinare a lui Brătianu de principiile liberale, imitând gestul radicalului Rosetti²⁷. La fel de greu gestionabilă era transformarea lui Dimitrie Brătianu într-unul din cei mai mari adversari ai fratelui său. Departate de a aduce o primenire substanțială a liberalismului românesc prin documentele pe care le dă publicității în perioada 1884–1888, Dimitrie Brătianu nu făcea decât să deusoleze alegătorii²⁸.

Deoarece I. C. Brătianu nu răspundea la multe din interpelările ce-i erau adresate, destui liberali, îndeosebi din generația tânără, simțeau nevoia să explice public unele dintre deciziile guvernului. Dată fiind atenția pe care liberalii o arătasera presei de-a lungul timpului, Vasile Lascăr, unul dintre apropiații premierului, intervenea de la tribuna Camerei Deputaților, spre a pleda pentru libertatea presei, evidențiind contribuția acesteia la modernizarea societății românești²⁹. În ciuda tuturor criticilor opoziției, Vasile Lascăr nu ezita să spună că, oricât de mult ar fi valorizat libertatea presei, aceasta trebuia să conștientizeze responsabilitatea care-i revenea într-un regim politic modern³⁰. Mai exact, Lascăr se referea la obligația presei de a respecta viața privată a oamenilor politici, evitând totodată articolele ce tensionau relațiile cu statele vecine³¹.

Deși presa nu avusese niciun amestec în incidentele produse după mitingul opoziției liberal-conservatoare din sala Bassel, din 28 aprilie 1884 – mai mult contând tensiunea dintre putere și opoziție –, tulburările respective constituiau un serios semnal de alarmă pentru guvernul liberal. Pentru național-liberali, o acțiune a adversarilor politici care se încheia cu intervenția forțelor de ordine nu era deloc un succes cu care să se poată mândri mai târziu³². Prim-ministrul mai trebuia să facă față, printre altele, nu numai criticilor venite din partea opoziției din capitala țării, ci și celor formulate de opozanți care își desfășurau activitatea în fosta capitală a Moldovei. Din păcate pentru I. C. Brătianu, contestatarii săi moldoveni proveneau tot din rândurile alor săi, iar

²⁴ Costin Vrâncănu, *O istorie a liberalismului politic în Prahova 1875–1948*, Editura Ploiești Mileniul III, 2007, p. 27.

²⁵ *Ibidem*, p. 28.

²⁶ Ion Gheorghiu, Maria Totu, *Culegere de texte privind istoria modernă a României 1878–1888*, București, Centrul de multiplicare a Universității București, 1975, p. 273.

²⁷ *Ibidem*, p. 274.

²⁸ Ministerul Afacerilor Externe (în continuare MAE), fond Franța – Arhive Diplomatice, rola 49, volum 9, f. 35–40.

²⁹ *Libertatea presei*, 31 martie 1884, Camera Deputaților, în Vasile Lascăr, *Discursuri politice*, adunate și adnotate de M. Theodorian Carada, vol. I, București, Noua Tipografie Profesională, 1912, p. 8.

³⁰ *Ibidem*, p. 9.

³¹ *Ibidem*.

³² MAE, fond Arhiva Istorică Centrală, dosar 128, f. 311.

reproșurile se concentrău pe aceeași temă: că nu regăseau principiile liberale în politicile publice și în activitatea guvernamentală de zi cu zi. Vechiul reproș pe care opoziția românească îl aducea, că executivul se implica în organizarea alegerilor pentru parlamentul ce urma să aprobe modificările constituționale discutate îndelung de toate forțele politice, reapărea și el în mod frecvent³³. Acele critici legate de anumite derogări de la ideologia liberală nu îi împiedicau pe opoziții moldoveni ai lui I. C. Brătianu să se alieze cu opoziția conservatoare, în acțiunea de răsturnarea a guvernului liberal pe care o pregăteau de multă vreme³⁴.

Asocieri de tipul celei amintite arătau foarte clar dificultatea de a coagula o anumită opoziție; iar o asemenea situație îl liniștea oarecum pe prim-ministrul liberal, care privea fără o temere prea mare faptul că politicieni cu viziuni diferite asupra evoluției României, atât în plan intern, cât și extern, se străduiau să colaboreze în acțiunea de răsturnare a guvernului pe care-l conducea³⁵. Cu toate acestea, I. C. Brătianu nu lăsa ca inițiativa politică să fie preluată de adversarii săi, motiv pentru care reamintea periodic evenimentele-cheie la care luaseră parte el și colegii săi de partid. Mult mai temperat în comparație cu anii tinereții sale, Brătianu rostea acum, cu diferite prilejuri, adevărate pledoarii pentru moderația reformelor și pentru permanenta lor corelare cu particularitățile societății românești³⁶. Fără a ști ce reacții provocau astfel de intervenții, nu putem decât consemna noua dovadă de susținere pe care prim-ministrul o primea din partea liberalilor, în cadrul Adunării electorale din 23 septembrie 1884, când îl alegeau drept „cap al partidei liberale”³⁷. Încurajat de astfel de succese, tendința lui I. C. Brătianu de a conduce în mod autoritar³⁸ devenea tot mai vizibilă, iar aceasta contribuia, pe de o parte, la noi plecări din partid, iar pe de altă parte, la îngroșarea „opoziției unite”. Temperamente și ideologii opuse contribuiau în măsuri diferite la împiedicarea procesului de coagulare amintit, deși forme de colaborare incipientă existau încă din 1883³⁹.

Exceptând preocuparea de a fi mai corect percepuți în exteriorul țării, dar și de a convinge opinia publică europeană cu privire la legitimitatea revendicărilor politice ale României⁴⁰, liberalii nu dădeau prea multe semne că ar lua în calcul posibilitatea părăsirii guvernării. Ba dimpotrivă, spre finalul anului 1884, afișau o aroganță descurajantă pentru adversari, preocupându-se, prin intermediul ziarului „Voința Națională”, de slăbiciunile conservatorilor, care nu reușeau să tempereze impetuoșitatea PNL-ului⁴¹. Și mergeau până acolo încât le imputau rivalilor o anumită îndepărtare de la esența conservatorismului românesc. Acest fapt reieșea, în viziunea adeptilor lui I. C. Brătianu, chiar din colaborarea pe care conservatorii o realizaseră cu unii dintre cei care părăsiseră PNL din motive mai mult sau mai puțin obiective. Potrivit propagandei

³³ Dana Mihaela Pociovălișteanu, *Liberalismul economic în România modernă (1859–1918)*, Craiova, Editura Universitaria, 2008, p. 148–149.

³⁴ ANIC, fond Brătianu, dosar 49, 1884, f. 64.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ În cadrul unei adunări care avea, prin numărul mare de participanți și prin delegarea acestora de către liberalii din toate județele, forma unui congres din zilele noastre, I. C. Brătianu era ales „cap al partidei liberale, mare cetățean și om de stat” (vezi „Voința Națională”, 1 octombrie 1884, p. 1).

³⁸ ANIC, fond Brătianu, dosar 49, 1884, f. 31.

³⁹ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare, cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III (1881–1888), București, Editura Librăriei Socec, 1899, p. 45–47.

⁴⁰ Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, Editura Științifică, 1974, p. 129.

⁴¹ „Voința Națională”, 11 octombrie 1884, p. 2.

brătieniste, conservatorii puteau fi asociați doar cu opoziția la reforme, meritând eticheta de retrograzi⁴². Evident, asemenea intervenții retensionau atmosfera, de vreme ce competitorii politici nu acceptau că ceilalți ar fi reprezentat, în mod real, ideologia în numele căreia vorbeau.

Anul 1884 reprezintă un apogeu al contestațiilor la adresa lui I. C. Brătianu, fără a-i slăbi însă tenacitatea cu care își urmărea scopurile în plan intern și extern. Demn de remarcat devine faptul că, tocmai în această perioadă, I. C. Brătianu primea un semnal încurajator din Moldova. Grupul de liberali de la Iași, care purta titulatura de Partid Liberal Independent⁴³, fiind alcătuit din lideri precum Sandu Dudescu, Eugen Rizu, D. Tacu și Ștefan C. Șendrea, considera că sosise momentul unei apropieri de I. C. Brătianu și de partidul acestuia⁴⁴. Ceea ce îi determina să treacă peste nemulțumirile din trecut era convingerea că România avea încă nevoie de o viziune liberală asupra procesului de modernizare, ea neputând fi pusă în practică decât de PNL și de liderul său, I. C. Brătianu⁴⁵. După momente mai dificile precum cele din cursul anului 1884, era firească tendința liberalilor de a întocmai anumite bilanțuri ale activității lor. Prin urmare, considerau că atât ei, cât și prim-ministrul își făcuseră pe deplin datoria, respectând angajamentele asumate la 1848: Unirea Principatelor Române sub conducerea unui prinț ereditar și „desființarea privilegiilor de clasă”⁴⁶. România mai obținuse în timpul guvernării liberale și o modificare importantă de statut juridic internațional, iar o schimbare de acest tip nu putea să nu fie aclamată ca atare⁴⁷. Raportarea la trecut, dar și la principiile liberale deveniseră de acum o parte componentă a strategiei politice a liberalilor; de aceea, comparațiile dintre ideile Revoluției franceze și constituția modificată de ei, dar și invocarea documentelor programatice de la 1857, pe lângă cele adoptate în 1848, nu mai reprezentau o surpriză. O legitimare de acest tip avea un puternic caracter emoțional, iar efectele ei, augmentate de ziarul „Voința Națională” (14 octombrie), erau în mod evident pozitive pentru liberali⁴⁸.

Competiția electorală din toamna anului 1884 confirma sciziunea din sânul partidului, aducând pentru prima dată gruparea liberalilor dizidenți în tabăra opusă guvernului liberal⁴⁹. Cu toate acestea, destui parlamentari își manifestau susținerea pentru echipa ministerială condusă de I. C. Brătianu. Iar forma concretă a sprijinului oferit era apariția unui text, precum cel publicat pe 23 noiembrie 1884, și care arăta cât se putea de elocvent atașamentul față de prim-ministru⁵⁰. Deși nu mai erau necesare noi argumente care să vină în susținerea capacității lui I. C. Brătianu de a crea sciziuni în rândul conservatorilor, Titu Maiorescu venea tocmai acum, spre finalul lui 1884, cu o declarație în care recunoștea sprijinul de care beneficiase în alegeri din partea guvernului liberal⁵¹. Mai mult de atât, invocând importanța unei atmosfere mai calme în viața politică românească, Maiorescu îi cerea lui Mihail Kogălniceanu ca, în raportările sale la guvernul liberal, să arate ceva mai multă moderație⁵².

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Eduard Lambrino, Ionuț Iliescu, Bogdan Constantin, *130 de ani de istorie liberală în Vrancea*, Focșani, Editura Terra, 2010, p. 18.

⁴⁴ „Voința Națională”, 13 octombrie 1884, p. 2.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Idem*, 14, 15 octombrie 1884.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Costin Vranceanu, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁰ ANIC, fond Brătianu, dosar 51, 1884, fila 23r., 23 noiembrie 1884.

⁵¹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. III, ședința Camerei Deputaților, 6 decembrie 1884, p. 340, 341.

⁵² *Ibidem*, p. 350.

La rândul lor, conservatorii dădeau dovadă de multă inventivitate, un exemplu elocvent în acest sens fiind realizarea unei formațiuni politice hibride, cu lideri plecați din rândurile PNL și cu cei care rămăseseră după plecarea junimiștilor în Partidul Conservator. În mod previzibil, denumirea noii formațiuni, Partidul Liberal – Conservator, producea în mod automat o confuzie importantă pe scena politică a țării⁵³. Pentru național-liberali, lucrurile păreau însă foarte clare. Pe de o parte, ei semnalau existența unor asocieri politice precum cea deja menționată, iar pe de altă, parte reaminteau celor interesați de contribuția avută la cele mai importante evenimente din istoria modernă a României⁵⁴. Tribuna parlamentului era și ea folosită în același sens de către D. A. Sturdza, el reamintind celorlalți competitori că intervențiile lor legislative nu reprezentaseră decât completări ale procesului modernizator inițiat de liberali⁵⁵.

Triumfalismul liberalilor specula, evident, slăbiciunile opoziției liberal-conservatoare: liderii acesteia nu reușeau, după mai bine de trei ani de la începutul colaborării lor, nicio acțiune consistentă, care să permită venirea lor la putere. În aceste condiții, satisfacția era maximă pentru cei care se exprimau prin intermediul noii tribune politice „Voința Națională”, cei mai mulți dintre ei scriind texte mai mult decât ironice, îndeosebi la adresa liberalilor dizidenți⁵⁶. Chiar dacă fuseseră mereu diferențe între programele politice – mai ales acelea apărute în campaniile electorale – și legile care reglementau diferite domenii de activitate, liberalii din jurul lui I. C. Brătianu cereau adversarilor, la 18 decembrie 1886, chiar de la tribuna Parlamentului, prin intermediul lui Vasile Lascăr, să vină în fața alegătorilor cu propriul program politic dacă își doreau ca suveranul să încredințeze guvernarea⁵⁷. Știind cât de imprevizibilă era viața politică românească, Vasile Lascăr manifesta față de foștii colegi liberali o preocupare aparte, și anume aceea de a nu-i îndepărta ireversibil de I. C. Brătianu. Acesta era motivul pentru care, în clipa în care se adresa dizidenților, cerându-le să dea publicității un program politic, pentru a demonstra prin ce se deosebeau de național-liberali, el îi numea tot liberali și le cerea, pe un ton aproape amical, să fie precauți în privința compromisurilor făcute față de conservatori, miza fiind, în mod evident, păstrarea identității lor liberale⁵⁸. Dacă privim cu atenție luările de cuvânt ale național-liberalilor, putem spune că ele trădează în continuare o anumită siguranță de sine, oarecum nefirească dacă ținem cont de numărul crescând al contestatarilor. Starea aceasta se datora convingerii că mai multe instituții fuseseră organizate deja după principii liberale, iar prima consecință a acestor reușite era lărgirea bazinului electoral al PNL-ului⁵⁹. Surprinzător devenea faptul că, tocmai acum, liberalii începeau să înțeleagă că, dincolo de disputele putere – opoziție, era nevoie de existența a două partide care să reprezinte cele două curente majore de gândire politică, respectiv liberalismul și conservatorismul. Recunoscând pentru prima dată meritele pe care și conservatorii le avuseseră la procesul de modernizare a societății

⁵³ „Voința Națională”, 11 iulie 1884, p. 1.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Idem, 12 decembrie 1885, an 6, nr. 267, p. 2.

⁵⁶ *Opoziția liberală*, în „Voința Națională”, 19 ianuarie 1887.

⁵⁷ Vasile Lascăr, *op. cit.*, p. 129, ședința Camerei Deputaților din 18 decembrie 1886.

⁵⁸ „V-ați despărțit de noi, însă nu ați încetat să fiți liberali, ceea ce vă rog e să băgați de seamă să nu vă confundați cu celelalte grupuri cu care nu aveți nici o asemănare în idei politice și să nu scoată alții castanele cu mâna voastră” (vezi *Vasile Lascăr 1852–1907*, p. 130).

⁵⁹ „Partidul liberal a dobândit aderenți în toate breslele, conservatorii se vor folosi de disidenți pentru a lovi în liberali, trebuie ca societatea românească să-și îndeplinească în întregime ei evoluția liberală” (vezi „Voința Națională”, 28 ianuarie 1887).

de la nordul Dunării, liberalii reușeau un gest cu totul inedit⁶⁰. Dincolo de astfel de luări de poziție, liberalii știau foarte bine cum se ducea lupta politică, motiv pentru care acordau o atenție sporită modului în care funcționa aparatul administrativ al țării. Preocuparea de a fi la curent cu toate mișcările politice ale adversarilor probează conștientizarea realității că, într-o competiție politică tot mai acerbă, cei mai bine informați aveau cele mai multe șanse să se mențină la guvernare⁶¹.

Remarcabile deveneau în această perioadă nu doar constituirea de către liberali a unei adevărate rețele informative în teritoriu⁶², ci și afișarea unei anumite consecvențe în privința afirmării convingerilor politice ce-i animau. Astfel, chiar într-un moment delicat cum era cel de la sfârșitul anului 1887, când se constata o creștere a numărului contestatarilor interni, închiderea sesiunii parlamentare de toamnă (decembrie 1887) îi prilejuia lui V. A. Urechia reafirmarea caracterului conservator al Partidului Liberal. Și pentru a demonstra că nu fusese vorba de o simplă declarație, președintele Senatului, nimeni altul decât Dimitrie Ghica, afirma explicit că linia directoare a activității guvernamentale urma să fie, și în perioada următoare, una conservatoare⁶³.

În condițiile în care guvernele ce formau Tripla Alianță își arătau susținerea pentru echipa ministerială formată de I. C. Brătianu, iar reprezentantul Rusiei de la București își exprima simpatia față de acțiunile opoziției, formată de această dată din conservatori, junimiști și liberalii dizidenți⁶⁴, I. C. Brătianu considera util, pentru menținerea suportului său extern, să demonstreze, prin manifestații publice, că avea sprijinul românilor. Acesta era scopul petrecerii organizate de liberali la sala Orfeu, în primăvara anului 1888⁶⁵, dar și al celei din aceeași lună martie, de la Ateneul Român, unde, spre surprinderea multora dintre participanți, era semnalată și prezența lui Mihail Kogălniceanu⁶⁶. Nevoind să fie doar de față, liberalul moldovean ținea chiar și o mică alocuțiune: o adevărată pledoarie în favoarea liberalismului și mai ales a unei forțe politice unite, care să vorbească, în cadrul Parlamentului, în numele valorilor liberale⁶⁷. În viziunea lui, de modul în care reușeau sau nu să supraviețuiască liberalii în Parlament, și după plecarea de la guvernare, depindea chiar stabilitatea politică a țării și păstrarea regimului constituțional. Iar dovada cea mai clară că lucrurile degeneraseră era organizarea unei demonstrații a opoziției chiar în fața Palatului Regal, lucru care nu se mai întâmplase până atunci⁶⁸.

Ca de fiecare dată în ultima perioadă a guvernării brătieniste, Vasile Lascăr își făcea simțită prezența și la reuniunea de la Ateneu a liberalilor. Deși publicul era format

⁶⁰ „Utilitatea unui Partid Conservator nu poate fi negată într-o țară constituțională, el s-ar opune curentelor prea înaintate ale liberalismului care nu ar fi tocmai potrivite cu starea țării, greșeala cea mai mare a Partidului Conservator a fost că nu a știut să se reformeze pe sine însuși” (vezi „Voința Națională”, 12 februarie 1887).

⁶¹ Biblioteca Națională Colecții Speciale (în continuare, BNCS), fond Brătianu, dosar 713, 1887–1924, 26 aprilie 1887, f. 11.

⁶² *Ibidem*, f. 11–14.

⁶³ În ședința Camerei Deputaților din 6 ianuarie 1880, I. C. Brătianu îl întrerupea pe P. P. Carp, spunând că „și eu sunt conservator” (vezi Marius Theodorian Carada, *Alegerile generale și vechii liberali*, București, Noua Tipografie Profesională, 1910, p. 9). În 1883, în Sala Iancu din Craiova, Brătianu declara că partid conservator este numai Partidul Liberal. Grație acestei asigurări, câștiga alegerile în colegiul I de Senat în Dolj, împotriva principelui Alexandru B. Știrbey.

⁶⁴ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, București, Editura Albatros, 1993, p. 163.

⁶⁵ MAE, dosar 128, 1 martie 1888, f. 378.

⁶⁶ BNCS, fond Brătianu, dosar 724, 1888.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ MAE, dosar 128, 17 martie 1888, f. 379.

în marea sa majoritate dintre susținători ai PNL, Lascăr simțea nevoia să amintească celor veniți acolo câteva din realizările liberalilor, dintre care cea mai importantă era libertatea alegerilor⁶⁹. Nu era însă singurul argument invocat de liderul liberal pentru menținerea partidului său la guvernare, el amintind și de criza economică pe care Brătianu o moștenise atunci când preluase puterea⁷⁰.

Puțin obișnuit pentru liberali era artificul retoric la care Vasile Lascăr apela acum, și anume invocarea suveranului român, prezentat în mod inedit ca un promotor al ideilor liberale. Calculul era unul foarte simplu, după această asociere discursivă Carol I trebuind să simtă cumva solidar cu PNL, prelungindu-i șederea la guvernare⁷¹. Competiția politică lua de acum încolo o altă direcție. Am putea spune chiar una cu unic sens, iar acesta era motivul pentru care fostul ministru de Interne îi întreba, aproape retoric, pe reprezentanții guvernului, dacă se considerau destul de pregătiți să facă față provocărilor opoziției⁷². Înțelegător altădată față de conservatori, finalul intervenției lui Vasile Lascăr consta într-un adevărat rechizitoriu la adresa politicii duse până atunci de aceștia⁷³.

Contestațiile din stradă la adresa guvernului devenind tot mai numeroase, I. C. Brătianu realiza totuși că rezistența lui nu mai era chiar atât de oportună. Totuși, mai degrabă dispus să renunțe la putere decât la influență, Brătianu încerca să-i propună suveranului, pentru funcția de premier, pe Eugeniu Stătescu, unul dintre liberalii care de-a lungul timpului își dovediseră devotamentul față de marele lider. Fiecare om politic avea însă propria agendă, astfel încât solicitarea formulată de ministrul Justiției, ca un alt vechi liberal, Eugeniu Carada, să preia Ministerul de Interne, ducea la imposibilitatea punerii în practică a proiectului schițat de I. C. Brătianu. În aceste condiții, prim-ministrul încă în funcție cerea lui Dimitrie Ghica să inițieze el noua echipă guvernamentală⁷⁴. Pentru ca o astfel de mișcare politică să reușească, era necesară încă o colaborare transpartinică, iar cei ofertați de Brătianu erau vechii săi aliați junimiști. Ambițiile unora dintre ei⁷⁵ îl determinau pe D. Ghica să nu mai continue acțiunea de formare a guvernului⁷⁶. Și nesprrijinind guvernul junimist al lui Th. Rosetti, din postura de președinte al Senatului, D. Ghica îl dezamăgea din nou pe Brătianu, mai ales că liberalii își luaseră un angajament în acest sens. Ruptura dintre ei era așadar inevitabilă⁷⁷. Pentru național-liberali începea, din primăvara anului 1888, o lungă perioadă de opoziție, dar nu la fel de lungă precum cea în care fusese la guvernare. Se încheia astfel nu doar o guvernare, ci și o adevărată aventură a PNL-ului și a liderului său I. C. Brătianu. Din dorința de a supraviețui politic, găsise diferite formule politice, multe dintre ele nu doar discutabile, dar și de neconceput altădată, printre care și colaborarea cu lideri mai degrabă conservatori decât liberali, de la care împrumuta și anumite accente discursive.

⁶⁹ Vasile Lascăr, *op. cit.*, p. 164.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 166.

⁷¹ „M.S. Regele, care este pătruns de ideile cele mai liberale, are cea mai deplină încredere în înțelepciunea, patriotismul, liberalismul și devotamentul lui I. C. Brătianu, suntem dar devotați tronului și lui I. C. Brătianu” (vezi *ibidem*, p. 167).

⁷² Mihail Oprîțescu, *Economia românească în epoca modernă*, București, Editura Fundației România de Măine, 2009, p. 101.

⁷³ *Ibidem*, p. 168.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ M. Theodorian Carada, *Beizadea Mitică*, p. 40.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 41.

ROMANIAN LIBERALISM AND ITS CONSERVATORY TEMPTATIONS (1884–1888)
(Summary)

Keywords: liberals, conservatives, Romanian society, I. C. Brătianu, nineteenth century.

Appointed by the opponents as being representatives of leftist values, Romanian liberals have shown over the second half of the nineteenth century an impressive pragmatism in their current activity. Without many doctrinal concerns, liberals around I. C. Brătianu succeeded during the great liberal governance to adapt the principles of European liberalism to the realities of the Romanian society. Taking into account their direct connection with the economic environment the adoption of an economic protectionist legislation did not surprise too many people even if some initiative requires the state intervention in the economy however improper to the liberal principles.

The surprise were to be given by the ability of I. C. Brătianu, to gain control over, after 1883, the political leaders known rather as being followers of conservative ideas than promoters of the liberal ideology. People like Dimitrie Ghica will be between those who will ensure, through their political relations, the supporting by which the Prime Minister Brătianu needed, in a period in which became more challenged at domestic level. The appropriation of the conservative ideas by I. C. Brătianu had puzzled long enough the opponents and allies. This fact has shown that the Romanian liberalism have at the end of the nineteenth century a great capacity for adaptation in her speech that ensure the survival beyond the temporary presence in government.

GHEORGHE CLIVETI*

ORIGINILE ȘI RESPONSABILITĂȚILE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL LA UN BILANȚ ISTORIOGRAFIC CENTENAR

Norma metodologică după care orice nouă abordare a semnificațiilor unui eveniment sau fenomen „din trecut” presupune un bun control asupra literaturii de specialitate cu greu ar mai putea fi urmată în privința celor ale Primului Război Mondial. O evaluare a literaturii unuia dintre cele mai complexe, mai încărcate de semnificații evenimente ale istoriei lumii s-ar putea vedea, sub formă de „bilanț centenar”, la fel dacă nu chiar mai dificilă decât ducerea până la cele mai mici detalii a „reconstituirii evenimentiale”. După cum, dificilă s-ar putea vedea și o evaluare a literaturii/istoriografiei originilor și responsabilităților Marelui Război. Asupra acestora au prins contur încă de la momentul Păcii de la Paris – Versailles și s-au adâncit cu timpul „alinamente atitudinale”, „tranșee istoriografice” parcă în continuitatea celor ale „părților beligerante” din anii 1914–1918. „Chestiunea originilor și a responsabilităților” a implicat-o ori subsumat-o pe cea a „alianțelor centralilor”, Dublă, Triplă, și a contrapunerilor strategice la ele culminate de Antanta. Din preocuparea de a demonstra așa ceva a și rezultat demersul istoriografic de față, unul necesar succint.

Pentru încercările ori, mai rar, reușitele de sinteză istoriografică asupra perioadei când s-au decantat originile Primului Război Mondial, la cota principalei referințe de factualitate s-a cam aflat Tripla Alianță, într-o accepțiune necesar excedând-o pe cea strict asimilabilă tratatului din 20 mai 1882, subscris, la Viena, de Austro-Ungaria, Germania și Italia¹, cu reconsiderări ori revizuirii în 1887, 1891 și 1902, la Berlin², și în 1912, ultima dată, taman acolo unde, „la masa tratativelor de la Ballplatz”, i se oficiase prima ediție³. Firește, și în accepțiunea „solemei subscrieri contractuale” Triplăcea a

* Profesor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie 1879–1914, d'après les documents des Archives d'Etat de Vienne*, publiés et commentés par Alfred Francis Pribram, tom I, *Le secret de la Triple-Alliance*, Paris, 1923, p. 33 și urm. (*Premier traité de la Triple-Alliance...*, Viena, 20 mai 1882); *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes*, herausgegeben von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelsohn Bartholdy, Friedrich Thime, III Bd., Berlin, 1924, p. 244–247 (*Dreibund verträge...*).

² *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, tom I, p. 59 și urm. (*Deuxième traité de la Triple Alliance...*, Berlin, 20 februarie 1887), 60–62 (*Traité séparé entre l'Autriche-Hongrie et l'Italie*, Berlin, 20 februarie 1887), 62–64 (*Traité séparé entre l'Empire allemand et l'Italie*, Berlin, 20 februarie 1887), 88–93 (*Troisième traité de la Triple Alliance*, Berlin, 6 mai 1891), 127–131 (*Quatrième traité de la Triple Alliance...*, Berlin, 28 iunie 1902).

³ *Ibidem*, p. 138–142 (*Cinquième traité de la Triple Alliance*, Viena, 5 decembrie 1912).

putut suscita interes istoriografic, fie și la ceva concurență cu cel pentru alte texte diplomatice, angajante sinalagmatic de state, precum tratatul din 10 mai 1871, de la Frankfurt am Main, de pace franco-germană⁴, sau cel datat 7 octombrie 1879, de alianță germano-austro-ungară⁵, convențiile ce au întruchipat, la 1892–1893, alianța franco-rusă⁶, și actele ce au confirmat, la 1904 și 1907, Antanta⁷. De-ar fi perseverat studiul relațiilor dintre statele moderne în orizontul *istoriei tratatelor*, căruia i s-a dat, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, cea mai mare extensiune⁸, atunci, pentru relevarea originilor Marelui Război, ar fi contat, cu prevalență, expertiza asupra actelor contractate, după 1871 ori după 1878, de două sau mai multe entități suverane. În acel orizont, tratatului Triplicei i-ar fi revenit o mai apăsătoare subliniere de semnificații decât oricărui alt act ținând de „perioada diplomației secrete”. A fost însă ca în chiar acea „perioadă” *istoriei tratatelor* să i se consemneze devansarea, sub raport conceptual și metodologic, de *istoria diplomatică*, pentru care nu de actele contractuale, evaluabile după repere eminamente juridice, ci de politica statelor, de putere, de interese etc., depindea ordonarea factualității pe scena internațională⁹. S-a și impus, de aceea, încă din respectiva „perioadă”, considerarea Triplei Alianțe mai curând în accepțiunea de „sistem politic central european”, „defensiv” până cel puțin spre 1890, decât în cea de tratat. Iar în accepțiunea de „sistem politic” avea să fie considerată și din perspectiva „mai nouă” a *istoriei relațiilor internaționale*¹⁰, operantă critic asupra a cam tot ceea ce istoriografic s-a conformat „evenimentialului raporturilor interguvernamentale”, de neexplicat, acesta, la rigoare, fără a se ține seama de „forțele profunde”, de la condițiile geografice și demografice la factorii economici, naționali, spirituali, cu impact serios resimțit, nu însă întotdeauna și suficient înțeles ori mărturisit de „artizanii diplomați”, chiar și la înalta condiție a omului de stat.

⁴ *The Map of Europe by Treaty: showing the Various Political and Territorial Changes which have taken place since the General Peace of 1815*, edited by Edward Hertslet, vol. III, Londra, 1877, p. 1912–1918 (*Preliminary of Peace*, 16 februarie 1871), 1954–1962 (*The Treaty of Frankfurt*, 10 mai 1871).

⁵ *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, tom I, p. 8–11 (textul în germană al tratatului), 11–13 (*Traité d'alliance entre l'Autriche-Hongrie et l'Empire allemand*, Viena, 7 octombrie 1879; textul tratatului tradus în franceză); *Die Grosse Politik...*, III, p. 102–105 (*Deutsch-österreichisch-ungarischen Verträge*, Viena, 7 octombrie 1879).

⁶ *Documents diplomatiques français (1871–1914)*, 1-ère série (1871–1900), tom IX, Paris, 1939, p. 643 și urm. (*Convention...*, Petersburg, 10 august 1892), tom X, 1945, p. 711 și urm. (*Convention militaire...*, Petersburg, 30 decembrie 1893).

⁷ *Ibidem*, 2-e série (1901–1911), tom VI, Paris, 1932, p. 533–543 (*Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre*, Londra); *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*, ed. by G. P. Gooch and Harold Temperley, vol. II, *The Anglo-Japanese Alliance and the French-British Entente*, Londra, 1927, p. 257–260 (*Convention between the United Kingdom and France respecting Newfoundland, and West and Central Africa*, Londra, 8 aprilie 1904), vol. IV, *The Anglo-Russian Rapprochement 1903–1907*, Londra, 1929, p. 618–621 (*Convention between the United Kingdom and Russia relating to Persia, Afghanistan and Thibet*, Petersburg, 31 august 1907).

⁸ Spre edificare, v. Guillaume Laurent de Garden, *Histoire générale des traités de paix et autres transactions principales entre toutes les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie*, 15 vol., Paris, 1848–1887; Friedrich Ghillany, *Diplomatisches Handbuch. Sammlung der wichtigsten europäischen Friedensschlüsse. Congressacten, und sonstigen Staatsurkunden von Westphälischen Frieden bis die auf die neueste Zeit*, 3 vol., Nördlingen, 1855–1868 (și o ediție în franceză, 2 vol., Paris, Bruxelles, 1856).

⁹ Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, 2009, p. 23–25 (*Istoria tratatelor*), 56–132 (*Istoria diplomatică*), pentru comentarii și referințe bibliografice.

¹⁰ Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964; Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 133–224 (*Istoria relațiilor internaționale*), pentru comentarii și referințe bibliografice.

Cât timp practica și înscrisurile raporturilor dintre state au urmat normele „diplomației secrete”, asiduu cultivate de Bismarck¹¹, nu a prea fost cum să fie realizată o istorie convingătoare a Triplei Alianțe. Comentariile de presă, incitate și de „ceva dări în vileag”, precum la 1887–1888, ale tratatului germano-austro-ungaro-italian¹², interelările parlamentare și răspunsurile șefilor de guverne și de servicii diplomatice la acestea, seturi de documente cuprinse de „cărți colorate”¹³ la ocazii de „crize”, de „chestiuni” internaționale nu au putut atinge suficiența de texte primare pentru fundamentarea acelei istorii. Nu a putut-o atinge nici publicarea până spre 1914 a memoriilor și corespondențelor personale ale „principalilor artizani ai Triplei”¹⁴. Din memorialistica bismarckiană au putut fi deduse prioritar rațiunile strânse ale Dublei Alianțe, de la 1879, nu și ale Triplei¹⁵. Demersurile monografice asupra vieții și operei unuia sau ale altuia dintre „semnatarii personal nominalizați ai alianțelor”¹⁶ au inclus mai ales raționamente subiective ale „semnatarilor studiați” și prea puține acte ce să atesteze valabilitatea a ceea ce „s-a semnat”, din perspectiva „afacerilor statale”. Unei

¹¹ Otto Becker, *Bismarcks Bündnispolitik*, Berlin, 1923; Andreas Hillgruber, *Bismarcks Aussenpolitik*, Freiburg im Breisgau, 1972; Klaus Hildebrand, *Deutsche Aussenpolitik, 1871–1918*, München, 1994 etc.

¹² Despre tratatul din 20 mai 1882, plasat, printr-o clauză expresă a lui (art. VI), sub semnul secretului, s-a știut câte ceva, încă de prin 1883, chiar și la București; v. *Documente diplomatice române*, seria I, vol. 11 (1883), ed. Alin Ciupală, Rudolf Dinu, Antal Lukács, București, 2006, p. 231–233 (I. Bălăceanu c. I. C. Brătianu, Roma, 27 aprilie 1883, privind oportunități pentru politica României în situația „confirmării” Triplei Alianțe; originalul raportului ministrului român la Roma pentru premierul Brătianu, la Arhivele Naționale ale României <în continuare: ANR>, fond Brătianu, dosar 149, f. 5–7). După ce, în 20 februarie 1887, tratatul Triplei a fost reînnoit și completat, s-a știut despre conținutul lui, cel puțin la Paris; v. *Documents diplomatiques français*, 1-ère série, tom VI, Paris, 1934, p. 521 și urm. (Moüy c. Flourens, Roma, 24 aprilie 1887). În 3 februarie 1888, tratatul germano-austro-ungar, din 7 octombrie 1879, a fost făcut public, după ce, pe 13 noiembrie 1887, textul lui fusese special prezentat lordului Salisbury, din intenția bismarckiană „de a convinge” Marea Britanie „să se conformeze bunelor rațiuni ale Ligii Păcii”; v. William L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871–1890* (second edition), New York, 1950, p. 437; A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, Oxford, New York, 1984, p. 323. Nu am întâlnit confirmată documentar sau de lucrări de ținuta celor sus-menționate publicarea în februarie 1888 și a tratatului Triplei Alianțe, cum eronat, de crezut, s-a apreciat, v. Gheorghe Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță 1878–1914*, București, 1979, p. 167.

¹³ Inițiată de britanici, cu *Blue Books*, încă de pe timpul războaielor napoleoniene, publicarea de „cărți colorate” a fost urmată de Franța, din 1861 (*Livres Jaunes*), Austro-Ungaria, din 1868 (*Rothbüches*), Germania (*Weissbüches*), Rusia (*Oranževye Knighi*) și Italia (*Liberi Verdi*), de prin 1871, precum și de „alte state”; v. Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 310–318.

¹⁴ Otto von Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen*, 2 vol., München, f.a.; o nouă ediție, în 3 vol., Stuttgart, 1921 (publicarea celui de-al treilea volum întârziind din cauză că privea partea delicată a relațiilor cancelarului cu împăratul Wilhelm al II-lea); v. și în franceză, *Pensées et souvenirs par le prince de Bismarck*, ed. E. Jaeglé, 2 vol., Paris, 1899; *Les mémoires de Bismarck*, recueillies par Maurice Busch, 2 vol., Paris, 1899; Chlodwig Hohenlohe-Schillingsfürst, *Denkwürdigkeiten*, 2 vol., Stuttgart, 1907; Francesco Crispi, *Memoirs*, 3 vol., ed. by T. Palamenghi-Cristi, Londra, 1912 (v. și în italiană: *Politica estere. Memorie a documenti*, Milano, 1912; *Questione internazionali. Diario e documenti*, Milano, 1913; *La prima guerra d’Africa. Documenti e memorie*, Milano, 1914).

¹⁵ Sub titlul capitolului XXIX (*La Triple Alliance*), din *Pensées et souvenirs par le prince Bismarck*, vol. II, p. 271–320, cancelarul german a expus rațiunile Dublei Alianțe de la 1879, fără a face vreo referire asupra tratatului Triplei Alianțe; la fel și în capitolele VII (*M. de Bismarck et la Russie – L’alliance austro-allemande*) și VIII (*Les luttes politiques du chancelier*), din *Les Mémoires de Bismarck*, vol. II, p. 127–153, 155–170, iar capitolul XI (*Les papiers du chancelier*), *ibidem*, p. 219–297, include documente interesante privind tot Dubla Alianță, p. 244–283, dar niciunul, între cele de pe timpul anilor 1882–1888, p. 283–297, care măcar să menționeze Tripla Alianță.

¹⁶ Studii monografice de remarcabilă anvergură au fost consacrate, până spre 1914, tot „artizanilor” Dublei Alianțe, lui Bismarck, mai ales; Otto von Bismarck, *Die politischen Reden. Historischkritische Gesamtausgabe*, besorgt von Horst Kohl, 14 vol., Stuttgart, 1892–1895; H. Blum, *Fürst Bismarck und seine Zeit*, 6 vol., München, 1894–1895; Eduard Wertheimer, *Graf Julius Andrassy*, 3 vol., Stuttgart, 1913.

atare constatări cu greu i-ar fi de aflat „pasaje”, aspecte ori detalii infirmative în textele germane publicate „înainte de 1914”, privind Tripla Alianță și „artizanii ei”¹⁷. Textele italiene, de la cele jurnalistice și memorialistice¹⁸ la cele istoriografice¹⁹, au vizat îndeosebi justificarea implicării regatului peninsular de „alianță central-europeană” și cam puțin devenirea acesteia ca „sistem politic și militar”.

În paginile ziarelor, în discursurile publice intens circulate sub formă de broșuri din statele Triplicei, invocarea datelor și actelor acesteia s-a inflammat la ocazia declanșării și pe timpul războiului ce avea să ajungă mondial. În „istorii germane la cald”²⁰, accentul s-a fixat pe cauza Puterilor Centrale ce-și atașaseră, pentru flancul sudic al „marii lor acțiuni”, Turcia și Bulgaria. Dintr-o cu totul altă perspectivă, „istorii” marcate de *parti-pris* antantist, nu întotdeauna la marginea respectului exigențelor studiului de specialitate, au contrapus, pe coordonate încercate publicistic încă înainte de 1900²¹, „argumentelor forței alianței centralilor”, elemente ale implacabilei ei erodări²². Era ceea ce a relevat și sinteza de *istorie diplomatică* produsă de A. Dabidour în perspectiva Conferinței de la Paris – Versailles²³. Sub impresia prefigurării și, de la un anumit moment, a certitudinii victoriei Aliaților, s-a intensificat amendarea „exceselor de naționalism germanic”, căruia anevoie i se mai putea recunoaște „vocația de remodelare a Europei națiunilor”²⁴. Responsabilitatea pentru „marele eșec germanic” apărea pusă precumpănitor în seama Austro-Ungariei. Când, în 1914, contrar stării ei de „punct slab al germanismului”, Dubla Monarhie a supus „un mic stat slav”, Serbia, *ultimatumului* suscitant de război, Tripla Alianță, axată originar de spirit defensiv, s-a văzut confruntată cu „detașările” Italiei și României²⁵. Momentul 1914, cu „învă-țămintele” lui, avea să și servească aproape de singur reper, pe timpul deliberărilor păcii

¹⁷ V., îndeosebi pentru cronologie și „trimiteri” la dezbateri parlamentare ori comentarii de presă, Th. Schiemann, *Deutschland und die grosse Politik*, 14 vol., 1901–1914 (pe baza articolelor din „Preussische Zeitung”); Arthur Singer, *Geschichte des Dreibundes*, Leipzig, 1914; v. și Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, 2 vol., Stuttgart, 1913.

¹⁸ Francesco Crispi, *op. cit.*, ed. cit., *passim*; v. pentru evaluarea memorialisticii din Italia și din alte state, Mario Toscano, *History of Treaties and International Politics*, I, Baltimore, 1966, p. 343–453.

¹⁹ Luigi Chiala, *Pagine di Storia Contemporanea*, vol. III, *La Triplica et la Duplica Alleanza, 1881–1897*, Torino, 1898.

²⁰ Arthur Singer, *op. cit.*; Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Leipzig, 1914; J. Haller, *Bismarck und Deutschland*, Tübingen, 1915; H. Oncken, *Bismarck und Zukunft Mitteleuropas*, Heidelberg, 1915 (discurs la centenarul nașterii lui Bismarck); Wilhelm Franknoi, *Kritische Studien zur Geschichte des Dreibundes*, Budapesta, 1917; Fr. Karl Endres, *Der Krieg gegen Rumänien*, München, 1917 etc.

²¹ Charles Dilke, *The Present Position of European Politics*, Londra, 1887; Anatole Leroy-Beaulieu, *La France, la Russie et l'Europe*, Paris, 1888; Jules Hansen, *L'alliance franco-russe*, Paris, 1897; Ernest Daudet, *Histoire diplomatique de l'alliance franco-russe, 1873–1893*, Paris, 1898.

²² Franz Despagne, *La diplomatie de la Troisième République et le droit de gens*, Paris, 1904; Albert Billot, *La France et l'Italie. Histoire des années troublées, 1881–1899*, 2 vol., Paris, 1905; Pierre Albin, *La paix armée. L'Allemagne et la France en Europe, 1885–1894*, Paris, 1913; René Pinon, *France et l'Allemagne, 1870–1913*, Paris, 1913; E. N. Trubetskoi, *Otechestvennaya voina i yey dukhovnyi smysl*, Moscova, 1915; Giacomo Curatulo, *Francia e Italia, 1849–1914*, Torino, 1915; Tommaso Tittoni, *Il giudizio della storia su le responsabilità della guerra*, Milano, 1916; K. Fr. Novak, *Der Weg zur Katastrophe*, Berlin, 1919 etc.

²³ A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis le Congrès de Berlin jusqu'à nos jours*, première partie, *La paix armée (1878–1914)*, Paris, 1914, p. 1–52, 121–146, 174–194, 238–258, 279–296.

²⁴ Paul Verrier, *La folie allemande*, Paris, 1915; N. P. Comnène, *Notes sur la guerre roumaine (1916–1917)*, Paris, 1918; anticipativ, R. W. Seton-Watson, *Racial problems in Hungary*, Londra, 1908.

²⁵ G. Diamandy, *România și conflictul european*, București, 1914; Radu Rosetti, *Atitudinea României în războiul actual*, București, 1915; Pietro Silva, *Come si formò la Triplica*, Milano, 1915; A. I. Sullioti, *La Triplica Alleanza, 1882–1915*, Milano, 1915; N. Iorga, *Le „Livre Rouge” autrichien*, Iași, 1917 etc.

de la Paris – Versailles, pentru reflecții asupra Triplei Alianțe. Istoria acesteia avea încă de așteptat așezarea pe solide baze documentare a edificiului ei interpretativ.

Atât editarea surselor documentare, cât și reperele discursului istoriografic privind originile Primului Război Mondial au fost, din motive de înțeles, foarte intens provocate pe timpul „organizării păcii” sub auspiciile Ligii Națiunilor și prin normarea „securității colective a statelor”. Pe acel timp, problema originilor conflagrației generalizate s-a intersectat sever cu cea a responsabilităților pentru declanșarea ei. Din chiar simpla lectură a notelor interpretului Paul Mantoux asupra deliberărilor Consiliului celor Patru Mari²⁶, desfășurate aproape zilnic între 24 martie și 28 iunie 1919, cele mai multe la reședința rezervată președintelui american Wilson, *Place des Etats Unis*, vreo douăsprezece „la Lloyd George”, *Rue Nitot*, arareori „la cabinetul lui Clemenceau”, *Rue Saint-Dominique*, sau la cel al ministrului francez de externe, *Quai d’Orsay*²⁷, ar fi de constatat suficiente probe, expresii, cuvinte despre intersectarea respectivelor probleme, despre gradul înalt de absorbție a celei întâi menționate de cea de-a doua. Principal, Consiliul celor Patru s-ar fi putut înregistra ca unul de Cinci Mari, locul Japoniei la deliberări fiind rezervat, pentru ca reprezentantul ei, baronul Makino, să fie „de față” la orice atingere deliberativă a „chestiunilor de interes nipon”²⁸. Locurile de frecventă participare la deliberări le-au deținut, în numele Statelor Unite, Franței, Marii Britanii și Italiei, președintele Wilson și premierii Clemenceau, Lloyd George și Orlando, cu invitarea sau acceptarea „spre consultări” a reprezentanților „altor state”, a unor comandanți militari și a diverșilor „specialiști”. Celor Patru le-a revenit considerarea „chestiunilor mai dificile”, de la cea a reparațiilor de război („*la plus difficile de tous*”)²⁹ și cea a „protecției Franței contra agresiunii” la cea a frontierei adriatice a Italiei³⁰, precum și a „altor chestiuni”, implicate de procesul deliberării. Și tot lor, firește, le-a revenit, la diapazonul dat de președintele Woodrow Wilson, să dea o primă interpretare înaltei meniri a celui proces, anume, „să modifice frontiere și să schimbe suveranități naționale [...], să evite a se da inamicilor (*recte* învinșilor de război) impresia de injustiție”; să stingă „temerile” că „pe viitor” conflictele armate aveau să fie mai curând „create de nemulțumirea populațiilor” decât „provocate de comploturi secrete ale guvernelor”; să prevină riscul eșuării păcii „în cursa ei veritabilă cu anarhia”³¹.

Dezideratul „păcii întemeiate pe justiție” ar fi presupus, în opinia premierului britanic, Lloyd George³², ca „părții învinse, Germaniei, să i se admită calitatea de

²⁶ *Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars – 28 juin 1919)*, Notes de l’Officier Interprète Paul Mantoux, I. *Jusqu’à la remise à la délégation allemande des conditions de paix*, II. *Depuis la remise à la délégation allemande des conditions de paix jusqu’à la signature du traité de Versailles*, Paris, 1955. Procesele-verbale ale Consiliului celor Patru, supuse semnăturilor deliberanților, au fost întocmite de secretarul forului deliberativ, Maurice Hankey („*the Hankey’s Papers*”), incluse de publicații documentare privind Conferința de la Paris – Versailles; v. S. Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and the Peace Settlement*, New York, 1922; *Papers relating to the Foreign Relations of the United States: The Peace Conference*, vol. V și VI, Washington, 1944–1946; din perspectivă italiană, Aldrovandi Marescotti, *Guerra Diplomatica. Ricordi e Frammenti di Diario (1914–1919)*, Milano, 1936; trimiteri sau comentarii asupra acelor progrese-verbale, în diverse contribuții istoriografice privind „pacea de la 1919”, dintre care, încă de primă referință, Harold W. V. Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., Londra, 1920–1924.

²⁷ *Les délibérations du Conseil des Quatre*, I, p. 5 (*Préface*).

²⁸ *Ibidem*, p. 115 (doc. XV, 2 aprilie 1919).

²⁹ *Ibidem*, p. 13 (doc. I, 24 martie 1919).

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 41 (doc. VI, 27 martie 1919).

³² *Ibidem*, p. 40.

deliberantă, după modelul urmat, tot de puteri aliate și învingătoare, la negocierile cu Franța, din 1814–1815, ce au străbătut, mai ales pe timpul Congresului de la Viena, procesul fundamentării „păcii și ordinii europene”. De altfel, nu doar la amintitul mare for diplomatic european, ci și la cel de la Paris, din 1856, ori la cel de la Berlin, din 1878, negocierile păcii s-au purtat, de fiecare dată, și cu „partea învinsă”. La Congresul de la Paris, diplomația rusă s-a implicat serios în mersul deliberărilor finalizate prin tratatul din 30 martie 1856, iar la Congresul de la Berlin s-a ținut seama și de „cuvântul” Porții Otomane asupra diverselor clauze ale tratatului subscris de toate marile puteri pe 13 iulie 1878. De la 1814 până spre 1878, diplomația europeană operase sub auspiciile concertului marilor puteri. După ultimul an menționat, sub incidențele așa-numitei „diplomații secrete” și ale „constelării puterilor în funcție de cea dominantă”, Germania, desigur, nu s-au prea mai făcut auzite ori simțite acte ale „concertului marii politici”, înțelese și ca ale „diplomației de conferință”³³. Despre o resuscitare a concertului „de stil 1815” la Conferința de la Paris – Versailles, în 1919, nu a mai fost cum să încapă vorbă. Replicând premierului britanic, cel francez, Clemenceau, a ținut să facă distincție între Franța, învinsă la 1814–1815, și Germania, culpabilă de impunerea „frontierei strategice”, la 1871, asupra Alsaciei și Lorenei, ca și de veleități de dominație cel puțin continentală, cu apetit beligerant, însușit de „un popor servil nevoii de forță” („*Les allemands sont un peuple servil qui a besoin de la force pour soutenir un argument*”)³⁴. Germaniei, principalei puteri învinse în războiul din anii 1914–1918, i s-a rezervat „o pace foarte dură” („*De toute manière, nous allons imposer à l'Allemagne une paix très dure...*”)³⁵, operabilă, la caz de rezistență a „învinșilor”, chiar și prin recursul la „intervenția armată”³⁶. În tratamentul aplicat Germaniei la 1919 a reverberat cu intensitate setea „de revanșă” a Franței, pentru pacea impusă ei, la 1871, de „inamicul ereditar”. Francezii mai păstrau în amintire și „lecția severă”, ce a fost servită „țării lor”, la 1815, de o „mare alianță”, în consecința „revenirii lui Napoleon din Elba”) și a dezastrului de la Waterloo, „lecție” pe care o vedeau de suportat și de „principalii lor învinși”, la 1919. Intransigența Franței, cu argumentul celor mai mari forțe militare disponibile, acompaniată uneori cam disimulativ, manevrier, de partenerii ei deliberanți, și-a pus amprenta asupra clauzelor păcii de la Paris – Versailles, fără a și concura însă la certe garanții ale dăinuirii lor.

Îndepărtarea „învinșilor” de la deliberarea păcii a făcut să țină de întreaga latitudine a Aliaților problema responsabilităților de război. Și-a primit astfel confirmarea anticul adagiu *Vae victis!*, de care s-au pătruns mai toate ocaziile de încheieri pacifice, după sângeroase războaie. Urgența acelei probleme, la deliberările de la Paris – Versailles, a devansat-o, un timp, pe cea a reparațiilor de război. Problema „barierei” sau a „cordonului sanitar contra bolșevismului”, cu rol important revenind Poloniei și României („*Il faut renforcer la citadelle roumaine*”)³⁷, s-a conectat, la fel ca și cea a „frontierei renane”, problemei responsabilităților „grave”, a cărei ținere doar de latitudinea Aliaților nu a fost cum să fie tulburată de o încercare a Ungariei „roșii” de a ieși „din rândurile învinșilor”, încercare prompt amendată de Woodrow Wilson, chiar acuzată, de acesta, de a fi presupus o flagrantă încălcare a „dreptului naționalităților”

³³ Pentru comentarii, cu referințe istoriografice, Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, 2006, p. 753–784.

³⁴ *Les délibérations du Conseil des Quatre*, I, p. 41 (doc. VI, 27 martie 1919).

³⁵ *Ibidem*, p. 47 (doc. cit.).

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 53 și urm. (doc. VII, 27 martie 1919; cuvinte atribuite mareșalului Ferdinand Foch).

(„La responsabilité du gouvernement hongrois dans les origines de la guerre est terrible. Il suffit de rappeler le rôle d'un homme comme Tisza. La politique hongroise a conduit celle de la Monarchie et les hongrois ont combattu pour la soutenir. C'est un ennemi qui nous offre de négocier, et de négocier sur les intérêts des nationalités que nous avons promis de libérer”)³⁸. De responsabilități nu au avut cum „să scape” nici Austria, nici Turcia și nici Bulgaria. Ele au căzut însă covârșitor în seama Germaniei. Nu s-a convenit asupra „trimiterii în judecată a celor responsabili de declararea războiului, în 1914”. A răsunat în van opinia premierului britanic, după care responsabilizarea pentru un asemenea act, echivalabil „cele mai mari crime”, putea reduce „pe viitor” pericolul războiului. Au fost admise responsabilități „pentru violarea tratatelor ce a cauzat moartea a milioane de oameni [...], pentru actele contra indivizilor, pentru atrocitățile de tot felul”, între care și „distrugerea de submarine a vaselor maritime”³⁹. S-a propus „instituirea unei curți de justiție, unde să fie reprezentate toate națiunile beligerante, mari sau mici, și care să pronunțe condamnările”. Din raționamentul de a fi evitat un precedent periculos, pentru procesul juridic, s-a făcut, la insistențele președintelui american, distincție între „crimele pretabile tribunalului internațional” și „crimele de pedepsit în interiorul fiecărei națiuni”.

Violarea tratatelor a fost considerată, după o argumentație subtil întreprinsă de Lloyd George, ca „o crimă contra dreptului ginților”, suscitată direct de competențele Ligii Națiunilor⁴⁰. De o atare crimă s-a făcut responsabilă Germania, în persoana ex-kaiserului Wilhelm al II-lea, care ar fi dispus „încălcarea neutralității Belgiei”, implicit a unui tratat din 1839, relativ la așa ceva, subscris, atunci, și de Prusia, cu titlu de angajament preluat de Reich-ul al Doilea. Responsabilitatea fostului împărat german nu și-a aflat „salvarea” ori diminuarea sub incidența principiului valabil „la britanici” și, cu note specifice, „la japonezi”, după care „capul încoronat este absolvit/exclus de la orice incriminare”. Lui Wilhelm al II-lea, în măcar speța „încălcării neutralității Belgiei”, i s-a imputat un act de „putere executivă directă”. Spre a se confirma „gravitatea crimelor”, inclusiv a celor de care era făcut responsabil fostul kaiser, a fost solicitată imperios, la Consiliul celor Patru, publicarea de germani „a tuturor documentelor” de natură a servi „lămuriri tribunalului internațional”⁴¹. Ultimatumului adresat de Austro-Ungaria Serbiei, după atentatul de la Sarajevo, și declarației de război din 29 iulie 1914 nu le-au prea fost identificate, la întrunirile Celor Patru Mari, însemne de violare a tratatelor⁴², rămânând ca „negocieri speciale” să le confirme marca agresiunii. Asupra persoanei lui Wilhelm al II-lea a fost pusă o responsabilitate pentru care, „la curtea lui imperială”, el n-a făcut, se știa, decât să supergireze insistențele „belicoase” ale unor miniștri, comandanți militari și diplomați, greu de a mai fi atinși de avertismentul „suveranului lor” că puteau fi sortite unor riscuri serioase „deciziile de la 1914” („*Vous regretterez ce que nous faisons*”)⁴³. Dintr-un sentiment de înaltă loialitate, cancelarul german de la ocazia acelor „decizii”, Bethmann-Hollweg, a supus pronunțării reprezentanților „principalelor puteri aliate” cererea „de a fi trimis el în judecată și nu împăratul său”. Unei atare cereri nu i s-a dat însă curs favorabil⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*, p. 99 (doc. XII, 31 martie 1919).

³⁹ *Ibidem*, p. 120 și urm. (doc. XVI, 2 aprilie 1919).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 121 și urm.

⁴² *Ibidem*, p. 123.

⁴³ *Ibidem*, p. 121.

⁴⁴ *Ibidem*, II, p. 562 și urm. (doc. CXLVIII, 28 iunie 1919).

Dintre problemele ridicate de Consiliul celor Patru și ținătoare de capul de afiș al negocierilor păcii, cea a responsabilităților războiului de-abia încheiat, atunci, a privit, într-un plan imediat, actele declanșării lui. Într-un mai îndepărtat plan, aceeași problemă suscita relevarea originilor „marelui flagel” ce numai emoțional ori speculativ a putut fi pus sub semnul „fatalității”. Solicitarea expresă de „principalele puteri învingătoare” ca germanii să-și publice documentele facerii politicii lor prebelice și ale încrengăturilor acesteia a fost deplin grăitoare în sensul necesității unei cât mai extinse, *ab origine rerum*, lămuriri a „titlurilor de responsabilizare” rezervate cu prevalență „învingătorilor”. Iar ceea ce s-a solicitat germanilor a provocat, prin reacție, obligații pentru mai toate entitățile statale beligerante pe timpul întreg sau fragmentar al anilor 1914–1918 de a-și publica sursele documentare relative la originile și, implicit, responsabilitățile „marii și sângeroasei confruntări”. Acută, la 1918–1919 și încă pentru câțiva ani, a fost, se înțelege de ce, identificarea, chiar personalizarea „responsabilităților grave”, cu titlu adeseori înăspriț, de „vinovății”⁴⁵. Unui „chestionar de stringentă urgență”, s-au văzut „chemați” ori nevoiți să răspundă principalii decidenți politici și militari de la ocazia declanșării „războiului european”, în iulie–august 1914. Sub intensă presiune de a răspunde, s-au văzut „cei ce au decis la Berlin și Viena”. Au putut fi de ceva efect edițiile de memorii, scrisori sau comentarii ale kaiserului Wilhelm al II-lea⁴⁶, ale cancelarului Bethmann-Hollweg⁴⁷, ale ministrului secretar de externe Jagow⁴⁸ și ale celor mai înalți comandanți militari germani⁴⁹. Dinspre textele documentare ori narative ale lui Franz Joseph, decedat înainte de a se fi terminat războiul, nu a prea fost de parvenit răspunsuri la „chestionarul responsabilităților”⁵⁰. Conte Berchtold și le-a amânat pe ale sale până spre 1929, când avea să le pronunțe în cam puține cuvinte⁵¹. Acuzarea de publiciști a răspunsurilor ministrului austro-ungar de externe a fost cumva atenuată de Alexander (Șandor) Hoyos⁵², a memoriilor înaltului comandant militar

⁴⁵ N. P. Comnène, *op. cit.*; Karl Kautsky, *Wie der Weltkrieg entstand?*, Berlin, 1919; Fr. Novak, *op. cit.*; Milos Boghitchewitsch, *The Causes of the War*, Amsterdam/Rotterdam, 1919, Londra, 1920 (și în franceză, idem, *Les causes de la guerre*, Paris, 1925); H. Loreburn, lord, *How the War Came*, Londra, 1919; M. Pokrowski, *Drei Konferenzen zur Vorgeschichte des Krieges*, f.l., 1920; B. von Siebert, *Entente Diplomacy and the World War*, Londra, 1921; Emile Bourgeois, *Les origines et les responsabilités de la guerre*, Paris, 1922 etc.

⁴⁶ Kaiser Wilhelm II, *Briefe an den Zarem 1894–1914*, hrsg. von Walter Goetz, Berlin, 1920 (și în franceză: *Correspondance entre Guillaume II et Nicolas II, 1894–1914*, Paris, 1924); idem, *Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878–1918*, Leipzig/Berlin, 1922.

⁴⁷ Theobald Bethmann-Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkriege*, 2 vol., Berlin, 1919–1922.

⁴⁸ Gottlieb von Jagow, *Ursachen und Ausbruch des Weltkriegs*, Berlin, 1919; idem, *England und der Kriegsausbruch. Eine Auseinandersetzung mit Lord Grey*, Berlin, 1925.

⁴⁹ Helmut von Moltke, *Erinnerungen. Briefe. Dokumente 1877–1916*, Stuttgart, 1922; Alfred von Waldersee, *Denkwürdigkeiten*, 3 vol., Stuttgart, 1922–1923; v. și Erich Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen*, Berlin, 1919; Erick von Falkenheim, *Die oberste Heeresleitung in ihren wichtigsten Entschlüssen, 1914–1916*, Berlin, 1920 etc.

⁵⁰ Otto Ernst, *Franz Joseph in Seinen Briefen*, Viena, 1924; Albert Margutti, *Kaiser Franz Joseph. Persönlichen Erinnerungen*, Viena, 1924.

⁵¹ Leopold Berchtold, *Habe ich den Weltkrieg gewollt*, Berlin, 1929 (în *Berliner Monatshefte. Die Kriegsschuldfrage. Zeitschrift zur Vorgeschichte und Geschichte des Weltkrieges*, iunie 1929).

⁵² Alexander Hoyos, *Der deutsch-englische Gegensatz und seine Einfluss auf die Balkanpolitik Österreich-Ungarns*, Berlin, 1922; dintre alți oficiali de la Ballplatz, în 1914, v. Stephen Burian von Rajecz, *Drei Jahre. Aus des Zeit meiner Amtsführung in Kriege*, Berlin, 1923; Alexander Musulin, *Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten*, München, 1924 (Musulin a elaborat ultimatumul adresat de Austro-Ungaria Serbiei, incluzând, la solicitarea lui Berchtold, punctul 6 în dispozitivul actului, punct relativ la „pretenția” ca funcționari ai Dublei Monarhii să colaboreze cu cei ai Regatului Serbiei spre a fi „prinși”, pe teritoriul sârb, „vinovați” de asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand. Introducerea punctului 6 s-a făcut cu premeditare, din calculul că nu putea fi acceptat de guvernul sârb; v. Mario Toscano, *op. cit.*, p. 422).

Conrad von Hötzendorf⁵³ și a scrisorilor lui Istvan Tisza⁵⁴. Din perspective speciale, memoriile și corespondențele reprezentanților diplomatici ai Puterilor Centrale la Paris⁵⁵, Londra⁵⁶, Petersburg⁵⁷ și Roma⁵⁸ au completat, nu tocmai suplinit, cu detalii și impresii, răspunsurile imediate ale superiorilor lor la acuzele de „gravă responsabilitate pentru războiul de la 1914”. După cât și cum au fost date, acele răspunsuri au fost străbătute de firesc spirit justificativ. Așa cum au fost și cele încercate, sub ceva mai redusă presiune publică, de înalți exponenți ai politicilor „principalelor puteri învingătoare”⁵⁹. Acel spirit a fost tăiat ori etufat, în Germania și „noua Austrie”, de vehemența acuzelor publice aduse „întâilor vinovați de marele dezastru”. Cu înverșunarea nutrită de republicanismu-i „de stânga”, un Karl Kautsky a căutat, la Berlin, să orienteze cele mai severe acuze spre persoana lui Wilhelm al II-lea⁶⁰. Nu au fost scutiți de orientarea acuzelor de felul arătat, la Viena, nici „cei de la curtea de Habsburg”⁶¹. A ajuns mult înfierbântată problema responsabilităților ori a „vinovățiilor pentru războiul din 1914”, încât anevoie și-au putut afla, în decursul anilor 1918–1923, ocazii „de tribună” ori de spațiu editorial, cuvintele lămuritoare asupra originilor Marelui Război, a sistemelor de alianțe, precum Triplicea⁶².

⁵³ Franz Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, 5 vol., Viena, 1922–1925 (vol. 5, 1906–1914).

⁵⁴ *Grof Tisza Istvan összes Munkai*, Budapesta, 1923... (în germană, Istvan Tisza, *Briefe*, 5 vol., Berlin, 1928, și în franceză, Etienne Tisza, *Lettres de guerre*, 5 vol., 1931... (de referință specială, aici, fiind vol. V).

⁵⁵ Wilhelm Freiherr von Schoen, *Erlebtes. Beiträge zur politischen Geschichte der neuesten Zeit*, Stuttgart, 1921 (Schoen a fost ambasador la Paris, în anii 1910–1914).

⁵⁶ Karl Max von Lichnowski, *Meine Londoner Mission, 1912–1914*, Zürich, 1918; idem, *Auf dem Wege zum Abgrund. Londoner Berichte. Erinnerungen und sonstige Schriften*, 2 vol., Dresda, 1927 (Lichnowski a crezut până la finele misiunii sale la Londra în posibilitatea înțelegerii germano-britanice, cu implicata șansă de a fi fost evitat „dezastrul” Reichului de la 1918); v. și Ottokar Czernin, *Im Weltkrieg*, Berlin, 1919 (și în engleză, idem, *In the World War*, Londra, New York, 1919).

⁵⁷ Friedrich von Pourtalès, *Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden*, Charlottenburg, 1919; ediția a doua a însemnărilor ambasadorului german, cu adaosul de titlu: *Meine Verhandlungen in Saint Petersburg Ende Juli 1914. Tagesaufzeichnungen und Dokumente*, Berlin, 1927; Julius Szilassy, *Der Untergang der Donaumonarchie. Diplomatische Erinnerungen*, Berlin, 1921.

⁵⁸ *Erinnerungen und Gedanken des Botschaften Anton Graf Monts*, hrsg. von K.F. Nowak und Friedrich Thimme, Berlin, 1923; Bernhard von Bülow, *Denkwürdigkeiten*, 4 vol., Berlin, 1930–1931 (cu deosebire, vol. III, pentru misiunea la Roma, din decembrie 1914 până în mai 1915); v. și în franceză, *Mémoires du chancelier prince de Bülow*, 4 vol., Paris, 1930–1931.

⁵⁹ Dintre șefi de state sau de guverne, v. *Dnevnik Imperatora Nikolai II*, Berlin, 1923; Herbert Henry Asquith, Lord Oxford and Asquith, *The Genesis of the War*, 2 vol., Londra, 1926; Raymond Poincaré, *Au service de la France*, 10 vol., 1926–1933, cu deosebire vol. IV (*L'Union sacrée*, 1914) și V (*L'invasion*, 1914); v. și idem, *Les origines de la guerre. Conférences prononcées à la «Société Conférences»*, Paris, 1921; dintre miniștri de externe, alți miniștri sau ambasadori, v., cu deosebire, Viscount Richard Burton Haldane, *Before the War*, Londra, 1920; Alexandre Iswolski, *Recollections of a Foreign Minister*, New York, 1921 (în franceză *Mémoires*, Paris, 1923); George Buchanan, *My Mission to Russia and other Diplomatic Memories*, 2 vol., Londra, 1923; Winston Churchill, *The World Crisis 1911–1918*, 4 vol., Londra, 1923–1927; Viscount Edward Grey of Fallodon, *Twenty Five Years 1892–1925*, Londra, 1925; Serge Sazonov, *Les années fatales. Souvenirs. 1910–1916*, Paris, 1927 (în engleză, idem, *The Fateful Years 1910–1916*, New York, 1928); Antonio Salandra, *La neutralità italiana, 1914*, Milano, 1928; Michel de Taube, *La politique russe d'avant guerre et la fin de l'Empire des Tsars (1904–1917)*, Paris, 1928 (și în germană: idem, *Der grossen Katastrophe entgegen. Die russische Politik der Vorkriegszeit und das Ende des Zarenreiches (1904–1917). Erinnerungen*, Berlin, 1929).

⁶⁰ Karl Kautsky, *The Guilt of Wilhelm Hohenzollern*, Londra, 1920.

⁶¹ Roderic Goos, *Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges*, Viena, 1919; Heinrich Kanner, *Kaiserliche Katastrophen-politik*, Viena, 1922; idem, *Der Schlüssel zur Kriegsschuldfrage*, München, 1926.

⁶² Archibald C. Coolidge, *Origins of the Triple Alliance*, New York, 1919; un titlu de lucrare rar întâlnit la 1918–1923, o temă fără mare audiență în acei ani.

Nu însă din texte de gen *personalia*, ci din acte oficiale era de așteptat să răzbată lămurirea raporturilor politico-diplomatice, a ambițiilor de putere, cu suport economic-financiar și „ascuțșuri” militare, ale statelor, altfel spus, lămurirea originilor și responsabilităților Marelui Război. Solicitări publice au făcut să fie întâi „verificate” seturile de documente sub forma „cărților colorate”, prin care „anumite mari puteri” și-au justificat, fiecare în parte, la 1914, gesturile ce au marcat „declanșarea flagelului european, devenibil mondial”. Cumva stresați ori incomodați s-au văzut înalți oficiali, istorici și juriști francezi de imperativul „lămuririi” subterfugiilor documentare ale Cărților Galbene⁶³, de camuflare a unor „aspecte delicate” ale vizitei președintelui Poincaré și a premierului Viviani la Peterburg, în zilele de 20–22 iulie, cu doar câteva înaintea celei de 29 a aceleiași luni, când Austro-Ungaria avea să declare război Serbiei. Între „aspectele delicate” ale acelei vizite ar fi fost și cel al considerării inevitabilității reacției militare a Franței pentru eventualitatea uneia de aceeași natură din partea Germaniei „la mobilizarea generală rusă”. Sub invocarea înregistrată documentar a necesității „gesturilor preventive, străbătute de rațiuni zise defensive”, Germania avea să supună unui ultimatum din 31 iulie mobilizarea ordonată pe 29 ale aceleiași luni de țarul Nicolae al II-lea și „justificată”, la Petersburg, de decizia asemănătoare, cu aceeași dată, a împăratului și cabinetului Austro-Ungariei, și să declare război atât Rusiei, cât și Franței, în zilele de 1 și, respectiv, 3 august, ceea ce a atras imediat, peste numai o zi, angrenarea beligerantă „antantistă” a Marii Britanii. Prin simpla raportare la „cronica evenimentială”, au fost motive de prioritară responsabilizare a Germaniei pentru declanșarea războiului. Chiar incriminării lui Wilhelm al II-lea și a „cabinetului său” i s-a căutat cam politicianist, la Berlin, „atestarea”, orientată cu deosebire de „colecția Kautsky”, sub provocativul titlu *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*⁶⁴. Devoalarea „pornirilor belicoase ale tandemului Berchtold-Conrad” a fost încercată, la Viena, în 1919, prin editarea „de urgență” a colecției *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges*⁶⁵, implicantă și de amendarea Cărții Roșii de la 1914. „Aranjări interesate de documente” au fost căutate și în privința Cărților Albastre britanice⁶⁶ și în cea a Cărții Gri belgiene⁶⁷. „Falsuri” aveau să fie probate în cazul Cărților Portocalii ruse⁶⁸. „Aranjări” cu miză străveziu polemică de documente relative

⁶³ *Documents diplomatiques 1914. La guerre européenne. Pièces relatives aux négociations qui ont précédé les déclarations de guerre de l'Allemagne à la Russie (1 août 1914) et à la France (3 août 1914). Déclaration du 4 septembre 1914* (Ministère des Affaires Étrangères – Livre Jaune français), Paris, 1914; *L'alliance franco-russe. Origine de l'alliance, 1890–1893. Convention militaire, 1892–1899, et convention navale, 1912*, Paris, 1918.

⁶⁴ *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, hrsg. von Karl Kautsky, 4 vol., Charlottenburg, 1919–1920 (și în engleză: *The Outbreak of the World War: German Documents Collected by Karl Kautsky*, eds. Max Montgelas and Walther Schüking, New York, 1924).

⁶⁵ *Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914 – Ergänzungen und Nachträge zum österreichisch-ungarischen Rotbuch*, 3 vol., Viena, 1919 (și în engleză: *The Austrian Red Book. Official titles pertaining to Pre-War History*, 3 parts, Londra, 1920).

⁶⁶ *Correspondence respecting the European Crisis, 5 August 1914*, Londra, 1914; *Despatch from His Majesty's Ambassador at Berlin [8 August 1914] respecting the rupture of Diplomatic Relations with the German Government*, Londra, 1914; *Despatch from His Majesty's Ambassador at Vienna [1 September 1914] respecting the rupture of Diplomatic Relations with the Austro-Hungarian Government*, Londra, 1914; *Collected Diplomatic Documents relating to the Outbreak of the European War*, Londra, 1914; v. și *Diplomatic Documents relating to the Outbreak of the European War*, ed. by James Brown Scott, 2 vol., New York, 1916.

⁶⁷ *Correspondance diplomatique relative à la guerre de 1914 (24 juillet – 29 août 1914)*, Royaume de Belgique: Ministère des Affaires Étrangères – Livre Gris belge, 1914.

⁶⁸ G. von Romberg, *Die Fälschungen des russischen Orangebüches*, Berlin/Leipzig, 1922.

la „momentul 1914” au continuat și după 1918, în publicații precum *Un livre noir*⁶⁹ și *Krasnyi Arkhiv*⁷⁰, de proveniență rusă, sau *Die Kriegsschuldfrage. Zeitschrift zur Vorgeschichte und Geschichte des Weltkrieges*, sub titlul mai circulat de *Berliner Monatshefte*, la germani⁷¹. Asemenea publicații au întreținut patosul „chestionării și răspunsurilor” asupra responsabilităților sau învinuirilor pentru declanșarea Marelui Război și prea puțin asupra originilor ori cauzelor profunde ale acestuia.

O ridicare decisivă de standard pentru studiul originilor sau cauzelor Războiului Mondial a fost determinată de publicarea „marilor colecții de documente” atestante ale alianțelor sau ale rivalităților puterilor europene ajunse beligerante în iulie–august 1914. Publicațiile documentare din arhivele Externelor acelor puteri au venit în întâmpinarea unor febrile așteptări publice, ele fiind și inițiate, supervizate sau finanțate de servicii guvernamentale. Tot ele aveau să servească mult, pe termen lung, cercetărilor istorice asupra unor evenimente ce au marcat profund „destinul Europei” și, prin extensie, „schimbările lumii”. Tonul înalt în publicarea documentelor relative la originile „războiului din 1914” l-au dat germanii, cu impresionanta *Die grosse Politik der europäischen Kabinete*⁷². Aceasta a semnificat un răspuns deplin calificat al germanilor la solicitarea făcută lor cu ocazia Păcii de la Paris – Versailles, dar și un real model de întreprindere științifică. În replică, deși cu ceva întârziere față de demararea, chiar finalizarea „marii colecții germane”, francezii au publicat una de aceeași măsură, de *Documents diplomatiques*⁷³. Din impulsuri date de dezbateri publice, dar și din rațiuni științifice, istoriografice, britanicii și-au editat „colecția” privind *the Origins of the War*⁷⁴. S-au angrenat în tensionata competiție publicistică și austriecii, cu *Diplomatische Aktenstücke... vor der Bosnischen Kriese zum Kriegeausbruch*⁷⁵. De partea lor, „foarte specială”, insuflată de „tezism marxist-leninist” și captată de „ambitiile revoluției mondiale”, bolșevicii ruși au manifestat poate cele mai mari intenții de „colecție documentară”, *Mezhdunarodnye otnosheniia v epokh imperializma*⁷⁶, intenții scăzute

⁶⁹ *Un livre noir. Diplomatie d'avant-guerre d'après les documents des archives russes* (Préface, R. Marchand), 3 vol., în șase tomuri, Paris, 1922–1932 (utilizate mai ales primele două volume pentru studiul „originilor războiului din 1914”; publicația relua, în mare parte, *Materialy po istorii franko-russkikh otnoshenija. 1910–1914*, editate la Moscova, în 1922).

⁷⁰ Cu deosebire, din *Krasnyi Arkhiv, Russko-germanskije otnosheniia*, I, 1922; *K voprosu o podgotovke mirovoy vojny*, XLIV, 1934.

⁷¹ *Die Kriegsschuldfrage. Zeitschrift zur Vorgeschichte und Geschichte des Weltkrieges*, Berlin, 1923–1928 (sub titlul: *Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung*, hrsg. von A. von Wegerer, Berlin, 1929–1937).

⁷² *Die Grosse Politik...*, 40 volume, în 54 de tomuri, publicate în anii 1922–1927 (și în franceză: *La politique extérieure de l'Allemagne*, 32 volume, Paris, 1928..., acoperind doar perioada 1871–1908).

⁷³ *Documents diplomatiques français*, 1-ère série, 6 vol., 2-e série (1900–1911), 14 vol., 3-e série (1911–1914), 11 vol., publicate în anii 1929–1959.

⁷⁴ *British Documents on the Origins of the War*, 11 volume în 13 tomuri, Londra, 1926–1938 (vol. XI întocmit de J. W. Headlam-Morley).

⁷⁵ *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 zum Kriegeausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministerium des Aussern*, ausgewählt von Heinrich Srbik, Alfred Francis Pribam, hrsg. von Ludwig Bittner und Hans Uebersberger, 9 vol., Viena și Leipzig, 1930; v. și *Österreich-Ungarns Letzter Krieg, 1914–1918*, 7 volume și 10 suplimente, Viena, 1930–1938; *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates des Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, hrsg. Miklós Komjáthy, Budapesta, 1966.

⁷⁶ *Mezhdunarodnye otnosheniia v epokh imperializma 1878–1917*, seria I, vol. XVIII–XXI, seria II, vol. I–X, Moscova/Leningrad, 1931–1940 (și în germană: *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus 1878–1917*, hrsg. von Otto Hoetzsch, Reihe I, Bände I–IV, Reihe II, Bände V–VIII, Reihe III, Bände I–IV, Berlin, 1933–1942 (cele opt volume ale seriilor I și II în germană corespund primelor opt volume ale seriei a III-a în rusă; cele patru volume ale seriei a III-a în germană corespund volumelor publicate din seria a II-a în rusă); ca prim semnificativ fruct istoriografic „ruso-sovietic” al unei asemenea „mari colecții documentare”, v. Nikolai Poletika, *Vozniknovenie mirovoi voyny*, Moscova, 1935.

însă, spre 1940, de „indicativul patriotic stalinist” de a nu mai fi incriminate „războaiele țărilor” care de sub calificativul de „expansioniste” au fost pasate sub cel de „eliberatoare de teritorii și de populații”. Fie și demarată de abia pe la 1952, „marea colecție” italiană, *I Documenti diplomatici*⁷⁷, de spectaculoasă anvergură, încă în curs de editare, a completat tabloul publicistic al documentelor puterilor angrenate de „sistemele de alianțe” din perioada considerată, nu după repere cronologice general valabile, a originilor Primului Război Mondial. Germanii și francezii au luat ca prim reper cronologic anul 1871, britanicii anul 1898, al „sfârșitului splendei izolare a Regatului Unit”, rușii anul 1878, al „păcii de la Berlin, nesatisfăcătoare curții de Romanov”, austriei anul 1908, al „crizei bosniace”, italienii dând de înțeles prin studii de specialitate opțiunea pentru anul 1871 și nu prin „marea colecție” de documente începută cu cele din anul 1861, al constituirii regatului peninsular. Și pentru statele mici cuprinse de război, Serbia⁷⁸ și Belgia⁷⁹, în iulie–august 1914, sau declarându-și neutralitatea, în august, același an, România⁸⁰, au fost ori sunt încă pe cale de a fi editate „colecții de documente diplomatice” relative la perioada istorică și aspecte interesând textul de față. În numele „altor state”, europene⁸¹ sau „de peste mări”⁸², care au fost implicate de războiul din anii 1914–1918, publicații documentare au vizat mai curând desfășurările propriu-zise, militare și diplomatice, decât originile depărtate ori apropiate ale acestuia, „sistemele de alianțe” precedente, făcute responsabile de declanșarea lui. Deși nu în aceeași măsură publicate, precum cele diplomatice, arhivele militare, ale departamentelor economice și financiare, ale instituțiilor culturale, ale serviciilor administrative, medicale și religioase din viața statelor au servit de suport mereu extensibil pentru studiile istorice asupra Primului Război Mondial.

În ritm cu publicarea surselor documentare, au fost realizate studii, monografii, sinteze încă de primă referință asupra perioadei originilor Marelui Război⁸³. A și ajuns,

⁷⁷ *I Documenti diplomatici italiani*, 1-a Serie: 1861–1870, 2-a Serie: 1870–1896, 3-a Serie: 1896–1907; 4-a Serie: 1908–1914, 5-a Serie: 1914–1918 etc., ed. Walter Maturi, Federico Chabod, Mario Toscano etc., Roma, 1952.

⁷⁸ *Die auswärtige Politik Serbiens, 1903–1914*, hrsg. von Milos Boghitchewitsch, 3 vol., Berlin, 1928–1931; *Serbiens Aussenpolitik, 1908–1918*, hrsg. von Ludwig Bittner, Alois Hajek und Hans Uebersberger, Bände I–III, Viena, 1945; mai nou, *Documents sur la politique extérieure du Royaume de Serbie, 1903–1914 / Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije, 1903–1914*, ed. Kliment Džambazovski, Vladimir Dedijer, vol. I–VII, Belgrad, 1980.

⁷⁹ *Zur europäischen Politik 1897–1914: unveröffentlichten Aufträge*, hrsg. von Bernhard Schwertfeger, 5 Bände, Berlin, 1919; *Die belgischen Dokumente zur Vorgeschichte des Weltkrieges, 1885–1914. Amtliche Aktenstücke der europäischen Politik, 1885–1914*, hrsg. von Bernhard Schwertfeger, Alfred Doren und Wilhelm Köhler, 9 Bände, Berlin, 1924.

⁸⁰ *Documente diplomatice române*, seria I, vol. 11, 1883, și 12, 1884–1885, ed. Rudolf Dinu, Alin Ciupală, Antal Lukács, București, 2006 și, respectiv, Râmnicu Vâlcea, 2010.

⁸¹ *Diplomateski Dokumenti po namesata na Balgarija v evropejskata vojna*, Sofia, 1920–1921 (și în franceză: *L'entrée en guerre de la Bulgarie d'après les documents diplomatiques bulgares*, Paris, 1931).

⁸² *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. Diplomatic/Foreign Papers*, Washington, D.C., 1870–1948; *European War (USA State Department)*, no 2, 3. *Diplomatic Correspondence with Belligerents*, Washington, D.C., 1915. Pentru „colecții” japoneze și chineze, v. Mario Toscano, *op. cit.*, p. 84–86.

⁸³ V., pentru istoriografia franceză, saltul istoriografic de la sinteza întreprinsă de Pierre Albin, *La paix armée*, la cea realizată de Henri Hauser, *Manuel de politique européenne. Histoire diplomatique de l'Europe 1871–1914*, 2 vol., Paris, 1929, și la cele incluse de marile „serii”, „Clio” (*L'époque contemporaine*, II: Pierre Renouvin, Edmond Préclin, Georges Hardy, *La paix armée et la grande guerre, 1871–1919*, Paris, 1947) și „Peuples et civilisations” (Pierre Renouvin, *La crise européenne et la première guerre mondiale*, Paris, 1948); pentru istoriografia britanică, v. *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783–1919*, ed. by A. Ward and G. P. Gooch, vol. III, Cambridge, 1923; R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy, 1815–1914*, Londra, 1927; A. J. Grant, Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789–1939)*, Londra, New York, Toronto, 1939 etc.

într-un decurs de câteva decenii, de-a dreptul impresionantă istoriografia acelei perioade, atât sub raport cantitativ, cât și sub cel al valorii contribuțiilor de fiecare fel dintre cele menționate. Tendința istoriografică s-a dispus pe coordonatele unei anumite tematici, după un registru metodologic și conceptual asiduu observat între specialiști. Aceeași tendință s-a văzut însă și marcată de comandamente străine dezideratului „cunoașterii trecutului așa cum a fost”, fiind străbătută de „clișee ideologizante”, mai ales de cel leninist al „imperialismului – ultim stadiu al capitalismului”, de altele, precum cel al „exceselor de naționalism” care, la germani, aveau să-și afle culminația în Reich-ul al Treilea. În tendința ei de rezistență, scrierea istoriei perioadei originilor Întâiului Război Mondial s-a situat sub semnul profesionalismului, asigurat și de faptul că principalii editori ai „colecțiilor de documente diplomatice, Friedrich Thimme⁸⁴ și Hermann Oncken⁸⁵, la germani, Pierre Renouvin⁸⁶, la francezi, George P. Gooch⁸⁷ și Harold Temperley⁸⁸, la britanici, Federico Chabod⁸⁹ și Mario Toscano⁹⁰, la italieni, au fost și autori de studii înalt calificabile, orientative pentru „mari sinteze”. De la specialiști de o asemenea clasă și de la cei cărora le-au influențat formația profesională⁹¹ se beneficiază încă de partea fundamentală a istoriografiei originilor sau cauzelor „războiului declanșat la 1914”. În orizontul acelei părți a literaturii de specialitate, problema originilor sau a cauzelor războiului a fost scoasă de sub presiunea celei a responsabilităților ori învinuirilor pentru declanșarea lui. Încă de pe la 1930, Alfred von Wegerer, de la *Berliner Monatshefte*, a ținut să probeze inadvertența obsesivei până atunci teme a „învinuirilor de război” formulate, în 1919, la Paris – Versailles⁹². În același an, Sidney Bradshaw Fay și-a definitivat un exemplar studiu documentar asupra originilor Războiului Mondial⁹³. Un atare studiu și replicile date lui de Hermann Oncken⁹⁴ și Jules Isaac⁹⁵ au asigurat temeiuri pentru dezbateri istoriografice pe termen lung. Și cam tot pe la 1930 a început să publice și William L. Langer studii dintre cele mai solid documentate referitoare la „marile alianțe” de la cea germano-austro-ungară și Triplicea la cea

⁸⁴ *Front wider Bülow. Staatsmänner, Diplomaten und Forscher zu seinen Denkwürdigkeiten*, hrsg. von Friedrich Thimme, München, 1931.

⁸⁵ Hermann Oncken, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges*, 2 vol., Leipzig, 1933; v. și Hans Übersberger, *Österreich zwischen Russland und Serbien*, Köln, 1958.

⁸⁶ Pierre Renouvin, *Les origines immédiates de la guerre 28 juin – 4 août 1914*, Paris, 1925; idem, *Le XIX-e siècle, II, De 1871 à 1914. L'apogée de l'Europe* (vol. VI din *Histoire des relations internationales*, publ. sous la direction de Pierre Renouvin), Paris, 1955.

⁸⁷ G. P. Gooch, *Franco-German Relations 1871–1914*, New York, 1923; idem, *Before the War: Studies in Diplomacy and Statecraft*, 2 vol., Londra, 1936–1938; idem, *Recent Revelations in European Diplomacy*, Londra, 1940.

⁸⁸ Harold Temperley, *op. cit.*, v. *supra*.

⁸⁹ Federico Chabod, *Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896*, Bari, 1951.

⁹⁰ Mario Toscano, *op. cit.*; v. și idem, *Il patto di Londra*, Bologna, 1934.

⁹¹ A fost invocat adeseori, de specialiști, „spiritul de școală Renouvin”, la francezi; Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952; idem, *Les causes de la première guerre mondiale, essai d'historiographie*, Paris, 1973; J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1970; idem, *La Grande Guerre. Les grands dossiers de «l'Illustration»*, 2 vol., Paris, 1989; Raymond Poidevin, *Les origines de la première guerre mondiale, textes choisis et présenté par...*, Paris, 1975 etc.

⁹² Alfred von Wegerer, *A Refutation of the Versailles War Guilt Thesis*, New York, Londra, 1930; v. și idem, *Der Ausbruch des Weltkrieges*, 2 vol., Berlin, Hamburg, 1939; cu cel dintâi studiu menționat, Wegerer a replicat la cel al lui Harry Elmer Barnes, *The Genesis of the World War. An Introduction to the Problem of War Guilt*, New York, 1927.

⁹³ Sidney Bradshaw Fay, *The Origins of the World War*, 2nd ed., New York, 1930.

⁹⁴ Hermann Oncken, *op. cit.*, *passim*.

⁹⁵ Jules Isaac, *Un débat historique, 1914. Le Problème des origines de la guerre*, Paris, 1933.

franco-rusă și preludiile Antantei⁹⁶. A fost atins nivelul la care studiile asupra originilor respectivului război și cele asupra „marilor alianțe” s-au presupus strâns, asimilându-se sintezei realizate pe la 1942–1943 de Luigi Albertini⁹⁷.

Timp de aproape un deceniu după Pacea de la Paris – Versailles, cota cunoașterii „alianțelor ce au precedat și declanșat războiul de la 1914” a fost dată, în principal, de publicarea textelor tratatelor și a documentelor adiacente acestora. A contat, la ridicarea acelei cote, „colecția” de *tratate politice secrete ale Austro-Ungariei*, editată de Alfred Francis Pribram, în germană, la 1920, cu traduceri succesive în engleză și franceză⁹⁸. Primei părți a publicației, incluzând texte documentare, i-a fost alăturată de autor o a doua, întinsă, de comentarii asupra negocierilor tratatelor⁹⁹. Spre deosebire de „colecția” de *mari tratate politice*, editată de Pierre Albin și privind o relativ întinsă perioadă istorică¹⁰⁰, cea a lui Pribram a focalizat „alianțele pătrunse de spirit pregnant german”. „Colecția” de *tratate secrete* a înlesnit mult relevarea înțeleșurilor Dublei Alianțe și ale Triplicei, cum a și probat, în 1925, Eduard Heller¹⁰¹, cu un studiu bazat prevalent pe text diplomatic, formal, și nu, cum putuse spre anul 1900, Luigi Chiala¹⁰², prin raportare la discursuri parlamentare, „cărți colorate” și comentarii jurnalistice. Publicarea „marilor colecții documentare” și posibilități mereu extinse de investigare a fondurilor arhivale, multe încă inedite, au incitat și permis, tot mai evident după 1930, studii de considerabilă anvergură asupra „sistemelor de alianțe”, a rivalităților acestora. Pentru acele studii au putut folosi și culegeri selective de texte¹⁰³, utile îndeosebi „cercetărilor de început”. Pe baze solide de „text primar”, Bernadotte E. Schmitt, autor și al unui studiu apreciabil asupra „preliminariilor războiului din 1914”¹⁰⁴, a căutat să elucideze „miza” suscitantă de confruntarea Triplicei cu Antanta¹⁰⁵. Studii asupra

⁹⁶ William L. Langer, *The Franco-Russian Alliance, 1890–1894*, Chicago, 1930; idem, *European Alliances and Alignments, 1871–1890*, New York, 1950 (prima ediție, în 1931); idem, *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*, 2 vol., New York, 1935.

⁹⁷ Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, vol. I, *European Relations from the Congress of Berlin to the Eve of the Sarajevo Murder*; vol. II, *The Crisis of July 1914. From the Sarajevo Outrage to the Austro-Hungarian General Mobilization*; vol. III, *The Epilogue of the Crisis of July 1914. The Declarations of War and of Neutrality* (trans. by Isabella M. Massay), New York, 1965, 1967 (în italiană: idem, *Le origini della guerra del 1914*, 3 vol., Milano, 1942–1943; prima ediție în engleză, New York, 1952).

⁹⁸ *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, I, *passim*; „colecția” a fost publicată, întâi, în germană: *Die politischen geheimen Vorträge Österreich-Ungarns, 1879–1914*, I. Band, Leipzig, 1920; imediat a apărut și în traducere engleză: *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879–1914*, I, ed. and trans. by Archbald Cary Coolidge, Denys P. Myers and J. G. D. Arcey Paul, Cambridge, Mass., 1920; apoi în franceză, tradusă de Camille Jordan.

⁹⁹ *Les Traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, I, p. 151–407 (deuxième partie, *Négociations des traités*).

¹⁰⁰ Pierre Albin, *Les grands traités politiques. Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815*, Paris, 1923, de utilitate comparabilă cu cea a unor ghiduri sau creștomații, precum cele de Frederic H. Hartmann, *Basic Documents on International Relations from the Treaty of Chaumont to the North Atlantic Pact*, New York, 1955; *European Diplomatic History, 1815–1914. Documents and Interpretations*, ed. by Herman N. Weill, New York, 1972.

¹⁰¹ Eduard Heller, *Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis in Bismarcks Aussenpolitik*, Berlin, 1925.

¹⁰² Luigi Chiala, *op. cit.*, vol. III, *passim*.

¹⁰³ *Readings in European International Relations since 1879*, selected and edited by W. Henry Cooke and Edith P. Stickney, New York, Londra, 1931; mai nou, v. M. Hurst, *Key Treaties for the Great Powers, 1870–1914*, 2 vol., Newton Abbot, 1972 etc.

¹⁰⁴ Bernadotte E. Schmitt, *The Coming of the War, 1914*, 2 vol., New York, Londra, 1930; lucrare dintre cele mai valoroase pe tema originilor Primului Război Mondial.

¹⁰⁵ Idem, *Triple Alliance and Triple Entente*, New York, 1934.

alianței franco-ruse¹⁰⁶ au lărgit posibilitatea mai bune înțelegeri, prin compararea angajamentelor politico-militare, a Triplei Alianțe. Asemenea studii au lăsat cumva în urmă un text, altminteru interesant, al lui Serge Goriainow, referitor la Alianța celor Trei Împărați¹⁰⁷. Demersurile monografice întreprinse asupra Antantei, de J. O. Manger¹⁰⁸, și cu deosebire asupra Triplicei, de Luigi Salvatorelli¹⁰⁹ sau de Fritz Fellner¹¹⁰, au conferit suport ori substanță de factualitate și de discurs interpretativ pentru capitole speciale din sinteze de istorie diplomatică¹¹¹, de istoria relațiilor internaționale¹¹², sinteze atingând apogeul unei anumite literaturi de specialitate. Ceva suport au putut conferi și studiile consacrate de Giacchino Volpe¹¹³ și Nicolae Iorga¹¹⁴ rolurilor avute de Italia și, respectiv, România în „sistemul Triplicei”, până la „detașările” din 1914.

Ar fi, se înțelege, gratuită, dacă nu hazardată, o trecere chiar și selectivă în revistă, aici, a contribuțiilor istoriografice din deja mult îngroșata bibliografie a „marilor alianțe”, a Triplicei, între acestea, sau a originilor „războiului început ca european la 1914”¹¹⁵. Din lectura nu puținor contribuții de felul menționat, impusă de programe de cercetare științifică ori de prestații de catedră universitară, am putut constata o anumită tendință istoriografică, dominantă până prin anii '60-'70 ai secolului trecut, cu ceva prelunguri secvențiale, după aceea, ilustrate de autori și titluri, sub oscilant semn valoric, privitoare la evoluțiile raporturilor interstatale moderne, la alianțe și confruntări militare. Acea tendință a urmat cu poate prea mare intensitate reperele „istoriei politico-diplomatice”, ale unei „istorii” implacabil „evenimentiale”¹¹⁶; s-a văzut, mai ales pentru perioada 1871–1914, cam străbătută de „clișeu imperialismului”, unul cu încă frecvente prezențe, câteodată glisante semantic de la „originalul leninist”, în titluri și texte produse de specialiști¹¹⁷; a fost orientată, aceeași tendință, de poate un excesiv europo-

¹⁰⁶ Georges Michon, *L'alliance franco-russe, 1891–1917*, Paris, 1927; William L. Langer, *The Franco-Russian Alliance*; Boris Nolde, *L'alliance franco-russe. Les origines du système diplomatique d'avant guerre*, Paris, 1936; Ernst Wiederkehr, *Les origines de l'alliance franco-russe: les années 1878–1881*, Fribourg, 1942.

¹⁰⁷ Serge Goriainow, *The End of the Alliance of the Emperors*, în „American Historical Review”, XXIII, January 1918, p. 324–350.

¹⁰⁸ J. O. Manger, *The Triple Entente*, Utrecht, 1934.

¹⁰⁹ Luigi Salvatorelli, *La Triplice Alleanza, 1877–1912*, Milano, 1939.

¹¹⁰ Fritz Fellner, *Der Dreibund. Europäische Diplomatie vor dem Ersten Weltkrieg*, München, 1960.

¹¹¹ Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, p. 437–573 (*La prépondérance allemande, 1871–1919*); René Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna*, New York, Londra, 1958, p. 145–295 (*The Era of Stability, 1871–1914*); J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, p. 121–133, 134–146 (*La diplomatie bismarckienne, 1871–1890; Le durcissement des alliances et les crises, 1890–1914*); A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe* (prima ediție în 1954), p. 255–531.

¹¹² Pierre Renouvin, *Le XIX-e siècle*, II, *De 1871 à 1914* (vol. VI din sinteza cit.), *passim*.

¹¹³ Giacchino Volpe, *L'Italia nella Triplice Alleanza, 1882–1915*, Milano, 1939.

¹¹⁴ N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice. D'après les documents austro-hongrois et des souvenirs personnels*, București, 1932.

¹¹⁵ Au fost încercate bibliografii, încă utile: *Foreign Affairs Bibliography*, vol. 1922–1932, ed. by W. L. Langer, H. F. Armstrong, New York, 1933; vol. 1932–1942, ed. by Robert Gale Woolbert, New York, 1945, vol. 1942–1952, ed. by Henry L. Roberts et al., New York, 1955; A. von Wegerer, *Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges*, Berlin, 1934; G. P. Gooch, *Recent Revelations...*; v. și bibliografii din nu puține cărți privitoare la „marile alianțe” și originile Primului Război Mondial.

¹¹⁶ Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire. Contre l'histoire diplomatique en soi. Histoire ou politique? Deux méditations: 1931, 1935*, Paris, 1945; o ediție și în 1953, p. 87.

¹¹⁷ De la a se fi conformat „tezei leniniste a ultimului stadiu al capitalismului” (v., selectiv, Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus 1884–1914*, 3 vol., Berlin, 1919–1922; A. Vialatte, *L'impérialisme économique et les relations internationales pendant le dernier demi-siècle*, Paris, 1923; *Istoria diplomației*, sub red. V. P. Potemkin, 3 vol., București, 1946..., cu deosebire partea a cincea, privind „perioada transformării capitalismului «vechiu», liber, în imperialism, până la sfârșitul Primului Război

centrism¹¹⁸. Pentru perioada amintită, i s-ar cuveni însă apăsător recunoscută nutrirea considerării „desfășurării sistemice ale raporturilor interstatuale”, cu posibilitatea evidențierii și de rosturi pozitive, constructive ale „marilor alianțe”, nu doar de înclinații intrinseci lor spre conflict, generalizabil la 1914. Zisă și „tradițională”, dinspre orizonturile „noii istorii”¹¹⁹, respectivei tendințe i-ar veni mai bine apelativul sau atributul de „rankeană”, cum și apreciașe, pe la 1950, Theodore H. von Laue, într-un text editat la Princeton¹²⁰. Comentariul asupra eseului lui Leopold von Ranke, din 1833, *Die grossen Mächte*, a presupus, înainte de orice, sublinierea adevărului că raporturile interstatuale moderne s-au dispus sistemic, din resorturi profunde, inexorabile, mișcate, e drept, și de subiectivitatea oamenilor de stat. Acel adevăr a căpătat „miez”, în cuprinsul „școlii istorico-juridice germane”, dicibilă, mai larg ori mai relaxat, și „anglo-saxonă”, încă de prin secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor¹²¹, un Friedrich von Ancillon, din rolul de „consilier intim” al regelui prusian Friedrich-Wilhelm al III-lea și, la un moment dat, de „raportor” pentru împăratul rus Alexandru I, comparând dispunerea raporturilor interstatuale cu cea „sistemică a stelelor de pe cer”, unde defecțiunea ori deraierea uneia ar spulbera conexiunea legică a tuturor. „Precum în sistemul ceresc lumile (planetele), fixate în orbitele lor, rămân pentru totdeauna aceleași, supunându-se simultan forței gravitației și forței centrifuge, așa toate statele din Europa – își imaginea Ancillon – s-au menținut autonome și independente”, într-un sistem mai curând „de contraforțe” („*das Gegengewicht*”) decât „de echilibru” („*das Gleichgewicht*”), „atrăgându-se și respingându-se alternativ, în raport direct proporțional cu masa lor și în raport invers proporțional cu distanța lor de centrul gravitațional”¹²².

În dispunerea sistemică a statelor nu era cum să conteze nimic altceva mai mult decât confruntarea acestora pentru putere, cum a admis Ranke și cum aveau să confirme adeseori istorici de după el, deplin ori măcar suficient avizați asupra meritelor lui de pronunțat marcator al unei anumite perspective de înțelegere a „vieții Europei moderne”, la dimensiunea „factorilor” acesteia de rezistență, dar și de acumulare a „gravelor tensiuni”. A și ajuns prioritară, pentru istoricii cu preocupări vizând „alianțele din perioada 1879–1914”, aprofundarea „sistemului de state”¹²³. De principal reper sau

Mondial și încheierea păcii de la Versailles”, cf. vol. I, p. 1, *Prefață*), înțelesurile imperialismului au tins (au revenit!) spre a se raporta la poziții dominante, hegemonice, disputate între marile puteri (v., C. J. Lowe, *The Reluctant Imperialist*, 2 vol., Londra, 1967; Michael Behnen, *Rüstung – Bündnis – Sicherheit: Dreibund und informeller Imperialismus*, Tübingen, 1985 etc.).

¹¹⁸ Pentru perioada 1871/1878–1914, „trecerea la imperialism” a fost considerată mai ales în cazul marilor puteri europene.

¹¹⁹ Lucien Febvre, *op. cit.*, ed. 1953, p. 87 și urm.; v. și Jacques le Goff, *L'histoire nouvelle*, în vol. *La nouvelle histoire*, sous la rédaction de Jacques le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1978, p. 210–241.

¹²⁰ Theodore H. von Laue, *Leopold von Ranke: The Formative Years*, Princeton, 1950 (comentarii asupra eseului lui Ranke, *Die grossen Mächte*, 1833, tradus în engleză).

¹²¹ A. L. H. Heeren, *Handbuch der Geschichte der Staatensysteme von Europa und seinen Colonien seit der Entdeckung beyden Indiens*, Göttingen, 1819; C. (K.) H. L. Pöhlitz, *Die Staatensysteme von Europa und America seit dem Jahre 1783*, 3 vol., Leipzig, 1826.

¹²² Friedrich von Ancillon, *Tableau des révolutions du système politique de l'Europe depuis la fin du quinzième siècle*, vol. II, Bruxelles, 1839, p. 488; v. și idem, *Über den Geist der Staatsverfassung*, Berlin, 1835, p. 32 și urm.; Carsten Holbraad, *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory, 1815–1914*, New York, 1971, p. 39.

¹²³ Pentru comentarii și asupra perioadei 1871/1878–1914, v. Robert B. Mowat, *The European State System*, New York, 1931; Wolfgang Windelband, *Die auswärtige Politik der Grossmächte in der Neuzeit bis zur Gegenwart*, Essen, 1936; Eberhard von Vietsch, *Die Tradition der grossen Mächte*, Stuttgart, 1950; F. H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace. Theory and Practice in the History of Relations between States*, Cambridge, 1967, p. 2 și urm., pentru evaluarea stadiului și perspectivelor istoriografice asupra sistemului modern de state; mai nou, tematica sistemului de state este abordată mai ales de specialiști în teoria relațiilor internaționale.

obiectiv pentru „cercetările aprofundate” a putut servi, nu întâmplător, „politica bismarckiană”, centralizatoare strategic a unui „mare sistem de alianțe”¹²⁴. Publicarea faimoaselor *Holsteins Papiere*¹²⁵ avea să înlesnească mult accesul istoriografic spre resorturile intime ale „făcerii acelei politici”. S-a putut clar înțelege că „în mâna cancelarului german” au stat „firele alianțelor de la 1879 și 1882”. Din corespondența și însemnările personale bismarckiene a fost de înțeles așa ceva, cum am constatat mai sus, îndeosebi în privința Dublei Alianțe. Nici „strategul supremației Germaniei”, nici alți oameni de stat, miniștri și ambasadori implicați de subscrierile primordiale ale Triplei Alianțe nu au prea lăsat texte, însemnări personale. Au lăsat reflecții, comentarii „de la distanță” asupra politicii bismarckiene, nu și asupra datelor contractării respective „mari alianțe”, Gladstone¹²⁶, Salisbury¹²⁷ și Graynville¹²⁸, chiar Edward Grey¹²⁹, texte făcute larg accesibile de „buna tradiție britanică” de editare a ceea ce scriptic au produs înalți reprezentanți de la *Foreign Office* ori din *Downing Street 10*. Nu au lăsat înscrisuri personale, dinspre „cabinetul rus”, Gorceakov și Giers, pentru anii 1879–1882. Așa cum nu au prea lăsat nici oameni de stat francezi din acei ani. Textele „cabinetelor” german, austro-ungar și italian, de la 1882, și-au aflat editarea sub forma de „mari colecții de documente diplomatice”. Asemenea publicații și diverse alte surse documentare au permis relevarea „sistemului Triplicei”, a rațiunilor ce l-au orientat. Interesant că publicațiile documentare au reflectat, prin ele însele, modalitățile în care s-au dispus corespondențele diplomatice ale „cabinetelor” subscriitoare ale Triplicei, ale altor „alianțe și înțelegeri” din anii 1879–1914. Scrierile istorice au cam urmat acele modalități, ilustrând, de aceea, „școli” de partea unuia ori a altuia dintre statele angrenate în acele „alianțe” și în Marele Război. Pentru state, miza disputei lor a fost puterea, hegemonia. Pe când, pentru istorici, miza colocviilor, chiar a competiției lor profesionale continuă să fie „adevărul despre cele trecute”. Iar din toate acestea a și decurs tendința de rezistență a istoriografiei „marilor alianțe și a originilor Războiului Mondial”.

Cumva puse în dificultate, trecute într-un plan secundar de interes istoriografic au ajuns să se vadă, de ceva timp, înțelesurile date de specialiști „de orizont rancean” alianțelor politico-militare și originilor Marelui Război, ca și reconstituiri factuale conectabile respectivelor înțelesuri. Tendința istoriografică de acel „orizont”, zisă și „tradițională”, a resimțit, cu mult mai serios decât s-a admis formal între „spirite avizate”, impactul unor mari tensiuni internaționale, al „experiențelor” și consecințelor Războiului al Doilea Mondial. După cum a resimțit, într-un sens nu tocmai favorabil obiectului ei de referință, mutațiile de ordin metodologic, de registru conceptual

¹²⁴ Încă de primă referință, pentru considerarea „politicii bismarckiene” în funcție de sistemul de state, v. Wolfgang Windelband, *Bismarck und die europäischen Grossmächte, 1879–1885*, Essen, 1940; M. Winkler, *Bismarcks Bündnispolitik und das europäische Gleichgewicht*, Stuttgart, 1964.

¹²⁵ *Die geheimen Papiere Friedrich von Holsteins*, 4 Bände, hrsg. von Norman Rich, M. H. Fischer, Göttingen, Berlin, Frankfurt, 1956... (și în engleză: *The Holstein Papers*, aceiași editori, vol. I, *Memoirs*; vol. II, *Diaries*; vol. III, *Correspondence, 1861–1896*; vol. IV, *Correspondence, 1897–1909*, Cambridge, 1955–1963); de comparat studii realizate înainte de editarea documentelor Holstein (Friedrich von Trotha, *Fritz von Holstein als Mensch und Politiker*, Berlin, 1931; Helmut Krausnick, *Holsteins Geheimpolitik in der Ära Bismarck, 1886–1890*, Hamburg, 1942), cu cele de după (N. Rich, *Friedrich von Holstein: Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and William II*, 2 vol., Cambridge, 1965).

¹²⁶ Agatha Ramm, *The Political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville, 1860–1875*, 2 vol., Londra, 1952; *ibidem*, 1876–1886, 2 vol., Oxford, 1962; v. și John Morley, *Life of Gladstone*, 3 vol., Londra, 1903.

¹²⁷ Lady Gwendolyn Cecil, *Life of Robert Marquess of Salisbury*, 4 vol., Londra, 1921–1931; v. și William Flavelle Monypenny, George Earl Buckle, *Life of Disraeli*, 6 vol., Londra, 1910–1920.

¹²⁸ Agatha Ramm, *op. cit.*, cu deosebire pentru anii 1876–1886, *passim*; v. și Edmond Fitzmaurice, *The Life of Granville George Leveson Gower, Second Earl of Granville 1815–1891*, 2 vol., Londra, 1905.

¹²⁹ Viscount Grey of Fallodon, *Twenty Five Years 1892–1916*, 2 vol., Londra, 1925.

implicate de ceea ce a căpătat mirifica denumire de *noua istorie*¹³⁰. Scrierile istorice „de noutate”, perseverând în a reda complexa „fenomenologie socială”, s-au îndepărtat de „modul clasic” de înțelegere a statului. Istoria instituțională a acestuia a ajuns surclasată, poate asimilată, de cea „socială”, cu presupunerea amendării severe a relevanței „evenimentialului politic”. Spectaculoasă, desigur, prin noile „deschideri tematice”, istoriografia a suportat și infiltrații, până la structurile ei de adâncime, din partea sociologiei, teoriilor sau modelelor econopice, operante mai ales statistic, psihologiei și antropologiei. În consecință, s-a făcut simțită „criza recunoașterii” priorității metodei studiilor istorice după crezul „pozitivist” al reconstituirii faptelor trecutului pe baze de „text primar”, de documente („*No documents, no history!*” – scandau corifeii „școlii pozitivistice”)¹³¹, spre a fi supuse interpretărilor necesar critice. Pentru cazul special al studiilor de istoria relațiilor internaționale, ar mai fi de amintit și provocările dinamice venind dinspre teoria relațiilor internaționale; „în chestiuni delicate”, precum originile și responsabilitățile Primului Război Mondial, studiul analitic, axat de controlul temeiurilor documentare ale factualității și de procese interpretative asupra acesteia, pare să acuze, de ceva timp, o audiență publică, de chiar amfiteatru universitar, mai scăzută decât cea adjudecată de discursul teoretic, adeseori speculativ, nutritor de definiții, de ipoteze mereu surprinzătoare, incitante. Deja la momentul Congresului Internațional de Științe Istorice de la Paris, din 1950, dezbaterile privind „pacea și războiul în istoria lumii”¹³² au apărut incomodate de pretarea lor unor „rezolvări teoretice”, de felul celor întreprinse de Eduard Hallet Carr¹³³ sau de Hans Morgenthau¹³⁴, filtrate subtil de Raymond Aron¹³⁵ și reevaluate, cu asiduitate, de specialiști mai ales „de școală americană” de *Political Science*.

Avea să și „prindă aripi” predispoziția istoricilor pentru „dezbateri”, redată în volume de texte relative la originile și declanșarea Primului Război Mondial¹³⁶. Din cuprinsul unor asemenea volume răzbat mai ales convergențele istoriografice în privința „adevărului despre conflagrațiile secolului al XX-lea”. A concurat la așa ceva și „agrementul istoriografic germano-francez”, subscris, în 1951, de specialiști de renume, precum Gerhard Ritter și Pierre Renouvin¹³⁷, mereu reluat ori confirmat cu ocazii de

¹³⁰ *La nouvelle histoire, passim*.

¹³¹ Charles Langlois, Charles Seignobos, *Introduction to the Study of History*, New York, 1926, p. 211 și urm. (v. și ediția franceză).

¹³² P. Rain, *Organisation de la paix en Europe, depuis la origines jusqu'à l'ONU*, Paris, 1946; Raymond Aron, *The Century of Total War*, New York, 1954; K. J. Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648–1989*, Cambridge, 1991; Georges I. Brătianu, *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle, des origines à 1945*, București, 1997 (text elaborat pentru Congresul Internațional de Științe Istorice din 1950).

¹³³ E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis. An Introduction to the Study of International Relations*, Londra, 1946.

¹³⁴ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York, 1948.

¹³⁵ Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Paris, 1962, p. 17 și urm., cu deosebire.

¹³⁶ De referință, *The Outbreak of the First World War. Who was Responsible?*, ed. by Dwight E. Lee, Boston, 1958; *The Origins of World War I, 1870–1914*, ed. by J. Remak, New York, 1967; *July 1914: The Outbreak of the First World War: Selected Documents*, ed. by Immanuel Geiss, New York, 1967; *The Origins of the First World War. Great Power Rivalry and German War Aims*, ed. by H. W. Koch, New York, 1984; sinteze ale dezbaterilor, selectiv: A. J. P. Taylor, *War by Time-Table: How the First World War Began*, Londra, 1969; L. C. Turner, *Origins of the First World War*, New York, 1970; J. Remak, *The First World War. Causes, Conduct, Consequences*, New York, 1971; James Jole, *The Origins of the First World War*, Londra, 1984; J. W. Langdon, *July 1914. The Long Debate, 1918–1990*, New York, Londra, 1991; Antoine Prost, Jay Winter, *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie*, Paris, 2004.

¹³⁷ *The Outbreak of the First World War. Who was Responsible?*, p. 64–66 (*Agreement on the Origins of the First World War*).

„dezbatere de specialitate”¹³⁸. Valabilitatea „agrementului” avea să reziste „controversei Fischer”, iscată pe tema „obiectivelor de război ale marilor puteri”, ale Germaniei îndeosebi¹³⁹. Căutării de rezolvări în spirit colocvial de probleme i-a corespuns și „seria” de volum menite redării modului cum, din perspectiva fiecărei mari puteri europene¹⁴⁰, „s-au legat originile războiului declanșat la 1914”. În acea redare, analizele istorice, cazuistice, s-au întrepătruns cu „rezolvări teoretice”. Nu s-au putut însă întrepătrunde la fel de evident și în privința „marilor alianțe din anii 1879–1914”¹⁴¹. Studiile asupra respectivelor „angrenări de state” poartă încă amprenta recursului predilect la text formal, diplomatic. Pentru asemenea studii, definit cazuistice, a contat mai ales relevarea specificului angrenării fiecărui stat de una ori de alta dintre alianțe. Acel specific a fost dat de intensitatea cu care „factori materiali și spirituali” au acționat întru ființa (i.e. puterea!) statului și nu de modul dispunerii latente a acelorași factori în structuri ținând de cotidianul din viața statului. După cât de energică ființă a avut, fiecare entitate statală s-a afirmat, s-a impus în raporturile mai mereu dure cu altele. Instrumentele active, exprese, cu care statele s-au afirmat ori s-au impus la nivelul interrelaționării lor au fost, de regulă, diplomația și războiul. Pentru acele instrumente au contat, fără a se fi asimilat ca atare, condiții geografice și demografice, capacități economice și financiare, curente ideologice și manifestări spirituale. Și numai prin raportare la adevărul celor inevitabil sintetic, aici, menționate, a putut fi relevat rolul „marilor alianțe” angajante de state pe timpul anilor 1879–1914, în termeni purtând amprenta meritelor ori a rebuturilor atitudinale ale unor înalți decidenți politici, ale unor diplomați special mandatați să subscrie „texte formale” de semnificația tratatelor. Desconsiderarea raportării la acel adevăr n-ar face decât să întetească riscul alunecării istoriografiei „marilor alianțe”, a „miezului” originilor Primului Război Mondial, spre condiția unei „literaturi de divertisment”.

¹³⁸ Jean-Jacques Becker, Gerd Krumeich, *La Grande Guerre. Une histoire franco-allemande*, Paris, 2008, *passim*; v. și Lucian Boia, *Tragedia Germaniei 1914–1945*, București, p. 58–81; idem, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, 2014, p. 29–49.

¹³⁹ Fritz Fischer, *Griff nach Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*, Düsseldorf, 1961 (în engleză, idem, *Germany's Aims in the First World War*, Londra, 1967); *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911–1914*, Düsseldorf, 1969 (în engleză, idem, *War of Illusions. German Policies from 1911 to 1914*, Londra, 1975). Cărțile lui Fischer au provocat o intensă „controversă istoriografică” pe tema „responsabilităților/scopurilor Germaniei de război”; v. Claudiu Lucian Topor, *Imaginea Primului Război Mondial în literatura istorică germană. Itinerarii istoriografice, controverse și revizuirii*, în vol. *130 ani de relații diplomatice germano-române (1880–2010)*, ed. Flavius Solomon, Peter Mario Kreuter (Supliment al „Anuarului Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, XLIX, 2012), p. 110 și urm. „Controversa” a fost întărită de însuși Fritz Fischer, cu eseul *Wir sind nicht hineingeschlittert*, Reinbeck, 1983.

¹⁴⁰ În seria *The Making of the 20th Century*, v. Zara S. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War*, Londra, 1977; John F. V. Keiger, *France and the Origins of the First World War*, Londra, 1983; V. R. Berghahn, *Germany and the Approach of the War in 1914*, Londra, 1983, 1993; Richard Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, Londra, 1983; Dominic Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, Londra, 1983; Samuel R. Williamson Jr., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, Londra, 1991.

¹⁴¹ Spre edificare, v. Richard Neustadt, *Alliance Politics*, New York, 1970; Stephan Verosta, *Theorie und Realität von Bündnissen*, Viena, 1971; Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, New York et al., 1987 (în română, idem, *Originile alianțelor*, Iași, 2008); Patricia A. Weitsman, *Dangerous Alliances. Proponents of Peace. Weapons and War*, Stanford, 2004; Katja Frehland Wildeboer, *Treue Freunde? Das Bündnis in Europa 1814–1914*, München, 2010; de comparat asemenea realizări „teoretice” cu cele factual-analitice, pe baze documentare, precum, în cazul strategiilor germane de alianțe, la K. Windelband, *op. cit.*; Gerbard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk: Das Problem des Militarismus in Deutschland*, München, 1960.

ORIGINS AND RESPONSIBILITIES OF WORLD WAR I ON THE OCCASION
OF A CENTENARY HISTORIOGRAPHIC OVERVIEW
(Summary)

Keywords: Great War, historical discourse, diplomatic documents, international politics.

Probably, more than the factual register of the Great War, some historiographical issues, as those concerning the origins of that huge belligerent collision, are determining yet the intensive debates among scholars. Such debates seemed to be perpetuated on the alignments of the Powers which were involved by a war which tended to swell the entire World. The primary task for the scholars was to have the access to the hidden reasons, concentrated during the age of the secret diplomacy by the great alliances, as that Triple or that French-Russian, even that vaguely engaging Entente, which wandered through the origins of a World War. The debates on those origins became complicated because the manner in which the peace was achieved, in 1919, among the victor Powers and that which mainly suffered the defeat. Owing to the publications of the diplomatic documents, especially from the German, French, Austrian, Russian, and Italian Archives, the historical explanations of the origins of that War seemed to become more and more convincing. The impact of the Second World War was to be on the point to destroy the elaborating course of those explanations. And for at least a part of the historians colloquium, the impact of the Cold War was an even more destroying one. Recently, it is to be recognized, the process of Europe's and, in time, of World's integration is nurrishing a kind of formal or relaxing literature on so grave events, as those which covered the years 1914–1918. A more intensive approach or reference to the primary text of the origins of those events has to be the proper way for the revealing the historical truth.

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR*

DIPLOMAȚIA GERMANĂ ȘI NEUTRALITATEA ROMÂNEASCĂ (1914–1916)**

La începutul războiului, politica Germaniei față de statele neutre s-a manifestat prin acte de forță ce au generat consecințe nefavorabile. Atitudinea față de neutri s-a subordonat mereu strategiei comandamentului militar. Agresiunea împotriva Belgiei a reprezentat începutul unei politici hotărâte a Berlinului față de orice stat cu veleități nonintervenționiste: semn că neutralitatea recunoscută prin angajamente internaționale nu mai reprezintă o garanție pentru respectarea suveranității și integrității teritoriale a oricărui stat. Interesele diferite ale beligeranților presupuneau negocierea nonintervenției de la conținutul propriu-zis juridic la termenii compromisului politic. Recunoașterea internațională a neutralității devenea rezultatul unor angajamente generate de negocieri, suprapuse peste superficialitatea de conținut a convențiilor internaționale. La nivelul diplomației, bătălia pentru neutri a fost una foarte dură, iar Germania a fost învinsă nu de dușmanii ei, ci de propriile slăbiciuni. Câștigurile diplomației germane nu au fost puține, dar s-au dovedit mereu insuficiente. Cooperarea inițială a Imperiului Otoman însemna controlul asupra navigației în Strâmători; beligeranța Bulgariei ajutase Austro-Ungaria să răpună Serbia și să mențină Grecia în alertă. Rămâneau însă în afara oricărei adeviziuni tocmai statele în jurul cărora atât Germania, cât și Austro-Ungaria elaboraseră strategii de cooperare în interiorul unui sistem de alianțe: Italia și România. În primele luni ale războiului, nemulțumirile au răbufnit zgomotos, dar nu în sens autocritic. Elita Germaniei imperiale, preocupată de veștile de pe fronturi, nu a acordat prea multă importanță evaluării propriilor greșeli. Pe măsură ce evoluția războiului cunoaște momente nefavorabile, nemulțumirile Germaniei oficiale față de politica de alianțe ies la lumină. Într-o epistolă adresată generalului de infanterie Erich von Falkenhayn, cancelarul Bethmann Hollweg scrutează trecutul și constată că angajamentele de durată ale Germaniei au fost neproductive. Din trei aliați de nădejde (Austro-Ungaria, Italia, România), Berlinul rămăsese doar cu unul (Austro-Ungaria), care a ținut piept greutăților. Loialitatea (Bündnisstreue) germană a reprezentat un dezavantaj în fața politicii lipsite de scrupule a altor națiuni. Tratatelor internaționale nu mai oferă garanții în orice fel de împrejurări. Mai cu seamă în țările guvernate parlamentar, angajamentele se schimbă, depind de persoane și guvernări¹. Lecturată în afara registrului patetic,

* Lector univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2012-3-0288.

¹ Politisches Archiv des Auswärtiges Amt, Geheime Akten betreffend Beitritt Rumäniens zu dem Bündnisverhandlungen zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn, vom 3. September 1915 bis 14. September 1915, Rumänien 1882, Berlin, den 5. September 1915, filele 20–21 [în continuare, PA AA].

scrisoarea lui Bethmann Hollweg ascunde de fapt interpretarea germană asupra neutralității românești. Cum Italia devenise, între timp, din aliat, inamic al Austro-Ungariei, mai rămânea doar ca România să-i urmeze exemplul. Neutralitatea României, o nedorită expectativă armată, înseamnă nedreptate, lipsă de loialitate, eludarea obligațiilor ce decurg din tratate. După ce vreme îndelungată se bucurase de protecția Germaniei și a aliaților ei, România a refuzat să dea curs obligației de a lua parte la război. Neutralitatea României a reprezentat tot timpul o stare de provizorat, fiindcă nimeni nu se îndoaia că, mai devreme sau mai târziu, această țară va intra în luptă acolo unde vor cântări mai greu interesele sale. Diplomații germani au resimțit negativ traiectoria neutralității românești. Mereu ea a fost privită ca o neutralitate răuvoitoare, neprietenoasă și ostilă. Percepția, aproape malefică, se datora unui nesfârșit șir de șicane, incidente și campanii de presă care au erodat definitiv încrederea în adevăratele intenții ale guvernului Brătianu și au pus în discuție pasivitatea îngrijorătoare a regelui Ferdinand. Într-o scrisoare a secretarului de stat Gottlieb von Jagow către Alteța Sa Regală prințul Maximilian von Hohenzollern, fratele regelui Ferdinand, Brătianu este personajul-cheie al unei drame cu final anticipat. Simpatiile lui se îndreaptă către inamicii Germaniei, față de care se simte legat moral prin tot felul de concesii. De la începutul războiului a căutat să deprecieze însemnătatea succeselor militare germane și s-a arătat încrezător că epuizarea progresivă a resurselor Puterilor Centrale va aduce în final biruința puterilor Antantei². Dar cum trebuia să arate neutralitatea binevoitoare a României pentru diplomații germani? Definiția precisă, în ciuda strădaniilor, nu apare integral decât rareori în actele germane. Judecând după consensul prealabil al opiniilor, ea reiese cu mai multă claritate din corespondența lui Czernin, plenipotențiarul austro-ungar. O neutralitate binevoitoare a României este în primul rând o neutralitate extinsă și sigură. Ea implică transportul, fără greutate, a cerealelor românești, instituie relații de bună vecinătate la frontieră, nu permite șicane și impedimente zilnice, garantează că România nu va profita de momentele dificile în evoluția războiului ca să atace pe la spate Germania și pe aliații ei³. Desigur, nu a fost așa. Diplomația germană a primit o replică severă. S-a confruntat cu două crize majore în administrarea neutralității românești. Cea dintâi s-a produs în luna septembrie 1914, când, profitând de succesele armatei rusești pe frontul din Galiția, România dădea semne că ar putea coopera militar. Rămânea doar întrebarea: cu cine? Împreună cu Antanta sau alături de Puterile Centrale? Diplomația germană s-a interesat mult de cobeligeranța României. Orice pas înainte a depins însă de voința Austro-Ungariei de a accepta concesii. Suita evenimentelor nu îngreunează prea mult lectura textului documentar. La 6 septembrie 1914, ministrul plenipotențiar Waldthausen anunța Berlinul că Rusia oferă României Bucovina, pentru participarea la război. O asemenea ofertă, ținând seama și de înfrângerile austrieților, arunca România în ghearele unor conflicte intestinale, de pe urma cărora nu puteau câștiga decât susținătorii Antantei. Așa s-a născut inițiativa compensațiilor pentru cobeligeranță. Renunțarea la neutralitate pentru război alături de Puterile Centrale. După o audiență la rege, Marghiloman, șeful conservatorilor, propunea ca Austria să cedeze României teritorii la granița bucovineană (Rădăuții și Suceava) împreună cu revizuirea statutului politic pentru Transilvania. La Suceava se afla mormântul lui Ștefan cel Mare, personaj

² PA AA, Rumänien 1887, Berlin, den 11. Januar 1916, Fürst von Hohenzollern, Ew. Königliche Hoheit, filele 63–65.

³ PA AA, Rumänien 1888, Streng geheim, Bukarest, am 28. Januar 1916. Vezi, anexa documentului, filele 110–112.

de legendă al istoriei românești, un indiciu sigur că propunerea comunicată de Marghiloman ținea și o latură sentimentală. Ea se bucura de acordul de principiu al premierului Brătianu. Regele Ferdinand agreea oferta, dar ezita să o prezinte personal, de teamă că intenția i-ar fi judecată drept încercare de șantaj⁴. Pe căi ocolite, întreaga afacere a ajuns la urechile cancelarului. Bethmann Hollweg a simțit momentul ca pe o oportunitate. A scris repede la Auswärtige Amt pentru transmiterea propunerii românești la Viena. Înțelesese bine oferta: statut politic pentru Transilvania și rectificare de frontieră în Bucovina. Erau sacrificii pe care cancelarul le aprecia drept rezonabile, pentru că, în acel moment, o lovitură în flanc a României asupra rușilor apărea drept foarte necesară. Mai presus de toate stătea însă frica. Înclinarea României spre Rusia destabiliza nu numai situația din Galiția, compromitea ireparabil și pe aceea din Balcani⁵. La Viena, ambasadorul german (Tschirschky) discută subiectul cu Berchtold și Tisza. Dar cuvântul de ordine s-a numit consternare. Propunerea de cooperare militară a României a fost categoric respinsă. Austro-Ungaria poartă război pentru menținerea integrității teritoriale. Dacă voia să consimtă la dezmembrarea teritoriului, i-ar fi fost mai bine să evite sacrificii în sânge și bani, ca să cedeze vecinilor înfometate, fără încheștarea săbiilor, părți din propriul teritoriu. Niciun guvern maghiar nu ar putea să-și asume răspunderea pentru sfârșirea statului ungar prin acordarea unui statut politic Transilvaniei⁶. Atitudinea rigidă a Austro-Ungariei nu se susținea și prin aportul ei militar. Fără ajutorul trupelor germane, situația dezechilibrată de frontul din Galiția nu s-ar fi redresat. Într-un moment când armatele rusești se instalaseră în Bucovina, s-a avansat la București o nouă propunere, mai provocatoare decât prima. România vrea să ocupe cu armata ei Transilvania pentru a preveni o eventuală invazie a rușilor!!! Regele Ferdinand dorea să știe ce gândește Berlinul despre acest nou plan de cooperare⁷. Greu de spus la ce se aștepta. Sigur este că Bethmann Hollweg a considerat periculos proiectul, fiindcă Bulgaria și Turcia ar fi întrevăzut în acțiunea României o intervenție favorabilă Rusiei, ceea ce le-ar reține de la o eventuală intrare în război. Previzibilă în ochii cancelarului german, reacția Austro-Ungariei nu lăsa loc îndoielilor. Intervenția armatei române în Transilvania echivala cu un act de ostilitate⁸. În scurt timp, situația politică s-a complicat, rușii „fabricând” și ei o ofertă care, nu trece mult, apărea și în presă. Presiunile opiniei publice cresc în intensitate. La București intră în scenă și Brătianu, care anunță solemn că rectificarea de frontieră din Bucovina și concesiile în chestiunea Transilvaniei nu mai sunt suficiente doar pentru cooperarea militară. Sub același preț, nu se putea obține nimic mai mult decât neutralitatea⁹. Și într-adevăr, Germania luase lucrurile în serios. Ca să-l scoată pe intransigentul Istvan Tisza din ecuația tratatelor pentru neutralitate, Tschirschky a primit mandat să negocieze la Viena cedarea Basarabiei și, eventual, o rectificare de frontieră în Bucovina. Berchtold a fost de acord cu Basarabia, dar a ezitat când a venit vorba despre Bucovina. Considera că sacrificiile Austriei nu serveau la nimic, câtă vreme angajarea lui Brătianu se excludea din pricina tratatelor lui secrete cu Italia. A rămas, în final, ca baronul von dem Bussche să prezinte, în numele Germaniei și Austro-Ungariei, numai oferta Basarabiei pentru cazul

⁴ PA AA, Rumänien 1858, nr. 259, Sinaia den 6 September 1914, fila 22.

⁵ PA AA, Rumänien 1858, nr. 37, Luxemburg den 7 September 1914, fila 30.

⁶ PA AA, Rumänien 1858, nr. 365, Wien den 9 September 1914, fila 43.

⁷ PA AA, Rumänien 1858, nr. 312, Bukarest den 16 September 1914, fila 134.

⁸ PA AA, Rumänien 1858, nr. 46, Gr. Hauptquartier den 17 September 1914.

⁹ PA AA, Rumänien 1859, nr. 33, Bukarest den 22. September 1914.

unei victorii la finalul războiului¹⁰. După clarificările lui Berchtold, despre subiect mai vorbește și Janos Forgach, șeful secțiunii a doua (secțiunea politică) în Ministerul de Externe austro-ungar. Confident al lui Berchtold, Forgach nu putea emite o altă opinie. El respinge categoric orice fel de rectificare de frontieră în Bucovina, la schimb cu neutralitatea românească. Vede chiar în strategia României expresia șantajului ei în politica externă. După ce românii le-a fost oferită Basarabia, cedarea unei părți din teritoriul propriu pentru neutralitate ar reprezenta un semn de slăbiciune, ce nu servea țelului urmărit¹¹. Dacă Austro-Ungaria ceda României teritorii pentru neutralitate, se reducea la minimum probabilitatea de a angaja în viitor cooperarea militară. Între timp, la începutul anului 1915, după ce situația militară a Germaniei de pe frontul răsăritean a început să se revigoreze, ministrul plenipotențiar Bussche primește mandat să propună regelui intrarea în luptă alături de aliați¹². Ferdinand i-a replicat că nu era momentul. Starea de spirit a opiniei publice din țară se îmbunătățise, dar nu era coaptă pentru un astfel de pas¹³: o justificare imediat combătută de atașatul militar german, locotenent-colonelul Bronsart von Schellendorf. Starea de spirit în România se vedea astfel alcătuită, încât guvernul ar putea necondiționat să admită cooperarea militară împotriva Rusiei. Nu doar în armată, ci și în alte cercuri ale societății s-a impus convingerea că România nu poate avea altă alegere de făcut, în afara alăturării la Puterile Centrale. Situația militară se prezintă favorabil. România nu riscă în realitate nimic dacă trimite armata în Basarabia. Rusia nu va putea opune o rezistență solidă în fața a jumătate de milion soldați români. În final, Bronsart credea că Brătianu construia acest gen de ficțiuni, fiindcă altfel și-ar fi pierdut justificarea pentru politica lui de neutralitate, la care nu voia să renunțe¹⁴.

Cea de-a doua criză importantă în asigurarea neutralității românești, Germania a resimțit-o în preajma și odată cu intrarea Italiei în război, de partea puterilor Antantei. Din nou ingredientele țin de impresia produsă la nivelul opiniei publice. Intervenția Italiei în război nu putea trece neobservată. Ea încuraja presiunile politicianilor care agitau spectrul războiului împotriva Austro-Ungariei. Guvernului român i-ar fi fost tot mai greu să reziste presiunilor, fără concesi și acte de curtoazie, din partea Germaniei și aliaților ei. Semnalele nu păreau deloc încurajatoare. Într-o telegramă a plenipotențiarului german (1 mai 1915), subiectul se arată extrem de delicat. Rezumând conținutul unei convorbiri dintre Czernin și Brătianu, reieșea că România nu va putea rămâne neutră în cazul unui atac al Italiei. Ar fi cu totul regretabil ca Italia să primească ceva, iar România să rămână cu mâinile goale. O trimitere certă la comunicarea ministrului de Interne (Morfun), pronunțată cu câteva zile mai înainte, când se sugera că reîncălzirea ofertei basarabene ar ajuta guvernului să se re poziționeze. În tot cazul, greu de intuit efectele rediscutării vechii oferte, mai ales că acum totul depindea de atitudinea Italiei¹⁵. De fapt, cu toate că fusese chestionat, Bussche nu putea răspunde tranșant, cât de consistentă trebuia să fie oferta Puterilor Centrale pentru a păstra neutralitatea României. El apreciază numai că cedarea Bucovinei de Sud și acordarea unui statut pentru românii din Transilvania ar avea succes numai înainte de izbucnirea războiului cu Italia¹⁶. În realitate, incertitudinile nu se

¹⁰ PA AA, Rumänien 1859, nr. A24537, Gr Hauptquartier den 28 September 1914, fila 95.

¹¹ PA AA, Rumänien 1859, nr. 459, Wien den 29 September 2014, fila 98.

¹² Germania invita România să-și trimită armata în Basarabia.

¹³ PA AA, Rumänien 1866, nr. 247, Bukarest den 16. Februar 1915, fila 29.

¹⁴ PA AA, Rumänien 1866, nr. 68, Bukarest den 28. Februar 1915, fila 121.

¹⁵ PA AA, Rumänien 1869, nr. 672, Bukarest den 1. Mai 1915, fila 32.

¹⁶ PA AA, Rumänien 1869, nr. 677, Bukarest den 2. Mai 1915, fila 35.

risipeau ușor, fiindcă orice supoziție rămânea nefolositoare, fără o abordare tranșantă a enigmaticului Brătianu. Omul de la care întotdeauna părea greu să poți obține garanții. Detensionarea nu a survenit prin clarificări ale guvernului român. Speculativ, Brătianu încerca, firește, să obțină cât mai mult. Semnalul că România va rămâne în expectativă l-a dat rutinatul Bülow, ambasadorul Germaniei la Roma. El s-a consultat cu omologul austro-ungar, baronul Karl von Macchio, după care a conchis că România nu va interveni în război dacă Italia atacă Austria. Motivul? Nu dispune nici de bani și nici de armată suficientă pentru o asemenea decizie politică¹⁷. Era plauzibil, dar totuși puțin convingător. Criza politică a continuat, cu toate că ecourile demisiei premierului Salandra au mai atenuat agitația instigatorilor la război. Pentru puțin timp. Fiindcă după ce regele¹⁸ a refuzat să primească demisia lui Salandra, a pornit din nou vârtejul incertitudinilor războiului. Mai prudent decât altădată, Bülow scrie că trebuiau făcute eforturi pentru garantarea neutralității românești. Se ferește însă a propune concesi, cu toate că știa despre garanția privitoare la Basarabia, cedarea Bucovinei sau îmbunătățirea condițiilor pentru românii transilvăneni. Sfătuiește discret Viena să nu tergiverseze prea mult timp discuțiile și să ofere soluții concrete. Greșelile săvârșite împotriva Italiei nu trebuiau să se repete în cazul României. Și, oricum, toate concesiile oferite românilor puteau fi ușor retrase, în caz că, așa cum spera Bülow, Italia va fi înfrântă de austrieci¹⁹. În ciuda tratatelor secrete, ora Bucureștiului nu s-a sincronizat cu cea a Romei. România nu a intrat în război împreună cu Italia. Bethmann Hollweg știa că Brătianu negociază prin spatele regelui Ferdinand. Sigur pe impresia succeselor militare din Carpați, cancelarul admite că intervenția României alături de Antantă nu reprezintă o temă de actualitate, cu toate că nu poate fi exclusă în viitor. Pentru a fi mai explicit, acordă credit spuselor lui Beldiman, că o eventuală cobeligeranță alături de germani nu se prefigura, fără o răsturnare teribilă a raporturilor politice interne²⁰. Sub garanții germane, punctul maxim al ofertei pentru cooperarea românească s-a discutat însă după intrarea Italiei în război. Oferta inițială crește în consistență. Pe lângă Basarabia, Bucovina românească, se adaugă și o parte din sudul Transilvaniei, un teritoriu apropiat de granița propriu-zisă, locuit exclusiv de către români. Părea o idee îndrăznească. Și chiar era. Inițiativa a venit de la plenipotențiarul Germaniei (Bussche), care a simțit cum războiul se îndreaptă spre un alt deznodământ, dacă și România, sub presiunea Antantei, va urma calea Italiei. Bussche își pune speranțe într-o atitudine mai deschisă a Austro-Ungariei, care arătase, în anumite împrejurări, pe vremea tratatelor cu Italia, că acceptă de nevoie și concesiile teritoriale. Se temea însă și de reversul situației: ipostaza în care românii încercau să deturneze vârful concesiilor teritoriale, către starea de neutralitate permanentă²¹. Propunerea lui Bussche nici nu a fost agreată la Berlin. Jagow i-a comunicat că, dincolo de opoziția Austro-Ungariei, consideră îngrijorător parcursul pe calea ofertelor. La rândul-i, se temea că România va încerca să răstălmăcească întreaga afacere drept contrapondere la o neutralitate nesigură. Și, până la urmă, veștile bune veneau oricum de pe front. Falkenhayn anunțase că, prin victoria aliaților în Carpați, puterea ofensivă a Rusiei se diminuase considerabil. Pe termen scurt, nimeni nu se mai putea teme de o nouă lovitură puternică. Într-o asemenea situație

¹⁷ PA AA, Rumänien 1869, nr. 656, Rom den 9. Mai 1915, filele 84–85.

¹⁸ Victor Emmanuel al III-lea a luat el însuși decizia angajării Italiei în război conform cu „Statuto Albertino”.

¹⁹ PA AA, Rumänien 1869, nr. 752, Rom den 17. Mai 1915, filele 45–46.

²⁰ PA AA, Rumänien 1870, nr. 526, Berlin den 21. Mai 1915, fila 96.

²¹ PA AA, Rumänien 1871, nr. 782, Bukarest den 21. Mai 1915, filele 4–5.

pe frontul de Est, România nu-și mai permite să abordeze ofensiv discuțiile despre tema neutralității. Ar fi fost o nebunie să intre tocmai atunci în război alături de Antantă²². Noi mijloace, inclusiv constrângerea, intrau treptat în arsenalul diplomației germane. Semnele schimbării se văd și în strategia Austro-Ungariei. Czernin îl anunță superior pe Brătianu că nu are nimic de oferit pentru menținerea neutralității României²³.

La un an după începerea războiului, diplomația germană a schimbat strategia abordării neutralității românești. Securizată prin forța baionetelor, pasivitatea României trebuie menținută cu orice preț. Prioritară nu mai apare cooperarea militară, ci atitudinea binevoitoare a guvernului de la București. Un guvern ostil, vulnerabil, temător, dar consecvent principiului neutralității. Brătianu considera în 1915 că ar fi prematur să angajeze țara în război. Din multe considerente, prefera neutralitatea, dar, cum se va vedea, o neutralitate cu peripeții. N-a fost zi aproape să nu se vorbească despre șicane, incidente, tensiuni. Două chestiuni speciale au reaprins fitilul și puțin a lipsit ca neutralitatea să fie denunțată: tranzitul muniției turcești și contractele privind vânzarea cerealelor.

Disputa privind tranzitul muniției către Turcia a început în toamna lui 1914, înainte ca guvernul de la Constantinopol să decidă intrarea în război, și a continuat mult timp după aceea. Prima impresie a fost sinonimă cu adoptarea unei decizii pripite a guvernului român, în interiorul căruia se prefigurau neînțelegeri între ministrul de Finanțe (Costinescu) și Ion I.C. Brătianu. Costinescu s-a opus cu fermitate tranzitului muniției turcești, în replică la interzicerea exportului de armament către România. O întreagă garnitură de tren (între 22 și 25 de vagoane) staționa pe teritoriul românesc. Brătianu a dat și el de înțeles că nu controlează situația, că nu este întotdeauna singurul stăpân în casă! L-a lăsat pe Costinescu să negocieze cu turcii. Și Costinescu chiar a negociat. Mai întâi a afirmat că va permite tranzitul muniției turcești dacă și muniția românească va sosi în gară la Predeal²⁴, iar Germania va renunța la exportul de benzină²⁵. A revenit însă repede asupra situației și i-a cerut plenipotențiarului turc să redacteze o declarație cum că guvernul său dorește să continue relațiile bune cu România. I-ar fi dictat chiar textul documentului. De la început, baronul von dem Bussche nu s-a încrezut în mica scenetă regizată de Brătianu. I-a și spus că neutralitatea României față de Germania încetează să mai fie binevoitoare și se transformă într-una dușmănoasă. Ceea ce Brătianu a admis, cu regrete. În spatele afacerii, observa tot plenipotențiarul german, se afla ministrul Rusiei, care ar fi acționat asupra lui Costinescu și a altor membri ai guvernului, prin intermediul „coruptului” Tache Ionescu, în ideea blocării muniției turcești²⁶. N-a fost liniște de la început. S-au căutat diverse soluții. Contrabanda, coruperea funcționarilor vamali, până și transportul cu Zeppelinul, dincolo de riscul prăbușirii unui astfel de aparat de zbor. Nimic nu înlocuia însă transbordarea pe calea ferată sau prin porturile maritime românești. De aceea, pe măsură ce Turcia se pregătea de război, tranzitul muniției a devenit obiect al tratativilor și amenințărilor. La început au fost concesiile. Dar și ele zadarnic s-au făcut. Prin vocea baronului von dem Bussche, Germania a declarat că se așteaptă la o neutralitate binevoitoare de la România. Iar prin neutralitate binevoitoare se înțelegea permisiunea pentru tranzitul muniției către Turcia și exportul cerealelor către Germania²⁷. De semnalat totuși că

²² PA AA, Rumänien 1871, nr. 676, Berlin den 23. Mai 1915, fila 11.

²³ PA AA, Rumänien 1871, nr. 789, Bukarest den 25. Mai 1915, fila 15.

²⁴ Era vorba despre garniturile de tren cu comenzi românești de armament la fabrici din Germania.

²⁵ Se referea la benzina produsă de rafinăriile din România cu capital majoritar german.

²⁶ PA AA, Rumänien 1860, nr. 487, Bukarest den 25. Oktober 1914.

²⁷ PA AA, Rumänien 1876, nr. 975, Bukarest den 16. Juni 1915, fila 32.

sintagma neutralitate binevoitoare, cu includerea trecerii muniției turcești, rămânea una înșelătoare. Jagow considera că o dată acceptată de români, ea ar fi echivalat cu compromiterea definitivă în fața Rusiei. Prin urmare, cobeligeranță alături de germani²⁸. Probabil de aceea concesiile au fost generoase și variate. Cele financiare: împrumuturile de pe piața germană condiționate de tranzitul muniției turcești²⁹. Cele comerciale: livrările de armament de la fabricile germane, importul de materialele sanitare, dependente la rândul lor de aprobarea tranzitului vagoanelor cu muniție de război pentru Turcia³⁰. Cele politice și teritoriale: acestea din urmă au depins de reacția Austro-Ungariei. Inițiativele au pornit de la București, au ajuns la Berlin și s-au negociat la Viena. La 30 mai 1915, Bussche îndemna Berlinul să oferteze neutralitatea binevoitoare a României, incluzând tranzitul muniției turcești, sub unele condiții avantajoase. Autonomie pentru Transilvania, cum se prevedea în legea din 1867, cedarea sudului Bucovinei cu districtele Suceava și Rădăuți. Dacă România va coopera inclusiv militar, într-un moment când intervenția ei mai putea avea valoare, primea Basarabia și teritorii din Bucovina istorică. Bussche conștientiza desigur riposta Austro-Ungariei. Ca să șteargă impresia de frustrare, a dat de înțeles că la Viena concesiile nu trebuiau să cadă greu, fiindcă, după război, le-ar fi fost imposibil românilor să păstreze avantajele câștigate³¹. În ciuda mizei politice, tratativele cu Austro-Ungaria au eșuat. Bethmann Hollweg reușise inițial să-l convingă pe Istvan Tisza³² asupra unei suite de renunțări ce asigurau neutralitatea binevoitoare a românilor, cu permisiunea tranzitării imediate și de durată a muniției turcești. Tisza însuși s-a angajat să obțină la Viena acordul baronului Burian și al contelui Stürgkh. Mandatul lui de negociere prevedea cedarea a trei județe bucovinene (Câmpulung, Suceava, Gura Humorului), acordarea de concesi, garantate prin Edict imperial, pentru românii din provinciile Ungariei, între care reforma electorală, posturi în administrație, deschiderea unor noi școli, gimnazii, creșterea subvențiilor pentru bisericile românești, folosirea limbii române în tribunale, extinderea granițelor Episcopatului Hajdu Dorogh. Surprinzător, tot ce refuzase Tisza era numai numirea unui ministru român în guvern și înființarea universității românești. Interesantă apare însă tehnica negocierii propusă miniștrilor la București. Dacă Viena accepta, atunci, pentru tranzitul muniției, se ofereau imediat județele bucovinene și sprijin financiar. Dacă decidenții de la București nu acceptau propunerea fără concesi pentru românii transilvăneni, intra în discuție conținutul Edictului imperial. Pentru cooperarea militară rămânea viabilă și cedarea Basarabiei³³. Cu toate că s-ar fi străduit mult, Istvan Tisza nu a obținut la Viena acordul baronului Burian. Totul a căzut de la primul punct al ofertei. Cedarea județelor bucovinene pentru neutralitatea binevoitoare reprezintă o imposibilitate pentru Austro-Ungaria³⁴. Baronul Burian nu voia să audă de concesi teritoriale pentru neutralitate. Disproporția avantajelor i se părea prea mare³⁵. În acel moment, nimeni în afara lui Burian nu manifestase intransigență mai mare. Nimeni între aliații Germaniei. Fiindcă dincolo de Carpați, la București, Brătianu se

²⁸ PA AA, Rumänien 1872, nr. 568, Berlin den 30. Mai 1915, fila 36.

²⁹ PA AA, Rumänien 9689, nr. 261, Sinaia den 26. Juli 1915.

³⁰ PA AA, Rumänien 9715, nr. 739, Bukarest den 13. Mai 1915, fila 8.

³¹ PA AA, Rumänien 1872, nr. 820, Bukarest den 30. Mai 1915, fila 45.

³² Din însemnările memorialistice ale grafului Burian reiese, dimpotrivă, că străduințele lui Bethmann Hollweg pe lângă Tisza nu au avut niciun succes. Vezi Stephan Graf Burian, *Drei Jahre. Aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege*, Berlin, Verlag Ullstein, 1923, p. 55.

³³ PA AA, Rumänien 1876, nr. AS3204, Berlin den 17. Juni 1915, filele 68–69.

³⁴ PA AA, Rumänien 1876, nr. 98, Budapest den 20. Juni 1915, fila 157.

³⁵ PA AA, Rumänien 1877, nr. 863, Wien den 25. Juni 1915, fila 98.

străduia să-i calce pe urme. Într-o lungă întrevedere cu prințul de Hohenlohe³⁶, cumnatul reginei Maria, venit ca emisar imperial în România, Brătianu și-a argumentat, cu amănunte interesante, atitudinea privind tranzitul muniției turcești. Bucuros ar fi închis ochii pentru trecerea secretă a vagoanelor cu armament, fiindcă înțelegea pericolul căderii Dardanelor în mâini rusești, dar ezita din pricina indiscreției ce-l înconjoară. Trecerea muniției la vedere o consideră imposibilă. Situația politică internă, dar și cea externă, l-ar fi împiedicat. Când vine vorba despre concesiile guvernului maghiar, Brătianu crede că veniseră prea târziu și oricum păreau insuficiente. Numai o victorie decisivă a Puterilor Centrale mai putea influența schimbarea convingerilor populației românești. Numai așa își găsea soluție și tranzitul munițiilor³⁷. De la calea concesiilor, s-a alunecat repede la cea a presiunilor. Pe măsură ce lipsa munițiilor punea în pericol păstrarea Dardanelor, retorica diplomației germane a îmbrăcat forme amenințătoare. „Vărul” Wilhelm al II-lea îi scrie regelui Ferdinand o lungă epistolă. Îl roagă să dispună înlăturarea dificultăților din calea transportului muniției spre Turcia. Știrile din Constantinopol sunt grave. Există temerea că trupele turcești din Gallipoli ar putea fi constrânse să renunțe la lupta lor eroică dacă nu primesc muniție. Pierderea Strămtorilor și chiar a Constantinopolului întărește puterea Rusiei asupra tuturor statelor riverane Mării Negre. România aspiră la un statut de mare putere de pe urma războiului. Ar fi fost regretabil dacă guvernul de la București, care promisese în vremea răposatului rege Carol I neutralitatea binevoitoare, nu va permite tranzitul muniției, pecetluind soarta Dardanelor și risipind orice speranță privitoare la mărirea României³⁸. După scrisoarea împăratului, se aude și vocea cancelarului. Alexandru Beldiman solicitase audiență ca să discute despre încordarea relațiilor germano-române. Rezultatele întrevederii le-a consemnat într-un raport trimis regelui Ferdinand, care, în copie, a ajuns și sub ochii lui Brătianu. Reieșea că guvernul român manifestă o atitudine de neutralitate răuvoitoare, care obligă Imperiul German să-și caute un alt punct de sprijin în drumul spre Orient³⁹. La scurt timp, se înscrie însă la cuvânt și Bronsart, atașatul militar. Analiza lui pornește de la ultima ispravă a guvernului: interzicerea exportului de petrol către Turcia. Nu era destul cu muniția, mai trebuia să vină și benzina! Cum îi stă bine unui tânăr militar, Bronsart cere represalii pentru combaterea neutralității răuvoitoare. România a interzis tranzitul muniției turcești, dar a tolerat, chiar încurajat, transporturile de armament rusec pentru Serbia. Românul este șantajist, crede Bronsart, iar politica de conciliere nu dă rezultate. El privește orice concesie ca pe o slăbiciune, care îl încurajează să ceară mereu mai mult. Numai amenințarea propriu-zisă cu trupe la frontieră ar face România să se comporte rezonabil. Așadar, demonstrație de forță. Dar, Germania de unde să ia trupele? Fără efective dislocate la granițe, mai folositoare atunci pe fronturi, în grele bătălii, rămânea utilizabil doar instrumentul izolării economice. Bronsart crezuse că venise vremea ca el să fie folosit convingător⁴⁰. Dar presiunea economică îi displace prea tare baronului Burian. Ea afecta exportul de cereale tocmai când nu dispăruse complet pericolul înțelegerilor dintre România și puterile Antantei pentru vânzări din viitoare recolte. Dimpotrivă, trebuie să li se dea românilor impresia că afacerea cerealelor rămâne profitabilă și merită să continue⁴¹. S-a vorbit și despre

³⁶ Ernst Wilhelm Friedrich Carl Maximilian, prinț de Hohenlohe-Langenburg.

³⁷ PA AA, Rumänien 1879, nr. 792, Bukarest den 15. Juli 1915, filele 117–118.

³⁸ PA AA, Rumänien 1878, AS3499, filele 85–86.

³⁹ PA AA, Rumänien 1880, AS4508, Geheime Aufzeichnung, filele 176–189.

⁴⁰ PA AA, Rumänien 1880, nr. 464, Bukarest den 28. Juli 1915, filele 87–88.

⁴¹ PA AA, Rumänien 1879, nr. 886, AS3798, Grünau (Pless), den 20. Juli 1915, fila 128.

redactarea unui ultimatum. Falkenhayn și Bethmann Hollweg l-au încuviințat. Ușor de planificat, dar mai greu de acționat. Ultimatumul presupune însă concentrări de trupe, în condiții de maximă discreție⁴². Atât trupele, cât și discreția lipseau. N-a trecut multă vreme, și diplomația germană s-a reorientat. În bun acord cu aliații, ea a planificat lovitura de grație împotriva Serbiei. De acolo puteau să vină toate avantajele posibile: deblocarea rutei de acces spre Turcia și atragerea Bulgariei în război. România pierdea o luptă pe care nu a vrut să o câștige. Subiectul cooperării militare a fost definitiv închis. Rămânea actuală numai tema neutralității, dar, cum deja germanii se obișnuiseră, a neutralității răuvoitoare.

Pe acest fundal, sufocat de tensiunile acumulate în timp, se suprapune chestiunea cerealelor. Țară agricolă, România a acordat o atenție specială exportului de grâne. Războiul a îngreunat derularea vechilor contracte, dar a creat și oportunități. Prețul alimentelor a crescut vertiginos. La fel cum și valoarea comenzilor în străinătate. Războiul cel Mare a fost și un război economic, războiul total al națiunilor. Britanicii le-au tăiat germanilor legăturile de aprovizionare prin rutele lor maritime. Au tras nădejde că înfometarea populației va impune la final capitularea. Puține resurse stăteau la dispoziția Reich-ului german. Autoritățile românești cunoșteau desigur nevoia de grâne a Puterilor Centrale. Exporturile au continuat, dar la prețuri foarte mari. O bună parte din banii românești necesari achiziției de armament proveneau din vânzarea cerealelor către Germania. La fel, o bună parte din averile construite speculativ. Afacerea a mers bine. Chiar profitabil, fiindcă de pe urma ei câștigau nu doar producătorii, ci și transportatorii. Nu în ultimul rând, beneficiau finanțele românești, fiindcă toate prețurile țineau seama de un curs de referință, care deprecia intenționat marca germană în favoarea leului românesc. Din rațiuni ușor de înțeles, Germania a cerut drept de preemțiune la cumpărarea cerealelor românești. La Berlin și în marile orașe, populația se descurca în anul 1916 tot mai greu. Contează fiecare vagon cu cereale și nutrețuri. Pe lângă civili, armata are nevoile ei. Fără hrană suficientă pierde din puterea combativă. România vinde în profit. Numai că deodată se decide să nu le vândă totul germanilor. Un număr de 80.000 de vagoane cu cereale le cumpără Anglia⁴³. A fost o decizie grea și controversată. Contractul s-a încheiat în condiții avantajoase pentru români. Altele erau semnele de întrebare. De ce să cumpere Anglia cereale românești, când luptase până atunci alături de Rusia, principalul producător mondial, care, pe deasupra, dispunea și de importante surplusuri? Probabil și mai greu de înțeles: Anglia nu poate să ridice marfa, care rămâne sigilată și depozitată pe teritoriul românesc. Contractul cerealelor vândute la englezi a stârnit însă nemulțumiri imense. Baronul Bussche a primit instrucțiuni să comunice textual la București: „Durch den Verkauf des Getreides an die Entente würde Rumänien die feindliche Haltung unserer Gegner unterstützen. Wir müssen dies als eine Abweichung von der Neutralität betrachten entsprechend emfinden”⁴⁴. Waldburg merge și el în audiență la rege. Brătianu ar fi trebuit măcar să informeze. Ferdinand încuviințează și se justifică el însuși că a aflat târziu, a crezut că nu se va semna, datorită unor condiții ce nu le-au plăcut englezilor⁴⁵. De aici începe însă

⁴² PA AA, Rumänien 1879, nr. 871, AS3780, Grünau (Pless), Berlin den 19. Juli 1915.

⁴³ PA AA, Rumänien 1887, nr. 5, Belgrad den 18. Januar 1916, fila 109.

⁴⁴ Alexandru Marghiloman, *Note politice 1897–1924*, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Eminescu”, 1927, p. 12 [Prin vânzarea cerealelor către Antantă, România sprijină atitudinea dușmănoasă a inamicilor noștri. Va trebui să considerăm aceasta drept o abatere de la neutralitate și să o receptăm ca atare – trad. n.].

⁴⁵ PA AA, Rumänien 1888, nr. 24, Bukarest den 18. Januar 1916, fila 9.

„vânarea” lui Brătianu. Chestiunea cerealelor fusese picătura ce a umplut paharul. După un scurt concediu, Bussche revine de la Berlin cu instrucțiuni să ceară regelui remanierea guvernului sau, și mai bine, numirea unui nou cabinet. Ferdinand este pus la grea încercare. Inițial a respins ideea înlocuirii lui Brătianu. După care, temător că Bussche va raporta Berlinului că el îl confirmă pe Brătianu, a spus că nu exclude o schimbare de guvern, dar ar fi dureros dacă ar trebui să se întreprindă un asemenea gest sub presiune din afară⁴⁶. De aici, dintr-o simplă frază, ministrul plenipotențiar german a tras concluzia că Brătianu nu poate fi înlocuit decât printr-o puternică presiune externă⁴⁷. Dar, Brătianu știa ce i se pregătește. Cunoștea instrucțiunile cu care se întorsese Bussche de la Berlin. Simțea că toleranța germanilor tocmai se epuizase. Tot ce mai încearcă, este să câștige timp. I-a spus lui Bussche că presiunea din afară este lucru înjositor. Se va retrage singur dacă va considera că este folositor pentru țară. Rămâne convins că România trebuie să aibă relații bune cu Germania și că, după război, părțile puțin plăcute ale neutralității românești vor fi uitate⁴⁸. Scandalul cerealelor s-a încheiat după ce Germania primește un nou contract de 140.000 de vagoane, în condiții apreciate ca fiind extrem de avantajoase pentru români⁴⁹. Brătianu știe însă că presiunile Berlinului nu se vor opri aici. Singura șansă ca să se mențină la putere este războiul alături de Antantă și împotriva Puterilor Centrale.

În afara șicanelor propriu-zise, anii neutralității românești au fost marcați și de violențe. În noaptea de 16 spre 17 octombrie 1915, un grup de presupuși studenți atacă cu pietre clădirea Agenției diplomatice germane. Autoritățile acționează cu promptitudine⁵⁰. Se fac arestări, geamurile sparte sunt înlocuite⁵¹. Sunt atacuri verbale și la adresa lui Bussche. În seara zilei de 4 aprilie 1916, Nicu Filipescu îl agresează în incinta Jockey-Club. Pe la orele opt, Bussche își face apariția. Spune „Buna ziua!” celor de la intrare și încearcă să treacă mai departe, când, deodată, dintr-un grup, răzbate vocea lui Nicolae Filipescu: „Nu vă întind mâna; piciorul meu... undeva, dacă vreți”. După numai zece minute, Bussche se adresează lui Marghiloman, prezidentul Clubului, și pretinde neapărat scuze de la Filipescu, fiindcă, datorită poziției de diplomat, nu se poate bate în duel. Fapta lui Filipescu a fost unanim dezaprobată de cei prezenți. Până și Poklevsky, plenipotențiarul Rusiei, i-ar fi spus lui Lupu Costache că fapta lui Filipescu este aceea a unui nebun. De ce procedase astfel? Fiul său, Grigore Filipescu, fusese rău tratat la Lindau, punctul de trecere între Germania și Austro-Ungaria. Marghiloman știa de la Trifu, funcționar în Ministerul de Externe, că ar fi fost percheziționat mai sever decât ne-am închipui.

Pentru a concilia spiritele, s-a convocat Comitetul clubului, care a găsit o formulă de tranziție, consemnată într-un proces verbal. Bussche admite cu cavalierism că nu aprobă modul cum a fost tratat Grigoraș la frontieră, dacă faptele arătate sunt și adevărate, în vreme ce Filipescu, luând cunoștință de explicațiile ministrului german, retrage cuvintele adresate și exprimă regretele pentru incidentul ce a avut loc⁵². Alte provocări se petrec la frontieră. Sunt sesizări că în zonele de la granița cu Serbia au loc de schimburi de focuri. Artileria română trage în avioane nemțești, sub pretext că

⁴⁶ PA AA, Rumänien 1888, nr. 126, Bukarest den 26. Januar 1916, fila 55.

⁴⁷ PA AA, Rumänien 1888, AS377, Bukarest den 30. Januar 1916, fila 108.

⁴⁸ PA AA, Rumänien 1889, AS554, Berlin den 21. Februar 1916, fila 33.

⁴⁹ PA AA, Rumänien 9720, nr. 148, Bukarest den 1. April 1916.

⁵⁰ PA AA, Rumänien 1883, nr. 1361, Bukarest den 17. Oktober 1915, fila 143.

⁵¹ PA AA, Rumänien 1884, nr. 1875, Bukarest den 19. Oktober 1915, fila 7.

⁵² Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 63–65.

survolează teritoriul românesc⁵³, austriecii trag și ei înspre trupele românești, care se comportă neloial și luminează noaptea cu proiectoarele pozițiile austro-germanilor⁵⁴. Dezmințiri de ambele părți și acte de conciliere au detensionat de fiecare dată situația.

Până la intrarea României în război, neutralitatea s-a dovedit mai prețioasă decât cooperarea militară. Diplomația germană a evaluat corect situațiile de criză, dar inițiativele importante s-au situat mereu în zona riscului. Și-a asumat o misiune dificilă. Să reîntoarcă România cu fața către Puterile Centrale. Succesul apropia victoria pe frontul răsăritean și concentra resursele pe frontul apusean. Se știe că nu a reușit, dar motivele rămân discutabile. Trebuie analizată onest ipoteza cooperării eșuate cu ceilalți aliați. Impresia rămasă este că Austro-Ungaria nu a susținut suficient inițiativele Germaniei. Dar ce ar fi putut să facă, mai mult decât în realitate, a și făcut? Propunerile negociate între Berlin și Viena nu au fost niciodată luate în serios la București. Brătianu a știut din prima zi că va coopera cu Rusia. De aici încolo totul se rezumă numai la o chestiune de timp. Doi ani au trecut până când s-a petrecut ceea ce se anticipa de la începutul războiului. România nu va rămâne definitiv neutră. Va interveni în război pentru idealul ei național. La fel cum făcuse și Italia în momentul ei de cumpănă. Trebuie de asemenea analizată decent ipoteza competențelor. Să fi fost suficient de pregătiți diplomații germani ca să înțeleagă și să controleze politica neutralității românești? În ciuda schimbărilor dese de plenipotențieri, diplomația germană a judecat fără cusur traiectoria guvernării românești. Nimeni nu s-a îndoit vreo clipă de duplicitatea lui Brătianu. Informațiile au venit la timp și de bună calitate. Nu s-a uzat mereu doar de diplomația oficială. Circuitul corespondenței diplomatice dezvăluie și ramificații ale diplomației dinastice. Se amestecă diverși alți emisari, personaje mai puțin vizibile, spioni, agenți secreți. Pe lângă rapoartele, temeinic documentate ale plenipotențiarului Bussche, mai trimite scrisori la Berlin și atașatul militar. El are surse proprii de documentare. Le analizează atent și le interpretează corect. Nu există îndoială că Germania s-a străduit și a dat dovadă de răbdare. Toată lumea a înțeles ce miză era în joc. Bătălia s-a pierdut într-un alt sens. Pe o direcție de conduită ce nu ținea de vremurile războiului. Încercătoare în mâna forte a regelui Carol I, diplomația germană nu a încercat din timp să pregătească România pentru ipoteza unei neutralități definitive. Mereu s-a crezut, în ciuda avertismentelor, că indiferent de culoarea politică guvernul de la București va coopera. A fost o eroare pe care mai târziu nimeni nu o putea îndrepta. Când Berlinul a realizat cu adevărat încotro se îndreaptă România, jocul deja se încheiase.

⁵³ PA AA, Rumänien 9715, Pless Schloss den 21. September 1915, fila 3.

⁵⁴ PA AA, Rumänien 9715, nr. 543, Pless Schloss den 3. November 1915.

GERMAN DIPLOMACY AND ROMANIAN NEUTRALITY (1914–1916)
(Summary)

Keywords: diplomacy, neutrality, Central Powers, war, Ionel Brătianu.

After a long period in which it had enjoyed the protection of Germany and its allies, Romania refused to honour its obligation of entering the war. Romania's neutrality was always seen as a temporary state, as nobody doubted that, sooner or later, the country would enter the battlefield wherever its interests would weigh the heaviest. The German diplomats experienced the evolution of Romanian neutrality in a negative manner. They have always viewed it as being ill-willed, unfriendly, hostile even. This almost evil perception of it was the result of an endless row of skirmishes, incidents and press campaigns that had eroded for good any trust in the real intentions of the Brătianu cabinet and brought into the discussion King Ferdinand's worrying passiveness. The German diplomacy received a stern reply. It faced two major crises in the management of Romanian neutrality. The first occurred in September 1914, when, capitalising on the successes had by the Russian army of the Galician front, Romania was showing signs of willingness to cooperate from a military point of view. Cooperate, but with whom? With the Triple Entente or with the Central Powers? The second important crisis concerning Romanian neutrality was experienced by Germany in the run-up to Italy's entry into the war on the side of the Entente and immediately afterwards. Again, the component factors pertain to the impression created among the public opinion. Italy's intervention in the war could not have gone unnoticed. It encouraged the pressures made by the politicians who were pointing to the spectre of war against Austria-Hungary. The Romanian government would have found it increasingly hard to resist the pressures without the concessions and the courtesy acts of Germany and its allies.

Before Romania entered the war (1916), neutrality proved to be more valuable than military cooperation. The German diplomats assessed correctly all crisis situations, but the more important initiatives were always taken in a risk zone. Their mission was a difficult one: to turn Romania towards the Central Powers. The success would have brought closer the victory on the Eastern front and would have concentrated all resources on the Western front. This endeavour was not a success, but the explanation for the failure remains debatable. One must analyse in an honest manner the hypothesis of a failed cooperation with the other allies. The lasting impression is that Austria-Hungary did not support German initiatives enough. But what could it have done, more than it actually did? The proposals negotiated between Berlin and Vienna were never taken seriously in Bucharest. Brătianu knew from day one he would cooperate with Russia. From there onwards, all was just a matter of time. Two years passed until what had been anticipated from the start of the war actually happened. Romania would not stay neutral forever. Instead, it would intervene in a war for its national ideal. Italy had done the same thing at its moment of crisis. Also, the hypothesis of competencies must be analysed thoroughly. Were the German diplomats prepared enough in order to understand and to manage the politics of the Romanian neutrality? Despite the high turnover of plenipotentiaries, the German diplomacy assessed flawlessly the route the Romanian government would take. No-one doubted for a moment Brătianu's duplicity. The information was timely and of good quality. Most of the time official diplomacy wasn't the only method being used. The circuit of diplomatic mail also reveals ramifications of dynastic diplomacy various other emissaries get involved, there were less visible characters at play – spies, secret agents etc. Apart from the thoroughly documented reports sent by plenipotentiary Bussche, the military attaché also sent letters to Berlin. The latter had his own sources of documentation, which he analysed carefully and interpreted accurately. Undoubtedly, Germany tried hard and proved patient. Everyone understood what the stakes were. The battle was, however, lost on another front. This was a direction of conduct that did not pertain to the times of war. Trusting King Carol's iron hand, the German diplomacy did not attempt early to prepare Romania for the hypothesis of a definitive neutrality. It was always believed, despite all the warnings, that, irrespective of political colour, the Bucharest government would cooperate. This was an error that nobody was able to correct afterwards. When Berlin realised where Romania was truly going, the game was already over.

ALEXANDRU ZUB*

ISTORICI ROMÂNI ÎN MARELE RĂZBOI**

Clio Inter Arma

Cum era și firesc, războiul i-a pus la lucru și pe istorici. Teribila divinitate nu cruța pe nimeni și s-ar putea spune că avea motive să-i prefere pe „îchinătorii lui Clio”, fiindcă ei începuseră de fapt războiul, cu alte arme, mai dinainte. Marea conflagrație n-a fost o surpriză pentru Xenopol, Iorga, Pârvan, Ursu, dat fiind că oricare dintre ei aștepta să aducă împlinirea idealului național.

S-a întâmplat oarecum la fel cu istoricii de pretutindeni și mai ales cu cei aflați în zone unde programul burgheziei autohtone nu fusese încă realizat. Europa Centrală, ca și aceea de Sud-Est, a putut fi socotită sub acest unghi ca un spațiu predilect al militantismului¹. Un suflu mesianic străbătea istoriografia lumii slave, în așteptarea unor rezolvări pe seama disoluției vechilor imperii, ca și istoriografia română, în fruntea căreia se afla acum, cu enorma lui erudiție, pusă la îndemâna unui temperament vulcanic, N. Iorga. Citindu-i o parte din lucrările mai de seamă, Charles Bémont nu ezita să-i atribuie „un loc eminent în lumea erudiției istorice”², dar și un rol de *spiritus rector* în societatea românească a epocii, căreia a voit să-i fie stegar și în clipele cele mai grele. Mai bine decât alții, a înțeles că înfrângerile de moment nu alterează un mare ideal colectiv și că o renovare morală se petrecea în straturile afunde ale vieții populare atunci când totul părea să fie pierdut. A fost un mare factor de viață, polarizant al energiilor rezistenței și deopotrivă al eforturilor ulterioare de reconstrucție. Vorbind în parlament, la 27 decembrie 1916, când orizontul părea definitiv închis pentru orice speranțe, N. Iorga a ținut să observe că războiul în curs va trebui să arate nu numai înfruntări de forțe oarbe, ci superioritatea sufletului omenesc în luptă cu circumstanțele neprielnice.

Mulți istorici (H. Temperley, H. Pirenne etc.) au luat parte la marele război. Unii au căutat chiar să-l explice înainte de a se încheia. E. Lavis, care întreținuse bune legături cu A. D. Xenopol, a scris *Pourquoi nous nous battons* în plină conflagrație (*Pages d'histoire*, 1917). H. Berr, promotorul „sintezei”, explora același fenomen sub unghi istoriografic³, iar J. Carcopino, a cărui prietenie cu V. Pârvan se cunoaște, avea

---

* Academician, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Text preluat, cu minime intervenții, din vol. Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, ed. II, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 101–122.

¹ R. W. Seton-Watson, *The Historians as a Political Force in Central Europe*, London, 1922.

² Charles Bémont, *Introduction* la N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, p. IX.

³ H. Berr, *Les études historiques et la guerre*, în „Revue de synthèse historique”, 29, 1919.

să-și evoce experiența legată de frontul de la Salonic⁴, în care românii își puseseră atâtea speranțe.

O vastă literatură de specialitate ilustrează prezența istoricilor în desfășurarea războiului și mai ales în studiile ce au urmat. Ea a început prin a fi memorialistică, mărturie directă, depoziție din partea unor profesioniști care înțelegeau să nu închidă ochii în fața unui fenomen atât de important. Multe luări de atitudine se situau în zona reflecției moralizatoare. Astfel a și început N. Iorga⁵, pentru a publica apoi „note zilnice” asupra războiului, memorii, cunoscuta autobiografie în care epoca respectivă își are partea ei, conferințe, studii speciale și chiar sinteze⁶. Atitudinea istoricului față de evenimentele în cauză avea să constituie, la rândul ei, temă de cercetare⁷.

Este de observat că, în afară de istoricii propriu-ziși care s-au simțit datorii profesionalmente să scrie despre războiul în curs, „diplomați, militari, publiciști au căutat la rândul-le să informeze lumea noastră asupra unei laturi sau alteia, dacă nu chiar asupra ansamblului, uneori cu destulă tărie de caracter”⁸. Interesante apar, de exemplu, „notele” lui N. P. Comnène, diplomat cu vastă experiență⁹, alături de însemnările lui E. Lovinescu¹⁰, Simion C. Mândrescu¹¹, D. Caracostea¹², Cicerone Iordăchescu¹³, unele cu privire specială la activitatea de propagandă peste hotare.

Sub acest unghi, textul cel mai consistent, mai sobru și mai bine încheiat pare a fi acela subscris de I. Ursu: *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre* (1918), text dedicat soției sale, „fiica generalului Grigorescu, învingătorul de la Oituz și Mărășești, pentru credința ei nezduncinată în triumful dreptății”. Cartea, scrisă în împrejurările cele mai critice pentru țara sa și pentru *Antantă*, era menită să arate „principalii factori care au determinat România să intre în jocul sângeros și plin de onoare al statelor ce s-au aliat spre a combate militarismul prusac”¹⁴. Ca să se poată înțelege atitudinea țării sale, istoricul aflat în misiune la Paris a trebuit să facă un lung excurs, arătând că poporul român, deși încă divizat politicește, n-a conștientizat să formeze mereu un tot, păstrându-și de-a lungul secolelor o unitate de limbă și obiceiuri rar întâlnite la un alt popor în Europa. Prin urmare, nu o idee imperialistă l-a putut face să intre în război, ci datoria de a-și asigura unitatea statală și de a constitui, ca în vechea sinteză dacică, o strajă a civilizației latine spre răsărit. Era vremea ca paradoxul unui popor la fel de unitar în firea lui, pe cât de fărâmițat politicește, să înceteze. Frontierele naturale se impuneau ca o necesitate inexorabilă, așa cum o dictau realitățile istoriografice. Istoricul constata mai întâi contrastele de interese dintre Austro-Ungaria și România, așa cum ele s-au revelat

⁴ J. Carcopino, *Souvenirs de la guerre en Orient, 1915–1917*, Paris, 1970.

⁵ N. Iorga, *Războiul actual și urmările lui pentru viața morală a omenirii*, Vălenii de Munte, 1916.

⁶ Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, I–III, Craiova, f.a.; *Memorii*, I–II, București, 1931; *Pentru întregirea neamului*, București, 1925; *Intrarea României în război*, București, 1936; *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, I–III, București, 1934; *Un témoin critique autrichien des débuts de la grande guerre*, în *RHSEE*, VI, 1929, 10–12, p. 309–336.

⁷ I. Scurtu, *N. Iorga și atacarea Serbiei de către Austro-Ungaria*, în *Rsl*, XV, 1967, p. 147–155.

⁸ G. N. Condurachi, *Războiul din 1914. Teatrele de operații ruso-austro-german*, București, 1915; I. D. Protopopescu, *Germania și războiul european*, București, 1915; I. Manolescu, C. Găvănescul, *Războiul cel mare*, I–III, București, 1915–1916; C. Găvănescul, *Epopeea română*, Iași, 1918.

⁹ N. P. Comnène, *Notes sur la guerre roumaine (1916–1917)*, Lausanne, Paris, 1917.

¹⁰ E. Lovinescu, *În cumpăna vremii*, București, 1919.

¹¹ Simion C. Mândrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră, 27 septembrie 1917 – 1 ianuarie 1919*, București, 1919.

¹² D. Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, București, 1919.

¹³ Cicerone Iordăchescu, *Însemnări din anii 1916–1919*, Iași, 1937.

¹⁴ I. Ursu, *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*, Paris, 1918, p. 9.

în ultimul deceniu, pe temeiuri mai vechi, pentru a se ocupa apoi de problema Transilvaniei și Bucovinei, de „drepturile etnice” corespunzătoare, de „pericolul german”, „rațiunea de stat”, de politica maghiară și ingratitudea curții de la Viena față de români, de mișcarea memorandistă, manifestările de unitate morală și culturală în habitatul românesc, afinitățile cu lumea latină din Occident, intrarea României în acțiune alături de *Antantă*, izolarea impusă de situația frontului răsăritean etc. Poporul român făcuse deja sacrificii considerabile, desfășurând eforturi defensive greu de imaginat din afară. „Aceste sacrificii și suferinți vor rodi, încheia autorul, căci nu trebuie să se uite că popoarele coalizate contra germanilor luptă pentru drept și că prin aceasta chiar ele trebuie să triumfe.” O „Românie mare” se va înălța peste mormintele celor căzuți. O Românie în frontierele ei naturale, așa cum cerea și principiul naționalității. Sprijinită pe citadela carpatină, noua Românie era menită a fi o forță destul de mare pentru a asigura un bun echilibru în această parte de lume, ca element de civilizație, ordine și pace în concertul european¹⁵.

Era în august 1918. O primă modificare de graniță se și produsese prin hotărârea Sfatului Țării de la Chișinău (27 martie), în timp ce misiuni speciale la Paris, Roma, Washington pregăteau terenul pentru întregirea mult așteptată. Un Consiliu Național al Unității Române, prezidat de Take Ionescu, se constituia chiar atunci, la Paris, consiliu la dispoziția căruia I. Ursu, O. Tafrali și alți cărturari se puseră numaidecât. G. Vâlsan făcea să apară un studiu despre românii din diaspora¹⁶, iar V. Stoica pleda insistent și calificat cauza românească în America, tipărind mai multe cărți pe această temă¹⁷.

În același timp, N. Iorga publica la Paris *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, în care pleda, la urmă, pentru așezarea legăturilor dintre marea națiune latină din Apus și sora ei mai mică de la Dunăre pe bazele create de o lungă istorie și mai ales de camaraderia de arme impusă de evenimente în ultimii ani¹⁸. O antologie de texte trebuia să înlesnească totodată un minim contact cu spiritualitatea românească¹⁹. Studii despre lumea germană²⁰, despre Dobrogea, despre relațiile cu Rusia, despre politica lui Mihai Viteazul, subscrise atunci de același prodigios istoric, stau în relație directă cu evenimentele în curs²¹. Altele aveau să continue uimitorul lui activitate pe acest tărâm. Să amintim numai salutul adresat generalului Berthelot la plecarea misiunii franceze²², unde istoria apărea din nou pe tapet, ca și în conferințele bucovinene²³, analizele privind hotarele țării²⁴, chestiunile balcanice²⁵, pentru a nu mai vorbi de sinteza relativă a poporului francez, unde își exprima dorința ca „ieșind din tranșee, în care a salvat libertatea lumii, societatea franceză să păstreze până la sfârșit acea

¹⁵ *Ibidem*, p. 262–263.

¹⁶ G. Vâlsan, *Les Roumains de Bulgarie et de Serbie*, Paris, 1918.

¹⁷ V. Stoica, *The Roumanian Nation and the Roumanian Kingdom*, Pittsburgh, 1919; *Bessarabia*, New York, 1919; *The Dobrogea*, New York, 1919; *The Roumanian Nation, a Sentry of Western Latin Civilisation in Eastern Europe*, Pittsburgh, 1919; *O lămurire în legătură cu propaganda noastră în America*, București, 1924; *În America pentru cauza românească*, București, 1926.

¹⁸ N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, p. 265.

¹⁹ *Idem*, *Pages roumaines*, Paris, Nancy, 1918.

²⁰ *Idem*, *Cugetare și faptă germană*, Iași, 1918; *Originea și dezvoltarea statului austriac*, Iași, 1918.

²¹ *Idem*, *Dobrodsha – sporgsmaalet*, Kobenhavn, 1918; *Două documente moderne bulgare*, București, 1918; *Oaspeți ruși în Moldova și oaspeți moldoveni în Moscova*, Iași, 1918; *La politique de Michel le Brave*, Iassy, 1918.

²² *Idem*, *Salut adressé au général Berthelot*, Iassy, 1918.

²³ *Idem*, *Conferințe bucovinene*, București, 1919.

²⁴ *Idem*, *Droits des Roumains sur leur territoire national unitaire*, Bucharest, 1919.

²⁵ *Idem*, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcons*, Bucarest, 1919.

camaraderie într-o viață morală unitară”²⁶. Nu era o istorie a statului, nici una a țării. Factorul etnocultural apărea în prim-plan, ca fiind decisiv într-o judecată de ansamblu, una al cărei substrat politic rezulta și din explicațiile preliminare. Era un fel de a recunoaște cât mai deplin însușirile etnice ale unui popor, unul dintre cele mai active, care „a ridicat eroismul dincolo de marginile instinctului”²⁷. Pornind de la experiența tragică a ultimului război, istoricul constata că lumea se află încă în faza când „zalele de fier ale trecutului (cad), pentru ca grupările naționale să apară în toată energia și frumusețea lor”²⁸. Noile relații bilaterale²⁹, locul românilor în lumea latină³⁰ și raporturile cu slavii răsăriteni³¹ sunt teme afine, cărora N. Iorga le acorda toată importanța cerută de timp. În plus, pune la îndemâna oricui o nouă antologie istorică³², o sinteză de istorie și civilizație românească³³, alături de un studiu asupra politicii noastre externe³⁴ și de o cuprinzătoare istorie a literaturilor romanice³⁵. Gândul său era mai ales să „introducă” pe străini în problematica societății noastre și să integreze totodată această problematică în istoria generală. Raportarea la lumea latină³⁶, evoluția spiritului public³⁷, chestiunile de bază ale existenței noastre istorice³⁸, legăturile cu vecinii³⁹, dezvoltarea așezămintelor social-politice⁴⁰, raportul dintre forme și realități în zona balcanică⁴¹, iată câteva teme ce se cuvin încă amintite în aceeași perspectivă. Ele au cunoscut o diversificare continuă, cu anii, îmbogățind substanțial literatura integrării noastre în lume și conturând treptat o operă fără egal în istoriografie. Nu numai influențele străine exercitate asupra poporului român îl interesau pe istoric⁴² și nu doar figurile mari ale culturii universale, evocate la răstimpuri⁴³, ci deopotrivă inițiativele românești de politică externă⁴⁴, originalitatea artei noastre populare⁴⁵, întrepătrunderea continuă cu valorile apusene⁴⁶ și cu orice alte valori, într-o istorie dinamică, fluctuantă, cu limite oricum imposibil de stabilit definitiv. Lista sporește prodigios, în timp, și e de observat deplinul paralelism între temele antamate de marele istoric și chestiunile la ordinea zilei. Istoria și istoriografia, totdeauna într-o relație ambiguă, se întretaie mereu la N. Iorga și

²⁶ Idem, *Istoria poporului francez*, București, 1919, p. 408.

²⁷ *Ibidem*, p. 3.

²⁸ *Ibidem*, p. 10.

²⁹ Idem, *Relațiile româno-cehoslovace*, București, 1919.

³⁰ Idem, *Le rôle des Roumains dans la latinité*, Bucarest, 1919.

³¹ Idem, *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni: Rusia și Polonia*, București, 1919.

³² Idem, *Anthologie de la littérature roumaine*, Paris, 1920.

³³ Idem, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris, 1920.

³⁴ Idem, *Dezvoltarea politicii externe a poporului românesc*, București, 1920.

³⁵ Idem, *Istoria literaturilor romanice*, I–III, București, 1920.

³⁶ Idem, *I Rumeni nella latinità*, Bucarest, 1920; *Les Latins d'Orient*, Paris, 1921.

³⁷ Idem, *L'esprit public en Roumanie*, Paris, 1920.

³⁸ Idem, *Introduction à l'étude de la Roumanie et des Roumains*, Paris, 1920 (și versiune italiană).

³⁹ Idem, *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs*, Bucarest, 1921; *Polonais et Roumains*, Bucarest, 1921; *Relation entre Serbes et Roumains*, Bucarest, 1922; *Români și slavi*, București, 1922; *Raguse et les Roumains*, Bucarest, 1923; *Rapporti politici tra Italia e la Romania*, Napoli, 1923; *Roumains et Tchecoslovaques*, Bucarest, 1924.

⁴⁰ Idem, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, I–III, București, 1920–1922.

⁴¹ Idem, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Bucarest, 1922.

⁴² Idem, *Influences étrangères sur la nation roumaine*, Paris, 1923.

⁴³ Idem, *Ernest Renan*, București, 1923; *Comemorarea lui Jules Michelet*, București, 1924; *Comemorarea lui Edgar Quinet*, București, 1925.

⁴⁴ Idem, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, Paris, 1923.

⁴⁵ Idem, *L'art populaire en Roumanie*, Bucarest, 1923; *La littérature populaire*, Paris, 1925; *La musique roumaine*, Paris, 1925.

⁴⁶ Idem, *Relations entre l'Orient et l'Occident au moyen-âge*, Paris, 1923.

nu era decât prea firesc ca problemele curente să se reflecte în modul său de a privi trecutul însuși.

Dar Iorga nu e singurul istoric român care procedează astfel. Am amintit deja exemplul profesorului său, A. D. Xenopol, și ar fi de citat încă alte nume, numeroase, ilustrând aceeași idee a consubstanțialității istoriei-realitate cu istoria-reflecție. Ioan Ursu, despre care a mai fost vorba aici, i s-a devotat cu multă însuflețire, fiind unul dintre cei mai activi istorici ai noștri pe tărâmul acesta. Misiunea lui în Franța, alături de Ioan Nistor, I. Găvănescul, O. Tafrali, G. Murnu, Simion Măndrescu ș.a., a avut cel mai deplin succes, contribuind în bună măsură la crearea unei atitudini favorabile cauzei românești⁴⁷. Un ocol inevitabil, prin Rusia, l-a făcut pe I. Ursu să scrie în *Journal de Petrograd* un articol în favoarea aceleiași cauze, privită în perspectiva unui nou echilibru european⁴⁸. Argumentele istorice își aveau, desigur, greutatea lor, chiar dacă limitată. O primire, alături de ceilalți universitari români, la parlamentul Franței, i-a dat ocazia să le reînnoiască⁴⁹. Tot astfel, colaborarea la hebdomadarul *La Roumanie*, scos anume de Paul Brătășanu și alții la începutul lui 1918⁵⁰, iar ceva mai târziu la buletinul bilunar *La Transylvanie*, buletin de a cărui redacție s-a și ocupat un timp⁵¹. Îl aflăm, de asemenea, printre semnatarii protestului adresat de emigrația română contra păcii înrobitoare de la București⁵², apoi între participanții de marcă la Congresul naționalităților oprimate din Imperiul austro-ungar⁵³ și în cele din urmă între membrii Consiliului Național al Unității Românești creat la 3 octombrie 1918⁵⁴. Energic, tenace, a fost unul dintre cei mai activi istorici angajați în lupta pentru realizarea unității noastre de stat⁵⁵. Întors în patrie, el avea să o continue, sub alte forme, îndeosebi ca profesor de istorie la Universitatea din Cluj, și, în cele din urmă, în scurtul răstimp de care a mai dispus, la Universitatea din capitală⁵⁶. *Memoriile* sale o atestă din plin, ca și mărturiile contemporanilor, întâia prelegere publică, la 7 noiembrie 1919, a și închinat-o de altfel conștiinței naționale, iar o alta „originii războiului european”, ambele fiind legate strâns de activitatea sa anterioară⁵⁷. Era un istoric militant, care înțelegea să rămână credincios menirii de a consolida pe toate căile Unirea. Tocmai de aceea, urmând marele exemplu al lui N. Iorga, a și pus bazele Universității populare din Cluj, ca mijloc de a spori pe cât posibil „sufletul și mintea” neamului său⁵⁸. *Lumină și patrie* erau cuvintele-cheie ale programului schițat de istoric și primit ca atare de conducerea Universității. E spiritul în care, după moartea lui D. Onciul, avea să-și continue munca la Universitatea din București, ca succesor al fostului său profesor și coleg, între alții, cu N. Iorga, V. Pârvan, D. Russo, G. Murnu, S. Mehedinți, Al. Tzigara-Samurcaș⁵⁹. Din păcate, noua fază a carierei sale avea să fie curând și definitiv întreruptă, la numai 50 de ani, cu mult înainte

⁴⁷ O. Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova (1920); *Curs de istorie generală și politică în legătură cu războiul*, Iași, 1920. Vezi și *La Roumanie d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, 1914.

⁴⁸ Ioana Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conștiințe? Ioan Ursu*, Cluj-Napoca, 1987, p. 179.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 181. Vezi I. Ursu, *La France et la Roumanie*, în „Eclair”, 27 ian. 1918.

⁵⁰ Ioana Ursu ș.a., *Biografia*, p. 182–183.

⁵¹ *Ibidem*, p. 185–187.

⁵² *Ibidem*, p. 188–190.

⁵³ *Ibidem*, p. 194.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 195.

⁵⁵ Cf. și G. Moroianu, *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté européenne*, Paris, 1933.

⁵⁶ Ioana Ursu ș.a., *Biografia*, p. 208.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 218–219.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 221. Cf. și I. Ursu, *Universitatea populară*, București, 1923.

⁵⁹ Ioana Ursu ș.a., *Biografia*, p. 244.

de a fi putut da întreaga măsură a devotamentului său pentru știință și patrie⁶⁰. Nu încapă îndoială că marile eforturi pe care le-a depus pe ambele tărâmurii, atât de intim conexe în gândul său, au contribuit la scurtarea unei existențe dintre cele mai active și mai de preț. Într-un fel, a fost și el o victimă a presiunii enorme pe care epoca o exercita asupra conștiințelor mai sensibile.

Seria acestora începuse cu mult înainte și era departe de a fi încheiată. Unii își pierduseră viața în iureșul fără seamăn al războiului. L-am amintit deja pe M. Doraș, arheologul. Pe alții i-a pomenit Pârvan însuși în memorialul *Rosalie*, citit la redeschiderea cursurilor de istorie antică: „Ci voi, cei morți, dragii mei Bucur și Brăiloiu și Stoe, Bădiceanu și Ghica și Albuleț și Stoica și Panțu și Bălăcescu, și voi toți, ale căror nume s-au risipit în uragan și încă nu sunt din nou adunate la un loc, în cenotaful amintirii, ce ochi să nu plângă, ce glas să nu jalească uciderea voastră!”⁶¹ Unii dintre ei vor fi stat și în preajma profesorului, ucenicind întru cunoașterea vieții de odinioară. Eroic și-a sfârșit viața într-o mare bătălie din 1917 Ioan Grămadă, tânărul bucovinean care promitea să fie deopotrivă scriitor și istoric. „Mă mir că sunt atâția oameni cari nu înțeleg câtă frumusețe sublimă cuprinde jertfirea de sine, jertfirea făcută de bună voie”, mărturisea acesta într-o scrisoare de pe front, divulgând o stare de spirit caracteristică acelei generații eroice⁶².

O atare abnegație nu se putea închipui fără opera de îndrumare a generației mai în vârstă, care pregătise în fond marea luptă. Camil Petrescu, a cărui experiență din vremea războiului avea să nutrească noua literatură, la nivelul cel mai de sus, își amintește astfel de N. Iorga: „A pregătit din vreme sufletul românesc de pretutindeni pentru momentul greu și suprem al întregirii naționale. Cuvântul lui vibra într-o vreme profetic, singular și fără ecou aparent. În Iașii războiului, noi, cei din tranșee, l-am simțit pe el singur, sufletește, dincolo de satele pustiite de boală, de găurile ruinate, de câmpurile nelucrate, alături de noi. *Neamul românesc* era personal și întreg ca o conștiință”⁶³. Textele înseși, s-a putut vedea și din volumul *Ca să fim mai tari în ceasul de azi*, sunt revelatoare. Străduința tribunului era să cultive în noile generații, de la care se aștepta marea jertfă, sentimentul participării la acea operă colectivă și multiseculară a unității noastre, de care el însuși, marele istoric, își legase numele. Tinerilor care se pregăteau să joace un rol pe scena tragică a războiului, el le-a vorbit direct, de la suflet, despre datoria ce o aveau față de „sufletul românesc”⁶⁴, despre obnubilările „norocului” colectiv în istorie și nevoia de a le depăși mereu⁶⁵. Ceea ce garantează renașterea unui popor, peste orice vicisitudini, sunt suferințele îndurate, sacrificiile pe care a știut să le accepte în momentele de supremă încercare. În asemenea termeni se rostea Iorga, într-o faimoasă ședință a parlamentului, acum în refugiu, la 14 decembrie 1916, când toată suflarea liberă a țării se îngheșuia într-un colț de Moldovă și capitala de restriște cunoștea cele mai grozave încercări. Atunci vocația profetică a marelui cărturar, cel mai deplin identificat cu speranțele unui întreg popor, a atins o culme unică. I. G. Duca și-l va aminti rostind celebrul discurs în sala Teatrului Național, „înalt, cu capul aplecat spre spate, cu barba fluturând de emoție, cu gesturi de iluminat, azvârlind peste adunare ca un semănător peste ogoruri semințe care cucereau, imagini care minunau, perioade

⁶⁰ V. Bogrea, *O lacrimă pentru Ion Ursu*, în *Salonul literar*, Arad, I, 1925, 8, p. 68.

⁶¹ V. Pârvan, București, 1981, p. 513.

⁶² *Apud* Maior C. M. Sandovici, *Destăinuirile unei generații*, București, f.a., p. 93.

⁶³ Camil Petrescu, *Teze și antiteze*, București, 1971, p. 229–230.

⁶⁴ N. Iorga, *Sufletul românesc. Conferințe pentru viitorii ofițeri*, Iași, 1916.

⁶⁵ Maior C. M. Sandovici, *op. cit.*, p. 192.

retorice care printr-un avânt neîntrecut răpeau toate inimile. Când s-a așezat, încheie memorialistul, a fost un adevărat delir, aproape toată lumea plângea, în acele clipe Iorga a reușit să întrupeze gândul și simțirea unui întreg neam, crunt lovit de soartă⁶⁶. Atunci, mai mult ca oricând, el „a știut să exprime ceea ce era în conștiința fiecăruia, să aprindă flacăra ce lăncezea în toate sufletele⁶⁷. Rolul său era să reveleze marile resurse de energie defensivă spre a le pune în serviciul cauzei. Nimeni n-a avut, în epocă, autoritatea morală pe care și-o dobândise istoricul, căruia Berthelot i se adresa astfel la un moment dat: „Regele, Regele... Dar Regele există? În România, Regele ești d-ta”⁶⁸.

În acea Românie, redusă la un colț de țară, N. Iorga nu și-a cruțat timpul și osteneala pentru a reface moralul populației, a îmbărbăta trupele, a sfătui pe oamenii politici, a cultiva relații utile cu lumea din afară. *Neamul românesc* circula pretutindeni, contribuind la prodigioasa resurrecție care a dus la izbânzile din 1917. Celor căzuți în luptă, marele istoric n-a întârziat să le aducă prinosul grațitudinii obștești⁶⁹. Le-a evocat faptele, atitudinile, psihologia, atent nu doar la marile combinații diplomatice și strategii militare⁷⁰, ci deopotrivă la acele stări de spirit atât de rar examinate cum se cuvine în lucrările de istorie. Lui Constantin Kirițescu, monografistul conflagrației în cauză, îi reproșa tocmai de aceea cantonarea în reconstituiri „tehnice”, socotind că „marea epopee de sânge, de lacrimi și de glorie” nu putea fi redusă la consilii de război, mișcări de trupe, eforturi de aprovizionare ș.c.l., ci implica înainte de toate un element moral și psihologic⁷¹. Sensibil la obiecție, monografistul se grăbi să instituie un premiu pe o temă de psihologie a poporului român în războiul de întregire⁷². El rămâne oricum unul dintre cei mai statornici și mai autorizați analiști ai aceluia război, descris pentru un public specializat sau mai larg, pentru tineret sau pentru străini⁷³.

Nimic nu poate înlocui însă mărturiile directe, mai ales când ele vin de la istorici de anvergură. N. Iorga a fixat, cu mână de maestru, spectacolul retragerii în Moldova, cu care se încheia dramaticul an 1916: „Din păsurile Ardealului venea ca o invazie a groazei și a disperării, pedepsind sângeros ușurătatea și dezordinea. Soldați fără legătură între dâșii, ofițeri călări, automobile militare, țărani, femei, bătrâni, ca în timpul marilor năvăliri înaintea ciambururilor tătarăști”⁷⁴. Cu „șivoaiele spaimei” a trebuit el însuși să se refugieze, abandonând agoniseala unei vieți, într-un oraș nepregătit să absoarbă atâta lume. Acolo, „cu totul pierdut” și abia mai amintind de geniala inteligență care fusese până de curând, l-a aflat pe A. D. Xenopol⁷⁵. „Mediul rezistenței în dezastru nu exista”⁷⁶, el trebuia să fie creat sub presiunea evenimentelor și cu participarea neobosită a lui N. Iorga însuși. Marele tribun a făcut ca speranța să renască

⁶⁶ I. G. Duca, *Amintiri politice*, II, München, 1981, p. 102.

⁶⁷ *Ibidem*. Cf. și Gr. Procopiu, *Parlamentul în pribegie (1916–1918)*, Râmnicu-Vâlcea, 1920.

⁶⁸ *Apud* B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 217.

⁶⁹ N. Iorga, *Acei pe cari nu-i putem uita*, Iași, 1917.

⁷⁰ Vezi *RHSEE*, VI, 1929, p. 309; *RI*, XII, 1926, p. 384–390; XVI, 1930, p. 50–51, 111–112; XVIII, 1932, p. 193–205; XXV, 1939, p. 197–208.

⁷¹ *RI*, X, 1924, p. 208–210; *Analele Academiei Române. Dezbateri* (înfr: *AAR Dez.*), 47, 1926/27, p. 181; 49, 1928/29, p. 57.

⁷² *AAR Dez.*, 49, 1928/9, p. 70. Premiul avea să fie acordat lui Victor Ion Popa pentru *Floare de oșel*, cf. *ibidem*, 55, 1934/5, p. 188.

⁷³ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, I–III, București, 1922–1925; *Războiul nostru de întregire*, București, 1927; *Povestea sfântului nostru război*, București, f.a.; *La Roumanie dans la guerre mondiale*, Bucarest, 1927, (Paris, 1934).

⁷⁴ N. Iorga, *O viață de om*, 1972, p. 479.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 486.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 485.

în suflute și gândul nesăbuit al evacuării spre Harkov să fie abandonat în favoarea unei rezistențe *à outrance*, pe noile alinamente. Un spirit nou se înfiripa încet, iar la aceasta au contribuit, între alții, un Vasile Bogrea, tânărul de fabuloasă înzestrare intelectuală, pe care Iorga îl socotea „suflet din sufletul” său⁷⁷. G. T. Kirileanu, I. D. Ștefănescu, Al. Lapedatu, care „ trăia din greu într-un colț de sărăcie”⁷⁸, apoi G. Enescu însuși, se cuvin amintiți, alături de cercul cu preocupări de reformă, atât de vivace, strâns în jurul lui D. Gusti, cu participarea lui V. Pârvan, V. Madgearu ș.a., ultimul cochetând chiar cu ideea unei „revoluții” care să schimbe totul⁷⁹. O vie agitație reformistă cuprinsese mediile cărturărești⁸⁰ și ea va influența, desigur, viața politică de mai târziu. După moartea soției – și ea o victimă a războiului –, Pârvan n-a mai găsit în el resurse de participare directă, limitându-se la trasarea unor linii de direcție și la îndemnuri de cel mai înalt interes⁸¹.

Dintre colegii săi de generație, două mari pierderi se cuvin amintite aici: Petre Mihăileanu, un eminent clasicist, stins în tragicul accident feroviar de la Ciurea (1 ianuarie 1917), și Constantin Giurescu, rămas în capitală, sub ocupație, ca secretar general la Ministerul Instrucțiunii, pe când titular era S. Mehedinți. Luptând cu greutate de tot felul, Giurescu a căutat să facă ordine într-un domeniu esențial pentru soarta oricărui popor. „Încerc să stăvilesc abuzurile, scria la 1 iunie 1918, să înlătur elementele neonestе ori incapabile, să tai de unde e prea mult ca să dau unde nu se ajunge, să infiltrez în mintea dascălului de toate treptele că încercăm să facem dreptate și administrație cinstită. Sarcina este covârșitoare; am tot mai mult impresia că nu voi putea-o birui. Sunt strivit între apucăturile unei administrații neobișnuite cu controlul și ale unei lumi politice năvălășe și abuzive, care n-a cunoscut împotrivire. Rezist încă și sper. Cât timp, se va vedea în curând.”⁸² Peste câteva luni, la 15/28 octombrie, avea să se stingă, la numai 43 de ani, epuizat de muncă, răpus de acea „gripă spaniolă” care făcea ravagii în capitală. L-a evocat, atunci, din partea Academiei, I. Bogdan, elogiindu-i nu numai opera științifică, dar și integritatea morală, calitățile sale distinse⁸³. Cine ar fi crezut că evocatorul, luptând el însuși cu o boală necruțătoare, se va stinge la rândul său peste alte câteva luni și numai cu puțin timp după Delavrancea⁸⁴? Maiorescu murise și el, în totală izolare⁸⁵, nu înainte de a fi întocmit un lung memoriu despre politica neutră a României⁸⁶. Cu sau fără zeul războiului, moartea diminuea considerabil tabăra istoricilor, oricum prea mică față de nevoile culturii noastre.

„Faptă sau poveste?”

Clio își desemna însă, concomitent, alți închinători. Fiul omonim al lui Constantin Giurescu se afla în pragul opțiunii ce avea să facă din el încă un istoric de seamă al țării și s-ar părea, după propria-i mărturisire, că la aceasta a contribuit însăși moartea timpurie și absurdă a tatălui său⁸⁷.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 497.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 500.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 501.

⁸⁰ D. Gusti, în „Sociologie românească”, IV, 1942, 7–12, p. 551–557.

⁸¹ V. Pârvan, *Scrieri*, p. 353–375: *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, 1919.

⁸² *În amintirea lui Constantin Giurescu*, ed. de C. C. Giurescu, București, 1944, p. 16–17.

⁸³ *Ibidem*, p. 91–92. Vezi și C. C. Giurescu, *Amintiri*, I, București, 1976, p. 107.

⁸⁴ N. Iorga, *Memorii*, II, f.a., p. 210; I, p. 364.

⁸⁵ *Ibidem*, I, p. 159.

⁸⁶ T. Maiorescu, *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914–1917*, în *CvL*, 52, 1920, p. 81–84; 63, 1930, p. 737–752.

⁸⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 112.

Mai în vârstă cu trei ani, dar deja colaborator la „Revista istorică”, primit de N. Iorga cu brațele deschise, G. I. Brătianu a ținut să participe, ca voluntar, la cea mai dificilă etapă a războiului. Impresiile le-a evocat, parțial, în „Neamul românesc”⁸⁸ și apoi în volumul *File rupte din cartea războiului* (1934). Ele constituie o mărturie demnă de interes, dată fiind calitatea observațiilor și momentul paroxistic la care se referă. După o scurtă școală de artilerie, G. I. Brătianu era trimis pe frontul sudic. La 10 iulie 1917 se afla în drum „spre luptă”, peste trei săptămâni „în tranșee”, la Oituz, iar la 29 august se întorcea, rănit, cu un tren sanitar, la Iași. În decembrie, își relua atribuțiile de artilerist în zona Sucevei, unde frontul părăsit de ruși avea nevoie urgentă de întăriri, până la încheierea păcii de la București. Este intervalul la care Brătianu se referă în *File rupte*, care amintesc cumva, nu doar prin titlu, de acele *File sângerate* pe care le publicase M. Sadoveanu (1917). E o carte de atmosferă, cum ne previne de la început autorul, parcă scuzându-se că n-a acordat, ca istoric, destulă atenție faptelor înseși. Dar ce se poate înțelege, în istorie, dacă se ignoră atmosfera, adică „imponderabilele” ei⁸⁹? În cazul de față, faptele se cunoșteau și istoricul-memorialist era preocupat să restituie doar climatul moral, atitudinile, reacțiile. Două tentații trebuiau mai ales evitate: aceea de a zugrăvi războiul după simpatii și prejudecăți personale, punând deci în primul plan revolta umanitară; cea de exaltare militaristă mai apoi. Numai așa se putea înțelege „acest amestec ciudat de contraziceri, de tragic și de comic, de abnegațiune și de egoism, de frică și de vitejie, din care se alcătuieste, prea adesea în ființa acelorași oameni, marea dramă a realității”⁹⁰. Această dramă, imposibil de sesizat numai cu „ochelarii conștiințioși ai rațiunii științifice”, căuta să o surprindă tânărul istoric, atent la deformările produse de lentilele respective, la jocul de lumini și umbre din care se țese oricând realitatea.

O asemenea atitudine nu e de mirare la Brătianu, căci ea coincidea în timp cu pledoaria lui Lucien Febvre pentru studiul sensibilității, al psihologiei colective⁹¹, și venea după ce Pârvan făcuse un curs despre istoria gândului liric în lumea mediteraneană⁹². Interesant e că și Șt. Zeletin evocase *Retragerea* (1926) cu aceeași intenție: a fixa „atmosfera de idei și mai ales de sentimente” a tragicului moment⁹³, ceea ce nu poate mira la un adept al „istoriei sociale”⁹⁴. Într-o meditație preambulară, Brătianu încerca să-și explice consensual atitudinea: „Faptă sau poveste? Să fie cartea amintirii, care întregește caracterul laconic al zilelor de luptă, numai pagini de strict și riguros adevăr?”⁹⁵ Ca și Flaubert, socotea că trebuie să distingem mereu între aparență și realitate: „Il croit, comme une brute, à la réalité des choses”. Cum să înțelegi „realitatea” întreagă, atunci când ea se prezintă numai fragmentară, discontinuă, lipsită de perspectivă? Numai narațiunea îi dă contur coerent, de „tablou” pe care istoria îl întărește cu pecetea ei oficială, transformându-l chiar în exemplu pentru alții. Să fie așadar istoria numai „un basm prefăcut”, o minciună? Dacă însă nu e permis a idealiza trecutul, nu se cuvine nici a-l denigra, echivalându-l cu „mlaștina păcatelor zilnice”⁹⁶.

⁸⁸ „Neamul românesc”, 31 mai și 1 noiembrie 1918; 9 martie 1919.

⁸⁹ G. I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București, (1934), p. 5.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 6.

⁹¹ L. Febvre, *Combats pour l'histoire*, Paris, 1965, p. 44–54, 221.

⁹² Alexandru Zub, *V. Pârvan, biobibliografie*, București, 1975, p. 47.

⁹³ Șt. Zeletin, *Retragerea*, București, 1926, p. 3.

⁹⁴ *Idem*, *Istoria socială*, București, 1926.

⁹⁵ G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 11.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 12.

Un prolog ne introduce în materia cărții. Memorialistul își amintește că la 8 august 1916 a călătorit de la Florica spre capitală cu tatăl său, Ion I. C. Brătianu, atunci prim-ministru. Tocmai îi dăduse pentru lectură un text despre politica externă a domnilor români, text în care Mihai Viteazul nu mai apărea ca simbol al Unirii, iar temeiurile unității noastre erau căutate mai curând în registru demografic. Se putea însă ignora valoarea de simbol a personajului? Și era permis a-l judeca acum numai în lumina neșanse sale? Întrebările nu erau fără legătură cu aprehensiunile omului de stat, care tocmai trebuia să decidă asupra intrării noastre în război. O politică oportunistă nu era de dorit, chiar dacă o înfrângere pasageră trebuia luată în calcul.

Ce a urmat, se știe. Peste o săptămână, decizia intrării în război alături de *Antantă* era un fapt, marea epopee din care tânărul istoric a ținut să fixeze pentru istorie câteva file își începea imprevizibila desfășurare. Memorialul său e o suită de fragmente, evocate pe seama însemnărilor făcute ca elev la școala de artilerie și ca ofițer pe frontul de la Oituz, apoi în misiunea bucovineană. „Un suflet și o conștiință comună” s-au plămădit atunci, în mizeria refugiului și a tranșelor⁹⁷. Tânărul combatant înregistrează cu acuitate peisaje, atitudini, gesturi semnificative. Imaginile se succed cinematografic, un talent real animă fiecare detaliu. O bătălie aeriană, o retragere sub potop de gloanțe, teribila bătălie de pe dealul Coșna, sătence aducând în brațe obuze fără să le pese de pericol, „valurile sure ale năvălitorilor”, furia distructivă ce se înstăpânise pretutindeni, Târgu-Ocna arzând ca un rug uriaș în noapte, un rug la lumina căruia trupa își căuta drumul, iată secvențe memorabile pe care critica n-a întârziat să le semnaleze. Ele recomandă însușiri de istoric deprins a mânuși la fel de bine și mijloace scriitoricești. Un mod de gândire specific istoriografiei de avangardă se degaja din aceste pagini, în care Brătianu se preocupă de motivații sufletești, stări de spirit, psihologii de grup ș.a., urmând pilda lui N. Iorga, în revista căruia au și apărut parțial. „N-aș fi putut pomeni vitejia de la Pârâul Boghii decât într-un ziar care să fi fost al neamului întreg”, îi scria acestuia, la 22 martie 1919, pentru ca în toamnă, la 5 octombrie, trimițându-i încă un text, să-l asigure că pentru dânsul deciziile destinatarului erau fără apel⁹⁸. Își va aminti mai târziu, cu ocazia recepției la Academie, cum l-a întâlnit „la Iași, în adăpostul de pribegie”, unde atâta lume îl căuta pentru îmbărbătare⁹⁹. În memorialul la care ne referim, Iorga descoperea „pagini tinerești, oneste, sincere și calde, cum nu le mai poate scrie cineva mai târziu, după anumite atingeri cu viața”. El atrăgea luarea-aminte asupra unor „impresionante descripții, de un realism crud, dar de un real talent literar, pentru acțiunea din 1917”. Nu se putea trece peste atâtea „părți de o rară frumusețe, cu un fond de mare sănătate sufletească, de normalitate robustă”, adăuga comentatorul, văzând în *File rupte* „una din cele mai emoționante cărți despre război”, una care merita să fie pusă și sub ochii școlarilor¹⁰⁰. G. Călinescu avea să recunoască în aceleași pagini „un ochi ce știe să surprindă dramaticul și să dozeze rece umanitatea”¹⁰¹. Un fin spirit de observație și un remarcabil simț al culorii le caracterizează. Totul e privit în mișcare, tablouri vii, de o plasticitate cinematografică, se succed unul după altul. Momente, secvențe, figuri creionate în fugă, aspecte memorabile din marea înclăștare cu inamicul la Oituz și pe valea Trotușului, totul face din *File rupte* un document psihologic de primă însemnătate. Unghiul sub care memorialistul își evocă dramatica experiență

⁹⁷ *Ibidem*, p. 35.

⁹⁸ Petre Țurlea, *G. I. Brătianu către N. Iorga*, în *MI*, XVII, 1983, 5, p. 26.

⁹⁹ G. I. Brătianu, *N. Iorga, istoric al românilor*, București, 1943, p. 15.

¹⁰⁰ *RI*, XXI, 1935, p. 163.

¹⁰¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 832.

presupune considerarea propriei sale vieți ca istoric și a istoriei ca o forță activă a acelei vieți¹⁰². Nu faptele ca atare îl interesează pe el, ci calitatea lor, substanța psihologică, pe care istoricul nu are voie să o ignore.

Asupra faptelor în sine G. I. Brătianu avea să revină cu alte ocazii. La două decenii după încheierea păcii, el află ocazia nimerită de a relua tematica primului război, de data aceasta *en historien* și cu interesul îndreptat spre faza lui finală. A rostit atunci, la 3 martie 1939, în sala *Dalles*, o conferință în ciclul „Gândirea europeană” și pregătise încă una, pe care n-a mai ținut-o. Le-a reunit însă, cu ajustări, într-un volum: *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, cu explicația limitativă, în subtitlu, că era vorba de o tratare „în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu”. Intenționa chiar să scoată încă un volum, în care să reproducă și documente în versiune originală. Era o întreprindere științifică, dar și una de interes civic. „În vremurile pe care le trăim, când atâtea griji ne întunecă zărilor, când adesea îndoiala ne cuprinde sufletul în privința viitorului, răsfoirea acestor pagini din care viața abia s-a retras, deși par uneori atât de îndepărtate, mi-a deșteptat sentimentul puternic al mândriei naționale. Din conștiința acestui trecut pe care avem datoria să-l cunoaștem cât mai deplin, căpătăm încredere în destinele neamului”, nota G. I. Brătianu, în termeni ce amintesc de o mărturisire aproape identică a lui Kogălniceanu, atunci când publica *Letopiseșile Țării Moldovei*, și de motivările frecvente ale lui N. Iorga, atât de sensibil și el la provocările realității imediate. Îl îndemna să trateze, ca istoric, evenimentele de la finele războiului și faptul că ele erau înțelese atât de diferit și de inexact. Căpătase convingerea că „unele defecte de viziune se răsfrâng nu numai asupra realității zilnice, ci și asupra perspectivei istorice, mai apropiate sau mai depărtate. Prea mulți dintre contemporani sunt într-adevăr miopi în ce privește prezentul sau viitorul. Ei nu văd decât ceea ce este imediat realizabil și rareori privirea poate urmări până la capătul ei logica desfășurării evenimentelor. În același timp, adăuga Brătianu, sunt presbiți în ce privește trecutul, pentru că adesea le apar mai limpede oameni sau împrejurări foarte depărtate de noi, decât ceea ce ne este mult mai aproape”¹⁰³. Este motivul pentru care istoricul s-a oprit asupra perioadei în cauză, marcată de reintrarea noastră în război alături de aliați, la 10 noiembrie 1918, de plecarea întâiului delegat la Conferința de pace de la Paris (2 iulie 1919), de acțiunea politico-militară în Ungaria (3–4 august 1919) și de demisia guvernului Brătianu la 12 septembrie același an. Perioada aceasta era viu disputată de istorici și de publiciști, mai ales în ce privește rolul jucat de I. I. C. Brătianu la conferința de pace. Exista chiar o înclinare stranie de a nega victoria României, alături de aliați, sau de a-i micșora meritele în sânul *Antantei*. Ca să o combată, G. I. Brătianu a convocat în primul rând actele epocii, martorii cei mai de seamă, punându-i să lămurească faptele și împrejurările, iar în fruntea volumului a așezat cunoscuta alegație din *Eneida*: *Tantae molis erat romanam condere gentem*, atât de mare era truda întemeierii neamului roman! Prin eforturi nu mai puțin remarcabile s-a obținut Marea Unire. În acest spirit evoca I. I. C. Brătianu națiunea în parlament: „Cea mai bună definițiune pe care am găsit-o de ceea ce înseamnă o națiune, este aceea a conștiinței morale. O națiune este o conștiință morală. Cât valorează una, atâta însemnează cealaltă. Conștiința a ceea ce ești și hotărârea fermă de a fi este puterea cea dintâi a unui popor. Cum și-o manifestă ele, astfel își așază rolul și rostul în mijlocul neamurilor”¹⁰⁴.

¹⁰² T. Vianu, *Figuri și forme literare*, București, 1946, p. 199.

¹⁰³ G. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, București, 1939, p. 8–9.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 169.

Tocmai de aceea, I. I. C. Brătianu a ținut să fie atât de ferm în misiunea de la Paris, promovând acea „politică de rezistență” ce trebuia să aducă maximum de avantaje poporului său.

Într-un cadru încă mai vast, G. I. Brătianu a prezentat aceeași epocă, analizându-i problematica în perspectiva desăvârșirii unității noastre de stat. A publicat astfel *Originile și formarea unității românești* (1942), cu apel și la propriile amintiri, dându-i apoi și o expresie adecvată lumii din afară¹⁰⁵. Noua sinteză se inspira implicit dintr-o lucrare mai veche a lui N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor* (1915) și din mai recenta *Istorie a unirii românilor* (1937) de I. Lupaș, dar avea în vedere și unele inițiative de istorie generală, căci se raporta la sinteze similare făcute deja pentru spațiul francez (G. Dupont-Ferrier), italian (G. Bourgin), german (P. Benaerts, H. von Srbik)¹⁰⁶. Nu era aceasta chiar problema centrală a istoriei noastre? Ea merita să fie cunoscută în sinuasele-i manifestări de-a lungul secolelor, până la marea împlinire din 1918, căreia G. I. Brătianu îi dedica un ultim și amplu capitol.

În termenii celeilalte sinteze, era „Unirea a treia și cea din urmă”¹⁰⁷, rezultat nu doar al „războiului unității naționale”, ci și al unei îndelungate pregătiri în timp¹⁰⁸. „Cel mai bun scriitor istoric din tânăra generație ardeleană”, cum îl caracterizase marele pontif al istoriografiei încă din 1914, I. Lupaș era în adevăr calificat pentru această sinteză. Dispunea de un bogat palmares științific, iar anii războiului l-au găsit, firește, la datorie, ca protopop de Săliște și ca istoric. I-a fost dat lui să devină unul dintre crainicii Unirii proclamate de Adunarea de la Alba Iulia, nu înainte de a fi fost încă o dată închis (1916–1917) pentru activitatea lui „subversivă”¹⁰⁹. Profesor fondator, apoi, al Universității din Cluj, a creat, împreună cu Al. Lapedatu, Institutul de Istorie Națională, pe care avea să-l și conducă un timp. În acest cadru, el a depus o activitate extrem de bogată, fiind una dintre eminențele istoriografiei române interbelice. Membru activ al Academiei, din 1916, a întreținut legături cu „țara” și în anii de restriște ai conflagrației mondiale, ani în care cuvântul său luminos și marea lui încredere în destinul românesc au putut îmbărbăta pe mulți. Unele studii, publicate în presa aceluia timp, aveau să fie reproduse în volumul *Paralelism istoric* (1937), titlu semnificativ pentru confruntarea sa continuă cu istoriografia străină. A pus un accent tot mai apăsător pe luptele naționale din Transilvania, scriind în repetate rânduri despre mișcarea *Supplexului*, despre Șincai, G. Lazăr, Andrei Șaguna, Andrei Mureșanu, presa românească ș.a. A trage „învățămintele din trecut” era pentru Lupaș o normă inflexibilă de conduită, un fel de a sluji activ și fecund istoria. Marele război ce avea să decidă și soarta românimii transilvane nu l-a putut lăsa indiferent, după cum rezultă din multe „repriviri și perspective” (1916), din cutare bilanț provizoriu (1917) sau din evocarea Adunării de la Alba Iulia (1919)¹¹⁰. Moartea lui A. D. Xenopol i-a dat apoi ocazia să lege, omagial, opera marelui istoric de ideea unității naționale¹¹¹. Este marea idee pe care a urmărit-o el însuși, mai ales în *Istoria unirii românilor*, sinteză pătrunsă de o jumătate de veac în patrimoniul clasic al istoriografiei noastre. Pentru el, datoria scriitorilor, fie aceștia istorici, literați, publiciști,

¹⁰⁵ Idem, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰⁷ I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, București, 1937, p. 283–395.

¹⁰⁸ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, X, Bucarest, 1945, p. 332–405.

¹⁰⁹ I. Crăciun, *Biobibliografia lui I. Lupaș*, București, 1943, p. 5.

¹¹⁰ I. Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 93–99, 109–114; „Luceafărul”, XIV, 1919, p. 3–8.

¹¹¹ I. Lupaș, *A. D. Xenopol despre acțiunea ideii de unitate națională*, în „Gazeta Transilvaniei”, LXXXIII, 1920, 75, p. 3.

e de a fi apostoli ai ideii naționale, idee care s-ar putea spune că e leitmotivul întregii sale opere¹¹².

Numeroși alți istorici ar trebui amintiți încă sub același unghi, I. I. Nistor și Al. Lapedatu, în primul rând. Radu R. Rosetti s-a ocupat și el de unele aspecte din istoria marelui război, iar ca memorialist (*Mărturisiri*, 1940) n-a mers, se pare, mai departe de 1914. Ca participant la bătălia de la Mărășești și colaborator al generalului Berthelot în etapa finală¹¹³ ar fi avut însă ce comunica posterității. Șt. Zeletin și-l amintește din perioada refacerii ca „un minunat teoretician, de cultură rară, dar fără experiența frontului”¹¹⁴. El însuși, traumatizat de marea dramă a retragerii, a lăsat pagini memorabile despre atmosfera sumbră a celui sfârșit de an ce părea să fie pentru unii și lichidarea oricărei șanse pentru noi¹¹⁵. A fost o experiență teribilă, cum s-a putut vedea, una din care poporul român a ieșit purificat și întărit în voința lui de mai bine. Istoricii, ca mai toți cărturarii de altfel, și-au făcut din plin datoria. Sintetizând o atitudine, el care pledase pentru esteticism, E. Lovinescu observa, sub impresia proaspătă a evenimentelor: „În toate împrejurările grele din viața unui neam s-au ridicat scriitori ca să-l îmbărbăteze, cristalizându-i momentele sufletești mai caracteristice în forma nepieritoare a artei”. Propriile lui *Pagini de război* (1918) sunt caracteristice din acest punct de vedere. Vechea dilemă a cărturarului ținând într-o mână sabia, în alta condeiul se reactivează mereu.

ROMANIAN HISTORIANS DURING THE GREAT WAR (Summary)

Keywords: Great War, memoirs, autobiographies, Romanian historical discourse.

As expected, the Great War involved the historians as well. It did not spare anybody, and one might say that it had special reasons to “prefer” Clio’s servants, as they had actually started the conflict quite early, with weapons that had been different. The First World War did not surprise Nicolae Iorga or Vasile Pârvan, who knew that the outbreak of hostilities could lead to the unification with the Romanian provinces from the neighbouring empires, the Russian and the Austro-Hungarian ones.

A wide literature illustrates the presence of historians in the war events. The first lines were memoirs pages, direct testimonies and statements from professionals who considered that it was not all right to close their eyes in front of such a shattering phenomenon. Many of the positions adopted then came from the area of moralizing reflections. Subsequently, the “daily notes” about the war, the memoirs and the autobiographies fuelled the conferences, the special studies and even the specialized overviews that followed. In this paper, the author insists upon the idea that the historians’ attitude towards the phenomenon in question represents a serious topic of research in its turn.

¹¹² „Transilvania”, LV, 1924, p. 563–564.

¹¹³ Al. Lapedatu, în *AAR Dez.*, 54, 1933/4, p. 97. Vezi e.g. *Ce spune Mareșalul Mackensen despre operațiile sale contra României*, în *AARMSI*, 20, 1938, p. 330–339.

¹¹⁴ „Manuscriptum”, XIV, 1983, 2, p. 117.

¹¹⁵ Șt. Zeletin, *op. cit.*

VENIAMIN CIOBANU*

O PROBLEMĂ LITIGIOASĂ ÎN RAPORTURILE SUEDO-TURCE: NAVIGAȚIA VASELOR COMERCIALE SUEDEZE PE MAREA NEAGRĂ (1821–1827)

La sfârșitul războaielor napoleoniene, Suedia, la fel ca și alte țări nordice, a fost puternic afectată de criza economică generală care a durat până în anul 1830¹. Războaiele au provocat o inflație galopantă. Balanța comercială era foarte deficitară, iar moneda suedeză avea o cotație dezastruoasă la bursa de la Hamburg, centrul financiar al Nordului². Regele Suediei, Karl XIV Johan, a considerat căderea neîntreruptă a valorii coroanei suedeze drept cauza principală a dificultăților economice cu care era confruntată țara. Astfel că politica financiară pe care a promovat-o după anul 1815 a vizat menținerea, prin toate mijloacele posibile, a valorii monedei suedeze. Eșecul total al tuturor acelor tentative a avut drept consecință devalorizarea radicală a monedei suedeze, în anul 1834. Abia după această măsură drastică, economia suedeză s-a stabilizat³.

În politica economică a regelui Karl XIV Johan au predominat tendințele protecționiste. Treptat, au apărut însă elementele liberei concurențe capitaliste. Încă în timpul sesiunii parlamentului (*riksdag*) din anul 1823, s-au manifestat tendințele liberalismului economic care au dobândit o mare importanță în deceniul trei al secolului XIX. Între anii 1823 și 1825 au fost lichidate interdicțiile privind importurile, iar convențiile comerciale încheiate cu alte state, între care cea cu Marea Britanie, încheiată în anul 1826⁴, la care trebuie adăugat și Tratatul comercial cu Poarta, din anul 1827, a cărui „istorie” este pe larg reprodușă în documentele care sunt analizate în aceste pagini, au produs o puternică breșă în barierele vămii protecționiste. În interiorul țării, au fost desființate vămile interne, la care erau supuse produsele țărănești, comercializate în orașe. S-a liberalizat comerțul cu produse alimentare, comerț care, până atunci, fusese monopolul orașelor. S-a înregistrat atenuarea presiunilor corporațiilor, concomitent cu crearea unor condiții favorabile pentru dezvoltarea meșteșugurilor rurale, a lucrului la domiciliu, iar țăranilor li s-a permis să folosească pădurile statului⁵.

După înfrângerea lui Napoleon I Bonaparte, în celebra bătălie de la Leipzig, din 16–19 octombrie 1813, de către armatele coalizate ale Rusiei, Prusiei, Austriei și

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Ingvar Andersson, Jörgen Weibull, *Brève histoire de Suède*, Stockholm, Institutul Suedez, 1989, p. 36.

² Jörgen Weibull, *La Suède. Un aperçu historique*, f.l., 1993, p. 91.

³ *Ibidem*, p. 91–92.

⁴ Adam Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1973, p. 307–308.

⁵ *Ibidem*.

Suediei, Karl Johan, atunci doar prinț moștenitor, a atacat Danemarca pe care a învins-o într-o scurtă campanie militară și i-a impus Tratatul de pace de la Kiel, din 14 ianuarie 1824. Potrivit stipulațiilor acestuia, regele Danemarcei ceda Norvegia regelui Suediei, Carol al XIII, precum și succesorilor săi, Norvegia urmând să devină doar un regat unit cu Coroana Suediei. Norvegienii, în schimb, nu au acceptat acest aranjament, realizat fără consultarea lor prealabilă. Ca urmare, la 17 mai 1814, reprezentanții lor s-au întrunit la Eidsvoll, unde au adoptat propria lor constituție, l-au ales ca rege al lor pe prințul danez Christian Frederic și au pretins o autonomie națională nelimitată. Ceea ce nu intra, însă, câtuși de puțin în calculele lui Karl Johan care, după o scurtă campanie militară, întreprinsă în sudul Norvegiei, a impus parlamentului norvegian (*storting*) Convenția de la Moss, din 14 august 1814, care consacra unirea Norvegiei cu Suedia, dar cu respectarea prevederilor Constituției de la Eidsvoll. Norvegia devenea, astfel, un regat unit cu Suedia, sub tutela Coroanei Suedeze, dar având propria sa constituție și bucurându-se, în interior, de o autonomie administrativă totală; doar politica externă a devenit apanajul Suediei care o exercita și în numele Norvegiei⁶.

Prin realizarea uniunii personale cu Norvegia, suedezii urmăreau să compenseze pierderea Finlandei, pe care o anexase Rusia, în anul 1809. În schimb, norvegienii considerau această uniune ca fiind un pas făcut către dobândirea independenței depline a țării lor. Iată pentru ce toate tentativele suedezilor de a consolida uniunea au fost respinse categoric de norvegieni. Astfel că toate conflictele dintre cele două popoare, de după anul 1820, au fost generate de determinarea statutului și autorității regelui. Căci, în termenii Constituției de la Eidsvoll, *storting*-ul norvegian dispunea de prerogative deosebit de largi. El putea vota și aplica legi, chiar dacă erau lovite de *vetoul* regelui. Un exemplu concludent, din acest punct de vedere, este abolirea, în anul 1821, a clasei aristocratice în Norvegia și nu a revocat legea, nici sub amenințarea unei intervenții armate, din partea regelui Karl XIV Johan. Astfel că „*l'autorité de Storting devient le bastion des Norvégiens contre toute tentative du monarque – c'est-à-dire du Roi de Suède – de fondre ces deux Royaumes en un seul état*” (s.n.)⁷.

Totuși, chiar și în această formă, norvegienii au beneficiat de unele avantaje, îndeosebi în domeniul comercial. În anul 1825 a fost desființată vama terestră dintre Suedia și Norvegia, s-a diminuat valoarea celei percepute pentru mărfurile transportate pe mare. Diplomația suedeză a apărut interesele comerciale ale Norvegiei în raporturile cu alte state, mai ales că flota comercială norvegiană s-a dezvoltat într-un ritm mult mai rapid decât cel înregistrat de cea suedeză⁸.

Până la sfârșitul secolului XIX, politica externă a Suediei a fost considerată ca fiind apanajul exclusiv al regelui. După anul 1812, aceasta a evoluat în „umbră” Sfintei Alianțe, dominată de cancelarul Austriei, Metternich, și de țarii Alexandru I și apoi Nicolae I⁹. Alianță la care Suedia a aderat prin trei Declarații succesive, date celor trei membri fondatori ai acesteia, adică țarului Alexandru I, la 21 mai 1816, împăratului Francisc I, la 26 noiembrie 1816, și regelui Prusiei, Friedrich Wilhelm al III-lea, la 30 aprilie 1817, ca urmare a invitației adresate regelui Suediei, Carol al XIII-lea, de fiecare dintre cei trei monarhi de a adera la Alianță.

În Declarația dată țarului Alexandru I se specifica faptul că „*nous avons vu dans cette proposition une continuation de la confiance qui fut si heureusement établie entre*

⁶ Jörgen Weibull, *op. cit.*, p. 81.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Adam Kersten, *op. cit.*, p. 313.

⁹ Jörgen Weibull, *op. cit.*, p. 98.

Nous et Sa dite Majesté, par l'intermédiaire de Notre Fils bien aimé le Prince Royal (Karl Johan – n.n.) à Åbo 1812” (s.n.)¹⁰. Se făcea aluzie la faptul că atunci când era doar prinț moștenitor, „et en dépit d'une opposition quasi-unanime”, Karl Johan a încheiat amintita alianță cu Rusia, în luna aprilie același an, „inaugurant ainsi une politique pro-ruse caractéristique de tout son règne” (s.n.)¹¹. Ca urmare a acelei alianțe, Suedia a intrat alături de Rusia în cea de-a șasea coaliție anti-franceză, ca răspuns la invadarea de către armatele franceze a Pomeraniei Suedeze, în luna ianuarie a aceluiași an¹².

Raporturile dintre Suedia și Rusia s-au consolidat după urcarea pe tron a lui Nicolae I, în anul 1825. Totuși, orientarea prorusă a politicii sale externe nu a fost totală și necondiționată. Din contra, diplomația suedeză a acționat în sens contrar celei ruse, ori de câte ori interesele, îndeosebi cele comerciale, reclamau adoptarea unor decizii corespunzătoare acestora, chiar dacă nu corespundeau și opțiunilor Rusiei¹³. Or, un exemplu concludent din acest punct de vedere îl constituie eforturile diplomației suedeze, întreprinse prin intermediul reprezentanților săi de la Istanbul, intensificate, în mod deosebit, începând cu anul 1821. Or, un exemplu concludent din acest punct de vedere îl constituie eforturile diplomației suedeze, întreprinse prin intermediul reprezentanților săi de la Istanbul, intensificate, în mod deosebit, începând cu anul 1821. De atunci, principala lor misiune a constituit-o obținerea de la Poartă a reconfirmării, printr-un act oficial și formal, adică printr-un tratat comercial bilateral, a liberei navigații a vaselor comerciale suedeze pe Marea Neagră, devenită o necesitate acută, în condițiile evoluției economiei suedeze. Ea fusese acordată în anul 1805, dar numai printr-o simplă *Notă*. Or, așa cum o dezvăluie, cu lux de amănunte, uneori, rapoartele diplomaților suedezi acreditați la Istanbul, comentate în aceste pagini, au fost, nu o dată, contracarate de diplomația rusă, mai ales după încheierea Convenției ruso-turce de la Akkerman, din 7 octombrie 1826. Deoarece Rusia dorea să-și instaureze controlul direct și exclusiv asupra navigației comerciale prin Strâmțori și pe Marea Neagră, cu scopul de a-și promova propriile sale interese economice, dar și de a submina economia Imperiului Otoman și a transforma statele europene, de rang secundar, inclusiv Suedia, în state clientelare economice și, pe cale de consecință, și politic ale Imperiului Rusiei. Abilitatea diplomaților suedezi, care au știut să fructifice faptul că Poarta încerca să se susțină acelor tendințe, a avut ca rezultat încheierea Tratatului comercial suedo-turc, în anul 1827, fără concursul Rusiei a cărei reacție a fost, de altfel, negativă.

Primele tentative ale diplomației suedeze de a determina Poarta să acorde și Suediei dreptul de liberă navigație a vaselor sale comerciale pe Marea Neagră datează din anul 1774¹⁴, tentativă care a fost ignorată, însă, de Poartă. Ideea a fost reactualizată în anul 1792, de Ignatius Mouradgea d'Ohsson, atunci prim secretar, prim interpret și consilier al Misiunii diplomatice a Suediei de la Istanbul. Într-o scrisoare, adresată, la

¹⁰ *Sveriges Traktater med jemte andra dit hörande handlingar utgifne*, af O. Rydberg, Tionde delen 1815–1845, Stockholm, Kungl. Boktryckeriet, P. A. Norstedt & Söner, 1896, p. 95 (în continuare, *Sveriges Traktater*); în acele date împăratului Austriei și regelui Prusiei se specifica acordul cu principiile promovate de Alianță, precum menținerea ordinii și liniștii în Europa, precum și „les vérités éternelles de la religion Chrétienne” (s.n.) (*ibidem*, p. 96–97).

¹¹ Ingvar Andersson, Jörgen Weibull, *op. cit.*, p. 42.

¹² Jörgen Weibull, *op. cit.*, p. 104.

¹³ Adam Kersten, *op. cit.*, p. 313–314.

¹⁴ *Mémoire confidentiel concernant la négociation pour obtenir le libre passage du pavillon marchand Suédois et Norvégien dans la Mer Noire*, redactat la Istanbul, la 17.II.1827, de Carl Gustaf Löwenhielm, ministrul rezident al Suediei pe lângă Poartă (în continuare, *Mémoire confidentiel*), în *Sveriges Rikssarkivet*, Kabinettet/UD Huvudarkivet, E2D, 236, *Konstantinopel*, 1827; documentele din acest fond nu sunt paginate.

9 iunie 1792, președintelui Cancelariei Suediei, el își exprima convingerea că se creaseră condițiile internaționale pentru ca Suedia să-și pună în valoare interesele sale în problema orientală, prin convingerea Porții să-i acorde dreptul de navigație pentru vasele sale comerciale în Marea Neagră. Guvernul suedez nu a considerat, însă, atunci, că ar fi fost necesar să demareze tratative pe această temă¹⁵. Una dintre cauzele acelei rețineri ar putea rezida în faptul că, după anul 1790, raporturile Suediei cu Poarta au fost dominate de problema subsidiilor pe care cea din urmă se angajase să le acorde celei dintâi, în termenii Tratatului de subsidii, din 11 iulie 1789, cu scopul susținerii eforturilor de război ale acesteia împotriva Rusiei, pe care i-l declarase în anul 1788. Cum Suedia a încheiat pacea cu Rusia, la Verälä, la 14 august 1790, tratat urmat de cel de prietenie și alianță încheiat tot cu Rusia, la Drottningholm, la 19 octombrie 1791, deci în timp ce Poarta era încă în plin război cu Rusia, și fără a o fi consultat, în prealabil, sultanul a refuzat să le mai acorde. A fost necesară o imensă risipă de eforturi din partea diplomației suedeze care a reușit, în luna martie 1796, recuperarea doar a unei părți a arieratelor din sumele totale reclamate de Suedia¹⁶.

Concomitent, cercurile conducătoare suedeze urmăreau cu atenție evoluția politicii orientale a Rusiei care ar fi putut afecta interesele comerciale ale Suediei în Europa Orientală. Ca urmare, în anul 1804 a fost reactualizată problema navigației vaselor comerciale suedeze pe Marea Neagră, reușind ca în anul următor, 1805, să determine Poarta să-i acorde acel privilegiu, dar în condiții oneroase pentru ea¹⁷. Cu toate acestea, Suedia le-a acceptat, datorită faptului că Rusia își consolida poziția de preeminență la Istanbul și, pe cale de consecință, nu-și ascundea intenția de a cenzura și raporturile suedo-otomane. Și, poate, tocmai de aceea Andrei Iakovlevici Italinski, trimisul extraordinar și ministru plenipotențiar al Rusiei pe lângă Poartă, a făcut uz de influența sa, fără de care, susținea A. E. Wallen, însărcinatul cu afaceri ad interim al Suediei pe lângă Poartă ar fi fost imposibil ca Suedia să fi obținut libertatea de navigație a vaselor sale comerciale pe Marea Neagră¹⁸.

Noua criză politică din Europa, declanșată la începutul secolului XIX, concretizată prin constituirea unei noi coaliții antifranceze, în anul 1805, și anume cea

¹⁵ *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, volume III, *Swedish Diplomatic Reports 1799–1808*, edited by Veniamin Ciobanu, Iași, Editura Junimea, 2006, p. 170, n. 2 (în continuare, *Europe and the Porte*, III).

¹⁶ Veniamin Ciobanu, *Statele Nordice și problema orientală (1792–1814)*, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 153 și urm.

¹⁷ Vezi Nota oficială, adresată Porții, din însărcinarea guvernului suedez, de către A. E. Wallen, însărcinatul cu afaceri ad interim al Suediei, la 19.IX.1805, *Europe and the Porte*, III, p. 172–173; la 4.X.1805, Poarta a notificat, printr-o Notă oficială, însărcinatlui cu afaceri ad interim al Suediei, faptul că ea „*accorde et permet dorénavant la navigation des Batimens marchands Suédois dans les Ports Russes de la Mer Noire*” (s.n.) (*ibidem*, p. 177); această Notă a fost urmată însă de o alta, purtând aceeași dată, prin care Poarta făcea următoarele precizări: „*quoique la permission pour la liberté de la navigation des Batimens marchands Suédois dans les ports Russes de la Mer Noire, ait été concédée sur une note Officielle, présentée par M^r le Chargé d’Affaires de Suède; cependant lorsqu’un Arrangement tendant à la fixation du nombre des Batimens marchands de différentes nations, qui ont obtenu par pure faveur la liberté de la navigation dans la mer noire, sera de quelque maniere pris et déterminé de concert et par une volonté unanime entre la Sub[lime] Porte et la Cour de Russie, il est requis que la Cour de Suède aussi aura à s’y conformer et s’y soumettre; Et à cet effet la presente seconde note a été rédigée et remise officiellement à Mr Chargé d’affaires de Suède pour son information*” (s.n.) (*ibidem*, p. 177–178); pentru alte detalii, privind dificultățile cu care a fost confruntat diplomatul suedez, în timpul tratativelor, condițiile impuse de Poartă și rolul reprezentantului diplomatic rus de la Istanbul, vezi rapoartele sale din 15 octombrie 1805, în *ibidem*, p. 179–183; Carl Gustaf Löwenhielm observa, însă, „*qu’un tel arrangement limitatif et restrictif n’a jamais été conclu entre la Russie et la Porte*” (s.n.) (*Mémoire confidentiel*).

¹⁸ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 183; vezi, în acest sens, și *Mémoire confidentiel*.

de a treia, de către Rusia, Austria și Marea Britanie, la care a aderat și Suedia, a afectat, în mod direct și interesele acesteia în raporturile cu Poarta, îndeosebi în domeniul subsidiilor. La trenarea aplanării acestui diferend contribuia și opoziția Rusiei, interesată să-și mențină controlul asupra acelor raporturi¹⁹. Astfel încât problema navigației vaselor comerciale suedeze pe Marea Neagră a fost, din nou, marginalizată. De altfel, în timpul desfășurării războiului ruso-turc, declanșat în anul 1806, și până la încheierea lui, în anul 1812, Poarta a declarat închisă Marea Neagră. Decizia nu a fost comunicată însă și Legației Suediei, așa cum s-a procedat cu celelalte Misiuni diplomatice străine, omisiune pe care Carl Gustaf Löwenhielm o pune pe seama unei scăpări a autorităților turce, fie pe seama faptului că, la acea dată, nu se afla niciun vas comercial suedez în Bosfor²⁰.

După încheierea păcii generale în Europa, în anul 1815, ministrul Suediei la Istanbul, Nils Gustaf Palin, a reactualizat problema navigației pe Marea Neagră a vaselor comerciale, de data aceasta, ale Suediei și Norvegiei, ca urmare a realizării, în anul precedent, a uniunii personale suedo-norvegiene, în conformitate cu prevederile Notei oficiale a Porții, din anul 1805. În pofida sprijinului acordat de diplomația rusă²¹, aceasta a refuzat constant să dea curs cererii diplomatului suedez, justificându-și atitudinea prin faptul că în anul 1805 Suediei i se făcuse o simplă favoare „pasageră” care nu avea valoarea unor obligații consacrate de un tratat „solemn”. Prin urmare, o astfel de favoare putea fi revocată sau modificată, în concordanță cu circumstanțele, argumentație care, bineînțeles, nu a fost acceptată de diplomatul suedez care o considera ca fiind falsă²². Abia în luna martie 1816, Poarta a emis un firman care autoriza trecerea prin Strâmțori, către Marea Neagră, a trei vase comerciale suedeze, permisiune acordată însă tot ca o favoare și cu o serie de condiții restrictive, între care obligația căpitanilor vaselor respective de a se supune controlului autorităților portuare turce, pentru a se constata dacă nu transportau și mărfuri prohibite de legislația otomană, precum și de a accepta să vândă turcilor, la prețul pieții, acele produse care erau considerate ca fiind necesare pentru aprovizionarea Istanbulului.

Dorind să pună capăt acelei stări de lucruri, guvernul suedez l-a mandatat, din nou, la 11 octombrie 1816, pe Nils Gustaf Palin să reînceapă tratativele cu Poarta, pentru a încheia un tratat comercial formal. Aceasta, „*habile à trainer en longueur éternelle les négociations qui ne lui sont pas agréables*” (s.n.)²³, cum se exprima diplomatul suedez, s-a sustras însă presiunilor diplomației suedeze, astfel încât comerțul suedez a fost supus, în continuare, tuturor vexațiunilor din partea autorităților otomane. Singura modalitate de a le eluda, pe unele dintre acestea, aflată la dispoziția navigatorilor suedezi a fost aceea de a naviga sub pavilion străin²⁴.

Acesta era stadiul problemei în discuție și la începutul anului 1821, cu toate că, așa cum afirma Nils Gustaf Palin, „*je n'ai pas certainement rien épargné, ni même des importunités et de démarches hardies*” (s.n.)²⁵, pentru a determina Poarta să dea curs

¹⁹ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, 183–184; pentru subsidii, vezi și *Europe and the Porte*, III, p. 189, 203–204, 205–209.

²⁰ *Mémoire confidentiel*.

²¹ *Europe and the Porte. New Document on the Eastern Question*, volume VIII, *Swedish Diplomatic Reports 1814–1820*, edited by Veniamin Ciobanu, Iași, Editura Junimea, 2010, p. 130–131 (în continuare, *Europe and the Porte*, VIII).

²² *Mémoire confidentiel*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Raportul lui Nils Gustaf Palin, din 25 mai 1821, către regele Suediei (doc. nr. 8); documentele care sunt citate în subsol provin din Sveriges Riksarkivet, din Stockholm, Kabinettet/UD Huvudarkivet, E2D,

cererilor Suediei referitoare la încheierea atât de necesarului, pentru ea, tratat comercial. Astfel încât, diplomatul suedez, luând în considerare faptul „*qu'il n'y a pas de Puissance en relations avec la Porte, qui n'ait eû à se plaindre ces dernières années de son insolence et mépris des traités*”, și, mai ales, modul în care „*a joué la Cour de Suède dans cette affaire de la navigation de la mer Noire*”, era de părere „*que les Turcs méritaient bien d'être chassé d'Europe, si on savait qui mettre à leur place*” (s.n.)²⁶. Firește, în împrejurările de atunci o asemenea ipoteză era cu totul inoportună. De aceea, Nils Gustaf Palin a încercat să obțină tratatul comercial făcându-se util Porții, printr-o serie de informații și recomandări care i se păreau a fi fost foarte necesare pentru orientarea politicii acesteia, în împrejurările, deosebit de critice pentru ea, internaționale, dar și interne, în cel din urmă caz, datorită declanșării revoluției grecești și a celei din Principatele Române²⁷. Problema se complicase însă, deoarece ostilitățile declanșate de insurecția greacă provocau grave tulburări traficului comercial, Poarta folosind acest pretext pentru a justifica restricțiile cu caracter general, adoptate în pofida stipulațiilor incluse și în tratatele comerciale încheiate cu alte state. Cum era de așteptat să se producă reacții din partea celor afectați de acele măsuri, Nils Gustaf Palin urmărea cu atenție evoluția evenimentelor care ar fi putut oferi alte oportunități pentru realizarea obiectivelor diplomației suedeze²⁸.

Nils Gustaf Palin constatare însă că în calea aplanării diferendului comercial al Suediei cu Poarta se interpuneau nu numai reticențele acesteia din urmă, ci și interesele comerciale ale Marii Britanii. Profitând de poziția privilegiată pe care o avea la Istanbul, în calitate de reprezentant diplomatic al unei mari puteri, de care Poarta trebuia să țină mereu cont, în pofida nemulțumirilor provocate de sprijinirea, tacită sau oficială, a insurgenților greci, ambasadorul acesteia, Clinton Sydney Smith, viconte Strangford, promova o politică comercială și navală, de pe urma căreia aveau de suferit și alte națiuni, dar era deosebit de „ingrată” pentru Suedia²⁹. În această ordine de idei, Nils Gustaf Palin reținea faptul că, în urma eforturilor depuse de viconte Strangford de a determina Poarta să încheie un tratat de prietenie și de comerț cu Sardinia, Poarta s-a declarat, în cele din urmă, de acord cu încheierea unui astfel de tratat, „*mais sans accorder cette libre navigation de la Mer Noire, dont Elle est si jalouse*” (s.n.)³⁰. Ceea ce nu justifica, totuși, „reața voință” cu care Poarta trata interesele comerciale ale Suediei în Marea Neagră³¹. În schimb, putea constitui o explicație, în plus, a dificultă-

Konstantinopol, 231 (1821), 232 (1822–1823), 233 (1824), 234 (1825), 235 (1826), 236 (1827) și Kabinettet/UD Huvudarkivet, E2D, *Petersburg*, 684 (1821), 685 (1822–1823), 692 (1826, jan.–mars), 693 (1826, juli–dec.) și sunt incluse în vol. *Europe and the Porte. New Document on the Eastern Question*, volume IX, *Swedish Diplomatic Reports, 1821–1829*, care, la data elaborării acestui text, se afla în manuscris, fiind depus spre publicare la Editura Cetatea de Scaun din Târgoviște. Din acest considerent, documentele sunt identificate în acest text nu după poziția lor în Arhive, ci după numărul pe care îl au în volum.

²⁶ Doc. nr. 10, datat, *Constantinopol*, 12 iunie 1821.

²⁷ Doc. nr. 25, datat, *Constantinopol*, 10 octombrie 1821.

²⁸ Vezi raportul lui din 25 martie 1823 (doc. nr. 34). Într-un raport adresat, la 10.VIII.1823, regelui Suediei, Nils Gustaf Palin mai incrimina, printre cauzele care produceau pagube și comerțului Suediei în Levant, și tulburările provocate de insurecția greacă; de aceea, era el de părere, că „*toutes les nations qui ont du commerce et navigation dans le Levant, sont intéressés à voir cesser ces troubles, et il faut espérer qu'une influence étrangère que les Grecs eux-mêmes ont réclamés, serait employée avec sincérité et succès pour leur persuader la soumission malgré les incidents fâcheux indépendant du Gouvernement* (Poarta – n.n.), *qui ne cessent de renouveler l'irritation des esprits de l'un côté et de l'autre*” (s.n.) (Sveriges Riksrådet, Kabinettet/UD Huvudarkivet, E2D, 232, *Konstantinopol*, 1822–1823; original în limba franceză).

²⁹ Doc. nr. 35, datat, *Constantinopol*, 26 mai 1823.

³⁰ Doc. nr. 36, datat, *Constantinopol*, 25 iunie 1823.

³¹ Doc. nr. 37, datat, *Constantinopol*, 10 iulie 1823.

tăților cu care era confruntată diplomația suedeză, de vreme ce demersurile sale se intersectau cu cele ale altor puteri, afectate de măsurile restrictive adoptate de Poartă, în domeniul liberei navigații comerciale pe Marea Neagră, în contextul războiului său cu insurgenții greci³². Acesta ar putea fi, între altele, și motivul pentru care Nils Gustaf Palin își informa superiorul, adică pe Lars von Engeström, ministrul de Stat și al Afacerilor Externe al Suediei, la 7 septembrie 1823, despre faptul că, potrivit unor declarații pe care i le făcuse ambasadorul Marii Britanii, piedicile puse de Poartă navigației comerciale pe Marea Neagră se datorau dorinței acesteia de a se răzbuna pe Rusia³³. Deoarece, în acest fel, Rusia înregistra pierderi considerabile, de vreme ce nu-și putea valorifica, cu precădere, produsele agricole, îndeosebi cerealele, pe care le exporta și prin intermediul vaselor comerciale aparținând statelor cu care aceasta făcea comerț. Totodată, diplomatul britanic îl mai informase că, în timpul unei conferințe pe care o avusese cu oficiali ai Porții, el abordase și problema nemulțumirilor provocate Suediei de refuzul Porții de a-i acorda dreptul de liberă navigație a vaselor comerciale pe Marea Neagră și că era convins că totul avea să se rezolve, în scurt timp. Nils Gustaf Palin, în schimb, era sceptic că o astfel de rezolvare ar fi fost sub forma unui tratat oficial, așa cum dorea Suedia, și nu sub forma din anul 1805, adică a unui firman care putea fi revocat oricând și că, în orice caz, Strangford nu ar fi fost dispus să obțină, pentru Suedia, unele avantaje comerciale din partea Porții care ar fi rivalizat cu cele pe care le obținuse pentru navigatorii englezi³⁴. Mai ales că avantajele obținute de Strangford pentru conaționalii săi erau în detrimentul altor „națiuni”, astfel încât nici măcar internunțiul Austriei, care participase la negocierile lui Strangford cu Poarta, vizând liberalizarea generală a comerțului, nu a putut obține de la aceasta decât suprimarea, pentru vasele care navigau sub pavilion austriac, a controlului vamal, dar numai pentru vasele care nu aveau încărcătură, fără drept de transbordare sau alte avantaje³⁵.

Evoluția raporturilor ruso-turce, așa cum se profila în anul 1826, avea să deschidă și posibilitatea ca Suedia să poată, în sfârșit, pune capăt litigiului cu Poarta care dura de atât de mult timp și care producea mari pierderi economiei sale. Or, evenimentul cel mai important, din această perspectivă, era Conferința ruso-turcă de la Akkerman, ale cărei lucrări urmau să se deschidă la 14 iulie 1826. Deja, la 11 aprilie 1826 și, din nou, la 21 mai, Carl Gustaf Löwenhielm, noul ministru al Suediei pe lângă Poartă, i-a prezentat contelui Gustaf Wetterstedt, ministrul de Stat și al Afacerilor Externe al Suediei, un proiect, potrivit căruia Suedia trebuia să profite de deschiderea lucrărilor Conferinței de la Akkerman, „pour obtenir du Gouvernement Turc un acte valable, et qui sanctionnerait le contenu de la Note Turque de 1805, qui terminait alors Notre Négociation pour l'admission de notre Pavillon dans la Mer Noire” (s.n.)³⁶. Potrivit

³² Între acestea, se afla și Rusia care avea pretenții de natură comercială, „auxquelles – după opinia lui Strangford – elle n'avait pas de droit, et qui étaient de l'autre monde, mais qu'il fallait bien les appuyer pour éviter la guerre”, între Rusia și Imperiul Otoman; opinie cu care era de acord, de altfel, și Austria care aștepta, ca și Marea Britanie, ca Poarta să înceteze de a mai molesta „le commerce, et la navigation de toutes les nations par les entraves et vexations imaginées depuis deux ans”, adică după declanșarea insurecției grecești (s.n.) (doc. nr. 38, datat, Constantinopol, 25 august 1823).

³³ Doc. nr. 39, datat, Constantinopol, 7 septembrie 1823.

³⁴ O rezervă pe deplin justificată, de vreme ce avantajele obținute de Strangford pentru negustorii englezi se refereau, între altele, la dreptul acestora ca vasele lor să nu fie supuse controlului vamal turc și la cel de a transborda mărfurile, fără nici un fel de restricție; cu toate acestea, negustorii englezi nu erau, în totalitate mulțumiți (*ibidem*).

³⁵ Doc. nr. 40, datat, Constantinopol, 25 septembrie 1823.

³⁶ Doc. nr. 54, datat, Constantinopol, 7 iulie 1826.

analizelor sale, Rusia ar fi putut obține, cu acel prilej, un ascendent suficient față de Poartă, care să-i permită să-i impună și rezolvarea litigiului cu Suedia, în termenii doriți de aceasta. Altfel spus, negocierile cu Poarta trebuiau reluate prin intermediul Rusiei, direct, și nu ca o consecință a stipulațiilor Convenției de la Akkerman, în domeniul comerțului. Deoarece, credea el, era foarte important „*de ne point nous laisser confondre avec le foule des autres puissances, réclamant cette même navigation, ce qui aurait infailliblement lieu si nous profitons des stipulations générales, qu'on va rétablir au Congrès*” (s.n.)³⁷. Căci, preciza el, aderând la acele stipulații, „*serait renoncer de fait aux droits positifs et bien antérieures que la Suède possède; qu'enfin, une pareille adhésion nous place vis-à-vis de la Porte sur la même ligne que les puissances coréclamantes, comme le Dannemarc, le Portugal, Naples etc., et c'est précisément que j'ai constamment travaillé à empêcher, comme diamétrale opposé à l'influence que nous cherchons à reprendre près de la Porte*” (s.n.)³⁸. Regele Suediei nu a agreat însă sugestia reprezentantului său de la Istanbul, optând pentru soluția negocierilor directe cu Poarta, fără intermedierea Rusiei. Ca urmare, s-a conformat dispozițiilor regale, exprimându-și speranța că „*le nouvel état des chose ici pourra nous mieux servir que l'ancien*”³⁹.

Această speranță s-a dovedit a fi fost însă prematură, Poarta refuzând, din nou, să ia în considerare punctul de vedere al Suediei, referitor la forma juridică pe care trebuia să se bazeze acordarea liberei navigații pe Marea Neagră pentru vasele sale comerciale, adică încheierea unui tratat comercial, conform tuturor uzanțelor diplomatice, menținându-se pe vechea poziție, conform căreia firmanul din anul 1805 era tot ce putea să-i ofere⁴⁰. Nici tentativele sale de a profita de divergențele care existau între înalții demnitari ai Porții, în problema raporturilor ce trebuiau stabilite cu Rusia, precum și de dorința celei dintâi de a achiziționa, anual, anumite cantități de muniții din Suedia nu au fost mai fructuoase⁴¹. Cu toate acestea, Carl Gustaf Löwenhielm persista în convingerea sa că, în pofida faptului că poziția Rusiei devenea tot mai puternică în raporturile cu Poarta, ceea ce-i permitea să-i impună acesteia să acorde dreptul de navigație pe Marea Neagră tuturor statelor agreate de Petersburg, clauză inclusă, de altfel în paragraful nr. 4 al celui de al șaptelea articol al Convenției de la Akkerman, pentru Suedia era de preferat totuși ca această aprobare să fie obținută prin negocieri directe cu Poarta, chiar dacă ar fi fost necesar ca, în schimb, să-i acorde acesteia unele avantaje. Procedându-se în această manieră, în primul rând, s-ar fi evitat crearea de obligații față de Rusia. Apoi, chiar dacă s-ar fi simulat că era o concesiune spontană din partea Porții, s-ar fi pus bazele unor relații mai strânse cu aceasta, atât de necesare „*pour un avenir toujours ténébreux et incertain, et cela sans blesser aucun Cabinet*” (s.n.)⁴². În plus, dacă s-ar fi recurs la utilizarea prevederilor Convenției de la Akkerman, în domeniul comercial, atunci Suedia s-ar fi văzut plasată între statele cărora Poarta ar fi fost nevoită să le acorde libera navigație a vaselor comerciale pe Marea Neagră, în urma Spaniei și a

³⁷ Doc. nr. 55, datat Constantinopol, 2 august 1826.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ „[...] je me trouve heureux aujourd'hui d'entrevoir une possibilité de reprendre cette ancienne négociation sur laquelle paraît planer une fatalité bien décourageante” (s.n.) (*ibidem*).

⁴⁰ Doc. nr. 56, datat, Constantinopol, 20 august 1826.

⁴¹ Ceea ce l-a afectat, în mod deosebit, căci vedea, din nou, „*renversé ce fantôme d'espoir que mon zèle avait procurée. Plus que 2 ans d'efforts inutiles, d'espérance trahis, et de regrets consécutifs m'ont aguerri sans que pour cela j'en souffre moins au fond du cœur*” (s.n.) (doc. nr. 59, datat, Bujukdere, 26 septembrie 1826).

⁴² *Ibidem*.

Danemarcei, ceea ce ar fi afectat orgoliul suedezilor⁴³. În ceea ce o privește, dacă ar fi dat curs demersurilor suedeze, Poarta, opina el, ar fi avut „*un pavillon de moins qui passerait par un «tel est notre bon plaisir» de la Russie*” (s.n.)⁴⁴.

Din această perspectivă deci, a insistat Carl Gustaf Löwenhielm ca Poarta să cedeze demersurilor sale, înainte de redactarea finală a Convenției de la Akkerman, rezultatele fiind aceleași⁴⁵. După consumarea evenimentului, diplomatul suedez a atras atenția lui reis efendi că Poarta avea să fie nevoită să cedeze presiunilor Rusiei, acel „*voisin puissant et menaçant par sa grandeur colossale*” (s.n.)⁴⁶, și să acorde libera tranzitare prin Bosfor a vaselor comerciale ale tuturor statelor care o vor dori, deci, se subînțelegea, și celor ale Suediei. O rezolvare pe care Suedia dorea, în continuare, să o evite, preferând-o pe cea a unei înțelegeri bilaterale, care trebuia să se concretizeze prin acel act „oficial și obligatoriu”, adică tratatul comercial care ar fi fost o confirmare a bunelor relații existente, de fapt, între Suedia și Poartă și ar fi corespuns demnității celei dintâi, și nu prin reconfirmarea Notei din anul 1805, așa cum insista Poarta⁴⁷.

Tracasat de obstinția cu care „*ces inepts barbares*” refuzau să sesizeze avantajele pe care le-ar fi dobândit, dacă ar fi acceptat să reglementeze raporturile comerciale cu Suedia, pe bazele dorite de aceasta, Carl Gustaf Löwenhielm a optat, la un moment dat, pentru întreruperea tratativelor, întrerupere pe care o considera „*beaucoup trop douce*” (s.n.), și fără a da turcilor vreo explicație și chiar și a celor diplomatice⁴⁸. Și aceasta, în condițiile în care era posibil ca Suedia să nu fie inclusă de către Rusia în stipulațiile Convenției de la Akkerman și nici să-i secondeze eforturile de a determina Poarta să încheie acel tratat comercial⁴⁹.

Guvernul suedez a optat însă pentru soluția rezolvării problemei, prin intermediul Rusiei. Luând act de această decizie, Carl Gustaf Löwenhielm a realizat necesitatea de a colabora, îndeaproape, cu noul trimis extraordinar și plenipotențiar al Rusiei, Alexandru Ivanovici Ribeaupierre, după iminenta sosire a acestuia la post. Totuși, a convenit, în prealabil, cu însărcinații cu afaceri ai Spaniei și Danemarcei să adopte un punct de vedere comun, în timpul tratativelor cu Poarta, pentru a se evita tratarea separată cu aceasta, exclusiv prin medierea Rusiei, deși tratativele cu Poarta urmau a fi considerate ca un efect al concesiilor făcute de Poartă Rusiei, prin Convenția de la Akkerman, precum și asupra altor chestiuni de interes comun. De asemenea, a redactat un Memoriu secret, ce urma a fi semnat și de ceilalți doi colegi ai săi, pentru a fi înmănat trimisului extraordinar al Rusiei, pentru a-i servi ca bază a tratativelor sale cu Poarta. Totodată, s-a hotărât, de comun acord, ca fiecare dintre ei să mai redacteze câte un Memoriu separat, și tot secret, pentru a fi înmănat, de

⁴³ Așadar, după părerea lui, era vorba „*beaucoup moins de nos intérêts commerciaux qui au bout du compte peuvent bientôt être calculés et appréciés, mais de la dignité de la Couronne, du rang future de la Suède sur la ligne diplomatique ici, sans dire d'avantages*” (s.n.) (*ibidem*).

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Deoarece, „*l'orgueil, l'aveuglement et la désobéissance de la Porte sur cet article sont incurables*”, astfel încât, „*aucun calcul est possible tant que l'on n'a faire à un barbares, altiers, ignorans et méconnaissans leur propres intérêts*” (s.n.) (*ibidem*).

⁴⁶ Doc. nr. 65, datat, Constantinopol, 9 decembrie 1826.

⁴⁷ Deoarece, nu era dispusă „*à entreprendre des transactions ou des stipulations, qui blessent sa dignité et qui sont plus applicable à une nation Rajah, qu'à une nation indépendante et alliée*” (s.n.) a Porții, așa cum era cazul Suediei (*ibidem*).

⁴⁸ Vezi depeșa sa adresată contelui Gustaf Wetterstedt, la 12 decembrie 1826 (doc. nr. 66), precum și cea din 22 decembrie 1826 (doc. nr. 70).

⁴⁹ Doc. nr. 70.

asemenea, lui Ribeaupierre, care să conțină „*l'exposé historique de l'affaire jusqu'à présent*” (s.n.)⁵⁰.

Aleksandr Ivanovici Ribeaupierre a sosit la post, dar fără instrucțiunile necesare pentru a demara tratativele cu Poarta, referitoare la rezolvarea problemei navigației pe Marea Neagră a vaselor comerciale suedeze, motiv pentru care acesta rămânea, încă, inactiv. În acel context, apărea însă inconvenientul ca Ribeaupierre să înceapă tratativele cu Poarta, doar în problema restabilirii dreptului de navigație a vaselor comerciale ale Neapolelui. Or, însărcinatul cu afaceri al acestui stat, Romano, un om „*d'un caractère de plus timoré, et d'une position des plus précaire*” (s.n.), solicita Porții doar reintegrarea țării sale în drepturile de navigație pe Marea Neagră, pe care Poarta i le acordase în anul 1802, dar i le retrăsese, în anul 1806⁵¹. O astfel de abordare putea cauza însă, după opinia lui Löwenhielm, un grav prejudiciu și intereselor Suediei, de vreme ce ar fi constituit un pretext pe care Poarta l-ar fi putut folosi pentru a trata și problema ei, din același punct de vedere ca pe cea a Neapolelui, adică a unei simple reactualizări a Notei din anul 1805. De aceea, el s-a străduit să-l convingă pe diplomatul napolitan să reclame Porții confirmarea oficială și formală a dreptului de navigație a vaselor comerciale napolitane pe Marea Neagră, ca decurgând din concesiile făcute de Poartă Rusiei, prin Convenția de la Akkerman. Prin urmare, „*la négociation à ouvrir présentement ne doit être qu'un corollaire des obligations souscrites par les Turcs; ne doit avoir rien de commun avec nos sollicitations antérieures et ne pourra par conséquent admettre aucune espèce de condition, qui ne placent nos pavillons, qui jouissent déjà librement de la navigation en question*” (s.n.); un punct de vedere cu care Romano s-a declarat de acord, promițând să procedeze, în consecință⁵².

În acel stadiu, Löwenhielm era, încă, convins că, fără sprijinul direct al Rusiei, toate eforturile sale de a obține mult reclamatul Tratat de comerț cu Poarta „*seront autant de coup d'épée dans l'eau*” (s.n.), fiind, totodată, sigur că Rusia era interesată ca Poarta să dea câștig de cauză Suediei, în problema navigației vaselor sale comerciale pe Marea Neagră⁵³.

Între timp, se părea că Poarta ajunsese la concluzia că trebuia să evite imixtiunea Rusiei în negocierile cu Suedia și să trateze direct cu aceasta, se subînțelegea, pentru a nu oferi celei dintâi posibilitatea de a-și spori ponderea în problema orientală. O posibilitate pe care Carl Gustaf Löwenhielm s-a grăbit să o valorifice, intrând, din nou, în tratative directe cu reis efendi, Mehmed Said Pertev efendi, care făcuse primele avansuri, în acest sens⁵⁴. Deși nu credea în bunele intenții ale Porții, era totuși de părere că era mai preferabil, desigur, pentru poziția ulterioară a Suediei în problema orientală, să se încheie acea convenție prin tratative directe cu Poarta, fără medierea Rusiei, în care, se pare, că nu mai avea prea multă încredere, scop în care l-a cointerestat pe înaltul demnitar otoman, promițându-i o frumoasă recompensă pecuniară, dacă reușea să obțină aprobarea sultanului pentru proiectul său de convenție comercială. Dacă sultanul ar fi fost de acord, atunci Suedia ar fi fost, după părerea lui Löwenhielm, primul stat care, fără să fi purtat cu Poarta un război prealabil, ar fi încheiat cu aceasta „*une transaction aussi avantageuse pour le fond, et aussi honorable pour la forme*” (s.n.)⁵⁵.

⁵⁰ Doc. nr. 73, datat, *Constantinopol*, 11 februarie 1827. În *Memoriu* au fost trecute în revistă etapele evoluției tratativelor cu Poarta pe această temă, începând cu anul 1774, și până în anul 1825.

⁵¹ Doc. nr. 74, datat, *Constantinopol*, 22 februarie 1827.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Doc. nr. 75, datat, *Constantinopol*, 26 februarie 1827.

⁵⁴ Doc. nr. 78, datat, *Constantinopol*, 26 martie 1827.

⁵⁵ Doc. nr. 79, datat, *Constantinopol*, 23 aprilie 1827.

Necesitatea de a urgenta definitivarea tratatelor apărea ca imperioasă și datorită evoluției poziției lui Ribeaupierre în această chestiune. Cu ocazia unei întrevederi, de la sfârșitul lunii februarie sau începutul lunii martie 1827, acesta i-a spus că nu primise, încă, instrucțiunile necesare de la Petersburg. Dar, „*que, même ayant reçu l'autorisation de prêter ses bons offices à la négociation Suédoise, il ne se croira pas en droit de soutenir ma prétention d'obtenir le passage par acte formel, comme traité ou convention, signé et ratifié, à moins que cette condition (que je persiste toujours à considérer comme indispensable, tant pour la stabilité, que pour la dignité de l'arrangement ne se trouve expressément consignée dans les instructions, qu'il pourra revoir*” (s.n.) de la Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode, ministrul Afacerilor Externe al Rusiei⁵⁶. Iar atunci când s-a decis să înceapă, totuși, tratativele, premisele de la care pleca erau total contrare celor solicitate de Suedia. Adică, să obțină de la Poartă „*un article additionnel, aux capitulations, une déclaration ou bien une Note remise à lui Ministre de Russie, et dans laquelle la Porte se déclarait d'accord de la libre entrée dans la Mer Noire aux pavillons reclamans*”, sperând, totodată, ca Löwenhielm să renunțe la unele din pretențiile sale, „*pour le bien commun de la chose*” (s.n.)⁵⁷. Suspiciunile diplomatului suedez că Ribeaupierre avea, în secret, alte instrucțiuni, decât cele dorite de el, s-au accentuat, către sfârșitul lunii aprilie 1827. Acestea i s-au confirmat, cu prilejul unei îndelungi convorbiri pe care a avut-o cu diplomatul rus, când s-a convins că Rusia nu intenționa să susțină interesele reale ale Suediei în această chestiune, ci, mai curând, să se folosească de împrejurare, pentru a le promova pe ale sale proprii, chiar în detrimentul celor suedeze. Ca urmare, dată fiind și modificarea radicală a punctelor de vedere acceptate de reprezentanții diplomați ai Spaniei, Danemarcei și Regatului celor Două Sicilii, și consemnate în amintitul Memoriu redactat de diplomatul sedez, la 17 februarie 1827, și înmănat trimisului extraordinar al Rusiei la Istanbul, pentru a-i servi ca bază în negocierile sale cu Poarta, în sensul plierii acestora pe poziția Rusiei, diplomatul suedez reconfirma convingerea sa că singura modalitate de a realiza obiectivele Suediei o constituiau tratativele directe cu Poarta, fără medierea Rusiei⁵⁸.

Lipsa de orizont a politicii Porții, care trăgăna angajarea tratatelor decisive cu Suedia, în problema acordării liberei navigații pentru vasele comerciale suedeze pe Marea Neagră, l-a determinat pe ministrul rezident al acesteia să reia demersurile pe lângă trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar al Rusiei la Istanbul, pentru a-l determina să sprijine, efectiv, eforturile sale pe lângă Poartă. Întrevederea pe care a avut-o cu acesta, la începutul lunii mai 1827, i-a întărit convingerea că, de fapt, Rusia nu își modificase poziția față de interesele comerciale ale Suediei, în pofida asigurărilor contrarii ale lui Ribeaupierre. Căci, în loc să discute modalitățile de abordare a tratatelor cu Poarta, diplomatul rus a încercat să-l determine să accepte unele modificări în ceea ce privea forma juridică a acordării de către Poartă a dreptului de liberă navigație a vaselor comerciale suedeze pe Marea Neagră, adică să renunțe la încheierea unui tratat comercial formal, și să-i încredințeze lui „*le soin d'obtenir le plus qu'on pourrait*” (s. n.)⁵⁹. Căci, pretindea el, „încăpățânarea” lui de a dori „imposibilul”, în ceea ce privește forma, va avea drept urmare ratarea fondului chestiunii. De aceea, l-a asigurat că va face tot ce îi sta în putință pentru a obține pentru suedezi libera navigație pe Marea Neagră, „*soit par un protocole de conférence, soit par une Note, Déclaration*

⁵⁶ Doc. nr. 76, datat, Constantinopol, 5 martie 1827.

⁵⁷ Doc. nr. 80, datat, 23 aprilie 1827.

⁵⁸ Doc. nr. 81, datat, Constantinopol, 30 aprilie 1827.

⁵⁹ Doc. nr. 82, datat, Constantinopol, 7 mai 1827.

ou Acte non ratifié” (s.n.), adică exact contrariul a ceea ce dorea Suedia⁶⁰. Convinându-se definitiv că, de fapt, Ribeaupierre urmărea „*de se mettre non seulement à la tête de la négociation, mais de la rendre exclusivement Russe*”, Carl Gustaf Löwenhielm sugera șefului său că trebuia să se amâne, pe cât posibil, apelul la intervenția Rusiei în această chestiune⁶¹. Deoarece, dacă s-ar fi produs în termenii preconizați de diplomatul rus, ar fi cauzat mari prejudicii Suediei⁶².

Spre satisfacția lui Carl Gustaf Löwenhielm, însăși Poarta i-a venit în ajutor, refuzând să accepte medierea Rusiei care ar fi însemnat impunerea, și în cazul Suediei, a prevederilor Convenției de la Akkerman, adică acordarea liberei navigații pe Marea Neagră, fără nicio compensație pentru ea. Ca urmare, Löwenhielm a reușit, în sfârșit, să rezolve această problemă litigioasă care grevase raporturile comerciale suedo-turce timp de peste o jumătate de secol, încheind și parafând, la 28 mai 1827, Tratatul comercial dintre Regatul Unit al Suediei și Norvegiei și Poartă.

Conform art. 1, vasele comerciale suedeze sau norvegiene, fie că erau încărcate sau nu, erau supuse controlului vamal, în portul din Istanbul, pentru a se constata dacă transportau mărfuri supuse prohibiției din partea autorităților otomane, sau dacă aveau la bord „raiale”. În caz că totul era în regulă, vasele puteau tranzita Bosforul, pentru a naviga, în deplină libertate, pe Marea Neagră, dar fără a contraveni reglementărilor interioare ale Imperiului Otoman. La rândul lor, vasele comerciale ale turcilor aveau să beneficieze în apele teritoriale ale Suediei și Norvegiei de privilegiile și imunitățile acordate națiunii celei mai favorizate.

Art. II stipula interdicția pentru reprezentanții diplomatici și consulari ai Suediei și Norvegiei, acreditați în Imperiul Otoman, de a acorda pavilionul suedez vaselor aparținând supușilor otomani, sau oricăror altor state, decât celor suedeze și norvegiene, și nici să le elibereze pașapoarte. Totodată, se clarifica noțiunea de vas comercial suedez și norvegian, în sensul că erau considerate ca atare numai acelea care posedau pașapoarte autentice suedeze sau norvegiene, iar căpitani și cel puțin jumătate din echipaj erau supuși suedezi sau norvegieni.

Art. III stabilea taxele pe care vasele comerciale suedeze și norvegiene trebuiau să le achite atunci când treceau din Marea Mediterană în Marea Neagră și invers, adică taxele de acostare (*péage*), taxele vamale, precum și toate celelalte care se percepeau în mod obișnuit.

Art. IV stabilea condițiile în care vasele comerciale suedeze și norvegiene puteau transborda încărcăturile lor de cereale, încărcate în porturile rusești ale Mării Negre.

⁶⁰ *Ibidem*. Reproducem o parte a conversației celor doi diplomați, sugestivă pentru ilustrarea poziției pe care se plasa, atunci, colegul său rus, în problema în discuție: „*Mr. de Ribeaupierre, fatigué probablement d'une résistance qu'il ne pouvait pas avoir toujours éprouvée, s'écria: «Mais au mon Dieu, mon cher Comte sur quel droit (sic!) fondez Vous donc Vos prétentions du passage du Bosphore?» Je lui répliquai qu'il me semble, qu'il se trouvait bien consignés dans l'Article VII, & 4 de la Convention d'Akkerman; mais, qu'en outre, la Suède en avait de plus anciens exprimés dans la concession faite en 1805, concession très précise, et donnée par un document censé alors officiel et valable; «mais – me répondit-il – ce n'était que par une Note, et non par un traité»; «or, il me semble que les Turcs ont été dans leur droit, lorsqu'ils y ont apporté des modifications avec le tems». Profitant de l'immense avantage que me donnait cette inconcevable distraction de sa part, je m'écriai à mon tour: «Et c'est cependant par un pareil document que Vous me proposer, Monsieur, de conclure aujourd'hui la même affaire?» Comme il n'y avait point de réplique à cela, Mr. de Ribeaupierre exhalait la mauvaise humeur qu'il en éprouvait, en me faisant des reproches sur mon manque de confiance envers lui, paraissant savoir que mes instructions me donnaient quelque latitude à l'égard d'avantages à accorder aux Turcs, en compensation de leur concession*” (s.n.) (*ibidem*).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

Art. V stabilea dreptul acestor vase de a beneficia și în porturile turcești din Marea Neagră de aceeași protecție și asistență din partea autorităților otomane competente de care beneficiau și în cele din Marea Mediterană sau din oricare altă parte a Imperiului Otoman.

Tratatul urma a fi ratificat în termen de trei luni de la data semnării lui de către cele două părți, adică ministrul rezident al Suediei și Norvegiei pe lângă Poartă și reis efendi⁶³.

Succesul diplomatic, de-a dreptul răsunător, l-a deranjat, în mod vizibil, pe Ribeaupierre, tocmai pentru faptul că Tratatul a fost încheiat, fără ca el să fi fost consultat, ceea ce a determinat încordarea raporturilor sale cu Poarta. Nemulțumiți au fost și reprezentanții diplomatici care acceptaseră punctul de vedere al diplomatului rus, privind forma juridică a reglementării raporturilor comerciale ale țărilor lor cu Imperiul Otoman, pe care acesta voia să o impună și Suediei, deoarece constatașă eroarea diplomatică pe care o comiseseră, refuzând să ia în considerare sugestiile pe care le făcuse Carl Gustaf Löwenhielm.

Se încheia, astfel, o etapă nu numai din istoria raporturilor suedo-turce, ci și din cea a evoluției chestiunii orientale, de vreme ce amintitele raporturi făceau parte integrantă din aceasta, evoluție pe care au influențat-o, în parametrii specifici poziției internaționale a Regatului Unit al Suediei și Norvegiei și a ponderii intereselor sale în Europa Orientală, în comparație cu cele ale marilor factori ai acesteia, adică Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia și Rusia. În ce ne privește, suntem conștienți că am surprins acest episod doar parțial, deoarece am făcut recurs numai la sursele provenind din rapoartele diplomaților suedezi acreditați pe lângă Poarta Otomană. Dar chiar și în aceste limite documentare, considerăm că am contribuit la punerea în circuitul științific a unor informații, de certă valoare, care vor fi, desigur, întregite cu altele, la fel de valoroase, provenind din alte surse, pentru a se ajunge la crearea unei imagini integrale a raporturilor comerciale suedo-turce, de la sfârșitul secolului XVIII și din primele trei decenii ale secolului XIX, și la cunoașterea locului pe care l-a deținut Marea Neagră în economia Europei din această perioadă.

---

⁶³ *Sveriges Traktater*, p. 342–343.

A LITIGIOUS ISSUE IN THE SWEDISH-TURKISH RELATIONS:
NAVIGATION OF SWEDISH COMMERCIAL NAVES IN THE BLACK SEA (1821–1827)
(Summary)

Keywords: Swedish diplomacy, Russo-Turkish relations, Conference from Akkerman, Commercial Treaty.

The first attempts of the Swedish diplomacy to determine the Porte to grant Sweden the right for free navigation in the Black sea for its commercial ships dates back to 1774. The issue was reopened in 1804 and in 1805 Sweden determined the Porte to grant it that privilege, but in onerous conditions.

The issue became rather complicated in 1821, when the hostilities triggered by the Greek insurrection provoked serious problems for the commercial navigation on the Black sea. The Porte used that pretext to justify its general restrictions, adopted despite the stipulations included in the commercial treaties with other states.

The evolution of the Russo-Turkish relations, as it seemed in 1826, was about to open the possibility to finally end the litigation with the Porte which lasted for several years and produced great economic loss. The most important event, from this perspective was the Russo-Turkish Conference from Akkerman, who was about to open its works on July 14th 1826.

As a consequence, the Swedish government decided to solve this problem through Russia's intervention but, in the meantime, the Porte reached the conclusion that it had to avoid Russia's interference in its negotiation with Sweden.

To Carl Gustaf Löwenhielm's satisfaction, the Porte itself came to his help refusing to accept Russia's mediation which would have meant for Sweden the imposition of the stipulations of the Akkerman Convention. Thus, Löwenhielm managed, finally, to solve this litigious issue which influenced for half a century the relations between Sweden and the Ottoman Empire, concluding and signing, on May 28th 1827, the Commercial Treaty between the United Kingdom of Sweden and Norway and the Porte.

We are aware that we presented this episode only partially, because we used information coming only from the reports of the Swedish diplomats accredited to Istanbul. Even within these documentary limits, we consider that we brought in the scientific circuit information of a certain value, which corroborated with information from other sources can contribute to the formation of a complete image of the commercial relations between Sweden and the Porte.

VERONICA TURCUȘ*
ȘERBAN TURCUȘ**

UN EPISOD DIPLOMATIC TULBURĂTOR: ÎNCHIDEREA LEGAȚIEI ROMÂNE PE LÂNGĂ SFÂNTUL SCAUN (IANUARIE 1948)

Una dintre lacunele recurente pe care istoriografia contemporană din România le are este generată de lipsa destul de accentuată de interes față de istoria aparatului diplomatic fie el interbelic, imediat postbelic sau comunist. Este o zonă de investigație puțin atinsă, care parcă-i inhibă chiar și pe cei mai titrați istorici contemporanești. Există, ce-i drept, și circumstanțe atenuante: arhivele diplomatice străine nu au un grad foarte comod de accesibilitate, pârghiile birocratice fiind în așa fel constituite încât să nu încurajeze un atare demers; iar dacă e cazul să vorbim de arhivele românești, pe acest domeniu al serviciului extern, gestionarii vremelnici ai acestora au fost, ante 1989, foarte selectivi cu privire la materialul arhivistic ce poate fi păstrat, accesat sau/și publicizat. Aceste multiple condiționări au făcut ca situația istoriografiei specifică diplomației să se cantoneze într-o zonă destul de idilic colorată la nivelul gustului comun, dar nesubstanțială și fără ecouri prea mari în istoriografia general românească.

Noi vom încerca, în virtutea condiției esențiale a meseriei de istoric, să evidențiem o situație cu totul anormală ce s-a petrecut la începutul anului 1948, în ambianța Legației României la Sfântul Scaun. Exegeza de față se bazează pe două documente diplomatice străine, fiind vorba de comunicări secrete/confidențiale pe care Ambasada Italiei pe lângă Sfântul Scaun¹ le-a înaintat către Ministerul Afacerilor Externe al Italiei, spre cunoștința ministrului. Probabil, de aceea ele nu au fost cunoscute până acum, din lipsa accesului facil la comunicări interne în interiorul unui minister de externe străin.

Informările menționate se referă la situația Legației române de pe lângă Sfântul Scaun în imediata succesiune a abdicării forțate a regelui Mihai. Titularul oficiului de șef de misiune, însărcinatul cu afaceri ad-interim Theodor Solacolu², la auzul veștii că

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

** Conf. dr., Facultatea de Istorie și Filozofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

¹ Comunicările au fost transmise de ambasadorul Pasquale Diana (Napoli, 25 februarie 1890 – Roma, 16 martie 1970), un diplomat de carieră ce făcuse parte din echipa ministerială a lui Alcide de Gasperi.

² Teodor Solacolu (1892–?), jurist și diplomat român; atașat, secretar și consilier de presă la Legația română din Roma (1927–1937), consilier de presă la Ministerul Propagandei Naționale și director al Agenției „Rador” (1938–1944); detașat la Legația din Ankara (1 iulie 1943 – 10 septembrie 1944). Consilier cultural cl. I (1 iunie 1944), consilier de legație cl. I (10 mai 1946) și prim consilier de legație (1 septembrie 1946). Director al Direcției Presei, Informațiilor și Relațiilor Culturale (20 august 1945), consilier la legațiile din Paris (1 martie 1946), Bruxelles (1 decembrie 1946), însărcinată cu afaceri *ad interim* pe lângă Sfântul Scaun (15 iunie 1947). *România – Vatican. Relații diplomatice, I, 1920–1950*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 309, nota nr. 3.

suveranul român a abdicat în ziua de 30 decembrie 1947, s-a prezentat la Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun și a solicitat o întrevedere cu monseniorul Giovanni Battista Montini³. Primit de acesta, i-a comunicat că, din motive de conștiință, nu mai poate să colaboreze cu guvernul român al cărui funcționar fusese până în acel moment și că pentru a formaliza această decizie a transmis la București faptul că demisionează din funcția diplomatică deținută⁴. Monseniorul Montini se vedea pus în fața unui fapt împlinit, cu consecințe negative pentru raportul bilateral Sfântul Scaun – România și așa destul de șubred. Prelatul i-a subliniat lui Solacolu sentimentul de înțelegere a obiecțiunii de conștiință pe care acesta a pus-o pe tapet. Oficialul român s-a lamentat de circumstanța că, fiind singurul diplomat din Legație, nu va avea cui să încredințeze deocamdată mandatul, urmând ca autoritățile guvernamentale române să reacționeze în timpul socotit util. Sfântul Scaun ar fi fost probabil mult mai liniștit dacă Solacolu ar fi avut un coleg de legație căruia să-i transmită mandatul *ad-interim*, așa cum e practica diplomatică, dar situația era de o așa manieră că nu putea fi decât acceptată. În succesiunea acestei întrevederi, Solacolu s-a derobat și de prezența, în ziua de 31 decembrie 1947, la audiența colectivă acordată de Pius al XII-lea corpului diplomatic acreditat pe lângă Sfântul Scaun, fiind prima dată de la stabilirea relațiilor diplomatice la nivel de legație/ambasadă când România nu era reprezentată la un atare moment⁵.

Desigur că Montini a informat imediat autoritățile italiene despre situația tehnică de la Legația României, astfel că ambasadorul Pasquale Diana afirmă că l-a întrebat pe Pro-Secretarul de Stat despre situația Nunțiaturii de la București în noile condiții politice, având în vedere și circumstanțele în care s-a produs abdicarea regelui Mihai. Dând dovadă de un calm instituțional, viitorul papă Paul al VI-lea spunea că, în pofida noilor evoluții, Sfântul Scaun îl va menține la post pe Regentul O'Hara, deși activitatea acestuia nu mai avea suficientă substanță politică, nici diplomatică, limitându-se la câmpul de activitate asistențial. Pro-Secretarul de Stat i-a dat de înțeles ambasadorului italian că „Vaticanul urmează niște criterii foarte realiste în ceea ce privește propriile relații cu România și consideră preferabil să aibă la București o reprezentanță diplomatică (chiar dacă redusă și încredințată unui prelat nord-american care nu provine din diplomație) decât să ajungă la o adevărată întrerupere a relațiilor diplomatice”.

Lucrurile de partea românească nu erau însă așa de stabilizate pe cât se credea. Când ne referim la lumea românească, avem în vedere mica și eterogena colonie diplomatică de la Roma, compusă din funcționarii celor două legații: pe lângă Quirinale și pe lângă Vatican. Legația românească în noua Republică Italiană fusese, în general, deja purgată de vechea diplomație, fiind trimiși la post personaje fie din rangurile minore ale aparatului diplomatic, fie novici ce se distingeau prin fidelitatea față de

³ Papa Paul al VI-lea, născut *Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini* (26 septembrie 1897, Concesio, Italia – 6 august 1978, Castel Gandolfo), a fost Papă între 1963 și 1978. Va fi beatificat la Roma, la 19 octombrie 2014. Între 1937 și 1944, a fost substituit al Secretarului de Stat al Sfântului Scaun (funcție ce poate fi echivalată cu un fel de ministru al administrației și internelor). Din 1944 a ocupat, timp de 10 ani, funcția de Pro-Secretar de Stat al Sfântului Scaun, în condițiile în care Pius al XII-lea nu a mai numit un Secretar de Stat.

⁴ Este surprinzător faptul că în AMAE, atunci când a fost publicat volumul documentar *România – Vatican*, nu exista nicio referire la vreo comunicare de-a lui Solacolu pe tema renunțării la oficiul diplomatic, vestea demisiei acestuia fiind transmisă de Bazil Șerban, titularul Legației române în Italia, printr-o informare adresată Anei Pauker la 1 ianuarie 1948. Vezi *România – Vatican*, p. 322.

⁵ Evenimentul este reflectat și în ediția *The Bulletin of the Catholic Laymen's Association of Georgia*, din 17 ianuarie 1948, un jurnal din proximitatea diocezei al cărui titular fusese Regentul Nunțiaturii din București, O'Hara.

comuniști. Cert este că o a doua comunicare a Ambasadei italiene pe lângă Sfântul Scaun ne face părtași la un adevărat scandal diplomatic intra-românesc, care-i opune pe șefii celor două legații, Theodor Solacolu (Vatican) *versus* Bazil Șerban (Quirinale). Theodor Solacolu își înaintase demisia de la conducerea legației către Ministerul Afacerilor Străine (MAS) și aștepta răspunsul, așa cum erau consuetudinile diplomatice atunci, ca și acum. Potrivit acestor cutume, plecarea de la post nu se făcea de pe o zi pe alta, ci i se îngăduia celui aflat la sfârșit de misiune un interval de zile/săptămâni pentru a-și încheia afacerile curente la nivel instituțional și familial. Nu a fost cazul lui Solacolu. În condițiile în care își avansase demisia în dimineața zilei de 7 ianuarie 1948, peste puțină vreme, în jurul orei 11, descindea în Legația României pe lângă Sfântul Scaun, situată în cartierul Parioli, într-o vilă închiriată de pe strada Peter Paul Rubens, nr. 21⁶, Bazil Șerban, titularul oficiului de însărcinat cu afaceri *ad-interim* în Italia. Acesta a venit însoțit de două persoane de cetățenie română, rezidente la Roma, dar fără acreditare diplomatică, și i-a solicitat în mod destul de neelegant (brusc/brutal este cuvântul folosit de comunicare) lui Solacolu să elibereze locația cu tot cu familie și cazarmament, întrucât acestea erau instrucțiunile MAS de la București. Solacolu i-a replicat lui Șerban că nu e cazul să i se adreseze de o asemenea manieră, întrucât nu a fost informat de București cu privire la acceptarea demisiei sale și că oricum are nevoie de un interval de 4–5 zile pentru a-și strânge bagajele și a elibera Legația. În consecință, îi sugera lui Șerban să părăsească localul cu funcțiune diplomatică și să aștepte în liniște ca totul să se desfășoare cu calm. Șerban nu a acceptat punctul de vedere a lui Solacolu și a precizat că deja a luat măsura numirii unui custode al clădirii în persoana unui bursier de la Accademia di Romania, Ioan Guția⁷. Figura lui Guția este cunoscută italieniștilor români și româniștilor italieni, fiind mult timp considerat, privit din exterior, ca un personaj al emigrației românești din Roma care nu a cochetat nici cu regimul comunism, nici cu Securitatea. Documentul de față ne prezintă o fațetă a activității lui Guția, credem inedită, și destul de neplăcută pentru acesta. În condițiile date, văzând cerbicia lui Șerban, Solacolu s-a refugiat în apartamentul privat, de unde a început să telefoneze autorităților vaticane și poliției italiene. Cu siguranță că, neavând niciun înscris de la București, referitor la acceptarea demisiei sale, Solacolu s-a considerat ofensat în însăși exercitarea oficiului său legațional și a chemat autoritățile țării gazdă să-l scoată din această situație. Tonul comunicării diplomatice ia o nuanță ușor umoristică atunci când relatează că, în timp ce Solacolu se zbătea dând telefoane, Bazil Șerban și însoțitorii s-au așezat în sufrageria legației pentru a lua o gustare.

Poliția italiană alertată de Solacolu s-a adresat la rândul-i, având în vedere ineditul situației, Direcției Protocol din MAE al Italiei și Ambasadei Italiei pe lângă Sfântul Scaun, solicitând instrucțiuni. Potrivit informării lui Diana, organele de ordine publică, prin Comisariatul Flaminio⁸ și Compania de carabinieri din zonă, au adoptat o atitudine împăciuitoare, spunându-i lui Șerban că este inacceptabilă „tentativa lui heterodoxă” de a se înstăpâni pe Legația României pe lângă Sfântul Scaun și invitându-l pe diplomatul comunist să se retragă însoțit de cei doi colaboratori. Șerban a refuzat dialogul, dar în

⁶ La o distanță mai mică de 1 kilometru în raport cu Accademia di Romania.

⁷ Ioan Guția (11 februarie 1917, Sebeș, județul Alba – 1 ianuarie 1998, Roma) a fost un eseist și traducător român ce a profesat în Italia. Era fiul Rafilei și al lui Iosif Guția. Licențiat al Universității din Cluj (1940), Guția se specializează în filologie modernă în Italia, la Universitatea din Cagliari (1941) și la Roma (1942–1945). Este membru al Școlii Române din Roma și profesor de limba română la Facultatea de Științe Politice a Universității „La Sapienza” din Roma (1958–1987).

⁸ Circumscripția de poliție competentă în zonă.

jurul orei 17 a fost nevoit să meargă la legația al cărei titular era. L-a lăsat însă pe Guția să păzească locația celeilalte legații atât timp cât era plecat. În aceste condiții Solacolu, cunoscând mult mai bine vila în care era amplasată legația, a reușit să închidă porțile și să le zăvorească. Șerban s-a întors, dar nu a mai putut intra. Însă în legație rămăsese Guția care, cu a sa „prezență fizică robustă, îi inducea teamă” lui Solacolu. Acesta din urmă, mulțumit că scăpase de Șerban, încerca să se elibereze și de Guția. A apelat din nou la linia telefonică cu Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun, pe care l-a informat de situația sa pe la ora 11 noaptea. Iritat, probabil, de această stare de lucruri, însuși Montini a solicitat Ambasadei Italiei pe lângă Sfântul Scaun să intervină cu forțele de ordine pentru a-l scoate pe Guția din legație. Partea vaticană a subliniat că intervenția se impune întrucât, până când Solacolu nu va fi primit de Pius al XII-lea în vizită de rămas bun, el este reprezentantul legitim al României pe lângă Sfântul Scaun. De asemenea, se specifica că la Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun nu ajunsese nicio comunicare oficială din partea României, cu privire la înlocuirea titularului oficiului de însărcinat cu afaceri *ad-interim*. Având în vedere cele supraexpuse, Ambasada Italiei pe lângă Sfântul Scaun s-a adresat Companiei de carabinieri, care a descins la sediul din Via Rubens în jurul orei 12 noaptea, ducându-l pe Guția la cazarma carabinieriilor, probabil pentru o declarație, după care l-au condus la Accademia di Romania. Theodor Solacolu a asigurat autoritățile italiene că, în aceste circumstanțe, se va grăbi cu formalitățile de plecare, avansând ca termen dimineața zilei de 11 ianuarie. Cât privește gestiunea legației, aceasta era lăsată, în intenția lui Solacolu, secretarei care activa la acest oficiu diplomatic de circa 20 de ani. Ei îi era descărcată gestiunea mobilei, a arhivei, dar și a cifrului. Fapt este că un amănunt inserat în comunicarea ambasadorului italian ne lasă să înțelegem care erau intențiile MAS transmise direct lui Șerban și ocolindu-l pe Solacolu. Bazil Șerban a procedat, substituindu-se lui Solacolu, la achitarea chiriei pe doi ani a vilei care găzduia legația. Chiria era de fapt un arierat, ajungându-se prin efortul lui Șerban cu plata la zi, dar salariile angajaților legației, întârziate de 6–7 luni, nu au mai fost date. Din orientările politicii externe românești din acel moment, deducem intenția clară de a abandona legația respectivă, neplătind nici chiria și nici salariile angajaților.

Se pare că intervenția forțelor de ordine italiene a avut efect în cele din urmă, astfel că Theodor Solacolu a putut să părăsească, fără alte intruziuni, localul legației din Via Rubens 21; dar din precauție a făcut-o în timpul nopții. Afacerile curente au intrat pentru scurt timp pe mâna secretarei, urmând, după încredințarea lui Solacolu, ca un nou însărcinat cu afaceri *ad-interim* care „s-ar afla pe drum” să preia frâiele misiunii diplomatice. Era o dezinformare care probabil i-a fost servită lui Solacolu pentru a-l liniști în privința împachetării bagajelor. Însărcinatul cu afaceri care „s-ar fi aflat pe drum” era tocmai cel care încercase să-l scoată din legație, și anume Bazil Șerban. Nominalizarea lui Șerban de către Ministerul Român de Externe⁹ era un afront cum nu se poate mai vulgar pentru Sfântul Scaun. De când se stabilise statutul Statului Cetății Vaticanului, după Tratatul de la Lateran, Sfântul Scaun fusese extrem de hotărât să-și afirme și să-și impună propria-i statalitate, neîngăduind ca același ambasador să fie acreditat în Italia și pe lângă Sfântul Scaun. Numirea lui Bazil Șerban ca însărcinat cu afaceri *ad-interim* și în relație cu Scaunul Apostolic era o impolitețe grobiană, parcă studiată îndelung pentru a vedea cât de mare e suportabilitatea Sacrelor Palate de la Vatican.

⁹ Nota verbală prin care Ministerul Afacerilor Străine al României comunica Nunțiatului Apostolic de la București că numirea lui Bazil Șerban este din 10 ianuarie 1948. Vezi *România – Vatican*, p. 324.

Un detaliu interesant se află în închiderea comunicării cu Pasquale Diana. Referindu-se la o figură funcțională în structura Legației României pe lângă Sfântul Scaun, diplomatul italian îl pomenește pe canonicul Aloisie Tăutu, care „ocupa” poziția de consilier ecleziastic. Adevărul este că guvernul de la București, proiectându-și limpede intențiile, îl eliberase din funcție pe Tăutu în septembrie 1947, dar Solacolu insistase pe lângă autoritățile din MAE să-l mențină pe Tăutu cu titulatura de consilier ecleziastic onorific, așadar fără remunerație. Dar nimeni din MAS de la București nu i-a mai răspuns lui Solacolu pe această temă. În consecință, Solacolu nu s-a descurajat și, asumându-și fapta, a refuzat să comunice Secretariatului de Stat al Sfântului Scaun despre încetarea funcțiunilor lui Tăutu.

Ultimul gest instituțional al lui Solacolu a fost vizita de rămas bun făcută ambasadorului Pasquale Diana. Celui din urmă, ex-oficialul român i-a precizat că nu mai dorește să se ocupe de politică și că intenționează, după o vizită la Paris, unde locuia fiicele sale, să se stabilească definitiv în Italia.

Cu siguranță că, pe măsura deschiderii arhivelor atât românești, cât și străine, noi și noi informații se vor adăuga la contextul închiderii formale a Legației României pe lângă Sfântul Scaun (iar aici arhivele pontificatului lui Pius al XII-lea vor oferi inedite și interesante puncte de vedere și situații atipice) cu dificultăți de comunicare instituțională și sincope din ce în ce mai dese, până la încetarea *de facto* a relațiilor diplomatice România – Sfântul Scaun.

ANEXĂ¹⁰

Repubblica Italiana
Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede¹¹
Telespresso N. 35/18
Indirizzato a: Ministero Affari Esteri

Roma, addì 7 gen 1948

Oggetto: Romania
Riferimento: Romania – Abdicazione di Re Michele – atteggiamento
dell'Incaricato d'Affari presso la Santa Sede.

Il giorno stesso in cui la radio di Bucarest dava notizia dell'abdicazione del Re Michele, questo Incaricato d'Affari di Romania, signor Teodoro Solacolo, si presentava dal Sostituto Mons. Montini al quale comunicava che motivi di coscienza non gli consentivano di continuare, nelle mutate circostanze, a rappresentare il suo governo, al quale aveva pertanto rassegnato le proprie dimissioni. Aggiungeva di trovarsi in situazione particolarmente imbarazzante perché presso la Legazione non vi erano altri funzionari ai quali potesse trasmettere le consegne.

Mons. Montini ha risposto al signor Solacolo prendendo atto della comunicazione e dichiarando di rendersi conto delle ragioni di coscienza che hanno determinato il suo

¹⁰ Cele două comunicări sunt păstrate la Ministero degli Affari Esteri, *Archivio Storico-Diplomatico, Affari Politici 1946–1950, Romania, busta nr. 7 (1948)*, nepaginat.

¹¹ Documentul poartă apostila „Visto dal Ministro”.

gesto. Il Signor Solacolo non è intervenuto alla riunione collettiva del Corpo Diplomatico che ha avuto luogo mercoledì 31 dicembre per la presentazione degli auguri al Santo Padre.

Ho chiesto a Mons. Montini se il repentino mutamento della forma istituzionale in Romania ed il modo nel quale si è verificato avrebbero avuto ripercussioni sulla rappresentanza della Santa Sede a Bucarest. Il sostituto mi ha risposto negativamente, dicendo essere intenzione del Vaticano di mantenere quanto possibile il Reggente della Nunziatura nella capitale romena, sebbene la sua attività sia quasi esclusivamente limitata al solo campo assistenziale. Il Vaticano segue infatti criteri molto realistici nelle proprie relazioni con la Romania e ritiene preferibile avere colà una rappresentanza (sia pure ridotta ed affidata ad un prelato nord-americano che non proviene dalla diplomazia) al dover giungere a una vera e propria interruzione di rapporti diplomatici.

ss. indescifrabil

Repubblica Italiana
Ministero degli Affari Esteri
Direzione Generale Affari Politici – Ufficio VII – Santa Sede

Telespresso N. 14/02566
Indirizzato a Legazione d'Italia Bucarest
e.p.c.
D.G.A.P. – Ufficio IV: Sede

Roma, addì 26 gen 1940

Oggetto: Legazione di Romania presso la Santa Sede – Dimissioni Signor Solacolo

Si trascrive, qui di seguito, quanto ha riferito l'Ambasciata presso la Santa Sede, in data 14 corrente, sull'argomento in oggetto:

„Ho già segnalato che nel giorno stesso dell'abdicazione di Re Michele, l'Incaricato d'Affari di Romania aveva comunicato alla Segreteria di Stato di aver rassegnato telegraficamente le sue dimissioni.

Contemporaneamente il signor Solacolo informava della decisione presa l'Incaricato d'Affari romeno presso la Repubblica italiana, aggiungendo che rimaneva in servizio per l'ordinaria amministrazione in attesa della risposta da Bucarest e che, non appena essa gli fosse pervenuta, avrebbe proceduto alle consegne della sede e si sarebbe allontanato dalla medesima nel tempo minimo indispensabile per l'imbaggio delle proprie masserizie. Il signor Șerban prendeva atto di tale comunicazione.

Tuttavia la mattina del 7 gennaio, verso le 11, il signor Șerban, accompagnato da due cittadini romeni residenti a Roma, si presentava alla Legazione di Via Rubens, intimando, con modi piuttosto bruschi, al Solacolo di allontanarsi immediatamente dalla sede medesima, con la famiglia e i bagagli. Queste, egli aggiungeva, erano le istruzioni impartitegli da Bucarest e che egli doveva eseguire.

Il Solacolo protestava, osservando che il Ministero degli Esteri romeno non aveva ancora risposto al suo telegramma di dimissioni e che comunque, gli erano necessari

quattro o cinque giorni ancora per completare il proprio bagaglio. Invitava pertanto il signor Șerban ad allontanarsi.

Questi dichiarava che, in nessuna circostanza si sarebbe allontanato e che comunque aveva già nominato custode della sede il signor Gugzia, già studente presso l'Accademia di Romania a Valle Giulia. Dopo di che il Solacolo si ritirava nel suo appartamento per telefonare alle Autorità italiane ed alla Segreteria di Stato, mentre il Șerban e i suoi accompagnatori consumavano nella sala da pranzo, una refezione che avevano portato con loro.

Alle Autorità di Polizia che dietro sollecitazioni del signor Solacolo, si erano frattanto rivolte per istruzioni al Cerimoniale ed a quest'Ambasciata, veniva, da entrambi gli uffici, risposto di svolgere opera conciliativa diretta a convincere il signor Șerban che la procedura eterodossa da lui seguita non poteva essere ammessa, e che, pertanto, egli ed i suoi accompagnatori avrebbero fatto bene a ritirarsi. Ma tutti i tentativi fatti dal Commissario del Flaminio e dalla Tenenza dei Carabinieri riuscivano infruttuosi.

Verso le ore 17, peraltro, il signor Șerban ed uno dei suoi accompagnatori lasciavano la sede di Via Rubens per recarsi all'altra Legazione e rimaneva sul posto il solo signor Gugzia. Il signor Solacolo profittava della circostanza per sbarrare i cancelli a porte, sicché, quando i due si ripresentarono non riuscirono a rientrare nei locali. Il Gugzia, uomo particolarmente robusto, rimaneva tuttavia nella Legazione, terrorizzando, con la sola sua presenza, il mite signor Solacolo.

Quest'ultimo continuava a tempestare di telefonate l'Ambasciata scrivente fino alle ore 11 di notte, dichiarando fra l'altro di temere seriamente per l'incolumità personale sua e della moglie.

Intanto la Segreteria di Stato si era mossa a sua volta e mi aveva fatto giungere l'insistente preghiera di liberare il signor Solacolo dall'incomoda presenza del Gugzia. Osservava che, almeno a titolo di cortesia, la Legazione di Romania presso il Governo italiano avrebbe dovuto lasciare indisturbato il Solacolo fino al momento nel quale questi avesse avuto dal Papa l'udienza di congedo richiesta. Aggiungeva che, oltre tutto, nessuna comunicazione era ancora pervenuta in Vaticano con la quale si annunciasse ufficialmente che le dimissioni di Solacolo erano state accettate dal suo Governo.

Di fronte a questa comunicazione (di cui fu data immediata notizia a codesto Ministero) ed allo stato di estremo allarme nel quale versava il signor Solacolo, l'Ambasciata scrivente prendeva contatto con la Tenenza dei Carabinieri del Flaminio invitandola ad allontanare con garbo se possibile, con fermezza altrimenti, il signor Gugzia dalla sede di Via Rubens. Ciò che veniva fatto verso la mezzanotte.

Il Gugzia, pur protestando, si lasciava accompagnare prima in caserma, poi a casa.

Dal canto suo il signor Solacolo assicurava quest'Ambasciata che entro la mattina di domenica 11 gennaio avrebbe lasciato la Legazione affidando ad una segretaria che vi lavora da vent'anni il compito di fare le consegne dell'archivio, dei cifrari e del mobilio demaniale.

Va osservato che nel corso di queste semi-comiche vicende il signor Șerban aveva fatto pagare ai proprietari della Villa di Via Rubens, a nome del signor Solacolo, due annualità di fitto rimaste arretrate. Né il Solacolo, né i suoi impiegati hanno invece, a quanto affermano, percepito i loro assegni negli ultimi 6-7 mesi.

Tra la sera di sabato 10 e la mattina di domenica 11 gennaio il signor e la signora Solacolo hanno abbandonato la sede di Via Rubens che rimane affidata alla Segreteria.

A quanto il signor Șerban ha detto al dottor Solacolo, sarebbe già in viaggio un nuovo Incaricato d'Affari.

Prestava anche servizio presso la Legazione, in qualità di consulente ecclesiastico Monsignor Louis Tăutu. Questi era stato dimesso dall'impiego nel settembre scorso ma il signor Solacolo aveva replicato a Bucarest proponendo di conservarlo come consulente onorario senza stipendio. In attesa di una risposta, che non gli è mai pervenuta, il signor Solacolo si era astenuto dal notificare al Vaticano la cessazione di Monsignor Tăutu dalle sue funzioni.

Nel prendere congedo da me, il signor Solacolo ha tenuto ad esprimermi la sua gratitudine per la cortesia con la quale le Autorità italiane lo hanno assistito in questa circostanza e mi ha espresso la speranza di poter risiedere in Italia, al suo ritorno da Parigi, dove si reca a visitare due figlie colà residenti. Ha aggiunto che non intende occuparsi di politica.”

ss. indescifrabil

A TROUBLESOME DIPLOMATIC EPISODE:
CLOSING OF THE ROMANIAN LEGATION AT THE HOLY SEE (JANUARY 1948)
(Summary)

Keywords: Holy See, Romanian Legation, communism, Cold War.

This study is based on two original documents and follows the last days of the Romanian Legation to the Holy See's *de facto* operation. Given that King Michael abdicated on 30 December 1947, Theodor Solacolu, chargé d'affaires ad interim of Romania to the Holy See has resigned. He asked an appointment with Giovanni Battista Montini, Pro Secretary of State of the Holy See and said that for reasons of conscience he gives resignation. The head of the other Romanian Legation in Italy, Bazil Serban, philo-communist tried to chase away Solacolu from the Legation to the Holy See. Solacolu sought the help of the Holy See who alerted the Italian police and only in this way he could end his mission. The episode reveals the dramatic process of replacing career diplomats with communist diplomatic officials, and this episode of the Romanian Legation to the Holy See provides a dramatic perspective on political change in Romania.

PAUL NISTOR*

SEMNELE „DEZGHEȚULUI”. RELAȚIILE ROMÂNIEI COMUNISTE CU STATELE UNITE ALE AMERICII ÎN 1954

Izbucnirea Războiului Rece și provocările lansate de URSS i-au luat prin surprindere pe liderii Statelor Unite. Deși președintele Harry Truman nu era pregătit pentru așa ceva, el și echipa decidentă în relațiile internaționale s-au mobilizat exemplar, lansând o mare strategie de îngrădire a pericolului comunist în Eurasia. Politica americană de *containment* a fost aplicată nu pentru că era singura strategie globală care se plia pe condițiile internaționale, ci pentru că ea se potrivea atât situației externe, cât și mentalităților și îngrijorărilor americanilor de acasă¹. Celelalte variante – izolaționismul, sferele de influență, presiunile mai consistente asupra URSS – ar fi avut mai multe inconveniente la începutul erei postbelice.

În ceea ce privește Europa de Est, ea s-a supus hegemoniei Moscovei, preluând modelele sovietice în plan intern și pierzând inițiativa de politică externă. Deși „popoarele captive” nu doreau să fie partenerii Uniunii Sovietice, regimurile totalitare au avut capacitatea de a concentra resursele umane și materiale în serviciul Moscovei. În aceste condiții, era firesc ca Statele Unite să vadă Europa de Est ca pe o extensie a puterii URSS². Totuși, până spre finalul anilor '40, America a încercat menținerea Europei de Est pe orbita sa, oferindu-i acces la Planul Marshall și la politica de comerț liber³. Dar tot în acei ani, prin adoptarea NSC 68 (document al National Security Council) în 1950, americanii regăndeau rolul important al politicii economice internaționale a SUA și semnificația dezvoltării economice regionale în asigurarea rezistenței la penetrarea comunistă⁴.

Campania electorală a lui D. D. Eisenhower din 1952 și discursurile lui John Foster Dulles au schimbat oarecum abordarea americană a politicii față de Estul comunist. J. F. Dulles, viitorul secretar de Stat, a denunțat politica „negativă, inutilă și imorală” a cuplului democrat Truman-Acheson, devenind arhitectul unei viziuni mai

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Colin Dueck, *Reluctant Crusaders. Power, Culture and Change in American Grand Strategy*, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2006, p. 112–113.

² Bennett Kovrig, *Of Walls and Bridges. The United States and Eastern Europe*, New York, London, New York University Press, 1991, p. 304.

³ Christopher Lyne, *The Peace of Illusions. American Grand Strategy from 1940 to the Present*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2006, p. 62–63.

⁴ Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Editura Vremea, 2006, p. 66.

de politică externă. A vorbit chiar de eliberarea Europei de Est și de împingerea înapoi (*roll back*) a puterii sovietice⁵. Deși Stalin a murit în 1953, iar succesorii săi au început să dea semnale de calmare a Războiului Rece, în 1954 J. F. Dulles se afla pe poziții de forță. Lansarea programului „New Look”, amenințarea publică a rivalilor sovietici cu folosirea represaliilor atomice masive și susținerea acestei noi politici de securitate în fața unor organisme importante americane (Consiliul Național de Securitate, Consiliul de Relații Externe) aveau menirea de a-i descuraja pe sovietici⁶. La începutul anului 1954, dezghețul din relațiile internaționale părea să fie încă departe.

Pe de altă parte însă, în 1954 mulți reprezentanți ai serviciilor speciale americane considerau că era inutil să mai fie sprijinită rezistența din spatele Cortinei de Fier. Instituțiile represive comuniste semănaseră teroarea, opoziții fuseseră arestați, iar cei parașutați clandestin au fost descoperiți, adeseori chiar uciși. Cunoscând toate acestea, președintele Eisenhower dorea să-și mențină promisiunile din campania electorală, dar în același timp explora și posibilități de acomodare cu URSS⁷.

1954 venea după anul cel mai tensionat din relațiile româno-americane, când Washingtonul a interzis buletinul Legației RPR, când deplasările diplomaților români pe teritoriul SUA fuseseră reduse drastic și când americanii i-au hărțuit insistent pe membrii legației, plasându-le agenți de supraveghere la unele dintre ieșirile publice. Românii, la rândul lor, au întors aproape identic aceste gesturi „de politețe”. Nimic nu anunța micul dezgheț diplomatic care va începe în 1954 și care va fi și mai mult confirmat în 1955–1956.

În luna ianuarie, ministrul României la Washington, Marin Florea Ionescu (trimis la post în iulie 1953), pleca spre țară, la raportul anual, lăsând drept însărcinat cu afaceri ad-interim pe Francisc Covaci. Împreună cu Huc și Dumitrăchescu formau o triadă care răspundea de treburile legației⁸. În scurt timp, sosea și un atașat militar adjunct – maiorul Nicu Gheorghe⁹. Din nefericire, veștile pentru personalul legației nu au fost foarte bune, chiar de la început de an. În februarie, MAE anunța că la mai multe oficii diplomatice se constataseră nereguli în fondurile de bani. Pentru a rectifica problema, centrala îi obliga pe șefii oficiilor să facă un control financiar și să raporteze mai sus, lipsurile fiind imputate direct șefului responsabil¹⁰.

La început de martie, membrii micii comunități diplomatice de la Washington erau atenționați solemn: „Ținând cont de economiile ce se fac în întreaga țară, vă facem cunoscut că, începând cu 1 martie, salariile pentru personalul românesc al oficiului dumneavoastră, al Agenției Economice și Ministrul Forțelor Armate au fost rectificate”¹¹. Textul era semnat de N. Cioroi din partea MAE, dar și de generalul Leontin Sălăjan, care îi tutela pe atașatii militari. Mai mult, centrala cerea șefului oficiului diplomatic să explice tuturor „tovarășilor” necesitatea și importanța acelor economii, în special în valută. Măsura venea după o analiză detaliată a fondurilor

⁵ Richard H. Immerman (editor), *John Foster Dulles and The Diplomacy of the Cold War*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1990, p. 4–5, 32.

⁶ Norman A. Graebner, *An Uncertain Tradition. American Secretaries of State in the Twentieth Century*, New York, London, McGraw-Hill Book Company, 1961, p. 294–295.

⁷ Elizabeth Hazard, *Cold War Crucible. United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943–1953*, Boulder, East European Monographs, 1996, p. 234.

⁸ AMAE, fond SUA, Telegramme Washington, ianuarie–iunie 1954, MAE către Legație, telegramă din 13 ianuarie 1954.

⁹ *Ibidem*, telegramă din 13 februarie 1954.

¹⁰ *Ibidem*, telegramă din 12 februarie 1954.

¹¹ *Ibidem*, telegramă din 12 martie 1954.

gestionate de diplomația română: „pe primele luni ale anului 1954 s-a observat la unele oficii o lărghețe inadmisibilă în mânuirea fondurilor...”¹².

Anul diplomatic se deschisese abrupt, cu problemele moștenite din 1953. La 9 ianuarie, ministrul de Externe, Simion Bughici, îl primea în audiență pe ministrul SUA la București – Harold Shantz. Acesta solicita un răspuns la cererea guvernului american privind plecarea din România a copiilor omului de afaceri român Rică Georgescu, stabilit în SUA. Simion Bughici s-a eschivat cât a putut, spunând că acest lucru depindea și de voința personală a celor doi tineri, Petre și Constantin, care până atunci nu ar fi arătat dorința de a părăsi România. A mai fost invocat faptul că Georgescu însuși și-ar fi părăsit în mod voit copiii¹³. Shantz nu s-a lăsat intimidat și a afirmat că opinia publică americană era interesată de reunirea familiei Georgescu, care a fost despărțită datorită condițiilor grele de la finalul războiului. Bughici nu a lăsat însă loc de vreo speranță, întorcând argumentul „opiniei publice”, și afirmând că românii îi văd pe soții Georgescu ca pe niște „părinți denaturați”. De asemenea, Bughici a cerut să se transmită la Departamentul de Stat că o asemenea chestiune nu ar trebui nicidecum să fie un subiect de discutat între două state. Cazul, după părerea ministrului român, nu putea fi soluționat în sensul dorit de SUA¹⁴.

Totuși, la 27 februarie, președintele Eisenhower a adresat o scrisoare liderului comunist Gheorghiu-Dej, prin care îi solicita sprijin în rezolvarea pozitivă a problemei familiei Georgescu. Președintele american considera că în acest fel s-ar fi înlăturat un motiv de fricțiune între cele două țări, dar se putea oferi și un exemplu de generozitate umană¹⁵. Probabil că, în urma unei analize mai atente, conducerea partidului comunist și a statului român și-a modificat vechea opțiune. La 12 martie, ministrul Bughici îi înmâna ministrului Shantz răspunsul lui Dej. Într-un text de 11 rânduri, acesta consimțea să „elibereze” copiii. Motivul era prezentat oficial: „considerând că înlăturarea oricărei neînțelegeri nu poate fi decât folositoare și poate contribui la îmbunătățirea relațiilor reciproce – dorință de care guvernul român este pe deplin animat –, am socotit posibil ca, trecând peste anumite aspecte ale problemei, să rezolvăm într-un sens pozitiv rugămintea dumneavoastră”¹⁶.

Așa cum era însă de așteptat, prima reacție a presei americane nu a fost una delicată. Se știe că, în timp de Război Rece, presa a avut un rol foarte important în politica externă, de multe ori forțând politicienii la o anumită conduită în relațiile internaționale¹⁷. Ziarele și posturile de radio din SUA au anunțat „eliberarea” fraților Georgescu, insistând însă pe șantajul făcut de România comunistă. Noua decizie a lui Dej era pusă pe seama presiunilor exercitate de președintele Eisenhower și de secretarul de Stat J. F. Dulles. Chiar ziare importante, precum „New York Times”, au reflectat acest caz, anunțând că nimeni nu-și dădea seama de ce autoritățile române și-au schimbat decizia. Oricum, se preciza că Eisenhower obținuse acest mic succes fără a face alte concesii românilor, la schimb. Cât privește reacția lui Rică Georgescu, aceasta a fost destul de discretă, măcar în prima fază, el nedorind să ofere interviuri referitoare

¹² *Ibidem*, telegramă din 10 martie 1954.

¹³ *Ibidem*, telegramă din 11 ianuarie 1954.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, telegramă din 11 martie 1954.

¹⁶ *Ibidem*, telegramă din 12 martie 1954.

¹⁷ Edward S. Herman, *The Media Roll in US Foreign Policy*, în Pauline Eadie, Lloyd Pettiford (editori), *Foreign Policies of the Major Powers. Politics and Diplomacy since World War II*, vol. I, London, New York, I. B. Tauris, 2007, p. 255–256.

la felul în care fuseseră tratați copiii săi în România. Justifica tăcerea prin faptul că mai avea destule rude rămase în țară și nu dorea să le supună unor presiuni politice¹⁸.

Șicanările româno-americane în ceea ce privește aprobarea unor deplasări pe teritoriul SUA și României au continuat și în 1954. Ministrul Marin Ionescu a fost decepționat când nu i s-a aprobat o primă cerere de deplasare în altă parte a Americii decât la New York (unde mai fusese). Cererea era pentru 1 ianuarie și se referea la o vizită la Detroit, dar după o amânare de 10 zile răspunsul a fost negativ¹⁹. Bucureștiul nu s-a resemnat cu acest refuz și îi îndemna pe diplomații români de la Washington să aibă o atitudine mai insistentă. Grigore Preoteasa, din centrala MAE, sfătuia legația să solicite deplasări pentru scopuri turistice în orașe aflate la distanță mai mare de capitala SUA. El mai considera că nu era bine să fie făcute cereri fictive doar pentru a testa reacția americanilor, ci, în cazul în care se aprobau, diplomații chiar trebuiau să meargă în localitățile respective. În plus, dorea să fie anunțat regulat care era atitudinea americanilor în această privință²⁰.

La 22 februarie, legația raporta noi refuzuri ale Departamentului de Stat în chestiunea deplasărilor²¹. Acumulându-se nemulțumiri, însărcinatul cu afaceri Covaci împreună cu Dumitrăchescu au mers la Departamentul de Stat. Au fost primiți de Henry P. Leverich – Șeful Secției Balcanice și de Albert W. Sherer – de la Biroul Român. La protestele românilor, Sherer a spus că americanii nu făceau altceva decât să aplice metodele guvernului român²².

Totuși, existau unele cazuri oarecum diferite. De exemplu, nemulțumirea de moment venea din faptul că românii fuseseră invitați de Federația americană de schi, la propria aniversare, desfășurată la Ishpening (Michigan), dar Departamentul îi împiedica să ajungă acolo. În contrapartidă, au argumentat că Bucureștiul oferea întotdeauna acceptul pentru deplasări în cazurile în care existau invitații speciale. Pentru americani însă, a fost un nou prilej de a transmite României comuniste că Departamentul de Stat era gata de a ridica complet restricțiile dacă și guvernul român ar fi făcut același gest. Cu toate aceste neînțelegeri, întâlnirile decurgeau însă decent deoarece, la finalul telegramei către MAE, se arăta că „s-au purtat foarte politicos, ne-au primit bine”²³. Românii au popularizat acest incident „părându-i” pe cei de la Departamentul de Stat atât către Federația americană de schi, cât și către diplomații sovietici de la Washington²⁴.

Ministerul de Externe român a fost ușor nemulțumit de cursul acelei întrevederi și i-a reproșat lui Covaci că răspunsul oferit lui Sherer „nu a fost corespunzător”. Mai precis, diplomatul român ar fi trebuit să spună că „diplomații americani au posibilități largi de deplasare în RPR și, în afară de unele zone, ei se pot deplasa pretutindeni și ca atare nu sunteți mulțumiți de regimul de deplasare care vi se acordă”²⁵. În același timp, pentru a oferi un exemplu Washingtonului, la început de aprilie Bucureștiul a permis diplomaților americani să facă deplasări la Adjud și Ciceu.

Politica „dinte pentru dinte” se aplica uneori și în domeniul acordării vizelor de intrare în țară. Astfel, în septembrie, înainte de începerea sesiunii Adunării Generale

¹⁸ AMAE, fond SUA, Telegrama Washington, ianuarie–iunie 1954, Legația către MAE, telegramă din 3 aprilie 1954.

¹⁹ *Ibidem*, telegramă din 31 decembrie 1953.

²⁰ *Ibidem*, MAE către Legație, telegramă din 6 februarie 1954.

²¹ *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 22 februarie 1954.

²² *Ibidem*, telegramă din 25 februarie 1954.

²³ *Ibidem*, telegramă din 22 februarie 1954.

²⁴ *Ibidem*, telegrama din 22 februarie și 26 februarie 1954.

²⁵ *Ibidem*, MAE către Legație, telegramă din 7 aprilie 1954.

ONU, românii numiseră drept observatori la instituția mondială pe diplomații Corneliu Bogdan și Kelemen. Dar Departamentul de Stat amâna exasperant acordarea vizei de intrare în SUA, în ciuda presiunilor zilnice ale legației²⁶. Drept urmare, ministrul Ionescu sfătuia centrala să nu se acorde viză pentru România congresmanului Victor Wichersham. Acesta era trimis de Camera Reprezentanților pentru o informare generală în țările „democrației populare”. Chiar și sovieticii îi sfătuiau pe români să nu acorde viză congresmenului atât timp cât observatorii la ONU ai RPR nu erau bine tratați²⁷.

Chestiunea vizelor pentru observatorii românilor la ONU a devenit extrem de deranjantă, astfel încât ministrul SUA, Harold Shantz, a fost chemat la MAE. I s-a comunicat că era regretabilă situația și, în ciuda unor decizii pozitive ale executivului român, guvernul american nu manifesta acte de bunăvoință nici în chestiunile curente din relațiile dintre cele două țări. Lui Shantz i s-a prezentat, în replică, situația în care Bucureștiul a acordat vize de ieșire din țară pentru Suzana Hestaș și fiii ei, așa cum solicitaseră americanii²⁸.

Existau însă destule alte momente când americanii aprobau cererile românilor. La început de octombrie, legația a solicitat autorizație de deplasare la Pittsburg pentru Teodor Huc și Nicolae Pârvan, timp de patru zile. Răspunsul a fost prompt, chiar dacă li se acordau doar trei zile. Cu acea ocazie, diplomații României comuniste au discutat cu cetățenii româno-americani, încercând să-și lărgască „sfera de relații”. Încurajați de acest mic succes, reprezentanții Bucureștiului doreau deplasări și în Canada „unde am avea probleme importante de cunoscut”²⁹. Însă imediat a venit un duș rece, când o cerere de deplasare la Cincinatti a „tovarășilor” Munteanu și Pârvan a fost amânată îndelung și, în final, a fost respinsă la Departamentul de Stat³⁰.

Problema deplasărilor a fost o modalitate simplă și brutală de hărțuire reciprocă în relațiile româno-americane. Obstrucționarea era aproape obligatorie în vremuri de neîncredere și suspiciune generalizată. Diplomații americani nu trebuiau să meargă prin țară pentru a vedea „realitățile” detaliate ale noului regim, iar de cealaltă parte, diplomații români erau blocați în SUA pentru a li se restrânge activitățile de propagandă și informare.

Existau și alte metode de a pune presiune pe reprezentanții statelor comuniste, chiar dacă americanii coordonau o democrație și nu un regim totalitar. Astfel, la începutul lunii iunie, ministrul Grigore Preoteasa era înștiințat, printr-o notă a Departamentului de Stat, asupra unor viitoare practici obligatorii pentru diplomații români. Astfel, șeful oficiului și toți membrii urmau să prezinte la inspecție, de câte ori treceau prin vama americană, tot bagajul pe care îl aveau asupra lor, inclusiv lenjeria de corp. În plus, trebuiau făcute dinainte liste cu proveniența fiecărui obiect deținut, care să fie prezentate secției Protocol a Departamentului de Stat. Românii aveau impresia că această regulă putea fi și una cu dedicație specială pentru ei, în condițiile în care sovieticii nu primiseră o asemenea dispoziție³¹.

În schimb, alt eveniment din luna iunie a băgat chiar groaza în diplomații comuniști. La 2 iunie fusese arestat la Detroit secretarul II al legației maghiare, Istvan Tarna, și dus la 100 de mii de ore într-o închisoare. Acolo ar fi fost torturat 18 ore, dar apoi eliberat în

²⁶ *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 18 septembrie 1954.

²⁷ *Ibidem*, telegramă din 25 septembrie 1954.

²⁸ *Ibidem*, iulie–decembrie 1954, MAE către Legație, telegramă din 4 octombrie 1954.

²⁹ *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 13 octombrie 1954.

³⁰ *Ibidem*, telegrame din 13 și 23 noiembrie 1954.

³¹ *Ibidem*, ianuarie–iunie 1954, Legația către MAE, telegramă din 5 iunie 1954.

urma protestului energetic al ministrului Ungariei la Washington. Ipoteza explicativă a Legației RPR era că maghiarul fusese arestat de poliție, cu concursul guvernatorului statului Michigan – G. Memien Williams și a senatorului de Michigan – Charles Patter, în timp ce era la Detroit, la o expoziție de fotografii sportive. Înainte de punerea lui în libertate, polițiștii ar fi turnat pe el whisky și sos de mâncăruri, pentru a da aparență că l-ar fi găsit beat, făcând scandal într-un bar³². Dacă varianta expusă era corectă, probabil exemplul lui Istvan Tarna i-a „înghețat” pe toți diplomații din Est. Aceștia erau învățați cu o anumită libertate de mișcare și de spionaj, liniștiți de faptul că într-o democrație nu se puteau produce inconveniențe prea mari. Dar cazul respectiv a fost probabil o atenționare serioasă pentru ei.

Existau însă și invitații politicoase și neașteptate din partea americanilor. În aprilie, atașatul militar – colonelul Dinculescu era invitat de Trudeau, șeful informațiilor militare – G 2, să asiste la demonstrațiile școlii de ingineri ai armatei de la Fort Belvoir – Virginia³³. În noiembrie, președintele Eisenhower i-a chemat pe toți ambasadorii și miniștrii străini la un dineu. A fost invitat și Francisc Covaci, însărcinat cu afaceri, și acesta, după ce s-a consultat cu sovieticii, a consimțit să meargă însoțit și de soție³⁴.

Să vedem în continuare care era atitudinea celor două state în cazul sărbătorilor naționale. Chiar de la finalul lunii iunie, Theodor Rudenco, din MAE, anunța legația cum să procedeze în cazul zilei de 4 iulie. Procedura ar fi fost una strict oficială, simplă și sobră, fără a arăta simpatii suplimentare Americii. Rudenco indica să se facă o scrisoare care să conțină exact același text din 1953, doar cu schimbarea datei. Printr-o notă verbală însoțitoare, ea trebuia transmisă de pe 3 iulie Departamentului de Stat și mai apoi președintelui Eisenhower³⁵.

Pregătirea manifestărilor culturale în America, în onoarea zilei de 23 August, începea de la jumătatea lunii iulie. Bălănescu, din centrală, trimitea câteva indicații clare care conțineau: posibilia invitați, organizarea adunărilor festive, publicarea de articole speciale și fonduri ce urmau a fi folosite. În ceea ce privea invitațiile lansate pentru recepția de la sediul legației, acolo puteau participa: întreg personalul diplomatic „al misiunilor prietene” (comuniste), șefii misiunilor țărilor capitaliste și principalii lor subalterni, oficialități americane de la Departamentul de Stat (secretarul de stat și adjuncții săi, șeful Oficiului pentru Balcani, șeful Biroului Român, și alți funcționari care aveau relații cu Legația RPR) și de la Pentagon, „ziariști prieteni și de la marile agenții de presă burgheze, precum și de la ziarele burgheze care ne interesează”, personalități româno-americane, personalități progresiste (de stânga), dar și liberale din viața culturală și economică, care manifestau simpatii sau măcar înțelegere față de blocul comunist. Era interzisă prezența la această recepție a reprezentanților Spaniei franchiste, Chinei naționaliste, Coreei de Sud, Germaniei Occidentale, Japoniei, iar în ceea ce privește diplomații Australiei, Venezuelei, Columbiei, Guatemalei și Cubei, legația trebuia să se consulte cu ambasada sovietică³⁶.

Adunările festive puteau fi organizate și în afara Washingtonului, în centrele mai importante, locuite de româno-americani sau de către „prieteni americani”. Ziua de 23 august urma să fie marcată și cu inserarea de articole speciale în presa de stânga din America. Articolele erau trimise din țară. Toate aceste activități „trebuie să se

³² *Ibidem*, Notă de serviciu din 7 iunie 1954.

³³ *Ibidem*, telegramă din 1 aprilie 1954.

³⁴ *Ibidem*, iulie–decembrie 1954, Legația către MAE, telegramă din 9 octombrie 1954.

³⁵ *Ibidem*, ianuarie–iunie 1954, Legația către MAE, telegramă din 30 iunie 1954.

³⁶ *Ibidem*, iulie–decembrie 1954, MAE către Legație, telegramă din 14 iulie 1954.

desfășoare într-un spirit de strictă economie”; iar cheltuielile să nu treacă de suma utilizată în 1953³⁷. Detaliul arăta, fără doar și poate, criza economică prin care încă trecea România populară.

Corneliu Bogdan, transferat în centrală, venea și el cu noi precizări către legăție la 3 august 1954. El sfătuia ca adunările festive „să aibă un caracter cât mai larg”, cu invitați dintre personalitățile cunoscute în societatea americană. Rolul presei părea a fi foarte mare, deoarece legației i se cerea să insiste pentru publicarea unui număr de articole „despre România, mai mare decât de obicei”. De asemenea, legația era atenționată să comunice permanent cum stătea cu pregătirile și care era programul manifestărilor de 23 august. Comunitatea diplomatică română din SUA trebuia să trimită în țară, la momentul oportun, și mesaje de felicitare către prim-ministru și președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale. Apoi, la finalul manifestărilor de 23 august, era tot o sarcină de serviciu să fie înaintată către MAE o corespondență despre evenimentele organizate, pentru a fi publicată în presa română³⁸. De la Direcția Presei, din MAE, un anume Cornea atenționa legația de trimiterea peste ocean a articolelor *Scrisoare din RPR* de Zaharia Stancu, *Oameni ai României noi* și *10 ani de la eliberarea României*, care urmau să apară în revistele „Masses and Mainstream”, „New World Review” și „The Worker”³⁹.

În spiritul acestor indicații, spre mijlocul lunii august, legația anunța centrala că în ziua de 23 august va organiza o recepție la sediul de la Washington, însoțită de o expoziție de fotografii și artă națională. Pe această linie, erau din nou cerute din țară fotografii „care să reprezinte realizările noastre în industrie și agricultură”, precum și articole de ziar⁴⁰. În afara evenimentului de la legație, diplomații Bucureștiului nu mai organizau nimic în mod direct. În schimb, așteptau propuneri de la colaboratorii lor din comunitățile româno-americane. Totuși, chiar și din acea direcție, „sunt slabe speranțe datorită legii de ridicare a cetățeniei acelor cetățeni care activează pentru propagarea comunismului”⁴¹.

Bilanțul acestor acțiuni organizatorice s-a făcut după desfășurarea evenimentului. „A 10-a Aniversare a eliberării RPR” a fost sărbătorită printr-o recepție dată la Washington de trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar al României Populare – Marin Florea Ionescu. La recepție au participat 300 de invitați, iar după spusele organizatorilor evenimentul a fost un succes, durând cam trei ore și desfășurându-se „într-o atmosferă plăcută și de prietenie”. Participanții au vizitat și expoziția de fotografii și pe cea de artă populară. Lista celor care au onorat recepția era destul de lungă și, în mod surprinzător, față de anii anteriori, cuprindea și oficiali americani: directorul Protocolului de la Departamentul de Stat – John Simmons, colonelul Roy P. Cole de la Pentagon, ambasadorul URSS – Zarubin, ambasadorul Cehoslovaciei – Peter Telkam, ministrul Ungariei – Tzarka, alți membri ai legațiilor și ambasadelor „surori”, diplomați din Indonezia, Burma, Egipt, Liberia, Ceylon, Iran, India, Franța, Anglia, Canada, Elveția, Suedia, Pakistan etc.⁴².

La finalul recepției, fiecare oaspete a primit câte un disc cu muzică populară românească și mulțumirile ministrului român pentru participare. Fără a cunoaște exact

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, telegramă din 3 august 1954.

³⁹ *Ibidem*, telegramă din 5 august 1954.

⁴⁰ *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 29 iulie 1954 și Notă de serviciu din 12 august 1954.

⁴¹ *Ibidem*, Notă de serviciu din 12 august 1954.

⁴² *Ibidem*, Notă de serviciu din 26 august 1954.

realitatea, constatăm doar că legația raporta către MAE îndeplinirea cu brio a unui obiectiv de etapă: „Participarea în număr mare la această recepție și atmosfera caldă care a existat în tot timpul desfășurării ei au arătat că recepția s-a bucurat de un deplin succes, subliniind prestigiul de care se bucură țara noastră în SUA”⁴³.

La finalul anului 1954, Bucureștiul a înlocuit pe ministrul român la Washington. La 6 septembrie, MAE solicita acordul americanilor pentru un nou ministru plenipotențiar al RPR la Washington, în persoana lui Anton Moisesescu. Datele din CV-ul lui Moisesescu, care puteau fi făcute publice, erau următoarele: născut în 1913, căsătorit, trei copii, licențiat în științe politico-economice, fost vicepreședinte al Băncii de Stat a RPR, fost ministru adjunct în Ministerul Finanțelor și „în ultimul timp ministru în Ministerul Afacerilor Externe”⁴⁴.

Ministrul de Externe, Simion Bughici, încerca să-i dea o explicație lui Marin Florea Ionescu pentru retragerea de la post. Acesta era înștiințat că va primi o altă sarcină de serviciu, ce urma să i se comunice doar la venirea în țară. Și cam hilar, telegrama lui Bughici conținea și următoarea frază: „un motiv principal care a determinat schimbarea este și faptul că am văzut că soției dvs. nu-i priește clima din Washington”⁴⁵. Primind acceptul americanilor, Anton Moisesescu pleca spre America cu vaporul „Liberté” din portul francez Cherbourg, la 12 noiembrie. Era însoțit de soție, un copil și o femeie în serviciul lui⁴⁶.

În a doua parte a lunii noiembrie, Anton Moisesescu a ajuns la New York, unde a fost întâmpinat de diplomați din țările estice, dar și de directorul adjunct al Protocolului, Victor Purse, și de Albert W. Sherer, de la Biroul Român (Office of Eastern European Affairs, State Department). La 23 noiembrie, el se vedea cu directorul Protocolului, stabilind audiența la secretarul de stat și modalitățile de prezentare a scrisorilor de acreditare. Oficialul american a fost „foarte politicos și prietenos” și cei doi au făcut chiar o plimbare cu mașina până la Casa Albă, vorbind despre orașul Washington⁴⁷. La 26 noiembrie, Moisesescu era primit în audiență doar de subsecretarul de stat Saltzman, deoarece secretarul de stat Dulles lipsea mai multe zile. Moisesescu a predat copii după scrisorile de rechemare a lui M. F. Ionescu, de acreditare a sa, plus declarațiile oficiale. Și Saltzman, ca și ceilalți americani, „a fost foarte politicos”⁴⁸.

Funcțiile anterioare deținute de Anton Moisesescu în eșafodajul statului comunist român indicau faptul că Bucureștiul alegea să trimită în America oameni cu greutate politică și experiență administrativă. De altfel, și cei aflați deja la posturi în America au primit un semn de recunoaștere a utilității lor profesionale. Astfel, prin decrete ale Prezidiului Marii Adunări Naționale, din august 1954, mai mulți membri ai Legației RPR de la Washington au fost decorați. Distincțiile erau următoarele: colonelul Gheorghe Dinculescu – Ordinul „Steaua RPR” clasa a V-a și Medalia „Meritul militar” clasa a II-a⁴⁹, Francisc Covaci – Ordinul „Steaua RPR” clasa a IV-a și Huc Teodor, Constantin Tudor, Constantin Florescu și Anastase Lucian – Medalia „Muncii”⁵⁰.

O problemă importantă în 1954 a fost cea legată de deținerea ilegală de către Legația RPR din Washington a unui aparat de emisie-recepție. În principiu, legația

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, MAE către Legație, telegramă din 6 septembrie 1954.

⁴⁵ *Ibidem*, telegramă din 8 septembrie 1954.

⁴⁶ *Ibidem*, telegramă din 9 septembrie 1954.

⁴⁷ *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 23 noiembrie 1954.

⁴⁸ *Ibidem*, telegramă din 26 noiembrie 1954.

⁴⁹ *Ibidem*, MAE către Legație, telegramă din 22 august 1954.

⁵⁰ *Ibidem*, telegramă din 22 august 1954.

trimitea sau primea telegrame cifrate din țară cu ajutorul unor firme americane. Dar din 1952–1953 s-a dorit și o comunicare directă, chiar dacă asta echivala cu încălcarea legilor din SUA. La începutul lunii mai însă, Departamentul de Stat a trimis o notă Legației RPR prin care anunța că se știa de existența aparatului de radio emisie și se dorea încetarea transmisiunii/receptării. Nota atrăgea atenția că legea interzicea altor state să aibă astfel de aparate pe teritoriul american. Tocmai de aceea, la notă se alăturase și textul legii respective⁵¹.

Ministrul Ionescu a fost chemat de urgență la Departamentul de Stat, unde a vorbit cu directorul Henry P. Leverich. Americanul i-a acuzat pe români că, deși au primit nota referitoare la aparatul de emisie/recepție pe 10 mai, legația a continuat să transmită și în zilele de 11 și 12, încălcând legile americane. Ionescu s-a apărat, justificând că a primit nota abia pe 12. Dialogul a continuat tensionat, fiecare parte insistând pe varianta sa⁵². Totuși, în discuțiile cu centrala, ministrul român a recunoscut că nu a avut cum să-l oprească pe „tovarășul însărcinat cu această muncă”, deoarece acesta era instruit să țină seamă doar de dispoziții sosite de la București nu și de ordinele ministrului din America⁵³.

Probabil nemulțumiți de reacția românilor, americanii au scăpat deliberat către presă acest subiect. În condițiile Războiului Rece, subiectul era un deliciu, astfel încât jurnaliștii au asaltat Legația RPR, punând-o într-o situație delicată. Momentul era extrem de critic, dacă ministrul Ionescu îi propunea lui Teodor Rudenco o minciună strategică: „eu cred că e bine să le răspundem că n-am avut un asemenea aparat, altfel ne-am acuza singuri că am instalat un aparat contra legilor americane”⁵⁴. Consultându-se cu ambasada sovietică, diplomații români au primit sfatul de a nu răspunde la nicio întrebare a jurnaliștilor. Anterior mai fusese un precedent, avut în vedere chiar de Senatul SUA, dar Legația Ungariei oprise aparatul radio cu trei ani în urmă⁵⁵.

Oricum, aparatul a fost demontat și a rămas în păstrarea tehnicianului Nicolae Rusu. Ministrul a organizat și o ședință cu diplomații români și a explicat gravitatea faptului petrecut. Un asemenea gest putea inflama puternic relațiile dintre două state în acel context internațional. Tehnicianul a înțeles greșeala făcută, la fel și Dumitrăchescu care-l încurajase pe tehnician să nu oprească emisia și să nu execute dispoziția ministrului. Cu toată această tensiune intervenită între legație și Departamentul de Stat, cazul nu a luat amploare în presă⁵⁶.

Ministrul Marin Ionescu a ieșit șifonat din această poveste, deoarece nu doar americanii i-au imputat ceva, ci și MAE. Ionescu s-a supărat și s-a apărat, considerând că nu i s-a făcut niciun instructaj în țară pe acel subiect. Iar el a crezut că varianta cea mai bună era neamestecul în treburile care nu-l priveau. Totuși, chiar și în martie 1954, când ministrul a fost în România și a anunțat, printre altele, că americanii pot intercepta aparatul lor, i s-a spus să nu-și facă griji deoarece și Legația SUA de la București folosea unul⁵⁷.

Tot în 1954, un interes special a avut România în recuperarea sumelor pe care statul le avea blocate în băncile americane. Existau anumite posibilități de recuperare a

⁵¹ *Ibidem*, ianuarie–iunie 1954, Legația către MAE, Notă de serviciu din 13 mai 1954.

⁵² *Ibidem*, telegramă din 14 mai 1954.

⁵³ *Ibidem*, telegramă din 14 mai 1954.

⁵⁴ *Ibidem*, telegramă din 22 mai 1954.

⁵⁵ *Ibidem*, telegramă din 26 mai 1954.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, telegramă din 3 iunie 1954.

lor, pe calea unui proces, dar în același timp, anumite cercuri politice americane încercau să impună Senatului o lege prin care fondurile țărilor comuniste urmau a fi utilizate în investiții⁵⁸. Avocatul Bissell, cu care lucra legația, a anunțat în februarie 1954 că a reușit să câștige un proces. Acei bani nu erau însă automat returnați sub formă de lichidități, ci cu ei se puteau cumpăra doar mărfuri din SUA⁵⁹.

Deoarece MAE a cerut situația exactă a banilor blocați, legația a oferit un răspuns în care prezenta 7 milioane \$ câștigați de Bissell și alți 25 milioane \$ răspândiți prin bănci. Bissell cerea să fie plătit așa cum era înțelegerea – 1% dintre cei 7 milioane. Deși Bissell fusese câștigător, legația a contactat alți avocați, care aveau legături mai bune printre guvernării americani, pentru a se ocupa și de celelalte sume blocate⁶⁰.

Noii avocați au dat speranțe legației și se credea că toți banii vor fi recuperați de statul român. MAE a fost anunțat de mărfurile pe care România le putea cumpăra din SUA și se pregătea o listă care nu trebuia să cuprindă articole considerate în America mărfuri strategice⁶¹. În acea perioadă, America încerca să-și securizeze sfera economică. Aliații ei erau racordați la credite și la piețele deschise, iar comuniștii erau ținuti la distanță⁶². Legile din 1949 și 1951 impuseseră liste de obiecte prohibite la export și limitaseră relațiile comerciale cu Estul.

Avocații Wolf și Poper, „care sunt cunoscuți ca oameni serioși”, au intrat în discuții cu americani din medii comerciale și financiare, au evaluat situația și au promis românilor că vor recupera banii. La final, comisionul lor putea urca până la 3%. Sovieticii însă au fost mai rezervați și ambasada URSS a atenționat că problema era delicată. De priceperea avocaților părea să depindă întreaga rezolvare. Mai intervenea încă un element neprevăzut: americanii puteau declanșa o campanie de presă, iar aceasta ar fi provocat un final incert. Totuși, legația presa Bucureștiului să aleagă cât mai repede mărfuri dintr-o listă care cuprindea: produse alimentare, aparate de uz casnic, mașini, camioane, textile, medicamente etc. Pe baza listei, avocații urmau să contacteze firmele americane care aveau capacitatea de a livra așa ceva⁶³.

La jumătatea lunii mai, Bucureștiul dorea să testeze capacitatea de rezolvare a unor asemenea relații comerciale cu parteneri de peste ocean și oferea o listă scurtă de cumpărături: 100 tone borax, 850 kg mentol cristal, 1 tonă fenacetină, 500 kg piramidon, suluri de lână pentru tricotaje în valoare de 10.000 \$, ciorapi nailon bărbătești – 5.000 \$, lame de ras – 11.000 \$. Se pare că în America plata urma să se efectueze din banii care făcuseră obiectul „procesului Ebag”, iar MAE dorea să știe ce procedură urmau avocații, fie în relația cu banca unde se aflau fondurile, fie față de exportatori⁶⁴.

O veste bună venea de la o firmă de medicamente care, pe seama negocierilor deschise cu românii, contactase guvernul american și era pe punctul de a obține licență de export în RPR, precum și aprobare de plăți din banii blocați⁶⁵. Se pare că firma era puternica „Pfizer”, iar pretențiile americanilor erau pentru o afacere de cel puțin

⁵⁸ *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 13 februarie 1954.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, telegramă din 13 martie 1954.

⁶¹ *Ibidem*, telegramă din 17 martie 1954.

⁶² G. John Ikenberry, *American Power and the Empire of Capitalist Democracy*, în Pauline Eadie, Lloyd Pettiford (editori), *op. cit.*, p. 312–313.

⁶³ AMAE, fond Telegrama Washington, ianuarie–iunie 1954, Legația către MAE, Notă de serviciu din 25 martie 1954.

⁶⁴ *Ibidem*, ianuarie–iunie 1954, MAE către Legație, telegramă din 14 mai 1954.

⁶⁵ *Ibidem*, Legația către MAE, Notă de serviciu din 7 iunie 1954.

5–6 milioane \$. Acest minim era justificat de „cheltuielile” pe care le-ar fi avut americanii pentru a face intervenții în spațiul politic⁶⁶.

La 5 iunie, MAE pune la dispoziția legației o listă în 30 de puncte care cuprindea mărfuri din cele mai diverse. Lista trebuia să treacă pe sub ochii ambasadorului sovietic de la Washington, pentru a obține sfatul și „îndrumarea” acestuia. Printre altele, lista cuprindea: penicilină în valoare de 250.000 \$, streptomycină – 300.000 \$, cornebiatic – 180.000 \$, teramicin – 20.000 \$, unt – 4 milioane \$, slănină – 1,5 milioane \$, lapte condensat – 1,2 milioane \$, lapte praf 1.000 tone – 600.000 \$, biciclete de oraș 50.000 bucăți – 1 milion \$, motociclete 5.000 de bucăți – 1,5 milioane \$, frigidere 3.000 bucăți – 500.000 \$, aparate de ras, țesături diverse – 1,2 milioane \$, ciorapi, stoffe, pick-up-uri, instrumente medicale etc.⁶⁷.

Dar evenimentele derulate în iunie–iulie 1954 au arătat că aceste achiziții nu se făceau fără riscuri. Nu știm dacă din banii blocați în bănci sau dacă din sume aflate deja la dispoziția legației, dar românii au cumpărat mărfuri prohibite la export de o lege americană din 1949. La finalul lui iunie, Departamentul de Stat atenționa legația că violase legile americane și abuzase de privilegiile diplomatice existente pentru a cumpăra articole „pentru radio, electrice și electrotehnice în cantități mari”⁶⁸. Cel vinovat era Constantin Dumitrăchescu, care achiziționase pentru atașatul militar român lămpi de radio, dar și alte articole. Pentru a nu plăti taxe, a cumpărat marfa pe numele lui (exista și factură), oferind astfel Departamentului de Stat dovezi clare ale tranzacției. Pe de o parte, greșise grav Dumitrăchescu care cunoștea că nu trebuia să ia mărfuri problematice pe numele său, dar pe altă parte, greșise și colonelul Dinculescu, care știuse că în urmă cu câteva luni șoferul Legației Cehoslovaciei primise statut de *persona non grata* pe același motiv. Evaluând situația, ministrul Ionescu aprecia către MAE: „nu știu dacă tovarășul Dumitrăchescu va scăpa să nu fie non grata”⁶⁹. Se pare totuși că diplomatul român a fost iertat de americani. A fost chemat în țară la 20 iulie pentru un timp, dar la 18 septembrie îl regăsim plecând din nou spre America, însoțit de doi colegi de la legație⁷⁰.

Chestiunea deblocării fondurilor românești a făcut ca mai multe firme să fie interesate de comerțul cu Estul. Pentru început, avocații se interesau care era cadrul juridic între cele două țări și ce spunea acordul comercial. Acesta însă nu mai era în vigoare din iunie 1951 (încheiat în august 1930), când fusese denunțat de SUA⁷¹. Oricum, ca și procedură de urmat, Ana Toma (din Ministerul Comerțului Exterior) îi instruia pe diplomații Legației RPR să includă în contractele cu firmele producătoare/furnizoare o clauză prin care se prevedea ca actul să devină caduc dacă plata nu se efectua din banii blocați. Precizarea era necesară deoarece tratativele cu autoritățile americane începeau după semnarea contractului între firmă și români, iar rezultatul putea fi incert⁷².

Legația a început în iunie să trateze cu mari firme americane. Astfel, ministrul Ionescu s-a văzut de câteva ori în iulie cu Gerald Smith, de la „American Home Products Corporation”, la New York și Washington. Acesta se prezenta informat,

⁶⁶ *Ibidem*, telegramă din 21 mai 1954.

⁶⁷ *Ibidem*, MAE către Legație, telegramă din 5 iunie 1954.

⁶⁸ *Ibidem*, Legația către MAE, Notă de serviciu din 30 iunie 1954.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, iulie–decembrie 1954, MAE către Legație, telegramă din 20 septembrie 1954.

⁷¹ *Ibidem*, telegramă din 9 august 1954.

⁷² *Ibidem*, telegramă din 31 august 1954.

documentat, împreună cu avocați și considera tranzacția rezolvată în măsură de 99%⁷³. Importantă era și rezolvarea transportului. Deoarece în Constanța, în acele vremuri, nu intrau vase străine, americanii credeau că era mai indicat să trimită transportul spre Anvers sau Trieste. Apoi, contractele trebuiau încheiate separat – medicamente, articole electrice, textile etc. –, iar marfa putea sosi în Europa cu vapoare diferite. Avocații recomandau ca Ionescu să semneze contractele în calitate de reprezentant al României comuniste⁷⁴.

Pas cu pas, românii s-au consiliat cu sovieticii, în legătură cu această problemă. După cum raporta ministrul român: „Prietenul cel mai bun cunoaște toată activitatea noastră în legătură cu această afacere. El ne-a spus că clauzele sunt foarte bune și afacerea este surăzătoare, principalul este numai să reușim”⁷⁵. La început de august, avocatul Wolf a dat lămuriri suplimentare lui Covaci și Munteanu. Chestiunea deblocării banilor ținea doar de firma vânzătoare. În baza contractului, se livra marfa și apoi putea miza pe recuperarea banilor. Banca Națională a RPR trimitea o scrisoare către banca din America, unde erau depozitate fondurile românești, prin care împuternicea firma cumpărătoare să dispună de suma prevăzută în contract. La scrisoare era anexat și contractul, iar firma vânzătoare putea ridica banii din bancă numai în baza documentelor de expediere a mărfii⁷⁶.

Așa cum era de așteptat, lucrurile nu au mers foarte ușor. Un anume „tovarăș Stern” a plecat din București spre New York pentru a solicita noi clauze în contracte și pentru a fi de față la semnarea primului contract de către firma vânzătoare – cea de medicamente. Apoi, Stern trebuia să ia contractul cu el și să-l ducă firmei cumpărătoare românești, la București. Doar că Stern a cerut firmei americane să obțină garanție pentru executarea contractului de la o bancă de peste ocean. La început, americanii s-au simțit ofenșați, spunând că era prima dată când un client solicita așa ceva, dar mai apoi au dobândit garanția⁷⁷.

O altă problemă mai importantă era faptul că avocații plățiți de legăție nu reușeau să descopere băncile unde erau bani românești. Până la început de septembrie exista doar următoarea listă: „J. P. Morgan” – 5.123 \$, „National City Bank” – 1.105.353 \$, „Irving Trust Co.” – 573.802 \$, „Chase Bank” – 905.721 \$, „Federal Reserve” – 205.831 \$ și 8.505.000 \$ în aur fin. Concluzia era că românii dețineau doar vreo 3 mil. \$ bani lichizi și restul aur⁷⁸. În cazul aurului, intervenea și Banca RPR și doar ea comunica dacă era dispusă să-l vândă. Probleme erau și la „Chase Bank”, unde din cauza declanșării războiului nu se achitaseră niște sume de către statul român. Afacerea, în cadrul general, era supervizată și de MAE și de Ministerul Comerțului Exterior. Astfel încât, cei din MAE raportau de multe ori situația către Ana Toma – prim locțiitor al ministrului Comerțului Exterior⁷⁹.

Ministrul de Externe Simion Bughici era anunțat că la 22 septembrie se semna primul contract, cel care viza medicamentele, iar valoarea era de 2,5 milioane \$. Firma americană dorea ca pe contract să existe, în cel mult două săptămâni, și semnătura din partea firmei cumpărătoare românești. Cum avocatul Smith era reținut în Canada cu alte

⁷³ *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 17 iulie 1954.

⁷⁴ *Ibidem*, Notă de serviciu din 26 iulie 1954.

⁷⁵ *Ibidem*, telegramă din 4 august 1954.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, Notă de serviciu din 1954.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, Notă de serviciu din 14 septembrie 1954.

afaceri, diplomații români au mers în țară cu contractul⁸⁰. În noiembrie, însărcinatul cu afaceri, Francisc Covaci, anunța pe Grigore Preoteasa din MAE și pe Ana Toma din Ministerul Comerțului Exterior că firma americană începuse intervențiile pentru deblocarea banilor. Inițial, „ei au ridicat problema la unele foruri mai mici care au refuzat să facă intervenții, arătând că RPR are datorii în SUA din naționalizarea bunurilor cetățenilor americani”. Cu toate acestea, firma americană era totuși optimistă, continua intervențiile și dorea ca în scurt timp să se ajungă la Humphery – ministrul de finanțe „cu care au legături de prietenie”⁸¹. Tot în noiembrie, avocații urmau să ia legătura cu firma „Armor” pentru cumpărarea de seu și cu „American Machine and Forendry” pentru biciclete și motociclete⁸². Aceste firme așteptau să vadă, însă, cum se finaliza derularea tranzacției cu medicamente între cele două părți.

După cum se poate constata, relațiile comerciale în timpul „primului” Război Rece erau cât se poate de dificil de derulat între țări aflate de o parte și alta a Cortinei de Fier. Peste inamiciția ideologică de dată recentă, mai intervenea și faptul că SUA și România făcuseră parte din tabere diferite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Iar în acel moment se petrecuseră alte complicații financiare. Deși firmele și avocații americani ar fi avut de câștigat din aceste legături economice cu un stat comunist, în SUA existau diferite piedici pentru tranzacții inter-blocuri, de la simple mentalități și temeri, la legi americane foarte stricte.

Cu toate că au existat mici semne de politețe arătate de americani cu ocazia celebrării zilei de 23 august sau la primirea noului ministru al României, Anton Moisesescu, relațiile româno-americane în 1954 au rămas distante și precaute. S-au păstrat șicanările în chestiunea deplasărilor diplomaților români pe teritoriul SUA, iar reprezentanții Bucureștiului au continuat să fie priviți ca spioni și propagandiști comuniști. Tensiunile diplomatice legate de oprirea aparatului de emisie-recepție și cumpărarea de produse prohibite au confirmat americanilor că esticii nu erau dispuși să respecte toate legile din America.

În final, putem numi anul 1954 un an de tranziție, între paroxismul Războiului Rece din 1952–1953 și mica destindere din 1955–1956.

---

⁸⁰ *Ibidem*, telegramă din 25 septembrie 1954.

⁸¹ *Ibidem*, telegramă din 8 noiembrie 1954.

⁸² *Ibidem*, telegramă din 9 noiembrie 1954.

SIGNS OF THAW.
COMMUNIST ROMANIA'S RELATIONS
TO THE UNITED STATES OF AMERICA IN 1954
(Summary)

Keywords: Communist Romania, Cold War, diplomacy, foreign policy, United States of America.

The year 1954 came after the tensest moment of the Romanian-American relations – 1953. But the death of Stalin and the new administration that came to power in USSR slightly loosened the relations between the two rival blocs. This was also reflected in the ties between Romania with the West.

In 1954 there have been small signs of courtesy shown by the Americans on the occasion of 23 August or the welcoming of the new Minister of Romania, Anton Moisesescu, but the Romanian-American relations remained distant and cautious. The teasing regarding the issue of the Romanian diplomats traveling across the United States continued and the representatives from Bucharest were still regarded as spies and communist propagandists. The diplomatic tensions related to the switching off of the transceiver device and the purchase of prohibited goods confirmed to the Americans that the Easterners were not willing to comply with all the American laws. However, in this year, through the exchange of letters between Eisenhower and Dej, the issue of Rică Georgescu's children was solved.

In conclusion, we can affirm that the year 1954 was a year of transition between the paroxysm of the Cold War in 1952–1953 and the small détente period during 1955–1956.

GEORGE ENACHE*

**EPISCOPUL VARTOLOMEU STĂNESCU,
PROMOTOR AL „CREȘTINISMULUI SOCIAL”
ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ (II)****

Odată stabilit rolul pe care trebuie să-l aibă religia creștină în cadrul civilizației moderne, se pune problema locului Bisericii în cadrul societății. După cum am arătat deja, în concepția episcopului Vartolomeu, Statul și Biserica nu sunt numai două instituțiuni politico-juridice, care pot fi permutate după bunul lor plac, ci fiecare este o expresie a unei funcții naturale organice, complementare, dar în același timp distincte, iar pentru ca funcțiile sociale să fie îndeplinite în mod satisfăcător, este obligatoriu ca Statul și Biserica să nu se confunde, „ci trebuie să conviețuiască în înțelegerea de a-și păstra fiecare în mâinile sale proprii atât scopul ce urmărește, cât și mijloacele trebuitoare ajungerii lui. Nerespectarea acestei reguli, spune mai departe episcopul oltean, vatămă viața și progresul public, tot așa după cum se vatămă și economia de viață a ființelor vii, la care se încearcă să se facă din ureche și ureche și ochi totdeodată, adică atunci când se silesc organele să-și acapareze reciproc funcțiunile lor”¹.

Pe plan social, scopurile Bisericii sunt menținerea unității comunitare și însuflarea valorilor morale: „Natural, spune episcopul Vartolomeu, că în afară de biserică mai contribuie la primul scop și alți factori și anume: legea, școala și interesul economic”². Niciunul dintre acești trei factori nu poate juca însă înrăurirea pe care o are Biserica, din următoarele motive:

– Legea: este nestatornică și nu poate acoperi întregul câmp al vieții, fără a pătrunde în inimă și conștiință. În plus, istoria arată că legea nu poate domina cu putere egală asupra oamenilor, existând permanent o categorie privilegiată;

– Școala: se adresează în special inteligenței, acționând prea puțin asupra subconștientului pe care episcopul îl echivalează cu „misticismul”;

– Interesul economic: desparte sufletește pe oameni, stimulând egoismul.

Toate aceste lucruri îl conduc pe episcopul Vartolomeu la concluzia că doar Biserica, prin care înțelege „orice instituțiune predicând o religiune cu o doctrină transcendentală”, este capabilă să atingă deplin cele două scopuri propuse, iar dintre acestea, Biserica creștină este „neîntrecută în lume”³.

* Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați.

** Prima parte a acestui studiu a fost publicată în *AIIX*, t. L, 2013, p. 355–370.

¹ *Scurte încercări de creștinism social*, de arhierul Vartolomeu S. Băcăoanu, București, 1913, p. 57.

² *Ibidem*, p. 60.

³ *Ibidem*, p. 62.

Pentru atingerea scopurilor sale, Biserica trebuie în mod obligatoriu să aibă mijloace proprii de acțiune pe care să le mănuiască nestingherită, mai ales că principiile care stau la baza societății moderne sunt: 1) împărțirea muncii, 2) specializarea în ocupațiuni și 3) descentralizarea instituțiilor⁴. Din acest punct de vedere, episcopul Vartolomeu, deși vorbește puțin în operele sale de principiul subsidiarității, se apropie ca spirit de ideile mișcării de reformă catolică din Germania secolului XIX. Acestea au stimulat măsurile în planul organizării bisericești ale ministrului de culte maghiar, Eötvös József, ce a jucat un rol hotărâtor în adoptarea Statutului Organic propus de Andrei Șaguna ca model de organizare pentru Biserica Ortodoxă din Ardeal⁵.

Aspectele discutate mai sus conturează concepția generală a episcopului Vartolomeu despre rolul creștinismului, al Bisericii și relația acestora cu modernitatea. În calitate de demnitar al Bisericii (ca arhiereu și apoi episcop), dar și ca senator de drept în Parlamentul României, Vartolomeu Stănescu a căutat, cu o consecvență remarcabilă, să introducă aceste principii și în viața societății românești. Două au fost țintele sale majore: transformarea societății românești și a statului conform valorilor modernității trecute prin filtrul „creștinismului social” și stimularea funcției sociale a Bisericii Ortodoxe Române.

Dialogul cu lumea românească

Ca înalt demnitar al statului român, dar și din perspectiva „creștinismului social”, episcopul Vartolomeu Stănescu se simțea deplin îndreptățit să-și exprime opiniile și propunerile privind starea în care se aflau statul și societatea românească. Lectura studiilor și discursurilor sale parlamentare ne relevă logica extrem de precisă a implicării sale în chestiunile socio-politice. Astfel, deși subiectele pe care le abordează sunt extrem de diverse, mergând de la legea învățământului până la cea a comerțului, toate aceste chestiuni sunt judecate strict prin prisma valorilor „creștinismului social” (respectul libertății individuale, stimularea progresului personal, respectarea spiritului de dreptate și de echitate etc.). Extrem de critic în foarte multe situații, episcopul știe totuși să evidențieze ceea ce în opinia sa este bun, înțelegând anumite limite și stadiul de dezvoltare în care se află societatea românească, dorința sa fiind stimularea căutării „mai binelui”, a progresului permanent, iar nu combaterea cu orice preț a opiniei celuilalt. De asemenea, multe din interpellările sale privesc rolul social al Bisericii, îndemnând ca acesteia să i se acorde posibilități cât mai largi de implicare în spațiul public, fapt de natură să genereze, în concepția episcopului oltean, efecte benefice asupra societății românești.

Alături de discursurile parlamentare, Vartolomeu Stănescu a redactat o serie de studii programatice, din care amintim: *Principiile de bază ale reorganizării noastre sociale* sau *Datoriile economico-sociale ale statului din punct de vedere creștin*. Ele ne oferă o viziune de ansamblu asupra societății românești, a scăderilor ei și a soluțiilor care se cereau aplicate. Problemele majore ale societății românești proveneau, crede episcopul Vartolomeu, din modul greșit de organizare socio-politică și din deficitul moral pe care societatea românească îl avea, între cele două cauze existând, evident, conexiuni strânse.

⁴ *Ibidem*, p. 64.

⁵ Paul Brusanowski, *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850–1925*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 62–76.

România, crede episcopul oltean, are o mare problemă în asigurarea conlucrării armonioase dintre libertate și autoritate pe teren public și privat. Insistând pe virtuțile modelului anglo-saxon, Vartolomeu Stănescu arată că, „în țările britanice, libertatea de asociere a fost întotdeauna mult mai înfloritoare decât în Europa continentală [...]”. În Statele Unite, libertatea de asociere este completă, fără deosebire de credință sau de scop. Asociațiuni religioase, asociațiuni științifice, asociațiuni de recreație, de învățământ, de binefacere, au toată libertatea să se organizeze, să-și agonisească averi de multe ori foarte însemnate, să legifereze și să guverneze în cadrul atribuțiilor lor respective [...].

Îndeosebi în țara noastră românească, dimpotrivă, cooperarea aceasta dintre libertate și autoritate este o întocmire atât de nouă încât, nu numai că n-a intrat până acum în deprinderile și moravurile noastre, dar nu a putut măcar să se închege cu precizie până astăzi în doctrinele noastre politico-juridice [...]. Toată inițiativa este concentrată la noi în mâinile șefilor, care reprezintă autoritatea supremă, iar pentru rest, în care clocotește prin însemnătatea numărului și a menirii adevărata putere și viață a instituțiilor, nu s-a rezervat la noi decât datoria supunerii și a absenteismului, adică a anulării din poruncă. Libertatea de acțiune este moartă pentru tot acest rest, pentru că inițiativa în care el își are adevăratele lui puteri creatoare este înțelenită și ținută în loc [...].

Înăbușite și astăzi printr-o centralizare fără rost și prin spiritul de mortificare pentru instituțiuni care se desprinde din această cristalizare, instituțiile noastre publice continuă să fie de-a pururea lipsite aproape pe de-a-ntregul de menirea lor culturală și educativă și să dea cetățeni pentru care libertatea publică se mărginește numai la dreptul de vot, și oameni care așteaptă totul de la stat, care nu-și pot guverna decât cu greu instituțiile create prin propria lor inițiativă și care n-au pentru marile întreprinderi comerciale, industriale, agricole aproape nici o încredere în puterile și în destoinicia lor [...].

Cu instituțiile noastre publice deci noi trăim într-un fals complet, adică într-un regim de viață socială în care după inscripții și doctrine autoritatea este mărginită și pusă sub controlul libertății cetățenești, dar unde libertatea este dezarmată în afară de votul politic de orice alt mijloc de afirmare și de îndeplinire a datoriilor ei de factor social nou și fundamental”⁶.

Cu prilejul discutării proiectului de Constituție (1923), episcopul Vartolomeu a ținut să precizeze caracteristicile pe care trebuia să le aibă o lege, în special o constituție. Constituția reprezintă un „instrument de putere pentru neamul întreg” care trebuie să țină seama de „fîrea poporului pentru care se face, spre a tinde să-i corijeze scăderile naturale prin rânduielile ei juridice, spre a-i spori virtuțile și spre a-i respecta și încuraja aspirațiile, pe care orice popor le poartă în sufletul său și le exprimă prin tendințele și înfăptuirile sale”⁷. În această logică, crede episcopul Vartolomeu, „în afară de autoritatea lui Dumnezeu, nicio autoritate din lume nu este sacrosantă prin ea însăși, ci că derivă sacrosantă numai din utilitatea ei socială”⁸. Prin urmare, societatea românească nu trebuia să se teamă de schimbare, e adevărat o schimbare atentă la nivelul istoric al acestei societăți și care să producă efecte benefice și măsurabile, nu să devină simple forme fără fond. Din păcate, în România, discrepanța dintre proiect, program sau

⁶ *Principiile de bază ale reorganizării noastre sociale și Ce însemnătate ar avea pentru reorganizarea Bisericii Ortodoxe de Răsărit din România întregită (I)*, în „Solidaritatea”, București, anul I, nr. 5–6, 1920, p. 171.

⁷ *Discurs la noua Constituție, rostit în ședința Senatului din 14 martie 1923*, în *Produsuri sufletești și realități verificate*, de Prea Sfințitul Episcop Vartolomeu al Râmnicului Noul Severin, Râmnicul-Vâlci, Tipografia „Cozia” a Sfintei Episcopii, 1934, p. 254.

⁸ *Principiile de bază ale reorganizării noastre sociale și Ce însemnătate ar avea pentru reorganizarea Bisericii Ortodoxe de Răsărit din România întregită (I)*, p. 172.

instituție și realitatea concretă era foarte mare: „Să fim încredințați, însă, că între programele partidelor noastre politice și deprinderile și moravurile lor există în multe privințe o depărtare cât de la cer la pământ, care se înrăutățește la rândul ei [...] și mai mult din nepotrivirea dintre legile noastre când au ajuns să se înfăptuiască și dintre puterea de pricepere și de bună credință a birourile chemate să le aplice. Cu toată pătrunderea lor în programele noastre politice, deci, și cu toată susținerea pe care o primesc din partea spiritului democratic sub care trăim, autonomiile instituționale și inamovibilitățile administrative se vor izbi la noi de opunerea latentă dar dâră și de neînvins a lumii noastre politice și mai ales a birourilor noastre feudale, care se găsesc și azi sub vechea influență la noi a împreunării cugetului cu fapta și sub influența lipsei de cultură și a lenei de cugetare”⁹.

Fragmentul de mai sus sugerează acea distanță dintre discurs și practică existentă în România și criticată de foarte mulți în varii perioade istorice. Textul sugerează că rezistența la schimbarea autentică și perpetua pseudomorfoză provenea din acele structuri de putere (partide, instituții publice) care se folosesc de lege și de privilegiile pe care le au pentru a-și împlini scopurile egoiste. Evident, situația avea o dimensiune morală semnificativă, care implica, deopotrivă, pe conducători și conduși, fapt care ducea la concluzia că o simplă decizie administrativă nu putea fi de ajuns pentru rezolvarea problemei; nu exista certitudinea că, bunăoară, înlocuirea întregii clase politice existente la un moment dat ar fi generat ulterior o clasă politică nouă, mai responsabilă. Pentru a se vedea mai bine rolul componentei administrative și responsabilitățile morale, era necesară o perspectivă globală asupra firii poporului român, a cărei cunoaștere joacă un rol esențial, după cum a arătat episcopul Vartolomeu, în construirea legilor corecte.

Pentru ierarhul oltean, starea sufletească a unui popor poate fi stabilită prin analiza puterii latente și puterii active prezente în sufletul respectivului neam. „Puterea latentă, spune Vartolomeu, este energia depusă în noi din părinți și copii și poate minut cu minut de istoria noastră, din rasa din care ne tragem, de felul patriei noastre, este energia depusă în noi de credință, de cultura noastră și de felul ocupației noastre”¹⁰. Puterile latente ale neamului românesc au generat patru virtuți, care au constituit temelia dăinuirii românești: iubirea de patrie, resemnarea creștină, înțelepciunea și generozitatea sau iubirea de oameni. Nu este locul să insistăm asupra modului în care episcopul oltean detaliază funcționarea acestor virtuți în istoria națională, rezumându-ne doar la a preciza conținutul semantic al „resemnării creștine” care, în cultura românească, a generat atâtea dispute. „Resemnarea creștină” nu înseamnă, pentru vlădica Vartolomeu, deznădejde ori descurajare, ci răbdare prelungită, dublată de nădejde, virtuți care, până la urmă, duc la izbândă.

Alături de aceste calități, în „sufletul național” există și două mari defecte: lipsa „râvnei de muncă” și a solidarității, teme de altfel recurente pentru cei pasionați de explorarea identității românești. Pentru episcopul Vartolomeu, inapetența pentru muncă nu era un defect natural, ci rezultatul unui context istoric vitreg, care i-a împiedicat pe români să se bucure de roadele muncii lor, creând o anumită stare de apatie și dezinteres pentru munca susținută și organizată. „Nimic de disperat, spune ierarhul oltean, cu condiția ca noi conducătorii să intervenim din partea noastră cu pilde și măsuri pentru a ne îndruma poporul la corijarea pe care o așteaptă”¹¹.

⁹ *Ibidem*, p. 172–173.

¹⁰ *Discurs la noua Constituție, rostit în ședința Senatului din 14 martie 1923*, p. 254–255.

¹¹ *Ibidem*, p. 257–258.

Episcopul folosește, în mai multe rânduri, în scrierile sale termenii de „rassă” și de „naționalism”. Când vorbește, bunăoară, de rolul unificator al Bisericii, el arată că acest rol unificator se aplică „rassei”¹². De asemenea, scriind la un moment dat despre „cârmele și dreptarele civilizației moderne”¹³, el le identifică în naționalism și creștinism, ceea ce ar crea tentația apropierei episcopului oltean de alți gânditori români, apologeți, la rândul lor, ai rolului creștinismului în societate, dar sub o haină de extremă dreapta. De fapt, la începutul veacului XX, atunci când episcopul Vartolomeu utilizează termenul „rassă”, el se gândește la „națiune”, „naționalismul” însemnând pur și simplu preocuparea pentru națiunea din care faci parte. Ceea ce spune Vartolomeu nu este câtuși de puțin în contradicție cu susținerea acordată Societății Națiunilor, deoarece, chiar în denumirea acesteia, termenul de „națiune” joacă un rol central, iar pacea realizată după Primul Război Mondial este considerată un triumf al principiului naționalităților. De fapt, episcopului Vartolomeu i se pare această realitate, a unei lumi împărțite pe națiuni, atât de naturală, la fel ca majorității contemporanilor, încât nici nu o pune în discuție. Lumea modernă trebuia să fie o comunitate de națiuni cu drepturi egale, iar Societatea Națiunilor o expresie și un garant al acestei realități. În *Produsuri sufletești și realități verificate*, episcopul își încheia prima parte a lucrării cu următorul fragment: „[...] odată naționalizată și încreștinată prin așezarea ei într-un strat de cultură, izvorâte din aceste două depozite permanente ale vieții omenești, care sunt naționalismul și creștinismul, această viață va deveni atât de puternică în normalizarea și perfecționarea ei, că un geniu creator, cum e de pildă d-l Benito Mussolini, n-ar mai putea să fie atins de acel egoism trufaș, care îl împinge la înlocuirea echității, a dreptății și a egalității pentru toate popoarele mici, cu clasificarea lor în popoare mari, cu dreptul de a li se suprapune popoarelor mici, a căror menire după concepțiunea aceasta n-ar putea să fie, decât cea a dominării lor de către cele mari, în felul de a le lega mâinile și de a le suprima libertățile dispunerii de ele”¹⁴. Critica, extrem de clară și dură, ne scutește de alte comentarii. Și nu trebuie să ne lăsăm înșelați de apelativul de „geniu creator” conferit dictatorului italian. În 1934, când Vartolomeu scrie *Produsuri...*, Mussolini era eroul pactului de la Locarno și al conferinței de la Stresa, războiul din Etiopia începând abia în 1936. O Europă întreagă se lăsa atunci fascinată de „il Duce”, inclusiv Winston Churchill.

Revenind la discuția despre puterile din „sufletul românesc”, episcopul Vartolomeu trece la „puterea activă”, prin care înțelege „contribuția pe care o dăm țării acesteia prin rațiune, prin conștiință și prin voință voită, contribuția pe care o aducem țării și popoului nostru, fie pe calea culturii, fie pe calea puterii de stat și pe care o vărsăm izvorâtă din munca noastră, din sufletul nostru, din mințile noastre”¹⁵. Analizând această putere, Vartolomeu Stănescu o consideră ca având o manifestare foarte slabă datorită lipsei tradiției culturale și a înclinației noastre spre abstracții, pe care episcopul o atribuie originii noastre latine: „[...] noi deci punem mai mult preț pe cuvinte decât pe fapte, punem mai mult preț pe idei decât pe logica vieții, punem mai mult preț pe principiile generale, decât pe realitățile pipăite. Din cauza acestei dispoziții de suflet, noi am contribuit cu puterile noastre intelectuale foarte puțin să îndreptăm defectele țării acesteia, foarte puțin să o aducem la punctul de civilizație, unde calitățile și bogățiile ei îi dau dreptul să fi ajuns până azi”¹⁶.

¹² *Scurte încercări de creștinism social*, p. 59.

¹³ *Produsuri sufletești și realități verificate*, p. IX–X.

¹⁴ *Ibidem*, p. 117.

¹⁵ *Discurs la noua Constituție, rostit în ședința Senatului din 14 martie 1923*, p. 259.

¹⁶ *Ibidem*.

Rezumând un discurs extrem de amplu, soluția dezvoltării României consta într-o organizare socială menită, de exemplu, să ajute, ca „înlăturarea mizeriei poporului, la gonirea hazardului și la secarea arbitrariului”; cu alte cuvinte, menite să stimuleze și, în același timp, să orienteze și să educe indivizii ce compun societatea. Această organizare socială favorabilă se combină inevitabil cu morala individului, într-o dialectică complexă, în care fiecare se influențează și modelează pe celălalt, ajungându-se la o armonie și o coerență între etica individului și organizarea și practica socială, nu cum se întâmpla, arată episcopul ca exemplu, în cazul votului din România: „S-a dat și la noi votul universal și foarte bine s-a făcut, căci prin el toți cetățenii participă la guvernarea statului, în mod indirect desigur, dar totuși participă. La noi însă guvernarea nu se face plebiscitar și electorii încă nu au sancțiuni în cursul legislației pentru mandatarii lor, care nu-și fac datoria. Avem deci până azi o destul de slabă participare a cetățenilor la guvernarea poporului și se cade ca cel puțin această slabă participare legală la viața statului și a poporului lor să le fie cetățenilor noștri bine și solid garantată. Votul său, cetățeanul trebuie să-l dea în toată cunoștința și conștiința că participă cu adevărat la viața statului, iar nu ca simulacru. Or, în starea de moravuri în care ne găsim astăzi, ce se face cu privire la această înaltă chemare cetățenească? Tocmai libertatea aceasta se desființează. Se desființează libertatea aceasta în alegeri prin teroare, prin corupție, prin beție și altele. Va să zică tocmai atunci când cetățeanul este indicat să-i fie de cel mai mare folos societății și statului său, tocmai atunci i se desființează libertatea lui, punându-i conștiința în stare de turburare și suprimându-i în mod voit orice putință de discernământ”¹⁷. În cadrul acestui proiect, Biserica urma să joace un rol de primă importanță, prin cele două obiective majore ale sale: unitatea sufletească și generarea valorilor morale autentice. Pentru ca Biserica să-și îndeplinească această misiune, două condiții trebuiau îndeplinite: societatea să-i permită Bisericii să se exprime în mod deplin, iar oamenii Bisericii să fie vrednici de misiunea lor. Sunt alte două probleme asupra cărora episcopul Vartolomeu se apleacă cu acribie și le analizează amănunțit.

După unirea din 1918, s-a pus problema unificării tuturor bisericilor ortodoxe din România într-o singură entitate cu statut de patriarhie. Schimbările rapide care aveau loc au fost considerate, și pentru Biserică, o oportunitate pentru modificarea statutului acesteia în cadrul societății. Printre cei mai activi promotori ai schimbării s-a aflat vlădica Vartolomeu care, în 1919, scrie unul dintre cele mai complete și mai argumentate studii privind necesitatea regândirii raporturilor Biserică – Stat în România: „Principiile pe care va avea să se întemeieze autonomia Bisericii Ortodoxe de Răsărit în Regatul Român”. Studiul este extrem de vast și imposibil de rezumat în câteva cuvinte. El arată un Vartolomeu profund ostil modului în care au fost gândite relațiile Stat – Biserică în Vechiul Regat între 1864 și 1918, realizând cea mai completă și sistematică critică asupra realităților bisericești din perioada respectivă. În viziunea episcopului Vartolomeu, „sunt cinci feluri de regimuri juridice de legătură între Biserică și Stat și anume: Regimul de privilegiere; Regimul de toleranță; Regimul concordate; Regimul de libertate, sub formele de autonomie și de separație; Regimul de prosciere sau de prigonire”¹⁸. La rândul său, regimul de privilegiere s-a prezentat de-a lungul vremii sub trei ipostaze: tipul teocratic, tipul confesional absolutist și tipul confesional constituțional, care a existat *de facto* în vechea Românie înainte de 1918. Caracterul confesional a fost asumat prin Constituția din 1866, articolul 21, religia ortodoxă fiind considerată

¹⁷ *Ibidem*, p. 261–262.

¹⁸ *Principiile pe cari va avea să se întemeieze autonomia Bisericii Ortodoxe de răsărit în Regatul Român*, în „Arhiva pentru drept și politică”, iulie–septembrie 1919, București, p. 157.

religie „dominantă” a statului român, act marcat simbolic prin botezul copiilor familiei regale în ritul ortodox. Caracterul constituțional era evidențiat de separarea culturii și organizării Statului de Biserica privilegiată, acestea fiind legate de rațiune și dreptul natural. În plus, legea și instrumentele de forță ale statului erau retrase din servirea dogmei, moralei și canoanelor așa cum se obișnuia în celelalte tipuri de regim privilegiat.

Ceea ce a adus nou statul român în cuprinsul acestui model a fost o atitudine de opresiune la adresa Bisericii, de negăsit în alte state europene cu un regim juridic similar: „[...] prin legile și prin practicile lui, urmate de la Constituție încoace, el (statul) a făcut un simplu serviciu public din religia lui privilegiată, din cler un simplu corp de funcționari, iar din biserica privilegiată a țării o simplă instituție de stat, de natura instituțiilor sociale pe care el le poate crea și desființa prin legile lui. Dovada acestei opresiuni o avem astăzi, atât în trupul acestei biserici, unde se întâlnește de vreo două decenii încoace o ierarhie rănită de moarte în prestigiul ei moral, cât și în roadele morale, produse de biserica noastră în masa poporului, unde se dă în mase mari și grele, și peste ignoranța și peste indiferența religioasă, și unde se întâlnește, din cauza acestor două otrăvuri, o educație slabă și un suflet redus numai la calitățile lui firești și de rasă”¹⁹.

Din păcate, guvernării români au mers cu dirijismul dincolo de limite firești, amestecându-se tot mai mult în viața Bisericii. Acest lucru s-a manifestat prin amestecul în alegerea ierarhilor și subminarea prerogativelor lor canonice, administrarea directă a bunurilor bisericești de către stat, supremația judecătorului de drept comun în chestiuni care priveau exclusiv Biserica, formarea clericilor prin instituții de stat și numirea acestora în posturi prin controlul statului și, nu în cele din urmă, supunerea oricărei inițiative bisericești la controlul și aprobarea puterii executive și administrative a statului²⁰. Devenită un simplu instrument al politicilor statele și împiedecată în misiunea sa evanghelică, Biserica Ortodoxă Română și-a pierdut, arată episcopul Vartolomeu, influența în rândurile credincioșilor, care s-au îndreptat spre alte culte, considerate că împlinesc mai bine nevoile religioase. La fel, consecințele în ceea ce privește ierarhia și preoția au fost devastatoare.

Istoria arată, conform episcopului Vartolomeu, că diversele ispite și slăbiciuni au lovit permanent în edificiul bisericii, slujitorii acesteia neînțelegând de fiecare dată menirea pe care trebuie să o aibă cu adevărat: „[...] clerul creștin din toate cultele istorice nu și-a însușit misiunea apostolică și evanghelică în plinul ei, ci numai ideologic, pentru clerul din eparhii și parohii, numai mistic pentru obștile monahale și numai ritualist pentru ambele aceste două elemente constitutive ale sfintei Biserici ecumenice”²¹. Condițiile istorice concrete din România au agravat considerabil eroziunea clerului și uitarea misiunii sale evanghelice, culturale și sociale. Foarte caustic, ierarhul oltean afirma că, în România, singura diferență vizibilă dintre preot și omul obișnuit era purtarea reverendei și a cărții de rugăciuni în mână. Prin măsurile luate de guvernanți, preotul ortodox devenise un simplu practicant de rituri formale, în timp ce majoritatea timpului o consuma prin participarea la viața politică. Implicarea masivă a preoților, în activitățile partinice, constituia una dintre cele mai grave consecințe; se puneau

¹⁹ *Ibidem*, p. 162.

²⁰ *Ibidem*, p. 159–160.

²¹ *Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 73. Acumulările negative din sânul Bisericii și ruperea acesteia în nenumărate bucăți impuneau, în opinia episcopului român, un nou val de reîncreștinare: „constatările acestea ne impun nouă, clericilor de azi și de mâine, o grabnică reîncreștinare... Numai în felul acesta se vor putea sfărâma pe vecie, atât orgoliul romano-catolic, cât și raționalismul protestant de structură pur eretică și schismatică, cum și inerția ortodoxă” (*ibidem*, p. 75).

în slujba unor grupări care, în esență, reprezentau interese parțiale, egoiste, generând frământări și conflicte, în timp ce misiunea preotului era cea de „făcător de pace”²².

Din punct de vedere administrativ, măsura care se impunea era trecerea de la acest regim de privilegieri, extrem de păgubos, la un regim de libertate, acesta având, la rândul său, două variante: de separație completă între Biserică și Stat și de autonomie.

Dintre aceste două variante, episcopul Vartolomeu preferă autonomia, deși nu are nimic împotriva separației dintre Stat și Biserică, așa cum era prezentă în Statele Unite și care, la un moment dat, se putea instaura și în România. Totuși, având în vedere contextul istoric de atunci, cel mai potrivit regim era cel de autonomie. Printre argumentele pe care episcopul român le aduce în sprijinul acestei idei se numără legătura istorică dintre Biserica Ortodoxă și statul român, tradiția fertilă a autonomiei bisericești din Transilvania, necesitatea unei mai strânse colaborări între Stat și Biserică, într-o perioadă în care nevoile misionare și civilizatoare erau deosebit de mari, rezistența unei părți a societății față de o schimbare bruscă și, nu în cele din urmă, chestiunea delicată a veniturilor bisericii, extrem de reduse după secularizare. Și în acest domeniu, episcopul Vartolomeu are o opinie mult nuanțată față de contemporani. El nu condamnă *de plano* secularizarea, atât timp cât bunurile etatizate ar fi fost distribuite celor în nevoie și ar fi creat o largă categorie de oameni cu spirit antreprenorial. Din nefericire, majoritatea bunurilor confiscate ajunseseră domenii ale statului, care au fost mai apoi vândute clientelar.

Bunurile secularizate în 1864 formau patrimoniul Bisericii, obținut legal, din care aceasta își trăgea mijloacele pentru operele de caritate și sprijinirea activității misionare. Recunoscând că, de-a lungul vremii, au existat numeroase abuzuri în folosirea acestui patrimoniu, Vartolomeu atrăgea atenția că aceste nereguli nu anulau dreptul Bisericii de a deține asemenea bunuri. Acceptând ca necesitate națională secularizarea averilor ei, Biserica s-a văzut în imposibilitatea de a-și îndeplini menirea misionară și socială. În consecință, statul beneficiar al acestor bunuri are obligația morală, stabilită apoi prin lege, de a sprijini financiar Biserica, iar acest lucru trebuia văzut nu ca o simplă achitare de salarii pentru preoți, cât ca sprijinire, fără amestec, în afara unui control financiar cu caracter excepțional, a unei funcții sociale extrem de importante²³.

Cum de fiecare dată au existat persoane care s-au împotrivit ca Biserica să dețină resurse materiale semnificative, episcopul Vartolomeu a căutat în numeroase rânduri să arate care este sensul corect al deținerii de către Biserică a unor atari resurse. Baza acțiunii evanghelice a preoților a fost de fiecare dată puterea cuvântului și pilda de viață creștinească pe care aceștia au dat dovadă înaintea credincioșilor, iar acest lucru a fost îndeplinit cu vrednicie de majoritatea preoților ortodocși români chiar și în perioada Vechiului Regat. „Dar, spune vlădicul oltean, pentru curentul materialist de azi, pe care îl predică filosofia și îl practică politica, ca pe cea mai fundamentală și mai atrăgătoare directivă de viață, cuvântul și pilda prețuiesc prea puțin în lupta de moralizare a lumii. Pe cel nevoiaș, bunăoară, cuvântul nu-l ajută să-și împace trebuințele de trai pe care îl copleșesc și pe cel bogat pildele de moralitate ale clericilor săraci și de origine modestă mai degrabă îl jignesc și-l indispon decât să-l refacă”²⁴. De aceea, Biserica trebuie să

²² Rostul în lume al Bisericii lui Hristos, cuvântare de P.S. Episcop Vartolomeu al Râmnicului Noului Severin, în „Renașterea”, anul IX, nr. 10, octombrie 1930, p. 368–370.

²³ Principiile pe cari va avea să se întemeieze autonomia Bisericii Ortodoxe de răsărit în Regatul Român, p. 172.

²⁴ Principiile de bază ale reorganizării noastre sociale și Ce înseamnă ar avea pentru reorganizarea Bisericii Ortodoxe de Răsărit din România întregită (II), în „Solidaritatea”, București, anul I, nr. 7–8, 1920, p. 242.

dispună de mijloace materiale, prin care să contribuie, sub forma milosteniilor și ajutoarelor materiale, să întrețină așezăminte de ocrotire socială și școli, care să formeze preoți cu o cultură corespunzătoare și un laicat creștin avizat. Dincolo de îndreptățile din Evanghelii, istoria arată cum, în Occident, cultura clerului și mijloacele materiale ale Bisericii au favorizat forța morală a clerului înaintea credincioșilor, în timp ce, în România, Biserica nu a avut posibilitatea, nici sub aspect administrativ, nici financiar, să-și îndeplinească menirea.

Concret, autonomia Bisericii urma să fie definită din cinci puncte: „1) din autonomia administrativă pentru personal; 2) din autonomia administrativă pentru averile bisericești; 3) din puterile ministeriale ale mitropolitului primat pentru legiuirile bisericești privitoare numai pe această biserică; 4) din coordonarea și egalizarea între ele a tribunalelor bisericești și laice pentru chestiunile bisericești; 5) din conlucrarea între ele, în anumite chestiuni, a bisericii cu statul, cum și din controlul din partea statului a tuturor acelor acțiuni omenești, care vor fi privitoare pe siguranța lui, pe ordinea publică și pe moravurile publice de drept natural și umanitar”²⁵. Conlucrarea Bisericii cu Statul pare la prima vedere o chestiune extrem de vagă, dar căreia episcopul Vartolomeu îi definea contururile, pornind de la înțelegerea funcțiilor manifestate în societate și de la aplicarea principiului subsidiarității, îndemnând ca statul să nu-și asume atribuții excesive, pe care le putea delega altor structuri. Ca vector al valorilor morale, oamenii Bisericii s-ar fi putut implica cu folos, arăta de la tribuna Parlamentului ierarhul oltean, în educația tineretului sau chiar în administrație, ca un element de echilibru, fapt care multora a părut excesiv²⁶.

De altfel, discursul extrem de inovator pentru societatea românească a episcopului Vartolomeu a generat neînțelegeri și opoziții. Din acest motiv, în scrierile sale el devine aproape redundant în a explica ce urmărește cu adevărat prin proiectul său. El spune de fiecare dată că autonomia și rolul social crescut al Bisericii și al clerului nu trebuie înțelese în sensul unei revolte a Bisericii împotriva Statului și instaurarea unui clericalism rigid asupra societății: „În așteptare ca lumea să devină desăvârșită prin neconținutele ei eforturi, prin progrese religioase și laice, Biserica Ortodoxă susține laicismul înțelept și progresist, care respectă inițiativa individuală și libertățile publice și se declară dușmană dictaturii religioase pentru conducerea societăților politice ale lumii. În ce mă privește personal, după cum n-am admis ca spiritul militar să fie conducător al societății moderne, tot așa nu admit ca spiritul teologic să fie conducătorul acestei societăți [...] pentru că milităria, cât și spiritul teocratic împiedică în bună parte libertatea acțiunilor omenești [...]. În regimul laic, dimpotrivă, critica publică este garantată legal și greșelile acestui regim, oricât ar fi de mari, se pot corecta cu vremea prin experimentări și prin criticile publice și libere care i se pot aduce. Iată pentru ce Biserica Ortodoxă nu a pretins și nici nu pretinde niciodată dreptul de șefie asupra societăților laice. Prin această abținere însă, legea noastră ortodoxă nu înțelege să se dezintereseze de viața publică a societăților omenești și nu va îngădui niciodată o îndepărtare a acestor societăți de la spiritul creștin înțeles de ea. Dimpotrivă, ea socotește de cea mai sfântă datorie a ei să lămurească lumea și societățile laice că nu pot fi asigurate în mersul lor spre progres, decât în măsura în care își recunosc în ea pe cel mai prețios tovarăș și

²⁵ *Principiile pe cari va avea să se întemeieze autonomia Bisericii Ortodoxe de răsărit în Regatul Român*, p. 181.

²⁶ *Discurs ținut în ședința Senatului din 25 mai 1921 la legea învățământului a d-lui Dumitru P. Negulescu, în Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 215–218; *Discursul Prea Sfințitului Episcop Vartolomeu ținut în Senat în ziua de 16 martie 1925, în Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 395–412.

luminător de cale”²⁷. Cu alte cuvinte, dacă a face politică înseamnă a te preocupa de viața cetății, creștinul trebuie să facă politică, dar nu politică de partid, conflictuală și mercantilă, ci să se constituie într-o conștiință morală care, judecând societatea din perspectiva valorilor creștine (dragostea de aproape, munca, cinstea, dreptatea), să sprijine orice demers de natură a genera mai binele social, fără să se amestece în domenii care nu sunt de competența sa²⁸.

Din cuprinsul marilor proiecte sociale pe baze creștine nu puteau să lipsească propunerile de îmbunătățire a organizării Bisericii Ortodoxe Române. Dezbateră inițiată de episcopul Vartolomeu este atât de vastă, iar propunerile făcute atât de amănunțite ca detaliu și justificare, încât sunt imposibil de analizat în cuprinsul acestui studiu, proiectul său eclezial meritând să fie discutat în comparație cu alte planuri de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, de care perioada interbelică a fost plină. Din acest motiv, nu vom semnală aici decât câteva aspecte care ni se par mai importante, din perspectiva abordării generale a rolului Bisericii în societate. Astfel, ca observație metodologică, trebuie remarcat că toată eflorescența de amănunte organizatorice, structuri și raporturi pe care episcopul Vartolomeu le propune nu este nici pe departe un joc gratuit, ci pornește de la conștientizarea funcțiilor Bisericii, acestea urmând a fi puse în practică prin structuri concepute organic și funcțional, respectând însă canoanele și tradițiile Bisericii Ortodoxe, la care se adaugă principiul autonomiei.

Acest principiu al autonomiei, odată introdus în legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, ar fi rupt o legătură istorică dintre ierarhi și liderii politici, episcopatul căpătând o libertate necunoscută de secole. Conform vechilor rânduieli, episcopul era domn și stăpân în eparhia sa și o eventuală menținere a vechiului statut ar fi condus la o adevărată tiranie episcopală. Deși episcop, Vartolomeu Stănescu crede că acest lucru este extrem de nociv pentru Biserică și cineva trebuie să ia locul statului, iar aceștia sunt preoții și credincioșii: „[...] aceștia vor fi chemați la muncă și la răspundere, alături și sub conducerea parohului lor, atât pentru administrarea averilor bisericești din localitate, cât și pentru răspândirea în masa enoriașilor locali, prin delegațiuni anume, a învățăturilor creștine și naționale și a faptelor de morală și de jertfă creștinească. Aceeași normă se va urma și în eparhii, unde episcopul sau mitropolitul vor chema alături pe prea sfințiiile lor, în formațiuni anume stabilite, atât clerici, aleși de clerul eparhiei, cât și o treime de mireni, aleși tot de masa preoților din fiecare eparhie. Sprijinul și controlul deci, care sunt cele două regulatoare firești ale oricărei instituțiuni sociale, sub regimul autonomiei, Biserica nu-l va căuta în Stat, unde nu l-a putut afla, ci-l va căuta în clerul și în masa creștinilor ei [...]. Autonomia deci va împinge ierarhia bisericii noastre către popor, iar pe popor către ierarhie”²⁹. Se poate observa din acest fragment acordul de principiu al lui Vartolomeu Stănescu cu principiul subsidiarității din Statutul Organic al Mitropolitului Șaguna, dar cu câteva corecții menite să îndrepte,

²⁷ *Discurs la legea pentru introducerea divorțului în Bucovina, rostit în ședința Senatului din 14 iulie 1921, în Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 236.

²⁸ Referindu-se la societatea clerului oltean, „Renașterea”, întemeiată de el, episcopul Vartolomeu arată: „Nu înțeleg să ne constituim în partid politic aparte, căci sub forma aceasta sectară nu vom mai putea cuprinde și nu vom mai putea fi cuprinși de tot poporul nostru... Să-i dăm poporului, nu ca trimiși de oameni, ci ca împuterniciți de Dumnezeu pentru ei, noțiunea clară și sinceră a tuturor datoriilor și a tuturor drepturilor lui, având ca punct de plecare și țel de atins înălțarea în fiecare creștin și în omul sufletesc, nu cu sacrificiul omului trupeș, ci cu colaborarea lui” (*Ce urmărim cu societatea clerului oltean „Renașterea” și cu organele ei de propagandă*, în „Renașterea”, anul I, nr. 1, mai 1922, Craiova, p. 5–6).

²⁹ *Principiile pe cari va avea să se întemeieze autonomia Bisericii Ortodoxe de răsărit în Regatul Român*, p. 192.

în opinia sa, „democratismul exagerat” și destul de îndepărtat de tradiția eclezială ortodoxă, pe care marele mitropolit le introdusese în legislația sa bisericească, în sensul sublinierii rolului episcopului de păstor, veghetor și coordonator (fără a fi dictator) al activității pastoral-misionare; el era, conform canoanelor, garant al păstrării purității credinței și responsabil pentru bunurile eparhiei. Laicii erau păstrați în structurile bisericești, dar într-un procent mai redus, pentru ca preoțimea, care își are rolul organizatoric de netăgăduit, să nu fie copleșită, dar acest lucru nu însemna o știrbire a rolului laicilor în biserică, ci doar o reorganizare mai eficientă, conform spiritului canoanelor și a „logicii vieții”.

Ceea ce este cu adevărat remarcabil la proiectul episcopului era cerința ca laicii care urmau să facă parte din diversele structuri bisericești să nu ocupe funcții în stat: „de conlucrarea cu creștinii funcționari de stat, biserica noastră va trebui să fugă pe viitor, cât va putea mai mult, pentru că puterea publică pe care o dețin funcționarii de stat, înăbușește în ei evlavia și grijile creștine pentru sufletul lor și îi face conștienți numai de poziția lor de stăpâni”³⁰. De altfel, Vartolomeu Stănescu va critica lipsa de eficiență a adunărilor bisericești create prin Legea și Statutul de Organizare a Bisericii Ortodoxe Române din 1925, care a pastșat proiectul șagunian, trădându-l de fapt în spirit, considerând adunările festive, pline de demnitari puși pentru nume, adesea prea puțin interesați de Biserică. Un creștin simplu, credea vlădica oltean, ar fi dedicat Bisericii, conlucrând cu clericii și ierarhii și dând socoteală coreligionarilor.

Astfel, plin de bune intenții și proiecte generoase, Vartolomeu Stănescu s-a implicat cu entuziasm, în calitate de ierarh și membru în Senatul României, în transformarea spirituală și materială a țării. Reacția pe care a primit-o nu a fost, din păcate, pe măsură.

Încercările istoriei

După răscola din 1907, era limpede pentru oricine să societatea românească, așa cum funcționa de aproximativ 50 de ani, trebuia să cunoască o transformare radicală, iar acest lucru era simptomatic inclusiv pe plan bisericesc. De la începutul veacului XX și până la primul război, Biserica Ortodoxă din Vechiul Regat cunoaște o criză continuă, care nu a putut fi rezolvată prin măsurile parțiale luate de unii oameni politici bine intenționați dar care ezitau, ca și în cazul situației țărănimii, să ia măsuri radicale.

Ridicarea în treapta de arhieru a lui Vartolomeu Stănescu se va face cu sprijinul ministrului Cultelor C. Dissescu, care a intuit valoarea acestui cleric cu studii solide în Occident. Tot el îl va numi șef al Casei Bisericii, în noiembrie 1912, prilej cu care Vartolomeu rostește un discurs înnoitor pentru orizontul eclezial ortodox al vremii³¹. Credincios concepției sale „organice”, Vartolomeu evită să violenteze conștiințele dar, cu un optimism robust, își exprimă speranța că, treptat, lucrurile se vor schimba pentru Biserică în spiritul principiilor expuse în paginile anterioare.

Formarea României Mari a fost considerată de foarte mulți ocazia favorabilă realizării saltului calitativ în conștiința românească, după realizarea idealului „extensiv” al unirii. Vartolomeu Stănescu nu făcea excepție. Perioada 1918–1927 este extrem de densă. Devenit episcop al Râmnicului-Noul Severin, el inițiază un vast proiect pastoral-misionar, prin crearea asociației „Renașterea”, a preoților olteni, organizând cercuri

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Scurte încercări de creștinism social*, p. 55–69.

misionare, conferințe pastoral-misionare, tipărirea de publicații cu caracter creștin, organizarea unei vieți economice proprii a clerului, înființarea de bănci populare și asociații de ajutor reciproc sub controlul Bisericii, înființarea de cantine pentru nevoiași³². În plus, noul episcop a inițiat un program sistematic de dezvoltare a culturii clerului și credincioșilor, prin crearea de biblioteci în fiecare parohie și inițierea traducerilor din marile opere ale Tradiției răsăritene, la care se adaugă cel mai complex plan de reorganizare a mănăstirilor, prin reinstaurarea principiului *ora et labora* și includerea acestora în proiectele caritative ale Bisericii. Rezumat deocamdată la eparhia olteană și având ca port drapel mănăstirea Bistrița, programul lui Vartolomeu Stănescu va deveni sursă de inspirație și pentru alți ierarhi³³.

Episcopul Vartolomeu s-a implicat în marile dezbateri menite să conducă la crearea unei autorități sinodale unice și la elaborarea unui nou statut de organizare al Bisericii Ortodoxe Române, iar ca membru în Senat, el a ținut în această perioadă foarte multe discursuri, pe varii teme, cu intenția ca membrii Parlamentului să țină seama de valorile „creștinismului social” în elaborarea legilor. Însă, pe măsură ce trece timpul, optimismul său scade, iar scrierile sale înregistrează acest lucru, prin tonalitățile mai aspre și mai radicale pe care le adoptă. După cum singur mărturisește, din 1927 renunță să mai ia cuvântul în Parlament, deoarece acolo nu aveau dezbateri reale și de substanță, totul rezumându-se la mașina de vot și la domnia absolută a majorității³⁴. Mecanismul fără greș al mediocrității și al solidarității în interese meschine, definit plastic de Cioran ca „neantul valah”, va funcționa din plin, sabotându-l sistematic pe ierarhul oltean. Interesele financiare enorme din jurul episcopiei, legăturile dintre preoți și politicieni îl vor duce pe Vartolomeu Stănescu la disperare.

Semnul puternicei frământări sufletești este volumul *Produsuri sufletești și realități verificate* (1934) ce conține idei care, la o primă vedere, apar extrem de stranii. În cuprinsul acestui text, regele Carol al II-lea este aclamat ca un personaj providențial, ca și cum ar anticipa cultul personalității monarhului din perioada dictaturii regale. Apoi, după ce reafirmă marile principii de dezvoltare a societății și rolul Bisericii, Vartolomeu Stănescu propune înființarea unei „Academii de competențe verificate”, sub președinția permanentă a regelui Carol. Misiunea acestei academii urma să stabilească strategiile de dezvoltare a societății românești, din punct de vedere material și moral, coordonând cooperativele care se vor forma în orașele și satele țării, sub conducerea preoților și învățătorilor, dat fiind statutul moral pe care ar trebui să-l aibă aceștia, precum și prezenței lor în toate localitățile. Fiecare cooperativă își va avea însărcinări anume, stabilite de însăși comunitatea, prin analiza profilului membrilor ce o compun, aceste însărcinări (de natură economică, pedagogică, etc.) urmând să fie certificate de Academie. Nu este locul să insistăm aici asupra mecanismului detaliat al acestui proiect utopic. Mult mai interesant este să vedem beneficiile pe care un asemenea proiect l-ar fi avut, după Vartolomeu:

„1) Partidele politice, nemaiavănd nici un rol de îndeplinit, vor dispărea și tot așa și Prefecturile și Primăriile de azi, cum și însuși Parlamentul, care-l costă pe Statul și pe poporul nostru cheltuieli enorme, cu care s-ar putea face prin numita Academie și prin

³² *Viața bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei*, Craiova, 1941, p. 78–80.

³³ George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Monahismul ortodox și puterea comunistă în România anilor '50*, Galați, Editura Partener, 2009, p. 8–9.

³⁴ *Cursuri misionare cu preoții eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, de P. S. Episcop D. D. Vartolomei al Râmnicului Noul Severin, volumul II, partea I, Râmnicul-Vâlci, Editura Sfintei Episcopii a Râmnicului Noul Severin, 1939, p. 90.

cooperativele populare de sub conducerea ei, enorm de multe îmbunătățiri utile și de cinste Patriei noastre întregite și poporului nostru unificat pentru de-a pururi.

2) Străinii din toate colțurile și neamurile pământului vor fi înlăturați vrând nevrând, din toate instituțiile pe care le-au ocupat, fie instituțiuni agricole, comerciale, industriale, financiare etc., obiectivul productiv al acestor instituțiuni intrând în mâinile cooperativelor din sate și orașe.

3) Intermediarii și șperțarii de tot felul de afaceri, de asemenea ar dispărea și ei fără urme.

4) Trusturile și monopolurile comerciale, industriale și financiare ar muri pe vecie.

5) Ignoranța din orașele și din satele noastre, cum și inerția de a-și îngriji casele și curțile, cum și lipsa de igienă și năvălirea peste ele a fel de boli mortale, s-ar stinge cum se stinge fumul de bătaia vântului și a vârtejelor.

6) Imoralitatea mai ales și amoralitatea despotică și cinică ar dispărea cu tot roiul lor de destrămări sufletești, spirituale și trupești.

7) Lenevia generală, nepăsarea cârmuitorilor de binele public și pilduirea cinismului; cum și îmbogățirea fără muncă, s-ar înmormânta fără nici un fel de ceremonie.

8) Ezeziile religioase de tot felul și-ar lua drumul peste granițele țării și ale poporului nostru, care aproape în totalitatea lui este creștin ortodox.

9) Impozitele și fiscalitatea de tot felul, cu care partidele politice își pot asupra poporul de îndată ce au venit la putere; cum și jafurile personale ale sumelor publice, create din aceste impozite și taxe, s-ar curma, limitându-se numitele impozite și taxe numai la strictul necesar al statului și al instituțiilor lui publice, ca armată, drumuri de fier, vase plutitoare, școli de toate gradele de învățământ, etc.

În fine, întreaga decrepitudine otrăvitoare de azi s-ar nimici cu desăvârșire”³⁵.

Prin urmare, acest proiect ar fi rezolvat marile probleme ale României, pe care Vartolomeu le-a semnalat atât de des în scrierile sale anterioare. Așa cum este conceput, el marchează eșecul speranței că lumea românească va evolua prin dialogul fertil dintre legi, instituții bine construite și indivizi morali. Și legile, dar mai ales oamenii și moravurile sunt croite prost, iar acest dialog (dialectică) are puține șanse să pornească. Putem identifica la episcopul oltean aceeași disperare din societatea românească de azi, în care nu se găsește niciun reper valid, niciun model, nicio speranță de schimbare, soluția fiind ori scepticismul, ori aderarea la proiecte utopice și, în cele din urmă, falimentare.

Când îl elogiază pe Carol al II-lea, Vartolomeu laudă de fapt virtuțile regalității, autoritate garantă a stabilității, echilibrului și propășirii. Academia este expresia competenței, iar cooperativele locul în care indivizii doritori de mai bine pot să se exprime. Este practic o încercare disperată de a găsi acel punct de pornire care să facă societatea românească să se miște cu adevărat într-un sens pozitiv. Proiectul episcopului oltean nu are nicio legătură cu proiectele de inspirație fascistă care încep să populeze spațiul politic românesc, dovada cea mai elocventă fiind prezența, în continuare, a aprecierilor la democrație existente în *Produsuri...*, dar și în alte lucrări, mai târzii.

Evident că un asemenea plan utopic era menit să rămână pe hârtie. În 1935, în contextul acutizării crizei economice și a ingerințelor partidelor politice în viața Bisericii, episcopul decide să ia măsuri radicale, intrând în conflict cu politicienii olteni în urma gestului său de a retrage banii episcopiei de la băncile patronate de partidele liberal și țărănesc și de a-i depune la o bancă a Bisericii³⁶. Faptul a nemulțumit profund,

³⁵ *Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 100–101.

³⁶ Vezi C. Nicolae-Stroiești, *Cavalerii Apocaliptici și fii Satanei*, în „Semnele timpului în Biserica noastră. Publicație specială pentru cazuri extraordinare de C. Cernăianu”, nr. 22, octombrie–noiembrie 1936, p. 7–120.

mai ales că atunci criza economică era în plină manifestare, iar aceste bănci aveau nevoie de banii episcopiei pentru a supraviețui. În consecință, a fost atacat atât în presă, cât și în Parlament, prin interpelări ale deputaților din Oltenia. Principalele acuze erau proasta gestionare a fondurilor episcopiei și vânzarea funcțiilor de preot, adică fapte pentru care un episcop putea fi caterisit. Numeroasele controale financiare efectuate n-au arătat nicio încălcare a legii, iar acuzația de vânzare a posturilor de preoți s-a dovedit la fel de lipsite de fundament.

În replică, la sfârșitul anului 1935, în cadrul unei conferințe a clerului oltean, episcopul Vartolomeu a cerut preoților să iasă din partidele politice³⁷. Cei care refuzau, pierdeau drepturile asigurate de asociația „Renașterea” și erau obligați la penitență la schitul Frăsinei, unde regimul era deosebit de aspru. Unul dintre motivele acestui gest radical a fost modul în care unii preoți s-au lăsat folosiți de partide pentru a-l ataca pe episcop, încă o dovadă care dădea dreptate vechilor idei ale lui Vartolomeu privind ieșirea preoților din viața politică de partid. În fața voinței ierarhului, toți preoții din eparhie au semnat declarații de ieșire din partide înaintea protopopilor, ele fiind depuse ulterior la sediul episcopiei.

Clasa politică a reacționat sever față de acțiunile ierarhului rămnicean. Deputatul I. Plessia a cerut în plenul Camerei ca Vartolomeu să fie trimis în fața unei comisii medicale, pentru a se vedea dacă are discernământ, iar dacă s-ar fi dovedit că avea, atunci urma să fie trimis în judecata Sfântului Sinod și a Înaltei Curți de Casație³⁸. Discursul lui Plessia pune pentru prima dată public, în mod oficial, problema sănătății mentale a înaltului ierarh și foarte mulți vor adera la o asemenea explicație, comodă pentru niște gesturi care, în opinia lor și în contextul existent în România, numai un nebun le putea face. Cum ceea ce petrecuse la episcopia Râmnicului afecta siguranța națională, pe fir a intrat Siguranța, care a anchetat cazul și a dispus confiscarea adeziunilor preoților³⁹.

În tot acest timp, s-a mai petrecut ceva care a pus și mai mult paie pe foc. În perioada 14–16 mai 1935, la Craiova, a avut loc deschiderea Congresului Studențimii Universitare, dominat de legionari, episcopul Vartolomeu fiind președinte de onoare. În discursul său, Vartolomeu Stănescu i-a îndemnat pe studenți să-și perfecționeze viața, prin unificarea omului launtric al conștiinței, cinstei și demnității cu omul din afară, pentru ca, prin această unificare, să se poată dobândi un om moral⁴⁰. Personalitatea episcopului și discursul său au fost extrem de apreciate, mai ales că multe din afirmații păreau că sună până la confuzie cu ceea ce propovăduia Mișcarea Legionară. Bineînțeles că acest fapt nu a făcut decât să accentueze animozitățile la adresa episcopului, inclusiv regele simțindu-se amenințat de acest ierarh „ciudat”.

Anii 1935–1938 nu au însemnat altceva decât un șir nesfârșit de reclamații către autoritățile de stat, venite în mare parte de la preoți legați de partide politice, privind „abuzurile” făcute de vlădica de la Râmnicu Vâlcea. În aceste condiții, plecarea lui din scaunul Râmnicului a devenit doar o chestiune de timp⁴¹. Acest lucru s-a petrecut chiar la sfârșitul sinodului din noiembrie 1938, când, prin „prea grațioasa” grijă a regelui,

³⁷ *Ibidem*, p. 95.

³⁸ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 45/1937, f. 4–6.

³⁹ Idem, dosar 260/1937, dosar 249/1940, *passim*.

⁴⁰ *O scurtă privire asupra unor stări de fapt de azi în legătură cu viitorul*, de Prea Sfințitul Episcop D. D. Vartolomeu al Râmnicului Noul Severin, Râmnicul-Vâlcei, Tipografia „Episcopul Vartolomeu” a Sfinței Episcopii a Râmnicului Noului Severin, 1935, p. 39.

⁴¹ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 48/1940, f. 8.

episcopul Vartolomeu a fost obligat să-și ia un concediu de doi ani, până la împlinirea vârstei legale de pensionare, când urma să se retragă oficial din scaun⁴². Deja, în urma nenumăratelor lovituri și umilințe, sănătatea sa era grav zdruncinată, chiar și pe plan sufletească.

Cu toate acestea, el nu a depus armele. Pleacă la Paris, pentru a-și căuta de sănătate, dar, cu acest prilej, studiază mult și scrie în continuare. Una dintre ultimele sale scrieri publicate sunt *Cursurile misionare...* (tipărită în 1939) reprezintă o reafirmare a măreției și veșniciei creștinismului, fără a mai intra în chestiuni ce privesc proiecte sociale concrete. Cuvintele de încheiere exprimă deopotrivă suferința personală, dar și o încredere că, totuși, va fi mai bine, chiar și prin noile reforme politice din timpul dictaturii regale, care păreau a pasișă, pe ici pe acolo, proiectul prezentat în *Produsuri...*⁴³.

Pensionat oficial, Vartolomeu Stănescu se retrăgea la mănăstirea Bistrița, izolat în mod voit, stingându-se sufletește datorită uitării și indiferenței. A încercat să revină în viața publică în momentul venirii la putere a lui Ion Antonescu, el trimițându-i generalului un proiect de reorganizare a Bisericii, pe care funcționarii de la Culte l-au răstăcit printre multe alte hârtii. Simpatia pe care i-o purtau legionarii i-a semnat condamnarea; și, dacă un alt persecutat al regimului Carol al II-lea, mitropolitul Visarion Puiu, a avut o șansă să revină în prim planul vieții publice, Vartolomeu Stănescu s-a consumat în tăcere la mănăstirea Bistrița până la 2 noiembrie 1954, când a trecut la cele veșnice. Deși i-a făcut dosar ca oricărui ierarh, Securitatea s-a mulțumit să constate că este doar un om cu sufletul pustiit, dar care păstrează o mare încredere în Dumnezeu și în puterea de schimbare a omului și a societății⁴⁴.

În loc de concluzii

Pentru un discurs istoriografic în general monoton, în care nuanțele sunt greu de identificat, opera episcopului Vartolomeu poate fi o revelație și un revelator, totodată. Există foarte multe lucrări care, pornind de la unele realități istorice, caută o pretinsă esență „totalitară” a Bisericii Ortodoxe Române. Vartolomeu Stănescu arată că este posibil să se împacă activismul ortodox cu o societate românească laică, să se critice din perspectivă creștină democrația fără a o distruge, să se împacă naționalismul cu cooperarea pe plan internațional. Printre altele, în 1938, când tensiunile politice deveneau tot mai acute, episcopul denunța politica de înarmare și recurgerea la război, propunând, ca soluție pentru pacea în Europa, federalizarea popoarelor de pe continent, cu temelia tot în creștinism⁴⁵. Chiar dacă discursul episcopului oltean este destul de izolat în epocă, amploarea și coerența lui ne permit să tragem granițe conceptuale mult mai precise, făcând mai clar distincție între idei teologice, ideologii sau atitudini și gesturi personale; și ne oprește, în același timp, să reducem câmpul semantic al unor concepte la înțelesul cel mai uzitat. Și cel mai potrivit exemplu este confuzia dintre noțiunea de „mistic” și aceea de „legionar”. Fără îndoială, din acest punct de vedere, opera episcopului Vartolomeu trebuie să joace un rol mult mai important într-o istorie a ideilor din orizontul cronotopic al României Mari.

⁴² *Dezbatările Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Ortodoxe Române. Sumarele Ședințelor. Sesiunea Ordinară din 1938*, București, 1938, p. 68–69.

⁴³ *Cursuri misionare cu preoții eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 93–101.

⁴⁴ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Informativ, dosar nr. 53328.

⁴⁵ *Cursuri misionare cu preoții eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 91.

Pe de altă parte, el poate fi protagonistul unei istorii pe care istoriografia pozitivă nu o poate percepe, anume cea a „realității psihologice” a „neantului valah”, care poate fi identificată pretutindeni în România de azi și care, se pare, nu este un produs al comunismului, ci mult mai vechi, supraviețuind comunismului însuși. Există și acum foarte mulți români care simt că în România lucrurile nu sunt în ordine, dar atunci când încearcă să le schimbe, se lovesc de implacabila mașinărie de care s-a lovit și vlădicul oltean. Eșecul episcopului Vartolomeu este înfricoșător prin această aparentă imposibilitate de a găsi punctul de sprijin arhimedic pentru a schimba România. Dar, tocmai din acest motiv, o reflecție pe seama evoluției României în ultimele decenii devine cu atât mai provocatoare.

BISHOP VARTOLOMEU STĂNESCU,
A PROMOTER OF “SOCIAL CHRISTIANITY” IN INTERWAR ROMANIA (II)
(Summary)

Keywords: Vartolomeu Stănescu, “social Christianity”, Romania, the Orthodox Church, modernity.

The paper analyses the work of Vartolomeu Stănescu, Bishop of Râmnic-Noul Severin, a noteworthy work due to the openness it showed towards the principles of “social Christianity”. According to the author, Stănescu was the most important representative of this school of thought in Romania, who aimed at reconsidering the principles of modernity from the perspective of Christian values. The paper demonstrates that Vartolomeu Stănescu had the capacity to assimilate and “localize”, at the level of Romanian realities and of the Romanian Orthodox Church, the European ideas, any reference to them in his works implying their transformation into personal convictions.

ALEXANDRU ISTRATE*

**NOTE DESPRE RESTAURĂRILE
COORDONATE DE LECOMTE DU NOÛY
LA TREI IERARHI ȘI SF. NICOLAE DOMNESC****

Să explicăm

Titlul materialului nu a fost gândit cu intenția de a ascunde posibile vulnerabilități metodologice, documentare și de conținut. Încearcă să dea seamă de stadiul cercetării privitoare la intențiile restaurative ale lumii românești în a doua jumătate a secolului XIX și început de secol XX, concentrând analiza pe două monumente reprezentative: Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc. Bibliografia subiectului nu este nici pe departe atât de consistentă pe cât ne-am dori, fiind amprentată însă cu un subiectivism străin de mărturiile documentare¹. Mai precis, putem citi astăzi despre intervențiile de la Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc în reviste de factură religioasă, în cărți și studii de arhitectură, mai puțin în materiale istoriografice, majoritatea apărute între 1900 și 1970². Acestea le adăugăm notele memorialistice, în special cele așternute pe hârtie de Titu Maiorescu, V. A. Urechia, Alexandru Odobescu, primii doi foști titulari ai portofoliului de la Culte și Instrucțiune Publică.

Un alt punct al ancorării curiozității noastre în realitățile vremii ni-l oferă imaginea edificiilor în discuție, care ar mai tempera rolul cu care unii contestă restaurările lui André Lecomte pe motiv că „sub cuvânt de restaurare se șterg urmele unei arte adevărat naționale”³. Câteva instantanee au fost publicate fie în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, în „Calendarul literar și artistic”, fie de diverși

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Acest articol face parte din proiectul *Old Constructions and Ruins in Romanian Travel Literature (1830–1916)*, PNI-II-RU-PD-2012-3-00217, director dr. Alexandru Istrate, mentor dr. Andi Mihalache.

¹ O mostră a criticii virulente abătută asupra arhitectului vezi în Nicolae Iorga, *D. Lecomte du Noüy și „restaurarea” monumentelor istorice*, în „Neamul românesc”, nr. 35, 19 martie 1910, p. 549–560. Printre acuzațiile nefondate pe care Nicolae Iorga le aducea lui Lecomte era că acesta își alegea singur monumentele pe care dorea să le restaureze, că deciziile miniștrilor erau determinate de „influențe misterioase”, că risipea banii publici. N. Gabrielescu îl critica pe Lecomte abia după ce arhitectul renunțase la serviciile sale, în anul 1888 (vezi N. Gabrielescu, *Memoriu pentru luminarea publicului în afacerea restaurărilor de monumente istorice*, Iași, Tipografia Petru C. Popovici, 1890, p. 66). Fostul colaborator socotea nimerit să publice în 1890 o statistică, întinsă între 1875 și 1889, privind zilele în care Lecomte s-a aflat în străinătate și cele în care muncise efectiv pe șantierele de la Curtea de Argeș, Târgoviște și Iași.

² Dintre lucrările recente, vezi Andi Mihalache, *Contribuții la istoria ideii de patrimoniu: surse, evoluții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, p. 95–112 și Sorin Ifțimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Iași, Editura Doxologia, 2014.

³ N. Gabrielescu, *Restaurarea monumentelor istorice. Răspuns la raportul d-lui Révoil*, Iași, Tipografia Națională, 1891, p. 4.

autori, printre care îi amintim pe N. Iorga, G. Balș, Alexandru Vlahuță, Al. Antoniu. Alte imagini apar în cuprinsul unor cărți, câțiva pasionați aventurându-se chiar în pregătirea unor albume. Multe dintre ele își așteaptă binemeritata cercetare în cabinetele de stampe. Și am avea doar o sugestie: să privim cum arăta biserica Sf. Dumitru din Craiova înainte de restaurare, un ciot de piatră pe o culme; apoi să corelăm dezolantele cadrări cu semnalele trase de Cezar Boliac despre degradarea accentuată a bisericii pentru a înțelege de unde a pornit Lecomte du Noüy travaliul refacerii.

Nu în ultimul rând, resursa arhivistică, indiscutabil cea mai bogată dintre toate izvoarele acelor timpuri, nu o regăsim încheată în dosare de lucru aferente fiecărui monument. Niciuna dintre zidurile de la Curtea de Argeș, Târgoviște sau Craiova nu beneficiază de fonduri arhivistice distincte. Am căutat informații la Iași în fondurile Prefecturii și Primăriei, iar la București în cel al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și în cel al Lucrărilor Publice. Dosarele, nu multe, dar răsfricate pe parcursul a mai bine de trei decenii, cuprind date despre competențele și disponibilitățile fie a autorităților și specialiștilor, vid legislativ, alocări financiare haotice, *parti-pris*-uri și calcule politice. Se ajungea deseori ca, odată cu schimbarea guvernelor, în funcție de interesele de partid, finanțările pentru șantierele deschise mai peste tot în țară să fie întrerupte. În unele cazuri, mai ales acolo unde era implicat Lecomte, regele Carol intervenea, acordând din caseta privată sume de bani vitale pentru continuarea restaurărilor.

Tot în grupajul mărturiilor inedite plasăm și corespondența specialistului francez, a lui N. Gabrielescu ori G. Sterian, pentru a restrânge lista doar la arhitecți. O parte infimă din scrisorile semnate de francez se mai păstrează astăzi la Biblioteca Academiei. Oficial, din fondul donat de familia Lecomte Fundației Universitare nu mai există astăzi nimic. Ar fi fost pulverizate în timpul evenimentelor din decembrie 1989, fiind depozitate în aripa stabilimentului distrus în cursul acelor zile. Un fond Lecomte du Noüy se află la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, alte câteva schițe, desene, crochiuri păstrându-se în colecții personale de moștenitori, precum cei ai familiei Tzigara-Samurcaș. Acestea sunt în mare constatările unei cercetări care nu se dorește a fi una pur istoriografică ori exclusiv arhitecturală. Ea încearcă să nu negligeze nicio mărturie, fie aceasta eminamente literară sau profund partizană. Studiul nostru reprezintă o perspectivă de etapă, așteptând completările binevenite.

De unde pornim

Capitala Moldovei a fost singurul oraș din regat în care au fost restaurate două monumente istorice emblematice: Sf. Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi. Alături de zidirea de la Curtea de Argeș, de mitropolia din Târgoviște și de biserica Sf. Dumitru din Craiova, cele două biserici din urbea ieșeană s-au regăsit pe lista mult prea scurtă a restaurărilor derulate în a doua parte a secolului XIX.

Cererile pentru finanțarea unor intervenții de anvergură erau numeroase. Dosarele păstrate în arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice sunt pline de solicitări venite de oriunde, clamând resursele necesare salvării zidurilor din mai fiecare oraș. Stavropoleos în București, Sf. Ioan în Focșani, pentru a pomeni doar două lăcașuri, erau trecute an de an pe o listă de așteptare. Așezământul bucureștean intra în restaurare abia în 1899, proiectul fiind încredințat arhitectului Ion Mincu. În cazul bisericilor și al mănăstirilor împrăștiate pe întreg cuprinsul țării, guvernul aloca bani pentru reparații minore, cel mult pentru recondiționarea acoperișurilor. Ca să avem o idee despre suma

trecută anual în bugetul public pentru intervenții la edificiile religioase, căci ele erau subiectele principale, mize patrimoniale, ar fi bine să știm că nu depășea 80.000 de lei. Și nu vorbim aici de vreun leu alocat pentru refacerea fortificațiilor și a zidurilor civile. Pentru Adamclisi sau Cetatea Neamțului cu greu se găseau la final de veac niște bani pentru păzirea acestor monumente.

În Principatele Române, intervențiile surveneau, în cele mai multe cazuri, după calamități naturale care afectau de obicei acoperișurile. La mănăstirea Văcărești, intemperiiile de la finele anului 1863 afectaseră „învelitoarea bisericii” și geamurile⁴. Solicitarea venea într-o perioadă aglomerată la minister. Astfel, decidenții apelau la colegii de la Ministerul Lucrărilor Publice⁵, rugându-i să nominalizeze un arhitect pentru rezolvarea problemei de la Văcărești. În paralel, la 1864, se efectuau lucrări și la bisericile Sf. Ecaterina și Sărindar, supravegheate de arhitectul Carol Benesch⁶. Pe parcursul deceniului următor, se pleda pentru refacerea mănăstirii Văcărești, dar și a cimitirului aflate într-o „completă ruină”⁷. M. Capuțineanu, arhitectul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, evalua situația de la Văcărești la începutul lunii iunie 1874. Îi era limpede că fără reparații urgente la biserică, la turnul clopotniței⁸, dar și la paraclis, prăbușirea acestora era iminentă.

Au fost și priorități. Erau prea multe ruine, prea puțini arhitecți, ingineri și mai deloc resurse financiare. Un exemplu îl constituie biserica Sf. Gheorghe din Pitești, construită de Constantin Șerban Basarab. Primarul orașului depunea la 29 aprilie 1874 un memoriu la minister, arătând că lăcașul rămăsese „singurul monument ce are comuna de la străbuni”⁹. Autoritățile locale făcuseră eforturi mari pentru a repara edificiul, dar nu exista încă avizul Comisiei Monumentelor Publice. Primarul cerea ministrului să trimită de urgență un membru al comisiei pentru a verifica proiectul antreprenorului și a face recomandările necesare. Răspunsul primit de la București, în conformitate cu art. 4 și 5 din Regulamentul Comisiunii Monumentelor Publice, solicita primarului să pună la dispoziția membrilor comisiei planul și devizul lucrării.

Aceeași pledoarie o întâlnim și în cazul bisericii Sf. Ioan din Focșani¹⁰. Primarul urbei își întemeia cererea pe valoarea istorică, pe vechimea monumentului. Doar că, pe adresa ministerului, astfel de cereri constituiau deja dosare cuprinzătoare. Cele mai multe acolo au și rămas. Cu aproximație, tot în același interval de timp, superiorii de la Arnota¹¹, Căldărușani¹², ca și de la alte mănăstiri, trimiteau memorii care aduceau vestea dărâmrării iminente a ansamblurilor religioase.

Dificultățile nu au fost exclusiv de ordin financiar. Unul dintre marile inconveniente l-a constituit clarificarea terminologiei. *Restaurare, reparație, reclădire, conservare, reedificare, reabilitare, consolidare, preînnoire, rezidire, înfrumusețare, recioprire, curățire a tencuielii* au fost conceptele cel mai des uzitate. Dar ce își propuneau să facă inginerii, ce soluții înaintau arhitecții? Unii voiau reconstrucții integrale, alții remodelări parțiale, intervenții minore. Cele mai multe însă au fost demolate pentru a se face loc unor noi edificii. Cu punerea la pământ a bisericilor și mănăstirilor se pierdeau și

⁴ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (M.C.I.P.), dosar 1017/1864, f. 1.

⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁶ *Ibidem*, f. 51.

⁷ *Ibidem*, f. 99.

⁸ *Ibidem*, f. 112.

⁹ *Ibidem*, dosar 1002/1865, f. 194.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 291/1876.

¹¹ *Ibidem*, dosar 726/1872.

¹² *Ibidem*, dosar 278/1876.

inscripțiile vechi. Preotul Grigore Musceleanu semnala, în octombrie 1861, că „în loc de a se respecta inscripțiile cele vechi, ca un odor prețios, ca un odor sfânt, adesea s-au lepădat cu totul înlocuind cu altele noi fără ca cei în drept observatori să-și ridice voalul, să-și împlinească datoria, să evite un rău atât de mare”¹³. Neștiința, inocența sau reaua voință deveneau culpe de neiertat reparatorilor, reziditorilor, din cauza cărora se pierduseră „multe inscripții de mare interes pentru demnitatea țării noastre”¹⁴. Atribuirea vinei, recunoștea totuși Grigore Musceleanu, era făcută mai mult din intuiție și mai puțin cu argumente științifice. Iată de ce, chiar dacă afirmația pare exagerată, putem spune că orașul Iași a fost privilegiat.

Lucrările de la Trei Ierarhi

Ca și în cazul bisericii de la Curtea de Argeș, dar nu doar, și la Trei Ierarhi au avut loc de-a lungul vremii tot felul de reparații punctuale, fără a se lua în calcul o restaurare completă. În 1868 se turna clopotul cel mare de către Ioan Lazăr¹⁵. Deși își terminase lucrarea, clopotarul Ioan Lazăr nu era plătit, fiind nevoit să dea statul în judecată, proces care se întindea pe ani buni, ajungând până în 1874. În 1875, ministerului i se solicitau fonduri pentru repararea unui grajd și a unei șure din curtea interioară¹⁶, a cărui eventuală prăbușire amenința copiii care învățau la școala vasiliană. Arhitectul Carol Cugler era însărcinat să facă o primă evaluare, înaintând superiorilor o listă cu măsurile de luat. Raportul lui Cugler, din 10 aprilie 1875, se rezuma doar la cerințele primite, mici retușuri și consolidări punctuale, fără a insera minime considerații despre unul dintre cele mai reprezentative monumente ieșene. Devizul se ridica la 782,72 de lei, necesari pentru dărâmarea grajdului și a șurei, asigurat din bugetul ministerial alocat bisericilor și mănăstirilor. În urma licitării ofertelor, antreprenorul Volf Lupescu câștigă dreptul de a pune la pământ acareturile. Plata osteneții i se făcea abia după ce Carol Cugler verifica încheierea execuției, în noiembrie 1876. Recapitulând, mai bine de un an a durat destructurarea unui grajd și a unei șure!

În ședința Adunării Deputaților din 9 martie 1878, se vota suma de „10.000 lei pentru primele reparații și pentru un studiu serios destinat restaurării complete a mănăstirii Trei Ierarhi”¹⁷. Baniile proveneau tot din fondul de 70.000 de lei acordat intervențiilor la mănăstirile și bisericile din țară pentru anul 1878.

Peste două luni, la 6 mai 1878, un raport înaintat Ministerului cerea o reparație radicală a bisericii Trei Ierarhi, „singurul monument antic unde sunt și Sfintele Moaște a Prea Cuvioasei Parascheva”¹⁸, estimându-se că nu mai putea „rezista după starea în care este”¹⁹. Argumentația inevitabilei prăbușiri era făcută în termeni generali, fără minime cunoștințe arhitecturale și tehnice. Iosif Bobulescu pleda pentru refacerea „părților pe din afară a Bisericii și pe dinlăuntru pe unde va trebui, a clopotniței, mai ales a brâielor care s-au descoperit de vijelii și care se ruinează fiind primejdios pentru trecători, a straturilor clopotelor, a ferestrelor bisericii pe dinlăuntru și din afară care trebuie făcute

¹³ *Calendar pentru anul de la Christos 1862. Care conține monumente sfinte și inscripții antice-istorice ale monastirilor române administrate de români, cât și de străini (egumeni greci)*, culese și așezate de preotul Grigore Musceleanu, București, Tipografia Stephan Rassidescu, 1862, p. 19.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130 (I)/1874, f. 1.

¹⁶ *Ibidem*, f. 18.

¹⁷ *Ibidem*, f. 48.

¹⁸ *Ibidem*, f. 52.

¹⁹ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, București, 1890, p. 68.

toate din nou, fiind putrede cercevelile, având ușorii de piatră și acum nu mai pot ține sticlele, a pragului unei uși din pridvor”²⁰. Imaginea dezastrului era comprimată în doar câteva fraze. Solicitării arhiereului Iosif Bobulescu i se răspundea pozitiv, dorindu-se însă și implicarea primăriei locale, mai ales prin arhitectul șef al orașului. În replică, primarul Scarlat Pastia arăta că nu dispunea decât de un singur arhitect, iar însărcinarea lui cu dirijarea lucrărilor de la Trei Ierarhi ar fi blocat restul activităților comunale. Propunea colaborarea cu un arhitect particular, recomandarea privind-l pe Al. Stamatopol²¹. Odată cu refacerea bisericii, primarul dorea și reamenajarea vecinătăților monumentului, prin dărâmarea dughenelor care afectau vizibilitatea vechii zidiri. Răspunsul primăriei, din 14 mai 1878, definea Trei Ierarhii drept monument istoric, cel mai important al orașului²², comparabil doar cu edificiul de la Curtea de Argeș. Corespondența oficială opera deci primele clasificări de acest gen.

Ministerul opta pentru Carol Cugler, însărcinându-l să facă devize pentru primele intervenții de la Trei Ierarhi, de la școala Vasile Lupu și la Universitate. Directiva Ministerului arăta că, la acel moment, mai 1878, nu exista un plan al restaurării, intervențiile anterioare fiind făcute în funcție de gradul de uzură al structurilor clădirii. Ca și la Curtea de Argeș, lucrările începeau fără prezentarea schițelor, a planurilor și întocmirea unui deviz complet, menit a arăta, estimativ, la cât se putea ridica bugetul întregii restaurări. Lecția de la Curtea de Argeș nu fusese învățată. Carol Cugler era invitat să lucreze „la un plan și deviz pentru completa restaurare a zisei biserici în vederea cărora se pot cere Adunării Deputaților pe anul viitor mijloacele necesare”²³. La 15 iulie 1878, Cugler prezenta un prim deviz în valoare de 1.777,69 lei pentru execuții planificate în vara anului în curs. Schița conținea propuneri pentru refacerea unei ferestre duble, puternic deteriorată, precum și „piatra pentru vărsarea apei de botez situată în pridvor”. La cererea îngrijitorului bisericii, Cugler prindea în deviz și refacerea clopotniței, inclusiv a trei clopote. Opinia arhitectului nu întrunea însă consensul părților implicate.

La 12 august, Carol Cugler revenea cu o nouă misivă către ministru, întărind părerea susținută în adresa din 15 iulie. Îl asigura pe ministru că biserica „pentru moment nu are neapărată trebuință și de alte lucrări; afară numai de lucrări decorative la exteriorul bisericii, adică: la arabescurile, zimsurile și panta de jos a edificiului care toate se găsesc foarte artificial lucrate de piatră, mai mult în stilul gotic-venețian, cu foarte multe sculpturi în basorelief săpate pe întreaga suprafață a bisericii”²⁴. Interiorul îl afla foarte bine conservat. Restaurarea radicală, inclusiv refacerea decorațiilor exterioare, rămăneau în așteptare și datorită unui factor obiectiv, procurarea pietrei potrivite. Conform afirmațiilor lui Cugler, aceasta „nu se poate găsi pe împrejurul Iașului, ci în foarte mare depărtare de aici”.

Dar lucrurile avansau greu. Pe parcursul verii și al toamnei se ridicaseră doar schelele și se montau cercevelele de la ferestrele bisericii de către antreprenorul Adolf Wolf. Spre finalul lunii noiembrie, se decidea închiderea șantierului, deoarece venirea frigului făcea imposibilă refacerea zidăriei. În primăvara anului următor, 1879, îngrijitorul bisericii avertiza că noile ferestre erau mai mici, afectând luminozitatea

²⁰ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130 (I)/1874, f. 52.

²¹ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 69. Vezi și ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130 (I)/1874, f. 54 v.

²² ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130 (I)/1874, f. 54.

²³ *Ibidem*, f. 56.

²⁴ *Ibidem*, f. 72.

interiorului. La 6 iunie 1879, ministrul apela la Carol Cugler pentru a verifica spusele iconomului; îl invita pe arhitect să-i atragă atenția antreprenorului să „urmeze întocmai condițiilor din contract”. Cercetarea la fața locului confirma respectarea termenilor contractului atât în cazul ferestrelor, dar și la clopotniță, derobându-l pe antreprenor de orice culpă. Mai nimic însă nu se mai întâmpla în curtea de la Trei Ierarhi, alimentând nemulțumirile ieșenilor.

Confruntat cu un curent contestatar la adresa ignoranței puterii centrale, dar și în baza unui raport privind starea bisericilor Frumoasa și Trei Ierarhi, primarul Iașului trimitea ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, la 1 august 1879, o scrisoare. Lăsând la o parte formulele protocolare, primarul puncta frustrările vehiculate în spațiul public: trista imagine „a acestor monumente ale pietății strămoșești” trăda „lăsarea în părăsire a sfințelor lăcașuri pentru a căror întreținere în bună stare pioșii fondatori au lăsat averi colosale cu venituri care le trage acum statul dă privitorilor o rea idee despre capacitatea noastră administrativă”²⁵; finalmente, nerepararea lor avea să conducă, în scurt timp, la creșterea fondurilor ce trebuiau cheltuite pentru reabilitarea lor. Dincolo de trăirile comunitare, de reproșurile cu iz identitar, marcate nu rareori de emotivitate, primarul evidenția o mare lacună juridică. Legile în vigoare nu permiteau autorităților locale să se implice, atât cât și-ar fi dorit, în salvarea de la ruină a zidurilor aflate în aria lor de autoritate. Deciziile majore erau luate la nivel ministerial, de unde venea ideea numirii lui André Lecomte ca arhitect restaurator.

Nominalizarea lui André Lecomte

Și în cazul bisericii de la Trei Ierarhi, desemnarea lui André Lecomte, în cursul anului 1881, venea într-un moment în care alegerile anterioare se dovediseră a nu fi fost dintre cele mai inspirate. În orice caz, nu avuseseră succes. Raportul arhitectului francez din 20 octombrie 1881 pleda pentru o intervenție urgentă, arătând că este un monument care merită toate sacrificiile, fiind o probă elocventă pentru „gustul artistic ce inspirau pe bătrânii noștri în secolele trecute”²⁶. Considera că era un gest „patriotic a păstra asemenea prețioase monumente, din nenorocire foarte rare în această țară”²⁷. În opinia specialistului, degradarea accentuată a zidirii nu se datora vechimii. Nici trei secole nu trecuseră de la ridicarea ei, un interstițiu relativ scurt pentru un arhitect precum Lecomte, care își câștigase experiența și un bun renume lucrând la construcții antice. Francezul punea degenerarea clădirii pe seama folosirii materialelor de proastă calitate²⁸.

Acceptul francezului venea după o consistentă documentare asupra stilurilor arhitectonice conturate în timp, a proiectelor de refacere articulate în ultimele decenii, și, nu în ultimul rând, a unor cercetări preliminare asupra lăcașului, fapt dovedit mai ales în refacerea ornamentației de la Trei Ierarhi²⁹. Spre deosebire de alte edificii, precum Curtea de Argeș, unde ornamentația ocupa suprafețe mari de pe exteriorul clădirii, la Trei Ierarhi veșmântul ornamental era continuu³⁰. Lecomte nu considera restaurarea o procedură eminentemente tehnică, atribuindu-i consistente conotații artistice.

²⁵ *Ibidem*, f. 84.

²⁶ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 122.

²⁷ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130 (I)/1874, f. 103.

²⁸ *Ibidem*, f. 103.

²⁹ G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, București, 1933, p. 33.

³⁰ *Ibidem*, p. 136.

Cunoașterea stilurilor și a istoriei edificiului, experiența lui îndelungată nu doar pe schele, ci și în biblioteci, făceau din fiecare restaurare de care se ocupa un caz aparte.

Ce observa Lecomte? Că partea de sud a exteriorului era mai bine conservată, că soclul din piatră era în mare parte stricat, coronamentele cu totul distruse. Făcea și o recomandare: piatra de care avea nevoie trebuia extrasă „din straturile cele mai solide ale carierei”³¹. Expertiza și problemele întâmpinate la Curtea de Argeș induceau o anume rețineră în asumarea unui angajament ferm. Arhitectul se abținea să facă estimări cât mai precise și să-și asume un studiu serios, atâta vreme cât nu fuseseră montate sistematic schelele pentru a „putea examina în particular, bucătică cu bucătică”³² structura monumentului. La 21 octombrie 1881, Lecomte du Noüy avansa un deviz estimativ pentru ridicarea schelelor, propunând lemnul de brad și insistând pe urgentarea licitației. Considerente economice îl determinau să îi ceară ministrului aducerea de la Curtea de Argeș a unor materiale de care nu mai avea nevoie, precum „mii de oca de surupuri”³³. Părerea arhitectului era respectată, astfel încât, la 20 noiembrie 1881, era programată licitația pentru achiziționarea lemnului necesar, procedură birocratică reluată la începutul anului următor. Decizia autorităților era luată în condițiile în care contractul cu André Lecomte du Noüy nu fusese semnat.

Mulțumit de raportul lui Lecomte, ministrul revenea cu o nouă scrisoare, la 29 octombrie 1881, întrebându-l pe Lecomte du Noüy în ce condiții ar primi însărcinarea restaurării Trei Ierarhilor. Între așteptările autorităților și pretențiile arhitectului nu au fost diferențe majore. La începutul lunii noiembrie, Consiliul de Miniștri aproba încredințarea restaurării lui Lecomte du Noüy, urmând a fi stabilite ulterior toate detaliile. Corespondența dintre francez și decidenții de la București proba un interes și pentru ruinele palatului lui Duca Vodă de la Cetățuia³⁴, inclus alături de Trei Ierarhi pe lista vechilor zidiri care urmau a fi refăcute.

Scrisoarea semnată de Lecomte du Noüy, la 24 februarie 1882, acredita un buget al restaurării în valoare de 287.933 de franci³⁵. Corespondența oficială vorbea de o sumă de 300.000 de lei, avansată pentru refacerea exteriorului. Prima tranșă, pentru anul în curs, în valoare de 80.000, urma să fie pusă la dispoziție din fondul Ministerului pentru restaurarea bisericilor și mănăstirilor. Diferența de 220.000 trebuia votată de corpurile legiuitoare și alocată arhitectului în exercițiul 1883–1884³⁶.

La începutul lunii aprilie, Consiliul de Miniștri accepta condițiile arhitectului francez, impunând o singură pretenție: restaurarea să fie terminată în maxim doi ani, pentru ca, la 19 mai, după o analiză extinsă, autoritățile să extindă la trei ani perioada necesară restaurării exteriorului³⁷. Contractul dintre Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și Lecomte du Noüy, semnat la 1 aprilie 1882, atribuia întreaga responsabilitate arhitectului francez, obligat să întocmească planurile, detaliile și devizele necesare, să prezinte ministerului toate actele contabile justificative, facturi, carnete zilnice. Acorda un timp de lucru de trei ani, condiționând însă derularea activităților de la Iași de

³¹ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130 (I)/1874, f. 104.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, f. 106.

³⁴ *Ibidem*, f. 113. Complexul de la Cetățuia nu a avut aceeași șansă ca Trei Ierarhii. În 1889, Nicolae Gabrielescu o găsea „lăsată pradă corbilor... într-o stare de ți se face milă de ea” (*Privire generală asupra monumentelor naționale și mijlocul de a împiedica distrugerea lor*, Iași, Tipografia Națională, 1889, p. 21).

³⁵ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130(I)/1874, f. 143 v.

³⁶ *Ibidem*, f. 142.

³⁷ *Ibidem*, f. 176.

angajamentul de la Curtea de Argeș. În cazul în care acolo șantierul ar fi fost închis, la fel trebuia să se procedeze și în capitala Moldovei.

Amplasarea schelelor era o prioritate, aceasta permițându-i lui Lecomte du Noüy cercetarea amănunțită a monumentului și întocmirea unui proiect judicios de restaurare, inclusiv un deviz exact al tuturor costurilor. În buget trebuiau incluse și intervențiile la statuia lui Vasile Lupu. Francezului i se asigura deplina libertate de acțiune în ceea ce privea execuțiile artistice ale restaurării. Pentru efortul său, Lecomte du Noüy încasa o indemnizație lunară de 800 de lei. Lui N. Gabrielescu i se acordau aceleași drepturi ca și la Curtea de Argeș, primind în plus 300 de franci. Cheltuielile de transport între Curtea de Argeș și Iași, cele privitoare la asigurarea locațiilor pentru ateliere, magazine, dar și pentru cazare erau suportate tot din bugetul lucrării.

Deja la 7 mai 1882, Lecomte du Noüy cerea eliberarea sumei de 20.000 de lei pentru terminarea ridicării schelelor și pentru aprovizionarea cu materialele necesare începerii restaurării. La 23 iunie, cerea alți 20.000 de lei, utili pentru fixarea schelelor și pentru studierea minuțioasă a construcției. Peste aproximativ două săptămâni, la 8 iulie 1882, el prezenta ministrului un amplu raport. Constatările erau mai sumbre decât orice previziuni. Amintind de recomandările anterioare, Lecomte du Noüy nu mai avea nicio îndoială că „biserica a suferit mari stricăciuni cu deosebire în partea superioară”³⁸. Credința îi era întărită „pipăind de aproape monumentul”.

Marea provocare pentru francez era refacerea unității stilului arhitectonic. Reparațiile suportate în timpuri diferite alteraseră originalitatea învelitorii, prefăcuseră contrafortii și modificaseră radical cele două turnuri și coronamentele. Din structură lipseau părți definitorii, precum un coronament, iar la bază sculpturile și ciubucele originale erau înlocuite cu tencuială de var și cu o învelitoare care „desfigurează ingenioasa concepțiune a artistului care a făcut acest caracteristic monument”³⁹. Ceea ce la prima vedere păruseră a fi doar dislocări ale tencuielii, se dovedeau, la o analiză riguroasă a pereților, crăpături profunde ale structurii provocate de cutremure, dar și de incendiile abătute asupra lăcașului. Fără îndoială, rezolvarea tuturor acestor deficiențe semnalate la structură și la ornamentația monumentului reclamau creșterea considerabilă a bugetului restaurării.

Lucrările înaintau însă într-un ritm încurajator. La 1 octombrie, Lecomte du Noüy solicita încă 20.000 de lei⁴⁰, sumă completată la 3 noiembrie cu alți 10.000. Ciclicitatea adreselor înaintate de arhitect probează avansarea execuțiilor la Trei Ierarhi, în concordanță cu planificarea asumată de Lecomte du Noüy. La 26 februarie 1883, într-o perioadă improprie lucrărilor exterioare, francezul solicita din nou 20.000 de lei⁴¹, următoarea adresă fiind formulată la 1 mai 1883. Tot în luna mai, în 24, Lecomte trimitea la minister toate actele șantierului pe anul bugetar 1882–1883: jurnalul cheltuielilor, 193 de facturi achitate, carnetul cu zilele muncite de lucrători și salahori, contul general de credit și cheltuieli. Arătând că, din bugetul inițial de 100.000 de lei, nu putuse cheltui decât 78.629 de lei, din cauza dificultăților întâmpinate la începerea restaurării, Lecomte du Noüy propunea transferul sumei pentru anul următor. Cel dintâi an al restaurării se încheia într-o notă optimistă. Pentru prima oară, un monument istoric părea că își reclădește nu doar propriul destin, asigurând comunitatea de care fusese zidit că poveștile în care fusese și martor nu aveau să dispară.

³⁸ *Ibidem*, f. 188.

³⁹ *Ibidem*, f. 188 v.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 192.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 130(II)/1874, f. 1.

La 4 iunie 1883, francezul avea nevoie de o altă tranșă, tot de 20.000 de lei, o alta similară fiindu-i aprobată în 7 iulie 1883. Totul avansa conform graficului, astfel încât, la 28 septembrie 1883, ministerul era chemat să vireze o nouă tranșă de 20.000 de lei. La 16 februarie 1884 urmau alți 20.000 de lei, iar la 20 mai 1884 încă 20.000 de lei. Înșiruirea poate părea plictisitoare, chiar fără sens. Ea devoalează însă un mecanism decizional bine pus la punct și neîntâlnit până atunci. Lecomte du Noüy se străduia să verifice fiecare etapă a restaurării, să încheie acolo unde putea lucrările, să facă plățile cuvenite. Pentru orice sumă întocmea devize, înainta rapoarte, intervenea și revenea cu cereri. Gestiunea cheltuielilor era atent ținută. La 24 mai 1884, Lecomte preda ministerului documentația aferentă anului bugetar 1883–1884: 142 de facturi, 2 carnete cu zilele muncite de uvrieri și salahori, jurnalul cheltuielilor, contul general al creditelor și al cheltuielilor⁴².

La scurt timp, la 15 iunie 1884, Lecomte scria ministrului ca să primească alți 20.000 de lei pentru plata muncitorilor și a materialelor comandate. Un nou mandat de 20.000 de lei era cerut la 12 august 1884. La 25 ianuarie 1885 încă 20.000 de lei erau solicitați, iar pe 19 februarie alți 20.000. Pus în fața unui val de cereri financiare și nu doar pentru Trei Ierarhi, ministrul îi răspundea arhitectului, în martie 1885, atenționându-l să încerce planificarea lucrărilor de la mitropolia din Târgoviște, de la bisericile Sf. Dumitru din Craiova, Curtea de Argeș, Sf. Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi din Iași, în limitele creditelor acordate⁴³. Statul nu era pregătit să reacționeze în astfel de situații.

La 27 martie, forțând puțin lucrurile, Lecomte cerea încă 20.000 de lei din creditul anului 1885–1886. La 20 iulie 1885, se cerea un alt mandat de 20.000 de lei pentru salarii și achiziții și peste aproximativ o lună, pe 23 august, încă 20.000 și tot atâția pe 16 octombrie 1885. O nouă tranșă de 20.000 era reclamată la 23 noiembrie 1885, urmată la 27 decembrie 1885 de o solicitare echivalentă. Concomitent, Lecomte pune la dispoziția decidenților din minister arhiva anului 1884–1885: jurnalul cheltuielilor, carnetele cu zilele muncite de lucrători, 96 de facturi, situația generală a creditelor și cheltuielilor⁴⁴.

Începutul anului 1886 îl găsea pe Lecomte în Iași. La 12 februarie solicita 20.000 de lei pentru bunul mers al lucrărilor; la 1 aprilie 1886 un nou avans de 20.000 de lei, iar la 10 mai un transfer similar. La 19 iunie 1886 alți 20.000 de lei și nu peste mult timp, la 5 august 1886, încă 20.000; la 3 octombrie 1886 alți 20.000 de lei. La finalul aceleiași luni, pe 31 octombrie 1886, Lecomte cerea un nou mandat de 20.000 de lei. Și nu era totul: la 18 decembrie 1886 mai erau solicitați doar 10.000 de lei. O zi mai târziu, arhitectul trimitea pe adresa ministerului actele justificative pentru restaurarea de la Trei Ierarhi pe anul 1885–1886: jurnalul cheltuielilor, facturi, carnetul cu zilele muncite de lucrători, contul general al creditelor și cheltuielilor.

Și în 1887 lucrările erau reluate în forță, încă din prima lună. La 30 ianuarie 1887, ministerul era chemat să elibereze un mandat de 13.000 de lei pentru plata lucrătorilor⁴⁵. Cu mici întârzieri, toate solicitările financiare ale lui Lecomte erau onorate de autorități. Un ciclu de cinci ani se finaliza. Iar rezultatele erau mult peste așteptări, ținându-se cont de improvizațiile exersate în cazul altor monumente.

⁴² *Ibidem*, f. 44.

⁴³ *Ibidem*, f. 77.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 111.

⁴⁵ N. Gabrielescu prezenta anul 1887 drept unul total pierdut pentru lucrările de la Trei Ierarhi, deși documentele păstrate în centrala ministerului atestă plăți pentru finalizarea unor intervenții (N. Gabrielescu, *Memoriu pentru luminarea publicului în afacerea restaurărilor de monumente istorice*, p. 65).

Un prim raport de etapă

La 26 septembrie 1884, ministerul îl invita pe Lecomte să comunice stadiul lucrărilor, ținând cont că pe 1 aprilie 1885 restaurarea trebuia să fie gata. Raportul detaliat semnat de francez la 2 noiembrie 1884, aflat la acea vreme la Paris, se întindea pe opt pagini. Arhitectul își începea expozeul recunoscându-și erorile incluse în evaluarea inițială. Urmele cutremurelor și incendiilor fuseseră „astupate în mai multe rânduri, iar picturile interioare fiind cu totul reparate nu permiteau a se judeca gravitatea stricăciunilor”⁴⁶. Varul, tencuiala și culorile mascaseră serioase probleme ale structurii edificiului. Și primele indicii apăruseră abia după montarea schelelor exterioare. Dar nu era totul. Amânarea montării schelelor interioare, din cauza ofierii slujbelor, până în anul 1884, reprezenta o altă tergiversare majoră. În ciuda acestor impedimente, pentru a preîntâmpina întârzierea lucrărilor, Lecomte decisese ca acolo unde se putea interveni, chiar și în timpul iernii, să se facă acest lucru, din dorința de a recupera decalajele generate de fixarea schelelor în interiorul monumentului.

Punctual, francezul relata desfășurarea execuțiilor pe ani. În 1882, fuseseră montate schelele exterioare, dar și o învelitoare pentru a proteja bolțile și cupolele de ploaie. Pentru a se lucra și în zilele cu vreme urâtă, se luase decizia acoperirii schelelor. În paralel, trebuiau găsite materialele necesare. Marea provocare a constituit-o alegerea pietrei. Peste douăzeci de probe fuseseră analizate pe parcursul anului 1882, niciuna neîndeplinind criteriile cerute de arhitect. Toată această băjbăială se datora lipsei unei arhive a lăcașului, în care Lecomte ar fi putut studia intervențiile anterioare asupra clădirii. Abia după căutări îndelungate putuse afla că piatra folosită la construirea Trei Ierarhilor fusese adusă de la Horodinești, din Basarabia. Dar „greutățile de extracțiune în carieră, transportul, vama și costul total prea mare, mă făcură a părăsi această piatră ce e mai bună la decorația interioară decât la exterior expusă intemperiilor atmosferice”⁴⁷. La 7 mai 1882, Lecomte arătase că pentru „unele părți mai expuse a se strica și cu deosebire în partea de jos” va folosi „piatra calcară de la Câmpulung a cărei tărie e deja cunoscută prin lucrările din localitate și prin monumentul de la Curtea de Argeș”⁴⁸. Pentru a economisi resursele bugetului, arhitectul propunea, ca și în alte situații, transportul gratuit pe calea ferată. Într-o scrisoare către ministru, din 4 noiembrie 1882, Lecomte explica raționamentul deciziei asumate. În urma examinării mai multor mostre, arhitectul se decisese pentru carierele de la Cernăuți și Câmpulung-Albești. Prezenta și argumentele pro și contra. Cea de la Cernăuți, de calitate inferioară celei de la Albești, putea fi transportată mult mai ieftin pe calea ferată. Pe cea de la Câmpulung-Albești o folosisese deja la Curtea de Argeș și fusese încântat de calitățile sale. Pentru a-și asigura piatra de la Câmpulung-Albești, Lecomte avea nevoie de o reducere de preț pe calea ferată, condiție în care prețul ei final putea fi sub cel al pietrei din Cernăuți. Și nu era vorba doar de bani. Arhitectul arăta că, prin folosirea pietrei de la Câmpulung-Albești, se „încuraja exploatarea carierelor din țară, la care, întrebuintându-se lucrători români, țărani din comuna Albești vor profita de sumele ce se vor cheltui cu piatra”⁴⁹.

Se mai impune o scurtă, dar necesară precizare. În niciun raport întocmit de arhitecții români nu am întâlnit astfel de pledoarii construite nu doar pe necesitățile unui atare șantier, cât și pe disponibilitatea susținerii industriei autohtone, a bunăstării comunităților

⁴⁶ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130(II)/1874, f. 57.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 58.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 130(I)/1874, f. 164.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 196 v.

locale. Soluția avansată de Lecomte era sprijinită și de Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, care intervenea la titularul portofoliului de la Agricultură, Comerț și Lucrări Publice pentru a obține reducerea dorită pe calea ferată. Răspunsul din 25 noiembrie 1882 era favorabil, indicând un preț de „4 bani pe tonă și kilometru”⁵⁰. În paralel, erau inițiate tatonări privind aducerea pietrei de la Cernăuți pe linia Lemberg–Cernăuți–Iași. Prețul calculat era echivalent celui de la Albești, 4 bani pe tonă și kilometru, dar cu o condiție: „predarea să se facă în vagoane complete de cel puțin 10 tone de vagon”⁵¹. Și nu era vorba doar despre transport. Arhitectul francez îi mărturisea lui Al. Tzigara-Samurcaș faptul că și tehnicile de cioplire din Răsărit difereau față de cele din Apus⁵². Probleme asemănătoare fuseseră semnalate și la alte lucrări anterioare. Pentru o parte din decorațiile de la Palatul Academiei piatra fusese adusă de la Rusciuc, iar meșteri pietrari ca Tivald și Gerenday fuseseră chemați de la Budapesta⁵³.

Arhitecții erau nemulțumiți că se foloseau materiale inferioare⁵⁴, care afectau, îndeosebi, execuția ornamentelor, a profilelor sau a tencuielilor exterioare. Experiența îl învățase pe Lecomte că nu putea folosi piatra de carieră imediat ce aceasta îi era livrată. De la extragerea sa din munte, piatra trebuia lăsată cel puțin trei luni la uscat, pentru a se scurge apa de carieră. Toate aceste date, arhitectul francez le menționase într-un raport către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, din 10 decembrie 1879, indicând și o lucrare de bază în domeniu, *La pratique de l'art de construire*, de Claudel și Laroque⁵⁵.

Al treilea obiectiv punctat, unul condiționat de împrejurări, a fost reconstrucția turnurilor. Într-o derulare firească a restaurării, intervenția trebuia să înceapă de la bază. Interiorul bisericii trebuia golit, iar slujbele suspendate. Și nu era puțin lucru. După o amplă investigație a turnului din vest, arhitectul decidea dărâmarea lui până la bază, „adică până la arcurile interioare pe care șade turnul”⁵⁶. Extinderea cercetărilor semnalau crăpături și sfărâmări accentuate ale zidurilor. Singura soluție era refacerea totală a părților compromise. De altfel, ministrul era încredințat „că vom fi siliți a reconstrui o mare parte a edificiului”⁵⁷. Afirmatia constituia cel dintâi semnal asupra complexității restaurării.

Raportul pus la dispoziția autorităților de către Lecomte du Noüy, la 2 noiembrie 1884, poate fi considerat drept un inedit model de prezentare a ceea ce presupunea o restaurare autentică. Date economice, reconstituiri arhitectonice, propuneri privind avansarea lucrărilor și acceptarea propriilor erori estimative probează căutarea continuă a celor mai bune soluții pentru refacerea Trei Ierarhilor.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 198.

⁵¹ *Ibidem*, f. 201.

⁵² Al. Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, vol. II (1910–1918), ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb, prefată de Dan Grigorescu, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1999, p. 77.

⁵³ Horia Moldovan, *Johan Schlatter. Cultură occidentală și arhitectură românească (1831–1866)*, București, Editura Simetria, 2013, p. 77.

⁵⁴ G. Sterian, *Despre restaurarea monumentelor istorice în străinătate și în România*, Iași, Tipo-Litografia H. Goldner, 1889, p. 9; George Mandrea, *Început de renaștere a artei române, în Gândirea estetică în arhitectura românească. A doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX*, studiu introductiv și coordonare generală Gheorghe Săsărman, antologie și note de Nicolae Lascu și Alexandrina Deac, note bibliografice de Nicolae Lascu, București, Editura Meridiane, 1983, p. 28.

⁵⁵ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 8/1879, f. 107.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 130(II)/1874, f. 59.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 60.

Raportul din 13 februarie 1885

Plecând de la ideile expuse în referatul din 2 noiembrie 1884, Lecomte revenea la 13 februarie anul următor, delimitând atât orizontul de așteptare conturat în 1882, cât și starea reală a construcției. Arăta că, „în loc de a ne mărgini și a repara fețele, recioplind sculpturile și înlocuind bucățile stricate, a trebuit refăcută cu totul din nou, în mare parte, sculptura și zidăria”⁵⁸. Ziduri dislocate, pietre descompuse, turnuri din care nu s-a putut reîntrebuința nicio bucată contrastau cu iluzia refacerii rapide a Trei Ierarhilor. Mai bine de jumătate din suprafața exterioară a monumentului trebuia reconstituită. Avertizând că bugetul inițial de 300.000 de lei alocat nu avea să ajungă, Lecomte solicita încă 250.000 de lei, bani pe care îi considera suficienți dacă lucrările rămase de executat se terminau în doi ani.

Așa cum am spus, în cazul bisericii Trei Ierarhi, una dintre principalele probleme o constituia și calitatea scăzută a pietrei cu care fusese construită și care, din secolul XVII, se deteriora continuu. Problemele cauzate de structura și tipurile pietrelor erau mai vechi, fiind semnalate și de Carol Cugler. Știm că, la 28 martie 1856, inginerul montanist Mihalic de Hodocin fusese însărcinat să găsească locații din proximitatea Iașului de unde să se poată extrage piatră. Argumentul solicitării ținea, în primul rând, de costurile prea mari făcute pentru aducerea materiei prime necesare pavării ulițelor capitalei moldave de la Bistrița și Tarcău⁵⁹. Mihalic de Hodocin întreprindea cea dintâi prospecțiune în vârful dealului Repedea și în satele Slobozia, Voinești, Codăești, Brădicești. A cercetat îndeosebi acele vârfuri de stânci descoperite, întâlnite în marginile satelor. Analizarea mostrelor prelevate din aceste locații îl îndreptățeau să creadă că piatra era bună nu doar pentru acoperirea ulițelor din Iași, dar și pentru realizarea unei șosele trainice⁶⁰. Mai mult, unele probe le compara cu cele scoase din carierele de la Cernăuți⁶¹. Se mai resimțea, și nu doar în Iași, lipsa cioplitorilor în piatră. Pe lângă toate acestea, Iosif Bobulescu dorea refacerea acareturilor și a prăvăliilor din curtea și proximitatea mănăstirii. Corespondența purtată între Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și primăria Iași probează că Lecomte se apuca de restaurarea interioară abia în a doua parte a anului 1883⁶².

Un alt impediment l-a constituit mutarea obiectelor de cult, a moaștelor Sfintei Paraschiva. La 19 iulie 1883, ministrul Cultelor și Instrucțiuni Publice scria mitropolitului Moldovei și Sucevei, rugându-l să găsească un spațiu adecvat pentru mutarea odoarelor și sfintelor moaște⁶³. Îngrijitorul de la Trei Ierarhi propunea, la 30 iunie 1883, drept spațiu de păstrare „sălile gotice din Vasile Lupu ce se rețin de Școala Normală sau casele foste egumenești”⁶⁴. Răspunsul de la București întârzia, astfel încât obiectele în cauză ajunseseră să fie adunate în mijlocul bisericii, înconjurată de grămezi de moloz. Finalmente, salonul gotic era transformat în paraclis. Un alt moment sensibil, tratat cu cea mai mare atenție de către arhitect, l-a constituit dorința de a săpa la temelia edificiului „sub firidele de a nord și sud a nartexului unde se pretinde a fi îngropați domnii”⁶⁵. Pentru a evita orice discuții, bănuieli sau acuzații, francezul îl ruga pe ministru,

⁵⁸ *Ibidem*, f. 78.

⁵⁹ DJANI, fond Ministerul Lucrărilor Publice al Moldovei, dosar 1063/1856, f. 1.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 8.

⁶¹ *Ibidem*, f. 8 v.

⁶² ANIC, fond M.C.I.P., dosar 315/1876, f. 32.

⁶³ *Ibidem*, dosar 130(II)/1874, f. 15.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar 315/1876, f. 24 v.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 130(II)/1874, f. 73.

la 13 martie 1885, să delege o persoană care să asiste la săpături. Persoana aleasă de ministru era tocmai primarul Iașilor.

Sf. Nicolae Domnesc: avaturile restaurării

În trecerea sa prin Iași, la august 1862, preotul Grigore Musceleanu afla biserica în condiții foarte bune, fiind convins că „soliditatea bisericii în chestiune este foarte durabilă, ea poate înfrunța cu viteză încă atâtea cutremure”⁶⁶. Dar nu a fost să fie așa. Cinci ani mai târziu, erau înaintate cereri pentru efectuarea unor reparații uzuale la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași⁶⁷. Ce recomanda biserica pentru fi trecută pe lista priorităților ministerului? Arhimandritul Isaia Theodorescu arăta că „acest monument religios este cel mai vechi în Iași și strigă cu ființa sa că Sf. Ștefan cel Mare domnul Moldovei într-o vară ne-au mântuit pământul acesta de trei inamici: de turci, de tătari și de cazaci”⁶⁸.

Memoriile adresate primarului orașului, D. Gusti, precum și decidenților din minister, arătau cum tencuiala bisericii se desprindea tot mai mult de pe pereți, care se măcinau continuu, iar grinziile erau putrezite aproape în întregime. Prin crăpăturile formate, ploaia intra în biserică, deteriorând și interiorul său. Una dintre pietrele pe care era încrustat anul 6984, amintind de ctitorirea lui Ștefan cel Mare, devenise un orificiu „prin care se toarnă apa”⁶⁹. Alte probleme ridicate de îngrijitorul bisericii erau noroiul care se aduna permanent în curte, îngreunând accesul la așezământ, dar și refacerea gardului curții, precum și reîmprejmuirea cimitirului ei⁷⁰. Nemulțumirea ierarhilor fusese generată de decizia autorității locale de a nu pava și curtea bisericii, deși strada mare și curtea palatului administrativ, aflate în imediata apropiere, cunoscuseră o binemeritată și utilă reînnoire. Necazuri făceau și chiriașii aciuși pe proprietatea bisericii, ale căror animale (porci, capre) afectau zona și așezământul religios.

Arhitectul nominalizat pentru întocmirea devizului și coordonarea lucrărilor era Carol Cugler, arhitectul mănăstiresc. La 7 martie 1868, Cugler primea dispoziția refacerii „veșmântăriei acelei biserici”⁷¹. Două luni mai târziu, la 7 mai 1868, Cugler era atenționat că nu depusese devizul pentru realizarea grilajului. Erau lucrări de suprafață, mai degrabă tehnice, caracteristice activităților antreprenorilor, nefiind, nicidecum, un plan de restaurare veritabil. Responsabilitățile financiare, administrative și asumarea intervențiilor convenite erau pasate între minister și primăria orașului. Tărăgănarea procedurilor a durat până la începutul anului 1869, când erau aprobate ultimele solicitări. Iar anvergura lucrărilor pentru refacerea tencuielii poate fi dedusă din bugetul preconizat de Carol Cugler, de doar 714 lei noi și cinci bani, depus într-un final în 22 ianuarie 1869⁷².

Pretențiile oficialităților nu au trezit însă interes printre antreprenori. Astfel, prima licitație „pentru îngrădirea cimitirului, închiderea curții bisericesti și repararea

⁶⁶ *Calendar pentru anul de la Christos 1863. Care conține monumente sfinte și inscripțiuni istorice ale celor mai vechi monastiri române, administrate de pământeni și de străini (egumeni greci) din România de peste Milcov (Moldavia)*, culese și așezate de preotul Grigore Musceleanu, Imprimeria Națională a lui Stephan Rassidescu, p. 144.

⁶⁷ Vezi ANIC, fond M.C.I.P., dosar 67/1868.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 21 v.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 18.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 11.

⁷¹ *Ibidem*, f. 8.

⁷² *Ibidem*, f. 39.

veșmântăriei”⁷³ eşua, neprezentându-se niciun antreprenor. Nici la 18 august și nici la 15 septembrie 1869 nu era depusă vreo ofertă. Dar problema nu era doar la Iași. Centralizarea datelor la minister devoala aceleași neputințe administrative și pentru catedrala din Râmnicu Sărat și biserica Maicii Domnului din Slatina⁷⁴. Analiza ministerială conducea către o singură concluzie: amânarea licitațiilor pentru începutul anului 1870. Decizia luată în cabinetele de la București nu a fost bine primită la Iași, unde se deplângea în continuare deplorabila stare în care se afla biserica Sf. Nicolae Domnesc. Și nu era ultima tergiversare.

Într-un memoriu din 18 august 1871, se făcea referire la cele trei altare ale așezământului, particularitate care fixa un loc privilegiat al monumentului în spațiul românesc. Actul este important pentru că aducea în registrul argumentativ favorabil bisericii Sf. Nicolae Domnesc structura aparte a zidirii. Aceeași motivație o vom regăsi în pledoariile criticilor lui Lecomte câteva decenii mai târziu. Într-un scenariu tensionat, atât românii, cât și vizitatorii străini remarcă indolența autorităților. Încercând calmarea situației, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice apela din nou la Carol Cugler, solicitându-i un alt deviz al reparațiilor care se impuneau la biserica Sf. Nicolae Domnesc⁷⁵.

La 22 februarie 1872, o altă licitație se derula la prefectura Iași. Nici de această dată nu se prezenta vreun antreprenor. Abia după închiderea licitației apărea o ofertă, dar nu pentru întregul dosar. Goldenthal și Davidovici își prezentau intenția realizării grilajului, arătându-se dispuși să facă și mici reduceri. La scurt timp, apărea o altă propunere, depusă de Grigore Botez, mai avantajoasă pentru bugetul public. Prefectul accepta soluția lui Botez, semnând contractul la 22 februarie 1872. Intervenția trebuia realizată după planul întocmit Carol Cugler, iar lucrările să înceapă cel târziu la 1 martie și să nu se întindă pe mai mult de patru luni.

Pentru darea în antrepriză a refacerii „veșmântăriei”, prefectura organiza o licitație la 7 aprilie 1872 și o alta la 20 mai, fără succes. Lunile se scurgeau fără ca cineva să se încumete să repare exteriorul bisericii. Nu erau lucruri simple de remediat. Explicația o dădea chiar superiorul bisericii, într-un memoriu către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Arăta că veșmântăria „este așa fel stricată cum nu se poate repara; ea este desprinsă de trupul bisericii, crăpată foarte tare prin cinci locuri și cu bolta gata de a cădea din cauză că tunelul s-a lăsat și se lasă pe toată ziua din ce în ce mai tare”⁷⁶. Soluția avansată de fața bisericească era facerea din temelie a veșmântăriei. Doar că atunci nimeni nu se arătase scandalizat de decizie, împărtășită chiar de superiorul de la biserica Sf. Nicolae Domnesc. Sesizarea ducea la refacerea unui alt deviz, cel însărcinat cu elaborarea lui fiind tot Cugler.

Nici la licitația din 16 septembrie nu s-a prezentat niciun antreprenor interesat să obțină contractul refacerii așezământului. În vizita făcută la Iași, în octombrie 1872, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice mergea la biserica Sf. Nicolae Domnesc pentru a se convinge personal de gravitatea situației. Fără niciun efect, mai bine de un an și jumătate nemișcându-se nimic în curtea bisericii. La 5 mai 1874, superiorul bisericii întocmea un nou memoriu, atenționându-l pe ministru că vizita sa nu avusese nicio urmare. Tonul adresei era mai încins, ducând cu ea un reproș contabilizat pe parcursul mai multor ani, în care nu se făcuse mai nimic pentru salvarea zidirii

⁷³ *Ibidem*, f. 50.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 58.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 63.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 114.

purtătoare a „gloriei marelui Ștefan”⁷⁷. Proiectul restaurării se bloca de fiecare dată la calcularea devizului, dar și în nominalizarea unui arhitect capabil să întocmească un plan detaliat. Alți ani, nu puțini, se risipeau în așteptare.

La 17 ianuarie 1878, același arhimandrit semnală măcinarea pietrelor din zidurile interioare⁷⁸, acest fenomen făcând imposibilă ținerea serviciului religios. Spre finalul aceluiași an, la 28 noiembrie 1878, arhimandritul revenea la minister prezentând biserica Sf. Nicolae Domnesc într-un scenariu dezolant: pardoseala era complet fărâmițată, scările, stranele putrezite, cercevelele ferestrelor „aproape nu mai există”. Părea că nimic nu mai putea fi salvat. Împărțite la diverși antreprenori sau constructori și făcute fără o concepție unitară, toate intervențiile mențineau, în cel mai bun, speranța salvării într-un viitor indefinibil al monumentului.

O retrospectivă a intențiilor privind dacă nu restaurarea, atunci măcar repararea unor disfuncționalități de la biserica Sf. Nicolae Domnesc nu putem realiza. Momentan, nu putem contabiliza decât o înșiruire de eșecuri. Prin urmare, nici în cazul de față Lecomte nu era solicitat pentru a termina un proiect arhitectural de succes. Și de această dată, încredințarea restaurării venea după epuizarea mai tuturor resurselor financiare și umane autohtone. Iar restaurarea care a durat două decenii, 1884–1904, arăta cât de dificilă fusese misiunea francezului.

Implicarea lui Lecomte du Noüy

Istoria restaurării coordonate de Lecomte începea în 1884, odată cu votarea de către deputați a unui credit de 100.000 de lei⁷⁹. După o primă cercetare, arhitectul era tentat să demoleze întreaga biserică și să o reclădească. Un an mai târziu, în 1885, Lecomte propunea demantelarea corpului adăugat în secolul XVII și restaurarea zidirii primare. Pentru începerea lucrărilor de la Sf. Nicolae Domnesc, Lecomte admitea că avea nevoie de timp pentru o documentare temeinică asupra stilurilor arhitecturale din timpul lui Ștefan cel Mare. Ca și în cazul altor edificii religioase, nici la Sf. Nicolae Domnesc nu se păstrase o arhivă. Într-un bilanț propus în 1912, Alexandru Lapedatu găsea doar trei relații interne despre monument. Prima, în *Notițele istorice* semnate de Melchisedec, a doua într-un articol publicat de N. Gabrielescu în „Convorbiri literare”, iar ultima, broșura semnată chiar de el cu ocazia sfințirii bisericii⁸⁰. Se recunoștea public, la început de veac XX, că „izvoarele noastre istorice indigene mărturisesc prea puțin – dacă nu chiar deloc”⁸¹ asupra înfățișării bisericii în timp. Istoricul afla informații utile în memoriile călătorilor și misionarilor străini⁸².

În raportul înaintat către ministrul Cultelor, André Lecomte arăta că nu toată clădirea data din perioada marelui domn, clopotnița și partea din față fiind adăugate ulterior. Argumentele în identificarea corpului ridicat în vremea lui Ștefan cel Mare priveau forma planului, tipul zidăriei, decorația exterioară „cu teracote smălțuite și frescuri, în felul numeroaselor exemple rămase din acea epocă, precum e la Dorohoi,

⁷⁷ *Ibidem*, f. 151.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 293.

⁷⁹ N. Gabrielescu, *Memoriu pentru luminarea publicului în afacerea restaurărilor de monumente istorice*, p. 56.

⁸⁰ Alexandru Lapedatu, *Portretele ctitoricești de la Sf. Nicolae Domnesc din Iași*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, iulie–septembrie 1912, p. 130.

⁸¹ Idem, *Câteva cuvinte asupra bisericilor Sfântul Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi din Iași*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904, p. 12.

⁸² *Ibidem*.

Piatra, Suceava și Voroneț”⁸³. La 29 martie 1885 solicita ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice garantarea unui credit de 100.000 de lei pentru următorii doi ani⁸⁴, ce i-ar fi permis coordonarea lucrărilor fără niciun risc. În anii 1885–1886, lucrările erau oprite, fiind reluate abia în 1887, când se dărâma totul până la temelie.

Ca și la Curtea de Argeș, proiectele arhitectului francez pentru Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc nu au fost bine primite nici de o parte din intelectualii vremii, dar nici de reprezentanții Bisericii Ortodoxe. Cel dintâi semnal public îl dădea V. A. Urechia, într-o conferință ținută la Ateneu, în București, în decembrie 1886⁸⁵. Criticile erau reluate, o lună mai târziu, într-un articol din „Convorbiri literare”. Acuzele profesorului universitar nu-l vizau exclusiv pe francez. Materialul devoala metehnele și neglijențele instituționale, atacând indolența ieșenilor: „Bunăoară, nu sunt multe săptămâni de când la Iași, în a doua capitală a României, în lipsa d-lui Lecomte, ilustrul arhitect și fără știrea guvernului central, fără să asiste nici un bărbat competent, cunoscător în epigrafia națională, s-au desființat mai multe morminte domnești, din cuprinsul altarului grec și acel slavon dărâmate până în temelie, s-au ridicat pietrele cu epitafuri, s-au spart ori s-au aruncat fără nici o orânduială, încât nu se va mai ști locul măcar unde au fost așezate în trecut; mai mult, mormintele au fost scotocite... aflu că un inel cu marca țării a fost încredințat de îngrijitorul Sf. Nicolae, părintele Ursul, în păstrarea comisarului despărțirii a patra din Iași... Trămisu-s-au la ministerul de culte? Încă nu știu. Asemenea vandalism s-a petrecut și acum puțini ani cu ocaziunea dărâmării bisericii Sfintei Vineri, tot din Iași. După reclamațiunea mea cel puțin se ridicară de acolo câteva pietre sepulcrale de valoare istorică... Unde sunt ele acum? Nu ne îndoim că, cu multă grijă, au fost respectate mormintele din biserica Sf. Trei Ierarhi tot din Iași. Știm numai că inelul-sigiliu al lui Ștefăniță Vodă, fiul lui Vasile Lupu, fondatorul minunatei biserici, este pe degetul unui impiegat de la serviciul tehnic al primăriei”⁸⁶. O precizare însă: poziția lui V. A. Urechia trebuie privită cu reticență, sursa lui de informare părănd să fi fost ulița, cea atotștiutoare.

Răspunsul arhitectului francez era dat în numărul următor sub semnătura lui N. Gabrielescu. Prin intermediul articolului, ajungeau în spațiul public informații transmise ministerului de Lecomte cu aproape un an în urmă; erau concluzii asumate de francez după voiajurile pe la mănăstirile ctitorite în vremea lui Ștefan cel Mare. Astfel, N. Gabrielescu pomenea de asemănările structurale întâlnite la lăcașurile ștefanieni, inducând impresia „că aceiași meșteri erau întrebuințați treptat cu zidirea de biserici”. Stilul, forma planului, structura, ornamentația, picturile hieratice bizantine și metodele de lucru ale vechilor arhitecți fuseseră minuțios analizate de Lecomte. Semnatarul respingea acuzația privind distrugerea mormintelor, arătând că la deschiderea locurilor de veci din nartex participase și Gr. G. Tocilescu, în calitate de trimis al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, alături de alte nume respectabile din urbea ieșeană. O precizare se cuvenea: în niciunul dintre morminte nu fuseseră descoperite piese istorice valoroase.

Fără a aduce la rândul-i acuzații, N. Gabrielescu se oprea asupra calității îndoielnice a intervențiilor anterioare, despre care contestatarii nu pomeneau nimic. Arăta că „astuparea crăpăturilor cu tencuială era un mod foarte lesnicios ce se adoptase la noi

⁸³ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 175.

⁸⁴ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 344/1875, f. 89 v.

⁸⁵ N. Gabrielescu, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași*, în CvL, nr. 11, 1 februarie 1887, p. 968.

⁸⁶ V. A. Urechia, *Mormântul lui Miron Costin*, în CvL, nr. 10, 1 ianuarie 1887, p. 802–803.

spre a se achita de greua sarcină a restaurărilor”⁸⁷. Fără a fi malițios, colaboratorul lui Lecomte făcea referire la tăcerea lumii românești relativ la monumentele istorice. Miza principală nu era restaurarea în sine, ci persoana care și-o asumase. Unele acuzații erau demontate ușor. Inelul despre care vorbise V. A. Urechia fusese trimis Ministerului, iar de acolo în patrimoniul Muzeului de Antichități. Intervenția lui Gabrielescu se încheia cu reafirmarea încrederii sale în expertiza lui Lecomte: „Sunt unsprezece ani de când lucrez alături cu ilustrul meu profesor d. Lecomte du Noüy și de încrederea căruia mă bucur în direcția lucrărilor ce restaurăm. În lipsa sa, lucrările se studiază, se execută și cercetările arheologice se fac după sistemul său practicat în Franța și cu toată îngrijirea ce cer asemenea lucrări delicate”. Și ce diferență de atitudine peste doar câțiva ani! Semnalul neîncrederii fusese dat. Iar adversarii cuplau intervențiile de la Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc cu acelea de la Golia, pentru a devoala, cât mai credibil, amplitudinea dezastrului. Mitropolitul Iosif al Moldovei, susținut de profesorul Nicolae Ionescu deschideau lista contestatarilor. La 17 august 1888, înaltul ierarh solicita ministrului oprirea dărâmării turnului clopotniței de la Trei Ierarhi, pretinzând că era „în starea cea mai bună de soliditate și durabilitate”⁸⁸. Intervenția nu făcea decât să amâne și mai mult refacerea ansamblului, intenție anunțată de Lecomte din 6 februarie 1887, când lucrările de restaurare ajunseseră la clopotniță.

Inițial, arhitectul spera să refacă clopotnița, cerând ministrului autorizația de a dărâma în cel mai scurt timp o parte din clădirile alipite acestei clopotnițe, inclusiv o sală de clasă a școlii „Vasile Lupu”⁸⁹. Corespondența purtată cu Ministerul probează ambiția francezului de a încerca să salveze o construcție emblematică pentru capitala Moldovei. Turnul clopotniței fusese de folos ieșenilor ca punct de observare și semnalare a incendiilor. Primăria orașului Iași anunța la rândul ei Ministerul, subliniind că turnul era vital pentru urbe, arătându-și disponibilitatea de a contribui financiar la refacerea lui⁹⁰.

Două luni mai târziu, la 25 octombrie 1888, mitropolitul își exprima nemulțumirile față de decizia lui André Lecomte de a demola două dintre cele trei altare ale bisericii Sf. Nicolae⁹¹. N. Gabrielescu îl acuza, la scurt timp, într-o polemică înverșunată purtată între cei doi, evidentă pentru toți cei din anturajul lor⁹², de faptul că luase decizia dărâmării vechiului lăcaș fără a fi primit acordul Ministerului⁹³. Și în astfel de cazuri exista un vid legislativ. Condiționând executarea lucrărilor de obținerea avizelor de specialitate, legea nu stabilea și sancțiunile de aplicat în caz de contravenție. Admițând că ele nu figuraseră în planul inițial, fiind adăugate prin 1677 de Antonie Ruset – informație confirmată de cronicarii moldoveni⁹⁴ –, mitropolitul insista asupra importanței clădirii de-a lungul timpului; se referea la statutul de biserică a Curții Domnești, dar și la faptul că era singurul așezământ religios cu trei altare. Măsurătorile arătau că în vreme ce biserica originală avea doar 219,71 mp, corpurile

⁸⁷ N. Gabrielescu, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași*, p. 973.

⁸⁸ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 204.

⁸⁹ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 130(II)/1874, f. 151.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 165 r.–v.

⁹¹ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 206.

⁹² *Alexandru Odobescu și corespondenții săi*, ediție de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, Editura Minerva, 1984; scrisoarea lui M. Catopol către Alexandru Odobescu din 15/27 iunie 1891, p. 168.

⁹³ N. Gabrielescu, *Memoriu pentru luminarea publicului în afacerea restaurărilor de monumente istorice*, p. 59.

⁹⁴ Alexandru Lapedatu, *Câteva cuvinte asupra bisericilor Sfântul Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi din Iași*, p. 16–18.

ridicate ulterior, în veacul XVII, se întindeau pe 348,69 mp⁹⁵: practic dublu față de întinderea inițială.

Într-o interpelare din 14 februarie 1889, Nicolae Ionescu se pronunța contra acceptării unui credit de 9.000 de lei necesar dărâmării turnului Golia, cerând și reconstituirea cât mai fidelă a Trei Ierarhilor și Sf. Nicolae. Titu Maiorescu răspundea, tranșant, arătând că cererea pentru punerea la pământ a turnului de la Golia nu venise din partea arhitectului francez. Nu primarul în funcție, Vasile Pogor, ci antecesorii săi trimisese mai multe adrese la minister prin care solicitau „să se dărâme acel turn pentru motiv că amenința să cadă și pune în pericol viața trecătorilor, casele vecinilor etc.”⁹⁶.

Un scurt istoric, fie el și de dată recentă, vorbea de aceleași greutăți administrative, costuri exagerate, precum și de lipsa expertizelor de specialitate. În replica sa, Titu Maiorescu demonstra că, la 29 februarie 1888, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice fusese solicitat de primarul Iașului, N. Gane, să se implice în dărâmarea turnului Goliei, a cărui structură de rezistență era serios afectată. O eventuală prăbușire, necontrolată și din ce în ce mai probabilă, primejduia nu doar acareturile din vecinătate, ci și alimentarea cu apă a orașului⁹⁷. Răspunsul venit de la minister, la 11 mai 1888, cerea autorităților din Iași să aproximeze costurile unei lucrări în regie, dar și cât s-ar fi putut obține din vânzarea materialului rezultat din demolarea a turnului. La 13 mai, prefectului Leon Negruzzi i se cerea să organizeze, în cel mult cinci zile, o licitație pentru destructurarea turnului. La prima licitație, ținută la 20 mai 1888, nu s-a prezentat niciun antreprenor, o alta fiind anunțată peste o săptămână, la 27 mai. Au fost mai multe oferte. Cea înaintată de Leib Fisch fixa un preț de treizeci de mii de franci, în trei rate, dar și folosirea materialului rezultat în urma dărâmării. Rezoluția ministrului respingea pretențiile lui Leib Fisch, arătând că, în alte localități, antreprenorii se mulțumeau doar cu materialele provenite dintre dărâmături; și nu era singurul considerent.

În dosarul chestiunii exista un deviz al dărâmării întocmit de N. Gabrielescu, în 1886. Prețul maxim agreeat de arhitect era de 12.300 lei, stârnind nemulțumirea celor interesați să se ocupe de problemă. Un alt deviz era făcut de inginerul șef al județului Iași, Cazaban. Membrii comisiei formate la prefectură fixau un cost total de 25.835 lei din care, credeau ei, 6.000 urmau a fi recuperați din vânzarea dărâmăturilor. O nouă licitație era organizată, înscriindu-se opt candidați, dintre care unul prezenta două oferte. Erau evaluate atât reducerile din prețul de pornire al licitației, încadrate între 3 și 21,5%, dar și suma pe care cei înscriși erau dispuși să o dea pentru cumpărarea materialului rezultat în urma distrugerii turnului⁹⁸.

Ofertele inițiale făcute de ingineri și antreprenori erau îmbunătățite ulterior, după finalizarea licitației. Prefectul era anunțat, prin telegrame, de decizia fiecăruia de a mai lăsa din preț, prin mărirea *discountului*, dar și de un preț mai mare pentru achiziția resturilor provenite din stricarea turnului. Indecizia birocratică era generată și de lipsa aprobării venite de la minister pentru încredințarea lucrării. Filip Xenopol câștiga procedura administrativă de acordare a demolării, produsă la 27 iunie 1888. Dar lucrurile nu se terminau aici. Până în toamnă, schimbările survineau în ritm alert. Finalmente, lucrarea era preluată de N. Gabrielescu. Din rațiuni economice, autoritățile

⁹⁵ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 235.

⁹⁶ Titu Maiorescu, *Opere*, IV, *Discursuri parlamentare (1900–1913)*, ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de D. Vatamaniuc, introducere de Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 165.

⁹⁷ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 162/1888, f. 1.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 16.

decideau ca tot ce rămânea în urma dărâmării turnului să fie folosit la ridicarea școlii normale „Vasile Lupu”⁹⁹.

Amânarea, prelungită nepermis de mult, se datora mai ales prețurilor exagerate cerute de diverși antreprenori. Ministrul se arăta intrigat de ceea ce îi spusese prefectul de Iași, amicul Negruzzi, despre rezultatul unei licitații, „puțin sub 28.000 lei și încă și condiția ca antreprenorul să ia și materialul vechi”¹⁰⁰. Precizările erau binevenite. Titu Maiorescu încerca să extragă monumentele istorice din seria nenumăratelor mize politice care influențau viața culturală. Era sceptic în ceea ce privește nominalizarea unor specialiști autohtoni, din cauză că, pentru aceștia, era greu ca ei să își impună opinia în sfera publică.

Schimbul de adrese dintre instituții nu amintea niciun cuvânt de valoarea patrimonială a turnului Goliei. Rațiuni ce țineau de protejarea zonei, de regândirea spațiului public anihilaseră orice argument estetic sau istoric. Singura condiție pusă de autorități celui care urma să efectueze lucrarea era ca „orice obiect de valoare sau istorice s-ar găsi în dărâmături sau în temelii sunt și rămân de drept ale statului, fiind dator antreprenorul a le scoate cu cea mai mare grijă și a anunța imediat despre aceasta imediat pe ministrul respectiv”¹⁰¹.

Comisia onorifică a monumentelor

În aceste condiții, o petiție din 20 aprilie 1890, înaintată prim-ministrului, cerea înființarea unei comisii formate din arhitecți și arheologi, în vederea salvării a ceea ce mai rămăsese din edificiile restaurate.

Decizia survenea și pe un fond destul de tensionat. Ștefan Ciocârlan semna, în 1890, un articol intitulat *Clădirile vechi*, cerând ca, „atunci când se vor întreprinde restaurări, ele să nu se abată întru nimic de ceea ce era originalul, să li se arate respect”¹⁰². Fără a-l nominaliza pe francez, Ștefan Ciocârlan pleda ca monumentele neatinse de remanieri să nu mai fie încredințate constructorilor „fără dor, fără iubire”¹⁰³, străini de istoria și tradiția țării. Îi numea speculatori, indicând și slăbiciunile autorităților în controlarea restaurărilor. Practica de teren arătase că părți din structura unor construcții pe care se aflau inscripții fuseseră schimbate, îngreunând cercetarea istoricilor, dar și a arhitecților, în tentativa lor de a fixa o cronologie a edificiului. Jurnalele care ar fi trebuit ținute pe durata restaurărilor nu pomeneau mai nimic despre atari transformări și nici despre inscripții.

Dezbaterile despre biserica Sf. Nicolae Domnesc au ajuns, la data de 12 mai 1890, pe agenda Comisiei Onorifice a Monumentelor, înființată prin decizia ministrului Theodor Rosetti, în conformitate cu prevederile regulamentului din 1874. Era singurul act legal care îi permitea ministrului alcătuirea unui asemenea for. Proiectul de lege pentru restaurarea monumentelor nu trecuse încă prin dezbaterile Senatului și Camerei¹⁰⁴. Deși principalii contestatari ai lui Lecomte du Noüy erau Nicolae Ionescu și Constantin Esarcu, cei din urmă nu se regăseau în componența comisiei.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 68.

¹⁰⁰ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 168.

¹⁰¹ ANIC, fond M.C.I.P., dosar 162/1888, f. 27 v.

¹⁰² Ștefan Ciocârlan, *Clădirile vechi*, în *Gândirea estetică în arhitectura românească. A doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX*, p. 24.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰⁴ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 313.

Dintre cei șapte membri prezenți, patru – mitropolitul primat, M. Kogălniceanu, D. A. Sturdza și V. A. Urechia – se pronunțau pentru reclădirea bisericii cu toate cele trei altare. Argumentația nu era susținută însă într-o demonstrație științifică. Plecând de la poziția mitropolitului, care insista că „poporul crede că biserica a fost construită cu trei altare chiar de Ștefan”, ceilalți trei au adoptat același canon explicativ, în care tradiția, legenda și cutuma erau intangibile. Chiar Mihail Kogălniceanu avea un limbaj ambiguu, opțiunea sa camuflându-se în aserțiuni despre trecutul monumentului: „Aceste trei altare sunt un simbol; se crede că reprezintă Trinitatea, dar ele reprezintă și cele trei mari biserici ortodoxe: română, grecească și rusească. Poporul așa a pomenit biserica Sf. Nicolae, cu trei altare, și crede că însuși Ștefan așa a zidit-o”¹⁰⁵. Mihail Kogălniceanu transforma nostalgia în argument. El își aducea aminte că „în tinerețile mele am asistat la liturghie și am văzut pe tustrei preoții ridicând sfântul potir și preotul binecuvântând poporul în trei limbi”. Credea că decizia „de a se face serviciul într-o singură limbă e o mare durere și e despuierea pentru orașul Iași de o tradițiune unică în felul său”¹⁰⁶.

Răspunsul lui Maiorescu, pe alocuri malițios, reproșa membrilor Comisiei Monumentelor Istorice că nu înaintaseră nicio soluție viabilă și nu doar pentru Sf. Nicolae Domnesc. Motiv pentru care anunța în plenul Camerei intenția de „a împrăști la mulțumire comisiunea monumentelor istorice care a rămas în părăsire”. Accepta rostul oratoriei lui Kogălniceanu, pretinzând însă de la politician și o implicare reală în salvarea vechilor zidiri. Intrând în contradicție cu părerile oponentilor, Titu Maiorescu își reitiera susținerea față de Lecomte du Noüy, pe care-l considera „de cea mai mare valoare”. Gr. G. Tocilescu și Titu Maiorescu se pronunțau pentru restaurarea lăcașului din vremea lui Ștefan cel Mare. Arheologul își chestiona colegii, întrebându-i ce au de gând: să restaureze sau să reclădească, intrând într-un joc al nuanțelor nesezetizat de mitropolit, de altfel cel mai virulent dintre membrii comisiei. Gr. G. Tocilescu prezenta și rezultatele săpăturilor, arătând că cele două altare suplimentare nu fuseseră în intenția lui Antonie Ruset, el gândind spațiul, inițial, drept loc pentru mormintele familiei. Ulterior au fost adăugate altarele lor. Maiorescu nu le mai vedea utilitatea și nici nu mai înțelegea pretențiile colegilor. Decodificând opțiunea acestora, statul trebuia să asigure toate cele necesare slujirii în limbile română, greacă și slavonă. Serviciul divin urma a fi ținut în paralel? Era imposibil. Capcana fusese întinsă. Mitropolitul intervenea, cerând ca la cele trei altare să se poată sluji doar în românește, temător că dezbaterile putea avansa într-o direcție greșită. În comisie se crease la un moment dat o majoritate favorabilă reconstruirii bisericii cu cele trei altare.

Exceptându-l pe Gr. G. Tocilescu, nimeni din comisie nu avea experiența nici măcar în coordonarea cercetărilor de teren, nici vorbă să mai fie și arhitect. Titu Maiorescu explica și această decizie prin intenția oficialilor de „a nu provoca gelozia de meserie”¹⁰⁷. Iar Gr. G. Tocilescu nu putea fi considerat unul dintre prietenii francezului. În ședința publică din 1 aprilie 1886, ținută la Academia Română, unde a prezentat rezultatele cercetărilor pe teren întreprinse cu un an înainte, pe la mănăstirile și bisericile din Argeș, Râmnicu-Vâlcea și Gorj, Gr. G. Tocilescu arăta că văzuse una dintre icoanele din timpul lui Neagoe Basarab, păstrată până recent la schitul Ostrov, în posesia lui Lecomte du Noüy¹⁰⁸. Fără a-l acuza direct de furt, această mențiune aducea

¹⁰⁵ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 240.

¹⁰⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 166.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 314.

¹⁰⁸ Grigore G. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, București, Tipografia Academiei Române, 1887, p. 19.

atingere prestigiului arhitectului, mai ales că trimiterea se încheia cu un apel la autorități pentru a nu „lăsa să se împodobească casele particularilor, când ele sunt destinate muzeului statului”¹⁰⁹.

Este adevărat, majoritatea erau intelectuali remarcabili, dar fără a avea minime cunoștințe de arhitectură, sculptură sau pictură. Chiar Titu Maiorescu, într-o interpelare în Cameră, din 29 ianuarie 1891, combătea unul dintre principiile care decisese nominalizarea membrilor comisiei. Una dintre cutumele acelor vremi era includerea foștilor miniștri în mai toate comisiile și comitetele, fără a se ține seamă de competențele lor. Filozoful formula și o întrebare retorică: „Cu regimul nostru parlamentar, cine n-a fost ministru?”¹¹⁰ Toate aceste lucruri erau reflectate în amânările și în evitarea asumării responsabilităților de către cei abilitați. Nici activitatea comisiei nu era reglementată, neexistând o bază legală pentru asumarea deciziilor¹¹¹. În aceste condiții, se apela la Henri Révoil, care se pronunța pentru refacerea exactă a lăcașului din vremea lui Ștefan cel Mare¹¹².

Sfințirea lăcașurilor

Sfințirea celor două biserici a coincis cu centenarul seminarului „Veniamin Costache”. Pentru ieșeni, momentul însemna „că nu-s pierdute încă speranțele unei soarte mai bună pentru viitorul acestui oraș”¹¹³. Participarea familiei regale avea o evidentă încărcătură simbolică. Românii erau încredințați că tradiția construirii și refacerii lăcașurilor religioase renăștea sub domnia lui Carol I. Bunăoară, A. D. Xenopol, „atins” de emoția momentului, considera că „niciodată interesele și biserica românească nu au găsit un apărător și ocrotitor mai sincer și mai râvnitor decât pe M.S. Regele României”¹¹⁴. Istoricul credea că acel moment festiv conferea lui Carol „certificatul de român”. Alături de A. D. Xenopol, și Gh. Ghibănescu publica un material despre istoricul bisericii Sf. Nicolae¹¹⁵. Pentru Trei Ierarhi studiul era semnat de Al. Gr. Suțu¹¹⁶.

Sfințirea bisericii Sf. Nicolae Domnesc începea la 3 octombrie, la ora 9 dimineața, în mijlocul unei mulțimi care ocupase străzile ce duceau spre lăcaș¹¹⁷: slujba a durat aproximativ două ore. Era oficiată de mitropolitul Moldovei, înconjurat de episcopii de Huși, Buzău, Argeș, Dunărea de Jos, alături de preoți și diaconi din Iași. Instantaneul-cheie al evenimentului prezenta întreaga mulțime, inclusiv familia regală, de religie catolică, îngenuchind în fața bisericii, de esență ortodoxă, pentru ca, la final, persoanele reprezentative să-și depună semnătura pe actul comemorativ.

Finalul restaurării Sf. Nicolae Domnesc aducea și un raport semnat de Lecomte și publicat în presa centrală. Francezul realiza o comparație între stilul arhitectonic, ornamentația bogată de la Trei Ierarhi și simplitatea liniilor de la Sf. Nicolae Domnesc¹¹⁸. Bilanțul făcut la încheierea lucrărilor readucea în sfera publică, dar mai ales în atenția

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 313.

¹¹¹ *Restaurarea monumentelor istorice 1865–1890. Acte și rapoarte oficiale*, p. 239.

¹¹² Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 315.

¹¹³ *** , *M.M.L.L. în Iași*, în „Opinia”, nr. 4, 1 octombrie 1904, p. 1.

¹¹⁴ A. D. Xenopol, *Sfințirea bisericii Sf. Neculai*, în „Evenimentul”, nr. 190, 3 octombrie 1904, p. 1.

¹¹⁵ Gh. Ghibănescu, *Biserica Sfântului Neculai*, în „Evenimentul”, nr. 190, 3 octombrie 1904, p. 1–2.

¹¹⁶ Al. Gr. Suțu, *Studiu asupra bisericii Trei Ierarhi*, în „Evenimentul”, nr. 191, 4 octombrie 1904, p. 2.

¹¹⁷ *** , *Sfințirea bisericii Sf. Nicolae*, în „Liberalul”, nr. 171, 3 octombrie 1904, p. 2.

¹¹⁸ Lecomte du Noüy, *Câteva cuvinte asupra bisericilor Sf. Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi din Iași*, II, în „Voința națională”, nr. 5840, 5 octombrie 1904, p. 2.

contestatarilor, starea în care se afla lăcașul atunci când se ceruse ajutorul francezului: „Crăpată în toate sensurile, ea oferea aspectul cel mai lamentabil. Afară de aceasta, materialul întrebuințat la construcția ei, mai cu deosebire piatra, era de foarte rea calitate și se dezgrădea și degrada cu multă ușurință. De asemenea, partea interioară a corpului bisericii și fațada dispăreau cu totul, acoperită de o clădire masivă, adăugată către finele secolului al XVII-lea. Însă toate elementele caracteristice necesare au fost regăsite succesiv în diferite părți mai mult sau mai puțin ruinate”¹¹⁹. Sfințirea Trei Ierarhilor avea loc o zi mai târziu, la 4 octombrie. În mare, programul sfințirii era același cu cel de la Sf. Nicolae. După predarea Trei Ierarhilor, administrarea monumentului lăsa de dorit, Al. Tzigara Samurçaș vorbind de „totală lipsă de îngrijire”¹²⁰ din partea Casei Bisericii de când preluase cheile de la Lecomte.

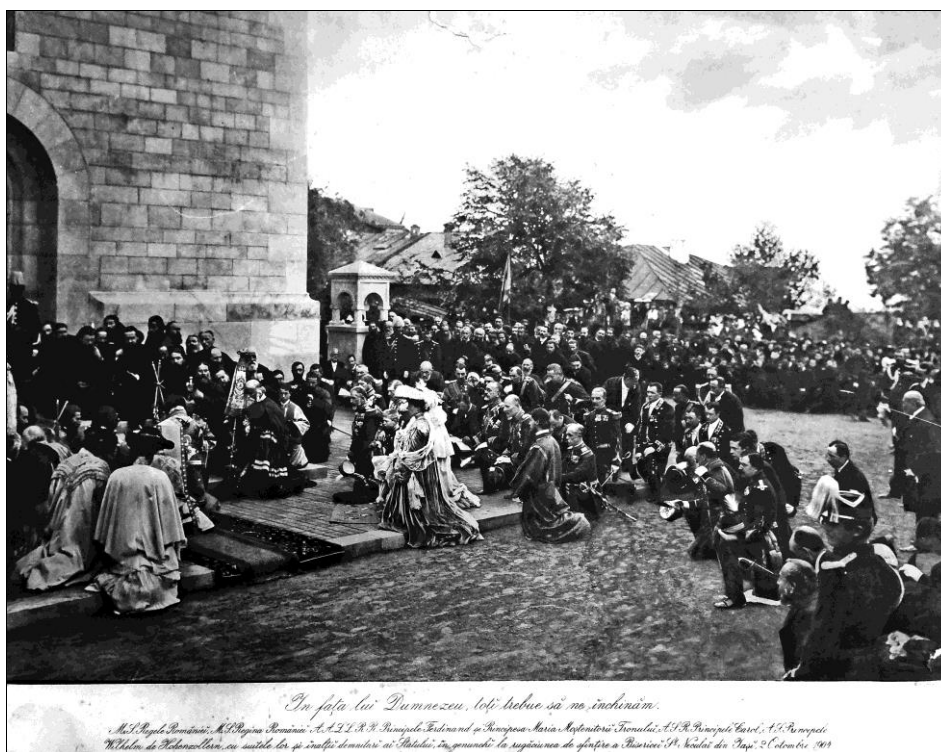

Fig. 1. Familia regală îngenunchind în fața bisericii Sf. Nicolae Domneșc

Avalanșa de critici nu i-a afectat încrederea lui Carol I în Lecomte. Datele pe care le deținea erau mai sigure decât provocările venite din partea noului val de arhitecți. Chiar în timpul venirii lui H. Révoil, regele nu avea nicio rețineră în a-l invita pe Lecomte la palat, pentru sfătuiri în materie de arhitectură și artă, promenade, partide

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Al. Tzigara Samurçaș, *Cronica artistică. O nouă periclitare a monumentelor noastre*, în *CvL*, 1909, aprilie, p. 464–465.

biliard. Era însă ținut la curent cu ancheta lui H. Révoil, consemnând în jurnal chiar și ziua plecării acestuia din țară¹²¹.

Hulit și admirat deopotrivă, ferment al unor pasiuni inedite în peisajul arhitectural autohton, considerat de mulți, poate pe bună dreptate, un „străin răsfățat”¹²², André Lecomte de Noüy a fost unul dintre cei mai importanți specialiști implicați în arta restaurării monumentelor românești din ultimele decenii ale secolului XIX. Prestigiul său a fost mereu pus în discuție, lăsând posterității șansa reevaluării unei biografii fascinante. Peste tot în lume, arhitecții erau încă socotiți ca fiind inferiori inginerilor. Restaurările sale pot fi etichetate fie de eliberare, căutând să degajeze monumentul de adausurile, stratificările și suprapunerile aduse de timp, fie de reîntregire, fiindcă a ales să înlocuiască acele structuri afectate iremediabil de scurgerea vremii. Dacă la Curtea de Argeș păreri tindeau către aprecieri, iar la Trei Ierarhi îi erau contestate o parte din schimbările făcute, în cazul șantierelor de la Sf. Nicolae Domnesc, la Sf. Dimitrie și la mitropolia din Târgoviște resentimentele față de demolarea clădirilor nu au putut fi domolite. Lui nu-i erau iertate decizii aplicate cu mult înainte de alți arhitecți, care avuseseră toate aprobările necesare din partea autorităților locale. De pildă, mănăstirea Frumoasa din Iași era prefăcută în întregime între 1836–1841¹²³, fără a deveni un subiect sensibil în societatea moldovenească.

NOTES ABOUT RESTORATIONS HEADED BY LECOMTE DU NOÛY
AT TREI IERARHI CHURCH AND SF. NICOLAE DOMNESC CHURCH
(Summary)

Keywords: the Three Hierarch Church, the Saint Nicholas Princely Church, restoration, historical monument, architect.

The Capital of Moldavia was the only town in the Kingdom where two emblematic historical monuments were restored: the Three Hierarch Church, the Saint Nicholas Princely Church. The two churches in Iasi were part of the much too short list of restoration works conducted in the second half of the nineteenth century, next to Curtea de Argeș, the Metropolitan's residence in Târgoviște and the Saint Demetrius Church in Craiova. All these interventions, which met with violent opposition in the public space, were coordinated by a foreign architect, Lecomte de Noüy.

Blasphemed and equally admired, a ferment for original passions in the local architectural landscape, rightfully considered by many a 'spoiled foreigner', Lecomte de Noüy was one of the most important specialists involved in the art of restoration of Romanian monuments in the first decades of the nineteenth century.

¹²¹ *Jurnal. Carol I al României*, volumul II, 1888–1892, stabilirea textului, traducere din limba germană, cuvânt introductiv și note de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 183.

¹²² *Alexandru Odobescu și corespondenții săi*; vezi scrisoarea lui M. Catopol din 15/27 iunie 1891, p. 168.

¹²³ G. Balș, *op. cit.*, p. 295, 340.

CĂTĂLINA MIHALACHE*

ȘCOALA DIN BASARABIA ÎN ANII 1918–1923. O ISTORIE UITATĂ**

Patria, dictată de la Minister

Din 1918, școlile din Basarabia au făcut obiectul unei amănunțite campanii de unificare și uniformizare cu Regatul. Ritmul și detaliile au variat considerabil, în funcție de orientarea guvernelor aflate la putere, de opțiunile miniștrilor învățământului public și de modul în care oficialii s-au raportat la cerințele din teritoriu. Noua lege pentru organizarea învățământului primar și normal primar, din 1924, a venit târziu, după ce modelul școlii românești fusese deja impus, pe parcursul unei prelungite, confuze și tensionate tranziții.

Simion Mehedinți, titular al Ministerului Instrucțiunii în timpul scurtei și dificilei guvernări conservatoare conduse de Alexandru Marghiloman (5 martie – 24 octombrie 1918)¹, a fost pus în situația de a transpune unirea politică, proclamată la 27 martie, în registrele vieții școlare. Dar autonomia provinciei nu putea fi pusă atunci în discuție, iar ministrul menaja susceptibilitățile noilor locuitori ai Regatului. La 11 iulie 1918, în discursul său din Parlament, pentru susținerea Legii Eforiilor Școlare, găsea printre meritele inițiativei sale și o „latură politică națională”, de încurajare a autoadministrării locale a comunităților sătești, măcar în privința întreținerii și funcționării școlilor proprii. Din punctul său de vedere, „acordând satelor atâta libertate, noi dăm fraților de peste Prut și de aiurea cheazășia că în viața lor culturală nu vor avea să sufere de jugul Bucureștilor, care ne-a obosit și pe noi, cei de aici”². Bineînțeles că acea libertate promisă urma să fie atent controlată de reprezentanții statului, mai ales că veniturile eforiilor se adunau preponderent din taxe și impozite; iar descentralizarea la care se făcea aluzie părea însoțită atât de o veche ranchiună provincială împotriva capitalei, cât și de atașamente regionale (moldovenești) exagerate. Fără grija de a se contrazice, ministrul afirma că „legea de față e cel dintâi pas către unirea deplină cu frații înstrăinați

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Acest studiu reprezintă continuarea articolului „Nota 10 la purtare”: școala românească din Basarabia, în primii ani după Marea Unire, partea I, publicat în *AIIX*, tom XLIX, 2012, p. 275–294. Pentru documentarea prezentei lucrări, am beneficiat de suportul următoarelor proiecte: „Transnational Network for Integrated Management of Postdoctoral Research in Communicating Sciences. Institutional building (postdoctoral school) and fellowships program (CommScie)”, POSDRU/89/1.5/S/63663, finanțat prin Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007–2013 și, respectiv, PN-II-RU-PD-2012-3-0048, finanțat de UEFISCDI, director dr. Cătălina Mihalache, mentor dr. Leonidas Rados.

¹ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Enciclopedia de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2000, p. 103.

² Simion Mehedinți, *Legea eforiilor școlare. Discursuri parlamentare*, Focșani, Editura SAS, s.a., p. 24.

atâta vreme de noi”³; probabil se referea și la virtuțile democratice ale instituției propuse de el, care ar fi mobilizat sătenii (inclusiv femeile) în exerciții de conducere locală și de relaționare mai intensă cu instituțiile statului, în acord cu „noua viață constituțională, la care îi vom chema curând”⁴. Deși legea respectivă nu a fost pusă în practică, ideea cooptării comunităților locale în folosul școlii se va regăsi în demersurile ulterioare, cu toate reticențele unora sau altora.

Misiunea care i-a revenit guvernului Marghiloman a fost aceea de preluare și continuare a politicii de românizare a școlilor din Basarabia. Accentul s-a mutat de la componenta lingvistică, inițiată chiar înainte de proclamarea Republicii Moldovenești independente, spre cea instituțională. Nu mai era vorba doar de folosirea limbii românești, ci de trecerea învățământului sub o altă autoritate de stat, într-o succesiune rapidă și incompletă de transfer al puterii de la Imperiul țarist la Republica Moldovenească și apoi la Regatul român. De la 1 septembrie 1918, școlile de stat din Basarabia au fost luate sub administrația Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din România, care a decis introducerea programei analitice din vechiul Regat, odată cu trecerea personalului didactic pe listele de plată din bugetul său⁵. Măsura s-a extins treptat și spre școlile susținute, preponderent, de instituții sau finanțatori locali⁶. Noile autorități au folosit acest prilej pentru a blama salarizarea redusă și neregulată din timpul vechiului regim, promițând mărituri de lefuri și stabilitatea plăților. Nu întâmplător, în toamna anului 1918, primii vizați au fost profesorii școlilor secundare și medii⁷.

Schimbarea finanțatorilor era cel mai clar indiciu al schimbării politicilor școlare și al politicii, în general⁸; în aceeași perioadă, au fost numiți revizorii școlari județeni, directorii și subdirectorii de licee, de școli normale și medii⁹. Pentru noii funcționari,

³ *Ibidem*, p. 24–25.

⁴ *Ibidem*, p. 31.

⁵ Liviu (Florea) Marian, *Cultura și școala*, în Ștefan Ciobanu (coord.), *Basarabia. Monografie*, Impriaria Statului din Chișinău, 1936, p. 258.

⁶ Astfel, un decret regal din 9 ianuarie 1919 prevedea că „toate școlile primare din Basarabia care se întrețineau din [veniturile] *zemstve*[lor] ținutale, de [cătore] *zemstve* și primării orășenești și cu ajutorul bănesc din partea statului, trec sub conducerea exclusivă a Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică”, care plătește salariile învățătorilor; în ceea ce privește sumele necesare întreținerii școlilor, așa cum erau prevăzute în bugetele *zemstvelor* și primăriilor, ele treceau „pe seama ministerului”; anunțul era publicat în „Școala Basarabiei”. Revistă pentru învățământ și educație națională”, Chișinău, an I, februarie 1919, nr. 4, p. 54 (inițial, publicația fusese intitulată „Revistă oficială a Directoratului de instrucție”). S-au luat apoi măsuri și mai ferme: „[...] toate comisiile și consiliile școlare de pe lângă *zemstve* sunt suspendate. Toate dosarele acestor comisii trec la revizoratele școlare” (conform unui apel *Către școlile primare din Basarabia*, publicat în *ibidem*, p. 74). Chiar Comisia școlară moldovenească de pe lângă *zemstva* gubernială, prin care se inițiasse naționalizarea școlii, fusese desființată în toamna anului 1918 („Școala Basarabiei”, an I, nr. 6, aprilie 1919, p. 46).

⁷ O circulară trimisă de Directorat școlilor medii anunța că, „începând de la luna octombrie a.c., leafa se sporește și va fi mai mare decât cea veche, fiind plătită regulat, conform statelor școlare noi, cari se trimit în curând” („Școala Basarabiei”, an I, nr. 2, decembrie 1918, p. 74). Statele de plată noi trebuiau însă redactate în limba română. Anunțul avea și un format mai realist: „[...] în toate școlile secundare de stat din Basarabia, profesorii, cu ziua de 1 octombrie, sunt salariați ca cei din țara veche, cu un adaos pentru scumpire” (*ibidem*, p. 57).

⁸ Un formular tipizat pentru procesele verbale de inspecție școlară, completat la 18 martie 1919, în satul Chelmăuți, din județul Hotin, înregistra următoarea declarație: „[...] astăzi am distribuit leafa tuturor învățătorilor din *volostea* Chelmăuți. Suma salariului distribuit este: 25.300 lei. După distribuirea salariului am stat cu toți cei 23 învățători de vorbă; am discutat împreună mai multe chestiuni de ordin didactic și social. Le-am dat sfaturi și îndrumări în toate ramurile de activitate (s.n. C.M.)”; documentul era semnat de George Stănescu (revizorul școlar) și diriginta școlii, Vera Iacovenco (vezi Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale – în continuare SJIAN – fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 210).

⁹ Prin decretul-lege din 19 septembrie/12 octombrie 1918; conform Gheorghe E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*, București, Editura Semne, 1997, p. 199–200.

ceea ce au găsit în Basarabia părea o adevărată anarhie, alimentată de autonomia ostilă a *zemstvelor*, a vechilor comitete școlare („gospodărești” sau „părintești”), a consiliilor și „sfaturilor” pedagogice. Înlocuirea personalului părea singura soluție, căci „până la numirea de directori și inspectori români, direcțiunile școalelor secundare refuzau a se conforma ordinelor Directoratului Instrucțiunii Publice sau nu le îndeplineau la timp și în adevăratul lor înțeles”¹⁰.

Numirea corpului de control școlar nu a fost o soluție agreată de localnici, care ar fi preferat să-și aleagă singuri proprii supraveghetori, așa cum se proceda atunci cu reprezentanții diferitelor forme de asociere profesională¹¹. Ei, care cunoscuseră direct evoluția sistemului de învățământ din ultimii ani ai Imperiului rus, erau în măsură să aprecieze democratismul moderat la care se ajunsese în anii războiului, mai ales prin străduința ministrului Educației, contele Ignatiev¹². Implicarea profesorilor și a societății în reformarea școlii li se păreau binevenite, ca și tratarea mai puțin constrângătoare a elevilor (comparativ cu ceea ce prescriau regulamentele din Vechiul Regat). Profesorii din Basarabia considerau că tocmai acestea erau „părțile și tradițiile sănatoase ale regulamentului fostei școli rusești în Basarabia”. Nu puteau fi de acord cu opinia regășenilor, care considerau că era vorba de „un produs specific al societății ruse «rudimentare»” și măcinată de anarhism, care trebuia înlăturat¹³.

În noua situație, românizarea însemna, concret, faptul că învățământul trebuia să cuprindă drept „parte fundamentală” următoarele obiecte: „limba română, istoria românilor, geografia României, care se vor preda în limba română, după programele statului”, de către profesori români¹⁴. Acești profesori erau numiți direct de către autoritatea școlară a provinciei (Directoratul de Instrucție Publică), fiind plătiți de stat – chiar și în cazul școlilor particulare¹⁵. Iar literatura, istoria și geografia Rusiei urmau să

¹⁰ Liviu Florea Marian, *Din lupta cu nevoile școlii basarabene*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 2, decembrie 1918, p. 26.

¹¹ Era un punct de vedere neagreat de autorități, nici de titularii aflați în funcție (care își doreau mai multă stabilitate pe post, chiar inamovibilitate). Existau și alte opinii, diferite de acest democratism la modă în anii revoluțiilor rusești, cum ar fi aceea de a se institui examene de competență pedagogică. Era o propunere formulată de D. V. Țoni, inspector școlar în județul Cahul. El invoca drept argument și opțiunea exprimată de dascălii din Ardeal, care solicitaseră numirea revizorilor doar dintre profesorii de pedagogie (D. V. Țoni, *În chestia recrutării organelor de control în învățământ*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 39–41).

¹² Activitatea reformatoare a contelei Pavel Ignatiev din anii 1915–1916 a fost vizionară și coerentă, dar el nu a fost susținut nici de colegii săi de cabinet, nici de contextul general al vieții politice. Totuși, lumea școlii a sesizat bunele sale intenții, păstrându-i o amintire pozitivă; nu întâmplător, printre revoluționarii ajunși la putere în 1917 i-au cruțat viața (vezi Michael Ignatiev, *Albumul rusc. Povestea unei familii aristocratice*, Iași, Polirom, 2014, p. 142–158, 173, 189).

¹³ Ioan Macovei, „Din problemele școlare curente” (*Chestiunea unificării*), în „Școala. Organ al Asociației Corpului didactic din Basarabia”, Chișinău, an I, nr. 1–4, septembrie–decembrie 1921, p. 11. Dar acest decalaj de percepție nu a fost imediat reperabil. În primii ani după Unire încă mai erau speranțe: „[...] sub unificare n-ar fi de dorit a înțelege numai o simplă aplicare a regulamentului din Vechiul Regat. [Ceea] ce satisfăcea România veche, nu poate satisface România nouă și mare [...]” (*Idei călăuzitoare privitoare la noua organizare a școlii secundare din Basarabia*, în „Școala Basarabiei”, an III, nr. 2–3, decembrie 1920 – ianuarie 1921, p. 118).

¹⁴ Așa prevedea un *Proiect de organizare a gimnaziilor din Basarabia* (art. 5), aprobat prin Decretul regal nr. 2092, din 14 august 1918 și publicat în *MOF* nr. 117 din 17 (30) august 1918, p. 1838–1840. Retroactiv, acest decret a fost considerat de către dascăli ca fiind actul „ce a pus bazele școlii românești din Basarabia după unire”; pentru ei, conta mai ales faptul că respectivul document promitea confirmarea drepturilor „căpătate sub regimul legilor și regulamentelor școlare ruse” (vezi articolul *Cu privire la comisia de verificare de pe lângă Directoratul de Instrucție Publică*, publicat în „Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 9–10, mai–iunie 1922, p. 56).

¹⁵ Cel puțin așa a fost la început: „[...] la școlile particulare, profesorii de limba, istoria și geografia României sunt numiți și plătiți de stat” („Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 94). În 1920, la o

fie excluse din lista obiectelor obligatorii din toate școlile, în afară de cele (velico)ruse; mai puteau fi întâlnite, fragmentar, în cursurile de literatură sau de istorie universală, respectiv de geografia Europei¹⁶. Peste identitatea lingvistică, atemporală și neproblematică, trebuia imprimată o alta, susținută de o entitate statal-teritorială. Noua loialitate civică avea nevoie, deopotrivă, de ajutorul „obiectiv” al datelor geografice, ca și de personificări indubitabile ale schimbării; astfel încât, printre primele măsuri luate de autorități, a fost și aceea de difuzare a hărții României Mari¹⁷, alături de portretele noilor suverani. În rest, urmau să se continue lecțiile cunoscute, predate în limba familiară profesorilor și elevilor (de obicei, rusa)¹⁸. Doar în școlile sau în clasele „naționalizate” urma să se introducă integral programa din Regat, cu intenția de a se preda numai în limba română.

Dar sensul inițial al naționalizării nu fusese doar acela al românizării. Existau și școli ale altor naționalități din Basarabia, care se diferențiau în primul rând prin utilizarea limbii respectivei etnii, ca și prin posibilitatea introducerii altor obiecte, pe lângă cele corespunzătoare tipului general de școală (cu aprobarea prealabilă a autorităților regionale)¹⁹. Ideea înființării lor se lega de atmosfera revoluționară din 1917, când naționalitățile Imperiului rus își ceruseră vehement drepturile culturale și politice. Autoritățile din Regat nu puteau dezavua imediat acest principiu, cu atât mai mult cu cât el anima Conferința de pace de la Paris și a fost, de altfel, înscris în tratatele de la sfârșitul Primului Război Mondial. Distribuția numerică a acestor școli s-a făcut în funcție de ponderea diferitelor etnii. Conform statisticilor în uz, moldovenii, fiind 70% din totalul populației din Basarabia²⁰, trebuiau să dețină un procent echivalent de școli

---

ședință a directorilor și directoarelor de școli secundare din Basarabia, Ștefan Ciobanu (directorul instrucțiunii publice) anunța că „nu se știe sigur dacă catedrele românești (din 120 s-au redus la 100) de la școlile particulare vor mai fi plătite de stat” („Școala Basarabiei”, an II, nr. 9–10, iulie–august 1920, p. 815).

¹⁶ Vezi *Raport privitor la problema naționalizării școalelor secundare, înaintat Directoratului cu nr. 4768, din 4 iunie 1918*, semnat de N. Popovschi, șef al serviciului învățământului secundar, din cadrul Directoratului de Instrucție Publică, publicat în „Școala Basarabiei”, an II, nr. 4, februarie 1920, p. 333.

¹⁷ Hărțile au fost introduse la 13 septembrie 1918, iar noua programă de istorie pentru școala primară la 4 octombrie 1918: vezi Ioana Aurelia Axentii, *Gândirea pedagogică în Basarabia (1918–1940). Studiu istorico-pedagogic*, Chișinău, Editura Civitas, 2006, p. 17. Dar nu înseamnă că ele chiar au și ajuns în toate școlile. Inspecțiile din anii 1919–1920 încă mai remarcă insuficiența sau chiar lipsa programelor, a hărților românești, a portretelor familiei regale, a tablourilor istorice. După 1922, s-a cerut din nou ca „toate școlile să aibă hărți geografice editate în românește, precum și portretele familiei regale” (Dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922–1926*, București, „Cartea Românească”, 1926, p. 49).

¹⁸ Structura corpului didactic și școlar din învățământul secundar era următoarea: „[...] din cei vreo 1.200 de profesori au fost la început cel mult 10% moldoveni, care și aceștia în parte încă nu erau deplin stăpâni pe limba lor maternă și nu aveau nici o cultură românească solidă”; în timp ce dintre elevi „cel mult 25% au fost moldoveni, din care aproape toți fără cunoștință de limbă, în urma educației rusești”. În plus, școlile secundare funcționau în zone culturale aproape complet neromânești, în orașele unde moldovenii erau în număr mic față de alți etnici vorbitori de limbă rusă (Liviu Florea Marian, *Din lupta cu nevoile școalei basarabene*, p. 23).

¹⁹ Conform art. 6 și 7 din *Proiectul de organizare a gimnaziilor din Basarabia* (MOF, nr. 117 din 17/30 august 1918, p. 1839). Dar principiile distribuției școlilor în funcție de ponderea demografică erau deja înscrise într-un act prealabil, care anunța și împărțirea planului de învățământ în două secțiuni: cea fundamentală („obiecte ce servesc intereselor statului”) și cea „privată”, alcătuită din obiecte „ce răspund nevoilor naționalității respective”, în esență, limba, literatura și istoria acesteia (vezi *Raport privitor la problema naționalizării școalelor secundare...*, p. 328–329).

²⁰ Nu vom intra în detalii privind originea, corectitudinea sau tendențiozitatea statisticilor; ne interesează doar faptul că acestea erau cifrele invocate în cazul deciziilor politice majore din acei ani. Comparativ, putem aminti datele unei statistici din timpul stăpânirii țariste (1897) care înregistra aproximativ 47% români (Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918–1930*, traducere de Vlad Russo, București, Humanitas, 1998, p. 111), în timp ce recensământul românesc din 1930 consemna aproximativ 56% (*ibidem*, p. 114).

secundare; ucrainenilor le reveneau 10% dintre școli, evreilor 8,6%, rușilor 4,6%, bulgarilor 3,3%. Fiind 21 de instituții de învățământ secundar pentru băieți, „care funcționau cu drepturi de stat”, 14 se alocu moldovenilor, 2 ucrainenilor, 2 evreilor. Pentru fete existau 17 școli secundare, care trebuiau redistribuite după același algoritm²¹. Practic, moldovenii dobândeau majoritatea școlilor existente, iar limba rusă ar fi trebuit să se cantoneze doar în limitele celor două–trei instituții alocate etnicilor respectivi.

Această incredibilă răsturnare de situație nu ținea însă cont de forța și prestigiul cultural asociat rusei, care fusese până de curând și singura limbă oficială de predare (cu excepția școlilor comunitare germane). Pentru trecerea la învățământul în limbile română, în toamna anului 1918, directorul seminarului bisericesc din Ismail a trebuit să discute personal cu părinții copiilor, din cauză că schimbarea școlii li se părea de neînțeles. „Bieții moldoveni se uitau cu neîncredere”; fiecare se întreba „cum să învețe el românește, când el nu știa decât rusește și moldovenește?” Bulgarii și rușii erau categorici, declarând că nu știau limba asta. Și „numai după multă vorbă târăgănată, cu scărpinări la tâmplă, fiind asigurați că se va învăța și românește și rusește, rămăneau”²² să-și încredințeze odraslele „noi” școli.

Mai era un impediment serios, neprevăzut nici de inițiatorii naționalizării din vremurile revoluționare, dar care stânjenea serios procesul de unificare și omogenizare demarat de autoritățile din Regat. Majoritatea etnicilor neromâni din Basarabia nu locuiau în comunități semnificative și compacte, neputând furniza un public școlar omogen, decupat după profilul unei singure naționalități²³. În afara românizării, autoritățile au început să facă eforturi și pentru „ucrainizarea”, „bulgarizarea” sau „evreizarea” școlilor, perturbând, o dată în plus, obiceiurile locuitorilor²⁴. Teoretic, se recunoscuse dreptul părinților oricărei naționalități de a alege liber școala copiilor, dar practic se urmărea cantonarea fiecărei minorități în instituții proprii („evreii la școlile evreiești, ucrainenii la școlile ucrainene etc.”²⁵). Iar dacă unii acceptau ca școala proprie naționalității să nu predea în limba maternă a copiilor, puteau opta, ca alternativă, doar pentru „limba Statului”²⁶, adică limba română și nu rusa. Oricum, datorită structurii demografice, dreptul la școli proprii întreținute de stat nu îl aveau (în afara moldovenilor), decât ucrainenii, evreii, bulgarii și rușii²⁷.

²¹ Mihail Caciuc, *Dezvoltarea învățământului în Basarabia, în cadrul României întregite (1918–1940)*, teză de doctorat susținută la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, în 2001 (coordonator, profesor Ion Agrigoroaiei), p. 74.

²² „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail (cinci ani de școală românească în Basarabia)”, de Iconomul Stavr. Gheorghe Leu, Tipografia Bisericească din Sfânta Mănăstire Cernica, 1923, p. 64. Autorul lucrării este un eminent slujitor al Bisericii Ortodoxe Române, cărturar cu o îndelungată carieră profesorală și misionară. Va ajunge episcop al Argeșului (1936) și apoi al Hușilor (1940), căzând apoi victimă represiei comuniste (1949). Pentru detalii, vezi, de exemplu, http://www.cartesiarte.ro/portaleu/articol.php?id_articol=200&nr=3&an=2009&pagina=1#content, accesat la 26 decembrie 2014.

²³ Iar școlarii își cunoșteau insuficient propria limbă (dacă nu era rusa), ca și majoritatea profesorilor. Din acest motiv, „folosirea limbii materne în școlile secundare s-a făcut doar în puține locuri [...], acolo unde elementul elevilor este omogen și cunoaște bine limba sa maternă” (*Școlile particulare în Basarabia*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 5, martie 1919, p. 4).

²⁴ *Ce s-a făcut pentru naționalizarea învățământului secundar în Basarabia*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 95.

²⁵ *Ibidem*, p. 94.

²⁶ După cum se prevedea, de exemplu, în art. 3 al circularei pentru organizarea școlilor medii, care respecta principiile de naționalizare a școlilor secundare („Școala Basarabiei”, an I, nr. 1, noiembrie 1918, p. 53).

²⁷ *Raport privitor la problema naționalizării școalelor secundare...*, p. 334. Prevederea simplifica mult lucrurile, căci în Basarabia trăiau o mare diversitate de etnici, mai vechi sau mai noi (tătari, găgăuzi,

Cel mai greu de administrat era cazul școlilor evreiești, fie ele de stat sau particulare. Deși exista o comisie școlară corespunzătoare pe lângă Directorat²⁸ – ca și în cazul celorlalte minorități cu drept de școlarizare plătită de stat în limba lor maternă –, nu s-a reușit alegerea unei singure limbi de predare. S-a cerut directorilor de școli să ia o hotărâre, dar opiniile au rămas divizate, unii dorind ebraica veche, alții idișul, iar alții refuzând pur și simplu să aleagă. Indecizia lor bloca tipărirea cărților școlare necesare. Se preconiza un congres al dascălilor evrei, care să „regleze definitiv chestiunea limbii de predare”, în stilul deciziilor corporatiste din ultimii ani.

Din punctul de vedere al autorităților românești, era vorba despre „un fel de indiferență inexplicabilă în chestiunea aceasta a naționalizării”, care ducea la abateri mai grave, de vreme ce mulți evrei preferau în continuare școlile de limbă rusă. Judecând doar în logica strictă a departajării național-lingvistice, oficialii își reprezentau situația în termeni politici tranșanți: „[...] evreii nu ar avea nici un motiv a nesocoti școala lor proprie în favorul celei rusești, care aparține unei minorități naționale dispărute în Basarabia” (s.n., C.M.); iar alegerea lor de a susține în continuare școala rusă se făcea „în detrimentul celei românești”²⁹. Mai mult chiar, pentru a-și apăra dreptul la propriile opțiuni, comunitățile evreiești se lipseau de sprijinul statului, întreținând prin forțe proprii numeroase școli și cursuri particulare, așa deficiente cum păreau ele funcționarilor români. Neîncrederea reciprocă între autorități și aceste școli era greu de administrat. Ignorând rațiunile identitare, sociale și culturale specifice, funcționarii statului considerau că majoritatea școlilor particulare evreiești „nu sunt decât niște întreprinderi de speculă [...], care exploatează în mod neomenos pe elevi și pe profesori”³⁰.

Eșecul școlii de stat „evreizate” a rămas unul de neînțeles. În primul an al „naționalizării”, la liceul evreiesc de băieți din Chișinău s-au înscris doar șase elevi, pentru care au fost plătiți 12 profesori; pe lângă ebraica veche și idiș, se învăța rusă, română, latina, franceză, germană³¹, ceea ce era prea mult. Toată lumea era nemulțumită. Observând opțiunile părinților, directorii școlilor secundare notau că mulți dintre ei preferau, în schimb, liceul unde se grupaseră elevii rusofoni din Chișinău și că, în general, „o parte a populației (cea săracă) cere [...] să învețe în limba statului român. Altă parte, cea bogată, cere să se învețe în limba ebraică”³².

Cazul evreiesc dovedea, prin complexitatea sa, faptul că identitatea individuală și de grup se negocia zilnic, nu doar în termeni lingvistici și culturali, dar și de status

greci, armeni, italieni, germani, francezi, polonezi, unguri etc.). Totuși, în primele luni după Unire, s-a prevăzut posibilitatea înființării a cel puțin unei școli medii de stat pentru germani, „la Sărata (sau unde se va găsi locul)” – conform art. 3 din *Proiectul cu privire la organizarea școalelor medii și a școalelor normale din Basarabia*, promulgat prin Decretul regal nr. 2446, din 12 septembrie 1918 („Școala Basarabiei”, an I, nr. 1, noiembrie 1918, p. 35). Despre găgăuzi, de exemplu, nici nu se știa bine ce sunt, dacă puteau fi sau nu asimilați bulgarilor, ori erau altă etnie, descendentă a vechilor cumani (*Naționalizarea completă a școalelor secundare*, în „Școala Basarabiei”, an II, nr. 9–10, iulie–august 1920, p. 818).

²⁸ Acțiunile întreprinse de acest organism în sprijinul „naționalizării” copiau activitatea precedentei comisii moldovenești de pe lângă zemstva gubernială: a organizat cursuri evreiești pentru pregătirea învățătorilor, a adus profesori evrei români din Vechiul Regat pentru școlile secundare și urma să patroneze publicarea de cărți școlare (Liviu Florea Marian, *Școala evreiască în Basarabia*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 28).

²⁹ *Ibidem*, p. 29.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Naționalizarea completă a școalelor secundare*, în „Școala Basarabiei”, an II, nr. 9–10, iulie–august 1920, p. 818, 821.

³² *Ibidem*, p. 821.

social sau capital economic, ceea ce depășea complet previziunile birocrăției românești. Nevoia de simplificare a realității îi făcea pe diriguitorii timpului să creadă că, nu peste multă vreme, școlile de stat ale minorităților trebuiau totuși să dispară³³. Cu ajutorul unor concesi temporare și pe rute puțin ocolitoare, naționalizarea trebuia să îi ducă pe toți la aceeași destinație, românizarea. Datoria cetățenească de învățare a limbii de stat trebuia să schimbe, din nou, profilul lingvistic și cultural al provinciei, ca pe vremea blamatului autocratism țarist.

Mutarea României în noile granițe

Teoretic, școlile naționalizate trebuiau să devină, pur și simplu, școli de stat, la fel cu cele din vechiul Regat; numai că translarea școlii din Regat în Basarabia nu era ușor de realizat³⁴. Există o deosebire structurală între școlile secundare din România și cele din fostul Imperiu rus, care nu putea fi înlăturată într-un timp atât de scurt. Modelul rusesc se inspirase din cel german, care prevedea furnizarea cunoștințelor în funcție de gradul lor de abstractizare: în clasele inferioare erau materii mai descriptive (de exemplu, științe naturale), iar în cele superioare obiecte mai solicitante (fizică, matematici complexe). În Regatul român se preferase modelul francez, care cultiva predarea concentrică a tuturor disciplinelor. În fiecare ciclu de studiu, elevul trebuia să dobândească noțiuni temeinice din toate domeniile semnificative, adaptate la nivelul respectiv³⁵. În ciclul următor, ele se relau și aprofundau. În cazul învățământului primar, s-a extins organizarea din Regat: singura programă admisă era cea de stat, școala avea un caracter unitar, impunând aceleași obiecte de studiu, aceeași organizare a studierii lor pe clase și același număr de ore săptămânal și anual în toate instituțiile. Era o formulă inedită în Basarabia, care moștenise sistemul de învățământ țarist, unde existau mai multe tipuri de școli elementare, cu programe diferite³⁶.

Dar, oricât de radicale păreau aceste modificări, nu conținuturile științifice erau prioritatea momentului. Pentru început, indivizii trebuiau introduși în formatul prestabilit al unei anume naționalități. Astfel, statul se obliga să impună diferitelor etnii conștiința propriei definiri naționale: „cu începere din anul școlar 1918–1919, limba de predare va fi cea națională, obligatorie în clasa pregătitoare și în clasa întâi [de gimnaziu]³⁷”,

³³ Ceea ce nu se putea declara deschis de la început, dar părea deja clar directorilor de școli secundare convocați în vara anului 1920, ca să discute despre progresele în domeniul naționalizării („Școala Basarabiei”, an II, nr. 9–10, p. 820).

³⁴ Este interesant de amintit că o inițiativă timpurie a conducerii autonome moldovenești arătase alte preferințe. La începutul lunii iulie 1917, Comisia școlară de pe lângă *zemstva* gubernială „decide trimiterea unei comisii în Bucovina, pentru a studia organizarea școli secundare românești și minoritare în genere” (Romulus Cioflec, *Pe urmele Basarabiei. Note și impresii din Revoluția rusească*, București, Editura „Cultura românească”, 1928, p. 182). În general, presa didactică din Basarabia făcea referințe frecvente la situația din Bucovina, pe când informațiile din Ardeal erau sporadice.

³⁵ Mihail Caciuc, *op. cit.*, p. 77–78.

³⁶ Se mai încercase o anume simplificare a tipologiei școlilor elementare, de către Ministerul țarist al Educației (1905) și apoi de către autoritățile revoluționare (1917) (vezi Cătălina Mihalache, „Nota 10 la purtare”: *școala românească din Basarabia...*, p. 283). Dar nu reușiseră să înlăture cu totul discrepanțele între cele minimum patru tipuri de școli cunoscute în acei ani – „ministeriale, bisericești, «gramate» [gramofii] și «dvuh[c]lasnai[a]», pe care le remarcase un observator român înainte de unire (Vasile D. Moisiu, *Știri din Basarabia de astăzi*, București, Institutul de Arte Grafice „C. Sfetea”, 1915, p. 61). În plus, erau deosebiri semnificative între programele școlilor rurale și a celor urbane, dar mai ales între practicile și rezultatele efective ale învățării în diferite locații.

³⁷ În acest caz, cuvântul *gimnaziu* are semnificația uzuală din fostul Imperiu rus și se referă la ceea ce în România se numea *liceu*.

[...] examenul din anul acesta va fi din religie, aritmetică și *limba națională*³⁸ (s.n., C.M.). Deși mai exista încă o anumită îngăduință față de minorități, suma actelor normative configura o prioritate indiscutabilă a națiunii-stat românesc, care trebuia suprascrisă peste orice altă identitate locală.

Dintre succesorii lui Simion Mehedinți, dr. Constantin Angelescu s-a remarcat chiar de la prima sa apariție ca ministru al Instrucțiunii, în guvernul condus de Ion I. C. Brătianu, între 29 noiembrie 1918 (stil vechi) și 12 septembrie 1919 (stil nou)³⁹. Partizan al unificării rapide a tuturor provinciilor, după regulile din Regat, a propus încă din 1919 o politică naționalistă și centralizatoare. Și a emis judecăți aspre despre sistemele școlare din noile provincii ale regatului: învățământul are un caracter „ne-național și inegal”, este „un instrument de deznaționalizare a maselor românești, trebuie, deci, cu totul refăcut”. Concret, trebuia urmărită „transformarea școlilor neromânești în românești deodată sau treptat, după nevoi și mijloace”⁴⁰. Totuși, actele efective de guvernare nu au reușit să producă rezultate la fel tranșante ca și discursurile sale⁴¹. Dorința lui de a impune peste tot o singură formulă de școlarizare – de exemplu, obligativitatea învățământului primar de patru clase și extinderea acestuia printr-un curs complementar de trei ani⁴² – nu s-a putut aplica în Basarabia. A fost necesară o decizie ulterioară (asumată de alt ministru al Instrucțiunii, P. P. Negulescu), stabilind ca din aprilie 1921 să se aplice și aici o astfel de măsură⁴³. Dar cutuma neobligativității frecventării școlii primare, care operase în tot timpul stăpânirii țariste, nu putea fi suprimată printr-un simplu decret. Chiar etapizarea propusă de Minister era destul de improbabilă⁴⁴.

De fapt, în primii ani ai școlii naționale din România Mare, urgența absolută era simpla funcționare a instituțiilor, printr-o acoperire minimală a necesităților de legitimare și de subzistență⁴⁵. În ciuda prevederilor de românizare și etatizare, realitatea

³⁸ Conform articolului 13 al Decretului regal nr. 2092, din 14 august 1918.

³⁹ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 104.

⁴⁰ Conform Cătălina C. Cristea, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică 1864–1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 248, 249.

⁴¹ Vezi, de exemplu, decretul de instituire a celor 8 circumscripții școlare ale statului, cuprinzând numai județele Vechiului Regat (*MOF*, nr. 64, din 6 iulie 1919, p. 3498).

⁴² Conform Decretului-lege nr. 2844, de modificare a *Legii învățământului primar și normal-primar*, publicat în *MOF*, nr. 65, din 8 iulie 1919, p. 3532–3533. Interesant este că și „cursurile pentru adulți” erau considerate o formă de învățământ primar (art. 16), iar definiția cursului elementar (cuprinzând primii patru sau cinci ani de școală) era strict civică: aici se predau „cunoștințe absolut indispensabile oricărui *cetățean român*” (s.n., C.M.). Expunerea de motive a legii pornea de la constatarea formelor de eșec școlar specifice epocii: cei mai mulți dintre copii, care erau totuși înscriși la școală, părăseau studiile pe la 11–12 ani, iar până la vârsta recrutării în armată, tinerii redeveneau aproape analfabeți.

⁴³ Elaborarea planului de școlarizare intra în răspunderea Ministerului, iar „aducerea la îndeplinire” a deciziei se încredința domnului „director al activității școlare și extra-școlare din țările române-surori”. („Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 1–4, septembrie–decembrie 1921, p. 94–96). Dar execuția efectivă intra în răspunderea forurilor locale. Având în vedere accepția obligativității școlare în Regat – care nu trebuie confundată cu aceea din zilele noastre – se ajungea la o responsabilizare fără precedent a comunelor: ele trebuiau, pe de o parte, să asigure existența și întreținerea imobilelor corespunzătoare, iar pe de altă parte, să aplice amenzi părinților care nu își trimiteau copiii la școală.

⁴⁴ „Obligativitatea se aplică, în primii trei ani, întâi copiilor mai mari pentru a nu rămâne analfabeți și apoi tuturor copiilor de vârstă de școală, pe măsură ce vor fi localuri și învățători.” Nu se punea problema eradicării analfabetismului, cel puțin nu pe cheltuiala statului: „peste vârsta de 16 ani împliniți, nimeni nu mai poate fi obligat a urma la școală” (*ibidem*, p. 96).

⁴⁵ Un act de modificare a *Legii învățământului primar și normal primar* reășeza, în 1919, salariile întregului corp didactic (vezi *MOF*, nr. 62, din 4 iulie 1919, p. 3402–3404). Raportul de lege acuză, ca de obicei, o realitate tristă: până atunci, un învățător fusese plătit chiar și mai puțin decât un copist al Ministerului, ceea ce făcuse mulți oameni valoroși să plece de la catedră. În acest act, creșterile bănești păreau

consta într-un amestec instabil de programe, manuale, competențe, limbi de predare și profesori răspunzând mai mult sau mai puțin cerințelor formale; și aceasta nu doar în Basarabia, ci în toate provinciile proaspăt unite. Iar autoritățile centrale știau că nu este posibil să se aplice integral și imediat toate deciziile, acceptând de la început un compromis: „pentru anul școlar 1918–1919 se admite în chip excepțional ca, în școlile minorităților, precum și în unele clase nenaționalizate de la școalele moldovenești, istoria românilor și geografia României să se poată preda în limba cea mai bine înțeleasă de școlari”⁴⁶. Acest neajuns nu s-a putut, firește, rezolva într-un singur an. Chiar și la aproape un deceniu distanță, școala se folosea încă de serviciile multor dascăli basarabeni aflați în funcțiune înainte de Unire și „având cunoștințe destul de elementare” de limbă română⁴⁷.

Ministrul a început o adevărată luptă împotriva prolixelor obiceiuri și instituții locale⁴⁸, încercând să treacă de la simpla administrare a treburilor curente la o campanie normativă și voluntaristă. Pentru el, schimbarea nu se putea impune fără argumente numerice: cât mai mulți învățători, cât mai multe școli (românești), cât mai mulți elevi, cât mai mulți bani îndreptați spre școală, cât mai multe cărți. Bineînțeles că nu existau suficiente resurse pentru o astfel de creștere – iar cele existente nu erau întotdeauna judicios folosite⁴⁹ –, ceea ce a dus la disfuncții pe măsură⁵⁰. Impulsurile sale coercitive s-au axat asupra folosirii limbii române și a manifestării rituale a devotamentului pentru noua ordine de stat, prin depunerea jurământului de loialitate față de Regatul român⁵¹. Nu întâmplător, în această perioadă s-au înregistrat tensiuni frecvente în școli sau în jurul lor, iar acuzațiile de opoziție, rea-voință sau chiar propagandă dușmănoasă la

substanțiale – aproape dublând unele salarii –, dar pentru o apreciere reală a consistenței lor ar trebui să avem în vedere și prețurile reale, frecvențele întârzieri de plăți, echivalarea incertă a leilor cu monedele neromânești aflate încă în circulație (ruble mai vechi sau mai noi) etc.

⁴⁶ Conform art. 12, *Dispoziții tranzitorii*, din amintitul *Proiect de organizare a gimnaziilor din Basarabia* (aprobat prin Decretul regal nr. 2092, din 14 august 1918).

⁴⁷ Charles Upson Clark, *Bessarabia. Russia and Roumania on the Black Sea*, New York, Dodd, Mead & Company, 1927, p. 222.

⁴⁸ În Rusia anului 1914 erau zeci de tipuri de școli primare, susținute și controlate de variate instituții, comunități sau persoane cu diferite atribuții. Faptul se datora, în principal, obiceiului de a opera în interiorul sistemul școlar prin adăugire și nu prin înlăturarea instituțiilor deja existente; era un rezultat al frecvențelor modificări, remanieri, reformări decretate încă din secolul XVIII, mereu de o manieră birocratic autoritară, de sus în jos. În mod tradițional, guvernanții se interesau mai ales de promovarea învățământului secundar și universitar, cel primar făcând mai mult obiectul controlului, decât al finanțării de stat (Ben Eklof, *Russian Peasant Schools. Officialdom, Village Culture, and Popular Pedagogy, 1861–1914*, University of California Press, 1990, p. 22–23, 126). În plus, evidențele Ministerului Educației nu luau de obicei în calcul și școlile elementare specifice anumitor comunități, cum ar fi cea mozaică sau musulmană.

⁴⁹ Se poate vorbi cel puțin despre neglijență, dacă nu chiar despre delapidări serioase, la ani buni după venirea autorităților de stat românești în Basarabia. Exagerând, poate, un deputat acuza direct astfel de situații: „s-au strâns milioane [de lei] de la țăranii din [județul] Cetatea Albă pentru construcții școlare și nu s-a ridicat încă nici o școală în satele moldovenești” (vezi Teodor D. Iacobescu, *Situația din Basarabia (Cuvântare ținută la discuția Mesagiului în ziua de 31 octombrie 1924)*, București, Imprimeria Statului, 1924, p. 65).

⁵⁰ Încă din 1921, se observa că fostul ministru Angelescu își aroga merite exagerate pentru faptul că a „creat foarte multe școli normale”, omițând să precizeze că ele „funcționează în condițiuni foarte grele – n-au local, n-au material, n-au corp didactic”; ceea ce se putea spune și despre gimnaziile de trei ani înființate de el (P. P. Negulescu, *Reforma învățământului. Proiecte de lege*, București, Tipografia „România Nouă”, 1922, p. 78).

⁵¹ Formula era următoarea: „Jur în numele lui Dumnezeu și declar pe onoarea și conștiința mea credință Majestății Sale Ferdinand I Regele României și constituțiunii țării mele. De a îndeplini cu Sfințenie datoriile ce-mi impun funcțiunea mea și de a aplica legile și a mă conforma lor. Așa să-mi ajute Dumnezeu”. Un astfel de document tipizat a fost semnat de Roza Gheizer, de la Școala obștească evreiască din Râșcani, la 4 iulie 1919, fiind contrasemnat de rabin și de prefect, în calitate de martori (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 1/1919, fila 256).

adresa statului au intrat în limbajul curent, motivând schimbări de personal, de statut instituțional sau de politici locale⁵².

În 1919, s-au dat ordine pentru extinderea predării în limba română, dublată de eliminarea limbii ruse din școlile declarate naționale. Nu doar Directoratul Învățământului Public a emis directive în acest sens⁵³. Și Arhiepiscopia a dispus o astfel de schimbare în școlile sale, provocând proteste din partea profesorilor și a elevilor. În consiliul profesoral al seminarului din Ismail, de exemplu, chiar subdirectorul, preotul Șt. Hondru (pedagog și jurist format în centrele universitare de la Dorpat și Reazan), s-a opus energic, fiind susținut de „ceilalți colegi locali”. Elevii anului terminal au protestat și ei, într-o românească aproximativă, la zvonul excluderii limbii ruse din școală. Înconjurat de nemulțumiții care l-au abordat pe coridoarele școlii, directorul a trebuit să mintă, cu un aer părintesc, promițând că și unii și alții vor învăța limba celorlalți. Dar la sfârșitul anului examinarea a fost exclusiv în limba română⁵⁴. Dincolo de actele oficiale, se confruntau zilnic două viziuni paralele și două tabere: „profesorii din regat [care] cereau numai limba românească și cei localnici, care [re]simțeau așa de greu predarea în limba română, după cum și elevii aveau [același sentiment cu] învățarea. Nu se putea concepe de cei dintâi predarea și învățarea în altă limbă decât a țării, iar de cei din urmă nu se putea concepe predarea și învățarea numai în limba românească”⁵⁵. Revizorii școlari insistau însă într-un singur sens, chiar și în școlile comunităților neromânești. În acelea evreiești, de pildă, se urmărea introducerea limbii române, dar și mai mult excluderea celei rusești⁵⁶; exista deja o tradiție a funcționării lor în limba rusă, cu studiul separat al limbii și tradițiilor ebraice, iar comunitatea întreagă era, practic, asimilabilă culturii dominante, rusești. Școlile particulare erau oricum suspecte în ochii statului român, ca și în vechiul Regat. În 1920, încă se mai constatau abateri în privința predării limbii ruse, ceea ce putea duce la închiderea școlii⁵⁷. Iar ca măsură preliminară,

⁵² Directoratul a cerut „de urgență” liste cu persoanele care au depus sau nu jurământul („Școala Basarabiei”, an I, nr. 8–9, iunie–iulie 1919, p. 108). În toamnă, era asaltat de cei care, „voind abia acum a se supune jurământului cerut de lege pentru orice funcționar plătit de stat”, își cereau înapoi posturile pierdute. Dar nu avea să fie simplu. Directorii școlilor trebuiau să analizeze „cu scrupulozitate” fiecare caz în parte, inclusiv „motivele invocate de petiționari” drept scuză pentru nedepunerea la timp a jurământului; apoi, urmau să argumenteze dacă „putem aproba reintegrările unor asemenea elemente care au nesocotit ordinele date” („Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 100).

⁵³ Unele procese verbale de inspecție invocau astfel de ordine (fără a le preciza clar) la sfârșitul anului 1919, dar și la începutul celui următor (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 56, respectiv 164 v.).

⁵⁴ „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail”..., p. 68–69.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 68.

⁵⁶ La o școală „Talmund Tora” din Edineț, dintre cei patru dascăli, o persoană se pregătise special pentru predarea limbii române: „D-ra Freida Coifman, care în anul 1919 a frecventat cursurile pedagogice românești”. Dar tabloul de ansamblu nu era mulțumitor: „numărul cărților românești este insuficient. Istoria și geografia României încă nu s-au predat elevilor”. Soluția revizorului încerca să pară amicală, deși tonul nu era: „le-am explicat dlor învățători că obiectele acestea pot fi predate și în limba maternă [ebraică sau idiș, dar nu rusă] și *i-am obligat a le preda*” (s.n., C.M.). În final, revizorul era totuși mulțumit de constatarea că d-ra Coifman „și-a dat silința și are multă bunăvoință”. Dincolo de notațiile oficiale, acest amănunt interesa cu adevărat autoritățile. Iar răsplata era pe măsură: revizorul propunea susținerea materială a școlii de către stat, taxele adunate de la comunitate nefiind suficiente pentru a asigura un local decent și o salarizare cel puțin regulată (SJIAN, fond școlar Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 18/1920–1922, fila 49 f.–v.).

⁵⁷ O astfel de situație s-a înregistrat, în aceeași perioadă (februarie 1920), la școala particulară a învățătorului Cuzminer, din târgul Edineț (județul Hotin). Același revizor care inspectase școala „Talmund Tora”, amintită mai sus, M. Păun nota că „limba predării este evreească, însă dl învățător predă și limba rusă. I-am pus în vedere ca să nu facă acest lucru, căci în caz contrar școala va fi închisă”. La ostilitatea revizorului contribuise probabil și faptul că, deși se predă și limba română, „elevii cetesc românește, însă înțeleg prost”,

se instituia un supracontrol de durată asupra celor vinovați⁵⁸. Oricum, școlile cu predare în limba rusă erau mereu percepute ca deficitare, chiar și atunci când încercau să execute ordinele Directoratului⁵⁹.

La firul ierbii: puterea noilor supuși

Mai grav era când se sesiza opoziția unor comunități întregi. Însă decriptarea corectă a tensiunilor nu era – și nu este nici astăzi – facilă. Iată un caz tipic: un învățător se scuza că sunt puțini copii la școală pentru că „în localitate, fiind populație mai mult numai rusească, se face chiar o propagandă contra școalei naționale”⁶⁰; acuza și lipsa susținerii din partea oficialităților locale. Dar faptul că el predă și cursuri de limba română pentru adulți sugerează o anume acceptare din partea sătenilor și un tablou complex al relațiilor între comunitate și autorități.

Procesele verbale de inspecție invocau, din când în când, ostilitatea unor locuitori sau instituții. De exemplu, învățătoarele de limbă română de la școala primară din comuna Japca (jud. Soroca) reclamaseră că „întâmpină mari neajunsuri din partea propagandei rusești ce se face în mănăstire[a Japca] contra limbei române și chiar contra țării noastre”⁶¹, deși elevii (deci și sătenii) erau preponderent moldoveni. Învățătoarele erau invitate să își păstreze vigilența și să redacteze „memorii detaliate” către Revisoratul Școlar sau Directorat, „spre a se face cuvenita anchetă și a se lua măsuri”⁶². În alte cazuri, dascălii se loveau de tradiționala reticență a sătenilor față de o școală impusă de autorități⁶³, acuzând cheltuielile mari (și nejustificate, din punctul lor de vedere), nu doar obstacolul lingvistic. Revizorii trebuiau să își adapteze discursul, fără multe scrupule. Vorbind unor săteni sceptici despre „folosul învățământului [și] despre datoria despre a studia limba statului”, un inspector ajuns în micul sat rusesc Lucaceni (jud. Hotin) dădea asigurări că „lecțiile se vor ține în limba maternă”⁶⁴; deși, la acea dată

---

iar istoria și geografia țării nu se făceau deloc. De fapt, nu se învățau „nici măsuri metrice” (*ibidem*, fila 47), care trebuiau să elimine, dintre deprinderile locuitorilor, folosirea măsurilor „rusești”. Prin urmare, era una dintre școlile primare care încă nu executau integral programa, omițând astfel și acceptarea noii apartenențe de stat.

⁵⁸ La școala particulară a doamnei Hanțîș din Briceni (județul Hotin), același revizor sesiza o situație similară: „progresele în limba română – foarte slabe. Se predă și limba rusă: *am găsit la elevi caiete și cărți rusești*” (s.n., C.M.). În fața acestor probe incriminatorii, a cerut învățătoarei „să înceteze cu predare limbei ruse și strict să execute programa în vigoare”. Revizorul invita instructorul școlar din regiune să verifice în mod special respectarea indicațiilor date, dar și dirigintele școlii publice din Briceni era solicitat să vegheze, dublându-l, ceea ce îi extindea practic autoritatea și asupra respectivei instituții particulare (*ibidem*, fila 45).

⁵⁹ SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 56.

⁶⁰ *Ibidem*, fila 73 f.–v.

⁶¹ *Ibidem*, fila 110.

⁶² Și în satul Iarova (jud. Soroca), constatând personal că locuitorii „sunt foarte ostili școlii românești și că prin sat sunt și propagandiști contra culturei naționale”, situație care se înregistrase „și anul trecut”, revizorul a cerut expres dirigintelui Ion Nicoară să raporteze „în scris pe toți acei ce fac propagandă contra școalei”, dar și „numărul de elevi regulați la fiecare săptămână”. În final, amenințările mergeau spre învățător: dacă nu reușea să aducă măcar 50 de elevi constant la școală, i se va muta postul în alt sat (*ibidem*, fila 57 v.). Documentul era datat 27 noiembrie 1919.

⁶³ În afara acestui fenomen destul de cunoscut și societății rurale românești, în Imperiul țarist exista o tradiție seculară a școlilor sătești „libere” (*volnii*). Erau improvizații convenabile pentru săteni, cu dascăli nu neapărat școliți (puteau fi simpli știutori de carte: țărani, foști militari, cântăreți bisericești etc.), plătiți adesea în produse și nu în bani. Învățătorul și copiii se mutau din casă în casă, iar lecțiile se rezumau la strictul necesar, pentru a desluși textele bisericești, eventual a putea face unele socoteli sau a intona cântări liturgice (Ben Eklof, *op. cit.*, p. 84–86, 260, 276). Autoritățile nu agreau aceste aranjamente, fiind în mod special suspicioase în perioadele de tulburări politice și sociale. Statul căuta să le înlocuiască prin școli parohiale sau ministeriale (*ibidem*, p. 109).

⁶⁴ SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 46. Sătenii se apărau printr-o formulă apolitică și atemporală, nu neapărat antiromânească: „am trăit până acu fără școală, vom trăi și în

(februarie 1920), existau deja directive de impunere generală a limbii române în școli. Unii aveau curajul să se opună direct și personal cerințelor noii puteri. Învățătorul din Voloșcova (jud. Hotin) îi spunea revizorului că nici nu se gândise să cumpere abecedare românești, pentru că „acest sat este absolut rusec și învățătura toată trebuie să fie rusească”; el știa că „această condițiune a fost pusă în actul unirii și trebuie păstrată cu sfințenie dacă [voi, românii] voiți să aveți liniște”. Dar acest ton amenințător nu pare să fi durat până la sfârșitul întregii conversații⁶⁵.

Urmele războiului erau încă proaspete. Cam în aceeași perioadă, în satul Nedobouți (jud. Hotin), revizorul întâlnește un tablou sinistru: școala era „o ruină arsă”, iar casele din jur la fel. Locuitorii – „ruși” aduși într-un sat de moldoveni – luptaseră nu demult, „cu mic, cu mare”, împotriva „*țiganilor* [de] Români”. Apoi, mulți au fugit peste Nistru (inclusiv cei doi învățători), iar cei rămași erau încă marcați de eșecul lor. Revizorul a privit dezolantul peisaj cu răceală: „da, e jale; dar e și dreptate. Numai așa, cum a procedat armata română, trebuie procedat cu aceia ce încă mai îndrăznesc să spună și astăzi că *Uezdul* [județul] Hotinului este țară rusească și că trebuie să fie al rușilor”⁶⁶. Nu era încă momentul pentru înființarea unei școli naționale românești aici.

Aplicarea cerințelor emise de autorități era problematică. Deși programa pentru ciclul primar s-a introdus încă din toamna lui 1918, ea nu se regăsea în practica tuturor școlilor nici în anul următor⁶⁷. Fiind mai cuprinzătoare decât cele din Rusia țaristă – care se reduceau, în esență, la scris – citit – socotit, cu orientare spre textele și cântările bisericești – cea românească ridica dificultăți serioase dascălilor, mai ales în satele și în școlile cu elevi de altă etnie. Din rapoartele inspecțiilor școlare reiese că învățătorii continuau, de regulă, să predea doar ceea ce fuseseră obișnuiți (scrisul și cititul, eventual cu unele ore de inițiere în limba română). Se recomanda insistent respectarea noii programe, care includea predarea distinctă a unor cunoștințe de istorie, geografie, științe naturale și dexterități precum desenul, lucrul manual, cântările (patriotice și bisericești, neapărat românești), gimnastica sau practica agricolă⁶⁸. Nici orarul nu era urmat peste tot, revizorii insistând să fie afișat în clasă, în special pentru a fi însușit de către dascăli⁶⁹. Mai erau și zile de vacanță împărțite generos, după vechiul tipic⁷⁰, sau școli cu

---

viitor”. Revizorul a schimbat registrul discursiv, trecând din zona obligativității spre aceea a oportunităților (oricum reduse, într-un sat care nu avea nici măcar biserică și preot). I-a amenințat că, dacă nu cooperează – adică nu trimite măcar 25–30 de copii la școală, nici nu transportă mobilierul și cărțile necesare de la Hotin – postul învățătoarei (ce fusese numită aici doar de o lună și nu îi convinsese deloc pe săteni) era transferat în alt sat, dornic de învățatură.

⁶⁵ *Ibidem*, fila 199 v. Revizorul George Stănescu pretindea că în urma observațiilor și lămuririlor sale învățătorul și-a schimbat atitudinea, promițând că se va conforma („voi căuta să fiu așa cum Dv. spuneți”). Documentul era datat 19 martie 1919.

⁶⁶ *Ibidem*, fila 204 f.–v.

⁶⁷ Numeroase procese verbale de inspecție atrăgeau atenția învățătorilor să respecte programa de stat (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, filele 25 f.–v., 39 v., 44, 55, 84, 577 ș.a.m.d.). Revizorul Eftimie Novac nota, legat de prestația elevilor de la școala rurală primară mixtă din Tatarovca Veche (jud. Soroca) – unde învățătorul era absolvent al gimnaziului bisericesc inferior din Edineț și preda de 19 ani – că elevii știu doar ceva religie, citire și aritmetică, iar „la celelalte obiecte de studiu nu au nici măcar cele mai elementare cunoștințe”. Se impunea însă ca învățătorul însuși să ia cunoștință de materiile „prevăzute în programa analitică”, pentru a le putea preda (*ibidem*, fila 43).

⁶⁸ Chiar și în 1920, mai erau dascăli nefamiliarizați cu programa analitică (*ibidem*, fila 109 v.). În școala din timpul Imperiului țarist astfel de obiecte nu se făceau, de regulă, separat, dar cărțile de citire ale copiilor includeau și cunoștințe din aceste domenii.

⁶⁹ *Ibidem*, filele 39 v., 55 ș.a.m.d.

⁷⁰ Inspectând școala din comuna Batani (jud. Soroca), revizorul afla de la învățătoarea Claudia Secară că „elevilor din toate clasele li s-a dat vacanță pentru zilele 21, 22 februarie după vechiul obicei, când trei

doar trei clase (ani de studiu)⁷¹ – după sistemul din perioada țaristă – și nu cu patru, cum aveau cele din Regat.

Prezența autorităților românești nu însemna că *zemstvele* au fost imediat scutite de vechile lor obligații privind buna funcționare a școlilor. Dimpotrivă, statul român a căutat să le subordoneze, ca să se folosească de resursele lor. Și în această privință, s-a urmărit o diluare a autorității lor, nu o eradicare imediată și completă. Majoritatea atribuțiilor *zemstvelor* – dreptul de angajare a personalului didactic (nu prin concurs, ci prin adresarea de cereri individuale), de control al școlilor și activității profesorilor, de organizare a perfecționării dascălilor, de distribuție a fondurilor etc. – ar fi trebuit translate spre noile autorități locale și centrale introduse de administrația românească (prefecturi, revizorate școlare, Directoratul și Ministerul Instrucțiunii). Imediat după Unire, „toate Comisiile și Consiliile școlare de pe lângă *zemstve* au fost suspendate”, deși unele contribuiseră efectiv la naționalizarea școlii. În locul lor, în fiecare județ s-a organizat câte un consiliu școlar format dintr-un „revizor, un inspector școlar, un reprezentant al *zemstvei*, trei reprezentanți ai Asociației Corpului Didactic din Basarabia”⁷².

Statul urmărea să atragă și alte instituții sau persoane în finanțarea școlilor, pentru a compensa propriul său deficit bugetar, dar și pentru a-și verifica, la modul concret, susținătorii. Menținerea vechilor rețete de colectare nu era ușoară. Nu lipsa efectivă a resurselor era problema, cât condiționarea lor de către cei solicitați. În mod tradițional, cei care ofereau ceva se considerau în drept să controleze funcționarea efectivă a școlilor, arogându-și competențe etice, administrative și chiar pedagogice, care nu le puteau fi refuzate.

Directorul seminarului de la Ismail, Gheorghe Leu, a descris cu acribie mecanismele de finanțare a școlilor. De la numirea sa de către Directorat, în toamna anului 1918, funcționarea instituției a fost obstrucționată cu hotărâre de consiliul economic al școlii (despre care nu se știuse niciodată cu precizie ce atribuții avea, nefiind stipulate clar în vechile regulamente rusești), de adunarea preoților din protopopiatele care cotizau direct la fondurile de întreținere, uneori chiar și de către factorii decizionali din Arhiepiscopie. A fost nevoit să găsească soluții mai puțin obișnuite. A cerut ajutor de la Intendența garnizoanei românești din Ismail și de la depozitul sanitar central din Chișinău. A făcut reparații pe datorie, a cerut bani cu împrumut chiar și de la elevii bursieri. Subvenția oferită într-un târziu de Directorat era insuficientă. Datorită opoziției forurilor locale, în vara anului 1920 se decidea susținerea financiară doar de către stat. După ani de zbucium, în care școala părea că nu va supraviețui, directorul era mulțumit să declare că găsise o soluție de subzistență minimală: „în 1922, *prin stăruință și cunoștință personală*, școala este împrumutată cu 16 hectare de pământ arabil” (s.n., C.M.). Nu era destul, seminarul continuând să „cerșească” de la trei mari finanțatori: Arhiepiscopia Chișinăului, Episcopia Cetății Albe și a Ismailului, respectiv Ministerul Cultelor⁷³.

De fapt, orice localnic putea avea un cuvânt de spus în funcționarea școlilor, prin câteva decizii simple de a trimite sau nu copii la școală, de a participa sau nu la

---

zile după finele carnavalului se sărbătorea de [către] toate școlile”. Elevii nefiind prezenți, inspecția nu se putea face. Iritat, revizorul a dispus că „în viitor nu se va mai lua vacanță și serbări de școală decât vacanțele și serbătorile prevăzute de regulamentul școlar” (*ibidem*, fila 115).

⁷¹ Școlile din Chirilovca, Cerepcău și Alexandrovca (jud. Soroca), de exemplu (*ibidem*, filele 39, 41, 164 v.). Procese-verbale de inspecție, din februarie 1920, notau chiar vechea denumire, încă uzuală (școli „dvuhklasnaia”), atunci când relatau despre școlile elementare, cu trei învățătoare, din târgul Edineț și din Briceni (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 18/1920–1922, filele 42, 44).

⁷² Mihail Caciuc, *op. cit.*, p. 48.

⁷³ „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail”..., p. 41–62.

întreținerea localului școlar (și a locuinței profesorilor), de a plăti variate contribuții bănești (ceea ce niciodată nu se întâmpla la timp), de a cumpăra rechizite etc. Erau modalități concrete de a sancționa oferta școlară existentă și calitatea dascălilor⁷⁴. Observând preferințele și obiecțiile sătenilor din Rusia țaristă, așa sporadic cum apar în textele vremii, se poate estima că lumea rurală avea opțiunile sale, dublate de o neîncredere seculară în reprezentanții autorităților, chiar și atunci când aceștia voiau să le îmbunătățească viața⁷⁵. Pe scurt, țăranii agreau exact oferta școlilor „libere”, care inițiau copii în „meșteșugul” scrisului și cititului fără a le schimba orizontul și stilul de viață, dar apropiindu-i de cunoștințele necesare slujirii bisericii. Apreciau, în mod special, deprinderea cântatului⁷⁶. Nu considerau utile cunoștințele livrești suplimentare (de istorie, geografie, gramatică ș.a.), iar așa-numitele dexterități propuse de dascăli (lucru manual, agricultură „rațională”) păreau că dublează și concurează fără nici un rost propriile lor cunoștințe și îndemânări, transmise copiilor în formule tradiționale și, oricum, în afara școlii⁷⁷. În documentele oficiale, acești oameni sunt de regulă blamați că nu își trimit copiii la școală din neștiință sau rea-voință („întunecare”), nu neapărat din cauza sărăciei. Observatorii știau totuși să deosebească între voința și puțința părinților. Ceea ce îngrijora autoritățile era un refuz masiv al școlarizării, tradus în numărul foarte mic de elevi care veneau în mod obișnuit la învățătură, indiferent de circumstanțe. Acceptau însă diferite explicații pentru frecvența neregulată a copiilor, cauzată de boli, de frig, de sarcinile domestice, de ritmul muncilor și al sărbătorilor rurale etc.

Din punctul de vedere al autorităților centrale, exista doar „bună” sau „rea” voință (de conformare), dar la fața locului totul se negocia. Pragmaticii știau să găsească soluții, în ciuda faliei de percepție dintre cele două lumi, cea a satului și cea a „orășenilor”. Directorul seminarului din Ismail, de exemplu, care avusese de la început probleme serioase în atragerea școlarilor, avea o strategie curajoasă de captare a publicului sătesc (nu se sfiise să meargă la zilele de târg printre țăranii din piață, ca să le vorbească personal), dar știa că vorbele nu sunt de ajuns. A cerut mereu cât mai multe burse de la finanțatori, „pentru că se constatare că simțul pentru cărturărie și școală la moldovenii basarabeni era cu totul tocit. Nu erau deprinși să jertfească sume pentru învățare”⁷⁸. De fapt, „nu vedeau un folos real”⁷⁹ în școala care li se deschidea: nici o creștere serioasă a prestigiului social, nici o îmbunătățire spectaculoasă a nivelului de viață. Mai mult, lipsa absolvenților de școală primară crea greutate și pentru buna funcționare a învățământului secundar, care își recruta cu greu candidații dintre copii moldoveni.

⁷⁴ Ben Ecklof, *op. cit.*, p. 252.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 258.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 260.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 272, 275. Se poate vorbi despre o veritabilă „pedagogie țărănească”, motivată de un stil de viață și de un orizont complet diferit de cel al „orășenilor”, cu atât mai mult al specialiștilor în educație sau al politicienilor (vezi capitolul *Peasant Pedagogy*, în *ibidem*, p. 251–282).

⁷⁸ „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail”..., p. 50, 64. Nu era o metaforă, nici măcar o exagerare. Școala din timpul Imperiului țarist, gândită ca instrument de rusificare, căuta să reducă neîncrederea părinților prin mijloace concrete: ”în Basarabia, fiecare elev din școala primară până în ultimul an primea toate cărțile și rechizitele necesare fără bani”. Neavând nici mijloace, nici deprinderea de a face astfel de investiții, autoritățile românești nu au reușit să perpetueze politicile imperiale: „deși o parte din cărți s-a dat gratis, totuși o parte s-a distribuit cu bani și părinții elevilor, fiind deprinși cu rânduilele vechi, cu mare greutate dau bani copiilor lor” (T. Gudumac, *Fragment dintr-un raport (învățământul primar în județul Ismail)*, în „Școala Basarabiei”, an II, nr. 1, noiembrie 1919, p. 66).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 81.

Având experiența necooperării comunelor din Vechiul Regat la susținerea școlilor (deși erau obligate prin lege), Ministerul a dispus, în 1919, cooptarea, în beneficiul învățământului public, a unor persoane particulare, care să înființeze comitete școlare locale⁸⁰. Referatul de susținere a necesității actului normativ schița un tablou sumbru: „numai jumătate din școale posedă localuri proprii în stare bună”, iar „de pe urma războiului, mare parte din localuri au rămas distruse, fără mobilier, arhivă și material didactic”⁸¹. Precizăm că descrierea nu cuprindea și acele localuri care lipseau cu desăvârșire, din cea mai mare parte a satelor Basarabiei.

Un chestionar trimis de Minister învățătorilor, în primăvara anului 1920, pentru a colecta opinii și argumente pertinente înainte de „modificarea legii și programelor învățământului primar și normal”, insista în mod special asupra „lipsurilor ce ați constatat în legea organizării comitetelor școlare, cu ocazia organizării” lor⁸². Nu cunoaștem explicațiile dascălilor, însă astfel de inițiative par să nu fi avut urmări pe scară largă. În rememorările ulterioare, se afirmă că, de fapt, comitetele școlare au fost introduse efectiv în Basarabia abia după câțiva ani⁸³. Ele cuprindeau notabili locali interesați de viața școlii și colectau resurse în beneficiul instituției. Gândite pentru a ușura efortul statului, au ajuns să exprime interesele particularilor. Li s-a permis chiar înființarea de noi clase ori de școli extrabugetare, prin asumarea salarizării directe a profesorilor⁸⁴. Astfel, localnicii au reușit să găsească, în noul peisaj instituțional, o altă cale de a-și exprima propriile doleanțe și de a condiționa participarea lor la susținerea directivelor „de la centru”. Se renunța treptat la vechile mecanisme decizionale de felul *zemstvelor*, al comitetelor părintești sau gospodărești care se goliseră de substanță⁸⁵.

O birocrație a infuzării „simțămintelor românești”

La început de 1919, o circulară de la Directorat către „conducerea școlilor particulare, secundare primare și profesionale din Basarabia” cerea detalii despre dificultățile întâmpinate în cursul naționalizării. Sfatul pedagogic era invitat să dezbată deschis o parte din chestiuni, dar nu toate, evitând discuțiile publice despre calitatea corpului didactic, de exemplu, ca și despre capacitatea profesorilor de a face față cerințelor statului⁸⁶. Drept răspuns, liceul evreiesc particular de fete „E. I. Ghenșche”

⁸⁰ Vezi Decretul-lege publicat în *MOF*, nr. 78, din 24 iulie 1919, p. 4131–4138. Chiar înainte de promulgarea decretului, putem întâlni mențiuni de genul celei făcute de revizorul școlar George Stănescu, la finalul trecerii sale prin satul Beleusovca (județul Hotin): „după inspecțiune, i-am contactat, cu preotul, pe câțiva oameni frunțași din sat cu care înființez și aici comitetul școlar” (s.n., C.M.). Vezi SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 193.

⁸¹ *MOF*, nr. 78, din 24 iulie 1919, p. 4138.

⁸² Conform *Circularei către învățători*, publicată în „Școala Basarabiei”, an II, nr. 5, martie 1920, p. 399–402.

⁸³ Ministrul de atunci amintea că, abia prin decizia din 21 octombrie 1922, „s-a aplicat decretul-lege de înființare a comitetelor școlare [și] în provinciile alipite” (Dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922–1926*, p. 33).

⁸⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁸⁵ La amintita întâlnire a directorilor școlilor secundare, din vara anului 1920, Ștefan Ciobanu se arăta sceptic: „sprijinul [material] ce ar da eforturile școlare, după modelul din Vechiul Regat, n-ar fi de sperat, avându-se în vedere opoziția ce o fac încă unele persoane împotriva naționalizării. Nu toate comitetele părintești au adus foloase”. În ceea ce privește transformarea acestor comitete (ce funcționau doar pe lângă școlile secundare, în virtutea regulamentelor rusești) în eforturi școlare, de preferat prin restrângerea atribuțiilor pe care le aveau, nu se luase încă nici o hotărâre, „păreri fiind împărțite” (vezi *Naționalizarea completă a școlilor secundare*, în „Școala Basarabiei”, an II, nr. 9–10, iulie–august 1920, p. 815).

⁸⁶ „Școala Basarabiei”, an I, nr. 5, februarie 1919, p. 61–62.

din Bălți trimitea un document foarte concis și tehnic pe tema dată⁸⁷, dar profesorul român din această instituție dubla raportul oficial cu o expunere detaliată a propriilor sale opinii. Varianta lui era mai degrabă un denunț și lăsa impresia unui eșec profund al demersului de naționalizare⁸⁸. Punerea în context era fidelă discursului oficial: se denunța atitudinea „dușmănoasă față de tot ce e românesc a elementelor străine din Basarabia”, motivată însă și de „purtarea incorectă a unora dintre Românii aflați în diferite funcții”; se amintea de speranța străinilor că întregul ținut „se va întoarce la Rusia” din nou, ceea ce ar fi confirmat ideea că „învățarea limbii române e de prisos”; dar se nota și o schimbare pozitivă de atitudine: în urma știrii că la conferința de pace s-a „recunoscut alipirea Basarabiei la România”, elevii (inclusiv cei ce veneau la cursurile pentru adulți) deveniseră totuși mai sânguincioși la orele de limba română⁸⁹. Obstacolele sesizate aici în calea naționalizării probau discrepanțele dintre ideologie și realitate, dar și o incapacitate axiomatică a guvernanților de a înțelege „străinii” cărora li se adresau. Principala obiecție era aceea că programele și cărțile școlare produse de autorități pentru românizarea cetățenilor basarabeni erau scrise pentru cei deja inițiați în limba română. Iar predarea diferitelor discipline în limba română dăuna atât cunoștințelor respective, cât și dezvoltării de noi abilități lingvistice. În mod paradoxal, chiar elevii moldoveni erau dezavantajați de modul în care fusese conceput procesul de românizare efectivă, ei neputând progresa mai rapid din cauza nivelului general al colegilor. Profesorii de limbă română se schimbau prea des și nici nu păreau foarte pregătiți ca să predea copiilor de altă etnie. De altfel, toată situația era complet neadecvată pedagogic, de vreme ce se lucra împotriva unor principii elementare de studiu, cum ar fi acela al cultivării cu precădere a limbii materne și al predării graduale în alte limbi. Se propuneau și unele soluții de ameliorare a situației, cum ar fi românizarea pe obiecte și nu pe clase (ani de studiu), începându-se cu acele domenii care nu solicitau un vocabular foarte extins⁹⁰. Concluziile acestui patriot pesimist erau drastice: „o educație cu adevărat națională nu se poate face în modul dorit, în școală, unde jumătate de [elevi] sunt ovari, cari niciodată nu vor fi alta ceva decât ovari și dușmani ai populației noastre”; deci elevii ar trebui să fie „în majoritate, dacă nu exclusiv, români”. Mai grav, „corpul didactic actual nu va putea satisface școala națională în viitor, căci majoritatea profesorilor nu cunosc limba română și nici nu-și dau silința să învețe, astfel că vor trebui înlocuiți cu profesori români”⁹¹. Semnatarul actului – „Președintele Sfatului

⁸⁷ SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 4/1919, fila 153 f.-v. Documentul era datat 8 martie 1919.

⁸⁸ *Ibidem*, filele 152 și 154 f.-v.

⁸⁹ *Ibidem*, fila 152 f.-v. Această ultimă apreciere era un ecou direct al propagandei politice pe care o făceau oamenii școlilor în teritoriu. Într-un proces-verbal de inspecție din satul rusesc Cobălțeni (jud. Hotin), datat 1 martie 1919, revizorul George Stănescu descria o astfel de misiune: „ajuns la școală, văd în față-i adunați pe toți gospodarii satului la *svod* (sfat). Mă duc în mijlocul lor. Mă primesc cu bucurie (*sic!*). Intrând în vorbă cu ei, le explic legea pământului, îi îndemn la pace și liniște și le citesc comunicatul oficial al conferinței de pace din Paris, publicat în ziarul «Sfatul Țării», în care spune că conferința a recunoscut și a aprobat unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România în hotarele ce le avea la 1775 și 1812, iar în Ardeal, întinderea României Mari până la limitele hotărâte în tratatul de alianță încheiat la 1916. După aceasta intru la clasă. Aci fac eu o lecție de intuiție cu copiii despre «Om»”. În ciuda atmosferei pozitive descrise, inspecția s-a încheiat cu mustarea învățătorului, că nu a introdus încă abecedarul românesc (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 192 f.-v.).

⁹⁰ SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 4/1919, filele 152–154. Românizarea predării unor obiecte nu s-a admis teoretic, dar foarte probabil că s-a practicat. În schimb, principiul românizării claselor a rămas în vigoare, ba chiar a fost accelerat.

⁹¹ *Ibidem*, fila 154 v.

Pedagogic, Em. Isopescu⁹² – exprima exasperarea și izolarea funcționarilor români, care nu reușeau să transfere modelul regăsean în noile provincii ale țării decât cu prețul unor pertractări și adaptări nesfârșite. Într-o lectură inversă, școala națională nu putea exista decât *cu și pentru* românii atestați, așa că intenția de naționalizare a celorlalți nici nu mai avea sens.

Intențiile unificatoare ale lui Constantin Angelescu nu au fost abandonate, fiind parțial preluate de către ministrul Petre P. Negulescu, în timpul guvernării generalului Alexandru Averescu (13 martie 1920 – 13 decembrie 1921)⁹³. Continuând „exportul” formelor de organizare din Regat (cum a fost introducerea obligativității școlare, deja amintită), Negulescu a inițiat un amplu proiect de reformă. Era o construcție complexă și coerentă, care atingea toate instituțiile de învățământ, inclusiv administrația școlară. Înțelegând că vechile structuri sunt inadecvate, a propus descentralizarea și decongestionarea Ministerului⁹⁴, sufocat de asaltul intereselor particulare, de insuficiența personalului, de creșterea explozivă a numărului de școli, elevi, profesori, absolvenți etc. Era preocupat de extinderea învățământului elementar, prin impunerea obligativității pre- (de la 4 la 7 ani) și post- (de la 11 la 15 ani) primare, dar și de eradicarea disparităților dintre sat și oraș. Argumentat tot pe baza împlinirii culturale a idealului național, proiectul său nu a reușit să ajungă în timp util în stadiul final al legiferării, dar a lăsat succesorilor idei valoroase. Poate mai important decât legiferarea a fost însă dezbaterea publică încurajată de Minister, cu largă consultare a dascălilor din noile provincii ale Regatului.

În așteptarea momentului optim pentru reformă, P. P. Negulescu a căutat să netezească unele asperități și să se apropie treptat de idealul „unificării sufletești” a tuturor românilor prin școală. În ciuda declarațiilor sale, nu trebuie să ne închipuim însă un peisaj idilic. Autoritățile operau, în primul rând, prin constrângere, cerând expres loialitate și oferind, în schimb, mijloace de trai. Acest raport de forțe era stipulat clar, din momentul angajării. Învățătorii și profesori trebuiau, ca salariați ai statului, să depună jurământul de credință față de Regatul român. Fiind, probabil, prea multe refuzuri în acest sens, s-au admis mai multe amânări⁹⁵. Din 1919 situația a devenit mai tranșantă⁹⁶, deși stăpânirea românească încă părea incertă, iar revenirea celei rusești nu

⁹² Foarte probabil, este vorba despre același personaj care a ocupat și funcția de director al liceului de băieți din Bălți (din ianuarie până în august 1918), iar în 1921 era director al liceului de băieți din Rădăuți („Anuarul Liceului «Ion Creangă», Bălți, pe 1920–1921”, publicat de M. Baci, director, Câmpulung, Tipografia „Școala Română”, 1921, p. 4).

⁹³ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 105.

⁹⁴ De altfel, la 13 iunie 1920, Ministerul s-a reorganizat în două instituții cu atribuții distincte, una intitulată Ministerul Instrucțiunii Publice (condus de P. P. Negulescu), iar cea de-a doua, Ministerul Cultelor și Artelor, condus de Octavian Goga (*ibidem*).

⁹⁵ În 1918, mai ales profesorii ruși din învățământul secundar nu păreau dornici să accepte stăpânirea românească. Nu putem contabiliza toate cazurile de opoziție declarată, dar putem exemplifica: „la 24 iulie 1918, un grup de profesori de la gimnaziul [liceul] nr. 3 băieți din Chișinău (Ramiuza, Fiali, preotul Bejan etc.) au refuzat să depună jurământ României”; explicația dată a fost că ei sunt „cetățeni ai Rusiei” și că li se cere un astfel de act „prejdevremenă”. Situația nu s-a detensionat de la sine, dar s-au găsit mai multe căi de deblocare. „În cele din urmă, învățătorii au depus jurământ, iar o parte din ei a emigrat sau a fost pensionată” (Ioana Aurelia Axentii, *op. cit.*, p. 17). Este de presupus că au existat și intervenții directe ale autorității, dincolo de emigrările „de bună voie”. Acesta a fost cazul directorului liceului de băieți din Bălți, N. Vosresenschi, care s-a opus introducerii limbii române în toamna anului 1917 (fie și cu regim facultativ), iar în noiembrie 1918 a fost „expulzat în Rusia din motive politice” („Anuarul Liceului «Ion Creangă», Bălți” ..., p. 4).

⁹⁶ Și în liceul din Cetatea Albă, 4 din 18 profesori fuseseră disponibilizați în 1919, pentru că refuzaseră depunerea jurământului. Cancelaria era un adevărat mozaic: români (în frunte cu directorul, numit în 1918 de Directoratul Instrucțiunii), ruși, ucraineni, armeni, un izraelit (care era și doctorul școlii), un german, un bulgar

era cu totul exclusă. Dar supraviețuirea în conflict cu statul român – care s-a dovedit cel mai stabil finanțator din zonă – nu era ușoară⁹⁷, iar argumentul financiar era mai redutabil decât multe altele.

Interpelat în Parlament pe tema progreselor în domeniul unificării școlii din Basarabia, ministrul a invocat mai multe măsuri concrete, admițând însă că ele au fost însoțite de obstacole serioase. Pentru el, principala problemă, care explica celelalte limitări, era lipsa unui control efectiv în teritoriu: „administrația curentă din noile ținuturi se face de secretariatele generale, după legile care se găsesc în vigoare în acele ținuturi, atunci când s-au lipit cu Patria mamă”, iar Ministerul „dă numai directive generale și rezolvă cazurile în care legiurile locale vin în conflict cu legiurile din Vechiul Regat”⁹⁸. Semnalele din teritoriu sugerau că Ministerul reușea chiar mai puțin decât atât, pentru că activitatea curentă nu se raporta doar la textul de lege, ci la variate documente locale, adoptate sau amendate de persoane care, în Regat, ar fi avut un spațiu de negociere cu statul mult mai redus (administratorii, susținătorii financiari ai școlilor, părinții, profesorii, uneori chiar și elevii)⁹⁹.

Ca urmare, realizările sale puteau părea modeste: „s-au unificat până acum clasa I primară [...], primele 5 clase normale, s-au ținut cursuri de vară pentru învățători din noile teritorii în Vechiul Regat, în vederea unificării terminologiei școlare și metodelor de predare”¹⁰⁰. După cum am văzut, școlile de vară erau un instrument de formare cunoscut dascălimii din fostul Imperiu țarist, dar fuseseră deturnate curajos de patrioții moldoveni (cu ajutorul *zemstvelor* locale), încă din iunie 1917. Formula a fost preluată și extinsă de statul român, care a organizat astfel de cursuri, condiționând tacit sau explicit continuarea carierei didactice de absolvirea lor, nu oferea condiții echitabile de acces tuturor celor interesați. Din punct de vedere ministerial, aveau un scop tehnic, de

---

(„Anuarul Liceului de băieți «Principele Mihai» din Cetatea Albă, Basarabia, pe anul școlar 1923–1924”, Cetatea Albă, Tipografia P. C. Caratodorov, 1925, p. 5–11). Publicul școlar era și mai variat, dar proporțiile erau altele: 128 de evrei, 68 de români, 55 de ruși, 24 de bulgari, 15 ucraineni, 3 armeni, 2 germani, 2 greci, 1 rutean (*ibidem*, p. 12). Școala fusese înființată încă din 1879, ca gimnaziu cu patru ani de studiu, mărindu-și treptat numărul de clase și de elevi (*ibidem*, p. 3).

⁹⁷ Iată câteva cazuri, înregistrate în 1920–1921: „Elena Rudenco, profesoară de limba franceză în orașul Chișinău, reclamă că, după 16 ani de profesorat, a fost pusă în disponibilitate [...]. E adevărat că a refuzat să depună jurământul, dar a revenit și totuși nu a mai fost primită. Secretariatul [învățământului] răspunde [la această reclamație] că, în momentul când nu a voit să depună jurământul, a fost înlocuită cu d. Climescu. [Ulterior] i s-a oferit Cahulul, dar a refuzat”; „Ștefan Rudenco și alți învățători ai școlii primare din Chișinău, puși în disponibilitate pentru că nu a[u] depus jurământul, cer posturile lor, motivând că au fost induși în eroare, că duc o viață grea, că posturile din Chișinău nu sunt ocupate decât prin detașări și că profesorii actuali sunt nepregătiți”; „D[omni]șoara Maria Nevengloscaia din Bolgrad, județul Ismail, zece ani profesoară de matematică la liceul de fete din acest oraș, nedepunând jurământul a fost licențiată. Azi vrea să-l depună și cere un post în învățământ”. Directoarea unei școli particulare de fete din Cahul cerea explicit mărirea subvenției de la stat, pentru efortul susținut de adaptare la cerințele oficiale: „în 2 ani s-au românizat 6 clase”. (*Raportul Comisiunii parlamentare asupra anchetei făcute în Basarabia*, [redactat] de Bațaria Nicolae, senator de Bihor, București, Imprimeria Statului, 1921, p. 18–19).

⁹⁸ P. P. Negulescu, *Discursuri Parlamentare*, ediție îngrijită de Petre Dan-Străulești, București, Editura Univers Științific, 2008, p. 72.

⁹⁹ Rezumând, ancheta din 1921 concluziona că „lipsește o directivă unică în mersul școlii, lipsește controlul eficace”. Mai precis, normele diferă „de la județ la județ”; „regulamentele școlii românești nu se aplică pretutindeni”; școlile particulare continuă să emită diplome contestabile, nefiind eliberate în urma unor examinări controlate de stat; „în școlile minorităților, neputându-se preda limba lor, ele continuă a fi școli rusești”; specificul organizării școlare basarabene privilegiază deciziile locale, în detrimentul autorității superioare ierarhic; implicarea părinților în organizarea școlilor nu era chiar dezirabilă în zonele „cu populație străină sau înstrăinată”, care nu agreea apostolatul profesorilor români (*Raportul Comisiunii parlamentare...*, p. 65).

¹⁰⁰ P. P. Negulescu, *Discursuri Parlamentare*, p. 67.

perfecționare pedagogică, dar din perspectiva profesorilor, erau esențialmente „cursuri de limbă română”¹⁰¹, prin care își procurau un loc de muncă. Din spusele ministrului, nici aceste minime intervenții nu fuseseră primite cu mare entuziasm. Ele includeau, de altfel, rectificări ale drepturilor bănești ale dascălimii din noile teritorii, în conformitate cu uzanțele din România, ceea ce a deranjat în mod special¹⁰². Profesorii veniți aici din Vechiul Regat nu au fost întâmpinați prea călduros¹⁰³, făcându-l pe Negulescu să promită un spor considerabil la salariu curajoșilor care doreau să profeseze în astfel de condiții, „mai ales în părțile cele mai îndepărtate, de graniță, părți în care am instituit un fel de zonă culturală, o zonă în care activitatea culturală națională trebuie întărită cât mai mult”¹⁰⁴.

De altfel, cerințele din teritoriu chiar sugerau o asemenea soluție. Învățătorii și „conducătoarele” (educatoarele grădinițelor de copii) solicitau insistent un surplus de salarizare (50%), așa cum se acorda „învățătorilor din Dobrogea și Cadrilater, întrucât ei au de muncit cu copii care nu știu românește și fac muncă dublă”¹⁰⁵. Realitatea nu permitea însă acest gen de recompense: Ministerul avea restanțe serioase la plățile curente, oricât de insuficiente păreau¹⁰⁶. Iar localnicii erau foarte suspicioși la împărțirea

¹⁰¹ Vezi, de exemplu, SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosarul 12/1921, *Cereri de înscriere la cursurile învățătorilor de la Hotin, 1921*, filele 2, 9, 16, 23, 26, 30, 41, 59, 63 etc. Unii candidați specificau că doresc să audieze acest curs pentru a putea obține un post în învățământ, precizând chiar și situația materială dificilă care îi obligă la această opțiune. De remarcat că majoritatea cererilor au fost adresate de femei (din cele 70 de solicitări, doar patru sunt semnate de bărbați), cu nume de familie rusești sau rusificate (câteva însă erau evreiești). Deși se presupune că scopul autorităților era tocmai acela de a înlesni acceptarea și folosirea limbii române de către necunosători, cei cărora li s-a încredințat acest exercițiu de putere, în numele statului, au avut posibilitatea să își exercite, deopotrivă, resentimentele sau limitările, tocmai prin selecția operată. Astfel, pe cererea unei absolvente a liceului „Împărăteasca Maria” din Moghilev (Olga Corobchina, „actualmente rămasă fără orice mijloace de viață”), din 11 iulie 1921, directorul cursului a pus rezoluția „nu se poate înscrie, cererea fiind foarte târzie” (*ibidem*, fila 23). Dar pentru alți candidați care au depus cereri în zilele următoare (13, 14 iulie), directorul a recomandat să fie înscriși „dacă sunt locuri” (*ibidem*, filele 50, 53) sau a dispus acceptarea necondiționată – pentru un fost învățător, de exemplu (*ibidem*, fila 59). Deși nu cunoaștem biografia celor implicați, o interpretare minimală a documentelor sugerează nedreptățirea persoanei respinse, care pare să se fi incriminat tocmai prin prestigioasa, dar foarte neromânească instituție absolvită. Toate celelalte candidate invocau doar școli din orașele Basarabiei, la care învățaseră sau predaseră deja.

¹⁰² La Congresul general al delegațiilor secțiilor județene ale Asociației Corpului Didactic din Basarabia (8–13 iulie 1921), chestiunea salarizării a fost prima pe ordinea de zi, după discuțiile organizatorice preliminare. Problema „micșorării salariului” a fost considerată atât de presantă, încât s-a propus alcătuirea și promovarea unui proiect de modificare (legislativă) a situației. Se punea de la costurile pentru „minimul de existență”, de unde se poate bănuși că salariul curent nu acoperea, de fapt, aceste cheltuieli („Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 1–4, septembrie–decembrie 1921, p. 83–84).

¹⁰³ Mai ales în primul an al școlii românești, „multe *zemstvouri* [*zemste*] s-au împotrivit plasării la școli a învățătorilor veniți de peste Prut” (Liviu Florea Marian, *Din lupta cu nevoile școlii basarabene*, p. 22–23).

¹⁰⁴ *Ibidem*. Mai precis, în cazul Basarabiei, era vorba despre „județul Hotin (regiunea nord de calea ferată), județele Cetatea Albă și Ismail, iar în județul Tighina zona de la satele Manzir, Petrovca, Cimișlia, Congaz, până la Bolgrad” (*Activitatea școlară și extrașcolară în zonele alipite*, în „Școala Basarabiei”, an III, nr. 2–3, decembrie 1920 – ianuarie 1921, p. 150–151). Sporul bănesc ar fi constat într-o primă de încurajare (la instalare) echivalentă a trei salarii lunare și o mărire cu 25% a salariului lunar. Dar nu se acordau automat oricărui nou-venit, ci „după recomandarea revizorului sau inspectorului respectiv” (*ibidem*).

¹⁰⁵ *Raportul Comisiunii parlamentare...*, p. 18–19. Cerința era susținută de dascăli din județul Ismail, care mai întreprindeau și alte posibilități de îmbunătățire a vieții lor, prin creșteri salariale (educatoarele de la sat să fie plătite ca „învățătorii de la oraș”) sau, cel puțin, printr-o titularizare mai rapidă, după o regulă care se aplica „colegilor din regat și din Macedonia” (*ibidem*).

¹⁰⁶ „Dirigintele școlii din Sichirlichitai, județul Ismail, se plâng în numele învățătorilor că nu au primit salariile nici pe septembrie 1920, că mănâncă și locuiesc pe credit și sunt amenințați să nu li se mai dea

puținelor fonduri disponibile, punând sub semnul întrebării chiar și utilitatea „zonei culturale”. Legat de această inițiativă, au fost voci care apreciau că „împunerea forțată a culturii de stat aduce efecte contrarii”, considerând mai folositoare școlarizarea pe scară largă a satelor românești și „lăsând minoritățile să se dezvolte normal în limba noastră, pe care o învață din interes, de bună voie și nu vădit impusă”¹⁰⁷. Iar încurajarea unui schimb temporar și benevol de posturi între profesorii din Vechiul Regat și cei din restul provinciilor nu pare să fi avut urmările dorite; probabil pentru că nu era nici obligatorie, nici însoțită de stimulente financiare corespunzătoare¹⁰⁸. Nici regătenii rămași acasă nu erau într-un totu mulțumiți de consecințele imediate ale Unirii, mai ales dacă le reduceau unele înlesniri, cum ar fi numărul de burse școlare sau de locuri în internate¹⁰⁹. De altfel, schimbul de elevi pare să nu fi fost, în general, foarte agreat. Directorul seminarului din Ismail mizase de la început pe o anumită proporție de elevi din Regat (minim un sfert din totalul populației școlare), apreciind că ei erau adevăratul motor al românilor. De la început au fost „discuții” și „acuzații” legate de prezența lor. În aprecierea sa, „basarabeni nu priveau și încă nu privesc [în 1923] bine acest procedeu, voind ca școala să-și păstreze caracterul provincialist și chiar de clasă socială (pur clericală)”¹¹⁰. De asemenea, discrepanțele serioase între nivelul de școlarizare al regătenilor și cel al basarabenilor – reflectând diferențele sistemelor școlare corespunzătoare – măreau animozitățile¹¹¹.

Autoritățile încercau să gestioneze situațiile tensionate, să acopere diferențe instituționale și culturale acumulate de generații, care se traduceau, în viața de zi cu zi, în adevărate blocaje. Cu toate acestea, administrația nu avea resursele necesare pentru a face față imperativelor politice ale momentului¹¹². S-a recurs la expediente, dar și la o

---

nimic dacă nu plătesc imediat”; tot de lipsa salariilor se plâneau și învățătorii de la Hagi Curda, Ceamașir, Traianii-Vechi. În alte cazuri, insuficiența bugetului nu permitea nici angajarea servitorilor la școli, nici achiziția de combustibil (*ibidem*, p. 19).

¹⁰⁷ S. Moldovan, *Mai multă grijă de Moldoveni și mai puțină față de minorități*, în „Școala Basarabiei”, an III, nr. 4, februarie 1921, p. 217.

¹⁰⁸ Ba chiar au fost și unele defavorizări temporare, imediat denunțate de păgubiți. Comisia care colecta nemulțumirile populației față de cele petrecute în primii ani de administrație românească (1918–1921) a punctat și astfel de situații: „Matilda Voișel, profesoară de limba română și franceză la liceul din Bolgrad, reclamă că în anul acesta profesorii suplinitori din regat cu studii universitare necomplete primesc 60 la sută din salariul definitiv în loc de 80 la sută ca până acum, în timp ce pentru basarabeni nu se face această distincțiune” (*Raportul Comisiunii parlamentare...*, p. 18).

¹⁰⁹ O plângere din 1920 nota un astfel de caz. Tutorele Dimitrie Alexandrescu cerea ministrului să facă o excepție pentru minora Ionescu I. Lucreția, pentru ca ea să fie admisă cu bursă la Școala Normală de fete „Despina Doamna” din Botoșani, în ciuda clasării sale („a 27-a pe tablou”), căci „din cele 35 de burse hotărâte de Minister, domnișoara Directoare a dispus ca zece să se rezerve pentru Basarabence” (Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale – în continuare SJBAN – fond Școala Normală de Învățătoare „Despina Doamna” Botoșani, dosar 33/1920–1921, fila 68). O notă ministerială ulterioară, adresată directoarei, tranșa cu fermitate situația: „Vă facem cunoscut că nu puteți da locurile rezervate bucovinencelor și basarabencelor, concurenților reușite la examenul de admitere în acea școală” (*ibidem*, fila 91).

¹¹⁰ „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail”..., p. 77.

¹¹¹ „În primii trei ani era o deosebire colosală între elevii basarabeni și cei din vechiul regat” (*ibidem*, p. 93).

¹¹² În cazul menționat anterior, s-a luat la un moment dat măsura mutării unor eleve de la Botoșani la școala normală din Arad (SJBAN, fond Școala Normală de Învățătoare „Despina Doamna” Botoșani, dosar 33/1920–1921, fila 93). Dar soluțiile discursive erau mai comode decât cele practice, așa că s-a recurs la cosmetizarea realităților, la omiterea incidentelor neplăcute și chiar acuzarea voalată a noilor veniți în sistem, pe motiv că nu se ridicau la nivelul așteptat. De pildă, în cazul școlii normale de fete din Piatra Neamț, înființată în 1919 cu scopul expres de a contribui la românizarea provinciilor proaspăt intrate în Regat, s-a explicat retroactiv și sumar că „în fiecare an, în clasa I, pe lângă candidatele reușite la examenul de admitere,

reformulare a exigențelor obișnuite. Pentru cei veniți din noile provincii se recomanda evaluarea după nivelul real de cunoștințe, nu după cel scriptic¹¹³. Alături se cereau doar examene „sumare” ale „cunoștințelor ce posedă”¹¹⁴ candidații, se propuneau ore suplimentare de învățare a limbii române sau chiar „un an pregătitor”¹¹⁵ care să atenueze decalajele. Practic, chiar și intrarea individuală în sistemul școlar din Regat era dificilă; cu atât mai greu îi era marii majorități a acestei populații școlare, foarte eterogenă și suprasolicitată de schimbările recente¹¹⁶. În ciuda tuturor obstacolelor, creșterea numărului de instituții școlare a fost o realitate certă a primilor ani de după Unire, deși nu mulțumea pe toată lumea. O statistică referitoare la anul școlar 1920–1921 menționa că în Basarabia erau 26 de licee de stat și 45 particulare (majoritatea în Chișinău), dar și 33 de „gimnazii” de stat și 4 particulare¹¹⁷. Preponderența acestor „gimnazii” arată vitalitatea unei tradiții din timpul Rusiei țariste, când se încurajase în mod special un anumit tip de școală medie, care nu avea un echivalent exact în Vechiul Regat. Fiind numite uneori „școli primare superioare”, erau răspândite chiar și în mediul rural. Aveau un caracter mai practic, erau adaptate specificului regional și erau mai accesibile. În astfel de instituții (care erau mixte), se predă „lucrul manual, tâmplăria, fierăria, ciubotăria, viticultura etc.”. Statul român – care acuza stăpânirea rusească de neglijarea învățământului practic și a școlilor de meserii – a echivalat încă din 1918 aceste școli cu un curs inferior de liceu, iar un prim pas spre realizarea efectivă a acestei inovații a fost impunerea limbii franceze în programa lor. În anul următor, s-a introdus și limba germană, iar în 1920, limba latină, ceea ce a dus la o supraîncărcare incredibilă a programelor, în condițiile în care majoritatea elevilor și a profesorilor aveau încă de învățat limba română. Totuși, la cerința Directoratului, de echivalare tacită a studiilor și de trecere directă a unui absolvent de școală medie în clasa a V-a de liceu, Ministerul Instrucțiunii nu a răspuns favorabil, cerând o examinare prealabilă¹¹⁸.

Dacă publicul se interesa preferențial de beneficiile obținute prin absolvirea școlilor secundare¹¹⁹, statul manifesta un interes sporit pentru extinderea învățământului elementar, preșcolar și primar, mai ales în zonele rurale sau compact neromânești. Autoritățile au mai insistat foarte mult pentru răspândirea grădinițelor în limba română, de exemplu. În sine, grădinițele nu erau o noutate. Înființarea lor a precedat Unirea, iar posteritatea a înregistrat ca mit fondator al sistemului școlar național, tocmai inaugurarea unei grădinițe: „la 25 iunie 1917, se deschide în suburbia Muncești [din orașul Chișinău] prima școală românească din Basarabia, după o întrerupere de peste 50 de ani: grădinița de copii, condusă de d-ra A. Bocănescu, fondată de Partidul Național și de

---

au fost repartizate de către Minister și fete provenite din noile provincii, mai ales din Basarabia, dar, din păcate, fără o selecție prealabilă, care să le asigure din start o evoluție corespunzătoare” (Paul Vasiliu, *Monografia școlilor normale din Piatra Neamț, 1912–2002*, Piatra Neamț, Editura Alfa, 2003, p. 128).

¹¹³ SJBAN, fond Școala Normală de Învățătoare „Despina Doamna” Botoșani, dosar 33/1920–1921, filele 47, 82.

¹¹⁴ *Ibidem*, filele 127, 128.

¹¹⁵ *Ibidem*, fila 134.

¹¹⁶ Directoratul Învățământului Public, prin ordinul nr. 167/24 decembrie 1921, a obligat liceele să introducă orarul și programele analitice din Regatul român. Dar Asociația corpului didactic din Basarabia, secția secundară din Chișinău, a intervenit pe lângă Directorat, cerând anularea ordinului. Argumentele evitau realitățile majore (dificultatea adaptării profesorilor, lipsa materialelor didactice etc.), alegând excepțiile: o astfel de schimbare ar fi dăunat elevilor pregătiți în particular (în familie), care nu absolviseră școala primară românească! (Mihail Caciuc, *op.cit.*, p. 78).

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 79.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 80.

¹¹⁹ Teodor D. Iacobescu, *op. cit.*, p. 70.

Societatea Culturală [Română]¹²⁰. Nu s-a știut de la început că este sau că va fi într-adevăr „prima”¹²¹, dar așa a fost declarată, pentru a marca, simbolic și jubiliar, renașterea unei națiuni prin inocenții săi. Această intenție s-a definit mai clar pe măsura trecerii timpului, când i s-a adăugat un nou merit ideologic: „la serbarea de încheierea cursurilor, la această grădiniță, micii școlari execută, pentru prima dată în Basarabia, Imnul Regal Român”¹²².

Proliferarea rapidă a grădinițelor în limba română nu trebuie pusă în legătură directă cu evenimentul fondator susținut de Partidul Național Moldovenesc, exprimând mai curând o politică școlară deja verificată în Regat. La început de secol, „școlile de copii mici” (sau „frobeliene”, după numele lui Friedrich Fröbel, care inițiasse o astfel de instituție-model, în 1837) păreau destul de utile în efortul de românizare a școlilor și comunităților din provinciile heteroglene¹²³, dar și de propagare a patriotismului în zonele rurale, slab modernizate, ale Regatului. Conform statisticilor publicate de autoritățile române, în anul școlar 1919/1920 existau deja în Basarabia 75 de grădinițe, iar în anul următor se ajunsese la 112, dintre care 73 în mediul rural și 39 în cel urban. În afara celor organizate de statul român, au continuat să funcționeze și instituții particulare (obligate să respecte programa de stat), majoritatea lor fiind aziluri confesionale mozaice¹²⁴. Numeric, erau categoric surclasate de cele organizate de stat, dar aveau rosturi culturale și identitare decisive pentru comunitățile pe care le deserveau; deși aveau doar câteva sute de copii, s-au făcut mereu eforturi pentru susținerea lor.

¹²⁰ Conform textului semnat de Vasile Harea (director la Liceul de băieți „B. P. Hașdeu”, din Chișinău), *Școala românească în Basarabia*, p. 10 (BAR, secția Manuscrise, cota A.310/1, fascicolul I). Dintr-o scrisoare însoțitoare, se deduce că textul a fost trimis spre publicare la Institutul de Istorie Națională, în 1943, pentru a face parte dintr-un volum numit „Basarabia”. Nu am reușit să identificăm nici institutul (probabil cel din Iași) și nici volumul. Pentru această informație, Vasile Harea face trimitere la textul lui P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812–1918* (Iași, „Viața românească”, s.a., p. 192), care însă nu este identic, de vreme ce aici se precizează numărul copiilor de la acea grădiniță, 35, dar nu și locația.

¹²¹ Un martor al evenimentelor din 1917 nota în cronică sa „grădina de copii condusă de d-șoara Bocănescu, membră în Comisia școlară [moldovenească]” de pe lângă *Zemstva* țării, doar pentru că ar fi urmat să furnizeze o clasă de aplicație pentru cursurile învățătorilor moldoveni (Romulus Cioflec, *op. cit.*, p. 182–183). Nu a specificat dacă a fost sau nu prima școală românească din acel timp. Dar despre domnișoara Ana D. Bocănescu se știe că era o persoană direct implicată în lupta politică, participând la lucrările (comisiei) *zemstvei* guberniale și candidând chiar pe lista Partidului Național Moldovenesc, în alegerile comunale din Chișinău (Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, ediție îngrijită de Dan Jumară, Iași, Editura Alfa, 2001, p. 57).

¹²² V. Harea, *op. cit.*, p. 10, dar și Mihail Caciuc, *op. cit.*, p. 41 (unde dispăre menționarea societății culturale, dar apare o precizare a locației: „în grădina pitorească «Debaricader» din suburbia Muncești a orașului Chișinău”).

¹²³ Vorbind despre utilitatea grădinițelor în Basarabia, se făcea analogie directă cu Dobrogea și Cadrilaterul, unde „s-a lucrat foarte bine” în folosul românizării (Apostol Culea, *Nevoia grădinelor de copii în Basarabia*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, 1919, p. 20).

¹²⁴ În anul 1919/1920, aceste grădinițe funcționau cu 75 de cadre didactice; au fost înscrși doar 4.299 de copii, dar frecventaseră doar 3.072. În anul următor, au fost înscrși 6.811 de copii, dar au frecventat regulat doar 4.112. Acest ritm de creștere nu s-a păstrat, de unde se poate deduce interesul presant al statului în anii imediat următori Unirii. În 1939, s-a atins numărul maxim al „școlilor de copii mici”, 457 (Mihail Caciuc, *op. cit.*, p. 42–45). Instituțiile particulare nu reprezentau nici 10% din numărul celor de stat, cuprinzând doar câteva sute de copii; în 1926/1927, de exemplu, erau 19 aziluri confesionale și 5 grădinițe particulare, cu 660 de copii (*ibidem*, p. 45), dar aveau alte rosturi culturale și identitare.

„Ah, vorbiți moldovenește, pentru Dumnezeu!”¹²⁵

În cel de-al doilea mandat ministerial, din timpul noii guvernări a lui Ion I. C. Brătianu (19 ianuarie 1922 – 27 martie 1926¹²⁶), Constantin Angelescu a impus o redefinire a politicii educaționale în Basarabia. Prin urmare, se trecea de la *naționalizarea* propusă de moldoveni în anii 1917–1918, în sens recuperatoriu, de regăsire a drepturilor și a demnității unei majorități oprite cultural – dar nu neapărat prin măsuri liber consimțite de către toți cei vizați¹²⁷ –, la *etatizarea* în numele națiunii; adică impunerea, fără drept de apel, a instituțiilor, regulilor și cerințelor statului român. Dacă până atunci „scăderile” sistemului școlar local au fost privite cu un amestec de indulgență, neîncredere și iritare, tonul s-a asprit, trecându-se la amenințări și pedepse colective, nu doar individuale; ceea ce nu putea decât să-i contrarieze pe patrioții moldoveni, care se folosiseră de realitățile existente atunci când începuseră construirea școlii naționale. Turnura decisivă pare să fi avut loc după 1922, când s-au desființat Directoratele Generale pentru învățământ din noile provincii, iar în Basarabia s-a considerat oficial încheiată naționalizarea școlilor. Această din urmă afirmație¹²⁸ este doar parțial verificabilă, reflectând mai mult voința autorităților de a declara închisă o fază tranzitorie a istoriei recente: poate că realitatea era cu totul alta.

Cazurile individuale sugerează ritmuri diferite de evoluție, în ciuda raportării atente la calendarul și discursul oficial. Uneori, rezultatul dorit de guvernanți a fost devansat de zelul local. Astfel, direcțiunea liceului de băieți din Bălți declara: „cu începerea anului școlar 1920/1921, s-a naționalizat și cursul superior al liceului, așa că în trei ani [din 1917] s-a putut preface prin muncă asiduă dintr-o școală rusească o școală curat românească”¹²⁹. La rândul său, directorul seminarului din Ismail considera

¹²⁵ Așa se încheia poezia *Limba mea*, publicată în *Abecedar Moldovenesc pentru anul întâiu de școală, alcătuit de Arhiereul Gurie, Vicarul Mitropoliei Moldovei*, partea a II-a, ediția a III-a revăzută și adăugită, Chișinău, Tipografia „Glasul Țării”, 1920, p. 134. De remarcat că, și la câțiva ani după Unire, încă se mai făceau eforturi pentru folosirea generalizată a limbii „moldovenești”, nu „românești”. Autorii abecedarului, adresat preponderent mediului rural, știau că publicul lor este mai receptiv la această sintagmă. Interesant este că, într-o publicație anterioară, aceleași versuri ale poeziei lui G. Sion aveau o conotație națională mai accentuată, deși erau tipărite cu alfabet chirilic: „Mult e dulce și frumoasă / Limba ce-o vorbim; / Altă limbă armonioasă / Ca ea nu găsim [...] / O vorbiți, scri[e]ți *românește* / Pentru Dumnezeu” (s.n., C.M.); vezi prima pagină (nenumărată) din *Calendar moldovenesc pe anul 1914 alcătuit de N. N. Alexandri*, Chișinău, Tipografia lui V. V. Iacubovici. De menționat că N. N. Alexandri este un cunoscut patriot basarabean și primul redactor al revistei „Cuvânt moldovenesc”. De altfel, în edițiile ulterioare ale calendarului, se menționează că este o lucrare publicată de redacția revistei.

¹²⁶ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 106.

¹²⁷ Și în 1917 se încercaseră unele constrângeri, dar ele nu puteau fi generalizate. Situația era confuză. Rememorările ulterioare ajung să catalogheze primele măsuri de românizare ca fiind totodată voluntare și coercitive. Invocând cursurile pentru învățători din 1917, directorul liceului de băieți din Bălți nota că, „înainte de terminarea acestor cursuri, s-a introdus limba română *cu forța* și la școlile secundare din aceste orașe [Chișinău, Bălți, Soroca] de către profesorii transilvăneni și bucovineni [care predau] la cursurile pentru învățători” (s.n., C.M.). În cazul școlii sale, limba română s-a introdus chiar din martie 1917, „în mod obligator pentru elevii moldoveni”. Este de presupus că această măsură nu a dat rezultatele dorite, căci din noiembrie 1917 bucovinenii L. Fl. Marian și N. Palamar introduc iar limba română, câte trei ore pe săptămână, „ca obiect facultativ la liceul rusesc din Bălți, cu toate greutățile întâmpinate din partea profesorilor ruși și mai ales a directorului” („Anuarul Liceului «Ion Creangă», Bălți”..., p. 4). Din perspectiva militanților, abia „intrarea armatelor române în Basarabia a consfințit și întărit definitiv curentul de naționalizare al școlii” (vezi Liviu Florea Marian, *Școala primară din județul Bălți*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 2, decembrie 1918, p. 2); iar sprijinul acordat de guvernul Marghiloman a fost insuficient față de așteptările și nevoile lor (idem, *Din lupta cu nevoile școlii basarabene*, p. 23).

¹²⁸ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 144.

¹²⁹ „Anuarul Liceului «Ion Creangă», Bălți”..., p. 6.

că în anul școlar 1919/1920 cursurile fuseseră „românizate complet”, deși, în afară de clasa I, în celelalte „nu s-a terminat trecerea de la vechea programă rusească la cea românească”. Dar din amănuntele reorganizării școlare în acea perioadă, înțelegem resortul psihologic al aprecierii sale: din programa primită de la Chișinău lipsea limba rusă, iar din cancelarie au dispărut vechii oponenți – prin pensionare, demitere pentru nedeplinirea jurământului sau prin transfer. Direcțiunea și-a propus deja un alt obiectiv, mai ambițios: să ridice școala „la rangul corespunzător al celor din vechiul regat”¹³⁰. De fapt, românizarea continua, la un alt nivel. În anul școlar următor, după ce au dispărut și elevii care nu puteau folosi corespunzător limba română (s-au retras ori au dobândit suficiente cunoștințe în cursul pregătitor oferit de școală)¹³¹, directorul anunța că s-a trecut de la învățarea limbii „la cultivarea sentimentelor românești”, inclusiv prin intensificarea activităților parașcolare, de genul șezătorilor literare săptămânale¹³².

Tocmai acest salt calitativ, cerut de autorități, a provocat noi reacții adverse, căci se intersectau iar perspective și interese divergente. Pentru basarabeni, „naționalizarea” cumulasă și alte aspecte, în afara celor identitare, inclusiv variate proiecte democratice și justițiar-sociale, exprimate ferm în 1917. Localnicii nu se mulțumeau cu folosirea oficială a limbii române, neînsoțită de schimbări convenabile ale politicilor educaționale. În ciuda creșterii numerice înregistrate în acești ani, se păstrase un deficit de proporții al rețelei școlare. Iar participarea statului la școlarizarea majorității rurale (și moldovenesti) a populației părea prea redusă, ceea ce întărea impresia unei continuități dezamăgitoare cu trecutul țarist¹³³. Implicațiile sociale ale naționalizării vor rămâne, de altfel, o temă perpetuă a dezbaterilor cu mize identitare din Basarabia. Dar autoritățile centrale nu acordau importanță acestor aspecte, revenind mereu asupra folosirii limbii române în locul celei ruse. Guvernanții preferau, ca de obicei, consolidarea *interdicțiilor*, nu a *investițiilor*. În anii 1922 și 1923, ministrul a reluat ordinele de interdicere a limbii ruse în școlile românești basarabene, nu doar în cadrul orelor de clasă, ci și în afara lor, astfel încât „elevii români prinși că vorbeau rusește se expuneau exmatriculării”¹³⁴. Era un nou prilej de afirmare a celor zeloși. La Liceul de băieți „Principele Mihai” din Cetatea Albă, bufetul la care se dejuna în pauza mare era „întreținut de o persoană particulară, care e obligată să vorbească cu elevii numai în românește, cu atât mai mult cu cât altă limbă în liceu nu au voie să vorbească”¹³⁵. Asigurările oferite de direcțiune

¹³⁰ „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail”..., p. 74–75.

¹³¹ *Ibidem*, p. 85.

¹³² *Ibidem*, p. 90.

¹³³ Se aprecia că între 1918 și 1922 se ridicaseră doar 300 de școli noi în satele Basarabiei, ceea ce, la un calcul sumar, însemna doar o creștere de un procent al moldovenilor alfabetizați. Iar accesul puținilor copii de țărani școlarizați în alte trepte de învățământ era în continuare foarte dificil. Se putea spune că „nevoile țărănimii noastre în privința învățământului sunt și astăzi în mare parte neglijate” (N. Visterniceanu, *Problema naționalizării în Basarabia*, în „Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 9–10, mai–iunie 1922, p. 11–13). Mai mult, se periclita și existența puținelor școli medii mai apropiate de posibilitățile și interesele sătenilor. Și se deplângea faptul că erau doar „34 de școli medii pentru 2.500.000 de locuitori” (*ibidem*, p. 32), iar desconsiderarea lor de către autorități jignea o dată în plus localnicii: „nu de mult cel mai bun tip de școală, cu un personal didactic excelent, recunoscut de congresul din Petrograd dela an 1911 și astăzi – școală fără direcțiune centrală, fără statut de organizare, fără drepturi stabilite în ordine legislativă, elevii cu drept și fără drept de a fi primiți în clasele superioare de liceu, personalul didactic cu situație șovăelnică, «profesori» cu leafă de învățători, profesori fără locuință și fără chirie. Tip de școală moștenit de la vechea stăpânire. Tip de școală fără asemănare în Vechiul Regat” (*ibidem*, p. 33).

¹³⁴ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 146.

¹³⁵ „Anuarul Liceului de Băieți «Principele Mihai» din Cetatea Albă (Basarabia) pe anul școlar 1923–1924”, p. 14.

sugerează clar că tentația „particularilor” și a elevilor era de a folosi alte limbi, familiare lor; era și de înțeles, de vreme ce elevii români alcătuiau, în 1923, mai puțin de un sfert din populația școlară a liceului¹³⁶. De altfel, din anul școlar 1922–1923 „s-a dispus predarea limbii române în toate școlile minoritare”, extinzându-se orele și materiile predate în română. În plus, aceste instituții au fost „obligate să introducă programele analitice ale școlilor publice de gradul respectiv”¹³⁷.

Știindu-se culpabili, dascălii încercau uneori să explice, pe înțelesul celor ostili, deprinderile lor de o viață. Chiar în timpul cursurilor de limbă română pentru învățători – care însemnau „cheltuieli colosale de bani, de timp și de energie” –, oamenii acuzau „o plictiseală completă” și slabe rezultate. Un învățător a recunoscut că oricât de regretabil era, „adunându-ne noi la un loc, noi natural vorbim limba pe care am studiat-o prin școli în copilărie (la noi limba rusă)”¹³⁸. Așadar, cheia menținerii limbii rusești era perpetuarea unor socializări care supraviețuiseră războiului, revoluției și unirii cu România. Soluția era detașarea fiecăruia într-un mediu complet străin, care să oblige individual la folosirea continuă a limbii române¹³⁹. Aducerea a doi–trei profesori români într-o școală din Basarabia era deci neproductivă, pe când trimiterea fiecărui dascăl de aici, măcar un an, la o școală normală din Vechiul Regat, chiar ar fi însemnat o schimbare serioasă. Dar Ministerul avea altă strategie. Absolvirea examenelor de limbă română a devenit obligatorie pentru toți cei care voiau să-și păstreze posturile. De exemplu, absenții și picații de la examenul pentru învățători din 1923 au fost demiși¹⁴⁰. Într-un lung șir de plângeri prezentat de un deputat sionist¹⁴¹, se menționa și faptul că în 1922 se desființaseră unele școli evreiești înființate prin decret regal în 1918, iar cursurile pentru învățători evrei din Chișinău fuseseră românzate. De fapt, toate minoritățile au fost constrânse, într-un fel sau altul, să renunțe la unele dintre instituțiile sau tradițiile lor. Ministrul Angelescu nota, între realizările sale, faptul că „prin decizia din 22 iunie 1923 s-au instituit examenele de limba română, istoria și geografia patriei, pentru profesorii minoritari de la școlile secundare”¹⁴². În același timp, s-a dat ordin pentru închiderea bibliotecilor rusești și dezvoltarea celor românești¹⁴³, deși existaseră, încă din 1919, pledanți pentru valorificarea lor în plan didactic, mai ales că erau atâția traducători disponibili¹⁴⁴. De fapt, cititorii continuau să vină la bibliotecă pentru cărțile

¹³⁶ Mai precis, erau doar 68 din totalul de 298. Cei mai mulți elevi erau evrei (128), iar celelalte grupuri erau formate din ruși (53), bulgari (24), ucraineni (15) (*ibidem*, p. 12).

¹³⁷ Dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922–1926*, p. 32 și 48.

¹³⁸ Conform notiței lui P. Lupașcu („directorul Școlii primare nr. 12, Ismail”), *Despre cursuri pentru învățători*, publicată în „Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 9–10, mai–iunie 1922, p. 91–92; de remarcat frecvența folosirii vocabulei „noi”, poate o reminiscență a gândirii în limba rusă, dar și un indiciu pentru nevoia acută de a-și sublinia apartenența de grup. Un inspector școlar din Soroca (regiune cu 243 de școli românești, cu puține școli minoritare și acelea în curs de românzare) confirma același fapt „regretabil”, că „majoritatea învățătorilor din județ în convorbirile lor particulare și la întruniri, chiar oficiale și mai ales în familie, vorbesc numai limba rusă” (Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 147).

¹³⁹ „Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 9–10, mai–iunie 1922, p. 92.

¹⁴⁰ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 146.

¹⁴¹ Este vorba de o plângere din 1930, a lui Michael Landau, deputat de Chișinău (*ibidem*, p. 153).

¹⁴² Dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922–1926*, p. 32.

¹⁴³ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 146.

¹⁴⁴ Aceste biblioteci fuseseră o investiție serioasă, în vremuri când cărțile erau greu de achiziționat. Pentru cei ce le cunoșteau, era greu să asiste la distrugerea lor „în chip vandalic”. Cuprindeau lucrări importante: „monografii, hărți, planșe, albume ce privesc Basarabia sub toate aspectele; sunt cărți de agromonomie, economie cum n-avem noi; sunt minunate scrieri pentru copii și popor, din care trebuie să folosim ceea ce ne convine, cu ajutorul fraților basarabeni, talmăcitorii în sens românesc a tot ce are bun și sănătos cultura rusă [...] când vom avea nevoie de astfel de scrieri, poate că nu le [vom] mai [putea] găsi” (s.n., C.M.)

rusești¹⁴⁵. Puținele lucrări românești (adunate cu deosebită stăruință, prin apelul la diferite foruri publice și persoane particulare) erau consultate de obicei tot de către cei veniți de peste Prut (profesori, funcționari). Oricum, bibliotecile nou înființate se bazau pe lucrări literare, cărțile științifice fiind prea scumpe¹⁴⁶.

Dascălii basarabeni erau excedați de impunerea limbii române în regim de urgență, cu toate defectele pedagogice aferente: ostilizarea publicului vizat, blocarea accesului real la cultura română, neglijarea altor componente ale educației. Naționalizarea nu se putea reduce la afișarea servilă a unor rudimente de limbă română, pentru a-l încânta pe ministrul în exercițiu și pe oamenii săi¹⁴⁷. Recitarea mecanică a unor texte românești putea chiar dăuna. Bunăoară, la examenul de absolvire a clasei a IV-a primare din 1922, elevii din Cetatea Albă puteau reproduce aproximativ corect informația că „acum 2.000 de ani, pe aici au locuit Dacii și Romanii”, dar nu puteau da răspunsul dorit la întrebări simple, de felul „deci, câți ani sunt de când au trăit Dacii?”¹⁴⁸. Încercarea examinatorului de a trage concluziile identitare corespunzătoare a eșuat lamentabil. Întrebând „dacă de 2.000 de ani Dacii... etc., deci cam de când stăpânesc Românii?” a obținut un răspuns neplăcut de sincer: „de 2 ani”¹⁴⁹.

Ministrul a început o nouă ofensivă împotriva școlilor basarabene, mai ales asupra celor particulare. A impus regulamentul din Vechiul Regat, a condiționat recunoașterea diplomelor de absolvire a unui examen la școlile statului, în fața unor comisii speciale¹⁵⁰; a solicitat fiecărei școli minoritare nou înființate să obțină autorizația de funcționare din partea Ministerului și să aibă profesori corespunzători (cu o calificare adecvată, cetățenie română și jurământ de loialitate depus); și „pentru a opri deznaționalizarea”, a cerut ca „școlile minoritarilor să nu mai înscrie decât elevi de aceeași naționalitate”¹⁵¹. Era convins că aceste școli subminau nu doar identitatea și cultura română, ci și noțiunea de performanță sau integritate academică. După mărturisirile sale, „în 1922 am găsit că se emise de școlile particulare din Basarabia peste 1.000 de certificate de absolvire a liceului, la persoane cari nu avuseseră frecvența în școală și cari, înscriindu-se la Universitățile din țară sau din străinătate, au uimit corpurile didactice respectiv prin ignoranța lor”¹⁵². Suspectând generalizarea fraudelor, a pornit o campanie de verificare a „titlurilor și drepturilor numeroaselor și variatelor categorii de profesori din provinciile alipite”¹⁵³, ceea ce a dus la proteste serioase în Basarabia. Oamenii s-au simțit „prigoniți” de o comisie total insensibilă la „împrejurările extraordinare” din ultimii ani și care opera injust: anula decizii ale zemstevelor, nu recunoștea examene ținute „în baza unor hotărâri ale Directoratului” sau cerea acte „care nu existau în

(*Ce se face cu bibliotecile rusești*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 8–9, iunie–iulie 1919, p. 93). Acest apel patetic era semnat „Ac-Tp.”, inițiale sugerând numele lui Apostol Culea (redactorul revistei) și a lui Teodor Pamfile, principalul său ajutor.

¹⁴⁵ „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail”..., p. 104.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 105.

¹⁴⁷ *Problema naționalizării în Basarabia*, în „Școala”, an I, nr. 9–10, mai–iunie 1922, p. 14, 16.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 15.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 92.

¹⁵¹ Dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922–1926*, p. 48. Tot pentru combaterea deznaționalizării, a reluat, prin decizia sa din 3 mai 1924, ideea „zonei culturale” instituite în județele cu populație heteroglotă, unde profesorii veniți din alte regiuni primeau un spor de 50% din salariu, dacă desfășurau o activitate extrașcolară corespunzătoare (*ibidem*, p. 32–33).

¹⁵² *Ibidem*, p. 45.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 33.

Basarabia”, cum ar fi „actul de naționalitate”¹⁵⁴. De fapt, ministrul dorea un control sever al noilor supuși. Moravurile mai libere ale elevilor din Basarabia erau deja un topos consacrat al observatorilor români; motiv pentru care „s-au luat măsuri riguroase pentru educația și disciplina elevilor”, dar și pentru revenirea la portul obligatoriu al uniformei de către profesori¹⁵⁵. Aflase chiar de abateri scandaloase, cum ar fi faptul că, la multe școli confesionale, „elevii frecventau la un loc cu elevele” – așa cum regulamentele din Vechiul Regat nu ar fi permis – ceea ce alimenta „cazuri grave de imoralitate”¹⁵⁶.

Rezumând problemele disciplinare din acei ani, directorul seminarului de la Ismail invocă în cunoștință de cauză „moștenirea anarhică de la școala rusească”, din cauza căreia elevii (și familiile lor) aveau prea puțin respect pentru cerințele considerate minimale în Regat. Între altele, „niciodată nu se putea începe școala la timp după vacanță”¹⁵⁷, iar elevii acceptau cu greu uniformă și desprinderea de vechile piese vestimentare („șapca, mantaua, bluza și cureaua rusească”¹⁵⁸, unele încă ornate cu însemne ale Imperiului țarist). Dacă s-ar fi aplicat cu strictețe regulamentul școlar, ar fi trebuit eliminați 50%–70% dintre elevi, astfel încât „a trebuit să se închidă ochii în fața interesului următor: popularizarea școlii și românizarea”¹⁵⁹.

Comportamentul elevilor (și, implicit, al adulților din preajma lor) a fost, de la început, supus unei evaluări riguroase, ce nu se potrivea cu obiceiurile locului. Introducerea sistemului de notare din Vechiul Regat, în toamna anului 1918, cerea un efort special de adaptare a dascălilor, mai ales pentru cei din mediul rural, care nu puteau fi atât de exigenți cu puținii lor elevi. Trecerea de la notarea de tip rusesc (de la 1 la 5) la cea de tip românesc (de la 1 la 10) presupunea o mai mare atenție la performanțele elevilor, dar matematizarea „purtării” trebuie să fi fost chiar dificilă¹⁶⁰, mai ales după recenții ani rebeli, când se suspendaseră chiar și examenele¹⁶¹. Deși în noile acte de studii cerute, notele și calificativele se mai amestecau uneori, tendința monitorizării strânse a conduitei elevilor era clară, prin depunctarea proporțională cu numărul absențelor școlare sau prin condiționarea promovării de o medie anuală mai mare la purtare decât la studii (6, nu 5)¹⁶².

Autoritățile simțeau nevoia să explice noilor cetățeni o practică de la sine înțeleasă în Vechiul Regat: „[...] idealul ar fi ca nici note și clasificări să nu mai fie, ci elevii să promoveze din clasă în clasă, după alfabet. Dar oamenii nu-s egali nici la

¹⁵⁴ N. Visterniceanu, *Problema naționalizării în Basarabia*, p. 17–18.

¹⁵⁵ Dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922–1926*, p. 33.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 49.

¹⁵⁷ „Anuarul istoric al Seminarului «Melchisedec Episcopul» din Ismail”..., p. 106.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 109.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 106.

¹⁶⁰ Din acest motiv, s-a introdus mai întâi la școlile primare (vezi I. Teodeorescu-Broșteni, „instructor școlar în orașul Chișinău”, *Deslușiri pentru începutul de an școlar*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 2, decembrie 1918, p. 39). În mai 1919, se amintea direcțiunilor de școli secundare să treacă notele după sistemul zecimal în certificatele ce se eliberau elevilor în urma examenelor de absolvire („Școala Basarabiei”, an I, nr. 7, mai 1919, p. 50). O circulară din noiembrie 1919 amintea că „s-a introdus și în școlile medii din Basarabia notarea la studiu de la 1 la 10” („Școala Basarabiei”, an II, nr. 3, ianuarie 1920, p. 244), dar în anul următor școlilor secundare li s-a recomandat folosirea calificativelor, atât la studii, cât și „la purtare, frecventare și formă exterioară” (*Școala – supliment. Legi, regulamente, deciziuni, circuli, etc.*, p. 27, în completare la „Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 1–4, septembrie–decembrie 1921).

¹⁶¹ Anunțul că se vor „restabili examenele, care s-au suspendat în Basarabia din cauza războiului și a revoluției rusești” avea în vedere abia sfârșitul primului an școlar de după unire („Școala Basarabiei”, an I, nr. 2, decembrie 1918, p. 58).

¹⁶² *Ibidem*, p. 70; „Școala Basarabiei”, an I, nr. 6, aprilie 1919, p. 57, 63.

inteligentă, nici în privința hărniciei și nici în multe alte privințe. O clasificare tot trebuiește făcută, *pentru că elevii cei buni vor ocupa o poziție mai însemnată în societate și nu se cuvine ca astfel de poziții bune să se dea nulițăților și degeneraților, care duc societățile de răpă*” (s.n., C.M.)¹⁶³ – așa cum se și întâmplase, de curând, în fostul Imperiu țarist. Ierarhiile făceau parte din viața bunului român, iar școala era datoră să-i învețe pe toți cine sunt, unde le este locul, cui datorează supunere sau admirație, cum să se ferească de „rătăcirii”.

Pedagogie politică în regim de urgență

Povestirea de sine a bunului moldovean era cunoscută în Basarabia și înainte de intervenția autorităților școlare din Regat. Nu putea însă pătrunde oficial în programele și manualele de atunci, devotate Mamei Rusia. O găsim în alte zone, mai permissive, cum ar fi popularele „calendare” publicate de redacția „Cuvântului moldovenesc”, scrise în limba română, dar tipărite cu litere chirilice.

Ediția din 1914 avea câteva pagini puse sub titlul *Cine sunt și de unde se trag Moldovenii?* Descrierea începea în termeni familiari oamenilor de rând, cu „vremea lui Isus Hristos”. Pe atunci, locuitorii acestui ținut se numeau *daci* și trăiau, deopotrivă, în toate celelalte provincii „cuprinse de neamul românesc”. Au urmat *romanii* („râmlenii”) lui Traian – neam ce cucerise lumea de atunci – care au stăpânit Dacia „doar 165 de ani”, dar au știut să o civilizeze. Din „amestecul” lor cu vechii locuitori s-a născut un nou popor, cel român, „din care ne tragem și noi, moldovenii” (s.n., C.M.)¹⁶⁴ – ceea ce însemna o anume diferențiere între cele două ramuri ale unui trunchi comun. Concluzia era foarte favorabilă, moldovenii descinzând „dintr-o viță foarte mare”, de „noroade mari și vestite pentru vitejia lor”. Revenind la etnogeneză, se nota că, după retragerea romanilor, peste aceste ținuturi trecuseră, „unul după altul, un cârd de popoare sălbatice”. Dintre toate, „numai un singur neam de oameni s-a atins mai de aproape de români”, și anume neamul mare al slavilor, care a „împropătat” sângele dac și roman. Pe scurt, de la daci și romani, moldovenii au moștenit „vitejia în bătălii, mintea ageră și lunecoasă, judecata sănătoasă, istețimea și hătria”, iar de la slavi „blândețea, bunătatea, dărnicia și duioșia”¹⁶⁵. Se omitea faptul că și slavii făcuseră parte din șirul popoarelor „sălbatice”, iar neamul românesc nu mai apărea deloc în acest bilanț identitar. Era o mostră exemplară de autocenzură a autorilor moldoveni, care încercau să nu deranjeze prea mult autoritățile țariste. Dar se întreținea oarecum și un anume specific al reprezentării de sine, pus apoi în seama „moldovenismului”. Din toată istoria care se desfășurase de la nașterea poporului până în prezent, povestitorul amintea doar gloria luptelor purtate de voievozii Moldovei, mai cu seamă de Ștefan cel Mare, cel care trăia încă în memoria colectivă. Această alegere confirma că povestirea prelua intenționat o istorie folclorizată și un trecut nedisputat cu nimeni. De la epoca medievală, povestitorul trecea direct la promisiunea unui viitor la fel de prestigios, care se putea împlini doar prin munca fiecăruia. Acum, datoria nu mai cerea moldovenilor să lupte cu armele pentru apărarea țării, ci să lucreze pentru ridicarea neamului prin „carte și știință”¹⁶⁶ – îndemn cu ecouri poporaniste, haretiene și tolstoiene deopotrivă.

Programa de școală primară impusă de statul român în toamna anului 1918 prelua reperele de bază ale istoriei moldovenești (dacii, romanii, Traian, întinderea neamului

¹⁶³ I. Teodorescu-Broșteni, *op. cit.*, p. 39.

¹⁶⁴ *Calendar moldovenesc pe anul 1914...*, p. 35–36.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 37.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 37–38.

românesc, Ștefan cel Mare, luptele cu păgânii), uitând de calitățile slavilor. Primele cărți ale noii școli începeau cu definiții tranșante ale românității: „moldovenii, muntenii, ardelenii sunt frați. Cu toții vorbesc același grai, se coboară din aceeași strămoși, au aceleași obiceiuri [...]. Alcătuim cu toții la un loc un singur neam și purtăm același nume, Români”¹⁶⁷. Dar cronica neamului se îmbogățește considerabil, de la un an la altul. Pantheonul școlar era foarte cuprinzător. În afara domnitorilor Moldovei – Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Ioan vodă cel Cumplit, Dimitrie Cantemir – erau glorificați vechi principii vlahi (împăratul Ioniță), domni munteni (Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu) sau căpetenii ale românilor ardeleni (Horia, Cloșca și Crișan). Istoria se completa și cu momentele tragice ale neamului, cum au fost „năvălirile” ungurilor sau ale bulgarilor, epoca fanarioților, pierderea Bucovinei și a Basarabiei. Intrau în viața școlarilor și alte personaje de seamă, în afara domnitorilor războinici: revoluționarii de la 1821 sau 1848, cărturarii mișcării naționale (Gh. Asachi, Gh. Lazăr), oamenii politici de marcă (Mihail Kogălniceanu). Unirea Principatelor se afla la loc de cinste, ca și marile reforme ale domnitorului Al. I. Cuza (secularizarea averilor mănăstirești și împrumutarea țăranilor). Carol I era legat direct de Războiul pentru Independență și de proclamarea Regatului, iar „Războiul european, 1914–1918” era adus în orizontul imediat al contemporanilor printr-o lecție specială despre „Românii în acest război. Desfacerea Rusiei. Basarabia liberă se alipește la România”¹⁶⁸.

Cunoștințele de geografie stipulate în programă începeau și se încheiau tot cu inițierea în prezent: configurația actuală a țării cu hotarele sale și „organizarea politică a statului român” (precedată de „scurte noțiuni istorice”); între aceste două teme de bază erau cuprinse descrieri elogioase ale formelor de relief, „bogățiilor țării” sau principalelor localități¹⁶⁹. Aceeași programă era prevăzută la școlile pentru adulți¹⁷⁰ și se regăsea în tematica cercurilor culturale ale învățătorilor sau în recomandările pentru expuneri la „casele de sfat și cetire”¹⁷¹.

Orice prilej era bun pentru repetarea acestor axiome, inclusiv predarea noțiunilor de gramatică. La clasa a II-a, un model de lecție despre „Subiect” pornea de la trei propoziții percutante: „1) Românii sunt viteji; 2) Ei au bătut pe dușmani; 3) Dușmanii au plecat din țară”. Aceste afirmații general valabile se ajustau în discuțiile recomandate cu elevii: „gândiți-vă la regele Ferdinand I și spuneți o propozițiune!” sau, mai detaliat, „spuneți o propozițiune în care subiectul să fie vorba «Francezii!»”¹⁷². Și matematicile puteau proba patriotismul copiilor, dar mai ales al profesorilor. Printre primele cărți școlare de aritmetică apărute după unire se număra și o lucrare a respectatului dascăl

¹⁶⁷ *Carte de citire*, Iași, Tipografia Serviciului Geografic, 1918, p. 4. Lucrarea elogia unirea Basarabiei cu Vechiul Regat, dar menționa că românii bucovineni și ardeleni încă nu se eliberaseră din Imperiul Austro-Ungar, deci a fost redactată între cele două date extreme ale Marii Uniri (27 martie – 1 decembrie 1918).

¹⁶⁸ „Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, ianuarie 1919, p. 75.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 77.

¹⁷⁰ „Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 77.

¹⁷¹ Vezi, de exemplu, un plan de activitate extrașcolară din decembrie 1921, semnat de Gh. Gâscă, în SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 8/1921, filele 35–39 v.

¹⁷² Panait N. Crihan (școala de aplicație a Seminarului teologic Chișinău), *Lecții practice*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, ianuarie 1919, p. 31–33. Orele de limba română erau folosite curent pentru moralizare. Lecția „Mărul”, de exemplu, nu se preocupa aproape deloc de fruct, ci de... furt: „1) Acesta este măr; 2) Băiatul a furat mere; 3) Omul a văzut băiatul când a furat mere; 4) Acum îl bate pe băiat cu bastonul; 5) Nu este frumos să furăm mere; 6) Noi nu vom fura niciodată mere” (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 202). Era o lecție de „intuiție, scriere și citire” în românește, prezentată de revizorul George Stănescu la școala evreiască din Noua Suliță (jud. Hotin), la 1 martie 1919.

C. Popescu (revizor școlar al orașului Chișinău), „vechi contrabandist de cărți de peste Prut”, care mai tipărise lucrări folositoare (cărți, calendare, povești) și pe vremea „literelor rusești”¹⁷³. Acest veteran al luptei pentru românism era lăudat pentru iscusința și loialitatea sa: „naționalist aprig, nu îngăduie în socotelile copiilor rubla, copeicile, arșinul, versta, ci numai măsurile și monezile țării. Foarte bine face. Adaugă numai la sfârșit măsurile rusești încă întrebuințate în Basarabia, prefăcute în cele românești”¹⁷⁴.

Exercițiile de lectură prilejuiau cele mai atractive ilustrații ale istoriei și virtuților neamului oferind, în același timp, ocazii pentru nominalizarea și culpabilizarea celor indezirabili (străini, dușmani). *Cartea de citire* tipărită în 1918 la Iași¹⁷⁵ cuprindea, între chipurile domnitorilor, legende istorice, fabule, rugăciuni, poezii și ghicitori copilărești, texte morale sau de inițiere în geografie sau științele naturale, numeroase pasaje care condamnau stăpânirea rusească din Basarabia¹⁷⁶. Antirusismul era atât de mare, încât cetățenii de această etnie nici nu erau pomeniți între „locuitorii Basarabiei”, unde, pe lângă moldoveni, se enumerau doar ucraineni, „moscali” („în număr de tot mic”, fugiți din ținuturile vecine, unde erau persecutați religios), bulgari, germani și evrei¹⁷⁷. Germanii, deși veniți după răpirea Basarabiei, în 1812, erau lăudați ca „oameni muncitori, buni gospodari, [...] foarte supuși”, cu sate frumoase, școli și biserici. Dar nu li se iertau privilegiile de care beneficiaseră din partea stăpânirii rusești¹⁷⁸. Dintre toate neamurile, nu rușii, ci evreii erau cel mai rău priviți. Caracterizându-i, manualul propunea copiilor mostre autorizate de invidie grosolană: „stăpânesc mari bogății și bani”, au „toate meșteșugurile și negoțul în mâna lor”. Vinovăția principală a evreilor nu era aceea că „trăiesc retrași” (ca și germanii, de altfel), culpa lor venind din faptul că erau „deosebiți ca limbă, religie și moravuri”. Însă dorința de a-i pedepsi pentru asta era pusă pe seama altora și extrateritorializată printr-o injurie seculară: „sunt urăți de toată lumea”¹⁷⁹.

Cartea de citire aducea în Basarabia clasicii literaturii române (M. Eminescu, I. Creangă, V. Alecsandri, I. L. Caragiale, Gr. Alexandrescu, A. Mureșianu, C. Negruzzi, G. Coșbuc, M. Sadoveanu) și ai scrisului istoric național (Gr. Ureche, N. Bălcescu, N. Iorga, B. Delavrancea, Al. Vlahuță, N. Gane). Erau și autori basarabeni, care puteau confirma continuitatea culturii române în Basarabia ultimului veac (D. Moruzi, C. Stamati, Al. Russo, Al. Donici, A. Mateevici)¹⁸⁰. Dintre toți exponenții scrisului românesc, Ion Creangă a fost cel mai apreciat. Chiar românii din Vechiul Regat au fost uimiți de reacția basarabenilor, care își găsiseră în el scriitorul de suflet. Un martor al acestei efuziuni nota: „Creangă era singurul mare prozator pe care-l înțelegeau învățătorii basarabeni, veniți la cursurile de pregătire de la Școala Normală din Galați în 1919. Prin scrierile lui, el făurise unirea moldovenilor înainte de unirea politică”¹⁸¹. Din partea admiratorilor, elogiile erau și mai impresionante: „nici o străduință veche și nouă n-a

¹⁷³ „Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, ianuarie 1919, p. 40.

¹⁷⁴ *Ibidem*. Aprecierea îi aparținea, foarte probabil, lui Apostol Culea, care a mai prezentat și alte cărți școlare noi, în cuprinsul revistei.

¹⁷⁵ Pe prima pagină a exemplarului consultat, de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, au fost scrise de mână mențiunile „pentru școlile din Basarabia” și „tipărirea s-a făcut sub privigherea lui G. T. Kirileanu”.

¹⁷⁶ *Carte de citire*, Iași, 1918, p. 6, 8, 58–60, 61, 78, 101–102, 130, 163–167, 173–175.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 58–60.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 60.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ Vezi *Cuprinsul*, în *ibidem*, p. 191–192.

¹⁸¹ Gr. L. Trancu-Iași, *Cum i-am cunoscut [...] Extras din volumul „Comemorarea Junimii” la Iași, mai 1936*, Iași, 1937, p. 5.

adus atâtea folos deșteptării naționale în acest colț al românismului, ca scrierile acestui povestăș din ținutul Neamțului. Ion Creangă este cel mai mare și mai blând cuceritor al sufletului moldovenesc din Basarabia”¹⁸².

Multe dintre fragmentele reunite în acest volum au rămas în canonul școlar al secolului XX, continuând să apară în manuale „de citire” sau de istorie, în culegerile de povestiri și legende recomandate ca lecturi „suplimentare”, dar obligatorii¹⁸³, până în ultimele decenii ale regimului comunist sau în perioada următoare¹⁸⁴. Chiar și în lipsa cărților școlare, învățătorii erau datori să povestească aceleași texte „în graiu viu”, iar elevii să le noteze cu grijă¹⁸⁵, alcătuiind astfel, fiecare în parte, propriul său manual. De altfel, era de dorit ca povestirile învățătorilor să fie și mai pline de culoare decât paginile de manual, insistând asupra legendelor și anecdotelor consacrate, cum ar fi cele despre Dragoș Vodă, Negru Vodă¹⁸⁶, zidirea mănăstirii Cozia¹⁸⁷, „Condeiele lui Vodă (Mircea)”¹⁸⁸ etc. Dincolo de practicile tradiționale, era convingerea oamenilor școlii că, în mod special, „în Basarabia trebuie început cu scrieri istorice care să trezească simpatia, inima românească, prin închipuire mai mult decât prin cunoașterea rece a faptelor din cărțile didactice”¹⁸⁹.

Istoria nu se învăța din rațiuni cărturărești, având drept scop prefațarea și supra-argumentarea prezentului, ca apogeu al destinului național. Ordinea era următoarea: „la istorie, se va începe cu legendele istorice și apoi se va povesti elevilor, pe înțelesul lor, domnii și faptele însemnate [ale] voievozilor Români. Toți elevii trebuie să știe *evenimentele istorice actuale* care au dat formarea României Mari. Se va vorbi elevilor despre frumusețea țării noastre și despre viteazul și mult-iubitul rege Ferdinand, care a împroprietărit pe săteanul român cu pământul pe care el l-a apărat cu atâtea voinicie. Trebuie predată istoria așa fel că din învățământul ei să nască sentimente patriotice și astfel Basarabeanul să știe cine a fost, ce este și ce-i dat să ajungă”¹⁹⁰. Trecutul românilor trebuia însușit și adulat de toate etniile din Basarabia. Astfel se ajungea ca

¹⁸² Călduroasele omagii însoțeau anunțul despre publicarea operelor lui Creangă în Chișinău („Școala Basarabiei”, an II, nr. 2, decembrie 1919, p. 170–171).

¹⁸³ Între ele, amintim legendele despre Dragoș-Vodă și Ștefan cel Mare, despre „Sobieschi și români”, despre „Român Grue Grozavul” (*ibidem*). „Cărțile recomandate învățătorilor basarabeni” în acei ani cuprindeau alte titluri semnificative: *Oameni care au fost*, de N. Iorga; *Din trecutul nostru*, de Al. Vlahuță; *Neamul Șoimăreștilor*, de M. Sadoveanu etc. („Școala Basarabiei”, an I, nr. 8–9, iunie–iulie 1919, p. 94). La începutul primului an școlar de după Unire, s-a publicat o amplă bibliografie de popularizare a istoriei, din Vechiul Regat, tocmai pentru a suplini insuficiența manualelor (Apostol Culea, *Pentru educația națională. Sfaturi pentru învățământul istoriei*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 1, noiembrie 1918, p. 19–20).

¹⁸⁴ Fără să intrăm în detalii, amintim spre ilustrare manualele de istorie pentru clasa a IV-a și povestirile publicate de Dumitru Almaș în această perioadă. Despre ele, am făcut mai multe observații în lucrarea noastră, *Didactica apartenenței. Istorii de uz școlar în România secolului XX*, Iași, Institutul European, 2012, p. 42–44, 84–93, 98.

¹⁸⁵ „Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, ianuarie 1919, p. 75.

¹⁸⁶ Așa recomanda revizorul școlar Eftimie Novac la școala primară din comuna Cerepcău (jud. Soroca), în noiembrie 1919 (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 41 v.).

¹⁸⁷ Același revizor sugera corelarea lecției de geografie „Mănăstirea Cozia” cu istoria lui Mircea cel Bătrân, cel care o construise. Recomandarea se adresa învățătorilor de la școala primară din comuna Solcani (jud. Soroca), în decembrie 1920 (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 18/1920–1922, fila 170).

¹⁸⁸ Apostol Culea, *Povăzător școlar sau Metodică teoretică și practică pentru învățarea școalelor din Basarabia*, Chișinău, Institutul de Arte Grafice „România nouă”, 1918, p. 100.

¹⁸⁹ Idem, *Pentru educația națională. Sfaturi pentru învățământul istoriei*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 1, noiembrie 1918, p. 18.

¹⁹⁰ Expunerea aparține revizorului Eftimie Novac și era prilejuită de inspecția la școala din comuna Solcani (jud. Soroca), unde tocmai fusese numită învățătoarea Maria Ghirlea, absolventă a Școlii Eparhiale de fete din Chișinău (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 44).

elevii ruși, care abia învățau românește, să recite și ei inspectorilor despre strămoșii „daci și romani și supunerea Daciei de către Traian”¹⁹¹. Sentimentul apartenenței era finalitatea superioară a învățării, iar dascălii aveau mai multe metode și oportunități pentru a-l exersa. În primul rând, erau cântecele și poeziile patriotice. Recitarea și povestirea cu patos erau cele mai dezirabile produse ale învățării, dar și cele mai expuse exagerărilor¹⁹². Elevii preluau atitudinea corectă de la dascălii lor, care își demonstrau astfel profesionalismul. Un revizor remarca un astfel de caz fericit în 1920: „fapt remarcat în chip deosebit la această școală este sentimentul și însuflețirea națională ce caută dl învățător să infiltreze în sufletul și inima elevilor. Aceasta se vede din chipul cum spun elevii poeziile patriotice și bucățile cu conținut istoric”¹⁹³. Intensitatea acestor trăiri era suficientă, originea sentimentelor nepreocupându-i la fel de mult pe inspectorii, care știau puțin despre istoricul școlilor vizitate¹⁹⁴. Cântările erau considerate cea mai accesibilă formă de inițiere în noua cultură școlară și civică. Chiar și în mediile ostile, dascălii reușeau să-i învețe pe copii câteva cântece românești, patriotice¹⁹⁵. Orele ar fi trebuit să înceapă cu „Imnul Regal”, după rugăciunea de început. Școlile de adulți exersau cântecele mai ușor decât scrisul, iar șezătorile, serbările și sărbătorile erau de neconceput fără cântece adecvate¹⁹⁶, între care „Hora Unirii”, „La arme”, „Deșteaptă-te române” ș.a.m.d.

¹⁹¹ SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 82. Inspekția (efectuată de Eftimie Novac) a avut loc în școala din comuna rusească Teleșovca Veche, jud. Soroca, la 23 decembrie 1919.

¹⁹² Se pare că și patosul putea fi doar o imitație „mecanică”, ceea ce i-a făcut pe dascălii autohtoni să protesteze împotriva insistenței cu care se cerea copiilor recitarea de poezii „nepotrivite” cu nivelul lor real de înțelegere a limbii române (*Problema naționalizării în Basarabia*, în „Școala. Organ al Asociației...”, an I, nr. 9–10, mai–iunie 1922, p. 15).

¹⁹³ Așa scria revizorul Eftimie Novac, în urma inspekției sale din 19 martie 1920, la școala din comuna Prajila (jud. Soroca), unde predau învățătorii Ion D. Revencu și soția sa, învățătoarea Ana Revencu (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 153). Reversul era mai des întâlnit. Făcând sinteza vizitelor sale la școlile din județul Cahul, Dimitrie Țoni nota, în decembrie 1918, că, în cele mai multe cazuri, „la istorie nu s-a făcut aproape nimic. Copiii nu știu din ce neam sunt, n-au nici o cunoștință despre Familia Regală, nu știu dacă mai sunt și pe unde sunt alți Români”. Tonul său era amenințător: „vom socoti rea voință [...] acolo unde vom găsi că nu se dă importanța cuvenită educației naționale prin istoria neamului” („Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, ianuarie 1919, p. 98).

¹⁹⁴ La școala din Cobălea Nouă (jud. Soroca), inspectorul Novac constata mulțumit că „elevii narează cu mult sentiment patriotic și multă căldură bucățile de istorie”, proba supremă că „învățătorii acestei școli sunt ei înșiși buni patrioți” (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, filele 67–68). El știa că acest gen de rezultate se dobândiseră în timp și că predecesorul actualilor învățători era cel care inițiasse o bună educație națională în respectivul sat. Era vorba de Ilarion Calistru, care la acel moment nu se afla la catedră pentru că își exercita mandatul de deputat basarabean în parlamentul de la București. Dar revizorul nu părea să știe alte detalii semnificative din biografia lui. Fusese mutat aici de la Cotiugenii Mari, pe la 1907, prin intervenția directă a Olgăi Catargi la prim-ministrul de atunci, Stolăpin. Cunoscuta boieroaică și patriotă din Basarabia auzise de un dascăl care „învăța elevii să spună fabulele lui Donici și să cânte românește *Tatăl Nostru* și *Sfinte Dumnezeule*”, așa că l-a adus la moșia sa, ca să-i învețe „și pe alți copii moldovenește”; vezi Maria Vieru-Iaev, *Olga Catargi – o stea apusă a Basarabiei (pledoarie pentru cultul mormintelor)*, în Maria Danilov (coord.), *Nobilimea basarabeană în epoca reformelor din Imperiul Rus*, Chișinău, 2013, p. 146. Dar Olga Catargi a murit în 1916, conacul ei fiind curând distrus. Iar atmosfera revoluționară din acei ani nu favoriza amintirile despre aristocrați și moșieri cu influență în epocă, fie ei și patrioți.

¹⁹⁵ Cum era amintit sat de lângă mănăstirea Japca, unde se făcea o propagandă rusească „ostilă limbii și țării noastre”, dar elevele cântau „foarte frumos cântece [în] românește” (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 110 v.). În amintitul raport al lui D. V. Țoni, care deplângea lipsa educației naționale prin istorie, se recunoștea însă că „mai în toate școlile am găsit că se respectă ordinul nostru cu privire la cântecele patriotice” („Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, ianuarie 1919, p. 98).

¹⁹⁶ Explicând dascălilor Regulamentul școlii primare din Vechiul Regat, oficialii punctau clar modul de celebrare a sărbătorilor naționale în școli (24 ianuarie și 10 mai): se începea cu imnul regal („Trăiască Regele”), urma discursul ținut de diriginți școlari și țăranilor adunați, apoi elevii intonau o succesiune de

Tot pentru a dezvolta justele sentimente de apartenență, predarea istoriei și a geografiei erau concepute de o manieră localistă, mergând progresiv de la vecinătatea imediată, cunoscută sătenilor, la toate ținuturile locuite de români, în trecut și în actualitate. Era un concept aplicat în mod obișnuit în Vechiul Regat, dar pentru Basarabia trebuiau găsite exemplificări cu aplicație imediată: legende, vestigii, personalități, secvențe de folclor local. Încă din 1918, Apostol Culea publicase un *Povățuitor școlar sau Metodică teoretică și practică pentru învățarea școalelor din Basarabia*, reunind sugestii pentru adaptare tuturor materiilor la orizontul local (prin limbaj, unități de măsură, repere naturale, geografice și istorice). Apoi, în anul următor, o conferință a inspectorilor și revizorilor școlari oficializa această opțiune, acceptând că la programa de școală primară din Vechiul Regat trebuiau adăugate „la învățământul istoriei din clasa a II-a câteva legende din Basarabia”¹⁹⁷. Culea propunea în realitate o modificare a programei, nu o simplă adăugire. Predarea istoriei ar fi trebuit să înceapă nu cu „istoria generală a neamului nostru” (dacii și romanii), ci cu inițierea în trecutul fiecărei așezări, oricât de modestă, pornind de la vestigiile accesibile locuitorilor. Îndemnul său era „să facem o istorie de sat” și „să lăsăm pe mai târziu” marile bătălii (Războieni, Călugăreni) – îndepărtate ca timp, spațiu și semnificație – sau noțiunea de unitate a neamului, chestiune capitală, dar abstractă și complexă¹⁹⁸. Istoria se cuvenea să înceapă cu memoria locului, iar învățarea ideii de națiune ar fi trebuit să fie o extindere spațială și temporală a ceea ce însemna pentru fiecare „acasă”. Era o idee de lucru pe care inspectorii și revizorii școlari chiar au promovat-o, dând exemple practice de îmbinare în folosul educației naționale a mai multe tipuri de abordări și cunoștințe specifice istoriei, geografiei, desenului, științelor naturale, educației civice etc.¹⁹⁹.

Intervenția inspectorilor în practicile de predare efectivă modifica spiritul și intenția uniformizatoare a documentelor și directivelor școlare. Nimeni nu se putea îndoi că istoria începe, pentru totdeauna și pentru toți bunii fii ai țării, cu dacii și romanii. Dar într-un sat din Basarabia, prin glasul unui dascăl necunoscut la București, trecutul putea fi descoperit și altfel, pornind de la strămoși mai puțin celebri. Important era să ajungă în același punct de referință, al devotamentului față de noua patrie, decisă la Conferința de Pace de la Paris.

Sfârșitul începutului

Tranzițiile nu se încheie, se suprimă; iar amintirea lor este prima țintă a posterității, care șterge mărturiile tensionante, așteptările neconfirmate, neînțelegerile, promisiunile irealizabile, vocile disonante. Perioadele și evenimentele contradictorii se diluează în rememorări stereotipe. Chiar foștii protagoniști caută să le atenueze, dorind să cultive o anume stabilitate (cel puțin în mediul privat, dacă nu și instituțional sau

cântece naționale și „poezii vitejești din poezii cei mai mari”. Spre sfârșit, solemnitatea urma să încline mai mult spre ludic, copiii bucurându-se de „jocuri sau plimbări sau excursii” („Școala Basarabiei”, an I, nr. 4, februarie 1919, p. 57).

¹⁹⁷ „Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 92.

¹⁹⁸ Apostol Culea, *Pentru o istorie a satului nostru*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 3, ianuarie 1919, p. 10.

¹⁹⁹ Eftimie Novac a expus o astfel de secvență didactică în timpul inspecției sale din 20 noiembrie 1920, la școala din Arionești (jud. Soroca). Comentând lecția de științe naturale a învățătorului Gr. Umanet, i-a recomandat să insiste asupra desenului geografic, începând cu planul clasei, apoi al satului, al plasei, al județului. Explicațiile legate de marginile plasei Arionești ar fi dus firesc la cele despre granițele țării (Nistru) și la faptul că „mai la vale, la Soroca, era cetatea lui Ștefan Vodă” (SJIAN, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași, dosar 3/1919, fila 47).

public), ceea ce reușesc și prin raportarea la valori constante, apolitice și atemporale, cum ar fi competența profesională, loialitatea civică, atașamentul pentru o anumită locație, reprezentarea identității de grup (confesională, etnică, lingvistică). În cazul nostru, românizarea școlii din Basarabia între anii 1917 și 1923, deși a cunoscut faze distincte, participări inegale și demersuri contradictorii, a beneficiat imediat de *miturile continuității, progresivității și integralității*, promovate chiar de participanții la acest vast proiect de reșezare a unei culturi instituționale și identitare.

Un bilanț timpuriu al realizărilor, schițat în decembrie 1918, trasa deja un fir neîntrerupt al schimbărilor decretate până atunci, evitând să precizeze sursa lor politică, dar și aplicabilitatea reală. Liviu Florea Marian, personaj-cheie al administrației școlare din acei ani, considera că, în „timpul scurt de un an și jumătate”, oamenii de bine din Basarabia reușiseră următoarele: „1) naționalizarea completă a școlii primare, încă din septembrie 1917; 2) [tipărirea de] cărți didactice pentru cursul primar; 3) naționalizarea corpului didactic primar prin ținerea de cursuri pedagogice pentru învățători (în vara și toamna anului 1917 și în vara anului 1918) și profesori secundari; 4) [publicarea] revistei pedagogice «Școala moldovenească» (1917); 5) Aducerea de cărți didactice de peste Prut; 6) reforma școlilor secundare și medii cu românizarea clasei prime; 7) introducerea corespondenței școlare oficiale în românește; 8) îndepărtarea din învățământ a elementelor rusofile și punerea școalelor sub control românesc; 9) biblioteci școlare românești pentru elevi; 10) luarea pe seama Directoratului de Instrucție Publică a tuturor școalelor secundare, cele primare, aflătoare în administrația *zemstvelor*, având să urmeze în curând”. Decalogul cu pricina a rămas modelul central al povestirii despre naționalizarea școlii, deși sumara noastră incursiune în relatările din epocă demonstrează că aceste intervenții au fost mai curând deziderate decât realizări, că măsurile luate de autorități au fost reiterate de nenumărate ori pentru a produce suficiente urmări, că sensul noțiunilor centrale (naționalizare, românizare, școlarizare) nu era același pentru toți, că protagoniștii schimbării au reinterpretat sau au sfidat frecvent cerințele autorităților ș.a.m.d. În general, posteritatea acelor ani intră în tiparele rigide ale istoriografiilor partizane, românofile sau antiromânești, care s-au politizat continuu în ultimul secol, alimentând un nesfârșit conflict identitar, nu doar lingvistic²⁰⁰. Viziunea „noastră” asupra celor petrecute este considerată și singura acceptabilă, pornind de la axioma îndreptăririi actelor de consolidare a propriei națiuni, culturi și formațiuni statale²⁰¹. Judecând așa, cercetarea istorică nu mai are sens, trebuind doar să ofere confirmări suplimentare, prin detalieri ce agrementează narațiunea univocă a trecutului, pe care toată lumea vrea să o știe doar într-un singur fel.

Evitând viitorul prescris acestui trecut, am găsit o lume plină de culoare, neprevăzut și necunoscut, în contrast cu puținele relatări istoriografice accesibile cititorului român, care au redus acest interval doar la o pregătire plată a inevitabilului („integrarea în structurile statului român”). Ele omit, de multă vreme, categorii întregi de actori ai vieții publice; în primul rând, „minoritarii”, dar, de multe ori, chiar și participanții la diferite majorități. Astfel de narațiuni nu lasă loc memoriilor și eroilor

²⁰⁰ Vezi, în acest sens, studiul Lidiei Colesnic-Codreanca, despre evoluția și involuția limbii române, agresată de ofensiva politică și culturală a limbii ruse (*Limba română în Basarabia (1812–1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă*, Chișinău, Editura Museum, 2003).

²⁰¹ Aprecierile noastre extrapolează analiza lui George Enache despre „viziunea românească” asupra evoluției națiunii și a unității sale, asupra legitimismului politicii naționale în Basarabia (vezi George Enache, *Basarabia în istoriografia română. Între politică și interes academic*, în Gabriel Moisă, Sorin Șipoș, Igor Șarov (coord.), *Statutul istoriei și al istoricilor în contemporaneitate*, p. 219).

locali, nici altor prezențe considerate retroactiv drept imature sau irelevante public: femeile și minorii (elevii, de exemplu), reprezentanții partidelor politice perdante (revoluționare, țărănești, etnice etc.), grupuri întregi de oameni aflați sub semnul hazardului (refugiați, angajați temporar, exilați, foști prizonieri) sau al decăderii (aristocrații). Din păcate, nu s-au diluat suficient resentimentele de atunci – care păreau multora legitime – cum ar fi xenofobia (cu variantele specifice discursului românesc din epocă: rusofobie, antisemitism, antibolșevism), conservatorismul sau paternalismul autoritar. Tot de atunci datează și apologia războiului, a militarismului, a monarhiei și a ruralității, care s-au imprimat atât de adânc în povestirile contemporanilor, încât nu au mai fost chestionate de urmași. La fel de imuabile par a fi noțiunile-pivot în jurul cărora gravitează toată intriga povestirii, cum ar fi națiunea/naționalitatea/naționalizarea. Mai decent ar fi să acceptăm că sunt diferite modalități de afirmare a „naționalului”, în funcție de regiune, de gen, de „clasă”²⁰² sau chiar de alte variabile, cum ar fi plasarea într-o anumite instituție, vârsta, limba vorbită curent etc.; există deci o „construcție socială a realităților naționale”²⁰³, iar socialul trebuie, la rândul său, chestionat în permanență.

Expansiunea națiunilor „naționalizatoare” asupra vecinilor a avut consecințe ireversibile asupra reprezentărilor identitare. A impus etnicitatea drept unic criteriu al departajării, operând falii dureroase în lumi plurale și multiculturale, cum erau imperiile din Europa centrală și răsăriteană²⁰⁴. Ceea ce, în societățile multietnice, însemna susținerea suplimentară, instituționalizată și politizată a națiunii dominante, în detrimentul altora. Un asemenea proiect „remedial” sau „compensatoriu”²⁰⁵ s-a inițiat din 1917 și în Basarabia, în numele națiunii moldovene, care s-a definit apoi, cu preponderență, ca fiind parte a celei române. Devenind un stat (sau o regiune statală) insuficientă de „națională”, Basarabia a fost, în viziunea elitei culturale românești, un teren de luptă pentru compensarea vechilor in Justiții naționale, din timpul stăpânirii țariste. Totul trebuia refăcut și subordonat preponderenței românești negate timp de peste un secol, privilegiindu-se, în compensație, limba, cultura și istoria „noastră”.

Intervenția școlară a făcut parte din acest proiect. Dar, la rândul său, *școala* nu este o noțiune strict conturată, același cuvânt putând ascunde diferențe semnificative, în zone aproape necunoscute publicului, cum ar fi ethosul didactic, rutina învățării sau a examinării, mecanismele de finanțare, canonul școlar etc. Cei care grăbeau, în acei ani, schimbarea școlii, au fost confrunțați tocmai cu astfel de inadvertențe și cu variabile care le scăpau de sub control. Soluțiile preferate au fost de obicei negative, bazate pe ignorare și constrângere.

²⁰² Așa cum pledează Gerard Noiriel, în *La question nationale comme objet de l'histoire sociale* („Genèses”, nr. 4, 1991, p. 93).

²⁰³ *Ibidem*, p. 87.

²⁰⁴ Vezi, pentru demonstrația acestui tip de investigație, Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, 1996. Autorul ne propune să depășim aparenta imuabilitate a noțiunii și să analizăm „națiunea” drept „categorie practică, formă instituționalizată și eveniment contingent” (*ibidem*, p. 7). Dar etnicitatea nu a fost dintotdeauna singura opțiune de particularizare a identităților de grup. A fost o posibilitate între altele, radicalizată abia la sfârșitul secolului XIX, când fiecare exponent al unei etnii autoproclamate națiune și-a închipuit oponenții în aceiași termeni ai reprezentării naționale. Despre consecințele unor astfel de situații, vezi, de exemplu, studiul lui Jeremiah King, *The Nationalization of East Central Europe. Ethnicism, Ethnicity, and Beyond*, în Maria Bucur, Nancy M. Wingfield (eds.), *Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 2001, p. 112–152. Recunoaștem un astfel de fenomen în amintitul caz al eșecului „naționalizării” școlilor evreiești din Basarabia; cel puțin în aceste provincie, evreitatea nu se definea în termenii proiectați de autoritățile românești.

²⁰⁵ Rogers Brubaker, *op. cit.*, p. 5, 9.

Aceste politici se sprijineau însă pe viabilitatea de durată a unor postulate despre rostul și funcționarea școlilor publice, care nu erau contestate. Unele erau de dată recentă, cum ar fi necesitatea alfabetizării populației, ca factor decisiv al dezvoltării unei țări. Alfabetizarea se obținea prin școlarizare, iar statul își asuma monopolul acestei operațiuni. Astfel de idei alimentau politicile educaționale din România (mai ales prin efortul lui Spiru Haret), dar și din Rusia începutului de secol XX, atât regășenii, cât și basarabienii valorizând-o în egală măsură. În scopul alfabetizării, trebuia introdusă obligativitatea frecventării școlii (publice), cei refractari făcându-se vinovați de opoziție la progres și la desăvârșirea idealul național, deopotrivă. Nu se căutau alternative la această schemă de garantare a fericirii colective.

În privința școlii basarabene, contemporanii au apelat la adevăruri simultane și incongruente, acuzând, pe de o parte, neglijarea școlilor de către fosta stăpânire și, pe de altă parte, răul esențial făcut de acele puține școli, ce rusificaseră populația majoritară moldovenească. Autoritățile românești au preluat acest dublu discurs incriminant, dar nu în sensul preconizat de militanții moldoveni. Lozinca protejării intereselor naționale pornea mai degrabă de la o serie de percepții „orientalizante” ale autorităților românești. Insuficiența școlilor sau neglijarea limbii române ascundeau alte lipsuri, mai grave: un corp didactic neomogen și insuficient pregătit profesional, dar surprinzător de compact din punctul de vedere al culturii școlare (de formație rusă); o societate cu un consum școlar foarte inegal (ca distribuție, structură și finalitate), greu educabilă în ansamblu; un public școlar (elevi și familiile lor) indisciplinat sau cel puțin retractil; parteneriate instituționale destul de utile în Vechiul Regat, dar utopice sau nefuncționale aici (cu Biserica, autoritățile locale, comitetele de părinți ș.a.); impactul redus al tipăriturilor de formare și informare națională ș.a.m.d. „Totul trebuia refăcut”, după cum spusese ministrul C. Angelescu, nu doar școala, ci și basarabienii urmând a fi plămădiți din nou, pentru a fi utili idealului național.

SCHOOL IN BESSARABIA BETWEEN 1918–1923. A FORGOTTEN HISTORY (Summary)

Keywords: Bessarabia, nationalization, school policies, civics, multiculturalism.

The present paper continues the approach meant to reconstruct the events taking place in Bessarabia in the aftermath of World War I. In the first part, *“Highest Grade for Good Behaviour”*: *Romanian School in Bessarabia in the First Years after the Great Union (part I)*, we particularly focused on what happened in 1917–1918 and on the gradual coagulation of a national ethos, of some directions of change in the school system in the name of the “nationalization” brought forward by the Moldavian patriots. After the union with the Romanian Kingdom, the same notion acquired new meanings and thus mobilized the school environment in Bessarabia. In order to better understand what happened then, we propound a social and institutional history of the concept of “national” in Bessarabia, analysed from the perspective of the school culture. Our investigation aims at several levels of analysis: the changing of the school syllabuses and textbooks, the winning of the teaching staff’s loyalty, the new curriculum, the civic and national education, the general disciplining of the new teachers and pupils, who had to meet the requirements of the cultural model from the Old Kingdom of Romania.

SORIN D. IVĂNESCU*

SCRISOAREA, SECRETUL, CENZURA. SECURITATEA ȘI SUPRAVEGHEREA CORESPONDENȚEI ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST

În activitatea Securității, o metodă foarte răspândită pentru a obține informații a fost cenzura corespondenței.

Un prim embrion instituționalizat în secret, cu atribuții specifice unui serviciu de informații modern, ce culegea știri obținute în acest mod, datează la noi din vremea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, inspirat probabil după modelul francez al Cabinetului negru. În 1860, Cuza îl numise pe Cezar Librecht șef al telegrafului și poștelor. Prin consultarea telegramelor și a scrisorilor, activitate realizată în secret prin rețeaua sa de subalterni și prin legăturile personale, Librecht reușea să-l informeze zilnic pe domnitor asupra prefectilor, șefilor de instituții și miniștrilor. Deseori, el formula aprecieri și sugera soluții¹. Mai târziu, în 1915, a luat ființă Serviciul Supravegherii știrilor, format din funcționari selecționați de la Palatul Poștei Centrale pentru cenzura scrisorilor în timp de război². Sistemul a funcționat și în perioada interbelică, cunoscând numeroase perfecționări, iar mai târziu Securitatea nu a făcut decât să îmbrace instrucțiunile cenzurii într-un înveliș ideologic inconfundabil, în care ținta era „dușmanul de clasă” din interior și exterior. Această practică a devenit generalizată în toate serviciile de securitate din întregul bloc comunist european. Spre exemplu, în structura STASI exista departamentul ce se ocupa cu cenzura corespondenței și care avea reprezentanți în fiecare oficiu poștal. Așa după cum ne relatează, foarte documentat, autorul american John O. Koehler: „toate scrisorile și pachetele trimise sau primite din țările necomuniste erau deschise în mod discret. Operațiunea avea ca scop prinderea spionilor și a dușmanilor regimului; însă, cu timpul, se transformase în jaf”³. O situație similară o întâlnim și în România.

Cenzura secretă a corespondenței și coletelor poștale era realizată de către Serviciul „F” al Securității⁴. Serviciul avea ca atribuții controlul amănunțit al trimiterilor poștale externe și interne (scrisori, telegrame, colete, presă și tipărituri), cu scopul

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Editura Științifică, 1970, p. 365–367.

² Paul Ștefănescu, *Istoria serviciilor secrete românești*, București, Editura Divers-Pres, 1994, p. 35–36.

³ John O. Koehler, *STASI, Fața ascunsă a poliției secrete est-germane*, București, Editura Omega, 2001.

⁴ Denumirea Serviciului „F” datează din 1.11.1953. De la 1.09.1948 la 1.02.1951, serviciul a ținut de Direcția a VII-a Tehnică, iar de la această dată la 1.06.1953 a funcționat cu numele de Serviciul „D”. De la 1.06.1953 la 1.11.1953 a purtat numele de Serviciul „T 3” și a funcționat în cadrul Direcției a VIII-a Tehnică Operativă.

declarat de a preveni orice posibilitate de folosire a acestui mijloc de legătură de către „elemente dușmănoase regimului de democrație populară”. Misiunea cenzurii era de a pune la dispoziția unităților operative materiale „în legătură cu activitatea spionilor și a elementelor contrarevoluționare”, pe care cenzorii le obțineau prin citirea corespondenței, de a intercepta scrisorile persoanelor deja urmărite, dar și de a afla, în anumite momente, starea de spirit a diferitelor categorii de cetățeni cu privire la unele evenimente sau hotărâri luate de partid, guvern etc.⁵. Se interzicea cu desăvârșire interceptarea corespondenței expediată sau adresată către membrii CC al PMR, guvernului, deputaților MAN, Consiliului de miniștri, ambasadei URSS și legațiilor țărilor de „democrație populară”, MAI-ului și redacțiilor ziarelor „Scânteia” și „Pentru pace trainică”⁶.

Serviciul „F” avea obligația ca din analiza rezultată în urma controlului poștal să întocmească note, referate, sinteze pentru a informa atât conducerea Securității, cât și a direcțiilor operative, precum și să confişte sau să distrugă trimiteri poștale, dacă acest lucru era considerat necesar. Pentru a preveni posibilitățile de deconspirare a măsurilor de control secret, trebuia să verifice în mod amănunțit, cu ajutorul direcțiilor operative, pe toți funcționarii Poștei, cei găsiți „necorespunzători” (din punctul de vedere al ideologiei comuniste) urmând a fi îndepărtați din serviciu cu ajutorul conducerii ministerului de care țineau. De asemenea, exista obligația de a ține evidența prin cartotecă a tuturor persoanelor care întrețineau legături prin poștă cu țările occidentale⁷.

Serviciul „F” central era condus de un șef, secundat de doi adjuncți și era compus din patru birouri și un secretariat special de evidență. Biroul 1 controla corespondența externă (cenzura trimiterile poștale externe, cu excepția coletelor), Biroul 2 pe cea internă (în mod amănunțit pe cele ale capitalei), Biroul 3 se ocupa de coletele externe (o atenție deosebită acorda acelor pachete puse în urmărire de Securitate) și Biroul 4 – laboratorul fizico-chimic și foto (expertiza trimiterile suspectate că ar conține mesaje secrete scrise cu cerneală simpatică și realiza fotocopii după scrisori)⁸. Secretariatul ținea evidența persoanelor urmărite de direcțiile operative, a celor reieșite ca suspecte din analiza cenzurii, a fugarilor și a celor care întrețineau legături cu cetățeni ai statelor occidentale⁹.

Primele instrucțiuni cu privire la cenzurarea trimiterilor poștale au fost elaborate în 1950, iar patru ani mai târziu a fost emisă Directiva MAI nr. 80 privind cenzura secretă a corespondenței, în scopul „zădărniciirii activității serviciilor de informații imperialiste și a agenților lor din țară... când aceștia folosesc corespondența pentru transmiterea de informații și instrucțiuni, difuzarea propagandei dușmănoase, manifeste, scrisori anonime cu conținut injurios și de amenințare a diferitelor instituții și persoane”¹⁰. Lunar sau trimestrial, conducerea Securității era informată prin note, rapoarte și sinteze cu tot ceea ce rezulta din cenzura corespondenței. În acest sector lucrurile nu au mers prea bine, cel puțin în perioada 1948–1958. Serviciul „F” central și

⁵ *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței*, nr. 80, din 20 martie 1954, MAI, broșură de uz intern, p. 24.

⁶ *Ibidem*, vezi și Arhiva Ministerului de Interne, fond Direcția de Management și Resurse Umane, nr. inventar 7364, dosar 10/1956, f. 71. Aceste dispoziții au rămas valabile pentru perioada studiată de noi (vezi și *Orientarea despre controlul și cenzura secretă a corespondenței*, broșură de uz intern, din 1959).

⁷ Arhiva Ministerului de Interne, fond Direcția de Management și Resurse Umane, nr. inventar 7364, dosar 10/1956, f. 71.

⁸ *Ibidem*, f. 72.

⁹ *Ibidem*, dosar 12/1956, f. 1021.

¹⁰ *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței...*, p. 3.

birourile corespondente din teritoriu erau depășite de problemele tehnice și aceasta datorită ambiției Partidului, care pretindea să nu se scape nimic și să se controleze totul. Dacă o singură scrisoare trecea nedeschisă, faptul în sine constituia un succes al dușmanului, o breșă în sistemul de securitate a regimului.

Organul de cenzură era instalat pe lângă Oficiile PTT, în vecinătatea birourilor de cartare, cu scopul de a primi ușor și fără deplasări materialul poștal, și era conspirat pe baza unei „legende” adecvate specificului regiunii¹¹. Pentru a desfășura activitatea fără să stârnească suspiciuni în rândul populației, ofițerilor de la cenzură li se elaborau „legende” individuale de acoperire, care trebuiau concepute în așa fel încât să nu intre în contradicție cu cea utilizată de unitate. Lucrătorii Securității din acest sector erau înzestrați cu actele necesare pentru a putea justifica prezența în incinta Poștei, iar legitimațiile de ofițer MAI erau păstrate de șeful unității și date posesorului doar în caz de strictă necesitate, în interes de serviciu. Drepturile de echipament erau compensate în bani. Ofițerii nu trebuiau să fie cunoscuți ca salariați ai MAI-ului nici măcar de către colegii din minister. Pentru prelucrarea corespondenței erau folosiți colaboratori recrutați dintre funcționarii poștali de la cartare, în urma unor verificări speciale, aceștia având ca sarcină predarea tuturor scrisorilor. Era interzis să li se dea funcționarilor cooptați alte sarcini, precum cele de control sau operații ce reveneau Securității¹².

Correspondența era deturnată de două ori pe zi, la 6 și la 10 dimineața; până la orele 17 scrisorile trebuiau repuse în circuitul poștal normal. În anumite momente ale anului, termenele nu puteau fi respectate, mai ales în lunile decembrie, ianuarie, iulie și august, când, datorită numărului mare de scrisori, activitatea cunoștea blocaje, iar cenzura se făcea prin sondaje, scrisorile deschise se citeau selectiv și nu cuvânt cu cuvânt.

Activitatea în cadrul birourilor „F” trebuia să fie organizată pe operații: control, cenzură, degumare, control fizico-chimic, recondiționarea și predarea în circuitul poștal. Cenzorului i se cereau calități precum „vigilența ascuțită, spirit de inițiativă și orientare, nivel politic și cultural ridicat”¹³ pentru a fi considerat capabil de a studia amănunțit fiecare scrisoare și a observa orice aspect care o făcea să iasă din obișnuit. Chiar înainte de a scoate scrisoarea din plic, el avea datoria de a sesiza modul în care erau așezate timbrele¹⁴, felul în care erau scrise adresele, cine era expeditorul și destinatarul etc. Aceste amănunte erau considerate importante, capabile de a conduce la descoperirea metodelor ascunse de trimitere a informațiilor. Înainte de a scoate scrisoarea din plic, lucrătorul trebuia să-și fixeze un punct de reper care să-l ajute la reintroducerea ei după citire, exact așa cum a fost pusă de expeditor.

Deschiderea corespondenței era o operațiune care cerea multă îndemânare și atenție, necesare pentru a nu se distruge conținutul și a nu lăsa urme. Era necesar să se păstreze curățenia instalațiilor de deschidere, să se țină cont de calitatea diferitelor tipuri

¹¹ Această regulă nu a fost întotdeauna respectată: „În majoritatea regiunilor MAI nu s-au luat măsuri pentru acoperirea lucrătorilor din Birourile „F”, ei fiind cunoscuți de ceilalți lucrători ai Direcțiilor Regionale, cât și în relațiile în afara instituției ca ofițeri sau funcționari civili MAI. Unii lucrători ai Birourilor „F” dau dovadă de superficialitate în muncă și lipsă gravă de vigilență” (*ibidem*, p. 4).

¹² *Ibidem*, p. 26. Au existat situații în care lucrurile nu au stat chiar așa: „Au fost folosiți în mod greșit unii funcționari PTT, încredințându-li-se sarcini ce reveneau exclusiv organelor MAI, deconspirând în felul acesta unele obiective și metode de muncă operativă din acest sector” (*ibidem*, p. 4).

¹³ *Ibidem*, p. 14.

¹⁴ „Un anumit fel de a așeza timbrele pe plic poate constitui o indicație sau un cod. De cele mai multe ori, așezarea acestora are o formă neobișnuită și atrage atenția cenzorului... Sub timbrele de pe plic se pot ascunde microfilme care conțin rapoarte întregi, fotocopiate în miniatură. Uneori aceste rapoarte sunt scrise chiar pe dosul timbrelor” (*ibidem*, p. 11).

de hârtie din care era confecționat plicul, precum și de cea a cernelii cu care era scris. Scrisorile care conțineau fotografii, medicamente sau cele sigilate cu ceară erau supuse unor metode speciale de deschidere. În cazul în care textul era lipit de plic, scrisoarea se înainta cenzurii cu o mențiune specială, cu scopul ca la recondiționare să se țină seama de acest lucru. Securitatea era obsedată de existența semnelor de control puse de expeditor, ce ar fi putut să-i descopere activitatea.

Recondiționarea cerea și ea multă atenție, cele mai frecvente greșeli erau lipirea plicului de scrisoare prin aplicarea în cantitate prea mare a materialului adeziv, nepotrivirea exactă a ștampilelor poștale, lăsarea de amprente vizibile. Se întâmpla uneori ca la reintroducerea corespondenței să lipsească din aceasta file, să fie așezate din neatenție note de lucru, borderoul de însoțire sau traducerea scrisorii¹⁵. În timpul cititului, cenzorul avea obligația să fie atent la toate aspectele ce ieșeau din comun, precum data pusă în alt loc decât cel obișnuit, diferite sublinieri, litere ușor îngroșate, punctuație greșită, iar dacă textul era bătut la mașină trebuia să observe dacă anumite caractere sunt ușor deplasate în sus sau în jos. De asemenea, erau tratate cu atenție sporită scrisorile cu text incoerent, banale, cu conținut neverosimil sau contraziceri în text, spații goale între rânduri sau care conțineau texte convenționale¹⁶. E lesne de închipuit câtă corespondență inofensivă, chiar după criteriile ideologice ale regimului, beneficia de o atenție maximă din partea cenzurii.

Lucrătorului de la Serviciul „F” i se atrăgea atenția că poate să constate dacă corespondența conține manifeste, chiar înainte de deschidere, ținând cont de anumite semne exterioare care le indică prezența, precum plicuri în serie, același scris cu nume diferite la expeditor etc. Se putea stabili cartierul de unde fuseseră trimise prin ridicarea scrisorilor de deasupra și dedesubtul lor și urmărirea adreselor de pe aceste plicuri. Din analiza diferitelor indicii se încerca stabilirea cutiei poștale în care fuseseră depuse și a numărului de colectare a acestora, informațiile fiind transmise serviciilor operative. Cenzorul putea ajuta la identificarea autorului, care uneori făcea greșeala de a pune în cutia poștală odată cu manifestul și o scrisoare personală¹⁷.

După ce scrisorile erau citite de cenzori, cele care le provocau suspiciuni erau trimise la controlul fizico-chimic, unde se cercetau cu atenție semnele suspecte care ar fi putut indica scrisul secret. Metodele folosite trebuiau să releve utilizarea scrisului

¹⁵ În această chestiune ofițerii dădeau dovadă de „lipsă de vigilență”. Astfel, „un individ urmărit de o Direcție operativă a primit un plic pe care, pe lângă scrisoarea respectivă, a găsit borderoul cu însemnările lucrătorului operativ care a primit scrisoarea pentru exploatare. Acțiunea a fost deconspirată datorită neglijenței grave a lucrătorului operativ, care a introdus borderoul în scrisoare, cât și din partea lucrătorului unității «F», care a recondiționat plicul fără a controla conținutul” (*ibidem*, p. 27). „Un lucrător operativ din Direcția a II-a a returnat Serviciului «F», pentru expedierea la destinație, o scrisoare cu o filă lipsă din conținut. A. C. Ionescu Gheorghe, care avea sarcina să verifice la înapoierea materialului conținutul scrisorilor, nu a sesizat lipsa filei și a dat drumul scrisorii la destinație” (*Orientarea despre controlul și cenzura secretă a corespondenței*, MAI, Serviciul „F”, broșură de uz intern, 1959, p. 14). „Sublocotenentul Florescu Irina a introdus o scrisoare cu conținut dușmănos într-un plic ce conținea o scrisoare cu caracter familiar. În felul acesta, în loc să fie reținută scrisoarea dușmănoasă, a plecat la destinație și a fost reținută scrisoarea familiară. Totodată s-a produs și o gravă deconspirare, deoarece destinatarul care aștepta vești de la familie, s-a trezit că în plic avea o scrisoare străină, fără nici o legătură cu familia lui” (*ibidem*, p. 26). „Au fost însă mai multe cazuri când, din superficialitate și lipsă de răspundere în muncă a unor lucrători, s-a produs deteriorarea unor scrisori, aducând prejudicii serioase muncii. Astfel, locotenentul Kozma Ivan, plutonieru Nicolae Silvia, plutonier Juravle Aglaia, neținând seama de conținutul unor plicuri, au stricat radiografii și fotografii, ce se aflau în conținut, au mânuit prost plicurile și au pierdut obiecte din conținut” (*ibidem*, p. 31).

¹⁶ *Ibidem*, p. 14–15.

¹⁷ *Ibidem*, p. 20.

simpatic, ținându-se seama de calitatea hârtiei, a compoziției cernelii vizibile, precum și a celei simpatice, utilizarea unui revelator neindicat putând provoca o reacție care să distrugă textul, iar scrisoarea să nu mai poată fi trimisă la destinație. Când apărea scrisul simpatic, textul urma a fi fotografiat imediat. După controlul fizico-chimic, scrisoarea era păstrată cel puțin 24 de ore, după care urma a fi examinată pentru a se constata dacă nu au rămas urme¹⁸.

Ofițerii Serviciului „F” se confruntau cu numeroase probleme tehnice pe care le evidențiau în rapoartele lor: „Scrisorile care sunt lipite cu cauciuc – se spune într-un asemenea raport – nu le putem dezlipi. Sunt unele [pe] care le supunem la căldura uscată și se întărește lipiciul mai tare, iar la altele se întărește la aburi. Acestea sunt din India, Japonia și R. F. Germania, pe care suntem nevoiți să le deschidem, însă se deteriorează”¹⁹. Însă conducerea MAI dădea dispoziții ferme: „Principalul este să ne facem treaba noastră, dar să o facem așa ca să nu rămână urme. Dacă rămân urme, orice prost poate să facă această treabă, nu numai Securitatea”²⁰. Ofițerii cenzori, unii dintre ei chiar buni specialiști, în sensul că deprinseseră toate subtilitățile meseriei, reclamau adesea, pe bună dreptate, că nu mai pot realiza o muncă de calitate datorită cantității coplesitoare a scrisorilor ce trebuiau deschise și studiate. În aceste condiții, rezultatele, pe ansamblu, erau catastrofale, dacă avem în vedere pretenția absurdă că „nu trebuie să existe scrisori care să nu treacă prin mâna cenzorilor”. Norma de scrisori cenzurate (desfăcerea plicurilor, citirea scrisorilor, consemnarea aspectelor de interes și recondiționarea), considerată acceptabilă, era aproximativ de 1.200 pe lună pentru un ofițer. Cei care nu puteau depăși 700 de scrisori pe lună erau apreciați de regulă ca lucrători fără randament și erau propuși pentru transfer în alte sectoare. În 1956, corespondența primită din țările occidentale era de circa 12.000 de scrisori zilnic (din numărul total, 1.200–1.400 erau oficiale, aproximativ 600 erau destinate urmăritorilor activi, restul de 10.000 fiind cenzurate), iar cea provenită din lagărul socialist de aproximativ 15.000–16.000²¹. Evident, erau interceptate doar scrisorile ce veneau din țările „capitaliste”, cu excepția urmăritorilor activi a căror corespondență era în întregime analizată. Din România plecau spre țările occidentale cam 4.000–5.000 de scrisori²². În lunile de vârf se luau măsuri speciale pentru mobilizarea tuturor ofițerilor din Serviciul „F”, iar ziua de lucru se prelungea cu 3–4 ore peste program.

Tot în 1956, corespondența ce venea și pleca din București, care se ridica la un număr zilnic de 125.000 de scrisori, era cenzurată de un efectiv de 40 de ofițeri (patru lucrau la lipit și dezlipit plicurile, doi primeau și predau corespondența între biroul Securității și poștă, opt controlau o cantitate de 40.000 de scrisori, pentru a identifica caracterele de scris ale autorilor de manifeste pe baza scrisorilor particulare, iar alți 26 lucrau în trei schimburi pentru a scoate dintr-un total de 110.000 pe cele ale „obiectivelor” urmărite de direcțiile operative).

În cadrul cenzurii, evidența se ținea pe bază de fișe, în cartotecă, așezată în ordine alfabetică. Cartoteca suspectilor urmăriti activ se întocmea persoanelor a căror

¹⁸ *Ibidem*, p. 22.

¹⁹ ASRI, fond Documentar, dosar 10349, f. 9.

²⁰ *Ibidem*, f. 10.

²¹ Arhiva Ministerului de Interne, fond Documentar, nr. inventar 7364, dosar 12/1956, f. 1023. În 1956, cantitatea de corespondență intrată zilnic în România, provenită din țările capitaliste, era aproximativ următoarea: Germania 2.500 scrisori, Austria 500, Israel 3.500, Franța 600, Italia 250, Anglia 200, Grecia 200, Australia 70, Belgia, Olanda și Țările Nordice 125, SUA 800, Canada 200 și țările din America de Sud 250 (*ibidem*, f. 1026).

²² *Ibidem*, f. 1025.

corespondență era dată în verificare de către direcțiile sau serviciile operative, iar cartoteca generală cuprindea evidența persoanelor a căror scrisori conțineau opinii nefavorabile regimului, formând obiectul dosarelor de supraveghere, precum și a cetățenilor care corespundau cu țările aflate dincolo de Cortina de Fier. A existat însă o lipsă de criterii riguroase în desemnarea „șintelor” activității de cenzură, deoarece numeroși cetățeni români ce trimiteau scrisori erau urmăriți prin intermediul dosarelor de supraveghere, în condițiile în care corespondența lor „nu conținea probleme concrete de semnalat”. Directiva din 1954, la fel ca și Orientarea privind cenzura corespondenței din 1959, menționează: „Cenzorul găsește uneori sesizări suspecte dar care nu conțin probleme concrete de semnalat direcțiilor operative. În acest caz se poate efectua o supraveghere a corespondenței în cadrul cenzurii, prin deschiderea unui dosar de supraveghere”²³.

Dosarele de supraveghere conțineau referatul cu hotărârea de deschidere a dosarului, fotocopiiile sau copiile scrisorilor interceptate, scrisori în original (în cazul când acestea se confiscău), copiile notelor de semnalare (în cazul când supravegherea mergea în paralel cu sesizarea Direcțiilor Operative) și referatul cu hotărârea de închidere a supravegherii²⁴. După încetarea acțiunii, dosarele se păstrau într-un biblioraft prevăzut cu opis. Timpul de supraveghere era fixat de la început pentru o perioadă de 90 de zile, uneori însă problema se lămură mult mai repede. Închiderea dosarului și scoaterea de sub supraveghere se făcea când situația se elucidase și nu constituise de fapt un obiectiv al Securității; sau când nu prezenta interes pentru Direcțiile operative și se preda acestora tot materialul împreună cu nota de sesizare. Atunci când era interceptată o scrisoare ce prezenta interes pentru poliția politică se considera necesar a se completa informațiile asupra persoanei a cărei corespondență făcea obiectul supravegherii prin obținerea de date de la evidențele Serviciului „C”²⁵. Sesizarea problemelor rezultate din activitatea cenzurii se producea în urma predării scrisorilor în original²⁶, a referatelor și sintezelor, către Direcțiile operative, ce aveau obligația să anunțe dacă materialul furnizat prezenta interes sau nu, astfel încât ofițerii Serviciului „F” să știe în ce direcție să-și concentreze eforturile.

O atenție deosebită se acorda metodelor ascunse, prin care persoanele vizate de poliția politică puteau transmite informații secrete pe calea poștei încercând să evite cenzura. Directivele Securității aminteau despre utilizarea scrierii cu cerneala simpatică²⁷,

²³ *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței...*, p. 17 (vezi și *Orientarea despre controlul și cenzura...*, p. 27).

²⁴ *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței...*, p. 28–29.

²⁵ *Ibidem*, p. 18.

²⁶ Cenzura nu funcționa întotdeauna la parametrii ceruți, în anumite momente trimiterile poștale fiind înaintate Serviciilor operative când nu mai aveau nicio valoare: „Astfel, Direcția a II-a a așteptat o telegramă ce constituia un indiciu important într-o acțiune informativă. Deși telegrama a fost interceptată la timp, din lipsa simțului de răspundere a lt. maj. Avram Ion, telegrama nu a fost trimisă imediat la direcția operativă decât după șase zile, când nu mai avea nici o valoare operativă” (*Orientarea despre controlul și cenzura...*, p. 13).

²⁷ Cerneala simpatică era acea substanță care la scris nu lăsa urme vizibile, dar putea fi relevată în urma unui control efectuat prin intermediul mijloacelor fizice și chimice. Gama acestor cerneluri era foarte variată, utilizându-se unele medicamente, ca piramidon, salicilat, hipermanganat, sau zeamă de lămâie, salivă, apă zaharată, alcool. Compoziția era schimbată periodic, comunicările fiind ascunse între rânduri, în spațiile rămase libere ale unor scrisori cu texte adesea banale, pentru a nu stâmi interesul cenzorului. Documentele Securității amintesc de astfel de situații: „Un individ din SUA trimite în RPR o scrisoare în limba maghiară. În text apărea cuvântul Czitron, care era dat ca numele unui rabin (și care în limba maghiară înseamnă lămâie). Cenzorul respectiv nu a bănuit nimic și a dat drumul scrisorii. La controlul fizico-chimic s-a constatat că scrisoarea conținea text simpatic scris cu lămâie. În acest caz, cuvântul Czitron indica existența scrisului simpatic” (*Directiva despre cenzura secretă a corespondenței...*, p. 5).

a indigoului alb²⁸, a textului convențional²⁹, codurilor³⁰, cifrului³¹ și hârtiei șablon³². Ofițerii cenzori aveau datoria să intercepteze manifestele „contrarevoluționare” trimise pe calea poștei, „metodă des folosită de dușmani, care caută să se expună cât mai puțin, trimițând propaganda dușmănoasă în locurile dorite de ei, ca: instituții, întreprinderi, centre muncitorești, la sate”³³. Securitatea aprecia că difuzarea manifestelor se intensifica „în timpul unor evenimente care au o importanță deosebită pentru clasa muncitoare”, precum congrese, ședințe și plenare ale CC al PMR, în timpul sesiunilor Marii Adunări Naționale, cu prilejul alegerilor, în urma unor hotărâri luate de partid și guvern sau cu ocazia „sărbătorilor revoluționare”³⁴. De cele mai multe ori, corespondența care conținea manifeste prezenta aspecte comune ce o făcea să iasă în evidență, precum folosirea acelorași feluri de plicuri ca mărime și culoare, un mod identic de așezare a timbrelor și de scriere a adresei, lipsa datelor expeditorului sau menționarea unui domiciliu fictiv. Ele puteau fi redactate la mașină, șapirografiate sau scrise de mână pe indigou³⁵. Când apăreau manifeste difuzate prin poștă, erau cercetate cu atenție și scrisorile din jurul acestora, ce constituiau un indiciu asupra locului difuzării și, câteodată, și asupra persoanelor care ar fi putut-o face. Dacă manifestele erau redactate de mână, intrau în acțiune ofițerii grafologi. În general, un astfel de lucrător putea urmări cel mult 30 de caractere de scris pe care le compara cu cele din corespondența obișnuită³⁶. Dacă existau

²⁸ Indigoul alb era o coală albă de hârtie îmbibată cu anumite substanțe chimice, care se suprapunea pe o altă pagină, prin apăsare imprimându-se scrisul invizibil. Scrisoarea nu purta niciun fel de urme. Pentru a se releva textul, se aplica un tratament chimic (*ibidem*, p. 6).

²⁹ Aceste texte dădeau serioase bătăi de cap și puneau deseori în încurcătură „vigilența revoluționară” a ofițerilor cenzori, deoarece necesitau studii amănunțite de criptoanaliză. Adesea, astfel de texte erau redactate în limbi străine și urmau să facă obiectul unor investigații complexe din partea ofițerilor din direcțiile operative de profil. „Vigilența revoluționară”, alimentată din plin de frica de a nu greși, a făcut să se ajungă la confiscarea a aproximativ 500 de scrisori „dubioase” pe lună. Totuși, în unele cazuri au fost descoperite de ofițerii cenzori metode de instruire despre modul cum se pot comunica informații prin text convențional. Astfel, la data de 21.XII.1957, lt. Nădejde Nicolae, citind o scrisoare expediată de Angelo Mazzola, Via Firenze Italia, adresată numitei Tempeli Anna din Satu Mare, a sesizat următorul conținut: „«Îmi poți cere orice serviciu, scriind la începutul rândurilor primele trei cuvinte astfel: *Dacă* (și alte cuvinte), în rândul al doilea: *dumneavoastră* (și alte cuvinte), în rândul următor: *puteți* (și alte cuvinte), în rândul al patrulea: *să comunicați* (și alte cuvinte) etc. Ați înțeles?»» Expeditorul stabilea astfel un sistem convențional care consta în transmiterea comunicărilor prin scrierea a câte un cuvânt la începutul fiecărui rând al scrisorii, întreaga comunicare citindu-se pe verticală de sus în jos” (*Orientare despre controlul și cenzura...*, p. 19).

³⁰ Codurile erau scrieri secrete ce apăreau în corespondență sub diferite forme, precum folosirea unor expresii în mod arbitrar, sau înșiruirea de litere, cuvinte sau fraze fără nici o legătură între ele, adevăratul sens putând fi înțeles numai dacă se știa ce transmitea prin fiecare expresie, literă sau frază în parte. Codul se baza pe o carte sau dicționar dinainte stabilite și care constituiau cheia. Un alt sistem de codificare se baza pe înșiruirea unor grupe de fracții formate din câte două sau trei numere. Primul număr reprezenta pagina cărții folosite drept „cheie”, al doilea rândul, iar în cazul fracției cu trei termeni, ultimul indica poziția cuvântului în rând (*ibidem*, p. 20–21).

³¹ Cifrul consta într-o înlocuire a literelor cu cifre, semne sau chiar alte litere sau într-o schimbare a locului acestora dintr-un cuvânt, obținându-se un amestec fără înțeles, pe baza unei reguli convenționale stabilite între corespondenți. Substituția putea fi monoalfabetică (când înlocuirea se realiza printr-un singur semn sau număr) sau polialfabetică (valorile literelor se schimbau sistematic în cursul textului). Unele mesaje puteau fi dublu cifrate (*Directiva despre cenzura secretă a corespondenței...*, p. 9).

³² Era o coală de hârtie albă de dimensiuni precise, dinainte stabilite între corespondenți, decupată în anumite locuri astfel încât, suprapusă peste scrisoare, în fereștriciile formate prin tăiere apăreau cuvintele care compuneau comunicarea (*Orientarea despre controlul și cenzura...*, p. 23).

³³ *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței...*, p. 12.

³⁴ *Orientarea despre controlul și cenzura...*, p. 4.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Directivele Securității erau foarte clare în această privință: „Din experiență se cunoaște că un lucrător grafolog poate urmări cel mult 30 de caractere de scris. Trebuie lichidată tendința unor lucrători de a

indicii că o persoană difuzează manifeste pe calea poștei, din mai multe localități, urmărirea acestuia prin intermediul comparației grafice se realiza de către toate unitățile „F” din țară³⁷. Atunci când, în urma citirii corespondenței, existau bănuieli serioase în privința persoanei, cum că ar fi fost autoarea unor manifeste, „ofițerii cenzori cereau sprijin serviciilor operative pentru procurarea în mod secret a unor probe de scris aparținând celui bănuț”. Securitatea înregistra mari dificultăți în expertizarea scrisorilor redactate de copii, a celor cu instrucție incompletă (aparținând oamenilor cu foarte puțină practică), precum și în comparația textelor redactate în perioade diferite (intervale ce depășeau șase luni)³⁸.

Cenzorii aveau obligația ca diferitele aprecieri ale populației, în legătură cu situația economică și politică a țării, ce reieșeau în urma citirii corespondenței, să le sintetizeze și să întocmească rapoarte cu privire la starea de spirit a cetățenilor. Acest lucru se făcea periodic și pe anumite probleme. Dacă se dorea cunoașterea stării de spirit a populației dintr-o anumită regiune, la un anumit interval de timp, se cenzura în întregime corespondența din acea zonă³⁹. În epocă s-au mai realizat astfel de sinteze cu ocazia unor evenimente, precum Festivalul Mondial al Tineretului, reforma bănească,

---

lua în urmărire 50–60 caractere de scris, deoarece asta ar însemna o urmărire formală, fără rezultate practice” (*ibidem*, p. 12).

³⁷ Prezentăm mai jos, în extenso, un caz rezolvat de Securitate într-o acțiune de identificare a unei persoane ce redactase manifeste pe care le trimitea prin poștă: „La data de 23 ianuarie 1957, în corespondența plecării din Câmpulung Muscel, regiunea Pitești, a fost interceptat un plic manifest, adresat numitului Dumitru Ioan, zis Birică, din comuna Davideni, raionul Horezu, regiunea Pitești. Același caracter de manifest a mai fost interceptat în zilele de 15, 22, 24, 25 iunie, 2 și 3 iulie 1957, fiind adresate unor persoane particulare din raionul Tecuci, regiunea Galați și din regiunea Pitești. (Unele manifeste erau expediate din orașul Pitești, iar altele din Câmpulung Muscel.) [...] Studiindu-se indicii caracteristici ai manifestului, s-a constatat că autorul lui folosea pentru scris hârtie comercială ruptă dintr-un registru, cerneală albastră, plicuri ce sunt utilizate în special de instituțiile de stat. Trăsăturile scrisului erau cursive și corecte, iar timbrele întrebuințate erau din cele ce se vând pentru filателиști. Aceste date l-au îndreptățit pe lt. maj. Poiană Ion să tragă concluzia că autorul este un intelectual în vârstă, care face dese deplasări între Câmpulung Muscel și Pitești și, ca atare, are servicii la o întreprindere sau instituție într-unul din aceste orașe, sau chiar în raionul Tecuci, de unde se presupune că ar fi originar, întrucât majoritatea plicurilor manifeste erau adresate unor persoane din acest raion. Pe baza indicilor de mai sus s-au luat măsuri pentru deschiderea și controlarea întregii cantități de corespondență, plecări, din Pitești și Câmpulung Muscel, iar organele operative au luat măsuri de identificare, prin investigații, a destinatarilor manifestelor din raionul Tecuci. În urma cercetărilor efectuate, s-a stabilit că destinatarii din acest raion sunt elemente dușmănoase, foști legionari și PNL-iști, cu funcții de răspundere în trecut, oameni în vârstă care figurează în evidențele organelor noastre, unul din ei fiind chiar urmărit într-o acțiune informativă. De asemenea, s-a stabilit că unul din destinatari înainte de 1949 era des vizitat de un oarecare Trinca, pretor al plășii Tecuci în perioada aceea, care avea legături și cu alte elemente din diverse comune, printre care doi dintre destinatarii manifestelor. S-a mai stabilit că restul destinatarilor aveau relații bune în trecut cu acest Trinca. În prezent însă, nu cunoșteau domiciliul actual al acestuia. Toate datele de mai sus au determinat pe ofițer să tragă concluzia că într-adevăr autorul manifestelor este numitul Trinca. Pentru o deplină confirmare a constatărilor făcute s-a obținut o probă de scris care, comparată cu manifestele interceptate, s-au dovedit a fi identice. Înaintând la expertiză grafică probele de scris și manifestele, s-au confirmat concluziile lt. major Poiană Ion, în sensul că manifestele sunt scrise de numitul Trinca Gheorghe din Pitești, licențiat în drept, de profesie jurisconsult la regiunea ADAS Pitești, fost subprefect în timpul dictaturii antonesciene și prim pretor între anii 1945 și 1946. După 23 august s-a strecurat în PCR, de unde a fost exclus în anul 1952. La anchetă a reieșit că, în difuzarea manifestelor, Trinca a mai avut încă 7 complici, toți membri ai fostelor partide burgheze” (*ibidem*, p. 6–8).

³⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar 130, vol. I, f. 129.

³⁹ *Directiva despre cenzura secretă a corespondenței...*, p. 19. Acest lucru se întâmpla și atunci când se dorea a se cunoaște opinia categoriilor sociale. „În cazul când la un moment dat interesează starea de spirit a unei categorii de cetățeni (militari, studenți, pensionari) se cenzurează în întregime această corespondență” (*ibidem*).

congrese ale partidului. În privința scrisorilor anonime, Securitatea făcea diferența între cele care conțineau sesizări ce puteau constitui un ajutor pentru aparatul represiv, fie că erau scrise de persoane care doreau să sprijine regimul, fie în scop de răzbunare și cele adresate „unor tovarăși din conducerea statului” ce conțineau injurii sau „comentarii dușmănoase”. Pe cele din urmă le tratau ca manifeste, urmărind interceptarea și identificarea autorilor.

O problemă gravă cu care se confruntau ofițerii Securității ce activau în sectorul de interceptare a corespondenței era scoaterea din circuit a scrisorilor considerate, datorită conținutului lor, „subversive”, „provocatoare”, „nepartinice” sau „dușmănoase”. Din acest punct de vedere există serioase circumstanțe atenuante în privința modului de lucru al ofițerilor, întrucât nici ordinele și nici instrucțiunile nu erau prea clare. Lucrurile erau lăsate la libera interpretare și discernământul cenzorilor. Astfel, au fost confiscate, pur și simplu, scrisori pe motivul că prin conținutul lor se făcea propagandă anticomunistă, în special corespondența venită din Israel și R. F. Germania. De exemplu, se înregistrau cazuri de reținere a unor scrisori pe motiv că în plicuri se găseau fotografii ale unor persoane plecate din România, imortalizate lângă mașini elegante sau case luxoase. O astfel de fotografie ajunsese să fie considerată de cenzori drept „propagandă dușmănoasă”. De fapt, ofițerilor le era frică să nu fie trași la răspundere că dădeau drumul la scrisori care „îndemnau la emigrare”. De asemenea, erau reținute scrisorile expediate de cetățeni români rudelor din străinătate al căror conținut cuprindea solicitări de „medicamente care nu se găsesc în țară”. O parte dintre scrisorile scoase din circuit erau trimise, în original, la Direcțiile operative pentru a constitui material probatoriu în deschiderea unui dosar de urmărire informativă, iar dacă suspiciunile se confirmau, informațiile erau sintetizate într-un raport înaintat Direcției Anchete (a VIII-a) pentru deschiderea unui dosar de urmărire penală. Cea mai mare parte a corespondenței confiscate era tocată și apoi trimisă la topit, întrucât Serviciul „F” nu dispunea de spații de conservare. Operațiunea se încheia la fabrica de hârtie, unde ofițerii care însoțeau transportul erau obligați să asiste la procesul tehnologic până ce totul se transforma într-o pastă.

THE LETTER, THE SECRET, THE CENSORSHIP.
THE SECURITATE AND THE SUPERVISION OF PERSONAL CORRESPONDENCE
DURING THE COMMUNIST REGIME
(Summary)

Keywords: Securitate, censorship, correspondence, intercept, letters.

A widespread method to obtain information in the activity of the Securitate was censoring the correspondence.

The secret censorship of correspondence and postal parcels was conducted by ‘F’ Service of Securitate. The Service had as responsibilities the detailed inspection of the external and internal postal sending (letters, telegrams, parcels, press and prints) with the declared aim to prevent any possibility of using this means of connection by the ‘hostile elements of popular democracy regime’. The mission of censorship was to provide to the operational units materials ‘in connection to the activity of spies and counter-revolutionary elements’, which the censors obtained by reading the letters, to intercept the letters of the people already followed, but also to

find out, at certain moments, the mood of various categories of citizens related to some events or decisions taken by the Party, Government, etc. It was completely forbidden the interception of correspondence sent or addressed to members of Coordinating Council of the Romanian Labour Party, Government, representatives of Ministry of National Affairs, Council of ministers, Embassy of Union of Soviet Socialist Republics and associates of countries of 'popular democracy', Ministry of Home Affairs and offices of the newspapers 'Scântea' and 'Pentru pace trainică'.

The 'F' Service had the obligation that, from the analysis resulted after the postal inspection, to draw notes, essays, summary in order to inform both the administration of Securitate and operational directions, as well as to confiscate or to destroy the postal sending, if this was deemed necessary.

DUMITRU VITCU*

INADVERTENȚE ISTORICE GRAVATE ÎN MARMURĂ LA CAZARMA MARE DE LA COPOU

Ieșenilor, ca de altfel tuturor oaspeților orașului, ispitiți a face o plimbare pe vechiul și admirabilul bulevard al Copoului, indiferent de anotimp, privirea le va fi atrasă, *volens-nolens*, de numeroasele edificii durate în timp, de o parte și alta a celei mai lungi, mai aerisite și mai tinerești artere a fostei capitale moldave, numită odinioară „Podul Verde”. Din actuala piață a Fundației „Regele Ferdinand” și până hăt-depart, spre fascinanta, cândva, fermă sau grădină de la Breazu, aparținând unui maestru (Pester sau Peisther) ajuns, ulterior, director al Școlii de Arte și Meserii din Iași, pe locurile unde altădată se resfirau, cu precădere, grădini și livezi, vii și păduri, dar și trăsuri boierești „cu arnăut pe capră” ori simpli târgoveți, atrași de frumusețea și liniștea zonei, au apărut, treptat, de o parte și alta a străzii, locuințe și vile tot mai arătoase, coexistând cu cele mai vechi, precum și clădiri sau imobile cu spații de utilitate publică, pe varii profile: învățământ, cultură, administrație, sport, sănătate, social, militar etc. Iar îmbinarea armonioasă, prin grija succesivă, dacă nu și suverană, a edililor, între vechile și noile repere, sau între trecutul tumultuos, cu adieri patriarhale, al „dulcelui târg” și prezentul atât de încercat al mult-doritei sau râvnitei „capitale culturale” europene, cu valențe turistice suplimentare, conferă un plus de mândrie, dar și de responsabilitate, fiecărui trăitor sau truditor în orașul supranumit cu temeii „leagănul Unirii Principatelor”.

Între cele câteva puncte de atracție, din perspectivă nu doar edilitară sau arhitectonică, situate pe bulevardul care leagă Fundația de Universitatea Agronomică, spre a ne limita doar la segmentul preferat, ca loc de pelerinaj, al ieșenilor în serile răcoroase de vară, ori la traseul obișnuit al elevilor și studenților din zonă pe durata studiilor, se află, netăgăduit, și clădirea cu înfățișare de „Bastilie”, în versiune moldavă, din imediata vecinătate a Grădinii Copou, a cărei identitate este inscripționată rezumativ în placa de marmură plasată pe turnulețul stâng al portalului de la intrare:

Palatul Oștirii

Cazarma Mare de la Copou

Ridicată între anii 1852–1880, din inițiativa domnitorului Grigore Al. Ghica

Arhitect, P. A. Tobai

Frumos scris, necesar și util oricărui trecător interesat, admirabil poziționat, dar... inexact! Într-un oraș în care istoria respiră, parcă, la fiecare colț de stradă și unde cultura sau tradiția se revendică de secole ca liant între generații, inadvertențele gravate

---

* Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

în marmură sau granit se cuvin, pe cât posibil, evitate. Pentru acuratețea utilizării datelor istorice și, implicit, a informării cititorilor, ca și a privitorilor ocazionali ai impunătorului edificiu, precizăm că așezarea pietrei de temelie pentru Cazarma Mare sau Cazarma de Infanterie – cum a fost botezată inițial – de la Copou a prilejuit o ceremonie specială, desfășurată cu mare fast, în vara anului 1850, în prezența domnitorului țării, Grigore Al. Ghica, a membrilor Sfatului Administrativ, adică ai guvernului, în frunte cu comandantul oștirii, general-inspectorul Nicolae Mavrocordat, dar și cu directorul în exercițiu al Departamentului (Ministerului) Lucrărilor Publice, Mihail Kogălniceanu, a episcopului de Roman, Veniamin Roset, și, nu în ultimul rând, a primului arhitect al orașului, paharnicul Alexandru Costinescu.

Întreaga ceremonie, la care a luat parte și un numeros (pentru acea vreme) public, s-a desfășurat după un laborios program întocmit chiar de directorul Departamentului Lucrărilor Publice, cărturarul și militantul unionist M. Kogălniceanu¹, care își verifica astfel – demonstrând și lui Vodă Ghica – virtuțile sau însușirile manageriale în administrație, domeniu adumbrit, poate, și de prestațiile sale binecunoscute în sferele mult mai ample și mai importante ale culturii și, respectiv, politicii. Ziua aleasă pentru ceremonie nu a fost aleatorie, ci prestabilită, pentru a marca începutul celui de-al doilea an al noii administrații moldovene organizată în conformitate cu prevederile Convenției de la Balta Liman și tălmăcită, în limbajul epocii, ca „aniversala domniei preafericitului domn stăpânitor”².

Cu o săptămână mai înainte, adică la 15 iunie 1850, M. Kogălniceanu, în calitate-i oficială încredințată, înfățișa domnitorului trei documente reprezentând: planul topografic al locului, „cu însămnaarea cazarmelor și a primblării proiectate”; planul detaliat al „cazarmei de infanterie și fațada ei”; în sfârșit, programul complet al ceremoniei „pentru punerea pietrei de temelie” a edificiului³, solicitând înalta încuviințare și fixarea datei pentru desfășurarea procesiunii. Cât despre cheltuielile aferente, pe de o parte, desfășurării ceremoniei și, pe de alta, pentru despăgubirea proprietarului, care era la acea dată Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, nicidecum aga Vasile Drăghici, cum greșit consemna N. A. Bogdan⁴, semnatarul se angaja să le supună aprobării domnitorului „îndată după închipuirea lor”.

Cum Grigore Al. Ghica, prin rezoluția semnată în aceeași zi, a dispus ca planurile să fie supuse controlului guvernamental, iar ceremonia proiectată să aibă loc la 22 iunie, „gioi, la 8 ceasuri”⁵, Kogălniceanu a și mobilizat factorii implicați în acțiune, dispunând alertarea episcopului de Roman, Veniamin Roset (în condițiile în care, după Meletie Lefter, scaunul mitropolitan rămăsese vacant), a Hătmăniei, a celorlalte Departamente: Interne, Secretariat, Finanțe, Dreptății și Culte, precum și a arhitecților statului, nominalizați: M. Hartl, M. Nerman, St. Berzak și Lorent, aceștia din urmă fiind obligați a se prezenta cu o oră mai devreme⁶.

Potrivit ritualului conceput de M. Kogălniceanu, care, în ultimă instanță, a rectificat unul din cele 12 puncte ale programului inițial, dându-i o altă formă, locul

¹ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (SJIAN), Departamentul Lucrărilor Publice al Moldovei (DLPM), dosar 422/1849, f. 52–53, 74. Textul integral al programului este reprodus în partea finală a materialului de față.

² *Ibidem*, f. 76.

³ *Ibidem*, f. 66. Cele două planuri invocate lipsesc din dosar.

⁴ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ediție anastatică de Olga Rusu și Constantin Ostap, Iași, Editura Tehnopress, 1997, p. 462.

⁵ SJIAN, DLPM, f. 66.

⁶ *Ibidem*, f. 50.

desemnat pentru ridicarea edificiului trebuia marcat, din ajun, printr-o brazdă (săpată de către oșteni) și prin fixarea unor căpriori înalți la fiecare dintre colțuri, împodobiți cu „festoane de verdeață, preste care vor flutura bandiere naționale”. În partea dinspre răsărit a șantierului astfel delimitat, unde urma a fi așezată piatra de temelie a edificiului, un baldachin și un altar improvizat cu trofee militare, împodobite cu simboluri religioase și drapele, asigurau decorul indispensabil pentru săvârșirea cuvenitei liturghii de către episcopul de Roman, cu concursul înaltului cler și al cântăreților, programată a începe imediat după sosirea la fața locului a domnitorului. În prealabil, comandantul oștirii, N. Mavrocordat, trebuia să organizeze – cu un pluton de grenadieri – un careu în jurul pavilionului desemnat ca loc de rugăciune, acolo unde urmau a se așeza și miniștrii împreună cu ceilalți demnitari ai statului „în uniformi mari”, dar și „alte persoane însemnate”. Evident, pentru asigurarea ordinii publice și evitarea neorânduinelilor, erau mobilizați atât slujitori ai Departamentului Lucrărilor Publice, cât și ostași plasați ca santinele în principalele puncte de control.

După sosirea lui Vodă Ghica și a aghiotanților domnești – întâmpinați cu muzică și cuvenitele onoruri militare – și după încheierea liturghiei, era programat momentul culminant al ceremoniei, și anume prezentarea, în fața domnitorului și a întregii asistențe, a planului edificiului și a documentului gravat în plumb, ce urma a fi așezat „în piatra temeliei”, de către însuși directorul Departamentului, Mihail Kogălniceanu. Textul aceluia document istoric, conceput, neîndoielnic, chiar de prezentator, glăsuia astfel:

„În numele Sfintei Treimi”

În ziua întâi a anului al doilea a Domniei Preaînălțatului Domn Grigorie Alexandru Ghica VV, Domn Țării Moldovii, cu binecuvântarea Preasfințitului D. D. Veniamin Roset, episcop de Roman, prezidând Sfatul Administrativ al Principatului, marele log<ofăt> Constantin Sturza, ministru Trebilor din Lăuntru și al Dreptății, comandând oștirea D. General-inspector Neculai Mavrocordat și, în vacanția postului de ministru, ocărmuind Departamentul Lucrărilor Publice, directorul, D<umnealui> maiorul Mihail Kogălniceanu, astăzi, în 22 iunie 1850, însuși Măria Sa Domnul au pus această piatră de temelie la Cazarmia cea Mare, ce pe platoul Copoului, în Iași, se ridică cu cheltuiala țării, după planurile întâiului arhitect al statului, D<umnealui> paharnicul Alexandru Costinescu.

Potrivit programului, în continuare, numitul paharnic Al. Costinescu urma să-i înmâneze domnitorului „măiestriile pietrării”, pentru ca acesta – flancat de ceilalți colegi ai arhitectului, având asupra-le materialele și uneltele necesare pentru inaugurarea lucrărilor (tencuială, piatră ș.a.) – să coboare la nivelul proiectatei temelii și să zidească în rocă, „cu formalitățile cuvenite”, pe fondul sonor al salvelor de tun, documentul gravat în plumb. Revenit la suprafață, domnitorul înmâna ustensilele logofătului Constantin Sturza, care depunea, la rândul-i, o piatră simbolică, gest urmat apoi de fiecare ministru și de înalții dregători prezenți, asistați de ostași reprezentând toate armele și de meșterii pietrari desemnați a definitiva lucrarea inaugurală.

La încheierea ceremoniei, domnitorul Ghica primea de la episcopul Veniamin Roset drapelul sfințit al Batalionului al II-lea de infanterie, încredințându-l comandantului oștirii, care îl transmitea ierarhic subordonaților săi, până la stegarul desemnat a-l duce în mijlocul unității. Cu defilarea militară în fața „Înălțimii Sale”, urmată de retragerea domnitorului la Palat, iar a trupelor, în vechea garnizoană, lua sfârșit o impresionantă ceremonie, menită a lăsa urme adânci nu doar în conștiința participanților activi ori

pasivi, ci și în istoria urbei. Faptul că întregul program a fost conceput și s-a desfășurat sub directa îndrumare a celui care avea să se impună – prin suma faptelor politice și cărturărești – ca „arhitect al României moderne”⁷ nu poate fi ignorat, iar istoria edificiului ar rămâne săracă fără cunoașterea nuanțată și corectă a momentului genezei.

Referitor la aceeași etapă și în spiritul adevărului istoric, este cazul să spunem că – fără a diminua meritul ultimului voievod al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, în ipostaza-i de protagonist al momentului – inițiativa ridicării unei cazărmi la Copou, în locul celor existente, este mai veche, aparținând încă din anul 1845 lui Mihail Sturdza⁸. „Până pe la 1850 – scrie cel mai cunoscut monograf al Iașilor de până acum, N. A. Bogdan – erau două cazărmi pentru infanterie în fața Palatului Domnesc, dinspre stânga porții, și o cazarmă a escadronului de cavalerie, din dreapta porții. Mai la dreapta era o casă ce servea de arest militar, sau garda pieții; de la aceasta, mai spre miază-zi era manejul, având în dos grajdurile lăncierilor, mai în urmă transformați în jandarmi călări. Mai era încă o casă închirietă, în afară de curte, aproape de Podul Roș, în care stătea bateria de artilerie a țării.”⁹ Insuficiența resurselor bugetare, cumulată cu apariția altor priorități și, desigur, cu „vălmășagul” anilor care au urmat până la îndepărtarea din scaunul domnesc al lui Vodă Sturdza (1849) vor fi constituit, de bună seamă, motive temeinice pentru amânarea începerii lucrărilor, obiectiv *preluat*, așadar, de succesor și trecut pe lista urgențelor încă din primul său an al domniei.

Dovadă, în acest sens, este și adresa din 19 ianuarie 1850 a Departamentului Lucrărilor Publice către primul arhitect al statului, Al. Costinescu, document prin care, informându-l de avizul favorabil al noului domnitor pentru construcția cazărmi din Copou „în locul celei din ograda Palatului Administrativ”, îi cerea să elaboreze „planurile trebuincioase la această importantă lucrare”, însă după ce va fi obținut și lămuririle necesare din partea comandamentului oștirii¹⁰. În numele acestuia, general-inspectorul Nicolae Mavrocordat comunica Departamentului, la 24 februarie același an, toate „modificațiile” propuse aceluși plan, în prezența colonelului Singurov¹¹, a lui M. Kogălniceanu și a arhitectului-șef Costinescu, cu rugămintea de a transmite bruionul și Hătmăniei, „spre observare”¹².

Documentația, fiind astfel încheiată și avizată, s-a și trecut la pasul următor, pregătirea șantierului pentru inaugurarea festivă a lucrărilor propriu-zise, etapă în care întâlnim numele arhitectului St. Berzak implicat în acțiunea de mobilizare a sacagiilor din oraș pentru transportul apei necesare stingerii varului¹³, acțiune facilitată birocratic de același grijuliu director de departament, Kogălniceanu.

Ar mai fi de reținut și faptul că, după consumarea momentului inaugural al construcției cazărmi, din ziua de 22 iunie 1850, lucrările au și demarat în ritm și

⁷ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, un arhitect al României moderne*, Iași, Institutul European, 2005, *passim*.

⁸ Vezi și *Istoria orașului Iași*, vol. I, coord. Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 489.

⁹ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 462.

¹⁰ SJJAN, DLPM, dosar 422/1849, f. 12.

¹¹ Inginer militar rus, specialist în construcții de drumuri și poduri, adus în Moldova de Pavel Kisselef în vremea administrației provizorii țariste, a rămas apoi în slujba autorităților statului, fiind avansat de domnitorul Grigore Al. Ghica la gradul de polcovnic sau colonel (vezi și Leonid Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828–1834*, în vol. *Scrieri istorice alese*, ediție și studiu introductiv de Dumitru Vitcu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011, p. 52–54).

¹² SJJAN, DLPM, dosar 422/1849, f. 18.

¹³ *Ibidem*, f. 35.

condiții relativ normale, prin raportare la împrejurări, cu reușite, dar și sincope, în funcție de interesele majore și de gradul de implicare a autorităților statului. Bunăoară, când arhitectul Berzak a solicitat, la 2 iulie, Departamentului Lucrărilor Publice aprobare pentru amenajarea unui adăpost special pentru protecția lucrătorilor pe timp de ploaie, spre a împiedica astfel risipirea lor (adesea nerecuperabilă), Kogălniceanu i-a cerut inspectorului desemnat pentru clădirile publice ale orașului, C. Gusti, ca, împreună cu semnatarul demersului, să confecționeze acea anexă, „întrebuințând însă cea mai mare economie și, spre aceasta, a lua și din lemnul i alte materialuri vechi ale Departamentului”¹⁴. În schimb, când același arhitect reclama, la 30 septembrie, lipsa pietrarilor specializați ori calitatea nesatisfăcătoare a pietrei de construcție¹⁵, răspunsul nu mai venea cu aceeași promptitudine, solicitantul fiind îndrumat către alte autorități.

Ritmul lucrărilor pentru cazarma concepută a avea baza pătrată, înălțată pe trei caturi „numai pe întinderea fațadei principale” și apreciată ca fiind „aproape uriașă față de celelalte clădiri existente în Iași”¹⁶, va fi fost impus, desigur, în perioada următoare, de resursele materiale, financiare și umane angajate, variabile de la an la an și chiar de la sezon la sezon. Se adăugau însă dificultățile generate de starea drumurilor și de precaritatea sau insuficiența mijloacelor de transport necesare pentru aducerea nisipului și a pietrei din carierele de la Păun, Bârnova și Ciurea¹⁷, ca și incidentele sau accidentele mai puțin prevăzute. De pildă, la 8 iunie 1852, Departamentul Lucrărilor Publice cerea domnitorului Ghica să aprobe ca – după moartea arhitectului Berzak, care supraveghease șantierul până atunci și până la venirea noului arhitect din Prusia – lucrările să fie conduse de arhitectul Carl von Kugler¹⁸. Preluarea obligațiilor de către acesta a asigurat oarecare continuitate lucrărilor într-o primă fază, chiar dacă lea fa i-a fost diminuată de la 8.000 la 6.000 lei pe an¹⁹.

Dar, precipitarea evenimentelor externe circumscrise acutizării „crizei orientale” și izbucnirii războiului Crimeii, în 1853, antrenând ocupația armată străină (rusă, apoi austriacă) a Principatelor, avea să întrerupă și apoi să fragmenteze continuarea lucrărilor, încât finalizarea lor, cu toate intervențiile ameliorative ulterioare, va avea loc peste mai bine de două decenii! Este drept că speranțe sau numai iluzii centrate pe o „iminentă” încheiere a lucrărilor au fost exprimate în răstimp: dacă la 18 octombrie 1857 arhitectul orașului Iași, Iosif Brandel, pregătind devizul făcut „după planul d-sale Costinescu”, anticipa „executarea Cazarmii vara viitoare (1858 – n.n.)”²⁰, în februarie 1860, același arhitect întocmea un nou deviz, în valoare de 1.625.220 lei, „pentru desăvârșirea pregătirii cazarmei de la Copou după planul închipuit spre acest sfârșit”, în realitate fiind vorba de extinderea proiectului inițial programat „a să pune în lucrare vara viitoare”²¹.

Or, în condițiile crizei financiare specifice primilor ani ai domniei lui Al. I. Cuza²² și ale ierarhizării noilor priorități dictate de actul Unirii Principatelor, era de la sine înțeles ca un obiectiv bugetiv precum cazarma ieșeană – fără a-și diminua rolul sau

¹⁴ *Ibidem*, f. 103.

¹⁵ *Ibidem*, f. 437.

¹⁶ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 462.

¹⁷ SJJAN, DLP-M, dosar 461/1851, f. 46, 238.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 396/1849, f. 267.

¹⁹ *Ibidem*, f. 283.

²⁰ *Ibidem*, dosar 457/1854, f. 97.

²¹ *Ibidem*, f. 106.

²² G. Zane, *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Al. I. Cuza*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, coord. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 261–328.

importanța – să părăsească, totuși, lista urgențelor, în favoarea multor altora impuse de procesul centralizării și consolidării tânărului organism național. Dacă e să acordăm credit lui N. A. Bogdan, abia în 1866 – după oarecari insistențe din partea parlamentarilor ieșeni – guvernul l-ar fi însărcinat pe același arhitect Carl von Kugler să execute un proiect pentru „complectarea zidirei cazarmei din Copou”, onorat în pagină și „impozant ca aspect exterior”, dar rămas și acesta în nelucrare. Același autor nota că, în anul 1870, a fost realizat „un nou plan, pe bază simplă liniară, de un inginer-arhitect al Ministerului de Război, P. A. Tobai”²³.

Numele acestuia din urmă avea să și fie incrustat în placa de marmură aplicată pe turnul ce străjuiește intrarea în incinta vechiului Palat al Oștirii, adăpostind astăzi Brigada 15-a Mecanizată „Podul Înalt” a Ministerului Apărării Naționale. Fără a contesta meritele celui care a oferit, probabil, soluția arhitectonică finală pentru actualul edificiu și fără a mai urmări epilogul constructiv, respectiv data predării „la cheie” a unui obiectiv cu adevărat istoric și reprezentativ pentru urbanistica Iașilor, ne putem întreba totuși dacă numele celorlalți ostenitori de marcă întru aceeași lucrare, menționați mai sus, nu meritau aceeași cinstită postumă?

Observația – spre a rezuma – se adaugă celorlalte două deja menționate: anul inaugurării construcției este 1850, nicidecum 1852, iar inițiativa (sau ideea) construirii Cazarmii de la Copou aparține lui Mihail Sturdza; doar *inaugurarea lucrărilor a avut loc în vremea lui Grigore Al. Ghica!* Iar în privința proiectanților, care, de-a lungul timpului, și-au oferit concursul – mai mult sau mai puțin materializat, pe etape – în procesul anevoios al construcției, soluția „economică” mai inspirată pentru autorul textului săpat în placa de marmură sus-amintită ar fi fost: *ultimul arhitect, P. A. Tobai*. În sfârșit, nu ar fi fost lipsit de interes pentru oricare trecător prin fața impunătorului edificiu, ieșean sau oaspete al urbei, să știe că la piatra de temelie a construcției se află, inscripționat în plumb, și numele marelui reformator, om politic, cărturar și istoric Mihail Kogălniceanu.

ANEXĂ

Programa punerii pietrei de temelie la Cazarma de Infanterie de la Copou și a sfințirii steagului Batalionului al Doilea de Infanterie, în iunie 1850

1. Toate colțurile acestei zidiri, precum și întăririle principale să vor însămna după plan prin înalți căpriori, împodobiți cu festoane de verdeață, preste care vor flutura bandiere naționale.

2. La colțul de gios spre răsărit, unde urmează a să pune piatra temeliei, se va înălța un baldachin peste patru marțole, de asemenea împodobite cu steaguri.

3. Aice, pe malul hindichiului temeliei, se va așeza un altar compus din trofee militare și împodobit cu simbolele religii.

4. Cu o zi înainte, se va rândui un detașament de oștire, care va săpa câte o brazdă de pe tot planul cazarmei, iar în colțul unde are a se așeza piatra temeliei, se va săpa toată adâncimea.

5. Colțurile cazarmei, temeliile și uneltele pietrării se vor păzi de slujitori ai Departamentului Lucrărilor Publice, iar la intrările principale vor fi santinele militare.

²³ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 462.

6. Așezându-se oștirea după dispoziția Excelenței Sale D<umnealui> General Inspector, un pluton de grenadieri va face un careu în jurul pavilionului, unde Preasfințitul Episcop de Roman, cu înaltul cler și cântăreți, vor pregăti pentru cuvenitele rugăciuni, adunându-se aici și D<umnealor> miniștrii și înalții dregători ai statului în uniformi mari, i alte persoane însămnate.

7. La 8 ceasuri, Preînălțatul Domn, încungiurat de ai săi adiotanți, va sosi la fața locului, unde va fi întâmpinat de muzica și onoarele militare; clerul va începe îndată rugăciunile prescrise.

8. Când va sosi minutul punerii pietrei, D<umnea>lui maiorul Mihail Kogălniceanu, director, ocărmuind departamentul Lucrărilor Publice, în vacanție de ministru, va înfătoșa Înălțimii Sale planul cazarmiei și documentul ce are a se depune în piatra temeliei pregătită spre aceasta. Acest document, săpat în plumb și care se va citi de D<umnea>lui Directorul, în auzul tuturor, va avea următoarea inscripție:

„În numele Sfintei Treimi”

În ziua întâi a anului al doilea a Domniei Preaînălțatului Domn Grigorie Alexandru Ghica VV, Domn Țării Moldovii, cu binecuvântarea Preasfințitului D. D. Veniamin Roset, episcop de Roman, prezidând Sfatul Administrativ al Principatului, marele log<ofăt> Constantin Sturza, ministru Trebilor din Lăuntru și al Dreptății, comandând oștirea D. general inspector Neculai Mavrocordat și în vacanția postului de ministru ocărmuind Departamentul Lucrărilor Publice directorul, D<umnealui> maiorul Mihail Kogălniceanu, astăzi, în 22 iunie 1850, însuși Măria Sa Domnul au pus această piatră de temelie la Cazarmia cea Mare ce pe platoul Copoului, în Iași, se ridică cu cheltuiala țării, după planurile întâiului arhitect al statului, D<umnealui> paharnicul Alexandru Costinescu.

9. După aceea, întâiul arhitect al statului va înfătoșa măiestriile pietrăriei Înălțimii Sale, carile, incongiurat de arhitecții statului ce vor purta ciubărul cu tencuială, piatra i altile, se va scobori pe temelie și, așezând documentul în piatră, îl va zidi cu formalitățile cuvenite, la care prilej oștirea va slobozi *o salvă de 21 tunuri* (subl. în text).

10. Preaînălțatul Domn, ieșind de pe temelie, va încredința D<umisale> Prezidentului Sfatului <Administrativ> măiestriile pietrăriei, care va depune o a doua piatră și, apoi, toți D<omnii> miniștri și dregători, de asemenea vor depun câte o piatră în temelie, care, în sunetul muzicii și cu agiutorii de soldați *de toate armele*, ca salahori, se va zidi de pietrării adunați. Publicul va fi primit la depunerea pietrelor de temelie.

11. În cursul acestei [festivități], oștirea, în marșă ceremonială, *intrând printre puncturile însămnate ca porți, să va așeza înaintea pavilionului. Înălțimea Sa, primind steagul batalionului al II-lea din mâinile Preasfințitului Episcop, îl va încredința D<omnu>lui General Inspectorului, care, asemenea, îl va încredința Comandirului de regiment. Acesta îl va trece la comandirul de batalion, iar acest din urmă îl va da cadetului purtător de steag, spre a să duce apoi, cu rânduiala cunoscută, în frontul batalionului, la <locul hotărât.*

12. Încheindu-se aceste, oștirea va defila înaintea Înălțimii Sale, iar apoi, Înălțimea Sa se va înturna la Palat și trupele, în cvartirele lor de vară.

[textul transcris în italic, de la punctul 11 a fost rectificat de M. Kogălniceanu astfel:]

„...va intra printre puncturile însemnate ca porți și, așezându-se înaintea Înălțimii Sale, ce va sta sub pavilion, va primi de la Înălțimea Sa steagul batalionului al doilea, ce mai înainte – cu prilejul aghiazmei – se va sfinți, stând pe altar în tot timpul

ceremoniei. Acest steag, rădicându-se de pe altar de D<omnul> General Inspector, se va da Înălțimii Sale, care apoi îl va încredința comandirului batalionului, ce-l va duce în mijlocul batalionului, escortat de ofițerii săi”.

[Semnează] D<irector> D<epartament>, M. Kogălniceanu

SJIAN, Departamentul Lucrărilor Publice, Moldova, dosar 422/1849, f. 52–53, 74.

HISTORICAL INADVERTENCIES ENGRAVED IN MARBLE
AT THE GREAT BARRACKS OF COPOU
(Summary)

Keywords: historical monuments, the Army Palace, the Great Barrack of Copou, Grigore Al. Ghica, Michael Sturdza.

The author is proposing some significant corrections to a short text, graved in marble, by which is resumed (for the use of visitors or interested people) one of the most attractive building of nowadays Iași, and sometime one of the older historical monuments of the former Moldavian capital, the Army Palace, or the Great Barrack of Copou.

Taking in account some new historical sources on this subject, conserved by the rich National Archives of Iași, the author is bringing more informations on the construction's beginning in 1850 year, not 1852, on the first arhitect who projected and supervised entire work (at least on the beginning), Al. Costinescu, not only P. A. Tobai, and finally, on the initiator, who was not the former Moldavian hospodar, Grigore Al. Ghica, but his predecessor, Michael Sturdza. The merit of the former consists in taking over of the older idea of the later (since 1845) and to put it into practice.

One more interesting point consists in implication in that event of Michael Kogălniceanu, in his capacity of Director of Moldavian Department of Public Working.

PETRONEL ZAHARIUC*
GHEORGHE LAZĂR**

**DOCUMENTE DIN SECOLELE XVII–XVIII
PRIVITOARE LA ISTORIA MĂNĂSTIRII GOLIA
ȘI A SATULUI CAJBA (ȚINUTUL IAȘI)*****

Printre documentele rătăcite din arhiva mănăstirii Golia, care nu au luat drumul mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos, se află și cele câteva zeci ajunse pe încurcate căi în Muzeul orașului Agnita, după care au fost preluate de Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale. Documentele au fost rânduie, destul de confuz, în două dosare, iar cele mai vechi, importante și frumoase dintre ele sunt privitoare la satul Cajba (Cajva), din vechiul ținut al Iașilor, din stânga Prutului, a cărui istorie a fost, astfel, „regăsită”. În unele dicționare și lucrări de istorie locală, prima atestare documentară a acestui sat a fost socotită a fi cea cuprinsă în documentul din 3 iulie 1375, în urma unei confuzii cu satul Cajvana (Căjveni)¹, din ținutul Suceava, stăpânit de Luca Arbure și de neamul său, iar alte lucrări încep istoria cunoscută a acestei așezări cu anul 1607, când a fost pomenită („dealul Cajbii”) într-o hotarnică a unui sat vecin, Balotina².

Din documentele pe care le publicăm mai jos reiese întâia atestare directă a satului Cajva, cuprinsă în primul document cu dată sigură, 20 februarie 1606, prin care Ieremia Movilă judecă pricina dintre Toader Calapod aprod și Bilic și Grozin, fiul lui Mihailo, pentru a patra parte din jumătatea satului Cajva, pe care aceștia au cumpărat-o de la ruda lor, Cârstea păhărnice. În acest document, regăsim și prima atestare indirectă a localității, în anul 1585 (fără lună și zi): „ei <Bilic și Grozin> au arătat înaintea noastră ispisoc de cumpărătură de la Petru voievod, de la care sunt acum 21 de ani, precum că au cumpărat de bunăvoie, pentru 140 de zloți tătarești”³. Așadar, în domnia lui Petru vodă Schiopul, în 1585, satul avea o istorie lungă în spate, de vreme ce se ajunsese la împărțirea moșiei și la vânzarea unor părți din ea. În grupajul de mai jos este cuprins și un act mai vechi cu o lună și câteva zile decât cel din 20 februarie 1606, anume actul din 14 ianuarie, dar care nu are dată de an, prin care Drăghici șoltuz și 12 pârgari din

* Profesor univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetător științific, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, București.

*** Acest studiu face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare UEFISCDI, IDEI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0552.

¹ Vladimir Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 119; *DRH*, seria A. Moldova, vol. VII, întocmit de Ioan Caproșu, București, 2012, p. 146–148.

² Ion Țăbuleac, *Satul natal Cajba* (<http://cajbeni.blogspot.ro/>).

³ Documentul nr. 2 (vezi și doc. nr. 4, în care este amintită aceeași cumpărătură din vremea lui Petru Schiopul, precum și doc. nr. 5, unde sunt pomenite cumpărături de la Calapod și de la Soroceanul, făcute în vremea aceluiași domn).

Ștefănești și Alexa vornic de Ștefănești mărturisesc că Pătrașco Beșină din Terhovți a vândut a patra parte din satul Cajva, din mijlocul satului, lui Petrache grecul din Cajva și soției sale Sofronia, cu 42 de taleri. Ca urmare, am restabilit data de an, 1606, prin coroborarea cu actul din 5 aprilie 1606, prin care Ieremia vodă Movilă întărește mărturia de mai sus (actul dezvăluie că alături de cumpărători s-a aflat și fratele Sofroniei, Căprian, tatăl Anastasiei).

Această generație de stăpâni ai unor părți din satul Cajva și-a vândut stăpânirile unor puternici și influenți boieri ai vremii: mai întâi, Dumitrache Chiriță (Paleologul)⁴ mare postelnic, iar mai apoi Nicoară (Nicoariță) mare vornic. La un moment dat, în rândul stăpânilor Cajvei era să intre și marele hatman Orăș, dar nu a mai plătit suma cuprinsă în zapisul de vânzare, pe care „nu știu cum s-au prilejit de l-am pierdut (doc. nr. 7). Marele vornic Nicoară a intrat printre stăpânii acestui sat în urma unei morți de om, făptuită de un boiernaș de acolo, Gheorghită, fiul lui Toader din Cajba. Pentru a-i scoate „capul de la pierzare”, frații săi, Gligorie și Pătrașco, au fost nevoiți să-i vândă marelui vornic o parte de sat, la 15 septembrie 1619, pe care o moșteniseră de la bunicul lor, Mihăilă⁵. Pe lângă stăpâni, boieri mari și mici, o mărturie hotarnică din primii ani de domnie ai lui Vasile vodă Lupu cuprinde și numele vătămanului satului Cajva, Ambros⁶.

Și această nouă generație de stăpâni ai satului Cajva a fost înlocuită, prin confiscări și prin daruri, în vreme ce, din generația veche, cei puțini care mai rămăseseră au continuat să vândă. Postelnicul Dumitrache Chiriță (Paleologul) a murit în lupta de la Cornul lui Sas, iar averea i-a fost confiscată de Ștefan Tomșa. După câțiva ani, soția sa, Maria, s-a întors în țară, în domnia lui Constantin Movilă, și a reușit să-și redobândească satele pierdute, pe care, neavând copii, le-a dăruit rudelor sale și ale răposatului ei soț, mănăstirilor din țară și de la Locurile Sfinte și slugilor casei sale. Unuia dintre cei din urmă, Nicolachi vameș, încă Dumitrache Chiriță i-a dat „danie și dar”, „pentru slujba lui, cu care l-a slujit, jumătate din seliștea Cajva, ce este pe pârâul Dubovăț, în ținutul Iașilor” (nr. 11)⁷, iar jupâneasa Maria i l-a înapoiat, după ce s-a întors din pribegie. Vameșul Nicolachi a stăpânit mulți ani jumătatea de seliște, iar când s-a îmbolnăvit, a vândut-o lui Toma Cantacuzino mare vornic al Țării de Sus, la 8 martie 1839, cu 90 de galbeni (nr. 10). Acum se intersectează întâmplător istoria satului Cajva cu istoria mănăstirii Golia, prin faptul că actul de vânzare a fost scris în limba greacă de ieromonahul Ioan, egumenul mănăstirii Golia⁸. O parte din jumătatea rămasă de sat,

⁴ Doc. nr. 4 (stăpânirea asupra acestui sat și a altora i-a fost întărită marelui postelnic de Constantin vodă Movilă, la 16 august 1609; L. T. Boga, *Documente din Arhivele Basarabiei <1607–1806>*, Chișinău, 1931, p. 6–9, nr. III; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (CDM)*, I, București, 1957, p. 329, nr. 1429), 5, 6, 8.

⁵ Ion Țăbuleac, *op. cit.* Gașpar vodă Grațiani, la 12 aprilie 1620 (*DIR*, XVII/4, p. 447–449, nr. 576; *CDM*, I, p. 437, nr. 1943) și Radu vodă Mihnea, la 26 și 27 martie 1624 (*DIR*, XVII/5, p. 278–282, nr. 366, 367; *CDM*, II, București, 1959, p. 58, nr. 204, 205), îi vor întări lui Nicoară mare vornic stăpânirea asupra moșiilor sale, printre care și asupra acestei părți din Cajva, din ținutul Iași.

⁶ *DRH*, A. Moldova, vol. XXIII, întocmit de Leon Șimanschi și Nistor Ciocan, București, 1996, p. 429, nr. 381.

⁷ În acest act, scris foarte frumos de un diac experimentat, Dumitrașco, numele marelui vornic apare în forma neobișnuită: „Theoma”.

⁸ Până acum, acest egumen al mănăstirii Golia nu a fost cunoscut din alte documente. Pentru egumenii acestei mănăstiri, vezi Florin Marinescu, *Mănăstirea Golia în arhiva Vatopedului. Egumenii, privilegiile, moșiile și metoacele*, în *Mănăstirea Golia. 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu (Studii și documente)*, volum coordonat de Sorin Iftimi, Iași, Editura Doxologia, 2010, p. 155; Sever Zotta, *Mănăstirea Golia. Schiță istorică*, Iași, 1925, p. 26.

Toma Cantacuzino a dobândit-o prin „scoaterea din călărășie” a lui Andronachi, nepotul unuia dintre vechii stăpâni ai Cajvei, Rentea, pentru care a plătit la Vistieria domnească 30 de lei (nr. 12). Acest „călărăș”, ca și alte rude de-ale sale pomenite în aceste documente, drept aprozi sau hânsari, arată îndeletnicirile ostășești ale mărunților boiernași, care au stăpânit Cajva până când moșia a ajuns să fie cumpărată de mari boieri. Tot la Toma Cantacuzino a ajuns și partea din sat pe care o stăpânise marele vornic Nicoară. Acesta a fost cumnatul și unul dintre boierii credincioși ai lui Miron Barnovschi, împreună cu care a plecat în Polonia, iar din această pricină Vasile vodă Lupu l-a considerat trădător și i-a confiscat moșiile⁹, după care le-a dăruit boierilor săi credincioși, printre care se afla și Toma Cantacuzino, care a împlinit, probabil astfel, cea mai mare parte a hotarului satului. La 18 ianuarie 1647, marele vornic al Țării de Sus, Toma Cantacuzino, s-a putut declara stăpân peste hotarul satului de peste Dubovăț, pe Hirina, la judecata cu stăpânii din Tomești, Zidureni, Bisericieni și Balotina, pe care a câștigat-o, chiar dacă unul dintre stăpânii Zidurenilor, Căldărușă, a arătat un uric „de la Alexandru vodă cel de apoi, ce-au făcut Slatina” (nr. 13)¹⁰. Peste jumătate de an, marele vornic a cumpărat probabil ultima parte a satului, „a patra parte din partea de sus”, de la urmașii vechilor stăpâni, cu 80 de lei (nr. 14).

De acum, până la sfârșitul vieții, întregul sat a fost stăpânit de Toma Cantacuzino, după care a trecut, printr-un act din 30 iunie 1668, în stăpânirea fiicei sale, Nastasia, soția paharnicului Ion Racoviță („Cajva, sat întreg la ținutul Iașilor”)¹¹. Nastasia a murit chiar în acest an¹², iar averea sa a rămas pe mâna soțului său și a fiului, nevârstnic la acea vreme, Mihai. Jupâneasa a fost înmormântată lângă părinții săi în biserica mănăstirii Golia¹³, așa cum va însemna fiul ei, peste opt decenii („fiind și răposata maica noastră îngropată la această sfântă mănăstire”), cu puțini ani înainte de a se „trage” și el lângă strămoși și a fi înmormântat într-o biserică din Constantinopol. De fapt, chiar acest lung interval, de 83 de ani, este și o lungă tăcere așezată deasupra istoriei satului Cajva. În numărul destul de mare de documente Racovițești¹⁴ și de documente basarabene publicate până acum, nu am identificat vreunul care să cuprindă

⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1971, p. 421–422; DRH, A. Moldova, XXVI, vol. întocmit de Ioan Caproșu, București, 2003, p. 51–52, nr. 59.

¹⁰ Uricul de la Alexandru vodă Lăpușeanu nu s-a păstrat sau nu a fost descoperit până acum (vezi DRH, A. Moldova, VI, vol. întocmit de Ioan Caproșu, București, 2008, *passim*).

¹¹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, editat de Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 140, nr. 156/B (actul a fost editat și de Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III/2, p. 73–76, nr. 49, însă numele satului a fost citit greșit: „Cojanca”; același editor a publicat un fragment din act și în *Surete și izvoade (Ferești – Vaslui)*, XVI, Iași, 1926, p. 94, unde numele satului a fost citit: „Cajna”, în această formă fiind preluat și de M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Fișe nominale și fotografii*, București, 1942, p. 58). În prima versiune a acestui act de împărțeață între copiii lui Toma Cantacuzino, din 9 martie 1667, satul Cajva a fost pus în partea Catrinei, viitoarea soție a lui Velișco Costin (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, p. 138–139, nr. 156/A).

¹² M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și istoric*, București, 1942, p. 13.

¹³ Piatra ei de mormânt nu s-a păstrat (vezi N. Iorga, *Inscripții și însemnări din bisericile Iașului*, București, 1907, p. 49–65; Constantin Bobulescu, *Biserica Golia, cu hramul Înălțarea Domnului nostru Iisus Hristos*, în *Inscripții din bisericile din orașul Iași*, manuscris A 1580, Biblioteca Academiei Române, f. 86–113; Sever Zotta, *op. cit.*, p. 36–38), iar acest act de închinare este prima dovadă a faptului că Nastasia (Anastasia) a fost înmormântată în biserica mănăstirii. În spîta Cantacuzino, din volumul *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III, *Familia Cantacuzino*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, 2014, p. 24–25, se presupune corect, prin analogie cu înmormântarea surorii ei, Ecaterina, la mănăstirea Golia, că și locul de îngropăciune al Nastasiei a fost tot în acest lăcaș, fără ca în studiile strânse în carte să se găsească vreo trimitere care să certifice această presupunere.

¹⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași, 1914, 426 p.

și această moșie, cu sau fără oameni. La 15 octombrie 1751, într-o frumoasă și emoționantă „carte”, bătrânul domn al Moldovei și al Țării Românești dăruiește „sfintei și dumnezeieștii mănăstiri Goliei, ce iaste în Moldova, în orașul Iașului, unŭ satŭ întregu, ce să numește Cajba, în ținutul Iașului, și altu satŭ, iar întregu și iar în ținutul Iașului, ce să numește Stolnicenii, cu locu de hăleșteu, tot într-acest ținut, ca să fie pentru pomenirea sufletului nostru și al răposaiilor părinților noștri și al răposatului strămoșului nostru, Toma vornicul. Deci dar, noi acēste doao sate, fiind bune și drēpte ale noastre, le-am închinat sfintei mănăstiri ca să le stăpânească în vēcŭ” (nr. 16). De acum înainte, istoria așezării de pe Dubovăț și istoria așezămintelor bisericești din orașul Iași (Golia) și de la Sfântul Munte (Vatoped) vor merge împreună, dar nu pentru vecie, ci doar pentru un veac și jumătate¹⁵.

În vremea în care Mihai vodă Racoviță a făcut această închinare, pentru pomenirea acelei ramuri cantacuzinești din care se trăgea și care își avea mormintele în mănăstirea Golia, în scaunul de la Iași era domn fiul său și strănepotul începătorului acestei ramuri, marele vornic Toma Cantacuzino. De aceea, mănăstirea Golia a intrat destul de repede în stăpânirea acestui sat, al cărui nume s-a schimbat, acum, din Cajva în Cajba. Chiar în actul de danie, Mihai Racoviță a scris greșit numele satului, probabil în forma „Slajva”, așa cum apare în primul act de după închinare, dat de fiul său Constantin Mihail Cehan Racoviță voievod, la 8 iulie 1752, pentru egumenul Gherasim, ca să-și stăpânească „moșiia Stolnicenii i Slajva, ci sĭntu la ținut Eșului, cari moșii îi sĭnt sate danii mănăstirii Golăi de preînălțat părintele domnii mele, măria sa, Mihai vodă, și să-și ia a zece din pâni, din fânaț, din prisăci cu stupi, din grădini cu legumi, din livezi cu pomi, din bălți cu pește, din tot locul cu tot venitul”¹⁶.

Egumenul a primit cu bucurie aceste privilegii, numai că, atunci când a ajuns la fața locului, la moșia ce-i era „dată danii di la măria sa Mihai Racoviță voievod, ci este piste Prut la ținutul Eșului, la ocolul Ciuhurului, pi vale Dubovățului, anume Cajba”¹⁷, a văzut că hotarele acesteia erau încălcate din toate părțile, de aceea i-a cerut lui Matei Ghica să-și curețe pietrele de hotar. La 14 octombrie 1755, vornicul de poartă Ioan Meleghe a văzut că, din două părți, moșia se învecina cu Cohnestii, Săbotca, Bisericanii, Tomeștii, Ilișenii, Balotina Mică, Balotina Mare și Vasileuții Mici, „care aceste moșii, toate s-au scurtat curmezișu de un locu pentru o moarte de om ce s-au făcutu atunci și pe acele vremi, pe cându au fostu Toma, vornicu mari, moșul mării sale, lui Mihai vodă, și de unde s-au scurtat li-au lipit la moșia Cajba”; iar în celelalte două părți cu moșia Hăjdienii și seliștea Dușmanii ale mănăstirii Cetățuia și cu moșiile Vasileuții Mari și Botești. Oamenii bătrâni, răzeși și megieși, care au fost strânși la hotărnicire, printre care s-au aflat Velișcu Stavăr și Andronache vechilul mănăstirii Golia, au mărturisit cum „au umblat hotarul, pe cându au fostu supt stăpânire mării sale, lui Mihai vodă, și mai pe urmă au stăpânit și dumnealui Iordache Cantacuzino vel logofăt”. Mărturia hotarnică arată că o vreme, cât Mihai vodă a domnit în Țara Românească sau s-a aflat la Constantinopol, satul Cajva a fost stăpânit sau doar administrat de Iordache Cantacuzino mare logofăt, care era cumnatul domnului, fiind căsătorit cu sora vitregă a acestuia,

¹⁵ La începutul secolului XX, mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos stăpânea 1.047 de desetine de pământ în Cajba, iar țărani, în număr de 733 de suflete, posedau 1.149 de desetine (Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, 1904, p. 44).

¹⁶ DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 114 (ultima cifră din vealeat a fost întărită cu altă cerneală, de aceea se reconstituie cu greu). Constantin Racoviță i-a mai dat lui Gherasim mitropolit de Sevastia și egumen al Goliei un act asemănător, ca să-și stăpânească satul Stolnicenii, la 4 iunie 1752 (*ibidem*, f. 117).

¹⁷ *Ibidem*, f. 80–81 (în act numele moșiei a fost scris „Cajva”, după care a fost modificat în „Cajba”).

Ecaterina¹⁸. Același vornic de poartă, Ioan Meleghi, a fost chemat de egumenul Mitrofan să-i lămurească încurcăturile legate de semnele de hotar dintre Cajba și moșiile Butești, a lui Velișcu Stavăr, și Hăjdienii, a mănăstirii Cetățuia. Vornicul a început treaba, dar confruntându-se cu mărturii divergente, a cerut egumenului de la Golia să vorbească cu egumenul de la Cetățuia și să-i trimită zapisele vechi ale moșiei Hăjdieni, pentru că hotarnica nu se poate face „în doo-trii zâle”, având nevoie și de „ceva de cheltuială, că pi oameni nu poți să-i strângi fără de ceva băutură”¹⁹.

Nu știm dacă s-au trimis banii și cât s-a bătut la alegerea hotarelor, însă stabilirea hotarului nu a adus sfârșitul problemelor pentru egumenul Gherasim, pentru că moșia trebuia lucrată, iar casele satului fuseseră părăsite de mult. De aceea, a reușit să obțină de la Scarlat vodă Ghica, la 11 iunie 1759, o carte de slobozenie prin care era „volnic a chema și a strânge oameni streini dintr-alte părți de loc, și oricât de mulți ar vini și s-ar așeza la această numită siliște de la domnia mea vor fi în milă și în odihnă până în trii luni, nimăruî nimic nu vor da, iar după ce să va împlini sorocul cărții domnii méle, atunce să margă vornicelul de la ispravnicul ținutului ca să-i așeză la bir după puțința lor, iar de nu să vor odihni, după așezământul ce le va face ispravnicul, atunce să viie vornicul cu 2–3 oameni, care vor fi mai capite, și să aducă și izvod de toți oamenii anumé, și să vor așeza cu birul la Vistierie după puțința lor”. Domnul îi poruncește ispravnicului de ținut să nu-i supere pe oameni, „dar și ei să se feriască, oamenii din țară pintre dâșii să nu-i priimască, nici să-i mistuiască, că aflându-să un lucru ca acesta, apoi nu numai că nu să va păzi buna lor tocmală, ci și pe vornicel și pe cei mai capité să vor pedepsi cu urgie de cătră domnia mea”²⁰.

Având în vedere perioada foarte scurtă pentru care oamenii au primit scutire deplină de dări, trei luni, este de presupus că nu au dat năvală ca să facă sat. Totuși, după doi ani, egumenul Gherasim a putut vinde „orânda” satului unui evreu, urmând ca acesta să-și „stăpânească orânda din sat, ca nimeni altul să nu fie volnic a vinde horilcă, sau rachiu, sau vin sau medu, nici un feliu de băutură acolo, în satul Cajba, fără numai jădovul după tocmală”²¹. După ce a așezat cât de cât satul, egumenul a putut să-l și încredințeze cuiva pentru administrare. Astfel că l-a găsit pe pitarul Neculai Cogălniceanu, pe care l-a făcut vechil peste moșiile Cajba și Golăiași. Numai că acesta, după câțiva ani, s-a făcut stăpân peste Cajba, „zicând că iaste moșii a lui și nu-l suferă pe egumen ca să ia venit moșii”, egumenul fiind nevoit să scoată o „carte” de la marii boieri ai Divanului, pentru ca să-i poată lua de pe moșie legiuita zeciuială²².

Oricum, mănăstirea Golia a întâmpinat multă vreme mari dificultăți în stăpânirea satului. De aceea, în catagrafia din 1772–1773, întocmită în vremea ocupației rusești, satul Cajba apare ca fiind stăpânit de mănăstirea Cetățuia din Iași, având 73 de case țărănești, 3 slujitori, 12 țișani, 2 preoți, 2 mazili (Gheorghe și Constantin) și 2 scutelnici²³. Greșeala, căci despre o greșală este vorba, s-a datorat faptului că mănăstirea Cetățuia stăpânea două moșii vecine, Hăjdienii și Dușmanii, întinzând hotarele acestora peste moșia Cajba, care aparținea mănăstirii Golia. Poate pentru ca greșeala să nu se mai repete, în recensământul din 1774, satul Cajba nu mai apare printre satele ținutului Iași.

¹⁸ M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Fișe nominale și fotografii*, p. 40.

¹⁹ DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 57–58.

²⁰ *Ibidem*, f. 121.

²¹ *Ibidem*, f. 126 (20 mai 1761).

²² *Ibidem*, f. 59 (14 aprilie 1772).

²³ *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773*, în *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, alcătuit de P. G. Dmitriev și P. V. Sovietov, Chișinău, 1975, p. 194.

În ciuda tuturor acestor probleme, mănăstirea Golia a continuat să se îngrijească de moșia Cajba, sperând să obțină și un oarecare venit. Astfel, la 23 aprilie 1777, egumenul Nicodim vinde pentru șase ani venitul acestei moșii lui Nicola fost căpitan de Ciuhur, urmând ca acesta să dea în fiecare an mănăstirii câte 70 de lei. În ultimul an al contractului au apărut neînțelegeri între egumen și fostul căpitan, iar pentru tranșarea lor au fost mobilizați locuitorii, s-au plăsmuit acte, s-au trimis jalbe la domn, ca până la urmă boierii caimacami să găsească că dreptatea îi aparține egumenului de la Golia²⁴. Nici noului egumen, Mitrofan, nu i-a fost mai ușor, având de făcut față atât la „oamenii ce șad pe acea moșie, cât și la alți împregiurași, care de la o vreme s-au obrăznicit, și de la o vreme ară pe unde voesc de străcă fânașul, neînțelegând de vechilul mănăstirii, di să pricinuește pagubă”²⁵. Înainte de 1790, moșia a fost „vândută cu anul” unui negustor armean, care nu a făcut o afacere prea bună, tot „din pricina lăcuiților de pin satele de pinpregiur, carii apărându-i moșiile lor, di le au de fânaș și de arături, își pășunează vitele și calcă moșia aceasta a mănăstirii, fără a avea vreun folos de la dânașii, și aduc mănăstirii pagubă”²⁶.

Până la urmă, toate aceste tulburări au făcut ca satul să se deșerte de oameni, iar Cajba să redevină „moșie fără sat”. Cu toate acestea, egumenul Mitrofan a continuat să se lupte pentru stăpânirea moșiei și pentru refacerea satului, înaintând o jalbă domnului, în aprilie 1793, prin care arată că „sfânta mănăstire Golăia, având o moșii fără de sat, anume Cajba, la ținutul Iași, și moșiile ce sînt pinpregiurul ei sînt cu sate”, imășul ei este încălcat de satul Dușmanii al mănăstirii Cetățuia și de și de satul răzășesc Căldărușa²⁷. Ca urmare, Mihai vodă Suțu poruncește, la 3 mai 1793, lui Neculai Balș fost mare vornic de aprozi și lui Vasile Roset fost mare comis, ispravnici de ținutul Iași, să cerceteze starea moșiei Cajba, pentru că acolo, „nefiind oameni cu lăcuință, și toate satele ce-ar fi prinpregiurul numitei moșii nu numai că toată hrana ș-ar fi făcând pe ce moșie și nici un adetiu a moșii n-ar fi dând, ci încă și tot imășul vitelor sale l-ar fi făcând tot pe moșia mănăstirii, iarăși fără de nici o învoială”²⁸. Porunca domnească a fost pusă în practică de ispravnicii ținutului Iași, care îi cer căpitanului ocolului Ciuhur să meargă la fața locului și să le ceară locuitorilor de pe moșiile vecine să se învoiască cu egumenul mănăstirii Golia, dacă vor să se hrănească de pe moșia Cajba²⁹.

În anii ce au urmat s-a înfiripat din nou viață în casele risipite de pe moșia Cajba, ajungând ca, în primii ani de după ocupația rusească (1817), satul să numere 11 gospodării³⁰. Dar ne oprim aici cu povestea „regăsită” a acestui sat din vechiul ținut al Iașilor, așteptând ca din arhiva bogată a mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos³¹ și din impresionanta arhivă de la Chișinău să apară noi informații cu care să se scrie istoria așezării din stînga Prutului și a așezământului din dreapta Prutului până la desființarea nenorocitei „însărcinări”, pe care a primit-o acest râu, aceea a fi hotar în inimă de țară (1918).

²⁴ DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 23 (1782 august 15).

²⁵ *Ibidem*, f. 15.

²⁶ *Ibidem*, f. 16 (1790 mai 27; porunca Divanului Moldovei); plângerea egumenului a fost înaintată marilor boieri înainte de 24 mai (*ibidem*, f. 21–22). În aceeași pricină, egumenul Mitrofan a trimis și o jalbă domnului (fără dată; *ibidem*, f. 42).

²⁷ *Ibidem*, f. 55–56.

²⁸ *Ibidem*, f. 78.

²⁹ *Ibidem*, f. 54 (9 mai 1793).

³⁰ Ion Țăbuleac, *op. cit.*

³¹ Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *Mitropolitul Grigore Irinupoleos (1764–1846). Studii și documente referitoare la egumenul grec al Goliei*, Iași, 2010, p. 37.

Pe lângă aceste interesante documente privitoare la moșia și satul Cajva, în dosarele pomenite mai sus mai sunt câteva acte, din ultimii ani ai secolului XVIII și din primii ani ai celui următor, în care se vorbește despre alegerea hotarelor moșiilor Burnărești și Bubuioci, „la ținutul Orheiului, pe apa Bâcului, la satele din gios, aproape de Bender”³², care se amestecaseră rău cu hotarul moșiei Cobusca³³, în așa fel încât boierii hotarnici s-au întrebat dacă nu cumva moșia din urmă le-a „înghițit” pe cele dintâi. Tot de dinainte de ocupația rusească, din octombrie–decembrie 1807, în același dosar sunt și opt documente, care vorbesc despre cumpărăturile făcute de căminarul Ioan Matfeu (sau Maței), vechilul doamnei Zoe Moruzi, de la răzeșii din satul Căcărăzeni, pe Bâc, în ținutul Orhei³⁴. Având în vedere faptul că Smaragda, fiica doamnei Zoe, a fost înmormântată la Golia, în aprilie 1804, credem că aceste părți de sat au fost dăruite mănăstirii Golia, în amintirea și pentru sufletul tinerei mlădițe domnești, moartă la doar 17 ani³⁵.

Printre aceste acte, care au legătură directă cu mănăstirea Golia, s-au mai strecurat, întâmplător sau nu, și două hârtii, una scrisă în slavă, cealaltă în românește, pe care am socotit de cuviință să le publicăm, din pricina interesantului lor conținut. Documentul slav, din 18 ianuarie 1615 (nr. 9), este referitor la satul Iurcăuți, din ținutul Cernăuți, fiind cunoscut în istoriografia noastră prin intermediul a două traduceri, cu omisiuni și greșeli, care au fost publicate. Publicarea originalului se impunea, fie și doar pentru a arăta că porecelele unor dregători (Scaraotschi; „căpetenia dracilor”) sau preoți (Bogorodița; „Născătoare de Dumnezeu”) nu sunt greșeli ale traducătorilor din secolele XVIII–XIX, ci apar aidoma în textul slav. Documentul românesc, din 13 aprilie 1664 (nr. 15), este inedit, iar prin publicarea lui se adaugă o fărâamă la cunoașterea istoriei creditului moldovenesc din secolul XVII și la biografia „creditorului” Franguli, mai întâi săoar și apoi mare vameș³⁶.

În concluzie, ne bucurăm că am putut aduce în circuitul științific acest bogat grupaj de documente, prin care am „regăsit” istoria pierdută a unei așezări din stânga Prutului, din vechiul ținut al Iașilor și am adăugat câteva informații la bogatele istorii ale mănăstirii Golia, din orașul Iași, și ale familiilor Cantacuzino și Racoviță.

³² DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 46 (12 aprilie 1796; poruncă domnească de la Alexandru Ioan Calimah, în urma jalbei care i-a fost trimisă de arhimandritul Simion, exarh din mănăstirea Golia).

³³ *Ibidem*, f. 50–51 (27 iunie 1796); dosarul mai cuprinde și alte trei documente în aceeași pricină, din 29 ianuarie 1796 (f. 38–39), început de secol XIX (jالبă a egumenului către domn, prin care cere dreptul de a-și hotărâmi moșia Burnărești, așa cum a făcut hatmanul Sandulache Sturza cu părțile pe care le-a cumpărat din Cobusca; f. 76); 30 aprilie 1806 (porunca lui Alexandru vodă Moruz către medelnicerul Isache, prin care îi cere să facă hotarnica Burnăreștilor; nenumărat).

³⁴ *Ibidem*, f. 92–106 (9 octombrie – 9 decembrie 1807).

³⁵ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 25.

³⁶ I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 109, 130.

1.

<1606/7114> ianuarie 14

† Се ѡво аз, Дръгичи шолтѡз, и вѣ прѣгари ѡт трѣгѡ Шефѣнеци и Алеѡа ѡрѣдник ѡт Шефѣнеци. Ѣже прѣиде прѣд наме Пѣтрашко Бешинѡ ѡт Терховци и марторосил прѣд наш стол аже продал свою правѡ ѡтнинѡ и дѣднинѡ ѡт село Кажва, четвъртаа част ѡт село Кажви, еже ест посрѣд село, част его, и съ хотар, еже ест по близ Рентѣ, пониже части Рентеи.

И аз продадох Пѣтракиевѣ, грекѡлѡ¹ ѡт Кажви и женѣ его Софранѣи, за мѡв талери стари, да вѣдет еѡ ѡт съда напрѣд ѡтнина и чадом их, на веки, съ вѣсеа части, четвъртаа част ѡт Кажви, како више пишем.

А при наш(е) токмежи [аз] били сѣи ѡрѣдници више писании и инѣ люде добѣри².

А на волшѡю крѣпост(и) приложи Дръгичи шолтѡз<зѡ>³ трѣговскѡю печати ...⁴ Алеѡа ѡрѣдник кѡ семѡ момеѡ записѡ.

Поп(а) Билаш писал.

† Пис ѡ Шефѣнеци, ген(арѣе) дѣ.

† Како ест хотар по маткѡ Хиринеи ѡткѡ Новосадѣни.

† Iată dar eu, Drăghici șoltuz, și 12 pârgari din târgul Ștefănești și Alexa vornic din Ștefănești. Iată a venit înaintea noastră Pătrașco Beșină din Terhovți și a mărturisit înaintea scaunului nostru că a vândut a sa drepată ocină și dedină din satul Cajva, a patra parte din satul Cajva, care este în mijlocul satului, partea lui, și cu hotar, care este aproape de Rentea, mai jos de partea Rentei.

Și eu am vândut lui Petrache, grecului¹ din Cajva, și soției lui, Sofronia⁵, pentru 42 de taleri vechi, ca să-i fie și de acum înainte ocină și fiilor lor, în veci, cu toată partea, a patra parte din Cajva, cum mai sus scrie.

Și la tocmeala noastră au fost acești vornici mai sus scriși și alți oameni buni.

Iar spre mai mare tărie a adăugat Drăghici șoltuz pecetea târgului la acest zapis al meu ...⁴ Alexa vornic.

Popa Bilaș a scris.

† Scris la Ștefănești, ianuarie 14.

† Precum este hotarul până în matca Hurinei dinspre Novosadéni.

Data de an am stabilit-o după documentul numărul 3, din 1606 aprilie 5.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 31. Original slavon, hârtie, cerneală cafenie, rupt la îndoituri și pătat, sigiliul târgului Ștefănești aplicat în ceară neagră, căzut, și sigiliul lui Alexa vornic, aplicat în ceară neagră, căzut; cu o traducere, cu omisiuni, din 20 mai 1795 de Andrei Sabin căpitan.

¹ Așa în original.

² Rupt.

³ Omis.

⁴ Un cuvânt neclar, pentru că se află pe îndoitura actului.

⁵ În textul slav: „Sofronia”.

2.

1606 (7114) februarie 20, Iași

† Иѡ Еремїа Могїла воевода, Б(о)жїею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскон. Сѡже прїиде прѣд нами и прѣд всими нашими молдавскими волѣри сазга наши Тоадер Калапод аprod и тѣгал(и) на Билик и Грозин, с(ы)нѣ Мїхїило, радї четвѣртаа част ѡт половина село ѡт Кажва, чтож(е) ѡни себи кѡпили ѡт племеника их, Крѣста пѣхѣричел, и хотѣл(и) им вратитит. Я ѡни указали прѣд нами исписок кѡпеженїи ѡт Петра воеводї, что сѡт томѣ ка лѣт(и), іакѡж(е) кѡпили за добровѡли, за сто и четир(и) десѡт злати татарских.

Ино сѡмотрїл(и) есми сѣ нашим Сѣвѣтом и шверѣтохом им право, іакѡ неможет им нїкто ѡт толика вѣлма вратитї, занеж(е) ест давнаа вѣрма, и счїнили себе тамо ставѣ и сѡдове и мног(о) келтованїе. Ино ѡстал(и) Тоадер Калапод ѡт вѣсего права. Я сазги наши Билик и Грозин, с(ы)нѣ Мїхїило, шправили сѣ и поставили себе фєрїю сѣ наш Бистїар, кѣ злати.

Там радї, како да не имает их нїкто ман¹ тѣгатї а ни добиватї нїколиже, прѣд сїа лист г(о)сп(о)д(а)ств(а) ми.

Пис в Іис, в(ъ) л(ѣ)т(о) *ЗРДІ фєврѣрїе к.

† Г(о)сп(о)динѣ велѣл.

† Бел логофєт сч(ил).

И искал Стрѡичи логофєт <m. p.>.

Дрѣган Тѣхѣл <писал>.

† Io Eremia Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni sluga noastră Toader Calapod aprod și au pârât pe Bilic și Grozin, fiul lui Mihailo, pentru a patra parte din jumătate de sat din Cajva, pe care ei au cumpărat-o de la ruda lor, Cârstea păhârnicele, și au vrut să o întoarcă. Dar ei au arătat înaintea noastră ispisoc de cumpărătură de la Petru voievod, de la care sunt acum 21 de ani, precum că au cumpărat de bunăvoie, pentru 140 de zloți tătărești.

Deci am căutat cu Sfatul nostru și am găsit dreptate lor, pentru că nu poate nimeni de atâta vreme să întoarcă, pentru că este de multă vreme, și și-au făcut acolo iaz și livezi și multă cheltuială. Și a rămas Toader Calapod de toată legea. Iar slugile noastre Bilic și Grozin, fiul lui Mihailo, s-au îndreptat și și-au pus ferâie în Vistieria noastră, 24 de zloți.

Pentru aceea, nimeni să nu aibă a mai¹ pârî și nici a dobândi niciodată, înaintea acestei cărți a domniei mele.

Scris la Iași, în anul 7114 <1606> februarie 20.

† Domnul a poruncit.

† Marele logofăt a învățat.

Și a iscălit Stroici logofăt <m. p.>.

Drăgan Tăutul <a scris>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 63. Original slavon, hârtie, cerneală neagră, sigiliu domnesc mic, timbrat, având în câmp stema Moldovei, puțin clar; cu o traducere din 19 mai 1795 de Andrei Sabin căpitan.

¹ Așa în originalul slavon.

3.

1606 (7114) aprilie 5, Iași

† Иѡ Еремїа Могїла воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскон. Оже прїидошѣ прѣд нами и прѣд нашими волѣри Софронїа и съ вратаничѣ своа, Анастасїа, дѣща Кѣпрїан, съ єдинѣ запис за сведѣство ѡт Ілєзѣ Орадник и ѡт Дрѣгич шолтѣз и ѡт вї прѣгари ѡт трѣг Шефѣнешти, ѡкоже кѣпила Софронїа съ мѣжем своим, Петра грек, и Кѣпрїан, ѡт(ѣ)цѣ Настасїи, до колѣ были живи, четвѣртаа част ѡт село Кажва, что ѡ волост Искомѣ, что єст посрѣд села, пониже части Рѣнтеи, ѡт Пѣтрашко Бешинѣ, за четир(и) десѣт и два талери битѣх. И заплатили ємѣ исплѣна, ѡтпрѣд ними.

Ино ми, видѣвши тот запис за сведѣство ѡт тих виш(е) писаних людї добрих. А ми єсми вѣровали, тѣм радї, како да єст им и ѡт нас Орик и ѡтнина, съ вѣсем дохodom.

И ин да с(а) неѡмишает.

Пис О Ис, в(ѣ) л(ѣ)т(о) ✠Зрлї апрл(їе) є.

† Г(о)сп(о)динѣ реч(е).

† Бел логофет Оч(ил).

И искал Отрвичи логофет <m. p.>.

Дрѣган Тѣѣтѣл <писал>.

† Io Eremia Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri Sofronia și cu nepoata sa de frate, Anastasia, fiica lui Căprian, cu un zapis de mărturie de la Alexa ureadnic și de la Drăghici șoltuz și de la 12 pârgari din târgul Ștefănești, precum că a cumpărat Sofronia cu bărbatul său, Petrea grecul, și Căprian, tatăl Nastasiei, până când a trăit, a patra parte din satul Cajva, în mijlocul satului, care este în ținutul Iașilor, mai jos de partea Rentei, de la Pătrașco Beșină, pentru patruzeci și doi de taleri bătuți. Și i-a plătit deplin, dinaintea lor.

Deci noi, văzând acel zapis de mărturie de la acei mai sus scriși oameni buni. Iar noi încă le-am încredințat, pentru aceea, ca să le fie și de la noi uric și ocină, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scriș la Iași, în anul 7114 <1606> aprilie 5.

† Domnul a zis.

† Marele logofăt a învățat.

Și a iscălit Stroici logofăt <m. p.>.

Drăgan Tăutul <a scris>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 3. Original slavon, hârtie, cerneală neagră, puțin rupt la îndoituri, sigiliu domnesc mic, timbrat, având în câmp stema Moldovei, puțin clar.

4.

1609 (7117) aprilie 8, Iași

† Иѡ Костантин Могїла воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскон. Ож(е) прїидоши прѣд нами и прѣд нашими волѣри наши слѣзги Грозин апрѣд, с(ы)нѣ Михаилѣ, и Гаврил хѣнсѣрел, с(ы)нѣ Билик, по их

добрѣ волѣ, неким непонуждени а ни присиловани, и продали их правою
 ѡтн(и)ну ѡт исписок купежниѣ, что имали ѡт(ь)ци их виш(е) писанихъ, Мѣхило
 и Билик, ѡт Петра воеводѣ, ѡт половина село Кажва на Дѣворѣцѣ, четвертаа
 част, что ѡ волостъ Искон. Та продали нашему вѣрномѣ и почетенномѣ
 волѣринѣ, п(а)ну Дѣмитракѣ Кирици великомѣ постелникѣ, за тридесѣтъ¹ талери
 сребнихъ. И заплатил им исплъна.

Тѣм радѣ, како да ест² ему и ѡт настъ тоа част ѡт Кажва ѡтн(и)ну и
 вѣкупленіе, съ вѣсем дохѣдом.

И ин да с(а) не ѡмѣшаетъ.

Писъ Иѣс, в(ъ) л(ѣ)т(ѣ) ѡ зрѣі ап(риліе) и.

† Г(ѣ)сп(ѣ)д(и)нъ реч(е).

† Костантин Могѣла воевода <m. p.>.

† Стрѣичи велъ логофетъ ѡч<ил>³.

И искал Стрѣичи логофетъ <m. p.>.

† Невожатко <писал>.

† Io Costantin Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei.
 Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri slugile noastre Grozin
 aprod, fiul lui Mihailo, și Gavril hânsărel, fiul lui Bilic, de bunăvoia lor, de nimeni siliți
 și nici asupriți, și au vândut dreapta lor ocină din ispisoc de cumpărătură, pe care l-au
 avut tații lor mai sus scriși, Mihailo și Bilic, de la Petru voievod, din jumătatea satului
 Cajva pe Dubovăț, a patra parte, care este în ținutul Iași. Aceasta au vândut credin-
 ciosului și cinstitului nostru boier, pan Dumitrachi Chiriți mare postelnic, pentru
 treizeci¹ de taleri de argint. Și le-au plătit deplin.

Pentru aceea, ca să le fie și de la noi această parte din Cajva ocină și cumpărătură,
 cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scris la Iași, în anul 7117 <1609> aprilie 8.

† Costantin Movilă voievod <m. p.>.

† Stroici mare logofăt a învățat.

Și a iscălit Stroici logofăt <m. p.>.

† Nebojatco <a scris>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 27. Original slavon, hârtie, cerneală cafenie, sigiliu
 domnesc mic, timbrat, având în câmp stema Moldovei și legenda: „† Іѡ Кѡстантин Могѣла
 воевода” („† Io Costantin Movilă voievod”), întretăiată de stema Movileștilor.

¹ Cuvânt adăugat de altă mână cu altă cerneală, în aceeași vreme.

² Cuvânt scris între rânduri.

³ Rupt.

5.

<1609 septembrie 1 – 1610 august 31> (7118), Iași

† Іѡ Кѡстантин Могѣла воевода, Б(ѣ)ж(е)ю м(и)л(ѣ)ст(и)ю, г(ѣ)сп(ѣ)д(а)ръ
 Земѣи Молдавскои. Оже прійде прѣд нами и предъ нашими молдавскими волѣри
 Грозка, с(ы)нъ Малик, неким непонужден(и) а ни присилован(и), и продалъ свои
 правою ѡтнѣ за купежнѣ, что имает ѡт Калаподъ и ѡт Сорочѣнѣ, ѡт
 половина село Кажва, четвертаа част, ѡт исписокъ что имали ѡт Петра воеводѣ.

Та продали нашему вѣрному и почитен болѣрин, Кирици Дѣмитраки великому постелник, радѣ тридесѣт и пет талери сребних. И заплатил ему вѣси исплъна, съ п(и)н(ѣ)си готов(и), прѣд нас.

Тѣм радѣ, како да ест ему права штинис и выкупленіе, съ вѣсѣм доходоми.

И ни да с(а) не ѡмншаест, прѣд сим лист г(о)сп(о)дств(а) ми.

Пис Ѹ Иш(и), л(ѣ)т(о) *зрѣи.

† Сам г(о)сп(о)динъ реч(е).

† Костантин Могила воевода <m. p.>.

† Срѣке Ѹчил и искал <m. p.>.

† Харитон <писал>.

† Io Costantin Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri Grozca, fiul lui Malic, de nimeni silit și nici asuprit, și a vândut dreapta sa ocină de cumpărătură, pe care o avea de la Calapod și de la Soroceanul, din jumătatea satului Cajva, a patra parte, din ispisoc pe care l-a avut de la Petru voievod. Aceasta a vândut-o credinciosului și cinstiului nostru boier, Chiriți Dumitrachi mare postelnic, pentru treizeci și cinci de taleri de argint. Și i-a plătit toți deplin, cu bani gata, înaintea noastră.

Pentru aceea, ca să-i fie dreaptă ocină și cumpărătură, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece, înaintea acestei cărți a domniei mele.

Scris la Iași, anul 7118 <1609 septembrie 1 – 1610 august 31>.

† Însuși domnul a zis.

† Costantin Movilă voievod <m. p.>.

† Uréche a învățat și a iscălit <m. p.>.

† Hariton <a scris>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 46. Original slavon, hârtie, cerneală neagră, sigiliu domnesc mic, timbrat, având în câmp stema Moldovei și legenda: „† Іѡ Кѡстантин Могила воевода” („† Io Costantin Movilă voievod”), întretăiată de stema Movileștilor.

6. <1609 septembrie 1 – 1610 înainte de aprilie 21> (7118), Iași

† Пан Пѣтрашко вел дворник Вишнѣи Земли, и пан Никоар(ъ) вел вистѣрник, и пан Бѡл вистѣрник, и Гіѡргіе дворник, и Гіѡргіе Балше дворник, и Бремїа дворник, и Тоадер Драготъ дворник и Гіѡргіе Башотъ. Сѡже прїидошѣ прѣд наме Лупул аprod, съ теста его Софронїа, жина Петри грек, неким непонуждени а ни пресиловани, и продал своа права шти(и)нѣ вт исписок за купежно, что имали вт Бремїа воеводѣ, четвѣрта част вт село Казва, что ест посрѣд села, пониже част Рѣнтен, что тое село ест на Прѣтѣ, Ѹ волост Иских.

Та продали п(а)нѣ Дѣмитраки Кирица великому постелник, радѣ шестїи десѣт талери сребних, и тот исписок за купежно, что имали вт Бремїа воеводѣ, ешеже дал Ѹ рѣки г(о)сп(о)дств(а) си. И заплатили им вѣси исплъна, съ п(и)н(ѣ)си готови, прѣд наме.

Тѣм радѣ, како да ест ему права шти(и)нѣ и выкупленіе, съ вѣсѣм доходоми.

И ни да с(ѣ) не ѡмншаест.

Пис Ѹ Иш(и), л(ѣ)т(о) *зрѣѣ.

† Пѣтрашко дворник искал <m. p.>; Никоар(ъ) вист(ѡрник) <m. p.>; Из, Боза вист(ѡрник) <m. p.>; Гѣургѣе дворник <m. p.>; Балше дворник глотѣи <m. p.>.

† Pan Pătrașco mare vornic al Țării de Sus, și pan Nicoară mare vistiernic, și pan Boul vistiernic, și Ghiorghe vornic, și Ghiorghe Balșe vornic, și Eremia vornic, și Toader Dragotă vornic și Ghiorghe Bașotă. Iată au venit înaintea noastră Lupul aprod, cu soacra lui, Sofronia, soția lui Petre grecul, de nimeni silit și nici asuprit, și a vândut dreapta sa ocină din ispisoc de cumpărătură, pe care l-au avut de la Eremia voievod, a patra parte din satul Cajva, care este în mijlocul satului, mai jos de partea Réntei, care acest sat este la Prut, în ținutul Iașilor.

Aceasta au vândut panului Dumitrachi Chirița mare postelnic, pentru șaizeci de taleri de argint, și acel ispisoc de cumpărătură, pe care l-a avut de la Eremia voievod, încă l-au dat în mâinile domniei sale. Și le-a plătit totul deplin, cu bani gata, înaintea noastră.

Pentru aceea, ca să-i fie dreaptă ocină și cumpărătură, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scris la Iași, anul 7118 <1609 septembrie 1 – 1610 august 31>.

† Pătrașco vornic a iscălit <m. p.>; Nicoară vornic <m. p.>; Eu, Boul vistiernic <m. p.>; Ghiorghe vornic <m. p.>; Balșe vornic de gloată <m. p.>.

Data finală de lună și zi a fost stabilită după întărirea domnească din 21 aprilie 1610 (vezi documentul nr. 8).

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 36. Original slavon, hârtie, cerneală neagră, șapte sigilii inelare aplicate în aceeași cerneală (vezi foto).

7.

1610 (7118) ianuarie 25, Iași

† Eu, Orăș ce-am fost hatman, însu-mi mărturisescu cu acest zăpis al meu cum au venit Grozca den Cajva cu un zăpis ce-au avut de cumpărătură. Deci au dat Grozca¹ în mâna mea acel zăpis și era să plătescu eu a patra parte de Cajva, partea Grozcai. Deci într-aceaia s-au prilejit de-au vândut Grozca aceaia a patra parte de sat den Cajva giupânului Dumitrachi Căriței, postelnicului celui mare.

Deci domnea-sa, postelnicul, au cerșut acel zăpis [sul] de la mine să i-l dau domnei sale. Deci eu mărturisescu că acel zăpis nu știu cumu s-au prilejit de l-am pierdut. Deci de s-are și afla undeva s-au de s-erea² scotea undeva den vro mărturie la vréun giudeț să nu să credze. De aceasta, de să să știe.

Și pre mai mare credința me-m pus și mâna me la cestu zăpis al meu și peceate me înc-am pus mai gios.

Пис Ѹ Иш(и), ген(аріе) кѣ, в(ъ) л(ѣ)т(о) *зрѣѣ.

† Оръш вив хатман искал <m. p.>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 29. Original, hârtie, cerneală cafenie, sigiliul inelar aplicat în ceară verde, al lui Orăș hatman, căzut.

¹ Scris: Грозька.

² Așa în orig.

8.

1610 (7118) aprilie 21, Iași

† Иѡ Костантин Могѡла воевода, Б(о)жѡ м(и)л(о)стѡю, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Молдавскѡи. Сѡж(е) прѡидоши пред нами и пред нашими волѣри Софронѡмъ, жена Петре гречин, и със зѣт еи, слѡга наши Лѡп(ѡ)шор аprod, по их добри воли, неким непонѡждени а ни присиловани, и продали их правѡю ѡтн(и)нѡ и викуплениѡ ѡт исписок кѡпежни, что имал ѡт с(в)лѡто почившаг(о) покоиннаг(о) родителѣ ...¹ г(о)сп(о)дств(а) ми, Бремѡмъ воеводѡ, четвѣртаа часть ѡт села Кажва, что ест по срѣд села, пониже часть Рѣнти, на Дѡбовѡцъ, что ѡ волост Искѡмѡ, что било им купежно ѡт Пѣтрашко Бешинѡ. Та продали ѡни нашѡмѡ вѣрномѡ волѣринѡ, панѡ Дѡмитракѡи Кирици великомѡ постелник, за шестдесат талери сребниѣ. И заплатил им исплѣна, ѡтпред нами.

Тѣм радѡ, како да ест ѡмѡ и ѡт нас ѡтн(и)нѡ и потвѣрженѡе, съ вѣсем дохѡдом.

И ни да с(в)лѡ не смѣшает.

Пис ѡ Ис, в(ѣ) л(ѣ)т(о) ѡзрѡ ап(ри)лѡе ка.

† Г(о)сп(о)д(и)нѣ реч(е).

† Костантин Могѡла воевода <m. p.>.

† Пѣтрашко дворник ѡч(ил) и искал <m. p.>.

† Невожатко <писал>.

† Io Costantin Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri Sofronia, soția lui Petre grecul, și cu ginecele ei, sluga noastră Lupușor aprod, de bunăvoia lor, de nimeni siliți și nici asupriți, și au vândut deapta lor ocină și cumpărătură din ispisoc de cumpărătură, pe care l-au avut de la înainte sfânt răposatul, părintele ...¹ domniei mele, Eremia voievod, a patra parte din satul Cajva, care este în mijlocul satului, mai jos de partea lui Réntea, pe Dubovăț, ce este în ținutul Iași, pe care au cumpărat-o de la Pătrașco Beșină. Aceasta au vândut-o ei credinciosului nostru boier, pan Dumitrachi Chiriți mare postelnic, pentru șaizeci de taleri de argint. Și le-au plătit deplin, dinaintea noastră.

Pentru aceea, ca să-i fie și de la noi ocină și întăritură, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scris la Iași, în anul 7118 <1610> aprilie 21.

† Domnul a zis.

† Costantin Movilă voievod <m. p.>.

† Pătrașco vornic a învățat și a iscălit <m. p.>.

† Nebojatco <a scris>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 93. Original slavon, hârtie, cerneală cafenie, sigiliu domnesc mic, timbrat, având în câmp stema Moldovei și legenda: „† Иѡ Костантин Могѡла воевода” („† Io Costantin Movilă voievod”), întretăiată de stema Movileștilor; cu o traducere, cu omisiuni, din 19 mai 1795 de Andrei Sabin căpitan.

¹ Urmează două slove sau o prescurtare neclare.

9.

1615 (7123) ianuarie 18, Iurcăuți

† Петра Скараутскии староста Черновскии свѣдѣтельствем сим листом нашим. Сѣже прѣидоша пред нас Продан и съ брат си, Глигорї, с(ы)нове покойнаг(о) Ивнашка вт Юркѣѣци, и съ ч(и)ститим листом величествїа г(о)сп(о)дства си, г(о)сп(о)д(и)на нашег(о) м(и)л(о)стиваг(о) вт Шефана воевода, како ави есми хотарили и слѣпили ѿ село, ѿ Юркѣѣци, съ княгинѣ покойнаг(о) Думитра Ленци, которѣх вист треи¹ братїа: покойник К(а)раско и сестра ег(о), Маринка, мати покойнаг(о) Ивнашко, вт(ь)ца Продан, и третїа часть Ленцина.

Таж(е) аз, ѿвидѣхом ч(и)стити лист величествїа г(о)сп(о)дства си, г(о)сп(о)д(и)на ни, и съ Бобрик вел ват(ав), и съ Бахрин ват(ав), и съ Иван ват(ав), и съ Думитрашко, и съ Мац диак, и съ Романко ап(род), и съ поп Б(о)г(о)р(о)д(и)ца², и съ поп Лучка, и съ поп Павѣл вт Боианчик и съ люд(и)ми добрыми вткр(ь)стными вт Бървовѣц и вт Боианчик и вт Юркѣѣци, и съмотрихмо како а ви есми раздѣлимо тоє село, рѣко мое, Юркѣѣци, на три част(и): една часть, Проданови и братѣ ег(о), Григорїеви, котораа им ест втнина и дѣднина по их мошеи¹, Маринкѣ, и покойник вт(ь)цѣ си, Ивнашко; друга часть, таг(о) тиж(е) села, покойнаг(о) Караска, врата Маринкѣ, котораа часть вист заложил Караско в Ѣнчюл стар, котораа часть искупил покойник Ъв<и>³ашко, радї слѣ залт(и) татарскѣх, вт(ь)цѣ Проданов и Глигорїе, како имають и исписоачѣ¹ вт вл(а)гоч(и)стивѣх и прежде почивших г(о)сп(о)дарен, вт Богдан воевод и вт Ермени воевод. А третїа часть, Ленцоае и чадом их, съ вист съ покойник Думитрѣ Ленцѣ.

Таж(е) ми съмотрихом и потокихмо их, по их добра вола, и поставихмо три стѣпи вт вишини кѣт до нижни, по длиж(е) села. А третїа часть, котора са достала Ленцоае и чадом их, то ест вт мостка тот кѣт по близ двѣр покойнаг(о) Ленци, и со свд(ь)ми еи. А сѣх в часть(и) продадов, тиж(е) съ тих свсид(и), по близ поток, имають бити, а в поли вт нив(и) имають са тѣ<к>³мити ни вами и сѣножати, <имати>³ в часть(и) Проданов и Глигорїи, а третїа часть Ленцоае. А вт ставов ест: вишини став Ленцоае, тот нижни став имает ест испустити Ленцоае и рѣба изловити, а тот став Продан имает ег(о) заставити и потокомити.

А сии исписок имають собѣ потрѣбѣднѣ вт ч(и)стита порта г(о)сп(о)д(и)на ни.

А кто би имал са вѣмишати вѣ сїа тѣкмала да бѣдет триклат и проклат вт тїи прѣшт¹ еж(е) вист вѣ Никен. На что приложихмо печати наших ко семѣ листѣ нашему.

Пис в Юркѣѣци, вѣ л(ѣ)т(о) ѿ зрѣе ген(арїе) иї.

† Petrea Scaraotschi staroste de Cernăuți mărturisesc cu această scrisoare a noastră. Iată au venit înaintea noastră Prodan și cu fratele său, Gligori, fiii răposatului Ionașco din Iurcăuți, și cu cinstită cartea mărteii sale domnii, a domnului nostru cel milostiv de la Ștefan voievod, ca îndată să le hotărâm și să le stălpim la sat, la Iurcăuți, cu cneaghina răposatului Dumitru Lenți, căci au fost trei¹ frați: răposatul Crasco și sora lui, Marica, mama răposatului Ionașco, tatăl lui Prodan, și a treia parte a Lenței.

De aceea eu, văzând cinstita carte a mărteii sale domnii, a domnului nostru, și cu Bobric mare vătaf, și cu Bahrin vătaf, și cu Ivan vataman, și cu Dumitrașco, și cu Maț diac, și cu Romanco aprod, și cu popa Bogorodița, și cu popa Lucica, și cu popa Pavăl din Boiancic și cu oameni buni dimprejur, din Vârbovăț și din Boiancic și din Iurcăuți, am

socotit și le-am împărțit acel sat Iurcăuți, cu mâna mea, în trei părți: o parte a lui Prodan și a fratelui lui, Grigorie, care le este lor ocină și dedină de pe moașa¹ lor, Mariica, și de pe răposatul tatăl lor, Ionașco; altă parte, de asemenea din același sat, a răposatului Carasco, fratele Maricâi, care parte a fost zălogită de Carasco la Onciul bătrânul și pe care a răscumpărat-o răposatul Ionașco, tatăl lui Prodan și al lui Gligorie, pentru 233 de zloți tătarești, pentru care au avut și ispisoaice¹ de la binecinstitorii și înainte răposații domni, de la Bogdan voievod și de la Eremia voievod. Iar a treia parte, a Lențoea și a copiilor ei, care sunt făcuți cu Dumitru Lențea.

De asemenea, le-am socotit și le-am tocmit, de bunăvoia lor, și am pus trei stâlpi din cutul de sus până în jos, de-a lungul satului. Iar a treia parte, care a venit Lențoea și copiilor ei, aceea este cutul de la pod până aproape de curtea răposatului Lenți, și cu vecinii ei. Iar celelalte două părți, din apropierea râului, de asemenea cu acei vecini, au fost vândute, iar din câmp, din pământuri și din fânaț să aibă a se tocmi între ei, având să ia 2 părți Prodan și Gligorie, iar a treia parte Lențoea. Iar pentru iazurile ce sunt: iazul de sus să fie a Lențoea, iar iazul cel din jos să aibă a-l slobozi Lențoea și să vâneze pește, iar acest iaz să aibă Prodan a-l zăgăzui și a-l tocmi.

Iar acest ispisoc să aibă a-l întâri la cinstita Poartă a domniei noastre.

Iar cine va vrea să încalce această tocmeală să fie blestemat și afurisit de 318 Preoți¹ care au fost la Nicheia.

La aceasta am adăugat pecetea noastră la această carte a noastră.

Scris la Iurcăuți, în anul 7123 <1615> ianuarie 18.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 93. Original slavon, hârtie, cerneală cafenie, rupt puțin la îndoituri și pătat, șase sigilii inelare aplicate în cerneală neagră, având în câmpuri slove în ligatură și păsări; unul dintre ele, al lui Petrea Scaraschi, are în câmp slovele: **Петра** („Petrea”).

EDIȚII: Teodor Bălan, *Familia Onciul. Studiu și documente*, Cernăuți, 1927, p. 20–21, nr. 16 (traducere a aproximativ două treimi din document, cu multe omisiuni și neclarități); *DIR*, A. Moldova, XVII/3, București, 1954, p. 177–178, nr. 274 (traducere din secolul XVIII, cu multe greșeli în special la citirea numelor și cu data de lună greșită: „septembrie”, iar de aceea și anul de la Hristos editorii l-au calculat greșit: „1614”; Biblioteca Academiei Române, CLVII/98).

¹ Așa în original.

² Întregire probabilă.

³ Rupt.

10.

1639 (7147) martie 8

Nicolachi vameș vinde satul Cajva, din ținutul Iași, marelui stolnic Toma Cantacuzino, pentru 90 de florini, dându-i și documentele vechi. Vameșul primise satul de la soția postelnicului Dumitrachi Chiriță. Nicolachi era bolnav, la pat, de aceea l-a rugat pe egumenul de la Golia, ieromonahul Ioan, ca să scrie zăpăsul.

Ieromonahul Ioan, egumenul mănăstirii Golia <m. p.>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 1. Rezumat după original grecesc, hârtie, cerneală neagră, sigiliul mănăstirii Golia aplicat în aceeași cerneală, având în câmp icoana hramului (Buna Vestire). Rezumatul a fost făcut de domnul dr. Florin Marinescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

11.

1645 (7153) august 26, Iași

† Иѡ Василіе воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стію, г(о)сп(о)д(а)рь Земли Мѡлдавскон. Сѡже прїиде прѣд нами и прѣд вѣсьми нашими мѡлдавски болѣри, великих и малих, Нѣколаки¹ митник, по его доброю волю, неким непонѣдени а ни приселовани, и продал своа права ѡтн(и)на и даанїе и дарованїе, что ѡн имал ѡт Дѡмитраки Кирици постелник, радї сѡсѡбѡх его, что емѡ сѡсѡжил, пол селищѣ Кажва, что на поток Дѡбовѣци, ѡ в(о)л(о)ст Іскаго. Та ѡн продал нашему вѣрномѡ и поч(и)тенному болѣринѡ, панѡ Томы великому дворникѡ Бышинѣ Земли, радї девѣтдесѣт ѡгарских п(и)н(ѣ)си готови.

И вѣстал сѣ ег(о) м(и)л(о)сти, п(а)нѡ Феома² вел дворник, и платил ѡсе испѣнно, тих п(и)н(ѣ)сы выш(е) писани, чѡ ѡгарских, п(и)н(ѣ)си готови, ещѣж(е) был его м(и)л(о)сти вел столник, вѡ рѡка Нѣколаки¹ митникѡ, ѡтпрѣд нами и прѣд нашими болѣри.

Ино ми, ѡкоже ѡвидѣхом их добровольное токмеж(е) и испѣнное заплатѡ, а ми и ѡт нас ещѣж(е) дадохом и потвѣрдихом нашему вѣрниаг(о) и почитеннаг(о) болѣринѡ, панѡ Фе(о)мы² вел дворник, на тоа выш(е) прѣд реченна селищѣ, Кажва, сѡ вес приходом, како да бѣдет его м(и)л(о)сти праваа ѡтн(и)на и викѡпленїе и ѡрик и потвѣрженїе, непоколѣбими николиже, на вѣки вѣчнїи. И нарѣденїе, что имал Манолаци³ митник ѡт Кирицеви постелник, ещѣж(е) дадохом вѡ рѡкѡ его м(и)л(о)сти.

И ин да с(а) не ѡмїшаѣт.

ѡ Іс, в(ѣ) л(ѣ)т(о) ѡзрїг абѡст кѡ.

† Сѡам г(о)сп(о)д(а)нѡ велѣл.

Тодерашко вел лѡг(о)ф(е)т искал <m. p.>.

† Дѡмитрашко <писал>.

† Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni, mari și mici, Nicolachi vameș, de bunăvoia lui, de nimeni silit și nici asuprit, și a vândut a sa dreaptă ocină și danie și dar, pe care le-a avut de la Dumitrachi Chiriți postelnic, pentru slujba lui, cu care l-a slujit, jumătate din seliștea Cajva, ce este pe pâraul Dubovăț, în ținutul Iașilor. Aceasta el a vândut-o credinciosului și cinstitului nostru boier, pan Toma mare vornic al Țării de Sus, pentru 90 de ughi, bani gata.

Și s-a sculat milostivirea sa, panul Theoma² mare vornic, și a plătit totul deplin, acei bani mai sus scriși, 90 de ughi, bani gata, încă când a fost milostivirea lui mare stolnic, în mâna lui Nécolachi vameș, dinaintea noastră și înaintea boierilor noștri.

Deci noi, dacă am văzut de bunăvoia lor tocmeală și deplină plată, iar noi și de la noi încă am dat și am întărit credinciosului și cinstitului nostru boier, pan Theoma² mare vornic, pe acea mai sus zisă seliște, Cajva, cu tot venitul, ca să-i fie milostivirii sale dreaptă ocină și cumpărătură și uric și întăritură, neclintit niciodată, în vecii vecilor. Și dresese, pe care le-a avut Manolachi³ vameș de la Chiriță postelnic, încă le-a dat în mâna milostivirii sale.

Și altul să nu se amestece.

La Iași, în anul 7153 <1645> august 26.

† Înсуși domnul a poruncit.

Toderașco mare logofăt a iscălit <m. p.>.

† Dumitrașco <a scris>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 102. Original slavon, hârtie, cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu, timbrat, având în câmp un scut polonez, încărcat cu capul de bour, care

are steaua cu șase raze între coarne, iar la dextra semiluna și spada și la senestra soarele și sceptrul; scutul este timbrat de o cască cu lambrechini, care are deasupra o coroană închisă, încadrată de cifrele arabe 1633; de jur împrejur între două cercuri perlate, legenda: † Іѡ Василіе воєвод(а), Б(о)жїю м(и)лостїю, госп(о)дари Земли Молдавск(и). *Зрмв („† Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. 7142 <1633 septembrie 1 – 1634 august 31>”); cu o traducere din 19 mai 1795 de Andrei Sabin căpitan.

¹ Primele trei slove **МАН** au fost transformate în **НИК**, modificând numele Manolache în Nicolachi (vezi mai jos, în textul documentului).

² Așa în original.

³ Așa în original, în loc de: **НИКОЛАКИ** (Nicolachi).

12.

1646 (7154) mai 20, Iași

† Adecă eu, Andronachi, neputul Réntii den Cajva, scriu și mărturisăscu cu cest zăpis al mieu cum am pus zălog a patra parte de sat de Cajva la dumnealui, la Toma vornicul, și mi i-au dat, treidzăci de lei, și m-au ras și den călărășie cu cheltuiala dumisal(e), până voi alége cât va hi partea mea. Dece, de s-a socoti și să va afla că iaste ocină mai bună decât acești bani ce mi i-au dat, să aibă dumnealui vornicul Toma a plătit deplin.

Și dirése ce-am avut de la moșii miei pe acea a patra parte de sat de Cajva, toate le-am dat pre mâna dumisal(e) vornicului Tomei, denaintea Dobrului de Butești, și denaintea lui Ghiorgghi Boțul de Dolhești, și denaintea lui Ionașco Răspop de Bodești și denaintea <a>¹ mulți oameni buni.

Pentr-acea, noi ceste mărturii, carii mai sus sintem scriși, dacă am vădzut între dumnealor tocmal(ă), într-acesta chip sum mai sus iaste scris, noi încă ne-am pus pecețel(e) și iscălituril(e), ca să s(e) știe și să creadză.

Ѓ Іѡ, л(ѣ)т(о) *Зрмв <7154> м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)дари Земли Молдавск(и).

Гирги Боц искал <m. p.>; Ивнашко Ръспоп искал <m. p.>²; Dobrul <m. p.>; † Eu, Balica, m-am tâ<m>¹plat într-această tocmal(ă).

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 34. Original, hârtie, cerneală cafenie, patru sigilii inelare în cerneală neagră (vezi foto).

¹ Omis.

² „Ghiorgghi Boț a iscălit <m. p.>; Ionașco Răspop <m. p.>”.

13.

1647 (7155) ianuarie 12, Iași

† Іѡ Василіе воєвода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)дари Земли Молдавск(и). Adecă au venit înaintea noastră și înaintea alor noștri moldoveni și boiari, la cei mari și la cei mici, Anton, și Cornea, și Ștefan, și Nechifor, și Cotârlă și Ion din sat din Tomești, și Căldărușe și alți oameni ai lui din sat din Zidurénii, și Tiron, și Micul, și Gligorie și Mihailo din sat din Beserecani, așijdere, Toader Soroceanul, și Gligorie, și Dumitrașco și Drăgan din sat din Balotinna și cu alți oameni ai lor și s-au pârât de fați înaintea domniei méle cu al nostru credincios și cinstit boiarin, dumnealui giupânul Toma marel(e) vornic de Țara de Sus, dzicându acești oameni ce mai sus scriu, cum le trec hotarăle acelor sate a lor preste valea Hirinei și agiungu până în Dubovăți și să timpină cu hotarul Cajvei. Iar boiarinul domniei méle, ce mai sus scriem, așa au dat

samă înaintea noastră cum hotarăle acelor sate agiungu numai până în matca Hirinei și acoloa să timpină cu hotarul satului dumisale, ce să chiamă Cajva, iar mai multu n-au ei nici o treabă să treacă preste Hirina.

De care lucru, mai bine¹ au îndireptat acéste hotară un uric ce au arătat Căldurușe de la Alexandru vodă cel de apoi, ce-au făcut Slatinna, scriindu pre sat pre Zidurēni și cu o siliști pre pâraul Hirinei, ce-au fost ascultând de acel sat de Zidurēni, și le agiungu hotarăle acelor sate, tuturor, numai până în matca Hirinei, iară mai multu nu trec cum au dzis ei, ce-au rămas ei dinnaintea noastră și din toată légea țării, iar al nostru credincios și cinstit boiarin, Toma marele vornic, s-au îndireptat, și am și hărie de la dumnealui, 12 taleri, în Vistériul nostru.

Derept acéia, de amu înainte ca să aibă a-și ține cineși hotarul, numai până în matca Hirinei, iar mai multu să nu aibă a să amesteca, nici să să mai pârască de aceasta pâra, niciodată în véci, preste cartea domniii méle.

И ин да с(а) не ѡмишаѣт.

Пис ѡ Иасоѡхъ, в(ъ) л(ѣ)т(о) ѡзрѣ <7155/1647>, м(ѣ)с(а)ца ген(аріе) ѡѣ <12>.

† Слалм г(о)сп(о)д(и)нъ велал.

Тодѣрашко вел лѡг(о)ф(е)т искал <m. p.>.

† Дѡмитрашко <писал>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 68. Original, hârtie, cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu timbrat (vezi descrierea la documentul nr. 11).

¹ Scris: bine.

14.

1647 (7155) iulie 1, Iași

† Иѡ Василюе воевода, Б(о)жію м(и)л(о)стію, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскѡи. Ѣж(е) пріидоше прѣд нами и прѣд н(а)шеми волѣри, великих и малих, Иѡнашко съ жина ег(о), Текла, дѣща Пъраски, вѣзка Мѣнѣнтен, и съ с(ы)нъ им, Андроник, нѣким непонождени а не присиловани, нъ за их доброю волѣ, и продали своиѡхъ права ѡтн(и)нѡ и дадн(и)нѡ, чтои имали Текла, жина Иѡнашкови, част мати своѡ, Пъраски, ѡ село Кажва, что ест ѡ в(о)лост Искомѡ, на Дѡбовѣцъ, ѡт вес село четвѣртаа част ѡт вишиннаа част, котора част достало сѡ баба им, Мѣнѣнтен, ѡт ѡрик за раздаленіе, что имали ѡт Петра воевода и ѡт исписок за потвѣрженіе ѡт Ынкѡл воевода. Таа ѡни продали н(а)шемоѡ варномѡ <и>¹ почитеномѡ боларин, пан Тома вел дворник Вишинни Земли, раді ѡсим десѡт лѣсковѡи битиѡхъ, ѡт вѡтро село, и ѡт полѣ, и ѡт вода и ѡт вес приѡход, что сѡ избѣрет на тоа четвѣртаа част. И вѣстал сѡ волѣрин нашѣмѡ, пан Тома вел дворник, и платили тотѡи пинѣси, ѡ лѣсковѡи бити, вѣ рѣки Ынашко и жина ег(о), Текли, вѣзка Мѣнѣнтен, и с(ы)нъ им, Андроник.

Тѣм ради, и г(о)сп(о)дств(а) ми, ѡко ѡвидаѡхом междѡ ними за доброй волю токмеж(е) и испѣлною заплаѡтѡ, и ѡт нас такождѣре дадоѡхом и потвѣрдиѡхом више писаномѡ волѣрин г(о)сп(о)дств(а) ми, Тома вел дворник, на тоа част за ѡтн(и)нѡ ѡт село Кажва, ѡт вес село четвѣртаа част ѡт вишиннаа част, како да ест и ѡт нас права ѡтн(и)нѡ и виѡспленіе и ѡрик и потвѣрженіе, съ вѣсам доѡходом.

И ин да са не 8мишаєт.
 ОУ Ис, в(ъ) л(ѣ)т(о) *зрне юліє а.
 † Сам г(о)сп(о)д(и)нъ казал.
 Тодерашко вел лѡг(о)ф(е)т искал <m. p.>.
 † Кѡрлат <писал>.

† Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni, mari și mici, Ionașco cu soția lui, Tecla, fiica Părascăi, nepoata Mănunței, și cu fiul lor, Andronic, de nimeni siliți și nici asupriți, ci de bunăvoia lor, și au vândut a lor dreaptă ocină și dedină, pe care a avut-o Tecla, soția lui Ionașco, partea mamei sale, Părasca, în satul Cajva, care este în ținutul Iași, pe Dubovăț, din tot satul a patra parte din partea de sus, care a venit în partea moașei lui, a Mănunței, din uric de împărțeală, pe care l-a avut de la Petru voievod și din ispisoc de întăritură de la Iancul voievod. Aceasta ei au vândut credinciosului și¹ cinstului nostru boier, pan Toma mare vornic al Țării de Sus, pentru optzeci de lei bătuți, din vatra satului și din câmp, și din apă și din tot venitul, care se va alege de pe aceea a patra parte. Și s-a sculat boierul nostru, pan Toma mare vornic, și a plătit toți banii, 80 de lei bătuți, în mâinile lui Ionașco și ale soției lui, Tecla, nepoata Mănunței, și ale fiului lor, Andronic.

Pentru aceea, și domnia mea, dacă am văzut între ei de bunăvoia lor tocmeală și deplină plată, și de la noi de asemenea am dat și am întărit mai sus scrisului boier al domniei mele, Toma mare vornic, pe cea partea de ocină din satul Cajva, din tot satul a patra parte din partea de sus, ca să-i fie și de la noi dreaptă ocină și cumpărătură și uric și întăritură, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.
 La Iași, în anul 7155 <1647> iulie 1.
 † Înсуși domnul a arătat.
 Toderășco mare logofăt a iscălit <m. p.>.
 † Corlat <a scris>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 108. Original, hârtie, cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu timbrat (vezi descrierea la documentul nr. 11); cu o traducere din 19 mai 1795 de Andrei Sabin căpitan.

¹ Omis.

15.

1664 (7172) aprilie 30

† Adecă eu, Dumitrașcu, nepotul Prăjăscului, și cu frate-miu, Lupașcu, scriu și mărturășăscu cu cestu zapis al nostru cum sîntem daturiu cu o sută de galbeni de a[u]r dumisali lui Sculie agăi. Și să avem a da bani dumisali cându a véni Frangule din Țarigrad. Să avem a plăti dumisali bani fără de cuvénté multé, pentru căci făcu¹ bine dumnului de ne așaptă d-acei bani.

Și pre mai mari crédința am datu acest zapis pre mâna dumisali lui Sculie denaintea dumilor sale boierilor celor mari, să fie dé maré crédință dumisalé.

Și am și iscălitu cu mâna noastră, ca s(ă) să știe.

8 Ис, в(ъ) л(ѣ)т(о) *зрѣѣ <7172/1664> ап(риліе) а <30>.
 Из, Дѡмитрашко Прѣж(ескѣл), искал <m. p.>.

Из, Раковице Чехан вел лѡг(о)ф(е)т, искал <m. p.>.

Из, Соломон Бърладенѡл вел ворник, искал <m. p.>.

Из, Николаи Раковици хетман <m. p.>.

Σκυλης αγα <m. p.>².

Из, Глигѡрашко вив спатар, искал <m. p.>.

Из, Стамати вел пост(алник), искал <m. p.>.

Из, Лѡпашкѡ Прѣжѣскѡл, искал <m. p.>.

Из, Тѡдѣрашко вив комис, искал <m. p.>³.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 108. Original, hârtie, cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri.

¹ Modificat din: „faci”.

² Lectură probabilă.

³ „Eu, Dumitrașco Prăjescul, am iscălit. Eu, Racovițe Cehan mare logofăt, am iscălit. Eu, Solomon Bârlădeanul mare vornic, am iscălit. Eu, Nicolai Racoviți hatman, am iscălit. Sculi aga. Eu, Gligorașco fost spătar, am iscălit. Eu, Stamatî mare postelnic, am iscălit. Eu, Lupașcu Prăjăscul, am iscălit. Eu, Toderașco fost comis, am iscălit.”

16.

1751 (7260) octombrie 15

† De vréme ce, decât toate bunătățile și dragostea cea arătată către sfintele mănăstiri și béserici, mai multă iaste cunoscută facerea de bine și milosteniia, pentru că cu adevărat aceasta iaste ca niște pârae ce curgu din izvoarele cele din evlaviia domnilor și a altor pravoslavnici creștini și către sfintele beserici răvârsându-să nu numai că să răcorescu și să mângâe de ajutoriul lor, ci și desăvârșitu a să cruța și a să păzi cu bunăstarea lor aiavea tuturor arătat iaste că nu sporescu atâta de mult alte chipuri de chivernisele pe sfintele beserici cât acéle stăpânești și creștinești căzute mile, din care cu darul lui Dumnezeu ca dintr-o fântână să adapă tot bisericescul cliros, după cum și dumnezeiasca rânduială așa au tocmit rândueli a nu să chivernisi sfintele și dumnezeieștile lăcașuri cu altu mijloc fără de câtu cu milosteniia pravoslavnicilor creștini.

Ci dar, pentru acestu lucru plăcut lui Dumnezeu, și noi, de a noastră bunăvoinie și cu cuget neîndoitu (fiind și răposata maica noastră îngropată la această sfântă mănăstire), ne-am milostivit de am dăruit sfintei și dumnezeieștii mănăstiri Goliei, ce iaste în Moldova, în orașul Iașului, unu sat întregu, ce să numește Cajba¹, în ținutul Iașului, și altu sat, iar întregu și iar în ținutul Iașului, ce să numește Stolnicénii, cu locu de hăleșteu, tot într-acest ținut, ca să fie pentru pomenirea sufletului nostru și al răposaților părinților noștri și al răposatului strămoșului nostru, Toma vornicul.

Deci dar, noi acéste doao sate, fiind bune și drépte ale noastre, le-am închinat sfintei mănăstiri ca să le stăpânească în véci.

Dar și sfinții părinți ce să vor afla la sfânta mănăstire să fie datorie a ruga de-a pururea pre Preamilostivul Dumnezeu la sfintele săvârșiri și rugăciuni atât pentru sufletul nostru, cât și pentru sufletul răposaților părinților noștri și al strămoșului nostru și a pomeni și pre iubiții fii noștri, și nimnea din neamul nostru sau din preaiubiții fii noștri după săvârșirea noastră să îndrăznească a strămuta sau a strica mila noastră aceasta, care noi, cum am zis, cu cugetu neîndoit și de a noastră bunăvoinie, ca pe un lucru bun al nostru l-am închinat sfintei mănăstiri aceștia, întărind cartea aceasta a noastră cu adevărata iscălitura și pecetea noastră.

Văleat 7260 <1751> octomvrie 15 d(â)ni.

Mihai Racoviți voevod <m. p.>.

DJAN Sibiu, Muzeul Agnita, dosar 1, f. 72. Original, hârtie, cerneală neagră, sigiliu domnesc mic, octogonal, aplicat în cerneală roșie, în câmpul căruia se observă stema unită a Moldovei și a Țării Românești.

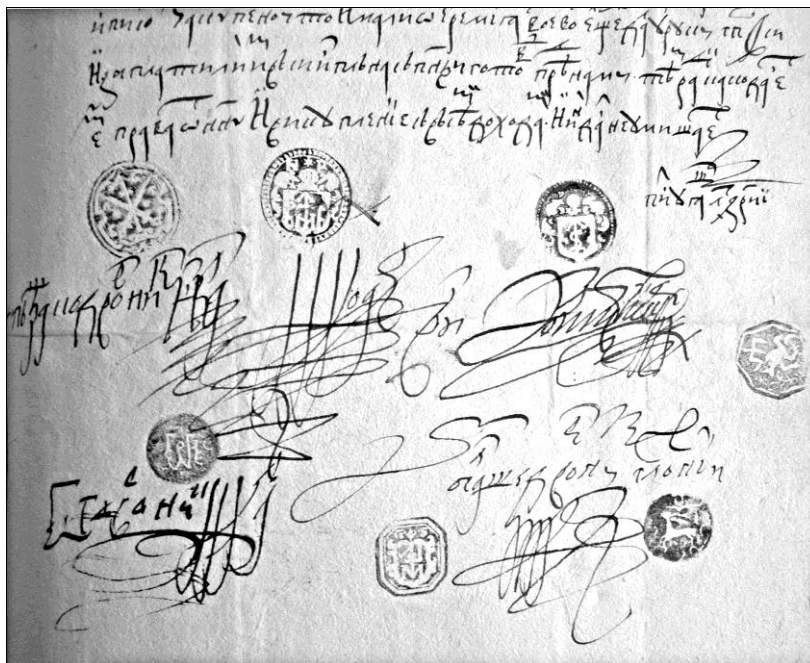
¹ Numele satului a fost corectat, atunci când actul a ajuns în Moldova; la început a fost scris, probabil, „Slajva”, la fel ca în primul act de după închinare, dat de Constantin vodă Racoviță (document din 8 iulie 1752, f. 114).

SEVENTEENTH–EIGHTEENTH CENTURY DOCUMENTS REGARDING THE HISTORY
OF GOLIA MONASTERY AND OF THE VILLAGE OF CAJBA (REGION OF IAȘI)
(Summary)

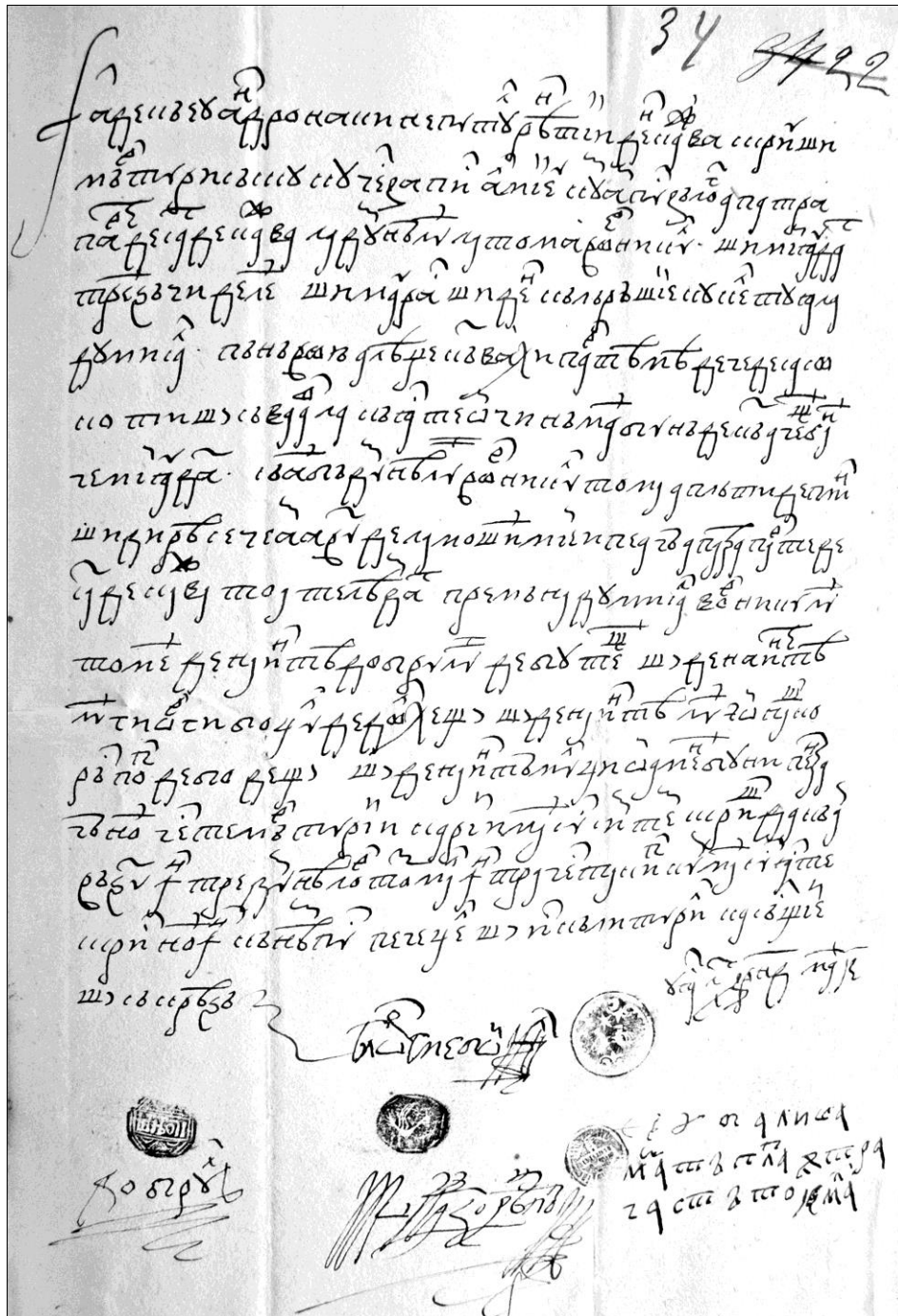
Keywords: Golia Monastery, Museum of Agnita, Sibiu County Directorate of the National Archives, village of Cajba, the families of Cantacuzino and Racoviță.

Among the documents strayed within the archive of the Golia Monastery – which failed to be included in the cargo transported to the Vatoped Monastery on Mount Athos –, several dozens ended up, because of a mix-up, in the Museum of Agnita. Afterwards, they were taken over by the Sibiu County Directorate of the National Archives. The documents were divided, quite randomly, into two files; we publish now 16, dating from the interval 1606–1751. The oldest ones – also the most important and beautiful – concern the following: the village of Cajba (Cajva), within the old region of Iașilor, on the left bank of Prut, whose history was thus “found again”; the Golia Monastery, within the city of Iași, regarding whose history we discovered interesting information; the families of Cantacuzino and Racoviță, whose genealogies were thus usefully completed.

ANEXE

Doc. nr. 6

Doc. nr. 12

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU*

CÂTEVA DOCUMENTE OTOMANE PRIVITOARE LA RELAȚIILE ROMÂNNO-RUSE (MAI–IUNIE 1914)**

100 de ani au trecut de la izbucnirea Marelui Război, timp în care a apărut o bogată literatură de specialitate care analizează conflictul din mai multe puncte de vedere, de la aflarea originilor războiului la impactul social pe care l-a avut acesta atât în timpul desfășurării ostilităților cât și după încheierea lui¹. Situația României, politica sa externă și relațiile bilaterale cu Marile Puteri înainte de declanșarea Primului Război Mondial suscită în continuare interesul istoricilor. Semnarea tratatului de alianță cu Austro-Ungaria, la 30 octombrie 1883, la care Germania a aderat în aceeași zi, a însemnat un moment decisiv în orientarea politicii externe a României până la 1916. În aceste condiții, relațiile dintre România și Rusia au avut o evoluție sinuoasă în primul deceniu de după semnarea tratatului. Diplomații ruși acreditați la București au bănuțit apropierea României de blocul euro-central, însă nu au fost niciodată siguri că statul vecin făcuse „pasul decisiv” spre o alianță. De altfel, la Petersburg se miza pe faptul că politica României era bazată pe antagonismul dintre Rusia și Austro-Ungaria și că, în cazul unui conflict între cele două puteri, statul român își va declara neutralitatea. Relațiile româno-ruse au fost tensionate după deciziile luate la Berlin, la 1878, ce au marcat, pe de o parte, independența României, dar pe de altă parte cedarea celor trei județe din sudul Basarabiei, intrate în componența Imperiului Rus. Pe parcursul următoarelor decenii, decizia respectivă a legitimat o adversitate tot mai evidentă în societatea românească, fiind considerată un gest de trădare din partea „aliatului” de la 1877. Până spre 1893, asistăm la relații încordate între cele două state, marcate de o neîncredere reciprocă. După semnarea și ratificarea alianței militare franco-ruse, cât și după căsătoria din 1893 a principelui moștenitor al României, Ferdinand, cu prințesa Maria de Coburg, nepoata împăratului Alexandru al II-lea, asistăm însă la îmbunătățirea relațiilor româno-ruse. Sunt și câteva exemple care vin să susțină această idee. În 1896, principele Ferdinand și prințesa Maria au fost prezenți la încoronarea împăratului Nicolae al II-lea, primirea lor fiind apreciată de către regele Carol I și societatea românească. Doi ani mai târziu, în iunie 1898, a avut loc prima vizită oficială a

---

* Asistent universitar doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Această lucrare a fost susținută dintr-un grant CNCS-UEFISCDI, proiect număr PNII-RU-TE-2012-3-0078.

¹ A se vedea numărul dedicat istoriografiei Primului Război Mondial de către revista franceză „Histoire@politique. Politique, culture, société”, Revue électronique du Centre d'histoire de Sciences-Pro, no 22, janvier–avril 2014 (www.histoire-politique.fr/).

suveranului român în Rusia, la aproximativ 30 de ani de la întâlnirea pe care o avusese în Crimeea cu împăratul Alexandru al II-lea².

La începutul secolului XX, în desfășurarea relațiilor româno-ruse nu au intervenit schimbări majore, alternându-se momentele de curtoazie, cum ar fi schimbul frecvent al unor delegații politice și militare³, cu momente „delicate”, cum a fost, spre exemplu, cel din 1905, când a avut loc „incidentul Potemkin”⁴. Ajuns la conducerea Ministerului de Externe rus, în 1910, S. Sazonov recunoștea faptul că una dintre preocupările sale în materie de politică externă o reprezenta relația cu România. Era conștient de implicațiile negative pe care le-a avut asupra relațiilor româno-ruse pierderea de către România a celor trei județe din sudul Basarabiei, în favoarea Rusiei, la 1878, dar și de „atracția” României față de Tripla Alianță. De aceea, instrucțiunile trimise diplomaților ruși de la București erau de a stabili legături cât mai bune, bazate pe încredere cu societatea și guvernul român⁵. Diplomatul rus A. Nekludoff, acreditat în 1912 în capitala Bulgariei, menționa în memoriile sale că în anii premergători războaielor balcanice relațiile româno-ruse se îmbunătățiseră, un rol important revenindu-i în acest sens ministrului rus de la București, Mihail Giers, care ocupase acest post între 1902 și 1912⁶.

Odată cu izbucnirea războaielor balcanice, Rusia arată că își dorea o apropiere față de România. Susținerea punctului de vedere românesc în detrimentul „fraților slavi” de la sud de Dunăre în „chestiunea Silistrei” a fost privită cu surprindere nu doar la Viena și Berlin, ci și la București. După încheierea războaielor balcanice, diplomația rusă și-a intensificat demersurile în vederea atragerii României de partea Antantei. Însă, într-o primă fază, colaborarea cu Imperiul de la Răsărit n-a fost nici măcar pentru Ionel Brătianu o alternativă la politica de securitate a României din acele momente. Liderul liberal nu dorea să sporească tensiunile cu monarhia dualistă și respecta puterea Germaniei⁷.

Diplomații străini acreditați în capitala României sau în cea a Rusiei au urmărit cu îndeaproape evoluția relațiilor româno-ruse în 1914. Atenția noastră s-a îndreptat asupra diplomaților otomani care, pe parcursul lunilor mai–iunie, au întocmit rapoarte și au trimis telegrame către Constantinopol. Cele cinci documente pe care le publicăm au fost depistate în urma cercetărilor⁸ efectuate în Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri

² Pentru mai multe detalii asupra evoluțiilor relațiilor între România și Rusia, la sfârșitul secolului XIX, a se vedea Adrian-Bogdan Cioabanu, *Relații politico-diplomatice româno-ruse (1878–1893)*, teză de doctorat, Iași, 2013, 332 p.

³ Avem în vedere vizitele efectuate la Constanța, în iulie 1901, de Marele Duce Aleksandr Mihailovic, apoi de Marele Duce Vladimir Alexandrovici, de Ducesa Maria Pavlovna și de Marele Duce Boris Vladimirovici, la Predeal, în septembrie 1907; nu uităm nici vizita prințului Ferdinand, în martie 1908. Vezi Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus (1900–1924)*, vol. I, București, Editura Albatros, 1998, p. 57.

⁴ În contextul izbucnirii revoluției ruse din 1905, în 20 iunie a sosit în portul Constanța crucișătorul rusesc „Potemkin”, după ce, în prealabil, pe 9 iunie a avut loc revolta marinarilor de pe vas, aflați în acel moment în portul Odessa. Decizia autorităților române de a permite marinarilor răsculați debarcarea pe teritoriul României a dus la protestul Legației Rusiei de la București, care ar fi dorit ca aceștia să fie predați autorităților țariste.

⁵ *Les années fatales. Souvenirs de M. S. Sazonov Ancien Ministre des Affaires Étrangères de Russie (1910–1916)*, Paris, Payot, 1927, p. 110–114.

⁶ *Diplomatic Reminiscences before and during the World War, 1911–1917*, by A. Nekludoff, translated from the French by Alexandra Paget, New York, 1920, p. 149.

⁷ Rudolf Dinu, *Diplomația României în perioada Vechiului Regat 1878–1914*, în Dinu C. Giurescu, Rudolf Dinu, Laurențiu Constantiniu, *O istorie ilustrată a diplomației românești 1862–1947*, București, Monitorul Oficial, 2011, p. 184.

⁸ Mulțumim pe această cale doamnei Silvana Rachieru pentru ajutorul oferit în depistarea acestor documente.

din Istanbul, în fondurile Ministerului Afacerilor Străine otoman, probleme politice (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Istanbul, Hariciye Nezareti Evrakı Siyasî Kısım-BOA.HR.SYS). Ele cuprind rapoarte și telegrame ale ministrului otoman la București, Abdüllatif Safa Bey, și ale însărcinatului cu afaceri al Ambasadei Otomane de la Sankt-Petersburg, Fahreddin Resad Bey. Am urmărit, pe cât posibil, respectarea textului original; iar limba franceză, cea în care sunt redactate documentele, a fost actualizată tacit, fără însă a interveni asupra sensurilor unor cuvinte sau sintagme.

Într-un raport de la începutul lunii mai a anului menționat, Safa Bey surprinde schimbarea atitudinii⁹ României față de Austro-Ungaria, dată fiind politica duplicitară a celei din urmă. În schimb, relațiile dintre Vechiul Regat și Germania nu au suferit schimbări majore, observându-se în schimb puncte de vedere diferite între Germania și monarhia austro-ungară. Pe de altă parte, diplomația franceză și cea rusă încercau pe toate canalele scoaterea României de sub influența Imperiului Dualist. În ceea ce privește politica Rusiei față de statul român, însărcinatul cu afaceri otoman din capitala Imperiului Rus observa câteva semne de bunăvoință arătate de diplomația rusă față de România, în perioada anilor 1912–1913, ce puteau sugera schimbarea raporturilor dintre cele două state: susținerea de către Rusia a punctului de vedere românesc, în defavoarea Bulgariei, în chestiunea Silistrei; numirea lui Carol I ca mareșal al armatei ruse; recunoașterea imediată a Tratatului de Pace de la București de către partea Sankt Petersburg. Pe de altă parte, este sesizată politica ezitantă a Austro-Ungariei față de România, în contextul conflictului româno-bulgar, aspect ce putea fi speculat de ruși. Același diplomat sesiza că anunțata vizită a Împăratului Nicolae al II-lea, de o importanță deosebită, îngrijora Viena și Berlinul. De la București, ministrul otoman considera însă că era mai mult o vizită de curtoazie a lui Nicolae al II-lea, ce consacra bunele relații existente între cele două state.

O vizită asupra căreia încă mai planează unele incertitudini: a fost o inițiativă din partea diplomației române sau a celei ruse? Când a fost schițat programul acestei vizite? Care a fost motivul acesteia? Și, poate mai important, care au fost consecințele în relația bilaterală dintre cele două state? În primul rând, trebuie menționat faptul că această vizită reprezintă o reacție întârziată la cea efectuată de regele Carol I, în Rusia, în 1898¹⁰; și poate fi interpretată ca un gest de reciprocitate făcut de Nicolae al II-lea, cu siguranță cunoscut și încuviințat de suveranul român. Se pare că primul pas a fost făcut de ministrul român acreditat la Sankt Petersburg, Constantin Diamandi, la începutul lunii aprilie. După mai multe discuții purtate cu ministrul rus de Externe, dar și cu ambasadorul francez, Maurice Paleologue, și după mai multe variante vehiculate, inclusiv o vizită a lui Ionel Brătianu la Livadia, Sazonov a propus o vizită oficială a țarului în România¹¹. Totodată, trebuie să avem în vedere că la sfârșitul lunii martie 1914 a avut loc vizita prințesei Maria și a principelui Ferdinand la Sankt-Petersburg și e

⁹ Pentru opiniile politicianilor și diplomaților români referitoare la politica externă a României între Pacea de la București și atentatul de la Sarajevo, a se vedea Daniel Cain, *L'illusion de la suprématie dans la Péninsule Balkanique: le Royaume roumain entre la Paix de Bucarest et Sarajevo (août 1913 – juin 1914)*, în *RESEE*, tom LII, nr. 1–4, 2014, p. 171–192.

¹⁰ Punct de vedere ce se regăsește și în memoriile diplomatului rus N. Shebeko, ministru plenipotențiar al Rusiei la București în 1912–1913, care în momentul vizitei lui Nicolae al II-lea la Constanța era ambasador la Viena (N. Shebeko, *Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914*, préface de Jules Cambon, Paris, Bibliothèque Diplomatique, 1936, p. 176).

¹¹ Claudiu Lucian Topor, *Vizita țarului Nicolae al II-lea la Constanța (1914). Ecouri în presa europeană*, în *AHIX*, t. XLVI, 2009, p. 348.

posibil să se fi discutat și acest aspect. Pe de altă parte, potrivit memoriilor lui S. Sazonov, inițiativa i-a aparținut acestuia de la bun început și a fost prospectată de ministrul rus în mai multe discuții cu Împăratul Nicolae al II-lea. Ezitățile celui din urmă erau alimentate de ideile conform cărora România nu era un „stat liber și independent”, ci văzut mai degrabă ca un „apanaj” al Triplei Alianțe¹².

Păstrată în mare secret până spre a doua jumătate a lunii mai, vizita a fost interpretată sub diverse forme: o veche promisiune a țarului ca răspuns la vizita suveranului român din 1898, un gest de curtoazie, așa cum observa și diplomatul otoman, dar și o posibilă căsătorie între prințul Carol și Marea Ducesă Olga Nicolaevna. Cea din urmă variantă este și cea mai puțin probabilă, cunoscându-se în mediile monarhice din Europa așa-numita „maladie de Hesse”. Un fiu al reginei Victoria a Marii Britanii, Leopold, și două fiice, Alice și Beatrice, erau purtătoare de hemofilie. Alice s-a căsătorit în 1862 cu ducele Louis de Hesse, cei doi având împreună șapte copii, dintre care Frederic a murit de hemofilie. Una dintre fiice, Alice, s-a căsătorit în 1894 cu Împăratul Nicolae al II-lea, singurul băiat al acestora, țareviciul Alexei, născut în 1904, fiind și el bolnav de hemofilie¹³. În aceste condiții, să fi „riscat” prințesa Maria și principele Ferdinand o căsătorie cu una din fiicele familiei imperiale ruse? Credem că nu, deși ideea căsătoriei apare în memoriile ministrului rus de Externe, dar și în corespondența ministrului francez de la București, Camille Blondel, încă din luna mai a anului 1913¹⁴.

Vizita, desfășurată sub o atentă supraveghere, a durat mai puțin de 12 ore. Iată ce a notat Împăratul Nicolae al II-lea, în jurnalul său, referitor la ziua de 1/14 iunie 1914:

Noaptea am fost puțin legănați de valuri. Pe la ora 8 am încetinit, întrucât ne apropiasem de orașul Constanța, unde trebuia să ajungem la ora 10. Vremea era frumoasă și de dimineață călduroasă. În România am fost întâmpinați cu solemnitate și foarte binevoitor, programul zilei a fost încărcat și foarte plin, de aceea am fost tot timpul în picioare. Regele era foarte energic, iar regina – puțin mai pasivă, foarte amabilă, n-am văzut-o de la înmormântarea bătrânului Împărat Wilhelm, în 1888. După ce ne-am vizitat reciproc, ne-am dus la catedrală, unde a fost oficiat un Te Deum. Coborând din iaht, regele a luat o barcă cu vâsle ca să mergem să vedem portul, proiectat pe scară largă. Am vizitat cu el [crucișătorul – n.n.] „Cahul”. Am luat micul dejun în foișorul reginei, într-o atmosferă de familie. Acolo vântul sufla plăcut dinspre mare. Ne-am întors pe iaht pe la orele 15.30. Am primit în audiență o delegație a Scapetilor noștri, pe președintele Consiliului de Miniștri, Brătianu, și pe Ministrul de Externe. La acea oră, au început să se adune românii invitați la ceai. Pe duneț am luat un ceai în familie. La ora 6, am plecat cu regele la parada trupelor Corpului 5 de armată. El a mers în fruntea acestora. Mi-a plăcut cum arătau oamenii, fețele lor îmi aminteau de chipul oamenilor noștri din sud. Marșul ceremonial a durat o oră. După ce ne-am schimbat hainele, la ora 8 am plecat în oraș, la palat, ca să luăm prânzul oficial, în timpul căruia s-au ținut discursuri. Totul s-a petrecut într-o sală de la palat, special construită în acest scop. Discuțiile nu au durat mult timp. Întorcându-ne la digul din port, în foișorul reginei, am admirat zarea luminată de torțe. La ora 11 ne-am luat rămas bun de la ospitaliera familie românească și de la cei care ne conduceau și apoi, la ora 11.25, ne-am îndepărtat de dig. Noaptea luminată de lună era minunată¹⁵.

În raportul său din 18 iunie, Safa Bey, consemna faptul că vizita împăratului Nicolae al II-lea a avut darul de a consolida relațiile bune existente între cele două state.

¹² *Les années fatales. Souvenirs de M.S. Sazonov...*, p. 118.

¹³ Victor Loupan, *Nicolas II. Le saint tsar*, Paris, Presses de la Renaissance, 2001, p. 135.

¹⁴ MAE Paris, Archives Diplomatiques, Roumanie-Nouvelle Serie, Dossier 35 – Questions dynastiques, Bucarest, le 10 mai 1913.

¹⁵ *Дневники Императора Николая II*, accesibil online la adresa http://www.tsaarinikolai.com/tekst/t/Dnevnik_Nikolaja.pdf.

De asemenea, diplomatul observa cā Austro-Ungaria „a pierdut teren” în România, în timp ce influența Rusiei a crescut. Pe de altā parte, relațiile romāno-germane nu au suferit modificāri, pāstrāndu-și caracterul „intim”, la fel ca și în trecut. Potrivit aceluiași diplomat, în timpul vizitei, împāratul Nicolae al II-lea și ministrul rus de Externe, S. Sazonov, ar fi adus în discuție și eventualitatea unei cooperāri între cele douā state, analizānd avantajele pe care le-ar avea România în eventualitatea unei alianțe cu Imperiul Rus. Înșā, atāt regele Carol I, cāt și prim-ministrul liberal I. C. Brătianu s-ar fi abținut sā-și ia angajamente clare în aceastā direcție. De altfel, evoluția ulterioară a relațiilor romāno-ruse și regāsirea celor douā state în același bloc politico-militar trebuie analizatā în contextul a trei evenimente majore: criza din iulie 1914, izbucnirea primului război, dar și dispariția regelui Carol I.

*

1. 3 mai 1914, București. *Ministrul otoman la București, Abdūllatif Safa Bey, cātă Ministrul de Externe otoman, Said Halim Pacha, Constantinopol.*

Bucarest, le 3 Mai 1914
Légation Impériale Ottomane en Roumanie
Politique extérieure de la Roumanie

Monsieur le Ministre,

Comme Votre Altesse le sait, les événements dont le Balkans ont été le théâtre pendant les années 1912 et 1913 n'ont pas laissé que d'amener certaines modifications dans l'orientation de la politique extérieure de la Roumanie. Ayant suivi de près cette évolution, je crois utile d'exposer à Votre Altesse le résultat de mes observations en ce qui concerne le changement qu'a subi l'attitude de la Roumanie vis-à-vis de certaines Grandes Puissances et notamment de l'Autriche. Jusqu'au début de la guerre balkanique la Roumanie gravitait, pour ainsi dire, dans l'orbite de l'Autriche. Tout le monde soupçonnait, et non sans fondement, l'existence entre la monarchie dualiste et la Roumanie d'un pacte en vertu duquel celle-ci devait prêter son appui à l'Autriche-Hongrie en cas de guerre entre cette dernière Puissance et la Russie. Or, les choses ont changé depuis. Il est presque certain aujourd'hui que si un conflit armé éclatait entre la Russie et l'Autriche, la Roumanie s'abstiendrait de prêter son appui à la monarchie des Habsbourg.

Ce changement de disposition en Roumanie est imputable aux fautes commises par le Cabinet de Vienne, ou plutôt à la trop grande duplicité de sa politique, duplicité dont les roumains ont fini par se rendre compte lors des récentes guerres.

J'ai eu l'honneur d'exposer à Votre Altesse, dans mon rapport du 25 Octobre dernier, No 28426/320, les motifs pour lesquels le Gouvernement austro-hongrois a toujours voulu et veut encore que la Bulgarie soit assez grande et assez forte pour tenir en échec les roumains et les serbes. Je crois donc superflu d'y revenir ici. Lors des négociations qui ont eu lieu au cours de la première guerre balkanique à propos d'une compensation territoriale à accorder par la Bulgarie à la Roumanie, le Cabinet de Vienne ne put cacher son désir de ménager les Bulgares autant et même plus que les Roumains. Ce fait, habilement exploité par la Russie et la France, a ouvert les yeux aux Roumains et leur inspira de la méfiance et même un certain ressentiment à l'égard de l'Autriche.

Lorsque survint la seconde guerre balkanique, l'Autriche, qui cherchait à favoriser la Bulgarie, déploya tous ses efforts pour empêcher la mobilisation de l'armée roumaine, ce qui lui aliéna complètement ici l'opinion publique. A la manifestation qui

eut lieu à Bucarest la veille de la mobilisation on entendit la foule pousser à plusieurs reprises les cris de « à bas l'Autriche perfide ».

Les velléités du Cabinet de Vienne de faire réviser le traité de Bucarest et son attitude dans la question de l'attribution de Cavalla n'ont fait qu'accentuer en Roumanie le courant d'opinion anti-autrichien. Quoiqu'il ne se traduise plus par des manifestations bruyantes, ce courant existe toujours et la question des Roumains de Transylvanie n'est certainement pas faite pour le ralentir. J'ai eu l'occasion de constater que les hommes d'état roumains appartenant aux différents partis politiques sont presque tous sceptiques à l'endroit des intentions amicales dont la monarchie dualiste prétend être animée à l'égard de leur pays. Plusieurs d'entre eux ne m'ont pas caché la déception que leur avait causée la conduite du Gouvernement autrichien lors de la crise balkanique.

Néanmoins, Sa Majesté le Roi qui a toujours été austrophile et qui a beaucoup d'amitié pour la personne du vieil Empereur, désire continuer à vivre en bons termes avec la Cour et le Cabinet autrichien. Quant au Gouvernement roumain, il a une attitude réservée. Il croit faire acte de prudence en évitant tout ce qui pourrait froisser l'Autriche-Hongrie et affecte même de désapprouver tout ce qui se dit de désobligeant pour ce pays. *Mais il ne semble pas être disposé à rétablir la solidarité qui existait entre les deux Etats avant les guerres balkaniques*¹⁶. L'état des esprits en Roumanie s'y prêterait d'ailleurs très difficilement.

Le nouveau Ministre d'Autriche-Hongrie travaille beaucoup, mais sans succès, à détruire l'effet déplorable produit par la conduite de son Gouvernement pendant la crise balkanique. On m'a rapporté confidentiellement que *dans ses entretiens avec les Ministres roumains, il tâche toujours de les amener à lui faire savoir d'une façon précise quelle attitude la Roumanie observait dans un conflit éventuel. On lui répond chaque fois, paraît-il, d'une façon évasive*, tout en protestant des sentiments d'amitié du Gouvernement roumain envers l'Autriche-Hongrie.

Un fait qui pourrait paraître paradoxal, mais qui n'en est pas moins vrai et qui mérite d'être médité, c'est que le crédit dont jouissait l'Allemagne en Roumanie a beaucoup moins souffert que celui de l'Autriche. Il est vrai de dire que l'Allemagne ne s'est pas toujours associée à l'action de l'Autriche pendant la crise précitée. En effet, alors que le Cabinet de Vienne faisait les plus grands efforts pour empêcher la Roumanie de mobiliser, l'Allemagne n'exerçait ici aucune pression dans ce sens. Quelqu'un m'a même confié à cette époque qu'elle était en faveur de la mobilisation.

En outre, comme Votre Altesse ne l'ignore pas, l'Allemagne s'est prononcée contre la révision du traité de Bucarest à un moment où l'Autriche voulait cette révision. De même dans la question de Cavalla, l'Allemagne a pris le parti de la Grèce pendant que le Cabinet de Vienne cherchait à faire attribuer cette ville à la Bulgarie. Pour ce qui est des rapports de la Roumanie avec la France, ils sont devenus plus cordiaux que par le passé. La France seconde ici les efforts déployés par le Gouvernement russe pour détacher irrémédiablement la Roumanie de l'Autriche et l'attirer dans le giron de la Russie. La diplomatie franco-russe tâche d'accréditer en sous-main en Roumanie l'opinion qu'une amitié et une entente étroites avec la Russie peuvent seules permettre aux Roumains de réaliser leur rêve le plus cher, à savoir l'annexion de la Transylvanie. Il y a dans certaines classes du pays pas mal de personnes qui sont déjà converties à cette idée et pensent que si une guerre éclatait entre l'Autriche et la Russie, la Roumanie devrait, sans hésiter, se ranger du côté de cette dernière.

¹⁶ Subliniat în original. A se vedea și la celelalte documente.

Pour ce qui est de la politique roumaine dans les Balkans, elle s'inspire comme Votre Altesse le sait, du souci du maintien de l'état de choses crée par la traité de Bucarest, ce qui implique naturellement une amitié étroite avec la Serbie et la Grèce.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de la très haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être, de Votre Altesse, le très obéissant et dévoué serviteur, Sefa.

BOA. HR. SYS. 1029/75, f. 1-4 r.-v.

2. 29 mai 1914, Sankt-Petersburg. Raportul însărcinătului cu afaceri al Imperiului Otoman la Sankt-Petersburg, Fahreddin Resad Bey, către Ministrul de Externe otoman, Said Halim Pacha, Constantinopol.

St. Pétersbourg, le 29 Mai 1914
Ambassade Impériale Ottomane
Rapprochement russo-roumain

Altesse,

Ainsi que Votre Altesse le sait, la diplomatie russe déploie tous ses efforts pour attirer de son côté la Roumanie et l'éloigner autant que possible de la Triple-Alliance et tout spécialement de l'Autriche-Hongrie. Le concours prêté par la Russie à la Roumanie dans la question de Silistrie, la nomination du roi Charles au rang de maréchal de l'armée russe, la reconnaissance immédiate du Traité de Bucarest par la Russie, son consentement à l'élection du prince de Wied au trône d'Albanie ont rendu plus amicales les relations entre les deux pays. D'autre part, la diplomatie hésitante du Cabinet de Vienne dans le conflit roumano-bulgare et l'attitude chauvine du gouvernement hongrois vis à vis de la population roumaine – qui se monte à 3 millions de la Transylvanie, ont eu leur répercussion sur les relations intimes et amicales qui existaient entre la Roumaine et l'Autriche-Hongrie antérieurement aux guerres des Balkans. La Russie n'a manqué de profiter de cet état de chose pour se rapprocher de la Roumanie.

Ainsi que Mr Sazonow l'avait déclaré à la Douma d'Empire, Sa Majesté l'Empereur, accompagné de son Ministre des Affaires Etrangères, rendra visite au roi de Roumanie, le 30 mai v.s., à Constantza. Par délicatesse envers la Roumanie, l'Empereur qui devait inaugurer le monument d'Alexandre II à Kichinew avant cette visite, a remis cette solennité au 3 juin v.s., à son retour de Constantza. Cette visite du Czar Nicolas II en Roumanie, qui a une importance politique considérable, a produit une mauvaise impression sur les cabinets de Vienne et de Berlin. L'Ambassadeur d'Allemagne m'a déclaré que jusqu'à la veille de la déclaration de Mr Sazonow, il n'en avait pas eu connaissance. Malgré les déclarations optimistes et pacifiques du Ministre russe des Affaires Etrangères, une certaine animosité survit dans les relations austro-russes qui, en apparence, semblent très correctes; les déclarations du Ministre n'ont pu changer la situation.

Me parlant du discours de Mr Sazonow, un diplomate autrichien m'a dit l'autre jour la phrase suivante : « Le ministre a parlé pour le gouvernement officiel ; le gouvernement non officiel continue toujours ses intrigues en Galicie ! » J'avais aussi eu l'honneur de rapporter à Votre Altesse par mon télégramme No 308 ce que m'avait dit Mr Nératow au sujet de l'Autriche-Hongrie : « Quant à insister auprès de l'Autriche-Hongrie, il suffirait de dire un mot pour qu'elle fasse le contraire ».

Un rapprochement entre la Roumanie et la Russie aura des conséquences importantes pour l'Autriche-Hongrie, étant donné que la Serbie est en relations amicales

avec ce royaume. *La Russie, qui espère réconcilier la Bulgarie avec la Serbie en lui faisant céder par cette dernière une partie de la Macédoine, encerclera, si elle y réussit, l'Autriche-Hongrie du côtés des Balkans* ce qui, dans une guerre future, obligera celle-ci à déployer la plus grande partie de ces forces de ce côté. Quant à l'Albanie, la Russie était toujours contraire à sa formation comme Etat indépendant. C'est à contre-cœur qu'elle s'est ralliée à la décision de la Conférence de Londres.

Ainsi que Mr Sazonow me l'a dit au cours d'une de nos entrevues, *le désir de la Russie était de laisser l'Albanie sous l'administration ottomane*. D'après mes sentiments, *elle préférerait encore son partage pour donner à la Serbie une issue sur l'Adriatique*. Elle a accepté la décision de la Conférence de Londres sur les instances de l'Autriche et de l'Italie et sur le demande amicale du roi Charles, de l'épouse duquel le prince de Wied, dont la candidature a été proposée par l'Allemagne est le neveu. La Russie semble se désintéresser de la politique intérieure albanaise et n'a pas grande confiance en l'avenir de ce pays. Les derniers événements de Durazzo n'ont d'ailleurs aucunement étonné le cabinet de St. Pétersbourg.

Je prie Votre Altesse de vouloir bien agréer l'assurance de la très haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être, de Votre Altesse, le très humble et très obéissant serviteur, R. Fahreddin.

BOA. HR. SYS. 1266/2, nepaginat.

3. 12 iunie 1914, București. *Ministrul otoman la București, Abdüllatif Safa Bey, către Ministrul de Externe otoman, Said Halim Pacha, Constantinopol.*

Bucarest, le 12 Juin 1914

Télégramme

J'ai sondé le Président du Conseil et Ministre des Affaires Etrangères sur les motifs de la visite de l'Empereur de Russie à Kustendje. Ils m'ont assuré que cette visite n'avait aucun but politique précis qu'elle était un simple acte de courtoisie mais *qu'elle contribuerait toutefois à raffermir les bons rapports suivis actuellement entre la Roumanie et la Russie*.

Comme je l'ai dit dans mon rapport du 3 Mai dernier No II. 93, *l'action de la Russie visé à détacher complètement la Roumanie de l'Autriche et de l'attirer dans son propre orbite*. Il est plus que probable que la visite dont il s'agit ainsi que celle que Mr Sazonow fera à Bucarest tendront à ce résultat.

BOA. HR. SYS. 1029/78, f. 1 r.-v.

4. 18 iunie 1914, București. *Ministrul otoman la București, Abdüllatif Safa Bey, către Ministrul de Externe otoman, Said Halim Pacha, Constantinopol.*

Bucarest, le 18 Juin 1914

Légation Impériale Ottomane en Roumanie

Visite du Czar à Constantza

Monsieur le Ministre,

Pour faire suite à mon télégramme du 12 courant No II. 143, j'ai l'honneur d'informer Votre Altesse que j'ai causé avec la plupart de mes collègues et plusieurs

dirigeants et personnalités roumaines de la visite du Czar en Roumanie. Il résulte de tout ce qu'on m'a dit que cette visite est destinée à resserrer les bonnes relations qui se sont établies depuis les guerres balkaniques, surtout depuis la seconde, entre la Russie et la Roumanie.

Selon l'avis d'un de mes collègues, la Roumanie ayant conformé sa conduite au désir et aux vues de la Russie pendant la seconde guerre balkanique sans tenir aucun compte des conseils et des représentations de l'Autriche, l'Empereur a tenu, par cette visite, à lui donner un témoignage de sa satisfaction et de sa reconnaissance et à confirmer en même temps la situation que la Roumanie s'est acquise comme élément pondérateur dans les Balkans. Il est fort possible que des questions très importantes aient été agitées dans les entrevues des souverains et des Ministres des deux pays. Mais rien n'a transpiré au dehors et les commentaires auxquels l'événement dont il s'agit a donné lieu dans la presse et dans certains milieux ne sont que de simples conjectures.

Pour les raisons exposées dans mon rapport du 3 Mai dernier No 28717/93, les rapports de la Roumanie et de l'Autriche ont perdu le caractère qu'ils avaient autrefois. Il est plus que probable, comme je le disais, que la Roumanie s'abstiendra de prêter son appui à l'Autriche lors d'une guerre éventuelle entre celle-ci et la Russie. La visite en question tend, à mon avis, à raffermir la Roumanie dans cette disposition et à hâter, autant que possible, l'évolution de ce pays vers la Russie.

Je crois devoir signaler à ce propos à Votre Altesse le fait suivant:

Le Comte Czernin, Ministre d'Autriche-Hongrie, ayant été informé, plusieurs jours à l'avance, de la visite de Czar à Constantza se rendit à Vienne et à Budapest où il eut des entrevues avec l'Empereur François Joseph et le Comte Tisza. A son retour, il alla voir le Roi à Constantza (s'était la veille de l'arrivée de l'Empereur de Russie) sous prétexte de le remercier à l'occasion de la décoration que sa Majesté lui avait conférée dernièrement. De Constantza le Comte Czernin retourna à Sinaïa et n'assista à aucune des fêtes données en l'honneur de M. Sasonow, fêtes auxquelles tous les autres représentants étrangers ont pris part.

Ce qui est certain, c'est que depuis la seconde guerre balkanique l'Autriche a perdu beaucoup de terrain ici, tandis que l'influence de la Russie s'est sensiblement accrue. Je tiens à répéter avant de finir que les relations de la Roumanie avec l'Allemagne, surtout celles des deux Cours, sont aussi intimes que par le passé.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de la très haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être de Votre Altesse le très obéissant et très dévoué serviteur, Sefa.

BOA. HR. SYS. 1029/79, f. 1-2. r.-v.

5. 21 iunie 1914, București. *Ministrul otoman la București, Abdüllatif Safa Bey, către către Ministrul de Externe otoman, Said Halim Pacha, Constantinopol.*

Légation Impériale Ottomane en Roumanie
Visite du Czar à Constantza
Bucarest le 21 Juin 1914

Monsieur le Ministre,

Pour faire suite à mon rapport du 18 Juin courant No 28825/156, j'ai l'honneur de porter à la connaissance de Votre Altesse qu'un de mes collègues, dont je ne saurais

garantir l'impartialité, m'a fourni certains renseignements au sujet de la visite du Czar et de Monsieur Sasonow en Roumanie. Comme il est très difficile d'en contrôler l'exactitude, je les sou mets sous réserve à Votre Altesse comme suit. Au cours des conversations qui ont eu lieu lors de cette visite, le Czar et Monsieur Sasonow auraient soutenu la thèse suivante pour amener la Roumanie à se rallier à la politique russe :

« Si la Roumanie coopérait avec l'Autriche dans une guerre éventuelle entre celle-ci et la Russie et que la fortune des armes fût défavorable à cette dernière, la Roumanie aurait, comme prix de l'appui qu'elle aurait prêté à l'Autriche, la Bessarabie, province qui ne compte que 500.000 habitants de race roumaine. Si la Roumanie reste neutre et que l'Autriche-Hongrie soit écrasée à l'issue de la lutte, la Roumanie acquerra, grâce à la bienveillance de la Russie, la Transylvanie qui est peuplée de 3.000.000 de roumains. Mais si une guerre générale éclatait la Russie occuperait sûrement les Détroits et, selon toute probabilité, les garderait pour toujours. Or, les Détroits ont pour la Roumanie une importance capitale. Il est du plus haut intérêt pour elle que la Russie lui assure des avantages et des droits tels qu'elle n'avait point à souffrir, ni pour son commerce ni sous aucun autre rapport, de la domination russe sur les Détroits. Or ces avantages et droits, la Russie ne pourrait les lui accorder que si une alliance est conclue entre les deux pays. Donc les intérêts bien entendus de la Roumanie lui imposent le devoir de s'allier à la Russie ».

Mais le Roi Carol et Son Ministre se seraient abstenus de prendre un engagement ou de faire une promesse formelle à ce sujet.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de la très-haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être, de Votre Altesse le très obéissant et très dévoué serviteur, Sefa.

BOA. HR. SYS. 1029/81, nepaginat.

SEVERAL OTTOMAN DOCUMENTS REGARDING
THE ROMANIAN-RUSSIAN RELATIONS (MAY-JUNE 1914)
(Summary)

Keywords: Ottoman Diplomats, Romania, Russian Empire, Nicholas II, Constanța.

The foreign diplomats appointed in the Romanian or Russian capital followed carefully the evolution of the Romanian-Russian relations during the year 1914. Our attention was focused on the ottoman diplomats who during May-June 1914 wrote reports and send telegrams to Constantinople. These five documents that we publish in the present study were found after a research in the Archive of the Presidency of the Council of Ministers from Istanbul, funds of the ottoman Ministry of Foreign Affairs, political issues (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul, Hariciye Nezareti Evrakı Siyasî Kısım-BOA.HR.SYS) which contain reports of the Ottoman diplomats in the two capitals mentioned. They observed the hesitant policy of Austro-Hungary towards Romania since the time of Balkan wars, but also the good relations between Romania and Russia from the same period. On the other hand, the Ottoman diplomats analyzed the visit of Tsar Nicholas II and have interpreted it like a courtesy visit, although can still be made many interpretations on it.

SORIN CRISTESCU*

PROIECTUL DE CĂSĂTORIE AL PRINȚULUI CAROL AL II-LEA CU UNA DINTRE FIICELE ȚARULUI NICOLAE AL II-LEA

Interesul de care s-au bucurat volumele de scrisori personale ale regelui Carol I, precum și cele două volume de rapoarte diplomatice austro-ungare al căror personaj principal este tot el, ne-a determinat să abordăm și corespondența familială a principelui moștenitor Ferdinand, aflată la Arhivele Naționale din București. Din cele peste patru sute de scrisori ce urmează să vadă lumina tiparului anul viitor, am selectat câteva: una tratează o discuție a principelui cu cancelarul Reich-ului, Bernhard von Bülow, cu prilejul unei nunți imperiale la Berlin, iar celelalte sunt legate de ideea căsătoriei prințului Carol, fiul lui Ferdinand, cu una dintre fiicele țarului Nicolae al II-lea. Pentru a înțelege contextul politic al acestui demers, am introdus o serie de rapoarte diplomatice austro-ungare, belgiene și germane din primăvara anului 1914, care semnalează și urmăresc evoluția acestui proiect. Precizăm faptul că scrisorile în limba germană le-am tradus în limba română, în timp ce telegramele sau rapoartele redactate în limba franceză le-am transcris ca atare.

Spre sfârșitul lui august 1913, când prestigiul politic extern al României era la apogeu, după pacea de la București, care pusese capăt războaielor balcanice, apare vestea posibilei căsătorii a prințului Carol cu una dintre fiicele țarului. O primă semnalare este cea din partea însărcinatului cu afaceri austro-ungar de la București, evident neliniștit de realizarea unei asemenea perspective. Însă un alt izvor ne arată că problema căsătoriei chipeșului prinț Carol cu una dintre fiicele țarului – deci una dintre verișoarele sale de gradul II – pare să fi apărut încă din martie 1913, la inițiativa ducesei de Maria de Coburg, bunica prințului în cauză. Astfel, intra și în atenția diplomaților străini acreditați la București. În acest context, amintim raportul ministrului plenipotențiar belgian, Ypersele de Strihou, care studiasse cu atenție și celebrele *Memorii ale regelui Carol I, de un martor ocular* și considera că istoria se repetă. Problema acestei căsătorii nu era deloc simplă, deoarece fratele mai mic al fiicelor țarului, țareviciul Alexei (1904–1918), suferea de o afecțiune genetică a sângelui, hemofilie, boală transmisă prin femei; ceea ce periclita grav sănătatea celui afectat de ea și trezea suspiciunea că respectivele fiice ar purta și ele germenele acestei boli. Vestea acestui proiect matrimonial începea să-l îngrijoreze pe ambasadorul Germaniei la St. Petersburg.

Atent la proiectele matrimoniale ale dinastiei românești, reprezentantul austro-ungar la București, contele Ottokar von Czernin, îl informează pe ministrul de Externe de la Viena și despre celălalt proiect matrimonial de căsătorie a prințesei Elisabeta cu prințul moștenitor al Greciei. Apoi, diplomatul austro-ungar îi relatează discuția sa cu

---

* Lector universitar dr., Universitatea „Spiru Haret”, București.

Ion I. C. Brătianu, ce nu se arată deloc încântat de perspectiva căsătoriei rusești, invocând faptul că aceasta ar fi complicat raporturile politice ale României cu Austro-Ungaria. Momentul plecării perechii moștenitoare, Ferdinand și Maria, mai întâi la Berlin, ca apoi de acolo să se îndrepte spre St. Petersburg, în primăvara anului 1914, împreună cu prințul Carol, este relatat de reprezentantul Belgiei, care evidențiază scopul politic al unui asemenea proiect matrimonial, și anume desprinderea României din alianța ei cu Puterile Centrale. Care era însă atitudinea principelui moștenitor Ferdinand față de o eventuală căsătorie a tânărului Carol cu una dintre fiicele țarului? Viitorul rege îi scria în acest sens generalului Perticari, preceptorul militar al prințului, lăsând să se vadă că nu agreea nici el pe deplin această inițiativă. În acest context, interesante sunt și cele două scrisori pe care Ferdinand le adresează unchiului său, regele Carol I, din Berlin, respectiv din St. Petersburg. Dacă în prima se mulțumește să prezinte reacția negativă a împăratului german, legată de aspectele politice ale acestui proiect, și care caută să-l descurajeze pe principele Ferdinand subliniind riscurile medicale ale problemei, cea de-a doua este un tablou al tihnitei vieți a familiei imperiale ruse, așa cum poate și Ferdinand și-ar fi dorit.

Câteva zile mai târziu era clar pentru toată lumea că nu se va ajunge la căsătorie între vlăstarele Hohenzollernilor și Romanovilor. Relevant, în acest sens, este raportul secretarului ambasadei austro-ungare de la St. Petersburg, care îl informa pe ministrul de Externe de la Viena că un asemenea plan nu fusese luat în calcul cu toată seriozitatea. Totuși, devenea tot mai clar pentru diplomații austro-ungari faptul că România este pierdută pentru alianța cu Puterile Centrale, indiferent dacă se ajungea sau nu la o căsătorie dinastică româno-rusă. Printre primii care semnalează acest lucru, la 13 aprilie stil nou 1914, este ambasadorul Austro-Ungariei la Constantinopol, markgraful Johann Pallavicini, care face o amplă trecere în revistă a evenimentelor din ultimii 15 ani. Nu era primul raport de asemenea factură pe care ambasadorul Pallavicini îl trimitea ministrului de Externe Berchtold. Acesta din urmă trimite unele dintre aceste rapoarte la București, lui Ottokar von Czernin. Răspunsul său este la fel de pesimist prin considerațiile legate de destinul familiei regale românești când, după moartea regelui Carol I, nu Ferdinand, ci soția sa, regina Maria, va fi cea care va conduce politica României. Lucrurile devin și mai clare după vizita țarului Nicolae al II-lea și a familiei sale la Constanța, în 1/14 iunie 1914. Pentru Rusia, perspectiva bunelor raporturi cu România devine o certitudine, iar realizarea proiectului de căsătorie între familiile domnitoare nici nu mai contează.

A vrut într-adevăr familia regală să realizeze această căsătorie? Greu de crezut, de vreme ce nimeni nu s-a căsătorit până la urmă cu vreuna din fiicele țarului. Foarte rar îl vom vedea pe principele Ferdinand adoptând o atitudine fermă într-o problemă. Nici în această situație nu se comporta altfel, el neexcluzând cu totul eventualitatea realizării acestui proiect matrimonial. Dar, în general, răzbate antipatia principelui față de Rusia și temerile legate de maladia din familia țarului. Prin urmare, lucrurile nu vor evolua.

Semnificația politică a acestui proiect matrimonial era destul de evidentă: a fost una dintre modalitățile prin care s-a urmărit scoaterea României de sub influența Puterilor Centrale. Evenimentele au demonstrat însă că nu mai era nevoie de niciun aranjament matrimonial pentru ca România să se angajeze pe drumul realizării idealului ei național. Nici pe plan extern legăturile dinastice dintre casele domnitoare ale imperiilor ce vor intra în curând în prima conflagrație mondială nu au mai contat și nu au putut împiedica tragica și imprevizibila evoluție a evenimentelor.

Proiectul matrimonial din 1914 avea să cunoască un epilog ianuarie 1917, în condițiile în care, imediat după anul nou pe stil vechi, Ion I. C. Brătianu și prințul Carol

au plecat la St. Petersburg, rebotezat din 1915 Petrograd, într-o misiune diplomatică ce urmărea să obțină de la partea rusă sporirea ajutorului militar acordat României.

La 12/25 ianuarie 1917, regina Maria consemnează: „Zi liniștită, chiar nimic de povestit, în afară de faptul că am primit telegrame cifrate din Rusia. Se pare că cei de acolo încă mai iau în considerare o căsătorie între Carol și una dintre ficele lui Nicky – n-aș fi crezut că se vor gândi la asta tocmai acum, când biata noastră țară de-abia mai există, când de-abia dacă mai avem un acoperiș deasupra capului. În fond, ideea e măgulitoare și o putem lua ca pe un semn bun! Problema e cu Carol – tare mă îndoiesc că ar vrea să se căsătorească”¹.

La 27 februarie/12 martie 1917, regina Maria consemnează din nou: „La șapte a venit să mă vadă Mosolov². Discuțiile lui cu țarul și țarina despre planul căsătoriei au mers foarte bine. Totuși. N-aș putea spune că situația militară se arată prea promițătoare”³. A doua zi însă, regina notează primele vești despre izbucnirea revoluției la Petrograd, care nu va întârzia să măture cu totul dinastia Romanovilor și vechea societate rusească.

1. Principele Ferdinand către regele Carol I.

Berlin, 1 martie 1906

Dragul meu unchi,

Dacă până acum nu am relatat nimic de aici este pentru că am vrut să aștept ocazia de a vorbi cu Bülow¹. Cât au durat festivitățile² nu a fost cu puțință, așa că pentru acest scop am ales ziua de ieri. Mai întâi însă vreau să-ți povestesc despre festivitățile propriu-zise. În primele zile am făcut vizite. Duminică a fost un mare dineu și, cu acest prilej, am putut să-i spun împăratului cât de bucuros ești tu pentru că el, împăratul, a permis ca eu să-i transmit felicitările tale. Atât împăratul, cât și împărăteasa s-au interesat despre sănătatea ta, ca toți cei de aici, de altfel, care au primit cu interes veștile despre starea ta. La 26 februarie, luni așadar, a avut loc venirea miresei conform ceremonialului locului, din păcate însă vremea nu a ținut cu noi, a băttut un vânt rece și a dat o ploaie mărunță, dar asta nu a împiedecat publicul să umple străzile.

A urmat dineul de gală în cercul familiei unde a venit și tânăra principesă moștenitoare care în rest nu a mai luat parte la nici o festivitate deoarece, din motive prea lesne de înțeles, vrea să se menajeze³; eu am stat lângă ea și s-a arătat foarte comunicativă. Am ajuns acasă abia la ora 20 ¹/₂, iar de la ora 5 suntem la Castel. La amiază, noi cei trei frați și Josephine⁴ am servit dejunul la mătușa Louise von Baden⁵, care s-a interesat în amănunt despre voi toți și ne-a dat vești bune despre unchiul Friedrich. În Baden, domnește firește o foarte mare bucurie pentru fiul care i s-a născut lui Max⁶. Ziua de 27 februarie a fost foarte încărcată. Dimineața am remis cadoul tău lui Eitel Fritz. Telge⁷ făcuse deja acest lucru încă de duminică – a fost foarte apreciat, a

¹ Regina Maria, *Jurnal de război*, București, Editura Humanitas, 2014, p. 310.

² Aleksandr Alexandrovici Mosolov (n. 1854), general rus, șeful cancelariei ministeriale a Curții imperiale, a îndeplinit funcția de însărcinat cu afaceri în România (decembrie 1916 – martie 1917). A semnat procesele verbale de preluare ale tezaurului românesc.

³ Regina Maria, *op. cit.*, p. 368. Probabil că partea rusă considera că familia regală română, aflată într-o situație disperată, nu se va mai putea arăta indiferentă față de fiica țarului.

picat foarte bine și a produs o mare bucurie și încântare. În același timp, eu am înmănat cele trei ordine celor trei fii mai tineri ai împăratului, care a apreciat foarte mult această atenție venită din partea ta. La ora 12 ½ a fost prezentarea felicitărilor la majestățile lor, prilej cu care s-a putut admira multele cadouri, o parte din ele chiar frumoase.

După amiaza s-a desfășurat cununia tinerei perechi; mireasa foarte frumoasă și dezinvoltă. Ceremonia propriu-zisă n-a durat prea mult, corul a fost splendid, iar cuvântarea pastorului foarte scurtă, simplă și potrivită ca formă și conținut. După cununie s-au prezentat felicitări tinerei perechi. Apoi a urmat defilarea Curții, care a durat foarte mult, dineul de gală și retragerea cu torțe. În timpul defilării Curții, un grup de trompetiști s-a produs într-un mod care a lăsat de dorit, iar sunetele false pe care le scoteau, cutremurătoare până în măduva oaselor, au stârnit râsul întregii asistențe. În pauzele dintre diferitele „acte” ale ceremoniei am avut prilejul să salut o serie de vechi cunoștințe. În amintirea nunții sale de argint, împăratul a oferit o cocardă specială⁸. Cum pe 27 am fost singurul care nu a primit-o, am întrebat discret, prin Beldiman⁸, care sunt criteriile pe baza cărora a fost conferit acest suvenir și rezultatul a fost că mi s-a remis imediat cu scuzele de rigoare.

Pe 28 așadar, la ora 5 ½, m-am dus la Bülow. Discuția noastră, care a durat circa o oră și jumătate, s-a învârtit în jurul mai multor teme. După ce i-am remis salutările tale, el a început imediat să vorbească despre comenzile noastre de material militar și consideră că ele exprimă înclinația noastră evidentă pentru Franța. I-am răspuns că noi avem toate motivele să credem că prin anumite rapoarte, altminteri foarte binevoitoare, s-a dat acestei chestiuni o falsă semnificație, deoarece, în comparație cu marile comenzi pe care le-am făcut deja în Germania, această mică comandă de circa opt sute de mii de franci nu merită atâta atenție, mai ales că vor urma și mai multe comenzi în Germania. Această discuție mi-a oferit prilejul să menționez faptul regretabil că dl von Kiderlen a reușit să se certe cu oameni politici marcanți de la noi, indiferent de apartenența lor politică, și am citat ca exemplu în acest sens ultima sa lipsă de tact față de generalul George Manu⁹. Bülow s-a arătat recunoscător pentru precizările mele și a spus că regretă lipsa de tact a lui Kiderlen, a cărui datorie este de a se afla în bune relații cu toți oamenii politici, la care eu i-am spus că sper că este vorba doar de o neînțelegere trecătoare, care va face imediat loc relațiilor atât de importante pentru noi pe care le dorim bazate pe încredere. Aici Bülow s-a referit la anumiți miniștri de acum – Bădărău și Vlădescu¹⁰ – pe care nu îi cunoaște și nici nu i-a nominalizat, dar a ținut să precizeze răspicat că nu îi consideră cine știe ce oameni de stat și că aceia pe care îi cunoaște el, Cantacuzino, frații Lahovary și generalul Manu, sunt categoric oameni de onoare. Eu am adăugat că acest lucru reprezintă totuși o garanție serioasă. Pe Jaques Lahovary îl consideră cam impulsiv, pe Take Ionescu l-a lăudat ca fiind un om extrem de inteligent. I-am spus că ar trebui să te cunoască suficient de mult ca să știe cât de bine îl cunoști tu pe fiecare ca să folosești de calitățile fiecăruia, chiar și ale celor mai puțin înzestrați, ca să-ți atingi țelul de fiecare dată. Aici Bülow a trebuit să recunoască faptul că întotdeauna te-a considerat un maestru la categoria suveranilor constituționali care știe la momentul potrivit ce partid să cheme la guvernare.

Bülow s-a exprimat foarte laudativ la adresa lui Beldiman și a adăugat că împăratul apreciază foarte mult activitatea sa aici și că o eventuală schimbare ar fi supărătoare. A fost abordată pe scurt și chestiunea petrolului. Am profitat de ocazie și m-am exprimat în sensul pe care îl dorești tu și am subliniat cât de neplăcut te-a afectat lipsa de sinceritate din partea lui Deutsche Bank. Bülow mi-a spus că guvernul german nu s-a gândit niciodată să exercite vreo presiune asupra noastră, necum să sprijine în acest

sens vreun monopol. În cursul discuției, Bülow a vorbit și despre căpitanul Sturdza pe care l-a lăudat peste măsură. Eu n-am putut face altceva decât să-i mai torn apă în vin dezvăluindu-i afacerea de anul trecut, despre care cancelarul se pare că nu știe nimic. (?)

Bülow nu este pesimist în privința situației din Austro-Ungaria, în schimb consideră că va continua să fie gravă situația din Rusia, mai ales în cazul în care Durnovo¹¹ va obține supremația în Consiliul de Stat. Per ansamblu, discuția noastră a fost destul de mulțumitoare și, la final, Bülow m-a asigurat de interesul său permanent și cu totul deosebit pe care îl poartă României.

3 martie. Alaltăieri nu am reușit să-mi duc scrisoarea până la capăt. Dimineața a venit Carlo pe la noi și am luat micul dejun împreună. După amiaza m-am uitat pe la vitrinele diverselor magazine foarte frumoase, iar seara am luat masa la Regimentul 2 al Gărzii Imperiale. În seara zilei de 25 februarie, comandantul Regimentului 1 de Artilerie de Câmp al Gărzii Imperiale ne-a invitat la popotă. Cu prilejul sărbătorii regimentului, comandantul a rostit un toast în onoarea împăratului și pentru sănătatea ta, care a făcut o impresie foarte bună. Au participat o serie de foști ofițeri ai regimentului, precum Burg¹², care acum este un general bătrân, cei doi Knesebeck¹³, care au servit alături de tine la regimentul de artilerie al Gărzii. Alaltăieri, la Regimentul 2 al Gărzii unde Wilhelm a oferit portretul său, a fost o seară foarte plăcută. Am luat micul dejun la familia Canos (?), unde Henriette¹⁴ se află în vizită pentru câteva zile. Pe Josephine am găsit-o arătând destul de bine, tușește mult mai puțin, a făcut aici o cură respiratorie care se pare că i-a făcut bine.

Ieri seară am luat masa la vechiul nostru regiment din Potsdam. Wilhelm a donat acolo un portret al tatei. Măine sunt invitat să iau micul dejun la Castel. Sper să prind ocazia să vorbesc cu împăratul. Joi m-am anunțat la Krupp. La rugămintea lui Wilhelm am vrut să rămân aici până miercuri ca să serbez împreună cu el ziua lui de naștere¹⁵. Măine seară este dineu la Beldiman. A invitat o serie de persoane pe care țin să le cunosc.

Din păcate vremea nu a fost prea grozavă. Zăpada și ploaia au alternat cu un vânt tăios, soarele nu prea s-a văzut. Cu speranța că aceste rânduri te vor găsi într-o stare relativ mulțumitoare, rămân, scumpe unchi, al tău nepot preasupus.

Nando

ANIC, fond Regele Carol I personale, dosar V D 756/1906, f. 1–3 f./v.

¹ Bernhard von Bülow (1849–1929), diplomat și om politic german, ministru plenipotențiar la București (1888–1893), ambasador la Roma (1893–1897), ministru de Externe (1897–1900) și cancelar al Reich-ului (1900–1909).

² Căsătoria la 27 februarie a celui de-al doilea fiu al împăratului Wilhelm al II-lea, Eitel Friedrich (7 iulie 1883 – 8 decembrie 1942), al cărui naș de botez fusese regele Carol I – prilej cu care se perfectase la Berlin alianța secretă a României cu Puterile Centrale –, cu ducesa Sophie Charlotte von Oldenburg (1879–1964). A fost una dintre cele mai fastuoase nunți din epocă, în condițiile în care a coincis cu nunta de argint a perechii imperiale germane. Eitel Fritz și Charlotte nu au avut copii și au divorțat în 1926. Eitel Fritz a fost cel de-al 34-lea Mare Maestru al Ordinului Ioanit (1907–1926), comandant de armată în Primul Război Mondial pe frontul de Vest, ulterior opozant față de politica lui Hitler.

³ Soția Kronprinz-ului Wilhelm va da naștere primului ei copil la 4 iulie 1906, prințul Wilhelm, căzut la datorie la 26 mai 1940, în cursul campaniei din Franța.

⁴ Josephine, născută prințesă de Flandra, era soția lui Carlo von Hohenzollern.

⁵ Luise von Baden (1838–1923), născută von Preussen, fiica împăratului Wilhelm I, s-a căsătorit în 1856 cu Friedrich von Baden (1826–1907). Celebră în epocă pentru operele ei de caritate.

⁶ Este vorba de Maximilian von Baden (1867–1929), cel care avea să fie ultimul mare duce von Baden după moartea unchiului său Friedrich (1907–1918) și ultimul cancelar al Reich-ului (3 octombrie – 9 noiembrie

1918). Maximilian era fiul lui Wilhelm von Baden (1829–1897), fratele lui Friedrich von Baden și deci nepotul Louisei von Baden. Fiul lui Maximilian, Berchtold, se născuse la 24 februarie 1906 (d. 1963).

⁷ Funcționar al Casei de Hohenzollern.

⁸ Alexandru Beldiman (1855–1924), diplomat român, funcții în Ministerul Afacerilor Străine, ministru plenipotențiar la Sofia (1885–1888), la Belgrad (iulie–octombrie 1888), la Berlin (6/18 ianuarie 1896 – 15/28 august 1916).

⁹ Ministru de Război în cabinetul conservator condus de Gh. Gr. Cantacuzino.

¹⁰ Miniștri de Justiție, respectiv Culte și Instrucțiune Publică.

¹¹ Piotr Nikolaevici Durnovo (1845–1915), om politic rus, adjunct la Ministerul de Interne (1900–1905), ministru de Interne (octombrie 1905 – aprilie 1906), a căutat să înăbușe sângeros acțiunile social-democrației rusești. Înlocuit cu Piotr Arkadievi Stolișin.

¹² Ernst Engelbert Oskar Wilhelm von der Burg (1831–1910), general german.

¹³ Există doi generali Knesebeck, care, judecând după vârstă, ar fi putut fi camarazi de regiment cu Carol I: Wilhelm von dem Knesebeck (1841–1815) și Lothar von dem Knesebeck (1837–1928).

¹⁴ Fiica Mariei de Flandra, sora regelui Carol I.

¹⁵ Wilhelm von Hohenzollern se născuse la 7 martie 1864.

2. Însărcinatul cu afaceri al Austro-Ungariei la București, Franz Freiherr Haymerle, către Ministrul de Externe, Leopold Graf von Haymerle.

Haymerle¹ către Berchtold²

Sinaia, [13] 26 august 1913

Scrisoare personală. Secret

În ultima vreme apar tot mai multe zvonuri despre căsătoria A.S.R. Prințul Carol al României cu o fiică a M.S. Țarului. Totuși până acum n-am reușit să aflu nimic precis despre acest lucru. Pare însă că este destul de sigur faptul că Marele Duce Nicolai Mihailovici³, chiar cu ocazia vizitei pentru înmânarea bastonului de feldmareșal M.S. Regelui⁴, a propus curții regale de aici acest proiect matrimonial și a invitat în toamna asta pe Majestățile Lor și familia prințului moștenitor la Livadia, în numele M.S. Țarului.

[Despre problemele personale ale diplomatului austro-ungar.]

În ceea ce privește proiectul matrimonial despre care am vorbit la început, se spune că M.S. Regele, dar mai ales M.E. Regina, sunt mai curând împotrivă. În orice caz, se spune că M.S. Regele nu vrea ca acest lucru să se realizeze prea repede, așa cum se pare că dorește A.E.R. Prințesa moștenitoare. Se spune că la M.S. predomină temerea că în cazul că se va realiza această căsătorie cu fiica M.S. Țarului, atunci nu va mai putea fi ținută secret față de Rusia strânsa legătură ce unește România cu Tripla Alianță, și, așa cum știe Ex. V., regele se opune în modul cel mai categoric ca să se afle în tabăra cealaltă despre această alianță.

Chiar dacă, din păcate, n-am reușit până acum să aflu ceva sigur despre proiectul matrimonial româno-rus, din cele mai sus arătate rezultă că acesta nu este doar o trâncăneală a ziarelor, ci pare să fie ceva aproape de realizare. De altfel, ministrul român de Interne a afirmat, cu câteva luni în urmă, că această căsătorie a viitorului rege al României cu o fiică a țarului este lucru hotărât. Totuși d-lui Take Ionescu îi place să povestească chestiunile personale ale Curții pentru a sublinia o anumită intimitate a sa cu Casa Regală pe care probabil că nu o are în măsura în care pretinde el. Nu vreau să mă pronunț în ce măsură o căsătorie a viitorului rege al României cu o fiică a țarului ar

influența relațiile noastre cu România, dar este clar că, în caz de conflict armat cu Rusia, nu prea mai putem conta pe un ajutor activ din partea românilor.

Haymerle

Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Wien und Leipzig, 1930, vol. VII, doc. nr. 8480, p. 205–206 (în continuare, *OUAP*), traducere din limba germană.

¹ Dr. Franz Freiherr von Haymerle, diplomat austro-ungar, secretar de legatie la Belgrad (1909–1912), însărcinat cu afaceri la București (16 octombrie 1912 – 10 octombrie 1913), ulterior la Berlin.

² Leopold Graf von Berchtold (1863–1942), diplomat și om politic austro-ungar, ambasador la Roma (28 decembrie 1906 – 25 martie 1911), ministru de Externe (17 februarie 1912 – 13 ianuarie 1915).

³ Nicolai Mihailovici (1859–1919), mare duce al Rusiei, general, om politic și istoric. Asasinat de bolșevici la 30 ianuarie 1919.

⁴ La București, cu prilejul aniversării a 35 de ani de la căderea Plevnei, la 28 noiembrie/11 decembrie 1912.

3. Ministrul plenipotențiar belgian la București, Ypersele de Strihou, către Ministrul de Externe, Davignon.

Légation de Belgique

Bucarest, le 30 Janvier 1914

Entré le 27 Février 1914

Monsieur le Ministre,

S.A.R. Le Prince Ferdinand de Roumanie qui est allé présenter à l'Empereur d'Allemagne S.A.R. le Prince Carol au moment où celui-ci allait entrer dans un régiment de la garde à Potsdam, partira la semaine prochaine avec son fils pour St. Petersburg.

Le voyage se rattache à un projet de mariage, dont j'ai eu l'honneur de vous entretenir déjà le 12 mars 1913 nr. 118/72 entre le Prince Carol et une des filles du Tsar.

Une entrevue devait avoir lieu à l'occasion de l'inauguration à St. Petersburg du monument du Grand Duc Nicolas¹. Mais la cérémonie, qui avait été fixée au printemps, fut avancée. De sorte que le Prince Ferdinand qui venait de perdre Sa Mère² fut empêché d'y assister et de présenter Son Fils.

C'est la Duchesse de Saxe Coburg née Grande Duchesse de la Russie³ et mère de la Princesse héritière de Roumanie, qui négocie cette alliance à laquelle le Prince Carol de qui on s'accorde à dire dans la famille Royale qu'il est russe de caractère et de goûts, serait porté.

Si elle se souvient l'idée qu'exprimait le Prince de Bismarck à S.A.R. le Prince Charles de Hohenzollern partant pour régner en Roumanie, verra le jour au bout de deux générations : Si vous pouvez épouser une Grande Duchesse tout va bien pour Vous⁴.

Veillez agréer Monsieur le Ministre les assurances de mon profond très profond respect.

M. van Ypersele de Strihou

ANIC, Microfilme Belgia, rola 11, cadrele 46–47.

¹ Marele duce Nicolai Nicolaevici (1831–1891), general, comandatul trupelor ruse pe teatrul din Bulgaria în războiul ruso-româno-turc (1877–1878).

² Antonia von Hohenzollern (n. 1845, ca prințesă de Saxa-Coburg și Gotha, fiica reginei Maria a II-a a Portugaliei) s-a căsătorit cu Leopold von Hohenzollern la 12 septembrie 1861; a decedat la 27 decembrie 1913.

³ Maria de Coburg (1853–1920), fiica țarului Alexandru al II-lea, căsătorită în 1875 cu ducele Alfred de Edinburg (din 1893 duce de Coburg), fiul reginei Victoria a Marii Britanii (1837–1901). Cei doi au fost părinții principesei Maria, care s-a căsătorit cu principele Ferdinand la 10 ianuarie 1913. În 1867, marea ducesă Maria fusese pețită de principele Carol I al României, care a fost refuzat pe motiv că „cine plătește tribut sultanului nu poate fi ginerele Țarului”. Vezi Vasile Docea, *Proiectele matrimoniale ale principelui Carol I al României*, în *ArhGen*, anul 4, nr. 3–4, 1997, p. 271–295.

⁴ Discuția cancelarului von Bismarck cu prințul Carol la 19 aprilie 1866 în *Memoriile Regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. I, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 38.

4. Ambasadorul Germaniei la Sankt-Petersburg, Friedrich Pourtalès, către cancelarul Germaniei Bethmann Hollweg.

Portalès¹ către Bethmann Hollweg²

St. Petersburg, [31 ianuarie] 13 februarie 1914

Nr. 46

Noul ministru plenipotențiar român, dl Constantin Diamandy³, care a sosit aici cu câteva zile în urmă, m-a asigurat că la ora actuală relațiile dintre St. Petersburg și București sunt foarte călduroase. Într-adevăr, se pare că de ceva vreme cei de aici sunt foarte binevoitori și amabili față de România, cum de altfel m-a asigurat și dl Constantin Nanu, predecesorul d-lui Diamandy.

Așa cum știe Ex. V., încă de astă toamnă a fost vorba ca principele moștenitor al României, împreună cu fiul său cel mare⁴, să facă o vizită familiei imperiale ruse în Crimeea. Această vizită a fost amânată la vremea respectivă la dorința M.E. Țarina Alexandra Feodorovna și nu s-a realizat nici mai târziu în timpul șederii Curții la Livadia.

Ulterior, vizita urma să aibă loc cu prilejul dezvelirii statuii marelui duce Nikolai Nikolaevici⁵, dar a fost contramandată din cauza decesului A.E.R. Principesa Mamă Antoaneta von Hohenzollern. La ora actuală, vizita este avută în vedere pentru luna martie a anului acesta, așa cum i-a spus Țarul chiar d-lui Diamandy la audiența în care acesta și-a prezentat scrisorile de acreditare.

Presupunerea că avem de a face cu un proiect matrimonial mi se pare absolut întemeiată și acest lucru nici măcar nu se mai neagă aici. La început, M.E. Țarina Alexandra Feodorovna nu prea agrea această idee. De la o sursă ce se consideră a fi bine informată mi s-a relatat că însuși dl Sazonov⁶, cu ceva vreme în urmă, ar fi abordat cu M.E. Țarina problema căsătoriei uneia din fiicele țarului cu prințul Carol al României. M.E. a dat de înțeles că nu agreează pentru fiicele ei ideea unei căsătorii din rațiuni politice⁷, la care dl Sazonov a răspuns că aici trebuie să se gândească bine „pentru că un Hohenzollern ortodox nu se găsește chiar în fiecare zi”.

De curând se pare că distinsa doamnă a devenit mai favorabilă acestui proiect matrimonial. Din câte mi-a spus dl Diamandy, s-ar fi exprimat în sensul că mai întâi trebuie să se vadă dacă nu cumva cele două vlăstare domnești se vor plăcea unul pe altul atunci când se vor întâlni.

Acum câteva luni când l-am întrebat pe dl Sazonov despre eventualitatea acestei căsătorii, domnia sa mi-a răspuns că nu i se pare deloc probabil pentru că M.S. Țarul nu s-ar despărți așa de curând de fiica sa cea mare, pe care o iubește foarte mult, deoarece de fapt ea „duce casa”. De curând însă, ministrul nu a mai contestat posibilitatea ca la apropiata vizită a perechii moștenitoare românești să se ajungă la o logodnă.

Pourtalès

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, Berlin, 1926, vol. XXXIX, doc. nr. 15813, p. 474–476 (în continuare, GPEK), traducere.

¹ Friedrich Pourtalès (1853–1928), diplomat german, ministru plenipotențiar la Haga (1899–1902), la München (1902–1907), ambasador la St. Petersburg (1907–1914).

² Theobald von Bethmann Hollweg (1856–1921), om politic german, cancelar al Reich-ului (14 iulie 1909 – 13 iulie 1917).

³ Constantin I. Diamandi (sau Diamandy) (1868–1931), diplomat român, atașat de legăție la Sofia (1910–1912), la Roma (1913), ministru plenipotențiar la St. Petersburg (1 octombrie 1913 – 13 ianuarie 1918), unde a contribuit esențial la realizarea acordului ruso-român din 18 septembrie/1 octombrie 1914 (convenția Sazonov-Diamandi), al doilea delegat al României la Conferința de Pace de la Paris din 1919, după ocuparea Budapestei, la 4 august 1919, a fost numit înalt comisar al guvernului român în Ungaria, ministru plenipotențiar la Paris (10 decembrie 1924 – 10 iunie 1930).

⁴ Prințul Carol al României intrase la sfârșitul lui ianuarie 1914 în serviciul militar la Regimentul 1 de infanterie al gărzii imperiale de la Potsdam (Nota redacției germane).

⁵ Nikolai Nikolaevici (1831–1891), mare duce al Rusiei, comandantul armatei ruse din Bulgaria în războiul ruso-turc din 1877–1878. Statuia sa a fost dezvelită, la 12/25 ianuarie 1914, în Piața Manejului din St. Petersburg și distrusă în 1918.

⁶ Serghei Dimitrievici Sazonov (1860–1927), diplomat și om politic rus, ambasador la Londra, Washington și Vatican, adjunct al ministrului de Externe (din 26 iunie 1909), ministru de Externe (septembrie 1910 – iulie 1916).

⁷ La fel, țarul Nicolae al II-lea i-a pus în vedere ministrului președinte sârb Nicola Pasici, care cu prilejul vizitei sale la St. Petersburg, la începutul lui februarie 1914, i-a propus căsătoria prințului moștenitor al Serbiei cu una din fiicele țarului, că el îi va lăsa pe copiii săi să-și aleagă viitorul tovarăș de viață după cum le va spune inima. Cu toate acestea, Nicolae al II-lea a ascultat cu vădită plăcere cum președintele sârb i-a prezentat perspectiva că, în cazul în care se realiza această căsătorie, fiica sa putea deveni țarina poporului sârbo-croat, ceea ce presupunea dezmembrarea Austriei. Același lucru – dezmembrarea Austro-Ungariei – a fost avut în vedere atunci când țarul a discutat cu Pasici chestiunea austro-română: România are în Austro-Ungaria 3 ½ milioane de frați care vor să se unească cu patria mamă (Raportul lui Pasici din 2/15 februarie 1914, în *Weissbuch betreffend die Verantwortlichkeit der Urheber des Krieges*, Berlin, Reichsdruck, 1919, p. 114 și urm.; Notă a redacției germane la volumul XXXIX din GPEK).

5. Ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei la București, Ottokar von Czernin, către Ministrul de Externe, Berchtold.

Czernin către Berchtold

București, [8] 21 februarie 1914

Telegramă cifrată nr. 60

Actualul proiect al familiei regale este ca principele moștenitor, principesa moștenitoare, prințul Carol și prințesa Elisabeta să meargă pentru 14 zile la St. Petersburg. Scopul este acela de a-l logodi pe prințul Carol cu una din fiicele țarului.

Diadochul [prințul moștenitor grec] va veni aici în aprilie. Până acum cel puțin logodna sa cu prințesa Elisabeta nu a avut loc, totuși acest lucru este foarte probabil. [...]

ANIC, fond Casa Regală, dosar 16/1914, fila 70, traducere.

6. Ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei la București, Ottokar von Czernin, către Ministrul de Externe, Berchtold.

Telegramă cifrată nr. 65

București, 23 februarie 1914

DI Ion I. C. Brătianu mi-a comunicat că el este categoric împotriva căsătoriei prințului cu o fiică a țarului, deoarece așa ceva ar complica enorm relațiile României cu Dubla Monarhie.

I-am dat de înțeles că eu cred că, în acest caz, părerea sa nu este foarte importantă, căci nu va fi prea mult întreat. Președintele de Consiliu mi-a propus în glumă să facem pariu că această căsătorie nu se va face.

Totuși, conform informațiilor mele, dorința persoanelor în cauză de a realiza această căsătorie este puternică.

ANIC, fond Casa Regală, dosar 16/1914, fila 76, traducere.

7. Ministrul plenipotențiar belgian la București, Ypersele de Strihou, către Ministrul de Externe, Davignon.

Légation de Belgique
Nr. 128/61

Bucarest, le 19 Mars 1914
Entré le 22 Avril 1914

Monsieur le Ministre,

Me référant à ma lettre du 30 janvier dernier, No 52/32, j'ai l'honneur de vous faire savoir que L.L. A.A. R.R. le Prince et la Princesse Héritiers de Roumanie ont quitté Bucarest ce matin pour se rendre, ainsi que le Prince Carol, qui les rejoins à Berlin, à Saint Pétersbourg où Leurs Altesses Royales seront les hôtes de la Cour Impériale. Le but de ce voyage, comme le disait ma dépêche précitée, est d'amener le mariage du Prince Carol, futur Souverain de Roumanie, avec une des Filles du Tzar.

Certaines indications me permettent de croire que ce projet est favorablement accueilli à la Cour Impériale. Depuis les événements de l'an dernier la Russie fait des efforts pour détacher la Roumanie de l'alliance allemande et un mariage roumano-russe favoriserait singulièrement cette politique.

Veillez agréer Monsieur le Ministre, les assurances de mon très profond respect.

M. van Ypersele de Strihou

ANIC, Microfilme Belgia, rola 11, cadrul 98.

8. Principele Ferdinand către generalul Ion Perticari.

[martie 1914]

Mon général,

Il n'y a plus que quelques jours jusqu'à notre départ pour la Russie et comme j'avais écrit il y a deux jours au Prince Carol nous prendrons le chemin pour Berlin,

respectif Potsdam, où nous ferons un séjour de 3 à 4 jours. J'avais d'abord eu l'idée que nous pourrions nous rencontrer à Oderberg et continuer de là le chemin ensemble, et de nous arrêter au retour à Berlin. Le changement a été provoqué par le départ de l'Empereur¹ pour Corfu, et nous l'aurions manqué au nous arrêtant à Berlin au mois d'Avril.

Le voyage en Russie dont on a parlé depuis tant de mois, et qui planait dans l'air depuis bien plus longtemps car nous aurions dû le faire l'année passée déjà, le voilà donc sur le point de devenir un fait. Je l'envisage moi-même avec des sentiments partagés entre joie et un certain malaise. Je me réjouis sincèrement de revoir Petersbourg, la Russie et ses souverains qui m'ont toujours laissé des souvenirs des plus agréables mais je ne regarde pas tout à fait du même œil les avancés... et la cour assidue que les cercles politiques russes nous font. « Timeo Danaos et dona ferentes. » Pour le moment il s'agit que notre jeune homme fasse la connaissance de ses cousines russes sans que cela nous engage encore en rien. Carol lui-même est encore bien jeune pour se marier et toutes ses études ne sont pas encore terminées car après son service à Potsdam il devra sûrement fréquenter les cours universitaires. L'idée même d'une alliance avec une des filles de l'empereur Nicolas m'est personnellement sympathique, et d'après tout ce que j'ai appris les jeunes Princesses sont charmantes et d'un caractère doux et gai.

Ce qui me fait cependant hésiter à accepter des deux mains le don qu'on nous offre, c'est l'incertitude qu'on a en face de cette terrible maladie qui se peut transmettre par les femmes seules et n'attaque que les enfants de sexe masculin cela c'est du point de vue des liens de famille le seul point qui me fait des soucis et il me semble que c'est un point qui mérite une sérieuse attention.

Mais dans les avancés que la Russie nous fait et notre bien elles sont toutes – mêmes celles d'un caractère d'affaires de familles – vienne presque exclusivement de la part des cercles politiques, il y a une pensée plus ou moins cachée et cela c'est le côté, qui me plaît moins. Les diplomates russes se plaisent à accentuer dans leurs conversations – pas avec le Roi ni avec moi – l'importance politique que pourrait avoir l'alliance de famille qu'ils ont en vue et quelques-uns n'ont pas caché leur mécontentement que le Prince Carol ait pris service dans l'armée prussienne. Tout cela est trop cousu de fil blanc pour ne pas voir leur intention, c'est à la Roumanie qu'un fait la cour et on espère pouvoir la détacher de ses amis. Ces craintes sont partagées ici par nos hommes politiques, et autant eux que le Roi m'en a attiré l'attention et c'est à Vous cher général que je fais part en toute confiance de mes sentiments dans cette question.

Le Prince Carol Vous aura dit qu'il sera vers le fin de la semaine que la Princesse et moi viendrons à Potsdam et si il n'y a rien que n'intervienne le jour sera Vendredi. Je suis curieux de voir la maison et comment il y est établi. Stainbach m'a raconté toutes les difficultés que Vous avez eu et que la maison a été dans un fort mauvais état, qui nécessitait une masse de petites réparations et des dépenses non prévues par tout cela et surtout par l'automobile le budget atteint une somme très élevée. Cela se fait mieux verbal que par écrit.

ANIC, fond Regele Ferdinand, dosar V 763, f. 1–2 f./v., original.

---

¹ Wilhelm al II-lea.

9. Principele Ferdinand către Regele Carol I.

Berlin, 8/21 martie 1914

Dragul meu unchi,

Am vrut să-ți trimit aceste rânduri după sosirea noastră din dormitorul regelui Friedrich Wilhelm al IV-lea în care locuim noi și pe care tu îl cunoști prea bine. Despre călătorie nu am ce să-și spun în mod deosebit, decât că a decurs bine și a fost favorizată de o vreme frumoasă. Se pare că a plouat în toată țara judecând după drumurile desfundate și după bălțile stătute de pe câmpuri. La gară am fost întâmpinați de către împărat, de fii și nurorile sale și de o gardă de onoare. Am pornit spre Castel, Missy împreună cu principesa moștenitoare, eu împreună cu împăratul, care, chiar pe drum fiind, a început imediat să vorbească despre tinerele prințese de la St. Petersburg¹ și mi-a spus că fiica cea mare [a țarului] va fi păstrată acolo ca eventuală succesoare la tron, cea de a doua, care este într-adevăr foarte drăguță, nu se bucură de o constituție robustă, „se spune că inima ar fi slabă”; pe urmă, împăratul a menționat din nou pericolul acelei boli îngrozitoare, despre care mi-a spus că a luat informații de la un medic specialist, informații care nu sună deloc încurajator. Din interese familiale și dinastice, împăratul pune un accent deosebit pe acest aspect, care și pentru mine este foarte îngrijorător. Dacă sunt adevărate cele spuse despre cele două fete, atunci avem un motiv în plus să nu ne angajăm în niciun fel față de cei de la St. Petersburg. Împăratul a vorbit despre țarul Nicolae al II-lea în același mod ca data trecută. Este regretabil că acest om simpatic, care vorbește foarte sincer în discuțiile între patru ochi și te face să ai încredere în el, este întotdeauna cel mai influențat de ultima persoană cu care vine în contact și în final acționează așa cum dorește respectiva persoană. Principala sa lipsă este slăbiciunea și acest lucru se vede și în discuțiile purtate cu el, unde nu este în stare să contrazică pe nimeni și nici să-și exprime propria-i părere. Ascunde acest lucru, fiind de acord fără rezerve cu părerile celorlalți. Acesta este semnul că trebuie să se treacă la altă temă. După ultima scrisoare către Kokowzow², al cărei efect a fost retragerea acestuia din urmă, se spune că s-a ajuns la o scenă foarte violentă în cursul căreia Kokowzow i-ar fi reproșat amarnic țarului că deși domnește de aproape 20 de ani, nu prea are habar despre ceea ce se petrece în imperiul său.

După dejunul în familie de ieri, împăratul mi-a vorbit la un moment dat și despre situația din Transilvania; el crede că probabil anumite revendicări ale românilor au mers prea departe, dar crede că Tisza este suficient de deștept ca să înțeleagă că prietenia României este de mare importanță pentru monarhia austro-ungară. La Viena, împăratul va avea ocazia să vorbească cu Tisza despre această problemă și va încerca să-l influențeze în acest sens. Crede că ar putea avea mai mult succes decât dacă s-ar acționa prin intermediul politicianilor austrieci, care sunt prea absorbiți de chestiunile interne. Împăratul nu a vorbit despre atentatul de la Debrețin.

Împăratul ne-a primit cu o cordialitate și o căldură deosebită. Împărăteasa se află în Braunschweig, la nepotul ei, unde domnește o mare bucurie. Dineul de familie, unde împăratul a luat-o pe Missy din camera ei, a fost foarte plăcut și animat. Azi am luat micul dejun la prințul moștenitor și diseară va fi dineu la Castel și cu suitele noastre. O atenție deosebită reprezintă faptul că subofițerii care au în pază camera mea sunt cei dintâi în ierarhia Regimentului 1 al Gărzii Imperiale, mai precis chiar din compania a treia, unde am servit eu. Va trebui să-i răsplătim cu decorații. Voi reglementa chestiunea prin intermediul lui Beldiman. Generalul locotenent care mi-a fost dat în serviciu de

onoare, von Hutier³, comandantul Diviziei 1 de Infanterie a Gărzii Imperiale, nu a primit încă niciun ordin românesc. Colonelul von Friedeburg a fost deja decorat cu Marea Cruce de Ofițer a Ordinului „Coroana României”.

Carol este foarte vioi și arată bine, s-a mai subțiat însă; se pare că se simte bine la Potsdam, este conștiincios la datorie și este bine văzut de superiori săi. La parada de ieri se spune că și-a condus plutonul foarte bine. Cu Peticari nu am putut încă să stau de vorbă, voi mai avea însă mai multe prilejuri la Potsdam.

La plecarea mea din București, chiar la gară, i-am dat o notiță lui Brătianu, care mi s-a părut demnă de a fi luată în seamă și el să controleze dacă reflectă adevărul. În ultima seară, ofițerul de gardă de la Cotroceni, adus de la Regimentul 4 din Pitești, mi-a relatat că cel care comandă brigada de acolo, generalul Niculescu Marin⁴, a dat ordin ca să se vorbească soldaților despre relele tratamente la care sunt supuși românii [din Transilvania] din partea ungarilor; dacă aceste lucruri se confirmă, atunci el este semn al unei instigări sistematice împotriva vecinului nostru de la nord și aruncă o lumină deloc favorabilă asupra gândirii acestui ofițer superior. De mai multă vreme am impresia că facultățile mintale ale acestui ofițer sunt în scădere.

Astăzi avem din nou o vreme mohorâtă și rece, așa că suntem mulțumiți să privim cum arde focul în șemineu.

Atât pentru astăzi. Te îmbrățișez cu drag, scumpe unchiule, al tău nepot preasupus,

Nando

ANIC, fond Regele Carol I personale, dosar V D 784/1914, f. 1–4 f./v., original.

¹ Aluzie la proiectul de căsătorie al prințului Carol cu una dintre fiicele țarului Nicolae al II-lea, proiect dezaprobat de Curtea Imperială de la Berlin.

² Vladimir Nikolaevici Kokowzow (1853–1943), om politic rus, adjunct al ministrului de Finanțe Serghei Witte (1896–1902), șef al cancelariei de Stat (1902–1904), ministru de Finanțe (1904–1914), prim-ministru (18 septembrie 1911 – 12 februarie 1914). A continuat politica de reforme a lui Stolâpin, al cărui succesor a fost, iar pe plan extern a dus o politică de înțelegere cu Franța și de compromis cu Germania.

³ Oskar von Hutier (1857–1934), general german, ulterior, în timpul Primului Război Mondial, avea să obțină succese deosebite la comanda Armatei a 8-a pe frontul de Est (1917).

⁴ Marin Niculescu, general de brigadă; în august 1916 avea să conducă atacul Diviziei 3 de infanterie de-a lungul culoarului Rucăr–Bran. Vezi *Istoria militară a poporului român*, vol. V, București, Editura Militară, 1988, p. 406.

10. Principele Ferdinand către Regele Carol I.

Țarskoe Selo, 21 martie/3 aprilie 1914

Dragul meu unchi,

Am vrut să las să treacă vreo câteva zile ca să-ți pot povesti ceva mai mult din cele ce sunt pe aici. Călătoria a mers bine și a decurs conform programului. La Wirbaum (Wirballen) ne așteptau domnii ce ne-au fost dați pentru serviciul de onoare: generalul maior *à la suite* Mezenbzero, colonelul prinț Mestechersky, șeful grajdurilor imperiale Serebriakow, toți trei niște domni foarte plăcuți. Pe ultimul îl cunoșteam dinainte, în frumoasa sa casă am participat la un bal. În lunga călătorie de la Wirballen până aici am străbătut peisaje destul de monotone, în care pădurile de conifere și mesteceni alternau cu ogoare nesfârșite și rarele sate și micile orașe prezentau toate un

caracter autentic rusesc cu casele de lemn. Cu cât ne apropiam de ținta călătoriei noastre, cu atât mai mult ne adânceam în iarnă și aici am găsit gheață și zăpadă, dar o temperatură nu prea scăzută. Sosirea noastră a avut loc la ora 3 după-amiază. Țarul și țarina cu cele două fiice mai mari și rudele mele rusești și lunganul de Nicolașa ne-au primit la gară și ne-au condus până la locuința noastră de la Palatul Mic.

Aici viața decurge într-un mod foarte simplu, fără agitații. Trăim în cercul familiei restrânse, toate mesele sunt luate *en famille*, iar invitații nu sunt trimise niciodată, nici măcar membrilor familiei care locuiesc în St. Petersburg, și nici din suite nu apare nimeni, așa că se poate spune că familia imperială restrânsă duce o viață foarte retrasă. Atât țarul cât și țarina, care momentan arată foarte bine, sunt foarte drăguți și foarte cordiali cu noi, iar orele pe care le petrecem împreună cu ei după-amiaza la ceai și la mese și seara sunt foarte plăcute și avem impresia că trăim într-o casă burgheză extrem de simpatice, atât de puțin se amestecă cineva în viața cotidiană de la această curte. Cele două fiice mai mari sunt niște fete absolut încântătoare și, dacă ar fi eu cel care să aleagă între ele, mi-ar fi greu să mă decid pentru vreuna dintre ele; fără să fie deosebit de frumoase în adevăratul sens al cuvântului, amândouă au șarmul extraordinar al primei tinereți nevinovate, au chipuri adorabile, cea mai mare este ceva mai plinuță, dar ambele sunt zvelte. Olga este probabil ceva mai liniștită și mai așezată, ea este probabil și mai drăguță și pare că are o sănătate mai robustă. Tatiana, mai mică, mi se pare mai de încredere și mai vioaie și este foarte simpatice, cu ochii ei depărtați și năsul ei mic și avântat în sus, dar arată mai copilăroasă decât cea mare, iar părul scurt pe care îl poartă după ce a suferit de tifos îi conferă un aspect interesant; nu m-ar mira dacă lui Carol i-ar place mai mult această a doua fiică. Deocamdată el le tratează încă cu indiferență. Amândouă sunt foarte bine crescute în toată ființa lor și ne fac o impresie foarte foarte bună. Dacă n-ar fi o anumită problemă, categoric l-aș încuraja pe Carol *de leur faire sa cour*, căci ca nurori mi-ar place din toată inima atât una cât și cealaltă, atât de drăguțe și simpatice sunt amândouă.

Programul meu a fost foarte încărcat. În prima zi după sosirea noastră, dimineața am fost la liturghie în noua biserică a garnizoanei din Țarskoe Selo, împreună cu familia imperială, doar micul țarevici a rămas acasă. Țareviciul este un băiat drăguț și momentan îi merge foarte bine; în primele zile a luat parte la mesele noastre, a fost vesel și mulțumit, dar când merge se observă că nu este tare pe picioare, căci șchiopătează un pic. În ultimele zile a mai apărut doar la ceaiul de după-amiază și am observat că avea piciorul bandajat.

Sâmbăta după-amiaza am rezervat-o pentru vizite la țarina mamă și la marii duci. Seara am supat cu Kiril și Ducky în casa lor foarte frumoasă și cu bun gust aranjată și pe urmă a avut loc un concert la teatru, la care am asistat pentru că a fost în scop de caritate pentru soldați.

Luni am stat acasă dimineața. După micul dejun în familie, m-am dus la St. Petersburg pentru a face vizite ambasadurilor și anumitor personalități marcante, respectiv să le las cartea de vizită. Și marțea a decurs relativ liniștită. După-amiază tineretul s-a jucat în zăpadă, în vreme ce eu l-am primit pe mitropolitul din St. Petersburg, pe care tu îl cunoști de la Moscova. Deoarece el nu vorbește decât rusește, conversația nu a fost prea ușoară și a trebuit să apelăm la serviciile unui translator. Pe urmă l-am primit pe Sazonov¹, pe care l-am cunoscut cândva la Londra, când era un mic secretar al ambasadei ruse de acolo, pe vremea lui Staal². Este un om foarte plăcut, care mi-a lăsat o impresie de sinceritate și de încredere. Deoarece mi-a stat prea puțin timp la dispoziție, n-am putut să stau cine știe ce de vorbă cu el, iar discuția noastră s-a limitat

la evenimentele anului trecut. Nu s-a zgârcit deloc cu laudele la adresa politicii noastre, la fel în ceea ce privește eforturile pe care le întreprindem la Constantinopol și cu atât mai aspru s-a exprimat așa cum știam la adresa vecinilor noștri de la sud de Dunăre. Sper că voi putea discuta mai mult cu el la Diamandi.

Seara am cinat la Boris³, în casa sa foarte frumoasă din Țarskoe Selo.

Ziua de ieri, miercuri, a fost și ea foarte încărcată. Dimineața am sărbătorit jubileul de 100 de ani de la întemeierea Regimentului de Dragoni ai Gărzii Imperiale, al cărei șef onorific este Tante Miechen. Regimentul a fost reunit fără cai în marele manej, Tante Miechen ca șef în uniformă se afla la aripa dreaptă, noi am trecut în revistă trupele aliniate, pe urmă s-a ținut o scurtă slujbă religioasă, apoi conferirea noilor drapele, care fuseseră bătute în cuie cu o seară înainte și am trecut pentru a doua oară în revistă trupele aliniate în front. Totul a durat circa două ore. Pe urmă a fost un mare dineu, la care au luat parte foștii ofițeri împreună cu cei de acum ai regimentului, aproximativ 150 de persoane. Seara din nou dineu și apoi recepție la Ministerul de Externe. A fost însă mai mult un soi de serbare populară și deoarece s-a cântat, posibilitățile de discuție au fost limitate, în plus în pauze mi s-au prezentat o mulțime de persoane și a trebuit să salut mai vechile mele cunoștințe.

Astăzi abia reușesc să duc la bun sfârșit această scrisoare. După ce am luat micul dejun la țarina mamă, după-amiaza am asistat la o festivitate la institutul Smolnâi, care se află sub patronajul țarinei mame, cu prilejul a 150 de ani de la întemeiere⁴. Diseară va avea loc un carusel la Cavaleria Gărzii Imperiale, unde suntem invitați și noi.

În toată această vreme, chestiunea Elisabetei a apăsât ca un coșmar asupra mea și mai ales Missy este absolut consternată și nu se poate liniști⁵. Ceea ce m-a deranjat cel mai mult este faptul că problema noastră a apărut imediat în ziare și, în primul rând, în „Adevărul”. Așa ceva nu s-a putut întâmpla decât printr-o groaznică indiscreție. Soacra mea este turbată. A citit și ea în ziarele din Coburg.

În relațiile sale cu verișoarele lui, Carol este foarte dezinvolt și vesel, dar nu face niciun gest că ar vrea să se apropie ceva mai mult de una sau alta dintre ele, *ils sont bons camarades mais pas plus*. Poate că așa este cel mai bine, că vrea să-și păstreze încă libertatea.

Acum însă vreau să închei. Te îmbrățișează cu drag al tău nepot credincios,

Nando

ANIC, fond Regele Carol I personale, dosar V D 779/1914, f. 1–3 f./v., original.

¹ Serghei Dimitrievici Sazonov (1860–1927), diplomat rus, secretar de ambasadă la Londra (1890–1894), la Vatican (1894–1904), consilier de ambasadă la Londra (1904–1906), ministru plenipotențiar la Vatican (1906–1909), adjunct la Ministerul de Externe (1909–1910), ministru de Externe (1910–1916). Memorialist.

² Igor Igorovici baron de Staal (1822–1907), diplomat rus, ambasador la Londra (1884–1902).

³ Boris Vladimirovici Romanov (1877–1943), mare duce al Rusiei, fiul marelui duce Vladimir Alexandrovici, unul dintre fiii țarului Alexandru al II-lea. Boris era deci nepotul de unchi al țarului Alexandru al III-lea și văr primar cu țarul Nicolae al II-lea. Carieră militară, a participat la războiul ruso-japonez, avansat general în 1914. Celebru pentru legăturile sale amoroase, inclusiv cu principesa Maria.

⁴ Este vorba despre decretul din 1764 al împărătesei Ecaterina a II-a care a decis ca o parte dintre clădirile mănăstirii Smolnâi să fie folosite ca pension pentru educația tinerelor din familii aristocrate. Când la începutul secolului XIX numărul elevelor a crescut, s-a încredințat arhitectului Giacomo Quarenghi construcția propriu-zisă, în stil clasic, a institutului Smolnâi (1806–1808). În 1917, clădirea a devenit sediul Sovietului Muncitorilor și Soldaților, unde s-a organizat lovitura de stat bolșevică din 25 octombrie/7 noiembrie 1917, a fost sediul Consiliului Comisarilor Poporului (guvernul) și după mutarea Capitalei la Moscova (februarie 1918) sediul Comitetului de Partid Petrograd, ulterior Leningrad.

⁵ Este vorba despre refuzul prințesei Elisabeta de a se căsători cu prințul moștenitor al Greciei (diadochul) George. Acesta din urmă venise la București pe 9 februarie 1914 și fusese câteva zile oaspetele regelui Carol I. O descriere a evenimentului o face Czernin, care scrie: „Principesa moștenitoare se plânge de indiscreția societății [înalte] de aici, care, așteptând logodna, stă cu ochii pe acești tineri, încât o întâlnire normală nu este cu putință. «Elisabeta este așa de exasperată, că l-ar respinge [pe diadoch] chiar dacă i-ar plăcea, numai din cauza comportamentului celor din jurul nostru.» Eu am impresia – încheie Czernin – că cei doi tineri se plac” (ANIC, Casa Regală, dosar 16/1914, fila 41). Într-adevăr, până la urmă se vor căsători la București, la 27 februarie 1921, și vor divorța tot la București, la 6 iulie 1935.

11. Otto von Czernin, secretar al Ambasadei Austro-Ungariei la Sankt-Petersburg, către Ministrul de Externe, Berchtold.

Otto von Czernin¹ către Berchtold

St. Petersburg, 26 martie/8 aprilie 1914

Nr. 18

Ultimele zile au stat sub semnul vizitei perechii princiare moștenitoare a României și a fiului lor ca pretendent la mâna uneia din fiicele țarului. Știrile răspândite cam prea repede de presa întregii Europe despre logodna prințului Carol cu una din fiicele țarului nu s-au confirmat. Un lucru este însă sigur, că un asemenea plan a fost luat în calcul cu toată seriozitatea, partea română a sperat în realizarea lui și a fost susținut chiar de către ministrul de Externe, dl Sazonov. Aspectul personal a jucat totuși rolul decisiv și cea mai în vârstă dintre marile ducese avute în vedere a respins acest plan. Refuzul pare să fi fost foarte hotărât, așa încât acest plan important se poate considera ca înmormântat pentru totdeauna. Primirea care s-a făcut Altețelor Lor din România a fost cât se poate de prietenească. Din declarațiile Altețelor Lor, se pare că M.S. Țarul s-a arătat foarte binevoitor, iar atitudinea presei n-a lăsat nimic de dorit în ceea ce privește cordialitatea. Duminica trecută A.S.R. Principele moștenitor a asistat la o liturghie citită în tăcere în capela ambasadei noastre. Categorie nu a fost o întâmplare faptul că demonstrația Ligii Culturale de la București din fața legației ruse a coincis cu vizita de aici a perechii princiare moștenitoare. Din momentul în care s-a aflat că proiectul de căsătorie a eșuat, partea română a lansat două versiuni menite să dea o justificare acestui fapt: una vorbea despre teama de „boala hessană”² și a doua se referea la tinerețea prințului Carol și la dorința sa de a continua, chipurile pentru mai mulți ani, șederea sa la Berlin. În felul acesta, pericolul unei influențări dinastice a politicii românești de către Rusia nu mai este de actualitate. Dacă o altă mireasă ortodoxă din Balcani, care cu ceva mai mult noroc s-ar putea găsi, ar fi pentru noi la fel de puțin dezirabilă, asta rămâne de văzut.

Astăzi perechea princiară moștenitoare a României a pornit înapoi spre București, via Ungheni.

Otto von Czernin

OUAP, vol. VII, doc. nr. 9561, p. 1037–1038, traducere.

¹ Otto Graf von Czernin (1875–1962), diplomat austro-ungar, fratele lui Ottokar von Czernin, secretar de ambasadă la St. Petersburg (1914), ministru plenipotențiar la Sofia (1917–1918).

² Este vorba despre hemofilie.

12. Ambasadorul Austro-Ungariei la Constantinopol, Johann Pallavicini¹, către Ministrul de Externe, Berchtold.

Este unanim recunoscut faptul că poporul român, mai cu seamă partea sa cea mai cultivată, nutrește sentimente ostile nouă; ne consolăm totuși cu ideea că, atâta vreme cât va trăi regele Carol I, orientarea politicii externe a României va rămâne aceeași. Acum acest lucru mi se pare o slabă consolare, căci abstracție făcând de vârsta înaintată și de starea de sănătate fragilă a suveranului român, pe baza celor șase ani pe care i-am petrecut în România, am ajuns la convingerea că am supraestimat puterea regelui crezând că M.S. este unicul factor decident al politicii externe românești. Regele Carol I s-a priceput de minune, mai ales în politica internă, să manevreze cu mare abilitate partidele politice importante unul împotriva celuilalt și să creeze impresia că lucrurile merg de la sine și totul se petrece așa cum vrea regele. Sigur că în manevrarea unui partid împotriva celuilalt au existat elemente la care regele a recurs de atâtea ori, modificând situația și dând evenimentelor cursul dorit de el. Dar când o idee este adoptată de toate partidele fără nicio deosebire și devine populară și în armată, atunci consider că este o greșală fatală să se mai creadă că regele ar mai putea rezista la presiunea opiniei publice. Ar fi o încercare ce ar pune sub semnul întrebării cel puțin existența tronului. Consider că este la fel de greșit să atribuim curentul dominant ostil nouă din opinia publică românească politicii duse de Ungaria față de naționalitățile ei, pentru că aspirațiile românești se îndreaptă și asupra Bucovinei, nu numai asupra Transilvaniei. Când am venit la București în 1899, în vremea guvernării premierului maghiar Bánffy Dezső², așa-numita chestiune transilvană juca un rol major. Îmi amintesc de chestiunea școlilor din Brașov, care a costat viața mai multor guverne românești. Dar cu toate acestea pe atunci relațiile noastre cu România erau cele mai bune și, după cum se știe, au condus la București la reînnoirea acelor convenții care fixau orientarea politicii externe românești. Această orientare a rămas neschimbată până la războaiele balcanice; acesta a fost momentul care a determinat schimbarea. Dacă mă întrebați motivele, trebuie în primul rând menționat faptul că România a repercutat mari succese, profitând pur și simplu de greșelile incredibile săvârșite de politica bulgară sub conducerea lui Ivan Gheșov și Stoiian Danev. Aceste succese, obținute practic fără sacrificii, au accentuat mania grandorii de care România a suferit dintotdeauna și i-au exacerbato prin rolul de *arbiter balcanicus* pe care de atunci l-a jucat în repetate rânduri sau încearcă să-l joace. La aceasta s-a adăugat activitatea intensă a Rusiei care a ieșit mai repede și mai bine din gravele ei crize interne și externe decât ar fi crezut cei din România și care este temută la București și atunci aprecierea mai mare a Rusiei din partea României a dus implacabil – consecință perfect explicabilă – la diminuarea credinței în superioritatea puterilor Triplei Alianțe, mai ales în ceea ce privește Germania. Sunt pe deplin conștient de faptul că toate considerațiile expuse mai sus, pe care le pot argumenta prin experiența celor șase ani de ședere la București, nu țin de atribuțiile mele, dar *tocmai în mediul de aici ajungi la convingerea tot mai fermă că indiferent de realizarea sau nerealizarea proiectului căsătoriei rusești, pierderea României trebuie luată în calculele noastre* (subl. S.C.) Dacă s-ar reuși cu adevărat, sau măcar în ultima clipă să se reușească, realizarea unei înțelegeri turco-bulgare sprijinită pe Tripla Alianță, dar care ar trebui să aibă ca premiză și aici și la Sofia certitudinea că se poate conta în orice condiții pe susținerea Triplei Alianțe, atunci un astfel de bloc turco-bulgar ar fi într-adevăr atât de puternic, încât mai devreme sau mai târziu România ar fi silită să i se alăture.

Pallavicini

OUAP, vol. VII, doc. nr. 9578, p. 1053–1055, traducere.

---

¹ Johann markgraf von Pallavicini (1848–1941), diplomat austro-ungar, ministru plenipotențiar la București (26 ianuarie 1899 – 5 octombrie 1906), ambasador la Constantinopol (5 octombrie 1906 – 11 noiembrie 1918).

² Dezső-Desiderius Bánffy (1843–1911), om politic liberal maghiar, promotor al maghiarizării forțate a Transilvaniei; prim-ministru al Ungariei (ianuarie 1895 – februarie 1899).

13. Czernin către Berchtold.

București, [15] 28 aprilie 1914

Nr. 41 B. Secret.

Nu pot să expediez Ex. V. raportul atât de interesant al d-lui ambasador la Constantinopol, care mi-a fost transmis în anexă, fără câteva cuvinte către Ex. V.

Păreră d-lui Bompard¹ că, după moartea regelui Carol I, va avea loc o schimbare de front în politica externă a României, este categoric corectă, așa că va trebui să ținem seama de ea ca de un eveniment care se va produce cu siguranță. Regele însuși știe acest lucru, așa cum am avut onoarea să vă raporteze în raportul meu nr. 38 A din 23 aprilie a.c. Politica viitorului nu va fi făcută de principele moștenitor Ferdinand, ci de A.E.R. Principesa moștenitoare, care este categoric rusofilă și însuflețită de ideea de a juca un rol în istoria Europei. În repetate rânduri, principesa mi-a vorbit despre Caterina a II-a cea Mare și despre Maria Theresia ca fiind idealurile ei și orice cunoscător al situației de aici știe precis că după moartea regelui Carol I ea va sta în centrul vieții politice românești.

În privința aceasta am mai făcut încă o constatare interesantă. În repetate rânduri A.E.R. mi s-a plâns că M.S. nu vorbește aproape niciodată cu ea despre politică, dar în ultima vreme ea a constatat cu mare satisfacție „că regele a înțeles de acum că este necesar să o inițieze mai mult” [în chestiunile politice], lăsând să se vadă că influența ei este în creștere și că această influență este cea care a determinat călătoria [familiei moștenitoare] la St. Petersburg și proiectul de căsătorie de acolo.

De curând principesa moștenitoare mi-a vorbit pe larg despre călătoria la Berlin și St. Petersburg, prilej cu care a ținut să sublinieze în repetate rânduri că țarul este cu mult mai simpatetic decât împăratul Wilhelm al II-lea. Nu poți să nu-ți dai seama că primirea măreață și nenumăratele gesturi de bunăvoință de la St. Petersburg au făcut o puternică impresie asupra acestui spirit feminin.

Despre proiectul de căsătorie rusesc atâta pot să vă spun – dar asta-i absolut sigur – că A.E.R., care este elementul activ în toată această chestiune, nu numai că nu a renunțat la planurile ei în acest sens ci pare a fi foarte mulțumită de cum au început să evolueze lucrurile și nutrește speranța fermă că logodna prințului Carol se va realiza. Caracterul și modul de a gândi al principesei sunt motivele cele mai importante pentru care relația [noastră] cu România trebuie așezată pe o cu totul altă bază dacă vrem să o mai avem pe viitor.

Czernin

OUAP, vol. VII, doc. nr. 9619, p. 1095, traducere.

---

¹ Louis Maurice Bompard (1854–1935), diplomat francez, rezident în Tunisia și Madagascar (1889), ministru plenipotențiar în Muntenegru, ambasador la St. Petersburg (1902–1907), unde a contribuit al realizarea Antantei, apoi la Constantinopol (1909–1914).

14. *Otto von Czernin, secretar al Ambasadei Austro-Ungariei la Sankt-Petersburg, către Ministrul de Externe, Berchtold.*

St. Petersburg, [11] 24 iunie 1914

Dl. Sazonov și-a exprimat față de ambasadorul german, contele Pourtalés, satisfacția legată de întâlnirea de la Constanța. Primire foarte călduroasă din partea Regelui a miniștrilor și a tuturor liderilor de partide. Dl P. P. Carp s-a scuzat în scris și a spus că regretă că nu a putut vorbi cu ministrul, fapt care, având în vedere trecutul antirus al d-lui Carp, l-a impresionat în mod deosebit pe dl Sazonov. Moderația și dragostea de pace a regelui s-au vădit și cu prilejul acestei întrevederi. Contele Pourtalés este de părere că nu s-a făcut nici o convenție concretă în afară de hotărârea comună ruso-română de a exercita presiuni la Constantinopol în scopul evitării închiderii Strămtorilor în eventualitatea unui război turco-grec. Chiar din cuvintele d-lui Sazonov rezultă că, de data aceasta, proiectul de căsătorie nici măcar nu a mai fost luat în discuție.

Otto von Czernin

OUAP, vol. VIII, doc. nr. 9917, p. 185, traducere.

MARRIAGE PROJECT OF PRINCE CAROL II
WITH ONE OF TSAR NICHOLAS II'S DAUGHTERS
(Summary)

Keywords: Project of marriage, diplomatical report, problems of the Royal Court, secret alliance, conventions, change of front.

One year before WWI a project of marriage caught the attention of the European governments: a possible marriage of prince Carol of Romania with one of the tsars Nicolas' II daughters. The heir prince Ferdinand's letters and the diplomatical reports of Austro-Hungarian plenipotentiary Count Czernin are witnesses for this project. The marriage has never been realized but this has no influence upon the separation of Romania from the secret alliance with the Central Powers.

ION EREMIA (editor), *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360–1858)*, Chișinău, CEP USM, 2013, 956 p.

Sub egida Catedrei de istorie a românilor din cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova a apărut, în 2013, un impresionant instrument de lucru, a cărui realizare a fost posibilă grație efortului întreprins de Ion Eremia, cadru didactic la Universitatea menționată și reputat specialist în istoria medievală a românilor. Volumul, care însumează aproape o mie de pagini, cuprinde 528 de documente, alături de o Anexă („Situațiile electorale anexate la Convenția încheiată la Paris la 19 august [1858 – n.n.]”). Toate actele redactate „reflectă situația politică externă a Țării Moldovei de la prima amintire a acesteia în sursele documentare (1360) și până la Unirea Principatelor Române din ianuarie 1859” (p. 2). Trebuie precizat că impresionantul demers realizat de Ion Eremia a avut un precedent încă din 1992, atunci când autorul a tipărit *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. Tratat (1387–1858)*, Chișinău, Editura Universitas, de fapt o primă variantă a volumului apărut în 2013. Luând însă în calcul diferențele majore – inclusiv cantitative – între cele două cărți, ar fi prea mult să considerăm volumul din 1992 o primă ediție a celui apărut în 2013, întrucât acesta din urmă cuprinde o nouă structură, mult îmbunătățită. Precizăm că în istoriografia română a mai existat un demers asemănător, însă proiectul lui Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe avea în vedere *Tratatul internațional ale României: texte rezumate, adnotări, bibliografie (1354–1920)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.

Lucrarea se deschide cu o *Introducere*, modest intitulată astfel, întrucât dimensiunile (p. 3–86) și amploarea subiectului abordat sunt departe de a fi o simplă enumerare a unor momente importante din istoria internațională a Moldovei. De asemenea, studiul introductiv urmărește „prezentarea principalelor tendințe ale istoriografiei contemporane cu privire la situația politică externă a Țării Moldovei în segmentul cronologic indicat” (p. 2). Conștient de dificultatea unei astfel de întreprinderi, autorul menționează că realizarea acesteia nu implică o „nominalizare a tuturor autorilor și studiilor” (p. 2, nota 1). Analiza începe cu prezentarea Moldovei „Drăgoșeștilor” (circa 1347–1363), care la vremea respectivă nu depășea statutul de provincie maghiară, nefiind, așadar, stat liber. Unul dintre cele mai importante și discutate evenimente din istoria Moldovei în veacul XIV a fost și omagiul lui Petru I (1387) față de Vladislav al II-lea Jagiello, motiv pentru care autorul face referire la acest moment din istoria recent întemeiatei țări. Deosebit de interesante se arată și afirmațiile privitoare la conflictul dintre Patriarhia ecumenică și Mitropolia Moldovei, aceasta din urmă fiind recunoscută încă de prin 1380–1381, neînțelegerea dintre autoritățile moldovene și Constantinopol concentrându-se în jurul recunoașterii dreptului de investire a mitropolitului Iosif. Relațiile ostile dintre Moldova și otomani încep încă de prin 1420 (p. 7), însă haraciul către Înalta Poartă este fixat la 1456. De asemenea, este discutată și politica externă a lui Ștefan cel Mare, iar despre cea a fiului său, Petru Rareș, aflăm că a fost caracterizată în istoriografie drept un „joc dublu” (p. 16). Precum se cunoaște, domniile lui Alexandru Lăpușeanu au însemnat o apropiere față de Polonia, iar în a doua jumătate a secolului XVI a luat ființă Liga Sfântă, la care au aderat atât Mihai Viteazul, cât și Aron Vodă. Cu toate acestea, Movileștii au fost în permanență apropiați de Polonia, chiar dacă la 4 august 1598 otomanii au recunoscut domnia ereditară a familiei lui Ieremia Movilă, al cărui deces, petrecut în 1606, nu a afectat statutul politico-juridic internațional al Moldovei. Pe bună dreptate apreciază Ion Eremia că, „în secolul al XVII-lea, relațiile popoarelor balcanice cu Rusia, ca și în secolele precedente, erau destul de sporadice și slabe” (p. 27). O politică polonofilă a dus și Miron Barnovschi (1626–1629, 1633), însă o nouă etapă în evoluția situației externe a Moldovei a început odată cu domnia lui Vasile Lupu (1634). Urmașul acestuia, Gheorghe Ștefan, a încercat o apropiere față de Rusia, mai

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, p. 423–439

ales că, începând cu a doua jumătate a secolului XVII, aceasta începe să aibă o influență tot mai mare în Europa de Est și Sud-Est. Principele care a văzut în Rusia o putere capabilă să ofere ajutor militar și sprijin Moldovei a fost Dimitrie Cantemir. Nicidecum nu se poate interpreta rusofilismul lui Cantemir ca o dorință a acestuia de a înlătura suzeranitatea otomană și de a încorpora Moldova Rusiei, așa cum s-a scris în istoriografia sovietică. Începând cu secolul XVII, Polonia își pierde statutul de mare putere, motiv pentru care la 1717 acceptă protectoratul rus. Semnificativ este că vasalitatea Moldovei față de Polonia a dispărut complet în deceniul trei al veacului XVII. Însă și în acest secol, precum și în cele precedente, Moldova a avut relații intense cu tătarii, despre care autorul studiului observă justificat că, „în pofida faptului că despre acestea se amintesc frecvent în studiile ce țin de examinarea situației externe a Moldovei, nu au beneficiat [relațiile moldo-tătare – n.n.] de investigații speciale” (p. 47). Însușindu-și o profundă cunoaștere a politicii externe a Moldovei, precum și a istoriografiei sovietice și ruse privitoare la acest subiect, Ion Eremia spulberă unele mituri istoriografice cu privire la politica expansionistă a Rusiei, care, conform unor voci, ar fi ajuns să anexeze teritorii fără să dorească acest fapt, întrucât situația europeană a împins-o spre îndeplinirea acestui deziderat (p. 54). În altă parte, analizând istoriografia în cauză, autorul observă că „Napoleon ar fi fost de vină pentru faptul că, în conformitate cu tratatele dintre Rusia și Franța, Țările Române urmau să fie anexate la Imperiul Rus” (p. 65). În acest context, anexarea Basarabiei la 1812 a fost apreciată justificativ de Paul Cernovodeanu ca „salvarea statalității românești cu pierderea Basarabiei”. După momentul anexării, s-a observat pe bună dreptate că, deși interesul Austriei față de Principate nu a dispărut, aceasta va iniția acțiuni deosebite în Balcani, continuând linia de menținere a integrității Imperiului Otoman (p. 71). Odată anexată Basarabia în Imperiul Rus, moldovenii dintre Prut și Nistru și-au manifestat constant nemulțumirea față de această situație, așa cum o demonstrează momentul 24 iulie 1826, atunci când una dintre dispozițiile țarului ordona urmărirea secretă a unor boieri acuzați că doresc reunirea Basarabiei cu Moldova.

Precum se observă, studiul introductiv al volumului în cauză prezintă multe aspecte de o mare importanță pentru istoria românilor, atât în perioada medievală, cât și modernă. Dincolo de inerentele erori ortografice (p. 7: *suzeritate*; aceeași pagină, nota 28: *Univiversității*; p. 11: *importatnte*; p. 14: *terbuie*; p. 15: *demonstart*; p. 17, nota: 99: *administartiei*; p. 20: *refacrea*; p. 21: *înlăturaea*; p. 35: *prtenția*; p. 52: *administarație*; p. 54: *realzarea*; p. 62: *opoinia*; p. 63: *amesceec*; p. 66: *proiecele*; p. 73, nota 415: *acemenea*; p. 83: *semantare*) ori inconsecvența citării unor autori (atât *Tasin*, cât și *Tahsin* Gemil), investigația realizată de Ion Eremia este una de referință din multe puncte de vedere, fie și numai dacă luăm în calcul observațiile, cu totul binevenite, privitoare la istoriografia sovietică și rusă despre relațiile internaționale ale Moldovei. Ideile autorului se bazează pe o bogată bibliografie, care denotă o profundă cunoaștere a subiectului tratat, mai ales că Ion Eremia a publicat în ultimele decenii numeroase contribuții aduse politicii internaționale a Moldovei medievale.

După vastul studiu introductiv urmează documentele de politică externă, prezentate de autor în ordine cronologică. În acest fel, materialul este structurat pe secole, primul act inclus în volum datând de la 20 martie 1360, prin care Ludovic I, regele Ungariei, dăruiește lui Dragoș, fiul lui Gyula din Maramureș, mai multe sate românești, pentru slujbele făcute regelui, mai ales în Moldova. Trebuie precizat că editorul acestui corpus a inclus printre documentele redată, în întregime sau fragmentar, inclusiv referințe narrative, precum paragrafe din *Cronica* lui Jan Długosz, *Cronica Moldovei de la Cracovia* (editată în 2006 de Constantin Rezachevici), *Letopisețul Țării Moldovei* scris de Miron Costin, relatări din *Cronica Ghiculeștilor* etc. Așadar, au fost redată atât tratate (unele dintre acestea secrete) de politică externă (de pace, de închinare și credință, de alianță) încheiate între Moldova și alte state, dar și privilegii comerciale acordate de domnii Moldovei unor negustori străini (lioveni, sași, brașoveni ș.a.), salvconducte, convenții, convenții de hotărnicie (nr. 305), scrisori (precum este cea de la 4 iunie 1433, prin care boierii lui Ilișă jură credință regelui polon), declarații (vezi nr. 50, prin care Ilișă restituie unele teritorii Poloniei), diplome papale (nr. 62), învoieli (vezi documentul nr. 73, încheiat între Alexandru al II-lea și Cazimir al IV-lea), omagii, rapoarte (vezi nr. 101, prin care solul rus în Crimeea îl înștiințează, la 27 octombrie 1492, pe marele cneaz Ivan al III-lea despre înțelegerea dintre voievodul

Moldovei și hanul Crimeii, Mengli-Ghirei), extrase din însemnări privitoare la situația externă a Moldovei, armistiții (vezi nr. 120, dintre Ungaria și Imperiul Otoman), legăminte¹ (vezi Ștefan Lăcustă către Sigismund I, nr. 139), instrucțiuni date unor soli (nr. 140, 141, 151, 156, 158, 161, 170, 194, 195 etc.) sau către o comisie (nr. 154), ahidname-uri (nr. 177, 6–15 decembrie 1554; nr. 207, 17 iulie 1577; nr. 214, 9–18 octombrie 1591; nr. 345, 23 octombrie 1672 etc.), proclamații (nr. 237, a lui Ioan Zamoyski către stările Moldovei), memorii (nr. 240, 376), porunci (nr. 251, 254, 255 etc.), firmane (nr. 258, 289, 442 ș.u.), concepte de firmane (nr. 339), legăminte (nr. 270), proiecte de tratate (nr. 320, mai 1656), cărți de miluire (nr. 322, a țarului Aleksei Mihailovici către Gheorghe Ștefan), procese-verbale (nr. 327), hoget-uri (acte având caracterul unei sentințe, vezi nr. 336, 337), împuterniciri (nr. 353), surte autentificate (nr. 367), manifeste (nr. 380, prin care Petru I se adresează Moldovei, Țării Românești și popoarelor creștine pentru a-i chema la luptă împotriva otomanilor; nr. 381), arzmahzar-uri (jalbe, nr. 390, 416), zapise (nr. 394, 399, 421), hattihumaium-uri (documente care conțin autograful sau însemnul personal al sultanului, nr. 438), sinetu-uri/senet-uri (nr. 441), kanunname-uri (cărți de lege, nr. 463, 464), arz-uri (memorii adresate de domn către vizir sau sultan, nr. 468, 482), teşchere de divan (notă, petiție oficială, nr. 471), hatt-i-şerif-uri (decret emis de Cancelaria Porții Otomane, nr. 475; 422), telhis-uri (scurte rapoarte al marelui vizir către sultan, nr. 238, 241, 244, 477, 490), note circulare (nr. 505), protocoale (nr. 508), telegrame (nr. 509, 522), depeşe (nr. 516, 518, 521, 525) etc.

Toate aceste documente de politică externă au fost preluate de editor din numeroase colecții de izvoare (peste șazeci), publicate atât în română, cât și în alte limbi (latină, rusă, germană). *Indicele de nume* (p. 897–927), alături de *Indicele geografic* (p. 928–945) facilitează utilizarea acestui corpus, care se încheie cu un *Glosar (selectat după culegerile de documente indicate în „Bibliografie” și după DEX)*.

Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale se prezintă, așadar, ca un instrument de lucru indispensabil celor interesați de politica internațională a statului dintre Carpați și Nistru, atât pentru epoca mai veche, medievală, cât și pentru timpurile moderne. Din păcate, tirajul acestui voluminos op a fost neînsemnat, fapt pentru care ne exprimăm convingerea că o nouă ediție este imperios necesară, lucru care, credem noi, nu va întârzia să apară², dat fiind că volumul este unul de referință din multe puncte de vedere, care va intra în bibliografia obligatorie a problemei asupra căreia se concentrează.

Iulian Marcel Ciubotaru

¹ Considerăm binevenită o scurtă îndreptare: în jurământul de la 22 iunie 1553 al lui Alexandru Lăpușeanu față de Sigismund August, regele Poloniei (nr. 171, p. 292–299), s-a strecurat o mică eroare. Actul a fost preluat de editor din volumul lui Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei (secolul al XVI-lea)*, București, 1979, p. 166–177, însă Ilie Corfus a publicat o traducere târzie (de la 1831) a jurământului în cauză, motiv pentru care numele mitropolitului Moldovei este Grigorie, pe când în originalul slavon acesta este Gheorghe. Documentul a mai fost publicat de Ioan Caproșu și Gh. Pungă (vezi *Tratatul moldo-polon din 22 iunie 1553*, în Ion Toderașcu, Ion Agrigoroaiei (editori), *Istorie și civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iași, 1988, p. 153–182). Chiar dacă cei doi autori au editat varianta slavonă a documentului de la 22 iunie 1553, numele mitropolitului moldovean a rămas neschimbat. Consultarea textului original, publicat într-o excelentă planșă de Ioan Bogdan (vezi *Album paleografic moldovenesc. Documente din secolele al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea / Album paléographique moldave. Documents du XIVe, XVe et XVIe siècle*, publicate cu o introducere și rezumate de N. Iorga, București, Paris, 1926, nr. LXXIX), a permis îndreptarea acestei erori (vezi Iulian Marcel Ciubotaru, *Egumenii Mănăstirii Neamț în secolul al XVI-lea*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coordonatori), *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 62–73), care a creat numeroase confuzii în istoriografia română. Așadar, considerăm că la o viitoare reeditare a documentului de la 22 iunie 1553, numele mitropolitului Moldovei va trebui schimbat din Grigorie în Gheorghe, dat fiind că, așa cum am precizat mai sus, documentul original diferă în această privință de copia poloneză publicată de Ilie Corfus.

² Din informațiile culese chiar de la autor, o nouă ediție a apărut în 2014, sub egida Ministerului Culturii din Republica Moldova (Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2014, 872 p.).

V. A. URECHIA, *Din tainele vieții. Amintiri contemporane (1840–1882)*, ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic, note și glosar de Leonidas Rados, Iași, Editura Polirom, 2014, 472 p.

Ediția pe care o prezentăm aici se înscrie în ciclul restituirilor necesare, întrucât redă o imagine inedită a vieții publice din secolului XIX, filtrată de percepția subiectivă a unei personalități profund implicată în epocă. Editorul, cercetătorul Leonidas Rados, a optat să deschidă *Studiul introductiv* cu un breviar biografic, urmat de o amplă reconstituire a etapelor formării intelectuale pe care le-a parcurs V. A. Urechia, intitulată *Periplu biografic*, care reprezintă cel mai documentat demers de acest tip realizat până acum. Arhitectura a fost concepută astfel încât să surprindă atmosfera epocii, marcată de profunde transformări la nivelul mentalului colectiv, cu precădere în ceea ce privește elitele, refăcând cu migală, prin trimiteri sugestive la textul autorului, etapele relevante ale evoluției acestuia. Reconstituirea începe cu instrucția primară, ea însăși relevantă pentru o lume în schimbare, după care urmează studiile la Academia Mihăileană, în paralel cu primele încercări literare. Un loc important este alocat periplului academic occidental, insistând asupra experienței pariziene, care a definit cariera memorialistului. Trebuie remarcată maniera în care editorul a conceput textul introductiv, astfel încât să privească dintr-o perspectivă sincronică modul în care educația s-a împletit cu evoluția umană și cariera administrativă. Nu sunt ocolite nici ipostazele de om public, implicat în dezbaterile vremii, animat de pasiuni, harnic promotor al intereselor naționale și ctitor de școli. În același timp, ne este înfățișat un om măcinat de orgoliu, supus unor critici virulente din partea contemporanilor, în fața cărora s-a dovedit adesea apatic sau neinspirat. Astfel, Leonidas Rados prezintă, într-o manieră echilibrată, un personaj controversat, pe cât de apreciat, pe atât de contestat.

Acuitatea analizei editorului transpare din secțiunea intitulată sugestiv *O posteritate nedreaptă*, în care arată că receptarea lui V. A. Urechia nu reflectă „rosturile unei vieți dedicate conștient și programatic țării și poporului său” (p. XX). Leonidas Rados surprinde spiritul de pionierat de care a dat dovadă memorialistul, așa cum transpare din multiplele sale vocații de editor, istoric al școlii, fabulist, dramaturg, povestitor, gazetar, publicist, chiar dacă unele dintre aceste ipostaze le-a exersat cu stângăcia grăbită specifică începuturilor. Editorul nu trece cu vederea nici scăderile personajului, care i-au atras critici în epocă, până la deriziune, determinate de propensiunea ubicuității culturale și scriitura intempestivă, pentru care „a plătit un preț uriaș” (p. XXIII). Astfel se explică și faptul că marii critici literari ai secolului XX, Eugen Lovinescu și George Călinescu, au preluat în mare parte diatriba junimistă în termenii stabiliți de mentorul Titu Maiorescu.

O analiză pertinentă dedică Leonidas Rados recuperării memoriei lui V. A. Urechia, ale cărei începuturi au fost făcute timid de Radu Rosetti. Editorul detaliază toate aceste elemente ale posterității în subcapitolul *Criticii lui V. A. Urechia*, care reprezintă o atentă radiografie a disputelor culturale în care memorialistul a fost angrenat cu principalii săi adversari intelectuali: B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu și N. Iorga, surprinzând nuanțele care au particularizat fiecare dintre aceste relații, precum și dinamica acestora, în contextul epocii. De fapt, naratorul reprezintă un personaj dificil de surprins în grila unor criterii rigurose aplicabile fiecărui domeniu în care acesta s-a manifestat. Ultima secțiune, intitulată *Tentația memorialistică*, recompune modul în care autorul și-a livrat contemporanilor și posterității viziunea sa asupra timpului trecut. În ceea ce privește calitatea memoriilor, editorul apreciază că, dincolo de subiectivismul intrinsec, trebuie remarcată „franchețea relatării”, care „dă nota de autenticitate indispensabilă” (p. LIV).

Înainte de a trece la analiza conținutului, mai trebuie remarcat faptul că textul reprodus în volum reprezintă foiletonul publicat de memorialist în „Apărarea națională” și în „Secolul XX”, la o primă redactare, autorul neavând posibilitatea să revină asupra memoriilor, ceea ce „conferă povestirii tocmai aerul de autenticitate” (p. LIV). Tot la nivelul observațiilor de ordin tehnic mai trebuie semnalat că *Studiul introductiv* se încheie cu un util tabel cronologic, în care editorul nu se limitează la o simplă înșiruire de date, oferind informații detaliate și comentarii asupra biografiei memorialistului.

În *Notă asupra ediției*, cititorii află cum s-a ajuns să se poată bucura astăzi de un text „îngropat” în „două foi obscure”. Editorul lasă ușa întredeschisă, avertizându-ne asupra

potențialului pe care îl are recuperarea confesiunilor cărturarului în planul cunoașterii epocii. În lipsa unei evaluări exhaustive, Leonidas Rados optează cu îndreptățire pentru o ediție care „închide doar cercul memoriilor destinate publicului” (p. LXXIII).

Din punct de vedere tehnic, volumul întrunește toate exigențele specifice unui demers de profil, pe lângă amplul *Studiu introductiv*, lectorul având la dispoziție un tabel cronologic și note infrapaginale, ceea ce face din lucrare un bun cultural accesibil oricărei categorii de cititori. De asemenea, textul este însoțit de note critice și un amplu glosar, al cărui rost este să confere cititorului mai puțin avizat posibilitatea privind înțelegerea limbajului epocii, întrucât editorul s-a străduit să păstreze pe cât posibil parfumul acestuia.

Memorialistul începe prin a înfățișa publicului primii pași pe care i-a făcut spre învățătură, experiența de la Oșlobeni, cu jocurile copilăriei, marcată de puternice emoții, așa cum s-a întâmplat la trecerea unui alai al domnitorului Mihail Sturdza, după care urmează despărțirea dureroasă și plecarea la Iași, pe care se aștepta de mult să îl descopere. Odată ajuns în capitală, a avut prilejul să facă cunoștință cu viața din fascinanta metropolă a Moldovei, începând de la schimbarea gării la palatul domnesc, până la spectacolul cosmopolit al existenței cotidiene. Urmează traseul formativ la Iași, care ilustrează pe deplin trecerea dintre două lumi, începând de la avatarurile admiterii la Academia Mihăileană, până la examenul susținut în fața domnitorului, a cărui solemnitate a încercat zadarnic să o repună în scenă din poziția administrativă pe care a dobândit-o la maturitate. Atmosfera din oraș este redată prin ochii tânărului studios, puternic impresionat de alaiul cu care condamnații erau duși spre spânzurătoare (p. 27) sau de modul în care a părăsit Mihail Sturdza domnia Moldovei (p. 28–29). În memoria subiectivă a memorialistului diverse gesturi ale foștilor colegi au căpătat semnificații profunde în registrul antisemitismului sau ca expresii ale urii pe care școlarii o manifestau față de greci și muscalii, în paralel cu admirația necondiționată pentru valorile pe care le reprezenta Franța.

Momentul 1848 este redat într-o manieră fascinantă, prin prisma diverselor amănunte aparținând universului cotidian al povestitorului, însă deplin debitoare perspectivei pe care acesta și-a însușit-o ulterior. Memorialistul recompune realitățile din timpul „așa-zisei revoluțiuni” (p. 24), astfel încât să se poată plasa într-o postură de personaj principal, deși în cele mai multe cazuri nu era decât un simplu observator. Se poate vorbi aici despre o manieră literară uzuală, prin care egoul naratorului reamanează retrospectiv trecutul, fără ca în acest caz să se ajungă la denaturarea esenței faptelor, așa cum bine remarcă editorul volumului. Aceasta deoarece V. A. Urechia a dovedit simț istoric și conștiință importanței evenimentelor despre care vorbea. De asemenea, povestitorul era conștient de valoarea formativă a întâlnirilor cu personalitățile epocii și a știut să descrie, cu un talent care sporește valoarea literară a scriiturii, impactul acestora asupra sa. Emoțiile sunt la fel de puternice, fie că acestea s-au succedat la distanță de câteva clipe, precum cele cu Mihail Kogălniceanu și Grigore Alexandru Ghica, sau au fost pregătite din timp, precum cu Vasile Alecsandri, prilejuit de debutul său literar.

Propensiunea spre școală a autorului transpare din întregul text, începând cu dorința arzătoare de învățătură a tânărului Alesandresco, până la vocația de cititor a maturului Urechia. Astfel, redă, cu acuitatea celui dornic de cunoaștere, căutările pentru găsirea unei căi de dezvoltare a instrucției și apoi, ca diriguitor al problemelor învățământului românesc, devine harnicul făuritor de proiecte pentru ridicarea neamului său prin cultură. Aceasta explică atenția memorialistului de a reda experiența sa formativă externă, începând cu drumul spre Paris, prilej cu care își exprimă impresii și emoții, precum reiese din afirmația că „în viața mea nu văzusem o cale ferată” (p. 55). Perioada pariziană este descrisă în toată complexitatea sa, V. A. Urechia urmărind să pună în evidență activitatea sa publicistică discretă, dar eficientă, în sprijinul cauzei unioniste, ceea ce l-a adus în atenția lui C. A. Rosetti, prin care s-a integrat în mișcarea națională. Activitatea din capitala Franței a lăsat urme de neșters în memoria naratorului, astfel încât a dedicat acesteia un segment consistent din text, în care a îmbinat diverse aspecte savuroase ale vieții boeme studențești, experiențele intelectuale care i-au marcat devenirea și luptele politice în sprijinul cauzei naționale. De asemenea, s-a dovedit un fin observator al vieții politice și sociale pariziene, sesizând multiplele implicații ale acesteia în plan internațional, mai ales cu referire la soarta pe care marile puteri o pregăteau Principatelor. O secțiune specială este dedicată și experienței spaniole, pe care a prilejuit-o mariajul cu Francisca de Plano.

Revenirea în țară este marcată de greutatea găsirii unui cămin și a unei slujbe, ceea ce îl face să accepte un post de judecător, pentru care însă recunoaște că nu era pregătit. Cariera ia avânt, tânărul Urechia fiind solicitat în diverse posturi, întrucât „lipsa de oameni” (p. 103) favoriza o astfel de ascensiune, așa cum însuși recunoaște. Totodată, se implică activ în susținerea luptei pentru unire, fiind un condeier deja recunoscut în epocă. Ca director (secretar general) în cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, arată că „mi-am pus silința mare să dau dezvoltare învățământului sătesc” (p. 114). Urmează scurtul interimat la ministerul de resort (avea doar 26 de ani!), oferta pentru a ocupa onoranta poziție de director al Comisiei Centrale de la Focșani, refuzată la insistențele lui Mihail Kogălniceanu și apoi un nou interimat în guvernul condus de acesta din urmă. Cariera administrativă în guvernul Moldovei l-a marcat profund, astfel încât din perspectiva acestei posturi declară că „nu pot trece cu uitaarea mai multe fapte cari caracterizează și ele timpul” (p. 124): persistența vechiului obicei al „ploconului”, opoziția pe care a făcut-o cu succes la vânzarea moșilor mănăstirești din Bucovina sau la plata unor lucrări publice prost efectuate și modul în care a împiedicat distrugerea documentelor mănăstirești prin zădărnicierea proiectului de a fi strămutate într-un local inadecvat.

Memorialistul povestește cu nedisimulată mândrie succesul pe care l-a avut manualul său de *Istoria românilor*, după care „au învățat generațiunile de la 1862 la 1878” (p. 134), deși autorul nu s-a bucurat de beneficiile materiale ale acestui succes. Călătoria de studii din Italia și Spania pe care a întreprins-o pe parcursul anilor 1861–1862 este tratată atât prin prisma avatarurilor drumului, cât și a rezultatelor „destul de rodnice” (p. 140), sub raportul izvoarelor pentru istoria românilor pe care le-a identificat.

Autorul a manifestat un atașament profund față de Moldova, ceea ce explică luciditatea cu care surprinde declinul fostei capitale a Moldovei după realizarea unirii depline și eforturile pe care artizanii acestui act, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, le-au făcut spre a le atenua, deși autorul recunoaște implicit impactul modest al acestora. Pe 4 august 1864 lăsase în urmă orașul copilăriei sale pentru București, unde urma să ocupe postul de secretar general în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Aici îl așteptau provocări precum înființarea de școli rurale, pe măsură ce se constituia un personal calificat, organizarea muzeului de antichități, fondarea de așezăminte destinate formării de specialiști în diverse domenii de activitate, pe care le cerea dezvoltarea țării, redactarea de numeroase regulamente pentru instituțiile culturale ale noului stat etc. Pe lângă aceste multiple obligații administrative, la care s-a adăugat curând demnitatea de deputat, a găsit răgazul pentru a se implica în viața culturală a noii capitale, prin conferințele de la Ateneul Român, fondarea Societății de Învățătură a Poporului Român, organizarea Societății Literare Române și participarea activă la constituirea Societății Academice Române (Academia Română), pentru a cita doar câteva exemple sugestive.

Memorialistul a fost mereu dornic să primească diverse semne de recunoaștere din partea unor foruri culturale europene și să cultive relațiile cu reprezentanții elitei intelectuale occidentale. Astfel, acesta povestește cu multă pasiune alegerea sa ca membru al Academiei din Madrid, călătoria în nordul Italiei, Dalmația și Peninsula Balcanică, în căutarea fraților de gintă latină de a căror formare culturală se interesa, la fel cum a continuat să o facă și în ceea ce privește școlile din țară. Urmează participarea la Congresul de Preistorie de la Copenhaga, unde a pledat pentru latinitatea nației sale, participarea, în numele României, la primul Congres de Orientalistică de la Paris din 1873 și la Congresul Etnografic de la Paris (1878). Multe dintre aceste onoruri, de care autorul este foarte mândru și pe care le vede atât ca o recunoaștere a meritelor personale, cât și ca expresie a prestigiului țării sale, îi vor atrage de-a lungul timpului ironiile detractorilor săi. Atașamentul necondiționat pe care îl nutrea „gintei latine”, precum și afecțiunea față de patria căreia îi datora formarea sa intelectuală superioară îl fac să afirme că după războiul franco-prusian și despăgubirile impuse Franței „lumea întreagă se înfioră la această veste și popoarele îmbracă doliul” (p. 261). În același timp, V. A. Urechia nu a uitat să pună în evidență vocația sa de promotor cultural la nivel național, subliniind totodată generozitatea cu care a susținut tinerele talente, așa cum a făcut-o, spre exemplu, în cazul lui Nicolae Grigorescu.

Deși implicat politic, memorialistul nu s-a definit ca un militant, iar dincolo de disputele partinice a subliniat fidelitatea necondiționată față de Carol I, în care vedea „asigurarea existenței

României” (p. 197). Din acest punct de vedere, anul 1870 este caracterizat drept „unul din cei mai însemnați ai vieții mele” (p. 204), motiv pentru care îi dedică o atenție deosebită. Este vorba aici despre modul în care s-a implicat în politica externă, care era una „foarte încurcată”, și în cadrul căreia își rezervă un rol lucid, deasupra disputelor anodine, ca un intelectual care urmărește țeluri superioare. Unul dintre acestea era unitatea ginte latine în fața pericolelor slav și german pe care le asocia autocrației și disprețului față de aspirațiile popoarelor spre libertate. De asemenea, politica internă i-a ocupat o mare parte din timp în calitate de deputat, având o serie de inițiative menite să aducă ridicarea culturală a neamului. Totodată, nu a uitat să pună în evidență că s-a preocupat de instrucția poporului și de susținerea românilor din afara granițelor țării, un exemplu în acest sens fiind efortul de a relua „subvențiunea școalelor române din Brașov” (p. 224–226). În dezbaterile de la Societatea Academică Română, pledează pentru „necesitatea renunțării la ortografia etimologică ultrată” (p. 275), ceea ce îl face retrospectiv să constate câtă dreptate avusese în urmă cu 26 de ani.

Autorul nu este legat afectiv doar de oamenii care i-au marcat cariera, întrucât a înțeles să onoreze memoria celor care au slujit cu devotament idealul național. Astfel, redă emoția cu care au fost primite în epocă disparițiile, în ordinea cronologică redată de memorialist, a unor mari patrioți precum Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Avram Iancu, Andrei Șaguna, Ștefan Golescu, Costache Negri și grija pentru a conserva posteritatea acestora. Un spațiu special este dedicat dispariției lui Alexandru Ioan Cuza, descriind, într-o manieră emoționantă, funeraliile organizate la Ruginoasa pentru Domnul Unirii, la data de 12 mai 1873, precum și modul în care autoritățile au înțeles să gestioneze acest moment din punct de vedere administrativ și simbolic. Simptomatice în acest sens sunt și epitele prin care i-a caracterizat pe unii dintre contemporani, precum „neuitatul” sau profund apreciatul „nemuritorul”.

Autorul descrie cu emoție obținerea independenței, accentuând rolul principelui Carol I și modul în care românii de peste hotare au susținut eforturile de război, văzând în aceste acțiuni expresii ale solidarității naționale. Izbânda a fost însă umbrată de „zgomotele triste despre hotărârea Rusiei de a ne relua Basarabia” (p. 315), iar memorialistul arată că, în calitate de reprezentant al Ismailului, va lua o poziție fermă în Parlament, ținând să sublinieze că „discursul meu, foarte moderat în formă, era un rechizitoriu la adresa Rusiei” (p. 315). Aceasta chiar dacă Basarabia era „pierdută când eu vorbeam în Parlament, dar nu mai puțin eram dator să protestez înaintea țării și să provoc un vot al Parlamentului” (p. 315). Moțiunea a fost votată în unanimitate, însă ce succes politic amar pentru autor! Discuțiile s-au reluat în Cameră, începând cu luna septembrie 1878, însă de această dată în jurul deciziei marilor puteri care trebuia să primească sancțiunea parlamentară. Dincolo de discuțiile înflăcărâte și pledoariile însuflețite ale autorului, moțiunea „de primire a Dobrogei în schimbul Basarabiei” (p. 339) a fost votată cu o majoritate covârșitoare.

În ultima parte a textului, autorul a consacrat câteva pagini personalităților care l-au criticat acerb, între care B. P. Hasdeu, căruia în trecut îi facilitase repatrierea după răpirea Basarabiei, și Titu Maiorescu, în raport cu care percepea mult mai acut ruptura, ceea ce îl determină să evoce „vechile mele relațiuni cu ilustrele și neîntrecut profesor”, astfel încât „să le știe generațiunile tinere și să se minuneze – cum m-am minunat și eu altădată – de nemeritata pornire de război a contra mea a *direcției nouă*” (p. 367). Astfel, scriitura împletește evenimentele epocii la care a fost martor, momentele formării intelectuale, etapele maturizării efective, chiar memorialistul fiind conștient că specificul narațiunii „mă obligă a nu ține minte și aminti numai fapte de domeniu public, ci și propriile împrejurări prin cari s-au strecurat viața mea intimă” (p. 248).

Paginile reunite de editorul Leonidas Rados ne dezvăluie un intelectual cu un talent de povestitor, atent la realitățile vremii sale și dornic să nu rămână în afara evenimentelor la care a fost martor. Cu o scriitură alertă, uneori chiar aprigă, V. A. Urechia ilustrează prin intermediul propriului destin modul în care s-au produs principalele mutații culturale în secolul XIX românesc, începând cu „trecerea repede de la limba greacă la limba franceză” (p. 4). Așa cum se întâmplă frecvent în cadrul producțiilor literare de profil, memorialistul a căutat să se poziționeze într-o manieră privilegiată față de evenimentele pe care le-a trăit, chiar dacă în mod real a deținut adesea o poziție marginală. În acest sens, memorialistul selectează cu grijă diversele sale ipostaze

publice în care s-a aflat și înfățișează, la fel de precaut, reacțiile celorlalți față de acțiunile sale. Numeroasele roluri publice pe care le-a îndeplinit și-au pus amprenta asupra modului în care a conceput narațiunea, care adesea capătă aspectul unui raport oficial, așa cum se întâmplă când vorbește despre modul în care a decurs ancheta judecătorească privind realegerea ca deputat de Ismail, în anul 1876. Din acest punct de vedere, valoarea testimonială a memoriilor este mult diminuată, mai ales prin comparație cu amintirile în care naratorul se plasează în afara întâmplărilor pe care le înfățișează. Un exemplu elocvent în acest sens privește maniera în care relatează intrarea în București a țarului Alexandru al II-lea, la 27 mai 1877, surprinzând diverse manifestări de entuziasm popular, ceea ce conferă textului valențele unei mărturii cu valoare deosebită din perspectiva reconstituirii spiritului epocii. Atunci când descrie momente oficiale în care a jucat un rol important sau s-a aflat în centrul evenimentelor, memorialistul adoptă un ton neutru, administrativ, parcă desprins din rapoartele pe care le redacta în calitate de director la ministerul de resort. Cu toate acestea, V. A. Urechia nu urmărește ostentativ să-și expună reușitele carierei, ceea ce explică de ce tonul expunerii este mai curând descriptiv, chiar dacă nu lipsesc accentele encomiastice. În concluzie, construcția literară a fost concepută pe diverse paliere, fiecare dintre acestea oferindu-ne o perspectivă diferită asupra realității, ceea ce conferă textului multiple valențe testimoniale, mai ales în ceea ce privește restituirea spiritului epocii și a modului în care funcționau relațiile personale din cadrul elitei secolului XIX.

Bogdan-Petru Maleon

RUDOLF DINU, ADRIAN-BOGDAN CEOBANU (editori), *Alexandru Em. Lahovari. Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877–1914)*, Paris, Petersburg, București, Roma, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 576 p.

Personalitatea lui Alexandru Em. Lahovari a făcut obiectul unui interes constant în ultimii ani. O demonstrează o serie de contribuții, de la teza de doctorat a lui Costel Iordăchiță, publicată în 2003, până la ediția critică a amintirilor sale diplomatice, din perioada misiunilor la Constantinopol (1902–1906) și Viena (1906–1908), alcătuită de Laurențiu Vlad și Adrian Stănescu și publicată sub egida Institutului European, în 2009.

Cum poate fi explicat acest interes? În primul rând pentru că vorbim de unul dintre cei mai longevivi diplomați ai României moderne. O lectură a studiului introductiv, semnat de istoricul Rudolf Dinu, este suficientă pentru a constata profilul personajului: carieră diplomatică, începută la 22 de ani, desfășurată, cu mici pauze, într-un interval extrem de important istoric pentru evoluția României moderne: 23 noiembrie 1877 – 1 februarie 1928; o prezență activă în capitale importante pe harta diplomației europene: Paris, Petersburg, Roma; o pregătire aparte, educație exclusiv franceză (interesant detaliul despre lecțiile de română, luate cu istoricul Gh. Ionescu Gion, la începutul anilor '80). În al doilea rând, lectura documentelor rămase de pe urma sa ne pune în fața unui fin observator și a unui bun cunoscător al realităților din lumea diplomatică, autor al unor importante studii tehnice și al unei consistente memorialistici și corespondențe diplomatice, încă puțin cunoscute. Sunt, cu siguranță, doar câteva dintre argumentele care explică și editarea prezentului volum.

Atât specialiștii, cât și publicul larg dispun acum de o ediție critică a notelor și amintirilor sale diplomatice din perioada 1877–1899, grație eforturilor tinerilor istorici Rudolf Dinu și Adrian-Bogdan Ceobanu. Alcătuită pe baza manuscrisului păstrat la Arhivele Naționale, fondul Kretzulescu, ea este completată de o consistentă anexă de documente (scrisori, rapoarte, telegrame), referitoare la activitatea sa în perioada anilor 1880–1902 (p. 229–568). Un util indice de nume proprii permite o orientare mai rapidă, iar traducerea în franceză a studiului introductiv și a notei asupra ediției asigură o vizibilitate mai largă acestui demers, construit oricum pe o bogată bază documentară în limba lui Voltaire.

Câteva reflecții pe marginea demersului colegilor noștri: pentru cei interesați de modul în care funcționa lumea diplomatică românească și cea internațională la final de secol XIX, despre

multiplele legături, evenimente și detalii de culise care legau între ele membrii unor elite diplomatice, aflate într-o permanentă mobilitate, chiar și atunci când scena internațională părea liniștită, actualul volum este o sursă demnă de interes. Cititorul poate afla detalii utile despre structurarea relațiilor în interiorul personalului diplomatic românesc, influența „negativă” a factorului politic (instalarea clientelei politice în dauna profesionalizării diplomatului român, semnalate și de diplomați străini cum sunt cei italieni, devenise un fenomen curent după 1880), cum era percepută România și membrii Casei Regale de către diferite state și personalități ale perioadei (țarul Alexandru al III-lea, regele Milan al Serbiei), pregătirea unor evenimente importante și participarea la derularea lor (conferința de pace sârbo-bulgară de la București, 4 februarie – 3 martie 1886 despre ai cărei participanți lasă impresii savuroase sau vizita reginei Maria la Paris), realizarea și perfecționarea acelor elemente care constituiau cadrul necesar unei bune prezențe în mediul internațional (de la găsirea, achiziționarea și organizarea unei reședințe până la selectarea și funcționarea misiunilor diplomatice românești sau pregătirea acelor evenimente, specifice unei sociabilități, am zice în primul rând aristocratice, care erau adevărate cadre de propagandă, schimb de impresii, punere în temă, prin prezența unor invitați iluștri, provenind din mediul alcătuit din diplomați de carieră, militari, membri de guvern sau ai Caselor imperiale, regale, princiare ale Europei).

Documentele incluse vorbesc nu doar despre activitatea deosebită a unui diplomat de carieră, mai interesat de partea profesională decât de apartenențele politice, ci și despre un mediu în care evenimentul istoric se construia și recepționa permanent în maniere care astăzi ne sunt greu familiare. Prezența lui Alexandru Em. Lahovari în capitale importante la finalul secolului XIX, implicarea sa în buna derulare a unor chestiuni importante pentru România (inclusiv unele mai speciale, precum „afacerea” Văcărescu), participarea sa ca reprezentant al guvernului român la diferite evenimente de prim rang, fie că vorbim de încoronarea țarului Alexandru al III-lea (1883) sau de reuniuni internaționale precum Conferința sanitară internațională de la Veneția (1897) și Conferința internațională pentru apărare socială (Roma, 1898), particularitățile formației sale, ce explică anumite evoluții (de exemplu, formația sa filo-franceză, care-i dicta o „lectură” specifică a realităților italiene în timpul misiunii sale la Roma), sprijinul acordat unor intelectuali (Nicolae Iorga, Duiliu Zamfirescu) sau organizării unor instituții culturale de prestigiu în străinătate precum Școala română de la Roma, toate demonstrează un traseu remarcabil și un profil de autentic diplomat.

Încrederea de care se bucura explică probabil și nominalizarea sa pentru misiuni mai delicate, precum „afacerea Văcărescu” – subiectul celui de-al V-lea capitol din acest volum. Cum aceasta afecta destinul prințului Ferdinand de Hohenzollern în calitate de moștenitor al tronului regatului României, calitate dobândită oficial în 1888, guvernul conservator al României din acea perioadă a hotărât să ia măsuri speciale, prin trimiterea unui emisar la tatăl prințului, Leopold de Hohenzollern, cu rugămintea de a interveni împotriva acestei uniuni, încurajate de regină, dar contrare interesului țării.

Interesanta decizie luată de guvern în vederea întreruperii idilei dintre prințul moștenitor și Elena Văcărescu, domnișoară de onoare a reginei Elisabeta, își avea rațiunile în respectarea unui principiu, consimțit de o bună parte a elitei politice românești, respectiv de a evita apariția vreunei forme de competiție internă la tron, fie și sub cea a mariajului. Din relatările lui Alexandru Em. Lahovari reiese că întreaga afacere nu a căzut bine familiei regale, regele însuși încercând să-și scuze atitudinea prin aruncarea întregii culpabilități asupra reginei, despre a cărei sănătate mentală încep să circule ciudate zvonuri întreținute chiar din entourageul suveranului (apare amintit exemplul lui Ioan Kalinderu, administratorul domeniilor Coroanei, însărcinat de rege, conform propriilor cuvinte, de a trimite medici de specialitate reginei aflate la Pallanza).

Volumul oferă informații importante despre mediul diplomatic românesc și străin (specificul unor misiuni, funcționarea reprezentanțelor diplomatice), construirea din culise a unor evenimente, menținerea unor legături politice, economice, culturale între proaspăt regatul român și diferite state europene, personalități românești sau străine (amintim aici cele câteva pagini închinete reginei Maria – subiectul unui capitol aparte). Nu poate fi înțeleasă corespunzător importanța activității de diplomat dacă se trece cu vederea că ea includea și o valoroasă

componentă culturală, precum cea de cercetare în vederea depistării de documente importante pentru istoria națională, activitate efectuată, de regulă, cu propriile resurse financiare. În cazul lui Alexandru Em. Lahovari, ea a fost sintetizată printr-un număr de 202 documente, expediate în 1898, lui Petru Poni, președintele Academiei Române. La acestea se adaugă numeroase vizite de teren, dar și sprijinul alocat unor intelectuali sau personalități aparte (amintim aici prezența lui Badea Cârțan la Roma). Pe de altă parte, este evident că accesul la o carieră diplomatică era imposibil în România perioadei și nu numai, în lipsa unei descendențe aristocratice, a averii și a educației aferente. Alexandru Em. Lahovari este un exemplu relevant în acest sens. Membru al unei familii boierești tot mai activă de la finele secolului XVIII, născut la Paris, în 1855, unde-și face educația, inclusiv doctoratul în drept (1880), el își consolidează poziția în mediul diplomatic românesc prin căsătoria cu fiica lui Nicolae Kretzulescu (fostul ministru al lui Alexandru Ioan Cuza, cu care a avut o bogată corespondență), viitorul superior direct în cadrul misiunii diplomatice de la Sankt Petersburg.

Alcătuite în perioada interbelică, profitând de succesul tipăririi în 1935 a relatărilor despre misiunile sale diplomatice de la Constantinopol (1902–1906) și Viena (1906–1908), amintirile sale diplomatice se refereau doar la perioada 1877–1899, editorii adăugând textul despre afacerea Văcărescu, pe care, se pare, diplomatul român nu mai dorise să-l dea publicității. În egală măsură, în pregătirea pentru editare a manuscrisului rămas de la diplomatul român, editorii au sesizat o serie de neconcordanțe (confuzii între evenimente, reinterprețări posterioare Primul Război ale unor realități din perioada Vechiului Regat), provenite dintr-o încercare de rescriere a trecutului în acord cu noile realități de după 1918 și o mai accentuată punere în lumină a poziției sale proantantiste *avant la lettre* (p. 48–49). Această operațiune de refacere a memoriei explică, printre altele, cred editorii, ștergerea tuturor referirilor admirative la adresa Germaniei, Austro-Ungariei și Elveției, făcute de Gheorghe Cârțan („Badea Cârțan”) în timpul conversațiilor sale de la Roma cu diplomatul român. Deși asemenea operații afectează negativ valoarea istorică a amintirilor lui Alexandru Emanuel Lahovari, putând fi explicate în contextul istoric al alcătuirii lor și, probabil, fiind întâlnite și în alte cazuri, ele nu diminuează în esență aprecierea activității diplomatice, bogata corespondență introdusă de autori fiind relevantă în acest sens.

Lectura tuturor acestor documente, provenind din 18 fonduri existente în arhivele din România, confirmă statura acestui personaj despre care reprezentatul italian de la București, Beccari Incisa, scria la 1901 că „între diplomații români, de fapt printre români, este unul dintre oamenii cei mai serioși și de bine: și aceștia nu abundă aici” (p. 47).

Nicolae Mihai

FLORIN MÜLLER, *Societate, ideologie, dictaturi*, București, Editura Universității București, 2014, 208 p.

Florin Müller, unul dintre cei mai valoroși și proeminenți exponenți ai tinerei generații de istorici, afirmate în perioada posttotalitară în România, propune o nouă carte de autor, *Societate, ideologie, dictaturi*, al cărei titlu incită de la bun început, atât pe specialiști și cititorii avizați, cât și pe cei mai profani.

Care este principala rațiune pentru care o temă precum cea aleasă de profesorul Florin Müller fascinează și captează atenția publicului, chiar și înainte de a lectura conținutul volumului? Dictaturile ideologice, atât cele de extrema dreaptă, cât și cele de extrema stânga, și-au pus cu pregnanță amprenta asupra realităților interne și externe în cea mai mare parte a unui secol (al XX-lea), calificat cu justețe de către istorici și rămas deopotrivă în memoria și conștiința colectivă ca „secolul lagărelor” sau „secolul extremelor”. Îndrăznind să parafrăzăm titlul unei recente lucrări a politologului Vladimir Tismăneanu, putem afirma, fără a ne hazarda, că dictaturile și totalitarismele, indiferent de coloratura lor, sunt, într-adevăr, întruchiparea „diavolului în istorie”. Pe altarul ideologiilor extremiste, ce manifestau convingerea propriei infailibilități și se considerau deținătoarele adevărului absolut, au fost sacrificate nenumărate vieți.

De altminteri, regimurile totalitare intenționau distrugerea vechii lumi, a vechii societăți și edificarea alteia, aspect relevat într-o manieră transparentă în cartea de față.

Atât nazismul și fascismul, cât și comunismul au avut drept scop (într-o anumită măsură au și reușit) să creeze un om nou, adaptabil și, în special manipulabil, într-o societate nivelată și uniformizată, de tip orwellian. Mai precis, era vorba de o masă amorfă de indivizi depersonalizați, abulici și mancortizați. Din această perspectivă, orice formă de contestare era *a priori* exclusă. Atât comunismul, cât și nazismul se originează în social-democrație. De altfel, parafrazând pe Pierre Chaunu și Alain Besançon, Florin Müller califică fascismul drept „geamănel heterozigot” al comunismului.

Tema pentru care a optat istoricul Florin Müller rămâne una de actualitate, la început de veac și de mileniu. Renumitul gânditor liberal Francis Fukuyama, în *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, a întrevăzut triumful global al democrației liberale, mijlocit și facilitat de colapsul comunismului în statele Europei Centrale și de Răsărit și de dezintegrarea Uniunii Sovietice. Totuși, predicțiile politologului de origine japoneză au fost infirmate de evoluțiile politice din lumea contemporană post-Război rece. Continuitatea regimurilor comuniste în Coreea de Nord și R. P. Chineză, care procedează la grave încălcări ale drepturilor omului, precum și a unor dictaturi draconice în Siria și Iran (pentru a oferi doar două dintre cele mai elocvente exemple) demonstrează fără putință de tăgadă contrariul. Mai mult, în contextul efectelor crizei economico-financiare prelungite, al declinului valorilor occidentale și al „ciocnirii civilizațiilor” (Samuel Huntington), spectrul resurecției regimurilor nedemocratice și dictatoriale planează din nou amenințător, inclusiv asupra țărilor europene, punând sub semnul întrebării viitorul democrației.

De-a lungul anilor, Florin Müller s-a aplecat cu osârdie asupra unor teme precum: istoria intelectuală și social-politică a totalitarismului și mișcărilor extremiste din România interbelică, societatea, ideologia, cultura în România interbelică, dezbaterile ideologice și culturale în România secolului XX. Profesorul Müller a întreprins cercetări și studii serioase, de o incontestabilă rigoare și calitate. Volumul de față reprezintă de fapt o încununare a unui travaliu științific de peste zece ani, însumând douăsprezece articole și studii publicate anterior în volume colective și în reviste. Salutăm inspirata inițiativă a autorului de a aduna între coperțile unei cărți produsele unor demersuri istoriografice mai vechi. Contribuțiile științifice pot dobândi astfel o mai mare vizibilitate și se pot bucura de o mai largă circulație.

Istoricul bucureștean nu s-a oprit doar asupra regimurilor și mișcărilor dictatoriale și totalitare, ci și asupra culturii politice românești, în perioada imediat ulterioară marii uniri din 1918, scoțând în evidență diferențele dintre spațiul transilvan și arealul Vechiului Regat. Al doilea studiu abordează o problematică cu totul inedită, anume miracolul de la Maglavit. „Teofaniile și hierofaniile contemporane, dar mai ales modul în care ele au fost receptate de societate, nu au constituit până acum un subiect pentru istoricii români”, mărturisește autorul, aducând un argument solid în sprijinul demersului său, conturându-i originalitatea. Este surprinsă, de asemenea, maniera în care extrema dreaptă a încercat să instrumenteze „miracolul” spre propriul avantaj, prin intermediul propagandei. De altfel, nu este deloc vorba de un caz singular în această privință, întrucât aproape toate regimurile nedemocratice și totalitare au uzitat de propagandă în mai multe circumstanțe favorabile, în scopul legitimării și pentru a se înconjura cu o aură de incontestabilă respectabilitate. Autorul a conchis, printre altele, că „Maglavitul a fost un fenomen de masă, cu influență masivă în societatea românească”. În vreme ce vârfurile intelectualității au adoptat o atitudine favorabilă (printre aceștia, poate surprinzător, Constantin Parhon) sau una de neutralitate, „curentul general popular a fost de exaltare a Maglavitului”.

Istoricul a fost atras și de problematica postcomunismului în România în studiul intitulat *Dimensiune națională, etnicitate și europenitate în România postcomunistă (o analiză de caz)*, într-o perioadă de tulburări și frământări, în care reflexele național-comunismului ceaușist erau puternice. Într-o analiză plină de substanță, este relevată savuroasa dispută de idei între Octavian Paler și Gabriel Andreescu.

În studiul următor, profesorul Florin Müller abordează chestiunea mișcărilor totalitare din România interbelică, epocă în care o bună parte a intelectualității românești, sedusă de demagogia discursului naționalist extremist, s-a raliat fie legionarismului (cei mai numeroși), fie

comunismului (o mică parte), exemplele cele mai grăitoare fiind cele ale lui Alexandru Dobrogeanu Gherea, Lucrețiu Pătrășcanu și Panait Istrati. Cel din urmă s-a convins însă de utopia „raiului” comunist după ce a efectuat o vizită în URSS. Ulterior, denunțarea ororilor staliniste avea să-i atragă scriitorului român antipatia, excluderea și oprobriul din partea colegilor de breaslă occidentali, cu deosebire francezi.

Problematica extremei drepte în România interbelică s-a bucurat de atenția autorului în cea de-a patra contribuție, *Lumea urbană transilvăneană în discursul politic al extremei drepte conservatoare*, care după câteva „explicitări conceptuale” analizează temeinic și riguros discursurile lui Octavian Goga, lider al Partidului Național Agrar și, mai târziu, după 1935, al Partidului Național Creștin. Talentul de istoric al ideilor al profesorului Müller se dezvăluie cu prisosință în capitolul denumit *Dreapta și stânga în evoluția istorică și dezbaterea de idei din România interbelică*. Având în vedere recrutarea masivă a muncitorilor în rândurile Mișcării Legionare și numărul mare de muncitori legionari implicați în rebeliunea din ianuarie 1941, dar mai ales vocația sa antisistemică, anticapitalistă, autorul emite o teză novatoare, afirmând că Mișcarea se comportă, în perioada interbelică, în anumite privințe, „precum o formă sui-generis de comunism popular... Mișcarea Legionară este, în România interbelică, în ciuda instrumentalizării sale de multe ori excesive a creștinismului orthodox, forma posibil legală a comunismului românesc interbelic”.

După un scurt excurs în istoria comunismului românesc (în care, între altele, analizează excelent situația ingrată a marxismului în România lui Nicolae Ceaușescu) și un altul în „contemporaneistica românească” (ambele amplu documentate), Florin Müller analizează, uzitând de metoda diacronică, „metamorfozele” manierei de sărbătorire a actualei zile naționale a României, în funcție de tipul regimului politic, începând cu monarhia autoritară a regelui Carol al II-lea. Împărtășim întru totul opinia potrivit căreia „momentul 1 decembrie 1918 a fost permanent influențat de tipul regimului politico-ideologic dominant”. Ulterior, „instaurarea regimului comunist, mai întâi în formula sa direct stalinistă, a generat un nou tip de limbaj asupra semnificației lui 1 decembrie 1918”. Folosind ca instrument de lucru oficiosul partidului comunist, „Scânteia”, autorul a arătat că „Nicolae Ceaușescu a utilizat, în cea mai excesivă măsură, mobilizarea politică pentru a defini atașamentul său și al regimului la *valorile istoriei naționale*”. Schimbări importante în ceea ce privește discursul legat de 1 decembrie 1918 s-au petrecut însă în epoca postdecembristă, aspect relevat cu acuratețe în lucrare.

Un capitol ce valorifică numeroase documente, cu informație de arhivă de primă mână, care oferă interesante detalii privind întrevederi ale liderilor legionari cu alte personalități politice (inclusiv cu generalul Ion Antonescu) în preajma alegerilor din anul 1937, este cel intitulat *În democrație către dictatură. Monarhia și Mișcarea Legionară în 1937*. În penultimul capitol, Florin Müller stăruie asupra particularităților gândirii ideologului mișcării legionare, Nae Ionescu, realizând o temeinică analiză a articolelor publicate de filosof în ziarul „Cuvântul”. Aceeași rigoare analitică transpare și din ultimul studiu al cărții, anume *Revoluția fascistă – dimensiuni teoretice; cazul românesc*.

În concluzie, ne aflăm în fața unei lucrări de referință, ce se evidențiază prin vasta documentare și, totodată, prin rigoarea analitică și frumusețea stilului. La fiecare pagină, volumul „respiră” erudiție. Calitatea lucrării este deopotrivă conferită de numeroasele lecturi ale autorului, nu doar de specialitate, ci și din zona politologiei, sociologiei, filosofiei și literaturii. Sunt acestea doar câteva dintre argumentele ce îl recomandă cu tărie pe istoricul Florin Müller drept unul dintre cei mai avizați contemporanești. Ne exprimăm convingerea că lucrarea *Societate, ideologie, dictaturi* se va bucura de o receptare pe măsură în istoriografia românească și nu numai.

Hadrian Gorun

PETER MOLLOY, *Lumea dispărută a comunismului. O istorie orală a vieții cotidiene în spatele Cortinei de Fier*, traducere din limba engleză de Cristina Vîlceanu, București, Editura RAO, 2012, 252 p.

Editura RAO a avut inițiativa de a publica în limba română lucrarea lui Peter Molloy, *The Lost World of Communism* (BBC Books, 2009). Fundamentat exclusiv pe surse orale, volumul se constituie într-o contribuție istoriografică valoroasă și originală. El reprezintă un util instrument de lucru pentru specialistul preocupat de istoria veacului XX în general și de istoria recentă în special.

Cartea are deopotrivă meritul de a facilita cunoașterea de către publicul larg a unor aspecte mai puțin explorate legate de istoria comunismului, începând cu momentul instalării brutale, la adăpostul și cu sprijinul Armatei Roșii, până la implozia regimurilor comuniste în Europa Centrală și de Răsărit.

Pentru numeroși specialiști, istoria imediată, trecutul valorificat prin mijlocirea izvoarelor orale prezintă serioase avantaje față de istoria oficială, considerată un reflex al discursului oficial, al discursului puterii. Mărturiile individuale ar oferi o percepție mai verosimilă asupra evenimentelor. Deseori, pentru a legitima un regim totalitar sau autoritar, scrisul istoric a fost instrumentalizat, mitizat și pus în slujba politicului, trebuind să furnizeze credibilitate, respectabilitate și autoritate puterii politice. De asemenea, puterea politică a dispus adesea rescrierea istoriei în funcție de propriile interese, procedând la escamotarea realității și la mistificări grosolane. În această privință, unul dintre cele mai grăitoare exemple pe care ni le oferă istoria recentă este masacrul de la Katyn, din primăvara anului 1940. Ani la rând, Kremlinul a refuzat să își asume o crimă împotriva umanității, aruncând asupra Germaniei responsabilitatea pentru atrocitățile comise de NKVD împotriva celor 20.000 de rezerviști polonezi. Așadar, până în anii '90, istoria oficială a consemnat că naziștii erau cei vinovați. De asemenea, istoriografia română din timpul comunismului, cu puternicele accente naționaliste ale lui Nicolae Ceaușescu, a acreditat ideea că pogromul de la Iași, din iunie 1941, căruia i-au căzut victime câteva mii de evrei (inclusiv femei și copii, uciși cu sălbăcie), a fost opera Wehrmacht-ului. În realitate, autori ai pogromului au fost armata română și populația civilă românească. Din nefericire, tendințele de a nega existența Holocaustului în România s-au perpetuat și astăzi. Este meritul incontestabil al unor istorici tineri, precum Adrian Cioflâncă, care au demonstrat, inclusiv uzitând de metodele arheologiei contemporane, implicarea autorităților române în Holocaust în cel de-al Doilea Război Mondial.

Grație motivelor enunțate mai sus, mărturiile orale pot fi caracterizate de o mai mare imparțialitate, mai ales când este vorba de subiecte atât de sensibile, precum totalitarismul, în general, și comunismul, în special. Totuși, istoria orală și memoriile trebuie privite, la rândul lor, cu anumite rezerve. Nu întotdeauna și în orice împrejurare memoria participanților la evenimente s-a păstrat nealterată. Ea nu izbutește mereu să redea faptele cu acuratețea necesară. Însă, în această eventualitate, nu mai vorbim, de regulă, despre o subiectivitate rea, precum în cazul istoriografiei oficiale a totalitarismului de extremă stânga, care recurgea cu bună știință la denaturarea, la falsificarea trecutului.

Lucrarea *Lumea dispărută a comunismului...* analizează, din multiple unghiuri, crâmpoie de viață cotidiană din trei țări ale Europei central-răsăritene sovietizate și satelizate, anume Germania de Est, Cehoslovacia și România. Interviuurile realizate cu martori-cheie, aparținând structurilor puterii comuniste și poliției politice (STASI, St. B., Securitate), se îmbină logic cu cele acordate de victimele represiunii ori de urmașii acestora. Metoda de abordare, de construire a scriiturii este foarte inspirată, îngăduind cititorului să distingă între două concepții de multe ori diferite asupra evenimentelor.

Titlurile capitolelor au fost judicios alese, ele punând în lumină diferite paliere ale vieții cotidiene în comunism. Interesul pentru un asemenea subiect este justificat, date fiind numeroasele constrângeri, de felurite tipuri, ce lezau libertățile și drepturile individuale. Din aceste considerente, viața cotidiană în comunism a fost total diferită de viața cotidiană în capitalism.

Ne-a atras în mod special atenția capitolul intitulat sugestiv „Ghetourile zeilor” (p. 36–56), datorită asocierii a doi termeni aparent antinomici. Autorul a optat pentru respectiva sintagmă

pentru a scoate în evidență autoclastrarea deplină, lumea ermetică a elitelor comuniste din Republica Democrată Germană și România, care se ghidau după principii de castă. Nomenclatura comunistă dispunea de propriile vile, situate în zone izolate, de propriile magazine, în care se găseau din belșug tot soiul de produse, precum și de case de vacanță ascunse de ochii cetățenilor obișnuiți. Aceasta, în condițiile în care ideologia comunistă clama egalitatea tuturor. Chiar dacă elitele comuniste nu se confruntau cu lipsurile ce afectau majoritatea populației, liderii comuniști duceau o existență de multe ori monotona și anostă. Viața lor se derula după anumite tipicuri: „Ca și familia Ceaușescu, elita politică a Germaniei de Est s-a bucurat de un tratament special. Începând cu 1960, liderii comuniști, familiile și personalul acestora au locuit împreună într-un loc izolat și bine păzit, într-o pădure, la nord de Berlin. Această așezare rezidențială a elitei, *Waldsiedlung Wandlitz*, la vreo doi kilometri de orașul Wandlitz, era înconjurată de un zid lung de opt kilometri și înalt de doi metri, cu turnuri de pază plasate la intervale. Pentru a proteja așezarea de ochii trecătorilor, erau plantați copaci și rododendroni uriași” (p. 48).

Capitolul al treilea, intitulat simplu și concis „Procese și pedepse”, este, în opinia noastră, cel mai cutremurător din întregul volum. Autorul a redat cu meticulozitate mărturiile Erikăi Riemann, ale Janei Horakova-Kanski și ale Ursulei Rumin (p. 58–73). Erika Riemann, arestată după ce desenase cu rujul un arc peste mustața lui Iosif V. Stalin (al cărui portret se găsea pretutindeni în Germania de Est și în celelalte state aflate în sfera de influență sovietică), își amintea: „[...] Interogatoriile aveau întotdeauna loc noaptea. Țineau ore în șir și nu înțelegeam despre ce era vorba. Trebuia să stau pe scaun; nu mi se permitea să vorbesc ori să mă mișc. De câte ori îmi întorceam capul într-o parte, eram pocnită peste față sau lovită în spate. Întotdeauna îmi puneau exact aceleași întrebări. Dacă nu primești ore în șir nimic de băut sau de mâncat ești foarte obosit și ajungi la punctul în care adormi, dar trebuia să continui să stai drept. Toate astea te aduceau pe punctul de a ceda nervos. La sfârșit am mărturisit totul, chiar dacă nu făcusem nimic. A trebuit chiar să admit că făceam parte din rezistența nazistă. Mărturisești tot ce vor să audă, pentru că tot ce vrei este să te întorci în celulă și să dormi puțin”.

Ursula Rumin a fost răpită de pe stradă, din Berlinul de Est, în 1952, iar apoi internată timp de doi ani într-un lagăr de la Vorkuta, Siberia. În toată această perioadă, familia sa nu a primit de la autorități nicio știre.

Dar cea mai sfâșietoare mărturie aparține, cu siguranță, Janei Horakova-Kanski, fiica uneia dintre cele mai cunoscute victime ale opresiunii comuniste din Cehoslovacia, Milada Horakova. Milada Horakova a fost singura femeie executată în urma proceselor-spectacol, de tip stalinist în Cehoslovacia. Membră marcantă a rezistenței antinaziste din această țară, a fost arestată de Gestapo. Însă, poate în mod paradoxal, nu poliția secretă nazistă a ucis-o, ci tocmai conaționalii săi comuniști, care executau servil ordinele primite de la Moscova. A fost condamnată la moarte, în pofida intervențiilor în favoarea sa ale unor personalități marcante, precum Albert Einstein, Winston Churchill și Eleanor Roosevelt. Jana Horakova, care avea doar 16 ani când s-a petrecut tragedia, a păstrat, desigur, ultima scrisoare primită de la mama sa, scrisoare ce se constituie într-un foarte emoționant și impresionant testament spiritual: „Draga mea copilă, nu trebuie să te înspăimânți, nici să nu fii tristă la gândul că nu mă mai întorc. Încearcă, fiica mea, să privești viața ca pe un lucru serios de la o vârstă fragedă. Viața este grea, nu te răsfășă, pentru fiecare mângâiere există zece lovituri. Mai bine să te obișnuiești cu asta imediat și să nu cedezi. Hotărăște să lupți cu ea. Ai curaj și obiective clare și vei triumfa asupra vieții [...]” (p. 67).

În continuare, Peter Molloy nu a omis să portretizeze „eroii clasei muncitoare”, precum Rudolf Vasilco, un fel de omolog cehoslovac al faimosului Alexei Stahanov. În capitolul „Tineretul socialist”, Nicu Covaci, liderul legendarei formații rock românești, *Phoenix*, a rememorat maniera originală și inedită în care a reușit, alături de colegii săi, să părăsească țara în 1977. În România lui Nicolae Ceaușescu, calitatea traiului începea să se deterioreze tot mai mult după cutremurul din martie. Totodată, relatările lui Toni Grecu și Silviu Petcu, de la *Divertis*, se leagă de ceea ce am putea numi, îngăduindu-ne să utilizăm o licență, rezistența prin umor. Într-o scenetă interpretată în anul 1983, personajul Ileana Cosânzeana a fost rebotezat (din motive lesne de înțeles românilor de atunci, întrucât Ileana semăna izbitor de mult cu Elena Ceaușescu și se intenționa astfel evitarea unui sacrilegiu) Maria Cosânzeana. Această improvizație comică a

stârnit hazul publicului. Cu alt prilej, cei de la *Divertis* și-au încheiat momentul umoristic astfel: „Așa că cei doi bătrâni au trăit fericiți până la adânci bătrâneți, reconfirmând vechiul proverb românesc: Viața lungă duce la sărăcie” (p. 126). Aluzia era cât se poate de transparentă pentru publicul de atunci.

Autorul a surprins și a subliniat caracterul ateu al ideologiei comuniste, ce se voia o religie laică, cu pretenții de universalitate, substituindu-se astfel creștinismului. În acest context, el a adus just în discuție pe „oamenii care l-au abolit pe Dumnezeu” (p. 129–144).

Nu putea lipsi, desigur, un capitol consacrat poliției politice și altul destinat disidenților, fiind evidențiate atât punctele de vedere ale celor urmăriți și oprimați, precum Wolfgang Welsch, în RDG, Vasile Paraschiv, în România, Vaclav Havel, în Cehoslovacia, cât și ale opresorilor, precum Peter Haak, în RDG, și ale exponenților nomenclaturii comuniste, ca Milos Jakes, în Cehoslovacia, sau Günter Schabowski, în RDG (p. 145–160).

Prin controlul exercitat asupra natalității, regimul comunist s-a infiltrat abuziv în viața intimă a cetățenilor, controlând-o cu brutalitate. Așadar, paginile despre politica antiavort a regimului Ceaușescu sunt binevenite (p. 161–171). Autorul a intervievat atât medici (Adrian Sângeorzan, Ion Pătrașcu), cât și femei aparținând diferitelor categorii socio-profesionale care au suferit, mai mult sau mai puțin, din pricina politicii pronataliste a regimului (Daniela Drăghici, Ancuța Timiș, Paraschiva Neagu). Mărturia Martei Puscova (p. 176–179), femeie de etnie romă din Cehoslovacia, care a suferit o operație de sterilizare pentru a nu putea da naștere mai multor copii (politică opusă celei din România), ne dezvăluie practici similare cu cele naziste.

Ne-am străduit să schițăm doar o parte dintre cele mai importante aspecte ale vieții cotidiene în timpul regimului comunist, „zugrăvite” cu talent și inspirație de către Peter Molloy în *Lumea dispărută a comunismului...* Nădăjduim că aceste impresii personale vor oferi un imbold tuturor celor interesați de o lectură agreabilă și deopotrivă utilă. Mai nutrim, de asemenea, speranța că lumea evocată în volum a dispărut o dată pentru totdeauna.

Hadrian Gorun

DRAGOȘ PETRESCU, *Explaining the Romanian Revolution of 1989. Culture, Structure, and Contingency*, București, Editura Enciclopedică, 2010.

Coordonatele excelentei cercetări realizate de Dragoș Petrescu în lucrarea *Explaining the Romanian Revolution of 1989. Culture, Structure, and Contingency* urmăresc, în linii generale, modelul de analiză istorică a evenimentelor din 1989. Fenomenele politice și sociale specifice prăbușirii regimurilor comuniste din Europa central-estică sunt utilizate în construirea perspectivelor critice ale autorului, fiind percepute din punct de vedere științific sub ipostaza unor elemente de convergență necesare la încadrarea particularităților naționale ce au influențat fiecare regim comunist din zonă. Totodată, demersul propune o manieră distinctă de a parcurge secvențele Revoluției române din decembrie 1989 printr-un unghi critic, dat de anumite tipare conceptuale fundamentate în construcția interioară a regimului, dar care include și elementul conjunctural.

Cadrul metodologic al autorului este constituit din studiile unor specialiști precum Ole Nørgaard și Steven Sampson. Pozițiile științifice luate de cercetători consacrați precum Krishan Kumar, Hannah Arendt sau Gale Stokes se regăsesc în ideile construite de autor sub forma unei premise metodologice de utilizare a conceptelor specifice fenomenului prăbușirii regimurilor comuniste. Întrucât demersul lui Dragoș Petrescu înclină frecvent spre identificarea și problematizarea schimbărilor produse în spațiul social, viziunile trasate de teoreticieni precum Charles Tilly sau Timothy Gaston Ash se dovedesc relevante în abordarea comparativă. Dificultatea utilizării noțiunii de cultură politică în interpretarea Revoluției române din 1989, conform rigorilor științifice specifice analizei istorice, îl determină pe autor să se orienteze spre direcții trasate de specialiști ca Archie Brown, Gabriel Almond, Sydney Verba sau Kenneth Jowitt. Dintre toți aceștia, Jowitt influențează la modul cel mai vizibil demersul lui Dragoș Petrescu în efortul

explicării naturii violente a evenimentelor ce au însumat Revoluția din decembrie 1989, prin identificarea unei culturi politice a regimului comunist propriu-zis, dar și prin inventarierea culturii politice generate de formele rezistenței față de regim.

Primul capitol al lucrării (*Conceptual Framework and Methodological Approach*) este concentrat pe identificarea unor coordonate științifice generale, cu ajutorul cărora autorul să-și poată construi demonstrația. Abordarea dintr-o perspectivă comparativă reprezintă principalul argument în demersul de identificare și explicare a apariției unor fenomene specifice în interiorul fiecărui stat comunist. Dar miza cadrului metodologic nu constă numai în argumentarea utilizării unor concepte în măsură să contribuie la explicarea Revoluției române sau a celor mai importante contribuții științifice aduse de istorici ori politologi. Analiza comparativă conferă pregnanță în efortul de a da răspunsuri la interogațiile pe care cititorul le poate formula: în ce măsură aceste concepte se dovedesc a fi utile în explicarea Revoluției române? Prin utilizarea unor coordonate precum *cultură politică*, *fond structural al unui regim* sau *rezultat al unor conjuncturi*, Dragoș Petrescu folosește informația istorică pentru a conferi semnificație și concretitudine ideilor preluate din spațiul politologiei sau al sociologiei.

Suportul metodologic este completat în cel de-al doilea capitol (*The December 1989 Events in Romania*) de secvențele esențiale extrase din cursul evenimentelor produse în România la finalul anului 1989, având ca element central reprezentarea conflictului, din mai multe unghiuri, cu accent pe informațiile date de martorii oculari.

Începând cu cel de-al treilea capitol (*Structural Factors*), autorul se distanțează de cadrul propriu-zis al Revoluției române, momentul fiind utilizat în demonstrație mai degrabă ca factor ce definește consecința unor transformări permanente în procesul de construcție a regimului, produse pe parcursul întregii perioade comuniste. Coordonatele construite de autor se referă la declinul economic (*economic declin*) și deteriorarea ideologică (*ideological decay*) a discursului oficial.

Sunt propuse patru etape, pe baza unor repere cronologice și factuale specifice istoriografiei perioadei comuniste. Relaxarea regimului beneficiază de un interval mai mare de timp, fiind delimitată de contextul creat de *Declarația de Independență* (1964) și de revolta minerilor din Valea Jiului (1977). Astfel, autorul nu se oprește la momentul elaborării *Tezelor din Iulie* (1971), ci optează pentru un moment de referință, ce marchează primul mare protest la adresa regimului comunist, ce și-a găsit originile în impulsuri, mai mult economice și mai puțin politice. Episodul se dovedește edificator în demonstrația lui Dragoș Petrescu, întrucât aduce pentru prima dată regimul în postura de a încheia o „înțelegere tacită” cu societatea. Evenimentul este completat de alte două momente cu urmări majore în plan economic și în raporturile dintre conducerea comunistă și populație. Cutremurul din martie 1977 oferă pretextul transformărilor urbane inițiate de regim și continuate până la momentul prăbușirii, în timp ce mișcarea de protest inițiat de Paul Goma reprezintă factorul declanșator al disidențelor anticeaușiste.

Perioada relaxării regimului beneficiază de o atenție sporită, accentul fiind pus în special pe condițiile dezvoltării industriei grele, pe ritmul urbanizării și pe proiectele de sistematizare urbană. Ipotezele unui traseu ascendent al economiei românești sunt utilizate de istoric sub forma unor premise, în scopul legitimării declinului economic agravat în decursul anilor '80. În privința deteriorării ideologiei oficiale, este folosit un complex de factori majori influențați de contextul politic (Congresul XX al PCUS din 1956), ce a dat posibilitatea schimbării discursului oficial și reorientării sale spre un melanj ideologic marxisto-naționalist.

În cel de-al patrulea capitol (*Conjunctural Factors*), autorul tratează funcția deținută de „neprevăzut”, mizând pe niște factori conjuncturali pentru a construi o serie de explicații pentru modul în care s-a prăbușit regimul comunist din România. Sunt luați în calcul, ca factori externi (*external factors*) principali, venirea lui Gorbaciov la conducerea URSS, concomitent cu procesul de diminuare a tensiunilor alimentate de „doctrina Brejnev” și „efectul bulgărelui de zăpadă” („*snowball effect*”) implementat în Polonia. La acești factori considerați de autor a fi esențiali se adaugă rolul jucat de instituțiile media internaționale sau de Radio Europa Liberă, ce au contribuit la definirea caracterului inedit al revoluției din România. În privința factorilor interni, autorul se concentrează succint asupra condițiilor oferite de vreme și a rațiunilor prezenței masive a celor care au făcut parte din generația '67-'69.

Ultimul capitol (*Nation-Specific Factors*) este rezervat analizei elementelor specifice națiunii române, ce au jucat un rol însemnat pe parcursul întregii revoluții. Prin spațiul extins necesitat de demonstrația științifică, autorul sugerează relevanța problematicii puse în acest capitol. În plus, Dragoș Petrescu operează cu o serie de concepte-cheie, atât pentru descrierea evoluției raporturilor dintre regim politic și societate, cât și pentru explicarea procesului de sincronizare a ideii de națiune cu ideologia oficială. Sunt identificate cinci perioade definitorii: transformarea inițiată la nivelele superioare în intervalul 1945–1956, construcția unei noi comunități (*community-building*) între anii 1956 și 1964, trecerea de la înțelesul dat de noua comunitate la noua construcție națională (*nation-building*), 1964–1968, desăvârșirea noii construcții naționale (1968–1985) și confirmarea caracterului ilegitim al noii construcții naționale (1985–1989).

Relația regim comunist – societate beneficiază de o analiză duală, ce vizează politica Partidului-Stat de îmblânzire și cooptare a populației, dar și reflectarea reacțiilor societății, plecând de la colaborare și până la conflictul deschis. Astfel, Dragoș Petrescu alege ca imagine centrală participarea populației la evenimentele din decembrie 1989, complexitatea explicației științifice incluzând grupurile sociale ce s-au remarcat în procesul de alimentare a discursului de protest la adresa regimului. Din această perspectivă, autorul evidențiază contextul articulării formelor de disidență manifestate de intelectuali, plasează penuria alimentară la baza protestelor muncitorilor și analizează spațiul industrializării românești ca factor vulnerabil apariției formelor de protest. Dacă în ceea ce privește fenomenul de disidență istoricul se concentrează pe evidențierea apariției tardive a formelor de protest în rândul intelectualilor – în condițiile în care însuși regimul se transformase într-unul „disident” în cadrul blocului comunist –, mișcările muncitorești ostile regimului, la baza cărora sunt plasați așa-numiții muncitori „autentici” („*genuine*” workers), beneficiază de o atenție sporită.

Așadar, excelenta demonstrație propusă de Dragoș Petrescu se bazează pe concepte sedimentate în discursul științific cu privire la prăbușirea regimurilor comuniste. Termeni frecvent utilizați, ce încadrează evenimentul în categoria revoluțiilor postmoderne, precum *modernizing-nationalizing dictatorships* (alături de Bulgaria), ne sugerează că autorul își asumă riscul unei eventuale „izolări” a înțelesului acestor concepte în efortul salutar de implementare a unor noi modele de analiză, aplicabile momentelor de referință din istoria recentă a românilor.

Marian Hariuc

NOTE BIBLIOGRAFICE

MIRCEA CIUBOTARU, PETRU V. MATEI, *Gugești (jud. Vaslui). Demografie și onomastică. Reforme agrare și administrație*, Iași, Editura Cronica, 2013, 250 p.

Lucrarea de față se dorește a fi „o încheiere provizorie” (p. 7) a seriei monografice dedicate satului Gugești, serie care mai cuprinde patru volume, apărute la aceeași editură ieșeană, începând cu 2009: *Gugești (jud. Vaslui). Preliminariile unei istorii* (realizat de Alexandru Th. Obreja, Petru Șt. Pogâncu, Petru V. Matei, Iulian Pruteanu-Isăcescu, Mircea Ciubotaru), *Școala din Gugești (jud. Vaslui). 1872–2010. Cartea amintirilor și împlinirilor, Gugești (jud. Vaslui). Slujitori și lăcașuri de credință (1609–2011), Nasc și la Gugești oameni. Portrete*, ultimele trei semnate de Petru V. Matei și prefăcute de Mircea Ciubotaru. După prezentarea detaliată a istoriei satului, a rolului important al școlii și bisericii în formarea localnicilor, dintre care unii au devenit oameni de seamă, acum este timpul să fie urmărite alte etape ale istoriei – perioada reformelor agrare și evoluția administrativă din ultimele două secole –, formarea toponimelor și evoluția sistemului antroponimic din această zonă.

Cele mai vechi atestări ale unor nume de familii (de mazili și răzeși) de la Gugești sunt conținute, așa cum arată Mircea Ciubotaru, semnatul capitolului *Demografie, genealogie și antroponimie*, în recensămintele rusești din perioada 1772–1774; alte nume sunt înregistrate în catagrafiile ținutului Fălciului din 1820, 1831 și 1832, 1838, documente deosebit de importante pentru observarea tabloului social al epocii, ele conținând informații privind proprietarii de terenuri, localnicii și ocupațiile lor, chiar statutul civil al unora. Listele de la 1820 surprind o etapă importantă pentru antroponimia românească, și anume apariția numelor de familie: locuitorii „erau cunoscuți în satul lor doar prin numele lor individuale (prenumele, în terminologia actuală) și prin ocupația sau situația lor din acel moment, precum: Petre, cioban, Enache, cioban, Andrei, ciobotar, Costandin, mocan, Ștefan, ungurean, Irimie, prisăcar. Prin acest recensământ concretizat în catagrafii, un imens număr de locuitori ai Moldovei, identificați până atunci doar prin nume unic, personal, care era fie un nume de botez, fie o poreclă, vor fi înregistrați oficial cu un al doilea nume. Acesta, preluat de urmașii din generația imediat succesivă, va deveni nume de familie (sau de neam)” (p. 17). Este sigur că unele dintre neamurile atestate la începutul secolului XIX au dăinuit două secole, deoarece și astăzi există numele lor de familie în satul Gugești.

În capitolul *Reforma agrară din anul 1864*, Petru V. Matei prezintă pe larg cadrul istoric și social în care a fost implementată aceasta, precum și listele conținând numele clăcașilor din satul Gugești, beneficiari ai acestei legi. Cum această reformă nu rezolvase decât parțial nevoia de pământ a țăranilor – dovadă stau revoltele clasei țăărănești de la sfârșitul secolului XIX și începutul veacului următor –, o altă schimbare este promisă de către conducătorii politici. În aceste condiții, au fost elaborate, între 1918 și 1921, legi de expropriere și împroprietărire, finalizate cu Legea reformei agrare din 1921. Cu această ocazie, locuitorii ai satului Gugești au fost împroprietăriți cu părți din moșia lui Pericle P. Arghiropol (p. 54). Actele păstrate din acea epocă surprind situația economică și socială a locuitorilor de aici, etapele procesului de expropriere-împroprietărire, modul în care s-a efectuat împroprietărirea a 240 de săteni cu suprafețe de 3–5 hectare și, prin atribuirea de locuri de casă, formarea noii vetre de sat. Pe lângă nume de persoane, documente din acea epocă au conservat și unele denumiri ale terenurilor de pe moșia Gugești.

În continuare, Petru V. Matei supune atenției cititorilor o altă etapă importantă pentru istoria satului Gugești, cea a aplicării Reformei agrare din 1945, cu implicațiile ei sociale și economice, cu probleme și nedreptăți cauzate de declarații false, părtiniri și existența unei suprafețe insuficiente de teren față de numărul de localnici îndreptățiți a fi împroprietăriți. Va

urma, după această etapă de împrăștiere, cea a încercării de organizare, după modelul sovietic, a întovărășirilor și a formării Gospodăriei Agricole Colective 18 Decembrie 1918.

Un alt capitol înfățișează *Evoluția administrației comunale* după transformarea fostelor unități administrative (ținuturi și ocoale) – cărora le erau subordonate satele până la 1864, în județe și plăși. Gugeștii vor avea un parcurs „întortocheat”, fiind când reședință de comună, când sat inclus în altă comună, iar documentele adunate de semnatarul capitolului, Petre V. Matei, surprind diverse aspecte ale activității primăriei și consiliului local, precum finalizarea procesului de împrăștiere a localnicilor, gospodărirea bunurilor comune, strângerea taxelor și impozitelor, modul în care era cheltuit bugetul primăriei. De asemenea, aflăm din file păstrate la Direcția Județeană Vaslui a Arhivelor Naționale nume ale primarilor, ajutorilor de primari și consilierilor, ale unor comercianți și meseriași locali, amănunte privind implicarea unor localnici în activitatea politică și transformările din viața satului determinate de instaurarea la conducerea țării a Partidului Muncitoresc Român, precum crearea Cooperativei de consum *Progresul plugarilor*, a Gospodăriei Agricole Colective ș.a.

Dicționarul toponimic, redactat de Mircea Ciubotaru prin coroborarea informațiilor obținute prin ancheta efectuată la fața locului, din felurite surse publicate în diverse lucrări, precum și dintr-un plan de moșie inedit (care acum poate fi consultat la p. 244 a volumului de față), este realizat după metoda structurală, prezentând câmpuri toponimice formate de la un nume de loc prin polarizare – „procesul de transfer al unei denumiri (de ex., *Gugești*, sat) la o altă realitate geografică (ex., *Dealul Gugești*)” – și prin diferențiere – „procesul de denumire a părții unui obiect geografic complex (de ex., *Gura Boșcanii*, zona de deschidere a Văii Boșcanii)” (p. 154). Articolele de dicționar conțin indicarea obiectului sociogeografic denumit și localizarea acestuia pe teritoriul satului Gugești, numele altor denumiri formate de la toponimul de bază și etimologia toponimică. Cercetarea documentelor privind istoria satului și efectuarea anchetelor pe teren au permis, în cazul unor toponime personale, stabilirea legăturii etimologice între numele de loc și o anumită persoană; de exemplu, la originea toponimului *Coasta Sănioaiei* stau apelativul *coastă* și antroponimul *Sănioaia*, „numele văduvei lui Ion Sanie din Gugești (înc. sec. XX)” (p. 157), denumirea *Râpa lui Mișelea* s-a format de la apelativul *râpă* și antroponimul *Mișelea*, numele unui localnic care a trăit la începutul secolului XX. Și în cazul toponimelor descriptive, Mircea Ciubotaru nu se rezumă la indicarea unor etimologii „de birou”, ci vine cu explicații suplimentare: terenul numit *Pălmășia* „a fost dat în anul 1864 foștilor clăcași fără vite (lucrători cu brațele sau cu palmele)” (p. 165), *La Cimitirul de animale* desemnează un loc aflat la sud de Iazul Gugești, unde „a existat un puț pentru cadavrele de animale” la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX (p. 162), toponimul *La Steag*, care numește un loc din terenul Lungul Vântului, are în componență cuvântul *steag* – „denumire populară pentru balizele de triangulație topografică militară din sec. XIX–XX” (explicația fiind întărită de reprezentarea punctului trigonometric pe o hartă datând din 1892; p. 163) etc.

Volumul de față se încheie cu 19 anexe, cuprinzând diverse liste cu locuitori ai satului Gugești (între anii 1772 și 2012), liste care, împreună cu cele publicate în volumele referitoare la școala și biserica din această localitate, permit gugeștenilor interesați să își identifice strămoșii.

Ciclul lucrărilor dedicate satului Gugești poate fi considerat un exemplu de cercetare monografică serioasă și va stimula, poate, și pe alți cercetători să acorde mai mult interes istoriei localităților de baștină. De aceea, încheiem această prezentare cu o emoționantă mărturisire a lui Petru V. Matei: „[...] doresc să răspund celui consătean care, în toamna anului 2012, întâlnindu-mă în Vaslui, m-a întrebat de ce tot umblu pe drumuri și părăduiesc bani? Ca să scriu niște povești despre sat? Chiar cred că merită? Chiar mi-e atât de drag trecutul satului nostru? [...] Da, iubite consătean. Eu cred că merită. [...] pentru mine, trecutul este lucrul cel mai real dintre toate și loialitatea mea față de acest trecut mi se pare a fi lucrul cel mai important dintre toate. De aceea îl răscolesc. Merită” (p. 12).

Daniela Butnaru

SILVIA MARIN-BARUTCIEFF, *Hristofor: chipurile unui sfânt fără chip. Reprezentările din cultura românească veche și sursele lor*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, 392 p.

Cândva, în secolul III d. Hr., în timpul unei campanii militare purtată într-un loc neprecizat pe cuprinsul (sau de la marginea) Imperiului Roman, soldații imperiali capturează un ostaș dușman. Până aici, nimic neobișnuit. Banalitatea episodului – relatat de mai multe surse răsăritene, grecești și orientale – este însă imediat abolită de neobișnuita înfățișare a prizonierului: un uriaș cu chip de câine și fără glas. Dobândind, prin grația divină, darul vorbirii, captivul se lansează într-o aprigă tiradă împotriva idolatriei păgâne și a guvernării imperiale. Dus în fața împăratului (probabil Decius), după ce, pe drum, ceruse (și primise) taina botezului, prizonierul refuză să abjure (așa cum i se cerea) și, după ce este supus mai multor ispite și torturi, este decapitat, fiind îngropat, prin grija unui episcop, pe malul unei ape.

Acesta este nucleul istoric al cultului unui sfânt-martir complet atipic – Hristofor (= „purător al lui Hristos”, sărbătorit în calendarul ortodox la 9 mai) –, a cărui lungă și complicată istorie este atent reconstituită în ampla și erudita monografie pe care i-o dedică dna Silvia Marin-Barutcieff.

Cartea aduce în prim plan reprezentările literare, folclorice și iconografice ale acestui straniu personaj în cultura română. Prin forța lucrurilor însă, ea se oprește și la geneza și diversele aspecte ale cultului Sf. Hristofor în lumea orientală, răsăriteană și catolică, de natură să situeze mai bine, prin raportare la un context cultural mai larg, prezența sfântului în literatura hagiografică autohtonă. Acesta este, de altfel, și subiectul primei părți a studiului („Pătimirea Sfântului Hristofor în reprezentări literare”), a cărui finalitate este conturarea specificului hagiografic al personajului în textele din spațiul românesc (moldo-valah și transilvănean), în comparație cu variantele străine. Ceea ce frapază, încă o dată, în descrierile asociate acestui sfânt ieșit din comun este înfățișarea lui absolut atipică. În contrast flagrant cu canonul corporal al hagiografiilor, mucenicul nu este pur și simplu urât, ci aproape hidos: „un căpcâne ce mănâncă ômeni...”, un groaznic gigant, uriaș tânăr”, cu un chip „groznic și sirép la căutătură”, cu „colțai eșî ca la gligan și capul de câine”, pe scurt – scrie Mitropolitul Dosoftei din a cărui *Viață și petrecere a svinșilor* provine acest pasaj – „cu totul grozliv cât nu-l poci spune”. Ipostazele figurative ale sfântului în alte texte românești (minee, vieți de sfinți etc.) din secolele XVII–XIX sau străine (repertoriate de dna Silvia Marin-Barutcieff la p. 44–49) nu fac decât să repete aceste trăsături, care îl scot pe Sf. Hristofor din tiparul obișnuit al sanctității. În ciuda înfățișării sale respingătoare, sfântul este, totuși, unul deosebit de „util” prin – cum scrie autoarea – „compețențele”-i specifice. Ocrotitor al călătorilor de tot felul și apărător împotriva catastrofelor naturale și a epidemiilor (bunăoară, ciuma), uriașul cu chip de fiară este, deopotrivă, și un tămăduitor (chiar dacă minor), vindecându-i pe oameni de așa-numitul „rău alb” – panarițiu.

Partea a doua, dedicată prezențelor sfântului în cultura populară, îi oferă autoarei prilejul de a propune interesante conexiuni cu numeroasele personaje antropo-zoomorfe diurne și nocturne, specifice credințelor populare europene și românești, întâlnite mai peste tot în legende populare. Din acest unghi, nefericitul martir este reductibil la prototipul universal al „omului sălbatic”, un personaj care, în epoca de sfârșit a Evului Mediu, nu dobândise încă pozitivitatea pe care aveau să i-o atribuie Luminile. În alte variante, însă, tot populare, urâtenia sfântului nu este un atribut exclusiv al bestialității. Ea poate fi și un semn – tot paradoxal, desigur – al pietății. Potrivit acestei tradiții, Hristofor era, la origine, un tânăr de o frumusețe neobișnuită, care, pentru a scăpa de atracția impudică suscitată de înfățișarea sa, s-a rugat și a primit un chip de câine (în alte variante, unul de miel – simbol al blândeții). Dezvoltând interesanta analiză a acestui aspect, făcută de autoare, aș observa că pietatea populară nu pare a fi la fel de strictă cu încadrarea atributelor frumuseții/urâteniei ca aceea – să-i spunem – savantă, trecută prin filtrul dogmelor. De regulă, cea din urmă distinge mai net între cele două particularități fizice, asociindu-le fie registrului sanctității (frumusețea), fie celui diabolic (urâtenia). În raport cu acest obicei, situația paradoxală a Sf. Hristofor (un sfânt cu chip monstruos) iese, încă o dată, în relief. Tradiția populară, în schimb, este ceva mai blândă, frumusețea și urâtenia apărând, frecvent ca interșanjabile. În plus, capul de câine prin care este figurat sfântul după ce-și pierde frumusețea nativă are, în aceeași tradiție, conotația, mai curând pozitivă, a fidelității, credinței și devotamentului (spre deosebire,

dacă nu mă înșel, de lumea catolică, unde aceste particularități canine deși nu lipsesc – dovadă: numele dominicanilor –, câinele pare mai legat de registrul sălbăticiei).

Ultima secțiune a cărții – la fel de solid documentată și densă ca și precedentele – se ocupă de reprezentările iconografice ale sfântului în edificiile de cult din lumea românească în secolele XVII–XIX. Pentru a-și strânge documentația, autoarea a trecut în revistă – o spune undeva chiar ea – nu mai puțin de 1.500 de biserici ortodoxe și catolice. Mulțimea pieselor repertoriolate de autoare (prezente în număr mare în Anexele volumului) confirmă popularitatea sfântului, ale cărui variate ipostaze „portretistice” sunt interpretate cu finețe de dna Marin-Barutcieff în corelație cu diversele aspecte culturale oglindite de aceste reprezentări, fiind, de asemenea, analizate din unghi artistic și în funcție de modul lor de elaborare. Autoarea are perfectă dreptate să considere că, în comparație cu toate viețile de sfinți pe care le știm, cultul Sf. Hristofor ilustrează, în mod exemplar, o artă a „fugii (eu aș fi scris „abatere”) de [la] canon”, autorizată, paradoxal, chiar de Biserică, prin „introducerea în paradigma sfinților a unui personaj cu chipul de câine” (p. 240).

Fără discuție, dna Silvia Marin-Barutcieff merită toate laudele pentru stăruința de a fi dus la bun sfârșit o asemenea cercetare și, mai ales, pentru felul în care a făcut-o, respectând toate standardele de documentare și metodologice specifice umanioarelor. Meritul autoarei este cu atât mai demn de subliniat, cu cât subiectul ei este, în chipul cel mai limpede cu putință, unul interdisciplinar, reclamând mobilizarea unor competențe diverse și pretențioase (de istorie, istoria artei, literatură etc.), greu de stăpânit numai de o singură persoană. Că dna Marin-Barutcieff a deprins temeinic metode de cercetare și concepte provenite din domenii distincte se vede, în cartea ei, la tot pasul, fie că este vorba de modul în care examinează cele mai vechi atestări ale cultului hristoforic, de analiza ocurențelor textuale ale aceluiași cult sau de reprezentările sale iconografice, corelate, în buna tradiție comparativă ilustrată exemplar de Alexandru Duțu și de Dan Horia Mazilu, cu tradiția populară și cultura savantă. Din acest unghi, metodologic, nu ezit să spun că textul ei poate constitui un foarte util îndreptar pentru modul cum trebuie condusă o cercetare situată la granița dintre mai multe discipline. Pe deasupra, cartea este reușită și din punct de vedere stilistic, scriitura autoarei fiind clară și cursivă (tocmai de aceea, unele scăpări precum „aportul adus” – p. 15 –, ca să nu o amintesc decât pe aceasta, sunt cu atât mai surprinzătoare). Cine se va mai interesa, în viitor, de chipul acestui sfânt neobișnuit nu va avea cum să ocolească volumul dnei Marin-Barutcieff.

M-aș putea opri aici cu aprecierile pe marginea acestui foarte frumos text, dacă nu aș simți totuși că trebuie să fac și un comentariu de principiu. Erudită (am spus-o, deja) și foarte complexă prin cunoștințele și metodele pe care le mobilizează, cartea dnei Marin-Barutcieff îmi pare, totuși, lipsită – cum se spune – de un „fir” conducător. Mai bine zis, are prea multe, ceea ce, neîndoielnic, îi sporește interesul, dar îl lasă pe cititorul care ar dori, poate, să afle ceva mai mult despre un aspect sau altul, *sur sa faim*. Autoarea identifică mai multe piste de explorare, dar le părăsește aproape imediat, pentru a deschide altele. S-ar putea să fie, aici, numai o impresie și, cu siguranță, o chestiune de gust. Dar, ca să dau numai două exemple, ar fi fost interesant de explorat mai în amănunt specificul „canin” (animalier) al Sf. Hristofor, în raport cu imaginarul medieval (european și românesc) al „bestialității”, după cum și *toposul* „omului sălbatic” – prezent în lumea catolică, dar și în aceea ortodox-țărănească, aici mai ales în ipostaze fantastice – ar fi meritat un popas mai mare. Nu știu dacă risipirea autoarei în atât de multe direcții putea fi evitată. În orice caz, ea constituie (o spun din experiență) neajunsul oricărei cercetări care acoperă un interval diacronic foarte larg și „atacă”, simultan, mai multe registre (literar, iconografic, imagologic etc.). Până la urmă, lucrurile pot fi privite și invers: valoarea și interesul unei cărți nu constau, oare, în mulțimea perspectivelor și a unghiurilor de vedere pe care le propune? Răspunsul este, neîndoielnic, pozitiv, iar cartea dnei Silvia Marin-Barutcieff îl confirmă.

Alexandru-Florin Platon

GHEORGHE CLIVETI, GHEORGHE COJOCARU (coordonatori), *Basarabia – 1812: problemă națională, implicații internaționale*, București, Editura Academiei Române, 2014, 1016 p.

„Problema basarabeană” a trezit, pe parcursul ultimilor douăzeci și cinci de ani, interesul constant al cercetătorilor din cele mai variate domenii (istorie, politologie, sociologie, literatură), dar și al actorilor politici sau jurnaliștilor. În mod firesc, aceste preocupări s-au dezvoltat pe ambele maluri ale Prutului, în paralel sau la unison, supuse condiționărilor științifice (instrumente de lucru, metode de cercetare) și, prea adesea, politice. În aceste condiții, aniversarea unui eveniment atât de plin de semnificații pentru întreaga Moldovă, dar, în special, pentru teritoriul transprutean (anexarea Basarabiei la Rusia, 16/28 mai 1812), nu putea să nu suscite legitime preocupări. Este și motivul pentru care Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Institutul Cultural „Mihai Eminescu” din Chișinău și Departamentul pentru Românii de Pretutindeni (România) au organizat, între 14 și 16 mai 2012, conferința științifică internațională *Basarabia – 1812: problemă națională, implicații internaționale*, ale cărei lucrări s-au desfășurat la Chișinău și Iași. Materialele prezentate în cadrul manifestării au făcut, ulterior, obiectul volumului prezentat aici.

Cartea reunește contribuții numeroase din cele mai diverse ramuri ale istoriografiei, dar și din sfera științelor politice, semnate de autori din Republica Moldova, România, Rusia, Italia, Lituania, Austria, Finlanda, Letonia, Polonia, Turcia și Ucraina. Volumul este structurat în trei secțiuni. Cea dintâi este intitulată *Preliminariile și consecințele războiului ruso-turc din anii 1806–1812. Anexarea Moldovei dintre Prut și Nistru (Basarabia) la Imperiul Rus în context internațional*. Autorii abordează probleme diverse, între care trebuie menționate relațiile moldo-ruse, de la contacte mai timpurii (jumătatea secolului XVII) și până la războiul ruso-turc din 1806–1812 (Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Pavel Parasca), desfășurarea operațiunilor militare și ocuparea Moldovei (E. V. Mezențev, Alexei Agachi), încheierea tratatului de la București, din 16/28 mai 1812 (Ion Jarcuțchi) și dimensiunea europeană a actului (Fatih Iyiyol, Stoica Lascu și Marian Zidaru, Kurt Scharr, Gheorghe Cliveti), dar și semnificațiile culturale ale deschiderii „chestiunii basarabene” (Alexandru Zub, Davide Zaffi).

Partea a doua (cea mai consistentă) a volumului privește *Basarabia în sistemul Imperiului Rus. Politica imperială și mișcarea de emancipare națională*. Temele tratate includ problemele anexării (Maria Danilov), autonomia Basarabiei și lichidarea ei (V. Y. Grosul, Vladimir Morozan), reacția populației la transferul de suveranitate (Valentin Tomuleț), chestiunea proprietății funciare în teritoriul anexat (Pavel Cocârlă, Mihai-Ștefan Ceașu, Valentin Constantinov), Moldova și Valahia în relațiile ruso-turce între 1812 și 1821 (Veniamin Ciobanu), politica rusă de colonizare (Ion Chirtoagă și Valentina Chirtoagă) și chestiunea minorităților confesionale (Ion Gumenăi). Un loc important ocupă politica culturală și bisericească a autorităților ruse (Vasile Bahnaru, Gheorghe Negru, Ilie Gulica, Diana Ețco), contactele transprutene (Ion Bulei, Dinu Poștarencu) și locul Basarabiei în politica militară a imperiului răsăritean (Vitalie Ciobanu, Vasili V. Kashirin). Constantin Ardeleanu tratează problema Basarabiei la sfârșitul războiului Crimeii, iar Vitalie Văratice, Ion I. Solcanu și M. Cojocariu – câteva aspecte privind primii ani din scurtul interval al retrocedării (1856–1878). Sfârșitul acestei etape face obiectul unui articol elaborat de Dumitru Vitcu.

Ultima parte a volumului este numită *Basarabia și coordonatele unității naționale românești, ale terorii bolșevice și ale postcomunismului democratic. Interpretări istoriografice contemporane*. Sunt tratate aici șirul evenimential și actorii unificării din 1918 (de Paul E. Michelson, Ionuț Cojocaru, Małgorzata Willaume), Basarabia interbelică (Nicolae Enciu), semnificația formării Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești și destinul acesteia (Stanislav Kulcički, Ion Șișcanu), implicațiile internaționale ale „problemei basarabene” în anii celui de-al Doilea Război Mondial (L. Y. Ghibianskiy, Bogdan-Alexandru Schipor, Alberto Basciani, Paul Octavian Nistor), sovietizarea Basarabiei, veleitățile de rezistență din rândul populației și impactul noii „rearanjări” teritoriale asupra relațiilor româno-sovietice (Mariana Bagrin, Mihai Tașcă, Saulius Grybkauskas, A. S. Stîcalin, Elena Negru, Vasile Buga). Ultimele articole tratează probleme punctuale ale realității basarabene post-sovietice: independența (Gheorghe Cojocaru), dilemele

identitare (Dan Dungaciu), succesiunea la putere (Rasa Čepaitienė), problema transnistreană (Valeriu Cușnir), impactul tratatului româno-sovietic din aprilie 1991 asupra statului apărut ulterior la stânga Prutului (Miruna Mădălina Trandafir) și relațiile dintre Turcia și Republica Moldova (Ruslana Grosu).

Caracterul divers, sub aspect tematic și metodologic, al contribuțiilor (care nu au putut fi prezentate aici decât într-o formă foarte generală) este subliniat și de varietatea surselor. Colecțiile de documente, presa, memorialistica sunt completate de bogate trimiteri la documente inedite provenind din arhivele Republicii Moldova, României, Rusiei, Austriei, Letoniei, Italiei, Lituaniei. Adresabilitatea volumului apare, astfel, largă, iar implicațiile sale depășesc, după cum editorii și-au propus, cadrul strict al istoriei naționale. Inevitabilul fragmentarism, generat de multitudinea preocupărilor colaboratorilor, este compensat printr-o structurare pragmatică. Rezultatul este o contribuție utilă cercetătorului interesat de istoria Basarabiei, în contextul relațiilor româno-ruse și în cadrul mai generos al peisajului est-european.

Alexandru Gavriș

CRISTIAN PLOSCARU, *Originile „partidei naționale” din Principatele Române, I, Sub semnul „politicii boierești” (1774–1828)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 780 p.

Prima și, în toată puterea cuvântului, marea carte a colegului Cristian Ploscaru reprezintă doar o parte asiduu îmbunătățită a tezei sale de doctorat care, prin întinderea de peste 1.000 de pagini și mai ales prin conținutul ei de date și interpretări, și-a binemeritat, la ocazia susținerii publice, frumoase aprecieri din partea referenților de specialitate (N. Bocșan, D. Vitcu, M. Cojocariu). După un program doctoral mereu extins, sub conducerea regretatului Profesor Gheorghe Platon, doar finalizării tezei și susținerii ei publice revenindu-ne să dăm un necesar gir, tânărul coleg a mai rezervat încă vreo șase ani îmbunătățirii textului sortit „să vadă lumina tiparului” la Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, în prestigioasa serie „Historica”. Și-a tot nuanțat „chestionarul tematic” și elevat discursul prin experiențe profesionale deosebite, de lectură și documentare, fie la cursuri și seminarii de istorie modernă, fie la sesiuni științifice „de bună lume istoriografică”, cu rezultate ritmic atestate de studii și articole în publicații de recunoscută condiție academică. Din fireasca dorință de a i se confirma ori asigura valoarea cărții, a ținut ca textului acesteia să-i fie de însoțire, pe chiar forma sa editorială, cuvinte pe care, după un solicitant efort de lectură, le-au pronunțat, cu nereținută însuflețire, M. Cojocariu, Ștefan S. Gorovei și Mihai D. Sturdza, avizați, care mai de care, asupra specificației de titlu: *Sub semnul „partidei boierești”*. S-a dat expresie, în acele cuvinte, „bucuriei” de a fi întâmpinată „o carte sărbătorească a istoriografiei române” (M. Cojocariu), faptului că, la început de veac XXI, aceeași carte a scos, sub raport istoriografic, „lumea românească” de la sfârșitul veacului XVIII și începutul celui următor dintr-o „întunecime profundă” (Ștefan S. Gorovei) și, nu la urmă, constatării unui „istoric cu mână sigură”, vădind „o limbă limpede și concisă, presărată la nevoie cu arhaisme și locuțiuni de mult dispărute [...]”, analiza aprofundată a diferitelor fenomene culturale sau categorii de slujbași” și reușind „biografii multe, inedite și precise, o bibliografie de sute de titluri și un indice de nume foarte reușit” (Mihai D. Sturdza).

Cartea a fost realizată, în adevăr, pe baze documentare și de lectură impresionante. Arareori s-a putut vedea căutarea și aflarea unui atât de consistent „text primar”, inclus de mari colecții documentare, dar și răspândit în broșuri, publicații nu arareori scăpate din vederile chiar ale unor acribioși specialiști. Pe „firul textului documentar” și în temă cu un discurs literar/istoriografic dintr-un timp de cel puțin două secole, Cristian Ploscaru nu s-a limitat la „a culege și sistematiza” date și noțiuni de strict interes pentru tema „partidei naționale”, ci a încercat o cuprindere de ansamblu a societății românești, mai ales a celei din Principate, pe coordonate ale „tranzitiei spre modernitate”. I-ar fi fost, desigur, mai la îndemână să-și fi orientat desfășurătorul tematic al cărții după „discursul interior”, lucrat de însăși „partida națională”, prin exponenții ei „de vârf”, din epoca Regenerării. De la N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, de la „gânditori și

făuritori” liberali ne-au rămas cuvinte despre începuturile „partidei naționale” fie la 1821, fie la 1836–1838, fie la 1848. Pe la 1840 s-ar fi și petrecut și o surclasare a „partidei bătrânilor” de cea „jună”, revoluționar întreprinzătoare la 1848 și aureolată de actele Unirii și Independenței. Expo-nenți ai gândirii conservatoare au pus acele începuturi cu deosebire în seama Adunărilor ad-hoc de la 1857, în cea, mai larg spus, a acțiunii pentru Unirea Principatelor. Radiografierea societății înalte din Moldova și Valahia, pentru anii 1774–1828, a permis să fie înțeleasă, în puterea unei cărți adevărate, dinamica raportului social-național, cu sensibilități, idei și evenimente asimilabile unor origini de substanță ale „partidei”. Cartea, astfel „construită”, reprezintă un pas semnificativ înainte față de ceea ce s-a mai scris, până la ea, în privința *originilor „partidei naționale”* și, am adăuga, în cea a înțelegerilor „fenomenului studiat”.

De remarcat, pe lângă foarte bunul control asupra datelor, preocupările de limpeziri noționale pe mai toată întinderea cărții. Un întreg capitol a fost rezervat „definirii conceptului de partidă națională”, străbătute și „dezlegate” fiind dileme „de durată”, precum „mișcare de idei sau grup de putere”, „partidă” sau partid. „Partidei” i-au fost relevate rosturile „în spațiul public” și semnificațiile „în vocabularul politic al epocii”. În reprezentări „imagologice” și „în vocabularul politic” au fost decelate sensurile unor „partide”, de felul celei „franceze”, la concurență cu „cea rusă”, întru a marca, chiar capta, emergența „partidei” ce avea să-și determine însă prin sinea ei vocația de „națională”. În profunzime, au fost sondate *originile sociale* și cele *politice* ale „partidei”. Specificul temei studiate a impus mult discernământ în aprecierea raportului *social-politic*, la distanță de „clișeu” după care „evoluțiile structurale, de durată” ar fi cele ținând de *social*, nu de *politic*, generator de pur „evenimential”. În sfera socială a „marilor familii”, în îndurarea de „boierimea de neam” a „oborârii după vremuri”, în tensiunile identitare și de legitimare socială între „pământeni și greci” s-au putut sedimenta ipostaze de „boier părinte al patriei” și desprinde aspirații spre „bărbatul politic modern”. La nivel politic, s-au putut „mișca” cu lejeritate, un timp, „tarafurile” și „cetele” și „sisteme ale magnaților”, până la a fi cuprinse, treptat, fragmentar, de tensiunile „partidului național”. De la „taraf” la „partida națională boierească” a și fost saltul confirmat de revoluția de la 1821 și de „cărjunari”, de „novatori în anieru și giubea” spre „partida națională”. Iar în rezolvarea unui atât de complex ori spectaculos „chestionar istoriografic”, autorul nu s-a folosit de „idei mișcătoare, prin epoca studiată”, de care să agațe forțat „mode sau persoane”, ci a dezvăluit, pe fir „de text”, purtătorii umani, individualizați ori socializându-se, de aspirații și convingeri generatoare de „partidă națională”. A fost imprimată astfel culoare „locală și temporală” înțelegerilor „partidei”. Nu ne rămâne, de aceea, decât să dăm rând concludiei că, prin ținuta înaltă a discursului auctorial, prin intensitatea conținutului tematic, cartea *Originile „partidei naționale”* va fi una de puternic impact asupra istoriografiei modernității românești.

Gheorghe Cliveti

VICTOR RIZESCU, *Ideology, Nation and Modernization. Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, București, Editura Universității București, 2013, 276 p.

Cartea domnului Victor Rizescu este un eveniment în spațiul istoriografic românesc, ea recunoscându-se atât prin subiectul ales, cât și prin abordarea lui. Volumul are ca punct de plecare ideea de sincronism ideologic a elitelor românești, insistând asupra căilor parcurse de sursele gândirii sociale și politice ale Europe Occidentale pentru a pătrunde în spațiul autohton. Disponibilitatea față de imperativele modernității este firul roșu care urmărește această excelentă lucrare. Este o perspectivă care îmbină cele două fațete ale receptivității ideatice: aceea a aculturației nuanțate sau aceea a adaptării racordate la dimensiunea locală, dar și la cea globală. Autorul precizează încă de la început că istoricii care s-au ocupat de istoria ideilor vor tinde involuntar să privilegieze una dintre cele două abordări, lucrarea de față nefăcând excepție de la această regulă.

Structura acestei cărți remarcabile este constituită din trei părți a câte două capitole fiecare, ultimele patru capitole constituind articole prezentate în cadrul unor conferințe sau publicate în reviste de specialitate.

Prima parte a cărții este dedicată dezbaterii asupra naționalismului și a percepției periferice asupra schimbării sociale și a dezvoltării ideologice din România anilor 1860–1940. Cele două capitole ale primei părți reprezintă o încercare de a oferi o direcție metodologică, teoretică și comparativă studiului asupra naționalismului din estul Europei și asupra celui caracteristic spațiului românesc. Trecând în revistă teoriile care stigmatizează Europa Orientală, prin atribuirea statutului de „periferie”, autorul prezintă ipotezele în care conceptele de „națiune etnică” și „națiune civică” s-au manifestat istoric, ajungând la concluzia că, atât în Europa de Vest, cât și în cea de Est, ambele concepte au existat pentru a se completa reciproc, aflându-se în alternanță sau în complementaritate. Demn de semnalat este faptul că autorul insistă asupra opoziției dintre ideea de cetățenie și cea de comunitate națională, diferențiere necesară pentru a înțelege procesul de *nation-building*, construcție care a ținut cont de particularitatea fiecărei regiuni europene în parte.

În cea de-a doua parte, autorul analizează natura modernizării elitelor autohtone, concentrându-se asupra analizei socio-culturale a celor care au folosit o retorică tributară aparatului critic marxist și paradigmei dihotomice „centru versus periferie”. Capitolele celei de-a doua părți susțin ideea conform căreia originea oligarhiei românești a provocat adversități atât din partea unor intelectuali de dreapta, cât și din partea celor catalogați ca fiind oameni de stânga. Victor Rizescu încearcă să identifice asemănările dintre „teoria dependenței” formulată de intelectualii Americii Latine din secolul XX și critica socio-culturală autohtonă adusă elitei politico-economice dintre anii 1860–1940. Astfel, ipoteza unei clase birocratice românești de sine stătătoare a adus de aceeași parte a baricadei reprezentanți ai mai multor curente doctrinare, precum conservatorismul, liberalismul sau marxismul.

Cea de-a treia parte a cărții are în vedere dezvoltarea modelelor ideologice clasice, accentul fiind pus pe evoluția liberalismului autohton, pe interpretarea și pe critica adusă acestuia de o serie de protagoniști ai scenei politico-culturale românești. Această parte a lucrării explorează, cu inteligență și rafinament, critica socială a modernizării din România, axându-se pe elementele comune mai multor intelectuali cu proveniență ideologică diferită. Mai exact, autorul este de părere că marxismul a influențat cultura critică din România pre-comunistă mai mult decât a fost consemnat până acum de istorici. Victor Rizescu insistă asupra faptului că liberalismul de la noi a fost dimensionat indirect de critica socială a școlii marxiste, pe când socialismul românesc a fost la rândul său „atins” de elemente analitice ale liberalismului clasic.

Concluzia lui Victor Rizescu este că interpretarea teoretică a perioadei 1860–1940 trebuie supusă unei analize/revizuirii în stare să consemneze dinamica istoriei ideilor din România modernă, ținându-se cont de subtilitatea condiționărilor reciproce dintre diferitele curente doctrinare din spațiul românesc. În tot cazul, lucrarea de față este un important pas înainte în deslușirea modernității noastre, fiind un instrument de lucru indispensabil atât istoricilor, cât și celor interesați de abordările științelor politice.

Remus Tanasă

ALEX DRACE-FRANCIS, *The Traditions of Invention. Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*, vol. 10, Brill, Leiden, Boston, Balkan Studies Library, 2013, 310 p.

Alex Drace-Francis este cunoscut publicului de specialitate ca unul dintre cei mai activi tineri cercetători englezi interesați de istoria României. Format în ambianța de la „School of Slavonic and Eastern European Studies” de la Londra, într-un mediu tutelat de Dennis Deletant și Wendy Bracewell, el a devenit, treptat, un bun cunoscător al realităților balcanice și românești. Stau dovadă o serie de volume, studii și recenzii publicate în Anglia, Olanda, dar și în România. Profesor de istorie culturală și literară a Europei moderne la Amsterdam, el și-a creat deja un profil prin abordarea unei tematici care include nașterea culturală a națiunilor sud-est europene (România), relatările de călătorie din Europa răsăriteană sau discursul identitar european. Împreună cu Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis a editat trei volume consacrate relatărilor de călătorie ale est-europenilor (*A Bibliography of East European Travel Writing on Europe*, 2008;

Under Eastern Eyes. A Comparative introduction to East European Travel Writing on Europe, 2008; *Balkan departures. Travel writing from Southeastern Europe*, 2009), oferind posibilitatea de a înțelege, din ambele perspective, cum se organiza privirea asupra Celuilalt, cum se producea și cum lua naștere diferența culturală în Europa răsăriteană. Grație și colecției de călători străini despre spațiul românesc, ajunsă acum la inventarierea relatărilor de călătorie din a doua jumătate a secolului XIX, cercetătorii români dispun de o bună posibilitate de a studia stereotipurile sociale și reprezentările culturale care domină această „descoperire a Europei” dintr-o dublă perspectivă. Pentru cei care cred că au în față doar un bun specialist din afară, merită să le semnalăm un aspect mai puțin cunoscut. Alex Drace-Francis a fost invitat să participe ca expert în selectarea proiectelor de cercetare din competițiile românești, fiind la curent cu tot ceea ce înseamnă cercetare istorică de calitate în România contemporană. Adeptul unei cercetări ancorate într-o dimensiune deopotrivă reflexivă și comparativă, care permite o mai bună așezare a realităților studiate și o mai atentă critică față de unghiul metodologic de abordare, istoricul englez evită capcanele judecăților *a priori* și poziționările comode istoriografice.

Prezentul volum este o demonstrație în sensul celor mai sus afirmate. Față de *The Making of Modern Romanian Culture* (2006), construită pe baza tezei de doctorat, de data aceasta avem o sumă de studii bine articulate asupra unor teme care au constituit obiectul de interes al lui Alex Drace-Francis: imaginea *țaranului* ca arhetip național, *călătoria* ca experiență, reprezentare și discurs cultural, *mitologia națională* și *discursul identitar*, pornind de la analiza scrierilor politice ale lui Mihai Eminescu sau ale lui Ion Luca Caragiale, condiția intelectualului român exilat și discursul identitar pornind de la studiile de caz construite în jurul lui Eugène Ionesco și Herta Muller (acești „hyphenated intellectuals”), sau relația Est-Vest în perioada comunistă, având la bază analiza imaginilor despre România în literatura britanică postbelică (*Sex, minciuni și stereotipuri: imagini ale României în literatura britanică dintre 1945–2000*) sau despre *Paradoxurile occidentalismului: despre călătorie și literatura de călătorie în România lui Ceaușescu*.

Toate aceste teme sunt circumscrise unui spațiu în care relația dintre modernizare, descoperirea Occidentului și descoperirea de sine (inventare) este plasată sub un titlu care ar putea ridica semne de întrebare pentru unii istorici. Însă așa cum comunitățile imaginate nu țin doar de imaginar, pentru a ne referi la o binecunoscută și uneori prost înțeleasă la noi definiție a națiunilor, dată de Benedict Anderson, tot așa termenul de *invenție* trebuie înțeles, nu conform discursului nostru modern, ca distincție între descoperire și fabricare, ci respectând etimologia sa latină, de selectare a unei teme, considerate reprezentative pentru o anumită demonstrație retorică (p. 13). Este unul dintre primele avertismente pe care cititorul îl primește în înțelegerea modului în care s-a construit această reflecție despre dialogul cultural Vest–Est, identitate-alteritate la nivel imagologic.

O discuție necesară pe marginea adoptării unei perspective adecvate nu putea lipsi din demersul istoricului englez. El invocă atât abordările românești, pornind de la Pompiliu Eliade (o influență unilaterală), trecând prin Lovinescu (influența, adoptarea) și ajungând în zilele noastre la teorii atente la circulația stereotipurilor sau la postcolonialism. Autorul recunoaște că o tradiție a studiilor imagologice s-a dezvoltat treptat și în România după anii '60, produsă ca rezultat al unei influențe a școlii Analelor, dar și al progreselor venite din domeniul literaturii comparate.

Alex Drace Francis remarcă, pe bună dreptate, o stimulare a interesului cercetătorilor occidentali față de aria cultural-geografică a Balcanilor, pornind de la războiul din Iugoslavia. Care nu numai că a trezit un larg interes față de spațiul balcanic, dar a reactivat și unele stereotipuri, unele cu o lungă istorie în spate. Autorul se plasează astfel de la început pe o solidă poziție de abordare, evitând capcanele analizei unui fenomen înșelător, asupra căruia a atras deja atenția și Diana Mishkova (*The Balkans as an Idée-Force. Scholarly Projections of the Balkans Cultural Area*, în „Civilisations. Revue internationale d'anthropologie et de sciences humaines”, vol. 60, nr. 2/2012, p. 39–64). Dacă aceasta a însemnat inclusiv tratarea Balcanilor în raport cu orientalismul, cadru în care Edward Said este menționat la loc de cinste, Alex Drace-Francis remarcă reticența specialiștilor români în folosirea conceptului de orientalism, ale cărui accepții peiorative încă marchează o anumită mentalitate științifică; cu siguranță, un subiect mai bine tolerat de specialiștii în studiile culturale și antropologie, mai puțin de istorici. Istoricul britanic își

nuanțează însă poziția, considerând că nu este necesară o paradigmă separată a Balcanismului față de Orientalism. Dar că abordarea sa nu vizează subordonarea față de nicio tradiție, cât mai mult verificarea, adaptarea teoriei la materialul relevant al studiului de caz. Mai mult, el atrage atenția asupra evitării capcanei înțelegerii imaginilor de sine, indiferent că sunt produse de români sau de alții, ca produse autonome, independente de contextul istoric care le generează.

Autorul recunoaște că este vorba de studii produse în ultimii 15 ani. Tema lor comună este centrarea pe reprezentările despre sine și celălalt, pe natura subiectivă a acestor reprezentări și a jocului care are loc între „discursurile formale și informale despre identitate” (*Introduction*). Vorbim însă și de o perspectivă dedicată unei durate mai lungi, pornind din secolul XVIII, investigarea neoprinde-se, potrivit tradiției, la începutul secolului XX, ci încercând să vadă și ce a reprezentat regimul comunist în ceea ce privește discursul cultural, funcționarea, reactivarea sau apariția unor stereotipuri care au blocat sau facilitat comunicarea de ambele părți ale Cortinei de Fier.

Primul capitol este dedicat unei probleme sensibile, constituirea imaginii țaranului ca una arhetipală pentru discursul despre națiunea română. Pornind de la relatările călătorilor străini de secol XVIII, care insistă asupra lor dintr-o dublă perspectivă influențată de Lumini, atât ca sălbatici aprigi, dar și ca agricultori pașnici, integrați perfect unui cadru natural atrăgător, autorul explorează variatele reprezentări ale țaranului român, a cărui imagine modernă devine tot mai explicită în a doua jumătate a secolului XIX: pornind de la experimentul pașoptist până la a da naștere unei ideologii specifice (sămănătorismul fiind doar un pertinent exemplu cultural). Subiectul este, evident, unul paradoxal, pentru că este greu de explicat distanța tot mai mare dintre un discurs cultural, în care țaranului îi era asigurat un loc de cinste în cadrul națiunii, și o realitate socială, care va răbufni violent la 1907. Răscoala pune în evidență eșecul proiectului politico-cultural construit în jurul țaranului, provocând dezbateri aprinse pe marginea condiției sale, a rolului său fundamental pentru națiune, ca depozitar de tradiții, dar și a necesității civilizării și educării sale, pe măsura importanței care i se acordă.

Capitolul dedicat călătoriei ne arată cum aceasta devine o experiență de cunoaștere și autocunoaștere. Bazată pe cercetarea documentelor de secol XVIII și început de secol XIX, ea pune în fața noastră studii de caz, construite în jurul experiențelor de călătorie și a înregistrării acestora de către sași (Ignaz von Born) sau români (Dinicu Golescu). Alex Drace-Francis încearcă să înțeleagă cum iau naștere anumite reprezentări, acordând atenția cuvenită unor factori pe care-i consideră decisivi pentru acest proces cultural: biografia și motivațiile autorilor, compararea continuă între discursurile care iau naștere în Est și Vest și cum se influențează reciproc, însoțită de interogarea pe marginea pertinentei lor, a circulației, a structurilor retorice și mesajelor difuzate, a receptării sau non-receptării lor și a consecințelor de rigoare.

Potrivit lui Alex Drace-Francis, textele lui Mihai Eminescu și Ion Luca Caragiale sunt relevante pentru analizarea nașterii unui discurs cristalizat despre națiune. Jurnalismul politic al lui Eminescu i se pare însă „adesea discutat, dar mai puțin frecvent analizat”. Departate de a fi antitetici, istoricul britanic îi consideră ca autorii unei reprezentări mult mai elaborate și nuanțate a unui specific național, pornind de la limbaj sau caracter, în care străinii ocupă alături de români locuri precise în imaginarul național.

Abordarea discursului identitar într-un context dominat de experiența exilului permite verificarea, pornind de la cazurile precise ale unor personalități cu origini românești, dar care și-au câștigat celebritatea în statele de rezidență, Franța sau Germania. Fie că au avut sau nu mențiuni explicite la România (cazul operei Hertei Müller vs. cea a lui Eugène Ionesco), cunoașterea *backgroundului* lor românesc poate fi util în înțelegerea operei lor de ansamblu și a modului în care au conceput relația dintre identitate și alteritate, memorie și experiență.

Lectura volumului oferit de tânărul istoric britanic nu se va finaliza cu un răspuns cert despre cine sunt românii. Miza este a de arăta cât de complex este acest dialog cultural imagologic, cum influențează stereotipurile cunoașterea noastră despre spații geografico-culturale îndepărtate, care intră treptat, discontinuu, în contact. Ea oferă sugestii importante, ce pot fi valorificate și de cei interesați de studierea acestor imagini la nivel diplomatic, pentru că manipularea lor în registrul politic ne demonstrează cât de important este imaginarul, chiar și la cel mai înalt nivel.

Nicolae Mihai

ANDREI FLORIN SORA, *Servir l'État Roumain. Le corps préfectoral (1866–1940)*, Editura Universității din București, 2011, 435 p.

Rezultat al unui proiect doctoral în cotutelă, susținut cu succes la prestigioasa *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, în 2009, lucrarea are ca obiect de studiu funcționarii publici din România perioadei 1866–1940. Adresată specialiștilor în domeniul științelor socio-umane (în mod special istorie, științe politice, sociologie), dar și publicului larg, ea reprezintă o noutate atât prin documentația utilizată, cât și prin perspectiva de cercetare propusă. Concret, autorul nu-și propune doar o prezentare a unei categorii de funcționari mai speciale, membrii administrației prefectorale (prefecți, subprefecți, directori de prefectură), cât și o analiză pluridisciplinară, care ține cont de evoluția funcției publice, de statutul și *status*-ul funcționarului public în spațiul românesc, de mecanismele simbolice care structurează funcționarea acestei categorii.

Prin urmare, avem de-a face cu o cercetare aflată la confluența istoriei sociale, istoriei politice, istoriei culturale, sociologiei elitelor și a istoriei dreptului. Intervalul cronologic selectat, 1866–1940, permite o radiografie coerentă a procesului de modernizare a României prin prisma restructurării elitelor sale, cu rezultatul direct al unei mai bune sesizări a diferențelor dintre Vechiul Regat și România Mare; iar la nivelul administrației publice și al mentalităților administrative, chiar și a particularităților fiecărei provincii românești.

În vederea obținerii unor rezultate semnificative, este valorificat un consistent volum de surse. Acestea provin din fondurile create de administrația centrală a Ministerului de Interne, de instituțiile locale (în special ale prefecturilor și ale subprefecturilor/preturilor), de alte instituții care fac referire la diverse categorii de funcționari publici sau la relația acestor instituții cu Ministerul de Interne și administrația prefectorală, arhive personale, presă. Studiarea arhivelor județene a reprezentat un obiectiv important al analizei efectuate. Se remarcă aria geografică acoperită, care merge din sudul Transilvaniei (Brașov, Făgăraș) până în sudul Munteniei (Teleorman) și Olteniei (Dolj) sau sudul Moldovei (Vrancea).

Lucrarea deschide discuția asupra unor subiecte importante. Astfel, influența pozitivă sau negativă a instituției prefectorale și a administrației publice în procesul de modernizare a României este greu de cuantificat, mai ales dacă se face referire la perioada interbelică. De asemenea, trebuie avut în vedere contextul politic și social al Principatelor Unite, ulterior al Regatului României. Conform cercetărilor lui Andrei Sora, prefectul și-a consolidat poziția de intermediar – punct de legătură și de comunicare – între centru (Guvern, administrația centrală) și periferie (județ, interesele locale, funcționarii județeni), între aparatul administrativ, ce tindea să devină unul profesionist, și aparatul politic. Nu poate fi trecut cu vederea faptul că în perioada interbelică au fost amplificate unele trăsături cu caracter modernizator, vizibile înainte de 1918: o bună pregătire intelectuală și chiar o experiență administrativă anterioară, condiții de admisibilitate. În plus, prefecții erau, de cele mai multe ori, persoane publice, reprezentative la nivel local. Limitele profesionalizării prefectului și chiar a subordonaților săi au fost determinate în primul rând de *politizarea* administrației și de influențarea alegerilor și a vieții politice prin aparatul de stat. Pe de altă parte, nu sunt puține nici semnele pozitive de eficientizare și raționalizare a administrației publice. De exemplu, este evident faptul că justiția a cunoscut o mai mare autonomie, limitând arbitriul administrativ. Consecințele acestei situații nu puteau fi decât benefice pentru funcționarea administrației.

Un alt aspect important surprins de cercetarea tânărului istoric vizează modernizarea instituției prefectorale din interior, fenomen real ce nu trebuie minimalizat. Este vorba, în primul rând, de promovarea unor capacități intelectuale, de oameni tineri, dotori de a se face cunoscuți și care dispuneau de un anumit instrumentar intelectual. Cei mai mulți dintre prefecți și subordonații lor nu erau doar absolvenți ai unei facultăți, ci aveau și o cultură vastă, inclusiv prin observație directă – călătorii de studii în străinătate – a sistemelor administrative occidentale. Ei nu erau doar oameni politici, ci și persoane publice, care au înțeles că, într-o țară a votului cenșitar și chiar universal, orice opinie contează. Deveneau astfel, chiar dacă într-un mod limitat, niște agenți de control ai funcționarilor județeni, un prim for de semnalare și de rectificare a abuzurilor administrației.

Lucrarea se dovedește așadar de o actualitate greu de contestat, în contextul proliferării discuțiilor contemporane despre statutul funcționarului public și al relației dintre partidele politice și administrație. Geneza identității sale coincide cu modernizarea României și este amplu analizată de tânărul istoric bucureștean. Rezultatul? O monografie utilă pentru istoria elitelor administrative din România și un bun punct de plecare pentru cercetări viitoare, care să aprofundeze și alte aspecte, fie la nivelul unor analize micro, aplicate la nivel de județ, fie împingând mai departe investigarea unor subiecte extrem de interesante, puse în lumină de Andrei Sora (de exemplu, delimitarea mai precisă a politizării funcției administrative cu toate consecințele ei). O anexă (p. 394–410) și o consistentă bibliografie (p. 411–435) completează acest volum, redactat în franceză, care pune, astfel, la dispoziția colegilor străini, rezultatele unei cercetări pe un subiect încă nevizitat corespunzător, ținând cont de bogăția informațiilor din arhivele noastre.

Nicolae Mihai

MIHAI CHIOVEANU, *Death Delivered – Death Postponed. Romania and the Continental Wide Holocaust*, București, Editura Universității din București, 2013, 176 p.

Publicată la Editura Universității din București, lucrarea lui Mihai Chioveanu, *Death Delivered – Death Postponed. Romania and the Continental Wide Holocaust*, înfățișează imaginea măsurilor luate împotriva populației evreiești în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în România. Structurată în cinci capitole, volumul de față reprezintă o incursiune în istoria Holocaustului din România, prezentând, atât din punct de vedere cronologic, cât și evenimential, „problema” evreilor din acest teritoriu încă din secolul XIX.

În primul capitol, *Into the Danger Zone. The Sophistry and Tapestry of Nation Statism Cleansing in Pre-Holocaust Romania*, autorul face o scurtă istorie a mișcării evreiești din Țările Române, având ca punct de plecare anul 1859. Mihai Chioveanu analizează modul în care România, în procesul ei de formare ca stat național, întregit, s-a raportat la problema evreiască, fiind nevoită să garanteze, în scopul recunoașterii internaționale, drepturi civile și politice minorităților: „evreilor în 1866 și 1878, și tuturor minorităților etnice în 1924” (p. 18). Cu toate acestea, în decursul anilor, în România s-a format un teren propice apariției antisemitismului prin mișcările naționaliste care au avut loc în perioada interbelică și mai ales prin măsurile luate în timpul guvernului legionar. Totodată, în acest capitol este abordată și istoriografia subiectului. Astfel, aduce în discuție modul în care măsurile luate în timpul celui de-al Doilea Război Mondial împotriva evreilor au fost prezentate în raportul Institutului Ellie Wisel, conform căruia Holocaustul pe teritoriul românesc a fost inevitabil, deoarece „România era un stat anti-Semitic prin excelență”. Mai sunt prezentate și opiniile lui Raul Hilberg și Michael Burleigh, ale lui Robert Wistrich sau Raul Friedlander și Christopher Browning, care și-au început cercetarea cu anul 1937, când în România a fost reintrodusă legislația antisemită.

Autorul își propune ca în aceste pagini să contureze o imagine a evoluției antisemitismului în România, analizând modul în care a evoluat societatea, și cum nivelul de trai, economia și educația au influențat și au dus la apariția mișcărilor naționaliste care au stat la baza ideologiei fasciste. Nu lipsește nici redarea modului în care naționalismul, antisemitismul, rasismul, agrarianismul etc. au transformat nazismul „într-o invitație la genocid” (p. 26). Aparent, același lucru s-a întâmplat și în România. Unii istorici menționează că în timpul războiului guvernul Antonescu a avut ca reper experiența nazistă. Pe de altă parte, unii intelectuali aduc ca argument existența în România a unor elemente care au stat la baza Holocaustului asemănătoare celor germane încă din perioada interbelică. Conform lui Nichifor Crainic, pentru a pune bazele unui stat etnocratic, trebuiau luate câteva măsuri, precum cele privitoare la funcțiile publice care nu puteau fi ocupate decât de etnici români sau cele legate de ortodoxie ca doctrină oficială a statului. În același timp este prezentată și analizată și situația minorităților de pe teritoriul românesc din secolul XIX. Toate acestea constituie punctul de plecare a autorului în studiul pe care îl face asupra Holocaustului din România, căutând să explice cauzele care au făcut posibil luarea de măsuri extreme împotriva minorității evreiești în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Al doilea capitol, „*The Harvest of Anger*”. *Politics of Salvation and Ethnic-cleansing in 1940s Romania: Fascist Thinkers and Authoritarian Doers*, se focalizează pe analiza modului în care au evoluat ideile naționaliste și antisemite în perioada interbelică, examinând, în același timp, acțiunile care au fost întreprinse de către organizațiile radicale de dreapta, fasciste și/sau naționaliste, împotriva minorității evreiești. Plecând de la aceste evenimente, autorul explică modul în care au fost adoptate și aplicate legile antisemite în România, dar și contribuția Gărzii de Fier și a lui Ion Antonescu în deciziile luate cu privire la exterminarea populației evreiești, mai exact la epurarea etnică a teritoriului românesc.

În următorul capitol, *Romania's General Government. Explaining Transnistria in the context of the Nazi 'General Plan East' and the "Shoah by Bullets"*, autorul se concentrează pe expunerea modului în care Ion Antonescu a transformat „purificarea” etnică într-o politică prioritară. Hipnotizat de o Românie fără minorități etnice, guvernul a acceptat cu ușurință deportarea, uciderea în masă și ghetoizarea minorităților de pe teritoriul românesc. În acest context este prezentat modul în care statul român a luat parte la deportarea evreilor de pe teritoriul său în Transnistria și cum acest teritoriu a devenit „un regat al morții”, nu neapărat prin acțiunile de ucidere în masă ordonate de la București sau Berlin, ci datorită condițiilor precare în care au locuit persoanele deportate: lipsa alimentelor, a asistenței medicale etc. Cu toate acestea, este prezentată și împotrivirea guvernului de la București de a adopta Soluția Finală împotriva minorității evreiești impusă de Berlin, care presupunea deportarea tuturor evreilor în Polonia.

Capitolul patru, *The Unforeseen Defection. Romania's Disengagement from the Final Solution*, propune o analiză obiectivă a modului în care a fost implicată România în Holocaustul european, aducând în atenția cititorului acțiunile guvernului de la București de a respinge sau a opri deportarea evreilor în Polonia, respectiv Transnistria. Mihai Chioveanu scoate în evidență motivele care au stat la baza deciziilor luate de guvernul de la București în timpul războiului, și cum acestea au influențat evoluția ulterioară a istoriei.

La sfârșitul anului 1942, în timp ce în Europa măsurile luate împotriva evreilor erau în plină desfășurare, Bucureștiul a respins planul inițiat de guvernul nazist privind la deportarea evreilor în Polonia și a oprit totodată deportările din Transnistria. Ultimul capitol, intitulat *The Paper Solution. Jewish Emigration from Romania during the Holocaust*, tratează problema emigrației minorității evreiești din Europa și România încă din perioada interbelică, prezentând măsurile care au fost adoptate pentru realizarea acestei chestiuni, emigrația etnicilor evrei devenind un program impus. Cu toate acestea, după 1942, în România se cunoaște o reducere a dispozițiilor luate împotriva populației evreiești. În acest context, autorul înfățișează metodele și măsurile care au fost luate de către statul român cu privire la populația evreiască și cum acesta a ajuns să respingă planul impus de Berlin.

În concluzie, lucrarea de față reprezintă o contribuție importantă în ceea ce privește istoriografia Holocaustului în România, analizând nu doar evenimentele care au avut loc în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ci și acțiunile premergătoare acestora. Fără să incrimineze sau să disculpe acțiunile guvernului român, autorul face o prezentare a măsurilor luate de acesta cu privire la minoritatea evreiască din România, începând cu secolul XIX până la sfârșitul războiului. Lucrarea este destinată atât specialiștilor, cât și publicului larg care dorește să își actualizeze informațiile privitoare la istoria Holocaustului în România.

Gheorghiu Mihaela

CRISTINA PETRESCU, *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania*, București, Editura Enciclopedică, 2013, 432 p.

Abordarea istoriei rezistenței contra regimului comunist din România nu este doar o recompunere și o analiză a evenimentelor trecutului, ci și o încercare de reafirmare a demnității unui popor în condițiile în care figurile care s-au opus comunismului au fost mult mai vizibile în Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria. Lucrarea Cristinei Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote*.

Resistance and Dissent in Communist Romania, surprinde aspectele teoretice, dar și detaliile relevante ale rezistenței și dizidenței față de puterea copleșitoare a Partidului Comunist Român, reușind să explice de ce anticomunismul românesc a fost poate „altfel” în comparație cu cel din Europa Centrală.

Cristina Petrescu face o distincție clară între mișcarea de rezistență din anii '50, percepută azi ca eroism cu arma în mână, și dizidențele din anii '70–'80, când mai degrabă voci singulare decât grupuri organizate s-au opus comunismului românesc. Această distincție e reflectată chiar în titlu, unde Robin Hood simbolizează rezistența armată, iar Don Quijote pe intelectualii care au folosit cuvântul drept instrument al libertății, forțând revolta în fața regimului. Cartea este, de fapt, o prezentare foarte minuțioasă a formelor de opoziție în România lui Ceaușescu, pe liniile gândirii intelectuale, alternativelor politice și a drepturilor omului.

Odată cu semnarea Acordului de la Helsinki (1975), în toată Europa de Est, popoarele captive au dat semne de trezire și au generat mișcări și nuclee care au luat poziții ferme față de abuzurile comunismului. Dacă Solidaritatea sau Carta 77 sunt asociații mult mai cunoscute azi, cu o activitate de mare impact în epocă, România a avut și ea vocile ei care, deși mai firave, au abordat cu real curaj critica guvernărilor și a liderilor din anii '70 și '80.

Autoarea prezintă cazurile cele mai relevante, de după 1975, ale unor dizidențe și proteste care au fost generate de medii destul de diferite și care, la rândul lor, au ridicat probleme diverse. Astfel, corpul lucrării prezintă încercările lui Paul Goma de a ridica un curent tip drepturile omului, apoi atitudinea anti-Ceaușescu în interiorul PCR (Scrisoarea celor șase) și câteva cazuri de intelectuali români din anii '80 (Mihai Botez, Gabriel Andreescu, Doina Cornea, Dan Petrescu) care au reușit să ia atitudine față de politica brutală a lui Nicolae Ceaușescu. Într-un alt capitol consistent sunt prinse nemulțumirile interne și externe care existau în epocă, vizavi de politica statului român față de comunitatea maghiară. Toate aceste analize pe caz, bine detaliate și documentate, sunt prezentate în oglindă cu ceea ce se întâmpla în alte state din Europa Centrală și de Est. Comparația arată și stadiul „rezistenței românești” după 1975, care apare atrofiată și anemică față de fenomenul similar din Polonia, Cehoslovacia și Ungaria. Dar poate tocmai din acest motiv, persoanele care au avut curajul dizidenței într-o Românie controlată de Securitate cresc în statură și în aură.

Cronologic privind, opoziția față de comunism, în România, a cunoscut o diminuare de intensitate după înfrângerea revoluției maghiare (1956) și mai ales după ce s-au produs schimbări și în strategiile puterii politice. Cristina Petrescu consideră că adoptarea tacticii creșterii standardului de viață și încetarea terorii pe scară largă în anii '60 au stabilizat regimul. Din acest motiv, până la Helsinki și un timp după, rezistența locală a fost mai slabă decât în Europa Centrală, dar și în comparație cu formele existente anterior în România.

O combinație de factori a condus la ceea ce autoarea numește „excepționalism românesc” – o situație aparte în blocul comunist. Acest excepționalism a făcut, în final, ca românii să pară o națiune mai docilă, împăcată cu ideea acceptării marxismului oficial. Lipsa unor puternice tradiții intelectuale de stânga în România secolului XX, inexistența unei aripi reformiste și a ideilor alternative în interiorul PCR, precum și mediul cultural-spiritual special dezvoltat de ortodoxie (care nu ar fi inspirat revolte intelectuale de proporții în nicio altă țară) ar fi fost elemente cheie care au fixat cadrul general al anticomunismului românesc. La acestea se adaugă inexistența unor preocupări în direcția drepturilor omului în România, precum și dezvoltarea unui naționalism acceptat entuziast de mase și de unii intelectuali. Naționalismul ar fi contribuit, în viziunea Cristinei Petrescu, la descurajarea dizidenței și la prelungirea loialităților față de partidul-stat chiar și după prăbușirea standardelor de viață, în anii '80.

Securitatea și metodele sale brutale de control a societății nu trebuie neglijate, ci chiar tratate cu maximă seriozitate. Autoarea nu contestă statutul în epocă al Securității – una dintre cele mai dure poliții politice din Europa de Est, alături de STASI – și recunoaște că răspândirea unor noi forme de teroare în anii '70–'80 a descurajat mult inițiativele de opoziție față de regimul Ceaușescu.

Nici Occidentul nu ar fi reușit să încurajeze eficient pe dizidenții români. Criticile diplomaților și politicienilor din Apus, de foarte multe ori, se refereau în special la abuzurile contra minorităților etnice și religioase și mai puțin la majoritatea românească. Tocmai de aceea,

Ceașescu le denigra ușor și le prezenta drept încercări străine de intervenție, cu interes, în treburile interne.

Toate aceste detalii au condus la o dizidență rarefiată față de Europa Centrală, care exista doar dacă avea abilitatea de a deveni vizibilă, prin găsirea unei căi de comunicare cu media occidentală. Deși în România nu circula literatura samizdat, nu existau grupuri organizate de rezistență profesională sau politică și nici prea multe voci publice individuale cu tentă critică, anumite persoane au fost percepute în Vest și în literatura apuseană dedicată blocului sovietic drept dizidenți români. După revolta muncitorilor din noiembrie 1987, România a intrat mai mult în centrul atenției europene. Deși în acel moment intelectualii români nu mai veneau cu idei noi (ideile de acel tip fiind deja vehiculate de o decadă de polonezi, cehoslovaci, maghiari), pentru români a contat nu neapărat conținutul mesajului, ci chiar simpla existență a unui discurs critic la adresa comunismului.

Analiza din această lucrare consideră că intelectualii români nu și-au imaginat că pot contribui decisiv la prăbușirea regimului Ceașescu, dar măcar au simțit nevoia unei ieșiri din minciuna cotidiană, dorind să prezinte realitățile necosmetizate ale României din anii '80. Acțiunea lor a fost temerară și foarte riscantă într-o țară unde liderul suprem era dispus la o reacție brutală, de înăbușire a oricărui germen democratic. Din păcate, și pe fondul situației aparte din spațiul civic românesc, acești intelectuali au fost doar pentru scurtă vreme în centrul atenției. Cultivați doar de Occident și de o elită subțire din România, atacați de multe ori și dinspre intelectualii naționaliști, ei au rămas repere ale anticomunismului, dar nu au reușit să se impună pe termen mediu și ca figuri centrale ale dezvoltării democrației în România.

Meritul lor este însă incontestabil și, chiar dacă în țară poate că au pierdut prim-planul pentru prestigiu în fața grupului rezistenței armate (Robin Hood), ei au reprezentat ceva important pentru români și au adus un aport necesar la restaurarea demnității naționale, după decenii de întuneric.

Paul Nistor

DINU GIURESCU, RUDOLF DINU, LAURENȚIU CONSTANTINIU, *O istorie ilustrată a diplomației românești (1862–1947)*, București, Monitorul Oficial, 2011, 344 p.

Lucrarea a apărut pentru prima dată în limba engleză, *Romanian Diplomacy: An Illustrated History, 1862–1947*, în luna decembrie a anului 2010, la Editura Monitorul Oficial din București. Un an mai târziu, în luna noiembrie, a fost publicată, la aceeași editură, ediția în limba română a volumului dedicat istoriei diplomației românești. Este primul proiect de acest gen care acoperă o perioadă cuprinsă între anul 1862, momentul înființării în mod oficial al Ministerului Afacerilor Externe, și anul 1947, ce marchează momentul în care elita diplomatică tradițională a încetat să mai funcționeze. În alcătuirea textului, autorii au utilizat numeroase imagini, surprinzând evenimente, personalități politice și diplomatice și chiar climatul epocii, pentru o ilustrare cât mai fidelă a evenimentelor din trecut. Listele cu miniștrii Afacerilor Externe din perioada 1862–1947, dar și ale conducătorilor de misiuni diplomatice românești între 1859–1947, completează textul lucrării de față.

Volumul este structurat pe trei capitole, semnate de cei trei autori: Dinu C. Giurescu, recunoscut prin preocupările sale de istorie contemporană românească: *Istoria ilustrată a românilor, România în al Doilea Război Mondial, Lichidatorii. România în 1947, Cade Cortina de Fier – România 1947*; Rudolf Dinu, cu preocupări de istoria relațiilor internaționale în epoca modernă, a elitelor diplomatice europene în secolul XIX, a relațiilor politico-diplomatice italo-române, dar și a mecanismelor decizionale în politica externă a secolului XIX; Laurențiu Constantiniu, cu mai multe domenii de interes: politica externă rusă/sovietică, regimul comunist, ascensiunea și decăderea glaciului strategic al Uniunii Sovietice.

Primul capitol, redactat de Dinu C. Giurescu, intitulat sugestiv *Privire de ansamblu*, este o prezentare generală a diplomației românești, cu accente asupra momentelor importante de-a

lungul unui secol în cadrul general european (1848–1947). Foarte clar și succint, autorul pornește de la momentul 1848, când sunt trimise primele misiuni diplomatice în capitalele europene, punctând mai departe, până la 1947, principalele evenimente în plan diplomatic și efectele pe care acestea le-au avut în plan intern. Spre exemplu, sunt amintite momentele în care a fost câștigată independența de stat (1877–1878), s-a desăvârșit unitatea națională (1918), politica externă a României în perioada interbelică și participarea la activitățile Ligii Națiunilor (1920–1938), dar și momentele grele din anii celui de-al Doilea Război Mondial (1940), ajungând în final la situația de a fi inclusă în sfera de hegemonie a Uniunii Sovietice (1944–1947).

În cel de-al doilea capitol, *Diplomația vechiului Regat (1878–1914)*, întocmit de Rudolf Dinu, este înfățișată evoluția diplomației române după câștigarea independenței (1877–1878), când România a început să se manifeste în planul politicii internaționale (odată cu organizarea primelor legații în capitalele Europei) și până la declanșarea Primului Război Mondial. Autorul a dorit să ilustreze organizarea și funcționarea Ministerului Afacerilor Străine în această perioadă, de la modul în care erau luate hotărârile în cercurile decizionale, până la metodele practicate în numirea diplomaților în capitalele europene și activitatea acestora. De asemenea, autorul scoate în evidență și felul în care procesul de modernizare al societății românești s-a răsfrânt asupra activității diplomatice. Demersurile de politică externă întreprinse de elita politică și diplomatică a Vechiului Regat au fost însoțite de acțiuni în plan cultural. Și într-un caz și în altul, obiectivul a fost același: asigurarea intereselor românești în plan internațional. De asemenea, sunt făcute și importante referiri la figurile ilustre din diplomația românească, cum ar fi Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Kretzulescu, Ion Bălăceanu. În încheierea capitolului, autorul ține să definească ieșirea din scenă a regelui Carol I ca un punct de referință pentru istoria diplomației românești: „În opinia noastră, dispariția regelui Carol I a reprezentat un moment de referință în istoria diplomatică a României moderne, mai important poate decât decizia neutralității din august 1914. A condus la reconfigurarea unităților de decizie ultime prin emergența premierului ca lider preponderent, cu toate consecințele decurgând din caracteristicile, opțiunile și backgroundul intelectual al lui Ionel I. C. Brătianu” (p. 185–187).

Ultimul capitol, *Diplomația României în perioada 1914–1947*, realizat de Laurențiu Constantiniu, înfățișează eforturile diplomației autohtone de la debutul primei conflagrații mondiale (1914) până în momentul în care statul român a intrat definitiv în sfera de influență a Uniunii Sovietice (1947). Autorul a insistat asupra principalelor momente din această perioadă: dezbaterile de la nivelul elitei politice privind modalitățile de asigurare a securității naționale la începutul Primului Război Mondial – intrarea în război alături de Antanta sau Puterile Centrale; lupta diplomatică dusă la Paris pentru desăvârșirea unității naționale; eforturile diplomaților români pentru asigurarea securității și menținerea sistemului Versailles între 1920–1938; cedările teritoriale din vara anului 1940; diplomația în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și, nu în ultimul rând, modalitățile prin care elita politică românească a încercat să estompeze impactul intrării țării în sfera de influență sovietică. În ceea ce privește diplomația din perioada interbelică, autorul acordă o importanță deosebită relațiilor cu Uniunea Sovietică, îndeosebi încercările de a obține din partea „colosului de la est” o recunoaștere a graniței de pe Nistru. Pe o notă puțin mai discretă, eșecul acestor demersuri este prezentat ca o povară care a frânt umerii statului român odată cu momentul iunie 1940.

Pe tot parcursul volumului, autorii încearcă să integreze demersurile diplomatice ale României într-un context cât mai larg în istoria Europei, tocmai pentru a desluși legăturile dintre factorii interni și externi. În același timp, sunt relevate și dimensiunile europene ale unor acțiuni și acorduri inițiate de diplomația românească.

Completându-se reciproc, textul și bogata ilustrație a acestui volum înfățișează cât se poate de clar, succint și etapizat tot ceea ce a însemnat înființarea, apogeul și declinul diplomației românești moderne. Aceași simbioză dintre text și imagine face lucrarea accesibilă, nu doar pentru mediul științific, ci și pentru publicul pasionat.

Florin Maga

„Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LVI–LVIII, 2010–2012, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 688 p.

Publicația oficială a Facultății de Istorie din Iași și-a reluat de curând apariția în formatul cunoscut, dar beneficiind de o grafică nouă, deopotrivă modernă și sobră. Revista și-a propus mereu să illustreze toate domeniile de cercetare, prin studii reprezentative, să semnaleze noile apariții și coordonatele majore ale vieții științifice din cadrul instituției. Prima secțiune este consacrată antichității clasice și reunește texte aparținând unor cercetători cu multă experiență, precum și contribuții semnate de tineri care au dat deja numeroase probe de competență profesională: Dănuț Prisecaru, *Considerații privind evoluția activităților antropice în valea Timișului Mort* (p. 11–48); Octavian Bounegru, *Cercetări recente privind episcopion de la Histria* (p. 49–59); Nelu Zugravu, *Arheologia identității etnice* (p. 61–71); Iulia Dumitrache, *Procedee de obținere a sosurilor de pește în Antichitatea romană* (p. 73–82); Valentin Piftor, *Speranța de viață și structura de vârstă a populației feminine din Moesia Superior (secolele I–III d. Hr.)* (p. 83–96); Ana Odochiciuc, *Câteva considerații privind contubernale din Dacia romană* (p. 97–102).

Al doilea grupaj al revistei conține câteva contribuții ale școlii medieviste ieșene, alături de studiul Mariei Magdalena Székely, *Imposibila biografie. Vieți de femei din Moldova de altădată* (p. 103–116), fiind reunite textele unor cercetători care de curând și-au susținut cu succes tezele de doctorat: Alexandru Pinzar, *Câteva lămuriri cu privire la înruderile primilor domni ai Moldovei cu dinastia lituaniană* (p. 117–128); Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău, *Moșia Giulești din ținutul Neamțului și stăpânii acesteia până în primele decenii ale secolului al XIX-lea* (p. 129–155); Mihai-Bogdan Atanasiu, *Doi mari dregători ai Țării Moldovei la cumpăna veacurilor XVII–XVIII – Ionașco și Ion Balș* (p. 157–171); Paul Daniel Nedeloiu, *Noi precizări cu privire la identitatea și familia lui Stanciul, pârcaș de Cetatea Albă* (p. 173–181).

Următoarea secțiune a revistei este consacrată istoriei moderne și include materiale de o mare varietate, precum cele semnate de Mihai Cojocariu, *Din recuzita propagandei unioniste: Rugăciunea patriotului român și Plugușorul* (p. 183–192); Ion Gumenăi, *Politica confesională a autorităților ruse în guberniile de nord-vest ale Imperiului* (p. 193–203); Simion-Alexandru Gavriș, *Guvernarea Manolache Costache Epureanu din Țara Românească (1860–1861)* (p. 205–240); Gabriel Leanca, *Empires et nations dans la stratégie diplomatique du Second Empire: quelques observations autour des écrits d'Hippolyte Desprez* (p. 241–250).

Al patrulea grupaj include texte de istorie contemporană, acoperind domenii variate, precum relațiile internaționale, istoria partidelor politice și viața academică: Ioana-Ecaterina Cazacu, *Românii din Banatul sârbesc în al doilea deceniu interbelic* (p. 251–264); Lucian Leuștean, „Un frate la locul potrivit” – sau cum o legătură de rudenie a avut implicații în relațiile româno-maghiare. „Cazul Camil Manuilă” (p. 265–276); Ion I. Solcanu, *Un concurs „epic” la Facultatea de Filozofie și Litere de la Universitatea din Iași pentru ocuparea catedrei de Istorie modernă și contemporană (octombrie 1929 – mai 1931)* (p. 277–297); Ina Chirilă, *Profesorul Gheorghe Ghibănescu – candidat „invalid” pentru ocuparea unei catedre universitare* (p. 299–322); Bogdan-Alexandru Schipor, *Turcia – o soluție de rezervă a puterilor occidentale în 1939* (p. 323–333); Daniel-Valeriu Boboc, *Trăsăturile partizanatului și implicarea politică în România interbelică* (p. 335–345); Adrian Vițalaru, Marian Hariuc, *Practici administrative și mize academice. Universitatea din Iași și problema Facultății de Teologie în anul 1941* (p. 347–358); Liviu Cărare, *Două anchete și o fărâmă de umanitate. Generalul Vasile Ionescu în contextul deportărilor din Cernăuți (1941)* (p. 359–369); Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal în perioada post-Restaurație (iunie 1930). Rezistență și adaptare politică* (p. 371–408); Iulian Ghercă,

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, p. 457–463

Reprezentarea presei catolice din România la Expoziția mondială a presei catolice (p. 409–421); Dan Lazăr, *Ipostazele postcomunismului balcanic: iugonostalgia ca formă de „recuperare” a memoriei* (p. 423–436); Mihaela Teodor, *Despre condițiile de finanțare a organului oficial al Cominform și contribuția RPR pe anul 1948* (p. 437–447).

Ultima secțiune cuprinde studii documentare și restituiri de izvoare: Petronel Zahariuc, *O ctitorie uitată din vremea lui Vasile Lupu: schitul Ruși (ținutul Roman)* (p. 449–465); Mircea Ciubotaru, *Testamentul domniței Elenco Hangerli (1860)* (p. 467–479); Florin Marinescu, *Documente noi privitoare la Panaiot Moruzi și Războiul Crimeei (II)* (p. 481–497); Ionuț Nistor, *Istorie și propagandă la microfonul Radio România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Documente* (Gh. I. Brătianu, Th. Capidan, Emil Diaconescu, Silviu Dragomir, C. C. Giurescu, Victor Papacostea) (I) (p. 499–531); Marcel Lutic, *Eugen D. Neculau – un cercetător aproape necunoscut al satelor din nordul Moldovei* (p. 533–542); Eugen D. Neculau, *Clasele sociale și raporturile dintre ele* (p. 543–581); Ion Donat, Șerban Papacostea, *Ținuturile dintre Carpați și Siret într-o descriere austriacă de la sfârșitul secolului XVIII* (VI) (p. 583–607).

Bogdan-Petru Maleon

„Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LIX, 2013, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 532 p.

Ultimul tom al publicației Facultății de Istorie din Iași respectă organizarea tematică a volumelor anterioare, astfel încât prima secțiune a revistei cuprinde trei contribuții privind antichitatea greco-romană: Octavian Bounegru, *Das Monumentum Ephesenum und die Begrenzung des histrianischen Zollgebietes* (p. 9–15); Ionuț Acrudoae, *Militari din Pannonia în legiunile X Gemina și XIII Gemina (secolele II–III p. Chr.). Considerații prosopografice* (p. 17–31); Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, *Les étrangers en Scythie selon les sources épigraphiques (fin du IIIe siècle ap. J.-C. – VIe siècle ap. J.-C.)* (p. 33–40).

Al doilea grupaj este consacrat Evului Mediu și include texte aparținând atât unor cercetători cu mare experiență, cât și contribuțiile unor tineri aflați la începutul afirmării în plan științific: Tudor Mandache, *Tipologia vârfurilor de săgeți din Moldova secolelor XIV–XV. Metodologie, clasificare și analiză statistică* (p. 42–60); Laurențiu Rădvan, Mihaela Rădvan, *Cu privire la organizarea spațiului urban în Țara Moldovei în evul mediu* (p. 61–98); Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiilor Tăutu și Callimachi* (p. 99–119); Petronel Zahariuc, *Les relations entre les Principautés Roumaines et le monastère de Xénophon du Mont Athos* (p. 121–145); Alexandru-Florin Platon, *Noua reprezentare a trupului uman la începuturile modernității în Europa de apus: de la corpul organic la corpul mecanic (sec. XVI–XVII)* (p. 147–164); Elena Bedreag, *Succesiunea testamentară între voința individuală și cea a neamului în Moldova secolului al XVII-lea* (p. 165–179); Ioan-Augustin Guriță, *Date și observații privitoare la Gavriil Callimachi în demnitatea de Mitropolit al Thessalonicului* (p. 181–199); Iuliana Stavarachi, *Biserica Sf. Nicolae cel Sărac din Muntenimea Iașilor* (p. 201–209).

Secțiunea privitoare la istoria modernă reunește studii diverse, a căror tematică pornește de la explorarea vieții politice, până la universul livresc al secolului XIX românesc și istoria școlii: Cristian Ploscaru, *Confruntări politice și atitudini față de reforma regulamentară în primii ani ai ocupației rusești în Moldova (1828–1830)* (p. 211–138); Alexandru Istrati, *Despre librării, cabinete de lectură și cataloage de cărți. Ce se citea pe vremuri în Țările Române* (p. 239–251); Cosmin Mihuț, *Câteva aspecte cu privire la eforturile diplomatice românești în chestiunea secularizării averilor mănăstirești (1862–1863)* (p. 253–262); Gheorghe Iuț, *Dispute cu privire la rolul programelor școlare reflectate în publicația „Revista Generală a Învățământului”* (p. 263–272).

Studiile de istorie recentă au un conținut variat, referindu-se la viața academică, la propaganda politică totalitară și la conflictele din spațiul ex-sovietic: Cătălin Botoșineanu, *Între cariera universitară și cea politică. Alegerea senatorului Universității din Iași în primul deceniu interbelic* (p. 273–289); Alexandra Toader, *„Cântec pentru tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej”*.

Mihai Beniuc și realismul socialist (p. 291–301); Cristina Preutu, *Tehnici ale propagandei comuniste în România. Noi perspective de organizare la începutul anilor '70* (p. 303–316); Ruxandra Alexianu, *Etapă de început a conflictelor etnopolitice din Republica Moldova și Georgia: radicalizarea conducerilor separatiste* (p. 317–332).

Grupajul consacrat studiilor și restituirilor documentare este deosebit de consistent, incluzând contribuții semnate de Ion Donat, Șerban Papacostea, *Ținuturile dintre Carpați și Siret într-o descriere austriacă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (VII)* (p. 333–408); Mihai Mîrza, *Cheltuielile casei marelui vistiernic Toader Palade, după o samă din anul 1752* (p. 409–427); Ancuța Vlas, Adrian-Bogdan Ceobanu, *Contributions documentaires françaises concernant le mouvement séparatiste de Moldavie (3/15 april 1866)* (p. 429–441); Ionuț Nistor, *Istorie și propagandă la microfonul Radio România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Documente (Gh. I. Brătianu, Th. Capidan, Emil Diaconescu, Silviu Dragomir, C. C. Giurescu, Victor Papacostea) (II)* (p. 443–481).

Bogdan-Petru Maleon

„Historia Universitatis Iassiensis”, IV/2013, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 456 p.

Publicația periodică a Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași își propune să cuprindă întreaga problematică a studiilor dedicate istoriei Universității, precum și articole consacrate activităților muzeistice de profil. Volumul de față conține materialele prezentate la al patrulea simpozion dedicat spațiului academic, manifestare științifică organizată anual, începând din 2010, cu ocazia Zilelor Muzeului Universității.

Prima parte a volumului este formată, în acord cu sumarul deja consacrat, din studii documentare și reflecții istoriografice privitoare la istoria universității: Bogdan-Petru Maleon, *Histories of the University of Iași: historiographical reflections* (p. 19–29); Adriana Radu, *Considerații privitoare la deschiderea Gimnaziului Vasilian* (p. 29–65); Mihai-Ștefan Ceașu, *Eine Persönlichkeit der Czernowitzer Universität – der Historiker Raimund Friedrich Kaindl* (p. 65–81); Vasilica Mîrza, Alina-Cătălina Ibănescu, *Activitatea profesorilor ieșeni în cadrul Misiunii Universitare din Franța reflectată în ziarul „La Roumanie”* (p. 81–99); Dragoș Sdrobiș, *The students from the Faculties of Medicine and Letters from Cluj University during interwar period: social origin, geographical origin and academic success* (p. 99–117); Ina Chirilă, *Istoria unei afaceri păguboase: Cooperativa Corpului Didactic din Iași* (p. 117–133).

Al doilea grupaj al periodicului este dedicat studiilor de patrimoniu și muzeologie, articolele incluse aici fiind semnate de cercetători aparținând mediului academic ieșean: Andi Mihalache, *Muzeul vârstelor noastre. Despre universul simbolic al obiectelor în literatura autobiografică românească* (p. 135–209); Alexandru Istrate, *Pășind prin istorie. Imagini ale trecutului în pictura românească modernă* (p. 209–223); Liviu Brătescu, *Memorie și politică la 1874: inaugurarea statuii lui Mihai Viteazul* (p. 223–251).

Următoarea rubrică, intitulată *Cărți, biblioteci, lecturi*, cuprinde două studii dedicate recuperării unor izvoare privitoare la viața academică: Iulian Marcel Ciubotaru, *Din corespondența inedită a episcopului Melchisedec Ștefănescu* (p. 253–325) și Ana-Maria Stan, *Chestionare, ghiduri și cărți de instrucțiuni pentru studenții României interbelice. Studiu de caz: Universitatea din Cluj* (p. 325–361).

Ultima secțiune a periodicului aduce în atenție memoria spațiului academic ieșean, omagiindu-se cadrele didactice și personalitățile universitare care au contribuit la dezvoltarea instituției academice: Ion Toderașcu, *Memoria spațiului academic – 2013* (p. 363); Constantin Toma, *Profesor doctor docent Constantin Papp (1896–1972). Ilustru botanist ieșean* (p. 365); Elena Bîcu, *Prof. univ. dr. doc. Magda Petrovanu (1923–2008). Fondatorul școlii ieșene de chimie organică* (p. 371); Ioan Macovei, *Paul Demetrescu (1900–1968). Profesorul și juristul* (p. 377); Elisabeta Jaba, *Profesorul Alexandru Bărbat (1905–1991). Creator al Școlii de Statistică de la Iași* (p. 381);

Mihai Toma, *Ilie Bursuc (1923–2002). Profesorul și omul* (p. 385); Alexandru Ungureanu, *Profesorul Gheorghe I. Năstase (1896–1985). Întemeietorul școlii ieșene de geografie umană* (p. 391); Nicolae Ursulescu, *Academicianul Profesor Mircea Petrescu-Dîmbovița (1915–2013). Întemeietorul școlii moderne de arheologie la Iași* (p. 395); Livia Cotorcea, *Vasile Harea (1895–1987) și liniștea lui grăitoare* (p. 401); V. Oproiu, *Gheorghe Gheorghiev (1907–1999). Profesorul. Savantul. Omul* (p. 409); Mihai Dinu Gheorghiu, *Adrian Neculau (1938–2012). Profesorul. Cercetătorul. „Managerul” academic* (p. 417); Mihai Vizitiu, *Profesorul Vladimir Prelipceanu (1903–1990). Icoană vie de preot model* (p. 421).

Petronela Podovei

„Archiva Moldaviae”, I (2009), 480 p., II (2010), 466 p., III (2011), 478 p., IV (2012), 546 p., Iași.

În 2009, o nouă revistă apărea în spațiul academic, „Archiva Moldaviae”. Proiectul, gândit cu ceva vreme înainte, fusese lăsat în așteptare din varii considerente administrative, precum și din cauza feluritelor condiționări științifice. Pentru unii, titlul a constituit o surpriză, a stârnit emulație, dar și unele susceptibilități, credem că inutile. O întrebare răzbătea prin varii canale de comunicare: de unde apetența pentru o identificare regională? Dar era oare „Archiva Moldaviae” cea dintâi propunere tușată la convergența crezurilor istorice, orizonturilor geografice și trăirilor specifice unei regiuni al cărei trecut purta cu sine și bune și rele?

În 1922 apărea primul număr din „Arhivele Olteniei”, iar câțiva ani mai târziu, în 1934, Silviu Dragomir edita „Revue de Transylvanie”, continuată astăzi de „Transylvanian Review”; pentru a vorbi doar de ofertă istoriografică. Și să nu uităm de prestigiul „Însemnărilor ieșene”, publicație revigorată astăzi prin disponibilitățile unor intelectuali de formație diversă: literați, istorici, sociologi, medici. Și totul a fost firesc.

„Archiva Moldaviae” nu a fost gândită pentru a promova exclusiv istoria acestei zone, altădată țară, principat, ci de a propune reconstituiri istoriografice construite în jurul faptelor locale, nu de puține ori ignorate în discursurile și programele cu tentă centralistă. Studii impresionante, materiale documentare și expertize remarcabile au reconstituit, de multă vreme, destinul Moldovei. Și nu au fost puține. Intenția editorilor nu a fost niciodată să le desconsidere. Dar recenta „deschidere” a arhivelor, reconturarea proiecțiilor și analizelor, cuplarea la metodele de analiză occidentală ofereau sugestii altcândva greu de bănuat. Nu doar că existau premise convenabile, ba chiar acestea obligau la un început de drum.

Un alt motiv care a dus la articularea acestui proiect editorial a fost dorința stabilirii conexiunilor necesare între intelectuali din varii orizonturi academice, de a propune și susține cercetări ignorate, chiar neagreate în anumite medii; și nu într-o cheie regională, distorsionantă, ci inserate contextului european. Ideea nu a fost aceea de a forța o reevaluare a Moldovei pe harta interesului național. A ținut spre reanalizarea șanselor istorice, a oportunităților și nedreptăților, pe care, cu același temei, le reclamă transilvănenii, bănățenii sau oltenii. Nu e doar o „autoamăgire” – așa cum le-ar place unora să creadă – a colegilor noștri. În rândurile introductive ale studiilor găzduite de „Archiva Moldaviae”, unii autori au crezut de cuviință să plece de la o constatare similară cu cea enunțată de editori: până în 1989, cercetările propuse de ei erau subiecte tabu, iar în ultimele două decenii metamorfozarea discursurilor istorice nu fost una ușor prognozabilă. Sumarele primelor patru numere demonstrează că ambițiosul pariu a fost câștigat. Fiecare tom, însumând peste patru sute de pagini, probează consecvența editorilor în respectarea angajamentelor, fără a face vreo concesie de la principiile și etica profesiei.

În programul editorial asumat de inițiatori, interstițiul propus este mai mult decât generos, plecând de la întemeierea statului moldovenesc și ajungând în anii postcomunismului. Studiile de istorie sau atingătoare științelor auxiliare, publicarea documentelor inedite, prezentările de fonduri, recuperarea unor materiale păstrate fără speranță în fondurile unor intelectuali trecuți în

neființă, prezentarea unor dezbateri și găzduirea câtorva recenzii și note bibliografice reprezintă, suntem siguri, grupaje binevenite.

Revista își duce destinul mai departe, făcând față probelor de rezistență care i se cer, și nu doar în cadrul științific. Remarcăm voința editorilor de a intra în competițiile terifiante ale finanțărilor. Până în prezent, șansa le-a surâs, revista fiind susținută de fundații private și de instituții publice. În condițiile în care tot mai multe publicații, apărute sub patronajul Academiei și al universităților, și-au restrâns dramatic tirajul, o astfel de revistă menține vizibilitatea și onorabilitatea unor studioși pe care îi întâlnim în arhive și biblioteci și prea puțin în poziții de reprezentare. Un proiect ce părea utopic în 2009 a devenit pe parcurs un reper credibil în sfera publică, regăsindu-se, nu cu eforturi tocmai ușoare, în fondurile celor mai importante biblioteci din țară și străinătate.

Într-o încheiere-cliseu ar trebui să le urăm coordonatorilor succes și șansă în consacrarea „Archivei”. Noi sperăm că tot acest efort colectiv să întrețină curiozități științifice, să aducă echilibrul în abordările de specialitate, să susțină propuneri epistemologice inedite. Și să stea deoparte de exagerările și interpretările pătimașe, să vorbească despre un trecut ferit de tentația exemplarității ori de capcana nostalgiilor puerile.

Alexandru Istrate

„Archiva Moldaviae”, V (2013), Iași, 606 p.

Publicat în toamna anului 2014, volumul V al revistei de istorie „Archiva Moldaviae” reunește, potrivit profilului asumat, studii de istorie socială și locală, demografie, restituiri documentare, comentarii istoriografice etc. Articolele cuprinse la secțiunea *Studii de istorie* aparțin autorilor: Mihnea Berindei, *La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538–1574 (III)* (p. 27–51); Silviu Andrieș-Tabac, *Stemele și drapelele satelor Bălceana, Bușeni, Fârlădeni, Mingir și Sărata-Galbenă (raionul Hâncești)* (p. 53–69); Marius Chelcu, *Orășeni stăpâni de pământ în Moldova secolului al XVIII-lea. Cazurile satelor Roșcani și Găureni* (p. 71–85); Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri imperiale (1775/1812–1918)* (p. 87–111); Valentin Tomuleț, *Politica social-fiscală a Imperiului Rus în Basarabia în primele decenii după anexare* (p. 113–149); Ivan Duminica, *Cu privire la formarea coloniei bulgare Taraclia, județul Akkerman* (p. 151–165); Ion Gumenai, *Evoluția demografică a minorităților confesionale din Basarabia. Statistici din al doilea sfert al secolului XIX* (p. 167–182); Oleg Grom, *Confesiune și etnicitate în Basarabia la începutul secolului al XX-lea* (p. 183–198); Victor Taki, *Romanian Boyar Opposition to the Organic Statutes: Reasons, Manifestations, Outcomes* (p. 199–232); Constantin Iordachi, *De la o „capcană geopolitică” la „vechi pământ românesc”: integrarea Dobrogei în România, 1878–1913* (p. 233–286); Daniel Nazare, *Posteritatea istoricului Ioan Bogdan (1919–1968)* (p. 287–301); Andrei Puiu, *Preoții romano-catolici din Moldova la începutul Războiului Rece. Implicațiile „Luptei pentru Pace” în cadrul Diecezei de Iași* (p. 303–334); Michael Bourdeaux, *The Role of Religion in the Collapse of Communism* (p. 335–342).

În cadrul celui de-al doilea grupaj, *Documente*, sunt cuprinse următoarele studii: Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău, *Un aspect al modernizării societății românești în Moldova Regulamentului Organic. Documente privitoare la activitatea Comisiei episcopicești în ținutul Bacău* (p. 343–363); Mihai D. Sturdza, *Proclamația din 1848 a românilor de la Paris către reprezentanții poporului francez. În jurul unui document pierdut și regăsit* (p. 365–385); Flavius Solomon, Mihail Stancev, *Intimitate și militantism socialist în prag de război. Scrisorile Alexandrinei Alexandrescu (Codreanu) către Cristian Racovski (martie–august 1916)* (p. 387–422).

Secțiunea *Memorii* este dedicată lui Neculai A. Caba, *De la Prut în Munții Ural. Memoriile unui țărăn din nordul Moldovei* (editori Alexandru D. Aioanei, Ciprian Axinte) (p. 423–464).

În cuprinsul rubricii *Dezbateri istoriografice*, regăsim: *Arhivele, cercetarea istorică și memoria locului. Întoarcerea documentelor Moldovei la Iași după 150 de ani* (editor Dorin Dobrințu) (p. 465–518); Ion Eremia, *Diplomație și religie în Europa de Est la mijlocul secolului al XVII-lea*.

Reflecții pe marginea unei cărți apărute la Moscova (p. 519–554); Hans-Christian Maner, *Studii noi asupra istoriei Legiunii Arhanghelul Mihail în mediul german* (p. 555–561).

Nu în ultimul rând, *Addenda et corrigenda*, Iulian Marcel Ciubotaru prezintă materialul *Unde a fost înmormântat întâiul mitropolit al Moldovei?* (p. 563–568).

Părți însemnate din prezentul volum sunt și contribuțiile adunate la *Recenzii și Note bibliografice*, unde se remarcă autori precum Ion Gumenăi, Cătălin Botoșineanu, Iuliana Stavarachi, Iulian Marcel Ciubotaru și Aurelia Vasile.

Vasilica Mirza

„Archiva Moldaviae”, VI (2014), Iași, 628 p.; Supliment I (2014), *Studii de istorie socială. Noi perspective*, coordonatori Constantin Iordachi, Alin Ciupală, Iași, 170 p.

Revista „Archiva Moldaviae” a ajuns în anul 2014 la al VI-lea tom, ceea ce constituie deja expresia constituirii unei tradiții istoriografice. Rubricile publicației vizează o serie de arii esențiale de interes: *studii de istorie, documente, restitutio, dezbateri istoriografice, recenzii, note bibliografice, revista revistelor, viața științifică*.

Studiile de istorie din cadrul volumului au fost reunite în secțiuni intitulate: „Genealogii, biografii, momente din viața unor personalități”: Iulian Marcel Ciubotaru, *Completări la biografia cronicarului Macarie* (p. 27–38); Constantin Ardeleanu, *Un inventator francez în Moldova – François Xavier Progin (1801–1855)* (p. 39–47); Mihai Sorin Rădulescu, *Aperçu sur la généalogie de la famille Malaxa* (p. 49–77); „Heraldică moldovenească”: Silviu Andrieș-Tabac, *Stema și drapelul satului Dănceni, raionul Ialoveni* (p. 79–88); „Orașul Iași în secolul XX”: Alexandru D. Aioanei, *Între ruine, foamete și normalizarea vieții cotidiene. Iașul în anii 1944–1948* (p. 89–118); *Basarabia între România și Uniunea Sovietică*: Sorin Radu, *Activitatea lui Vespasian Erbiceanu în funcția de consilier tehnic pe lângă Directoratul de Justiție al Basarabiei (1918)* (p. 119–137); Svetlana Suveica, *For the „Bessarabian Cause”: The Activity of Odessa Committee for Saving Bessarabia (1918–1920)* (p. 139–169); Aleksandr Stykalin, *Politica Ungariei referitoare la problema Transilvaniei în contextul acțiunii militare sovietice în Basarabia (vara anului 1940)* (p. 171–187); Aurelia Felea, *Învățămintul sovietic în memoriile foștilor demnitari din RSSM. Condiții de studii, calitatea educației și relevanța acesteia pentru reușita în carieră* (p. 189–215); „Minorități naționale din și în jurul României”: Sebastian Bunghez, *Problema aromânilor în dezbaterile Parlamentului României la începutul secolului al XX-lea* (p. 217–228); Hannelore Baier, *Germanii din România în atenția lui Stalin. Politica față de minoritatea germană în anii 1944–1948* (p. 229–245); „Rezistență, represiune și propagandă în România comunistă și în lumea postcolonială”: Andrei Miroiu, *Intelligence Organization and Operations in Classical Counterinsurgency. Malaya, Algeria and Romania, 1944–1962* (p. 247–274); Alexandra Toader, *„Atitudini anticomuniste” la nivel local? Cazul unei scrisori adresate Comitetului Central al PMR, în aprilie 1956* (p. 275–304); Cristina Preutu, *Om Nou sau Dușman în propaganda comunistă: studiu de caz Constantin Mitea* (p. 305–314); Mihai Burcea, *Constantin Istratie: biografia atipică a unui torționar în România comunistă* (p. 315–340).

Din partea a doua a publicației, dedicată *Documentelor*, fac parte articolele lui Paul E. Michelson, *Ieremia to Eliade 1899: Notes and Queries* (p. 341–350) și Viorel Achim, *Situația „sectelor religioase” în Provincia Bucovina. Un studiu al Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți din septembrie 1943* (p. 351–427).

Cea de-a treia parte, *Restitutio*, i-a fost dedicată lui Eugen D. Neculau, *Viața socială în satele de pe Jijia de Sus în prima jumătate a veacului al XX-lea* (editor Marcel Lutic) (p. 429–497).

Păstrând aceeași succesiune a rubricilor, la *Dezbateri istoriografice* întâlnim: *Lansarea revistei „Archiva Moldaviae”, vol. II/2010, III/2011, IV/2012 și dezbateri Istoria regională astăzi* (editor Dorin Dobrinu) (p. 499–536); Emmanuel Le Roy Ladurie, *Sur le devenir de l’Etat pré-révolutionnaire* (p. 537–554); Mircea Stănescu, *Plagiatul lui Alin Mureșan* (p. 555–589).

Nu lipsesc nici recenziile, notele bibliografice sau prezentarea revistelor și a evenimentelor științifice de peste an.

Primul supliment al revistei „Archiva Moldaviae” constituie rezultatul conferinței intitulate *Studii de istorie socială în România. Noi Perspective*, organizată la București, în perioada 12–13 iunie 2010, de către Pasts Inc. Center for Historical Studies, Central European University, Budapesta, în colaborare cu Catedra de istorie a românilor din cadrul Facultății de Istorie a Universității din București. Conferința a reunit specialiști în studiile românești, istorici, sociologi și antropologi, care și-au dedicat cercetarea istoriei sociale. Autorii articolelor prezentate în numărul tematic analizează, sub raport istoriografic, câteva subdomenii ale istoriei sociale, precum istoria grupurilor sociale, istoria politicilor sociale, istoria medicinei, istoria mentalităților și culturilor populare, dar și tendințe teoretice și metodologice în domeniul istoriei sociale etc.

Cele șase articole propun perspective interdisciplinare care combină istoria socială cu cea culturală sau instituțională. Primul dintre acestea îi aparține lui Constantin Iordachi, *Reconceptualizarea socialului: spre o nouă istorie socio-culturală în Europa Central-Răsăriteană* (p. 23–55), după care urmează studiul de caz semnat de Teodora Daniela Sechel, privitor la *Practici medicale și instituționale de combatere a epidemiilor în Ungaria, Transilvania și Banat, 1770–1850* (p. 57–76). Apoi, Ștefania Costache propune o discuție despre *Afaceri private, cărmuire imperială și modernizare: un proiect de reformă la frontiera dunăreană ruso-otomană, 1800–1817* (p. 77–96). Ramona Caramelia se ocupă de *Spațiu fizic și spațiu social: arhitectura școlară în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 97–114). La rândul său, Silviu Hariton analizează *Asumarea politicilor sociale de către stat în România. Cazul invalizilor, orfanilor și văduvelor de război (IOVR) după Primul Război Mondial* (p. 115–140), iar Corina Doboș – *Medicalizarea domeniului dreptului penal în România interbelică* (p. 141–166).

Vasilica Mîrza

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL” ÎN ANUL 2013

Activitatea științifică a membrilor Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” s-a desfășurat și în anul 2013 în conformitate cu normele specifice cercetării academice, consacrate și confirmate până acum prin rezultate deosebite. Astfel, programele și proiectele de cercetare asumate, elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr de volume, participarea la granturi interne și internaționale, publicarea a numeroase studii și articole de specialitate, bine primite în lumea academică, patronarea unor periodice consacrate sau participarea la diverse schimburi interacademice dovedesc, din nou, calitatea și continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieșean, confirmând astfel un efort științific susținut în anul 2013.

Principala coordonată a activității științifice la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” o constituie programele și proiectele, fiecare dintre ele cu o durată de execuție ce variază în raport cu tema asumată și numărul de cercetători implicați. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin intermediul studiilor și articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări științifice sau prin tipărirea unor volume.

Programul I.a., *Izvoarele Evului Mediu Românesc și Istorie Socială*, coordonat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect:

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. X (1599–1602), proiect fundamental al Academiei Române, responsabili: dr. Petronel Zahariuc, CS II, dr. Silviu Văcaru, CS II, dr. Marius Chelcu, CS III, dr. Cătălina Chelcu, CS III, drd. Sorin Grigoruță, AC; perioada 2011–2013.

Programul I.b., *Instrumente de lucru. Repertoriul numismatic românesc. 1822–1859/1867*, coordonat de dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Lexicon numismatic. Moldova (1359–1859)*, dr. Viorel Butnariu, CS I; perioada 2010–2013.

Programul II, *Stat și societate în perioada modernizării și construcției naționale românești, secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, cuprinde două proiecte:

1. *Urbanizare și modernizare în Bucovina (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I; perioada 2010–2013.
2. *Reforme, crize și noi grupări politice la sfârșitul secolului XIX românesc*, dr. Liviu Brătescu, CS III; perioada 2013–2014.

Programul III, *Cultură și modernizare în România, secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Leonidas Rados, CS II, cuprinde șase proiecte:

1. *Academicianul Constantin Erbiceanu (1838–1913). Studiu monografic*, dr. Leonidas Rados, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.
2. *Cultură istorică și muzeologie în a doua jumătate a secolului XIX*, dr. Andi Mihalache, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.
3. *Emoțiile omului public: frica, rușinea, onoarea (1859–1918)*, dr. Mihai Chiper, CS, termen finalizare 31 decembrie 2013.
4. *O istorie a inspecțiilor școlare, în România secolului XX. Partea I : tipuri de documente și modalități de interpretare a lor*, dr. Cătălina Mihalache, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2014.
5. *În lumea universitarilor ieșeni. 1860–1918*, dr. Alexandru Istrate, CS, termen finalizare 31 decembrie 2013.

6. *Istoriografia română de la cronică la discursul postmodern*, acad. Alexandru Zub, termen de finalizare 31 decembrie 2014.

Programul IV, *Public și privat în România secolului XX*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde șase proiecte:

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, p. 465–476

1. *Forțele armate ale României de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial la semnarea tratatului de la Varșovia (1945–1955): de la armata regală la armata populară*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

2. *Exilul românesc postbelic și implicarea în lupta anticomunistă. Echipele parașutate în România de către serviciile secrete occidentale (1951–1953)*, dr. Dorin Dobrinu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

3. *Relațiile dintre România și Statele Unite ale Americii în anii '50 ai secolului XX*, dr. Paul Nistor, CS III, termen final 31 decembrie 2013.

4. *Repatrierea germanilor din teritoriile românești în 1940*, dr. Bogdan-Alexandru Schipor, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

5. *Reprezentarea la nivel parlamentar a minorităților naționale din România interbelică (1918–1938)*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2013.

6. *Antisemitism și violență colectivă. Pogromul de la Iași (iunie 1941)*, drd. Adrian Cioflâncă, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Programul V, România în relațiile internaționale (secolele XIX–XX), coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, cuprinde patru proiecte:

1. *Europe and the Port. New Documents on the Eastern Question*, volume X (1830–1841), dr. Veniamin Ciobanu, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2013.

2. *România și originile Primului Război Mondial*, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2014.

3. *De la Internaționala II la Komintern. Cristian Racovski și România (1912–1919)*, dr. Flavius Solomon, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.

4. *Relații româno-ruse la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XIX-lea (1893–1908)*, dr. Adrian Bogdan Ceobanu, AC, termen finalizare 31 decembrie 2015.

O altă coordonată importantă a activității științifice, una care conferă și demonstrează, deopotrivă, atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât și calitatea colaborărilor a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii, volume de documente, cursuri universitare ori manuale.

a. Volume de autor:

– Liviu Brătescu, *I.C. Brătianu și politica externă a României (1866–1888)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013.

– Marian-Viorel Butnariu, *Tezaure din Moldova. Secolele XIV–XIX*, Iași, Editura Ștef, 2013.

– Paul Nistor, *Propagandă și politică externă românească în secolul XX*, Iași, Institutul European, 2013.

– Igor Cașu, Igor Șarov, Virgil Paslariuc, Flavius Solomon, Pavel Cerbușcă (coord.), *Istoria românilor și universală*, manual, Chișinău, Editura Cartier, 2013.

– Cătălin Turliuc, *Istoria construcției europene (History of European Construction)*, curs, anul II, Facultatea Drept, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2012 (apariție 2013).

– Alexandru Zub, *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă*, ed. II, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.

– Alexandru Zub, *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, ed. II, Iași, Junimea, 2013.

b. Volume editate și coordonate:

– Liviu Brătescu, Ovidiu Buruiană (editori), *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*, Iași, Editura „Al. I. Cuza”, 2013.

– Rudolf Dinu, Adrian Bogdan Ceobanu (editori), *Alexandru Em. Lahovari. Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877–1914): Paris, Petersburg, București, Roma*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013.

– Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013.

– Dorin Dobrinu, Florin Anghel, Cristian Anița, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chylińska, Wanda Chudzik, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraș, Łukasz Kamiński, Janusz Kurtyka, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea, Gabriela Preotesi, *Refugiații polonezi în România, 1939–1947. Documente din Arhivele Naționale ale României/*

Polscy uchodźcy w Rumunii 1939–1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii, vol. I–II, ediție bilingvă (română-poloneză), Varșovia/București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013.

– Mircea Ciubotaru, Sorin Grigoruță și Silviu Văcaru (editori), *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, IV, *Ținutul Bacău*, partea I (1820), Iași, Casa Editorială *Demiurg Plus*, 2013.

În afară de programele și proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au obținut sau au participat în anul 2013 la un număr de 17 granturi, dintre care două internaționale.

a. Granturi naționale:

– Mihai-Ștefan Ceașu, mentor științific în proiectul postdoctoral PN-II-RU-PD-2012-3-0241 cu titlul *Evoluția terminologiei juridice în germană și română în Bucovina (1775–1914)*, director de proiect dr. Zup Iulia.

– Adrian-Bogdan Ceobanu, membru al grantului CNCS-TE_2012-3-0288, *Foreign Diplomats in the Kingdom of Romania. Ways of socialization and mundanity experiences (1881–1914)*, desfășurat prin Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, începând cu 1 mai 2013.

– Adrian-Bogdan Ceobanu, membru al grantului CNCS-TE-2012-3-0078, *Visions and Perceptions of Romania in the Russian Imperial Discourse and Public Sphere in the Late 19th and Early 20th Century*, desfășurat prin Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, începând cu 1 august 2013.

– Cătălina Chelcu, director de proiect CNCS-UEFISCDI, cu tema *Victim, Defendant, Witness Death Penalty in Moldavia by Mid-18th Century* PN-II-RU-PD-2012-3-0417, 2013–2015.

– Sorin Grigoruță, membru în cadrul Proiectului de cercetare cu titlul „Tezaurul românesc de la mănăstirea Simonopetra – Muntele Athos: documente istorice și cercetare aplicată”, cod proiect PN-II-ID-PCE-2012-4-0552.

– Andi Mihalache, mentor științific în cadrul proiectului *Rolul cinematografiei în relațiile dintre Franța și România în timpul Războiului Rece*, PN-II-RU-PD-2012-3-0184.

– Andi Mihalache, mentor științific în cadrul proiectului *Vechi construcții și ruine în literatura de călătorie românească (1830–1916)*, PN-II-RU-PD-2012-3-0217.

– Cătălina Mihalache, director al proiectului de cercetare *Women who shaped public education in Romania, in late 19th and early 20th centuries* (2013–2015), finanțat de UEFISCDI cod PN-II-RU-PD-2012-3-0048.

– Leonidas Rados, director al proiectului *Asociații și societăți studențești la Universitatea din Iași în perioada modernă (1860–1918)*, perioada de execuție 01.04.2012–01.04.2014, finanțare UEFISCDI-TE.

– Leonidas Rados, membru al proiectului *Women who shaped public education in Romania in the late 19th and early 20th centuries*, PD Cătălina Mihalache, cod PN-II-RU-PD-2012-3-0048, finanțare UEFISCDI-PD.

– Flavius Solomon, membru în proiectul *Visions and Perceptions of Romania in the Russian Imperial Discourse and Public Sphere in the Late 19th and Early 20th Century*, proiect CNCS-UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2012, director proiect dr. Andrei Cușco.

– Cătălin Turliuc, membru în grantul CNCS 2011–2014, *Mișcarea aboliționistă în cadrul emancipării civile și politice în România modernă*, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0655, director proiect Viorel Achim.

– Petronel Zahariuc, director al grantului CNCS-UEFISCI, IDEI-PCE-4-0552 (2013–2015).

– Petronel Zahariuc, membru în grant CNCS, tip Idei, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2012–2014, director conf. univ. dr. Laurențiu Rădvan.

– Petronel Zahariuc, membru în grant CNCS-UEFISCI, IDEI-PCE (2013–2015), director Constanța Vintilă-Ghițulescu.

b. Granturi internaționale:

– Mihai-Ștefan Ceașu, expert evaluator al Academiei Austriece de Științe pentru proiectul prof. univ. dr. Wolfgang Müller-Funk, *Zentrum und Peripherie in Literaturen der Nachfolgestaaten eines Imperiums: Österreich und Rumänien nach 1918*, pentru obținerea unor burse de mobilitate în cadrul „Wissenschaftlich-Technischen Abkommens mit Rumänien 2014–2015” (iulie 2013).

– Cătălin Turliuc, expert pe termen lung în grantul POSDRU/97/6.3/S/50679, Fondul Social European, 2010–2013, *Reconstrucția statutului femeii: de la discriminare la dezvoltare profesională și egalitate de șanse*.

În anul 2013, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, în afara ședințelor de comunicări bilunare, ce au continuat cu regularitate, a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări științifice, naționale sau internaționale.

a. Manifestări științifice naționale:

– Simpozionul *Unirea Principatelor – Idee și faptă*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Facultatea de Istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza” și Muzeul Unirii, Iași, 23 ianuarie 2013.

– Simpozionul *Victimă, învinuit, martor. Pedeapsa în Moldova. Sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XIX*, în cadrul Zilelor Academice Iașene, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 18 octombrie 2013.

– Dezbaterile *Aboliționism, emancipare și societate civilă în România secolelor XIX–XX*, organizată de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” în cadrul Zilelor Academice Iașene, 31 octombrie 2013.

– Dezbaterile *Vecinătăți conflictuale ale României la începutul secolului XX*, în cadrul Zilelor Academice Iașene, Iași, 21 noiembrie 2013, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Centrul de Istoria Relațiilor Internaționale al Facultății de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

b. Manifestări științifice internaționale:

– Conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 30–31 mai 2013.

– Workshopul internațional *Diplomație și societate în Europa de Est. Direcții, surse, metode de cercetare*, organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Centrul de Istoria Relațiilor Internaționale al Facultății de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” și Facultatea de Istorie Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 21–22 noiembrie 2013.

În afara manifestărilor științifice mai sus menționate, cercetătorii Institutului au susținut numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferințe, naționale sau internaționale.

a. Comunicări la manifestări naționale:

– Liviu Brătescu, *Anul 1907 – între contestare și legitimare. Statuia lui Lascăr Catargiu*, la lucrările simpozionului *Monumentul – tradiție și viitor*, ediția a XV-a, Iași, 14–16 octombrie 2013; *Politică și simboluri la începutul secolului XX. Inaugurarea statuii lui Alexandru N. Lahovari*, la Zilele Universității „Al. I. Cuza”, 21–22 octombrie 2013; *Memorie și politică la 1874. Cazul statuii lui Mihai Viteazu*, la simpozionul de istorie universitară, muzeologie și biblioteconomie al Muzeului Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 27 noiembrie 2013; *Noi monumente la început de secol. Inaugurarea statuii lui Vasile Alecsandri*, susținută la dezbaterile *Aboliționism, emancipare și societate civilă în România secolelor XIX–XX*, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 31 octombrie 2013;

– Viorel Butnariu, *110 ani de la înființarea Societății Numismatice Române*, la Sesiunea națională de comunicări științifice, ediția a XXXVI-a, Vaslui, 28–29 noiembrie 2013.

– Mihai Ceaușu, *Problema națională în orașele periferice ale Austro-Ungariei la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Cazul orașului Cernăuți*, la simpozionul național *Bucovina. File de Istorie*, organizat de Muzeul Bucovinei, Suceava, 23–24 noiembrie 2012; *Un bucovinean în Adunarea ad-hoc a Moldovei: Constantin Hurmuzachi*, la simpozionul *Omagiul făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, împreună cu Muzeul Unirii – Iași și Asociația „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 23 ianuarie 2013; *Contextul internațional al Unirii Principatelor*, la simpozionul *Unirea Principatelor – idee și faptă*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” și Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași, 24 ianuarie 2013; *Considerații privind asociaționismul cultural ca factor emancipator la românii bucovineni*, la dezbaterile *Aboliționism, emancipare și societate civilă în România secolelor XIX–XX*, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 31 octombrie 2013; *O personalitate a Universității din Cernăuți – istoricul Raimund Friedrich Kaindl*, la simpozionul *Zilele Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza”*, Iași, 27–28 noiembrie 2013.

– Bogdan Ceobanu, *Legături monarhice între români și ruși: vizita regelui Carol I în Rusia (1898)*, în cadrul mesei rotunde *135 de ani de relații diplomatice româno-ruse*, organizată de Catedra de Slavistică „P. Caraman”, Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 23 octombrie 2013; participant la masa rotundă *135 de ani de la stabilirea relațiilor diplomatice între România și Rusia*, organizată de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului și Centrul de Studii Ruse și Sovietice „Florin Constantiniu”, București, 9 octombrie 2013, cu o comunicare despre *Relațiile româno-ruse la sfârșitul secolului al XIX-lea*.

– Cătălina Chelcu, *Note preliminare privitoare la răscumpărarea pedepsei în Moldova (secolele XVI–XVII)*, în cadrul simpozionului *Victimă, învinuit, martor. Pedepsa în Moldova. Sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XIX*, Iași, Academia Română – Filiala Iași, 18 octombrie 2013; „Și m-am plătit dentr-această nevoie”. *Consecințe economice ale răscumpărării pedepsei în Moldova (secolele XVI–XVII)*, în cadrul conferinței prilejuite de Zilele Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 26 octombrie 2013.

– Marius Chelcu, *Momente din istoria vieții monahale din fostul ținut Fălciu*, comunicare susținută cu ocazia lansării volumului *Mănăstirea Brădicești*, editat de Costin Clit, Iași, Editura Doxologia, 2013, manifestare organizată de Episcopia Hușilor și Inspectoratul Școlar Județean Vaslui, 27 martie 2013; *Negustori ieșeni și ctitoriile lor. Secolul al XVIII-lea*, comunicare susținută marți, 14 mai 2013, în cadrul ședinței lunare de comunicări organizată de Comisia Națională de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Casa Catargi, Bd. Carol I nr. 22, Sala H-1; *Importanța preocupărilor de istorie locală*, prelegere susținută cu ocazia lansării volumului Pr. Ioan Canciuc, *Protopopiatul Dorohoi. Contribuții monografice asupra așezărilor, bisericii și învățământului*, Iași, Doxologia, 2013, manifestare organizată de Consiliul pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național al județului Botoșani, la Botoșani, 15 iunie 2013; *Făcători de rele în vremuri tulburi (sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XVIII)*, în cadrul simpozionului *Victimă, învinuit, martor. Pedepsa în Moldova. Sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XIX*, Iași, Academia Română – Filiala Iași, 18 octombrie 2013.

– Veniamin Ciobanu, *Aspecte din politica internă și externă a lui Alexandru Ioan Cuza, comentate în rapoarte diplomatice suedeze (1862–1864)*, Muzeul Unirii, Iași, 24 ianuarie 2013.

– Adrian Cioflâncă, *Pogromul de la Iași. Groapa comună de la Popricani*, comunicare ținută în cadrul programului *Educație pentru viitor prin înțelegerea trecutului. Pregătirea formatorilor de profesori în domeniul istoriei Holocaustului*, desfășurat de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” și United States Holocaust Memorial Museum, Cluj, 13 noiembrie 2013; *Memoria crimelor în masă în mărturii de istorie orală*, comunicare susținută la Conferința Națională Interdisciplinară, din seria „Memoria trecutului recent”, cu tema *Arhivele memoriei. Comunismul românesc din perspectiva istoriei orale*, organizată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității București și Fundația Konrad Adenauer, București, 23 octombrie 2013; *Resurse din arhiva CNSAS privind istoria Holocaustului și procesele criminalilor de război*, comunicare susținută la A Treia Conferință Națională *Comunismul românesc*, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, 14 martie 2013; *Antisemitism și crime în masă în 1941*, comunicare susținută la Institutul de Cercetări Politice, București, în cadrul unei sesiuni de comunicări organizate de Facultatea de Științe Politice a Universității București și Centrul Comunitar Evreiesc, 3 februarie 2013; „Degradarea morții”. *Violență fizică și violență simbolică în timpul pogromului de la Iași*, comunicarea susținută la Universitatea „Al. I. Cuza”, în cadrul programului de comunicări al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, 15 noiembrie 2012.

– Gheorghe Cliveti, *Politica faptului împlinit*, la simpozionul *Unirea Principatelor – Idee și faptă*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Facultatea de Istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza” și Muzeul Unirii, Iași, 23 ianuarie 2013; *Recunoașterea internațională a Independenței României. Impactul alianței germano-austro-ungare*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, comunicări lunare, 10 aprilie 2013; *Recunoașterea Independenței României, de la clauzele tratatului din 13 iulie 1878 la „oficiile diplomatice” din 20 februarie 1880*, comunicare susținută la cea de-a XIX-a sesiune națională *Arhivele și istoria*, organizată de Arhivele Naționale Bacău, 1 noiembrie 2013; *Legitimarea titlurilor suverane și „îndurarea combinațiilor diplomatice” de România în „chestiunea Dunării”*, la dezbaterile *Vecinătăți conflictuale ale României la*

începutul secolului XX, în cadrul Zilelor Academice Iașene, 21 noiembrie 2013, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, și de Centrul de Istoria Relațiilor Internaționale al Facultății de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, lector univ. dr. Claudiu Lucian Topor; *Încoronarea regală de la 10 mai 1881 în simbolistica națională*, susținută la Zilele orașului Dorohoi, 5 octombrie 2013; *Nicolae Iorga în opera lui Alexandru Zub*, la colocviul comemorativ *Nicolae Iorga – 73 de ani de la trecerea în eternitate*, Botoșani, 26 noiembrie 2013; *Constituirea Regatului României și ideea de unitate națională*, la conferința regională *1 Decembrie, Ziua Națională a României*, organizată de Ministerul Educației Naționale – Casa Corpului Didactic Neamț, Consiliul Județean Neamț, Liceul de Arte „Victor Baruner”, Piatra Neamț, 29 noiembrie 2013.

– Mihai Chiper, *Emoțiile modernității: virtuțile civice ale onoarei (1859–1914)*, la simpozionul *Revoluții, Reforme, Modernități în lungul secol al XIX-lea*, al II-lea atelier GRiP (Grupul de Reflecție asupra Istoriei Politice și Sociale a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea) 18–19 ianuarie 2013, București; *Dinamica panteonului pașoptist din România (1848–1898)*, în cadrul atelierului GriP, Iași, 8–9 noiembrie 2013.

– Dorin Dobrințu, 16 octombrie 2012, București, Muzeul Național al Țăranului Român, lansarea volumului Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu (editori), Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965–1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012; au prezentat lucrarea președintele Traian Băsescu, Virgil Ștefan Nițulescu și editorii; 25 octombrie 2012, Iași, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, dezbateră *Istoria și istoricii la granița secolelor XX–XXI*, organizată de Cercul Studențesc de Istorie Modernă și Contemporană; participare împreună cu Petronel Zahariuc și Lucian Leuștean (Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”); 21 noiembrie 2012, Iași, Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, lansarea volumului Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu (editori), Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965–1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012; au prezentat lucrarea Cătălin Botoșineanu, Lucian Leuștean, Andi Mihalache și editorii; 5 iulie 2013, Iași, Librăria Cărturești, sub egida Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului (CSCP) și a Librăriilor Cărturești, lansarea volumului Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2013); am prezentat lucrarea împreună cu Dan Lungu și coordonatorii.

– Sorin Grigoruță, *Cu privire la cea dintâi epidemie de holeră din ținutul Bacău (1831)*, în cadrul celei de-a XIX-a sesiuni naționale de comunicări științifice *Arhivele și istoria*, Bacău, 1 noiembrie 2013; *Câteva considerații privitoare la chirurgie și chirurgi în Moldova veacului al XVIII-lea*, în cadrul Zilelor Universității „Al. I. Cuza”, colocviile școlii doctorale, simpozion național, Iași, 25–26 octombrie 2013; *Tămăduitor sau călău? Despre o falsă ipoteză privitoare la atribuțiile personalului medical din țările române (secolele XVII–XIX)*, în cadrul simpozionului *Victimă, învinut, martor. Pedepșa în Moldova. Sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XIX*, Zilele Academice Iașene, Iași, 18 octombrie 2013.

– Alexandru Istrate, *Note despre un proiect patrimonial uitat: Dimitrie Papazoglu și protejarea urmelor trecutului în societatea românească modernă*, la conferința *Monumentul – tradiție și viitor*, Iași, 14–16 octombrie 2013; *Istoria privită în vitrină. Note despre muzeul maiorului Dimitrie Papazoglu*, la Zilele Muzeului Universității, Iași, 27–28 noiembrie 2013.

– Sorin Ivănescu, *Metode de recrutare a informatorilor de către Securitate în România democrat-populară*, în cadrul ședințelor Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, 14 noiembrie 2013.

– Andi Mihalache, *Raționalizarea imaginărilor victimar – premisă a panteonizării. Cazul Al. I. Cuza (1873–1912)*, în cadrul Grupului de Reflecție asupra Istoriei Politice și Sociale a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, 18–19 ianuarie 2013, Colegiul Noua Europă, București; *Politici, orgolii, episteme. Concepții muzeale divergente în Belle Epoque-ul românesc*, în cadrul Grupului de Reflecție asupra Istoriei Politice și Sociale a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, 8–9 noiembrie 2013, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

– Paul Nistor, *Diplomația culturală în relațiile româno-americane, după admiterea României în ONU*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, iunie 2013; *Admiterea României în ONU și sprijinul acordat de diplomația Uniunii Sovietice*, la simpozionul național *Slavistica în context european, masa rotundă 135 de ani de relații diplomatice româno-ruse*, la Facultatea de Litere, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, octombrie 2013; *O relație dificilă: România și ONU în 1948*, la Zilele Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie, octombrie 2013; *Diplomații americani și societatea românească în comunism. Primii ani ai Războiului Rece*, la simpozionul *Diplomație și societate în Europa de Est. Direcții, surse, metode*, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, noiembrie 2013.

– Leonidas Rados, *De la Iași la Atena. Date despre instrucția lui Constantin Erbiceanu*, sesiune comemorativă, Academia Română, București, 24 octombrie 2013; *„Facendo i loro studi nelle scuole italiane”: tineri români trimiși la Universitatea din Torino după Unirea Principatelor*, Zilele Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 27 noiembrie 2013; *„We went to acquire knowledge and bring it back to our country”. The Ideological Motif of the Romanian young man studying abroad in the mid-19th century*, conferința internațională *Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș, 5 decembrie 2013.

– Bogdan Schipor, *Turcia – o soluție de rezervă a puterilor occidentale în 1939*, susținută în cadrul ședințelor de comunicări organizate de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 6 martie 2013; *Evacuarea populației germane de pe teritoriul Basarabiei și al nordului Bucovinei*, la dezbaterile *Aboliționism, emancipare și societate civilă în România secolelor XIX–XX*, organizată de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” în cadrul Zilelor Academice Iașene, 31 octombrie 2013.

– Cătălin Turluc, *Aboliționism și emancipare în procesul modernizării*, la dezbaterile *Emancipare și aboliționism în România modernă și contemporană*, Academia Română – Filiala Iași, Zilele Academice, Iași, 22 octombrie 2012; *Armata română în marile momente ale istoriei naționale*, la simpozionul *25 Octombrie. Ziua Armatei Huși*, Colegiul Național Cuza Vodă, cu I. Aग्रigoroaiei, C. Clit, N. Ionescu, L. Chiriac, 25 octombrie 2012; *Marea Unirea și reverberațiile sale în contemporaneitate*, la simpozionul *România după Marea Unire: naționalism și internaționalism*, organizat de Casa de Cultura „Alexandru Giugaru”, Cercul Militar Huși, la Sala Mare a Primăriei Huși, cu C. Ciucanu, I. Aग्रigoroaiei, C. Asavaoiei, C. Perduin etc., 28 noiembrie 2012; *Emanciparea civilă și politică în procesul modernizării României în secolul al XIX-lea*, la a XXXV-a Sesiune Națională de comunicări științifice *Acta Moldaviae Meridionalis*, comunicare în plen, Vaslui, organizatori Consiliul Județean, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, 6–7 decembrie 2012; *Emancipare națională și civilă în vremea Domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, la a II-a ediție a simpozionului național *Omagiu făptuitorilor Unirii*, organizat de Asociația „Alexandru Ioan Cuza”, Complexul Național Muzeal „Moldova” Iași, Muzeul Unirii, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 23 ianuarie 2013; *Alexandru Ioan Cuza și rolul său în procesul emancipator din România modernă*, la simpozionul *Unirea Principatelor – idee și faptă*, organizatori Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” Iași, Muzeul Unirii; *Întâia Doamnă a Țării: Elena Cuza*, la simpozionul *Gen și egalitate de șanse*, ediția a III-a, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 8 martie, Muzeul Universității; *Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris*, la simpozionul *Al. I. Cuza în posteritatea europeană*, Zilele Universității „Al. I. Cuza”, ediția XXXIII, Bârlad, organizatori Primăria Municipiului Bârlad, Societatea de Științe Istorice, 20 martie 2013; *O viață între artiști și himere – Valentin Ciucă*, la Ziua Centrului Internațional de Cultură „George Apostu” Bacău, 23 aprilie 2013; *9 Mai – Ziua Europei*, la simpozionul științific *9 Mai – Ziua Independenței, Ziua Victoriei, Ziua Europei*, organizat de Consiliul Județean Vaslui, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, 9 mai 2013, *10 Mai în istoria românilor*, conferință la manifestarea organizată de Mișcarea pentru Regatul României și societatea Amicii Regelui Mihai, 10 mai 2013; *Aboliționism și emancipare în societatea românească din secolul al XIX-lea*, la sesiunea științifică internațională *15 ani de Științe Politice la UPA din Iași*, 29–30 mai 2013, Universitatea „P. Andrei” din Iași; *România – modernizare și europenizare*, conferință individuală în seria *Personalități ieșene la Bicăz*, moderator dr.

Silviu Văcaru, 4 iunie ora 13; *Emancipare, occidentalizare și transfer normativ la mijlocul secolului XIX în societatea românească*, la conferința *Modernizare socială și instituțională în Principatele Române, 1831–1859*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București, 10–11 octombrie 2013.

– Silviu Văcaru, *Istoria națională între adevăr și legendă*, dezbateri, Biblioteca orășenească Bicaz, 27 februarie 2013; *Moștenirea culturală în epoca regulamentară*, simpozionul național *Modernizare socială și instituțională în Principatele Române, 1831–1859*, Institutul „N. Iorga”, București, 10–11 octombrie 2013 (organizat cu sprijinul Consiliului Național pentru Cercetare Științifică, CNCIS-UEFISCDI, proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0655; *Mișcarea abolitionistă în contextul emancipării civile și politice în România modernă*); *Crucea lui Ferenț. Pași spre prăbușire*, simpozionul național *Monumentul. Tradiție și viitor*, ediția a XV-a, Iași, 14–17 octombrie 2013; *Spectacolul durerii ca exemplu pentru ceilalți (începutul secolului al XIX-lea)*, simpozionul *Victimă, învinuit, martor. Pedepșa în Moldova. Sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XIX*, Academia Română – Filiala Iași, 18 octombrie 2013; *Măsuri de dezvoltare urbană luate de administrația târgului Bacău la jumătatea secolului al XIX-lea*, sesiunea națională de comunicări *Arhivele și istoria*, Bacău, 1 noiembrie 2013.

– Petronel Zahariuc, *Date despre refacerea mănăstirii Dancu la mijlocul secolului al XIX-lea*, la simpozionul național *Monumentul, tradiție și viitor*, ediția a XV-a, Iași, 14–17 octombrie 2013; „Să nu se prade nici tatăl pentru fiu, nici fiul pentru tată”. Câteva note despre individualizarea pedepsei în Moldova (secolele XVI–XVII), comunicare la simpozionul *Victimă, învinuit, martor. Pedepșa în Moldova. Sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XIX*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 18 octombrie 2013; *Date mărunte din istoria unei mari mănăstiri (Mănăstirea Neamț) – prima jumătate a secolului al XIX-lea*, la sesiunea de comunicări a cadrelor didactice și cercetătorilor, în cadrul Zilelor Universității „Al. I. Cuza”, simpozion național, Iași, 25–26 octombrie 2013; *Biserici și mănăstiri din Iași și împrejurimi în secolele XV–XVIII*, curs la Academia de Vară Patrimoniu, Politici Culturale și Mentalități în România postcomunistă (5–12 august 2013), organizat de Institutul Național al Patrimoniului, Iași, 8 august 2013; comunicare la *Parteneriatul cultural interjudețean Valori culturale românești*, 1–3 noiembrie 2013, Colegiul Național „Mihai Eminescu”, Iași, Seminarul Teologic Liceal „Veniamin Costachi” de la Mănăstirea Neamț, Iași, 2 noiembrie 2013.

– Alexandru Zub, *Unitatea națională, între idee și act*, la simpozionul *Unirea Principatelor – idee și faptă*, organizat la Muzeul Unirii, Iași, 24 ianuarie 2013; *Un jubileu pentru România*, alocuție la Biblioteca Națională a României, București, 1 martie 2013; *Însemnătatea zilei de 9 mai în istoria românilor*, expunere la Colegiul tehnic „Ion Creangă”, Tg. Neamț, 10 mai 2013; *Eugen Simion. Memento cordial*, la simpozionul „O viață în slujba culturii românești”. *Eugen Simion – 80*, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza”, 26 iun. 2013; *O instituție pentru România: Memorialul Sighet, la două decenii de la fundare; N. Iorga și istoriografia română la început de secol XX*, la simpozionul (ed. XI) organizat de Asociația Culturală „N. Iorga”, Botoșani, 26 noiembrie 2013.

b. Comunicări la manifestări internaționale:

– Liviu Brătescu, *Construcții simbolice și identitare. Monumentul lui Manolache Costache Epureanu*, la lucrările simpozionului internațional de istorie și arheologie organizat de Muzeul Național de Istorie și arheologie, Constanța, 3–4 octombrie 2013.

– Viorel M. Butnariu, *Emisiunile monetare un groș și jumătate în tezaure din Moldova*, la Al XIV-lea Simpozion internațional de numismatică, Chișinău, 25–29 septembrie 2013.

– Mihai Ceașu, *Centralism versus autonomism în unirea Bucovinei cu România*, la conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Iași, Deutsches Kultur-Zentrum, DAAD, Friedrich Ebert Stiftung, Iași, 30–31 mai 2013; *Die Frage der Gründung der Militärgrenze in der Bukowina (1774–1786)/Problema înființării graniței militare în Bucovina*, la sesiunea științifică/Tagung *Der Aufstieg zur Provinz. Die Länder der österreichischen Monarchie in ihrem Angleichungsprozess an das Zentrum/Ascensiunea la statutul de provincie. Țările monarhiei habsburgice în procesul de adaptare la centru*, organizată

de Universitatea „Babeș-Bolyai” – Cluj, Karl-Franzens Universität Graz, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca/Kaluzenburg, 17–19 octombrie 2013.

– Bogdan Ceobanu, *N. Shebeko. A Russian Diplomat at Bucharest at the time of the First Balkan War*, în cadrul simpozionului *La Lunga Crisi. Italia, Romania e Sud-Est Europeo dal 1908 alla Pace di Bucarest (1913)*, Veneția, 14–15 iunie 2013; *Un consul al Rusiei la Iași la sfârșitul secolului al XIX-lea: Alexandru Girs*, în cadrul workshopului *Diplomație și societate în Europa de Est. Direcții, surse, metode de cercetare*, Iași, 21–22 noiembrie 2013.

– Marius Chelcu, *Caracteristici ale urbanizării spațiului dintre Prut și Nistru până în 1812*, în cadrul simpozionului internațional, organizat de Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Republica Moldova, desfășurat la Chișinău, 10–13 octombrie 2013; *Drepturile de stăpânire ale locuitorilor armeni din Moldova (secolele XVII–XVIII)*, în cadrul conferinței internaționale *Patrimoniul cultural româno-armean*, organizat de Ministerul Culturii din România și Ambasada Armeniei la București în parteneriat cu Academia Română, Uniunea Armenilor din România și Arhiepiscopia Bisericii Armene din România, desfășurat la București, 29 octombrie – 2 noiembrie 2013.

– Veniamin Ciobanu, *International reaction at the Russian repression of Polish insurrection of November 1830*, la conferința internațională *Empire-Bilding and Region-Bilding in the Baltic, North and Black Sea Areas*, Ovidius University, Constanța, 24–26 mai 2013; *Romanian Principalities in Eastern Crisis on the Eve of the Crimean War*, International Conference *European Union and Black Sea Regions*, București, 6–8 iunie 2013; *Polonia și Principatele Române în contextul crizelor politice europene de la începutul secolului XVIII*, la simpozionul polono-român *Wielowiekowe bogactwo polsko-rumuńskich związków historycznych i kulturowych*, Suceava, 5–6 septembrie 2013; *La convention russo-turc du 26 avril 1830*, la *Colloque de la Commission des historiens roumains et polonaise en Roumanie*, 11–15 septembrie 2013; *Dobrogea otomană și Principatele Unite în strategia politică și militară a insurecției poloneze*, la *The International Symposium the Turkish cultural Heritage in Dubrudja*, Constanța, 24–25 septembrie 2013; *The Tatar issue, in the context of the evolution of the Eastern Question, in the second half of the XVIIIth century*, la *International Conference of Tatars' Historical Heritage*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Turcia.

– Adrian Cioflâncă, „*The Micropolitics of Violence*”: *Ordinary Perpetrators and Victims of the 1941 Massacres in Romania and the Romanian-Occupied Territories*, participare la conferința internațională *Autonomous Histories and Studies of the Holocaust*, organizată de Universitatea Tel Aviv, Universitatea Bar Ilan și Fundația Friedrich Ebert, 5 noiembrie 2013, Tel Aviv (Israel); *The Romanian Fascism and Its Role in the Holocaust*, participare la dezbaterea despre *Fascismul din România*, organizată de Institutul Cultural Român din Suedia, alături de Henrik Arnstad, 22 mai 2013, Stockholm (Suedia).

– Gheorghe Cliveti, *Cuvânt despre Basarabia*, la simpozionul internațional *Basarabia – 95 de ani de la Unirea cu țara*, organizat de Institutul de Istorie Stat și Drept al Academiei de Științe a Republicii Moldova și de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, desfășurat la Chișinău, în ziua de 27 martie 2013, în Sala Unirii a Sfatului Țării de la 1918 (organizatori: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, directorul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, și conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, directorul Institutului de Istorie, Stat și Drept din Chișinău); *Istorie și politică în editarea surselor documentare relative la originile Primului Război Mondial*, comunicare susținută la workshopul internațional *Diplomație și societate în Europa de Est. Direcții, surse, metode de cercetare*, organizat de Centrul de Istorie a Relațiilor Internaționale de la Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și de Departamentul de Istoria Relațiilor Internaționale de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Iași, 21–22 noiembrie 2013.

– Mihai Chipper, *Reinventarea regionalismului în Iașul interbelic*, în cadrul conferinței *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, Iași, 30–31 mai 2013; *Types of economic anti-Semitism in Iași, 1882–1884*, în cadrul conferinței *Israel – Culture, Nation and State*, Iași, 25–26 iunie 2013.

– Dorin Dobrințu, 11 octombrie 2012: Iași, masa rotundă *Prezent Trecut, Trecut Prezent*, organizată de Fundația EuroEd, din Iași, în colaborare cu Parteneriatul Internațional MyStory, în

cadrul *Zilelor MyStory, Povestea ta contează*; participare împreună cu Anca Colibaba, acad. Valeriu Cotea, Dan Lungu, Marius Chivu, Daiva Malilauskiene (Vilnius, Lituania), Alan Bruce (Dublin, Irlanda), David Evans (Lancaster, Marea Britanie), Terry Fiehn (Londra, Marea Britanie); 19–20 octombrie 2012: Oradea, conferința *Relația stat-biserică în Europa Centrală și de Est în perioada 1945–1989: instituții și metode*, organizată de Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapesta [Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete din Ungaria] și de Asociația Posticum – Movimentum Iuventutis Christianae, din Oradea; susținerea comunicării *Propaganda ateistă în România, 1945–1989. Modele, etape, actori*; și masa rotundă *Unde se află istoriografia ecleziastică contemporană?*, 29–31 mai 2013: Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, organizată de Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, Societatea de Studii Istorice din România, în parteneriat cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Centrul Cultural German din Iași, Centrul de Informare DAAD, București, DAAD Alumni Club Iași, și cu sprijinul Fundației Friedrich Ebert România; participanți din România, Republica Moldova, Germania, Austria, Elveția, Olanda, Marea Britanie, Rusia, Ucraina, Bulgaria; susținerea comunicării *Regionalism contra centralism în România interbelică. Memorii, proiecte, acțiuni*.

– Alexandru Istrate, *Poveștile nerostite ale trecutului. Mărturiile vechilor zidiri în cultura română modernă*, la al IV-lea colocviu internațional de studii românești din Cehia și Slovacia – *Literatura română non-fiction ieri și azi* –, organizat de Facultatea de Litere a Universității Caroline din Praga, Institutul de Literatură Mondială al Academiei Slovace de Științe din Bratislava, Institutul Cultural Român din Praga, în colaborare cu Facultatea de Litere a Universității Komenský din Bratislava, Asociația Cehia – România din Praga, Praga, 23–24 octombrie 2013.

– Cătălina Mihalache, *A project and its challenges: Women who shaped public education in Romania (late 19th and early 20th centuries)*, susținută la conferința internațională *Israel – culture, nation and state*, organizată de Center for Israel Studies (Facultatea de Științe politice a Universității din București) și „Alexandru Șafran” Center for Jewish History and Hebrew Studies (Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași), Iași (25–26 iunie)/București (30 iunie – 1 iulie 2013).

– Paul Nistor, *Moldova de Sud – „Teritoriu de graniță” cu viitor incert*, la conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, Iași, 30–31 mai 2013.

– Leonidas Rados, *Female Student Admission in Romania: the Case of University of Iasi*, la workshopul *Women in Educated Elites of Pre-Socialist and Early Socialist East Central European Societies*, organizat la Universitatea din Geneva în cadrul proiectului *Ethnically and Confessionally Composite Elites in East Central Europe (cc. 1900–1950)* finanțat de European Research Council, 11–13 aprilie 2013; „It was decided in the Student Club”: *the first Student Strike and the City of Iasi*, conferința *Student Revolt, City and Society – From the Middle Ages until Today*, organizată de *International Commission for the History of Universities & Network of University Historians, Finland*, la Universitatea din Helsinki, 19–21 iunie 2013.

– Bogdan-Alexandru Schipor, *Great Britain and the Soviet Policy of „Mutual Assistance” in the Baltic Area in the Autumn of 1939*, la Fourth international conference on Baltic and Nordic Studies in Romania: *Empire-building and Region-building in the Baltic, North and Black Sea Areas*, Constanța, 24–26 mai 2013; *Mișcări demografice în Bucovina în toamna anului 1940. Premise diplomatice*, la workshopul internațional *Diplomație și societate în Europa de Est. Direcții, surse, metode de cercetare*, Iași, 21–22 noiembrie 2013.

– Flavius Solomon, *Dilemele unității naționale. Socialiștii din Vechiul Regat între federalism și centralism*, la conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, Iași, 30–31 mai 2013; *The Moldavian Principality within the Ottoman Political System: Historiographical Continuities and Ruptures*, la conferința *Comparisons of Empires in „Spaces in Between”. The Southern Caucasian Region and the Historic Moldova between the Russian, Ottoman, Persian, and Habsburgs Empires*, Istanbul, 30 septembrie – 1 octombrie; *De la diplomația țaristă la diplomația sovietică. Cazul Legației*

Române de la St. Petersburg/Petrograd, la workshopul internațional *Diplomație și societate în Europa de Est. Direcții, surse, metode de cercetare*, Iași, 21–22 noiembrie 2013.

– Cătălin Turliuc, *Emancipation and Modernization: Minorities in Romanian Trade during Second Half of the 19th Century*, la simpozionul internațional *By-Passing Periphery: South Eastern European Economy and its Convergences to the core. Routes and goods, actors and factors (16th–19th Centuries)*, Universitatea Dunărea de Jos, Galați, 18–20 octombrie 2012; *Old Wine in New Bottles. Ethnicity and Nationalism as Sources of Conflict in the Black Sea Area*, la simpozionul internațional *Stability in the Black Sea Region: External and Internal Regional Threats and Ways to Counter Them*, organizat de The Centre for Black Sea Region, Security Problems and Cooperation Studies, Simferopol, Ukraine, 15–18 noiembrie 2012; *Games within Frontiers: Memory and Citizenship in Interwar Romania*, la simpozionul *Regions of Memory. A Comparative Perspective on Eastern Europe*, organizat de European Network Remembrance and Solidarity, Institute of Sociology, Warsaw University, Osteuropa-Institut der Freie Universität Berlin, 24–27 noiembrie 2012; *Diplomația României moderne și contemporane. Mari personalități*, la simpozionul internațional *150 de ani de diplomație modernă*, Universitatea „B.P. Hasdeu” Cahul, Aula Festivă, 29 noiembrie 2012; *Conflict identitar și statalitate în spațiul românesc din perioada modernă*, la sesiunea științifică *95 de ani de la Unirea Basarabiei cu România*, Institutul de Istorie, Stat și Drept al ASM, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Academia de Muzică și Arte Plastice a Republicii Moldova, Institutul Cultural Român „M. Eminescu” Chișinău, Asociația Istoricilor din Republica Moldova, Chișinău, 27 martie 2013; *Towards Modernity: Abolitionism and Emancipation in Romania*, la EUBSR 2013, International Conference, Bucharest, Universitatea Dimitrie Cantemir, 6–8 iunie, conferință ISI; *Isihasm și Hasidism – realități Central-Est-Europene*, la conferința internațională *Kabbalah începuturi și legături hermetice*, Ploiești, Teatrul Toma Caragiu, cu acad. C. Bălăceanu Stolnici, Giulio Busi, Danielle Agou, Carol Iancu, F. Waldman, V. Neumann, 25–26 mai; *A Conceptual Framework of Intermarriage: Factors Associated with Marital Outcomes*, împreună cu M.N. Turliuc, la conferința internațională *Intermarriage throughout History*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Academia Română, International Commission for Historical Demography, 5–8 iunie 2013; *Modernization and Regional Development in the 20-th Century. The Case of Romania*, la 1st International Forum of Modernization, Chinese Academy of Sciences, Beijing, 8–9 August, 2013.

– Silviu Văcaru, *Armenii în statisticile oficiale din Moldova (1820–1832)*, International Conference on Romanian-Armenian Cultural Heritage, Ministerul Culturii, București, 30–31 octombrie 2013.

– Petronel Zahariuc, *Contribuții privitoare la istoria mănăstirii Probota*, comunicare la Colocviile Putnei, XIV, 4–7 septembrie 2013, Mănăstirea Putna (simpozion internațional); *O ceartă pentru egumenie în Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, la atelierul de dezbateri internațional organizat de Grupul de Reflecție asupra Istoriei politice și sociale a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 8–9 noiembrie 2013.

– Alexandru Zub, *Cuvânt despre Dimensiunea basarabeană a Unirii*, la simpozionul internațional organizat de Institutul de Istorie, Stat și Drept, Chișinău, și Institutul de Istorie, Iași, la 95 de ani de la Marea Unire, Chișinău, 27 martie 2013.

În cadrul unor manifestări științifice internaționale, al unor stagii de documentare sau al schimburilor interacademice desfășurate în anul 2013, un număr de 11 cercetători de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au efectuat deplasări în Austria, Canada, Cehia, R.P. China, Elveția, Finlanda, Germania, Israel, Italia, Rep. Moldova, Polonia, Federația Rusă, Statele Unite ale Americii, Suedia, Turcia, Ucraina. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecții de documente, investigații în arhive și biblioteci, documentări în vederea realizării și concretizării la un nivel științific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicați cercetătorii Institutului „A. D. Xenopol”.

Deplasări:

– Viorel M. Butnariu, Chișinău, la Al XIV-lea Simpozion internațional de numismatică, 25–29 septembrie 2013; Chișinău, la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, în perioada 13 mai – 3 iunie și 2–30 septembrie 2013.

- Adrian Bogdan Ceobanu, Republica Moldova, la Universitatea de Stat din Moldova, în perioada 27 octombrie – 9 noiembrie 2013.
  - Cătălina Chelcu, stagiul de documentare la Biblioteca Națională a Austriei (Osterreichische Nationalbibliothek) din Viena, 24–29 noiembrie 2013.
  - Marius Chelcu, stagiul de documentare la Biblioteca Națională a Austriei (Osterreichische Nationalbibliothek) din Viena, 24–29 noiembrie 2013.
  - Veniamin Ciobanu, Turcia, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, la *International Conference of Tatars' Historical Heritage*.
  - Adrian Cioflâncă, Israel, participare la conferința *Autonomous Histories and Studies of the Holocaust*, organizată de Universitatea Tel Aviv, Universitatea Bar Ilan și Fundația Friedrich Ebert, 3–7 noiembrie 2013; cercetare timp de două zile la Yad Vashem, Ierusalim; Canada, participare la conferința *New Scholars/New Research on the Holocaust*, University of Toronto, și la Reuniunea plenară a International Holocaust Remembrance Alliance, 5–12 octombrie 2013; Republica Moldova, deplasare pentru o cercetare exploratorie de istorie orală în cursul căreia am intervievat mai mulți martori ai masacrelor antisemite de la Sculeni, Mărculești și Gura Căinari, din 1941, și am identificat trei gropi comune nemarcate, 13–15 septembrie 2013; Suedia, participare la dezbaterile despre *Fascismul din România*, organizată de Institutul Cultural Român din Stockholm, 21–23 mai 2013.
  - Dorin Dobrinu, Statele Unite ale Americii, United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, octombrie–decembrie 2013.
  - Alexandru Istrate, Republica Cehă, prelegerea *Poveștile nerostite ale trecutului. Mărturiile vechilor zidiri în cultura română modernă*, la al IV-lea colocviu internațional de studii românești din Cehia și Slovacia – *Literatura română non-fiction ieri și azi* –, organizat de Facultatea de Litere a Universității Caroline din Praga, Institutul de Literatură Mondială al Academiei Slovace de Științe din Bratislava, Institutul Cultural Român din Praga, în colaborare cu Facultatea de Litere a Universității Komenský din Bratislava, Asociația Cehia – România din Praga, Praga, 23–24 octombrie 2013.
  - Leonidas Rados, Geneva (Elveția), pentru a participa la workshopul *Women in Educated Elites of Pre-Socialist and Early Socialist East Central European Societies*, organizat la Universitatea din Geneva în cadrul proiectului *Ethnically and Confessionally Composite Elites in East Central Europe (cc. 1900–1950)*, finanțat de European Research Council, 10–15 aprilie 2013; Finlanda, participare la conferința *Student Revolt, City and Society – From the Middle Ages until Today*, Universitatea din Helsinki, 19–21 iunie 2013; Italia, la *Archivio Storico dell'Università degli Studi di Torino* și la *Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino*, pentru cercetarea raporturilor universitare italo-române, a asociațiilor studențești de secol XIX și, în fine, a prezenței studenților români în Universitatea din Torino, 24 septembrie – 3 octombrie 2013; Italia, la *Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino* și la *Biblioteca „Giovanni Tabacco” del Dipartimento di Studi Storici*, din cadrul Universității torineze, pentru a continua documentarea începută la finele lunii septembrie 2013, 2–7 noiembrie 2013.
  - Flavius Solomon, deplasări pentru cercetare și documentare în Austria, Germania, Republica Moldova, Federația Rusă, Turcia, Ucraina.
  - Cătălin Turliuc, Ucraina, conferință Simferopol, 15–18 noiembrie 2013; Polonia, Varșovia, în cadrul grantului, 24–27 noiembrie 2013; Rep. Moldova, conferință Cahul, 28–30 noiembrie 2013; Rep. Moldova, simpozion Chișinău, 27 martie 2013; R.P. Chineză, Beijing, în cadrul schimburilor interacademice, 4–20 august 2013.
- Nu în ultimul rând, trebuie semnalat că o bună parte dintre rezultatele muncii de cercetare depuse de membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2013 a văzut lumina tiparului în periodicele consacrate care sunt scoase sub egida instituției, dar și faptul că patru dintre cercetători sunt îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ștefan Ceașu și Veniamin Ciobanu.

Cătălina Elena Chelcu
Bogdan-Alexandru Schipor

IN HONOREM

IOAN CAPROȘU – 80. ABNEGAȚIE, RIGOARE ȘI RESPONSABILITATE

Moto:

„Părul alb e lucru mare,
Pentru cine vrea să știe
Și a ști să-l porți e, poate,
Cea mai grea filozofie.”
(Al. Vlahuță)

Când, în urmă cu peste un demisecol, absolvind cursurile Facultății de Istorie-Filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, am intrat, ca tânăr ucenic, respectiv cercetător științific stagiar, în cadrul sectorului de istorie modernă al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, chipurile a doi dintre viitorii mei colegi mi s-au imprimat, cu predilecție, pe retina memoriei și în suflet. Primul dintre ei, căruia aveam să-i și datorez mare parte din orientarea tematică a carierei mele profesionale, a fost, netăgăduit, tânărul (pe atunci), strălucitul și respectatul istoric Leonid Boicu, un autentic mentor și reper valoric pentru mulți alți colegi de breaslă, nu doar din institut, extrem de generos în vorbe și fapte până la dureroasă și preatimpurie-i stingere din viață.

Cel de-al doilea, mai tânărul și foarte chipeșul cercetător, încă stagiar la acea vreme, activând în cadrul sectorului de istorie medievală, Ioan Caproșu, ajuns astăzi la vârsta senectuții, m-a fascinat nu atât prin obârșia noastră comună nord-moldavă, cât mai ales prin camaraderia și disponibilitatea-i spirituală, care – adăugate altor virtuți sufletești și comportamentale, perfect compatibile noului meu statut – aveau să-mi influențeze decisiv, peste câțiva ani, opțiunea pentru cel desemnat creștinește a-mi pune pirostriile. Fără a ignora sau minimaliza rolul altor colegi din Institut, care, fie prin puterea exemplului personal, fie prin oportunitatea și înțelepciunea consiliilor, mi-au înrăurit, în chip firesc și diferențiat, destinul profesional, aportul celor doi în procesul familiarizării și al pătrunderii mele în tainele „meseriei” de istoric s-a dovedit realmente major. Iar momentul primelor contacte colegiale nu poate fi lesne uitat, fiind nemijlocit legat de schimbarea locației Institutului, din vechiul corp al Academiei Mihăilene, situat în centrul orașului, unde funcționase până în vara anului 1962, în imobilul din fosta stradă Karl Marx (actuala stradă Lascăr Catargi), ca urmare a demolării celebrului monument istoric, printr-o decizie pripită a autorităților vremii, în cursul anului 1963.

Ioan Caproșu, sau „unul dintre ultimii mohicani ai civilizației cuvântului scris pe pergament și hârtie”, în inspirata expresie a cărturarului ieșean Mircea Ciubotaru, a văzut lumina zilei în localitatea dorohoiană Mitoc, situată pe malul drept al Prutului și aparținând astăzi de județul Botoșani, în ziua de 26 august 1934. A urmat cursurile școlii primare în satul natal, în condițiile

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, p. 477–484

grele dictate de anii ultimei conflagrații mondiale, apoi pe cele gimnaziale, în vechiul târg Săveni (cu statut de oraș din 1968) și pe cele preuniversitare în cadrul binecunoscutei și apreciatei școli normale (numită pe atunci pedagogică) din Șendriceni. Acolo va fi dobândit cu siguranță – poate și sub impulsul îndemnului versificat către „sfânta muncă” aparținând patronului spiritual al școlii, Alexandru Vlahuță – gustul sau pasiunea pentru cunoașterea nuanțată a trecutului nostru istoric, ca și pentru deplina înțelegere și stăpânire a frumuseții, dar și a secretelor limbii „vechilor cazanii”, beneficiind de îndrumarea unui colectiv didactic de stirpe haretiană, ale cărui performanțe se recomandă de la sine prin statutul de excelență dobândit ulterior de foștii elevi ai aceleiași prestigioase instituții: Alexandru Zub, Stelian Dumistrăcel, Ilie Seftiuc, Ion H. Ciubotaru ș.a.

Sămânța harului cultivată meșteșugit la Șendriceni avea să beneficieze de condiții prielnice de evoluție și rodire în cadrul Facultății de Istorie-Filologie a Universității ieșene, al cărei dublu profil urmat i-a asigurat tânărului absolvent din vara anului 1958, Ioan Caproșu, platforma științifică indispensabilă viitorului mare specialist în descoperirea, editarea și interpretarea vechilor izvoare istorice. De altfel, încă înainte de încadrarea sa, prin repartitie guvernamentală, ca cercetător științific stagiar în cadrul sectorului de istorie medievală la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei, în toamna aceluiași an, această preocupare – cu frumoasă tradiție istoriografică servită, între alții, de un N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, Th. Codrescu, Gh. Ghibănescu, M. Costăchescu sau N. Iorga – constituia o direcție majoră de cercetare în domeniu, având la Iași un animator al genului (ilustrat atunci prin seria de *Documente privind Istoria României*) în persoana profesorului Constantin Cihodaru. E de presupus că fostul dascăl, care coordona concomitent și activitatea colectivului de medievisti din Institut, decriptase de-a lungul anilor, în amfiteatre ori în sălile de seminar, însușirile sau virtuțile intelectuale ale tânărului său învățăcel, de vreme ce i-a încredințat misiunea extrem de migăloasă și de responsabilă – nu doar pentru disciplina istorică, ci și pentru cultura națională, într-un orizont mai larg – de a lucra la noua serie sau colecție de izvoare diplomatice medievale, inițiată și coordonată de Academie, pe teme științifice mult mai riguroase decât cea precedentă, binecunoscuta colecție *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, a cărei primă diviziune (seria A) este consacrată Moldovei. Celelalte trei privesc Țara Românească (B), Transilvania (C) și, respectiv, relațiile între țările române (D).

Angajat, prin urmare, de la început într-un asemenea program științific de anvergură, Ioan Caproșu și-a făcut din obiectiv un crez, pe care avea să-l slujească, cu energia și pasiunea tinereții, vreme de peste jumătate de veac, până azi, fără ca vârsta senectuții să-i tulbure elanul, să-i diminueze capacitatea de efort, ori să-i modifice profilul activității cotidiene. Simțul parcă înăscut al limbii, atât de necesar, dacă nu chiar indispensabil, unui editor de izvoare istorice medievale, alături de pregătirea temeinică și unui ascuțit spirit critic, aveau să constituie argumente solide, mai întâi, pentru promovarea-i succesivă în funcțiile de cercetare din cadrul Institutului, apoi și pentru cooptarea sa, din 1975, în comitetul național de redacție al colecției fundamentale de izvoare, *DRH*, seria A, Moldova.

Paralel cu mult prea migăloasa, cronofaga, dificilă și – pentru necunoscători sau diletanți – lipsită de atractivitate îndeletnicire de a identifica, în fondurile ori colecțiile arhivistice din țară și străinătate, felurite acte și documente istorice vechi (originale, copii, traduceri ori numai simple regeste), menite a fi scoase la lumină și introduse în circuitul științific prin cuprinderea lor în corpusul național de izvoare, Ioan Caproșu s-a alăturat de timpuriu, ca specialist deplin format în medievistică și recunoscut ca atare în cadrul breslei, inițiativelor vizând elaborarea unor lucrări colective de referință, precum: *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei* (1974), volumul I din *Micul dicționar enciclopedic* (1978, 1984, 1992), volumele II și III din noua ediție (rămasă în manuscris la Academia Română) a tratatului de *Istoria românilor* (1980), *Dicționarul diplomatic* (1979), reeditarea vechiului dicționar al lui H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (1979), alte sinteze, ghiduri etc. Deosebit de rodnică și de benefică, nu doar pentru sine, a fost etapa colaborării instituționalizate cu Editura Meridiane din București, ale cărei deschideri culturale, gestionate inteligent de redactorul-șef Petre Lupan, au antrenat în proiecte științifice de mai largă anvergură un consistent grup de cercetători ieșeni, în frunte cu Ioan Caproșu.

Iar fructele cooperării nu s-au lăsat așteptate: mai întâi, împreună cu profesorul Nicolae Grigoraș, a publicat frumoasa și extrem de căutată lucrare *Biserici și mănăstiri vechi din*

Moldova. Până la mijlocul secolului al XV-lea (1966), carte reeditată la numai cinci ani de la apariție (1971), după care, au văzut lumina tiparului, doar sub numele său, alte două studii cu caracter monografic: *Biserica Arbore* (1968) și, respectiv, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava* (1969). Pe aceeași tematică, avea să publice mai târziu lucrarea *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava* (1981). Concomitent, a elaborat o suită de studii, articole și note științifice, focalizate pe varii aspecte de istorie economică, socială și politică a țărilor române de-a lungul Evului Mediu, istoria orașelor și, desigur, istoria culturii și a artei moldovenesti.

Dar, cu siguranță, pentru mulți dintre foștii și actualii colegi de breaslă, nu doar din colectivul sau din institutul unde și-a desfășurat activitatea de cercetare până după cooptarea sa în corpul didactic al Facultății de Istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza”, imaginea omului de știință și a cărturarului, boem în aparență, Ioan Caproșu este ombilical legată de – poate – cea mai frumoasă etapă din istoria principalei publicații periodice a Institutului, „Anuarul”. Încredinându-i-se, încă din anul 1966, onoranta – dar și importanta – funcție de secretar științific de redacție, îndeplinită cu deosebită rigoare și profesionalism până atunci de Leonid Boicu, tânărul istoric avea să demonstreze, în scurtă vreme, o viziune sau concepție editorială, dublată de rigoare și abilitate, nebănuite în proiecția sumarelor revistei, virtuți care i-au atras apoi, după apariția câtorva numere, schimbarea statutului său de secretar, în cel de redactor responsabil al „Anuarului”.

Deloc întâmplător, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”¹ din Iași, având în colectivul redacțional – alături de câțiva specialiști de marcă pentru epocile și domeniile ilustrate, precum: M. Petrescu-Dîmbovița, C. Cihodaru, D. Ciurea, L. Boicu, C. C. Angelescu – pe (auto)exigentul redactor-șef Ioan Caproșu, și-a impus cu ușurință supremația, timp de aproape două decenii, între revistele academice de profil, spre bucuria (poate și invidia) colegilor de breaslă din țară și spre lauda îndreptățită a multor cititori interesați din afară. Este drept, a existat și un factor favorizant atingerii unei asemenea performanțe, în condițiile în care cenzura politică a vremii veghea cu cerbicie prevenirea derapajelor ideologice în institutele de cercetare ale Academiei și, îndeosebi, în cele cu profil socio-uman. Este vorba de complicitatea tacită și, evident, riscantă a celui desemnat să dea avizul pentru publicare din partea secției de propagandă a partidului pentru cuprinsul revistei, istoric de profesie, care a lăsat deplina libertate colegilor și comitetului de redacție de la Iași în alcătuirea sumarului. Fapta fiind reală, numele făptașului se cuvine reținut cu binemeritata recunoștință a beneficiarilor: venerabilul academician de astăzi, Ștefan Ștefănescu.

Dincolo însă de asemenea înlesnire, pe cât de benefică, pe atât de necesară și de concludentă în și pentru împrejurările istorice de atunci, s-au impus dăruirea, înțelepciunea și priceperea sau abilitatea redactorului-șef, în primul rând, sprijinul primit din partea colegilor de redacție (în frunte cu cel care avea să-i succeadă în funcție, regretatul medievist Leon Șimanschi) și, desigur, profesionalismul colaboratorilor, asigurat printr-o riguroasă și constantă selecție calitativă a textelor oferite spre publicare. Ambiționând afirmarea și menținerea revistei în prim-planul istoriografiei naționale și conștientizându-i rolul deja dobândit, Ioan Caproșu a recurs nu o dată la precomenzi tematice adresate unor renumiți specialiști pentru studii, articole și note științifice, menite să asigure atât echilibrul compartimentelor în cadrul sumarelor, cât și o cât mai largă reprezentativitate istorico-geografică și de interes pentru autorii și cititorii „Anuarului”. În același timp, tot Domnia Sa a vegheat asupra regularizării și optimizării relațiilor de schimb ale revistei în exterior, ca soluție esențială de menținere a dialogului științific cu străinătatea, și s-a îndeletnicit personal cu distribuția „Anuarului” pe plan intern, prin crearea unui cerc – mereu extins – de abonați, persoane fizice sau juridice interesate de domeniul istoriografic. Neuitată a rămas, peste ani și decenii, imaginea acelui „terfelog” din dulapul redactorului-șef, în cuprinsul căruia, pe file ușor îngălbenite și îndoite la colțuri (nu atât de vechime, cât mai ales de suprazură și de calitatea hârtiei), era ținută evidența la zi a tuturor beneficiarilor abonamentului, ca și a datornicilor, cu adnotările de rigoare și corespondența aferentă fiecărui subiect.

De mare valoare și, implicit, de căutare în rândul cititorilor „Anuarului” se bucura rubrica – extrem de bogată și de variată a – recenziilor și notelor bibliografice, devenită sub

¹ Din anul 1990, prin separarea Institutelor: de Istorie și, respectiv, Arheologie, profilul, titlul și sigla publicației s-au modificat corespunzător.

redacția lui Ioan Caproșu nu numai o oglindă vie a producției istoriografice interne, alăturată celor mai recente și sugestive repere științifice și culturale externe, ci și o veritabilă tribună de luptă împotriva imposturii, diletantismului, ignoranței și suficienței promovate prin unele texte pseudoștiințifice. Spiritul critic ascuțit, chiar neiertător, instaurat la redacție n-a ocolit nici pe profesioniștii domeniului, determinând uneori reacții firești din partea „victimelor”, în scris, ori prin viu grai, fie prin invocarea unei cunoscute replici din piesa lui Ph. Destouches, *Le glorieux* („La critique est facile, l’art est difficile”), fie prin atribuirea unor sugestive titluri celor mai vehemenți dintre critici, cum a fost, bunăoară, cazul venerabilului profesor Constantin A. Stoide, numit de un recenzat „dulăul lui Caproșu”. Cu sau fără asemenea reacții acide, generate de constanta preocupare a istoricului de profesie și a vremelnicului redactor-șef al publicației de a promova valorile autentice ale cercetării științifice în domeniu și de a le proteja de ingerințe malefice, „Anuarul” Institutului a progresat de la an la an, menținându-și statutul de portdrapel al istoriografiei naționale și sub noua formulă redacțională, cu Leon Șimanschi la pupitrul, până la așa-zisa „cădere a comunismului” în România.

Grație propriilor virtuți, cumulate cu șansa vacantării, încă din 1979, a unui post didactic la Universitatea „Al. I. Cuza”, cercetătorul științific Ioan Caproșu a fost solicitat să îmbrățișeze și cariera profesorală, pe care avea să o onoreze – după susținerea concursului – în ipostazele succesive de lector, conferențiar (1981) și profesor (1990) în cadrul Catedrei de istorie universală a Facultății de Istorie-Filozofie, ca titular al disciplinelor de Istorie medie universală și Paleografie slavonă. Experiența deja foarte bogată dobândită în câmpul cercetării, nefraturată, ba chiar amplificată și diversificată, după trecerea-i la catedră, avea să contribuie la atragerea interesului studenților pentru istorie, ca disciplină, și pentru studiul izvoarelor medievale, ca domeniu, să-i cimenteze legăturile cu generația tânără (din rândul căreia și-a recrutat câțiva vrednici discipoli) și, evident, să beneficieze de respectul și prețuirea acesteia, în deplin consens cu valoarea și natura propriilor înfăptuiri, ca și a cuvenitelor recunoașteri profesionale.

Celor înclinați a-i cantona prestația de istoric medievist, cu meritele aferente și de netăgăduit, doar în domeniul editării izvoarelor, domeniu pe care l-a înălțat la suprema demnitate în cadrul disciplinei, Ioan Caproșu le-a răspuns printr-o admirabilă teză de doctorat, pregătită sub îndrumarea științifică a fostului său magistru și colaborator, profesorul Constantin Cihodaru, sugestiv intitulată *Camăta în Moldova până la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Din rațiuni extraștiințifice, asociate cu îndelungata-i plecare din țară, în ipostaza de *Visiting Professor*, mai întâi, la Portland State University din Oregon, SUA (1981-1983), ulterior la două universități britanice din Londra și Cambridge (1983-1986), lucrarea elaborată ca disertație doctorală avea să vadă lumina tiparului abia peste un deceniu (în 1989), sub un titlu mult mai cuprinzător și mai potrivit tematicii abordate, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Experiența didactică și de cercetare acumulată în mediile academice și universitare anglo-americane, suplimentată ulterior printr-o bursă DAD în spațiul german (Freiburg im Breisgau și München) i-a lărgit considerabil orizontul intelectual și profesional, prilejuindu-i totodată antamarea unor noi legături cărturărești, pe lângă cele preexistente, cu oamenii de știință și cu cercurile culturale occidentale, extrem de utile în procesul propriei evoluții profesionale.

Reluarea activităților didactice și de cercetare științifică după revenirea în țară a urmat, neabătut, același ritual cu care își obișnuise colegii și studenții, adăugând, poate, un plus de dăruire și de entuziasm în procesul doritei finalizări a proiectelor anterior asumate și, cu siguranță, un orizont informativ mult extins în plan istoriografic. Iar din acele proiecte nu putea lipsi, se înțelege, continuarea travaliului de durată – adesea solitar, deși obiectivul academic reclamă munca în echipă! – circumscris editării corpusului național de izvoare, *Documenta Romaniae Historica*. Astfel, dacă înainte de plecare, izbutise, în alternanță cu câțiva colaboratori (C. Cihodaru, L. Șimanschi, N. Ciocan), să finalizeze și să publice doar patru volume din seria asumată și anume: vol. XXI (acoperind perioada istorică 1632-1633); vol. XXII (1634); vol. I (1384-1448), volum distins de Academia Română, în anul 1975, cu premiul „Nicolae Bălcescu”, și vol. III (1487-1504), după „repatriere”, în condițiile în care suprapunerea obligațiilor didactice și administrative a coincis cu diminuarea dramatică a frecvenței și numărului colaboratorilor, Ioan Caproșu a reușit un adevărat tur de forță, îmbogățind seria cu alte șapte volume de documente: vol. XXIV (1637-1638) în

colaborare cu C. Cihodaru; vol. XXVI (1641–1642); vol. XVIII (1623–1625) în colaborare cu V. Constantinov; vol. VI (1546–1570); vol. XX (1629–1631) în colaborare cu C. Burac; vol. VII (1571–1584) și, în fine, vol. VIII (1585–1592).

Despre „tehnologia” descoperirii și transcrierii documentelor istorice, ca și despre exactitatea și oportunitatea informațiilor bibliografice însoțitoare fiecărui act, ori despre acribia filologică indispensabilă și evidentă în interpretarea grafiilor și a formelor de expresie specifice limbii române vechi, conturând laolaltă valoarea inestimabilă a fiecăruia dintre volumele deja apărute, s-au pronunțat elogios de-a lungul timpului specialiștii domeniilor implicate, pentru care istoricul și filologul Ioan Caproșu s-a impus ca model. Deloc întâmplător, profesorul german de origine română, Paul Miron, de la Universitatea din Freiburg im Breisgau, împreună cu regretatul om de știință Vasile Arvinte, prorector al Universității „Al. I. Cuza”, inaugurând la Iași un ambițios program restitativ al textelor vechi românești, sub un sugestiv titlu: *Monumenta linguae dacoromanorum*, au apelat la colaborarea experimentatului editor de izvoare istorice, pentru a oferi o haină nouă, modernă, *Bibliei* din 1688. Primele cinci tomuri sau părți ale *Bibliei* apărute în prestigioasa editură a Universității ieșene, și anume: *Genesis* (1988), pentru care editorii au fost recompensați cu premiul „B. P. Hasdeu” al Academiei Române, *Exodul* (1991), *Leviticus* (1993), *Numeri* (1994) și *Deuteronomium* (1997), au solicitat la maximum pregătirea sau competența filologico-istorică a editorilor, cu alte cuvinte un înalt profesionalism, cunoscute fiind controversele și dificultățile generate de evoluția limbii române în etapa tranziției de la scrisul slavon la cel chirilic.

Aceleași alese virtuți intelectuale au stat la baza încredințării directe sau prin împuterniciți – spre finisare și valorificare tipografică a – unor texte concepute de câțiva foarte cunoscuți oameni de știință, care, din varii motive, nu și-au putut duce la bun sfârșit toate proiectele cărturărești asumate; acele texte reclamau nu doar simpla asistență colegială, ci intervenția *in extenso* a unui experimentat și polivalent cercetător, precum Ioan Caproșu, fie prin actualizarea și completarea informației, fie prin cosmetizări stilistice, ori prin rescrierea unor paragrafe sau capitole întregitoare, absolut indispensabile pentru optimizarea produsului finit. Prelucrând în integralitate textul manuscris al profesorului și filozofului ieșean Dan Bădărău (la rugămintea expresă a autorului), text căruia i-a asigurat exact dimensiunea care-i lipsea, cea istorică, a făcut posibilă apariția, din anul 1974, a unei foarte frumoase și interesante cărți, ca operă de colaborare dedicată fostei capitale moldave, *Iașii vechilor zidiri. Până la 1821*, cu o nouă ediție, revizuită, în anul 2007. Tot în colaborare, de astă dată cu venerabilul și temutul recenzent de la „Anuar”, C. A. Stoide, trecut între timp la cele veșnice, Ioan Caproșu a publicat la Chișinău, în 1992, *Relațiile economice ale Moldovei cu Brașovul. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, lucrare pentru care dispărutul a fost distins *post mortem* cu premiul Academiei. Aceluiași neobosit ardelean moldovenizat avea să-i valorifice mai târziu (2005) – prin ediții de aleasă ținută – studiile *Manufacturile din Țara Bârsei între 1750 și 1850*, respectiv *Comerțul cu cărți dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească între 1730 și 1830*, semnificând, deopotrivă, acte restitutive de cultură istorică și de deferență postumă față de autor.

Prețuirea înaintașilor ostenitori în câmpul izvoarelor istorice medievale ocupă, de altfel, un loc privilegiat în sufletul, ca și în calendarul preocupărilor științifice ale universitarului Ioan Caproșu. Astfel, încă din anul 1989, s-a îngrijit de tipărirea, în condiții grafice deosebite, a manuscrisului lucrării elaborată de meticolosul și policalificatul medievist (cu licențe în teologie, drept și istorie) Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice ale Moldovei cu Transilvania. Secolele XIII–XVII*. Dând curs solicitării venită din partea soției autorului, dr. Verona Gonța, medievistul ieșean a adăugat textului cuvenitele segmente întregitoare: prefață, bibliografie și indice, spre a-i înlesni astfel utilitatea în rândul specialiștilor și accesibilitatea în rândul cititorilor. Dacă numărul utilizatorilor, în acel caz, va fi fost, poate, mai restrâns, datorită specificității temei abordate de regretatul autor, nu aceeași situație se va fi întâmplat cu restituțiile istoriografice ulterioare din zestrea sa științifică, pusă generos în lumină de același editor. Pentru că, valorificarea tipografică săvârșită de Ioan Caproșu, în anul 1990, prin mijlocirea Editurii Academiei, a unui alt manuscris al istoricului Gonța, *Documente privind istoria României. Indicele numelor de locuri. Secolele XIV–XVII* (lucrare distinsă cu premiul Academiei acordat *post mortem* autorului),

inițiativă continuată și materializată după cinci ani prin publicarea, în aceeași editură, a *Indicelui numelor de persoane. Secolele XIV–XVII*, din respectiva colecție, au semnificat și reprezintă nu doar simple ediții ori gesturi omagiale față de un coleg de breaslă dispărut, ci punerea la dispoziția tuturor celor interesați – profesioniști și amatori – a unui instrument de lucru extrem de util, dacă nu și indispensabil, cercetării istorice. De aceeași factură și valoare sau semnificație sunt edițiile îngrijite din textele manuscrise ale altor doi cunoscuți dascăli și oameni de știință, Petru Caraman și Teodor Balan. Celui dintâi i-a publicat, în serial, excelentul studiu sugestiv intitulat *Cum nu trebuie editate vechile manuscrise slavo-române* (1996–1998), a cărui actualitate a rămas neștirbită, iar celui de-al doilea, i-a întocmit ediția actelor istorice adunate în timpul vieții, dar nevalorificate, din cunoscuta-i serie de *Documente bucovinene*, vol. VII–IX (2005–2006).

Un foarte sugestiv reper în dimensionarea operei științifice a magistrului Ioan Caproșu constă în publicarea – în mai puțin de un deceniu – a unui neprețuit tezaur documentar consacrat istoriei medievale și premoderne a Iașilor, însumând laolaltă câteva mii de pagini! Pentru necunoscători sau cârcotași, tipărirea unui document pare o operațiune simplă, relativ tehnică și lesnicioasă, în condițiile în care editorul stăpânește meșteșugul și dispune de cunoștințele filologice și istorice necesare descifrării textelor vechi. Dar, ca unul care a dobândit, de-a lungul anilor, suficientă experiență în domeniu, afirm cu toată convingerea că asemenea preocupare presupune – dincolo de o temeinică și specifică pregătire profesională – răbdare de fachir și pasiune sau dăruire jertfelnică, întrupate într-un bun obștesc, care adesea este sortit anonimatului. Mai întâi, împreună cu fostul său student, Mihai Răzvan Ungureanu, a alcătuit și tipărit, în editura Universității (1997), două volume de *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, acoperind cronologic perioadele istorice 1755–1820 (vol. I) și 1824–1828 (vol. II). Doi ani mai târziu, în 1999, alături de un alt discipol, Petronel Zahariuc, a publicat la editura locală „Dosoftei” primul volum dintr-o serie-maraton de *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, cuprinzând acte interne din perioada 1408–1660. Apoi, continuând travaliul în chip solitar, până în anul 2007, a pus la dispoziția cercetătorilor și a celor interesați de evoluția istorică a Iașilor în secolele XVII–XVIII alte nouă volume de documente, focalizate pe anii: 1661–1690 (vol. II); 1691–1725 (vol. III); 1726–1740 (vol. IV); 1741–1755 (vol. V); 1756–1770 (vol. VI); 1771–1780 (vol. VII); 1781–1790 (vol. VIII); 1791–1795 (vol. IX) și, în sfârșit, 1795–1800 (vol. X).

Probabil, această serie fantastică de documente ar fi continuat și pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, chiar dacă, parțial, epoca e acoperită prin cele două volume de acte statistice menționate mai sus; dar cărturarul Ioan Caproșu s-a lăsat ispitit de alte două proiecte științifice de anvergură și însemnătate comparabile: alături de fosta sa doctorandă, Elena Chiaburu, s-a îngrijit de apariția – în condiții grafice de excepție – la Casa Editorială Demiurg din Iași a patru volume masive de *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, diferențiate doar prin etapele istorice cărora le sunt consacrate. Primul volum (1429–1750) și al doilea (1751–1795) au apărut în același an, 2008, iar al treilea (1796–1828) și al patrulea (1829–1859), un an mai târziu. Toate se înscriu, după știința noastră, într-un proiect de mai largă anvergură, ținând crearea unui *corpus* general al inscripțiilor din Moldova. Continuitatea preocupărilor și a legăturilor de colaborare științifică cu aceeași casă editorială a fost asigurată neîntrerupt, într-o cadență de invidiat pentru următorii trei ani (2009–2011), când a scos la lumină alte trei volume din *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*: vol. I (1763–1784); vol. II (1786–1798) și vol. III (1805–1826).

Să mai adăugăm și faptul că, în anii din urmă, a trebuit să vegheze de unul singur la apariția ultimelor două tomuri din colecția fundamentală de izvoare medievale *DRH*, pentru a contura astfel imaginea de ansamblu a hărniciei și eficienței, dar și a energiei sau efortului intelectual, investite statornic până la limita rezistenței fizice, spre pilda (uneori și uimirea) confrăților de breaslă.

Revenind asupra dimensiunii *didactice* – ca parte întregitoare a efigiei – cercetătorului sau omului de știință Ioan Caproșu, se cuvin apreciate alesele însușiri ale dascălului implicat cu maximă responsabilitate în procesul educațional, având știința și măsura comunicării, dar și harul apropiierii de studenți nu prin trucuri facile sau rabat la exigență, ci prin cunoașterea și cultivarea atentă a valorilor educative ale disciplinei, implicit prin atragerea celor mai vrednici dintre învățăcei în sfera propriilor preocupări de medievistică. Nu întâmplător, după evenimentele din

decembrie 1989, beneficiind și de sprijinul larg al studenților, proaspătului promovat pe funcția îndreptățită de profesor avea să se încredințeze misiunea (ingrată pentru acea vreme) de decan al Facultății, pe care a îndeplinit-o cu brio și ulterior, pe durata încă unui mandat, fiind cooptat, concomitent (1990–1996), ca membru al Senatului Universității „Al. I. Cuza”. Bogata-i experiență dobândită, deopotrivă, în activitatea de cercetare, ca și la catedră, a motivat deîndată și acordarea statutului de îndrumător științific pentru doctorat profesorului Ioan Caproșu, în specializarea Istoria medievală a românilor și Științe auxiliare ale istoriei.

În tripla-i ipostază: de decan, dascăl la catedră și, respectiv, îndrumător științific, Ioan Caproșu a manifestat o grijă deosebită și permanentă pentru cunoașterea nuanțată, de către seriile de studenți sau doctoranzi, a adevărului istoric nemistificat, a valorilor materiale și spirituale din întreg spațiul istoric românesc, urmărind setarea tinerelor conștiințe pe însușirea temeinică (însoțită și de popularizarea) aleșelor virtuți ale înaintașilor. Sunt binecunoscute de către colegii de breaslă relațiile speciale – incluzând și sentimentele aferente – manifestate de timpuriu de cărturar față de confrății basarabeni, relații revigorată și amplificate după căderea cortinei de fier și după dobândirea independenței de către Republica Moldova. Dacă până atunci legăturile științifice, acoperitoare celor sufletești, cristalizate între istoricii ieșeni și cei „moldoveni” se rezumau la vizitele sporadice ale colegilor de peste Prut la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”: Alexandru Moșanu, Demir Dagnev, Pavel Dimitriu, Filip Grecu, Ion Niculiță, Anatol Petrencu ș.a., ori la scurtele popasuri prin gara Chișinău, prilejuite de deplasările spre (sau dinspre) Moscova ale cercetătorilor români, grație cărora se realizau prețioase schimburi de opinii și informații, incluzând și copii după documente istorice medievale, după anii '90 situația s-a îmbunătățit considerabil.

Profitând de noile împrejurări politice create pe ambele maluri ale Prutului, autoritățile române au încheiat un acord cu cele din Republica Moldova, prin care studenților basarabeni merituosii li s-a oferit șansa continuării studiilor și perfecționării (prin masterat și doctorat) în principalele centre universitare din țară. În acest cadru general, între Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași – devenită centru de interes pentru mare parte din tinerii studiosi moldoveni – și Facultatea similară a Universității de Stat din Moldova a fost semnat un protocol de colaborare, pe care decanul instituției ieșene, profesorul Ioan Caproșu, l-a aplicat și slujit cu exemplară devoțiune, nu doar pe durata mandatului său. Iar acea colaborare a fost mereu extinsă asupra altor universități și centre universitare (din Chișinău, Bălți și Cahul) cu profil pedagogic, îmbrăcând varii forme de expresie: cursuri sau prelegeri, conferințe, coordonări științifice, schimburi de experiență între cadre didactice, donații de cărți, consultări și recomandări pentru elaborarea unor manuale de istorie ori lucrări metodice etc. Nu puțini dintre studenții basarabeni care și-au făcut ori și-au continuat studiile istorice la Iași au urmat treptele specializării în același mediu, obținând – sub atenta și competentă îndrumare – titlurile științifice pe temeiul cărora au putut deveni cercetători sau cadre didactice de nădejde ale instituțiilor de profil din ambele țări. Numai în Chișinău, potrivit informațiilor preluate din cunoscutul săptămânal al Uniunii Scriitorilor din Moldova, „Literatura și Arta” (28 august 2014, p. 12), magistrul Ioan Caproșu are cinci discipoli, cărora le-a coordonat tezele de doctorat, altor trei fiindu-le referent pentru dobândirea titlului științific de *doctor habilitat*, ajungând, la rândul-le, să îndeplinească funcții și grade didactice ori de cercetare la cel mai înalt nivel.

Pentru toate acestea, pentru dăruirea, pasiunea, stăruința și consecvența cu care s-a implicat în procesul dezvoltării și aprofundării legăturilor multiple dintre cele două segmente aparținând aceluiași trunchi, colegii de breaslă de peste Prut nu au rămas insensibili. Încă din 1990, a fost cooptat, ca membru, în colegiul de redacție al revistei „Destin românesc” (București – Chișinău), gest continuat, în 1992, de redacția cunoscutei „Reviste de Istorie a Moldovei”, iar mai târziu (din 2005), de cea a „Revistei de Științe Socio-umane” din Chișinău. În toamna anului 2000, profesorii și colaboratorii Facultății de Istorie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din capitala Republicii Moldova, în semn de aleasă și înaltă prețuire, au decis să-i atribuie distinsului profesor și prieten ieșean titlul onorific de *Doctor honoris causa*. Iar cu prilejul recentului jubileu al istoricului, Academia de Științe a Republicii Moldova i-a acordat Medalia *Dimitrie Cantemir* „pentru rezultate apreciable în întreaga sa activitate științifică, didactică și, mai ales, pentru sprijinul impresionant acordat colegilor de breaslă moldoveni”.

Evident, și acasă, în țară, prestația dascălului și omului de știință Ioan Caproșu a beneficiat de cuvenitele aprecieri din partea celor îndrituiți, specialiști, beneficiari sau evaluatori ai îndelungatei și rodnicei sale activități în domeniile conexe ale învățământului și cercetării. În afara amintitelor premii pe care i le-a acordat Academia Română în anii 1975 și 1990, a fost distins cu Diploma de Onoare (1995) și cu Premiul de excelență (2002) ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, cu Diploma de Onoare a Arhivelor Naționale din București (1997), cu Premiul „Vasile Pogor” (1998) și Diploma de excelență (2004) din partea Primăriei municipiului Iași și cu Premiul *Opera Omnia* (2001) al Consiliului Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior al Ministerului Educației și Cercetării. În anul 2004 a fost decorat cu Ordinul *Meritul cultural*, în grad de ofițer, pentru „cercetare științifică”, iar patru ani mai târziu, Universitatea ieșeană i-a atribuit distincția de *Professor emeritus*.

Ca o încununare a întregii activități desfășurată vreme de peste un demisecol, la 24 octombrie 2012, Adunarea generală a Academiei Române l-a primit pe neobositul medievist ieșean Ioan Caproșu în rândul membrilor de onoare ai celui mai înalt for științific al țării. Înalta recunoaștere – alăturată tuturor premiilor și distincțiilor deja menționate, ca și gesturilor omagiale exprimate ocazional, de colegi și colaboratori, prin volume, reviste de specialitate sau presă – nu i-a modificat conduita și nu i-a tulburat ritmul activității științifice cotidiene, desfășurată în chip apostolic pe altarul colecției naționale de izvoare *DRH*, într-o aparentă (doar) izolare față de freamătul lumii înconjurătoare și de problematica complexă a contemporaneității. Înconjurat de maldăre de dosare, cuprinzând transcrieri după documente vechi, manuscrise, xeroxuri, fișe de semnalare, volume în pregătire, reviste și alte publicații culturale procurate sau primite, cu precădere, de peste Prut etc., istoricul Ioan Caproșu continuă să se informeze, să comenteze și să lucreze în exact aceeași manieră în care și-a obișnuit colegii și apropiații de-a lungul anilor. Ușa biroului, ca și poarta sufletului au rămas larg deschise celor obișnuiți să-l viziteze, să-l consulte ori numai să tăifăsuiască împreună, de regulă, către orele serii, exceptând, desigur, ultima vreme, când, din motive medicale, și-a suspendat – temporar, sperăm! – programul de lucru de după-masă. Și chiar dacă vocea-i a mai pierdut din intensitatea sau incisivitatea de odinioară, iar pasu-i nu mai are fermitatea și ritmul din tinerețe (amintind de o cunoscută epigramă a lui George Lesnea), chipul și experiența de viață a magistrului continuă să atragă și să încante ori numai să incite pe interlocutorii familiarizați cu regulile de protocol ale gazdei.

La ceas aniversar, nicidecum bilanțier pentru profesie, în numele colegilor, prietenilor și colaboratorilor de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, instituție care v-a fost vreme de peste două decenii „a doua casă”, vă dorim, Domnule profesor, Ioan Caproșu, cât mai grabnică recuperare a deplinei sănătăți, liniște sufletească, inspirație și putere de muncă pentru realizarea viitoarelor proiecte științifice înscrise pe agenda Dumneavoastră de lucru!

LA MULȚI ȘI FERICIȚI ANI!

Dumitru Vitcu

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>AARMSLit.</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, București
<i>AB</i>	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
<i>ACNSAS</i>	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității
<i>AHR</i>	= „The American Historical Review”, Oxford
<i>AIAC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIAI</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AIIC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIINC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIX</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AISC</i>	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
<i>ALIL</i>	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
<i>AM</i>	= „Arheologia Moldovei”, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
<i>AMB</i>	= Arhivele Municipiului București
<i>AMN</i>	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
<i>AMP</i>	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale București
<i>AnM</i>	= „Analele Moldovei”
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>AOSPRM</i>	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
<i>APR</i>	= „Analele parlamentare ale României”, București
<i>AR</i>	= „Arhiva Românească”, București
<i>ArhGen</i>	= „Arhiva Genealogică”, Iași
<i>ARMSS</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice”, București
<i>ARMSI</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>ASB</i>	= Arhivele Statului București
<i>ASB, AN</i>	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
<i>ASB, Doc. ist.</i>	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
<i>ASBc</i>	= Arhivele Statului Bacău
<i>ASBt</i>	= Arhivele Statului Botoșani
<i>ASC</i>	= Arhivele Statului Cluj
<i>ASG</i>	= Arhivele Statului Galați
<i>ASI</i>	= Arhivele Statului Iași
<i>ASMh</i>	= Arhivele Statului Mehedinți
<i>ASO</i>	= Arhivele Statului Oradea
<i>ASRI</i>	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
<i>ASTm</i>	= Arhivele Statului Timișoara
<i>AȘUI</i>	= „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
<i>AT</i>	= „Arhivele Totalitarismului”, București
<i>ATMI</i>	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
<i>AUB</i>	= „Analele Universității București”
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române, București
<i>BCMI</i>	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LI, 2014, p. 485–486

BCU	= Biblioteca Centrală Universitară, București
<i>BIFR</i>	= „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
<i>BMI</i>	= „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
<i>BOR</i>	= „Biserica Ortodoxă Română”, București
<i>BRV</i>	= „Bibliografia românească veche”, București
<i>BS</i>	= „Balkan Studies”, Salonic
<i>CC</i>	= „Codrul Cosminului”, Suceava
<i>CG</i>	= „Cuget românesc”, Boenos Aires
<i>CI</i>	= „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
<i>CMRS</i>	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
<i>CvL</i>	= „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
<i>DAD</i>	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
<i>DI</i>	= „Dosarele istoriei”, București
<i>DIR</i>	= „Documente privind istoria României”, București
<i>DRH</i>	= „Documenta Romaniae Historica”, București
<i>GB</i>	= „Glasul Bisericii”, București
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”
<i>JGO</i>	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
<i>LR</i>	= „Limba română”, București
<i>MA</i>	= „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
<i>MB</i>	= „Mitropolia Banatului”, Timișoara
<i>MI</i>	= „Magazin Istoric”, București
<i>MMS</i>	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
<i>MO</i>	= „Mitropolia Olteniei”, Craiova
<i>MOF</i>	= „Monitorul Oficial”, București
<i>MSȘIA</i>	= „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
<i>NedH</i>	= „Nouvelles Etudes d’Histoire”, București
<i>NRR</i>	= „Noua revistă română”, București
<i>RA</i>	= „Revista arhivelor”, București
<i>RdI</i>	= „Revista de istorie”, București
<i>RER</i>	= „Revue des Études Roumaines”, București
<i>RESEE</i>	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
<i>RFR</i>	= „Revista Fundațiilor regale”, București
<i>RHSEE</i>	= „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
<i>RI</i>	= „Revista istorică”, București
<i>RIR</i>	= „Revista istorică română”, București
<i>RITL</i>	= „Revista de istorie și teorie literară”, București
<i>RMM</i>	= „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
<i>Rsl</i>	= „Romanoslavica”, București
<i>SAHIR</i>	= „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
<i>SAI</i>	= „Studii și articole de istorie”, București
<i>SCIA</i>	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
<i>SCILF</i>	= „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
<i>SCIVA</i>	= „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, București
<i>SCN</i>	= „Studii și cercetări de numismatică”, București
<i>SCSI</i>	= „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
<i>SEER</i>	= „The Slavonic and East European Review”, Londra
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIM</i>	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
<i>SODF</i>	= „Südostdeutsche Forschungen”, München
<i>SOF</i>	= „Südost-Forschungen”, München
<i>SRdI</i>	= „Studii. Revistă de istorie”, București
<i>SUBB</i>	= „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
<i>TD</i>	= „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
<i>VR</i>	= „Viața Românească”